

SVENSKA FLOTTANS HISTORIA

SVENSKA FLOTTANS HISTORIA

ÖRLOGSFLOTTAN I ORD OCH BILD
FRÅN DESS GRUNDLÄGGNING UNDER GUSTAV VASA
FRAM TILL VÅRA DAGAR

MCMXLII

DETTA ARBETE ÄR UTGIVET AV A.-B. ALLHEMS FÖR-
LAG I MALMÖ ÅR 1942. TEXT- OCH FLERFÄRGSAUTO-
TYPITRYCKET ÄR UTFÖRT Å DESS BOKTRYCKERI.
SVARTBILDERNA ÄRO UTFÖRDA I DJUPTRYCK Å DJUP-
TRYCKERI- OCH FOTOGRAVYR A.-B. DEFO, MALMÖ. DE
I OFFSET UTFÖRDA PLANSCHERNA OCH BILAGORNA
ÄRO TRYCKTA AV A.-B. ALLHEMS FÖRLAGS LITOGRA-
FISKA ANSTALT. FYRFÄRGSKLICHÉERNA ÄRO FRAM-
STÄLLDA AV A.-B. GROHMANN & EICHELBERG I STOCK-
HOLM OCH A.-B. ALLHEMS KEMIGRAFISKA ANSTALT I
MALMÖ. GRAVYRPAPPERET OCH KONSTTRYCKSPAPPE-
RET ÄR LEVERERAT AV LESSEBO A.-B. I LESSEBO.

Må Svenska flottans historia och dess minnen
mana Sjövärnsskåren, till vars förmån detta verk utgives,
liksom flottans alla vapengrenar och dess män att omsorgs-
fullt vårda och ivrigt följa flottans vackra traditioner
av trohet mot flaggan, hängiven pliktuppfyllelse och
oavlätlig omsorg om sjövapnets förkovran.

G. Ulvén

Drottningholms slott i maj 1942.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

ORDFÖRANDE:

OTTO LYBECK

Amiral

FABIAN TAMM

Viceamiral

GUNNAR UNGER

Konteramiral

YNGVE EKSTRAND

Konteramiral

OTTO BROMAN

Överste

CARL EKMAN

Kommendör

A. G. MÖRNER

Kommendör

G. HALLDIN

Marindirektör

A. WACHTMEISTER

Kommendör

SIGURD ERIXON

Professor

ARNE FORSSELL

Arkivråd

EINAR WENDT

Arkivråd

BROR OLSSON

Förste Bibliotekarie

GERHARD ALBE

Museiintendent

OLOF TRAUNG

Museiintendent

S. ARTUR SVENSSON

Redaktör

F Ö R O R D

*P*å hösten 1940 framkom tanken på utgivandet av det stora verk om SVENSKA FLOTTANS HISTORIA, varav första bandet nu föreligger färdigt, behandlande tiden fram till skånska krigets slut 1679 och Karlskrona örlogsstations anläggning under Karl XI.

Det är ingen tillfällighet, att detta arbete framlägges i en tid som denna, då en nationell väckelse går genom hela vårt folk och krafttag göras från skilda håll för att stärka vårt försvar i en orolig och prövande tid. Verkets utgivande är nämligen inspirerat av tanken på vår marina beredskap och den insats inom denna, som väntar Sveriges ungdom. Det bör därför uttryckligen framhållas, att detta arbete icke utges som ett förlagsföretag i vanlig mening. Det utges och säljes i syfte att hopbrunga medel till den nyorganiserade Sjövärnsskårens ungdomsavdelning, som innevarande sommar börjat sin första övningssäsong i stort och är i trängande behov av medverkan för anskaffande av båtmateriel och utrustning m. m. En större del av upplagan ställes nämligen genom donation av förlaget utan något som helst vederlag till förfogande för Sjövärnsskåren, som sålunda erhåller hela bruttointkomsten härav med undantag endast av vanliga försäljningskostnader. Över 200,000 kronor beräknas härigenom komma Sjövärnsskåren till godo. På den resterande delen av upplagan kommer dessutom enligt förlagets avsikt Sjövärnsskåren att erhålla nettoförtjänsten, efterhand som upplagan försäljes.

Initiativtagare till verket är chefen för A.-B. Allhems Förlag i Malmö, direktör Einar Hansen, en av Sjövärnsskårens verksamaste medarbetare och frikostigaste främjare, som för den maritima ungdomsrörelsen nedlagt ett outtröttligt arbete och gjort stora ekonomiska uppoffringar. I denna verksamhet utgör utgivandet av SVENSKA FLOTTANS HISTORIA, på vars gestaltning han i hög grad satt sin prägel, ett nytt led.

Samtidigt som detta verk således vill göra en insats för den maritima ungdomsrörelsen, vill det också söka fylla den lucka i vår marina litteratur, som saknaden av en ämnet värdig och uttömmande skildring av vår flottas öden från äldsta tider fram till dagens beredskap utgör. Behovet av en översiktlig och omfattande framställning i ord och bild, som gör den svenska flottans fängslande och ärorika historia levande för vårt folk, är oomtvistligt. Ty såsom vår politiska historia i regel är skriven, får man ingen klar och sammanhängande uppfattning om

vad flottan betytt för vårt lands frihet och självständighet, och i de flesta arbeten, som handla om vårt sjöförsvars historia upptagas endast vissa sidor av dess öden; dessutom är i flera fall litteraturen om vår flotta numera föråldrad.

Utgivandet av detta arbete vill sålunda också försöka att fylla denna lucka i vår historiska litteratur på ett så allsidigt och med hänsyn till framställningen och illustreringen så levande sätt som möjligt, och arbetet har tillförsäkrats förmånen av medverkan från, bland andra, våra nutida främsta marinhistoriska forskare.

Redaktionskommittén har inom sig bildat ett arbetsutskott, bestående av amiralen Otto Lybeck, konteramiralen Y. Ekstrand, översten Otto Broman, kommendörerna C. Ekman och A. G. Mörner, arkivrådet E. Wendt, förste bibliotekarien Bror Olsson, intendenten Gerhard Albe samt redaktören S. Artur Svensson, den sistnämnde för arbetet med bildanskaffning och bildredaktion. Av arbetsutskottets medlemmar ha främst arkivrådet Wendt, förste bibliotekarien Olsson, överste Broman samt redaktör Svensson varit förlaget och redaktionskommitténs ordförande behjälpliga med planerings- och det egentliga redaktionsarbetet.

Det har eftersträfvats att i framställningen infoga så mycket av primärforskning, som varit förenligt med arbetets allmänfattliga och lättillgängliga form. I en del fall äro bidragen resultatet av helt ny eller förnyad genomgång av källmaterialet, och det är att hoppas, att detta skall bli fruktbarande även för den vetenskapligt historiska forskningen. I andra fall, där materialet antingen varit så torftigt, att något egentligt nytt icke stått att vinna, eller nu rådande förhållanden inte medgivit grundligare forskningar, griper framställningen tillbaka på äldre resultat, vilka emellertid inte okritiskt anammats. Både vad grundlighet och djup beträffar torde sålunda arbetet fylla alla rimliga anspråk på en flottans historia med här avsedda syften.

På illustreringen har, som en blick i detta band visar, förlaget nedlagt mycken möda och kostnad. För ändamålet har inte bara hela vår tryckta litteratur mer eller mindre systematiskt genomgått utan även ett mycket stort antal offentliga och enskilda museer och samlingar i in- och utlandet. Det skulle här föra alldeles för långt att uppräknas dem alla, men förlaget har önskat få framfört till samtligas ägare, förvaltare och tjänstemän sitt uppriktigaste tack för lån av konstverk och fotografier, reproduktionstillstånd och bistånd i råd och dåd vid bildspaningsarbete och bildkommentar. Ett alldeles särskilt tack är förlaget angeläget få rikta till Orlogskaptajn Preben Holck i Köpenhamn, som på ett utomordentligt intresserat och initierat sätt förmedlat tillgången till de rika bildskatter, som rymmas i danska museer, arkiv och privatsamlingar och av vilka många målningar och teckningar med motiv från svensk historia funnit plats bland det halva tusental illustrationer, som ingår i detta första band. Särskilt stor tack riktas också till friherre Rutger von Essen, som ur de rika samlingarna på Skokloster tillåtit förlaget fotografera och återge vad de rymma av intresse för detta verk. Av samlingar i övrigt må också Kungl. Örlogsmannasällskapets i Karlskrona särskilt nämnas. Genom en särskild överenskommelse har Sjöhistoriska museets i Stockholm samlingar av konstverk, föremål och bilder gjorts tillgängliga för verket; närmare en femtedel av bildmaterialet i detta band härstammar från detta håll. En förteckning över samtliga de museer, arkiv och samlingar, från vilka bildmaterial erhållits, återfinnes i slutet av bandet. I regel äro författarna ej ansvariga för vare sig bildurval eller bildtexter; i några fall har deras medverkan härutinnan varit lika nödvändig som värdefull.

SVENSKA FLOTTANS HISTORIA kommer att komplett omfatta tre band av denna volyms omfång och utstyrelse. Band 2, som skall omfatta tiden 1680 fram till flottans hittills sista stridshandlingar, under napoleonepokens slutskede 1814, beräknas föreligga färdigt i höst. Band 3 skall föra framställningen fram till dagens beredskap.

Det är slutligen att hoppas, att det synnerligen behjärtansvärda syftet med utgivandet av detta stora verk till förmån för den yngsta av våra frivilliga vapengrenar, Sjövärnsskåren och dess aspirantverksamhet, väl måtte vinnas.

Stockholm i juli 1942.

OTTO LYBECK
Redaktionskommitténs ordförande

ME DAR BETARE I DETTA BAND:

INLEDNING

Fil. d:r Eirik Hornborg:

SVENSK SJÖMAKT UNDER FORNTID OCH MEDELTID.

ÅREN 1521—1611

Docenten, fil. d:r Ingvar Andersson:

SVERIGES UTRIKESPOLITIK UNDER GUSTAV VASA OCH HANS SÖNER.

Kapten Hjalmar Börjeson:

SJÖKRIGSMATERIEL OCH SKEPPSBYGGNAD UNDER ÄLDRE VASATID. — UTLÄNDSKA SJÖMAKTER.

Kommendör Carl Ekman:

STORA KRAVELN ELEFANTEN. — SKEPPSGÅRDAR OCH VARV UNDER ÄLDRE VASATID. — NORDISKA SJUÅRSKRIGETS TVÅ FÖRSTA ÅR.

Arkivrådet, fil. d:r Einar Wendt:

FLOTTANS ÖVERSTYRELSE OCH LOKALA FÖRVALTNINGAR UNDER GUSTAV VASA OCH HANS SÖNER.

Kommendörkapten, greve E. Spens:

FLOTTANS PERSONAL UNDER ÄLDRE VASATID. — LIVET OMBORD OCH I LAND UNDER ÄLDRE VASATID.

Konteramiral Gunnar Unger:

SVENSKA FLOTTANS SJÖTÅG FRAM TILL KALMARKRIGET (med undantag av nordiska sjuårskrigets två första år). — ÅTERBLICK PÅ PERIODEN 1521—1611.

ÅREN 1612—1679

Arkivrådet, fil. d:r Arne Forssell:

SVERIGES UTRIKESPOLITIK ÅREN 1612—1679.

Kapten Hjalmar Börjeson:

SJÖKRIGSMATERIEL OCH SKEPPSBYGGNAD ÅREN 1612—1679. — UTLÄNDSKA SJÖMAKTER.

Konteramiral Gunnar Unger:

ÖRLOGSBASER OCH VARV FRAM TILL KARLSKRONASTATIONENS ANLÄGGNING. — SVENSKA FLOTTANS SJÖTÅG 1611—1679. — ÅTERBLICK PÅ PERIODEN 1611—1679.

Arkivrådet, fil. d:r Einar Wendt:

FLOTTANS ÖVERSTYRELSE OCH LOKALA FÖRVALTNINGAR UNDER STORMAKTSTIDEN IN TILL ENVÄLDET.

Kommendörkapten, greve E. Spens:

SJÖVAPNETS BEMANNING UNDER STORMAKTSTIDEN FRAM TILL 1679. — LIVET OMBORD OCH I LAND UNDER STORMAKTSTIDEN FRAM TILL 1679.

STYRMANSKONSTEN:

Docenten, fil. d:r Erik Jonson.

SVENSKA FLAGGAN:

Fil. d:r Torsten Lenk.

INLEDNING

FRÅN ÄLDSTA TIDER TILL MEDEL-
TIDENS SLUT

SVENSK SJÖMAKT UNDER FORNTID OCH MEDELTID

Den tidsrymd, som detta inledningskapitel omspanner — från det förhistoriska dunklet bortom vikingatiden och ända fram till Kalmarunionens sprängning och det nationella kungadömets återupprättande — utgör kronologiskt sett den största delen av Sveriges historia, känd eller okänd. Den omfattar drygt två tredjedelar av de c:a 1,300 år, som ha förflutit, sedan svears och götars landskapsförbund förenades under uppsveakonungens ledning. Men huru lång och i många hänseenden betydelsefull denna period än är, tillhör den icke den svenska flottans historia. Ty varken hednatidens Svearike eller medeltidens Sverige förfogade över en statlig sjömagt, sammansatt av fartyg, byggda och underhållna för militära ändamål. Före Gustav Vasas tid existerade ingen kunglig svensk flotta.

Utan sjömagt var sveaväldet dock icke. Det första kända omnämmandet av svearna — i ett verk av den romerske historieskrivaren P. Cornelius Tacitus, författat kort före år 100 e. Kr. — talar om svionernas stam, mäktig genom män, vapen och flottor och bosatt på en ö i den nordliga oceanen. Uppfattningen av den skandinaviska halvön såsom en ö förblev länge bestående i södra och mellersta Europa, och parallellt med sådana geografiska misstag gingo naturligtvis åtskilliga andra vanföreställningar och missuppfattningar. Också Tacitus' på hörsägen grundade uppgifter förete sådana, men det är dock utan allt tvivel sveaväldet på Mälarslätten, som skymtar i hans dunkla notiser om det mäktiga och krigiska folket vid den bebodda världens nordrand. Och det heter, att svearna äro mäktiga icke blott genom män och vapen utan även genom flottor — i första århundradet efter Kristi födelse. Av de delvis svårtydda uppgifter, Tacitus lämnar angående de svenska fartyg, hans sagesmän sett eller hört omtalas, synes emellertid framgå, att de voro skarpstävade roddfartyg, långa, låga, smala och sannolikt rätt bräckliga, ättlingar av hållristningarnas mystiska skepp. Ett något senare skede av skandinavisk sjöfart företrädes av den ryktbara ektimrade båt, som år 1863 anträffades i en mosse vid Nydam i Slesvig. Fartyget var klinkbyggt, spetsigt i båda ändarna, hade stort språng och höga stävar. Ehuru icke mindre än 23 1/2 m. långt överallt, företer det inga anordningar för segling utan har påtagligen framdrivits endast av de fjorton par åror, för vilka det var inrättat. Man torde våga dra slutsatsen, att seglingskonsten var okänd i Skandinavien ännu på den tid, 300-talet e. Kr., från vilken Nydamsbåten härstammar. Absolut säkert är det icke, men det förefaller mycket sannolikt. Lika sannolikt förefaller det, att segel voro i all-

mänt bruk på 500-talet. Användningen av dem skulle alltså under folkvandringstiden ha utbredd sig över Norden — i och för sig en mycket rimlig förmodan.

Mellan 550 och 800 e. Kr. anses den process ha ägt rum, som förenade svear och götar till ett slags förbundsstat, närmast ett landskapsförbund, under ledning av svearnas konung. Man kan förmoda, att det skedde på 600-talet. Till samma tid kan man förlägga begynnelsen av de svenska vikingatågen över Östersjön, ehuru den hävdvunna historiska kronologien räknar vikingatiden först från omkring år 800. Det är sannolikt, att de båda händelserna hänga samman. När stridigheterna mellan svear och götar upphörde, riktades de båda nära befryndade stammarnas krigiska kraft utåt, och ur de mer eller mindre sporadiska krigståg till främmande kuster, som säkerligen redan tidigare hade ägt rum, utvecklades en form av herravälde, vilken tog sig uttryck i uppkomsten av svenska skattland bortom havet.

Proceduren var sannolikt följande. Plundringståg över Östersjön visade sig både inbringande och lätta att verkställa; de blevo småningom årligen återkommande och mycket populära företag. Vare sig de från början leddes av konungen eller denne efter hand tog ledningen av dem, framstodo de inom kort såsom kungliga expeditioner. De slaviska, lettolitauska och finska stammar, som voro föremål för dessa härtåg, hade ingen möjlighet att freda sig. Huru förberedd man än var på fientliga påhålsningar, kunde man aldrig på förhand veta, när de randiga seglen skulle sticka upp, eller kanske snarare, när de högstävade skeppen i nattskymningen skulle komma smygande med nedlagda master och under sakta gnissel och plask av försiktigt förda åror. När åskbyn så helt plötsligt urladdade sig, gavs det ingen tid att samla ett större uppbåd; det lönade sig inte ens att försöka, ty ledungsflottan var så stark, att ett tillräckligt stort härbann inte kunde fås ihop inom rimlig tid. Det enda sättet att få slut på hemsökelserna hade varit att återgälda lika med lika, men de angripna folkens utvecklade nautik gjorde det omöjligt. Under sådana förhållanden återstod blott att dra bebyggelsen tillbaka från kustens närmaste närhet och att anlägga bygdeborgar, dit befolkningen kunde ta sin tillflykt, när eldsignalerna från öar och uddar varskodde om ledungsflottans annalkande. Men havet spelade en så stor roll i kustbornas ekonomiska liv, att man icke helt kunde fly dess närhet, och även om vakthållning och bygdeborgar måhända kunde skänka människorna en viss grad av trygghet, gick mycken egendom förlorad, och det var i längden omöjligt att uthärda upprepade härjningar. Å andra sidan låg det icke i angriparnas intresse, att kusterna skulle avfolkas. Så uppkommo efter hand de överenskommelser, som förvandlade den ena kustbygden efter den andra till svenska konungens skattland: mot en viss, fastställd årlig tribut skulle landet gå fritt för plundringståg. Parallellt härmed förvandlades härfärderna till skatteindrivningsexpeditioner, varvid man får anta, att i stället för det forna bytet den uppburna tributen skiftades mellan deltagarna enligt hävdvunna grunder; naturligtvis erhöll konungen därvid sin sannolikt rätt rundligt tilltagna andel. Från indrivandet av tribut till upprättandet av garnisonerade fästen, som behärskade hamn- och marknadsplatserna och utgjorde centra för skatteuppbörden, var steget icke långt; att det togs, därom vittna åtskilliga arkeologiska fynd.

Dessa företag ha påtagligen gett upphov åt den svenska ledungs- (eller ledings-)institutionen. Man måste väl utgå från att deltagandet i färderna över Östersjön ursprungligen var frivilligt; i betraktande av den självständighet, som i långt senare tid tillkom de olika landskapen, är det nästan omöjligt att tänka sig, att den förhistoriska tidens sveakonungar skulle ha ägt en sådan makt, att de hade kunnat tvinga svear och götar till ledungsfärdernas bety-

dande kraftansträngning. Sannolikt organiserades sjötågen genom konungamaktens ingripande, och i syfte att skäligen fördela den eftersträvade rätten att deltaga och samtidigt förebygga rovets utskiftning på alltför många händer baserades därvid krigstågen på territoriell grund: vissa områden, skepps- eller snäckolag, ägde rusta och bemanna vardera ett fartyg för ledungsflottan, och skeppslagen uppdelades i mindre områden, kallade hamnor, av vilka vart och ett skulle uppställa en fullt rustad besättningskarl och förse honom med proviant. Genom denna anordning vann man även garantier för att flottan skulle bestå av någorlunda goda fartyg med duglig och väl rustad besättning.

Genom hävdens makt förvandlades emellertid det sålunda begränsade, frivilliga deltagandet i ledungsfärderna till en allmogen åliggande skyldighet. Att utvecklingsgången var den angivna synes antydast bl. a. av att i Uppland varje hundare (= härad) ägde utrusta fyra skepp, medan åtminstone i vissa andra delar av riket två synes ha varit det vanliga; vad som ursprungligen hade inneburit en värdefull företrädesrätt för rikets förnämsta landskap, hade efter hand förvandlats till en tyngre skyldighet än övriga landskap hade att bära.

Vid den historiska tidens början framstår ledungen såsom en gammal och härdvunnen, allmogen åvilande tunga. Konungen hade rätt att varje år låta ledungen utgå. Påbudet härom synes ha pläгат utfärdats vid kyndelmässotid, d. v. s. i början av februari; i varje händelse synes en månad ha beräknats för utrustningen, som bl. a. innefattade skeppens eftersyn, tätning och tjärstrykning. Vanligtvis gick ledungsflottan ut i lövsprickningstiden. Den kunde hållas endast två månader ute, vilket antagligen betyder, att hemfärden måste anträdas senast två månader efter den utsatta mötesdagen. Om folket frivilligt gick in därpå, kunde tågen naturligtvis utsträckas över en något längre tidsrymd, dock inte längre än till lövfällningen: senhöst- och vinterseglation förekom icke.

Ledungsinstitutionen, som i liknande former utbildades även i Danmark och Norge, ställde en betydande makt till konungens förfogande för offensiva företag. Men den begränsade tid, ledungsflottan kunde hållas ute, gjorde den fullt lämplig blott för de ändamål den under vikingatiden i främsta rummet tjänade. Svenskarnas statsgrundande verksamhet i det nuvarande Ryssland utfördes därför av enskilda hövdingar i spetsen för band av frivilliga, ty ledungen kunde, som sagt, icke användas för fleråriga expeditioner. Huru stark den var, är tyvärr omöjligt att beräkna. Enligt ovannämnda bestämmelse i Upplandslagen skulle enbart Uppland ha ställt 88 fartyg; antalet hundare synes ursprungligen ha varit 22, ehuru det under historisk tid var 25. Då ledungsskyldigheten ålåg hela den östra kusten från Smålands sydgräns och ända upp till Ångermanland och dessutom sträckte sig lika långt inåt land som de trafikabla vattenvägarna — alltså bl. a. till Närke —, måste antalet fartyg ha varit ansevärt, om hela den teoretiskt tänkbara flottan var samlad. Antagligen översteg det betydligt 200. Men det förefaller mycket tvivelaktigt, om en sådan flotta någonsin utrustades efter vikingatidens slut. Förefintliga sifferuppgifter ge snarast vid handen, att detta inte var fallet. Antagligen hade i praktiken en hel del lättnader med avseende på ledungsskyldigheten införts; därpå tyder bl. a. den omständigheten, att det rika Gotland, som först vid mitten av 1100-talet inordnades i organisationen, slapp undan med att utrusta blott 7 fartyg. Härtill kom, att bruket att mot viss avgift friköpa sig från ledungsskyldighetens fullgörande utvecklades till en rätt. I Gutalagen säges uttryckligen, att tingsmenigheten ägde besluta, huruvida den ville efterkomma konungens kallelse eller icke. I det senare fallet erlades 40 marker per skepp. Samma summa nämnes i Upplands-, Södermanna-, Västmanna- och Hälsingelagarna; med all sannolikhet gällde

den över hela riket. Och det förefaller, som om varje enskilt skeppslag hade friheten att avgöra, huruvida det ville utrusta skepp eller erlægga »ledningsslame». Härigenom försvagades ledungen i hög grad, ty när vikingahågen avtog och ledungsfärderna på grund av att tråldom och trålhandel till följd av kristendomens inflytande råkade i misskredit efter hand blevo allt mindre lönande, blev sannolikt friköpandet allt vanligare. Ur denna ursprungligen tillfälliga avgift, ledungsslamen, utvecklades parallellt med ledungsinstitutionens förfall en stående skatt.

Historiska notiser, belysande de svenska företagen bortom Östersjön, förekomma ytterst sparsamt. Och av de få, som finnas, dölja sig somliga under sagornas förklädnad. Så omtalas sveakonungen Ingvar, som stupade i Estland, och hans son Anund, som hämnades hans död; dessa händelser har man trott sig kunna förlägga till början av 600-talet. Av obestriddigt historiskt värde är en uppgift av Rimbart, ärkebiskop i Bremen och död 888, i den av honom författade levnadsteckningen över Ansgarius, Skandinavians förste apostel; vid mitten av 800-talet, säger han, företog sveakonungen Olof ett krigståg till kurlernas land, vilket långt tidigare hade varit skattskyldigt under hans förfäder men för länge sedan blivit oberoende. Rimbarts uppgift överensstämmer på ett slående sätt med resultatet av arkeologiska undersökningar, främst vid Grobin nära Libau i Kurland. I den bekanta berättelsen om Olof Skötkonung och Torgny lagman talas också om forna tiders svenska skattland östanhavs. I vikingatidens ryktbaraste sjöslag, där Olav Tryggvason av Norge besegrades och föll i kamp mot en stor övermakt, deltog den svenska ledungsflottan. Enligt Snorre Sturlassons uppgift stod striden nära den icke identifierbara ön Svold eller Svolder utanför Östersjöns sydkust; enligt Adam av Bremen, död 1076, som författat en historik över det Hamburg-bremiska ärkestiftet, vilket på den tiden omfattade även de nyorganiserade — delvis rätt oorganiserade — kyrkorna i de skandinaviska länderna, utkämpades slaget i Öresund, och hans på färsk tradition grundade uppgift är utan tvivel riktig. I främsta rummet gingo de svenska vikingarnas färder österut, men de deltog även i västerviking mot frankerriket och England.

Mäster Adam omtalar sveariket såsom ett till lands och sjöss mäktigt och fruktansvärt välde, det starkaste i Norden. Denna motsvarighet till Tacitus' nästan tusen år tidigare nedskrivna notis om svionerna hänför sig till slutet av vikingatiden, d. v. s. till den tidpunkt, då den forntida svenska makten genomgick en strömkantringsperiod och stod inför en långvarig nedgång.

När det gäller att söka klargöra beskaffenheten av den sjömak, som ledungen representerade, bör det först konstateras, att den icke var en stridsmakt i modern bemärkelse. Fartygen voro icke byggda för strid och spelade ingen aktiv roll i krigföringen. Rammtaktik förekom icke på de nordeuropeiska vattnen. Ledungsskeppen skilde sig i byggnad och utrustning på intet sätt från andra, företrädesvis för transport av människor avsedda farkoster. De voro icke krigsskepp i en senare tids bemärkelse utan endast transportmedel. Då de naturligtvis måste vara så oberoende av vindförhållandena som någonsin möjligt var, voro de i främsta rummet byggda för rodd: långa, lätta, smala och låga. Nydamsbåtens typ går igen i dem, ehuru fartygsbygget naturligtvis hade gjort stora framsteg under de århundraden, då under vikingatiden — inklusive dess långvariga förspel på Östersjön — den skandinaviska nautiken upplevde sin högfloedstid. Dessa framsteg belysas av de ryktbara norska gravhögsfynden, Osebergskeppet från omkring år 800 och det ungefär ett sekel yngre Gokstadsskeppet. Det förra är byggt för 15 och det senare för 16 årpar. Alltför vitt gående slutsatser få dock icke dragas av dessa vackra prov på skandinavisk skeppsbyggnadskonst, så väl bibehållna, att de kunnat sammanfogas och restaureras. Det är för ingen del säkert, knappast ens sannolikt, att de re-

presentera den vanliga härskeppstypen; vad särskilt Osebergsskeppet beträffar, kan det inte vara fallet, ty det eleganta och vackert utsirade skrovet är alltför lätt och svagt konstruerat. I varje fall återfinnas hos dessa gravfartyg de skandinaviska roddskeppens allmänna karakteristika.

Stort språng och höga stävar voro, som sagt, utmärkande för de nordiska fartygen. Framstammen var sannolikt mer eller mindre rikt smyckad med träsniderier; i vilken utsträckning det i litteraturen så omhuldade drakhuvudet förekom, är icke känt. Fartyg av något ansenligare dimensioner voro däckade, men på roddskeppen var rummet under däck lågt och kunde icke användas som vistelseort för människor. De största typerna synas ha varit utrustade med ett högre anbragt hyttäck längst akter ut, den s. k. lyftingen, som täckte hövdingens kajuta. Det ärliknande rodret var anbragt nära akterstävén på den sida, som just med anledning därav erhöll benämningen styrbord. Masten — flermastade skepp förekommo icke på de nordeuropeiska farvattnen före medeltidens sista tidevarv — uppbar ett brett råsegel och stagades för över och bordvarts akter över, alltså medelst förstag och barduner; den kunde med lätthet läggas ned, varigenom vindfånget minskades vid rodd i motvind. Fartygens byggnadssätt gör det säkert, att de i gynnande väder löpte undan med mycket god fart. Sköldarna plägade fästas vid en längs relingen anbragt bom, varvid de kommo att fjälligt delvis täcka varandra. Detta bruk intygas av ett flertal bildstenar samt av det faktum, att några i lerjorden bevarade sköldar varit på detta sätt anbragta på Gokstadsskeppet. Då sköldarna utan tvivel voro färgade och dessutom prydda med blanka beslag, gävo de fartyget ett grant och tilltalande utseende; härtill bidrogo de smäckra formerna, de höga, skulpterade stävarna och vid segling icke minst det djupa och breda seglet, hopsytt av dukar i olika färg och sannolikt ofta vit- och rödrandigt. Men de vid sköldbommen fästa sköldarna tjänade nog endast ett dekorativt syfte, ty de kunde föras blott på smult vatten, främst i skärgårdsfart; på öppna sjön skulle de redan vid måttlig vindstyrka ha löpt överhängande fara att spolas bort eller brytas sönder.

Dessa vackra och snabbgående fartyg voro, såsom ovan har framhållits, i främsta rummet transportmedel. Deras uppgift var att forsla ledungshären över vattnet. Själva de militära operationerna voro avsedda att äga rum till lands. Ledungsmannen bör därför icke betraktas såsom en sjökrigare. Han var utrustad för strid till lands: i Södermannalagen stadgas, att »sköld och svärd, spjut och järnhatt» skola vara »hamnavapen», om det också är sannolikt, att svärdet ofta ersattes av en långskaftad yxa. Det påfallande i denna förteckning är, att bågen saknas, och den borde dock ha intagit ett bemärkt rum, i händelse utrustningen hade avsett sjöstrider. Naturligtvis förekommo sjöslag; därom vittna såväl sagor som historiska notiser. Men de utkämpades exakt på samma sätt som strider till lands, självfallet med den olikhet, som betingades av att ett fartyg och icke terra firma utgjorde de stridandes underlag. Kampformen var alltså ombordläggning och handgemäng med hugg- och stickvapen. En sådan strid var möjlig blott vid ingen eller mycket obetydlig sjögång; redan vid måttlig sjöhävning skulle de lätt byggda roddskeppen ha bräckt in bordläggningen på varandra. Enligt Snorre var det under vikingatiden, och säkerligen även senare, »sed, när man kämpade på skepp, att binda samman skeppen» — d. v. s. förtöja dem långsides invid varandra — »och strida i förstammarna». Så låg enligt hans skildring Olav Tryggvasons flotta i den drabbning, som Snorre kallar slaget vid Svold, och samma otympliga formering, som egentligen endast kan ha varit lämplig, när det gällde att i rent defensivt syfte sammanhålla en underlägsen styrka, antydes flerfaldiga gånger, bl. a. för jomsvikingarnas vidkommande i skildringen av slaget i Hjörungavåg år 986. Snorre skrev visserligen långt senare, men hans framställning är påtagligen i

huvudsak baserad på levande tradition och med händelserna samtida dikter. Dessutom är det föga sannolikt, att en så egendomlig taktik som den ifrågavarande skulle ha uppfunnits av eftervärlden, i händelse den icke hade tillämpats. Men uppenbart är, att detta hopsurrande av hela flottor till en enda sammanhängande linje förutsätter frånvaro av all sjöhävning. — Av det sagda framgår, att man självfallet aldrig stridde under segel.

Man har det intrycket, att vikingatidens och den tidigare medeltidens skandinaver, ehuru sin tids bästa sjömän och fartygsbyggare, voro ganska tafatta och valhända sjökrigare. I varje fall hade de icke utbildat en verklig sjötaktik; deras strävan gick ut på att göra sjöstriden så lik striden till lands som möjligt. Därmed sammanhänger, att det enligt Snorre alls icke var ovanligt, att två härar, som mött varandra om skeppsbord, gingo i land för att utkämpa striden.

För sjökrigets sekundära uppgifter — vakthållning i öppna sjön, handelsblockad — voro roddskeppen föga ägnade. Naturligtvis kunde de under gynnsamma väderleksförhållanden angripa högbordiga handelsfartyg, men sjögång gjorde dessa oåtkomliga. Till en längre tids sjökampanj voro ledungsskeppen icke tjänliga. De voro och förblevo avsedda för manskapstransport.

Ledungen fortlevde i alla de tre skandinaviska rikena med oförändrad organisation och åtminstone i huvudsak oförändrad materiel under hela den äldre medeltiden. Såsom ovan har framhållits, är det möjligt, kanske sannolikt, att ledungstungan lättades, och säkert, att friköpning genom erläggande av ledungslame var vanlig. Då ledungslame utkrävdes varje år ledungen icke utgick, blev den tidigt en stående skatt, som allmogen var van att räkna med, och man föredrog naturligtvis i stor utsträckning att även de år, då kallelse till sjötåg utfärdades, erlægga denna redan hävdvunna gård hellre än att iståndsätta skeppslagets förfallna snäcka eller till äventyrs bygga en ny. Men i princip var organisationen den gamla. Den allt allmännare friköpningen inverkade måhända därhän, att konungen, för att över huvud kunna få ihop en ledungsflotta, tillät skeppslagen att utrusta mindre och svagare bemannade snäckor än de egentligen hade bort. Det normala ledungsskeppet torde under landskapslagarnas utformningstid, d. v. s. 1100- och 1200-talen, ha haft 20 par åror och en besättning på 40 man förutom skeppshövdingen. Dessa siffror synas ha varit teoretiskt gällande såväl i Sverige som i Danmark och Norge, ehuru i sistnämnda land även ett antal något större fartyg synes ha förekommit. Det är dock sannolikt, att åtminstone under ledungsinstitutionens långsamma förfall och upplösning under den äldre medeltiden fartygen jämförelsevis sällan uppfyllde de teoretiska fordringarna. Enligt ett bevarat register från förra delen av 1200-talet över de halländska skeppslagens ledungsskyldighet utrustade landskapet 18 skepp med sammanlagt 531 man. Medelstyrkan pr fartyg utgjorde alltså 29,5. Det största fartyget förde 42 man och var alltså det enda »normala» ledungsskeppet, det minsta, närmast en större roddbåt, endast 16. Det är knappast sannolikt, att i genomsnitt större fartyg än de halländska nyttjades på Östersjön. De ståtligaste skeppen i ledungsflottan utgjordes antagligen av konungens egna fartyg, bemannade med hans hirdmän, och av de skepp, som utrustades av rika bygdehövdingar.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Bland alla de imponerande gottländska bildstenar, som utgöra de konst- och kulturhistoriskt kanske intressantaste minnena från svensk vikingatid, tas priset av den praktfulla, nära två meter höga stenen från Stenkyrka Smiss med dess tydligt konturerade, smäckra, drakhuvudprydda skepp med dess bemanning, av vilken man längst till vänster under aktersnäckan lägger märke till befälhavaren och omedelbart framför honom rorgångaren. Seglets skotnät slutar i tåg, som de med hjälm utrustade vikingarna hålla i händerna; deras sköldar äro fästa i en rad längs relingen; på masttoppen sitter en troligen förgylld flöjel av liknande sort som dem, vilka hamnat på tornen i Källunge (Gotland) och Söderala (Hälsingland) kyrkor.

Bildsten med vikingaskepp. Stenkyrka Smiss, Gotland.

Det må i detta sammanhang framhållas, att de ofta förekommande beräkningar, enligt vilka ett skandinaviskt roddfartyg med 20 par åror skulle ha fört 80—120 man ombord, synbarligen bygga på oriktiga förutsättningar. Naturligtvis kunde en farkost av ifrågavarande storlek — bortåt 30 m. lång över allt och sannolikt inemot 6 m. bred — utan svårighet bära en sådan mängd människor, och säkerligen förekom det icke sällan. Men den normala besättningen under ett krigståg torde ha motsvarat antalet åror. För det första representerade vapen och förråd en icke obetydlig vikt; för det andra måste skeppet vara snabbt och lätt, och får man döma av de norska gravhögsfynden, var konstruktionen knappast heller ägnad att tåla påfrestningen av en något starkare belastning, allra minst i sjögång; och för det tredje hade man ett oavvisligt behov av odisponerat utrymme, avsett för rövat gods och fångar — slavjakt var ju ett av vikingatågens huvudsyften. Men det avgörande är landskapslagarnas vittnesbörd.

Ledungssnäckorna tillhörde de s. k. långskeppens kategori. För längre havssegling liksom över huvud för all för skrovet mera påfrestande seglation, främst transport av tung last, användes fartyg av annan typ, kortare, bredare, högre och starkare byggda. Även de kunde framdrivas med rodd men voro främst avsedda för segling. Tyngre och klumpigare än långskeppen voro de under såväl rodd som segel långsammare än dessa och nyttjades därför icke såsom ledungsskepp. De kunna därför här förbigås. Nämnas må blott, att de synbarligen hade åtskilliga drag — det stora språnget, de skarpa stävarna med de högt uppspringande stammarna, den enkla riggen — gemensamma med långskeppen. På det stormiga och hårdhänta Västerhavet användes de även såsom härskepp, ja, det är väl tänkbart, att vikingatågen över Nordsjön, som enligt hävdvunnen uppfattning betecknar den egentliga vikingatidens begynnelse, togo sin början just vid den tidpunkt, då denna havsgående fartygstyp hade nått sin fulla utveckling i Norden.

Under den långvariga period av inre strider och yttre svaghet, som både Sverige och Danmark genomlevde efter vikingatidens slut, hemsökte de hedniska kustborna på Östersjöns södra och östra kust sina forna behärskares land med eld och svärd. Tack vare långvarig beröring med skandinaverna hade de i nautiskt hänseende nått därhän, att de med betydande flottor av små fartyg, liknande de skandinaviska kombinerade rodd- och segelskeppen, kunde företa krigståg över Östersjön. Denna motström gav i sin tur upphov åt de danska och svenska korstågen, under vilka ledungen en sista gång gjorde god tjänst — och nu i positiv, uppbyggande anda. Erik den heliges, Birger Jarls och Tyrgils Knutssons korståg till Finland företogs utan tvivel med ledungsflottor, ehuru de garnisoner, som kvarlämnades i fästen vid hedningarnas hamn- och handelsplatser, naturligtvis rekryterades av frivilliga. Dessa hade till uppgift att söka hålla ut till följande vår, då ledungen ånyo kom till undsättning. Många samverkande omständigheter bidro till att det genom korstågen grundlagda svenska herraväldet över de södra och sydvästliga delarna av det nutida Finland lika lätt befästes som ernåddes. I Egentliga Finland, som vanns för Sverige redan omkring 1160, synes ledungsinstitutionen ha införts; att den existerade på Åland, kan anses nästan säkert.

Ledungens största positiva betydelse ligger däri, att den möjliggjorde de svenska korstågen till Finland, möjliggjorde detta lands införlivande i den västeuropeiska kulturkretsen och därmed samtidigt skapade en fast grund för den blivande stormakt, som tillbakaslog den katolska reaktionen i söder och det asiatiska barbariet i öster.

Beträffande styrkan av korstågstidens ledungsflottor, som sannolikt voro mindre än vikingatidens, föreligga ett par uppgifter i ryska krönikor. Källorna äro naturligtvis långt ifrån till-

förlitliga, men de anförda siffrorna äro så pass låga, att de göra ett trovärdigt intryck. År 1142 skall en svensk flotta på 60 snäckor med konungen själv och en biskop ombord ha uppbringat en eskader på tre handelsfartyg på väg till Novgorod. År 1164 inträngde en flotta på 55 fartyg genom Neva i Ladoga, gick uppför Volkoff och angrep den Novgorod underlydande stad, som bar samma namn som den stora sjön. Staden brändes, men ladogaborna försvarade sig i borgen, tills hjälp anlände från Novgorod. Då blevo svenskarna slagna och förlorade 43 snäckor av 55. Siffror av denna storleksordning kunna mycket väl tänkas ange fartygsantalet i en vanlig ledungsflotta under den tidigare medeltiden. De förefalla ojämförligt mera vederhäftiga än de västeuropeiska krönikornas uppgifter om vikingaflottor på flera hundra, ja, ända till 1,000 och 1,200 skepp. Enstaka synbarligen korrekta notiser sticka på ett säreget sätt av mot de dominerande kolossala överdrifterna. Sagornas uppgifter rörande de stridande flottorna i det ryktbara slaget i Hjørungavåg äro även ägnade att korrigera de felaktiga föreställningar om storleken av skandinaviska vikingatidsflottor, som man alltjämt möter även i moderna arbeten. Jomsvikingarna, detta i hela Norden rekryterade krigarsamfund, skola ha förfogat över 60 skepp, mot vilka den norska ledungen ställde 180. Proportionen 3 mot 1 vittnar måhända om en avrundning uppåt, men i och för sig äro siffrorna alls icke otänkbara. Då jomsvikingarna voro väl rustade och stridsvana yrkeskrigare och deras skepp sannolikt i genomsnitt voro större än motståndarnas, måste striden bli hård, ehuru övermakten hade goda utsikter att segra — vilket den även gjorde. Om man gissar på 2,500 man mot något mer än dubbelt så många, så kommer man antagligen sanningen skäligen nära. Och därmed har man också en acceptabel måttstock på vad man under vikingatiden menade med stora flottor. En svensk korstågsledning utgjordes sannolikt av från 50 till 100 snäckor med ungefär 1,500—3,000 man ombord.

Efter korstågstiden synes ledungsinstitutionen snabbt ha förfallit. Det är sannolikt, att kampen mot hedningarna och de såsom hedningar betraktade grekisk-katolska novgoroderna hade stimulerat den svenska allmogens intresse för ledungen och motverkat friköpningsrättens upplösande inflytande. Men när denna stimulans bortföll, kunde intet mera hejda förfallet. Och hade ett skeppslag så länge underlåtit att rusta, att de vid sjö- och krigståg vana männen hade åldrats eller gått bort och att ledungssnäckan hade hunnit gistna och murkna bortom all möjlighet till reparation, så behövdes det nog en mycket kraftigt verkande stimulans för att ledungslamen skulle vid uppbåd ersättas med rustning av fartyg och folk. Men härtill kom ytterligare uppträdandet av nya fartygstyper på de nordiska vattnen. Under 1200-talet undanträngde de tyska sjöstädernas konkurrens den nordiska bondehandeln, för Sveriges vidkommande företrädesvis bedriven av gutar. De tyska koggarna tillhörde typhistoriskt samma serie som de nordiska lastfartygen — byrdingar, knarrar och vad de i övrigt kallades —, men de voro större och starkare än dessa. De voro visserligen handikapade av att de endast långsamt och med svårighet kunde framdrivas med rodd i stiltje och alls icke i motvind, men i stället

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Hur en sjöstrid utkämpades under medeltiden, innan ännu eldvapnen slagit igenom, skildras med ganska stor åskådlighet av en okänd konstnär å denna vackra miniatyr i en handskrift av fransmannen Jean Froissarts ryktbara krönika från 1300-talet. Bilden föreställer en drabbning mellan engelsmän och fransmän på 1340-talet — det är ännu spjut, båge och blanka vapen, varmed striden föres; krutet och eldvapnen komma emellertid just under detta århundrade allmänt i bruk ute i Europa, både till lands och sjöss. På nordiska breddgrader var en sjöstrid ett kanske ej fullt så färgrikt skådespel som här — och varken eldhandvapen eller kanoner fingo under medeltiden hos oss någon större betydelse. — Bibliothèque Nationale, Paris.

Medeltida sjöstrid. Miniatur i en handskrift av Froissarts krönika. Bibliothèque Nationale, Paris.

kunde de under gynnande förhållanden hastigt forsla stora mängder varor eller människor tvärs över öppna havet. I strid voro de tack vare sin starka byggnad och sitt höga fribord avgjort överlägsna de lätta och låga ledungsskeppen. De högt uppbyggda för- och akterkastellen, ofördelaktiga vid segling till följd av det vindfång de erbjödo, gävo dem ett betydande övertag i närstrid. Från rånockarna nedsläppta tyngder och från kastellen slungade stenar kunde i för- ening med armborstloden mot roddfartygens oskyddade manskap göra koggarna oåtkomliga för antringsförsök. Än större blev deras överlägsenhet, när de efter hand begynte bestyckas med små artilleripjäser.

Man frågar sig, varför svenskarna — och skandinaverna över huvud — icke kunde hålla jämna steg med tyskarna i skeppsbyggeriet och anpassa sina hävdvunna former efter den nya tidens krav. I vad mån konservatism och oföretagsamhet medverkade, är omöjligt att utreda. Men utan tvivel bidrog den omständigheten, att en handelsidkande storbonde lika litet som ett skeppslag hade någon praktisk möjlighet att bygga, utrusta, använda och underhålla ett för tidens förhållanden stort, lastdrygt och djupgående segelfartyg. En stad som Lübeck eller Danzig kunde göra det, en gotländsk bonde kunde det icke, även om han var redo att uppge traditionerna och bilda bolag med vänner och grannar. Gårds- eller skeppslagshamnarna voro säkerligen i många fall alltför grunda; slipar och upphalningsdon för så stora och tunga skrov voro svåra att åstadkomma; handelsbönderna kunde icke anskaffa tillräckligt med varor för att fylla det rymliga rummet; och skeppslagen kunde väl uppställa roddare men icke så många och så väl utbildade sjömän, som havssegling i koggar krävde. Den primitiva skandinaviska sjöfarten, på sin tid den främsta i Europa, kunde icke hastigt ombildas till en för tiden modern sjöfart av helt andra mått, och medan den sackade efter, nådde den tyska en så dominerande position, att all konkurrens utan kraftigt stöd av statsmakten var utesluten.

Det synes ha varit 1300-talet, som såg ledungsinstitutionens slutliga upplösning. Vid det tåg, som Tyrgils Knutsson år 1300 företog till mynningen av Neva i syfte att avklippa Novgorods förbindelse med Östersjön och sålunda kväva den stora handelsstaden, kom ännu ledungen till användning. Detta framgår med full säkerhet av att hären var indelad i landsmansskap: vid försvaret av det provisoriska fästet i vinkeln mellan Neva och dess biflod Ohta hölls en viss sträcka av vallen av helsingar. Sannolikt nyttjades ledungen även vid alla de tåg, som företogos ända fram till fredsslutet med Novgorod år 1323. Men under de följande decennierna dog den såsom militär institution; den synes ibland ha nyttjats för rena transportändamål, alltså såsom ett slags maritim träng, men aldrig mera i sin ursprungliga form.

Det säregna är, att med ledungen praktiskt taget hela den svenska sjömakten dog bort. De gamla, för transport av krigare avsedda roddskeppen ersattes icke med nya och kraftigare typer, utrustade av kronan eller de stormän, som utövade dess befogenheter. Ansatser saknades icke. Det fanns utan tvivel konungen tillhöriga skepp, och en del läns hövdingar voro skyldiga att utrusta och underhålla fartyg, som i fall av behov jämte sitt manskap ställdes till konungens förfogande, men någon verklig flotta existerade icke och kunde icke heller vid ett krigsutbrott sammanställas. Detta berodde på att Sveriges sjöfart och handel icke mäktade uppblomma under trycket av Hansans konkurrens. Det förelåg ingen principiell skillnad mellan krigs- och handelsfartyg; en sådan uppstod, om också till en början i föga utpräglad grad, först på 1500-talet, då man begynte uppställa tyngre artilleri ombord och öppna styckeportar i bordläggningen. Ända dittills kunde vilket handelsfartyg som helst nyttjas för militära ändamål, och de största typerna motsvarade de största örlogsskepp. En hansestads handelsflotta

blev alltså vid krigsutbrott dess örlogsmarin. Men Sverige ägde inga betydande sjöstäder och inga stora handelsfartyg, och det var ekonomiskt omöjligt för den medeltida svenska staten att bygga och underhålla ett nämnvärt antal stora skepp, som endast voro avsedda för krigsbruk och under fredliga tider ingenting avkastade. Konungens och länshövdingarnas fartyg voro sannolikt både få och jämförelsevis små. Därpå tyder den synbara vanmakt till sjöss, varom Sveriges historia under de tvåhundra åren från fredsslutet med Novgorod 1323 till Gustav Vasas tronbestigning bär vittne.

Denna vanmakt framträdde på ett ödesdigert sätt i samband med resningen mot Albrekt av Mecklenburg. Den fångne konungens anhängare behärskade sjön tack vare kraftigt understöd från de mecklenburgska sjöstäderna. Det visade sig omöjligt att erövra Stockholm, som hölls för Albrekt och från sjösidan undsattes av de tyska fribytare, som äro kända under benämningen vitalianer. Endast genom ingripande av Hansan, vars handel skadades genom det osäkra tillståndet på Östersjön, kom år 1395 efter drygt sex års krig den överenskommelse till stånd, som å ena sidan återskänkte Albrekt friheten, å den andra gav Sveriges huvudstad i drottning Margaretas hand. Men vitalianerna fortsatte sitt kaparkrig, och de förenade nordiska rikena tycktes maktlösa mot dem; Danmark och Norge voro nämligen lika svaga till sjöss som Sverige. Fribytarna innehade Gotland, där Visby tjänstgjorde som deras huvudbas, och år 1395 satte de sig fast också i Åbo, en av det dåtida svenska rikets mest betydande orter, och deras välde bröts först, när Tyska orden ingrep för att återställa freden på Östersjön. År 1398 stormade ordens högmästare Visby, och samma år uppgåvo vitalianerna även Åbo. Inom östersjöområdet var deras makt krossad, men på Nordsjön pågick deras ofog ännu i många år.

Samma maritima svaghet visade Sverige även under unionsstriderna. Den ledde bl. a. till att Gotland för en lång tid gick förlorat för riket. Unionskonungarna, som på denna tid förfogade över större maktmedel till sjöss än drottning Margareta hade haft till sin disposition, kunde landsätta härar vid Stockholm, lamslå rikets sjöfart och isolera Finland från det egentliga Sverige. Åland brandskattades, Åbo, Borgå och nyländska kusten plundrades och härjades av danska eskadrar, och när omsider befrielseverket under Gustav Vasas ledning hade förts till seger i rikets huvuddel, låg Finland ännu i händerna på sjöhjälten Sören Norby.

Medeltidens två sista århundraden voro sålunda en tid av utpräglad maritim vanmakt för det svenska riket. Man ser knappast ett spår av någon svensk sjökrigsmakt. Transportmedel förefunnos — så fördes flera gånger för tidens förhållanden betydande truppstyrkor antingen till Gotland eller över till Finland, såsom t. ex. under det stora ryska kriget 1495—97 — men en allvarsam strid på sjön kunde Sverige icke utkämpa. Ibland skymtar i urkunderna den anspråkslösa sjöfart, om man kan kalla den så, som disponerades av konungen eller hans länshövdingar. Så t. ex. år 1437, då fyra bröder Fleming, danska fribytare, som drevo kaparkrig för Erik XIII, hade med 200 man satt sig fast på fästet Raseborg i västra Nyland. Karl Kristiernsson (Vasa), som under sin fars frånvaro i Sverige var hövding på Viborgs slott, anmodade staden Reval att jämte honom fördriva de handelsförstörande inkräktarna; som mötesplats för sina och Revals stridskrafter föreslog han Pellinges sund i Borgå skärgård. Företaget synes ha kommit till stånd och utfallit lyckligt, ty i augusti samma år var Raseborg ånyo i lagliga myndigheters händer.

Men sådana framgångar i detalj betydde föga. I stort sett var Sveriges rike maktlöst på sjön, och följderna av denna maktlöshet hade hårt gått ut över land och folk. Det var därför icke en av Gustav Vasas minsta gärningar, att han lade grunden till den svenska örlogsflottan.

Carta Marina

ritad och – sammansatt av nio träsnitt – utgiven av Olaus Magnus i Venedig 1539.

Förminskat faksimil (originalet har sammansatt formatet 120×165 cm.).

Efter det enda kända bevarade exemplaret i Bayerische Staatsbibliothek, München.

Olaus Magnus, som efter brytningen med Gustav Vasa sedan 1530-talets början levde i landsflykt och av påven 1544 utnämndes till svensk ärkebiskop, utgav 1539 i Venedig sin berömda »Carta Marina», som här återges efter det enda kända exemplaret. Detta märkliga verk meddelar utöver själva kartbilden, som rent kartografiskt innehåller en hel del nytt — bl. a. är Finska vikens kontur, liksom f. ö. hela den Skandinaviska halvöns, för första gången någorlunda korrekt återgiven — en mängd intressanta, ibland kuriösa, upplysningar i ord och bild om liv och tro i Norden. Många intressanta marina notiser lämnas: på Östersjöns sydkust finner man olika fyrar; han har noterat var det bygges fartyg och var det gjutes »bombarder» (kanoner); på havet har han ritat in ett antal krigsfartyg, »beväpnade med kanoner, från vilka järnskrot, inneslutet i hylsor, utslungas», han talar om kompassen och dess missvisning i arktiska farvatten, etc. Tilltron till hans uppgifter behöver knappast reduceras av den samtida förekomsten på hans karta av talrika sjöormar och andra synbarligen farliga havsvidunder — tron på dylika monstra var allmän långt fram i tiden och den vittbereste och världserfarne Olaus Magnus var säkerligen inte mera vidskeplig än sina samtida i övrigt.

En översättning av kartans lantinska tecken- och bokstavsförklaring meddelas nedan.

Översättning av inskriptionen på Carta Marina.

»Olaus Magnus Gothus hälsar Dig gode läsare! För att Du må lättare förstå denna tavla över Nordanlanden och de märkeliga ting som där finnas (vilken jag härmed utger till det ryktbara germanska och götiska folkets ära och till hela kristenhetens nytta), må Du veta, att densamma är indelad i nio delar, märkta med 9 stora bokstäver A, B, C o. s. v. och att vidare under varje stor bokstav rymmas små bokstäver, som lämna förklaringar på ifråga varande sak.

A. Omkring denna bokstav ligger ön *Island*, om vilken sällsamma ting berättas. Vid A äro tre höga berg, vilkas toppar äro täckta med evig snö, medan deras fot omvärves av evig eld. — B. 4 källor av högst olika slag. Den första så sjudande het, att allt som kastas i den förvandlas till sten och behåller sitt föregående utseende, den andra av en outhärdlig kyla, den tredje frambringa en söt vätska och den fjärde utdunstar en pestsmitta. — C. En eld, som förtär vatten men icke bränner upp blånor. — D. Vita korpar, falkar, skator, björnar, rävar och snövita harar, men det finns även svarta rävar. — E. Is, som frambringa ljud, som liknar olyckliga människors suckar och väcker den föreställningen, att människosjälur där plågas. — F. En sten, som synes flyga på grund av den stora avdunstningen. — G. Tillgången på fiskar är så stor, att de staplas upp under bar himmel i staplar höga som hus för att säljas. — H. Smör finnes i otroliga mängder. — I. Betena äro genom sin riklighet så farliga att om boskapen inte hålles därifrån deras tarmar spricka. — K. Valfiskar stora som berg, välta skeppen, om ej trumpetstötter eller tomma tunnor, som kastas i havet, skrämman dem. — L. Sjömän förolyckas ofta, då de kasta ankar på valfiskars ryggar i tro att de äro öar. — M. Handelsfartyg beskjuta varandra med kanoner i kamp om fördelaktiga hamnar och vinst. — N. *Norges* och *Islands* vapen.

B. Först synes här en del av ön *Grönland*. Under A ses synnerligen skickliga sjömän, vilka använda skinnbåtar, som äro lika säkra i varje situation, med vilka de anfalla främmande fartyg och sänka dem. — B. 2 väldiga havsvidunder, det ena med hemska tänder, det andra med horn och flammande uppsyn, vars ögon mäta 16 à 20 fot i genomskärning. — C. En val reser sig upp och sänker ett stort skepp. — D. En orm 200 fot lång omslingrar och bemäktigar sig ett ståtligt fartyg. — E. Ett havsvidunder stort som en elefant sover, fasthållande sig med tänderna i klippan, och fångas så. — F. Flera förskräckliga vattenvirvlar. — G. Den omätliga järven tömmer sin buk genom att pressa sig mellan två träd. — H. Fiskaren bedövar och fångar fisken genom att slå på isen med en klubba. — I. Renar tämjas i hopar och spännas för vagnar, varvid de överträffa de snabbaste hästar. — K. Andar taga kroppslig gestalt och tjäna människorna. — L. Den tama renhjorden lämnar mjölk till huset. — * Utmärker guldgruva.

C A. Skogsmänniskor, vilka nattetid överfalla sjöfarande men aldrig visa sig på dagen. — B. Avgudadyrkare tillbedja ett rött tygstycke på en stång såsom sin gud. — C. *Starkodder*, en svensk knytnävskämpe, fordom ryktbar i hela Europa. — D. *Magnetön*, omkring 30 mil från polen, ovanför vilken sjömannens vägvisare, kompassen, förlorar sin kraft. — E. En stor örn invecklar sina ägg i en hares avdragna hud, och ungarna framkläckas av dess alstrade värme. — F. Stor och klar sjö, i vilken finnas otaliga fiskar och fåglar av de mest olika slag. — G. Bröllopsed hos hedningarna, varvid eld slås med flinta över brudparets huvuden. — H. Byteshandel utan mynt. — I. Strid mellan tvenne konungar, av vilka den ene med renar och fotfolk på skidor, beväpnade med bågar, besegrar den andre och hans folk till häst. — K. Renar draga slädar och kärror över snö och is. — L. Fiske isstycken av säl, lax och gäddor. — M. Överallt en otrolig mängd mård, sobel, hermelin, olika slags vargar och bävrar. — N. Ryska köpmän draga båtar mellan sjöarna för bytshandels skull.

D A. Ön och biskopsstiftet *Färöarna*, vilkas fiskätande innevånare stycka och dela väldiga valar, som av stormar drivits i land. — B. Här gives som tribut åt traktens fogde korphuvuden till bevis om att den skadliga fågeln, som dödar lamm och får, blivit dödad. — C. Ungefär vid inloppet till dessa öar höjer sig en väldig klippa, vilken sjömännen kalla 'den skyddande munken', emedan den är ett gott skydd för stormen. — D. Ett fruktansvärt havsvidunder, kallat *Ziphius*, uppslukar en säl. — E. Ett annat förskräckligt odjur utan namn lurar vid dess sida. — F. I denna trakt ligger ön *Thule*. — G. De bördiga *Shetlandsöarna*, säte för en biskop och kända för sina sköna kvinnor. — H. *Orkneyöarna*, till antalet 33, som fordom räknades som konungarrike. — I. Av trädens frukter framalstras änder. — K. Ett svinliknande havsvidunder.

E A. Under A finna vi den vittberömda ön *Skandias* namn, varifrån fordom mäktiga folkstammar dragit ut över hela jorden. — B. *Svea Rikes* vapen är tre kronor. — C. *Norges* vapen är ett lejon beväpnat med en bila. — D. Här söker man från klippan utforska det omätliga havets djup. — E. Ett havsvidunder, som liknar en flodhäst, slukar ett djur med tolv fötter. — F. Träskivor i form av små sköldar bindas under hästarnas fötter för att de ej skola nedsjunka i snön. — G. De tama renarna giva en utmärkt mjölk. — H. Lodjur sluka vildkatter. — I. Strid mellan vargar och älgar på isen. — K. Minnesstenar och väldiga stenblock på vilka förfädernas bedrifter förtäljas i gotiska tecken. — ● Järngruvor, ◆ Koppargruvor, ■ Mycket rika silverfyndigheter. — L. En sjö som aldrig fryser till. — M. En sjöorm 30 eller 40 fot lång.

F A. Den del av havet som synes under A är ofta så tillfrusen att den kan bära mycket tunga åkdon, under det att vid sidan av dem fartyg samtidigt synas kappsegla med åkdonen. — B. Vilda åsnor eller älgar draga med mycken snabbhet slädar över sjön. — C. Herdar kämpa med ormar. — D. Ripor eller skogshöror kunna ligga många månader i snön utan föda. — E. Ett slags kritvita snöfåglar, vilka icke visa sig annat än under den strängaste vintern. — F. En mörk flod av omätligt djup med svarta men dock läckra fiskar. — G. I en grotta vid *Viborg* uppstår ett outhärdligt dån och en eruption, då något levande väsen inkastas. — H. Här visas bävrarnas hus, till hälften på land, till hälften i vattnet, och huru de samla virke till bygget. — I. *Onocrotalus* (Vita pelikanen), en fågel stor som en gås, frambringa ett väldigt ljud, sedan han fyllt strupen med vatten. — K. En utter tämjäs att fiska och lämna fisken till kocken. — L. Människor sätta skridskor av ben under fötterna och fara mycket snabbt över det tillfrusna havet. — M. En gillesbägare, kallad kåsa. — N. På vintern pågår strider på isen, liksom i vattnet på sommaren.

G visar större delen av *Englands*, *Skottlands* och *Hollands* konungariken.

H A. Vid A ligger det gamla *Frisiska* konungadömet varifrån man får utmärkta hästar. Därintill ligger konungariket *Danmark*, rikt på öar och delat mellan krigiska stammar. — B. Vandalernas präktiga och mäktiga städer, vilkas hamnar upplysas av ett ständigt brinnande ljus för att icke de sorglösa sjömännen skola förolyckas. — C. På det tillfrusna havet uppsattes stundom härbärgen för allmänheten. — D. Bärnsten uppsamlas vid *Preussens* kust. — E. Staden *Danzig* bebos av lyckliga och hedervärda borgare. — F. Visar de fiskar, som på grund av sin fromhet på gotiska kallas rocka och på italienska *raya*, ty de skydda en drunknande för att uppslukas och dödas av havsodjur. — G. *Göta Rike*, göternas stamort. — H. Ön *Gotland*, etymologiskt göternas land, från vilket ännu i dag 'sjörätten' hämtas. — I. Man tänder eldar på bergen vid kusten i krigstider. — K. *Stockholm*, rikets huvudstad, väl skyddat genom fästningsverk, natur och vatten. — L. Stora örlogsfartyg, beväpnade med kanoner från vilka järnskrot, inneslutet i hylsor, utslungas.

I A. Här finna vi *Livland*, underställt *Vår frus tyska orden*. — B. *Kurland*, vid vars kust skeppsbrott ofta inträffa, varvid de skeppsbrutna röna föga bistånd. — C. *Samogetien* kallas detta land av de här boende göterna. — D. Stora hertigdömet *Litauen* lyder under *Polens* konung. — E. Visar en uroxe, som lätt lyfter och kastar omkull en pansarklädd ryttare med hornen. — F. Björnar, som gräva honung ur ett träd, träffas av en uppgillrad järnklubba.

Till slut lämnar kartans text upplysning om några folk, som enligt författarens enhälliga mening utgått från ön *Scandia*.

»För övrigt gode läsare, skall jag», slutar *Olaus Magnus*, »på det att Du icke genom denna korta förklaring må råka ut för någon svårighet, senare utgiva böcker, i vilka hela denna kartas innehåll fullständigt skall förklaras tillsammans med de underbara ting som finnas i Norden. *Lev väl!*»

Kartorna komma att saluhållas i *Thomas de Rubis* bod vid Fästningsvallen nära Rialtobron i Venedig.»

ÅREN 1521 - 1611

FRÅN BEFRIELSEKRIGET TILL KALMAR-
KRIGETS BÖRJAN

SVERIGES UTRIKESPOLITIK UNDER GUSTAV VASA OCH HANS SÖNER

När Christian II fick höra talas om det uppror, som Gustav Eriksson till Rydboholm 1521 satt i gång uppe i Dalarna, torde han ej ha fäst något större avseende vid underrättelsen, ty Christians makt i Sverige tycktes vila trygg på en tvåfaldig grundval: innehaven av de fasta slotten i landet och behärskandet av havet. Christians »moderna» legotrupper samt hans skepp och förträfflige överbefälhavare till sjöss, Sören Norby, tryggade i sin tur slotten och havet.

Att Christian räknade fel är välbekant. Men man gör inte alltid klart för sig, hur överraskande utgången av Gustav Vasas resning var. En av de viktigaste förutsättningarna för att den lyckades, var det förbund med Lübeck, som ställde hansestadens skepp och knektar till Gustav Vasas förfogande. Lübeck blev hans bundsförvant, emedan staden fruktade för den farliga maktkoncentration, som den såg samlas hos Christian II, och liksom på sitt håll Gustav Vasa grep Lübeck begärligt efter de bundsförvanter, som läget kunde skänka. Sett på detta sätt var Gustav Vasas befrielsekrig ett slags krig om »dominium maris Baltici» (väldet över Östersjön), och den segrande var Lübeck, den förlorande Danmark, medan Sveriges läge tills vidare var oförändrat i detta avseende.

Hur var då Sveriges läge vid denna tid?

Det kan aldrig nog framhållas — om man vill rätt förstå förutsättningarna för Sveriges utrikespolitik under denna tid — att vårt land då hade ett helt annat läge än nu, för att uttrycka saken i paradoxal form. Det dåtida Sveriges kust hade en helt annan sträckning än det nuvarandes, med allt vad det betyder för ett land. I väster nådde Sverige havet endast med en smal landflik på båda sidor om Göta älvs utlopp. Och på båda sidor om denna smala landflik sträckte sig danskt och norskt land, späckat med fästningar: Bohus i norr och Varberg i söder, för att nämna de närmaste. Sveriges nuvarande sydkust var då danskt land, och även här fanns det starka danska fästningar. Utanför Sveriges östra kust hade Danmark ytterligare en fast punkt i Gotland, ännu viktig både ur handels- och sjömilitär synpunkt. Genom dessa sina landinnehav ägde emellertid Danmark också, direkt och indirekt, inflytande över handels- och samfärdsleder, som voro av den allra största betydelse för Sverige. Södra och västra Småland samt södra Västergötland hade naturliga utfartsvägar genom de floddalar, som ledde till Hallands, Skånes och Blekinges kuster. Under Kalmarunionens tid hade dessa förbindelser över de gamla riksgränserna varit i flitigt bruk, och de voro så ännu. För ett själv-

ständigt Sverige, dessutom i öppen strid med Danmark, var denna omständighet särskilt besvärlig, och Gustav Vasa var mycket bekymrad. Han grubblade ofta över om »Kalmar någon tid skall bliva vid makt», och han tänkte därvid inte endast på det militära hotet mot södra Sveriges viktigaste fästning, utan än mer på den ekonomiska konkurrensen. — Ej nog med att de sydsvenska flodernas nedre lopp och mynningar voro danska; även sådana farleder, som inte direkt berörde Sveriges gränser, men som ändå voro av den största betydelse för landet, behärskades av danskarna. Utfarten ur Östersjön, dubbelt så viktig för Sverige under denna tid, då dess landinnehav vid Västerhavet voro så små, var helt och hållet i danskarnas händer, och Öresund övervakades och skyddades med klar statsmannablick och stor omsorg.

Så tedde sig Sveriges läge i förhållande till hav och havsleder i väster och söder. Lägets vanskligheter ökades därigenom, att det fanns ännu en makt i söder, som hade ett betydande inflytande på havet, och det var Lübeck. Vid Gustav Vasas frihetskrig var denna omständighet svenskarna till stort gagn, men det berodde på den tillfälliga situationen och på den sluga baltiska jämviktspolitik, som lybeckarna tillämpade. Redan i mitten av 1530-talet sökte Gustav Vasa göra sig fri från det stora inflytande, som lybeckarna då förskaffat sig, genom att delta i Grevefejden mot sina gamla hjälpare. Han lyckades ej bryta lybeckarnas dominerande ekonomiska inflytande, men demonstrerade framgångsrikt landets politiska oberoende; hansestaden behöll emellertid sin utslagsgivande maktställning i Östersjön. Snart nog kunde Lübeck anse tiden vara inne för att återvinna sin position. — Vid sidan av Lübeck fanns det de andra nordtyska hansestäderna; småfurstendömena hade mindre betydelse, politiskt och ekonomiskt.

Olikt de nuvarande förhållandena var Sveriges läge i väster och söder, och i lika hög grad gällde detta i öster. Finland utgjorde en del av det svenska riket, med allt vad detta betydde av styrka och risker. Bottniska viken var ett svenskt innanhav. Finska vikens södra sida behärskades av Ordensstaten och var föremål för intresse från flera nabohåll. Bakom Finska vikens innersta spets rörde sig allt oroligare det moskovitiska väldet, och från 1400-talets slut hade dess mer eller mindre medvetna strävan att nå fram till Östersjön blivit märkbar för andra stater. Genom Finska viken gingo vidare några av de viktigaste handelslederna i dåtidens Nordeuropa, ty det var över Finska viken som hansestäderna i allmänhet och framför allt Reval — sedan gammalt specialist på rysk handel — förde europeiska varor till Ryssland och i gengäld hämtade de väldiga viddernas vinstbringande produkter: fettvaror, vax, hudar, dyrbara pälsverk, lin och hampa. Finska viken och Ryssland krävde den mest spända uppmärksamhet av den dåtida svenska statsledningen. — I norr var också riket olika mot nu. Norrland snördes av genom det då norska Jämtland och Härjedalen, och den svensk-finska gränsen mot Ryssland var rätt obestämd och gick ganska långt mot söder.

Redan från första stund synes Gustav Vasa ha haft en anmärkningsvärt klar bild av läget i och kring Östersjön — man kan väl våga gissa, att han under sin vistelse som flykting i Lübeck haft tillfälle att sätta sig in i problemen, sådana de betraktades från den mäktiga och rika hansestadens synpunkt. Under sina första år som regent fortsatte han sina krigiska företag mot både Gotland, Blekinge och Viken (Bohuslän), ehuru han senare måste uppge alla dessa planer. Han var ingalunda den förste svenske politiker, som på detta sätt sökt bereda Sverige ett förmånligare läge i förhållande till havet. Dylika tankar utgöra nästan ett ledmotiv i svensk historia sedan 1300-talet: från hertig Eriks expansion mot Västkusten och Magnus Erikssons skånska kungadöme över Engelbrekts och Karl Knutssons ofta mycket klart skönjbara planer i samma eller liknande riktning. Det lyckades nu inte för Gustav Vasa att

"Blodbadspianschen"

*Kopparstick av Dionysius Padt-Brugge 1676
efter ett större träsnitt, utfört av Kort Steinkamp och Hans Kruse i Antwerpen 1524.*

Förminskat faksimil (originalets storlek 41×60 cm.).

Efter ett exemplar i samtida kolorering å Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

Dramatisk är krönikan om befrielseverket, och mindre blodig än den var i verkligheten har Gustav Vasa sannerligen inte låtit skildra Christians hårda framfart på det träsnitt, han dret efter sitt segerrika intåg i det befriade Stockholm (midsommaraftonen 1523) lät två antwerpenkonstnärer utföra till evärdeligt minne av allt det elände, som han frälsat Sverige ur. Tyvärr finns inte bevarat något känt exemplar av detta träsnitt, som konungen i lättförstådligt propagandasyfte lät sprida i in- och utlandet, de fdkunniga till upplysning om Christiern Tyranns grymheter, men Dionysius Padt-Brugge i Stockholm kopierade det halvtannat sekel senare i ett kopparstick, som här återges efter ett kolorerat exemplar.

»Blodbadplanschen» visar Christians intåg i Sveriges huvudstad, sedan han högtidligt besvurit kapitulationsvillkoren, och hans kröning i Storkyrkan; den högtidliga processionen skrider till vänster genom de bägge porttornen (det yttre är sönderskjutet under belägringen). Bildrücken nederst mdlar välutaligt och drastiskt blodbadets fasor. Det börjar idylliskt, med fest, tornering och riddarspel, då »de svenske, som in på slottet budne voro, gjorde sig glade, dantzade, lekte och drefvo allehanda kortwill», men där överlägger ärkebiskop Trolle med sin konung och de anklagade börja föras bort. Den förste, som mister livet, är den orådde biskop Vincentius, många följa efter och de stympade kropparna köras tunnvis bort för att brännas; inte ens de döda få vila i frid i sina gravar (det är Sten Stures grav man ser skändas i bakgrunden på en av bilderna); Nydala klostets abbot och munkar mördas, och unga adelssöner i Jönköping få sätta livet till under kungens blodiga eriksgata genom landet.

Kopparstickets egen text, mdhända formulerad av konungen själv och översatt till latin, lämnar i översättning följande version av händelserna kring Stockholms blodbad. I övre raden läses: »Detta är huvudstadens i kungariket Sverige, Stockholms, utseende och belägenhet, vilken stad kung Christian av Danmark belägrade år 1520, under vilken belägring fredsvillkoren godkändes d ömse sidor.» — »Efterdt godkändes och bekräftades högtidligen utanför staden på det så kallade Södermalm denna enighet mellan konungen, som till en bekräftelse därpå knäböjde för Herrens lekamen, och rikets biskopar och övriga prelater.» — »Följande dag framträdde Hans Maj:t konungen från en annan del av staden på berget Brunkeberg med rikets såväl adel som allmoge. Sedan trohetsed tagits och avlagts, intåg konungen i staden med stor ståt och krönes i kyrkan av fem biskopar.» — Under den nedre radens bilder läses: »Efter kröningshögtidligheten inbjudas biskoparna och adeln jämte stadens styresmän till ett kungligt gästabad, som firas under tre dagar med enastående prakt.» — »Efter det ståtliga och kungliga gästabadet fångslas med våld alla inbjudna och kastas i fångelse.» — »Följande dag föras de fångslade ut och halshuggas på en offentlig plats. Sedan liken lämnats obegravna i tre dagar, uppgräves och brännes liket av den förut döde och begravnne riksföreståndaren och dennes lille son.» — »Tre dagar senare föras liken med huvudena packade i tunnor på konungens befallning ut till malmarna.» — »På konungens befallning utkastas och brännas alla liken på malmarna.» — »Därefter befaller konungen att sju munkar levande kastas i vattnet, och sökande att simmande rädda sig stötas de med våld ned.» — »Efter detta halshuggas två ättlingar av familjen Ribbing, den ene nio, den andre sex år gammal.» — »Rikets innebyggare, uppretade över så många och stora ogärningar, göra uppror och fördriva tillsammans med konungen (Gustav Vasa) konungen och hans upprorsmän.»

Topografiskt är denna vår äldsta bild av Stockholms stad, omgiven av pålkransar med bomöppningar för skeppen, mindre noggrann; de bägge skeppen i förgrunden, väl ett par av danske kungens, äro tyvärr inte heller i detalj vederhäftigt återgivna.

Detta är den första mera verklighetsbetonade och den äldsta målade bild vi äga av Sveriges huvudstad, den s. k. vadersolstavlan, målad 1535 på initiativ av Olaus Petri och fortfarande upphängd i Storkyrkan, där den okände konstnärens verk (här återges endast själva stadsbilden) kanske som ett mene-tekel för kung Gösta själv skulle minna om det märkliga himmelstecken, som den 20 april 1535 säkerligen med oro och skräck skådades över Stockholms stad av dess 8,000 invånare. Över kungliga slottets tre kronor reser sig — symboliskt tydligt, så var den djärve domedagspredikantens mening — Storkyrkans spira. Krenelerade torn vid portarna i norr och söder och starka pålkransar runt omkring stänga för den objudne tillträdet till Gustav Vasas huvudstad. — Utsnitt ur »Vadersolstavlan» i Storkyrkan, Stockholm.

vinna vad han hoppats på. Men med desto större intresse övervakade han Älvsborg i väster och Kalmar i söder. Och genom ett utvecklat kunskaparväsende sökte han hålla sig underkunnig om de planer från fiendernas sida, som kunde hota det rike han med outtröttlig energi byggde upp.

Det säges ibland, att utrikespolitiken föga var föremål för Gustav Vasas intresse, eller att han undvek att ge sig in i storpolitiska förvecklingar. Och detta är i sin mån riktigt. Han ville i första hand följa en defensiv linje, och till och med det alltid misstrodda Danmark sökte han tidvis samarbeta med. Men man måste ha klart för sig, att han alltid i hög grad höll sig beredd, ja, att hela hans politik bestämdes av hans farhågor för att Sverige åter skulle bli anfallet. Dessa farhågor voro i själva verket ganska naturliga. Få hade hans erfarenheter av lyckans växlingar och av plötsligt påkommande hot. Hans av misstänksamheten skärpta blick tyckte sig alltid åter skönja tecken och förbud till nya kriser. Och en lagom portion

misstänksamhet var en utmärkt dygd för en regent under det oroliga 1500-talet. De fiender Gustav Vasa såg eller tyckte sig se voro många nog. Förutom Danmark och Lübeck var det Christian II:s fränder habsburgarna och hans döttrars familjer i Lothringen och Pfalz. Alla de tidigare medarbetare, som under årens lopp flytt från den svenske kungen efter plötsliga brytningar, gävo också anledning till farhågor och oro för stämplingar: det var män som Johan av Hoya, Berend von Melen, vilken senare efter sin flykt från Sverige vunnit en inflytelserik ställning i Thüringen, och landsflyktiga svenskar. Tidens politiska äventyrare ägnade sig gärna åt utrikespolitiska intriger, och de vildaste rykten spredos nitiskt och troddes så okritiskt, att det ofta verkar i hög grad förbluffande. Å andra sidan måste det medges, att verkligheten bakom ryktena ofta också var ganska förbluffande. På 1550-talet existerade det t. ex. i Tyskland en konspiration, bestående av vissa inflytelserika män i Lübeck, Berend von Melen, en hertig av Sachsen-Weimar och åtskilliga landsknechtsöverstar, som på fullt allvar planerade ett överraskande anfall mot Sverige för att avsätta Gustav Vasa och lägga beslag på hans vittberömda rikedomar; till och med sedermera kejsar Maximilian II var invigd i denna plan. Dessa planer nådde aldrig längre än till utkastets stadium, men de äro karakteristiska för hela arten av tidens utrikespolitik och diplomati. Det var med sådana rykten och sådana intriger, som Gustav Vasa ansåg sig böra räkna.

Helt naturligt var det under sådana förhållanden, att han tog upprorens hot på fullaste allvar. Då han i början av 1540-talet upplevde det svåraste hotet mot sitt välde i Dackefejden, hade denna ju också förbindelse med utländska intriger. Och detta uppror hängde i sin tur samman med svagheterna i rikets geografiskt-strategiska läge: det var försöken att strypa Smålands ekonomiska förbindelser med Danmark och ersätta dem med åt norr riktade, som åstadkom resningen. Sedan resningarna slagits ner, blev det en av kungens största och medvetnaste uppgifter att bygga upp ett försvarsväsen, som kunde trygga riket inåt som utåt. 1540- och 1550-talens arbete präglas i hög grad av flottans och härens utvidgning och effektivisering. Och hand i hand med hans försvarspolitik gick hans ekonomiska politik, som alltid hade till syfte att trygga landet mot möjligt krigshot. En väsentlig sida av hans ekonomiska politik var hans handelspolitik — Sveriges varuutbyte med främmande länder var ju av största vikt för att trygga det mot sådana vanskligheter, som besvärat det i början av Gustav Vasas regering. Men otvivelaktigt var det alltjämt kungens bestämda mening att söka lösa de utrikespolitiska problemen i första hand så att säga inom rikets gränser. Han räknade med andra ord med att få försvara sitt land mot »de danske praktiker» och andra angrepp, men han tänkte sig knappast att genom aktivt ingripande utanför gränserna trygga landets läge.

En ny utrikespolitisk »skola», om man får använda detta ord, höll emellertid samtidigt på att växa fram i landet. Den representerades av kungens båda äldsta söner Erik och Johan, främst av den förstnämnde. Han såg otvivelaktigt de utrikespolitiska problemen i större sammanhang än fadern. Det är karakteristiskt att just vid denna tid ha de första översiktskartorna över Europa och Europas länder blivit mera allmänt kända — Olaus Magnus hade vid slutet av 1530-talet publicerat sin stora karta över Norden —, och man kan i de samtida

---

PLANSCH VID DENNA SIDA. Intet porträtt av den svenska örlogsflottans skapare, den unge kung Gösta, har funnits eller är bevarat till våra dagar. Det värtaliga porträtt, som här återges, är från hans senaste år och visar en trött och gammal man med rynkor i pannan och påsar under ögonen. Målningen är intet original, men kopian är sannolikt utförd under 1600-talets början; troligen stå vi här inför en autentisk bild av den äldre landsfadern. — Gustav Vasa. Oljemålning av okänd konstnär. Privat ägo, Bysta.

Gustav Vasa. Oljemålning av okänd konstnär. Privat ägo, Bysta.

källorna se, hur svenskar på resa ha inköpt kartor för att överlämna dem till kungen och hertigarna. För den som med kartornas hjälp kunde överblicka det politiskt-geografiska sammanhanget, tedde sig frågorna mera invecklade än förut, men också — åtminstone för en livlig fantasi — med fler möjligheter att lösas genom sinnrika kombinationer.

Redan under de sista åren av Gustav Vasas regering hade vissa komplikationer i det utrikespolitiska läget börjat visa sig. Engelsmännen hade funnit sjövägen till Vita havet, och från denna stund var ej längre Östersjön enda vägen till Sveriges farlige granne Ryssland. Därmed fick också havet norr om Skandinavien sitt intresse för svensk politik, som man kan avläsa i vissa Gustav Vasas åtgärder. Ryssland började vidare tränga fram till Finska vikens kust, närmare bestämt över Narva, som erövrades 1558, och samtidigt började Polen och Danmark visa sig intresserade av Ordensstaten, vars sammanhållning nu var mycket bristfällig och som kunde falla samman när som helst. På flera olika sätt medförde dessa händelser en komplicerad av Sveriges utrikespolitiska läge. Rysslands framträngande till Östersjön betydde för Sveriges vidkommande ett direkt hot mot rikets östra delar, och Englands nya Vitahavshandel betydde, att Rysslands import av krigsförnödenheter ej längre som förut kunde kontrolleras i Östersjön. Genom den halvt självständiga hertig Johans aktiva Finlandspolitik och hans närmande till Polen kombinerades de inre motsättningarna i Sverige på ett för framtiden ödesdigert sätt med utrikespolitiska frågor. Då det vidare visade sig, att Danmark ville fatta fast fot i Ordensstaten, var detta ett direkt hot mot Sverige. Linjen Köpenhamn—de skånska landskapen—Gotland skulle sträckas vidare åt öster, om Danmark vann en position vid Finska viken, och denna linje av baser på fastland och öar kom onekligen att rikta sig direkt mot det svenska väldets dåvarande kärnpunkt. I detta läge fattades Erik XIV:s beslut att ingripa i Estland, med den av honom själv uttalade motiveringen, att det ej »vore nyttigt för Sveriges rike, att de (Polen eller Ryssland eller Danmark) så när vid Finlands gräns skole en så god hamn innehava». Och sedan väl det första steget var taget med Revels anslutning till Sverige 1561, följde det ena efter det andra. För att skydda Revels handelsställning och uppfylla sina löften till staden var Erik nödsakad att stödja den mot dess konkurrenter, framför allt Lübeck — och detta skärpte den gamla motsättningen till denna makt. Ingripandet i Estland uppfattade Polen som en direkt utmaning. Och Danmark uppfattade den svenska politiken i Balticum på samma sätt som riktad mot sig och sina planer — detta med rätt. Hertig Johans försök att driva politik på egen hand kvästes genom Eriks snabba och hänsynslösa ingripande 1563, och samma år slöto sig Danmark, Lübeck och Polen samman mot den besvärlige nye medtävlaren om inflytandet på Östersjön. Det nordiska sjuårskriget flammade upp 1563 kring dessa i hög grad realpolitiska brandämnen.

Kriget blev hårt, och Sverige måste kämpa för sitt liv. Erik XIV:s planer att genom underhandlingar med makter i Västeuropa (England, Skottland) och Mellaneuropa (Lothringen, Hessen) vinna diplomatiskt och militärt stöd misslyckades, fast han använde ett giftermål med sig själv som diplomatiskt lockbete för drottningar och furstinnor. Ett drägligt förhållande till Ryssland hölls vid makt, och det svenska inflytandet på rysk handel behölls med flottans och Revels hjälp. Men i huvudsak måste Sverige föra striden på egen hand. Och detta skedde med förvånande framgång, trots det verkligt svåra utgångsläget. Det nordiska sjuårskriget blev ett blockadkrig, där de förbundna makterna sökte isolera Sverige och Sverige att bryta blockaden. Erik XIV lyckades i själva verket hela tiden hålla vägarna öppna till andra länder och trygga importen av viktiga förnödenheter. Han planlade själv varje års

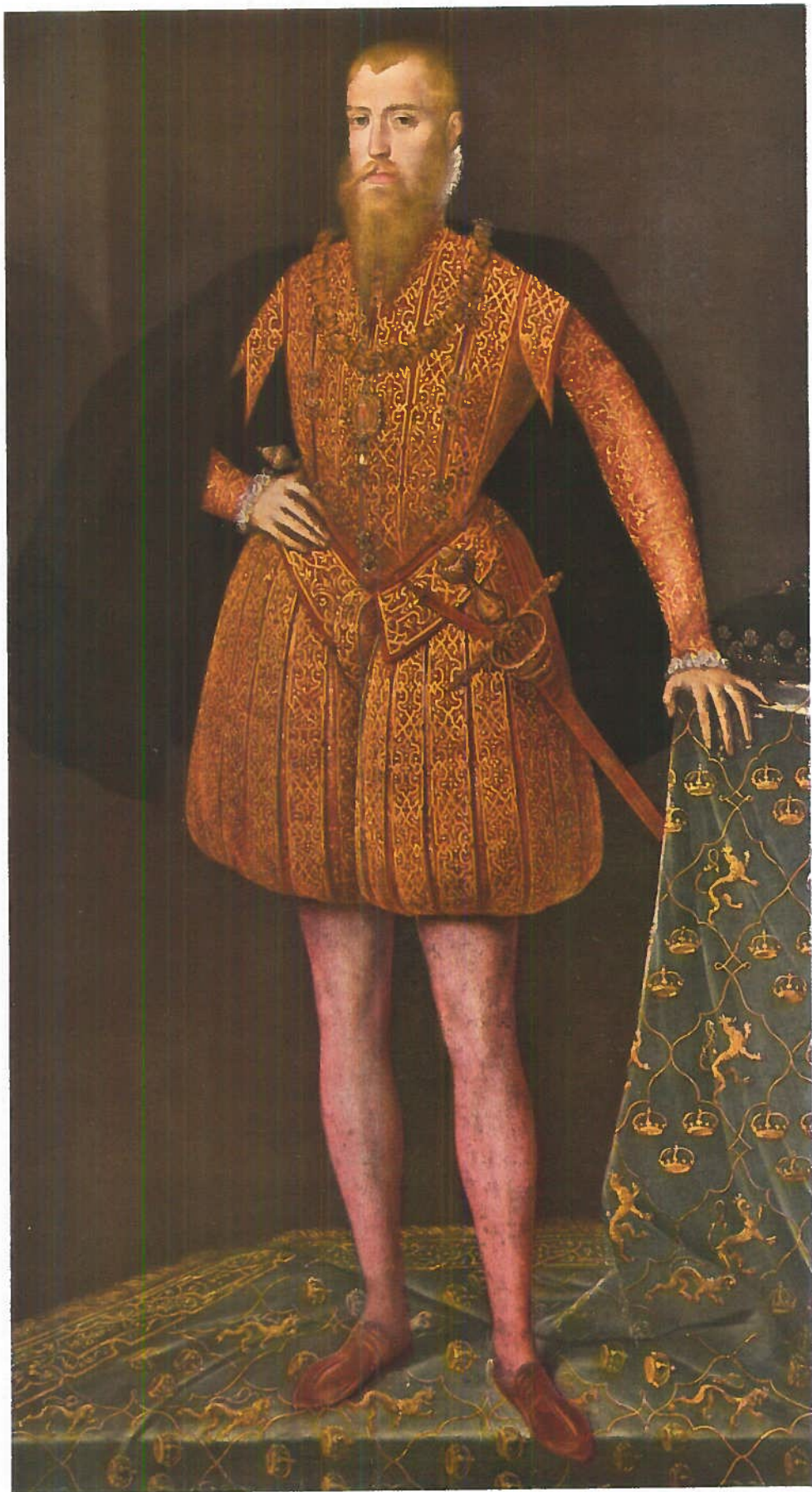
krigståg och samordnade på ett dittills i Sverige okänt sätt arméns och flottans verksamhet. Sedan Älvsborg och därmed förbindelsen med Västeuropa förlorats redan vid krigets början, återställdes läget vid Västerhavet genom den svenska erövringen av Varberg. I söder trängde de svenska trupperna in i de danska gränsprovinserna och sökte systematiskt föröda baserna för den fientliga krigföringen — på samma sätt som danskarna sökte göra i de svenska gränsprovinserna. För Blekinges kust visade därvid den svenske kungen ett livligt intresse, och det finns uppgifter, att han egenhändigt skulle ha kartlagt lämpliga hamnorter där. Hans planer sträckte sig vidare, och man skulle kunna sammanställa en hel liten grupp uttalanden av honom, där han lagt fram ett program att bemäktiga sig Sundets ena strand eller utvidga Sveriges kuststräcka i väster. Kampen mot blockaden fördes med utpräglad offensivanda, och den svenska flottan var tidvis obestridd herre i Östersjön och kontrollerade ända in i Sundets södra del Västeuropas handel med Östersjöländerna. I öster kontrollerade den Rysslands-handeln.

Välkända omständigheter gjorde, att det länge framgångsrikt förda kriget till slut dock blev ofördelaktigt för Sverige. Inbördeskriget, varigenom Erik störtades från tronen, fördes mitt under det yttre krigets värsta tid och verkade nödvändigtvis förlamande. Och då Sverige äntligen lyckades få fred (Stettin 1570), såg det ut som om många av Erik XIV:s idéer måste uppges. Sverige förband sig att inlösa Älvsborgs fästning från danskarna med en betydande och betungande summa och lovade vidare att avstå från den strävan att kontrollera handeln över Finska viken, som varit ett av huvudmotiven i Erik XIV:s politik. Andra av Eriks planer, t. ex. att draga Englands handel med Ryssland från Arkangelsk till Östersjön och de hamnar, som Sverige behärskade, blevo, tycktes det, helt skrinlagda.

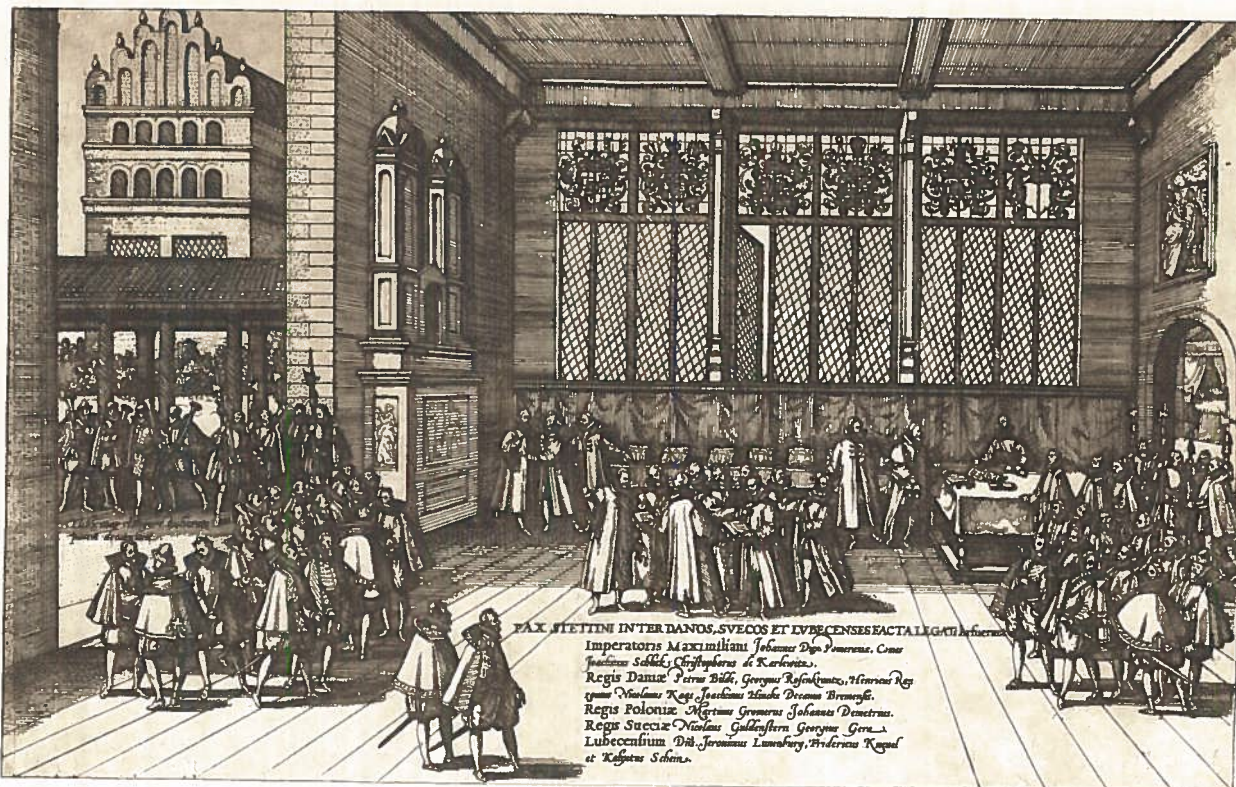
Åtskilligt nytt kom genom Johan III in i den svenska utrikespolitiska traditionen, det mesta personligt betingat. Sveriges tidigare fiendskap med Polen avskrevs nu, ty Johan var genom gifte befryndad med det polska kungahuset. Erik XIV hade efter förmåga sökt uppehålla ett gott förhållande till Ryssland, vilket han behövde för att trygga sig mot Polen, men nu blev förhållandet omvänt. Sveriges konung och Moskvas tsar Ivan den förskräcklige utväxlade i världshistorien tämligen enastående »skällebrev», som voro det diplomatiska uttrycket för de båda ländernas nya fiendskap; »det ljuger du som en skälm», var omkvädet i denna egendomliga korrespondens. Men i själva verket fullföljde Johan III, trots omorienteringen i förhållande till Polen och Ryssland, sin äldre broders idéer i öster — endast med ombyte av bundsförvanter. Under oerhörda mödor och ekonomiska svårigheter, som ofta kommo den impulsive konungen att önska sig befriad från de besvärliga landsändarna, fullföljdes expansionen söder om Finska viken, och ryssarna drevos stegvis tillbaka. På detta sätt återställdes den kontroll över handelsvägarna till Ryssland, som Erik XIV drömt om, och Stettinfredens bestämmelser om fri fart här borta blevo illusoriska, sedan själva Narva hade kom-

---

PLANSCH VID DENNA SIDA. Detta lysande porträtt av Erik XIV — vårt äldsta bevarade originalporträtt i hel-figur — tillskrives den nederländske konstnären Steven van der Meulen, kan dateras till omkring 1561 och är troligen detsamma, som kung Eriks ombud medförde på den misslyckade friareresan till England för att förevisa drottning Elisabeth. Det är ett paradporträtt av hans furstliga nåde, i guldstickad, spansk dräkt med Salvatorsordens praktfulla kedja av vasar och serafimer om halsen och sirat svärd och dolk vid sidan — en djupare psykologisk skildring av det stora problembarnet på Vasatronen ger emellertid inte denna bild, som för ett antal år sedan förvärvades till Sverige från England och nu betraktas som en av pärlorna i vårt nationalgalleri. — Erik XIV. Oljemålning omkring 1561, sannolikt av Steven van der Meulen. Gripsholm.

Erik XIV. Oljemålning, tillskriven Steven van der Meulen. Gripsholm.

Till förhandlingarna i Stettin, som under presidium av hertig Johan Fredrik av Sachsen avslutades den 13 december 1570 med ett »evigvarande» fredsfördrag dels med Danmark och dels med Lübeck, sändes från svenskt håll riksråden Nils Gyllenstierna, Jöran Gera, Erik Gyllenstierna och Bengt Gylta samt tre sekreterare. Bilden återger den lysande församlingen i konferenssalen, där fördragen undertecknades och Nordeuropas öde den gången avgjordes — men förvisso inte på något »evigvarande» sätt. I öppningen till vänster ser man trumpetare, som bläste in freden. — Kopparstick i F. Hogenberg och S. Novellanus, »Res gestæ... Friderici II» (1589).

mit i svenskarnas händer genom erövring. Det var Johans skicklige — och ganska skrupelfrie — fältherre Pontus De la Gardie, som hade äran för de stora framgångarna i Estland och Ingermanland.

Vid sidan av denna utrikespolitiska huvudlinje voro Johan III:s andra idéer i detta avseende mindre viktiga. Han trädde tidvis i förbindelse med katolska makter på kontinenten och drev omfattande underhandlingar med dessa, ja, inlät sig till och med i handelsförbindelser, som förskaffade Sydeuropas länder svenska fartyg. Någon allvarlig omorientering blev dock aldrig följden av dessa ansatser; det var nog närmast personliga ekonomiska — och i någon mån religiösa — skäl, som bestämde konungen för dessa försök. Vida mera betydelsefull blev då hans länge omhuldade plan att åstadkomma en dynastisk förbindelse mellan Sverige och Polen, ett slags ny »Kalmarunion», men riktad åt ett annat håll än den gamla. Det var emellertid mest i framtiden och mest negativt, som denna politiska linje fick sin stora betydelse för Sverige. Tills vidare tjänade den huvudsakligast att garantera det goda förhållandet mellan Sverige och Polen, som ytterligare förenades genom sin gemensamma fiendskap med Ryssland.

Sveriges strid med tsaren pågick, med avbrott för stillestånd, ända till mitten av 1590-talet, då redan det nya inbördeskriget i Sverige, mellan Sigismund och hertig Karl, stod för dörren. Det fördes ömsom offensivt och defensivt från svensk sida, och det inriktades så småningom, åtminstone tillfälligt, åt ett nytt håll, nämligen upp mot Vita havet och Kolahalvön. Som nämnt

Kring Gripsholm grupperar sig en rad dystra minnen från Vasarnas tid, då Erik och Johan ömvevis höllo varandra i fångenskap där. Ett märkligt minne från hertig Johans dagar på »ödenas slott» är ovanstående spionkarta, som ritades av okänd konstnär för att 1564 visa Johan vägen från fångelset till Danmark eller Polen över Kalmar. — Bilaga till Ambrosius Thoms berättelse till hertig Albrekt av Preussen. Staatsarchiv, Königsberg.

Johan III. Nedtill en bild av det Stockholm, som han tillsammans med hertig Karl i september år 1568 erövrade från kung Erik. — Samtida kopparstick av okänd konstnär. Kungliga biblioteket.

hade Erik XIV på sin tid tänkt sig, att man skulle kunna draga Englands handel med Ryssland bort från Vita havet och i stället leda den över svenska hamnar. Därpå hade man nu inte längre några förhoppningar, men man tänkte sig, att Sverige skulle kunna dra sin och Finlands gräns mot Ryssland så, att även denna utfartsväg för Ryssland långt uppe i norr skulle komma under svenskt inflytande. Ehuru de svenska försöken att tränga upp mot Vita havet misslyckades, var därmed en tanke väckt, som skulle gå igen längre fram. Som det nu var, blev slutresultatet av det långvariga svensk-ryska kriget genom freden i Teusina 1595 följande: Sverige behöll Estland och Narva men avstod från det ävenledes erövrade Kexholm med län — det skulle bli Gustav Adolf förbehållet att vinna detta viktiga gränsområde åt Sverige. Vidare skulle gränsen utstakas i sin helhet, vilket också skedde under de närmaste åren, och därigenom nådde det svensk-finska riket ända upp till Norra Ishavet och kom där-efter i omedelbar kontakt med de havsleder, över vilka man nådde till Rysslands norra utfart. Visserligen var landbesittningen här uppe obestämd, och den gav sedermera anledning till åtskilliga tvister om vem som egentligen hade våldet över lappmarkerna. Men som led i en genomtänkt svensk expansion var även denna utvidgning av stor betydelse, ett led i ett system, som blev alltmera klart och medvetet, som syftade att vinna makt över så många viktiga farleder som möjligt — floder, flodmynningar och hav.

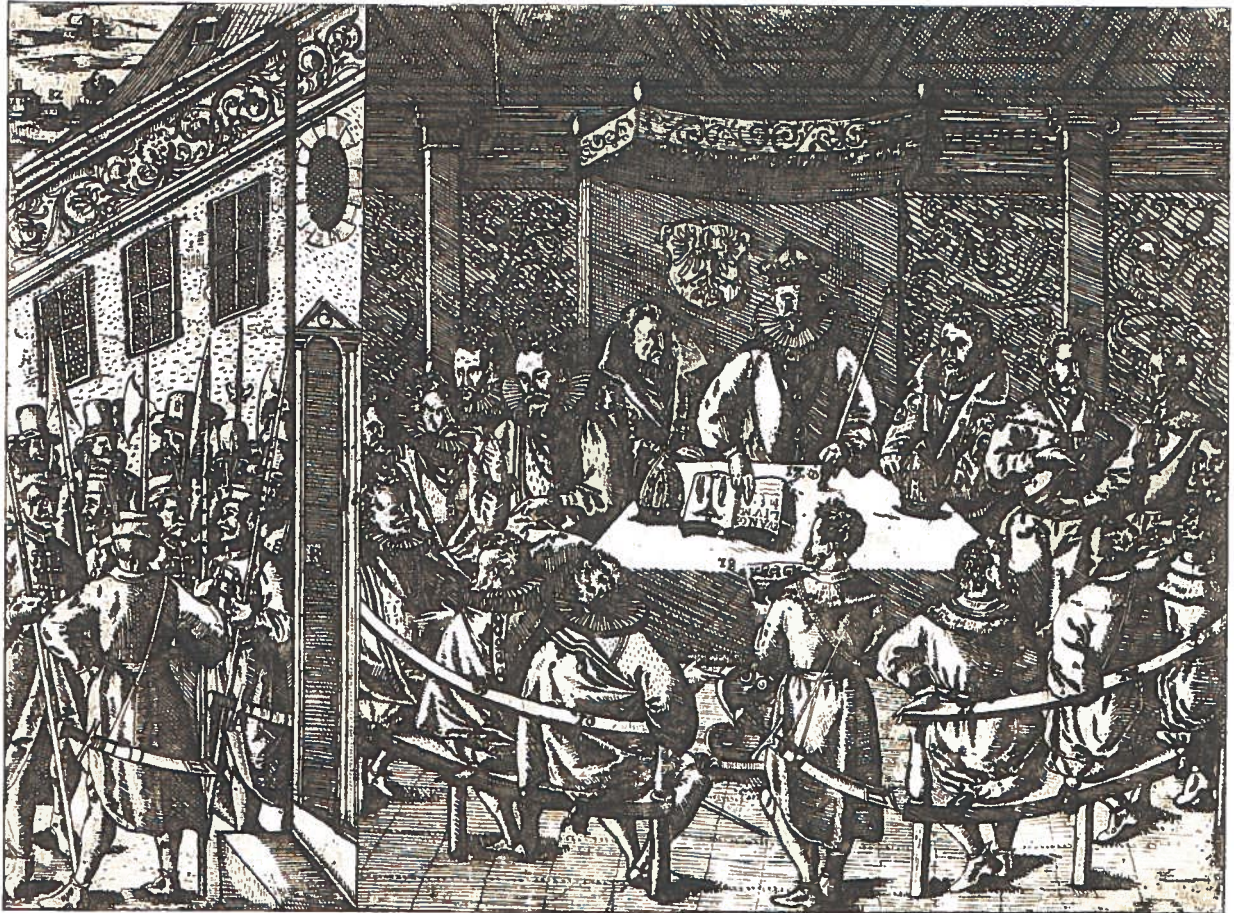
Kort efter den för svensk utrikespolitik så viktiga freden i Teusina bröt, som redan nämnts, inbördesstriden i Sverige lös. Det dröjde ej många år, innan den var avgjord till hertig Karls förmån, och det unionssystem, som Johan III hade planerat, var därmed splittrat. Men det medförde även efter sitt fall ödesdigra utrikespolitiska konsekvenser för Sverige. Ännu en gång ingrepp de personliga och dynastiska förhållandena på ett märkligt sätt i Sveriges öden. Karl IX, som aldrig var rädd att taga även de svåraste konsekvenser av sitt handlande och vars hårda följdriktighet är mycket karakteristisk, fullföljde att börja med unionssplittringen genom direkta anfall mot Polen, vilka i enlighet med den redan förefintliga svenska traditionen riktade sig mot en viktig handelsväg, nämligen Düna. På livländsk mark led han, som välbekant är, flera mycket svåra motgångar, och han tvangs till sist att hålla sig på defensiven samt nöja sig med att i möjligaste mån blockera de polska hamnarna genom flottan — vilket i förbigående sagt gjorde hans valde mycket impopulärt bland Västeuropas handelsstater. Men snart utvidgades denna konflikt med Polen. »Den stora oredans» Ryssland lockade främmande till inblandning, och från polskt håll gjordes ganska framgångsrika försök att vinna makt och inflytande i grannlandet med tjänliga medel. Karl IX var klart medveten om vilka risker detta kunde komma att medföra för Sverige, och som vanligt drog han sig ej för konsekvenserna, utan beslöt att ingripa i de ryska inbördesstriderna mot Polen, och sålunda möta detta land på en ny och avlägsen valplats. Detta var upptakten till Jakob De la Gardies äventyrliga och djärva ryska fälttåg och i sinom tid till planerna att placera en svensk prins på Rysslands tron. På detta sätt kom Karl IX under sina sista regeringsår in i två krig med båda grannländerna i öster. Erik XIV hade medvetet velat hålla fred med Ryssland, Johan III med Polen; Karl IX inledde den tradition, som bragte Sverige i fiendskap med båda dessa länder.

I på sitt sätt storslagen form fullföljde han här i öster sina äldre bröders planer. Och han upptog även andra drag av den tidigare svenska utrikespolitiken. Det har nyss nämnts, att ett livligt intresse från olika håll riktades mot farvattnen i norr, som ledde till Vita havet. Karl IX hade en synnerligen klar blick för deras stora betydelse för handelspolitiken och på andra sätt. Med alla medel sökte han stärka Sveriges inflytande i Lappmarkerna och vid

Sigismund Vasa, Polens valde konung, sedan åtskilliga år tillbaka störtad från Sveriges tron, när detta magnifika porträtt av honom målades av den flamländske konstnären Paul de Vos. Gripsholm.

Innan Sigismund kröntes till svensk konung — vid faderns död 1592 befann han sig i Polen och återvände till Sverige först året därpå — fick han, nödd och tvungen, bekräfta bl. a. Uppsala mötes beslut om enhet i religionen. Det är denna scen från kröningsriksdagen i »Palast Upsaliæ», d. v. s. Uppsala slott, som en okänd kopparstickare här förevigat. Vid förhandlingsbordet ses kung Sigismund med kronan på huvudet, spiran i handen och högra handen på Guds heliga ord, svärande eden som svensk konung, förestavad av Erik Sparre, den svenska högadelns främste representant, den trognaste av Sigismunds anhängare i Sverige och ett av offren för Linköpings blodbad 8 år senare. Å ömse sidor om konungen ses två biskopar, och bland andra rikets herrar hertig Karl. En tid av splittring och strid mellan dennes anhängare och de kungatrogna stod för dörren, och inbördeskriget var nära. — Samtida kopparstick. Kungliga biblioteket.

Norra Ishavets kust, och kom därigenom inom kort i ett spänt förhållande till Danmark, som betraktade de ifrågavarande farvattnen som »danske kungens strömmar». Det av Karl IX grundade Göteborg fick specialprivilegier på handeln i norr, och danskarna funno sig alltmera utmanade av Karl IX:s politik. Även hans blockad av de polska hamnarna torde ha framkallat farhågor för att det svenska inflytandet i Östersjön skulle bli för stort. Och under decennierna efter nordiska sjuårskriget hade Danmark under skicklig ledning och oavlåtligt arbete blivit en sjö- och flottmakt av betydelse. En krans av mäktiga, moderna fästningar sträckte sig runt dess olika provinser, särskilt dem som omgävo södra och västra Sverige. Det var tydligt att det åter drog upp till en konflikt, som skulle upprepa läget från början av 1560-talet. Ryssland och Polen voro de bekanta och Danmark den ännu obekanta faktorn i Sveriges utrikespolitiska ekvation omkring 1610, under Karl IX:s senare regeringsår. Danmarks verkliga ställning blev emellertid uppenbar i och med utbrottet av Kalmarskriget 1611.

Sveriges läge var allt fortfarande riskfyllt, och den danska omringningen var farlig, ehuru

Karl IX:s väg till tronen var lång och fylld av strider och intriger; först år 1600 erkändes han som konung (kröningen ägde inte rum förrän 1607) efter att ha regerat som riksföreståndare sedan 1594. Men länge dessförinnan hade han som härskare över sitt hertigdöme visat sina egenskaper som regent: okvlig energi, envis mdlmedvetenhet, sällspord organisationsförmåga och brutal slagkraft. För landets näringsliv gjorde han insatser, som buro rik frukt; Karlstad, Mariestad och Göteborg äro resultat av hans stadsgrundande verksamhet. Hans år som konung upptogs av de utrikespolitiska konflikter, som det först skulle bli hans unge son, Gustav II Adolf, förunnat att lösa. — Karl IX. Oljemålning av okänd konstnär. 1600-talets början. Gripsholm.

Danmark hade visats tillbaka från Estland. Men Sverige hade också resurser att hävda sig, som voro verkligt betydande. En effektiv förvaltning av dittills oanad fulländning hade byggts upp av de första Vasakungarna. Åtskilligt var gjort inom armé och flotta, låt vara att mer återstod att göra. Det visade sig också omkring 1600, att en av Sveriges viktigaste produkter, nämligen kopparen, höll på att bli en eftersökt vara på världsmarknaden; skulle Sverige komma i nödläge på nytt, var kopparhandeln en god bas för ekonomien i kritiska år. Riket och dess styresmän kunde med gott mod se mot framtiden.

Johan III:s majestätssigill. Framsidan. Teckning efter original d Karolinska institutet.

SJÖKRIGSMATERIEL OCH SKEPPSBYGGNAD UNDER ÄLDRE VASATID

Då Gustav Vasa år 1521 grep sig an med uppgiften att befria Sverige från danskarna, stod det svenska väldet, såsom redan tidigare påpekats, maktlöst till sjöss. Någon statlig örlogsflotta fanns icke. De fartyg, som funnits på Sturarnas tid och som över huvud lämpat sig för örlogsbruk, hade icke tillhört någon riksflootta utan ägts och med säkerhet även bemannats av enskilda herremän. Men dessa fartyg hade efter hand förstörts eller beslagtagits av danskarna — de sista lära hava varit en Sten Sture den yngre tillhörig holk, som uppbringades i Lübecks hamn 1516, samt stockholmsborgaren Jöns Wargs fartyg, som Christian II tog i beslag. I motsats härtill ägde danskarna en duglig flotta. Kung Christian var »mäktig över hela Östersjön».

Det var detta danska sjöherravälde, som gjorde hela befrielseverket till ett högst vanskligt företag. Det kan som exempel nämnas, att då Gustav Vasa 1521 sände krigsfolk till Åland för att förbereda Finlands återerövring från danskarna, så var Christians vaksamme amiral Sören Norby genast framme. Han seglade till Stockholm, som var i danska händer, hämtade en trupp ur dess garnison, seglade till Åland och fördrev Gustav Vasas folk. Då Gustav Vasa senare samma år lyckades få över en styrka till Finland för att belägra det av danskarna innehavda Åbo slott, kom på våren 1522 den alltid verksamme Norby dit med undsättning, och belägringen måste hävas. Efter en ettårig kamp mot det danska väldet hade Gustav Vasa icke kunnat betvinga det danska motståndet i Finland och ej heller alla de fästen i Sverige, som danskarna innehade och ständigt undsatte från sjösidan, nämligen Stockholm, Kalmar och Älvsborg. Det blev nödvändigt för Gustav Vasa att söka bekämpa Norby på hans eget element. För det ändamålet vände han sig vid årsskiftet 1521—22 till sina vänner i Lübeck med begäran om understöd med fartyg och annat. Medan underhandlingarna härom pågingo, förberedde Hansan själv krig mot Christian II.

GUSTAV VASA ÅTERUPPRÄTTAR DET SVENSKA SJÖVAPNET.

För finansieringen av den hjälpflotta, som Lübeck ämnade överlämna till Gustav Vasa, bildades ett särskilt bolag. Räkenskaperna fördes av Gustav Vasas personlige vän Herman Israhel under kontroll av stadens råd. Kända bolagsmän och värdet av deras »satsade» skepp uppgivas hava varit: Henrik Kron med ett skepp, värderat till 3,500 lybska mark, Per Heysen 3,400, Hans Burmester 3,200. Simon Skulten 3,050. Henrik Barge 2,800, Gregr Berk 1,700, Wolter

Kremer 3,700, Kasten Thoden 3,200, Henrik Gronenberger 2,400 och Dinges Sydilman 2,700, tillsammans tio personer och lika många fartyg med ett värde av 29,650 mark. Israhel nämnes icke i detta sammanhang men borde väl ha varit med liksom Kort König och möjligen även Herman Plönnies. Vad angår summan, så avser den kanske blott skeppens värde, eftersom de lybska redarna i brev till Gustav Vasa värderade hela hjälpsändningen — väl alltså inklusive krigsförnödenheter m. m. — till c:a 42,000 mark. Gustav Vasa uppgiver emellertid senare i en proposition vid riksdagen i Västerås, att han hade köpt ett skepp än för 7,000, än för 8,000 och somliga för 5,000, »så att summan löper för skeppen allena till 100,000 gyllen». Dessa olika värden äro svåra att sammanjämka men kunna likväl vara riktiga. Den mindre summan gäller ju blott 10 skepp, medan lybeckarna dock hade rustat ut 13, däribland en tidigare svensk holk. Dessutom hade en bark inköpts för Gustav Vasas egna medel. Fartygen utgjordes av kraveler (»holkar») och barkar i viss okänd proportion, icke av koggar såsom stundom uppgivits i litteraturen. Det enda namngivna fartyget i flottan var dess största, kravelen eller barken *Svanen*, som skall hava fört ända till 500 mans besättning.

Av denna hjälpflootta sändes till en början ett fartyg till Finland och ett till Sverige, medan huvudstyrkan, 12 skepp, lämnade Travemünde den 30 maj 1522 samt anlände till Slätbaken den 7 juni och till Stockholms skärgård vid Kodjupet den 31 oktober samma år. För denna nygrundade nationella sjögående örlogsflottas färder och verksamhet redogöres vidare i kapitlet om sjötåg.

Åtskilliga svårigheter beredde betalningen. Lybeckarna hade allra först fordrat, att fartygen omedelbart efter ankomsten till Sverige skulle återsändas med lämpliga varor som likvid. Därav blev nu intet, men underhandlingar fortsatte under omväxlande hot och artighet från båda hållen. De lybska sändebud, som medföljt flottan till Stockholms skärgård, möttes med den sistnämnda underhandlingsformen, då de inreste sjöledes till Stockholm för att uppsöka Gustav Vasa. På Valdemarsön, där de landstego, mottogos de av Berend von Mehlen och Lars Siggesson Sparre med en trupp tungt rustade ryttare. Riksföreståndaren omgiven av sina drabanter mottog dem sedermera nedanför Brunkeberg på en äng under utvecklande av all den militära prakt, han var mäktig. Gustav Vasa var så artig, att han steg av hästen och till fots hälsade sändebuden välkomna. Därefter hölls riddaspel, och fotfolket utförde några manövrer, varpå sällskapet under två honnrössalvor från artilleriet åter steg till häst för att fortsätta till lägret. Under ritten hade Gustav Vasa de lybska herrarna på ömse sidor om sig.

Från Kodjupet lättade flottan och seglade in och ankrade vid Valdemarsön, »in gesichte des slotes», någon dag i slutet av november 1522. Nu som först fick väl också Gustav Vasa tillfälle att bese sin flotta. Senare var han embarkerad på det största av sina skepp, *Svanen*.

Vilken stor vikt Gustav Vasa hade fäst vid denna flotta framgår av hans skrivelse, daterad Västerås den 8 september 1523, med anledning av den »tunga» som i form av skeppsgärd och annan liknande hjälp påbjudits landet. »För deras skull, som äro oförståndiga och icke

---

BILDEN Å MOTSTÄENDE SIDA. Från livet i en rik och blomstrande hansestad på Gustav Vasas tid ger denna berömda — ett par årtionden äldre — miniatyr en talande bild, där man också ser båtar och segelfärdiga klinkbyggda skepp med väldiga kastell trängas i hamnen med märsarna fulla av lansar och hotfulla stycken pekande ur portarna — åtminstone alla sjöröfvere till varnagel. På ett av skeppen läser en pater i färgrik skrud en avskedsmässa, medan seglen sättas på en annan och trumpetaren står beredd att blåsa »avgångssignal». I förgrunden lossas tunnor med hjälp av en kran, medan skäggiga köpmän till höger prata affärer eller politik — två ting som ofta voro ett för Hansans folk.

Bildsida i akvarell och guld i kapitlet om skeppsrätt i Hamburgs stadsrätt. En illuminerad handskrift från år 1497. Hamburgs stadsarkiv.

En tyvärr endast i akvarellkopia från 1700-talet bevarad tavelsvit på Gripsholm med förmodade motiv från Gustav Vasas befrielseverk ger bl. a. denna bild av män, dräkter, vapen och manér kring den unge kungen. Ungefär så har säkert också mötet sett sig mellan Lübecks sändebud och riksföreståndaren, omgiven av sina drabanter och all den furstliga och militära ståt, han förmådde utveckla. — Del av akvarell av J. Wendelius. Kungliga biblioteket.

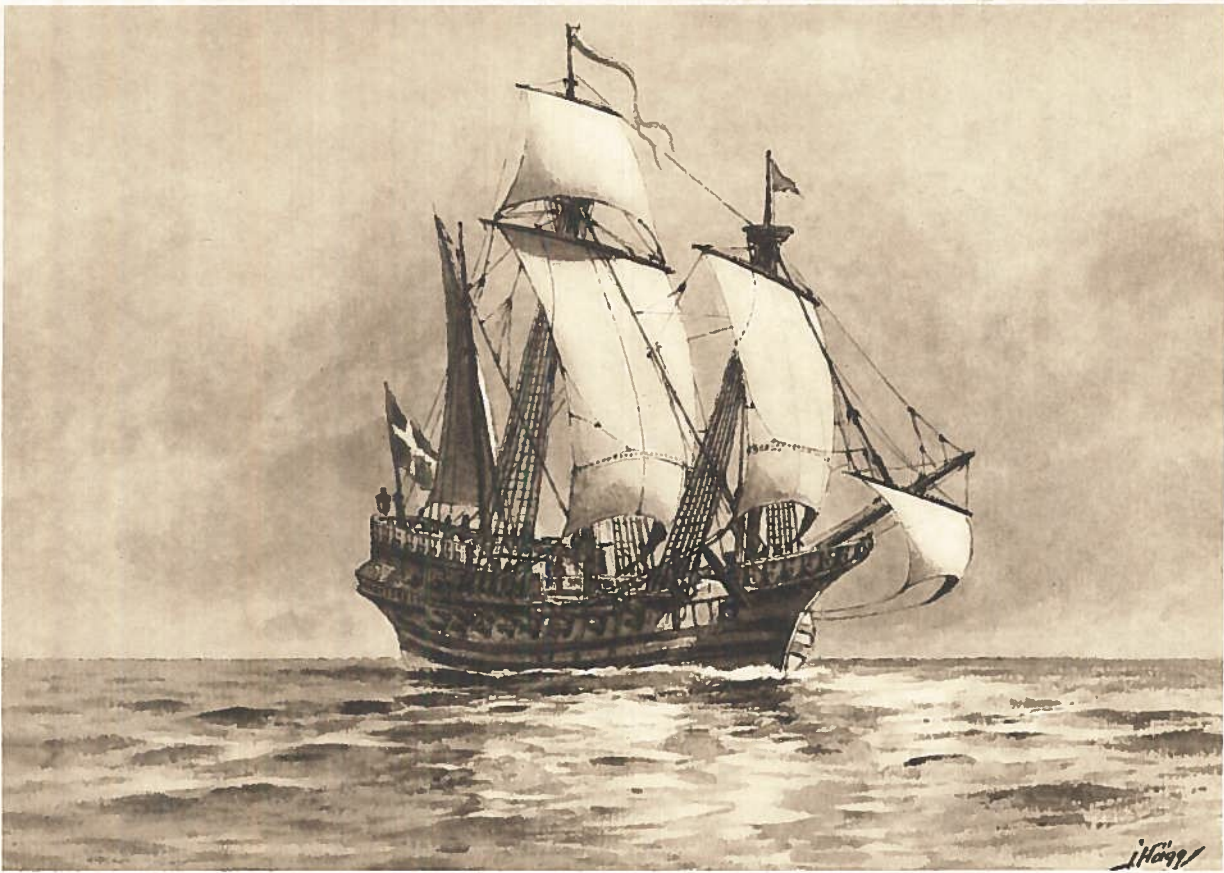
allting kunna besinna», så ville han, fastän han »är ingen räkenskap pliktig», likväl redogöra för utgifterna. »Är väl för ögonen», fortsattes det, »att Hans nåde haver så dessa skepp med bössor och värjor [anskaffat], att ingen Sveriges herre och konung i forntiden finnes, som sådant haft hade, för vilken brist på skytt riket ofta fått dråplig skada till sjöss... För den skull har Hans nåd icke sparat pengar utan satt sig i dråplig gäld... Hade icke de skepp varit, hade kung Christian haft tillfälle att undsätta Stockholm, Kalmar och Finland, och hade på denna tid intet varit i svenska mäns händer, som de nu gud dess lov är».

GUSTAV VASA UTBYGGER SJÖVÄRNET.

Om skeppsanskaffningen under Gustav Vasas regering intill grevefejdens slut (1536) lämna urkunderna oss icke mycken kunskap. Det första vittnesbördet, som vi äga om hans direkta ingripande i skeppsbyggeriet, torde vara hans skrivelse till riksrådet Ivar Fleming den 22 februari 1527, vilken anmodas att låta bygga två skutor på Åland för Stockholms slotts behov. Liksom allt oftare i fortsättningen blandade han sig redan nu i byggnadsdetaljer. Detta kunde han också så mycket mera göra som han under vistelsen i Lübeck efter flykten från Danmark icke hade glömt att jämväl studera hanseaternas skeppsbyggnadskonst. Till Fleming skrev han sålunda, att skutorna (skrovet) icke fingo byggas »mastehöga» utan desto bredare, så att de flyta grunt, samt förses med för skutor brukligt tackel och tyg.

Från åren 1525 och 1526 omtalas skeppen *Lumper*, *Ugglan* och *Björnen*, som måhända tillhört de från Lübeck inköpta fartygen. Från tiden närmast före grevefejden känner man *Stora Kravelen*, som enligt Olaus Magnus var bemannad med 1,300 man. Den kallas av Per Brahe för *Elefanten (I)*, ej att förväxla med den nedan i en särskild artikel behandlade, 1554 stapelsatta *Elefanten (II)*. Närmast i storlek kommo *Kamperman* och *Bryntan*, vilkas byggnadsår

Ingen autentisk bild synes ha funnits eller är bevarad av de skepp, som Gustav Vasa 1522 inköpte från Lübeck och tack vare vilka det blev honom möjligt att föra befrielseverket till ett lyckligt slut. En konstnär i våra dagar har emellertid här gjort ett försök att rekonstruera en skeppstyp ur vårt lands första kungliga flotta; i detalj är bilden inte riktig (ingen korsflagga blåste exempelvis från kampanen), men den ger kanske en allmän föreställning om utseendet av de skepp, för vilka kung Gösta satte sig »i dräplig gäld». — Lavering av J. Hägg. Sjöhistoriska museet.

och byggnadsort äro obekanta. Kanske voro dessa de »sköna skepp», som enligt ett konungens uttalande voro under byggnad 1526.

Det måste i alla händelser ha tagit en rundlig tid, innan något livligare bygge kunde igångsättas. Först måste naturligtvis staplar (skeppsgårdar och varv) inrättas, skeppsbyggmästare och timmermän anskaffas, och en mångfald organisatoriska åtgärder vidtagas för driftens behöriga gång. Och så behövdes det jämväl pengar, men den varan hade konungen ont om. En bland svårigheterna framskyntar i en skrivelse från 1548, vari konungen skriver, att »några timmermän hava kommit upp från Västervik och säga, att där nere ingen lägenhet eller tillfälle skall vara att sätta skeppet på stapeln m. m. Så kunna vi icke tro, att det skall vara så som de säga, utan det måtte felas något annat i saken, synnerligen att de icke gärna vilja vara där nere utan hellre här i Stockholm». Kungen lät icke föra sig bakom ljuset utan fortsätter, att det »synes vara bäst och lägligast, att man låter sätta upp det (skeppet på stapeln) där nere som skogen är eller söka upp en lämplig plats, där sågen står eller annorstädes där näst omkring som skog är nog och skepp kunna flyta ut». Av skrivelsen framgår också, hur enkla betingelserna voro för ett varv vid början av vår örlogsflottas utbyggande.

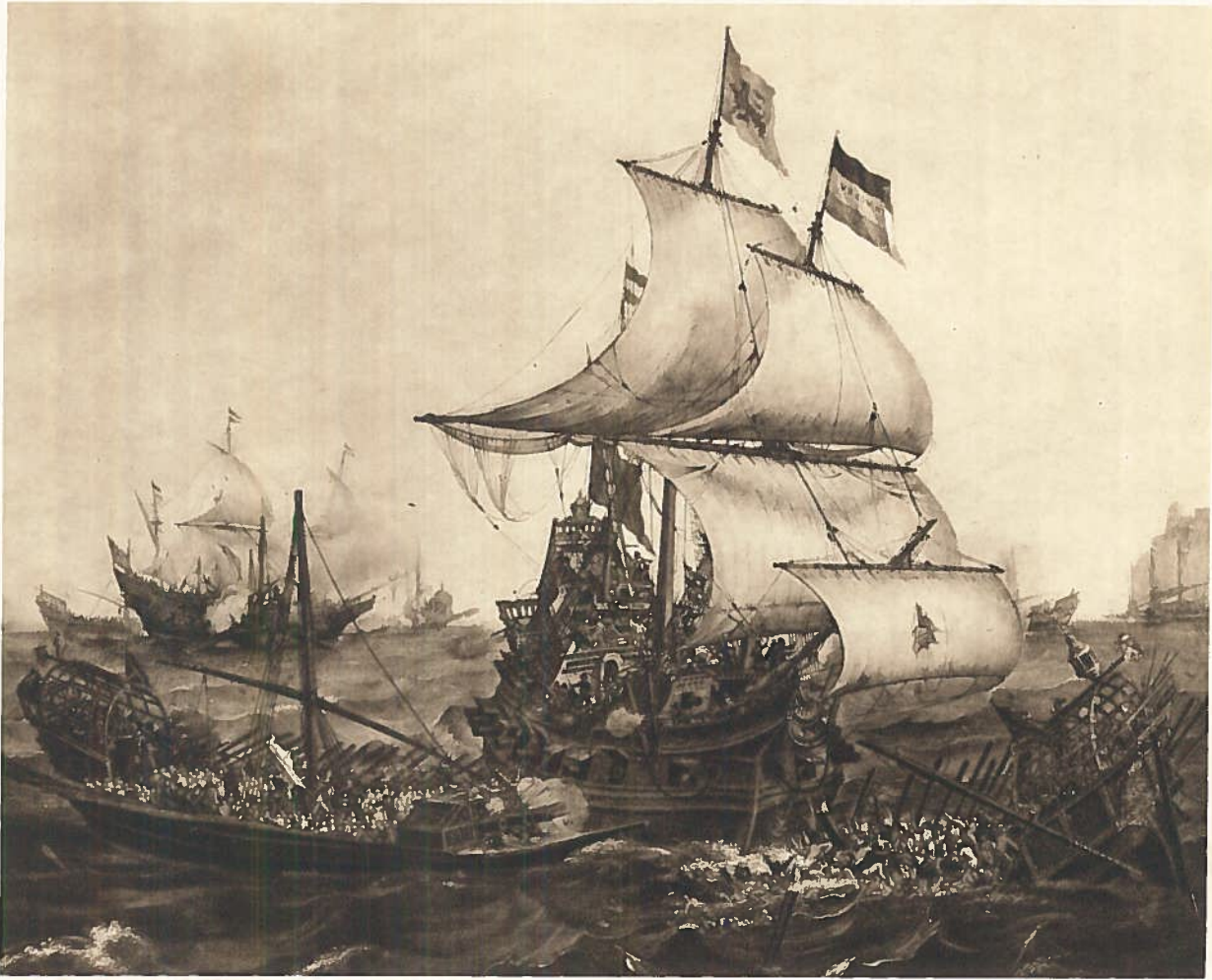
Ännu i grevefejdens dagar (1534—36) kunde konungen bidra i kriget med blott 11 fartyg, varav endast två à tre voro stora. Detta tyder på att skeppsbyggeriet icke nått någon större

Denna magnifika, ungefär samtida bild avser att visa den engelske konungen Henrik VIII:s embarkering vid Dover 1520 i skeppet Henry Grace à Dieu för att möta den franske kungen, Frans I (Henrik syns mycket väl i öppningen mellan de skyhöga, sköldprydda kastellen). Skeppet sattes på stapeln 1512; på en annan samtida bild av skeppet ligger detta betydligt lägre på vattnet. Det fyrmastade vidundret representerade på Gustav Vasas tid ett för nordiska förhållanden säkerligen ouppnåeligt ideal av storlek och prakt. — Oljemålning, tillskriven Hans Holbein d. y. Privat ägo, Hamptoncourt, England.

omfattning och därjämte att åtminstone en del av de från Lübeck inköpta fartygen redan voro uttjänta. År 1535 klagade konungen över att flera av hans fartyg voro »gamla och förruttna och illa beseglade». Likväl började hans tidigare åtgärder mycket snart att visa sin verkan. Han hade sökt, att av holländarna köpa några »sköna kraveler eller holkar». Han hade vidare förmått innevånarna i de skilda landskapen att utrusta fartyg till rikets bästa. Möjligen ökades flottans bestånd med uppbringade lybska köpmansskepp. Alltnog, år 1536 yttrade konungen belåtet, att han hade liggande i Landskrona »en mäktig, väldig och skön skeppsflotta».

Det statliga skeppsbyggeriet torde ha börjat skjuta bättre fart efter grevefejdens slut. I varje fall anträffas i skeppsgårdshandlingarna från 1541 och framåt många nya skeppsnamn, vilkas bärare antingen voro nyss byggda eller föremål för reparationer och andra översynsarbeten. Att flottan tillväxte snabbt, synes också framgå av Gustav Vasas avtal med Frankrike 1542, enligt vilket han förband sig att i händelse av krig ställa 50 skepp till dess förfogande. Även om detta antal inte kunde helt fyllas från örlogsflottan, så kunde det kompletteras med fartyg ur handelsflottan, vilken konungen också sökt rycka upp ur dess förfall. Att vid behov aptera kofferdiskepp till örlog var under denna tid och långt in på 1600-talet mycket vanligt. Enbart Älvsborg ägde år 1559 sex skepp på mellan 100—200 läster

Galärernas önskeväder för sjöstrid var stiltje, då de stora skeppen hade svårigheter att manövrera. Den scen, som holländaren Hendrik Cornelisz. Vroom här målat från ett okänt slag omkring år 1600, visar hur seglande örlogsskepp helt enkelt segla motståndarens galärer i sank — under vindförhållanden, som äro de sämsta tänkbara för de senare. Artilleriet är ej i bruk, men handeldvapnen knalla från bägge sidor.

om tillsammans 960 läster, Gävle ett om 120 och Stockholm fyra stycken mellan 140—180 läster. Ingenting hindrar antagandet, att åtminstone några av dessa redan funnos vid tiden för avtalet — 17 år är ingen ålder för ett bastant ekskepp — eller att konungen 1542 räknade med dylika, om vars existens vi äro okunniga. Ett lands krigspotential till sjöss berodde därför också av kofferdiflottans tillstånd. I överensstämmelse härmed genomdrev konungen på riksdagen i Västerås 1544 ett stadgande, att undersåtarna skulle förse riket med tillräckligt antal goda skepp, vilka kunde nyttjas vid förefallande fientlighet, och han gav den allvarliga uppmaningen till Stockholms borgare att låta »bygga goda ekeskepp, dem man kunde bruka, så väl i fredlige som ofredlige tider».

Jämsides med byggandet av skepp började omsider galejor (galärer) att anskaffas. När detta skedde är ovisst, men enligt Olaus Magnus skulle konungen på 1540-talet ha för ändamålet införskrivit venetianska byggmästare. Detta synes emellertid en och annan historiker smått betvivla, emedan konungens registratur ingenting förmäler därom. Därmed må vara hur som helst, så framgår det i alla fall av skeppsgårdshandlingarna, att galärer funnos alltsedan den tiden. Sålunda omtalas redan i maj 1541 en galär, *Draken*.

Hur svenska och danska örlogsskepp omkring 1590 tedde sig för den då 13-åriga Christian IV av Danmark visar denna — man frestas nästan säga sakkunniga — pennteckning ur hans latinska stilbok, där man ser en del av hans egen flotta (till vänster) segla fiendens, den svenska (till höger, med randig flagg), till mötes. Två av skeppen ha redan kommit i närstrid, kanonerna spela och det blir äntringsförsök. — Rigsarkivet, Köpenhamn.

ERIK XIV FORTSÄTTER FADERNS VERK.

Av Gustav Vasas söner är Erik XIV den, som mest lade sig vinn om den av fadern uppbyggda flottans förökande och fullkomnande. (Bil. 1.) Ett i detta arbete såsom bilaga återgivet och i litteraturen tidigare ej publicerat skeppsinventarium, uppger antalet av Erik XIV:s efterlämnade fartyg till 57. (Bil. 2.) Andra källor angiva större siffra. I varje fall inneslöt Erik XIV:s flotta i allmänhet fartyg med bättre sjövärdighet och större stridsvärde än tillförne.

Med uteslutande av Erik XIV:s allra största skepp *Mars*, varom mera nämns i fortsättningen, upptager tabell 1 (återgiven å sid. 55) några av de näst efter detta största skeppen i hans flotta. I tabellen återges lästetalet så långt det är bekant jämte besättningarna året 1566.

Några förklaringar till tabellen torde vara påkallade. Vad sålunda angår lästetalet för *Tantheijen*, vilket här angives vara större än *S:t Eriks*, så är det i själva verket fråga om skeppets lästetal, sedan det övergått till kofferdiflottan. Såsom örlogsman borde det enligt bestyckningen ha varit av ungefär *Svanens* storlek, varav skulle följa, att det angivna lästetalet är dess last-(bär-)förmåga, sedan dess utredning i egenskap av örlogsskepp avlägsnats. Om *Svanen* bör kanske tilläggas, att det med all sannolikhet torde vara det skepp, som erövrades anno 1535. Måhända den mycket avvikande besättningsstyrkan kan bero på någon olikhet i de nordiska ländernas byggnadsmanér eller olikartad tackling (antal master o. s. v.).

En samling teckningar av ett antal samtida skepp och skeppsdetaljer från 1500-talet. Särskilt det stora skeppet överst till vänster förefaller relativt trovärdigt återgivet — inte minst intressant är det kring stormasten spända nätet, avsett att skydda personalen för vissa kastvapen, från nedfallande delar av tacklingen etc. Från samma tid — omkring 1525 — härrör originalet till teckningen överst till höger ävensom de bägge lavettkonstruktionerna, medan de bägge kastellen, respektive akter- och förkastell, ovanför dem äro daterade omkring 1570. De bägge väldiga vimplarna, bulsanerna, äro kopierade från en samtida bild av *Der grosse Adler, Hansans stolthet*. En samtida akterspegel ses emellan dem. I mitten synes en kejsarlig fyrmastare från seklets mitt, medan Hansaskeppet nederst till höger, också en av havens dåtida jättar, och tremastaren till vänster därom äro daterade respektive 1560 och 1558; längst till vänster ett skrov från ett skepp ur den stora spanska armadan mot England 1587 — märk drorna från undre däck. — Sammanställning å Museum für Meereskunde, Berlin.

Danskarnas uppfattning om Erik XIV:s flotta framgår av den danske amiralen Herluf Trolles brev till ståthållaren i Köpenhamn tre veckor efter *Mars'* undergång 1564. Skeppens antal uppger han till 38, varav 16 voro »besynderlige Hoffuit-Skyff» och mycket väl försedda med skytt. »Hvis det er Guds Villie, at vi skal komme sammen, og vi kunne faae Luven fra dem», skriver han, »da haaber jeg med Guds Hjælp, at det maa og blive godt, og vi ville faae Overhaand. Men de kan troe, hvilken Magt Fjenden har tilsøes, men Gud skal styrte dem og give os Seir». På ett annat ställe skriver han vidare: »Vi holde ikke Fjenden ringe, men for en Djævel og søge ham, som var han gjort af Halm og Straa».

JOHAN III:S FLOTTA.

Johan III:s flotta visar ett annat utseende, om man får tro det redan åberopade inventariet. Under de första nio åren av hans regering tillkommo väl ett 20-tal nya enheter, men några särskilt stora fartyg lära icke ha funnits bland dem. Bland de senare tillkomna fartygen må nämnas det enda örlogsskepp, som med visshet haft fyra master, nämligen *Draken (Drakan)*,

vars köl sträcktes 1587 på Drakenäs' (Mönsterås') varv. Det gjorde sedermera (1595) en resa till Spanien. Samma år, som Johan III avled, började ett livligt skeppsbyggande. Det skulle då byggas skepp om 50, 43 och 35 alnars köl, alltså jämförelsevis stora fartyg.

KARL IX BÖRJAR MODERNISERA FLOTTAN.

Karl IX visade ett intresse för sjövapnet, som gott kan tävla med Erik XIV:s, särskilt om man tager hänsyn till att han — liksom för övrigt också Johan III — aldrig hade de ekonomiska resurser, som åtminstone i begynnelsen hade stått konung Erik till buds. En aldrig sinande ström av befallningar om skeppsbyggnader utfärdades under konungens hela regeringstid. Är det riktigt, att konung Johan lämnade efter sig 46 fartyg, så verkar det imponerande, att Karl IX skall hava lämnat efter sig ej mindre än 151 enheter, och detta trots långa krig med många för den flytande materielen förslitande sjöexpeditioner. Det måste dock tilläggas, att Karls flotta till stor del bestod av små fartyg, pinasser och andra, av en storlek på omkring 100 läster eller så.

Men också större fartyg hade byggts, såsom skeppen *Rutenkrans* om c:a 350 läster samt det än större *Smdlands Lejon*. Andra stora skepp voro *Svärdet* om 250 läster, byggt 1603, och den äldre *Svarta Ryttaren*, som torde hava varit något större. Det var detta skepp, som Gustav Adolf, då en fem-årig gosse, en gång utpekade i Kalmar, när han tillfrågades om, vilket skepp han tyckte mest om. På frågan varför, svarade han: jo, emedan det har de flesta kanonerna — av dem som prinsen såg, såsom detta måste förstås. Det största skeppet i hela flottan torde nämligen ha varit antingen *Smdlands Lejon* eller *Tre Kronor*. Det sistnämnda hade tidigare tillhört konung Sigismund i Polen och bar då namnet *Adler*. Någon tillförlitlig uppgift om dess storlek har icke anträffats, men av segeldimensioner att döma borde det hava varit omkring 400 läster. Utom dessa skepp upphandlades från privatpersoner några goda skepp tid efter annan. Ett särskilt slags »skepp», som är värt att nämnas, är det s. k. krönings skeppet. Färdigt 1607 fördes det samma år till Uppsala till Karl IX:s kröning. Ett sådant skepp, kanske detsamma, fördes också 1617 till Uppsala, tvivelsutan i samband med Gustav II Adolfs kröning.

Jämsides med de här antydda skeppsbyggnaderna byggdes efter omkring år 1606 en mängd »lodjor». Vidare byggdes bojorter och pramar samt småbåtar av allehanda slag.

ARTILLERI OCH HANDVAPEN.

Flera vittnesbörd finnas om att på Erik XIV:s och Johan III:s tid de svenska örlogsskeppen voro särdeles väl bestyckade. Sålunda uppger Gottfried i »*Inventarium Sueciæ*» (1632), att bland Johan III:s skepp funnos blott få, som hade mindre än 50 metallstycken. Men bestyckningen utgjordes av en utomordentligt brokig samling vapen, vilket till fyllest belyses av ett förrådsinventarium från 1569. Sålunda funnos i förrådet följande större och mindre skjutpjäser:

PLANSCH Å MOTSTÅENDE SIDA. I en handskrift av Stadslagen från omkring 1600, utförd av stadsskrivaren i Mariestad, Jacob Iller, prydes marginalen till Köpmdlabalkens första sida av ett akvarellerat örlogsskepp — sådant konstnären, väl skrivaren själv, uppfattade det. Så illa är nu skeppet inte ritat, och riggen — master och rår — är ganska väl återgiven. Påpekas böra de på rånockarna fastgjorda hakarna, om vilka talas på annat ställe. Om konstnären lika vederhäftigt återgivit de flaggor, han sett vaja från masttopparna, liksom längst akterut på kampanen, är en annan sak; en (här som det faktiskt tyckes tretungad) svensk flagga med rött kors återfinnes emellertid också i andra ungefär samtida bildframställningar. — Kungliga biblioteket.

Röpmåla

Och som toltu drick dyran medt foyom särias, Drottän
hvaru

Omickän wijn eller andra drick, Lätän si fast löpa
säma daage tär sactt wärda, Kuffin förgröntt fathet
eller drickän som sactt war, Och medt 3. milt: för Ölid
noma,

Och aff ty må man ingon tunnön säria Drottän han
för sactt a wärdtär ta tär säria, Lät sä miltt war
för tär, Och tär skal han höda medt sin redt
hwar som amareldis gör, Wörta som för är sactt

Tredde Cap

Medh första Skipen må alla gäste inre till staden koma
och lander, Och liggia atz löpsta Kuffin som i
balkenou sigt, Och wofam atz senastt war för dage
wärmura Miltredis, Omickän wär si ta dorte
fara, Wör + 0. milt: tie tärstipter. Och staden
Drottän han komer tär sctt säria att han si dorte
fara sam, Och han för wärdtär han si dorte
koma, Och tär skal fongem och wärdm wärdtär gör
liga och wörta hwar tär om är

Thurs löp gäste
fara liggia, han
dort atz löpsta

Ingon gäste må
fara a lande,
och att driffin
och skedd ut inna

Ingon gäste må or a landt fara, och atz driffin eller
skedd in man, Wärdtär dorte + 0. milt: Comingen
och staden tie tärstipter, Och tär gäste må gänt
aff 0. milt: Och tär förgröntt tär han löp eller
säria eller in manar Comingen och staden wärdtär
Om han wärdtär tie wimen medt tär manom

En aff Romingö Nade skal du tre staden koma
tär gänt om äret, Först om sctt dagen, och
wan tidt om Sactt Jacobi daage allom gäntom
Och tär

En sida ur Stadslagen. Handskrift från omkring 1600. Kungliga biblioteket.

Av koppar: hela, $\frac{3}{4}$ - och $\frac{1}{2}$ -kartoger, notslangor, $\frac{3}{4}$ - och $\frac{1}{2}$ -slangor, dubbla och enkla falkonetter, vagnborgsstycken, fyrpilstycken, långa och korta stormstycken, falkuner, mickhakar, stora och små mårsestycken, skeppshakar, tellehakar och stenbyssekamrar, samt av järn: apostlar, skärbräckor, stenbössor, kvarterstycken, skerpentiner, bassar, stormhakar, dubbla och halva hakar, mårsehakar och potthundar (pottungar).

Av uppställningen i vidstående tabell 2, som är hämtad ur ett kontrakt med byssejutare Gilius Packet m. fl. i maj 1564, framgår längd och vikt m. m. för några av ovanstående pjässlag. Huru Erik XIV:s skepp voro bestyckade, framgår av tabell 3 över antalet pjäser på några av skeppen.

Uppgift må här lämnas om bestyckningens fördelning efter pjässlag exempelvis på skeppet *S:t Erik* år 1563. Skeppet förde av kopparskytt: 4 $\frac{1}{2}$ -kartoger, 2 fältslangor, 10 $\frac{1}{2}$ -slangor, 4 dubbla falkonetter, 4 enkla falkonetter, 8 falkuner, 2 mickhakar och 1 esselhake, tillsammans 35 stycken; av järnskytt: 4 apostlar, var och en med en kammare (till 10 tums sten), 4 $\frac{1}{2}$ -slangor, 2 falkunearssar, var och en med två kamrar, 4 mickhakar, 4 skeppshakar, 11 esselhakar och 2 stenbössor (till 8 tums

TABELL 1.
Bemannning och lästetal å några av skeppen i Erik XIV:s flotta.

Skepp	Bemannning			
	Läster	Sjöfolk	Knektar	Summa
<i>S:t Erik</i>	350	364	256	620
<i>Svenska Hector</i>	300	301	129	430
<i>Jägaren</i>	?	341	250	600
<i>Hercules</i>	200	224	199	423
<i>Tantheijer</i>	(500)	—	—	—
<i>S:t Kristoffer</i>	200	133	108	241
<i>Svanen</i>	250	226	319	545
<i>Björnen</i>	140	83	84	167
<i>Ängeln</i>	200	142	112	254

TABELL 2.
Data för pjäser och kulor (ur kontrakt med byssejutaren Gilius Packet) 1564.

Pjäser	Eldrörets			Pjärens pundighet (skålpund)	Kulans		
	längd i meter	kaliber	vikt kg.		vikt i		diam. i cm. (cirka)
					skålpund	kg.	
Helkartog ("kartov")	4,2	26	4180	48	40	17	16,0
$\frac{3}{4}$ ..	4,8	20	3300	36	30	12 $\frac{1}{4}$	15,1
$\frac{1}{2}$ ..	3,6	28	2200	24	20	8,3	13,2
Notslanga	5,4	42	3300	—	20	8,3	13,2
Fältslanga (hel slanga)	4,2	41	1650	12	10	4 $\frac{1}{4}$	10,3
$\frac{3}{4}$ -slanga	3,2	37	960	9	7	3	9,2
$\frac{1}{2}$ ..	3,4	49	500	6	3	1,2	7
Dubbel falkonett	2,7	45	350	3	2	0,9	6,1
Enkel ..	2,1	44	170	2	1	6,9	4,0

TABELL 3.
Antal pjäser ombord på några av skeppen i Erik XIV:s flotta.

Skepp	"S k y t t"			"S k y t t"		
	År 1566			År 1567		
	Koppar	Järn	Summa	Koppar	Järn	Summa
<i>S:t Erik</i>	65	25	90	76	28	104
<i>Svenska Hector</i>	45	42	87	52	43	95
<i>Jägaren</i>	62	22	84	68	22	90
<i>Hercules</i>	40	41	81	49	41	90
<i>Tantheijer</i>	14	22	36	38	37	75
<i>S:t Kristoffer</i>	35	23	58	22	24	46
<i>Svanen</i>	42	40	82	43	38	81
<i>Björnen</i>	20	18	38	24	35	50
<i>Ängeln</i>	27	22	49	41	16	57

TABELL 4.
Artilleripjäser och handvapen ombord på vissa fartyg under Karl IX:s tid.

Skepp	Läster	Byggnadsår	Bestyckning												
			$\frac{1}{2}$ -kartog (kort)	Fältslanga	$\frac{3}{4}$ -slanga	$\frac{1}{2}$ -slanga	Dubbl. falkonett	Enkel d:o	Falkon	Potthund	Stormstycken	Mårsehake	Fyrpilstycken	Gälling	Summa
			P u n d i g t a l												
			24	12	9	6	3	2	1	$\frac{1}{2}$					
<i>Svarta Ryttaren</i> ..	?	1601	2	6		6	6		2		4			4	30
<i>Scepter</i>	250	1604	2		2	13			2	2				2	23
<i>Rutenkrans</i>	c:a 350	1601	2	6	2	14	4		4		6			4	44
<i>Smålands Lejon</i> ..	(400?)	1612	2	6	4	10	3		4		4	0		4	46
<i>Orpheus</i>	160	1608			6	16	2		2		2				28
<i>Tre Kronor</i>	(400?)	1604	2	9	4	0	3	4	4		4			2	39

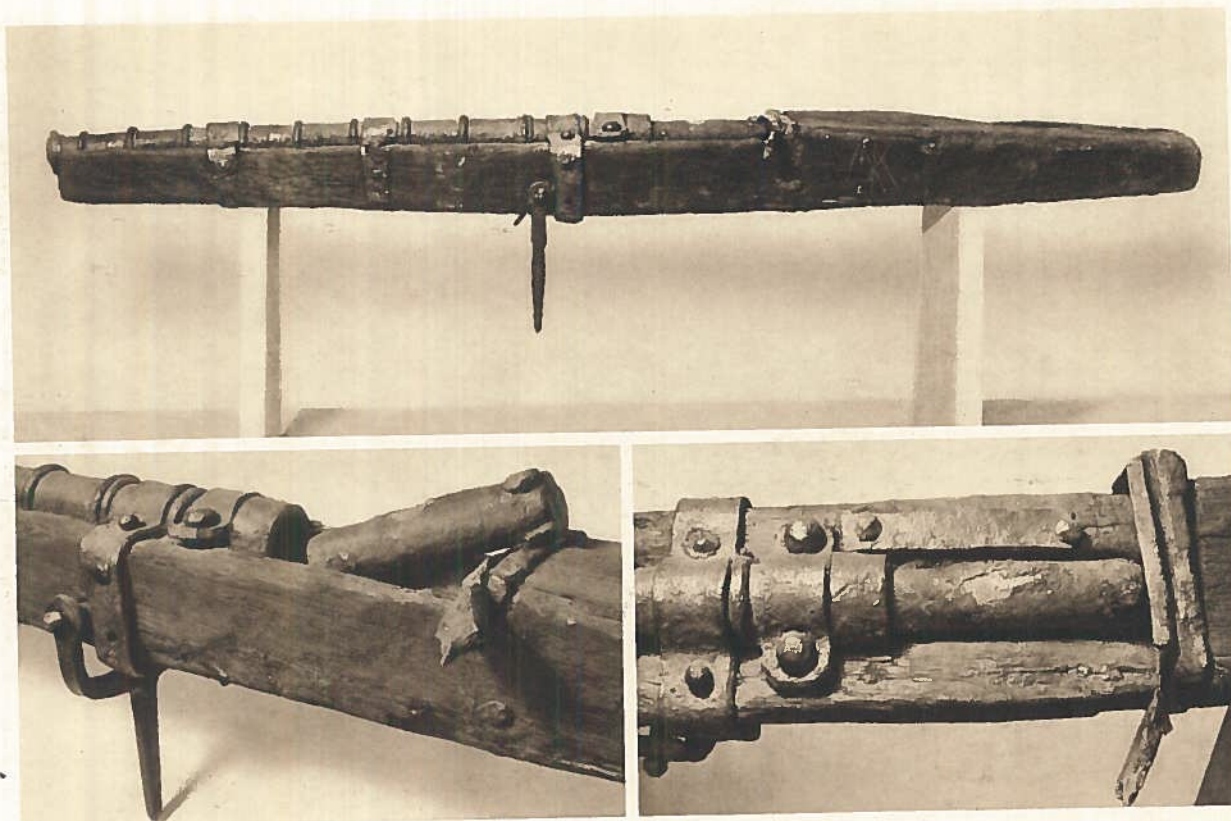

Under pålningsarbeten i Riddarholmskanalen i Stockholm 1930 påträffades resterna av ett okänt fartyg, som torde härröra från omkring 1400-talets mitt eller slut. Bland de intressanta fynd, som gjordes under bärgningen av de delvis väl bevarade resterna (några återges nedan i kap. om »Livet ombord»), äga de primitiva eldvapnen det kanske största intresset. Det ena var den å fotot ovan dominerande kanonen, med tillhörande lösa kammare (observera handtaget), som laddad med krut och kula inpassades i sitt läge vid eldrörets bakre öppning; när skottet avfyrats, sattes ett nytt, laddat slutstycke in. Inte mindre än ett trettiotal dylika lösa kamrar, av vilka flera voro laddade, omkring 100 kulor av sten och 50 av bly ingingo i fyndet, som dessutom bl. a. omfattade de jungfrur, block, öskar, grytor, hammare, yxor etc. som ses ovan å fotot från en tillfällig utställning på Stockholms Stadsmuseum.

sten), tillsammans 31 stycken, eller i allt 66 pjäser. De med kammare försedda pjäserna hade bakladdning, medan övriga laddades från mynningen. Det fanns också bakladdade falkonetter. Bestyckningsuppgifterna äro i vissa fall osäkra. Sålunda skulle skeppet *Mars* hava fört 173 pjäser enligt Tengström, 125 enligt Tegel och 200 enligt Celsius. Pjäsragen å detta skepp voro enligt Tengström: 2 helkartoger, 4 $\frac{3}{4}$ -kartoger, 8 $\frac{1}{2}$ -kartoger, 3 notslangor, 16 fältslangor, 14 $\frac{3}{4}$ -slangor och 20 $\frac{1}{2}$ -slangor, 16 dubbla falkonetter, 24 enkla falkonetter, 60 falkoner och 4 skärbräckor, tillsammans 173 pjäser.

I fråga om galärernas bestyckning citeras här ett brev år 1543 från Gustav I till hans välbetrodde skeppare Olof (Eriksson). »Vele Vi», skrev han, »icke heller, att man allenast skall bruke uppå samme galejer de gutne stycken, som här till skett är, utan man måste ock så lagat, att där komme någre sköne kammarstycker uppå, som man innan bols (inombords) ladde kan...» Fem år senare sände han till Lödöse en bysseskytt, som förstod att »behänga» en galär »med skyttet, att det icke bliver för svårt eller för lätt», och meddelade att det skulle sändas dit en fältslanga, som sålunda borde hava varit huvudpjäsen.

Som jämförelse återgives här bestyckningen på *Fortuna*, byggd i slutet på 1500-talet. Det är icke säkert men högst troligt, att hon var galär, ehuru hon benämnes galeja. Hon hade 1603

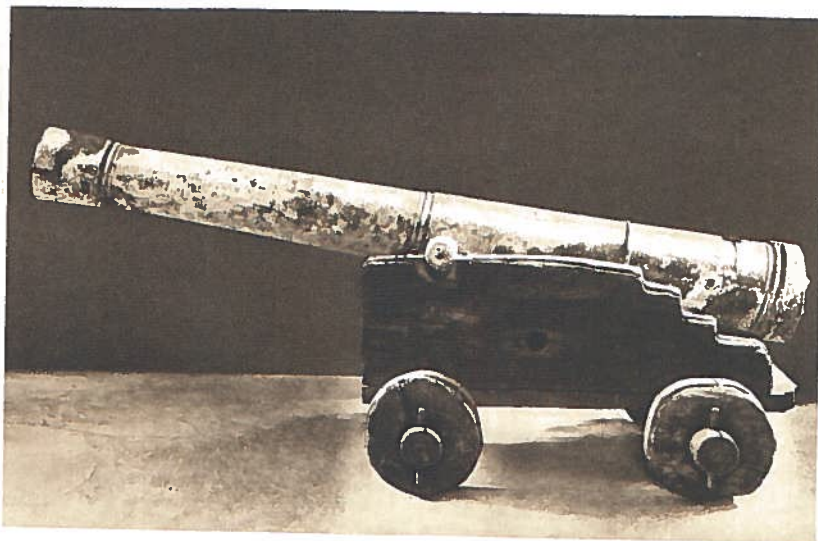
I Riddarholmskanalsfyndet ingick även detta utomordentligt väl bibehållna »relingsstycke», också det försett med lös kammare, vars inpassning åskådliggöres på de bägge understa detaljbilderna. — Sjöhistoriska museet.

1 $\frac{3}{4}$ -slanga, 4 enkla falkonetter, 4 falkoner och 4 mickhakar, men fyra år senare 1 halvslanga, 2 dubbla falkonetter, 2 falkoner och 2 pottungar.

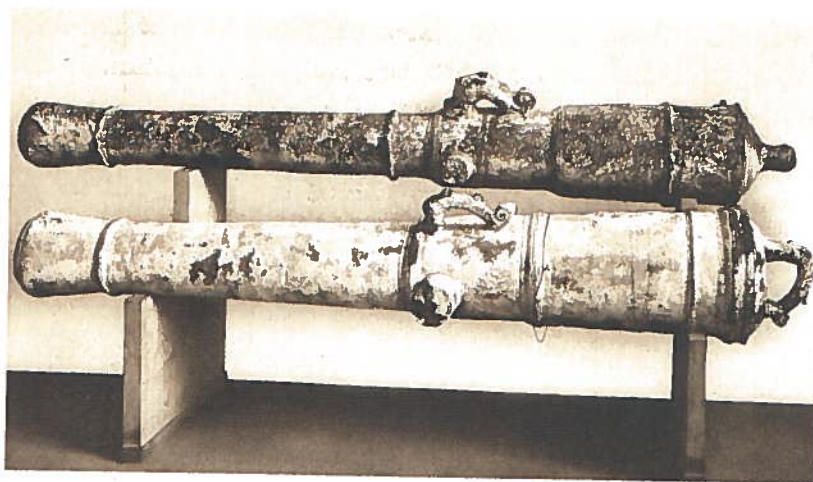
Den blandning av artilleripjäser, hand- och allehanda kastvapen, som rådde, skulle dock snart, utom vad beträffar projektiler, efterträdas av ett enhetligare bestyckningssystem. Redan under Karl IX blev så fallet, vilket framgår av tabell 4 (sid. 55), som vittnar om en ny tid.

Beträffande skottvidderna för de skilda vapnen synas inga svenska urkunder lämna några som helst uppgifter förrän tidigast från Karl XII:s tid, och då endast om fältartilleriet. Det finns emellertid några sifferuppgifter om engelskt sjöartilleri, lämnade av amiralen Sir William Monson, som tjänstgjorde under sjötågen mot den spanska armadan (1588). Ehuru siffrorna avse engelska förhållanden torde de vara tillämpliga även för svenskt sjöartilleri. Den engelska kanontyp, som kom närmast svenska flottans vanligaste kanon, slangan, var »demi culverin». Dess lopp hade en diameter av 11,4 cm., kulans vikt var 4,3 kg. och laddningens 3,6 kg. Största skottvidden var 2,500 steg eller 1,875 m. och kärnskottets (»point blank») 610 m. En skeppskanons skjutavstånd var alltså mycket kort till följd av bl. a. att de smått tilltagna kanonportarna medgåvo blott ringa eller ingen elevation. Träffsäkerheten var ringa, beroende på krutets ojämna halt samt spelrummet mellan kula och lopp, vartill kom kanonbetjäningarnas ovana.

Pjäserna ombord i våra 1500-tals skepp lågo vid sina behöriga kanonportar i lavetter av trä, kallade lådor, vilande på rullar eller hjul. Om det alltigenom var så, är måhända tvivelaktigt. I ett brev (1547) från Gustav Vasa till skeppsbyggmästaren Påvel, uppmanas nämligen denne att söka tänka ut ett sätt att lättast och »med lämpe kunde vinda och skruva de grova skytten under överloppet, som det bör vara, så att man icke behöver så stort arbete

Bland de för några år sedan upptagna resterna av det vid Viksten (i närheten av Landsort) i september 1628 sjunkna örlogsskeppet Riksnnyckeln befann sig också denna 2,5 m. långa kopparslanga, på bilden placerad i en vanlig s. k. fyrrarullalåda. När skeppet sjönk, var kanonen laddad och försedd med mynningspropp och således alltjämt i bruk — inte mindre än 93 år gammal; den är nämligen identifierad som n:r 1 i den svenska riksartilleriboken (från början av 1600-talet), göts (sannolikt som den första i Sverige) år 1535 av den av Gustav Vasa inkallade byssejutaren mästare Jörgen och har 12 punds kaliber. Sex andra kanoner — den yngsta från 1622 — ha bärgats från Riksnnyckeln's vrak. Två av dem, i likhet med de övriga av koppar, återges nedan; de äro rikare sirade, bl. a. prydda med »druva», respektive bygel, i änden och »delfiner». På pryddandet av speciellt tyngre artilleripjäser nedlades ofta både kostnader och konstnärlig möda — mången gång voro ornament och inskriptioner av magisk innebörd. — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

till gevären. Under Gustav Vasas tid ingingo i körnekrutet $5\frac{1}{2}$, i slangekrutet $4\frac{1}{2}$ och i stenbyssekrutet 4 delar salpeter mot 1 viktdel svavel och lika mycket kol. Krutet var icke alltid av bästa slaget, och klagomål voro icke ovanliga. För antändning av krutladdningen begagnades lunta. Denna tillverkades av hamp- eller linblånor, spunna till två tjocka garn, som virades tillsammans och kokades i en lut av salpeter, osläckt kalk m. m., varefter de torkades och upplindades på en luntstake. Ombord i fartygen fanns en sådan ständigt brinnande lunta, stående i en balja med vatten. För att vaka över elden utsattes en luntpost. En liknande lunta använ-

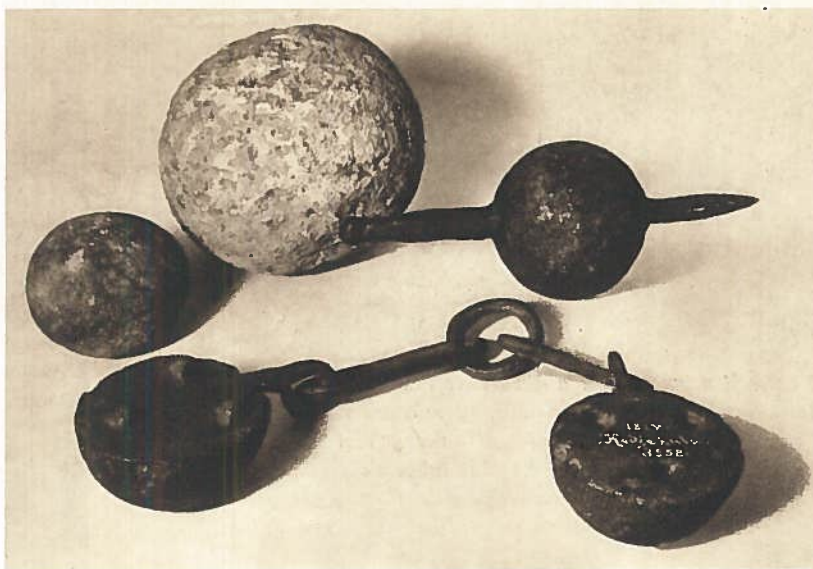
därmed som förut». Huru detta direktiv skall tolkas, är omöjligt att säga. Kanhända att de tyngsta kanonerna lågo i lavetter, konstruerade annorlunda än de med hjul försedda. Något ditåt antydes i andra urkunder och detta ännu så sent som vid 1600-talets början. Sålunda anträffas ofta i urkunderna om skeppen (1602), att »broar byggdes under styckena», eller om galejorna (1540-talet), att »skollor slogos fast på byssebänkarna», vad nu detta kan betyda. De små hakarna kunde lätt flyttas vart som helst. De hade nämligen på underkanten en hake, varav namnet, eller också en lång sprint, med vilken de kunde fästas i ett motsvarande hål i relingen. Mickornas konstruktion skilde sig just icke mycket från denna. Skillnaden tyckes endast ha varit, att pjäsen låg i en klyka, micka kallad, i underkant försedd med en tapp, vilken stacks ned i ett därför avsett hål. De kommo längre fram att kallas nickhakar eller nickor.

Av krut, kallat pulver, fanns det tre slag, nämligen slangekrut och stenbyssekrut till kanonerna samt körnekrut

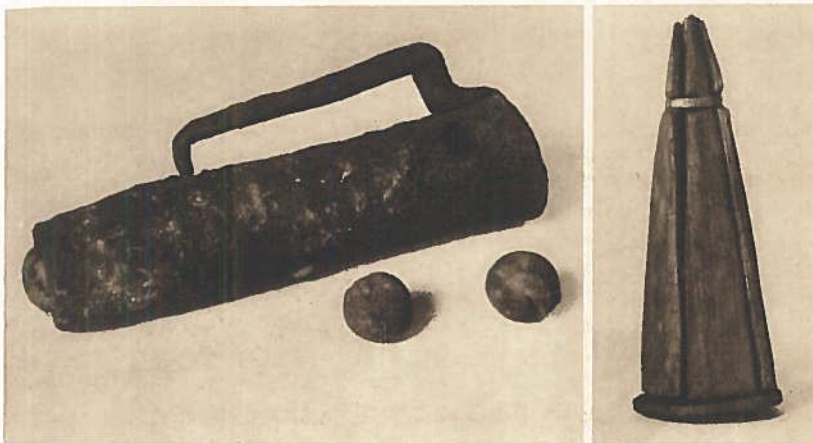
des i våra seglande örlogsfartyg långt in i våra dagar, avsedd för besättningen att tända sina rökverk på. Själva luntan hängde i en kopparcylinder, genomsållad av små hål för luftdrag, som kom luntan att svagt glöda i sin nedersta ända.

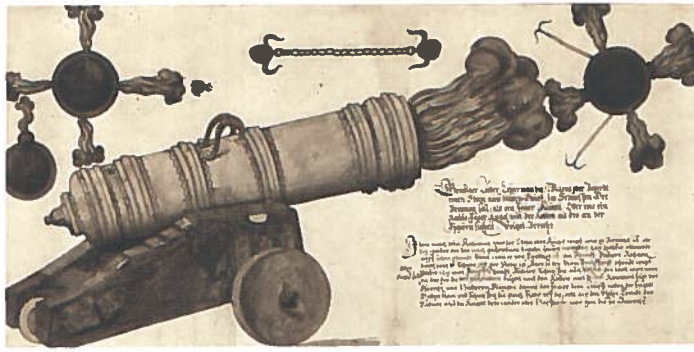
Den personliga beväpningen utgjordes av sidovapen, bila och yxa, den senare huvudvapnet, som båtsmannen alltid förde med sig. Vidare förekom halva och, mindre vanligt, hela spetsar samt lansar och slutligen, intill 1500-talets mitt, armborst. Det berättas, att i sjöslaget vid Bukow 1565 sköto 70 finnar ombord i skeppet *Troilus* med stålbågar, »så fort att pilen rök som hagel». Av skjutvapen omtalas bl. a. hakar och rör (vanligast) samt muskötten. Till personligt skydd hade åtminstone en del av besättningarna harnesk (eller pansarskjortor). Brast det i tillgången på dessa, så såg man till, att de funnos ombord i åtminstone de större skeppen. I april 1565 befallde konungen sålunda, att som harnesk då icke kunde umbäras i landkriget, så skulle sådana tilldelas endast de fem skeppen *S:t Erik* (100), *Hector* och *Hercules* (vardera 50) samt *Svanen* och *Ängeln* (vardera 20 stycken).

Ett särskilt slags »vapen» voro änterhakarna, längre fram kallade änterdraggar. De kommo till användning, när avsikten var att genom äntring bemäktiga sig motståndarens skepp, och man kommit detta så nära, att haken (draggen) kunde kastas över relingskanten och hakas fast i en kanonport eller ett röst o. s. v. på fiendens skepp. Draggarorna voro därför försedda med flera fångarmar med hullingar och fastgjorda till en ketting för att icke av motståndaren kunna så lätt avlägsnas. Även på rånockarna hade man liknande draggar fastgjorda för att

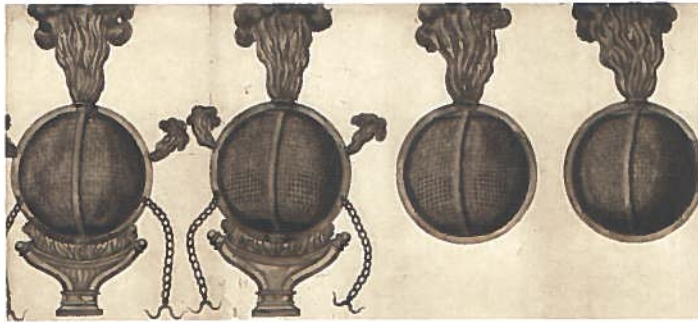

Projektiltyper från 1500-talet: stenkulor (den större är 40-pundig — 23 cm. i diameter — och avsedd för mörsare; funnen vid grävning i källrarna under slottet och fästningen i Viborg), pikelod (18-pundig — 13,3 cm. i diameter; av gjutjärn) och kedjekula, som synes bestående av två med kedja förenade halva järnkulor, med tappar och urgröpningar inpassbara i varandra — verkan mot master, rör och tågvirke i en rigg var utomordentlig med denna otäcka kulotyp. Samtliga å Örlogsvarvets museum, Karlskrona. — Nedan till vänster: slutstycke, s. k. kammare, och två stenkulor från en svensk 1500-talskanon. Till höger: även kartescher ingingo i det tidiga 1500-talets sjökrigsarsenal. Den här återgivna »skråkappan» är tillverkad av tunt suruträ och fylld med flintskärvor, som när det bräckliga höljet krossades, med en förödande verkan haglade åt alla håll. Bägge i Sjöhistoriska museet, Stockholm.

I en med utomordentliga akvareller illustrerad handskrift, daterad 1585, av Rudolf van Deventer, tygmästare hos danske konungen Frederik II, finnas bevarade ett antal ytterst instruktiva artilleritekniska bilder och data från 1500-talets slut. Här återges ett s. k. stormstycke, »även kallat stenstycke eller eldbössa, det brukas ombord i välbesglade skepp»; det kom till användning först, när fienden äntrat in och sista chansen var att beskjuta honom från kastellen. Till vänster ses en sprängkula (med en eldkanal) och en eldkula — längst till höger en dylik med hakar, avsedda att fastna i segelduken eller tågvirket på motståndarens skepp och sätta eld på riggen. I mitten en kedjekula, om vilken tygmästaren vdgar lova, att »den gör stor skada i skepp på deras rigg och tackling». — Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

Mycket långt kommen var sjöartillerivetenskapen redan på Deventers tid — med förkärlek kretsade uppfinningsförmågan kring problemet att sätta eld på fiendens fartyg. Vad skillnaden var mellan de bägge pjäser, som här avbildas — den vänstra kallas »skjutkula» och den högra »sprängkula» (användes i stormstycken) — framgår ej av bilderna; en anorlunda sammansatt krutladdning kan emellertid lätt tänkas få projektilen att sprängas. Meningen med hakekedjorna är tydlig. De bägge projektilerna till höger äro avsedda att brukas till lands.

liga lod, tre eller fyra av vart stycke (kanon), och på än kortare avstånd stängelod. Ville fienden lägga ombord för äntring och de förut omnämnda balkarna icke kunde avvärja ombordläggningen, så skulle han hindras på det sättet, att först alla grova kanoner lossades mot hans vattengång. Som de flesta kanonerna voro mynningsladdare och laddningen var omständlig, låg en risk i att den anfallande kunde borda, om första salvan förfelat sitt mål och kanonerna icke hunnit laddas på nytt. Man fick då försöka hålla motståndaren ifrån sig med fyrverket eller fyrpilarna, avsedda att sticka skeppet eller seglen i brand. Fyrpilarna voro tillverkade av särskilt eldfängd material, såsom krut och harts jämte linolja, terpentin, svavel och vax, blandat i någon viss proportion. De avskötes med bågar oftast från väders, t. ex. märsarna. Kunde fien-

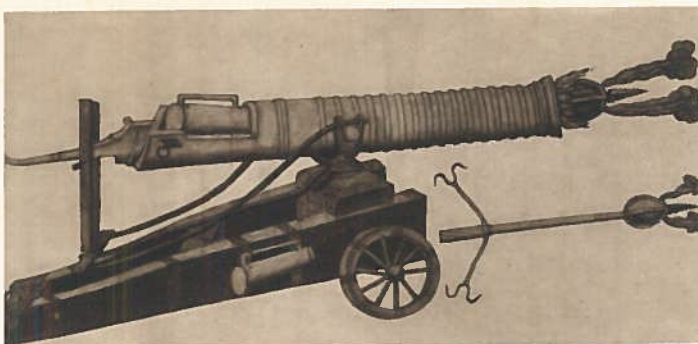
trasslas in i motståndarens rigg. För att oskadliggöra de inätrade brukades också fotanglar. Om de ha undergått någon ändring till konstruktionen är icke närmare bekant, men vid en något senare tid bestodo de av fyra samman-smidda spetsar av järn, i ett inbördes läge så ordnade, att hur än tingesten kastades, den alltid vilade på tre spetsar och vände den fjärde rätt uppåt. För att förhindra äntring, brukades åtminstone under Erik XIV:s sjökrig långa, grova sparrar, vilka stukos ut genom kanonportarna eller för ändamålet särskilt anbringade hål — sådana brukades t. ex. vid Bukow 1565. Eljest använde man sig av åtskilliga rätt grymma anordningar för att för-göra den inätrade, om än belägg här-för saknas i svenska urkunder. I Eng-land brukades falluckor med därunder upprättstående järnpikar, talgade plan-kor m. m.

Någon detaljerad skildring av hur en sjöstrid utfördes i dessa tider synes icke finnas. Skjutpjäsernas slag, deras uppställningsplatser m. m. ge oss dock en viss ledning. Utfärdade instruktioner, under Erik XIV:s krig, ge oss ytterligare goda upplysningar om sättet. Sålunda fick intet skott lossas, förrän man var säker på träff, kanske på avstånd mindre än 600 meter. På det längsta hållet skulle brukas runda lod (kolor), på närmare pikelod och ihå-

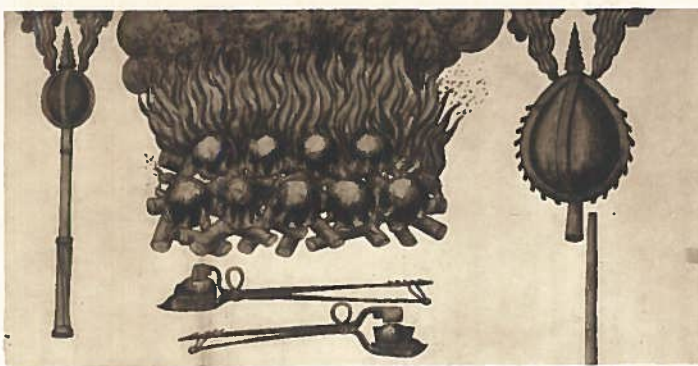
den nås med handkast, så tog man till fyrkulor och fyrkransar. Lyckades man likväl icke avvärja anfallet, utan fienden kunde slänga sina änterdraggar ombord, så tillgrepos stålsågar för att skära av dragkättingarna. Det sista försvaret, vilket utfördes från kampanj och förkastell, skedde med stormstyckena, vilka laddades bakifrån med hagel och skrot, och andra handvapen, såsom musköter, spetsar o. s. v. Om fienden kommit innanför relingarna, lät man stormstyckena även här spela från kastellen ned på gångborden mot de instormande, medan hakarna och musköterna i märsar och kastell stämde in i konserten. Huru de inäntrade sedan redde sig på gångborden mot båtsmännens svärd och yxor, bland fotanglar, lönnluckor och talgade däck, allt under det de kanske fingo en näve osläckt kalk slängd i ögonen, låter sig lättare föreställa än beskriva. En episod från skeppet *Mars'* sista strid berättas av Rasmus Ludvigsson. Han skriver bl. a., att det »hände sig att en lans kom nedfarande till Jakob Bagge, amiralen, och strök honom hårt vid axeln; då åskade han några långrör av sin dräng och sköt uppå samma märskarlar, att de föllo ned från märsarna och neder på bårnätet den ene efter den andre».

VASATIDENS SKEPPSBYGGERI. DIMENSIONER M. M.

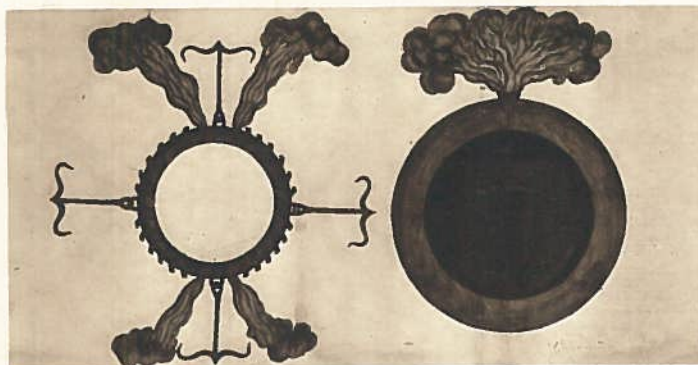
För ett fartygs byggande måste något slag av ritningar ha funnits, fastän urkunderna föga eller intet ha att förnäla därom. När Gustav Vasa 1535 ville bygga ett »seidenskepp», så befallde han, att ett sådant, som låg i Landskrona, skulle föras till Kalmar att tjäna som förebild. Och Erik XIV

Från den Deventerska handskriften härstammar även detta »storm- och kammarstycke», använt för att skjuta brandpilar mot fienden; projektilen är här försedd med både hullingar och kedjor med hakar. Man lägger märke till den lösa kammaren och den intressanta lavettagekonstruktionen.

Att skjuta med glödande kulor var mycket verksamt mot de lättantändliga träskroven med deras tackling dränkt i tjära. Här (i mitten) visar den tysk-danske tygmästaren, hur man på hans tid glödgade kanonkulor och hur den tång, med vilken man därpå förde ner dem i kanonröret, lämpligen borde vara konstruerad. De bägge eldkulorna till höger och vänster var det ingen svårighet att på nära håll få att fastna med de hullingsförsedda spetsarna i den beckstrukna sidan på fiendens skepp.

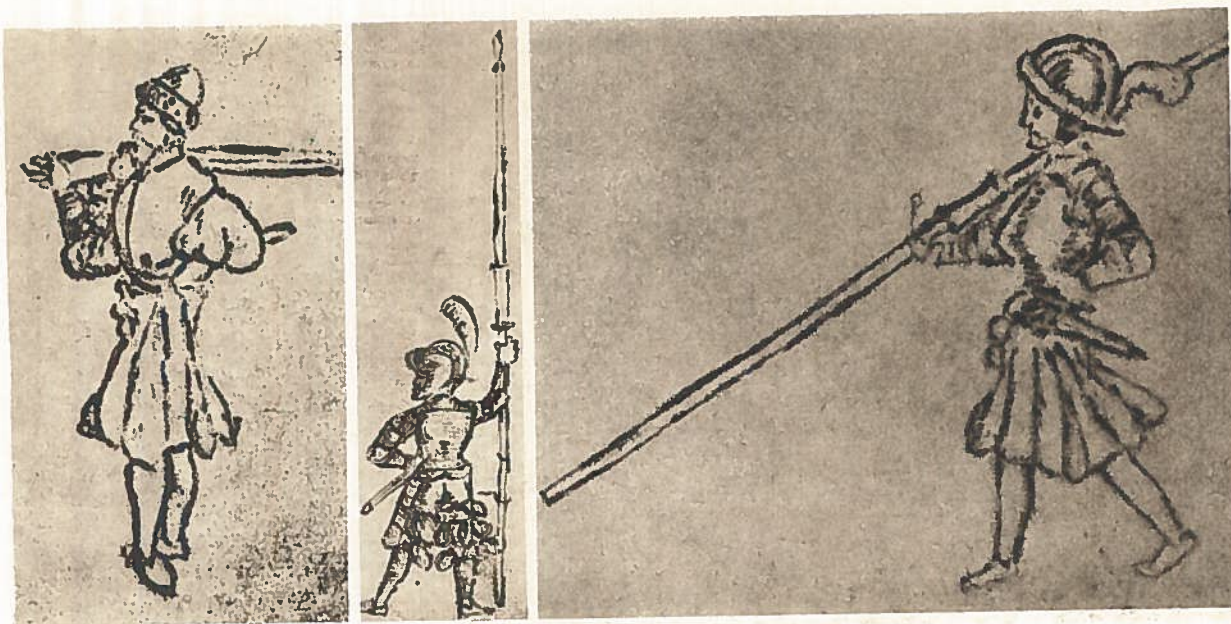
Här en grov »rörkula» (till höger), en slags spränggranat med »tjådrör», och en »stormkrans», »mycket nyttig att använda vid stormning mot fienden». Stormkransen fick man kasta för hand mot motståndarskeppet, sedan man tänt eld i de fyra öppningarna. Själva kransen borde, enligt tygmästare Deventers egna anvisningar, fyllas med 8 pund luttrad salpeter, lika mycket »gott krut», 2 pund svavel och lika mängd harts och fuktas med olja och terpentin.

Det fanns armborst av flera typer — den enklaste bär den svenske, också yxbeväpnade armborstskytten till vänster (ur C. Vecellio, »Habiti antichi» 1598) över axeln; hur den hos oss troligen vanligaste typen, »hakebågen», spändes — medelst en vid skyttens bälte fäst hake — åskådliggör den (av E. Viollet-Le-Duc) rekonstruerade bilden i mitten; längst till höger en s. k. »windeboge», som med hjälp av »stålbågekranen» kunde ges en oerhörd spännkraft.

lät uppgöra instruktioner, varmed väl menades arbetsbeskrivningar, samt »skampluner». Om därmed avses en ritning eller en modell, vet man icke.

Några uppgifter om dimensionerna på skepp, som med säkerhet tillhört Gustav Vasas eller Erik XIV:s flotta, äro icke anträffade. Det finns dock sådana beträffande ett samtida skepp, som antagits vara den förutnämnda *Stora Kravelen*. Mycket har skrivits om detta fartyg, vartill främst bidragit ett dokument, tryckt i »Gustav Vasas registratur 1534» såsom bilaga och utgivet för att gälla detsamma, samt därefter Olaus Magnus' uppgift om en krael, som skall ha haft en besättning av 1,000 soldater och 300 båtsmän. Nu är emellertid att märka, att fastän Olaus Magnus icke uppger skeppets namn, så har man sammanställt nämnda besättningsstyrka med dimensionsuppgifterna, återgivna i det nämnda dokumentet. Detta är dock varken signerat eller daterat och tillika skrivet på tyska. Inga som helst bevis finnas heller för att dokumentet avser Gustav Vasas *Stora Kravel* eller *Elefanten (I)*. När allt kommer omkring, så kunna de mått, som uppges i dokumentet, lika gärna återge dimensionerna på t. ex. kravelen (*Der grosse*) *Adler* av Lübeck (1565) eller de med *Elefanten (II)* — byggd 1559 — samtida lybska kraelerna *Jesus* eller *Matthew* eller något annat. Visserligen stämma icke *Adlers* kända dimensioner med dokumentets, men häremot kan invändas, att vi icke ha den ringaste kännedom om sättet för skeppens uppmätningar den tiden vare sig i Sverige eller Lübeck. Om man dock godtager dokumentets siffervärden, som om de gällde *Elefanten (I)*, så skulle dess dimensioner ha varit: köllängd 130 (rhenländska?) fot (41 m.), bredd 40 fot (12 1/2 m.), vilket är ett förvånansvärt ringa mått, och »längd över allt» (över stäv) 189 fot (59 m.). Höjden från kölen och uppåt anges vara icke mindre än 23,8 m. *Elefantens* storlek i ton kan uppskattas genom jämförelse med den lybska kraelen *Adler* av 1566. Dennes köllängd var 124 fot (39 m.), bredd 43 fot (14 m.) och »längd över allt» 224 fot (70 m.). Som nu *Adler* uppges ha varit på 1,000 lasten (läster), borde den förmodade *Elefanten (I)*, om skeppsmätningssystemen

Inga handvapen, om vilka man med visshet kan säga att de begagnats ombord på svenska krigsfartyg under 1500-talet, äro bevarade i original eller bild. De små teckningar av Erik XIV:s egen hand (i marginalerna till en latinsk foliant, nu på Kungliga biblioteket), som här reproduceras, visa en hakeskytt (till vänster) och ett par med långa spetsar beväpnade knektar (i mitten och till höger). De måste ha sett exakt likadana ut ombord på flottans fartyg.

voro likartade i östersjöländerna och icke undergått någon förändring sedan 1533, hava varit på 850—900 läster eller i runt tal bortåt 1,300—1,400 ton. Proportionering är emellertid i detta sammanhang en synnerligen osäker metod, som dock ger en viss ledning.

Erik XIV lät bygga ett skepp *Mars*, vilket sjösattes 1564. Det saknas tyvärr svenska invändningsfria urkundsuppgifter också om dess storlek liksom om *Elefantens (I)*, och *Mars* har därför blivit föremål för åtskilliga löst grundade teorier. Med stöd av en dansk uppgift, att det skall hava varit om 450 läster, har Chapman beräknat dess längd till c:a 164 fot (c:a 48 m.). Detta leder Zettersten till den reflexionen, att Gustav II Adolf genom byggandet av skeppet *Göta Ark* »alltså byggde skepp, jämnstora med Erik XIV:s *Mars*». *Göta Arks* köllängd var nämligen 130 svenska fot (38,6 m.), bredden 40 fot (11,9 m.), och det mätte 400—450 läster (650—730 ton). Nu förhåller det sig så, att man alls icke vet, om Chapman använt svenska eller danska läster. Antas, att det var danska, så måste man komma ihåg att den danska kommerslästen på Chapmans tid var 6 1/2 % tyngre än den svenska eller 1,170 metriska ton. För övrigt äro de flesta använda siffervärden så ovissa, att dylika beräkningar måste bli osäkra. Emellertid finnes en samtida lybsk uppgift om *Mars*, att det skall hava varit om »700 lasten». Nu finns det tyvärr även flera sätt att räkna ut storleken på en lybsk »last», vilket gör förvandlingen till ton något osäker, men mest sannolikt torde vara, att *Mars* efter den lybska uppgiften mätte högst c:a 1,000 ton. När så *Mars* angives av Tegel ha varit det största skepp, som dittills funnits i Östersjön, så lärer därav följa, att den säkert identifierade s. k. *Stora Kravelen* eller *Elefanten (I)* måste ha varit mindre än *Mars*. Det återopade dokumentet med dess ofantliga mått kan sålunda svårligen gälla Gustav Vasas äkta *Stora Kravel* (av år 1534).

Som frågan av många skäl är av stor betydelse, må här tilläggas, att den franske författaren George Fournier säger (1643), att det franska örlogsskeppet *La Couronne* av år 1596 var något större än *Mars*. Enligt honom var *Couronne's* köl 120 franska fot lång (39,6 m.) och

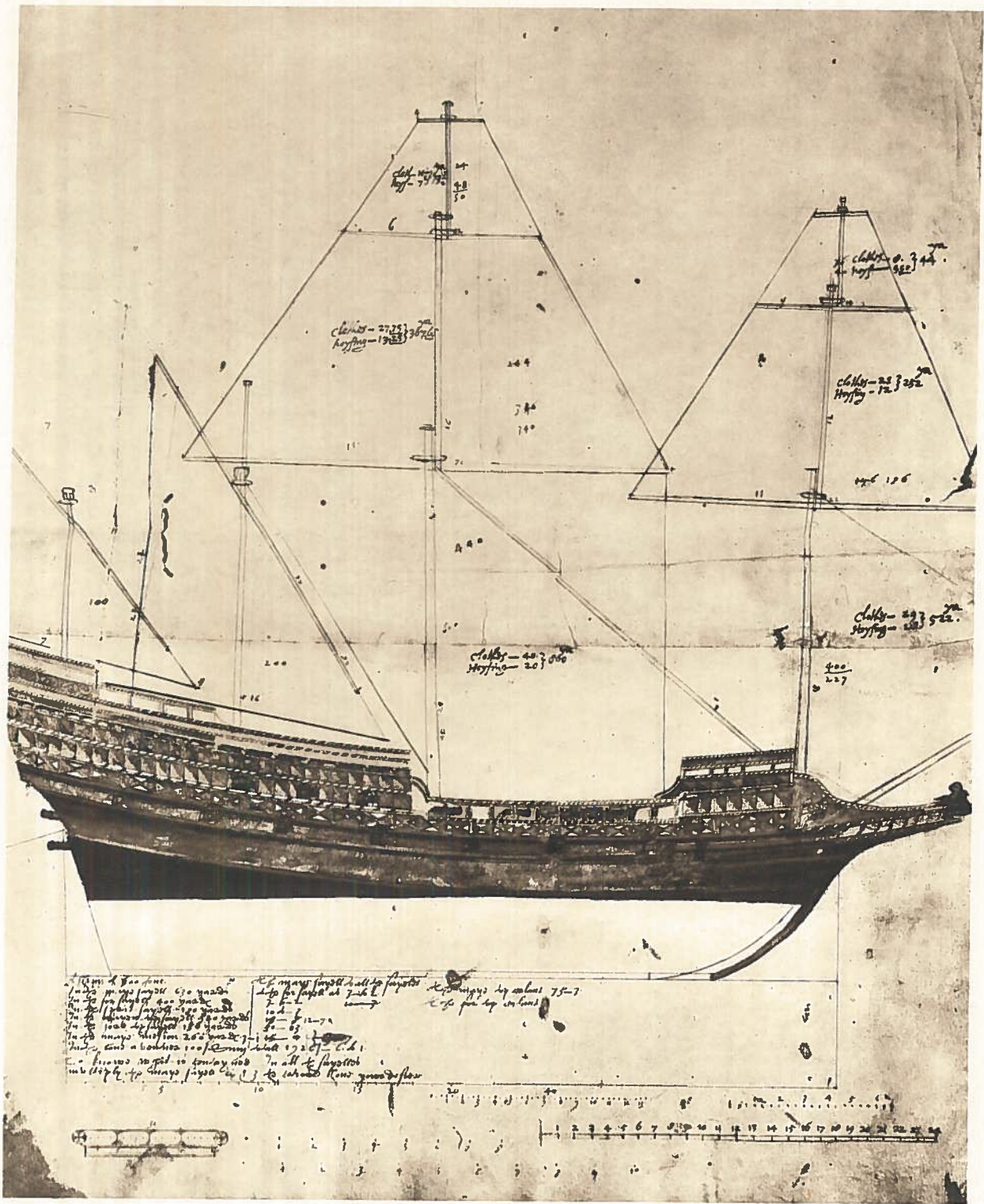

Här i Sverige grundlades vid 1500-talets mitt en inhemsk allsidig vapenindustri (i Arboga); dessförinnan var man i vårt land praktiskt taget helt hänvisad till import av bl. a. de blanka vapen, som ingingo också i sjökrigarens personliga beväpning. Den tidigaste arbetarstammen vid Arbogafaktorierna, där enligt Erik XIV:s utsago redan ett decennium efter grundläggningen »göres de varaktigaste tyg och med mindre omkostnad än man sådant av Tyskland kan bekomma», utgjordes av för ändamålet införskrivna tyska vapenhanterverkare. — En tysk klingsmed i arbete i Nürnberg 1569 (till vänster) och en harneskmakare, mästare Ulrich Lochner från Nürnberg, vid stället 1535. Akvareller i samtida handskrifter, i Stadsbiblioteket, Nürnberg. Efter Å. Meyerson.

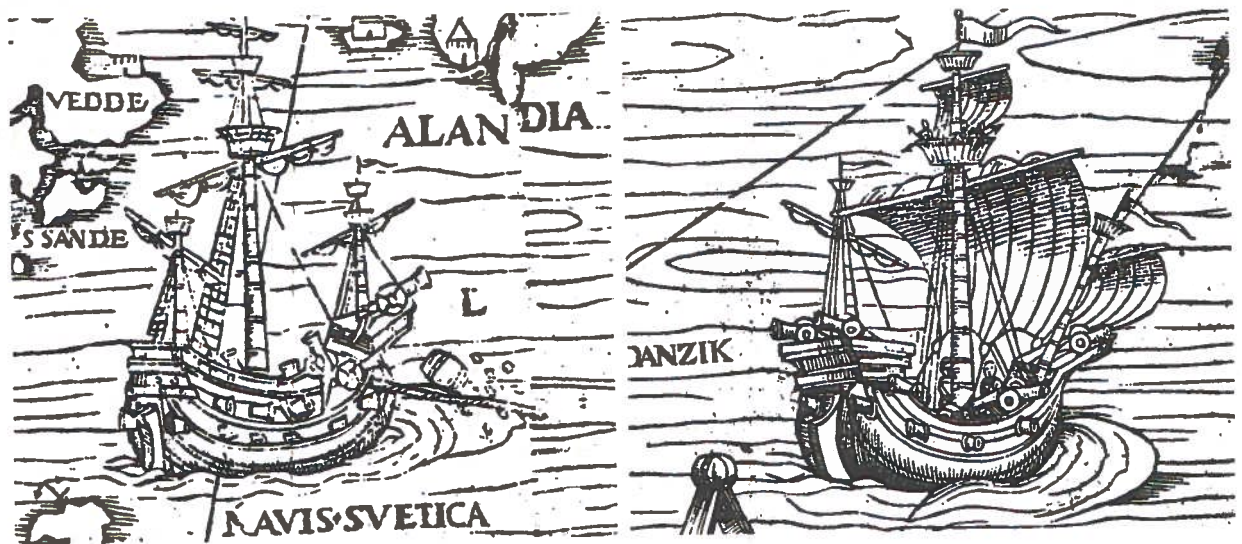
bredden c:a 45 fot (c:a 14,6 m.). Besättningen räknade 600 man. Om man med dessa mått skulle beräkna tontalet efter föregående grunder, så skulle *Mars* ha varit på omkring 800 ton. Gustav Vasas *Stora Kravel (I)* måste alltså ha varit mindre. Det kan tilläggas, att det största engelska skeppet, som deltog i kampen mot den spanska armadan var *Triumph*. Det var byggt 1561, mätte 1,000 ton (c:a 625 svenska läster), hade 42 kanoner och 500 mans besättning. Det torde härav inses, att om den svenska *Stora Kravelens (Elefanten I)* besättningsstyrka enligt Olaus Magnus är riktig, så bevisar detta icke, att skeppet haft några jättedimensioner utan endast, att skeppen till orimlighet fylldes med besättningsmän. Emellertid måste äldre beräkningar — även på läster — någon gång på allvar tagas upp till undersökning.

BYGGNADSSÄTT.

Skeppsbyggeriet, så långt det angår segelfartyg, utgör hos oss ett mycket försummat forskningsområde. Man har i allmänhet nöjt sig med att studera holländska förhållanden. Urkundsmaterialet ifråga om skeppsbyggeri är nämligen hos oss ringa och därtill fåordigt och svårtolkat. Dessutom saknas för tiden intill 1600-talets slut skeppsritningar och bilder, tjänliga för ingående forskningar, samt modeller. Och dock var, såsom även holländska utlåtanden erkänna,

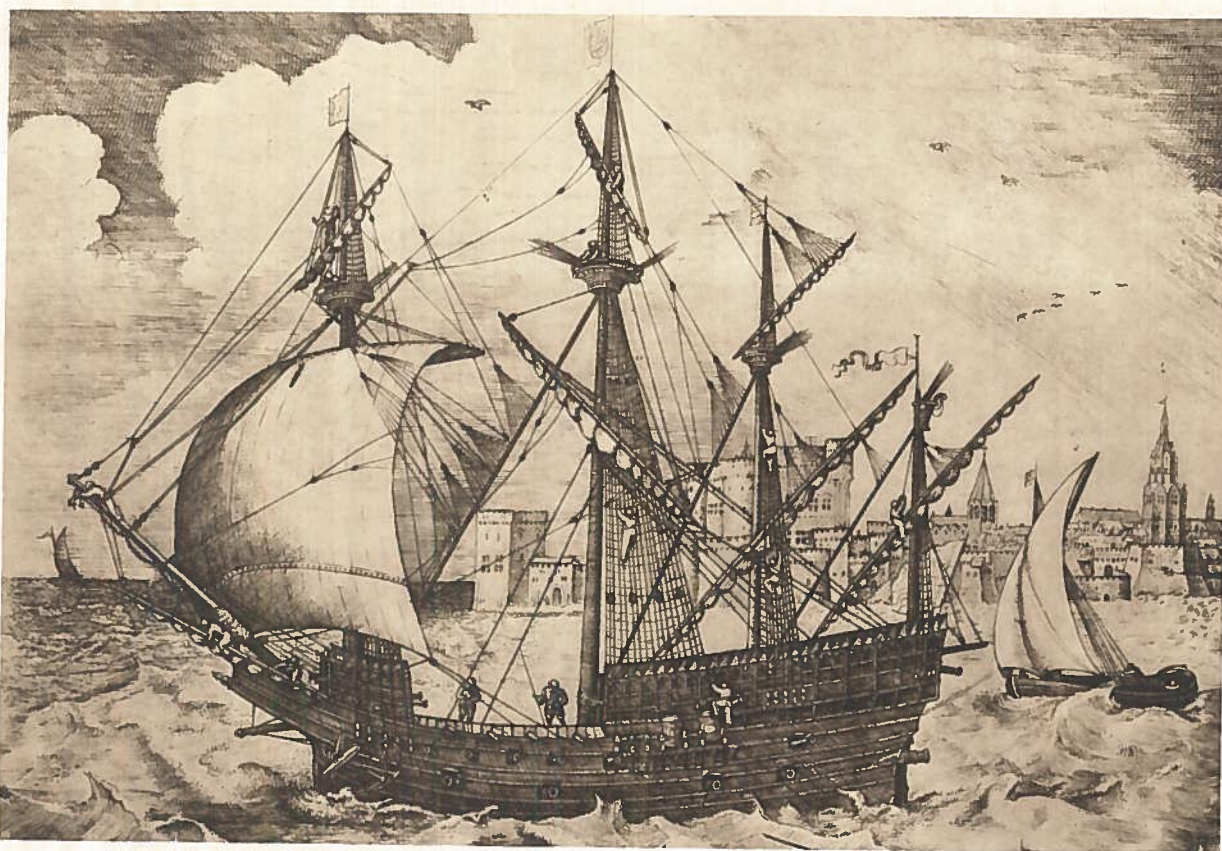
Denna bild av ett fyrmastat skepp från omkring 1600 är av stort intresse. Med hjälp av skalorna, midten i seglen m. m. är det lätt att nøyaktigt rekonstruera riggen till vilket samtida fartyg som helst; i första hand naturligtvis engelska. Man må särskilt lägga märke till de jämförelsevis låga överbyggnaderna (kastellen eller back och skans). Lägga märke också till seglens skärning, trapezformiga mot senare tiders fyrkantiga. Anmärkningsvärd är också fockmastens plats, ett gott stycke för om främre kölländen; med tiden flyttades emellertid denna mast akterut eller — riktigtare — kölen »växte» allt mera föröfver. — Teckning i »Fragments of ancient English ship-wrightry» (1500-talets slut) i Pepysian library, Magdalene college, Cambridge.

Ett par östersjöfartyg på Olaus Magnus' »Carta marina» (1539), det ena »ett svenskt skepp», det andra tydligen hemmahörande i Danzig. Några värdefullare upplysningar om motiven lämna tyvärr inte den gode ärkebiskopens primitiva träsnitt, som bättre illustrera det hopplösa i att söka instruktivt bildmaterial till detta kapitel.

Östersjön sedan omkring mitten av 1500-talet centrum för norra Europas skeppsbyggnad, och länderna däromkring hemvist för ledande skeppsbyggmästare. Den uppfattningen hyste bland andra den holländske statsmannen Cornelius Schepper (1553). Det torde därför ej vara riktigt, att som ofta sker tillskriva skeppsbyggnadskonstens goda ståndpunkt i Sverige enbart holländska impulser, om också naturligtvis de sjöfarande nationerna påverkade varandras byggnads-sätt. För ett studium av ett byggnadsmanér i dess helhet fordras ingående detaljundersökningar om skrovets proportioner, 0-spantets läge, samt dess och undervattens kroppens konstruktion, förbindningarnas ordnande o. s. v.

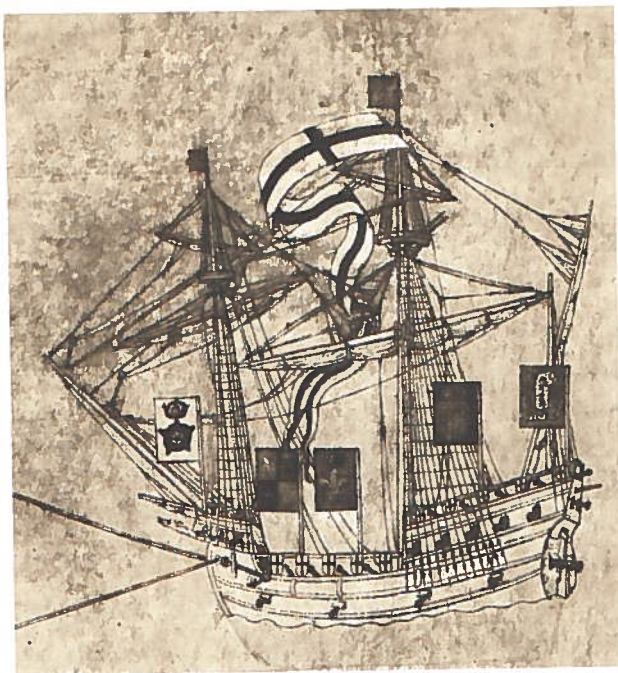
Redan Olaus Magnus antyder befintligheten av ett inhemskt byggnads-sätt, då han i sin bekanta historia skriver, att »på det hav, som sköljer kusten av Göta- och Svealand böra skeppen, särskilt lastfartygen vara korta och breda. Här är nämligen krabb sjö med tvära, återsvallande vågor». I fortsättningen säger han, att »skeppsbyggeriet på våra fartyg överensstämmer i det närmaste med det som brukas av andra folk, ehuru benämningen är olika». Nu får man visserligen taga hans uppgifter med en viss försiktighet, och ingenting förbjuder heller att tolka om hans ord därhän, att andra folks byggnadsmanér överensstämmer i det närmaste med det svenska. Vad hindrar nämligen att, liksom vikingarna en gång påverkade hela Europas skeppsbyggnadskonst, en liknande impuls utgick från Norden halvt tusental år därefter? William Bourne påstår, att vartenda ett av Erik XIV:s förnämsta skepp var skottsäkert byggt ovan vattenlinjen för $2\frac{1}{2}$ kg:s kula — alltså för ungefär en slanga, den mest brukade pjäsen — och i vattenlinjen för alla styckeskott. Samuel Kiechel, som reste i Sverige några år senare (1570-talet), har liknande uppgifter. Bland de fartyg, skriver han, som konungen använt i kriget mot Danmark, finnes ett *Stora Draken* kallat — avser möjligen *Röda Draken* med en föreslagen besättning av 620 man — som mellan båda skeppsidorna varit fyllt med osmund (järnmalm), »sådan den kommer ur bergen, så att skyttet studsar tillbaka därifrån och icke lätteligen går igenom fartyget». »Det synes mig», invänder professor Lithberg, »kunna sättas i fråga, huruvida Kiechel på denna punkt riktigt uppfattat sin sagesman», och han tror, att Kiechel har förväxlat barlasten med denna armering. Men Bourne talade just om samma slags

Detta tekniskt väl utförda skepp av den flamländske konstnären Pieter Brueghel d. ä. (omkring 1525—69) påminner i sina enskildheter mycket om den annorstädes återgivna bilden av en svensk kravel från Johan III:s tid. Även detta skepp visar en måttlig höjd över vattnet i motsats till andra samtida tecknares överdrift i den saken. I övrigt lägger man märke till gallerverket midskepps, där de lansbärande männen stå, en anordning avsedd att om icke förhindra så dock försvåra fientlig antring.

armering. Ett tredje vittne är den spanske sjöofficeren Francisco de Eraso. I brev 1578 till sin kunglige uppdragsgivare skrev han bl. a., att skulle skepp byggas i Sverige på annat manér än det svenska, så måste några goda skeppsbyggmästare m. fl. sändas dit. Det framgår av dessa exempel, att svenska manéret var ett annat än det holländska. Varför kom för övrigt spanjoren hit, då Holland låg närmare till? Ytterligare ett vittne finnes. Den engelske historikern N. R. Fox Bourne uppger nämligen, att det var först vid tiden för den spanska armadan (1588), som holländarna begynte bygga krigsskepp för egen räkning, det vill alltså säga omkring ett halvt sekel senare än i Sverige. Man får också besinna, att det var först i slutet av 1530-talet, som holländarna började på att bli den främsta sjöfarande nationen i Europa.

Det tillhör den skeppsbyggnadshistoriska forskningen att söka utröna de sjöfarande nationernas påverkan av varandras byggnadsmanér. Efter år 1544 sägas engelsmännen ha till förebild haft skepp av östersjötyp (Danzig och Lübeck), och den tidigare sydliga typen synes ha undanträngts ur deras flotta. Sex år senare skrev Gustav Vasa till Botved Larsson: »såge vi gärna, att du ville låta vår skeppsbyggare granneligen bese de skottars skepp, och att du ville låta bygga oss ett skepp efter den fason och skick . . .». Sammanställd med Olaus Magnus' uppgift, att konungen omkring 1540 inkallade venetianska byggmästare för att bygga »2—4-rod-dare» att användas mot estniska sjörövare, antyder detta uttalande, att konungen var i färd med någon slags modernisering av sin örlogsflotta, men icke efter holländska förebilder.

Denna teckning av ett engelskt skepp från 1545 är mycket sakkunnigt gjord — dess upphovsman är skeppsbyggmästaren Thomas Pett. Man konstaterar, att skeppets höjd över vattnet är ganska måttlig; man lägger också märke till den plana akterskeppsstrukturen: de rundgattade skeppen höra i huvudsak medeltiden till. — Akvarellerad teckning. Science museum, London.

Gustav Vasa ägnade oavlåttligt ett mycket stort personligt intresse åt skeppsbyggeriet i alla dess detaljer och beträdde tydligen nya vägar. Redan tidigt hade han sålunda insett nackdelen av de höga akterskeppen. Det har förut nämnts, att han 1527 undanbad sig »masthöga» fartyg och 1536 gav befallning om att »riva av förtynningen» på skeppet *Svanen*, d. v. s. göra det lägre. En annan gång förklarade han, att de skepp, som byggdes i Viborgs och Nylands län, voro väl beseglade (väl tacklade), om de än icke voro byggda med någon »förtynning». Med förtynning menades just överbyggnaderna på däck. Det väcker åter tvivlet på att det föregivna skeppet *Stora Kravelen* med sin ofantliga höjd över vattnet har varit svenskt. På 1500-talet tog konungen ännu bestämdare avstånd från de högt uppbyggda skeppen, såsom framgår av ett brev till hertig Johan. »Vi hava förstått», lät det, »att den Jakob (skeppsbyggmästare) byggt och förtynnat de skepp, som du har hos dig fast mera och högre än deras rätta

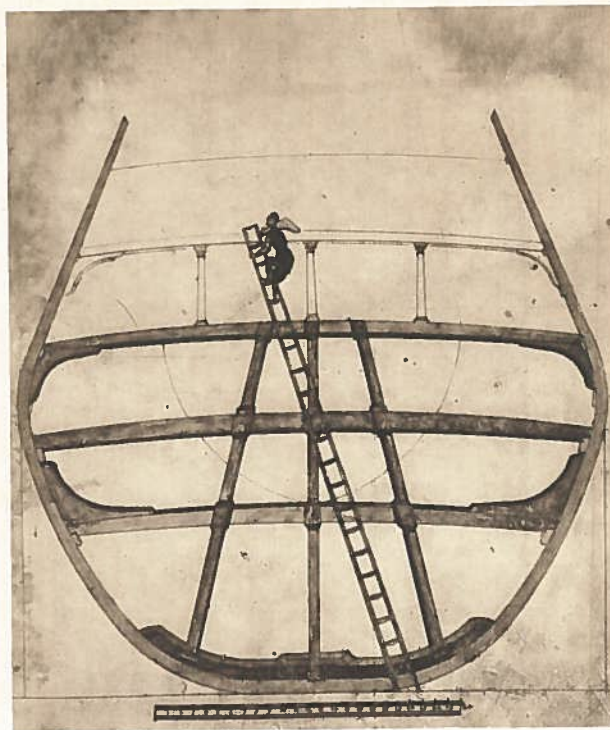
manér kräver. Och efter sig detta icke rätt skickar och är alldeles farligt och skadligt att föra hög förtynning och stort vindfång på en ringa och liten botten...» så tillrådde han att riva ned förtynningen. Denna skrivelse är skeppsbyggnadshistoriskt sett av största vikt, emedan konungen i detta fall visar sig som föregångare även i förhållande till utländska skeppsbyggare. I England var Sir John Hawkins, som blev »comptroller of the Navy» 1578, den förste, som föranstaltade, att galleonerna befriades från de överdrivet höga för- och akterkastellen och samtidigt gjordes smalare, något som svenska skepp redan tidigare voro. Det är klart, att detta också inverkade på deras seglingsförmåga.

Ej heller släppte konungen galej-(galär-)byggnaden ur sikte och föreskrev för den viktiga förändringar. År 1550 hade det kommit till hans kännedom, att en galeja, sjösatt i Älvsborg, var »åbakigt» byggd. Genast befallde han Botved Larsson, ståthållare på Stockholms slott, att bygga en mindre galeja på så sätt, att hon icke måtte »bliva för svår eller för bred och stävarna för tvärbranta utan hänga väl utöver både framtill och akter och väl skickad efter galejevis, och att tullbommarna (för årorna) icke bliva långt utsatta utan smuckt uppresta...». De inkallade venetianarna måtte alltså icke ha lyckats riktigt med sina skapelser, och galejorna komma ofta på tal. Så skrev konungen om dem återigen 1552, att »vi icke kunna förlita oss på att löpa i någon stor (läs: hög) sjö med våra gamla galejor med mindre än man låter dem få ett annat och bättre skick än de nu hava». Man skulle därför bl. a. laga så, att man »har book på rorgapen (årluckorna), så att de kunna under tiden vara öppna, när man skall ro och hava årorna ute och åter igenslagna, när man skall segla och hava årorna indragna, så att man kan fria sig för vattnet i en storm eller stor sjögång». En allmän förbättring i sjövä-

dighet synes han ha eftersträvat hela sin tid. I vad mån alla dessa förändringar härleda sig av påverkan utifrån undandraget sig dock allt bedömande.

Efter Gustav Vasas död ända till Gustav Adolfs tid tåga tillgängliga urkunder nästan helt och hållet om skeppsbyggnadsdetaljer, och därför saknas möjlighet att då följa utvecklingen. Det enda dokument, som förefaller vara bevarat åt eftervärlden i detta avseende, tyckes vara konung Eriks kortfattade men så mycket innehållsrikare direktiv 1565 för mästare Adrian, när han skulle bygga ett skepp i Västervik. För att skeppet skulle bli tjänligt »till seglats», ålades nämligen Adrian att följa *den honom tillställda skamplunen* och »så lagat, att det bliver flott stämt både för och akter, desslikes på sidorna något runt och nagelhängt och icke tvärt uppbyggt». Att sidorna skulle bli »runda», kan icke gärna betyda annat än att skeppssidorna, som dittills voro i det närmaste plana, nu skulle göras buktiga. Kanske gjordes detta för att man skulle kunna undvara änterbommarna. Det är nämligen klart, att om en skeppssida erhöle den antydda formen, så försvårades äntring, även om skeppen lågo sida vid sida. Vidare kommo kanonerna och därmed alltså de högt upp liggande tyngderna närmare skeppets medellinje, varigenom skeppet nödvändigtvis måste bli styvare. Det skulle i sanning vara en triumf för Erik XIV, om det kunde ledas i bevis, att han vore upphovsman till denna förbättrade skeppsbyggnadsteknik, som sedan blev allmänt införd och länge tillämpades i örlogsskeppen.

En för örlogsskepp egendomlig anordning bestod i de redan omnämnda bjälkarna för att avvisa äntringsförsök. Monson uppger icke, huru de voro anbringade, men det torde i huvudsak ha överensstämt med hans förslag, ställt till drottning Elisabeth, om att i skeppssidorna mellan kanonportarna upptaga runda hål för att sticka ut bjälkarna. Dessa borde sträcka sig utombords omkring 10—12 fot och fästas inombords med bultar eller ringar i däck. Längden på de bjälkar, som danskarna brukade, voro från 18 ända upp till 30 fot, men det ansåg han vara alltför långt. Med en dylik anordning menade Monson — med spanska flottan i tankarna — att 200 man skulle hålla stånd mot 1,000. Monson skriver härom, att kungen i Danmark tvingats till denna inrättning, eljest hade den svenska konungen icke lämnat ett enda av hans skepp kvar, och han hade förlorat sin flotta och därmed också sitt rike. Vem som kan ha varit upphovsmannen till dessa balkar är obekant, men det var kanske Bagge.

Mittskeppssektionen (0-spantet) i ett stort engelskt skepp på drottning Elisabeths tid (1558—1603), dock ej senare än 1580-talet. Det är icke uteslutet, att denna spantform överensstämmer med Erik XIV:s direktiv vid byggande av skepp. Formen var praktisk. Skeppet blev mindre känsligt och mera stabilt därigenom att det högst upp stående artilleriets tyngd kom närmare skeppets mittlinje, och om två skepp lagt ombord med varandra, så försvårades eller kanske rentav avvärjdes försök att äntra ombord hos varandra, om kanonportarna voro blockerade. — En timmerman är på väg upp för stegen med ett knä på axeln. Bilden är en av de äldsta skeppsbyggnadstekniska vi äga. British museum, London.

SKEPPENS INREDNING OCH UTSMYCKNING.

Det är så gott som okänt, på vilket sätt våra örlogsfartyg, skepp såväl som galejor, under 1500-talet och intill Kalmarkrigets dagar, voro inredda. Visserligen finnas i urkunderna en mängd detaljuppgifter men oftast utan inbördes sammanhang och för övrigt med sådan terminologi, att man föga förstår därav. Emellertid är en och annan av de spridda uppgifterna värd att återges.

Ur arbetsrapporterna från skeppsgårdarna kunna hämtas några detaljer om huru skeppen voro inredda. Sålunda nämnes om t. ex. *Leonen*, som Gustav Vasa räknade till sina »förförsta skepp» och som användes av hertig Johan vid hans resa till England 1559, att det hade ett »översta förkastell». Detta betyder, att skeppet måste ha varit byggt i åtminstone två våningar, samt jämväl haft ett akterkastell (kampanj) av än större storleksordning. Det uppges, att i det senare fanns en kajuta, vari förekom förutom »bänkar» även ett »prevet», d. v. s. toalett. Benämningen kajuta får icke tagas helt i dess nutida bemärkelse. I *Leonen*, *Kilen* och andra skepp funnos nämligen också för ut en styrmanskajuta och i *Svanen* en kajuta för skepparen, men som båda dessa emellanåt kallades »coija», så är dåtidens kajuta helt enkelt vad vi nu för tiden kalla för hytt. Det kan ifrågasättas, om inte nutidens hängkojer ha fått benämningen från just dessa »coijor». Sannolikt voro vissa kajutor målade inuti, eller åtminstone byggda av finare bräder. När ryska sändebud en gång (1544) skulle hämtas med *Snörepilen*, så kläddes kajutan med kläde. Panelverk vid fönstren omtalas. Kajutan på skeppet *Orpheus*, sjösatt 1605, säges ha varit rymlig och präktig på alla sätt och runt om behängd med blå sammet och vackra målningar. Över det med blå sammetsduk täckta bordet hängde en himmel av gyllentyg med guldfransar. Men också här medföljde sändebud — nu holländska — och tiden var 1616. Galleri är ingen gång nämnt. Åtminstone i galärerna synes det, som om kajutorna legat lägre än däck, ty det säges om galären *Buffeln*, att när kajutan revs bort, så byggdes däckets igen. Denna ombyggnad torde stå i samband därmed, att kajutan, som hittills stått akter ut, allmänt flyttades midskepps. I flera skepp, bl. a. *S:t Erik*, omtalas kabys av murad tegelsten.

Man torde kunna utgå ifrån, att Gustav Vasas skepp voro utåt rätt så enkelt utstyrda. Han uttryckte en gång sin stora tillfredsställelse med de finskbyggda skeppen, emedan de icke hade »något stort prål», men ändock voro goda skepp. Målning förefaller icke ha brukats så särdeles mycket, i varje fall finner man till överflöd rapporter såsom »blev *Buffeln* bekad på båda sidor utanpå», eller »blev *Buffeln* svartad (svärtad) över allt sitt liv, master och rår», eller »blev

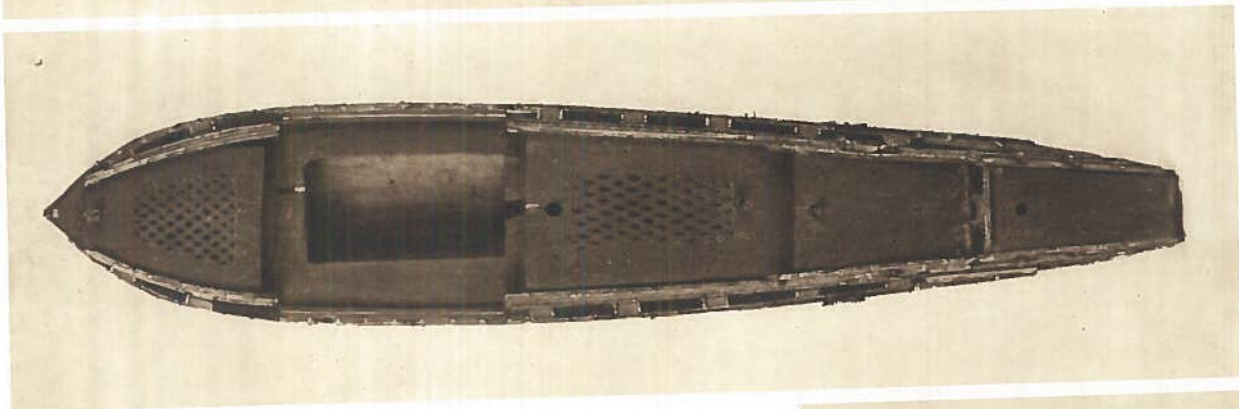

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Ehuru allmänt utgivet för ett votivskepp torde det märkliga dokument i trä och färger, vars akterskepp här återges och som från Stockholms Storkyrka kommit till Nordiska museet, ursprungligen ha varit en skeppsmo-
dell — i närvarande stund säkerligen en bland de äldsta kända; den kan nämligen dels skeppsbyggnadstekniskt (skrovets form) och dels konsthistoriskt (dräkt- och arkitekturdetaljer, ornament och färggivning) med rätt stor säkerhet dateras till 1500-talets slut. Tyvärr är det nog utsiktslöst försöka göra pjäsens svenska ursprung troligt. Var den kommit ifrån, vet man emellertid inte. Riggen är borta — om den haft någon. Så mycket bättre bevarat är emellertid själva skrovet med dess utomordentligt vackra dekorerings (kvinnofigurerna överst symbolisera de fem sinnena). Som mönster vid utsmyckningen av skepp kan modellen inte ha tjänat — till en dylik dekorerings av deras majestäters örlogsskepp i 1500-talets Sverige förslogo naturligtvis varken de ekonomiska eller konstnärliga resurserna, men den synnerligen tidstypiska, grant målade och skulpterade utsmyckningen på »Storkyrkoskeppet» visar i varje fall med stor åskådlighet, dt vilket håll också den svenska vasarenäsansens dekorativa strävanden måste ha gått, också när någon av dess mindre profeter fick i kungligt uppdrag att måla taket i en hytta eller snida panelverket kring ett fönster ombord. — Nordiska museet (deponerad i Sjöhistoriska museet, Stockholm).

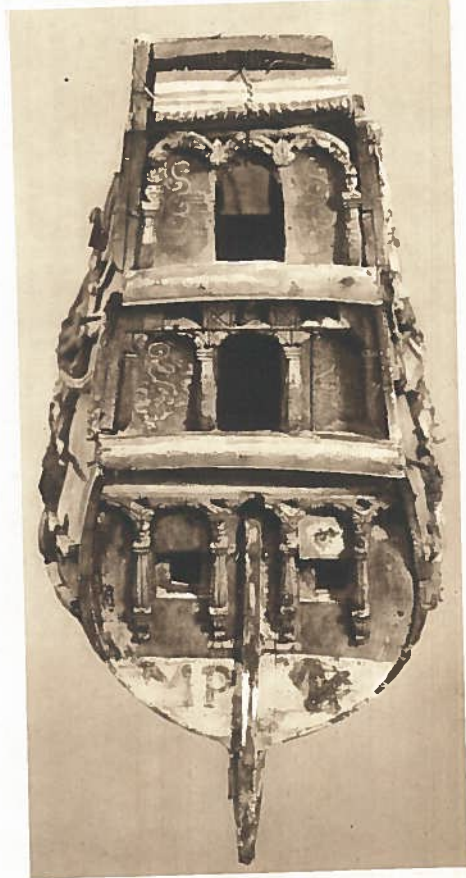
Akterskeppet å skeppsmodell från Storkyrkan i Stockholm. Nordiska museet (deposition å Sjöhistoriska museet, Stockholm).

»Storkyrkoskeppets» skrovfasad är ett mycket vackert prov på tidens dekorativa stil och ger en utmärkt bild av skrovformen på en kravel från 1500-talets slut. Däcksindelningen framgår av det mellersta av dessa foton, som också låter de vackra linjerna i skrovets akteröver långsamt smalnande form väl komma till sin rätt. Bilden nederst visar akterskeppets arkitektoniska uppbyggnad och rika skulptering.

Leonen svartad ifrå översta berghult och allt upp omkring och alle hennes master, rår och spröt, kom till Åbo tjära 5 tunnor» eller »blev tullebommer, byssebänkar som av nye byggdes svartade» o. s. v. — t. o. m. åror svartades. Att måla över sådan svärta torde väl hava varit omöjligt. Målade fartyg funnos dock, men alla sådana omnämnda ha varit fartyg, som brukats av kungliga personer eller hovfolket. Så heter det 1545 t. ex.: »item haver Urban och Ulf målare anammat till att förmåla gallejorna med desslikes till v(år) n(ådige) herres paulun, linolja». Att Johan III:s galeja var mycket utmålad, i ljusgult och blått, berättar spanjoren de Eraso. Fram på 1600-talet omtalas målning oftare. Som exempel därpå kan nämnas, att hertig Karls egen roddjakt var målad med spanskt grön, oljeblått, ockergelb och blyvitt. De vanligast förekommande färgerna i skeppsgårdarnas förråd voro gult, blått, grönt

och vitt. Till svart brukades kimrök. Senare (1608—09) talas det om mönja, aurum pigmentum, vidare om guld och silver i böcker, indigoblått, fernissa m. m.

En och annan yttre prydnad omtalas också på 1500-talet, ehuru mera sällan. Olaus Magnus berättar, att det skall hava varit vanligt i gamla tider, att varje landskap skilde sina skepp genom vissa tecken, färger och namn. Denna tradition synes ha fortlevt, fastän måhända kännemärkena efter hand förenklades, kanske särskilt på den sparsamme Gustav Vasas tid. Ett enda belegg för utsmyckning under hans tid är anträffad, nämligen från 1559, då han gav Lars Fleming order om, när den nya *Elefanten* stod inför sin fullbordan, att det »vore oss icke obehageligt att I ville måle en elefant, det ståtligeste måleren det göre kan». Om denna djurbild tillika var snidad är obekant. En annan art utsmyckning utgjordes av sköldar. Sålunda rekvirerades en gång (1541) en bunt hysing för att »binda sköldar med» i galären *Draken*; en annan gång rekvirerades till samma galär 800 spik också till en sköld. Detta tyckes tyda på att åtminstone denna sköld var avsedd att fästas t. ex. på akterspegeln liksom ett skulpturarbete. Att sköldar brukades på de stora örlogsskeppen framgår därav, att efter sjöstriden mellan Bagge och Skram utanför Öland den 10 september 1563 en stor mängd förgyllda sköldar flöt i land på Gotland.

Det är sannolikt, att sedan långt tillbaka de fartyg, som buro djurnamn, förde i spegeln någon namnet motsvarande teckning, t. ex. att *Björnen* hade en björn, *Röda Draken* en rödmålad drakfigur, *Förgyllda Duvan* en förgylld duva o. s. v., om än dessa figurer måhända icke alltid voro utskurna. En bildsnidare omtalas dock 1606. Till fartygens yttre utsmyckning få väl också räknas märskläden, bulsaner (vimplar), ständare och allt vad de för vinden fladdrande dukarna hette. Skeppet *Leonen* hade röd foderduk till märskläden. Dessa spändes omkring märsarna såsom ett slags räcke. *Draken* av samma fartygsklass hade två märskläden, ett grönt och ett rött, vidare tre bulsaner, varav en till stora sprötet, d. v. s. bogsprötet, en till mesanssprötet och en till märsen. Den längsta bulsanen var nästan 20 m. lång, de andra omkring 13 m.

FARTYGSTYPER.

En intressant och lockande men samtidigt svår uppgift i skeppsbyggeriets historia är att beskriva särskiljandet från varandra av de fartygstyper, som funnits men försvunnit.

En typbenämning kan fortleva lång tid efter det att själva fartygstypen kommit ur bruk. Koggen, som var ett typiskt storsjöskepp, kom ur bruk redan långt före Gustav Vasas tid, men benämningen återfinnes på en kungen tillhörig båt för ålfiske. Holken var också ett storsjöfartyg; dess namn överfördes i vissa trakter av Sverige till att betyda ett litet flatbottnat fartyg. Typbenämningen har också haft en motsatt gång och överförts från en helt liten båt till verkligt stora skepp. Ordet fartyg begagnar författaren här som samlingsbegrepp för alla typer; det är härtill lämpligare än uttrycket skepp, varmed i allmänhet förstås ett sjögående örlogsfartyg (bojort, pinass, linjeskepp) av växlande storlek. Ett skepp (bojort) på Gustav Vasas tid

---

PLANSCH Å MOTSTAENDE SIDA. Ett par kopparstick från omkring år 1470, signerade av den till namnet okände mästaren »W. A.», återger mycket tydligt utseendet av en samtida »karack», d. v. s. hos oss holk. Efter ett av dessa stick är denna rekonstruerade modell utförd; i både proportioner och detaljer torde den ge en förhållandevis vederhäftig bild av den på nordiska vatten dominerande fartygstypen under medeltidens slutskede och nyare tidens början. — Science museum, London, England.

Senmedeltida holk. Modell efter samtida kopparstick. Science Museum, London.

Skeppet till vänster, vilket jämte övriga detaljer är väl tecknat, föreställer en holk, svensk så vi tro. Av detaljer torde observeras, hurusom storseglet (mellersta mastens segel) visar en s. k. bonett, d. v. s. en mindre duk litsad (fästad) till själva seglets underkant. Ända till tre sådana bonetter litsade till varandra och sedan till respektive segel kunde föras men blott i gott väder. Allteftersom vinden blev hårdare, togs den ena bonetten efter den andra bort. Detta var tidens sätt att reva. Vid ankarets krona märkes en ring. Innan ankaret fälldes, fastgjordes däri ett tåg, varmed ankaret lossades från sjöbotten, när man skulle begynna sin resa. Bilden (en valvmålning från Edebo kyrka, Uppland, 1400-talets slut, framställande ett legendmotiv) visar också hur dåtida sjöfolk gingo klädda; på akterkastellet ses skepparen, i storvantet äntrar en sjöman och i märsen står en annan med en lans i högsta hugg. — Teckningen till höger av J. Hägg återgår på en modell i Museum für Meereskunde i Berlin, av en holk från 1400-talets slut, rekonstruerad med hjälp av samtida bilder och uppgifter. Ungefär så bör Hansans vanligaste skeppstyp under medeltidens slutskede ha sett sig. — Blyertsteckning. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

kunde vara begränsat till blott 80 läster; i Gustav II Adolfs flotta fanns ett tiotal skepp, som voro över 300 ton.

Vad till en början beträffar begreppen holk och dess föregångare kogge, så utgjorde den förstnämnde en förbättrad upplaga av den sistnämnde. Holken hade fått sitt kastell naturligt förenat med skeppsskrovet och format efter detta. Den hade sannolikt ej spegel utan rundgattat akterskepp. Ordet holk levde kvar ännu vid 1500-talets slut, ehuru typen till den grad förändrats, att den kan sägas hava som typ försvunnit.

De i svenska flottan mest brukliga fartygen för örlog under 1500-talet voro kravelen och barken båda tillhörande de största fartygstyperna, samt galären och bojorten. Från omkring 1600 tillkommo pinassen och lodjan. Härtill kommo småfartygen skärbåt, jakt och håp. Galeon, som nämnes på 1500-talet, var icke någon särskild fartygstyp i Sverige.

Kravel. Det är obekant huru denna benämning uppkommit på en fartygstyp. Ordet kravel (tonvikten på sista stavelsen) förekommer eljest i samband med uttrycket kravelbyggt (fartyg), varmed menas att bordläggningsplankorna stöta med sina kanter stumt emot varandra. Möjligen har bordläggningsättet verkligen givit namn åt en viss grupp stora fartyg, men då synes därav följa, att alla andra fartyg skulle ha varit klinkbyggda, d. v. s. att bordläggningsplankorna voro förenade till varandra som fiskfjällen. Då klinkbyggnaden förlänar ett fartyg en betydligt bättre styrka sidledes än kravelbyggnaden, och man vet, att med dåtidens ofullkomliga förbindningsteknik, det nästan var omöjligt att få skeppen nöjaktigt täta, så borde rimligtvis de största skeppen och icke de mindre varit i första hand klinkbyggda.

Den engelske amiralen Monson påstår, att kravel var en angliserad form av caravel. I svensk litteratur har påståtts, att den svenska kravelen härstammar från Columbus' karaveler.

Denna primitivt utförda lilla bild — daterad 1513 — av ett nordiskt skepp, till typen närmast en kravel, är värd att studera för detaljernas skull. Rånockarna — särskilt tydligt på storrån — äro försedda med hakar (griparmar), avsedda att trasslas in i riggen på en motståndare och hålla sig fast vid denne; i seglen markeras klart boneterna, och mycket tydligt ses det mellan kastellen spända bognätet. — Bildfält i en målad glastruta från en skånsk kyrka, nu i Lunds universitets historiska museum.

En svensk kravel på Stockholms ström. Detalj av F. Hogenbergs Stockholmsgravyr från 1580.

Men häremot kan invändas, att i Lübecks register 1492 över ankommande fartyg talas om bl. a. Sten Stures kravel och holk. Den danske konungen Hans hade också några kraveler 1490, och det nämnes slutligen att Lübeck redan 1462 besöktes av en »kravel» byggd i Bretagne. Men detta var ju redan före Columbus' tid.

Bark. Denna typ är det svårt att få ett begrepp om, emedan dess storlek var särdeles växlande. Sålunda talas 1509 om lybska barkar på 250 läster men år 1526 om en bark på endast 30 läster, vilken Sören Norby skall ha haft i sin flotta. Uppenbart är, att fartyg med sådan storleksskillnad icke kunnat ha varit av samma typ. De svenska barkar, vilkas storlek är känd, voro alla på omkring 50 läster. Att de i regeln voro små, framgår för övrigt av Gustav Vasas skrivelse 1543 till Botved Larsson, att »du vill låte upptackla... någre av de andre våre små skepp, som är den finske bark...» När Nederländerna biträdde engelsmännen i kampen mot den spanska armadan (1588), sände de 20 barkar, av vilka de största voro 85 ton, d. v. s. nästan precis 50 läster. På sin resa till Ostindien 1593 hade sir Hawkins med sig bl. a. en bark. Den var på 100 ton.

Trots de svenska barkarnas ringa storlek hade de ända till tre master, på vilka fördes fock-, stor- och latinsegel samt för- och stormärsegel. De hade en besättning på 60—70 man. En bark — *Västerviksbarken* — hade (1563) icke mindre än 35 skytt. Sedan 1500-talets slut nämnes typen icke vidare i vår örlogsflotta.

Galär, galeja. Fastän benämningen galeja under Vasatiden användes på fartyg av de mest skilda storlekar och skiljaktiga riggar, så menades därmed otvivelaktigt vad man på världat språk skulle vilja kalla örlogsgalären. Att denna nordiska galär i verkligheten uppvisade en del varianter och för övrigt skilde sig mer eller mindre från typerna i Medel-

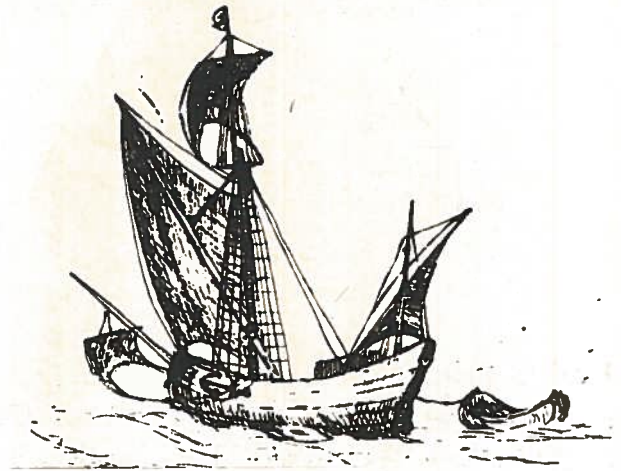
havet, är en annan sak. Om medelhavstypen väl undantagslöst var tremastad med latinsegel, så hade våra galärer däremot än två, än tre master, uteslutande med råsegel. En galär, *Buffeln*, hade sålunda tre master med ett råsegel på de två främsta masterna och ett latinsegel på kryssmasten. Till skrovkonstruktionen åter var den svenska galären, så långt man kan läsa ut ur dokumenten, lik den sydliga typen, utom att den ännu så länge hade årluckor i stället för årklykor. Bemanningen kunde vara ganska stor. Galären *Morianen* t. ex. hade 1541 över 140 man.

Den verkliga galejan åter uppvisade en helt annan rigg än galären. En säkerligen typisk galeja var »vår nådige herres galeja», *Näcken* (1560). Hon var på 24 läster, hade tre master med storstång, varpå hon förde fock, skönval och mesan samt toppsegel. Det fanns ett annat fartyg — från 1610 — som kallades helt enkelt *Förgyllda Galejan*. Det hade både för- och storstång och förde alltså utom undersegel jämväl två toppsegel. Till skillnad från denna galeja hade *Kvicksundsgalejan* (1605) stång endast på stormasten. Någon motsvarighet till dessa galejors tackling har icke funnits hos den äkta galären.

Bojort (bojert). Denna typ, som skall ha fått sin benämning därav, att den brukade användas vid utläggning av bojar, uppges ha framkommit i Holland i början av 1400-talet. Skrovet var klinkbyggt och hade ganska stort språng samt mycket krum och hög såväl bog som hack (akterskepp), vilket var rundgat-tat. Den var enmastad och förde en klyvare och det s. k. »frisiska nationaleglet», ett s. k. smacksegel, bättre bekant som sprisegel, ett kvadratisk segel, på förkant bänt till masten och utspänt med ett spri. Omsider utvecklades riggen därhän, att en kort mesanmast tillkom, på vilken fördes antingen ett sprisegel eller latinsegel, medan på stortoppen fördes ett mindre rå-(topp-)segel, som skulle kunna

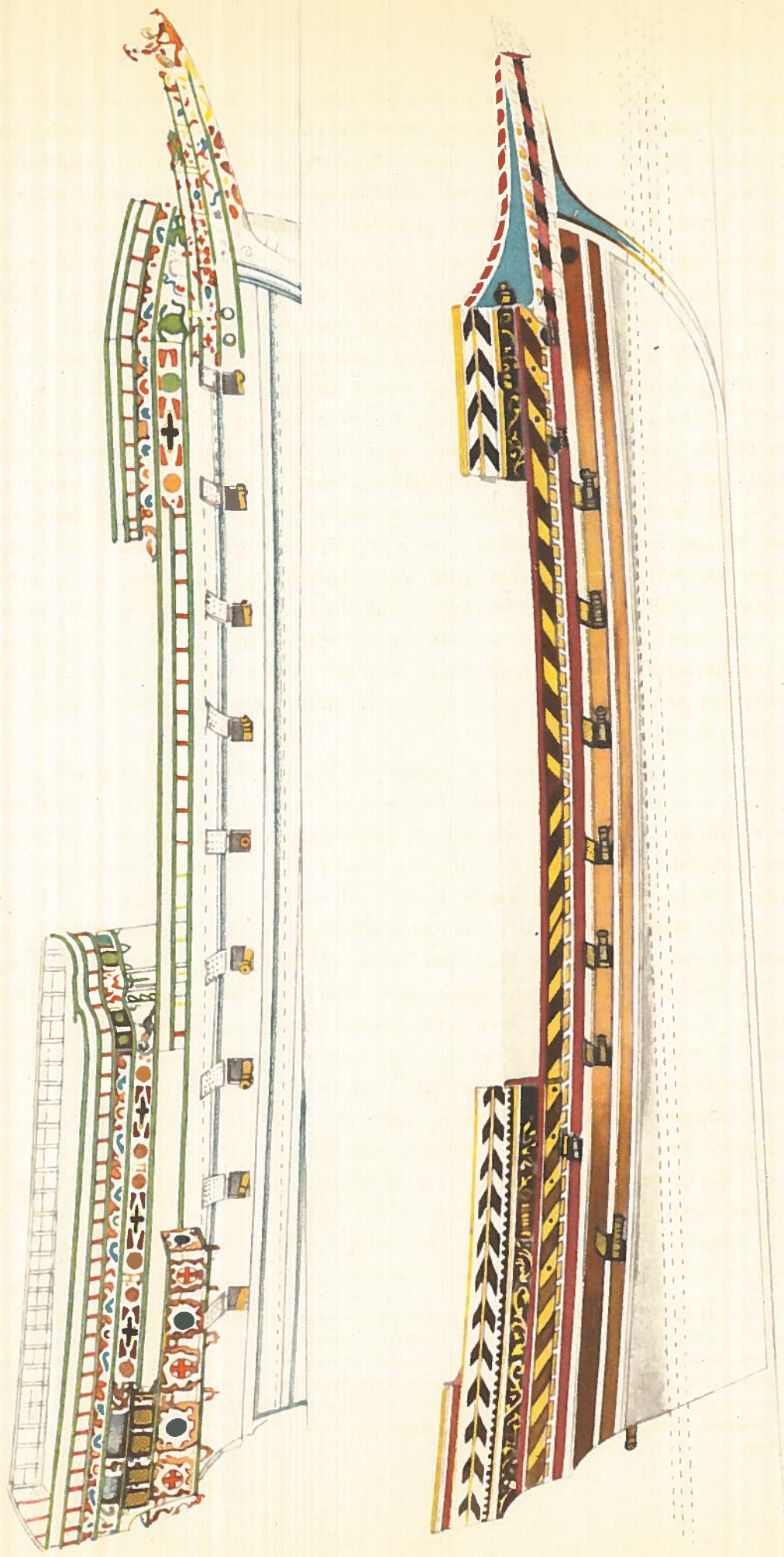
Den enda kända samtida bilden av en 1500-tals-galär på svenskt vatten återfinns som detalj på en stockholmsbild å ett kopparstick över Johan III (se ovan sid. 39). Den är som synes enmastad; akterskeppets överbyggnad är husliknande, lägg märke till bestyckningen i fören.

En bojort från norska kusten. Detalj av kopparstick från 1586, i Aurigarius, »Speculum marini». Efter Hagedorn.

Ryska lodjor — svenska torde ha sett ut ungefär på samma sätt. Efter ett kopparstick från 1590-talet.

Two English rowing boats from the 1600s. Pepysian library, Magdalene college, Cambridge.

kallas bredfock. Till Sverige synes typen ha kommit först på Gustav Vasas tid. Ursprungligen var bojorten med råsegel sällsyntare hos oss, men den blev allt vanligare från 1600-talets början, då den ibland kallades mårsebojort. Seglen till en dåtida stor bojort voro smalfocka (klyvare), bredflocka och storsegel. Bojorten var sällan bestyckad. Om någon gång så var fallet, kunde den föra bortåt 6—15 mindre pjäser, placerade på sidorna och över hacket.

Pinass. Denna typ är utan tvekan den mest intressanta av alla denna tids fartyg, emedan ur den i sinom tid uppstod den berömda fregatten. Enligt en tysk forskare (Hagedorn) skall typen först ha uppträtt omkring 1614, medan en holländsk forskare (Konijnenburg) uppger vid 1500-talets slut, vilket nog är riktigare. Benämningen förekommer emellertid i England redan på 1570-talet. I Sverige byggdes pinasser på Aspö varv i närheten av Strängnäs 1598 och på Tynnelsö 1602—03, i senare fallet 100 läster stora. Ehuru en så stor pinass borde ha haft en köllängd av c:a 66 fot, voro dock Karl IX:s icke längre än 44 fot med ett djupgående av 6 fot. Senare byggdes dock pinasser med 65 fots köllängd, men de lära ha varit — enligt svenskt mätningssätt — på 120 läster. Våra första pinasser måste ha varit synnerligen enkla, ty utom en och annan hovjakt, ombyggdes 1606 t. o. m. två lodjor till pinasser med spegel akter. På grund av denna akterskepps-konstruktion (platt akter) benämndes typen ofta för »spegelskepp». Masternas antal var alltid tre, varpå fördes vanliga undersegel och stortoppsegel, ofta också förtoppsegel, och någon gång i början av 1600-talet storbramsegel. Typen var naturligtvis bestyckad, till en början oftast med blott 8—12 kanoner, undantagsvis med 24 stycken, men städse av obetydligt pundigtal. Kanonerna voro alltid ställda under däck. Besättningen var rätt fåtalig, 15—35 à 40 man.

Lodja. Denna typ, som är av ryskt ursprung och omtalas redan på 1200-talet, införlivades med den rikssvenska örlogsflottan icke förrän i början av 1600-talet. I Finland brukades den däremot redan på 1550-talet. I vad mån de tidigare svenska lodjorna till konstruktion och tackling överensstämde med den ryska, är icke bekant, men typen var (1590-talet) i regeln spetsig i båda ändarna med framfallande förstäv och nästan vertikal akterstäv. Trots detta voro de likväl icke särdeles lättrodda. Som båten alltid var odäckad, var den jämväl rätt hög-bordig. Alltid försedda med blott en mast, som lutade för över, hade lodjorna en tackling, som växlade från ort till ort inom det stora ryska riket. (Båt heter än i dag på ryska lodka.) De svenska lodjorna, d. v. s. de farkoster, som i urkunderna utgivis som sådana, voro så avvikande från de ryska, att man frestas tro, att det var blott namnet och icke typen som introducerades, när några »borgarebåtar» 1606 kunde ändras till »små lodjor». Året därpå talas om »amiralens lodja». Här är tydligen bara fråga om vanliga segel- eller roddbåtar. Det talas dock också om tvåmastade lodjor. En sådan var t. ex. *Braxen*, som fanns 1611. Hon hade fock- och stormast, men det märkvärdiga var, att seglet på stormasten hade toppläntor, skot, halsar och boliner samt rån brassar — alltså ett råsegel, medan focken blott hade skot och alltså var ett snedsegel. En annan samtida lodja, *Stören*, var däremot enmastad men dock med ett råsegel.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. I den totala saknaden av svenskt bildmaterial, belysande skeppens målning, återges här efter ett utländskt arbete två kolorerade engelska skrovritningar, den översta visande den 1612 byggda *Phoenix*, ett fjärde rangens fartyg, hos oss säkerligen benämnt pinass. Bestyckningen utgjordes av 20 pjäser, och besättningen räknade 250 man. Dimensionerna voro (i engelska fot): kölens längd 70, bredd 24, djupgående 11. Ritningen anses vara utförd av den samtida engelske skeppsbyggmästaren Matthew Baker. Det till namnet okända men till typen likartade fartyget å den undre bilden är åtminstone något tiotal år äldre än *Phoenix*. — *Magdalene college, Cambridge.*

Denna bataljbild föreställer slaget vid Gibraltar 1607 och är målad 15 år senare av Cornelius Claesz. van Wieringen. Av de många skeppstyper, som visas, skulle man vilja på vårt språk kalla fartyget i förgrunden med breddsidan vänd mot åskådaren för pinass, bredvid den en jakt.

Att lodjan likväl fanns i vår flotta som särskild typ framgår av en byggnadsorder 1607, enligt vilken 60 lodjor på en gång skulle byggas. De skulle vara så stora, att de kunde bära 160 man var jämte proviant för två månader, ha 12 par åror och icke ligga djupare än $1\frac{1}{2}$ aln samt icke vara tyngre än att de ledigt kunde dragas $\frac{1}{4}$ —1 mil över land. Där ha vi flodbåten, och osökt kommer man att tänka på våra vikingars färder i österled från flod till flod. Samma lodjor skulle jämväl byggas så starka, att de kunde bestyckas med en hel- eller halvkartog, d. v. s. ända till en 48-pundig kanon, vilket är förvånansvärt, om än den största kända lodjetypen hade 24 alnars köl. Mindre lodjor byggdes också, bärande endast 40 man, och andra med endast 6—8 par åror.

Skärbåt. Sådana — de kallas oftast för skärjebåtar — funnos redan tidigt; Gustav Vasa hade en dylik, enmastad med ett fyrkantigt segel. Den var också försedd med kajuta. Någon närmare beskrivning har icke anträffats, men danska skärjebåtar voro däckade och kunde ha ända upp till 20 åror. Masten kunde läggas ned, för vilket ändamål det fanns en gaffel av järn att lägga toppen i. Benämningen hos oss har väl samband med begreppet skärgård.

Jakt. I svenska urkunder har författaren anträffat namnet tidigast 1507, då det talas om en »roerjakt» (roddjakt). Hur stor typen har varit är ovisst, men 1511 byggdes i Borgholm en, som skulle föra »fyra svåra, ganska sköna stenbössor». Erik XIV lät 1567 bygga några jakter »så stora som Hollandsgalejan» för att kunna föra 2—3 halva eller hela slangor. De skulle också kunna ros. Detta tyder på en storlek om ungefär 30—40 läster. Johan III samt »fröknarne» — hans systrar eller döttrar — hade också jakter. Konungens var bestyckad med två dubbla och två enkla falkonetter i skeppslådor men fröknarnas med 8 falkoner. Gustav Vasa synes icke ha haft någon jakt. Typen var tremastad med storstång (1561 och 1611). Skrovkonstruktionen, i vilken den verkliga olikheten med många andra typer måste ha framträtt, är obekant. Att typen emellertid stod nära pinassen, synes framgå därav, att Karl IX lät en gång ombygga hovjakten *Liljan* till en sådan.

Håp. Denna typ, som hörde till roddbåtarnas klass, brukades mest vid svenska hovet, men förekom även ute i bygderna, särskilt på de norrländska älvarna. Olaus Magnus berättar om håpar, som voro byggda utan järn, vilket väl betyder, att de förbundos med vidjor, bast eller dylikt. De ha, fortsätter Olaus Magnus, en märklig längd men en förvånande snabbhet, så att

de tyckas flyga fram vid minsta årtag. De användes huvudsakligen i strida älvar, även vid sommarfisket. »År 1518 gjorde jag själv en slik färd», tillägger han. De håpar, som byggdes för kronans räkning måste emellertid ha varit av annat slag. När det en gång år 1546 befalldes, att två håpar skulle byggas, så föreskrevs samtidigt, att de skulle rymma, den ene »två fulla skiften med två och 30 karlar uti vart skifte» och den andre »6 eller 8 och 20 karlar uti vart skifte». Även talas om håpar med segel, t. ex. 1561, då »K. Maj:ts håp» hade fock-, stor- och mesansegel. Denna håp, som jämväl hade kajuta, var nog i själva verket mer att betrakta som en dåtida jakt eller rent av en galej.

SKEPPSBYGGMÄSTARE OCH TIMMERMÄN ÄREN 1521—1611.

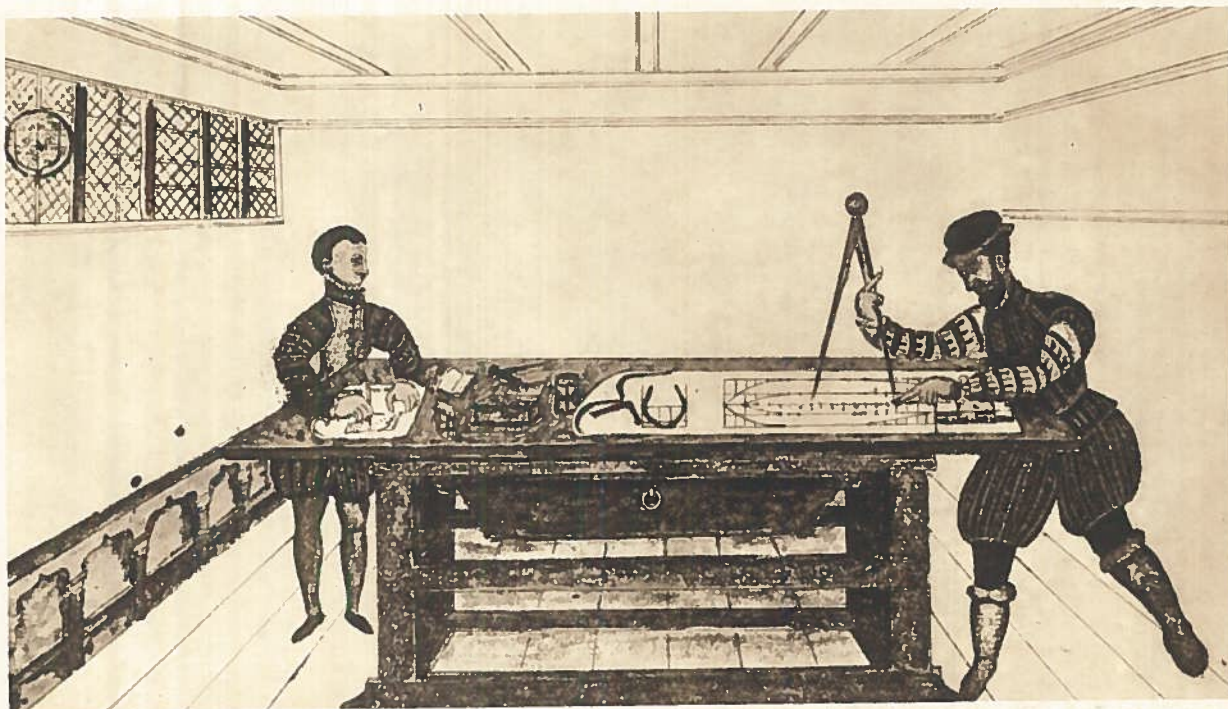
Några större svårigheter för Gustav Vasa att erhålla byggmästare och timmermän synes icke ha förelegat. Det fanns goda svenskfödda mästare, men framför allt voro finnarna flinka uti att handskas med yxan. De vunno också en sådan färdighet i byggande av örlogsskepp, att de slutligen med framgång kunde tävla med de bästa utländska mästarna.

Blott i några fall kan man utröna de under åren 1521—1611 mest framstående byggmästarnas nationalitet. Som de dessutom i regeln lämnat få eller inga spår efter sig i urkunderna,

Olof Eriksson Skeppare († 1555) ligger begravnen i Stockholms Storkyrka; hans gravsten är prydd med en av de få svenska fartygsbilder från Gustav Vasas tid, som bevarats till vår tid: ett bevärat, tremastat köpmansskepp.

låter det sig icke heller göra att lämna uppgifter om deras liv och gärning och än mindre att namnge dem alla, hur förtjänta dessa »hantverkare», som Chapman benämner dem, än gjort sig under vår flottas månghundraåriga tillvaro. Den tidigast till namnet kände mästaren är Hans, som Gustav Vasa förärade ett stenhus i Stockholm, vilket hade tillhört Vår Frus gille, för det han »haver troliga bevisat Oss och Rikena sina hulla tro tjänst med sin konst och handverk». Möjligen var han den beryktade *Elefantens (I)* byggmästare. En annan mästare var skeppare Olof Eriksson, som hade befälet i Stockholms skeppsgård redan 1525. En tredje mästare och trotjänare, som ihågkommes av konungens nåd (1545) med en förläning och som torde ha varit finne, är Jakob Laicho. Av galärbyggare åter må nämnas mäster Michel, byggmästare 1549 vid Kvicksund. Men det var ingalunda blott mästarna, som belönades. Sålunda utfärdade konungen 1540 ett gåvobrev på ett stenhus, tillhörande Vår Frus prebende i Stockholm för »den tro tjäniste som denne vår tjänare och undersåte Holger Olsson Timberman uti vår skips gård, oss och vårt rike Sverige har til dags bevist och gjort haver».

Inga samtida bilder ge oss någon föreställning om hur skeppsbyggmästare i Gustav Vasas eller hans söners tjänst tedde sig i sitt arbete, och inga porträtt bevara minnet av deras drag. Denna teckning ur »Fragments of ancient English shipwrightry» (ej senare än år 1586) i Pepysian library i Magdalene college i Cambridge ger emellertid en levande bild av ett par av deras engelska kolleger på drottning Elisabeths tid, sysselsatta med att göra upp en fartygsritning efter konstens alla dåtida regler. Emellertid är det möjligt, att modeller i stor utsträckning spelade ritningens roll — för vårt vidkommande är som bekant mycket litet bevarat av vare sig det ena eller det andra från tiden ända fram till 1600-talets slut.

De mest kända mästarna på Gustav Vasas och Erik XIV:s tid är trion Jakob, Mats och Adrian, bekanta även genom de kungliga tillrättavisningar, som de tid efter annan råkade ut för. Otålig skrev Gustav Vasa en dag 1553 till Johan Gyllenhorn på Hacksta: »Vi äro icke ringa besvärade med Våra skeppsbyggnader, efter den Jakob aldrig vill bygga varken skepp eller galejor, som Vi vilja hava dem, så att de kunna få något gott sjölag», och han önskade nu äntligen tala litet förstånd med Jakob. Men »den Jakob» hade ingen lust att just träffa konungen i det humöret och uteblev. När ingen Jakob kom, skrev kungen igen och undrade, »vad den Jakob beställer där i Stockholm, eftersom han icke kommer». Den andre olyckskamraten var mästare Mats i Kalmar. Honom varnade konungen sin därvarande hövitsman Germund Svensson att sätta någon större tillit till, emedan han »icke plägade bygga skepp så, att de få något synnerligt gott sjölag», men han fick i alla fall fortsätta att bygga. Den siste i trion var Adrian, som enligt konungens mening hade specialiserat sig på att förslösa virke. För att söka avvänja Adrian från denna ovana ålades ståthållare Anders Rålamb i Stockholm att tills vidare hålla honom i fängelse, om han »icke ville avstå från sina skalke stycken».

Bland efterträdarna må nämnas Eskil Jakobsson, skeppsbyggare vid Stockholms skeppsgård åren 1576 och 1578—81, där emellan vid Häringe och slutligen vid Mönsterås varv intill 1584. Två andra mästare av den gamla stammen voro Mats Roland — kanske engelsman — byggmästare vid Harbovik i Uppland 1575—79 och i Stockholm 1581—85 samt Erik Eskilsson, byggmästare under många år dels i Stockholm och dels i Kalmar. Av Karl IX:s mästare fanns det en, som råkade illa ut, nämligen mästare Dirich. Kommen i skuld till kronan för några

tusen riksdaler, avvek han och sågs aldrig mera. Av annan karaktär var Henrik Hybertsson, till börden holländare. Han synes ha börjat sin tjänst vid Stockholms skeppsgård 1603 och var, sedan han tjänstgjort dels i Kalmar och dels i Nyköping, ännu vid sin död 1628 i tjänst i Stockholm. De bästa av Henrik Hybertsson byggda eller konstruerade skeppen voro *Nyckeln* om 100 läster, färdig i Kalmar 1608 och namne till den *Nyckeln*, som förläste vid Viksten 1628, samt *Gustavus* (1624), *Tre Kronor* (1626) och *Vasa* (1628), hans sista skepp. En annan bekant samtida var Cornelius Corneliusson, som i Älvsborg 1605 byggde de båda skeppen *Samson* och *Jupiter*. Han blev sedan skeppskapten.

Något yngre mästare var Johan Hont eller Hund, möjligen av samma släkt som hertig Karls kammartjänare Daniel Hansson, som adlades 1590 och kallade sig Hund. En glimt ur levande livet är förknippad med Hont. Som byggmästare i Nyköping 1614 hade han icke i rätt tid fått sin naturalön och därför klagat i Örebro. Följden blev, att proviantmästaren fick en skrivelse signerad Erik Elfsson med åtvarning, att bleve skeppsbyggnaden genom hans slöhet eftersatt, »så lærer I få ettusende djävlar, der rätte ider efter». Proviantmästaren hade emellertid ingen respekt för Erik Elfsson. På det solkiga brevet, som bär tydliga spår av att ha tummats och lästs av många, har nämligen proviantmästaren gäckande skrivit: »Erik Elfssons sedel förmäler om 1000 djävlar».

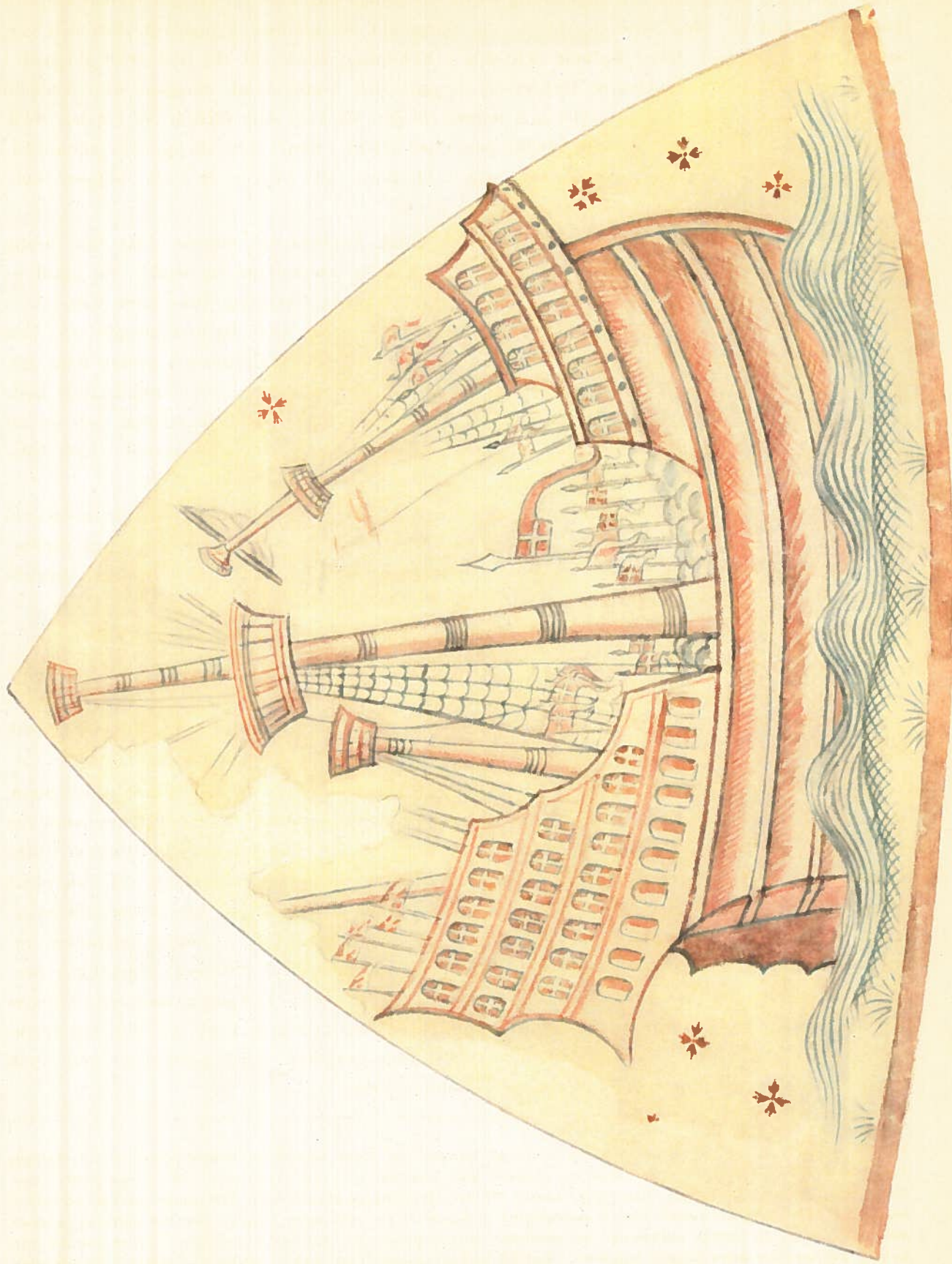
En lika namnkunnig byggmästare som Henrik Hybertsson var Isbrand Johansson vid skeppsgården i Stockholm, där han blev mästare 1602. Han kom då ifrån Stegeborgs skeppsgård men flyttade ganska flitigt. Sålunda tjänstgjorde han i Kalmar 1604, där han byggde skeppet *Salvator*, varefter han kom igen till Stockholm, där han åren 1610—11 t. o. m. var holmamiral. Han hamnade slutligen vid Harboviks skeppsgård (1611—22) i Uppland.

Av byggmästare i Finland kan tyvärr icke många nämnas, och de som framskymta, äro mest från 1600-talets början. Sålunda kan nämnas Markus Matsson vid Satakunda bankstad (slip) 1604. Sannolikt efterträdde han den samma år avlidne Thomas Humala. En annan finsk mästare var Eskil Sigfridsson, som länge hade varit sysselsatt vid Munkenäs bankstad.

Av utlänningar äro blott få till nationaliteten säkert bekanta. Att den Robert Engelsman, som 1601 byggde skepp vid Kungsör, var engelsman, är möjligt, men William Williamsson var det säkert. Han var mästare vid Stockholms skeppsgård 1608. Vilhelm Rodvin (William Ruthwen) var däremot skotte och ryttmästare, innan han antogs till byggmästare 1609 vid Nyköpings skeppsgård. En annan skotte var Jakob Clerck (namnet skrives olika), som antogs till byggmästare 1606 vid Stegeborgs skeppsgård (utanför Söderköping). Av de få kända holländare antogs Johan Folkersson till mästare 1600. En annan holländare var Sibrandt. Egentligen timmerman byggde han vid seklets början en stor mängd jakter. Lodjebyggmästaren Thomas Wolter åter var troligen engelsman. Han omtalas såsom mästare åren 1604—07, dels vid Stockholms skeppsgård, dels vid Kungsör. Varifrån esping-byggaren (båtbyggaren) Jörgen Tysk härstammade säger namnet. Han verkade i Kalmar 1604.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Voldby kyrka på Själland har bland sina takmålningar (daterade till omkring 1525) detta präktiga skepp, ett »märseskepp» (kravel) med tornhögt för- och akterkastell, vars proportioner emellertid inte förefalla trovärdiga. Man lägger märke till det skeppsbyggnadshistoriskt intressanta faktum, att akterskeppet är tvärt avskuret. Detta var en nymodighet — bara ett par årtionden tidigare var det alltid av konvex, utåtvälvd, form. De mörka »ränderna» om masterna antyda surrningar (bänslar, »vulvningar») till masternas stätkande. Skeppet har märs på alla topparna. Man bör också observera de många prydnadssköldarna på kastellen. — Efter akvarellavbildning i Nationalmuseet, Köpenhamn.

Märseskepp (kravel). Kalkmålning från 1500-talets första fjärdedel i Voldby kyrka på Själland.
Akvarell i Nationalmuseet, Köpenhamn.

Utanför Helsingör 1575 — till höger ser man Kronborg och till vänster därom tullboden. Förlagan till sticket är ritad av H. Scholeus (jämför kavelbilden ovan sid. 74), och även här har han säkert troget avbildat de skeppstyper han såg. — Kolorerat kopparstick ur G. Braun och Fr. Hogenberg, »Civitates orbis terrarum».

UTLÄNDSKA SJÖMAKTER.

Den dansk-norska flottan åren 1521—1611. Redan i konung Hans' dagar (1481—1513) — närmare bestämt under kriget 1509—10 mellan Danmark och Lübeck med Sverige som tredje part — fanns i danska flottan ett så stort skepp som amiralsskeppet *Engelen* på 400 läster samt ett annat, *Maria*, om 300 läster (eller 400), förutom några andra goda i Helsingör »lånade» främmande skepp. Det var icke endast skepp som lånades den tiden. I ett svar till en av sina amiraler, som anmält sig behöva både pengar och kanoner, påpekade konungen, att det kunde han ju låna eller taga av de främmande skepp, som han mötte i sjön.

Christian II:s flotta räknade redan 1517 en besättning av bortåt 4,000 man. Bland fartygen fanns ännu *Maria*, medan *Engelen* förefaller ha försvunnit. Ett annat skepp var *Löven*, bekant såsom det, med vilket konungen jämte familj begav sig till Nederländerna för att söka hjälp mot sina upproriska landsmän. Om flottan under hans efterträdare, Frederik I (1524—33), är ingenting anmärkningsvärt bekant.

Vid tiden för grevefejden var den danska flotta, som stod Christian III (1534—59) till buds, icke längre som förr den suveränt överlägsna i Östersjön. Egentligen hade den knappast något verkligt örlogsskepp utan fick nu som vanligt tillgripa den gamla utvägen att lägga beslag på de skepp, som händelsevis kunde ligga i Helsingör och ändra om dem till örlogsskepp. På det sättet bragte Christian III ihop 18 (14?) skepp, till stridsvärde klart underlägsna Gustav Vasas. Hela flottan hade endast 1,452 man.

Sedermera lät dock konungen anskaffa många ansenliga skepp, men det gamla skicket att utskryta skepp — och folk — bestod alltså i Danmark-Norge. De skepp, som på det sättet erhöles från Norge och andra icke riksdanska områden, voro dock jämförelsevis små, varierande mellan 40—80 läster. I motsats till Sverige hade Danmark vid denna tid och vid upprepade tillfällen större eller mindre sjöstyrkor kryssande i Nordsjön till skydd mot faran att indragas i de kontinentala krigen samt mot sjöröveri. Härunder förkovrades flottan i alla avseenden. När konungen avled 1559, lämnade han efter sig en utmärkt flotta med väl övade besättningar. Det var denna flotta, som Erik XIV:s skulle mäta sig med. (Bilaga 3.)

Bland de skepp, som Frederik II (1559—88) hade ärvt efter sin fader, må nämnas amiralsskeppet *Fortuna* och *Hercules* samt *Achilles*, *Hector*, *Venus* och *Löven*. *Fortuna* — Herluf

Trolles flaggskepp — skall ha varit den danska flottans dåvarande största skepp och väckt en ganska stor uppmärksamhet. Det uppgives, att hon hade 6 master, vilket måste vara oriktigt, medan 6 »märsar» vore rimligare. Enligt lästetalet 600 läster måste hon ha haft minst 650 mans besättning. Med *Fortuna* är förbunden den näst äldsta kända modellen av ett nordiskt skepp. Det befalldes nämligen 1560, att en 1 ¹/₄ m. lång modell av henne skulle förfärdigas, vilken omsider uppställdes tillsammans med andra befintliga modeller i Frederiksborgs slott.

Det nämndes nyss, att *Fortuna* skall ha varit Danmarks största örlogsskepp. Rent förbryllande är det då, att den danske historikern Reesen och efter honom Tengström uppger, att bland de danska skeppen 1566 fanns förutom amiralsskeppet *Josua* med icke mindre än 1,000 mans besättning jämväl viceamiralsskeppet *Hannibal* med 950 man, *Mercurius* — om 400 läster (danska) — med 700 man o. s. v. Alla dessa skepp skulle således ha varit större. Det blir icke bättre, då den samtida Bielke påstår, att amiralsskeppet *Samson* hade fyra master och mätte 300 läster, men lika fullt (enligt Garde) hade en besättning av 1,100 man. När det så slutligen uppges, att det märkligaste tillskottet i Frederik III:s flotta skedde 1573 med skeppet *S:t Oluf*, byggt i Mandal, vilket mätte 1,200 läster och hade 1,500 mans besättning, så finns det tydligen ingen annan råd än att lämna de förefintliga arbetena åt sitt värde och vända tillbaka till urkunderna. Sant är väl, att 1,500 man i ett 1,200-lästers skepp kan vara riktigt — men 1,100 man i ett 300-lästers är orimligt.

Vid samma tid voro några andra större skepp under byggnad, bl. a. i Lübeck, varav ett skulle bli 37 ¹/₂ m. långt, 13,8 m. brett och 7,8 m. djupt. År 1566 skall Frederik II jämväl ha byggt ett skepp i Lübeck igen, systerskepp till ett som lybeckarna hade byggt för egen räkning. Detta danska skepp skall ha varit 70,1 m. långt (224 lybska fot), 15,65 m. brett och 22,5 m. djupt och beräknat för en besättning av 1,075 man. *S:t Oluf* uppges ha haft en köllängd av 70 norska alnar (c:a 88 m.). Måhända avses med 1566 års bygge skeppet *Jægermesteren*, färdigt 1565. Det förde 84 kanoner och hade, uppges det, 1,000 mans besättning. Som Herluf Trolles amiralsskepp togs det av svenskarna men återlämnades i freden i Stettin 1570. Några galejor började också att byggas 1568 och likaså 1576 och 1581, de båda sista åren av Bedan och Bertell.

Frederik II ägnade sig åt skeppsbyggeriet på ett sätt som ingen av hans efterträdare, Christian IV kanske undantagen. Hans verksamhet härvidlag erinrar i mångt och mycket om Gustav Vasas och framgår av konungens egen beskrivning. Sålunda nedskrev han 1585, att »nu for nogle Aar har Vi med særlig Flid ladet et Skib ved Navn *S:t Mikael* bygge, som lykkedes saa vel, at det holdtes for det bedst besejlede Skib, som da var i Søen, hvilket det ogsaa var. Der næst lod vi for 3 Aar siden med endnu større Flid og Bekostning, og saaledes som vi selv angav det for Bygmesteren, opsætte et andet Skib, som vi kaldte *Rafael* og forordnede at vare paa vort Liv (d. v. s. livskepp); og vi kænder intet Skib, som kunde lignes med dette i Sejlads. Ikke desto mindre har vi ladet bygge endnu et nyt Skib *Gideon*, hvorpaa vi har anvendt saa megen Tid, som vi tror kan anvendes paa et Skib; thi omend skønt vi

---

BILDEN Å MOTSTÅENDE SIDA. Denna vackra marinmålning är så strängt saklig och detaljerad att den måste vara ett skeppsporträtt — också är det ett holländskt amiralsskepp från 1597, konstnären återgivit med så säker hand. Skeppet visar bl. a. den tilltagande utsmyckningen. Tralldäcken gå tillbaka till bågnäten. Målningen har f. ö. sitt största intresse därigenom att den ger ett levande begrepp om livet ombord. De svällande seglen böra observeras; man trodde denna tid att om vinden fångades som i en säck skeppet erhöll större fart, vilket emellertid var ett misstag. I verkligheten blev blott en mindre del av segelarean utnyttjad mot om seglet var sträckt plant.

Fyrmastat skepp från 1597. Utsnitt av oljemålning av Cornelisz. Hendrik Vroom. Rijks-Museum, Amsterdam.

har en dygtig Mester, hvem vi har foreskrevet alt efter vort Tykke, har vi dog selv tit og ofte, fra Begyndelsen til Enden, ja, næsten altid været til Stede derved; til Tider har vi ogsaa ladet nedtage, hvad der i vor Fraværelse ikke var opsat efter vor Vilje, ladet det tage fra hverandre, opmaale det paa ny og opsætte det igen, ganske efter vort Behag. Skibet fører 6 halve Kartover og 12 $\frac{3}{4}$ Slinger, og der er 154 Baatsmænd, Bøsseskytter og den Slags Folk derpaa. Gud har naadig velsignet vor anvendte Flid, thi ligesom *Rafael* overgik *Mikael*, saaledes overgaar *Gideon* nu *Rafael*; og vi tror ikke, at et eneste Skib i Øster- eller Vestersø kan sejle som dette».

Några liknande detaljuppgifter som om svenska skepp kan icke lämnas här. Det skall endast erinras om, att danskarna av omständigheterna tvingats införa de svenska änterbommarna. Att skeppen målades är känt (1573), nämligen »brokiga» i rött och vitt, men hur färgerna voro fördelade är icke bekant. Av prydnader brukades liksom i Sverige målade sköldar. Sålunda målades 1561 omkring 800 sköldar, av vilka skeppet *Achilles* fick 162, *Löven* 120 o. s. v. Om de byggmästare, som anlätades är icke mera känt än att en holländsk mästare, införskriven 1560, arbetade i Norge, medan till de skepp, som byggdes i Köpenhamn, mästare inkallades från olika danska städer.

Men danska flottan hade kraftigt minskats genom katastrofen vid Visby 1565. Efter freden i Stettin förefaller det också, som om skeppsbyggnaden icke varit så livlig, trots konungens personliga intresse. När konung Frederik avled 1588, räknade flottan sålunda endast 22 skepp av obekanta typer med sammanlagt 624 kanoner. Under sonens, Christian IV:s minderårighet, gick det än mera tillbaka, så att när han kröntes 1596, fanns det blott 19 örlogsmän kvar, av vilka den omtalade *Fortuna* om 80 kanoner var störst. Flottans samfällda bestyckning utgjordes av 588 kanoner.

Med Christians övertagande av regeringen skulle det emellertid börja blåsa friska vindar igen för flottan. På Bremerholmen, där skeppen byggdes, sågs konungen nästan ständigt och jämt vanka omkring bland varvsarbetarna med sin bekanta käpp, vilken i sig gömde åtskilliga instrument, och han såg till att arbetet utfördes, som det skulle. Själv kunnig skeppskonstruktör och skeppsbyggare förfärdigade han ofta själv skeppsmodeller till efterföljd. Men han underlät heller icke att pröva sjömanslivet. Som 22-åring (1599) företog han den långväga sjöresan till halvön Kola, varunder han som kapten Christian Frederiksön själv förde befälet i skeppet *Victor*.

Konung Christian kunde icke vara annorlunda med sin faders stora kärlek till sjöväsendet i arv. Såsom gosse hade han fått ett litet fartyg, riggat som ett riktigt örlogsskepp, och med detta kryssade han omkring på böljorna i Skanderborgs insjö och lärde sig sjömannskapets många hemligheter. »Mangt et kronet Hoved», skriver Tuxen, »har baaret Admiralens Uniform, men Ingen med større Ret end Kong Christian», och däri kan man tryggt instämma.

Christian inkallade duktiga utländska skeppsbyggmästare med tydlig förkärlek för skotska

---

*FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Med det praktfullaste och största av sina skepp, den danska örlogsfloottans stolt-
het, 64-kanonskeppet Tre Kroner, företog den unge Christian IV 1606 en resa till England för att besöka sin svä-
ger, kung Jakob. Chr. Möller har på ett praktfullt kopparstick skildrat denna lysande resa, på vilken den danske
kungen var åtföljd av många av landets förnämsta herrar, bland dem även en del teologer, »for at viise Engel-
länderne, at han og hafde lærde Mænd i sit Rige». Även själva skeppet var något att visa upp, t. o. m. för
engelsmännen, även om sticket lämnar en överdriven bild av exempelvis akterskeppets praktfulla skulpturala ut-
smyckning. Grann måste emellertid anblicken ha varit av den seglande Tre Kroner, med dess brokiga flaggor,
jättelånga bulsaner, färggranna mårsekläden och hela uppådet på däck av allt vad en ung renässansfurste hade
att uppvisa av representativ ståt. — Det Konglige Bibliotek, Köpenhamn.*

Invenit
 1711

Quae non sunt, nec vis, nec illa abstrahi
 potest, sed in unum, et stabili adhaerere

Quae non sunt, nec vis, nec illa abstrahi
 potest, sed in unum, et stabili adhaerere

Quae non sunt, nec vis, nec illa abstrahi
 potest, sed in unum, et stabili adhaerere

Quae non sunt, nec vis, nec illa abstrahi
 potest, sed in unum, et stabili adhaerere

Quae non sunt, nec vis, nec illa abstrahi
 potest, sed in unum, et stabili adhaerere

På en »Allegori paa Øresund», målad omkring 1620 av Isaac Isaacsz., får man — bland annat — denna livliga bild av sjöfarten i Sundet, Helsingör och Kronborg, varifrån tullen upptogs. I förgrunden en dansk örlogsman, till vänster den tornhöga akterspegeln på en holländare — längre bort skjutes det lösen. — Kronborgs slott.

mästare, av vilka under hans regering omtalas särskilt David Balfour och Daniel Sinclair. Det ser sålunda ut, som om danskarna skulle ha tröttnat på att följa holländska förebilder. Men en annan samtida och av namnet att döma inhemsk mästare nämnes, nämligen Hans Matzen. Namnet Robert Peitterson på en annan mästare synes väl förråda holländsk nationalitet, men han torde mest, om icke uteslutande, ha brukats vid reparationsarbeten.

Balfour, som synes ha byggt de flesta skeppen, torde — förmodligen jämte konungen själv — ha varit skeppet *Tre Kroners* skapare. Detta väckte vid ett besök i England 1606 stor uppmärksamhet och var danska flottans starkast bestyckade skepp — 64 kanoner — till framåt 1650-talet. Liksom fallet var i den samtida svenska flottan, var det sällsynt, att ett skepp förde det antal kanoner, för vilket det var byggt, men det var dock bättre ställt i detta hänseende i Danmark.

Vid Kalmarkrigets början (1611) räknade danska flottan 50—60 skepp enligt dansk uppgift, men enligt svensk endast 40. Av dessa voro vid pass 16 stycken nya eller nästan nybyggda, de övriga från 5—30 år gamla. Skeppens kvalitet skall ha varit den allra bästa. Franska sjöofficerare, som tjänstgjorde i flottan, omtala, att den bestod av »vackra och stora skepp,

som kunde kallas havets vidunder»; egentligen var det inga skepp utan på havet flytande kastell och mäktiga fästningar, varav några voro bestyckade med 24 goda och vackra metallstycken. »Om oceanen», tillade de, »hade haft ögon, skulle den hava fallit i beundran över denna flotta, värdig sin store furste». Besättningarna voro väl tilltagna och sjökunniga och vapnen goda. Någon lyx härskade dock icke, men det rådde ett utomordentligt överflöd på alla nödvändighetsartiklar.

En för danskt sjöväsen säregen organisation, som infördes av Christian IV, var »defensionskiben». Dessa voro kofferdiskepp, som byggdes på så sätt, att de vid behov kunde apteras till örlogsmän och ingå i örlogsflottan. För att uppmuntra detta byggande lånade konungen redare penningar och beviljade dem särskilda privilegier. Dylika defensionsskepp funnos vid Kalmarkrigets slut till ett antal av 28. Hur stora dessa skepp voro är obekant, men de torde — enligt uppgift — hava varit på omkring 120 danska läster.

Övriga östersjömakters sjöväsen. Att det lika rika som mäktiga hanseförbundet med handelsstaden Lübeck i spetsen med dess betydande sjöhandel hade en anseelig flotta, faller av sig självt. Denna flotta torde emellertid uteslutande ha bestått av fartyg, avsedda i första hand för sjöhandeln, men även dessa måste med hänsyn till tidens osäkerhet till sjöss för allsköns fribytare ha över lag varit bestyckade. Det ligger alltså nära till hands att antaga, att skepp, avsedda för de mest utsatta routerna, erhöilo en rätt örlogsmässig betoning och i krigstid lätt kunde ändras om till tidsenliga örlogsmän. I känslan av sin makt förklarade Lübeck krig med Danmark 1509 och uppträdde till sjöss med ett antal nybyggda barkar, mätande ända till 350 läster. När svenskarna slöto sig till lybeckarna, sände dessa 18 skepp, lastade med allehanda varor, icke minst vapen och ammunition, till Sverige. Ett av deras skepp, som är känt till namnet, nämligen *Balhorn*, uppges ha varit på 300 läster.

Nästa gång lybeckarna med sin flotta uppträdde i krig, var under grevefejden (1534—36), då de stodo mot svenskar och danskar. I denna fejd sände de ut 14 stora och 7 mindre skepp, vilka skola ha varit bättre rustade än åtminstone danskarnas. Bland de lybska skeppen befann sig amiralsskeppet *Michael*. Med grevefejden fingo emellertid lybeckarnas ambitioner till sjöss en slutgiltig knäck, ehuru Lübeck ännu under Erik XIV:s krig ställde 6 skepp till danskarnas förfogande.

Beträffande skeppsbyggeriet är det uppenbart, att det stod på en hög ståndpunkt, vilket förut antytts. Många skepp sålde hanseaterna till England, så t. ex. 1539 *Jesus*, vilket skall ha varit på 700 engelska ton. Dess öde är inte ointressant. Under den berömde sjöfararen sir John Hawkins deltog det 1564—65 i en expedition till Guinea efter slavar. Två år senare var skeppet i Västindien. Då det vid ett tillfälle red ut en fyra dagars storm väster om Kuba, kom Hawkins på idén att riva bort alla dess höga överbyggnader. I den mexikanska hamnstaden St. Juan de Ulloa överfölls Hawkins av några spanska skepp, varvid besättningen övergav skeppet. Det var då icke längre i kronans tjänst. Andra hanseatiska skepp, som såldes till England denna tid, voro *Less Galey* om 400 och *Great Galley* om 500 ton, sålda i Hamburg, samt *Matthew* om 600 ton, sålt i Lübeck. Tidigare (1514) hade Henrik VIII i Lübeck köpt den 900 ton stora *Salvator*, som omdöptes till *Great Elisabeth*. Det skall ha kostat 2,333 pounds. För eget bruk byggde Lübeck en hel del mera örlogsbetonade skepp som *Morian*, på gäck kallat *Styrshweden*, vilket skall ha varit lika stort som svenska *S:t Erik*. Besättningen uppges ha varit 1,000 man. Ett annat i Lübeck byggt stort skepp var *Adler*, färdigt två år senare

Utsikt över Köpenhamn från sjösidan 1611.

Denna graverade Köpenhamnsbild ger en god uppfattning om den danska flottans huvudstation vid tiden för Kalmarkriget. Längst till höger ses själva Bremerholmen, där de flesta och största av flottans skepp kommo till och där Christian IV ofta själv sågs ta livlig del i det arbete, som låg denne Danmarks störste sjökonung mer om hjärtat än något annat. Ett par skepp stå på stapeln på sina bäddar invid stranden; ett annat ligger kölhålat vid brädbänken. Den väldiga längan på holmens andra sida är reparebanan. Nära udden till vänster om stadsgraven och vällen ligger Bremerholms ankarsmedja, som 1619 ombyggdes till amiralitetskyrka, den nuvarande Holmens Kirke. De väldiga inhägnade timmerupplagen längre till vänster tala om livlig byggnadsverksamhet; längst till vänster ses det lika imponerande tyghuset, där skeppen utrustades. Därinvid ligger slottet, varifrån kungen hade utsikt över en del av dessa anläggningar. — Kopparstick av Johan Diderichsen 1611 efter en »delineation» omkring 1610 av Jan van Wijk. Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

OLIS ET PORTVS CELEBERRIMVS DANIAE

Solites haec CHRISTO et CHRISTI de nomine Q. 11. 10. Maxima, quae iatas, sunt reprehenda bona.

CHRISTO, nam sic veri Verbi praeconia spargit. REFI; Praxaria Mema Cingit Ope.

C. S. L. ANTONIO ABREU

eller 1567. Det var ett intressant skepp såtillvida som man genom detsamma kan få en uppfattning om osäkerheten i fråga om storleksuppgifterna m. m. för 1500-talsskeppen. Det byggdes på gemensam bekostnad av Lübecks råd, skepparesällskap och stadens köpmän. *Adler* skall sålunda enligt svenska uppgifter ha haft (sannolikt efter Unge-witter) en köllängd av 124 tyska (?) fot (38,8 m.), men en längd från »dem Galltau (?) bis auf die Cajute», var-med väl förstås »längd över allt», av 224 fot, och »balken» (största bred-den?) skall ha varit 50 fot. »Galltau» torde vara en felläsning av ordet gal-jon. Skeppets höjd säges ha varit 72 fot. Lastdrygheten var 1,000 läster salt. Märkvärdigt är, vilken framträ-dande roll 1,000-talet spelar i mått-uppgifter för 1500-talets skepp. *Adlers* besättning uppges till 400 matrosar, 150 bösseskyttar, 25 man kökspersonal samt 500 knektar.

Enligt engelsk källa var *Adlers* längd över allt 220,5 feet (67,2 m.), köllängden 122 feet (37,2 m.), bredd 49 feet (12,2 m.). Djupet — »depth at stern» — var 71 feet. Det hade 6 »decks» och 2 »deckhouses». Besättningen säges ha utgjorts av 500 solda-ter och 400 sjömän och bestyckningen

av 75 kanoner. Om riggen säger samma källa, att skeppet var fyrmastat med två märsar på de tre främsta masterna men blott en märs på den fjärde s. k. bonaventure-masten.

En tredje källa slutligen, som säger sig ha hämtat sina uppgifter ur själva byggnadskon-traktet, uppger dessa mått: köllängden 36 m. (112 lybska alnar), längd mellan stävarna 49 m., mellan galjon och häck 64 m., bredd inombords 13,84 m., förstävns höjd 14,13 m., akterstävns 11,55 m., och till sist höjd akter ut från kölen till hackbrädet 21,5 m. Bestyckningen bestod av 8 stycken 40-pundiga, 6 20- och 26 8—10-pundiga fältslangor. Av småskytt funnos t. ex. 27 stenstycken, 8 $\frac{1}{4}$ -slangor, 46 långa fälthakar o. s. v.

Det skall ytterligare tilläggas, att när den tyske auktorn gent emot den engelske hävdar, att besättningen enligt en autentisk besättningslista upptager endast 672 man, så svarar den engelske med, att det *var* 1,050 man. Då den tyske auktorn vidhåller riktigheten av sina uppgifter och påpekar, att 1,050 man är blott en gammal tradition, så svarar engelsman-

Jesus av Lübeck, sådant det 1544 framställdes i ett manuskript i Pepysian library i Cambridge.

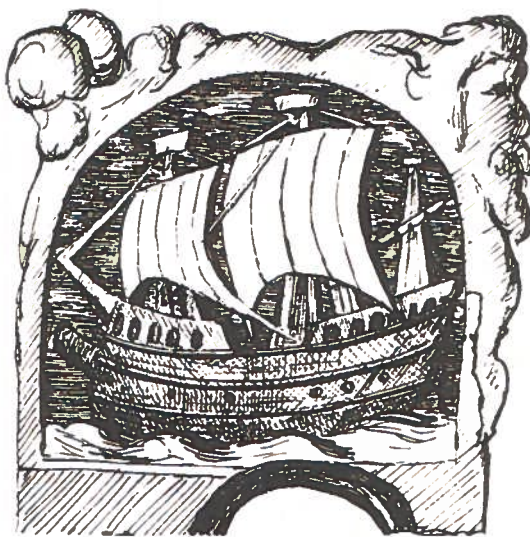

Der grosse Adler, byggd 1566. Samtida oljemålning i Schiffer-gesellschaft i Lübeck.

nen med, att hon i alla fall hade 1,050 man, och hade hon det icke, så var hon — underbemannad!

Adlers slutliga öde skall ha blivit följande. Efter freden mellan Sverige och Danmark 1570 överläts den till ett handelskonsortium, som lät lasta den med trä i Langesund för Lissabon. Sprungen läck i sjön, återvände den emellertid till Lübeck, där man lät hugga ned fyra meter av överbyggnaderna — alltså samma förfaringssätt som skett med *Jesus* — varefter den lyckligt fullbordade sin resa till Lissabon. Sedan den här intagit en saltlast, sprang den ånyo läck i sjön, återvände till Lissabon och såldes.

Under grevefejden skymtar en preussisk »flotta» om 10 skepp fram (Fryxell). Den stod under en amiral, som ställde sig under befäl av den svenske amiralen Måns Some. Denna styrka hade utrustats av hertig Albrecht i Preussen.

*Lybsk kavel omkring 1530.
Träsnideri i Schiffergesellschaft i Lübeck.*

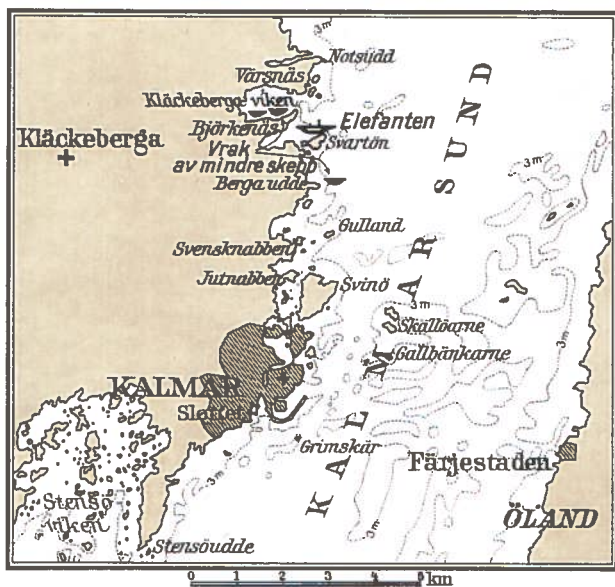
STORA KRAVELN ELEFANTEN

Liksom nutiden haft att uppvisa en rad av »Dreadnoughts» och atlantjättar, vilka, på samma gång de merendels inlett nya epoker inom sjökrigs- och skeppsbyggnadskonsten, främst genom sin storlek, sin slagkraft eller fart satt folkfantasierna i rörelse, känna vi åtskilliga legendomspunna storskepp från 1500-talet, en tid som även den kännetecknas av en hastig utveckling och vågade experiment på nämnda områden. England hade sin *Great Harry*, Danzig sin *Der grosse Krafwel*, Lübeck sin *Der grosse Adler* o. s. v. Från vår egen historia är väl det skepp mest bekant, som under namnet *Stora Kraveln* deltog i den s. k. grevefejden. Mot slutet av sin regering började Gustav Vasa bygga en ny stor krael, som han själv gav namnet *Elefanten*. Knappt hade sonen Erik kommit till makten, förrän han lät sträcka kölen till ett skepp, som skulle komma att slå alla tidigare rekord, nämligen *Mars* eller *Makalös*.

Det är främst om *Elefanten*, som här skall lämnas några på särskilda forskningar grundade data. Såsom annorstädes omnämnes, byggdes *Elefanten* i Stockholm, där bygget påbörjades redan hösten 1554. När skeppet sjösattes och när det egentligen blev färdigbyggt, vet man ej och inte heller vem som var dess egentlige konstruktör. Skeppet utgick emellertid på sin första expedition, till Älvsborg, först på eftersommaren 1560 för att delta i hertig Eriks tillämnade men sedan inställda friarerresa till England. Resan till Älvsborg höll på att sluta illa. *Elefanten* gick nämligen på grund i skären utanför Älvsborg och fick en ansenlig läcka. I olikhet med det samtidigt byggda, men något mindre skeppet *S:t Erik* kom *Elefanten*, ehuru otvivelaktigt avsedd att vara amiralskepp, aldrig över Nordsjön, om den också var med när konung Erik 1561 verkligen avseglade med England som mål men vände om vid Skagen. *Elefanten* låg kvar vid Älvsborg till hösten 1562, då Älvsborgsflottan seglade hem till Östersjön. Kriget stod för dörren.

ELEFANTENS FÖROLYCKANDE.

Av efterföljande skildring av nordiska sjuårskrigets sjökrigshändelser framgår, att *Elefanten* med heder deltog i striderna vid Bornholm 1563, i farvattnet mellan Öland och Landsort samma år, vid Ölands norra udde den 30 och 31 maj samt den 14 och 15 augusti 1564. Dess roll var därmed utspelad. Ett lömskt grund och en svår kuling i förening med andra olyckliga omständigheter medverkade till att det ståtliga skeppet, som fienden ej förmått tillintet-

Karta över Kalmartrakten med platserna för Björkenäs skeppsgård och några vrakfynd, bl. a. Elefantens, inritade.

I P. H. Reesens »Kong Frederichs den Anden Krönicke» (1680), vars kopparstick i allmänhet återgå på 1500-talsförlagor, ges denna naiva, föga dramatiska bild av Elefantens förolyckande: skeppet har jagats på grund och besättningen går i land. Konstnären har selaktigt förlagt händelsen till södra delen av sundet i stället för norra.

igen spygatt och porthål, som lågo under vattnet, det borde gått att pumpa henne läns. Att man försökt sig på detta är troligt, ty redan på den tiden fanns det folk, »som kunde gå under vattnet» i en lädersäck. Man kallade dessa konstnärer för »vrakare», enär de huvud-

göra, förolyckades. Efter sist nämnda strid sökte sig amiralen Klas Kristersson Horn, som förde sitt befäl från *Elefanten*, söderut i Kalmarsund, troligen för att vid Björkenäs skeppsgård iståndsätta lidna skador. Det blåste en svår kuling, troligen från nordost. Den för navigeringen ansvarige styrmannen eller lotsen höll sig för nära ölandslandet, med påföljd att skeppet fastnade på ett 13-fots grund utanför Köpingsviken. Folktraditionen har bevarat minnet av händelsen genom att kalla grundet för Elefanten. Vid grundstötningen, som måste varit ytterst häftig, gick stormasten överbord och måste huggas »utför bordet». Efter att ha lättat fartyget från tunga föremål, lyckades man få det flott och infört till Björkenäs redd norr om Kalmar. Möjligen var *Elefanten* för djupgående för att flyta in i Björkenäsviken och där kölhalas vid »brobänken». I varje fall började timmermännen, medan *Elefanten* ännu befann sig på redde, lossa de provisoriska tätningarna i akt och mening att »förbygga» skeppet. Det bar sig emellertid inte bättre än att, som en samtida historie-skrivare säger, vattnet rusade in, blev dem övermäktigt och »förfyllde» skeppet. *Elefanten* gick till botten. Att döma av läget, med förstäven blott omkring 150 m. från land, måste skeppet, när det slutligen sjönk, ha varit under varpning mot land.

MISSLYCKADE BÄRGNINGSFÖRSÖK.

Det finnes en hel del akter bevarade, som tillika med undersökningarna av själva vraket giva en viss uppfattning om huru man bar sig åt vid försöken att få upp skeppet igen. Till en början, innan skeppet borrar sig ner i leran, låg *Elefanten* inte djupare än att, om man kunnat täta hålskeppet och plugga

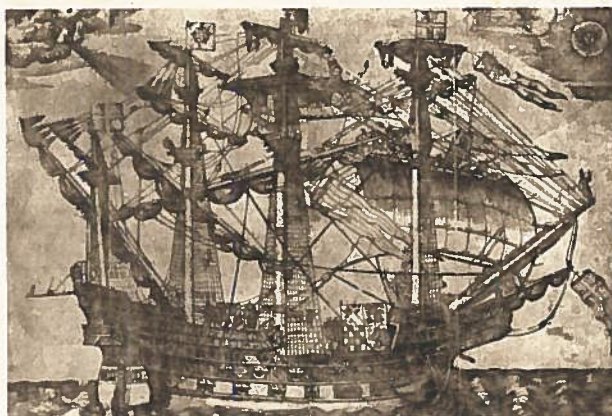
sakligen sysselsatte sig med att bärga eller plundra vrak. Det är emellertid uppenbart, att vrakaren med sin primitiva dykardräkt varken kunde gå ner på något avsevärt djup eller vara nere länge åt gången.

En nära till hands liggande bärgningsmetod, såsom vi nu för tiden se saken, hade ju varit att lyfta skeppet med pontoner, som man först fyller med vatten, så att de nått och jämnt flyta, och som man därefter läns-pumpar. Metoden var i princip ingalunda okänd på 1500-talet — Olaus Magnus omtalar den — ehuru väl pontonerna utgjordes av mindre lastdragare, som man i värsta fall kunde avvara, om de av påfrestningarna själva förolyckades. Säkerligen har också denna metod försökts, men förgäves. Konung Erik skickade nu ner till Kalmar en viss Kristoffer Skräddare — om efternamnet var ärvt eller en yrkesbeteckning förmåler inte historien — men knappt var han avskickad, förrän den rådville konungen skrev ner till Kalmar och förbjöd honom att befatta sig med bärgningen. Men ville han försöka sig på att bärga barlasten — som säkerligen utgjordes av järntackor och nerskrotade kanoner — så var det honom obetaget. Saken blev emellertid föremål för prövning av en avdelning inom riksrådet, som befann sig i Kalmar under presidium av Svante Sture d. y. Rådet föreslog, att man skulle sänka fyra gamla skepp »fulle med sten», troligen för att med dessa som underlag bygga kajer runt vraket, där spel för lyftning kunde placeras. Genom senare tiders dykarundersökningar har konstaterats, att förslaget om sänkning av skepp icke kom till utförande. I stället nedlades en rad väldiga stenkistor direkt på den ganska fasta lerbotten. Detta torde ha skett under vintern 1564—65, medan isen bar.

Arbetet med bärgningen av *Elefanten* anförtroddes omsider den framstående slottsarkitekten Jakob Richter, som vid denna tid

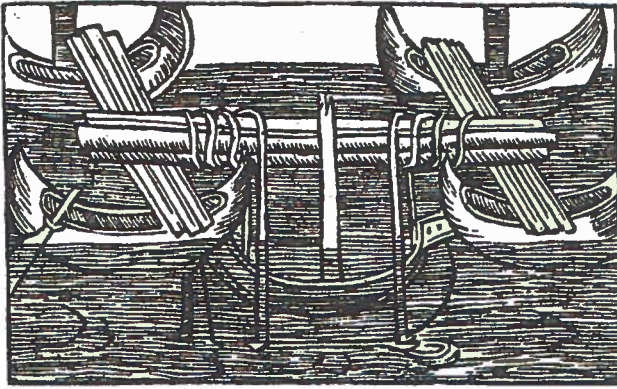
Den svenska Elefanten sluter sig värdigt till raden av de samtida havets jättar, om vilka dessa tre bilder söka ge en föreställning. Överst ses sålunda Great Harry, den

engelska flottans och Henrik IV:s stolthet, efter en — dock ej helt pålitlig — gravyr, återgående på en målning av Holbein från 1523. — I mitten drottning Elisabeths

flaggskepp, den ryktbara Ark Royal, byggd 1587, å en samtida avbildning. — Nederst ses Mars, Jakob Bagges amiralsskepp, från en 1500-talsgravyr över katastrofen den 31 maj 1569, när det gick till botten med 800 man.

»Det händer understundom, att stora skepp förlisa i följd av våldsamma stormar eller till och med i den trygga hamnen, när vädret är lugnt, gå i kvav på grund av någon oförsiktighet», skriver Olaus Magnus 1555 i sin »Historia om de nordiska folken» och kommenterar träsnittet ovan: »När så inträffar, plägar man lägga två eller fyra särskilt goda båtar på ömse sidor om vraket, fylla dessa med vatten och förbinda dem med bjälkar, varefter man låter skickliga dykare draga starka linor under skeppet, som man vill lyfta upp, och fastgöra dem ovan till vid bjälkarna till höger och vänster...» Därpå »...öser man vattnet ur båtarna igen, med den påföljd att dessa så småningom höja sig, allt efter som de tömmas, och det sjunkna skeppet i och med detsamma lyftes upp». Vad sjunkna krigsfartyg beträffar, »lastade som de äro med bössor av koppar och järn samt stenklot», medger emellertid Olaus Magnus att bärgningsmöjligheterna voro små. För Elefantens del voro också tidens resurser otillräckliga.

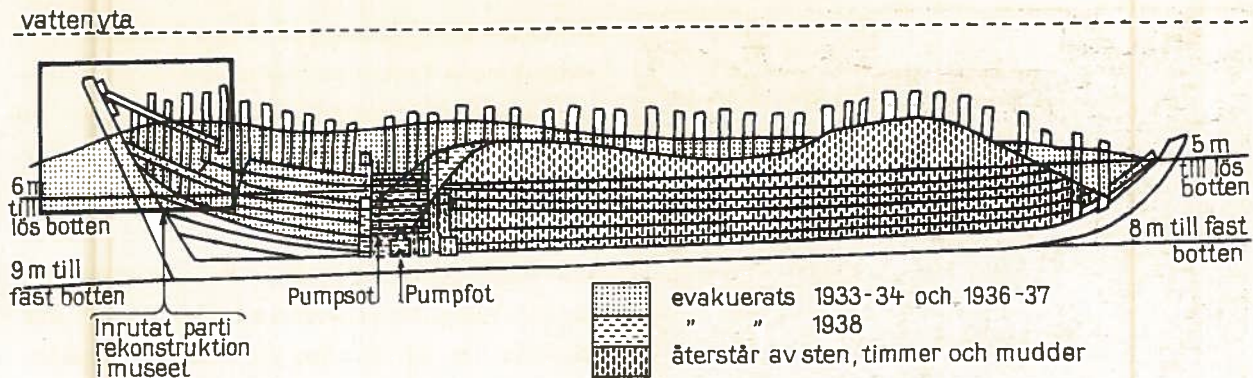
arbetade med Kalmar slotts utbyggnad och förskönande och som förmodligen var den ende tekniskt skolade person, som fanns att tillgå. I konungens brev talas om användning av starka bommar, säkerligen i förbindelse med spel, under samtidigt »ösande». Sistnämnda uttryck antyder, att pumpen icke var åtkomlig. Då resultatet emellertid alltså var negativt, föreslog Richter användandet av »skruvkonst», som han förmenade icke skulle »fela». Det är första gången som förekomsten av domkrafter antydes i urkunderna.

Konung Erik vägrade emellertid att gå med på Richters förslag, som kungen ansåg skulle förstöra skeppet. Detta arbetade sig efter hand ner till fast botten, överbyggnaden och vad som av skrovet stack upp ur sjön gick snart all världens väg. Under tidernas lopp släppte förbindningarna i stenkistorna sitt tag; stenarna ramlade ut på botten eller ner i vraket. Sjön och isgången, som här är svår, underlättade förstörelsearbetet.

UNDERSÖKNINGAR AV VRAKET 1933—39.

På sommaren 1933 — 369 år efter det skeppet förolyckades — gjordes med hjälp av dykare en första undersökning av *Elefantens* vrak, som ligger på omkring sex meters djup och vid klart vatten är väl synligt från vattenytan. Det gällde då endast att få bekräftelse på att vraket verkligen härrörde från *Elefanten* samt att om möjligt få en föreställning om dess storlek. Denna preliminära undersökning jämte bedrivna arkivforskningar skingrade varje tvivel om vrakets ursprung. Undersökningsarbetena fortsattes under följande år i avsikt att få underlag för en rekonstruktion av skeppet.

När dykaren första gången gick ned i vraket, möttes han av ett enda virrvarr av sten och huller om huller liggande timmer samt uppstickande spant. I vrakets båda ändar, där skeppet varit skarpare och alltså haft mindre rymd än midskepps, var vraket begravt med sten upp till tre meter från vattenytan; midskepps lågo stenarna mest vid sidorna med stora gropar i mitten. Stenkistornas återstående höjd växlade; på skeppets styrbordssida lågo stenarna ännu som en hög vall upp till två meter från vattenytan, hotande att störta ner i vraket. Då, såsom framgår av bilden å nästa sida, stenkistorna inte gått ända fram till förstäven — detta givetvis för att lämna en öppning, genom vilket skeppet efter lyftningen skulle varpats in mot land — var här så pass stenfritt, att dykaren kunde konstatera, vad som var skeppets för. På ett ungefär kunde också bestämmas, var skeppet slutade akterut. Under efterföljande undersökningar kunde en rad lågt liggande däcksbalkar här och där friläggas, och sålunda blev det möjligt att få en

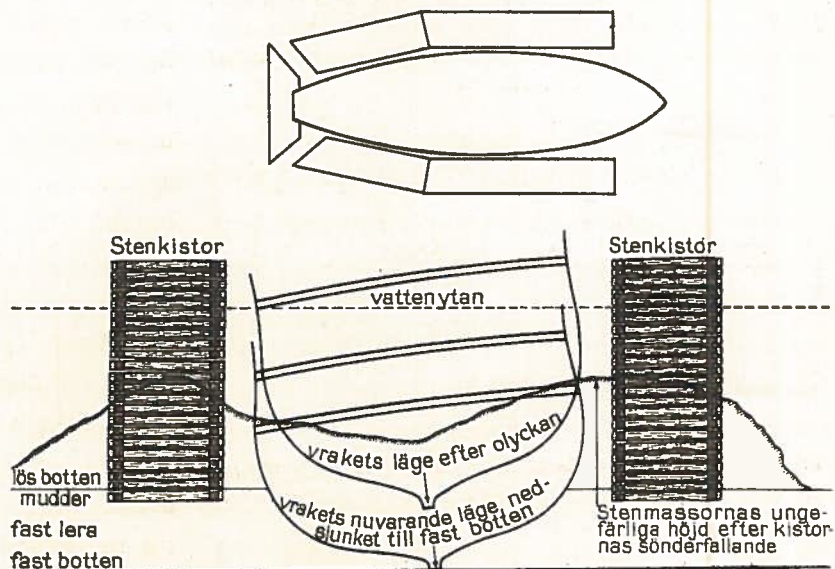

Elefantens vrakrester, sådana de lokaliserats vid undersökningarna. Bilden åskådliggör också gången av undersökningsarbetet och vilka partier, som hittills blivit frilagda.

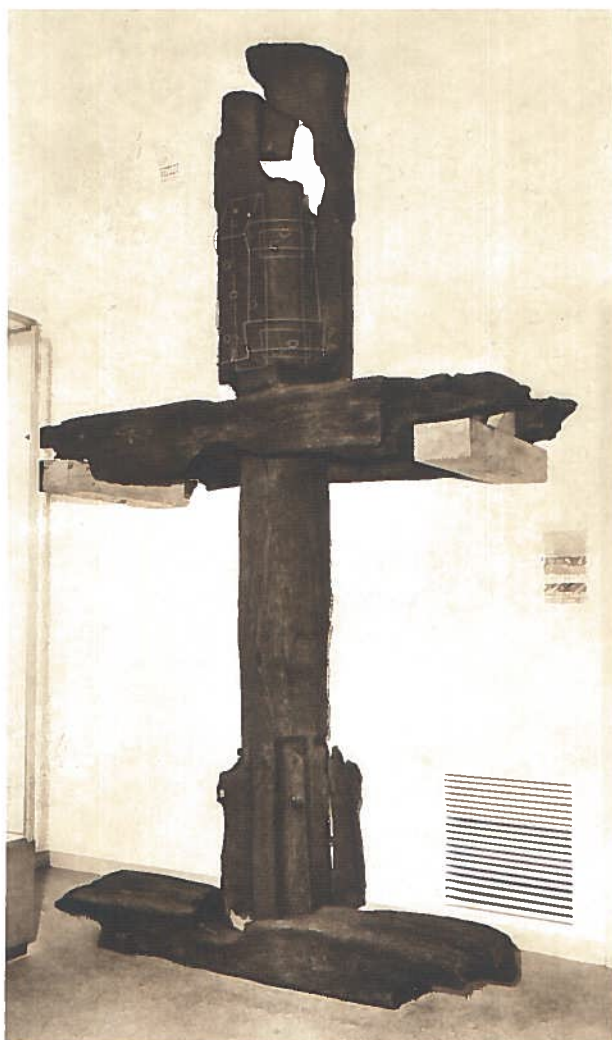
ungefärlig bild av skeppets dimensioner. Ett löst liggande stävparti samt det stora gångspelet upptogs. Efter hand ha flera hundratals ton sten plockats upp ur vraket och från sten-kistorna utanför, särskilt i stävarna. Omkring 500 lösa vrakdelar ha därunder tagits upp, bestämts till sitt läge, märkts och inoljats. Från akterskeppet ha också vissa fasta delar borttagits och jämte sådana löst liggande timmer, som kunnat identifieras, tagits till förvar i Sjöhistoriska museet i Stockholm.

Vraket har, såsom framgår av bilden härunder, en avsevärd slagsida åt babord. Babordsidan ligger sålunda djupare i den c:a 3 m. djupa bottenleran än styrbordssidan och är följaktligen bättre bevarad. Allt timmer, som ligger i detta skikt, är nämligen helt oförändrat, medan det, som ligger ovanför, är svårt anfränt och ner slitet av det i nästan ständig rörelse varande havsvattnet. Sådana skeppsdelar, som täckts med nerramlad sten, äro emellertid långt bättre bevarade än sådana, som saknat detta skydd. Längst akterut ha t. ex. oskyddade bordläggningssplankor slitits ner från en ursprunglig tjocklek av 10 cm. till nu nästan ingenting. Ett starkt ner slitet timmer kan emellertid på en punkt, där det suttit en järnbult, ha kvar sin ursprungliga tjocklek, ty rostbildningen har verkat som ett pansar.

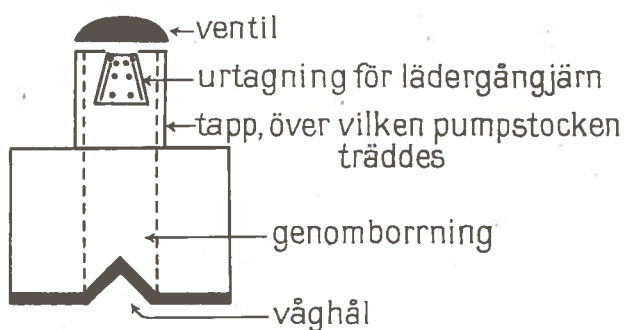
Stumparna av de avbrutna stävarna sticka upp ur lerbotten. Sedan vraket frigjorts från sten, lösa timmer och mudder, ha både i aktern och fören många intressanta konstruktiva detaljer blottats. Av vidstående bild framgår, att gränsen för den ännu kvarliggande stenen ligger omedelbart för om en kättliknande uppbyggnad, pumpsoten. Den tjänade som skydd för pumpröret och som nedgång, när man behövde göra rent (sota) i ventilen vid kölen. Något för om pumpen påträff-

Vraket av Elefanten mellan stenkiörorna: det sannolika läget omedelbart efter olyckan och det nuvarande, sedan det under seklernas lopp sjunkit ner till fasta botten.

Ilja medfaren är huvudparten av de fynd, som upptagits från Elefantens vrak. Detta gäller också gångspelet, vars omkring 3 m. höga rester monterats i Sjöhistoriska museet i Stockholm.

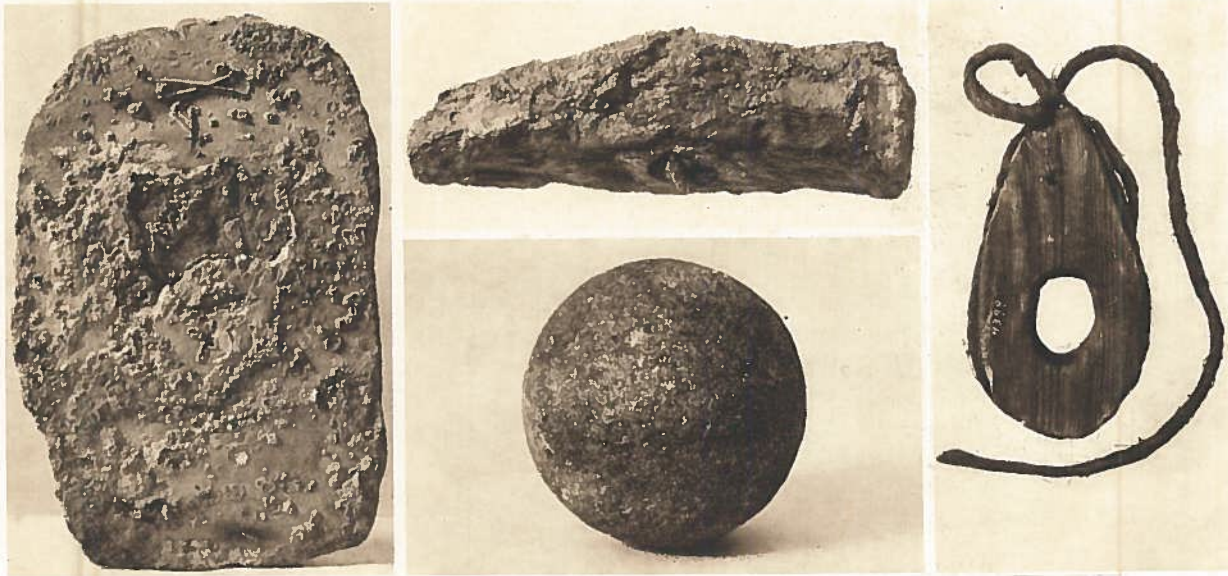
Tillräckligt mycket är tillvarataget av Elefantens pump för att man i detalj skall kunna rekonstruera pumpventilen. Konstruktionen framgår av denna skiss.

och att uppbära tunga föremål. Det andra laget, som ligger blott en dryg meter över det understa, har motsvarat vad vi nu för tiden kalla trossbotten, men som under 1500-talet kallas lastbalkar. På dessa, som ha klenare dimension än de understa och översta balkarna, torde

fades gångspelet, varmed man hissade storrån och ankaret samt förhalade och varpade.

Vid pumpen — eller rättare den på kölen stående pumpsoten, ty själva pumpröret fanns inte kvar — påträffades till slut kölsvinet och kölen. Vid pumpsotens akterkant fanns ett tvärskeppsskott, det tredje från stäven räknat, med mycket väl bibehållna plankor av fur, (se bild sid. 97, visande skrovets form på insidan av garneringen). Bilden visar f. ö., hur *Elefanten* var konstruerad vid balklagen. Trenne dylika lag finnas bevarade, de översta balkarna dock mestadels avbrutna och ur sina lägen. Den understa balken, som är mycket grov, ligger blott c:a 1 1/2 m. över kölsvinet och uppbäres av kraftiga, på garneringen ligande innerspant eller »kattspår». Ovanpå balken är på var sida fäst ett grovt knä, som uppåt fortsätter i en s. k. slagstinnare (grov innerspant), i vilket de övre balkarna äro infällda och fastgjorda med järnbultar. Den översta balken uppbäres dessutom på andra sidan av ett knä, bundet till ytterspanten. Denna kraftiga förbindning på insidan av garneringen var nödvändig med hänsyn till den ganska svaga konstruktion, som utmärker ytterspanten. Dessa är inte som nu för tiden parvis placerade intill varandra med bultar längskepps genom båda spanten, utan gå var för sig upp från kölen. Inte ens spantets olika delar äro förbundna med varandra genom spikar eller naglar, utan de till en enkel men lång lask spetsade ändarna ligga löst mot varandra och fasthållas blott genom bultar och naglar, drivna genom bordläggning, spant och garnering. Denna metod, som kan betraktas såsom ett relik från klinkbyggnadstiden, övergavs under 1600-talet.

Av de trenne bjälklagen har endast det översta haft däck. Det understa torde mest haft till uppgift att förstärka skrovets bottenparti

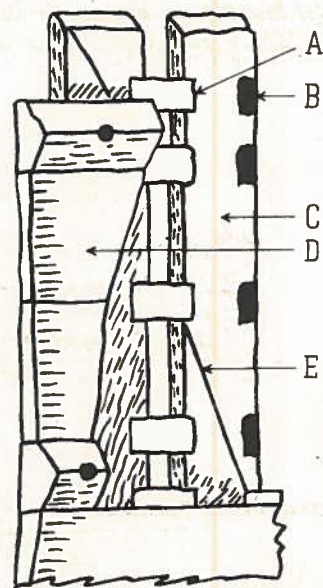
Några av de lösa fynden från *Elefanten* (en rad andra återgivas i kap. om *Livet ombord*): Till vänster en blytacka med dess bomärkeliknande »fabriksmärke» överst; i mitten en starkt förrostad, 26 cm. lång slägga av stål med rest av träskaft; därunder en ovanligt vacker stenkula (8 »tummer» i diameter); längst till höger en dotkopp med kip i ytterkanten. — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

ha placerats löst liggande plankor som underlag för varjehanda gods samt persedlar för den talrika besättningen. Det översta laget ligger omkring 2 m. över trossbotten och torde varit överlöpet eller huvuddäcket. Över de båda översta bjälklagen ha legat skärstockar, d. v. s. genom hela skeppet gående längskeppsförbindningar, såväl midskepps på båda sidorna om däcksluckorna som synbarligen också bordvarts. Antalet överlopps balkar synes ha varit 16.

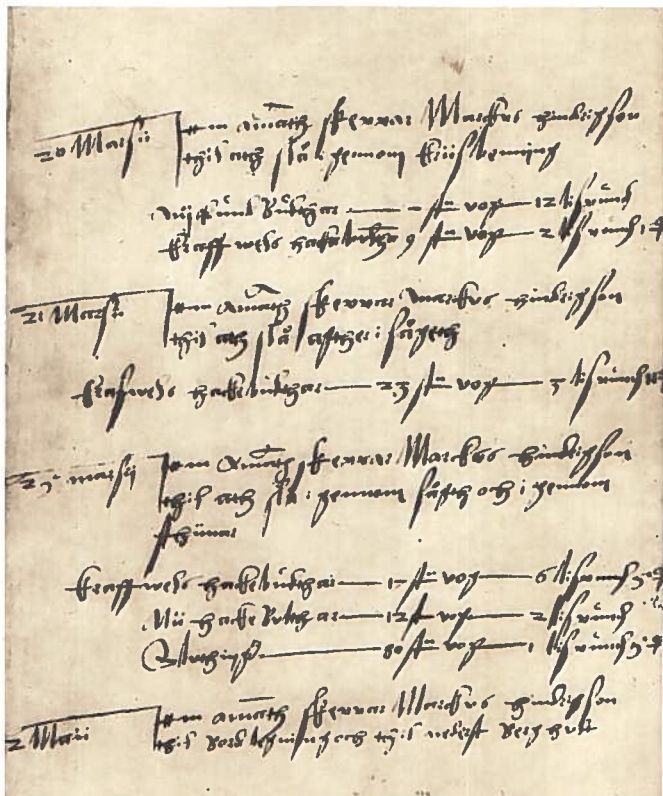
I byggnadsräkenskaperna omnämnas förutom lastbalkar och överlopps balkar även kobryggans balkar. Möjligt är att *Elefanten* hade ett övre däck ovanför överlöpet såsom plattform för lätt artilleri, för sjöfolket under manöver och för knektarna under strid och att detta däck eller del därav gått under benämningen kobrygga. Inga spår av detta däck finnas kvar; såsom åtkomligt för alla förstörande krafter kan det på ett tidigt stadium ha bortspolats.

Detta är också förhållandet med överbyggnaden. I byggnadsräkenskaperna redovisas de mängder tjära och beck, som åtgingo för att becka överlöpet, kajutan, »kompanien» (akterkastellet), »förtäckian» och förkastellet. Det är alltså tydligt, att skeppet såväl akter- som förut hade tvenne plattformar eller däck ovanför överlöpet, varav den undre plattformen låg ungefär i nivå med kobryggan. Möjligen hade *Elefanten* också en liten hytta längst akter på kompanien.

Så gott som allt material i *Elefanten* är av ek; endast till skott och durkar nere i hålskeppet har använts fur. Allt är grovt dimensionerat, dock inte så grovt som man sett exempel på från hundra år yngre skepp. Bordläggningsplankorna äro mycket långa och merendels mycket breda; över $\frac{1}{2}$ m. bredd har uppmätts på somliga.

Elefantens spantkonstruktion med enkla laskar mellan spantens olika delar samt lator infällda i spanten under nåten; A latta under nåten; B fördjupning i spantet för latta; C spant; D bordläggning; E enkel lask.

Räkenskaperna för *Elefantens* bygge äro i mycket stor omfattning bevarade i Riksarkivet. Denna lilla provsida ur det skeppsbyggnadshistoriskt mycket givande material, de utgöra, redovisar några poster från förrådet utlämnade bultar:

- 20 Marsii Item anammath skeppar Markus Hindrigson thil ath slå igennem krüsbenning [beting vid kryssmasten] Ny rund bulthar — st. vog 12 lispund, kraffwels hakebulthar 9 st. vog 2 lispund 1 markpund.
- 21 Marsii Item anammath skeppar Markus Hindrigson thil ath slå agther i sågeth [akterskarpet] kraffwels hakebulthar 23 st. vog 3 lispund 11 mark.
- 25 Marsii Item anammath skeppar Markus Hindrigson thil ath slå igennem sågeth och igennem sthüinar kraffwells hakebulthar 17 st. vog 6 lispund 5 markpund Ny hakebulthar 12 st. vog 2 lispund Sluthingh 80 st. vog 1 lispund 5 markpund.
- 2 Maii Item anammath skeppar Markus Hindrigson thil bord legning och thil nederst berghult.

mellan plankorna kommo att ligga efter lattans medellinje. Av dessa lattor, som hade till uppgift att stoppa drevet, ha många tillvaratagits.

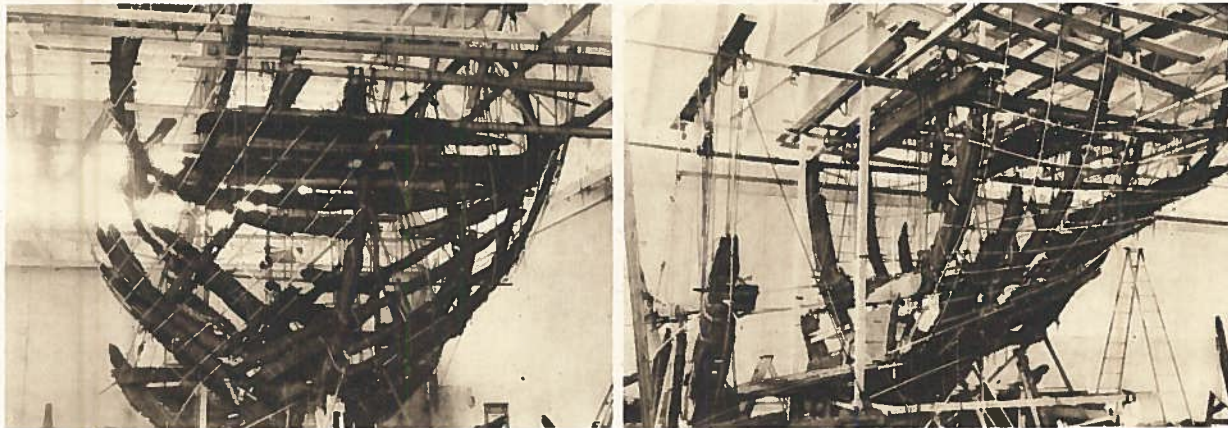
Till drev använde man strängar av nöthår; de kallas i räkenskaperna för »sior». Dessa doppades i tjära före drivningen. I räkenskaperna redovisas också rullbly, vadmal och blyspik. Blyplåten spikades fast över nåten med tjärad vadmal på insidan. Sådana plåtar ha upptagits med kvarsittande tygrester.

För bedömande av *Elefantens* storlek lämna urkunderna många värdefulla uppgifter. En urkund angiver lästetalet till 400. Nu vet man inte med säkerhet, vad detta egentligen innebär, ty, fränsett att det fanns olika stora läster, kan lästetalet beräknas på många sätt. Räk-

Ätminstone nertill ha de breda plankorna en tjocklek av 1 dm. Var tredje plankor är emellertid endast hälften så bred, men nästan dubbelt så tjock på mitten med triangelformig utsida. Dessa senare inneburo givetvis en förstärkning av ytterhuden och tjänade ett särskilt ändamål, nämligen att upptaga de järnbultar, som drevos genom inner-spant, garnering, ytterspant och bordläggning. Genom de breda men tunnare plankorna slogos endast spikar och träaglar.

För att återgå till byggnadsräkenskaperna, som för *Elefantens* vidkommande lyckligtvis äro ganska fullständiga, har man kunnat konstatera mycket god överensstämmelse mellan dessa och resultatet av undersökningarna i vraket. Ett exempel är den förut omnämnda pumpsoten, som emellertid i räkenskaperna kallas »steckwart», ett säkerligen holländskt ord, som betyder »gången till pumpsteket». Ett annat är följande. I räkenskaperna talas ofta om spik till lattor (lattspik) eller att ett skepp blev »fullattat». Därmed menades, att man mellan tvenne spant, som ej lågo »close an», i därför utsparda små fördjupningar i spanten, motsvarande lattornas tjocklek, spikade fast små trästycken, lattor, av några cm. tjocklek (jfr bilden å föregående sida). De anbringades, så att nåten — eller, som man kallade dem, såten —

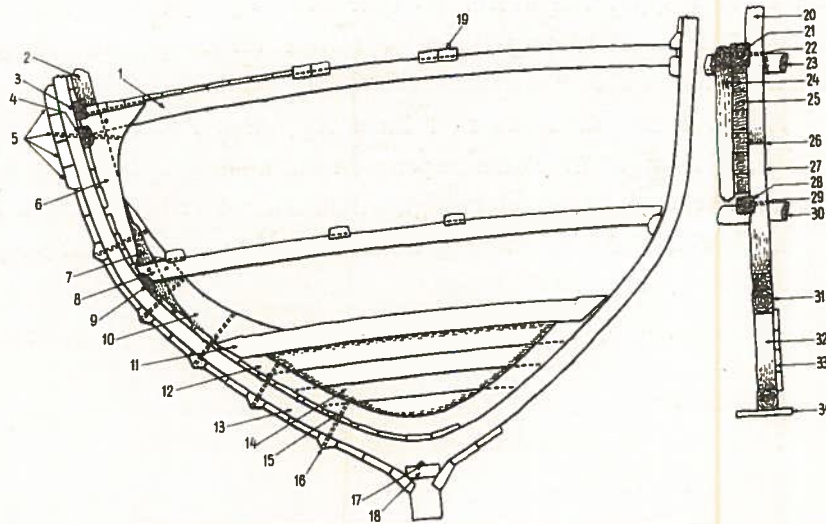

En del av de vrakrester — alla tillhörande *Elefantens* akterskepp — som tillvaratagits och konserverats, befinna sig nu å Sjöhistoriska museet i Stockholm. Dessa båda bilder äro tagna under de rekonstruktionsförsök, som utfördes på Örlogsvarvet i Stockholm 1938.

nar man efter den minsta enhetens, markpundets, vikt vid 1500-talets mitt och utgår från att med visst lästetal menades lastdrygheten, med skeppet fullt riggat och utrustat, erhålles ett tontal på omkring 800 ton. För ett segelfartyg från denna tid var detta icke så litet.

Elefanten förde följande bestyckning. Av grovt skytt fanns: 4 $\frac{1}{2}$ -kartover, 8 fältslangor, 6 $\frac{1}{2}$ -slangor och 4 falkunetter, allt av koppar samt 2 hela slangor, 8 $\frac{1}{2}$ -slangor, 2 $\frac{1}{4}$ -slangor, 2 enkla falkunetter och 2 falkunetebarsser jämte 8 stenbyssor av järn, tillsammans 46 pjäser grovt skytt. Härtill kom av smått skytt: 7 falkuner, 4 falkunetebarsser och 12 hakar.

De i räkenskapen förekommande uppgifterna om *Elefantens* rigg lämna trots sin ofullständighet ett gott material för bedömande av skeppets ungefärliga dimensioner. Man finner exempelvis av dessa, att skeppets »storskönval», det nedersta råseglet på stormasten, krävde 70 famnar tross till lik, 30 dukar buldan å 20 alnar (= 600 alnar), medan fockeskönvalen krävde 21 dukar å 17 alnar (= 357 alnar); till märs-

Försök till rekonstruktion av *Elefanten* vid 5:e balklaget akterifrån (9 meter från häckbalken); ungefärlig skala $\frac{1}{100}$. 1 överlopps balk; 2 stynnare (grovt innerspant); 3 livhult; 4 balkvägare; 5 bergihult; 6 hängknä, som uppbär överlopps balken; 7 undre del av stynnaren, sammanfogad med det stödjande knät; 8 lastbalk; 9 balkvägare; 10 stödjande knä, som upptill övergår i stynnaren; 11 undre lastbalk; 12 »kattspår» (innerspant), på vars övre ända balken vilar; 13 spant; 14 tvärskeppsskott; 15 garnering; 16 var 3:e bordläggningsplanka har denna form; genom dessa gå järnbultar genom hela sidan; 17 våghål; 18 resningstimmer; 19 skärstockar (långskeppsförbindning). — Till höger en skiss utvisande upphängningen av balkarna, sedd från styrbord. 20 stynnare (grovt innerspant) på förkant av balken; 21 överlopps balk; 22 järnbult genom knä, balk och stynnare; 23 balkvägare; 24 hängknä på akterkant av balken; 25 garnering; 26 lasköm; 27 stödjande knä, hoplaskat med stynnaren; 28 lastbalk; 29 järnbult genom balk och knä; 30 balkvägare; 31 undre last- eller stödbalk; 32 »kattspår» (innerspant), på vars övre ända balken vilar; 33 skottplanka av fur; 34 garnering.

seglet åtgick 24 famnar tross till lik och 15 dukar å 18 alnar 3 quarter (=281 alnar) buldan. Tvenne bonetter till fockeskönvalen krävde tillsammans 257 alnar.

Den längsta däcksbalk som upptagits, ehuru i två delar, synes icke ha understigit 11 meter i längd. Om man antar att denna var skeppets längsta däcksbalk, skulle kölen, som vanligen var tre gånger så lång som längsta balken, haft en längd av 33 meter. Skeppets längd över stäv, vanligen $\frac{4}{3}$ av köllängden, bleve i detta fall 44 meter. Härtill kommer längden av galjonen och akterskeppets överhänge, varom man ingenting vet. De anförda siffrorna visa, att möjligheter finnas att med tillgängligt material något så när rätt bestämma *Elefantens* storlek, men full visshet därom kan först vinnas, när köländarna blottats.

Riggens exakta utseende är ej känt, men det förefaller, som om *Elefanten* fört endast följande segel: blinda (ett råsegel under bogsprötet), fock (fockeskönval) och förmärssegel, storsegel (storskönval) och stormärssegel samt mesan (latinsegel på aktersta masten). Så avbildas *Elefanten* i Reesens krönika om Frederik II (se bild ovan sid. 90), vilket dock icke är något bevis. Det vid Björkenäs ungefär samtidigt byggda skeppet *S:t Erik* var modernare riggat, i det detta skepp förde övermärs- eller bramsegel på både stor- och fockmasten. Man har måhända här en förklaring till att *S:t Erik* föredrogs, när det gällde resorna till England och Skottland.

Man vet inte med säkerhet huru *Elefanten* styrdes; men att till rorledning användes grova kättingar framgår av räkenskapen. Ingenting säges dock om huru de anbragtes. Beträffande *S:t Erik* framgår däremot tydligt, att kraften överfördes till en rorpinne.

Elefanten hade en ansenlig besättning. På våren det år skeppet förolyckades, inmönstrades tillsammans 272 man skeppsfolk. Huru många skeppsknektar, som medföljde, är icke känt, men säkerligen uppgingo de till minst lika många som skeppsfolket.

Undersökningarna av *Elefanten* ha hittills inte blottat några mera märkvärdiga kulturföremål. Förutom en blytacka med fabriksmärke, oanvänt rullbly, kulor av sten och järn, må nämnas rester av skodon, av vadmal och filt, en handske av läder, en stekplåt av bränd lera, en bronsvikt och några småföremål av nautiskt intresse. Stavar och bottnar till tunnor samt björk- och alvedsträn höra också till fynden (av vilka en del äro avbildade nedan i kap. om Livet ombord och i land). Ett fynd, som lämnar fältet fritt för gissningar, är tvenne ståtliga, tillhuggna kalkstensplattor som lågo midskepps om styrbord.

Ett från skeppsbyggnadssynpunkt mycket intressant fynd är kölen och andra delar till en mycket stor båt, måhända *Elefantens* esping.

Det har alltid sin svårighet att tolka det förgångna och tyda dess minnen, allra helst om dessa ligga på havsbotten. Genom undersökningarna av *Elefanten* har dock bevarats från glömskan åtskilligt av detta ståtliga minne från en vår flottas storhetstid. Genom fortsatt arbete är ännu mycket att vinna.

SKEPPSGÅRDAR OCH VARV UNDER ÄLDRE VASATID

Vad man nu för tiden förstår med örlogsstation, kallades under äldre tid *skeppsgård*. Dit förlades en större eller mindre del av flottan i vinterläge under tillsyn och vård av befäl och manskap. På våren blevo skeppen här utrustade och fingo sina besättningar. Då härför krävdes rätt omfattande anstalter, såsom verkstäder och förråd av många slag, möjligheter att förlägga och bespisa skeppsfolk m. m., samt då skeppen under stillaliggandet inte kunde lämnas utan skydd av befästningar, var man vid valet av plats för en skeppsgård hänvisad till befästa kuststäder, såsom Stockholm, Kalmar, Älvsborg, Nya Lödöse, Nyköping, Åbo och Viborg. Efter hand som det strategiska läget förändrades, tillkom Helsingfors och Kexholm samt under nordiska sjuårskriget mera tillfälligt Varberg såsom ersättning för den av danskarna ockuperade örlogsbasen vid Älvsborg.

Som regel hörde till varje skeppsgård ett *varv* för nybyggnad och reparation av skeppen, men då man för nybyggnad var mycket beroende av god tillgång på lämpligt virke, framför allt ek, förlades nybyggnaden ofta till varv i landsorten, där förutsättningarna i övrigt för uppriktande av skeppsgårdar inte voro för handen. Under såväl 1500-talet som början av 1600-talet sträcktes kölar på många platser såväl längs svenska kusten ända upp till Västerbotten som ock i Finland. Även vid de större insjöarna byggdes fartyg, ehuru av ringa storlek.

Dåtidens fartygsbyggen, särskilt gäller detta små skepp, såsom galejor, håpar, »furufåsar», skutor, pråmar och andra farkoster av enkel beskaffenhet, fordrade inga invecklade och omfattande anstalter; en lämplig strand, virke och järn var vad som behövdes. Byggnaderna voro oansenliga och verktygsutrustningen enkel. Där stora skepp byggdes måste naturligtvis anspråken höjas; bl. a. fordrades byggnader för förläggning av timmermännen och de övriga hantverkarna. Merendels fördes de nybyggda skeppen till de större skeppsgårdarna för att riggas och utrustas.

I början av Gustav Vasas regering, medan örlogsskeppen ännu voro både små och fåtaliga, präglades också skeppsgårdarna av en primitivitet, vilken efter hand som flottan tillväxte måste vika för en mera industribetonad ordning. Liksom hela landets administration sköttes av kungen själv med tillhjälp av ståthållarna och fogdarna, så var skeppsgårdarnas organisation den enklast möjliga. Eftersom skeppsgårdarna »lågo under slotten», var det naturligt, att slottens styresmän hade befälet över dem. När ett skepp avrustades, försvann vanligen skeppshövitsman-

nen och återgick till sin borgerliga näring, men skepparen, som var den egentlige fartygschefen, stannade kvar vid skeppsgården och tog hand om sitt skepp, under slottshövitsmannens tillsyn. Den förnämste skepparen kom efter hand att intaga en förmansställning i förhållande till de övriga, såsom exempelvis den mycket betrodde och namnkunnige Olof Roskarl d. ä. vid Stockholms skeppsgård, och kallades *gårdsskeppare*. Många gånger vände sig kungen direkt till gårdsskepparen med sina befallningar, förmaningar och anvisningar.

Gustav Vasa, som ville ha ordning och reda i allt, såg till, att ingenting förfors genom bristfälligt redovisning. Till ståthållarnas och gårdsskepparnas hjälp tillsatte han *skrivare* för redovisningen, motsvarande nutidens förrådsförvaltare. När t. ex. större delen av flottan åren 1560—1562 var förlagd till Älvsborg, skickade konungen skrivaren Mårten Tönnesson dit ner till amiralens och slottslovens hjälp, »efter det I icke själva kunnen så räkna», såsom han uttryckte sig. Skrivarna mottogo vad som anskaffades för skeppsgårdens behov och bokförde dag för dag vad som lämnades ut och togo kvitto härpå, som bifogades den årliga redovisningen till räkningekammaren. Den mera ingående granskningen i kammaren utfördes givetvis av kamrarråden och deras biträden, men kungen själv var inte främmande för vad dessa papper innehöllo.

I den mån bestyret med skeppsgårdarnas förvaltning ökade i omfattning, allt eftersom örlogsflottan tillväxte, krävdes personal som uteslutande kunde ägna sig däråt; slottsfogdarna hade ju mycket annat att sköta. Så tillkom en särskild hövitsman, som ibland benämndes *gårdskapten*; skeppsgårdarnas organisation i övrigt behandlas i nästa period.

Skeppsgårdarnas och varvens *tekniska* personal, »ämbetsfolket», utgjordes av skeppsbyggmästare, en eller flera allt efter omfattningen, skeppstimmermän, sågare, »mersemakare», svarvare och blockmakare, snickare, bultslagare, nagelskärare, tunnbindare, borrhare, smeder, segelsömmare, vantmakare, repslagare och spinnare, »tjärusjudare», målare m. fl. Tillgången inom landet på skickliga hantverkare var efter unionstidens förfall inte stor. Många införskrevos utifrån.

Förplägnadstjänsten krävde sin särskilda personal, såsom skaffare, kockar, bagare, bryggare m. fl. För vaktgöring och den militära tjänsten i allmänhet funnos högbåtsmän och gemene båtsmän. De som vaktade skeppen under vintern gingo under benämningen »vintervakten».

SKEPPSGÅRDEN I STOCKHOLM.

Stockholms skeppsgård var den utan jämförelse största och viktigaste, ehuru väl den i början av Gustav Vasas regering i och för sig icke var någon imponerande anläggning, där den låg under slottet med sina oansenliga byggnader placerade vid stranden åt nordost och i förborgen innanför slottsmuren samt med skeppen liggande utanför, inom den s. k. kransen, ett pålverk i strömmen. Av byggnads- och andra räkenskaper finner man, att särskilt under 1540-talet här rådde en mycket livlig byggnadsverksamhet, men var stapelbäddarna lågo framgår inte. Det här reproducerade Hogenbergssticket återger visserligen inte slottet, som det såg ut före 1550, men då det fria utrymmet var begränsat till området utanför den gamla ringmuren är det likväl svårt att förstå, att strandremsan kunde ge rum för stapelbäddar och alla andra anstalter

---

BILDEN Å MOTSTÄENDE SIDA. Dessa två värdefulla bilder av Sveriges huvudstad på Johan III:s tid ingå i Braun—Hogenbergs stora gravyrverk »*Civitates orbis terrarum*». Det är de äldsta topografiskt vederhäftiga bilderna av Stockholm, som existera. Norrifrån domineras stadsbilden av kungliga slottets väldiga komplex med dess tinnar och torn — och vid slottets fot ligger den kungliga svenska örlogsflottans huvudstation.

Stockholm omkring 1580. Kopparstick av Fr. Hogenberg efter teckning av H. Scholeus.

eller att det var möjligt att bekvämt sjösätta skepp innanför kransen. Man frestas att antaga, att stapelbäddarna för åtminstone de stora skeppen redan tidigt förlades till andra ställen i staden. Av vissa uppgifter framgår det, att skeppsbyggnad mot slutet av 1520-talet utfördes på Helgeandsholmen, som med en brygga var förenad med skeppsgården, och på 1540-talet vid den västra stranden av Staden mellan broarna, ungefär där Ridderhustorget nu är beläget. Några större fartyg kunde dock knappast ha byggts vid Mälaren, då djupet i Söderström förmodligen var ringa.

Den förste skeppsbygmästare, som omtalas, är »mäster Hans skeppsbyggare». Han synes ha dragit sig tillbaka 1532. Året före fick han ett hus i Stockholm för de tjänster, han gjort med »sin konst och sitt hantverk». Ungefär vid samma tid skymta några andra namn, antydande utländsk, måhända holländsk nationalitet, såsom Jakob Hake, Jakob Bårs (eller Brås), Jakob Meymberg, Peter Bårs m. fl. År 1538 var »mesterman» Per Körer anställd på daglön i 9 veckor, då han arbetade på *Stora Kravelen*. Det är, som förut antytts, mycket förklarligt, att Gustav Vasa måste införskriva yrkeskunnigt folk utifrån. Inte minst var detta nödvändigt, när det gällde att bygga stora skepp. Vid denna tid undergick skeppsbyggeriet en hastig utveckling, närmast som följd av kravellmetodens allmänna införande istället för klinkbygget, som under medeltiden var det förhärskande. Skeppen kunde nu byggas mycket större och starkare. Vidare fann man på att hugga upp portar i skeppssidorna, vilket gjorde, att kanonerna kunde flyttas ner från överbyggnaden och göras större. Vissa hansestäder, såsom t. ex. Danzig, voro tidigt ute i detta avseende, i varje fall före vårt land.

Men inom landet funnos annars säkerligen många duktiga skeppstimmermän, som kunde läras upp till mästare. Redan i slutet av 1520-talet finna vi bland dessa Jakob Henriksson (Laicho), vanligen kallad »Finske Jakob», till skillnad från de många andra, som hade detta förnamn, och Holger Olsson, som senare vanligen kallas »mäster Hollinger», samt något senare Jakob Olsson. Dessa avancerade efter hand till skeppsbygmästare.

Med 1540-talets inträde kan man, som sagt, bättre följa verksamheten vid Stockholms skeppsgård, tack vare de delvis mycket fullständiga skeppsgårdsräkenskaperna, kompletterade med uppgifter från räkenskaperna från smedjan, klädkammaren m. fl. anstalter, som hörde till själva slottets förvaltning. En ny typ av örlogsfartyg, galejjan, införlivas nu med flottan. Ett och annat stort eller medelstort skepp byggdes, men utom galejor var det mest barkar och bojorter, den senare typen säkerligen av holländskt ursprung.

Om den i föregående kapitel omnämnda stora kravelen *Elefanten (II)*, till vilken kölen sträcktes 1554, vet man nu med säkerhet, att den inte byggdes under slottet utan på nuvarande Blasieholmen, säkerligen på östra stranden. Denna holme, som då var skild från Norrmalm genom Näckströmmen, kallades förut Käpplingeholmen men fick nu namnet Skeppsholmen. Holmen hade vid denna tid betydligt mindre yta än i våra dagar. Platsen för Nationalmuseum var då en ö, lilla Myntholmen. Eftersom skeppsgården under slottet alltjämt behövdes, ehuru i minskad omfattning, fick Stockholm sålunda två skeppsgårdar. Utrymmet på den åt Norrström rätt kuperade holmen tillät dock knappast anläggandet av en örlogsstation i egentlig mening. Byggnaderna torde ha inskränkt sig till vad som var nödvändigt för varvsrörelsen, såsom smedja, snickareverkstad, tackelkammare, inventarielkammare o. d., lyftkran, brobänk för skeppens kölhalning, samt kokhus och stugor för personalens förläggning.

Av vad som redan sagts är ju tydligt, att långt ifrån alla de anstalter, som egentligen hörde till skeppsgården, d. v. s. den till Stockholm förlagda örlogsbasen, kunde rymmas inom går-

Detta är ett utsnitt ur den äldsta Stockholmskartan (daterad 1622—24). Man ser i nedre vänstra hörnet nuvarande Blasieholmen, genom Näckströmmen skild från Norrmalm och genom en brygga el. dyl. förenad med Myntholmen (nu platsen för Nationalmuseum). Här — dåvarande Skeppsholmen — var platsen för Stockholms andra skeppsgård — mitt emot den första, under kungliga slottet belägna.

den, vare sig den vid slottet eller den nya. Vad som icke där rymdes låg till en del på Ladugårdslandet, där amiralitetet hade sitt bageri, proviantmagasin, hampförråd och mycket annat, jämväl bostäder. Det gamla ännu existerande kronobageriet vid Sibyllegatan är delvis uppfört under vasatiden, och gatunamnen på nedre Östermalm minna också om den tid, då amiralitetet här hade sina domäner. På Norrmalm låg »barkarestallen» och flottans äldsta reparbana liksom byssejutaregården, vilken dock, såsom tillhörande arkliet, i administrativt hänseende lydde under lantförsvaret, med förråden förlagda till slottet. Borrningen av de färdiggjutna styc-kena ägde rum vid kvarnen i Norrström, som också drev en mjölkvarn för amiralitetet. För övrigt var en del anläggningar spridda på andra håll, där det fanns vatten- eller vindkraft, såsom såg, hammarsmedja och krutkvarn vid Nacka, stamp och andra kvarnar på Norrmalm, Skeppsholmen och Vangsön (nuvarande Skeppsholmen). Av stor betydelse för skeppsbyggeriet voro givetvis sågkvarnarna, något som den praktiske Gustav Vasa heller inte förbisåg. Även på detta område synes utländsk yrkeskunnighet ha anlitats. När det gällde förädling av skogsprodukter, inte minst ekvirke, torde de baltiska länderna intagit en framstående ställning; »polska tjärubrännare» och sågare omtalas såsom anställda under Gustav Vasas tid.

Det har redan omnämnts, hurusom vid mitten av 1500-talet den svenska flottbyggnadspolitiken fick en annan inriktning än tidigare, hänemot en utsjöflotta, och att denna tog sig ut-

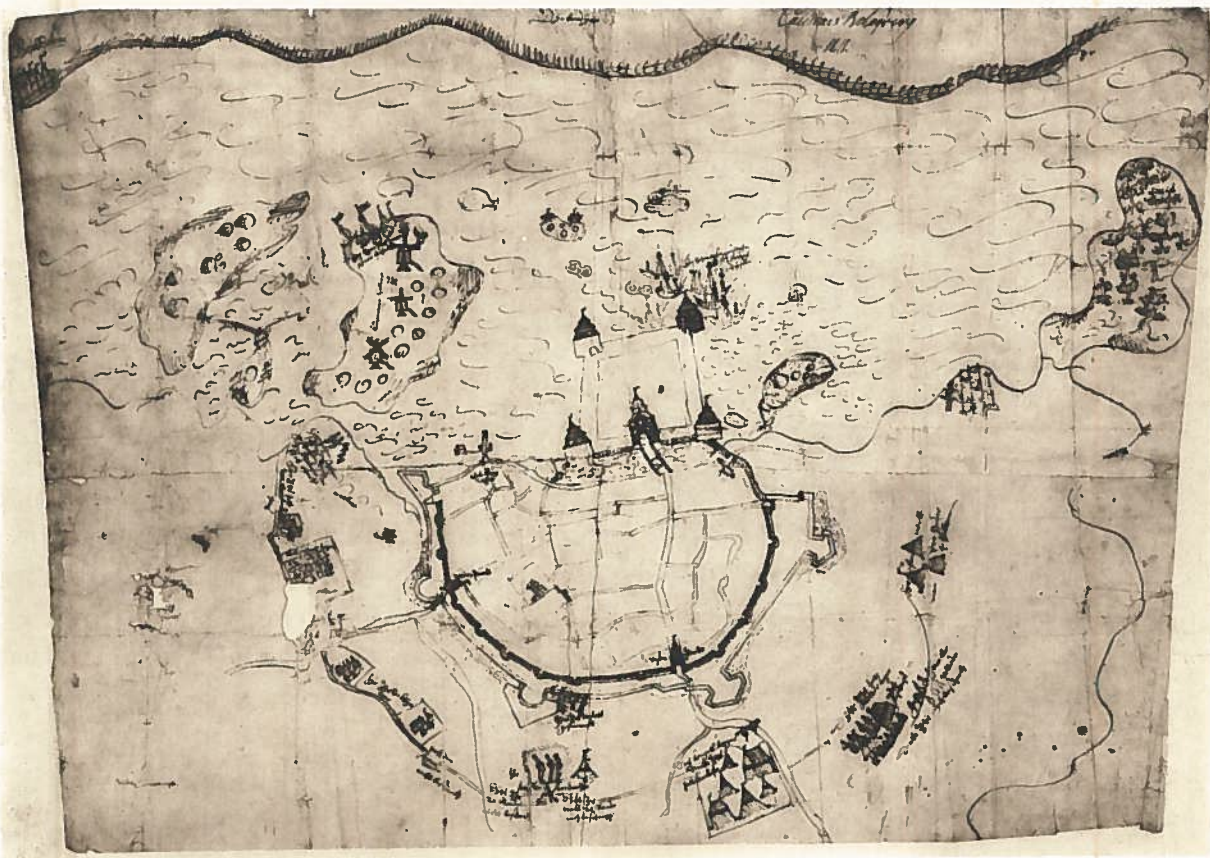

Många och detaljerade upplysningar om de äldsta Vasakonungarnas skeppsgård invid slottet lämnar tyvärr inte Scholeus—Hogenbergiska sticket. Tydligt utritad är emellertid pålkransen, innanför vilken man ser några av Johan III:s skepp. De tält, som skymta på den synliga udden av nuvarande Skeppsholmen, kunna möjligen tillhöra flottans dit förlagda folk. I Norrström ser man bl. a. det vattenhjul, som drev en anläggning för utborrninng av loppet i de färdiggjutna kanonerna och amiralitetets kvarn. — Detalj av det på sid. 101 återgivna kopparsticket.

tryck i stapelsättandet av större skepp. Åtskilliga av dessa byggdes på Skeppsholmen eller fingo där sin slutliga utrustning. Vem som egentligen byggde det ovan nämnda skeppet *Elefanten* (II) är ej med säkerhet känt. När det stapelsattes, var Finske Jakob skeppsbyggmästare på holmen, men tre år senare och ett par år innan *Elefanten* var fullt färdig — orsaken till den långa byggnadstiden är ej känd men kan möjligen ha ägt samband med det ryska kriget — inkom i landet en tydligen mycket framstående skeppsbyggare, »mäster Adrian». Denne, som konstruerade en lång rad av skepp av olika typer och som möjligen utövat inflytande jämväl på *Elefantens* slutliga utformning, var holländare men synes närmast ha kommit från Riga. Han kallas nämligen först »Adrian Lifländare» men senare alltid »holländaren». Hans lön, som utgick direkt från räntekammaren, var flera gånger större än de andra skeppsbyggmästarnas, och det är sålunda troligt, att han intog ställning såsom överskeppsbyggmästare vid flottan, ehuru han under många år synes ha vistats mest i Västervik.

Med Johan III:s regering ingick en ny nedgångstid för skeppsbygget i Stockholm. Av skeppsbyggmästare från 1500-talets slut må nämnas Henrik Hybertsson och Isbrand Johanson, »mäster Isebrand», som verkade än vid Stockholms skeppsgård än vid skeppsgårdarna och varven i landsorten. Deras nationalitet är oviss, men namnen antyda, att de kommo utifrån. Såväl i Holland som England gjordes under denna tid stora framsteg inom skeppsbyggnadskonsten, nya typer tillkommo, som också uppfyllde den nya tidens krav på ett konstnärligt

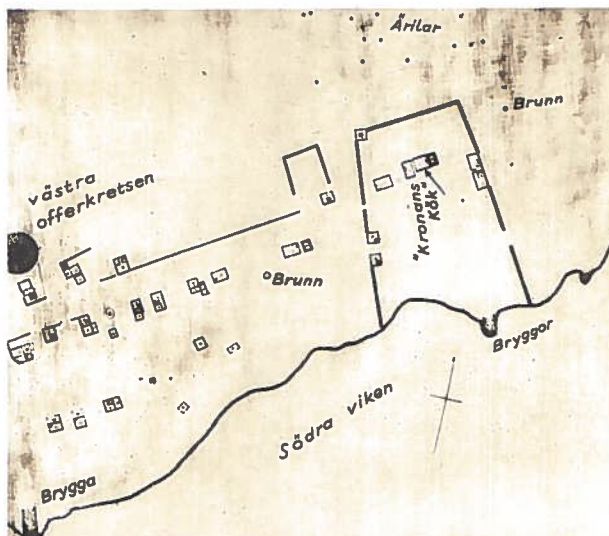

En plan i Krigsarkivet ger denna överskådliga bild av Kalmar stad och slott vid tiden för Christian IV:s belägring 1611. Under slottet hade den äldsta skeppsgården varit belägen — när denna bild ritades, var den emellertid sedan länge flyttad till Björkenäs.

yttre, till skillnad från de grovt tillyxade exteriörer, som utmärkte Gustav Vasas och Erik XIV:s skepp. Det gällde för Sverige att följa med. Vid Stockholms skeppsgård tillkom nu en grupp hantverkare, bildsnidarna.

SKEPPSGÅRDEN I KALMAR.

Under den tidiga vasatiden var skeppsgården i *Kalmar* den viktigaste näst Stockholms. Liksom denna låg också Kalmargården till en början under slottet, säkerligen åt Slottsfjärden till invid den s. k. Kätteln. Innan den nordöstra slottsmuren tillkom, var där troligen jämförelsevis gott utrymme; däremot var djupet i fjärden ringa. Denna omständighet jämte slottets successiva utbyggnad åt norr var säkerligen orsaken till att skeppsgården år 1558 flyttades ut till Björkenäs, fordom Birkenäs, en udde belägen på gränsen mellan Kalmar landsförsamling och Kläckeberga socken, en halv mil norr om staden. Här fanns en tämligen god naturlig hamn med omkring tolv fots vatten inpå södra stranden av udden. Egentligen var det först varvsrörelsen som flyttades, men avståndet från slottet var med dåtidens förbindelser alltför stort för att medgiva daglig förflyttning av folk, proviant och dylikt. Björkenäs antog alltså, efter hand som varvsrörelsen utvecklades, karaktären av en skeppsgård, där skeppen jämväl kunde tacklas och kölhalas samt vinterförläggas. Björkenäs kallas också för skeppsgård och hade egen redovisning, ehuru väl den alltjämt lydde under slottet och replierade på detsamma i många hänseenden.

I konturerna av en gammal karta över Björkenästrakten ha här inritats de tomtningar från skeppsgårdens tid, som vid undersökningar och grävningar på 1800-talet frilagts. En av dem har tydligt låtit identifiera sig som kronans kök, varifrån utspisningen av den vid anläggningarna verk-samma personalen skedde.

Lasse Olsson voro vid gården i början av år 1563 anställda 10 skeppstimmermän, 24 »unga timmermän» däribland en kallad »gamble» Mats Henriksson, 5 sågare, 18 »unge» sågare, 3 smeder, 3 smedjedrängar, 6 »oxekörare», 5 repslagare, 4 kolare, 2 kockar, 2 svarvare samt 2 segelmakare. Dessutom arbetade många båtsmän från Öland såsom timmermän vid gården. Lägges härtill, att besättningarna på de hit förlagda skeppen under vintern säkerligen inkvarterades i land, är det tydligt att skeppsgården vid Björkenäs var en ganska imponerande anläggning.

Såsom i viss mån tillhörande Björkenäs skeppsgård kan man räkna skeppsbyggnaden vid Borgholms slott (1558) samt sågkvarnar vid Lovers i Hagby socken, i Ljungby och Ålems socknar, alla drivna med vattenkraft. En särskild sågmästare, Curt Sågare, hade uppsikten över dessa vid den tid, varom här är fråga.

Efter nordiska sjuårskrigets slut blev verksamheten här som vid andra skeppsgårdar betydligt inskränkt; vissa tider kanske helt nedlagd och flyttad först till Mönsterås och sedan till Drakenäs, en kvarts mil därifrån, för att vid övergången till 1600-talet åter få nytt liv. Av allt att döma blev Björkenäs skeppsgård under Kalmarkriget bränd av danskarna. Såsom i nästa period skall beskrivas, skulle emellertid den minnesrika platsen under Karl XI:s tid åter få en viss betydelse såsom flottstation.

SKESPPSGÅRDAR VID GÖTA ÄLV.

Så långt tillbaka vår historia är närmare känd, har Sverige vid Göta älvs mynning haft en port mot västerhavet. Under medeltiden låg den svenska, förmodligen befästa handelsstaden Lödöse omkring två mil ovanför det ställe (Kungälv), där Göta älv delar sig i två grenar. Från Bohus fästning vid Kungälv, vilken liksom landskapet Viken, det gamla namnet på Bohuslän, tillhörde Norge, kunde i själva verket trafiken i både den norra och södra älvfåran behärskas. Detta torde varit en av anledningarna till att staden vid Lödöse mot slutet av medel-

Det första skepp, som byggdes vid Björkenäs, var en stor kavel, som fick namnet *S:t Erik* och blev färdig 1560. Vem som var dess egentlige konstruktör är ovisst, men skeppsbyggmästare vid skeppsgården var vid denna tid den förut omnämnde mästare Hollinger, tidigare vid Stockholms skeppsgård. Efter *S:t Erik* sträcktes kölen till ett ännu mera namnkunnigt skepp, *Mars* eller *Makalös*, som ansågs vara ett av dåtidens största skepp.

Var stapelbäddarna legat är ej fastslaget, men vid en jämn sluttning inåt den södra viken finns, bland andra lämningar, tomtningen till en smedja samt en fördjupning i marken ner till sjön, där en stapelbädd möjligen legat.

Förutom hövitsmannen för skeppsgården, Sigfrid Jönsson, mästare Hollinger och »hans dräng» samt skrivaren Anders Persson, gårdsskepparen Per Mörbo och underskepparen

tiden flyttades längre ut till den nedanför Kungälv belägna plats, där Sävån flyter ut i södra älvfåran och som sedan kallades Nya Lödöse, medan den övergivna staden benämndes Gamla Lödöse. Den nya staden som befästes hade, såsom nyss antytts, ett sådant läge, att sjöfarten dit inte kunde kontrolleras från Kungälv. Ett mindre samhälle uppväxte emellertid jämväl vid fästet Älvsborg, som låg där Carnegiska bruket nu ligger.

Mitt emot på ön Hisingen låg det av Karl IX anlagda Göteborg, som dock redan 1611 uppbrändes av danskarna. Ända till år 1619, då det nya Göteborg anlades på den plats, där det alltjämt ligger, förde samhällena vid Göta älvs

myrning en orolig och ambulerande tillvaro med krig och brand och långa tider i fiendehand.

När man under Gustav Vasas tid kan börja skönja konturerna av en skeppsgård här nere, synes den ha legat under Älvsborgs slott, ehuru förmodligen fartyg voro förlagda jämväl vid Nylödöse. Man möter rätt ofta namn som *Löse Klinkan*, *Löse Holken* m. fl., jämsides med namn som *Älvsborgsbarken*. Gamla Lödöse bibehölls t. o. m. efter skeppsgårdens senare flyttning från Älvsborg, såsom en synnerligen viktig del av örlogsbasen, nämligen såsom skeppsvarv och först år 1646 blev det degraderat till bondby. Gustav Vasa hade ständigt sina blickar riktade på den strategiskt och handelspolitiskt viktiga götastaden, varifrån handeln västerut kunde bedrivas utan Hansans och Danmarks besvärande kontroll. Där lågo alltid några örlogsfartyg redo att skydda sjöfarten västerut eller att själva göra handelsresor för kronans räkning.

Om skeppsgården vid Älvsborg och dess verksamhet äro uppgifterna sparsamma. Att där bedrevs ett ganska livligt skeppsbyggeri är dock tydligt. Samtidigt med Älvsborg föll under nordiska sjuårskriget i danskarnas händer två nya, knappast färdiga skepp, *Krabaten* och *Svenska Jungfrun*, byggda i Nylödöse av en Jakob Skeppsbyggare. Man synes dock, trots Älvsborgs fall, ha fortsatt att bygga i Gamla Lödöse, ty danskarna uppgiva sig år 1565 ha bränt ett stort skepp, som där stod färdigt på stapeln, sedan de förgäves sökt få det i sjön. Detta skepp skulle kallas *Trots Danmark*. Skepp byggdes jämväl på Hisingen, där Lindholmens varv nu ligger. Efter nordiska sjuårskrigets slut synes någon sjöstyrka icke varit stadigvarande förlagd till Älvsborgs skeppsgård förrän i början av 1600-talet. Varvsrörelsen fortfor dock, men de nya skeppen fördes till Stockholm.

Gamla Älvsborg, i två bilder, den översta från 1502, då slottet belägrades och togs av konung Hans. Det var då en torvtäckt träbyggnad, som vid seklets mitt ersattes av den fortifikatoriskt moderna vasaborg, vars utseende den undre bilden (från omkring 1600) återger. Invid fästet låg skeppsgården, exakt var är det ej möjligt att utpeka. — Teckningar av den tyske landsknekten Paul Dolnstein (överst; Staatsarchiv, Weimar) och okänd hand (underst; Kungliga biblioteket).

Inseendet över skeppsgården utövades av slottsloven på Älvsborgs slott och över denne av riksråden i Västergötland. Blott när större sjöstyrkor förlades till Älvsborg, synas särskilda hövitsmän ha förordnats, såsom under åren 1560, då Isak Nilsson (Banér) nämnes i denna egenskap. Under åren 1601—1611 var Hans Pedersson hövitsman eller, som denne nu benämndes, gårdskaptän.

Såsom skeppsbyggmästare vid gården nämner Zettersten i »Svenska flottans historia» Erik Andersson (1591), holländaren Johan Folkerson (1600) och Cornelius Corneliusson, (1603—1607), den sistnämnde en mycket betrodd man, som också användes såsom befälhavare ombord.

ÖVRIGA SKEPPSGÅRDAR I SVERIGE OCH FINLAND.

För riksförsvaret hade *Nyköping* med sitt gamla fäste, Nyköpingshus, icke samma betydelse som Stockholm, Kalmar och Älvsborg, och de nautiska betingelserna voro inte gynnsamma för en örlogsbas därstädes. Nyköping var emellertid residensstad i hertig Karls furstendöme, och denna omständighet torde ha varit en av anledningarna till, att dit förlades en skeppsgård under Gustav Vasas sista regeringsår, vilken dock aldrig kom att spela någon större roll som örlogsbas.

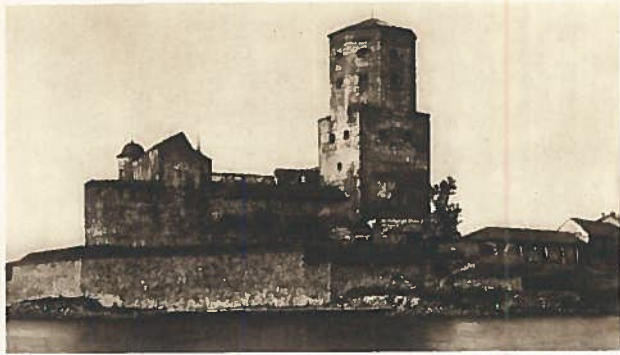
Förutom hertigens egna fartyg var det blott mindre skepp, som betjänade sig av densamma, och vid det till skeppsgården hörande varvet byggdes inga större fartyg.

Såsom gårdskaptän omtalas Göran Hake (1599) och Curt Andersson (1604) och såsom skeppsbyggmästare Robert Siewerts (1603—1605) samt Vilhelm Robertsson Rodvin (1609—1610). Vid Karl IX:s död synes skeppsgården ha nedlagts.

Den starkt befästa staden *Varberg* föll i svenskarnas händer den 15 september 1565 och återtog av danskarna den 4 december 1569. Efter förlusten av Älvsborg fick Varberg en icke ringa betydelse för vårt land, såväl militärt som handelspolitiskt. Att dit förlades en skeppsgård såsom bas för flottan var sålunda naturligt. Av någon större omfattning kunde denna knappast bliva, då några andra skepp än till örlogs utrustade kofferdifartyg icke funnos tillgängliga på västkusten. Några jakter hunno dock byggas där. Skeppsgården var i administrativt hänseende helt underställd slottet.

Av de finska skeppsgårdarna var den i *Åbo* både äldst och förnämst. Åbo var Finlands huvudstad, låg bra till för förbindelserna med moderlandet samt hade i det gamla fästet Åbohus ett gott militärt skydd. Säkerligen voro örlogsfartyg förlagda hit under medeltiden. På 1520-talet omtalas skepp liggande här, men nu liksom senare tillhörde skeppen inte alltid Kungl. Maj:ts flotta utan biskopen i Åbo eller befallningsmannen i Finland. Sedan Finland såsom hertigdöme förlänts hertig Johan, använde han sig av skeppsgården för sina egna skepp, men över alla i mer eller mindre enskild ägo varande skepp ansåg sig konungen ha dispositionsrätt, när statsintresset det fordrade. Under förvecklingarna med Sigismund åren 1595—1599 var Åbo med skeppsgården i händerna på dennes handgångne man, amiralen Klas Fleming d. ä.

Några skepp av första rangen förlades inte till Åbo; förutom ett eller annat medelstort, väl bestyckat skepp var det mest galejor och skutor, lämpliga för upprätthållandet av förbindelserna med Sverige. Stora skepp byggdes inte heller där, däremot många medelstora och mindre skepp och båtar. Att bygga fartyg och båtar var i Finland så att säga var mans konst, och ofta skickades timmermän över till Sverige för vissa byggen. För de stora skeppen lämpligt virke fanns dock inte i landet, och jämväl järnet måste importeras. Åren närmast före nor-

Till vänster: Slottet i Åbo, under 1500-talet Finlands förnämsta stad; ursprungligen var slottet, som i det väsentliga har kvar sitt 1500-talsutseende, beläget på en holme, som sedermera förenats med fastlandet. Både under medeltiden och vasatiden förlades krigsskepp hit, och vid skeppsgården invid slottet bedrevs en tidvis livlig skeppsbyggnadsverksamhet. — Till höger: Till Viborgs slott, sedan medeltiden det svensk-finska rikets utpost mot öster, var också en skeppsgård förlagd.

diska sjuårskrigets utbrott synes en livlig nybyggnadsverksamhet ha pågått vid skeppsgården under ledning av en »mäster Jakob».

I och med tillkomsten av Helsingfors skeppsgård torde den i Åbo förlorat något i betydelse, men den ägde alltjämt bestånd. Såsom vid andra skeppsgårdar var den administrativa ordningen högst växlande. Under rätt lång tid (1590—1613) var Blasius Nilsson hövitsman eller gårdskapten.

Såsom utpost åt öster hade *Viborg* med fästningen *Viborgshus* stor militär betydelse, och här fanns en skeppsgård för mindre fartyg redan under unionstiden. Senare, då Gustav Vasa började intressera sig för den givande rysshandeln, vilken han ville leda över Viborg och den nya staden Helsingfors och därifrån via Sverige istället för över Narva och Reval, fick Viborg betydelse även ur handelspolitisk synpunkt. De sjöstyrkor, som under tiden från omkring 1555—1575 kryssade på Narvas farvatten för att kontrollera rysshandeln och uppbära fribytare och fientliga fartyg, begagnade i stor utsträckning Viborg såsom bas. Ett icke obetydligt antal skepp, dock mest barkar, galejor, jakter, lodjor och andra småfartyg, byggdes här, varav åtskilliga, som återfinnas i nordiska sjuårskrigets svensk-finska flotta.

Skeppsgården lydde under slottet, men som företrädesvis amiraler förordnades såsom ståt-hållare i Viborg, fick ledningen av skeppsgården en mera sjömilitär betoning än fallet var vid andra skeppsgårdar. Om själva skeppsgården äro för övrigt uppgifterna mycket sparsamma.

Omkring år 1550 anlades *Helsingfors* stad vid Helsingeåns utlopp i Finska viken, omkring en halv mil öster om den nuvarande staden. Under ryska kriget 1555 förlades dit en skeppsgård, som sedermera liksom Viborg fick stor betydelse såsom bas för kryssningarna på Narvas farvatten. Tillkomsten av en örlogsbas i denna del av Finska viken var för övrigt betingad av den aktiva östersjöpolitik, som på inrådan av hertig Johan vid denna tid inleddes och som snart nog (1561) resulterade i att Reval blev svensk besittning.

Till skeppsgården hörde ett skeppsvarv, där det byggdes barkar, galejor och mindre örlogsfartyg ävensom ett och annat medelstort skepp. I början av 1600-talet byggdes också fartyg vid ett annat till skeppsgården hörande varv eller »bankstad», beläget vid Munkenäs, en halv mil nordost om Helsingfors.

Under Johan III:s ryska krig erövrade Pontus De la Gardie *Kexholms* slott i Karelen vid

Ladogasjön. Det återställdes visserligen till Ryssland vid den fred, som slöts under inbördeskriget 1597, men togs ånyo år 1611 av De la Gardies son Jakob Pontusson, varefter det länge förblev finskt. Kexholm var av stort strategiskt värde för hindrande av ryssarnas framträngande över Karelska näset och Ladoga. Läget fordrade således även sjöstridskrafter, lämpliga för Ladoga, och en skeppsgård såsom bas för dessa. Den kexholmska flottan bestod mest av små lätta fartyg, pinkor, jakter och lodjor. Lodjan var en för denna trakt speciell typ, lätt att bygga och lätt framkomlig, med segel eller åror. Den kunde också lätt släpas över land, när så behövdes. Att flottan i Ladoga nådde en aktningvärd storlek framgår av att den, enligt ett inventarium av år 1585, hade 212 kopparskytt och 110 järnskytt.

Till avsevärd del synes denna flotta hava byggts vid skeppsgården eller i dess närhet.

När särskild amiral för ladogaflottan fanns förordnad, utövade denne befälet jämväl över skeppsgården. Ibland uppdrogs åt en amiral över allt skeppsfolket i Finland eller åt ståthållaren i landskapet att ombesörja utrustningen av flottan i Kexholm.

KRONANS VARV UTAN FÖRENING MED SKEPPSGÅRD.

Det ligger utom ramen för denna översikt att ens i korthet ingå på alla de många *varv*, som sysselsattes för flottans räkning. De allra flesta av dessa voro ju oansenliga och drevos mer eller mindre tillfälligt med ortens folk under uppsikt av någon hövitsman, skeppare eller skeppsbyggmästare, som kanske samtidigt övervakade skeppsbyggnad på andra orter. Såsom redan förut sagts hade dessa småvarv att för sin tillkomst tacka tillgången på orten av lämpligt virke och yrkeskunnigt folk. Med dåtidens kommunikationsmöjligheter var det lämpligare att bygga på platsen än att transportera virke och folk till skeppsgårdarna.

Ett synnerligen viktigt undantag utgör *Västerviks varv*, som spelade en mycket betydelsefull roll under hela vasatiden. Den allmänna uppfattningen är att varvet, åtminstone från år 1548, var beläget invid Stegeholms slott, alltså i den nya staden Västervik. Det synes emellertid vara ovisst, om så verkligen var förhållandet. Av vissa uppgifter i fogdarnas redovisningar för Tjust, Tunalän och Åbo gård förefaller det, som om skeppen åtminstone under 1560-talet byggdes i Gamleby, som alltjämt synes ha kallats Västervik, medan den nya staden kallades »Västerviks stad». Åren 1557—1558 byggdes dessutom skepp i Långvik på södra stranden av Verkeäcksviken.

Många förnämliga och namnkunniga örlogsskepp ha utgått från Västervik, såsom exempelvis under 1560-talet *S:t Kristoffer*, *Tantheijen*, *Neptunus* och *Valen*, med säkerhet byggda av mästare Adrian; vidare *Smålands Lejon* (1578), *Pelikan* och *Troilus* (1595).

Ibland benämnes varvet i Västervik skeppsgård. År 1604 var det också ifrågasatt att utvidga anläggningen här, men saken förföll på grund av nautiska skäl.

I slutet av 1570-talet synes varvsrörelsen i Västervik, liksom fallet var vid Björkenäs skeppsgård, för en tid nedlagts och flyttats till *Mönsterås* (Drakenäs) varv. Orsaken härtill var måhända alltför stark beskattning av ekbeståndet på de förstnämnda orterna.

Under de följande 25 åren byggdes rätt många skepp vid Mönsterås-varvet, bl. a. skeppet *Draken* (1589), enligt Zettersten ett av flottans bästa skepp. Därefter återupptogs varvsrörelsen i Västervik och senare jämväl vid Björkenäs. Såsom hövitsman vid skeppsbyggningen i Mönsterås nämnes Per Ingolfsson (1579) och såsom skeppsbyggmästare bl. a. Eskil Jakobsson, förut vid Stockholms skeppsgård, Jakob Eriksson och Erik Mårtensson.

Stegeborgs varv var under tiden omkring 1550—70 och under de första decennierna av 1600-talet icke så obetydligt. Läget vid inloppet till Slätbaken, med det gamla sjöfästet »Stekeborg» såsom skydd, var ju också ur militär synpunkt viktigt och gjorde att skepp understundom förlades dit såsom till en skeppsgård. Som sådan torde varvet också använts under den tid, Östergötland var förlänt till hertig Johan. Denne hade en egen skeppsbyggare, mästare Johan Walk. Under åren 1606—08 byggdes vid Stegeborg skeppet *Mars* under ledning av Jakob Clerck. Dessförinnan hade den bekante skeppsbyggmästaren Isebrand Johansson därstädes byggt bl. a. stora skeppet *Förgyllda Äppet*, färdigt 1602.

På holmen Rotskär vid Dalälvens utlopp i Gävlebukten bedrevs under åren 1564—93 en betydande varvsrörelse för kronans räkning. Skeppsvarvet kallas än för *Älvkarleby* än för *Rotskärs* skeppsbyggning samt synes i administrativt hänseende varit förbundet med varvet i *Harbovik*, omkring 2 mil söder

om Öregrund, dit större delen av personalen vid Rotskär förflyttades år 1578. Harboviks varv fick emellertid sin största betydelse först sedan Gustav II Adolf tillträtt regeringen.

Bland dem som hade viss verksamhet förlagd till ovan nämnda varv märkas skepparen Hans Tjelvarsson och skeppsbyggmästaren Mats Roland (1575—1580), hövitsmannen Anders Brun (1577—1579), under nordiska sjuårskriget en mycket känd skeppare, som vanligen hade sin tjänstgöring i Kalmar, hövitsmannen, sedermera amiralen Henrik Arvedsson, som under Johan III:s regering tidtals synes ha haft uppsikt över alla skeppsbyggnader i landet, samt hövitsmannen Sverkil Simonsson. Den sistnämnde, som var en av nordiska sjuårskrigets

Ingen samtida bild lämnar någon upplysning om arbetsförhållanden och vardagsliv på en svensk skeppsgård under 1500-talet. På en gravyr över sjökrigshändelserna under nordiska sjuårskriget i C. Ens, »Rerum danicarum historia» 1593 får man emellertid denna glimt av arbetet på ett nordiskt skeppsvarv. Man ser timmermän i verket med sina bilar kring stapelbådarna; i en gryta i det fria sjudes det tjära, och längst ner såga två män plankor ur en stock, vilket går så till, att sedan stocken placerats på två bockar, den ene sågaren ställer sig över och den andre under stocken och bearbetar den med en stocksåg. Skeppet i förgrunden tycks just ha sjösatts.

mest anlidade skeppshövitsmän, förestod under åren 1574—87 skeppsbyggnaden i Älvkarleby och synbarligen jämväl vid Harbovik. Han hade därjämte inseendet över laxfisket vid Älvkarleby.

Även i *Gävle* byggdes under senare hälften av 1500-talet och början av 1600-talet ett ganska stort antal skepp. Under nordiska sjuårskriget nämnas skeppen *Buffeln* eller *Gevlehjorten*, *Gevleholken*, *Gevekravelen* och *Gevebjörnen*, som förmodligen voro byggda därstädes. Uppgifterna om detta varv äro emellertid mycket sparsamma, och det synes ovisst, om det före 1593 drevs av kronan eller av enskilda.

Skepps- eller båtbyggen för kronans räkning omtalas också ha ägt rum vid Herrhamra, Skogkloster, Björnö, Kungsör, Skenäs, Strängnäs, Ridö, på Värmdö (lodjor) och vid Ullånger i Norrland samt på Åland, vid Borgå, Björneborg m. fl. ställen.

Till begreppet örlogsbaser kan man i viss mån hänföra sådana *ankarplatser*, där sjöstyrkor, ofta under rätt lång tid, lågo för att invänta tjänlig vind, komplettera förråd och besättningar eller av andra skäl. De förnämsta ankarplatserna inom svenskt sjöterritorium voro Dalarö och Älvsnabben i Stockholms skärgård samt vid ön Jungfrun i Kalmarsund. För sjöstyrkor på väg till eller från finska eller nordbaltiska hamnar hade Furusund och Sandhamn en liknande betydelse. Inom danska farvatten ha vi en motsvarighet till dessa i Rønne m. fl. platser på Bornholm och Stora Karlsö på Gotland. Vad Hårsfjärden är för nutidens svenska flotta voro de närbelägna ankarplatserna Dalarö och Älvsnabben för 1500-talets, dock med den skillnaden bl. a., att övningar i modern betydelse knappast förekommo på 1500-talet. På segelfartygens tid, och särskilt innan dessa nått en sådan fulländning, att de kunde även under relativt ogynnsamma förhållanden effektivt utnyttja vindkraften, kunde flottan inte sägas ha löpt ut ur hamn, förrän den åtminstone lämnat Dalarö. Vägen dit från Stockholm var lång och tidsödande. Långa sträckor måste skeppen bogseras av espingarna eller varpas fram; i båda fallen ett ansträngande arbete för båtsmännen. I Dalarö samlades skeppen; där mönstrades och avlämnades besättningarna, förråd togs ombord o. s. v. Den sista etappstationen på utvägen och den första på hemvägen var Älvsnabben, och dit löpte skeppen ofta för att söka skydd, avge rapport och mottaga order. Få platser utmed svenska kusten äro så ofta nämnda i svenska flottans hävder som denna, för det stora flertalet av nu levande generation svenskar nästan okända hamn.

Vid Dalarö, en av flottans ankarplatser under 1500-talet; skansen på Stockskärsholmen är uppförd betydligt senare.

FLOTTANS ÖVERSTYRELSE OCH LOKALA FÖR- VALTNINGAR UNDER GUSTAV VASA OCH HANS SÖNER

Det nya svenska konungadöme, som upprättades av Gustav Vasa, lyckades på länge icke, trots den överhandtagande arbetsbörda, organisera verkliga ämbetsverk till hjälp vid den högsta styrelsen. Alla ärenden bereddes i det kungliga kansliet, och först från omkring 1540 framstår kammaren skild från kansliet såsom kronans ekonomiverk för uppbörd, utgift och räkenskapsrevision. Den omedelbara ledningen i såväl kansli som kammare utövade konungen personligen. Visserligen stod den utvägen konungen till buds att för särskilda större uppdrag använda män ur rikets stormanssläkter, men en och samma person kunde då tid efter annan anlitas för vitt skilda uppgifter, ja, det var just utmärkande för denna tids statsstyrelse, att konungen väl i viktigare ärenden brukade en krets herrar, som åtnjöto hans förtroende, såsom Sten Eriksson Leijonhufvud, Per Brahe och Gustav Olsson Stenbock, men att dessa hans förtroendemän icke tillskiftades bestämda verksamhetsområden.

GUSTAV VASAS PERSONLIGA REGEMENTE. ERIK XIV:s HOVORDNING.

För sjökrigsväsendets vidkommande fanns sålunda inte heller någon konstant överstyrelse, med specialuppdrag att ägna flottan ständig tillsyn. Ledningen blev splittrad på många händer. Konungen var den ende sammanhållande kraften. Han sörjde själv för flottans olika behov och skrev direkt till fogdarna om bryggnig och bakning, om utskrivning av nytt manskap och om andra stora och små åtgärder, som behövde vidtagas. För utredning av fartygen i de olika skeppsgårdarna anlidades, när de voro anknutna till slott, dessas ståthållare, eljest gårdskaptener eller gårdsskeppare, när sådana voro föreståndare. Då t. ex. under kriget mot Lübeck, den s. k. grevefejden (1534—36), knektarna på den vid Kalmar (1534) liggande flottan skulle avlönas, skrev konungen därom till sin befallningsman på Kalmar slott, Peder Svenske, och när sjöfolk skulle värvas, till befallningsmannen på Älvsborg, Severin Kiil.

På samma sätt som under Gustav Vasa fortgick det med den i stort som smått ingripande kungliga verksamheten under hans son Erik XIV. Visserligen såg det i början av dennes regering ut som om den unge konungen ämnade åvägbringa en organisation av fasta riksämbeten. I en hovordning från 1561 eller 1562 omnämndes jämte marsk, överste räntrmästare, kansler och hovmästare även en överste amiral. Men det blev en organisation blott på papperet. Flottan

fick sålunda aldrig under Erik XIV någon överste amiral med konstant ämbetsutövning, inte heller någon underamiral, som också förekom i hovordningen och som närmast under överste amiralen skulle förestå flottan och ansvara för dess underhåll och förkovran. Vid det nordiska sjuårskrigets utbrott (1563) blev det den högt betrodde befallningsmannen på Stockholms slott, Anders Sigfridsson (Rålamb), som erhöll konungens uppdrag att utreda flottan med vad som behövdes i folk, livsmedel, tackel, tåg och ammunition, så att fartygen skulle kunna löpa ut vid första öppet vatten.

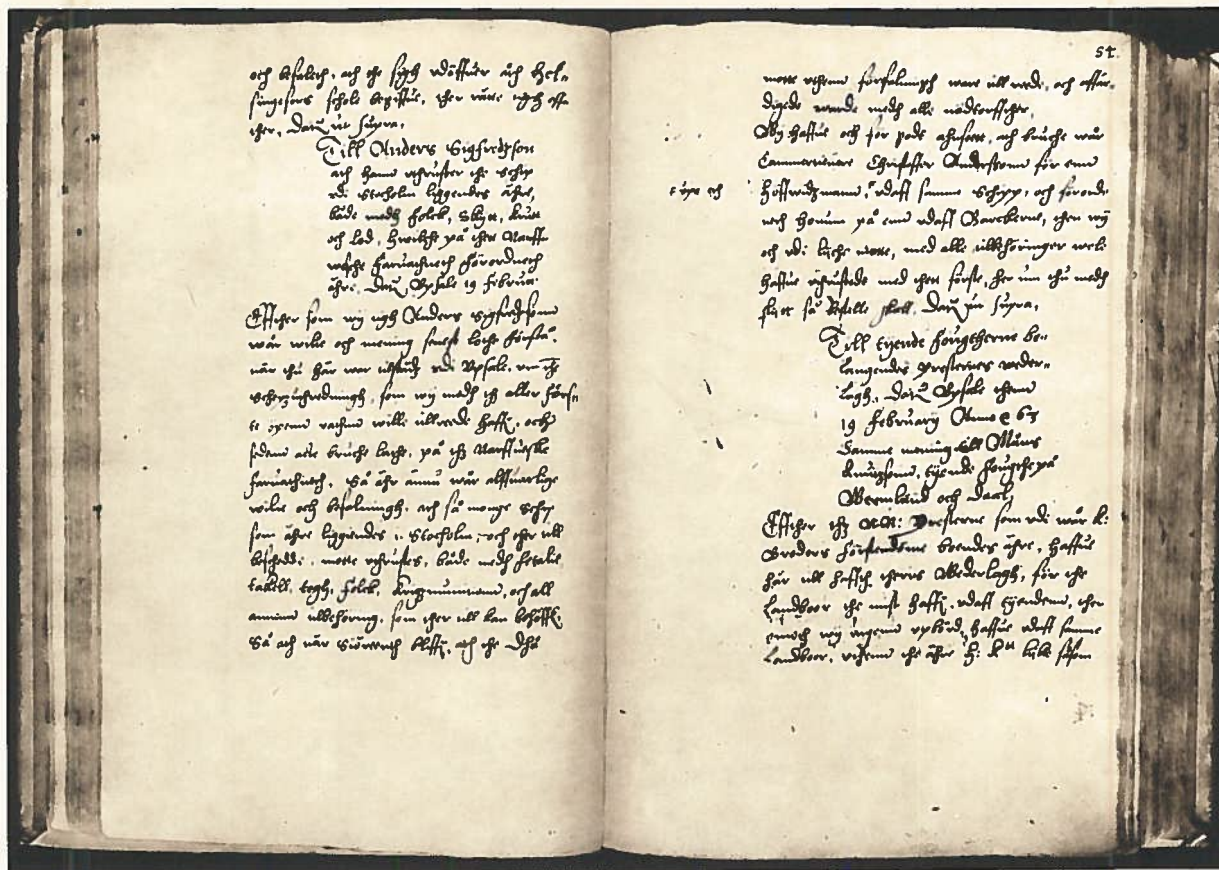
SVERIGES RIKES AMIRAL OCH UNDERAMIRAL.

Men ju mer uppenbart det blev, att konungen icke ensam förmådde uppbära sitt ämbetes alla funktioner, desto starkare framstod kravet på en vidgad organisation av den högsta styrelsen. Kansliet och kammaren voro icke längre tillfyllest för statsmaktens vittutgrenade uppgifter. Det blev under Johan III högadeln, som uppträdde som tillskyndare av en verklig ämbetsorganisation. Lika fullt kom icke heller Johan III:s ordning för ämbeten vid hovet av 1571 att realiseras annat än i högst begränsad omfattning. Denna ordning upptog eljest ett stort antal höga riksämbeten, såsom riksdrots, marsk, kansler, överste lagman, kammerling, överste tesaurarius, amiral, hovmästare och hovmarsk. De tillsatta ämbetena blevo icke beständiga, andra tillsattes inte alls.

Amiralens eller överste amiralens ämbete hörde emellertid till dem, som verkligen erhöilit en innehavare, då Klas Eriksson Fleming redan 1569 utnämndes därtill, från 1571 med titeln Sveriges rikets amiral. Hans åligganden voro mångahanda, alla syftande till ansvar för flottans beredskap. Det krävdes också av allt att döma, att han skulle göra tjänst. När han 1572 begärde permission att resa till sina gods i Finland tillsattes en ställföreträdare, den berömde sjökrigaren Jakob Bagge, som tillhörde slottsloven (befallningsmännen på slottet) i Stockholm och som skulle under Flemings bortovaro sörja för flottans angelägenheter. Fleming kom att stanna borta ända till 1580 och tjänade sedan i ämbetet blott till 1584, då han åter drog sig tillbaka till sina finländska gods.

I Stockholm framträdde vid denna tid underamiralsämbetet tydligare. När flottan år 1573 skulle utrustas erhöil väl Jakob Bagge, då en gammal man på över sjuttio år, uppdraget, men vid hans sida ställdes den i sjötjänst erfarne Henrik Arvedsson (Gyllenankar), som samtidigt fick överinseende över all skeppsbyggnad i Sverige. Liksom tidigare ålades dock även ståt-hållarna på Stockholms slott att delta i utredningen av flottan. Äntligen 1575 utnämndes Henrik Arvedsson till fast underamiral över skeppsfolket och skeppsflottan i hela riket, »på det att det måtte härefter komma uti bättre skick med våra skeppsbyggningar och dess utredning och alla saker havas uti bättre akt efter den ordning, som det uti vår salige käre H. Faders regementstid varit haver».

Henrik Arvidsson var uppenbarligen en mycket duglig man både som sjömilitär och administratör. Under de tre åren 1575—77 kommenderade han flottan på Narvas farvatten och utrustade henne även för sjötåg till samma område 1578, då han vid utseglingen genom Stockholms skärgård drunknade. Hans efterträdare både som underamiral och befälhavare till sjöss blev Bengt Söftringsson (Gyllenlod). Dennes chefsskap varade dock ej många år. Vid Flemings återkomst 1580 trädde Bengt Söftringsson tillbaka och återvände icke i beställningen 1584, då

Ett uppslag ur riksregistraturet för år 1563. Erik XIV ger sin betrodde man, hövitsmannen på Stockholms slott Anders Sigfridsson Rålamb, order om utrustning av flottan. Texten lyder: »Till Anders Sigfredzson ath hann uthruster the schip udi Stocholm liggendes ähre, både medh folck, skytt, krutt och lod, hwilche på thett Narffwesche farvathneth förordneth ähre. Dat. Upsale 19 februa. Effther som wij tigh Anders Sigfredzson wår wille och mening senest lothe förstå, när thu här war tilstädz udi Upsale, um then schepzuthredningh, som wij medh then aller förste öpenn vathann wille tillreede haff:e, och sedenn acte bruche lathe, på thet narffwueske farvathneth, så ähr ännu wår affsuarlige wille och befalningh, ath så monge schip som ähre liggendes i Stocholm, och ther till beschedde, motte uthrustes, både medh setalie, takell, togh, folck, krigzmunitiohn, och all annenn tilbehöring, som ther till kan behöff:s, så ath när siöreenth bliff:r, ath the dhå motte uthenn försalningh ware till reede, och affärdigede warde medh alle nödtorffther. Vij haffue och för gode ahnseett, ath bruche wår Cammertienere Christoffer Andersson för enn höffwidzmann upa eth udaff samme schipp, och förordnerh honum på enn udaff Barckerne, then wij och udi lijche motte, med alle tilbehöringer wele haffue uthrustede med thett förste, her um thu medh skytt så bestelle skall. Dat:m ut supra.» — Riksarkivet.

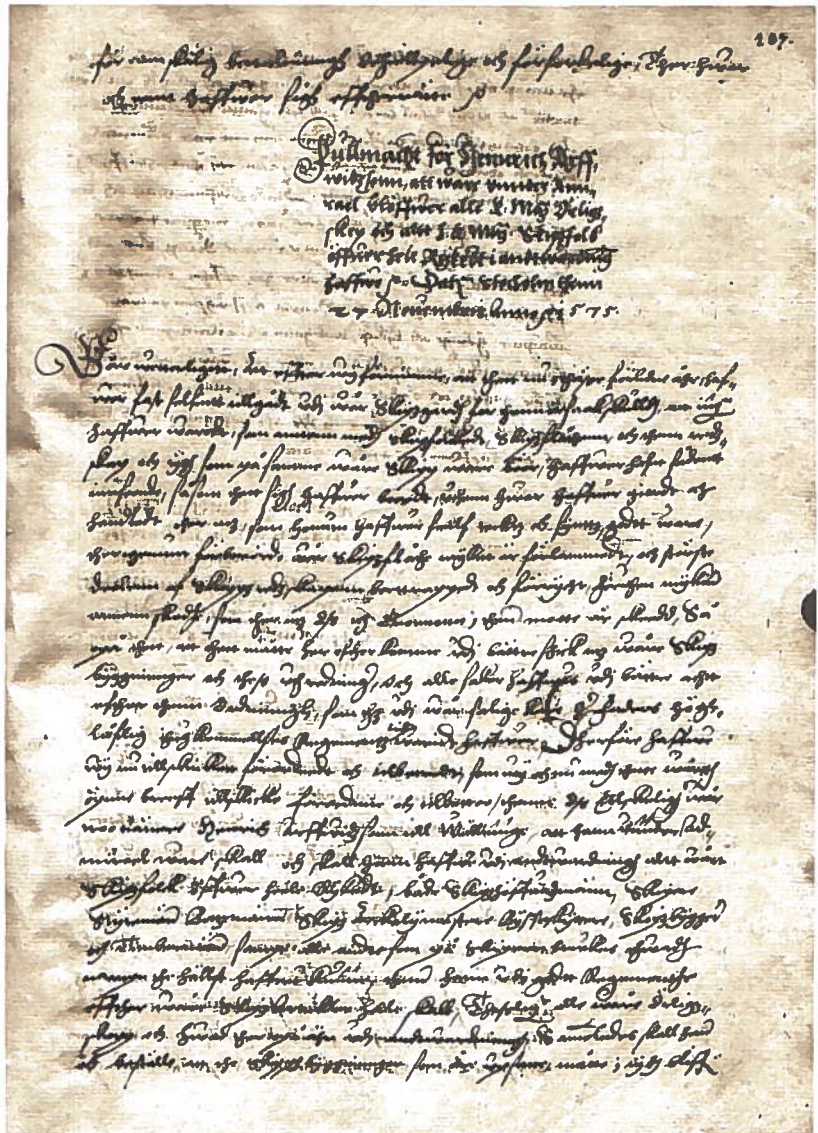
i stället ståthållaren på Stockholms slott Johan Bagge utnämndes till underamiral och fick en utförlig instruktion. Bagge skötte sedan flottans affärer i tio år, till 1594, utan avbrott för sjöexpeditioner. I striden mellan konung Sigismund och hertig Karl tog han konungens parti, och därmed var hans öde beseglat.

Flottan hade alltså vid konung Johan III:s död nått fram till åtminstone en verklig chefs-post av administrativ art: Sveriges rikets amiral. I dennes frånvaro tillsattes en underamiral. Måhända var det meningen, att båda skulle fungera samtidigt. I varje fall nämndes i de s. k. Kalmare stadgar av 1587 blott amiralens, icke underamiralens, ämbete, medan i rådets förslag till riksstyrelsens ordnande några år senare (1594) utsades, att amiralen skulle förestå flottans förvaltning med biträde av en underamiral, som i hans frånvaro hade att fungera i hans ställe.

KARL IX:s AMIRALER.

De upprörda förhållan-
dena under striderna mellan
konung Sigismund och hertig
Karl och sedan mellan her-
tigen och rådet verkade ej
gynnsamt för en vidare ut-
veckling av de centrala riks-
ämbetena. Organisationssträ-
vandet hade, som nämnts, sin
förankring hos högadeln och
förväntades öka dennas in-
flytande. Hertig Karl före-
drog därför att låta den hög-
sta förvaltningen arbeta i
mera obestämda former. För
honom gällde det ej minst
att befästa sin egen och det
av honom representerade ko-
nungadömetets auktoritet. Så
kom det sig, att icke heller
han ville i något avseende
släppa det personliga rege-
mente, som praktiserats av
hans företrädare och som för-
visso även bäst passade hans
despotiska kynne. Såväl kans-
li som kammare fylldes av
lydaktiga tjänstemän och i
ledningen sattes pålitliga män,
en riksens överste sekreterare
för kansliet och två kammar-
råd för räknekammaren.

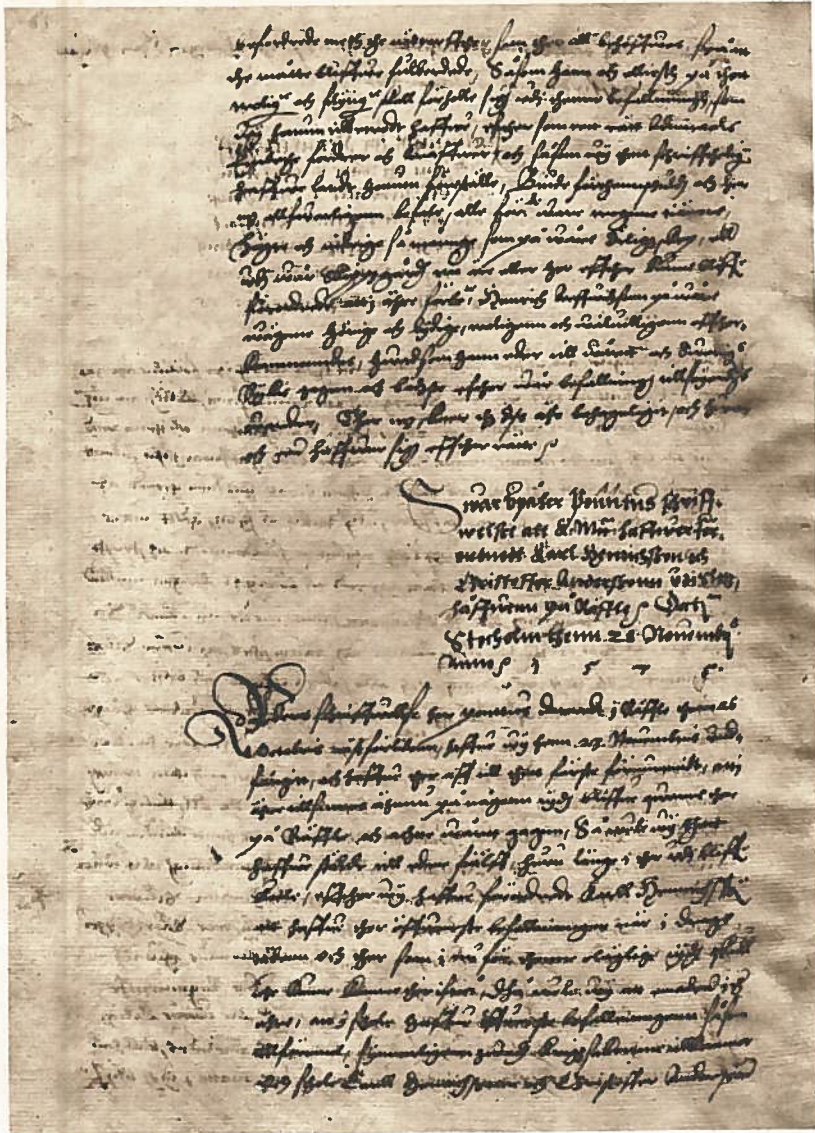
Efter hertigens återkomst
från Finland 1602 reorgani-
serades dock riksrådet. Möj-
ligen har redan då bland riks-
ämbetsmännen Axel Ryning
blivit riksamiral. Det har i
varje fall skett senast år 1605.
Året förut hade till överste
räntmästare eller skattmästare
utnämnts Seved Ribbing.

Ett par sidor ur 1575 års riksregistratur, som innehåller renskrifter av frådn konungens kansli utgående skrivelser. Ovan återgives den äldsta kända fullmakten för underamiralen som administrativ ämbetsman. Texten lyder:

»Fullmacht för Hennrich Arffwidzsonn att ware under Amirael utöffwer alle H. Mtz Örligzskpe och allt H. K. Mtz Skipzfolk öffuer hele Rijkedt i andtwarding haffwe. Dat:m Stocholm thenn 27 Nouembris Anno 1575.

Göre wetterligitt, att efster wij förnimme, att thett nu i thässe förlidne dhr hafwer fast selsint tillgddt udi wår Skipzgårdh för thenn orsaak skulld, att ing:n haffwer waridt, som antenn medh skipzfolckedt, skipzflåthenn och thenn redzskap och tygh, som på samme wåre skipp ware böör, haffwer haft sådentt innseende, såsom thett sigh haffwer boordt, uthenn hwar haffuer giordt och handledt ther mz, som honum haffwer sielf teckt och syntt godtt ware, therigenum förberörde wår skipzflåthe mykitt är förlammet och største deelenn af skippzredzskapenn borttrappedt och förryct, föruthen mykin annenn skadhe, som ther mz Oss och Cronnenn i then motte år skeedd, så opd thett, att thett måtte her efther komme udi bättre schick mz wåre skipzbyggninger och thess uthredning och alle saker haffwes udi bättre achtth efther thenn Ordningh, som thz udi wår salige käre Herr Faders höghldstg ihugkommellses Regementztid waridt haffwer, Dherföre haffwe wij nu tillskickett, förordnedt och tilbetrodt, som wij och nu medh thette wårth öpnne

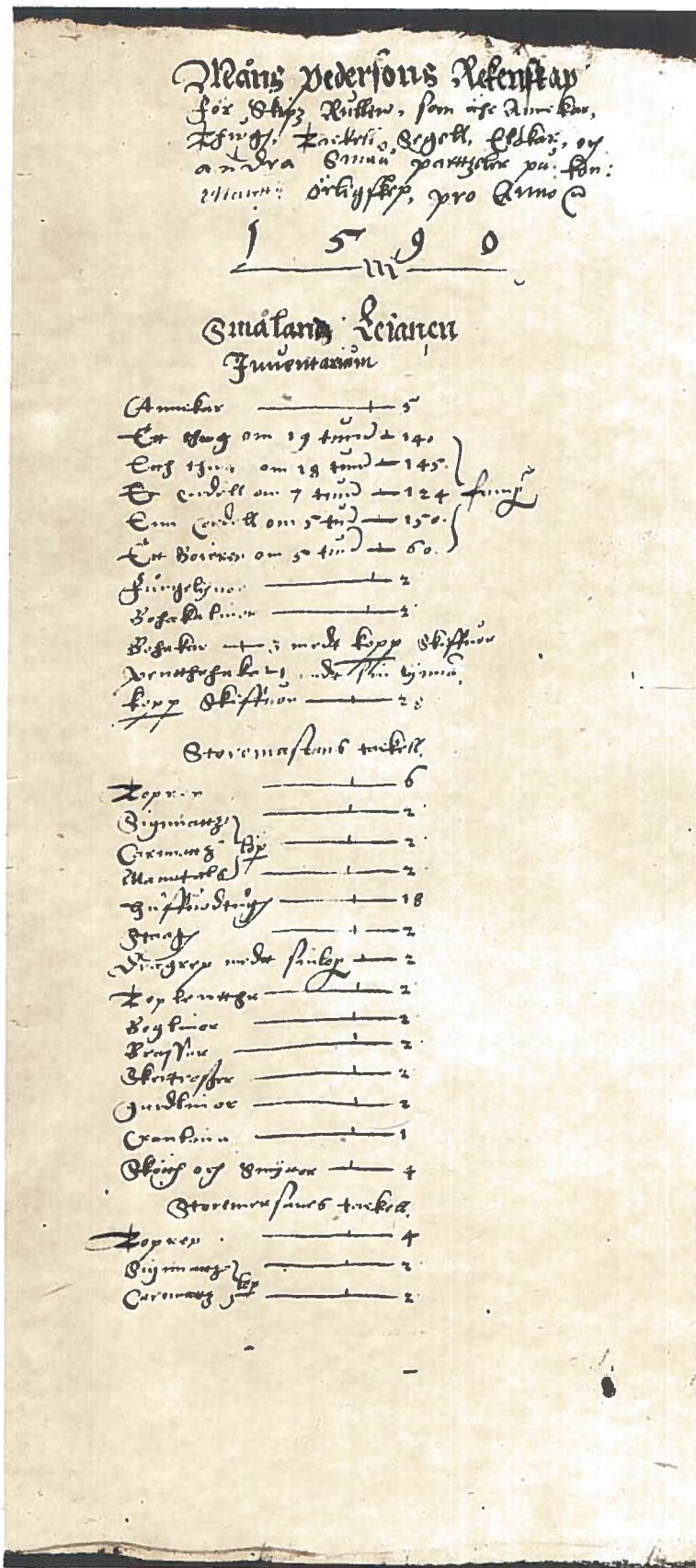

breff tillskicke, förordne och tilbetroo thenne Oss Ellskeligh wår trootjänere Henrich Arffwidzson till Wällingge, att hann unnder Admirael ware skall, och skall hann haffwe udi andtwardningh allt wårt skipzfolck öffwer heele Rijkedt, både Skipzhöffuitzmänn, Skipere, Styremän, Bottzmänn, Skipz-Arckelijmestere, Bysseskyttere, Skipzbygger och Timbermän sampt alle andre, som på skipenn bruckes, ehwadn namn the hållst haffwe kunne, them hann udi godtt Regementhe effther wåre SkipzArtickler holle skall, Thesslige alle wåre Örligzskepp och hwad ther opd ähr udi andtwardningh. Sammeledes skall han och beställe, att the skippzbyggninnger, som äre upsatte, måtte j tijdh bliff:e befordrede medh the nödtorffther, som ther till behöffwes, så att the måtte bliffwe fulbordede, Sdsom hann och ellieth på thett trolig:te och flitig:te skall förholle sikh udi thenne besallningh, som wij honum tilbetrod haffwe, effther som eett rätt Admiraels Embethe fordrer och kräffwer, och sdsom wij thett schriffthelig:n haffwe latid honum föreställe. Biude förthennschuldh och her mz allwarligen befale alle för:de ware trogne tjänere, högre och nidrige, så mänge som på wåre Örligzskew eller udi wår Skippz-gårdh nu äre eller her effther kunne bliff:e förordnede, att j ähre förbe:te Henrich Arffwidzsonn på wåre wägne hörige och lydige, troligenn och wälwillingenn efftherkommendes, hwad som hann eder till wårt och Swerig:s Rijkis gagn och bädzste effther wår besallningh tillseijendes warder. Ther mz skeer thz Oss ähr behageligit och hwar och een haffwer sikh effther rätte.

Bland riksämbetsmännen synes dock blott skattmästaren utövat regelbunden verksamhet. Han har närmast förestått räntekammaren, med underlydande räntmästare och skrivare. Ledningen på det ekonomiska området var sålunda splittrad mellan skattmästaren och kammarråden, vilka senare också räknades innehava höga ämbeten. På så vis blev konungens överledning säkrad.

Man kan sålunda ej se, att riksamiralen ännu utövat regelbunden ämbetsverksamhet i spetsen för sitt vapen. Visserligen deltog han flera år i utrustningen av flottan och förde även befäl till sjöss (1604, 1605 och 1608). Men långa tider dessemellan var han engagerad i andra uppdrag, som ledare av krigsutrustningen i Finland (1603), som guvernör i Reval och som krigsöverste till lands. Under åren 1609 och 1610 har han väl haft också med flottans angelägenheter att skaffa, men man kan inte konstatera någon regelbunden tjänstgöring. År 1611 blev han ståthållare på Nyköpings slott.

Den fasta punkten i flottans administrativa ledning var i själva verket vid denna tid underamiralen. Personbytena på posten blevo emellertid täta. Det hade sina svårigheter att arbeta under en herre av konung Karls

Första sidan av Måns Pedersons skeppsrulla för år 1590.

Faksimilet till vänster: Skeppsgårdsskri-
varen synes bland annat ha redovisat för
fartygens inventarier. Här återges första
sidan av en sådan inventarielista eller
skeppsrulla från 1590, som finnes bland
i Kammararkivet (Riksarkivet) förvara-
de skeppsgårdshandlingar. Texten lyder:
»Måns Pedersons Rekenskap för Skipz
Rullen, som ähr Annckar, Thugh, Tac-
kell, Segell, Eldkar, och andra små part-
zeler på Kon: Matitz örligskep, pro Anno
1590. SMÅLANDZ LEIANEN Inventa-
rium: Annckar 5; Ett thugh om 19 tum
140; Eth thug om 18 tum 145, En cor-
dell om 7 tum 124, En cordell om 5 tum
150, Ett Boierrep om 5 tum 60 [vid klam-
mern för de fem sistnämnda posterna:]
famp:r; Fångelijnor 2, Bohakelinor 2, Bo-
hakar 3 medt kopp Skiffuer, Pentthe-
hake medt sin lijnna, Kopp Skiffuor 28,
Storemastens tackell: Toprep 6; Sig-
nattz 2 Carnattz 2, Manntels 2 [vid klam-
mern om de tre sistnämnda posterna:]
løp; Huffuodhtdgh 18, Staagh 2, Dragrep
medt sin løp 2, Toplentth:r 2, Boglinor
2, Brassar 2, Skertrosser 2, Gardlinor 2,
Cranlina 1, Sköth och Smijttor 4, Sto-
remeesanes tackell: Toprep 4; Sign-
nattz 2, Carnattz 2 [bredvid klammern
om de bägge sistnämnda:] løp...» —
Faksimilet å nästa sida: Henrik Tönnes-
son Vildman synes ha varit den förste
som burit titeln holmamiral. Första si-
dan av hans materialredogörelse återges
här ovan; aktstycket befinner sig bland
skeppsgårdshandlingar i Kammararkivet
(Riksarkivet). Texten lyder: »Hendrick
Tijnnesons Räckenskapp för Opbördh
och Utgiffit widh Stocholms Skeppzårdh.
Åhr 1608 Inventarium Effter 1607 och
till 1608: Ställ 1 skeph 7 skål. 15 mark,
Järnn 10 sk: 2 skål. 5 mark, Siel Späck
2 skeph 4 skål. 8 1/2 mark, Tiera 19 l:r
9 1/2 t:na, Cabelgarnn 30 skeph, Hamppa
34 skeph 7 skål. 18 mark, Blåder 1 speh
5 mark; Caniphas 1832 1/2 al:nn, Dansker
duk 533 1/2 al:nn, Segelduk 3951 3/4 al:nn
[vid klammern för de tre sistnämnda
posterna:] — 6317 3/4 al:r; Sågebredder 49
tolfter 1 st:r, Öffuer löpz Spik 432, Bord
spik 363, Tynninge spik 1033, Hele wre-
kling:r 100, Halfue wreklingar 250, Tue-
bred spik 96, Järnn Pannor 6, Järnn Gry-
thor 41, Koppar Gryta 1, Koppar Kietzlar
4, Koppar Skiffwer 23, Järnn Skiffwa 1,
Draggar 8, Draggekied 1, Wende haker
10, Hand sågar 2, Anckar 38, Dragh Järnn
7 skeph 16 skål. 19 mark, Ldås 1, Bly 17
skål. 12 mark, Sågebaker 32 1/2 tolfter.»

lynniga sinnesart. Från 1606 benämndes underamiralen holmamiral (första gången denna titel dyker upp) men om detta namnbyte betydde någon ändring i befattningens art kan icke avgöras. Benämningen holmamiral hänför sig till att skeppsgården låg på Skeppsholmen eller — alldeles som i våra dagar — »holmen».

Då 1610 Göran Gyllenstierna utnämndes näst riksamiralen till »överste amiral» synes det närmast betytt, att han ställdes i spetsen för den sjögående flottan. Först från år 1611, då han anförtroddes flottans utrustning, kan det antagas, att en verklig administration begynt. Till biträde fick han de båda amiralerna Hans och Nils Klasson Bielkenstierna.

Flottans högsta styrelse befann sig sålunda ännu vid Gustav II Adolfs regeringstillträde i sin första begynnelse: i riksamiralens ställe fungerade i spetsen för flottan en överste amiral, som med biträde av två underamiraler ansvariggjordes för flottans byggnad och beredskap. De bildade dock intet fast kollegium och den sekreterare, som betjänat överste amiralen vid skrivers uppsättande, framträder dock icke på staterna i någon beställning. Han har varit vederbörandes personlige tjänare.

FLOTTANS LOKALSTYRELSER.

Den främsta förläggningsplatsen för flottan liksom ock kronans största varv utgjorde, såsom tidigare framhållits, skeppsgården i Stockholm. Det har påpekats

Henric Tönnessons
 Räkenskaper för Sjögården och Wägfäst i wids
 Stockholms Skeppsgårds Åhr.

1608.
Inventarium
 Efter 1607. och till 1608.

Ställ	—	1 fl. 47 1/2
Järn	—	10 fl. 2 1/2
Stål järn	—	2 fl. 4 1/2
Lim	—	1 fl. 9 1/2
Salpeter	—	30 fl.
Bannyr	—	3 fl. 18 1/2
Blått	—	1 fl. 5 1/2
Småsal	—	18 1/2 adms
Sammanhål	—	5 1/2 adms
Engaldil	—	39 1/2 adms
Engaldil	—	49 1/2 adms
God järn	—	4 1/2
Styning järn	—	36 1/2
Stål järn	—	10 1/2
Stål järn	—	100
Stål järn	—	250
Stål järn	—	96
Järn järn	—	6
Järn järn	—	7 1/2
Stål järn	—	1
Stål järn	—	4
Stål järn	—	23
Järn järn	—	1
Stål järn	—	8
Stål järn	—	1
Stål järn	—	10
Stål järn	—	2
Stål järn	—	38
Stål järn	—	7 fl. 16 1/2
Stål järn	—	1
Stål järn	—	10 1/2
Stål järn	—	2 1/2

Ur Henrik Tönnessons materialredogörelse (se sid. 118).

(av Edén), hur den omständigheten, att Stockholm så övervägande blev flottans förläggingsplats, verkade gynnsamt för utvecklingen av centrala ämbeten inom vapnet. Icke blott de amiraler, som voro administrativt verksamma där, utan även de lokala tjänstemännen därstädes fingo i viss mån karaktär av centrala organ. Det gäller bland militärerna i första rummet om den nämnde underamiralen men också i viss mån om holmamiralen, ehuru hans arbetsområde tydligen varit mera begränsat till huvudstadens skeppsgård och den dit förlagda flottan.

Man kan över huvud anse underamiralen-holmamiralen som högste lokala chef för flottan i Stockholm. Enligt instruktioner från åren 1604—19 ålåg det honom 1) att i tid anskaffa skeppsgårdens förnödenheter av tackel, tåg etc., 2) att hos skattmästare och kammarråd rekvi-rera utspisningen för folket, 3) att öva tillsyn över skeppens underhåll, 4) att ha befallning över de till skeppsgården anslagna härader, vars årliga räntor och utlagor hörde under flottan samt 5) att inventera från sig skeppen till kaptenerna, när de på våren löpte ut, och åter tillinventera sig dem, när de kommo hem från sjöexpedition. Under sig som hjälp hade underamiralen till omkring år 1600 den gamle gårdsskepparen, som tidigare innehafte den främsta platsen som tillsyningsman på skeppsgården. Från 1601 tillkom som ny befattning en holmkap-ten, som sedan stod amiralen allt framgent till förfogande som närmaste man, blott med ett kort avbrott under tiden 1604—mars 1609, då den högt skattade överskeppar Olof Roskarl gick chefen på Skeppsholmen tillhanda vid skeppsutredningen. En mycket självständig ställning innehade skeppsbyggmästaren, som räknades höra till hantverkarna. Han var den högst avlönade bland dessa och fick ett år (1610—11) till och med förrätta holmamiralens tjänst. Ringare ansågos de förrådsskrivare av olika slag, som funnos. Den främste bland dem torde väl ha varit skeppsgårdsskrivaren, som redovisade för materielen till skeppsbyggeriet och van-ligen även inventarierna på fartygen, vilka antecknades i den s. k. skeppsrullan. Arklipersed-larna redovisades dock för sig av arkliskrivaren, vars redogörelse avlämnades till den på lant-militiens stat uppförde överste arkli- eller tygmästaren. I övrigt kan nämnas löningsskrivaren för den kontanta avlöningen och fetalieskrivaren för provianten samt stundom gårdsskrivare för särskilda gårdar.

Övriga viktigare skeppsgårdar — alltså förläggingsplatser för örlogsfartyg jämte kronovarv — voro, såsom i annat sammanhang redan nämnts, i Sverige Älvsborg, Nya Lödöse, Kalmar och Nyköping, i Finland Åbo, Helsingfors, Viborg och Kexholm. Styrelsen på dessa skeppsgårdar var gemenligen knuten till befallningsmannen (ståthållaren) på slottet, när förläggningskunder repliera på ett dylikt. Ofta var denne i så fall en flottans man i högre befälsställning. Som närmaste man för det omedelbara inseendet kunde han ha en kapten (gårdskapten) eller annan officer av lägre grad. Redogörelsen handhades av denne, ibland av en skrivare eller en skep-pare, någon gång av skeppsbyggmästaren.

Icke sällan synes skeppsbyggmästaren fått träda in som redogörare isynnerhet på de många kronans varv, som funnos strödda runt om i Sverige och Finland. Dessa varv kunde vara av rätt tillfällig art, drevos under några år för att sedan läggas ned och tilläventyrs åter tagas upp för längre eller kortare tid. Oftast förestodos även varven av en officer, över- eller under-officer, beroende på storleken av varvsdriften.

FLOTTANS PERSONAL UNDER ÄLDRE VASATID

Den urgamla sjömilitära organisationsformen i Sverige, skeppslagsinrättningen, vilade på jordägarens skyldighet »land att värja». I och med sjöväsendets utveckling under medeltiden, som behandlats i inledningen till detta verk, visade sig denna form för erhållande av användbart sjöfolk icke längre motsvara tidens krav. När Gustav Vasa tillträdde styrelsen och nyskapade flottan, måste därför andra former sökas för att åt densamma tillförsäkra erforderlig bemanning.

Såsom förut skildrats, hade sjöväsendet av åtskilliga anledningar så förfallit i vårt land, att Gustav Vasa för sitt befrielseverk måst från Lübeck förhyra ett antal krigsskepp med besättningar. Stora svårigheter mötte sålunda under organisationsarbetets gång, framför allt på grund av bristen på sjökunnigt folk i olika samhällsställningar. En verklig beräkning av personalbehovet synes ej heller hava verkställts vid organisationens utformande, vilken i övrigt var tämligen konturlös. I sina olika skiftningar återspeglar personalorganisationens utveckling i stort sett det alltjämt tilltagande tryck, som det yttre politiska läget utövade. Det föga utvecklade statsskicket, kännetecknat av bristen på högre administrativa mellaninstanser, utövade därjämte ett i viss mån hämmande inflytande på organisationsarbetets gång.

Den organisatoriska grunden till en nationell krigsmakt lades genom Gustav Vasas försvarsordning av år 1544, vilken visserligen i första hand åsyftade organiserandet av inhemska lantstridskrafter, men som ändock torde ha tillämpats så gott sig göra lät även beträffande sjöförsvaret.

AMIRALER, HÖVITSMÄN OCH ANNAT BEFÄL OMBORD.

Under 1500-talet och i början av 1600-talet kunde man icke tala om någon organiserad officerskår, i det att officersbefattningarna i stort sett endast uppehölls i samband med sjöexpeditionerna. Fast anställning existerade blott vid skeppsgårdar och varv samt så småningom i anslutning till flottans styrelse.

Amiral var sålunda ursprungligen icke någon tjänstegrad utan en från utlandet lånad benämning på den, som förde befäl över en större eller mindre sjöstyrka. Amiralen tillsattes för varje särskilt sjötåg, hans myndighet började i och med fartygens rustande, och efter expeditionens slut upphörde han att vara amiral. Taktiken i början och mitten av 1500-

talet åsyftade ombordläggning med fiendens fartyg i och för äntring och härav följde, att få och föga invecklade manövrer erfordrades av flottan i dess helhet. Någon uppdelning av densamma i smärre förband under ledning av amiralen underställda befälhavare ansågs på denna grund till en början icke erforderlig. Under amiralen sorterade sålunda omedelbart de olika fartygscheferna.

Snart nog fann man emellertid, att amiralens värv krävde en närmaste man, med vilken han kunde rådgöra och som kunde övertaga högsta befälet, ifall amiralen stupade eller blev oförmögen att utöva detsamma. Den tidens misstänksamma riksledning åsyftade måhända även en viss kontroll över amiralen och hans åtgärder. Alltnog, man började på flottan även kommendera en *underamiral*, vilken likaledes endast tillfälligt uppehöll befattningen eller så länge som sjötåget varade.

Den förste kände underamiralen förordnades 1541; det var den senare så berömde sjöhjälten Jakob Bagge. Att amiralsbefattning blott var av tillfällig natur synes klart nog av det förhållandet, att en person kunde förordnas som underamiral det ena året och som fartygschef ett annat. Ovannämnde Jakob Bagge tjänstgjorde sålunda som underamiral på flottan år 1541 samt som fartygschef åren 1543, 1545 och 1559—60 för att sedermera åter brukas som underamiral eller amiral under följande sjötåg.

Under senare delen av 1500-talet utvecklades stridstaktiken i samband med artilleriets förbättring, och detta fick efter hand allt större betydelse. Som en följd härav indelades flottan i smärre förband, ungefär motsvarande våra nuvarande divisioner, och för vart förband förordnades en underamiral såsom chef. På 1564 års stora flotta funnos sålunda flera underamiraler.

Från dessa innehavare av de tillfälliga amiralsbefattningarna måste man noga särskilja de fasta amiraler, vilka i anslutning till administrationens utveckling ingingo såsom verkliga ämbetsmän i flottans styrelse eller knötos som varvschefer till Stockholms skeppsgård. Dessa amiralsbefattningar behandlas i samband med skildringen av flottans styrelse och skeppsgårdsinrättningen.

Amiralen ombord förordnades alltid av konungen. Givetvis försökte man att såsom amiraler använda personer, vilka tidigare tjänstgjort på flottan, t. ex. i egenskap av fartygschefer, eller åtminstone personer, vilka besutto någon erfarenhet av sjölivet. Lämpliga sådana funnos dock icke alltid till hands. Utan större betänkligheter använde man sig då av högt uppsatta män, vilka i andra befattningar ådagalagt handlingskraft och mod. Gustav Vasa i synnerhet hade, som förut nämnts, stora svårigheter att få lämpliga chefer för flottan, då det före hans tid icke funnits någon svensk örlogsflotta i egentlig mening och handelssjöfarten dessutom var föga utvecklad. Amiralerna på den nyskapade flottan hämtades sålunda bland riksråd, ståthållare, fältöverstar, hövitsmän på kungliga slott o. s. v. Ingen av dem hade veterligen tjänstgjort till sjöss före utnämningen till amiral. År 1535 hänvände sig Gustav Vasa till och med till danska riksråden i Skåne med begäran att få ställda till sitt förfogande »två eller tre goda förståndiga män, dem man kunde bruka för amiraler», men trots detta känner man blott till två utlänningar, som på kung Göstas tid brukades i amiralsbefattningar. Dessa voro den tyske krigaren Staffan Sasse, vilken alltsedan Svante Stures tid varit i svensk tjänst, samt Berend von Melen, som genom sitt giftermål blivit konungens frände. Därefter voro samtliga amiraler svenska män, några av dem dock födda i Finland. På Erik XIV:s tid, då flottan nådde en aktningsvärd styrka, användes allt som allt 25 personer i amiralsbefattningar ombord, och av dessa hade endast sju tidigare tjänstgjort såsom fartygschefer, medan de övriga prövats i lantkrigets

Ur den å sid. 51 återgivna målningen av Hendrik Cornelisz. Vroom (omkring år 1600) är denna bild av livet ombord hämtad — någon svensk motsvarighet är icke känd. Alltför olika torde emellertid förhållandena knappast ha gestaltat sig ombord på ett svenskt skepp. Här ser man skeppsbefälhavaren på däck längst akterut, stödd på sitt väldiga svärd (som knappast var avsett som stridsvapen utan väl blott fungerade som ett slags rangtecken). Längre midskepps står en annan befälsperson (med fjäderbuske i hatten); bland de övriga ombord låta sig trumpetarna med sina instrument för munnen, skyttarna vid sina musköter och åtminstone en »båtsman» väl urskilja.

värv. Under de senare vasakonungarna hade många erfarenheter vunnits om sjökrigets krav, varför proportionsvis flera amiraler togos bland dem, som tidigare hade tjänstgjort såsom fartygschefer under längre eller kortare tid.

Hövitssmannen eller såsom titeln från 1590-talet löd, *kaptenen*, var den närmast under amiralen stående befälspersonen. Hövitssmännen tillsattes av konungen liksom amiralen blott för vart sjötåg, varefter deras befattning med flottans ärenden upphörde. Vanligtvis iakttogs dock, att den hövitssman, som fullgjort sin tjänst till belåtenhet, även de följande åren togs i anspråk på flottan.

Hövitssman var icke en militär grad i egentlig mening utan ursprungligen benämningen på chefen å de större fartygen, de s. k. skeppen. Rang och tur de olika hövitssmännen emellan bestämdes ej av deras ålder i tjänsten utan av de skepps storlek och beskaffenhet, över vilka de förde befäl. Erik XIV förordnade sålunda i instruktionerna för 1566 och 1567 års sjöexpeditioner, att om amiralen och underamiralen urståndsattes att utöva befälet över flottan, så skulle detta i tur och ordning övertagas av hövitssmännen på vissa angivna skepp. De flesta

hövitsmännen torde hava tillhört frälseklassen, och sådana män placerades oftast på de större och förnämligare skeppen. Med största sannolikhet voro dessa icke yrkesutbildade sjömän utan helt unga män, som skulle uppfostras för krigets värv, eller lantkrigare. Åtskilliga av hövitsmännen hade även tjänat sig upp ur underbefällets led, men i verkligheten blev börden den bestämmande faktorn vid hövitsmannens inbördes rangförhållande. Johan III bestämde år 1570, att vid förfall för amiralen skulle hövitsmannen på skeppet *Valen*, vilken hette Stenbock och var broder till kungens styvmor, övertaga befälet över flottan och till och med före den för expeditionen förordnade underamiralen.

Ursprungligen fanns blott en hövitsman på varje skepp, nämligen fartygschefen, men så småningom steg antalet till fyra eller fem, ja, ända till sju, såsom fallet var på amiralskeppet i 1567 års flotta. Som det rimligtvis blott kunde finnas en fartygschef på varje skepp, torde de övriga böra betraktas såsom biträden, ungefär motsvarande nuvarande sekond och kommenderade officerare. Möjligen hade de sjökommenderats i avsikt att förskaffa ett flertal personer erfarenheter om sjökriget. Alltnog, den främste hövitsmannens lön översteg betydligt de andras, varför utan tvivel endast denne bör betraktas såsom skeppets verkliga hövitsman. Enär emellertid benämningen hövitsman kom till användning även beträffande andra än fartygschefen, synes det som om begreppet hövitsman vid denna tid ej längre var knutet enbart till fartygschefens befattning utan övergått till att betraktas såsom benämning på en militär tjänstegrad.

När Gustav Vasa år 1544 genomförde sin försvarsordning blevo, såsom det heter, »på ett register alla personer antecknade, som till vart och ett krigsämbe skulle brukas, både till vatten och land, häst och fot». De härvid såsom skeppshövitsmän rullförda herrarna kunna naturligtvis icke räknas såsom tillhörande en fast befälskår, men tanken på behövligheten av en sådan synes ha föresvävat konungen. Hövitsmännen förblevo tillfälliga befattningshavare, vilkas antal växlade med de årliga rustningarnas storlek.

På 1590-talet ändrades benämningen hövitsman till *kaptén*, troligtvis enligt mönster från främmande länder, företrädesvis Holland, som vid denna tid var Europas ledande sjömak. Kaptenen övertog sålunda hövitsmannens forna befattning såsom fartygschef på de större skeppen, och som en följd härav kommo så småningom övriga ombordkommenderade kaptener att benämnas *underkaptener*.

Benämningen *löjtnant* och *fänrik* på befälspersoner ombord kan spåras från år 1563, då ett antal löjtnanter och en fänrik tjänstgjorde på de stora skeppen såsom kommenderade officerare och troligen även i amiralernas staber. Benämningen löjtnant är således äldre i flottan än kaptén. Antalet löjtnanter på flottan under denna tidsperiod var dock ringa; det är tämligen svårt att särskilja dem från underkaptenerna, med vilka de ofta förblandas, innan officerskåren i början av 1600-talet fick en fast organisation med fasta titlar på de olika tjänstegraderna.

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Inte sällan framfördes klagomål över de utskrivningar av krigsfolk, som verkställdes av de knekthövitsmän, skeppshövitsmän och andra, som sändes ut med konungens fullmakt, och ofta voro säkerligen också klagomålen över utskrivningsförrättarnas »obeskedliga» framfart berättigade. Johan III talar i den kungörelse, som han lät utsända från Stockholm den 4 januari 1577 och som här återges i faksimil, t. o. m. om mutor. »Och för den skull hava Vi nu med Vårt älskelige riksråd och gode män låtit göra och författa en ordning... huruledes Vi vele att med sådana utskrivning skall tillgå.» Det kulturhistoriskt mycket intressanta aktstycket, som talar ett överraskande humant språk, ger uttryck för både strängaste rättvisa och klok försynthet men erinrar också om svenskens urgamla plikt att »sinom Konunge lydige vara, och vilja hans fullborda» och, om så behöves, gå man ur huse för att värja sitt land. — Kungliga biblioteket.

Sådan then tredie medh Gudz Nådhe Swedens regis Böcher och Wendes etc. Konung. Göre allom kunnige och wetherligie

medh thette Wårt öpne Mandats Bress / At effter thet Wij vðaff Wåre trogne Undersåters then menige manz beswåring och klaghemål / som offrest haffue förnummit / huru såsom en part aff Wåre tienerer både Rnechtshöfuitz mán / Skiptzhöfuitz mán / och andre / hwilke medh Wåre Bress och fulmacther bliffue vethstede / alle Landtender háir / Ríket / til att antaghe och vethscriffue solck vdi Wår och Ríktzens tiensit / pláge eber vðinnen mytlic obestdelighen handle / i thet / att the icke effter förberörde Wåre Guimaces Bress innehold / eller Tollf máns och Trensens ransakning / samme solck antage och vethscriffue / veban effter som them sielffue synes eber vñ bestelle / Sá att en part fast mere / then máto ansee / wille / wenskap / Skyldskap / mutor och góssuor / án hwadh rátwóst / och Wåre wike och besatning ár / Effter thet / at för fattighe Entier / vrbgammele och wansörde solck / Sammelebbes och för them som store heman besitne / och doch veben leghe solck ábre / plágh the vethscriffue theris eende mans hielp / Men medh them som Ríkte ár / och godh empne på hielp haffue / see the genom finger medh / Thenne Wåre trogne Undersåters klagemål och beswåring haffue Wij taghet vðbt ett nådgt betenct ende / och wile sådane sáson och alt annet som menige Ríket ár til stádhe / så mytlic mest mögeligt ár och Oss stár tilgörendes / medh godh och tidigh rádh / gerne sbretómme och affstáffe / Och förthenstuld haffue Wij nu medh Wåre Estliche Ríktz Rádh och godhe mán / lare göre och författe een Ordnung / effter som thette Wåre Mandats Bress / lengden thet vñ förmållers hurelides Wij wile at medh sådana vethscriffning skal tilgá / hwar Wåre och Ríktzens lågenbetter / så tilfáya kunne / at Wij háir effter late någhet solck yttermere antaghe och vethscriffue / Och stole alle the som / i så máto effter thenne dagh förordnede bliffue / til at bestelle vñ samme vethscriffning / báde Rnechtshöfuitz mán / Skiptzhöfuitz mán och alle andre chwille the helst wære kunne / althet rette sigb effter thenne Ordnung / så frampt / at om någen aff them fördristet sigb annorlunde handle / och förnemde Ordnung öffuertáde / dá skal then thet gör / vnder löffzstraff wære förfallen.

Sest wile Wij / Att alle boofaste Bónder som heman bruke och besitne / báde hele / haffue gárder och torpere / thet wære sigb anthen Schatte heller Crone bónder / så och alle Landbónder chwem som helst the kunne tilhöre / och haffue doch ingen lege hielp / Schole medh alle vethscriffninger förskonede bliffue / Doch thet som flere ánn énn bonde besitne / Er heman / anthen the áre Twá / Tre eller flere / thet má effter lågenbeten vethscriffues / Men thet store Gárder áre / så att Twá Bónder moste bruke ágerne / the máge bliffue frige för vethscriffningen.

Vdi låte mátte stole och thesse effterscreffne bliffue förskonede.

Alle gamble och förslammede bónder som heman bruke / och icke förná sielffue arbete / the som icke haffue flere án Twá söner heller énn legbedreng.

Alle Entier som heman bruke / och icke haffue flere án Twá söner heller énn legbedreng.

Alle oföre och brácklige / som áre / balte / lamlastáde / bráctfállingar / weterwullinger och andre som sådane feel haffue / hwadh heller the haffue heman / eller áre löfningz Karler.

Jem the som för eberes vngdom stul icke áre bructlige / námligen så mánge som áre vnder Tiugu áár / Sá skal icke heller någhen bliffue vethscriffuen vdi Wår och Ríktzens tiensit / sedan han ár öffuer sine fyrctige ár.

Men thesse stole vethscriffues vdi Wår och Ríktzens tiensit.

Thenn bonde som haffuer flere án Twá wörne söner / thet skal en aff the öffrige bliffue vethscriffuen.

Jem the Twá / Tre eller flere Bónder sitte på ett heman / effter som förberörde ábr. Sammeledes och thet flere án en heller Twá legbedrenger áre hooff en bonde / effter som heman áre store til.

Inbylsman och the som icke sitte för Stac eller Affrad / och suare för någre heman ífrá Tiuge ár til fyrctige ár gamble / stole och vethscriffues.

Gerningz Karlar / som áre / Stráddare / Skimare / Skomakere och andre Embetzmán / som gå / bygden / och icke besitne heman och wære göre Stac och schuld / Doch at någre aff sådane Gerningz Karlar och Embetzmán som Almogen icke kann vmbáre / máge bliffue quare vdi heráden / helst vethaff them som áldst och til krigsáker obrúctigst áre.

Jem the som late lere sigb hoos Bónderne vdi daghe och wete taal / och icke wile stádie sigb til áro tiensit / stole och vethscriffues / så monge Wij och Ríket behöffue.

Thet Landz presterne haffue öffuer Tre legbedrenger / eller effter som prestetorden áre store til / thet má och vethscriffues.

Vdi Stáderne / chole icke heller Borgerne besitne flere drenger áhn the til thetis tiensit / notorffritigen behöffue / the öffrige mághe vethscriffues / hwar lågenbeten så tilláger.

Landzsköpmán och wederlagz Swenner / Tesligest the som vdi Stáderne ingen ráctigheet vethgöre / stole och wære wederrede och vethscriffues / hwar så behöffues / så mánge Wij aff them begáre / doch för een lídeligh lödun och byro.

Thenne fðscreffne Ordnung wile Wij / att hom vdi alle Landzänder öffuer heele Sweriges Ríkte / holles och effter kommes skal / doch thet Wåre och Ríktzens legenheter sigb så begehue kunde / och högste nöden thet så kráffde / at någhen almenneligh ressing och vpsfordring stee stulle till menighe Ríktzens förswar / ándoch Oss nást Gudz then Almehetighe milde tilhielp förhoppes / at thet icke skal wære förstöct / at anthen hwar tredie / hwar femte man / heller man aff huse / máte bliffue vpsfordret / dá stole alle Ríktzens inbyggere wære förplíctede och wederrede / att affwáre Ríktzens stáde / effter som Sweriges Lagh vdi Konungz Balcken vdi thet síerde Capittel thet vñ werycteligen innehállter och förmállter / som så lyder. At om vðensöster háár / heden eller Christen / wile Sweriges Ríkte háire / eller någer Inlensöster setar sigb emoot Konunge / och Konunger gíte ey annorlunde warde sigb / Dá skal aller Almoghén / i Suerige / sinom Konunge lydige wære / och wíllahans fulborda / i allo thet / som honom och Ríktens kann komme til gode / och ingen driste sigb thet emoot at te Wårt öpne bressz kráffe oc máche affsaarlige alle Wåre tilförordnede Stádehollare vdi hwar Landzende öffuer menige Sweriges Ríkte / Sammeledes och alle Wåre Befalningzmán / Sougter / Rnechtshöfuitz mán och andre Wåre Undersåter och tienerer / vðaff hwadh stonb the helst wære kunne / som på Wåre wágne plíctige áre / til att någhet göre och láte / synnerligen the som tilstáde och aff Oss förordnede bliffue / At bestelle vñ någhon sådane vethscriffning som förberörde ár / at the effter thenne förnemde Ordnung sigb rácte och förhállte stole / Och icke annorlunde handle och bestelle wídh thet stráff som her tilfórende förmálte ár / Thet alle báde högre och nídrige som Oss medh Erebh och troohet förplíctede áre / mághe och stole sigb fulkomlighen effter rácte.

Giffue och scriffue på Wårt Konglige Slet Stockholm then 4 Januarj / Anno 77. Vdi Wår Regemeng tídh på thet Nyende.

Slutligen bör befattningen *vaktmästare* nämnas, ehuru densamma endast återfinnes åren 1564 och 1570. Vaktmästaren hade tillsyn över vakthållningen på den sjögående flottan, där han torde hava ingått i staben, samt var hövitsmans vederlike.

SKEPPARE, STYRMÄN OCH ANDRA FÖRHANDSMÄN OMBORD.

Ett slags lägre befäl, förhandsmän ombord, ungefär motsvarande nutidens underofficerare och underbefäl, utgjordes av *skeppare*, *högbåtsmän*, *styrmän* och *arklimästare*. Till en början torde dessa, utom vad beträffar högbåtsmännen, icke kunna betraktas som underofficerare i egentlig mening utan fastmera som ett slags lägre befäl.

Skeppare är en benämning eller titel, som inom flottan har gamla anor. Ursprungligen be-tecknades härmed, fullt bokstavligt, befälhavaren ombord, som då tillika var sjömansutbildad. Sedan emellertid Gustav Vasa anskaffat större fartyg och på dessa kommenderat chefer med titeln hövitsmän, vilka såsom tidigare framhållits icke nödvändigtvis voro yrkesmän, blevo skepparna dem underställda. På de större skeppen funnos under hövitsmannen en eller flera skeppare, vilka hade hand om fartygens manövrerande och sålunda, om man så vill, tjänst-gjorde som vakthavande officerare. Vanligen fanns det dock ej mer än en skeppare på varje skepp. På flottans mindre fartyg tjänstgjorde skepparna som befälhavare, varför deras antal var ganska stort. Skepparen kvarstod vanligen år från år på det fartyg, dit han en gång kom-menderats, och hade även vintertid, då fartyget var upplagt, hand om detsamma och dess inventarier. Skepparen var således merendels årstjänare.

I och med det att flera skeppare kommenderades på varje större skepp, började en upp-delning av dem i olika grader att göra sig gällande. Den yngre skepparen, eller de yngre, om flera än två voro embarkerade, benämndes sålunda *underskeppare*, och detta blev så småningom en särskild tjänstegrad. Den äldste skepparen kallades i motsats härtill van-ligen *överskeppare*, vilken benämning under tidernas lopp likaledes övergick till att beteckna en särskild tjänstegrad. Skeppet *Elefanten*, amiral Jakob Bagges amiralsskepp år 1563, hade en skeppare och två underskeppare, och de största skeppen i samma flotta hade en skeppare och en underskeppare.

Skepparna förordnades till vissa befattningar ombord av amiralen eller fartygschefen, blott undantagsvis av konungen. I allmänhet uttogos de ur kuststädernas sjökunniga befolkning, men i början av Gustav Vasas regeringstid måste troligen ett antal anskaffas från andra länder. Då det tidigare omnämnda skeppet *Stora Kravelen*, skulle ut på sin första expedition år 1532, sökte konungen erhålla en »god skeppare» från Danzig. Såsom en kuriositet kan nämnas, att borgmästaren i Stockholm Matts Persson tjänstgjorde som överskeppare på flaggskeppet under 1564 års expedition.

Antalet skeppare och underskeppare i tjänst växlade med rustningarnas storlek, liksom fal-let var med hövitsmännen och kaptenerna.

Närmast under skepparen ombord stod *högbåtsmannen*, eller som den tidigare benämningen löd *hövitsbåtsmannen*. Han var förhandsman för skeppsfolket, ett verkligt segelkunnigt un-derbefäl således, men torde endast hava förekommit på de större skeppen. I varje fall var antalet högbåtsmän i flottan alltid betydligt mindre än antalet skeppare. Högbåtsmännen rekry-terade i stor utsträckning skepparnas klass.

Styrmannen tillhörde en synnerligen viktig tjänstegren, i det han representerade den naviga-

toriska sakkunskapen. Styrmännen voro egentligen lotsar, som merendels förhyrdes för varje expedition bland skärgårdsbefolkningen, men ett mindre antal hade året om fast anställning vid flottan. Man var dock icke så noga med formerna vid denna tid, då så gott som alla organisatoriska föreskrifter saknades, och kunde man icke förhyra styrmän, så anskaffades sådana på annat sätt. Befallningsmannen på Åbo slott beordrades år 1555 att låta »uppspana» alla unga karlar, som kände till skärgårdslederna, antaga dem till styrmän och skicka dem till konungen, som skulle giva dem god lön efter envars förtjänst. År 1565 förordnades, att goda och förfarna styrmän skulle uppsökas i städerna för flottans räkning, och några år senare utfärdades befallning till fogdarna i svenska och finska skärgårdsområdena att »optaga alla ledkunniga styrmän och skäriekarlar» för tjänst på flottan. När expeditioner till främmande farvatten avsågos, förhyrdes från utlandet styrmän, vilka kunde förväntas besitta nödig kannedom om dessa farvatten.

Under Erik XIV:s krig mot Danmark voro skeppen i allmänhet synnerligen väl tillgodosedda med styrmän. De största hade sålunda ända till tio styrmän, men i övrigt växlade antalet allt efter skeppens storlek ned till en eller två, under det att flottans smärre fartyg fingo reda sig utan styrmän. Mot 1500-talets slut minskades antalet styrmän på skeppen, och vid 1600-talets början fanns i regel endast en styrman på varje skepp.

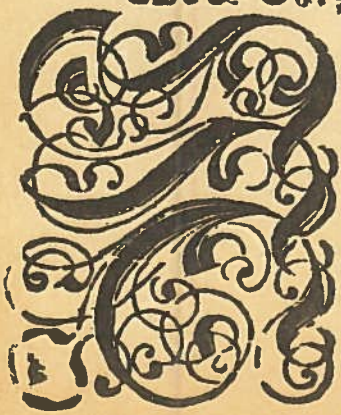
Tillsyn över fartygens artilleribestyckning och ammunition och vad därtill hörde utövades av *arklimästarna*. Blott i de större fartygens, skeppens, besättningslistor ingingo arklimästare; vanligen fanns det endast en sådan på varje skepp, någon gång två. Tydligt kallades de på ett skepp kommenderade yngre arklimästarna för *underarklimästare*, men om detta var en särskild tjänstegrad eller blott en benämning hänförande sig till tjänstgöringsförhållandena ombord må lämnas därhän. Troligen voro arklimästarna årstjänare, som vintertid hade hand om artilleriets översyn i tyghusen.

DET MENIGA SJÖFOLKET.

Det för flottan behövliga manskapet benämndes vanligen *båtsmän* och *skeppsfolk*. Företrädesvis anställdes manskapet genom frivillig värvning för varje anbefallt sjötåg, men som behovet var stort och tillgången på sjöfolk ringa, måste även andra metoder tillgripas för att tillförsäkra flottan det folk, som erfordrades. Man föll då tillbaka på den i gamla tider brukliga utskrivningen, där en viss procent av befolkningen uttogs till krigstjänst. I första hand försökte man naturligtvis få tag i folk, som tidigare tjänstgjort i flottan eller åtminstone till sjöss. Tillvägagångssättet vid utskrivningarna var länge föga reglerat; de beslötos vanligen på riksdagar och landskapsmöten, men konungen vidtog stundom denna åtgärd utan bemyndigande och hade i varje fall stor makt vid kvottalets bestämmande. Gustav Vasas utskrivning av folk för flottan skedde än över hela riket, än i sjöstäderna eller i vissa landskap och lands-

---

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Karl IX:s sista riksdag, i Örebro 1610, avhållen i de snart stundande utrikespolitiska uppgörelsernas tecken, behandlade så gott som uteslutande frågorna om krig och bevillning. Det kungliga brev, som utsändes vid jultiden 1610, erinrar om det löfte, som då gjordes, om utskrivning av 25,000 man »til at wärije Rijket». Tre mark penningar skulle vidare utgivas av varje bonde, och för provianteringen av gränsbefästningarna och »hülle Skipsflottan medh, som i Sommar i Siöen skal brukas» hade allmogen vidare »godhwiligen uthlofwat» en tunna råg eller malt (det senare för öltillverkningen) pr helt hemman, bergsmännen järn och koppar, etc. Först om någon ny fiende skulle uppträda, skulle också än en gång de s. k. hjonelagspenningarna, som utgingo till visst belopp för varje hushåll, utkrävas. Både torparen och pigan fingo lämna sin skärv till rikets värn. — Kungliga biblioteket.

A Carl then Sjunde medh Gudz nådhe Sweriges / Höthes / Wendes / Finners / Carelers / Lappers i Norlanden / the Carianers och Esters i Liffland etc. Konung.

Göde witterligt. At efter menige Almogens wiffstidade som hafwe warit Guldmåttige och Guldmåttige gjorde hiert til them besamade Ristdagh som i år i Drebro hafwer stått / och nu (Gudh thes lof) til lytteligh ande kommen är / hafwe lofwat och tillsagdt bådhe för sig och them som hemme är / så twål som för alles thes efterkommade / södde och ofödde / och thet på gifwit thetas förstrifning och förplichelse / thetas förmodgenhet finnes och warer kan / anden Inlandst / så som och hafwe godhwilligen samtyckt och bewillit / at wijs måge wchtaga i wår och Riisfens tienst / af them som minste hemman besittie / och duglige Karler är / öfwer alle Ristet til Tiugu sdu tusend man som skole warer wedertredhe här innan Riises / til at wdrise Ristet / hwar någhon ytterligare fiendskap wille off tilbudes / din som wijs nu allerredhe hafwe / vndantagandes hwadh af Finland vthnempnes / som skole wdrise och försware / the Ropste och Riisföld / ländste Brånsterne / Och the som således kunne pådaggis / aibdeles warer fris och samne Riiszföld til at vnderhålle / så twål som til at vchføre Riisföld per som bådhe nu och framdeles kunne pådaggis / aibdeles warer fris och samne Riiszföld til at vnderhålle / så twål som til at vchføre Riisföld get medh / som wijs nu allerredhe hafwe hafwer menige Almogen bådhe i Swerige och Finland bewillit / hwar Bonde at vchføre Riisföld sonne Tre marc Penningar / och sedhan til at Prowiantere Grånge besittingerne / och hälle Skipsfortan medh / som i Sommar i Siden skal brukes / hafwe the godhwilligen vchlofwat / Af hwar helt hemman en tunna torck at Hogh eller Hult / af hwar halft hemman såm fierding / och af hwar Torpare två fierding / och thet vchli skal rächnas två Gråffes bönder emoot en Skatte eller en Cronobonde. Wdrgångnerne af wår Jernbårzslagh hafwe bewillit i then stadhen at vchføre / hwar Wdrgångnerne Emoot en Cronobonde. och Koppbårzgangnerne wtsidh Koppbårzget af hwar Ståding såm Riispnd Kopp / och Edkterarlerna af hwar hemman två stig Rull. Wt. Dalatarlerna / the blifwe widh thes Ordning / och göre the wådhe och föll före. Hwarföre så hafwe wijs och thet emoot igen lofwat och tillsagdt gemeene Almogen / at när the thette hafwe vchgiordt / så skole the för all ytterlighere hielp hwadh namn hon helst hafwe kan / war fris all in til *Iohannis* tidh nåstkommande 6. 7. Och thet i medlar tidh någon ytterligare fiendskap wille thette wårt Konunge Riise tilbudes / af hwem thet och warer kunne / så hafwe meentige Riisfens Almoge sigh förplichat / at komme off til Riiszfölderne til hielp medh Hionelagz Penningarne igen / och vchføre för hwar Bonde fyre marc / för Hustrun två marc / för hwar Wdrgångner till och hwar Piga en marc / Men hwar och innet fiendeligit kunne thette Konunge Riise ahnmodes / så twelc wijs och ingen ytterligare hielp af meentige Almogen begäre. Besalle förchrestul här medh wår Konge Riise ahnmodes / så twelc wijs och ingen ytterligare hielp wter thette som meentige Almogen mu hafwe här lofwat at vchføre / icke någhon ytterligare hielp af them innan tilkommade *S. Iohannis* tidh of them fordrer / widh thetas hals ruggende. Thet hwar och en hafwer sigh efterdrate. Af Drebro then 20. Decembris Mdt 1610.

Carl den Sjunde af almogen, till Riksdagens förordning, till Riksdagens förordning, till Riksdagens förordning, till Riksdagens förordning.

*2500000000
3. af penningar.
1. af den andra rullens medel
3000000000
5. af den tredje rullens
2. af den fjärde rullens
Rionelagz penningar
1. af den femte rullens
2. af den sjätte rullens
3. af den sjunde rullens
4. af den åtta rullens*

Carolus.

ändar. Denna utskrivning hade mest karaktär av pressning, såsom termen lyder, då folk tvångsvis uttages till krigstjänst. Befallning om utskrivning utgick i god tid före fartygsrustningarnas början till ståthållare, slottshövitsmän och fogdar, att envar i sin ort skulle »till tjänst anamma», »upptaga» eller »låta församla» alla båtsmän och sjöfaret folk, som kunde överkommas, och antaga dem i tjänsten; inte ens borgare och köpsvenner i städerna gingo säkra för utskrivning. I början av sin regering måste Gustav Vasa på grund av den rådande bristen på inhemskt sjöfolk använda vad folk som stod att få. År 1525 befalldes sålunda, att de i Finland befintliga jakterna skulle bemannas med »fogdetjänare och andra frälsetjänare eller vad folk, som kan åstadkommas», och året därpå befalldes riksråden i Västergötland att genast avsända till Stockholm minst 200 goda karlar med »tillbörliga skeppsvärjor», varjämte alla skyttar och svenstjänare, som voro inkvarterade i Vadstena och Alvastra kloster, beordrades att förfoga sig till Kalmar och embarkera på fartygen därstädes. Tydligen var det här icke fråga om utbildad sjöfolk. Sådant måste i stor utsträckning även värvas i utlandet, såsom från de nordtyska sjöstäderna, från Skottland, Danmark, Pommern och Preussen samt från de baltiska provinserna. Det utländska sjöfolket var av sådan betydelse, att en misslyckad värvning lätt kunde äventyra flottans bemanning.

Genom 1544 års försvarsordning sökte Gustav Vasa åstadkomma en lösning på flottans alltid lika besvärliga bemanningsfråga och samtidigt giva densamma en fast grundval. För detta ändamål anställdes genom värvning av lämpligt skärgårdsfolk en fast sjömanskår, som visserligen ej förslog att fullständigt bemanna flottan men dock utgjorde en god stomme i fartygsbesättningarna. Resten uttogs genom utskrivning enligt nyssnämnt förfaringssätt. Utskrivningen kan sålunda betraktas såsom en slags värnplikt, visserligen med mycket utvecklade former.

Erik XIV, som i sin krafts dagar väl vårdade sig om riksstyrelsen och försvarsväsendet, föranstaltade år 1567 om en första början till införande av ordnade förhållanden beträffande utskrivningsväsendet. Utskrivning skulle nämligen verkställas av särskilt förordnade utskrivningsförrättare, vanligen en sjömilitär, med biträde av häradsfogden och tolv oväldiga män i orten, »på det att därmed måtte rätt och skickeligen tillgå, så att änkor, knektar eller gammalt folk, som ingen hjälp hava, måtte bliva därutinnan förskonat». Stränga varningar utfärdades för försök att undansticka och dölja till utskrivning lämpligt folk. Föreskrifterna lämnade emellertid rum för godtycklighet hos myndigheterna vid utskrivningsförrättningarna, varöver allmogen vid åtskilliga tillfällen anförde klagomål. I början av år 1577 utfärdade därför Johan III nya bestämmelser, enligt vilka bl. a. bofasta bönder, som icke hade någon legohjälp eller icke sutto flera på ett hemman, skulle förskonas från krigstjänst; för detta skulle avses bondsöner och legodrängar ävensom arbetslösa och lösdrivare. Konungen förbehöll sig dock att, om nöden så fordrade, även kunna företaga mycket skarpa utskrivningar, och att alla rikets inbyggare skulle vara förpliktade att deltaga i rikets försvar, »efter som Sveriges lag innehöll». Så småningom kompletterades bestämmelserna för utskrivningsförfarandet ytterligare med nya reglerande föreskrifter, till dess år 1606 även det procenttal bestämdes, efter vilket utskrivningen skulle ske. Detta år förordnades nämligen, att en karl skulle uttagas av tio bondgårdar eller av tio borgare eller präster samt att uttagningen skulle ske hos den bonde, borgare och präst, som hade bästa manhjälpen. Under följande krigsår kunde väl procenttalet understundom ökas, men i allmänhet stannade utskrivningen såväl i städerna som på landet vid tio procent.

Genom 1567 års reform av utskrivningsväsendet, vilken synes hava grundats på en verklig beräkning av det erforderliga behovet, kunde flottan i stort sett tillgodoses med tillräcklig personal inom landet, varför värvning av åtminstone större antal utländskt sjöfolk icke behövde företagas förrän under Gustav II Adolfs regeringstid.

Såsom av ovanstående redogörelse framgår, utgjordes flottans båtsmän av två kategorier, nämligen dels av på frivillighetens väg fast anställda årstjänare, dels av genom utskrivning erhållet manskap, vilka vanligen benämndes »hyrebåtsmän». Rekryteringen på frivillighetens grund kompletterades, såsom ovan framhållits, genom tvångsuttagning bland olika kategorier »lösdrivare». Fartygsbesättningarna erhöilo härigenom en heterogen karaktär, vilket var ogynnsamt ur organisations- och utbildningssynpunkt och ofördelaktigt för flottans duglighet.

Det stora flertalet båtsmän avsågos för skeppens manövrerande. En särskild del av dem utbildades emellertid till s. k. »bysseskyttar», vilka på sätt och vis motsvarade våra nuvarande artillerimatrosor. Dessa bösseskyttar torde ha tjänstgjort som kanonkommendörer (pjäsbefälhavare) på skeppen och i andra viktigare befattningar vid artilleriet samt betjänade de »byssor», vanligen hakebössor eller musköter, vilka kommo till användning vid närstrid särskilt från marsarna och de höga kastellen för och akter. De voro betydligt färre än båtsmännen, naturligt nog, och betraktades såsom mera kvalificerat folk, vilket även tog sig uttryck i högre lön. Vid omfattande fartygsrustningar räckte den egna tillgången av denna personalkategori icke till för behovet; åren 1565 och 1567 värvades fördensskull ett antal bösseskyttar i Tyskland, respektive Nederländerna.

PERSONAL FÖR INRE TJÄNST OCH EKONOMI.

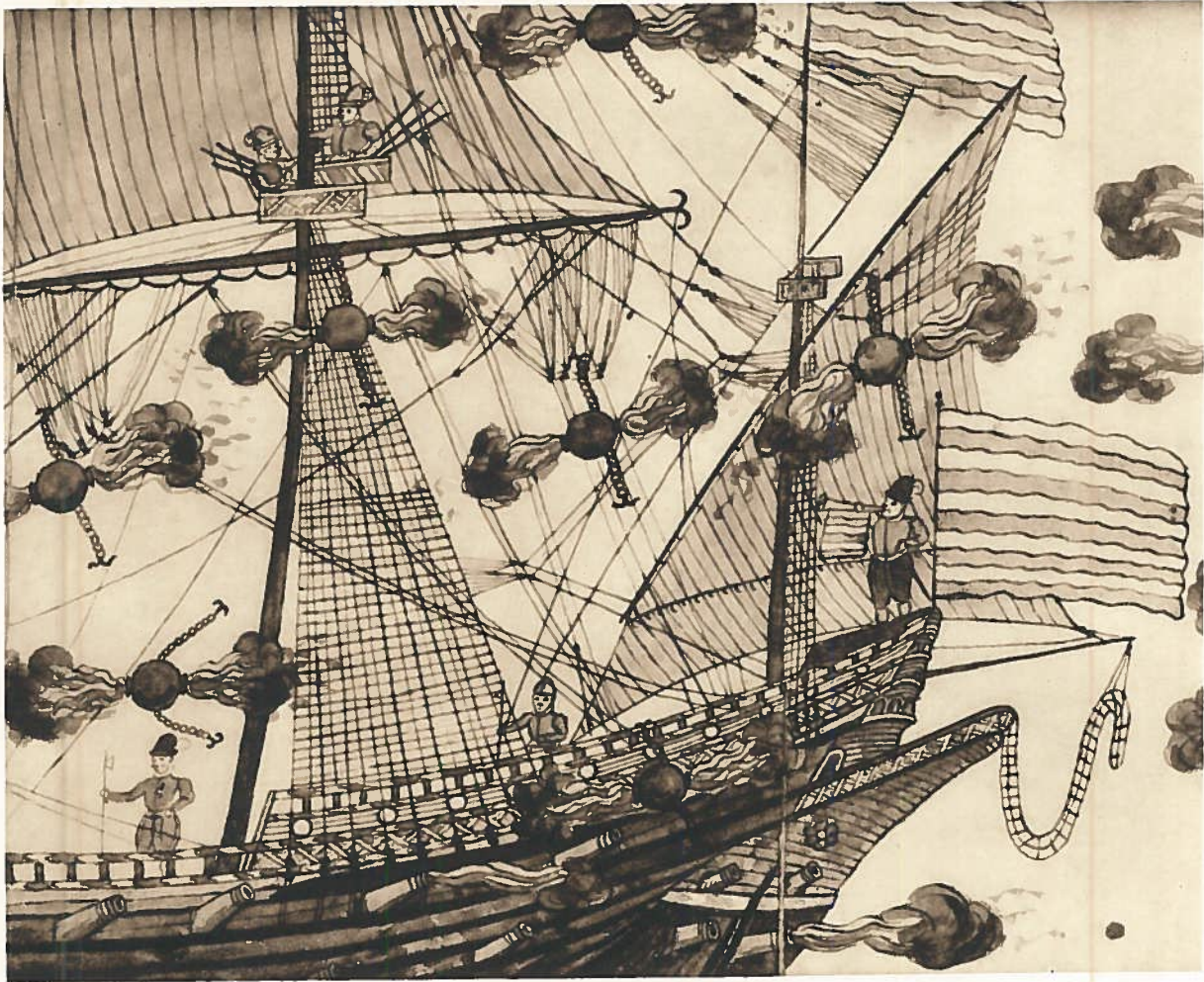
Bland civilpersonal, i en eller annan egenskap knuten till flottan, må nämnas *skrivare* och *bokhållare*, *kaplaner*, *bardskärer*, *profosser* samt *flottans spel*.

Skrivarna voro den tidens intendenturpersonal, vilka hade hand om proviant och utspisning samt redovisning ombord och vid flottans anläggningar i land. Det har icke kunnat utrönas, från vilken tidpunkt skrivarna kunna betraktas såsom befattningshavare vid flottan och om de som sjökommenderades voro fast anställda eller blott tillfälligtvis tagna i anspråk, men säkert är, att flera eller färre sådana på 1540-talet tjänstgjorde på flottans fartyg. Därefter äro de allmänt förekommande, i regel en på varje skepp, på de större till och med flera, under det att de smärre fartygen fingo reda sig utan särskild intendenturpersonal, liksom ännu är förhållandet inom svenska flottan. I slutet av 1500-talet fanns till amiralernas tjänst, åtminstone under vissa expeditioner, en s. k. amiralsskrivare. Vid sekelskiftet inskränktes antalet skeppsskrivare av en eller annan anledning, och så småningom avskaffades tjänstegrepen på Gustav II Adolfs tid.

De vid förvaltningen i land tjänstgörande skrivarna av olika kategorier, såsom skeppsgårdsskrivare, löningsskrivare, fetalieskrivare, arkliskrivare och varvsskrivare, torde hava varit fast anställda vid respektive skeppsgårdar, varv och förråd, där de biträdde vederbörande chef vid den ekonomiska förvaltningen och dessutom ansvarade för material-, proviant- och inventarieuppbörder m. m.

En kategori underordnade tjänstemän utgjorde *bokhållarna*, vilka voro knutna till förvaltningsorganen i land. Om deras anställningsförhållanden m. m. är intet känt.

Kaplanerna eller *predikanterna*, såsom prästerna benämndes från mitten av 1560-talet, tillhörde tvenne olika kategorier, nämligen sådana med befattning i land och sådana med befatt-

På detta utsnitt ur en av van Deventers bilder (i sin helhet återgiven som folder nedan i kapitlet om Sveriges flagga) ses längst akterut på kastellet det svenska amiralsskeppets trumpetare, obekymrad om de rysansvärda brandprojektilerna, blåsa sina signaler; även märkekarlarna vid sina lansar och männen på däck ta bombardemanget med ett lugn, som konstnären, Frederik II:s egen tygmästare, själv måste ha funnit över- eller onaturligt.

ning ombord. De förra voro fast anställda vid skeppsgårdarna i Stockholm, Åbo, Helsingfors och Viborg, under det att de senare tjänstgjorde endast under sommarens sjötåg, varefter deras anställning upphörde. Prästerna av den senare kategorien tillsattes vanligen av ärkebiskopen eller av någon biskop efter hänvändelse från konungen eller amiralerna. På Erik XIV:s tid hade varje större skepp sin kaplan eller predikant. Sedermera minskades antalet, så att i huvudsak blott amiralsskeppen erhöillo skeppspräst.

Bardskärerna voro fältskärer med i vissa fall någon medicinsk utbildning, som anställdes på flottans fartyg för att handhava sjukvården. Tidtals under 1500-talet funnos även bardskärer anställda vid skeppsgårdarna i Stockholm, Åbo och Viborg.

Ombord tjänstgörande bardskärer kunna spåras ända från Gustav Vasas tidigare sjökrigsföretag. De anställdes blott för varje sjötåg, men flertalet av dem torde hava återkommit år efter år. Sålunda föreskrives i för amiral Jakob Bagge år 1562 utfärdad instruktion, att han skall taga bardskärer från de orter, dit de senast blivit hemförlovade. För att få bardskärer i tillräckligt antal torde man understundom även hava tvångsrekvirerat sådana genom ståthållarnas försorg.

Väbel eller åklagare såväl ombord som vid de större skeppsgårdarna var *profossen*. På en större flotta funnos vanligen ett par profosser, vilka hade ungefär samma ställning som skeppare och åtnjöto motsvarande avlöning.

Flottans spel utgjordes av trumpetare och trumslagare samt vid mera sällsynta tillfällen även av pipare och pukslagare. De voro årstjänare, som till sjöss blott användes på de största skeppen. På amiral Jakob Bagges flotta år 1563, bestående av 27 skepp, funnos en trumpetare och fem trumslagare, av vilka trumpetaren och en trumslagare voro embarkerade på amiralsskeppet. I påföljande års flotta hade fem av de största skeppen var sin trumslagare, och i 1567 års flotta om 49 skepp hade blott amiralsskeppet och ytterligare ett skepp spel.

Spelet var sålunda icke i stånd att utveckla någon större musikalisk underhållning; dess huvudsakliga uppgift var att ge olika signaler och order under strid, då den mänskliga rösten icke kunde göra sig hörd för allt larm. Emellertid utrustades även helt fredliga expeditioner med spel, såsom år 1608, då Karl IX sände amiral Hans Bielkenstierna med en eskader om tre skepp till Wismar för att avhämta hertiginnan Sofia av Mecklenburg, vid vilket tillfälle amiralsskeppet *Rutenkrans* utrustades med tre trumpetare och en pukslagare samt de andra skeppen med vardera en trumpetare.

NÅGRA FLOTTANS MÄRKESMÄN.

Bland de många amiraler, som under 1500-talet och 1600-talets första decennium förde befäl över rikets flotta under de långvariga krigen, framstå några få såsom särskilt dugliga sjökrigare, framförallt Måns Svensson Some, Jakob Bagge och Klas Kristersson Horn. I korthet skall här nedan lämnas några biografiska uppgifter rörande dessa framstående amiraler.

Måns Svensson Some tillhörde en frälsesläkt och lär ha skrivit sig till Västerby vid Bråviken utanför Norrköping. Om hans tidigaste levnadsöden är ej mycket bekant, men man vet, att han tjänstgjorde såsom hövitsman på Åbo slott åren 1526—28 och såsom fogde i Åbo län åren 1527—31. År 1534 återfinna vi honom som slottsloven eller kommandant på Stockholms slott, vilken befattning i gamla tider ofta kombinerades med tillsynen över den till skeppsgår-

---

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Jakob Bagges adelsbrev utfärdades av Gustav Vasa på Åbo slott den 9 juni 1556 och han mottog det av konungens egen hand, när denne kallat honom till sig för att före dterresan till Sverige rådgöra med honom om hären och de trassliga gränsförhållandena. 1573 erhöll Bagge stadfästelse å frälsfrihet för sig och sina barn jämte förbättring av sitt adliga vapen, vars ursprungliga utseende framgår av adelsbrevet; nu kompletterades det med tre försilvrade kartovelod uti den röda, nedre delen av skölden. Adelsbrevets text har följande lydelse: »Wii Gustaff med Guds nåde Swerigis, Götis och Wendis etc. Konung, Göre wetterligitt, Att wij aff synnerlig gunst och nåde, Szå och för wåluillig och hulle tro tieniste, som thenne oss Elskelig tro Man och undersåte Jacob Bagge boendes vdi Stockholm oss och wårtt Rijke Swerige her til dagz troligen giordt och beuist haffwer, och än nu yttermere her effter göre och beuise må och skall, så länge han leffwer, haffwe vndt och giffwit, som wi och nu medt thette wårtt öpne breff vnne och giffwe honom frijheet och frälsze på tässe efterschreffne Godtz och Gårder, som är, först En gård benembd Boo, renter Tije mar[ker] pen[ninga]r och et halfft pund Smör, Item en gård Lännesta, rånter fijre mar[ker] pen[ninga]r och Ett halfft pund Smör, och Ett Torp benembd Tollera renter En mar[ker] pen[ninga]r och Ett halfft på Smör, liggjendes alle vdi Wärmdöo Sockn i Stockholms Lään, Och giffwe wij honom her med Skiold, Hjelm och Skioldemärcke, som är En halff brun Biörn vdi Ett Blått och Rött fördelt field sampt En halff Brun Biörn med Twå Biörne Kloor äffwan opå Hielmen med En grön Crantz på Biörnsens Huffvudt. Szå att han och hans ächte barn och ärfwinger förde Godtz med alle theres tiläger, vnder rätt frälsze, lijke som andre wåre gode män aff Adelen her i Rijkitt theres Godtz vnder rätt frälsze till wår och Rijkns tiäniste niute, bruke och behålle måge och schole etc., förbiudendes för thenskuld alle, som för wåre skuld wele och schole göre och late, att the förbemelte Jacob Bagge eller hans esfterkomende ärfwinger her emott icke vdi någon måtte hinder eller förfång göre, wedh wår ogunst. Och tess till yttermera wisse late wij hengie wårtt Kongelige Secret her neden före, Dat på wårtt Slott Åbo 9 Junij Anno Dominj etc. Tusende, femhundredt, femtjete på thet Siette.» — Kungliga biblioteket, Stockholm.

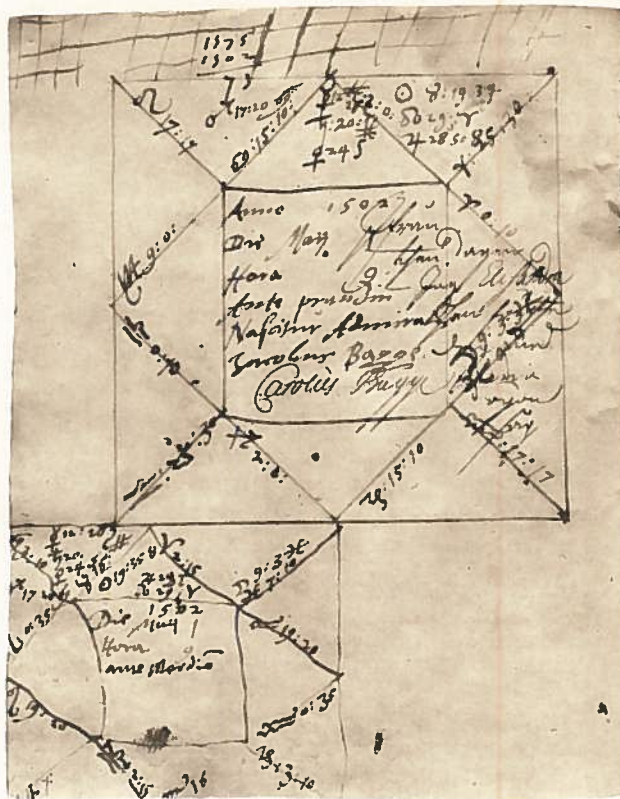
den vid slottet förlagda flottan. Den 30 april 1535 förordnades han som amiral eller chef för den flotta, vilken nu rustades för att i förening med en dansk-holsteinsk sjöstyrka under befäl av den frejdade amiralen Peder Skram försöka betvinga hansestaden Lübecks sjömagt. För hans insatser under kriget, den s. k. grevefejden, redogöres vidare i kapitlet om sjötågen. Med kraft och målmedvetenhet ledde han från amiralsskeppet *Stora Kravelen* sin sjöstyrkas operationer och löste på ett skickligt sätt de honom anförtrodda uppgifterna.

Efter krigets slut blev Some ej mera använd som amiral, utan hans krafter togos i anspråk för andra uppdrag. Vintern 1537 utnämndes han sålunda till lagman på Öland och tjänstgjorde, måhända samtidigt, som ståthållare i Kalmar åren 1537—39, då han förflyttades till Östergötland i egenskap av häradshövding i Vifolka härad. Han deltog härvid i Dackefejden samt innehade befattningen som slottsloven på Stegeborgs slott åren 1544 och 1548. Det förstnämnda året var det åter fråga om att han skulle göra tjänst till sjöss, men han förklarades olämplig härför, »efter han är en sjuk karl och haver ont ben». Ännu i många år räckte emellertid hans krafter till för olika befattningar: år 1563 övervakade han hertig Johan på Gripsholms slott, 1565 blev han åter ståthållare i Kalmar och 1569 lagman på Öland. Vid Erik XIV:s kröning år 1561 blev Some jämte andra framstående herrar slagen till riddare och utnämndes påföljande år till riksråd, en syssla som han även innehade under Johan III:s regeringstid.

Måns Some antages hava avlidit under något av 1570-talets första år.

Jakob Bagge till Bo på Värmdö tillhörde en ursprungligen norsk adelsfamilj; fadern, som var dansk hövitsman under Stockholms belägring år 1522, rymde med sonen Jakob och övergick i svensk tjänst. Efter Gustav Vasas val till konung blev fadern fogde över ett par härad i Södermanland och slutligen kommandant i Viborg. Jakob Bagges moder var även hon av norsk adlig ätt.

Man antar, att Jakob Bagge föddes den 1 maj 1502, ehuru även andra födelseår uppges. Vid övergången i svensk tjänst skulle han sålunda ha varit tjugo år gammal. I hävderna nämnes hans namn först i början av 1530-talet, då han utnämndes till fogde över några härad i Uppland. Som lantkrigare utmärkte han sig under grevefejden, särskilt vid intagandet av

En man som i likhet med Jakob Bagge fick erfara lyckans växlingar, medgångens obeständighet, kungagunstens osäkerhet, triumfer och katastrofer, måste i hög grad ha sysselsatt samtidens lärda astrologiska tänkande. Ett litet bevis härom är den sida i den lärde 1500-talskrönikören Göran Gylltas »Nativitetsbok» (i Rålambska handskriftsamlingen, Kungliga biblioteket), på vilken man läser: »Anno 1502 Die Maij 1 Ante prandium Nascitur admiral Jacobus Bagge» och på ett annat ställe: »Die Maij 1 Hora 9 Ante meridiem», d. v. s. att han var född den 1 maj 1502 kl. 9 f. m. Vad de lärda astrologiska tecknen ha att förtälja är ej lika lätt att översätta.

Halmstad år 1534, vilken stad han därpå hårdnackat och med mycken förslagenhet försvarade mot fiendens anfall. Under dessa strider blev han sårad i veka livet av en kula, men fortsatte det oaktat att under hela belägringen utöva befälet i staden.

Påföljande sommar användes Jakob Bagge för första gången till sjöss. Han deltog nämligen som fartygschef på skeppet *Kamperman* i Måns Somes lyckosamma sjötåg och ådagalade härvid goda ledaregenskaper och framåtanda. Efter krigets slut blev han rikt belönad av konungen för sitt välförhållande och utnämndes år 1538 till den viktiga befattningen som slottsloven på Stockholms slott, varmed, som nyss sagts, även brukade följa en viss tillsyn över flottan, varjämte han erhöll i uppdrag att påskynda huvudstadens befästande.

Hur länge Jakob Bagge innehade befattningen som kommandant på Stockholms slott är ovisst, men år 1541 var han underamiral — den förste i sitt slag — på den flotta, med vilken Gustav Vasa färdades till mötet med konung Christian III i Brömsebro. På Bagges skepp embarkerade härunder de unga prinsarna Erik och Johan. Följande åren tjänstgjorde han återigen vid hären under Dackefejden, och hans fasta och beslutsamma uppträdande bidrog i hög grad att kuva detta farliga uppror. Så snart striderna voro slut, gick han emellertid åter till sjöss, nu som fartygschef år 1543 på skeppet *Enhörningen* och sedermera på *Stora Svan*; om detta senare befäl skrev konungen till amiral Erik Fleming: »Till hövitsman på Svanen veta vi ingen likare än Jakob Bagge; som han ock lovade, när han senast skildes ifrån oss, att var vi honom på något stort skepp bruka ville, då skulle han sig därtill välvillig finna låta». Sommaren år 1545 var han hövitsman för Kalmarflottan, och strax därefter erhöll han i förläning kronogården Bo på Värmdön, belägen vid den fjärd, som efter honom erhållit namnet Baggensfjärden.

Från år 1555 blev Jakob Bagges verksamhet nära knuten till flottan. Detta år sändes han nämligen som chef för en mindre sjöstyrka till Finland för att bevaka gränsen mot Ryssland och söka införskaffa upplysningar rörande ryssarnas planer. Dessa hade föregående höst utan krigsförklaring infallit och härjat i Finland. Bagge visade stor djärvhet under operationerna vid Nöteborg och andra ryska gränsfästningar och injagade sådan respekt hos den överlägsne motståndaren, att denne vid de följande stilleståndsförhandlingarna fordrade, att han såsom varande upphov till kriget skulle straffas till livet. 1556 lät konungen för att visa sin uppskattning utfärda adelsbrev för Bagge.

Även under Erik XIV:s regering togs Jakob Bagge i anspråk för tjänst vid flottan. Sålunda deltog han år 1561 som amiral och år 1562 som underamiral i konungens av olika anledningar misslyckade frieriexpeditioner till England och Skottland samt ledde 1563 års sjöexpedition till Rostock för att hämta prinsessan Kristina av Hessen, konung Eriks vid denna tidpunkt tilltänkta brud. Härunder kom han i strid med en dansk eskader, som i grund besegrades. Visserligen återvände han till Sverige utan kungabrud, men han bereddes ett ståtligt mottagande i Stockholm för sjösegern.

På sensommaren 1563 bröt kriget med Danmark, det s. k. nordiska sjuårskriget, ut i full låga. Jakob Bagge var nu en äldre man, men självskriven att föra högsta befälet över flot-

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Detta vackra porträtt av Sveriges framgångsrikaste sjökrigare under 1500-talet, riksrådet och friherren Klas Kristersson Horn, är en 1600-talskopia av ett okänt, antagligen samtida original. Det ger en lysande bild av Östersjöns herre, i sammetsbarrett, pälskappa med guldband och tunga guldkedjor, de senare måhända ett av de många vedermälen på kunglig nåd, som kommo honom till del och som kulminerade i det triumftåg, Erik XIV lät anställa för sig och sin amiral i Stockholm 1565.

SVERIGES RIKES ADMIRAL
SVERIGES RIKES RIKS AMIRAL, RIKES PÄD
HER CLAS KRISTERSON HORN, FRILÄRNE
TIL ÅMINNE.

Klas Kristersson Horn. Oljemålning av okänd konstnär. Gripsholm.

tan i krig. Detta förde han med all heder under krigsåren 1563—64, tills han i en olycklig batalj mot dansk-lybska flottan mellan Gotland och Öland den 31 maj sistnämnda år nödgades lämna sitt amiralsskepp *Mars*, som sprang i luften, och ge sig fången. Folket skyllde amiralsskeppets olycka på den förbannelse, som vilade över fartyget, enär dess kanoner voro gjutna av de kyrkklockor, som Gustav Vasa beslagtagit.

Till en början hölls Jakob Bagge fången hos lybeckarna, sista tiden på Hammershus fästning på Bornholm, men slutligen lyckades konung Frederik i Danmark att få honom utlämnad. Han fördes nu till Köpenhamn, där han hölls fången i hela sju år. Flera försök gjordes av konung Erik att få honom utväxlad, men detta lyckades först efter fredsslutet år 1571. Efter hemkomsten till Sverige utnämndes

han till slottsloven i Stockholm och erhöll sommaren 1572 ett tillfälligt förordnande att utöva tillsyn över flottan därstädes.

Jakob Bagge var nu emellertid en förbrukad man, och den långa fängelsetiden hade tårt hårt på hans krafter. Med finkänslighet entledigade konung Johan III honom följande år från befattningen såsom slottsloven och uttalade skriftligen sitt nådiga välbehag över att han i detta ämbete fliteligen och i allo måtte aktat konungens gagn och bästa. Skrivelsen slutar med en begäran, att Bagge med sin stora erfarenhet om sjöväsendet ville med råd och dåd biträda vid fartygsrustningen i Stockholm. Redan efter en månad måste han dock befrias även från detta uppdrag, »efter vi förnimma, att Jakob Bagges förmåga och lägenhet icke nu så är, att han något kan hjälpa till förenämnda skeppsutredning», skrev konungen till ståthållarna i Stockholm.

Ännu någon gång brukades emellertid den gamle mannen i konungens tjänst. År 1574 var Jakob Bagge bosatt i Roslagen, måhända på sin egendom Bo, och mottog där Johan III:s befallning att söka förhindra befolkningens anslutning till ett befarat uppror för den avsatte konung Eriks befrielse ur fångenskapen.

Jakob Bagge — av vilken intet känt porträtt är bevarat — uppnådde en aktningvärd ålder, trots sin av strapatser och strider till lands och sjöss uppfyllda levnad. Han avled nära sjuttiofem år gammal den 14 januari 1577 i Stockholm, efterlämnande tre barn, av vilka äldste sonen även blev amiral.

Klas Kristersson Horn föddes år 1517 på Åbo slott, där fadern var hövitsman. Efter hovtjänst i yngre år blev han häradshövding i Raseborgs län år 1550 och utnämndes fem år senare till fältöverste, sedan han någon tid organiserat gränsförsvaret mot Ryssland. I det därpå följande kriget deltog han med utmärkelse under amiral Jakob Bagges befäl och blev därefter ståthållare på Viborgs slott, som vid denna tid var svenska väldets yttersta utpost mot det moskovitiska riket. Efter att verksamt ha bidragit vid fredsunderhandlingarna kvarstod Klas Horn efter fredsslutet våren 1557 i denna ansvarsfulla befattning, till dess han år 1561 sän-

Intet porträtt av Jakob Bagge är känt. När därför Svenska akademien 1819 lät prägla en minnespenning över honom, kunde den ej förses med hans bild. Medaljens ötsida återger i stället hans 1572 förbättrade adliga vapen (jfr faksimilet vid sid. 130), omgivet av »Jac. Bagge Thalassiarcha», d. v. s. Jakob Bagge, amiral. Frånsidan visar segers gudinna, stående på framstammen av ett troféprytt skepp. Den latinska devisen däromkring lyder: »Testis Erit Magnis Virtutibus Unda», d. v. s. »Böljan skall vittna om hans stora tapperhet och förtjänster», och underst erinras om hans ärofullaste seger: Ad Bornholmiam 1563.

Ett minne från Klas Kristersson Horns år i Estland är den sten med svenska riksvapnet, flankerat av två vildmän, som han 1561 lät uppsätta över porten till Revals slott. Den finns ännu bevarad (i Villa Rocca al Mare) i närheten av staden.

des till Reval för att vid den tyska ordens upplösning söka verka för Estlands anslutning till Sverige. Detta lyckades även med användande av lämpliga diplomatiska och militära medel, och här kvarstannade han sedan i närmare två år under ett framgångsrikt administrativt arbete. För sina förtjänster upphöjdes Klas Horn år 1561 i friherrligt stånd.

Emellertid utbröt det nordiska sjuårskriget år 1563, då Klas Horn hemkallades och erhöll befälet över det småländska krigsfolket. Härvid deltog han i belägringarna av Halmstads och Bohus' fästningar, vilka dock icke kröntes med beräknad framgång, varefter han fick konungens uppdrag att befästa Kalmar.

Efter amiral Jakob Bagges tillfångagång på försommaren år 1564 återverkade vissa misshälligheter mellan de högre befälhavarna — uppkomna huvudsakligen genom mindre lyckligt ordnade befälsförhållanden — oförmånligt på svenska flottans uppträdande. Konungen beordrade därför Klas Horn att undersöka förhållandena vid flottan samt överlämnade till honom i början av augusti befälet över densamma. Flottan låg då till ankars ost om Ölands norra udde, och kort

efter Horns embarkering därstädes på amiralsskeppet *Elefanten* kom en stor dansk-lybsk flotta för en frisk kultje styrande nordvart mot svenskarna. Horn lät genast lätta ankar, och en hård drabbning uppstod under den 13 och 14 augusti, som slutade med klar svensk seger och fiendens fördrivande, varom berättas i ett följande kapitel om sjötågen. Efter hemkomsten på hösten förflyttades Horn till hären och deltog i det blodiga härnadståget till Blekinge, Skåne och Halland, men våren 1565 förordnades han åter till amiral vid flottan.

Flottans kampanj år 1565 är en av de ärofullaste i vår sjökrigshistoria. Under upprepade segrar över olika fientliga flottor i södra Östersjön tillkämpade sig Horn herraväldet och förde ett inbringande handelskrig. Konung Erik avhöll till hans ära ett ståtligt triumftåg i Stockholm under sommaren, men ännu en gång detta år gick Horn till sjöss, fördrev en dansk-lybsk eskader från Bornholmsfarvattnen och kapade ett antal fientliga proviantskepp, innan han avslutade sjötåget och återvände till Stockholm.

Även för 1566 års kampanj anförtroddes högsta befälet över flottan åt Klas Horn. Det var detta år som danska flottan utsattes för en fruktansvärd katastrof, då under en rasande storm en stor del av densamma drev på land och sönderslogs vid Visby.

Katastrofen vid Gotland hade för det året lamslagit den fientliga flottan. Konung Erik förflyttade därför Klas Horn till hären, där hans krafter ansågos outhärliga för fälttågets lyck-

Klas Kristersson Horn och hans hustru Kerstin Jakobsdotter Krumme, som i dtminstone nio år överlevde sin man, ligga bägge begravna under denna vackra kalkstenshäll i Uppsala domkyrka.

liga avslutande, men på väg till Halland avled han av pesten den 9 september 1566 i Åby prästgård i Östergötland.

Klas Horn var en av Sveriges mest framgångsrika krigare. Ehuru icke uppfostrad till sjöman ledde han sina flottor till lysande segrar, och hans sjökrigföring kännetecknas av offensivanda och klokt beräknade rörelser. Hans framstående och ärliga egenskaper höllo honom ock kvar i den misstänksamme konung Eriks förtroende, ehuruval han även fick mottaga hårda förebråelser, där framgången icke följde hans möda.

1787 lät Svenska akademien prägla denna minnespenning över Klas Kristersson Horn. Runt åt-sidans porträtt inskriften: »Claud. Horn L. B. R. Sv. Senat. et Thalassiarcha», d. v. s. Klas Horn, friherre, kunglig svensk rådsherre och amiral. Runt frånsidans bilder av Segerns gudinna med en palmkvist i ena handen och i den andra en flaggstång med två sjökronor samt en lager, som hon nedlägger på en trofé av harnesk och sköldar, läses: »Pelagi Decus Addidit Prolatis R. Finibus Mari Balt. Libero», med vilken latinska devis framhålles att han, till sina förtjänster om utvidgningen av rikets gränser, genom Östersjöns befriande från fienden lade till en ny krigsära, vunnen på havet. — Kungliga Myntkabinettet.

LIVET OMBORD OCH I LAND UNDER ÄLDRE VASATID

Såsom förut omtalats, fördes högsta befälet över en flotta av amiralen. För honom utfärdade Skonungen instruktion, vari angavs sjötågets uppgift, hur flottan skulle indelas och uppträda i strid m. m. Amiralens myndighet var dock ofta kringskuren av utfärdade föreskrifter. Såväl 1535 års skeppsrätt som 1559 års sjörätt, till vilka vi senare återkomma, föreskrev, att amiralen skulle inhämta fartygschefernas råd och samtycke, innan något bestämdes eller företogs, som rörde hela flottan, »på det allting må endräktligen företagas». I Johan III:s instruktion för amiral Klas Fleming år 1570 föreskrevs »... och på det alla saker desto bättre måtte bliva företagna och i verket ställda, så hava vi förordnat och för gott ansett, att oss älsklige vår troman och käre frände herr Arved Gustavsson (Stenbock), herr Hans Kyle, herr Kris-ter Gabrielsson (Oxenstierna) samt de andra förnämsta och äldsta, både ädle och oädle, skola bliva brukade till råds med amiralen, förr än han något viktigt företager och ingalunda träda från deras råd; dock vad som amiralen till Vårt och Sveriges rikets gagn och bästa på våra vägnar tillsägandes och befallandes varder, skall både av dem och allom androm troligen efterkommet bliva». I Jakob Gottbergs fullmakt att vara underamiral på 1599 års flotta uttalas, att han skall rätta sig efter amiralens befallningar och de instruktioner denne fått, men om något oförutsett inträffar, »då skall underamiralen med amiralen, så ock kaptener som därav göres behov, berådslå och förspörja och sedan efter enhälligt samtycke, vad som Oss och riket kan till godo lända, uti verket ställa».

Fartygschefens eller, som han kallades, hövitsmannens befattning var krävande; på honom vilade ansvaret för alla åtgärder eller försummelser, krigstuktens upprätthållande och bestraffningsrättens handhavande, ävensom skyldigheten att utbilda och öva besättningen i sjömanskap och stridstjänst. I sjöartiklarna för 1570 års sjötåg bestämmes sålunda, att båtsmännen skola öva dylik exercis minst tre gånger i veckan och i synnerhet läras väl förstå kompassen. Övningar voro givetvis även väl ägnade att inskräpa och underhålla god krigstukt.

BESÄTTNINGEN INMÖNSTRAS, FARTYGEN UTRUSTAS.

Sedan utskrivningen verkställdes enligt av konungen utfärdade bestämmelser, varvid vanligen sannskyldiga razzior anställdes efter tidigare använt sjöfolk och bösseskyttar m. fl., uppfordrades folket till den eller de skeppsgårdar, där fartygens utrustning skulle ske. Vanligen

verkställdes transporten av särskilt utsedda hövitsmän eller kaptener, men understundom överläts ansvaret härför till vederbörande ortsmyndigheter, såsom ståthållare, borgmästare och råd i städerna, befallningsmän eller fogdar, eller ock, vilket någon gång inträffade, utfärdades öppna brev till sjöfolket självt med sträng befallning att på viss tid inställa sig vid Stockholms skeppsgård. Noggrann övervakning hölls genom städernas och landsortens fogdar och länsmän m. fl., att ingen höll sig undan vid samlingen, och den som icke godvilligt följde med blev fängslad.

Transporten till skeppsgården skedde på lämpligaste sätt antingen landvägen eller sjöledes på små kustfartyg. Från Finland färdades de många båtsmännen över Åland till Väddö, varvid fogden på Åland tillhandahöll erforderliga skutor och båtar.

Efter framkomsten till skeppsgården, vilket vi måste tänka oss ske i spridda hopar, omhändertogs folket av befälet och fördelades till de olika fartygen. Och så började utrustningen, fartygen riggades, måhända kölhalades, tjärades och målades, artilleri och ammunition ombordtogs jämte alla de inventarier, som behövdes. Härvid deltog besättningarna i arbetet under ledning av befäl och underbefäl och skeppsgårdens eget folk. Till slut lågo fartygen färdiga att börja expeditionen.

Innan flottan lämnade hamn, mönstrades besättningarna av en av konungen utsedd mönstringsherre. Vanligen var det flottans högste befälhavare, amiralen, som förrättade mönstringen och kunde begagna detta tillfälle att se sina besättningar samlade. Vid mönstringen genomgick förteckningarna över sjöfolket, sedan rullor över detsamma började föras. Till en början rådde mindre reda härvidlag, och fördelningen till de olika fartygen torde hava skett mera på en slump. I samband härmed bestämdes folkets lön och utbetalades årstjänarnas halva kontanta årslön, den s. k. vårlönen eller valborgsmässolönen. Vidare brukade vid mönstringen uppläsa för sjötåget gällande »sjöartiklar», vilka i stort sett utgjordes av föreskrifter rörande krigstukten ombord och fartygschefernas åligganden ävensom allmänna bestämmelser rörande sjötjänsten m. m. Envar fick med ed bekräfta att obrottsligt åtlyda sjöartiklarnas föreskrifter.

En av de sista åtgärderna, innan flottan gick till sjöss, var att ombordtaga provianten, vilken i allmänhet var beräknad att räcka under två till tre månader. Skeppen voro under denna tid för små för att intaga proviant för längre tid. Under utrustningens gång fick folket ombesörja sin mathållning för sin kontanta lön, och utspisningen ombord på kronans bekostnad började först, då flottan lämnat skärgården. Provianten erhöles från kronans proviantförråd i Stockholm eller tillhandahölls av myndigheterna i landsorten.

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Till 1566 års sjötåg inkallades skeppsfolket, såväl de fast anställda som hyrebåtsmän, genom ett tryckt kungligt brev, som utfärdades från Stockholm den 19 mars. I trycket är som man ser utrymme lämnat för ifyllning för hand av namnet på en av de fogdar eller andra konungens tromän, till vilka brevet utsändes och som därigenom erhöles i uppdrag att samla folket och »komme them åstadh» till Stockholms skeppsgård före påsken. Tredskades folket, utlovar kungen hjälp av ståthållare och profosser — men stränga straff, om fogden själv visade bristande nit. Det här faksimilerade exemplaret av den kungliga skrivelsen är som synes av baksidan med dess spår av det kungliga sigillet försänt som förseglat brev »Till vår troo tiännere och fougte vdi Ambyrdh och Strande hereder [i Kalmar län] Anders Håkennsson etc. gunsteligenn [Erik]», och likaledes enligt påteckning på fjärde sidan emottaget av adressaten (»Bekom jag thette bref onsdagen för palmsöndag anno 1566»). Sidorna 3 och 4 innehålla ej någon samtida text eller anteckning. Andra sidans påteckning: »K. Erichs mandat til Cronones fogdar, at de skola befordra folcket til Stockholm, at löpa med flottan til siös mot fienden. Stockh. 19 mars 1566» är av en betydligt senare hand. Räknestyckena på framsidan, vad de nu kunna ha gällt, röja ingen högre grad av aritmetisk begåvning. — Kungliga biblioteket.

ERICZ then fiortende m3 Gud3 nåde Sverigis/
Götis/Wendis sampt flere thes tilbehöringers etc Konung.

W

ur gunst tilförenne etc. Wij kunne tigh icke förhålle/

Ambras Gården huru såsom thet haffuer sigh medh Wäre
Orligzskip her i Stocholm/Tiemligen / at the äre nu i thet nås
meste alle tilredde / och medh the nödhörffter besörgde och tilflyede / som
ther til höre/ Teslites år och Setalien/ ödl och brödh mestedelis allredde in
skipet/ så at nu intet annede feler/än at folck et måtte komme tilstådes/ som
på förbemelte Skip skole bliffue brukede för Bårman. Så effter tu wål sielff
kan besinne/ hwad skade thet aff fölie wil/ hwar förbemelte Wår Skips flo
te icke i tijdh kommer til siös/ All then stund hwar the her lenger skole vppen
holles/ tå bekomme sienderne thet igenom tilfelle at förstercke sigh / Teslites
bliffuer och thet förträdh / som man nu haffuer både på Setalie och annet
thet vthöffuer förtårde aff thet folck/ som her är för handen i midler tijdh
the skole förwente the andre. Ther til med så går och tidhen förbi/ så at thet
godhe lägenheet man nu haffue kan / til at sökie sienderne måden Sömeren
är/ bliffuer försumede/ så at man moeste seden med stoor fare och beswåring
thes lenger ware til siös in på wintren. Therföre wele Wij haffue tigh her
medh allfuarligen budhit och befaledt/ at tu så besteller thet/ at alt thz skips
folck/ som nu senest år wordet vthscriffuit vthi tijn befalning/ Och the som
elliest tilförenne äre antagne i Wår tiemst för hysbårman / måtte nu strax
vthen all forsumelse och medh thet allerförste/ skyndes hie vp til Stocholm/
så at the kunne ware her tilstådes aller senest innen påsche näst kommandes/
Och thet som tu elliest m3 godhe icke kan komme them åstadh / tå måtte tu
tencke thet til m3 macht och allfwarfambett/huru tu kät thz til wåge bringe
Theruthimen Wäre Stådhällare sampt Profosser skole göre tigh bistånd.
Men thet så steer at tu icke troligen och slücligen her vm besteller/ så at för
bemelte Skipsfolck komme tilstådes innen then tijdh som föresagd år / och
man någre seden kan öffuerkomme och vpspörre i tijn Befalning som haff
ue döle sigh vndan / tå skaltu förlåte tigh til / at Wij wele late straffe tigh
thet före låte m3 then som sigh ohörsam haffuer latte besinne. Ther tu haff
uer tigh effterrette. Datum Stocholm 19. Martij Anno 1566.

200
1000

225
1125

1000
21
10

40

(510

400
2000
2

1125
222
10124

562

K. Erik mandat til vore vore
Bispe i Aars hof i det
Hof i Aars hof i det
Hof i Aars hof i det

Till vore tros vore og yngre vel Ambijndt
og vore vore vore vore vore
vore vore vore vore vore
vore vore vore vore vore

Vi kom iag hette vore og yngre vore vore vore
vore vore vore vore vore

187

BESÄTTNINGEN FÖRDELAS.

Skeppets manskapsbesättning utgjordes dels av båtsmän, dels av särskilt ombordkommenderade soldater. Ur båtsmännens mer eller mindre homogena samling fördelades en del till matrosar, andra till bösseskyttar. Härvid bör bemärkas, att alltid en viss kärna av utbildat folk fanns ifrån föregående år. Vid långvariga krig, då flottan år efter år rustades och besättningarna kanske icke undergingo allt för stora rubbningar i sammansättningen, blevo fartygen välövade och flottan därmed ett effektivt instrument, som under god ledning var i stånd att uträtta sin del av riksförsvaret. Under fredsperioder förföll sjövapnet däremot på grund av den otillfredsställande personalorganisationen och utbildningen. Övningsexpeditioner hade ännu icke kommit i bruk.

Emellertid fördelades ombord såväl matrosar som bösseskyttar i kvarter, vanligen fyra på större och två på mindre skepp, vilken fördelning då som nu utgjorde grundvalen för tjänstgöringen och livet ombord. Vid varje kvarter fanns en bland båtsmännen uttagen s. k. kvartermästare; hälften av dessa utsågos av konungen och den andra hälften av manskapet. Kvartermästarens huvudsakliga uppgift var att tillse ordningen bland det underställda folket, avstyra oenighet och bråk samt kontrollera, att vederbörlig hushållning iaktogs med maten under skaffningarna. Vidare fördelades folket till vaktgöring, till stridsmedlen, till seglens handhavande och till backlag, varmed menades visst mindre antal man, som fingo maten tilldelad i ett och samma kärl, s. k. back. Benämningen finns fortfarande kvar i flottan. Ur båtsmännens led uttogs vidare visst specialmanskaps, såsom kockar, förrådsmän, timmermän, rorgångare samt förhandsmän för förekommande arbeten m. m. Envar fördelades med andra ord till den tjänst och plats ombord, som han ansågs kunna sköta.

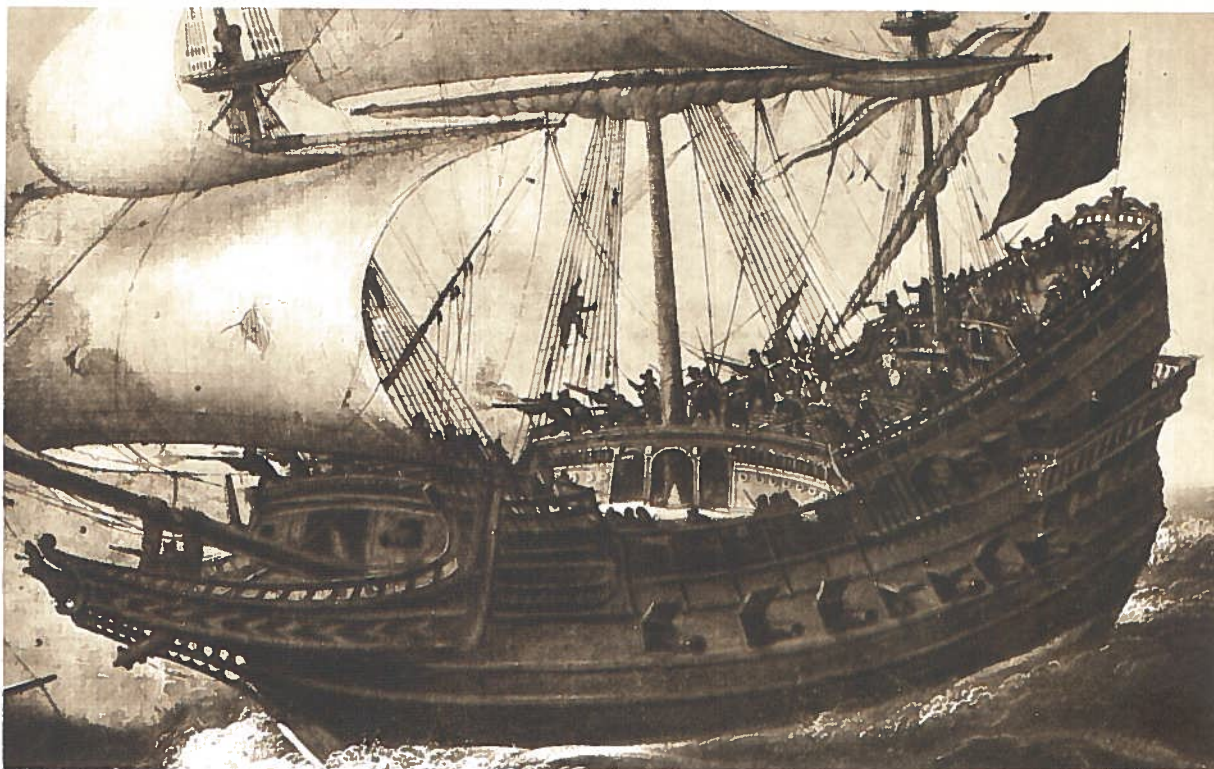
De ombordkommenderade soldaterna kallades vanligen skeppsknektar; de utgjorde icke någon särskild kår eller organisation utan togos ur hären utan något märkbart system. Under Erik XIV:s regering sökte man dock att på flottan företrädesvis använda sådana knektar, som förvärvat sig sjövana genom tidigare tjänstgöring ombord.

Skeppsknektarna torde hava fyllt ett dubbelt ändamål, nämligen dels såsom förstärkning av det alltför fåtaliga sjöfolket, båtsmännen, dels såsom »äntergastar» vid de under denna tidsperiod förekommande äntringsstriderna samt för brandskattningsföretag i land. De utgjorde en ganska stor del av besättningen, vid vissa tillfällen inemot en tredjedel, och hade sitt eget befäl och underbefäl med ombord.

LIVET OMBORD.

Livet ombord och särskilt manskapets vardag reglerades av särskilda föreskrifter. Reglementen och fasta förordningar saknades, men som föreskrifter måste finnas, framför allt för den nödvändiga krigstuktens upprätthållande, utfärdade konungarna i anslutning till amiralens instruktion och under skiftande benämningar vissa disciplinära bestämmelser och ordningsföreskrifter, vanligen kallade sjöartiklar.

Dessa disciplinära bestämmelser visa med all önskvärd tydlighet, att det ingalunda var någon lätt sak att upprätthålla god ordning och tukt bland fartygens mer eller mindre hopradsade besättningar, där obändiga lynnen torde hava förekommit i stor utsträckning. En sträng anda rådde därför om skeppsbord, och sjömännens fristunder torde icke ha varit alltför rikliga. Härav får man dock icke tro att frihet saknades; säkerligen var det även på den tiden i de

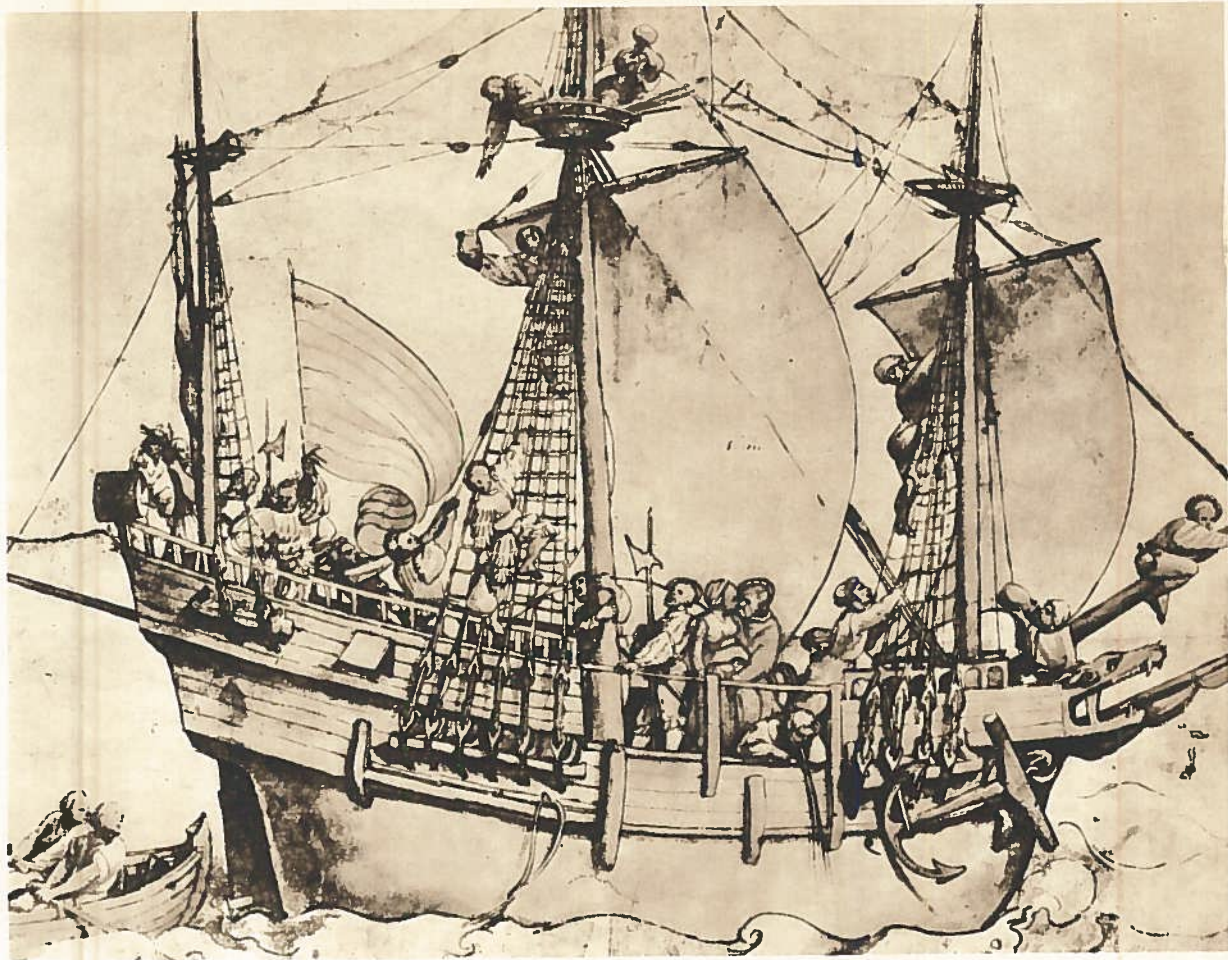
Detta utsnitt ur en oljemålning av Hendrik Cornelisz. Vroom, daterad 1614 och skildrande en bataljscen från 1604, ger en föreställning om hur det tog sig ut på däck under ett sjöslag — likvisst inte ett alltför blodigt sådant. På kampanjen ses skeppsbefälhavaren med draget svärd under stridsflaggens blodröda duk; där syns också lansbeväpnade knektar vid relingen och framom dem skeppets trumpetare. På tralldäcket står en trumslagare och en flock bösseskyttar med sina tunga gaffelförsedda musköter, medan kanonserviserna ses vid styckena mellan kastellen och ett par sjömän för brinnande livet äntra i vanten; de rymliga märsarna utgöra tillhåll för som det verkar obeväpnad utkikspersonal.

makthavandes intresse att ordning och god anda upprätthölls icke blott genom avskräckande straffbestämmelser utan även genom tillfällen till väl avpassad förströelse.

Till förströelserna ombord hörde kortspel, men dessa fingo ej pågå längre än till dess vakt sattes för natten, då det skulle vara tyst och lugnt ombord. S. k. dobbel var dock strängeligen förbjudet, och hårda efterräkningar väntade den, som spelade bort sina vapen.

Sträng lydnad fordrades framför allt, från den högste till den lägste. Amiralen liksom alla andra skulle noggrant rätta sig efter den utfärdade instruktionen, vilken i åtskilliga avseenden oftast var mycket detaljerad. Hövitsmännen och skepparna, sålunda fartygscheferna, skulle lyda amiralens befallningar; den som underlät detta, sedan han en gång blivit härför varnad, kunde av amiralen avsättas och skulle betraktas som förrädare. Olydnad mot förman ansågs som en grov förseelse och straffades strängt. Det var likaledes strängt förbjudet att utan tillstånd lämna fartyget för att fara i land eller besöka annat fartyg; i allmänhet skulle envar kvarstanna på det fartyg, dit han kommanderats, och icke lämna detsamma förrän vid expeditionens slut. Ej heller tillätos främmande personer gå ombord på fartygen utan amiralens medgivande, och brott häremot kunde till och med medföra livets förlust.

Stor aktsamhet måste iakttagas, så att icke eldsvåda uppstod i de av eldfångd materiel uppfyllda fartygen. Nådte elden krutdurken, uppstod givetvis katastrof. Föreskrifterna för tjänsten ombord inskräppte detta med all önskvärd tydlighet, och vårdslöshet med eld bestraffades strängt.

Vi äro sorgligt vanlottade vad beträffar samtida bildmaterial belysande livet ombord på svenska skepp under äldre tid. I den nära nog totala bristen på svenska bilder återges här en teckning av Hans Holbein d. y. från omkring år 1532. Det går mycket livligt till ombord på detta skepp, där besättningen — tydligen med den på kampanjen placerade befälhavarens goda minne — väl tillvaratar de möjligheter, som tillgången på vin och kvinnligt sällskap ombord erbjuder. Man får väl anta att åtminstone det kvinnliga inslaget är rent tillfälligt — i Sverige fingo besättningsmännens hustrur i varje fall ej medfölja till sjöss. Det ovanligt detaljtroget återgivna skeppet samt besättningens dräkter och utrustning i övrigt få nog i stort sett anses illustrativa också för svenska förhållanden på grevfejdens tid. — Städtelsches Institut, Frankfurt am Main.

Skeppsfolkets andliga vård försumrades ej heller. Enligt bestämmelserna skulle predikan hållas ombord två eller tre gånger i veckan, varvid alla skulle vara närvarande.

Någon bekvämlighet att tala om fick man icke göra anspråk på ombord, i all synnerhet inte »för om masten». Fartygen voro tämligen små, låga mellan däck och konstruerade utan tanke på hygien eller nödigt utrymme för den stora besättningen. Givetvis var befälet bättre tillgodosett i dessa avseenden, i all synnerhet som det inkvarterades i de höga akterkastellen, vilka medgåvo bekvämligare inredning. Där funnos hytter med fasta kojor och plats för sjökistan, i vilken kläder och övriga personliga tillhörigheter förvarades. Manskapets förläggning på trossbotten torde kunna betraktas som i hög grad spartansk; båtsmännen sovo påklädda på durken (golvet), ty kojor eller hängmattor hade vid denna tid ännu icke införts i flottan.

Örlogstjänsten var i gamla tider hård och mången gång skoningslös. Vid långvariga sjö-
tåg ledo besättningarna brist på färsk proviant och vatten, och då uppkommo gärna epide-

mier, som härjade svårt. Hälsotillståndet var ofta långt ifrån tillfredsställande, och det inträffade till och med, att en del fartyg måste utgå ur flottan och segla hem på grund av besättningarnas dåliga tillstånd.

AVRUSTNING OCH AVMÖNSTRING.

När flottan efter slutad expedition kom hem på hösten, avrustades den, besättningarna avmönstrades och erhöles återstoden av lönen, den s. k. höstlönen eller mickelsmässolönen, varefter allt folket — under förra delen av 1500-talet — plögade hemförlovas. Detta visade sig emellertid vara opraktiskt, enär ansträngningar fingo göras nästa vår för att åter få så många som möjligt av de forna matroserna i tjänst igen. Erik XIV förordnade därför, att de underofficerare och det manskap, som voro antagna i årstjänst, icke skulle få hemförlovas, »emedan de därigenom undandrog sig tjänsten», utan i stället användas för arbeten på kungsgårdarna. En mindre del av årstjänarna tjänstgjorde därjämte vintertid på varven, huvudsakligen för tillsyn av de upplagda fartygen, den s. k. vintervakten. Underofficerare, såsom skeppare och styrmän, samt övriga båtsmän, vilka ägde gård, fingo däremot hemförlovas, varvid de erhöles en handpenning mot förbindelse att vid påfordran inställa sig i tjänst. Över dem, som sålunda förpliktade sig till fortsatt tjänst, fördes rulla med anteckning om vistelseorten.

Årstjänarna arbetade emellertid ej blott på kungsgårdarna eller tjänstgjorde i vintervakten. De övertaliga förlades nämligen i s. k. borgläger i städerna, på vilkas bekostnad de även underhöles. Exempel finnes även på att dylika båtsmän vintertid användes i enskilda personers tjänst; en köpman fick sålunda år 1572 tillstånd att få nyttja 200 båtsmän som arbetsfolk med villkor att under tiden underhålla och avlöna dem. Detta tillstånd synes emellertid hava medgivits såsom betalning för en del varor, som köpmannen i fråga levererat till Johan III och hertig Karl.

RÄTTSVÄSENDE OCH STRAFFARTER.

Av ålder hade man klart för sig, att en sträng krigstukt är grundläggande för krigsmaktens bestånd. De straff, som tillämpades vid brott mot krigslydnaden eller allmän ordning, voro mycket hårda, för att icke säga barbariska, och verkställdes i allmänhet obönhörligen. Ombord på örlogsflottan begångna brott bedömdes sedan gammalt särskilt strängt, vilket väl ansågs nödvändigt på grund av ombord rådande förhållanden i små, trånga fartyg, där de ofta stora besättningarna voro hopträngda, sammansatta som de voro av från skilda håll och yrken hopsamlade karlar, understundom »anammade» med mer eller mindre lindrigt våld. De hårda straffen torde ytterst kunna härleda sitt ursprung från den gamla germanska vedergällningsregeln.

Flottans rättsväsende grundlades genom Gustav Vasas skepps rätt av år 1535, vilken ingick i instruktionen för amiral Måns Some vid detta års sjötåg mot hansestaden Lübeck. I denna skepps rätt förordnades, att samma bestämmelser skulle gälla för fartygen som för kronans slott och gårdar och att rättarting skulle hållas ombord varje lördag. Skeppsrättens senare avdelning, som innehåller de skilda straffen, är sålunda i själva verket den s. k. »gårdsrätten» eller den domsrätt, vilken konungarna allt sedan medeltiden utövat över hovfolket och som även tillämpades av rikets råd och förnämre män på deras slott och gårdar ända in på 1600-talet. Såsom ett slags komplement till skeppsrätten utfärdade Gustav Vasa år 1545 »krigsartiklar», vilka i tolv punkter avhandla trohet mot konung och fädernesland, gudsfruktan, myteri, rym-

Om denna förnämt snidade och bastant beslagna 1500-talskistas äldsta öden är intet närmare känt, men den går under namnet Klas Kristersson Horns kista. Intet hindrar att traditionen härutinnan kan tala sanning och att den store sjöhjälten på sina sjötåg förvarat sina tillhörigheter under dess respektingivande lås. Då är det troligen den äldsta svenska »sjömanskista», vi känna. — Nordiska museet, Stockholm.

ning, dryckenskap, otukt, tjuvnad och rån m. m. I instruktionen för den flotta, som år 1559 skulle avfärdas till England, benämnas de i skeppsrätten intagna bestämmelserna nu för sjörätt.

När det först blev brukligt inom landet att utfärda dylika reglementariska bestämmelser är ovisst, men förfarandet torde vila på en urgammal tradition. Redan för ledungsflottorna gällde särskilda föreskrifter i ordnings- och disciplinärt hänseende, och dessa skepps- och sjörätter, sjöartiklar eller vad de må kallas, innehålla i stort sett motsvarande bestämmelser. Även hos andra sjöfarande nationer utfärdades sjöartiklar, såsom i Nederländerna och England, med vilka länder Sverige underhöll livlig förbindelse. Ursprungligen innehöllo sjöartiklarna eller dessas motsvarighet säkerligen tämligen primitiva regler och föreskrifter, men med sjöväsendets utveckling erhöles nya erfarenheter, vilka tillvaratogs i form av förbättringar och tillägg till de gamla bestämmelserna. Emellertid kunna skeppsrätt och sjöartiklar icke betraktas såsom ständigt gällande bestämmelser, ty då de utfärdades, avsågo de att gälla uteslutande för förevarande sjötåg. Nya föreskrifter måste därför utfärdas för varje sjötåg, visserligen i stort sett likalydande och avfattade efter samma formulär, eller också måste hänvisningar göras till föregående års bestämmelser. I och med att flottan utvecklades och dess organisation förlänades större stadga, gjorde sig behovet av fasta bestämmelser allt mera gällande. Man övergav då det i längden opraktiska förfaringssättet med nya föreskrifter för varje nytt sjötåg, innehållande ungefär samma föreskrifter som de gamla, och så uppkommo slutligen fasta förordningar och reglementen.

Bland mera innehållsrika sjöartiklar efter Gustav Vasas tid kunna nämnas Erik XIV:s instruktioner för amiral Klas Horn åren 1565 och 1566 samt Johan III:s sjöartiklar år 1570 (återgivna som bilaga i slutet av detta band), utfärdade för amiral Klas Fleming och sedermera

Om sjöfolkets förströelser ombord och i land är inte mycket bekant. En intressant, annorstädes i samtida källor veterligen inte berörd sedvänja, omtalar Olaus Magnus som »lansbrytning till sjöss i båtar», en sorts tornering för sjöfolk. »Härvid går så till, att tvenne sjömän, väpnade med lans och sköld, stå i aktern av var sin båt och så drabba samman, när deras kamrater, som sitta vid drorna, med våldsamt fart ro båtarna mot varandra.» Segrare blir den som lyckas stöta motståndaren i vattnet. Olaus Magnus tillägger att en del behöver ett rep om livet för att inte därvid riskera drunkning — hos andra är simkonsten så utvecklad, att de inte har användning för denna säkerhetsåtgärd. — Träsnitt ur Olaus Magnus' »Historia om de nordiska folken» (1555).

liga skeppsrätt i stort sett fortlevde under hans efterkommandes tid, naturligtvis med åtskilliga jämkningar och tillägg. Några exempel på tidens straffarter må anföras. Med livets förlust straffades förräderi, gemenskap med fienden, omtalande av något, som borde förtigas, rymning, försummande av vakt, och enligt 1570 års sjöartiklar även förgripande på vakt eller hindrande av honom i hans tjänsteövning, samt åstadkommande av myteri, vare sig för lönen, kosten eller annan orsak, men »eliest må man fogligen tala om sin nödort». Den som slog annan ihjäl och greps på bar gärning, skulle giva liv för liv; togs han ej på bar gärning men misstänktes och anklagades, skulle målet rannsakas av hövitsmannen och tolv ojäviga män. Blev han fälld, skulle han mista livet.

Att kastas i vattnet och dragas under kölen, var ett straff, som ofta var liktydigt med livets förlust. Till detta straff dömdes den som missbrukade Guds namn med eder och svärjande eller som uppförde sig otillbörligt under predikan, vidare enligt 1570 års sjöartiklar den som missfirmade annan. Enligt 1559 års sjörätt straffades missfirmelse med skarpt fängelse. En resa under kölen finge enligt 1559 års sjörätt också den göra, som ombord avlossade skott utan hövitsmannens tillstånd; enligt 1570 års sjöartiklar skulle den skyldige straffas till livet, om skottlossningen skett i fiendens närhet, men eljest kom han ifrån det hela genom avsked och ersättande av skottets värde.

Motbudande voro den tidens stympande straff. Om någon högg eller stack någon annan, så att blodvite uppstod, skulle han enligt 1535 års skeppsrätt mista handen; 1559 års sjörätt och 1570 års sjöartiklar ändrade straffet till livets förlust. Slog någon en annan, utan att blodvite uppstod, skulle en kniv stickas genom handen och ristas ut fram till fingrarna. Den som i vredesmod drog kniv mot annan, utan att skada skedde, skulle få handen genomstungen, medan den som stal mindre än öre eller öres värde skulle mista öronen. Stöld av högre värde straffades med livets förlust.

I de gamla fartygen med alla deras brännbara ämnen måste särskild försiktighet iakttas

moderniserade av hertig Karl år 1602 i instruktion för riksamiralen Axel Rymning vid sagda års sjötåg. Sistnämnda artiklar gällde ända till år 1644, då nya sjöartiklar utfärdades.

Sjöartiklar och krigsartiklar upplästes för skeppsfolket vid expeditionens början samt åtminstone var fjortonde dag såväl ombord som i land. Erik XIV stadgade i samband härmed, att den av befälet, som underlät att verkställa sådan uppläsning, skulle »straffas i tornet vid vatten och bröd uti en månad».

En jämförelse mellan de olika skepps- eller sjörätterna eller sjöartiklarna ger vid handen att straffbestäm- melserna enligt Gustav Vasas ursprung-

mot vårdslöshet med eld. Den som sålunda på dagen gick med eld omkring i fartyget och skada uppkom därav, skulle straffas med fängelse; men den som utan hövitsmannens tillstånd gick med eld eller ljus, sedan vakt var satt för natten, skulle utan nåder mista livet enligt 1535 års skeppsrätt och 1559 års sjö rätt. Ännu strängare inskräper 1570 års sjö artiklar nödvändigheten av aktsamhet om elden ombord: »Den som släpper eld i skeppet, kabysen, krutet eller annorstädes, och skada uppkommer, miste livet utan alla nåder; den som utan amiralens, hövitsmannens eller skepparens tillstånd begagnar ljus eller eld i skeppet, drages under kölen».

Spel och dobbel övervakades strängt. Den som spelade eller dobblade, sedan vakt var satt, skulle dragas under kölen enligt 1535 års skeppsrätt, och bortspelade han sina vapen, blev han ärelös. I samma ämne stadgar 1570 års sjö artiklar: »Den, som fördobblar sin värja, straffas till livet. Dobbelt är alltid och allestädes förbjudet och synnerligen när Guds ord höres eller man eljest har något synnerligt att beställa, vid straff under kölen».

Ingen fick ombord, enligt 1535 års skeppsrätt, kräva någon annan för gäld eller skuld utan att det skedde inför hövitsmannen; den annorledes gjorde sattes i fängelse, till dess förlikning ägde rum.

Ingen fick ropa eller föra oljud i skeppet, »så att de, som skola regera seglen och skytten, hindras från att höra, vad dem befallas; den sådant oljud för, straffes under kölen», stadgar 1570 års sjö artiklar samt vidare, att den som orenade skeppet eller på något sätt hindrade seglens manövrering skulle kastas i vattnet och dragas under kölen.

I allmänhet utövade fartygschefen bestraffningsrätten ombord. Vid smärre förbrytelser tillsattes dock enligt 1535 års skeppsrätt och 1559 års sjö rätt ett slags krigsdomstol, en jury, som skulle rannsaka i målet. Såsom av de anförda bestraffningsbestämmelserna framgår, skulle den som misstänkts för mord rannsakas av »hövitsmannen och tolv ojäviga män», vilka ägde domsrätt. Kunde målet emellertid av en eller annan anledning icke utredas på detta sätt, skulle det hänskjutas till amiralen och en nämnd bestående av samtliga fartygschefer, vilka ägde döma i detsamma utan vidare appell. Man kan sålunda redan nu tala om ett slags underrätt och överrätt vid sjö vapnet.

I Olaus Magnus' »Historia om de nordiska folken» finner man följande redogörelse för bestraffningsmetoder till sjöss: »Har någon anstiftat myteri... eller i illvilligt uppsåt förfalskat kompassen och särskilt magnetnålen, av vilken hela kursen beror, eller begått något liknande nidingsdåd ombord, straffas en dylik förbrytare — om han skonas till livet — vanligen på det sätt, att man medelst en dolk eller en kniv fastnaglar hans hand — den lem, av vilken han oftast betjänar sig — vid stormasten, så att han icke kan draga den till sig utan att söndersarga den i mitten. Har åter någon gjort sig skyldig till oväsen eller övervåld, binder man ett rep om hans liv och nedsänker honom i vattnet på ena sidan av skeppet, för att, sedan man dragit honom under kölen, hala honom upp på den andra sidan. Därpå lägger man honom, om så är behövt för att avlägsna det vatten han insugit i djupet, på rygg eller framstupa, på det han ej må omkomma genom kvävning». På det åtföljande träsnittet ses en delinkvent med handen naglad fast vid masten, en annan kölhalas och en tredje vråkas över bord — det senare enligt Olaus Magnus ett straff för sådana »som uppenbarligen blivit beträdda med uppror, förräderi eller annat brott av synnerligen grov beskaffenhet, särskilt under pågående sjödrabbning».

Erik XIV inrättade år 1563 en särskild överdomstol, som kallades »konungens nämnd», men den upphörde med konungens avsättning. Denna nämnd, där Göran Persson var självskreven åklagare, upptog även krigsrättsmål till behandling, såsom efter det olycksdigra sjöslaget vid Öland, då amiral Jakob Bagges flaggskepp sprang i luften och han själv blev tillfångatagen. Icke mindre än tretton fartygschefer blevo då åtalade för att de icke med tillräcklig kraft ingripit i striden, men de frikändes alla, och i stället blev amiral Klas Fleming, som rapporterat förseelserna, förklarad för »en sjöflykting, förrädare, skålm och bösewicht». Konungens nämnd dömde under sin tillvaro i en mångfald krigsrättsmål, och bland de livdömda återfinnes en styrman, som tjänstgjort som lots åt danska flottan, en båtsman, som rymt över till fienden, och en skeppsskrivare, som förfalskat räkenskaperna.

Den som ombord blivit dömd att mista livet hölls, om han ej omedelbart hyvades i sjön, genom fartygschefens försorg i fängsligt förvar — i »bulten» såsom det kallades — ända tills fartyget återkom till riket, då straffet verkställdes.

På en större flotta och vid de större skeppsgårdarna funnos såsom tidigare nämnts särskilda åklagare, profosserna. Till en början redde man sig med en eller två profosser, vilkas skyldigheter framgå av Johan III:s fullmakt år 1579 för Jöns Bengtsson att vara profoss över skeppsfolket. Enligt denna fullmakt skulle profossen tillse, att konungens utfärdade föreskrifter åtlyddes, vaka över att sjöfolket såväl till sjöss som i land icke föröfvade övervåld, våldgästning m. m., samt beivra försummelse och överträdelse av ordningsföreskrifter genom att åklaga den felande inför amiralen och krigsrätten »efter Sveriges lag och skeppsartiklar». Sedan straff ådömts, skulle profossen låta verkställa detsamma, företrädesvis med biträde av de s. k. stockknektarna. Dessa uttogos till profossens biträden ur årstjänarbåtsmännens kategori. År 1608 avskaffades stockknektarna, och som samtidigt antalet profosser ökades till fem à åtta på en större flotta, torde dessa senare vid tidpunkten i fråga jämväl fått övertaga stockknektarnas åligganden.

SJÄLAVÅRD OCH PRÄSTERSKAP.

Redan tidigare har i korthet nämnts, att den andliga vården inom flottan ingalunda försummades i gamla tider. Gustav Vasas skeppsrätt år 1535 innehåller beträffande själavården följande bestämmelse, vilken sedermera återupprepas i 1559 års sjörätt: »Och efter vi äro kristet folk har Kungl. Maj:t skickat predikanter och kaplaner på skeppen, som skola mässa, predika och kungöra för folket Guds ord och Hans heliga vilja och budord. Alla skola vara tillstädes, då det mässas eller predikas».

Prästernas predikoskyldighet ombord var även fastslagen. Härom stadgar 1535 års skeppsrätt, att kaplanen skulle predika för folket två eller tre gånger i veckan »eller ock så ofta hövitsmannen det begär», vilket i 1559 års sjörätt skärptes till en gång om dagen. Johan III föreskrev däremot i sina sjöartiklar år 1570, att predikan skulle hållas för folket varje söndag, onsdag och fredag, om tillfälle därtill gavs, eller så ofta hövitsmannen det begärde; litanian skulle dock dagligen läsas. Enligt samma sjöartiklar infördes även dagligt korum morgon och kväll »att tacka Gud för en god dag och bedja Honom om en god natt».

Om löneförhållandena kunna betraktas såsom måttstock för prästernas ställning, motsvarade denna ungefär underbefällets. Deras villkor voro således föga lysande, men sannolikt torde flottans fast anställda präster efter någon tids tjänst hava förflyttats till mera indräktiga platser. I Stockholm torde Storkyrkan hava använts som predikolokal för flottans personal.

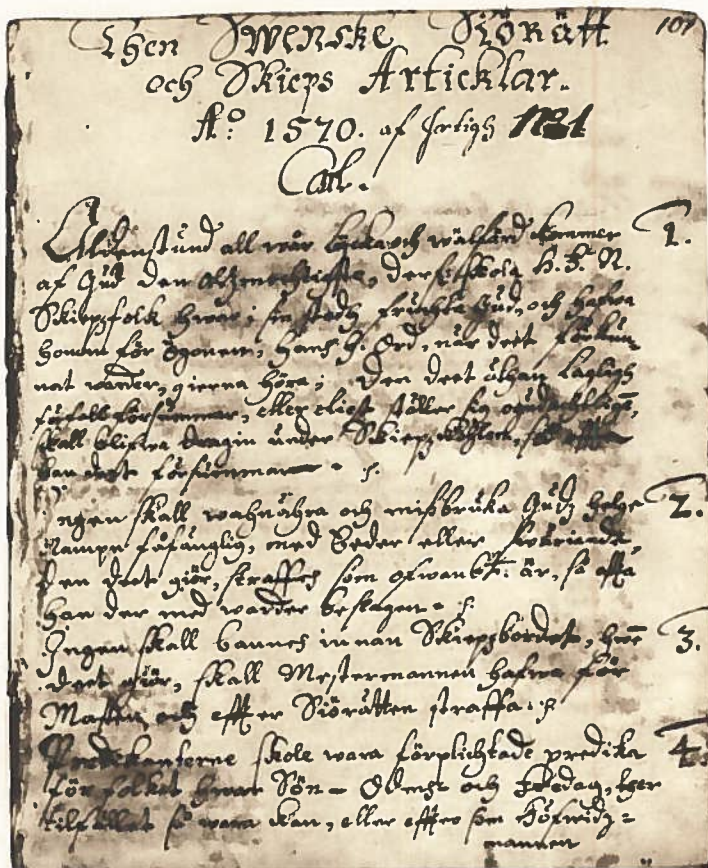

HÄLSOVÅRD OCH BARDSKÄRER.

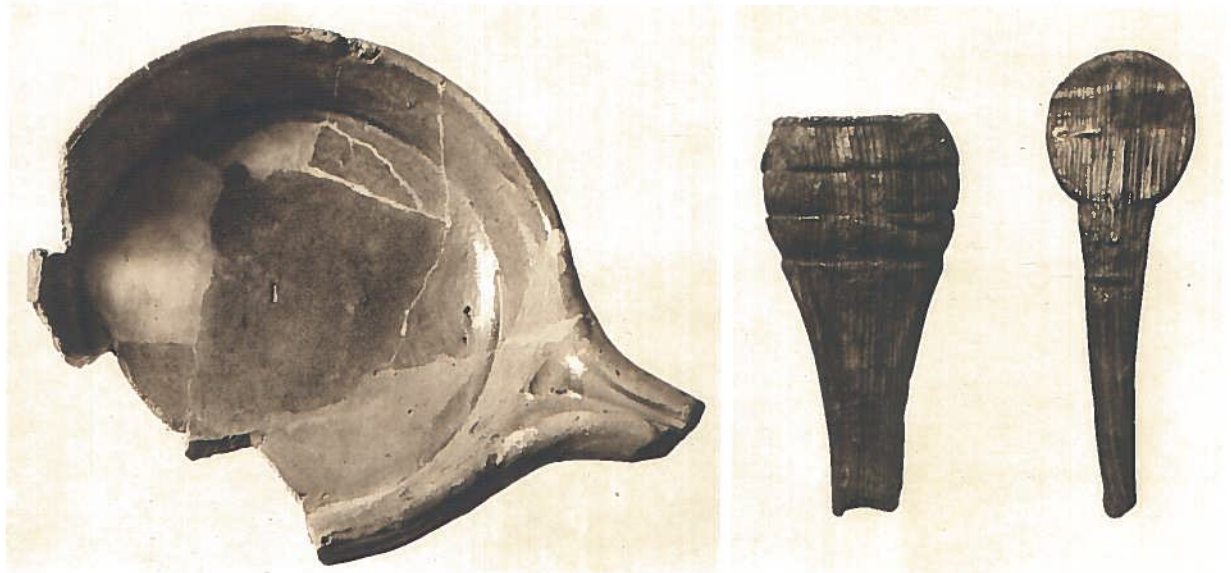
Man kunde inte skryta över någon högre utvecklad hälsovård vid flottan under 15- och 1600-talen. Läkarvetenskapen i allmänhet stod på en mycket låg ståndpunkt, och de män, som utövade läkaryrket i landet, hade ringa medicinsk och kirurgisk utbildning. Vanligen voro de fältskärer, men även allehanda kvacksalvare och äventyrare utövade praktik till ringa båtnad för hälsovården. Fältskärsämberet eller, såsom det kallades, »bardberarnas skrå», blev privilegierat av Johan III år 1571, men över detta fanns intet kontrollerande organ. Flertalet bardskärer i riket bestod av inflyttade tyskar.

De vid flottan anställda läkarna, om denna benämning må tillåtas, kallades *bardskärer* eller *bardberare*. Tidals under 1500-talet fanns en bardskär anställd vid skeppsgårdarna i Stockholm, Åbo och Viborg. Något sjukhus fanns ej vid skeppsgårdarna, varför de sjuka vårdades i hemmen eller på landsbygden. Bardskärerna själva tillhandahöllo medicin, och stundom överlämnades sådan även från konungens apotekare. På den sjögående flottan funnos bardskärer redan under Gustav Vasas tid. Dessa voro emellertid icke fast anställda utan förhyrdes för varje nytt sjötåg, efter vars slut de återvände till sin civila praktik. Förhyrningen torde i många fall icke hava varit avslutad genom frivillig överenskommelse utan snarare haft karaktär av rekvisition och förständigande att packa sig ombord. Bardskärer funnos blott på de större skeppen. Först på 1620-talet, då fasta besättningslistor uppkommo för de olika fartygstyperna, fastställdes reglementariskt, på vilka fartyg bardberare skulle vara embarkerade.

Ombord på fartygen hade alla sjuka och sårade fri vård. Över dem fördes genom fartygschefernas försorg ett register, åtminstone om man får tro den för amiral Klas Horn utfärdade instruktionen år 1566, så att nödig kontroll kunde hållas över den av bardskärerna använda tiden för vederbörandes botande. Registret förseglades därefter av fartygschefen och överlämnades till konungens kamrerare. Några sjukvårdare i egentlig mening funnos icke, och det torde nog trots bardskärerna hava varit si och så med de skadades och sjukas tillsyn. Karl IX utfärdade emellertid i början av sin regering den bestämmelsen, att fartygscheferna skulle uttaga vissa besättningsmän att utöva tillsyn över sjuka och skadade, så att dessa icke fördärvades genom vanvård.

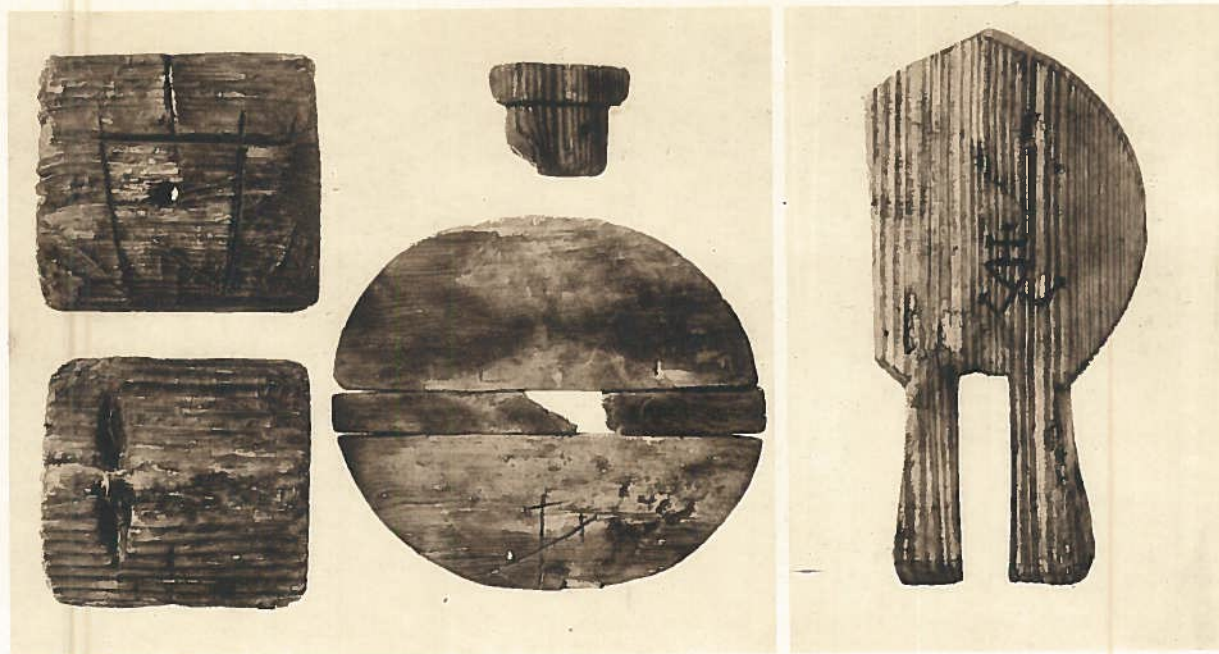
Redan i inledningen till »Then swenske Siörätt och skieps Articklar A:o 1570» (orden »af Hertigh Carl» äro senare tillsatta av annan hand) kommer det religiösa inslaget mycket kraftigt fram. Det första straff, den stadgar i sin 1:a paragraf, är kölhalning för försummelse av gudstjänsten. 1570 års sjöartiklar, varav första sidan återges ovan i en samtida avskrift (i riksregistraturet återfinnas de ej), äro i sin helhet avtryckta som bilaga i slutet av bandet. — Riksarkivet, Stockholm.

Dessa sammanfogade 10 lerskärvor försöka ge en föreställning om hur en stekpanna på Elefanten 1564 såg ut. Insidan — men ej utsidan eller handtaget — är glaserad. — Till höger sprund och tapp från en kran, som sannolikt använts på ett vin- eller ölfat ombord. — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Hälsovården ombord på de trångbodda fartygen var alltid en mycket svårlöst fråga, oavsett de sårades skötsel. Härjande epidemier uppstodo ytterst lätt på grund av de ohygieniska förhållandena. Manskpet hade näppeligen några ombyten av kläder och voro i övrigt illa klädda, kojer funnos ännu icke, och särskilda uppvärmningsanordningar saknades för eldfarans skull. Härtill kommo de olägenheter, som särskilt under längre sjöresor uppstodo genom matens och vattnets beskaffenhet, även om öl i regel nyttjades såsom dryck. Med den personliga renligheten var det under dylika omständigheter illa beställt, och man nödgas nog fastslå, att manskpet levde i en tämligen snuskig atmosfär. Även om expeditionerna i stort sett voro förlagda till sommartiden, så rustades fartygen ofta tidigt på våren och kommo icke hem till skeppsgården förrän sent på hösten, då kölden redan var kännbar.

Man hör därför icke förvånas över att allehanda sjukdomar togo sin tribut bland besättningarna på flottans fartyg. Dessa sjukdomar kallades med ett gemensamt namn »smittosam sjukdom». Huvudsakligen torde de hava utgjorts av förkylningssjukdomar, lunginflammation, influensa, skörbjugg, dysenteri, rödsot samt ett slags ögonsjuka. I allmänhet sökte man överflytta de sjuka och sårade till särskilda fartyg, som fingo segla hem, och evakuera dem till mera avlägset belägna orter, där smittan icke kunde få så stor spridning. Med förkärlek användes Öland för detta ändamål. De sjuka inkvarterades härvid hos prästerna och i bondgårdarna. År 1565 befallde Erik XIV att flottans sjuka, »som hava bekommit den besmitteliga blodgång» (rödsot), icke skulle få komma in till Stockholm utan förläggas hos borgarna i städerna Gävle, Öregrund och Östhammar, ävensom hos bönderna i städernas omnejd. »Och», skrev konungen, »skall dem förskaffas goda bardskärer, som dem uti deras sjukdom hjälpa skola; Vi hade ock eljest låtit doctoren tillpynta någon medicin för samma sjukdom». Med »doctoren» avses här konungens egen läkare. De ovannämnda städerna voro emellertid icke särdeles trakterade av inkvarteringen, varför konungen påföljande år föreskrev, att de sjuka skulle sändas till Häringe och Hamerstads gårdar i Södermanland eller ock till Värmdö och andra i skärgården avsides belägna öar.

Samtliga dessa, förvånansvärt väl bibehållna, träföremål härstamma från den 1564 sjunkna Elefantens köksavdelning. Längst till vänster två träbackar, kvadratisk formade och med vasskurna kanter. I mitten överst en träpropp till ett sprund, försedd med ett litet lufthål. Därunder locket till en smörtina, och längst till höger det hjärtformigt utskurna locket till en stänka (med ägarens eleganta bomärke). — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Det otillfredsställande hälsotillståndet ombord skyldes ibland på de ombordvarande skeppsknektarna, vilka otvivelaktigt voro ovana vid sjölivets allehanda strapatser och av denna anledning mera emottagliga för sjukdom än folket i övrigt. Så anmälde amiralerna på 1564 års flotta, att knektarna ombord »flux sjukna och dö bort», men härtill svarade konungen endast, att sådant ej syntes honom egendomligt, då de honom ovetande tagit knektar från Kalmar och låtit dem embarkera på flottan och på så vis sammanfört för mycket folk på skeppen. Fyra fänikor knektar skulle därför genast landsättas på Öland.

KLÄDSEL OCH FÖRPLÄGNAD, LÖN OCH PENSION M. M.

Uniform eller enhetlig klädsel fanns icke för flottans folk av olika kategorier. De förnäma herrarna ombord, amiralerna och hövitsmännen, klädde sig efter sitt stånd och enligt den tidens bruk, men klädlyxen minskade allt efter rangskalans fall. Manskapet hade ofta inga andra kläder, än vad det gick och stod i; man kan då lätt tänka sig beklädnadens tillstånd efter någon tids vistelse ombord. Visserligen utbetalades i allmänhet en del av lönen i kläde, motsvarande för envar omkring en kostym om året, men som detta kläde utgjordes av många handa slag, vanns härigenom ingen enhetlighet i klädseln, särskilt som envar fick tillskära detsamma efter eget tycke.

Alla ombord förplägades genom kronans försorg, men detta underhåll ingick som en väsentlig del av avlöningen. I vetskap om att god förplägnad är av allra största betydelse för trivseln ombord och även för krigstukten och hälsan sökte man visserligen efter bästa förmåga att proviantera fartygen på ett så omväxlande sätt som förhållandena medgävo. I stor utsträckning var man emellertid hänvisad till hårt saltad mat, enär man av försiktighetsskäl alltid hade stora mängder proviant magasinerade och därför i första hand konsumerade de varor,

Mycket är tyvärr ej bevarat av vardagsting och bruksföremål, som varit i användning på vasatidens skepp; så mycket märkligare äro därför de ovan sid. 98 omnämnda

fyndet från det antagligen senmedeltida skeppet från Riddarholmskanalen i Stockholm. Den trebenta grytan överst, ett s. k. eldkar, tvevelsutan använt vid matlagningen om-

bord, är av brunlaserad lera. Öskaret (i mitten) försedd med bomärke, är tillverkat helt av trä, liksom också träget underst. — Stockholms stadsmuseum.

som legat längst i förråd. Härav kom sig den stora åtgången på salt i landet.

Det är givet, att flottans fartyg också måste nöja sig med den proviant, som inlevererades till kronans förråd i form av gärder (jfr faksimilet ovan vid sid. 126) eller genom rekvisition.

I provianten ingingo emellertid olika och omväxlande slags födoämnen, varav kunna nämnas mjöl till bakning och mjöl till matlagning, finare bröd för befälet och skeppsbröd för manskapet, gryn och ärter, färskt, saltat och torkat nöt- och fårkött, färskt och saltat fläsk, saltad och torkad fisk, smör och ost, höns, gäss, sylta, korv, salt och ättika, samt öl, malt och humle. Den utspisade kvantiteten i varje mål torde, av bevarade spisordningar att döma, hava varit fullt tillräcklig. Bröd, torkat kött och salt fisk utgjorde den huvudsakliga födan, varjämte ölet var en synnerligen viktig artikel, som hedrades med att sättas först i spisordningarna.

Enligt 1535 års skeppsrätt anslogs en tunna öl i dygnet åt 40 man, men denna kvantitet ökades enligt 1559 års sjörätt, så att en tunna öl skulle räcka åt 30 man under samma tid. Ölet var av trenne olika slag, nämligen »herreöl» för befälet, »fogdeöl» för underbefälet och »skeppsöl» eller »spiseöl» för manskapet. Herreölet var givetvis av betydligt bättre kvalitet än de andra ölsorterna och skeppsölet det enklaste slaget.

Med den ombord befintliga provianten bespisades alla, såväl befäl som manskap. Befäl och underbefäl fingo emellertid större tilldelning av proviantartiklar än manskapet, och denna utgick efter en viss skala. Amiral Klas Fleming på skeppet *Röda Draken* erhöll sålunda år 1570 kost för sexton personer, och vanligen hade de främsta fartygscheferna kost för sex personer, medan de andra cheferna fingo åtnöja sig med sådan för två eller tre. Tydligt skulle dessa herrar hålla bord

icke blott för sig själva utan även för till deras förfogande ställd betjäning.

Avlöningen utgick dels i reda penningar, dels i fri kost och slutligen i kläde eller på annat sätt in natura. Såsom på annat ställe i förbigående nämnts, saknades ännu fasta avlöningsbestämmelser, varför personer med samma tjänstgöring och tjänsteställning kunde tilldelas högst olika löneförmåner. Härvid utgick man ingalunda från tjänsteåldern utan från vederbörandes ådagalagda — eller förmodade — skicklighet och förtjänst, ofta måhända från hans sociala ställning. I regel hade befälet på större skepp högre kontant lön än på de mindre. Såsom exempel på den olika lönen må nämnas, att skepparen på *S:t Erik* år 1566 och 1567 uppbar en kontant årslön om 67 daler, under det att en skeppares vanliga lön vid samma tid i regel blott uppgick till 8 à 21 daler. År 1596 tillförsäkrades en kapten 100 daler i årlig lön, under det att en annan kapten år 1610 anställdes för blott 50 daler och återigen den framstående kaptenen Alexander Forath år 1611 för 150 daler.

I stort sett kan man särskilja den kontanta lönen i årslön och hyrelön; stundom uppbars lönen såsom månadspenningar. Årslönen utgick till årstjänarna och utbetalades blott två gånger om året, nämligen i samband med fartygens på- och avmönstring och kallades därför vårlön och höstlön. År 1579 föranstaltade Johan III om en löneroglering för flottans folk, varigenom detta skulle få lika god lön och underhåll i övrigt som »ryttare och knektar»; det förefaller därför som om sjöfolket tidigare blivit sämre betalt.

Hyrelönen eller de förhyrdas avlöning uppgick i allmänhet till ungefär samma belopp som årstjänarnas vårlön eller något högre. Även här bestämdes lönen vid inmönstringen och i proportion till den förhyrdes erfarenhet och duglighet.

Också till frågan om hur folket ombord gick klätt ha fynden från Elefantens några bidrag att ge. Överst en lädervante med tumme (tumlädret delvis borta) och där-

under resterna av en sko: bindsula med foder, del av sidfoder, tåkappa etc., monterat på en modern läst. Sjöhistoriska museet, Stockholm. — Nederst en hatt och vante,

burna ombord på Finska Svan den 7 juli 1565 av den i striden stupade hövitsmannen Sten Svantesson Sture.

Då kosten ej erhöles in natura, utgick ersättning härför såsom månadspenningar. Till en början gavs denna ersättning blott undantagsvis, enär kronan i regel själv tillhandahöll kosten, men i slutet av 1500-talet förekomma månadspenningar oftare och även ombord på fartygen, varför de kunna betraktas såsom ett slags sjöavlöning, som i vissa fall utgjorde den huvudsakliga delen av lönen. På 1560-talet uppgick månadspenningarna under en sex månaders sjöexpedition för en skeppare till 21 daler och för en menig till 12 1/2 daler och på 1570-talet till 16 respektive 12 daler.

På grund av den knappa penningtillgången inom landet inträffade understundom att lönerna icke kunde utbetalas på bestämd tid utan först vid nästa avlöningstillfälle. Sålunda kunde ingen avlöning utbetalas vid avmönstring av besättningarna på 1566 års stora flotta. I ett »mandat» den 29 november samma år säger sig konungen icke haft reda härpå samt uppmanar manskapet att inställa sig vid nyårstiden antingen i Stockholm eller Kalmar, då resterande lönebelopp skulle utbetalas. Särskilt på Johan III:s tid utbetalades lönerna oregelbundet. I såväl 1535 års skeppsrätt som 1559 års sjörätt och 1570 års sjöartiklar förutsattes för övrigt, att lönerna ej alltid skulle kunna utbetalas på rätt tid. Fördenskull finge ej folket »ropa och skria, utan låta sig nöja till dess skeppet kommer hem igen». Gustav Vasa tålde i sådana fall icke något knot. På hösten 1538 lät han sålunda en särskild kommission anställa sträng räfst med båtsmännen och bösseskyttarna, »efter vi höre och förnimme, att de begynna återigen på den gamla sedvanan, pocka och göra myteri strax de icke uti samma stund och timma få det, de hava skola, därför måtte I äntligen vinnlägga Eder att I bekommen tre eller fyra av samma pockare, låtande dem utan alla nåder springa över klingan».

Avlöningsklädet får ingalunda betraktas såsom något slags uniformskläde. Det var nämligen av mångahanda slag med underliga benämningar, såsom »dubbelt stål», »engelskt packlaken», »brabanskt», »franskt», »görlesk», »lybskt grått», »berett kläde» etc. Det kunde hända, att fjorton olika sorters kläde utlämnades såsom avlöningsmedel vid ett och samma avlöningstillfälle. Klädet levererades vanligen från konungens s. k. klädkammare. Var och en fick kläde till ungefär en kostym årligen, och det värderades ofta till belopp, som översteg den kontanta årslönen.

Lön in natura utgick till flottans folk även i spannmål och boskap. Såsom exempel på en avlönings sammansättning kan nämnas: år 1595 erhöles en amiral i avlöning 100 daler, en »klädning», två läster spannmål, en ox, en tunna smör, en tunna lax, 200 skålpund torkade gäddor, fri kost för »sig själv tredje», d. v. s. för tre man, samt utfodring av två hästar i Stockholms slottsstall; år 1611 erhöles en kapten 100 daler, en älghud, aderton tunnor råg, aderton tunnor malt, två oxar, två svin, en tunna smör, en tunna salt, en halv tunna strömming och en halv tunna lax; år 1607 erhöles en skeppare i avlöning tio daler, en »klädning», tolv tunnor spannmål, en halv tunna smör, en tunna strömming, 240 skålpund kött och 240 skålpund torrfisk.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Denna dramatiska skeppsbrottsbild med tunga skyar, vräkande sjöar och romantiska scenerier är målad av okänd konstnär någon gång omkring år 1600. Vål illustrerar den sjömannens inte sällan hopplösa kamp mot elementen under en tid, då lots- och fyrväsendet ännu var föga utvecklade och de nautiska hjälpmedlen, instrument och kartor, voro primitiva. Men tavlan är också illustrativ med hänsyn till sjöfolkets yttre habitus vid denna tid; man kan nog utgå ifrån att en svensk sjöman tog sig ut på liknande sätt som dessa skeppsbrutna. — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Skeppsbrott. Oljemålning av okänd konstnär. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

FÖRLÄNINGAR, PRISPENNINGAR OCH BELÖNINGAR.

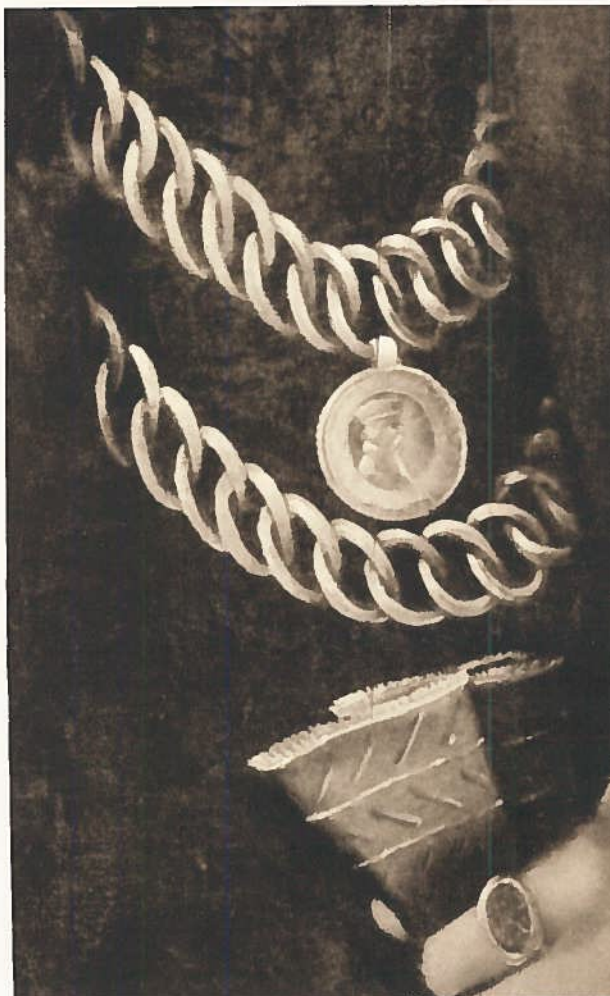
Det högre befälet fick dessutom ofta förläningar av gårdar och hemman eller av hemmansräntor; ofta utgjorde dessa belöningar för utförda tjänster. Principen vid tilldelandet av dessa förläningar växlade: än gävos de på s. k. behaglig tid, då de när som helst kunde återkallas, än på vederbörandes tjänstetid eller livstid och än såsom arv och eget för evärdlig tid.

Vi hava tidigare sett, att stränga lagar härskade för flottans folk, men om straffen voro stränga vid begångna brott eller försummelse, så erhöles även belöning vid visat särskilt välförhållande. Bland dylika belöningar torde prispennningarna ha haft den ekonomiskt största betydelsen, enär de stundom uppgingo till stora belopp. Prispennningarna utgjordes av en viss procent av värdet på ett erövrat eller uppbringat fartyg, en s. k. pris. Systemet med tilldelande av prispennningar var vanligt inom så gott som alla flottor och återfinnes, åtminstone delvis, ännu i vår lagstiftning.

Grunderna för prispennningarnas fördelning bestämdes redan genom 1535 års skeppsrätt. Enligt denna skulle alla erövrade kanoner, ammunition och proviant tillfalla konungen, men av allt annat gods skulle hälften tillfalla konungen och hälften skeppsfolket i viss proportion till envars befattning ombord. Amiralen skulle t. ex. erhålla fem gånger så mycket som den enkle sjömannen, fartygschefen tre gånger så mycket och skeppare, styrmän, bösseskyttar, kaplanen, bardskären m. fl. två gånger så mycket som sjömannen. Dessutom tillkom envar alla personliga tillhörigheter, vilka innehades av motsvarande befattningshavare på det erövrade fartyget.

Dessa regler förblevo gällande under lång tid, ehuru med vissa jämkningar till konungens fördel, men år 1610 bestämdes, att skeppsfolkets anpart av erövrat gods skulle vara lika med konungens. Man återgick alltså till stadgandet i 1535 års skeppsrätt. Från och med år 1565 hade emellertid konungen förbehållit sig rätten även till det erövrade fartyget, och på den bestämmelsen gjordes ingen ändring.

Det erövrade bytet fick icke skiftas eller försäljas, förrän fartyget kommit hem till Sverige. Brott häremot bestraffades strängt; den som gömde undan något av det erövrade bytet be-

Om de tunga guldkedjor och den medalj Klas Kristersson Horn bär på det vid sid. 132 reproducerade Gripsholmsporträttet äro kungliga belöningar vet man ej, men det förefaller högst troligt. Medaljen går emellertid ej att identifiera med någon nu känd.

straffades som för stöld. I allmänhet torde bytet hava avsänts till Stockholm, inventerats därstädes samt sedermera skiftats och utdelats i närvaro av ståthållare, fartygscheferna och några såsom gode män förordnade borgare.

PENSIONER OCH UNDERSTÖD.

Någon pension i egentlig mening fanns på denna tid icke. I 1535 års skeppsrätt förklarade konungen visserligen, att han ville åtaga sig att nödtorftligen försörja dem som blivit invalider eller svårt sårade i strid med rikets fiender, men för omhändertagandet av de gamla och orkeslösa funnos inga föreskrifter. Vid Stockholms skeppsgård fanns en inrättning, där ett mindre antal sjuka och invalider underhölls på kronans bekostnad, huvudsakligen uttjänt folk från skeppsgården, men även f. d. sjöfolk. Blott ett fåtal kunde få understöd från kronan, och de som på sin ålderdom ej kunde klara sig på egna tillgångar, överlämnades till den tidens bristfälliga kommunala fattigvård.

Särskilt understöd kunde dock någon gång beviljas till gammalt uttjänt sjöfolk, såsom man kan se av ett kungligt brev den 22 februari 1608, vari kapten Hans Nilsson Rosenbanér — som t. o. m. tjänstgjort såsom amiral — på ålderdomen tillerkändes, så länge han levde, ett årligt underhåll av 100 daler, 48 tunnor spannmål och två oxar mot att han avstod från sin förläning av vissa gårdar. Ett mera blygsamt understöd erhöll däremot en skeppare, som förlorat ett ben i tjänsten, nämligen sex tunnor spannmål årligen.

Först längre fram — år 1642 — finna vi en början till en pensionsanstalt i den då inrättade »amiralitetsarmbössan».

Den danska flottan »setter folck i land på Öeland til at afbrende resten af Landet». Någon skonsamhet mot civilbefolkningen kände man ej, och även av sådana härjnings-tåg i land var sjökrigaren otvivelaktigt materiellt intresserad; dylika strandhugg voro inte heller ovanliga från svensk sida. — Detalj av stick i Reesens krönika om Frederik II.

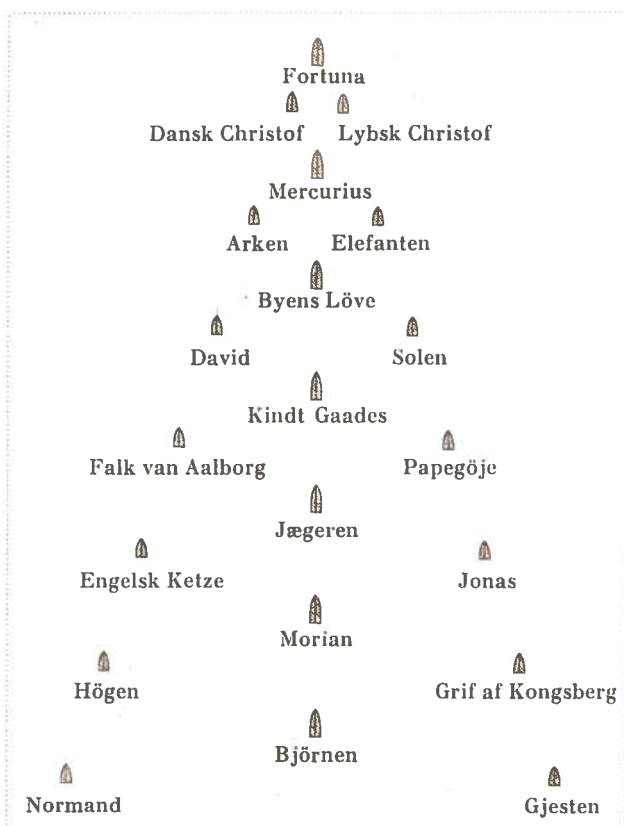
SVENSKA FLOTTANS SJÖTÅG FRAM TILL KALMARKRIGET

TAKTIK, SIGNALER OCH BEFÄLSTECKEN.

I Gustav Vasas flotta kunde det ej gärna vara tal om några taktiska rörelser i detta ords strängare bemärkelse. Med roddfartygen hade på sin tid vissa formeringar varit möjliga att hålla, men med den sinsemellan så olika och illa seglande fartygsmateriel, som stod till buds vid segelskeppens första framträdande såsom samlad svensk maktfaktor till sjöss, var ej ens en marschordning, och ännu mindre någon stridsformation gärna möjlig att hålla. Fartygen seglade i klump och lade i första hand an på att borda motståndaren; lyckades man härvid placera sitt eget förskepp in över fiendens däck och helst mellan dennes för- och akterkasteller, ansågs man hava det fördelaktigaste utgångsläget för den kommande äntringsstriden med handvapen — märk väl, att en betydande del av besättningen nu och en lång tid framåt bestod av knektar. Artilleriet hade nämligen ännu icke fått något inflytande på de inledande rörelserna, då kanonernas skottvidd alltjämt var mycket ringa och verkan av erhållna träffar relativt obetydlig. Det blev sålunda endast för den händelse väderleksförhållandena ej medgävo ombordläggning eller endera parten, såsom allt för underlägsen, sökte undvika sådan strid genom att taga jakt, som några mera utdragna artilleristrider utkämpades.

Det är först under början av nordiska sjuårskriget, som man kan spåra vissa trevande försök att tillämpa några, visserligen än så länge rudimentära, taktiska formeringar. Början gjordes på danska sidan, vareft den framstående amiralen Herluf Trolle år 1564 för den honom underställda dansk-lybska flottan utfärdade en marschordning, jämlikt vilken fartygen sammanfördes i grupper om tre skepp, ett stort och två små, ordnade i triangelform med det största fartyget som ledare i täten. Grupperna hade att intaga plats bakom varandra med respektive ledarfartyg seglande i det främstas, d. v. s. chefens, kölvatten, under det att sidoståndet till »sekundanterna» successivt ökades mot kön, varigenom uppstod en slags snöplog- eller kilordning. Vid strids början upplöstes emellertid denna formering, och fartygen engagerade varandra på sätt, som de inledande manövrerna, eller i de flesta fall slumpen, anvisade.

På svensk sida återfinnas motsvarande bestämmelser i Erik XIV:s instruktioner till Klas Horn för sjötågen 1565—66, vilka för övrigt kännetecknas av en så pass ingående kännedom om samtidens sjökrigsväsende, att det måste väcka ej så ringa förvåning, för att icke säga beundran, alldeles oavsett om nu konungen personligen lagt handen vid deras utarbetande eller ej. Den taktiska enheten fastställdes även här till tre skepp, vilka, så långt sig göra lät,

Den danske amiralen Herluf Trolles segelordning 1564.

princip, som kom till sin fullaste rätt först under de stora sjökrigen under slutet av 1700-talet.

För eldgivningen med fartygsartilleriet voro vidare av konung Erik noggranna bestämmelser utfärdade. Ingen fick börja beskjutningen av motståndarens fartyg, förrän han kommit denne på så nära håll, att man med säkerhet kunde räkna på att erhålla träff; i annat fall riskerade man att få betala såväl krut som lod. Avvärijandet av ett fientligt antringsförsök skulle utföras på så sätt att man, kommen inom skotthåll, med sitt grova skytt avgåve en mot motståndarens vattenlinje riktad eld, varvid stång-, kryss- och pikelod borde komma till användning. Såsom nästa skyddsåtgärd utlades över relingen starka bommar för att med dessas tillhjälp hålla fienden från livet. Hjälpte icke heller detta, skulle man gripa till det s. k. fyrverket, först medelst utskjutande från småskytset av fyrpilar och sedermera genom att såväl från kastellen som från mäsarna för hand kasta fyrkulor och fyrkransar. Lyckades fienden trots dessa motåtgärder ändock till slut klamra sig fast, borde man söka avsåga hans äntherdraggar med för ändamålet förefintliga stålsågar, men kröntes icke heller detta försök att avvärja en hotande ombordläggning med framgång, skulle man »änteligen bruka hagelskott av stormstycken både ifrån skeppet och mäsarna, därnäst låta alla skeppets hakar och rör på honom avgå och tillsäga folket att gripa till hela och halva spetsar att värja sig med».

Ville fienden emellertid icke borda utan föredrog att mäta sina krafter i ren artilleristrid, kunde även en sådan upptagas, varvid särskilt energiska försök skulle göras att skjuta eld på motståndaren med anlitande av härför avsedd materiel, såsom fyrpilar m. m.

Så snart något fientligt skepp blivit svårt skadat, skulle de små skeppen vinnlägga sig om att söka bemäktiga sig detta, under det att de större vid hårt straff förbjödos att taga befattning härmed utan i stället kasta sig över andra »oskamferade» skepp. De sämst seglande

borde operera tillsammans. Huvudskeppet skulle intaga ledarplats i täten, under det att de båda andra, i regel mindre, skeppen ägde att hålla sig på ledarens lovarts läring för att vid uppkommande behov med minsta tidsutdräkt kunna skynda till dennes undsättning. Några föreskrifter om ledarnas inbördes gruppering återfinnes däremot icke här, men självfallet torde kölvattensordning såsom den minst krävande vara den som tillämpats. Om huvudskeppet äntrades, skulle de båda sekundanterna lägga ombord med det fientliga skeppet, men om flera motståndare då föllo över dessa två, »skulle åter dubbla antalet av K. Maj:ts skepp angripa dem och dragga med fienden, så att till det minsta tre men väl fyra eller sex svenska skepp bliva emot ett av fiendens, vilket så mycket lättare kunde låta sig göra som K. Maj:ts skepp långt flera voro». Särskilt anmärkningsvärd är sistnämnda föreskrift om kraftkoncentration mot en underlägsen del av motståndarens styrka, en

skeppen skulle användas till att uppbringa och bortsläpa de redan nedkämpade motståndarna. Ville fienden giva sig godvilligt och ej hunnit göra större skada, finge han tagas till fånga, men gjorde han motstånd till det yttersta, skulle han »utan nåder huggas över bord». I händelse av fientlig reträtt skulle amiralen i spetsen för sin styrka hack i häl förfölja honom till det yttersta och icke återvända, förrän alla hans skepp voro »nederlagda, erövrade eller i land drivna». Här finna vi ett värtaligt uttryck för samma obetvingliga offensivanda, som efter en lång period av konservationspolitik skulle under den Nelsonska eran komma att framstå som sjökrigföringens bärande element.

BEFRIELSEKRIGET 1521—23. DEN NYSKAPADE FLOTTAN EN AVGÖRANDE FAKTOR.

Det har redan i ett tidigare kapitel påvisats, hurusom Gustav Vasas befrielseverk försvårdades genom bristen på sjöstridskrafter, en brist som var desto kännbarare som motståndarens både genom storlek och kvalitet respektingivande flotta bland sina befälhavare räknade en av samtidens käckaste och oförvägnaste sjökrigare, den namnkunnige Sören Norby. Så länge denne, »det baltiska havets amiral», som han själv älskade att kalla sig, såg sig i stånd att spela herre på Östersjön, ställde sig också utsikterna att få in de bägge av danskarna behärskade nyckelpositionerna Stockholm och Kalmar allt annat än ljusa. Här gällde alltså för Gustav att på ett eller annat sätt söka anskaffa erforderlig fartygsmateriel.

Ett första, blygsamt försök i antydd riktning gjordes redan 1521 genom utrustande i Danzig för Gustavs räkning av ett par kapare, vilka, ställda under befäl av en tidigare i svensk tjänst stående tysk vid namn Staffan Sasse, efter att i södra Östersjön ha kapat åtskilliga danska kofarter utan större möda underlade sig Åland och i samband härmed öppnade förbindelserna med Finland. Under sådana förhållanden steg tillförsikten hos några redare i Danzig, som togo risken att under Sasses konvoj avfärda ett antal befraktade handelsfartyg till Upplands norra skärgård, varest bl. a. för huvudstadens belägring avsett grovt artilleri skulle utskeppas. Men nu var Norby hack i häl efter konvojen och anträffade denna i trakten av Öregrund, där den efter en häftig strid övermannades och uppbringades tillika med sin ineliggande dyrbara last. Sasse befann sig för tillfället ej ombord, vilket gjorde, att han följande år kunde betros befälet över då nyanskaffade fartyg. Så hastig ändalykt fick alltså Gustavs första sjörustning, och den ersättning, som kort därpå tillfördes honom i form av några av Erik Fleming utrustade, svagt bestyckade kapare, mestadels verksamma i Stockholms norra och Ålands skärgårdsområden, gav honom ej mycken tröst.

Gustav Vasas underhandlingar föråret 1522 med borgare och råd i Lübeck om undsättning i form av »örlogsskepp, folk, skytt, krut, lod och andra krigsnödtorfter och tillbehörningar under besoldning och för redlig betalning» äro också tidigare omnämnda. Rådet, som vid denna tid självt stod i begrepp att bryta med Danmark, ställde sig på den grund, och framför allt för att vid en blivande gemensam slutuppgörelse kunna tillskansa sig vissa eftertraktade handelsförmåner, i princip visst icke avvisande mot Gustavs begäran, men föredrog att ej öppet ställa sig vid den svenske frihetskämpens sida, vadan den hjälpexpedition, som nu i själva verket kom till stånd, gavs karaktären av ett enskilt företag.

Den 30 maj 1522 utlöpte denna flotta från Travemünde och den 7 därpå följande juni gick densamma till ankars i Slätbakens innersta del utanför Söderköping — kärnan till en blivande nationell svensk flotta befann sig härmed i riksföreståndarens händer. För denne själv

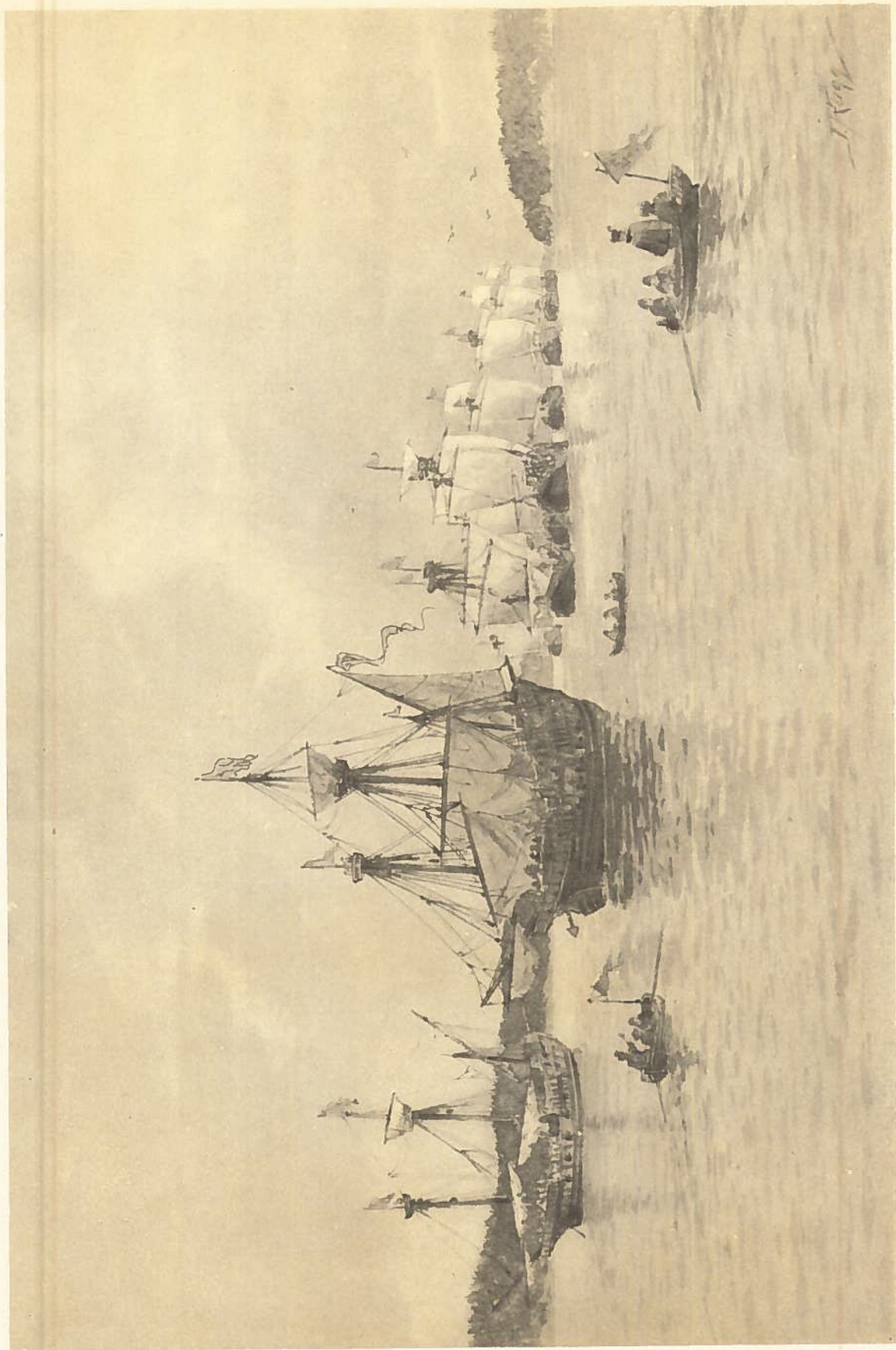
kom underrättelsen härom som en glad överraskning, då något svar på hans täta vädjanden om hjälp från lybeckarnas sida icke kommit honom tillhanda, förrän den begärda försträckningen redan var ett fullbordat faktum. Hans tillfredsställelse blev dock väsentligen reducerad, då han erfor att lybeckarna, som nu öppet tagit parti mot Christian II, bestämt fordrade, att den sålunda tillhandahållna flottan skulle i förening med deras egna och några av de andra hansestädernas sjöstridskrafter omedelbart insättas i en kombinerad anfallsoperation mot de danska farvattnen. Själv hade Gustav nämligen närmast tänkt sig disponera sina nyförvärvade sjöstridskrafter för oskadliggörande av Sören Norby, som just då var sysselsatt med att nedslå den för Gustav så lyckosamt igångsatta resningen i Finland. Och då han nu måste böja sig för sina förlagsgivares önskningsar, fann han sig föranlåten att hos dem begära en tillfällig förstärkning av ytterligare åtta skepp, som borde dirigeras till Åbo skärgård, en framställning, som dock tills vidare lämnades obeaktad.

Under befäl av Gustavs förtroendemän Berend von Melen och Lars Sparre såsom »överste kaptener till sjöss» avseglade den nyförvärvade flottan i slutet av juli från östgötaskären och förenade sig den 5 augusti 1522 vid Bornholm mycket riktigt med en lybsk sjöstyrka av motsvarande styrka samt kort därpå med ett halvt dussin stralsundska skepp, varigenom den då samlade flottan kom att uppgå till ett trettiotal skepp, diverse småfartyg oräknade. En i utsikt ställd förstärkning från Danzig hördes emellertid tills vidare ej av, och under väntetiden gjordes ett strandhugg på Bornholm, vars befolkning hårt brandskattades.

Sedan den förenade flottan ledsnat på att invänta danzigbornas ankomst, seglade den, efter väl avslutade skövlingar på Bornholm, upp genom Öresund och gick den 19 augusti till ankars i Kungsdjupet allt under avvaktan på befallning om att skrida till öppna fientligheter. Sådan anlande också mycket riktigt den 21, men var skulle man väl finna något lämpligt anfallsmål, då några andra danska sjöstridskrafter ej voro för handen än de som i mer eller mindre outrustat skick lågo i gott förvar inom »bommen» i Köpenhamn och de inskeppade lantstridskrafterna långt ifrån besutto den styrka, som erfordrades för att vedervåga ett landstigningsföretag mot den väl försvarade huvudstaden? Den dyrbara flottrustningen fordrade emellertid, att något företogs, och under trycket härav dirigerades flottan till Sundets norra del, där Helsingörs stad brändes och Råå på skånska kusten utsattes för ett strandhugg, vilket senare dock utan större svårighet avvisades. Härefter återvände flottan till Köpenhamns redd, vareft den 27 augusti fyra av staden Rostock utrustade skepp förenade sig med densamma. Då någon principiell förändring i krigsläget emellertid ej uppstått, sedan de förenade flottorna senast visat sig utanför den danska huvudstaden, beslöts i ett nu avhållet krigsråd att åter segla in i Östersjön samt i förbifarten rikta ett slag mot Möen, som efter en den 30 augusti verkställd landstigning också grundligt utplundrades.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Vi äro praktiskt taget utan allt samtida bildmaterial till det första, händelserika århundradet av svenska flottans historia. De bilder, som här illustrera flottans krigiska verksamhet äro alla utförda av senare tidens konstnärer, vilka, så gott sig göra låtit, sökt rekonstruera skeppstyper och situationer — med allt vad detta innebär av risker för misstag i en och annan detalj. Dessa konstnärliga bildframställningar ge emellertid en åskådlig och livfullhet åt situationer och händelser, som inga skildringar i ord kunna ersätta. Den framstående marinmålaren, amiral Jacob Hägg, har här sökt rekonstruera det viktiga ögonblick i vår örlogsflottas hävder, när den av Gustav Vasa från Lübeck inköpta örlogsflottan löpte in på Slätbaken den 7 juni 1522. Det var om detta förvärv, som konungen i sitt budskap till ständerna efter kungavalet året därpå yttrade: »Hade icke de skepp varit, hade konung Christian haft tillfälle att undsätta Stockholm, Kalmar och Finland och hade på denna tiden icke varit i svenske mäns händer, som de nu Gud dess lov äro».

Den av Gustav Vasa från Lübeck inköpta örlogsflottan löper in i Slättbaken den 7 juni 1522. Lavering av Jacob Hägg. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Något väsentligt hade givetvis icke med dessa strandhugg blivit uträttat, och vid ett förnyat krigsråd den 1 september upptogs därför äntligen till allvarlig diskussion ett av den svenske riksföreståndaren tidigare framställt yrkande på flottans insättande mot Norby i de svenska farvattnen. För detta ändamål ansåg man, att den svenska kontingenten, förstärkt med ytterligare åtta hanseatiska skepp, borde hemsegla, men verkställigheten härav finge bliva beroende av det beslut, som fattades av vederbörliga »principaler», till vilka hela ärendet alltså hänsköts för avgörande. Under tiden hade den danzigska kontingenten om ett tiotal skepp, utan att styrkorna dock härunder siktat varandra, den 31 augusti inlöpt i Sundet och ankrat utanför Dragör.

Sedan den så länge åtrådda föreningen sålunda nu äntligen kommit till stånd, avgick den samlade svensk-hanse-

tiska armadan för proviantering till farvattnen kring Rügen, samt sedan denna avslutats, till Travemünde, varefter i krigsrådet frågan om den fortsatta operationsplanen upptogs till behandling. Då enighet härutinnan ej stod att vinna, hemseglade de danzigska och stralsundska kontingenterna, och för lybeckarna återstod under sådana förhållanden, om de över huvud skulle erhålla något resultat av sina rustningar, ej annat än att fullfölja tanken på att — visserligen mot klingande ersättning — förstärka den lilla svenska flottan för att åtminstone sätta denna i stånd att i egna farvatten upptaga kampen mot Sören Norby, som med visshet kunde förväntas på nytt söka undsätta de beträngda kustfästningarna. De nu avslutade operationerna i danskarnas egna farvatten hade, som synes, ej tillfört de förbundna några direkta fördelar, men indirekt hade de kommit Sverige till godo därigenom, att trycket av desamma lett till ett hemkallande av den i svenska farvatten huserande Norby och hans flotta. Var denne under den förenade flottans här skildrade operationer uppehöll sig, hade man sig ej närmare bekant, och lika litet var Norby underkunnig om en främmande flottas

Christian II — efter ett kopparstick från 1517, tillskrivet J. Binck. Medan Gustav Vasas uppror undandrog Christians värde stycke efter stycke av Sveriges mark, reste sig adeln på Jylland emot honom, och 1523 flydde han från Danmark till Nederländerna. Efter det misslyckade försöket 1531 att med kejsarens hjälp återfå sin krona sattes han genom ett löftesbrott i fängelse, där han fick förbli de 28 återstående åren av sitt dessförinnan så oroliga liv.

uppträdande i hans egna hemfarvatten. I själva verket uppehöll sig Norby, efter att framgångsrikt hava slutfört sitt uppdrag i Finland, med huvudparten av sin flotta under större delen av augusti månad i Stockholms södra skärgård, varifrån han å ena sidan obehindrat kunde kommunicera med den danska garnisonen i den svenska huvudstaden och å andra sidan avklippa den svenska belägringshärens tillförsel från tyska hamnar. Det var först sedan Christian inför Hansans allt mer utmanande hållning kallat hem sin amiral, som denne någon av de sista dagarna i augusti bröt upp och med sin styrka satte kosan mot Öresund, vari han, utan att på något sätt ha blivit av den förenade flottan uppehållen eller ens upptäckt, ineglade den 7 september och lyckligen nådde Köpenhamn.

I anslutning till senast uppgjord operationsplan avgick den förenade svensk-lybska flottan, tillhopa nu 20 skepp, den 2 oktober från Travemünde och anlände efter en mycket stormig och besvärlig resa till sin gamla ankarplats å Slätbaken den 17 samma månad. Här landsattes på egen ivrig begäran de ombordvarande, av riksföreståndaren besoldade knektarna, varefter fartygen fortsatte till Stockholms skärgård med ankomst till Vaxholm den 31 oktober; kort därpå förflyttades hela styrkan in på Stockholms ström, varvid Erik Fleming med sina fem mindre kaparfartyg torde hava anslutit sig till huvudstyrkan. Enligt krönikan skall samme Fleming under sommarens lopp vid Furusund ha lyckats att i grund förgöra en från Finland kommande detacherad sjöstyrka under befäl av en viss Junker Thomas. Om denna berättas, i förbigående sagt, att han inför utsikten att bli förpassad till evigheten med användande av ett bastrep förklarar sig vara »missnöjd däröver, att han icke bleve hängd i rep av hampa, vilket ansågs för mindre vanhedrande».

En på svensk sida tidigare hyst förmodan, att Norby redan samma höst 1522 skulle komma att återupptaga sina undsättningsexpeditioner till Stockholm, skulle snart nog besanna sig. I slutet av november fick man sålunda visshet om att en dansk sjöstyrka under den fruktade amiralens befäl inträngt på Mysingsfjärden — i själva verket bestod densamma av 9 örlogs- och 5 proviantskepp. För att möta densamma var man ej sen att låta den samlade svenska flottan, nu 25 skepp stark, lämna sin plats i cerneringskedjan kring huvudstaden för att gå fienden till mötes, vilket uppbrott skall hava ägt rum den 5 december. Redan på norra Vaxholmsfjärden ernådde styrkorna kontakt med varandra, men det kom nu ej till någon eldstrid dem emellan, enligt uppgift på grund av tredska av tyske amiralen Brun, vilken med sin förhyrda eskader skall ha gått till ankars innan stridsavstånd nåtts till den i området Kodjupet—Stegsundet förankrade fiendestyrkan. Trots kraftigt ingripande av riksföreståndaren, som i egen person skyndat till platsen, kunde flottledningen — den svenska eskadern torde ha kommenderats av Staffan Sasse — ej av varken böner eller hot förmås att avancera mot fienden, utan i stället ilandfördes det tyngsta fartygsartilleriet på några framför liggande holmar, varifrån man höll före att fienden med större verkan kunde beskjas. Det är emellertid ingalunda uteslutet, att det även kan hava varit motvind eller isbildning, som hindrat den förenade flottan att gå fienden inpå livet; man får nämligen ej glömma, att farvattnet här är både trångt och lätt tillfruset.

Det återstod under sådana förhållanden endast att avvakta, vad de ilandförda skjutpjäserna förmådde uträtta mot jutens skepp. I det avgörande ögonblicket, och innan beskjutningen kommit riktigt i gång, uppsprang emellertid en för dessas avsegling gynnsam vind, och den som ej var sen att använda sig härav var Norby, vilken med sina örlogsskepp förbi Sandhamn oskadd lyckades undkomma, under det att de fullastade transportfartygen däremot blevo lämnade i

sticket. Något försök att undsätta Stockholm från sjösidan gjordes icke heller från dansk sida, och härmed var huvudsyftet med flottans anskaffande också nått.

Efter den danska flottans avvisande återtogo de svensklybska eskadrarna sin plats i belägringskedjan runt huvudstaden, vars läge efter avskärandet av all förbindelse med yttervärlden blev allt mera beträngt — det var numera endast en tidsfråga, när försvararna skulle nödgas sträcka vapen. I själva verket ägde kapitulationen rum den 16 juni 1523; betecknande nog för det då rådande läget, var det från amiralsskeppet *Svanen*, som Gustav följande dag utfärdade sitt första kungabrev till stadens borgerskap.

Intet hindrade numera avsändandet av förstärkningar till betvingandet av Kalmar, vars danska besättning gav sig den 7 juli, samt Finland, där slott och fästen, det ena efter det andra, kort därefter föllo i svenskarnas händer. Och sedan detta var gjort och härmed även det svenska befrielseverket slutfört, kunde de åtta förstärkningsskeppen från Lübeck hemsegla. Dessförinnan hade dock en från Kalmar utgående styrka under Berend von Melen som »överstehövidsman, amiral och fältherre» gjort ett nytt anfall på Bornholm och underlagt sig denna ö.

Sjömaktens allt för ofta förbisedda inflytande på krigshändelserna till lands hade redan under det första året av en svensk riksflottas tillvaro på det mest påtagliga sätt ådagalagts.

ANFALLET MOT GOTLAND 1524. »DET BALTISKA HAVETS AMIRAL» FÖRDRIVES.

Efter Christian II:s avsättning även i Danmark hade Sören Norby av egen drift påtagit sig den skäligen otacksamma uppgiften att försvara sin forne herres intressen i Norden samt etablerade sig för detta ändamål på Gotland, varifrån han, stödd på Visborgs starka fäste och en ej föraktlig del av den forna danska riksflottan, utövade ett sannskyldigt skräckregemente över Östersjön. »Guds vän och allas fiende» uppbringade han utan åtskillnad anträffade kofarter oberoende av nationalitet — »det är min lust och hälsa att röra i deras kramkistor och lukta på deras kryddsäckar», lär han själv ha yttrat. Efter att ha utplundrat skeppen lät han dem löpa och bjöd skepparna välkomna åter. Ävenså utdelade han kaparbrev till enskilda i sin fördrivne konungs namn.

Med anledning av de svåra förluster, som ej minst den hanseatiska handeln utsattes för genom dessa kaperier, hade lybeckarna redan på hösten 1523 börjat underhandla med Gustav i avsikt att förmå honom till ett gemensamt ingripande mot Norby. Då frågan om äganderätten till Gotland, alltsedan ön 1407 av drottning Margareta inlösts från tyska orden, varit något svävande, ställde sig Gustav, angelägen om att härvid bevaka Sveriges intressen, ej heller helt avvisande mot en sådan tanke, men till någon expedition mot denna »Östersjöns nyckel» kom det i varje fall ej detta år.

Det blev först under försommaren 1524, som angreppet mot Gotland kom att insättas. Själv embarkerade konung Gustav för detta ändamål i Stockholm på flottan, som den 8 maj, tio skepp stark, lämnade huvudstaden med Kalmar som närmaste mål. Här kompletterades expeditionskåren under Gustavs egna ögon och torde då ha uppgått till högst 2,500 man. I samband med att konungen lämnade flottan, uppdrogs nu högsta ledningen av expeditionen åt Berend

Sören Norbys porträtt är tyvärr ej bevarat — om det har funnits något. På de mynt, han lät prägla i Visby och som bära den fromma inskriften »Agne Dei miserere mei — Severin Norbi» (O Guds lamm, förbarma dig över mig — Sören Norby), finns emellertid hans enkla vapensköld avbildad.

von Melen, under det att Staffan Sasse såsom mera bekant med förhållandena till sjöss förde det omedelbara befälet över däri ingående sjöstyrka, nu något tillökt med ett par finska fartyg.

Den 14 maj lämnade expeditionen Kalmar, och två dagar senare voro trupperna landsatta på olika platser vid kusten, varefter marschen ställdes mot Visby, som tillika med Visborgs fäste blev från landsidan inneslutet. Någon effektiv blockad av staden från sjösidan synes däremot icke från början ha blivit etablerad, och resultatet av belägringen förblev desslikes ytterst ringa, så länge den anfallande styrkan ej förfogade över något grövre artilleri. Och då sådant, jämte tillhörande ammunition, sent omsider anlände ombord på några transportfartyg, lyckades Norby medelst en av några nattetid utsända fartyg skickligt utförd kupp bemäktiga sig det förnämsta av dessa fartyg med dess dyrbara last, vadan läget för angriparna i stort sett alljämt förblev lika otillfredsställande. Ersättning för den förlorade belägringsmaterielen nödgades man nu införskrika från Tyskland, men härunder förlorades en dyrbar tid, och moralen hos de tyska legoknektarna började betänkligt vackla, särskilt sedan deras sold ej längre kunnat punktligt utbetalas. Men vad värre var — von Melen själv började fraternisera med sin motståndare och forne vapenbroder på ett sätt, som måste högst ofördelaktigt inverka på andan inom belägringsstyrkan. Hela företaget hade också, fränsett en misslyckad stormning och några fruktlösa attacker från sjöfronten, i själva verket redan stagnerat, då underrättelse inlöpte, att Gustav med Danmarks nye konung, Frederik I, träffat överenskommelse att överlämna tvistefrågan om Gotlands statliga ställning till behandling av en skiljedom, med anledning varav belägringen omedelbart skulle hävas. Under sådana förhållanden återvände expeditionen i början av oktober till Stockholm, dock utan sin chef, som av fruktan för efterräkningar i stället begav sig till Kalmar, där han, trotsande konungen, inneslöt sig på slottet.

Men Norby överlistade dem alla. Han låtsades visserligen underkasta sig bestämmelserna om att Gotland, intill dess skiljedom föll, skulle innehavas av två danska och två svenska ombud och avseglade för att giva uttryck av fullaste lojalitet med sin flotta från Visby. Men så fort belägringshären dragits tillbaka, infann han sig åter och satte sig i besittning av den rika handelsstaden, hemsände ombuden och fortsatte att såsom förut spela herre i Östersjön. Hela gotlandsexpeditionen kan alltså betecknas såsom till sitt resultat fullständigt misslyckad, och Gustav hade så mycket större anledning att gräma sig däröver, som expeditionens omkostnader ej allenast bidragit att ytterligare försämra rikets redan då skakade finansväsende utan ock allvarligt skada hans egen prestige. Om någon skiljedom blev ej heller vidare tal, och den omstridda öklenoden skulle ännu i över ett sekel förbliva under den danska kronan. Därhän hade det förvisso icke gått, såvida icke Lübeck i en viss utsträckning under hörande förhandlingar spelat under täcke med konung Frederik.

Från sin återtagna maktposition i Visborgs slott trädde Norby på föråret 1525 i förbindelse med den danske exkonungen, som för tillfället uppehöll sig i Nederländerna, och föreslog denne att söka utrusta en flotta, i förening med vilken Norbys egen skulle vara i stånd att

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Berend von Melen beskjuiter — med dåligt resultat — i juni 1524 Visborgs fästning, så som Jacob Hägg sökt rekonstruera scenen utanför den gamla hansestaden. Bilden vill bl. a. åskådliggöra de obetydliga avstånd, på vilka dåtidens kanoner, både till lands och sjöss, voro verksamma. Någon effektiv belägring från landsidan kunde icke utföras i brist på artilleri. När sådant anlände på några transportfartyg, lyckades Norbys jakter genom en nattlig kupp bemäktiga sig det största fartyget, som förde belägringspjäser och huvudparten av ammunitionen. Norby lät då skämtet spela, i det han lät utsprida, att svenskarna skulle ha begärt att få av honom låna kulor mot försäkran att inom åtta dagar sända dem in igen över staden och slottet.

Berend von Melen beskriver Visborgs fästning i juni 1524. Lavering av Jacob Hägg. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

underlägga sig någon lämplig del av Danmark eller Sverige. I själva verket fick Christian också mycket riktigt iväg några besoldade skepp, som beordrats till danska farvatten, och från Gotland gjorde Norby själv en framstöt mot Blekinge, som utan svårighet erövrades, samt underlade sig därefter jämväl större delen av Skåne. Utanför den väl befestade staden Hälsingborg gjorde han halt för att avvakta de förstärkningar, som förväntades anlända med de nederländska skeppen, men då några sådana icke avhördes, nödgades han anträda återtåget. Under tiden hade emellertid en lybsk sjöstyrka överfallit och besegrat hans egen lilla flotta i Östersjön och härigenom avskurit hans förbindelse med Gotland, vilken ö nu likt en mogen frukt föll i lybeckarnas händer, under det att Visborgs slott däremot motstod alla anfall. Med Norby som mellanhand ordnades nu saken upp mellan Lübeck och konung Frederik, på så sätt att dansk överhöghet över den omtvistade ön erkändes, samtidigt som Norby tillfredsställdes med en livstidsförläning av Blekinge med Sölvesborg och Lyckå slott.

Det var från förstnämnda fasta plats, som den oförbrännelige sjöhövdingen nu, efter att hava sammanrafsat en ny sjörövareflotta, på våren 1526 fortsatte sitt gamla hantverk i södra Östersjön. För konung Gustav var den dansk-lybska uppgörelsen med Norby en stor missräkning, då han förväntat sig, att den besvärlige fridstöraren därvid skulle ha blivit oskadliggjord för all framtid. Då så ej nu blivit fallet, beslöt han sig efter samråd med Frederik för en verklig kraftansträngning för att äntligen söka göra slut på denne marodörs olidliga framfart. Gustav utrustade till den ändan på sommaren 1526 alla sina såväl till Stockholm som Kalmar förlagda skepp och uppdrog åt Jöns Olsson Liljesparre att med denna styrka uppsöka och slå den norbyska flottan, som enligt uppgift skulle bestå av ett tiotal bevärade handelsfartyg. Utanför Blekingekusten anträffades så den 24 augusti dessa fartyg, som tvingades att antaga strid med det resultat, att sju fartyg gingo för Norby förlorade, under det han själv med de tre övriga lyckades undkomma. Han sökte nu sin tillflykt i Ryssland och övergav för alltid det element, på vilket han gjort sig så ryktbar i Norden lika mycket genom oförskräckt mod som genom ovanliga sjömannagåvor.

GREVEFEJDEN 1535—36. VÅR SJÖMAKT BEFRIAR LANDET FRÅN HANSEATERNAS HANDELSTYRANNI.

År 1534 utbröt den s. k. grevefejden mellan å ena sidan Lübeck och greven av Oldenburg — därav benämningen —, vilka gjorde ett sista försök att efter Frederik I:s död 1533 återuppsätta Christian II på tronen, och å andra sidan Danmark och dess lagligen valde konung Christian III. Under fejdens första år höll sig Gustav i stort sett avvaktande, i det han åtnöjde sig med att sända en del av flottan under Arvid Trolle på en kryssning i Finska viken för att där uppbringa lybska kofarter, varigenom det i varje fall blev uppenbart vad den gamle bundsförvanten numera bar i skölden. Men då konungen längre fram på sommaren, efter att ha sammandragit större delen av sin flotta i ett slags beredskapsläge i Kalmar, mottog underrättelse om att en lybsk flotta från Köpenhamns redd behärskade denna stad, avstod han försiktigtvis alldeles från att i rådande läge blanda sig i leken.

Det är först med året 1535 som Sverige på allvar kastar sig in i den pågående striden genom att avsända en flotta, som i förening med Christian III:s danska och holsteinska fartyg å ena sidan samt den nytillkomne bundsförvantens, hertigen av Preussen, lilla eskader å andra sidan, skulle bjuda de vendiska sjöstäderna spetsen. Konung Gustav hade därför i god

tid i Danmark hört sig för efter någon skicklig »amiral eller skeppare», som kunde befinnas lämplig och villig att kommendera flottan; ävenledes hade med anledning härav en viss Peder Skram inställt sig i Stockholm. När allt kom omkring uppdrogs dock befälet åt en svensk, frälsemannen Måns Svensson Some, som veterligen tidigare ej beklätt någon som helst befattning till sjöss, under det att Skram ställdes vid hans sida som rådgivare, och denne synes ock med klokhet och gott omdöme hava fyllt sin ömtåliga uppgift.

I början av maj lämnade den svenska kontingenten, tillhopa ett tiotal väl utrustade skepp och några lastdragare, skeppsgården i Stockholm och satte, väl ute till sjöss, kurs på Gotland, i vars farvatten föreningen med de samverkande styrkorna skulle försiggå. Som amiralsskepp tjänade den då tämligen nybyggda *Stora Kravelen*, som uppgives ha varit ett av samtidens största krigsskepp, och närmast i storleksordningen kom *Kamperman* under befäl av den sedermera så namnkunnige lant- och sjökrigaren Jakob Bagge. Vid Karlsöarna voro de dansk-holsteinska skeppen till mötes, och något senare tillstötte även en preussisk eskader under befäl av Johan Pein. Sedan ytterligare några fartyg från Gotland och Kalmar förenat sig med flottan, uppgick den samlade styrkan till ej mindre än 36 skepp, varav 18 voro dansk-holsteinska och 6 preussiska; att märka är emellertid, hurusom de svenska fartygen i genomsnitt besutto vida högre stridsvärde än de förbundnas. Var fienden var att söka, visste man icke så noga. I själva verket hade lybeckarna delat på sin flotta, så att en mindre del hade fattat posto i Lilla Bält, under det att den andra eller större delen om 12 skepp förlagts till Sundet, men då intet här stod att uträtta hade sistnämnda styrka sedermera givit sig in i Östersjön och uppehöll sig för tillfället i farvattnen kring Bornholm.

Sedan Some under Gotland mottagit sin konungslige herres anvisningar för de närmast förestående operationerna, avgick han den 6 juni med den samlade styrkan i avsikt att föra densamma till de inre danska farvattnen och där söka samverka med den nu lagligt valde konung Christian III:s stridskrafter. Efter ett eller annat dygns segling anträffades några holländska kofarter, som genast uppbringades och inrangerades i den förenade flottan. Av dessa underrättad om att en lybsk flotta om 9 större skepp förutom småfartyg kort förut hade siktats till ankars under Bornholm, pressade nu Some med segel för att fortast möjligt bliva i tillfälle att mäta sina krafter med motståndarens, och härvid kommo de svenska fartygen, såsom varande de bäst beseglade, en avsevärd distans före de övriga. Sedan dessa den 9 juni uppnått kontakt med fienden och denne ej tövat att taga jakt i riktning mot Sundet, var det också enbart den svenska delen av den förenade flottan, som blev engagerad i den nu följande striden. Enligt samtida berättelser skall denna hava förlupit på nedanstående sätt.

Redan från början sökte det svenska amiralskeppet att lägga ombord med det lybska, *Michael*, som för att undgå detta öde »veckade såsom en räv för ett par hundar och avsköt allt sitt grova skytt», men mindre av denna anledning än på grund av rådande sjögång misslyckades manövern och striden övergick därför till en artilleriduell på parallella kurser. Härvid

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. »Vi vele på vår sida allvarligen tilltänka, med all den mesta makt, som oss möjlig är, att komma eder till undsättning med, och ligger nu vår största kravel och 10 eller 12 andra sköna skepp och bojorter på reddan alldeles segelberedda och väl utrustade med skönt och svårt skytt, krut, lad, fetalie och all annor tillbehörningar», skrev Gustav Vasa till danska rådet på våren 1535. Ombord på *Stora Kravelen* i spetsen för denna och den allierade danska flottan mötte amiral Måns Some den 9 juni den lybska flottan vid Bornholm. Det är denna scen, där man till vänster ser *Michael*, som under reträtten börjat att »veckas som en räv för ett par hundar» och med en breddsidan just skjutit av *Stora Kravelens* fockefall, som Jacob Hägg här velat åskådliggöra på en akvarell från 1894.

Slaget vid Bornholm den 9 juni 1535 mellan svenska och danska sjöstyrkor. Akvarell av J. Hägg 1894. Privat ägo.

blev *Kravelens* fockefall avskjutet med den påföljd, att *Michael* erhöll något andrum, men så snart haveriet avhjälpes, upptogs förföljandet med det resultat, att det lybska amiralsskeppet efter att hava förlorat stormasten och erhållit nio grundskott i sjunkande tillstånd av *Some* övergavs. Turen kom nu i stället till tremärsskeppet *Sundska Holken*, som, efter förlust av större delen av sin besättning, till tecken på sin underkastelse strök sitt skönvalls-(stor-)segel. Fartyget skulle just av *Kravelen* besättas, då sistnämnda skepp för andra gången fick sitt fockefall avskjutet och samtidigt härmed förlorade sin storrå, vilket gav *Holken* ett osökt tillfälle att undkomma. Under det att *Kravelen* avhjälpes sina sålunda lidna haverier, gingo flera lybska fartyg till anfall, men sedan *Bagge* med *Kamperman* skyndat till bistånd, blev flykten inom den lybska flottan allmän; snart skilde mörkret de stridande flottorna åt, varvid den lybska satte kurs på Köpenhamn. Endast de två här nämnda svenska fartygen synas hava varit i elden.

På enträgen anmodan av den danske konungen riktade *Some* sin nästa stöt mot den till Lilla Bält detacherade delen av lybska flottan. Under seglingen till detta farvatten lyckades han utanför Wismar uppbringa ett dussin av motståndarens handelsfartyg, varigenom hans alltid överhängande provianteringsbekymmer avsevärt lättades. Den 14 juni nådde *Some* så vid Assens kontakt med den omtalade eskadern, som två dagar senare sökte undkomma genom Svendborgssund men häri utan svårighet hindrades av den förenade flottan, som tvingade de förföljda skeppen att sätta på land. De fartyg, som ej hunnit brännas av sina egna besättningar, bärgades och insattes i den förenade flottan, vilken härigenom erhöll en ej föraktlig förstärkning. *Peder Skram* lade i egenskap av befälhavare över den holsteinska eskadern beslag på det lybska amiralsskeppet *Lejonet*.

Under brandskattning litet varstädes på de danska öarna drog sig den förenade flottan därefter till Sundet, varest blockad inleddes mot såväl Köpenhamn som Malmö och Landskrona. Sedan sistnämnda viktiga plats kort därpå givit sig, kom densamma för *Some* synnerligen väl till pass såsom operationsbas för den numera till ett 50-tal fartyg uppgående flottan,

I den tyske superintendenten *Hermann Hamelmanns* 1599 utgivna »Oldenburgisch Chronicon» ingår detta träsnitt över Köpenhamns belägring 1536 med några av de på reddan liggande skeppen — det kan möjligen tänkas att den okände konstnären avser, att den ställige fyrmastaren i förgrunden skulle vara *Måns Somes* amiralsskepp *Stora Kravelen*.

som därav var i ett trängande behov. Köpenhamns försvar blev å andra sidan mycket segt och det skulle dröja nära ett år, innan staden tvangs att öppna sina portar. Då Some, som fram på höstsidan 1535 med huvudflottan intagit station på Köpenhamns redd, för att göra stadens inneslutning så effektiv som möjligt sänkte en del fartyg i inloppen, sökte visserligen återstoden av den vid Bornholm slagna delen av lybska flottan att förhindra detta men hade häri ingen framgång. Tvärtom förlorade lybeckarna vid sitt utfall det nya amiralsskeppet *Preussiska Holken*, som sköts i sank.

Snart skulle emellertid Some bliva utsatt för en kraftigare anfallsstöt. I de vendiska städerna hade nämligen under höstmånaderna utrustats en ny flotta, som med trupper och förråd av allehanda slag nu nalkades den hårt ansatta danska huvudstaden. Den 8 november anlände denna flotta under amiral Klaus Warnow till Sundet och ankrade, 18 skepp stark, utanför Dragör. Under de närmast följande dagarna lågo flottorna på grund av stormigt väder stilla i varandras åsyn, men den 11 hade Some nalkats motståndarna så pass, att en skärmytsling på långt håll kunde inledas, varvid genom en olycklig tillfällighet Skram så allvarligt sårades, att han måste ilandföras. Sådant var läget, då den 13 på morgonen den stralsundska kontingenten utan känd anledning gick till segels och styrde ut ur Sundet, kort därpå följd av den lybske amiralen. Detta blev signalen till allmän vendisk reträtt, vilken företogs under former, som närmast kunde liknas vid en oordnad flykt. Some gick visserligen genast till segels och började förfölja de bortdragande, men till någon allmän strid lyckades han ej tvinga dessa. Däremot utspann sig en separat fäktning av kortare varaktighet, då några lybska fartyg riktade ett anfall mot det vid Saltholm grundstötta preussiska amiralsskeppet jämte de skepp, som voro sysselsatta med dettas losstagning. Undsättningsflottan hade så tillvida utfört sitt uppdrag, som den landvägen över Amager verkligen lyckats tillföra Köpenhamn förråd av allehanda slag, men mötet med den förenade flottan synes ha verkat i hög grad dämpande på lybeckarnas stridslust och gjort dem benägna för en uppgörelse med Christian.

Danmark gick också mycket riktigt den 14 februari 1536 in på separatfred, trots tidigare träffad överenskommelse med konung Gustav att endast gemensam fred skulle avslutas. Uppbragt över detta löftesbrott och innerst misstroende sin hittillsvarande bundsförvant, fann sig Gustav fram på våren föranlåten att hemkalla sin flotta, som under vintermånaderna varit upplagd i Landskrona och därunder utgjort en källa till mycken oro för konungen, »besinnande att var samma skeppsflotta komme något vid — det dock den allsmäktige Guden förbjude — vore det så gott som hälften förlorat för Sveriges rike och den skadan finge vi antingen sent eller aldrig bot på». Många voro också de förhållningsregler, han under denna tid utfärdade rörande flottans tillsyn och vård, varnande sina befälhavare ej allenast för »förraskning och skalkhet» från lybeckarnas sida utan jämväl för att allt för mycket lita på de danske.

Sedan Some mot slutet av juni 1536 återkommit med flottan till Stockholm, erhöi han emellertid befallning att ånyo begiva sig till Sundet för att jämväl i fortsättningen biträda konung Christian III i den fortsatta striden mot rebellerna, en hjälpsändning som det kostat denne mycken möda att utverka av sin misstänksamme grannkonung och svåger. Längre än till Kalmarsund hann dock icke flottan denna gång, innan den möttes av underrättelsen, att Köpenhamn nu äntligen fallit till föga, varigenom dess närvaro i Öresund blev obehövlig. I själva verket var grevefejden nu till ända, fast formligt stillestånd med Lübeck för Sveriges del ej blev slutet förrän i augusti 1537. Härmed var också Hansans nordiska handelsvälde fallet, till fromma för den egna handelssjöfartens fria utveckling i vårt land.

KRIGSTÅGET MOT RYSSLAND 1555. EN ÄVENTYRLIG FRAMSTÖT,
SOM KUNNAT SLUTA ILLA.

Förhållandet till Ryssland hade redan sedan en längre tid tillbaka varit spänt, då på föråret 1555 genom ett ryskt infall över karelska gränsen läget så ytterligare tillspetsades, att konung Gustav såg sig föranlåten att med vapen i hand söka betaga den östra grannen all lust till fortsatta rövartåg på finskt område. Till den ändan utrustades på försommaren samma år de i Stockholm liggande skeppen, med vilka efter hand även förenade sig de galejor, som hitills varit stationerade i Kalmar. Den för den beramade straffexpeditionen avsedda styrkan avgick sedermera till Finland i etapper, varav den första, bestående av 11 galejor med ilastade trupper och krigsförnödenheter, den 21 juni lämnade huvudstaden med destination till Helsingfors. I slutet av samma månad uppdrogs befälet över den andra kontingenten, sex medelstora skepp och tre mindre fartyg, åt Jakob Bagge, som med denna styrka jämte därå inskeppade knektar beordrades till Viborg. Han anlände lyckligen dit den 18 juli, varefter han på egen hand utförde en djärv rekognoscering upp efter Nevafloden. Med återstoden av flottan och de för krigståget avsedda trupperna avgick slutligen konungen själv i början av augusti till Åbo, som han nådde den 20 och varifrån han sände en befallning till Bagge att med sin eskader göra en framstöt genom Nevafloden upp mot Nöteborgs fästning, vilken han borde söka att bemäktiga sig tillika med de fasta platserna Kexholm och Koporie. De större fartygen skulle han härvid förlägga som bevakningsstyrka i flodens mynning, under det han med de mindre djupgående framträngde mot målet. Samtidigt härmed borde fältöversten Klas Kristersson Horn med 4,000 man trupper rycka över landgränsen och tåga mot Nöteborg. I början av september tog denna samfälliga operation sin början men gick redan från början oanade svårigheter till mötes. Landet var nämligen fullständigt utplundrat av ryssarna och erbjöd därför ingen möjlighet till knektarnas underhåll, och när provianten tagit slut, återstod för truppen intet annat än att vända. För Bagge gick det ej stort bättre med flottan, ehuru han för sin del verkligen lyckades forcera sig fram till Nöteborg. Först hindrades han av den starka strömmen att nalkas fästningen på sådant håll, att densamma kunde från fartygen verksamt beskjas, och sedan drevs hela eskadern av en storm upp på land tätt invid fästningen, varvid Bagge endast genom att föra en del artilleri och trupper i land såg sig i stånd att avvärja fiendens anträngningsförsök. Här var alltså ej heller annat att göra än att slå till reträtt, och den 4 oktober var expeditionen åter i Viborg, utan att något som helst resultat hade vunnits.

Svårigheterna hopade sig nu allt mer för konung Gustav, som under tiden begivit sig till Viborg. Ej nog med att tåget mot Nöteborg tagit en så snöplig ändalykt, härtill kom att ett beräknat stöd från Polen och den livländska ordensstaten alldeles uteblev och att motståndarens hittillsvarande defensiv helt plötsligt förvandlades till en offensiv, i och med att 50,000 ryssar ryckte över gränsen. I ett så bekymmersamt läge återstod för Gustav intet annat än att draga hela sin styrka, flottan inberäknad, tillbaka till Helsingfors, vilket ägde rum under de sista dagarna i oktober månad. Det var emellertid nu för sent lidet på hösten för att hemföra flottan, varför densamma här efter isläggningen upplades i vinterkvarter, för säkerhets skull så anordnat, att fartygen genom förläggning i en sluten fyrkant med en bred vak upphuggen omkring sig kommo att bilda ett slags fästning, inom vilka trämurar några tusen mans besättningar utgjorde försvararna.

Någon känning av motståndarna erhöi den svenska expeditionen dess bättre ej under den

Nordiska sjuårskrigets märkligaste sjöträffningar, sammanförda på en gemensam bild av Östersjön — ett originellt sätt att illustrera, ej så ovanligt bland kopparstickare på denna tid. Konstnärens geografiska kunskaper äro som synes — med exempelvis Visby förlagt till östra kusten av Gotland — föga imponerande, men dåtidens kartor utmärkte sig inte heller för någon precision. — Kopparstick i F. Hogenberg och S. Novellanus, »Res gestæ... Friderici II» (1589). Kungliga biblioteket, Stockholm.

kommande vintern. Ryssarna avbröto nämligen sitt framträngande redan vid Viborg, mot vars starka fäste en belägring visserligen öppnades; den hävdes emellertid redan efter tre veckor, då utsikterna till ett intagande av denna väl försvarade borg tedde sig allt för mörka. Kort därefter avstannade alldeles krigsrörelserna av sig själva och ett stillestånd slöts, som följande år övergick till fred. Själv hade konungen, efter att hava ordnat vinterförläggningen, begivit sig till Åbo, varest han kvarstannade över vintern; först i juli 1556 återvände han till Sverige. Utan tvivel hade han då allt skäl att prisa sin lycka över att så pass lindrigt ha sluppit undan sitt ryska krigsäventyr.

G. U.

1563

NORDISKA SJUÅRSKRIGET 1563. DE SVENSKA FÄRGERNA DOMINERA PÅ ÖSTERSJÖN.

Rörande de politiska förhållanden, som vid 1560-talets början bragte Nordens konungar i harnesk mot varandra, hänvisas till den historiska överblicken för föreliggande period. Här må endast erinras om den närmast till hands liggande anledningen till fredsbrottet 1563, nämligen Estlands ställande under svensk överhöghet, vartill kom danske konungens utmanande åtgärd att upptaga Tre kronor i sitt vapen.

Under åren 1559—62 hade svenska flottan till större eller mindre del varit rustad varje år för kryssningar, bl. a. i Finska viken. Några skepp hade anlitats för Erik XIV:s politiska friarexpeditioner till England och Skottland. Även 1563 sändes en eskader, under Hans Björnram, till Finska viken, där åtskilliga handels skepp, som seglade på Narva, uppbringades.

När huvudflottan rustades våren 1563, uppdrog konungen befälet åt sin troman Jakob Bagge. Det var då bekant, att danska flottan låg segelklar och att i Tyskland värvade ryttare och

Detta stick öfver 1563 års krigshändelser (i förgrunden sjöslaget mellan Gotland och Öland den 11 september) har sitt intresse bl. a. däri, att det visar en sannolikt tidstrogen bild av Halmstad samt att ett av de svenska skeppen hade fyra master. Varken i detta eller andra hänseenden kunna emellertid skeppstyperna anses fullt tidstroga. Kopparskick i F. Hogenberg och S. Novellanus, »Res gestæ... Friderici II» (1589).

knektar sammandragits i Holstein. Bagges första uppdrag skulle bli att, medförande en hessisk delegation, segla till Warnemünde (Rostock) för att hämta en hessisk prinsessa, som nu utgjorde föremål för Erik XIV:s giftermålsplaner.

Bagge mottog sin instruktion i Dalarö den 24 maj 1563. Kriget var då å ömse sidor beslutat. Bagge ålades att ställa kosan, dit danska flottan kunde vara förhanden, och *angripa den på fientligt vis*.

Handsken var kastad från Eriks sida; att formellt bryta freden överlät han dock åt Frederik II. Erik XIV var med hänsyn till stämningen i Tyskland — som var mot krig i Östersjön — mycket angelägen om att den hessiska delegation, som medföljde på resan, skulle få den uppfattningen, att resan hade ett uteslutande fredligt ändamål och att Bagge ej utan verkligt tvång, såsom för »naturlig defension», finge företaga sig något fientligt. Man har emellertid anledning antaga, att Erik under hand instruerat Jakob Bagge att vägra danske kungen den sedvanliga honnören att stryka toppseglet, varigenom effekten skulle bli den önskade: att danskarna sköte första skottet. Bagges flotta, med *Elefanten* som amiralskepp eller »amiral», torde ha bestått av 9 stora eller medelstora skepp, 6 barkar eller skepp av motsvarande storlek, 2 bojorter samt 2 galejor, eller inalles 19 skepp. Bemanningen bör enligt höstflottans löningsregister ha uppgått till omkring 1,200 man sjöfolk samt högst 2 fännicor (1,000 man) knektar.

Bagge har tydligen gått till segels den 26 maj. Han sökte först fienden under Gotland, men, då danska flottan ej syntes till, fortsatte han söderut. På själva pingstdagen den 30 maj 1563 om morgonen nådde han Bornholm och sköt svensk lösen för Hammershus' fästning. Här om

Ett martialiskt porträtt av Frederik II av Danmark, Erik XIV:s motståndare och — kusin. Kung Frederiks mot landets önskan och med Lübecks hjälp företagna krig mot Sverige medförde för honom endast missräkningar. I fredliga värv hade han större framgång. — Oljemålning av Hans Knieper 1581. Frederiksborg.

därefter den sedvanliga honnören för kungen av Danmark. När denna uteblev, sköt han ånyo »voll viermall». Det sägs, att ett skott därvid »oförvarandes» gått genom *Elefantens* storsegel. När Bagge nu fann, att Brockenhuus sköt skarpt ansåg han förutsättningar för nödvärn vara för handen och lät sitt artilleri spela upp. Härmed var striden i full gång. *Elefanten* lyckades snart nog få in en fullträff, som fick avgörande betydelse för stridens utgång. Kulan var nämligen ett kedjelod, som träffade *Hercules'* stormast med sådan kraft, att masten gick tvärt av och blev hängande över tackel och tåg med toppändan i vattnet, därmed hindrande skyttets användning på ena sidan. För det nästan manöverodugliga danska amiralsskeppet var situa-

varskoddes den danske amiralen Jacob Brockenhuus, som med en eskader låg till ankars under Rönne. Brockenhuus lättade och seglade ut för att hävda sin konungs herradöme över Östersjön, och vid middagstiden ägde det möte rum, vilket gav signalen till ett av de mest blodiga och förödande krig, som hemsokt de nordiska länderna.

Sannolikt bestod Brockenhuus' eskader, med *Hercules* som amiral, av 6 stora och medelstora skepp samt 4 mindre skepp. Det är troligt, att i eskadern också ingick aviso- och trängfartyg, vadan antalet skepp icke nämnvärt torde understigit Bagges, men i den strid, som nu följde, kom blott tre danska skepp att mera aktivt deltaga.

När Bagge rundat Hammeren, styrde han sydvart. Komna tvärs Haslö varseblevo svensarna, att danska flottan seglade ut från Rönne, »fast in Gestalt einer Wagenburg». Brockenhuus beslöt att gå före med *Hercules*, *Hector* och *Hjorten* och genskjuta Bagge för att på så sätt tvinga honom att gå mitt igenom danska flottan. När Bagge varseblev denna manöver lade han bi och gav småskeppen order att hålla sig i lovart under land, på det att de danske icke skulle »falla dem över bord», om de hade något fientligt i sinnet. Till tecken på sina fredliga avsikter lät han, när flottorna nalkades varandra, slå på pukorna och blåsa i trumpeterna. Klockan var två på eftermiddagen, spänningen inför vad som skulle hända stod på sin höjdpunkt... Krig eller fred — det hängde på ett hår.

Brockenhuus spelade ut med att skjuta dansk lösen med tre skott, förväntande sig

Drabbningen vid Bornholm den 30 maj — enligt ett kopparstick i Peder Hansøn Reesen, »Kong Frederichs den Anden Krønike» (1680). Fastän sticket återgår på en äldre förlaga, är det inte tidstroget; fartygstyperna med bovenblinda och genomgående tre råsegel på fock- och stormasterna höra slutet av 1500-talet till. Inga av flaggorna ha kors och alla äro tvåtungade — men även härutinnan må bildens vittnesbörd lämnas åt sitt eget värde.

tionen bekymmersam, och när båtsmännen sökte kapa tågvirket för att få masten »utför bordet» och därigenom komma åt kanonerna, blev mesta parten nerskjuten. När Brockenhuus alltså fann sig utan möjlighet att undkomma, gav han upp, till tecken på vilket hövitsmännen enligt tidens sed sträckte sina hattar i vädret »begärandes kvarter». Dessförinnan sökte han förgäves att rädda sina sekundanter, *Hector* och *Hjorten*, vilka varit invecklade i en häftig strid med två svenska skepp och därunder blivit så illa tilltygade, att de med nöd och näppe kunde hållas flytande. De nödgades dela sin amirals öde och ge sig fångna. Striden hade då varat i tre »grosse Stunden».

Efter striden ankrade Bagge under Bornholm. På natten kom det danska köpmansskeppet *Jonas* seglande från Danzig och ankrade, intet ont anande, in på de svenska skeppen. Dansken togs som god pris och införlivades med örlogsflottan. Annandag pingst lättade Jakob Bagge och ankrade dagen därpå utanför Rostock. Han låg kvar där till 7 juni. Hemresan blev på grund av svåra stormar, varunder fångarna nödgades utstå svåra lidanden, mycket besvärlig; först omkring den 20 juni synes Bagge ha återkommit till Stockholms skärgård.

På grund av det lysande militära resultatet av färden — annars var den ju skäligen misslyckad, eftersom giftermålsplanen ohjälpligt gick i kvav — förmodligen också för att iståndsätta lidna skador, synes Bagge fått tillåtelse att gå in till Stockholm. Här bereddes honom den nåden att triumfera, ett skådespel som antog för fångarna mycket pinsamma former.

Peder Skram var i besittning av större duglighet till sjöss än vad som var vanligt bland samtidens flottanförare. Härigenom och genom sin vid åtskilliga tillfällen ådagalagda tapperhet samt öppna och redbara karaktär har han tillförsäkrat sig en av de främsta platserna i Danmarks sjöhäuder. Tillnamnet »Danmarks våghals» vittnar tillfyllest om hans offensiva kynne. — Oljemålning av okänd konstnär 1571. Frederiksborg.

Efter hemkomsten från Rostock låg svenska flottan i huvudsak stilla i två månader, varunder en dansk flotta under Peder Skram härjade på Smålandskusten och Öland. Men den 28 eller 29 augusti synes Bagge, utan att ha avvaktat föreningen med en från Finland då ankommen, men ej segelklar avdelning, ha lämnat ankarplatsen vid Älvsnabben. Den 30 var han nämligen vid Karlsö och brände alla tomma öltunnor, som danska flottan där lagt i land för påfyllning.

Konung Eriks plan var, att flottan skulle understödja hären i dess uppgift att falla in i Blekinge och Skåne, men i själva verket var Erik hela sommaren 1563 mycket villrådig om vad han skulle företa sig. Innan Erik kommit i väg till Jönköping, dit huvuddelen av armén koncentrerats, hade danskarna marscherat mot Älvsborg. Redan den 4 september föll detta viktiga fäste i danskarnas händer med stort och rikt byte, bl. a. 7 dit förlagda skepp. Med erövringen av Älvsborg vunno danskarna för några år framåt sitt syfte att hålla Sverige avspärrat från tillförsel västerifrån. Danmark kunde efter Älvsborgs fall koncentrera nästan hela sin sjö- makt till Östersjön. För Sverige var det emellertid ett livsvillkor att trygga förbindelserna över

Rönneslagets närmaste påföljd var, att Danmark och Lübeck skyndade att förena sig i krig mot Sverige. Slagets följder i övrigt voro nog så viktiga. Stridens utgång innebar en decimering av Danmarks flotta och en motsvarande ökning av Sveriges. Den ökade Sveriges prestige hos de med Lübeck konkurrerande hansestäderna och stärkte konung Eriks inrikespolitiska ställning, vilket med hänsyn till hans beslut att kväsa hertig Johan var av stor betydelse.

Det sålunda utbrutna kriget kom att väsentligen gälla herraväldet i Östersjön. Det fördes till stor del som sjökrig, en följd också av Frederik II:s krigsmål att svälta ut Sverige genom blockad. Men kriget kom också att pågå till lands, där danskarna i allmänhet hade övertaget. De ömsesidiga anfallsriktningarna till lands följde, såsom förr, Hallands, Skånes och Blekinge ådalar mot eller från Västergötland och Småland, vilka samtliga landskap utsattes för svåra härjningar. Krigsrörelserna i Halland åsyftade från dansk sida att utestänga svenskarna från Västerhavet och från svensk sida att hålla eller vinna en öppen port mot havet.

Ålvsborgs gamla fästning var belägen, där Carnegieska bruket nu ligger, av bilden att döma en stark, på klippan uppbyggd borg av präktig resning. Om den invid fästningen belägna staden och hamnen lämnar bilden, som framställer belägringen av Ålvsborg 1563, tyvärr ingen upplysning. — Alabasterrelief på Frederik II:s gravmonument i Roskilde domkyrka, utförd av Gert van Egen på Örlogsvarvet i Köpenhamn 1594.

detta vatten. Lyckades det inte att hemföra från Tyskland de livsförnödenheter, det krigsfolk och den krigsutrustning, som Erik XIV beställt, kunde också befaras, att de eljest vänligt sinnade pommerska städerna skulle tvingas över på Lübecks sida. På kungens troman, Jakob Bagge vilade nu ett tungt ansvar.

Efter ett försök att kräva ut brandskatt av gotlänningarna seglade Bagge till Ölands norra udde. Ungefär samtidigt gjorde den dansk-lybska flottan en landstigning i Ottenbytrakten för att plundra. Knektarna gjorde sin sak på ett sätt, som i grundlighet söker sin like.

Den 9 september gick Peder Skram åter till segels, i akt och mening att ankra under Karlsö. Följande morgon fick han kännning med Jakob Bagges flotta, som också lämnat sin ankarplats innanför Ölands norra udde och nu efter att ha rundat udden styrde ut i farvattnet mellan Öland och Gotland. Den svenska flottan bestod, med inräknande av en just från Finland anländande förstärkning under Otto Stenbock, av 31 fartyg, stora, medelstora och små, med *Elefanten* som amiralsskepp och med en besättningsstyrka av 1,900 man sjöfolk och 1,500 knektar.

Den styrka, Jakob Bagge hade att slåss mot, var respektingivande. Danska källor uppge 27 danska och 5 lybska örlogsskepp jämte några småskepp. I allt uppges den danska flottan ha varit bemannad med 4,600 man sjöfolk och knektar. Om den lybska avdelningen, med Friedrich Knebel som amiral, äro uppgifterna sparsamma. Besättningsstyrkan kan uppskattas till 1,200 à 1,300 man. När svenskarna kom i sikte, kallade Skram hövitsmännen och skepparna till krigsråd, varvid han föreskrev den »ordning och skick», som vart skepp hade att iakttaga. Han förväntade sig, att, när han själv hade bordat den svenske amiralen — han räknade sålunda med äntringsstriden som given — de övriga skulle veta att söka de andra svenska skeppen, vart och ett sin jämlike, efter det var starkt till. Mötet blev emellertid föga dramatiskt, ty snart vände Jakob Bagge — som fann att fördelarna med avseende på sol, vind och sjö lågo på danska sidan — och styrde »hinter dem Landt», följd av den förenade flottan. På så sätt seglade flottorna långt in på natten, och voro ibland så nära varandra, att Skram utan att märka det med sitt amiralsskepp *Fortuna* kom mitt in i den svenska flottan. Han

Den danske amiralen Herlof Trolle till Lillö (i Skåne), av svenska ätten Trolle, en tapper och nobel krigare, sårades av en kula i slaget vid Bukow den 4 juni 1565 och dog en tid efter hemkomsten till Köpenhamn. Detta porträtt visar honom i hans 36:e levnadsår. En broder, Arvid Trolle till Ängsö i Västmanland, var svensk skeppshövitsman under grevefejden. — Kopier av gammal oljemålning av okänd konstnär. Frederiksborg.

lyckades dock komma ur den farliga zonen.

Följande dag, den 11 september 1563 på eftermiddagen, då flottorna befunno sig mellan Gotland och Mellsten, fingo de (i Stockholms sydligaste skärgård) åter känning med varandra, men då var den dansk-lybska inte längre så samlad som förut. Flera skepp synas nämligen under natten ha sackat efter eller kommit ur kursen. Bagge, som icke heller synes ha haft sin flotta alldeles samlad men tydligen hade fördel av vinden, ansåg sig nu kunna hålla stånd. Tre gånger drabbade flottorna samman under mycket häftig eld. För att hindra Peder Skram att borda *Elefanten* lät Bagge sticka ut långa bjälkar från fartygssidan.

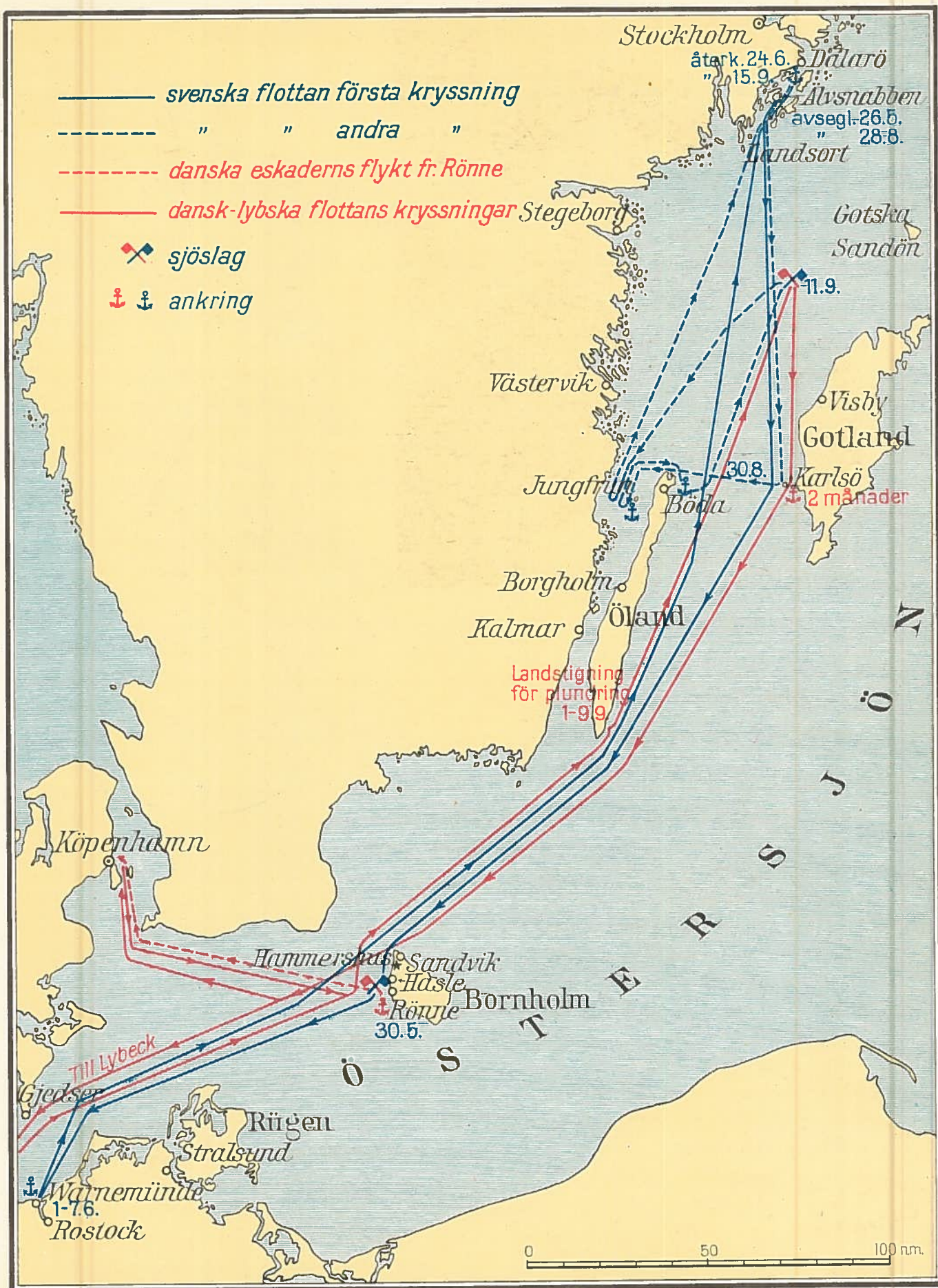
Huru striden utvecklade sig mellan övriga skepp, därom upplysa källorna mycket litet; allt intresse knöt sig som vid Rönne till amiralernas envig. Skram klagar emellertid bittert över det klena understödet från de andra skeppen. Klagade Skram på sina medkämpar, så var å andra sidan inte heller Knebel

nöjd och drog sig inte för att personligen inför Frederik II ge uttryck för sitt missnöje. Lybeckarna menade, att Skram mitt under slaget tagit till flykten med sina skepp.

De allierades flotta sökte sig efter striden till Karlsö, där den blev liggande i två hela månader, tvingad till överksamhet av skadorna, svåra stormar samt sträng kyla, proviantbrist och andra vedervärdigheter. Danskar och lybeckare gingo därefter hem, var och en till sitt. Det var en hemkomst i tristhetens tecken; många voro de, som förfrusit armar och ben i den ovanligt kalla hösten. Konung Frederik var mäktigt missnöjd, och den duglige Peder Skram fick lämna sitt sjöbefäl — han efterträddes av Herlof Trolle — och i stället övertaga befälet på Låholms slott, som han för övrigt tappert försvarade.

Jakob Bagge sökte efter striden svenska skären, men det är ej fullt klart vart han styrde kosan. Hans rapport över slaget, som tyvärr inte finns i behåll, tillfredsställde ingalunda Erik XIV. Konungen tyckte, att Bagge föga uträttat, och beklagade, att alla hans mödor för flottan varit förgäves. I rapport synes Bagge föreslagit, att flottan på grund av de lidna skadorna och bristen på ankare, tåg och annat skulle återvända till Stockholm, men detta ville Erik inte gå in på utan befallde amiralen att skynda åt Öresund med så många skepp som möjligt, »havades visse bud åt den tyska sidan för att spörja om lantgreven och om möjligt skaffa oss fröken in eller göra oss något annat oss till godo innan vintern kommer».

Svenska och danska flottornas rörelser 1563.

Svenska och danska flottornas rörelser våren 1564.

Ingen enda fullt samtida bild av någon av de viktigaste sjökrigshändelserna under hela nordiska sjökriget är bevarad och i brist på autentiskt bildmaterial återges här större delen av en svit oljemålningar över de viktigaste sjökrigshändelserna 1563—70, som ett sekel senare, möjligen på offentligt uppdrag, utfördes av den holländske marinmålaren Pieter Cornelisz. van Soest. I detalj är sålunda denna tavelsvit inte vittnesgill, speciellt inte när det gäller själva skeppens utseende — även om man vid tiden för dessa bilders tillkomst otvivelaktigt var mera förtrogen med 1500-tals-skeppens typ än vi äro i dag. Genomgående felaktigt återger van Soest den svenska flaggan — vid tiden för sjökriget var den i varje fall inte tretungad. — Här ses van Soests oljemålning, föreställande slaget vid Öland den 31 maj 1564 — det stadium, då lybska amiralsskeppet Ängeln i lovart samt lybska skeppet Råven och danska Byens Löve lägga sig ombord med Mars för att äntra. Sjökrigsskolan, Stockholm.

Var Erik XIV något så när hövlig i sitt brev till Jakob Bagge själv, tömde han sin vredes skålar över honom så mycket ymnigare i brev samma dag till ståthållarna i Stockholm, vilket han slutar med följande tirad: »Därföre är vår vilja, att där som förberörde Jakob varder hemkommandes till Stockholm, det I då icke tillstäden det han med skeppen måtte bliva instadder, utan med fiskesumpar och annan slät fordenskap och med spott och spe undfången. Såsom vi icke heller vilja, att han eller någon utav de andra skall bliva efterlåtet att komma in på slottet utan blive förvista i staden».

Konung Eriks vredesutbrott och helt visst orättvisa omdöme vittnar om en man, som förlorat kontrollen över sig själv. I själva verket var resultatet av sjötåget inte så dåligt som konungen menade. Om man undantar hemsökelsen på Öland, som bort kunna hindras, hade de allierades flotta icke gjort Sverige något allvarligt avbräck, och flottan kunde återvända till sina baser utan förlust av ett enda fartyg. Även om det vidare är uppenbart, att den egentliga handelssjöfarten inte kunde upprätthållas i vanlig omfattning, var den å andra sidan ej alldeles stängd, inte ens på södra Östersjön. För övrigt är det inte något tvivel därom, att svenskarna voro herrar över det narviska farvattnet, ja, praktiskt taget sjöterritoriet norr och öster om Gotland. Det är tydligt, att Erik XIV, när vreden lagt sig, insåg allt detta, ty Jakob Bagge fick behålla sitt befäl även i försättningen.

På båda sidor rustades av alla krafter för att möta 1564 års sjökampanj. I maj detta år kunde den svenska huvudflottan under Jakob Bagge med det nybyggda stora skeppet *Mars* eller *Makalös* som amiralsskepp samlas till Dalarö. Den 29 maj gick han till sjöss.

1564

Danskarna hade redan den 8 maj lämnat Köpenhamns redd och jämte den lybska flottan anlänt till Karlsö den 24 maj. Herluf Trolle, som, med *Fortuna* som amiralsskepp, efterträtt Peder Skram, och den lybske amiralen Friedrich Knebel lättade ankar på aftonen den 28 maj i avsikt att söka den svenska flottan, som man visste låg vid Älvsnabben.

Jakob Bagge säger själv, att hans flotta bestod av 35 skepp, men troligen har han därvid bortsett från några, vilkas huvuduppgift var att »gå på kundskap» eller göra trängttjänst. Under drabbningen voro nämligen, oavsett om alla däri deltog, tillstädes på den svenska sidan tillsammans 38 skepp, större och mindre. Bemanningen utgjordes av omkring 3,400 man sjöfolk och 1,700 knektar.

Danska flottan synes ha bestått av omkring 26 skepp, varav ungefär hälften torde varit stora eller medelstora skepp och hälften barkar, bojorter, pinkor och andra mindre fartyg. Besättningsstyrkan synes ha uppgått till omkring 4,600 man sjöfolk och knektar. Herluf Trolles egen styrka kunde sålunda icke ensam mäta sig med Jakob Bagges, men underlägsenheten uppvägdes mer än väl av den lybska, under Trolles överbefäl ställda avdelningen, som räknade 10 skepp med omkring 1,500 man sjöfolk och 500 knektar. I allt räknade alltså den allierade flottan 36 skepp, bemannade med sammanlagt 6,600 man.

Om den strid, som, sedan de båda flottorna fått kännning med varandra, under den 30 och 31 maj 1564 utkämpades, föreligga många redogörelser, av vilka tvenne hittills icke behandlats av sjöhistorikerna. Dessa äro så mycket betydelsefullare, som de uppenbarligen emanera från de båda amiralerna Bagge och Trolle. Alla uppgifter ha emellertid den svagheten, att de egentligen endast återge detaljer av striden. En samlad bild av dess förlopp är sålunda svår att fånga. Bagges skildring är från litterär och dramatisk synpunkt den intressantaste och värd att i huvudsak återges.

Bittida om morgonen den 30 maj, när man från *Mars* nyss fått Visby i sikte, skyttade utkiken i riktning mellan Tjusts och Stegeborgs skär den fientliga flottan. I detta av spänning fyllda ögonblick säger sig Jakob Bagge ha med hög röst ropat till sitt folk att vara vid gott mod och göra sig redo. Klockan 12 möttes flottorna. Det danska flaggskeppet *Fortuna* sköt först sin lösen på svenskarna, sedan sköt de »flux» på varann i den första drabbningen eller vändningen. I den andra vändningen blev *Fortunas* stora rå skjuten i två delar med påföljd, att Trolle fick bärga seglet och hålla sig i lä hela dagen, medan skadan reparerades. I den tredje vändningen, när solen gick ner, blev ett lybskt fartyg, *Långe Barken*, skjutet i sank med folk och allt, utom några få som räddade sig i espingen. Den friska brisen mojnade nu, men flottorna vände igen för att ånyo skjuta på varann. Mot natten samlade sig den svenska flottan, som hela dagen varit »förskingrad» i sjön, somliga 2, andra 1 1/2 vekesjö (sjömil) från amiralen. Det var sålunda få som följde honom i alla vändningarna, ändock de hade en »dragande vind, som var östanväder».

Dagen därpå den 31 maj, så fort solen gick upp, lät Bagge åter blåsa klart till drabbning. Då man fick Öland i sikte var svenska flottan värre åtskild än dagen förut. Under hela

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Så har van Soest försökt skildra sjöstriden vid Ölands norra udde den 14—15 augusti 1564. De olika grupperna äro här betecknade med siffror, som i banderollen överst till vänster ges följande uttydning: »1 Den danska flottan ligger för ankar, 2 infall på Öland av danskarna, 3 några byar på norra udden sättas av fienden i brand, 4 sjöslag står mot danskarne, 5 svenskarna överföra 3 av fiendens flaggor, 6 tvenne danska jagas på stranden, 7 danskarna taga till flykten». De tre flaggorna, det talas om, äro Böse Lejonet, Morian och David, Klas Horns byte vid hans första sjöstrid; det dominerande skeppet i förgrundsgruppen är Elefanten.

Slaget vid Ölands norra udde den 14—15 augusti 1564. Oljemålning av P. C. von Soest. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

dagen var det blott 6 skepp, som jämte *Mars* voro tillsammans och följde efter varann. På de övriga klagar Bagge bittert: de höll sig långt i lovart, ändock de hade god vind till sin amiral. Men de brydde sig inte om att bruka denna fördel utan »platt förläto deras amiral och dem som följde honom, ställte dem på fläskbänken och läto dem betämja't». Om de allierade däremot säger Bagge, att de gingo uti sin ordning bredvid varandra liksom knektar.

Vid 5-tiden på morgonen, då *Mars* och dess 2 drabanter, *Elefanten* och *Finska Svan*, öppnade eld, befann sig den allierade flottan helt nära Ölands norra udde. Bagge sökte nu, när han öppnade eld, tränga fienden in på udden. Den lybska avdelningen tog inte risken utan vände och slog en lov tillbaka.

Mot kvällningen, när flottorna voro komna mitt under Öland och efter allt att döma just nu styrde nordlig kurs, kantrade vinden plötsligt över på nordväst. De lybska skeppen kom nu i direkt lovartsläge till de svenska och seglade oförtövat ner på *Mars*. Amiralsskeppet *Engeln* och ett annat lybskt skepp lade sig lovart om och ombord med *Mars*. Den danska flottan sökte nu lägga sig på *Mars*' läside men bortvisades. *Fortuna* och ytterligare ett danskt skepp blevo så illa tilltygade — i *Fortuna* stod vattnet 3 à 4 alnar högt i rummet — att de måste vika undan till sjöss. Medan de lybska höllo sig fast vid *Mars*, vek *Elefanten* och *Finska Svan* ifrån sin amiral. Efter hand drogo sig alla de svenska skeppen utom *Mars* ur striden.

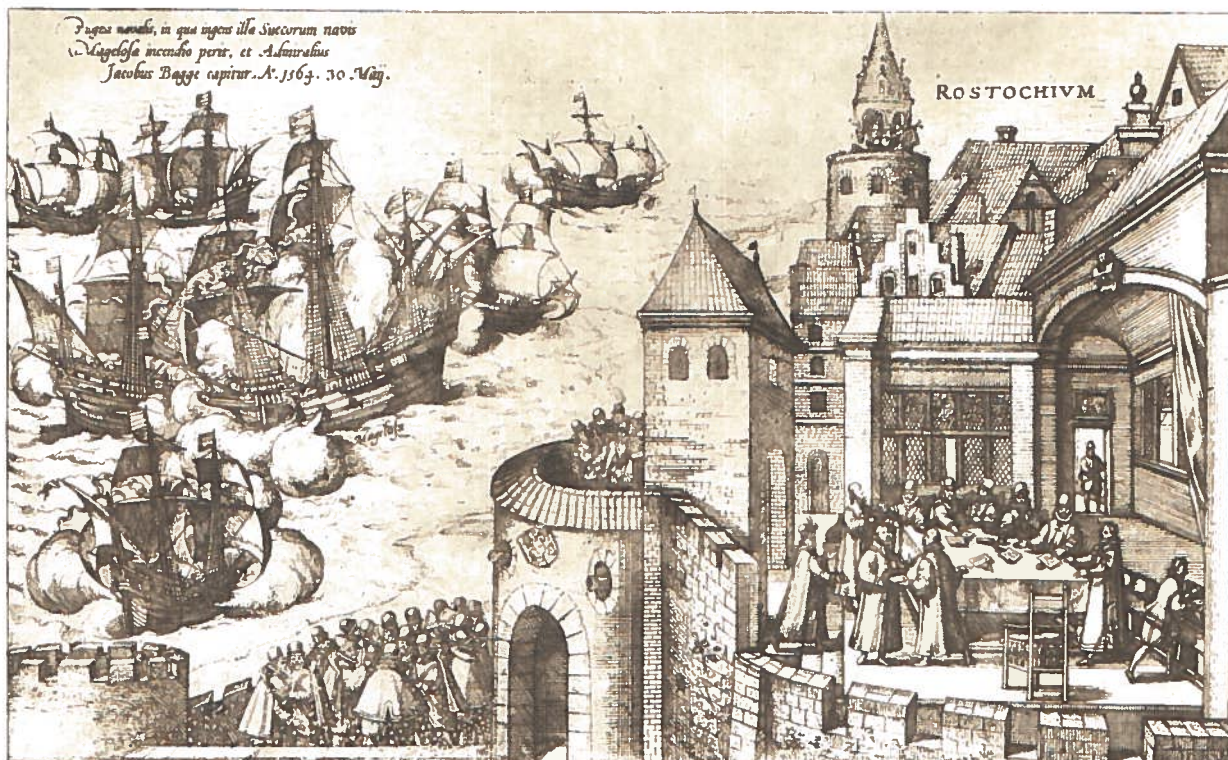
Om de lybskes försök att med storm intaga *Mars*, säger Jakob Bagge, att varje gång de gick till storms blevo de stormande bragta om halsen med skytt, spetsar och andra värjor. De lybske sökte också komma åt skeppsfolket genom att från märsarna kasta fotanglar och lansar. En »ländse» kom nerfarande och strök Jakob Bagge »hart vid axlan». Upptänd av vrede äskade han några långrör av sin dräng och tog personligen hämnd genom att skjuta ner märsekarlarna, som en efter en föll ner på bågnätet. De lybske sköt också fyrbollar in på *Mars*, som härigenom och genom att en stenbyssa exploderade blev övertänd. När elden blev övermäktig, uppsöktes Jakob Bagge, som stod på kobryggan, av en deputation från besättningen, vilken rådde honom att ge upp för att inte alla skulle förgås. För rökens och eldens skull kunde man ej längre vistas i hålskeppet.

Mars blev nu uppgivet och Bagge gick över till ett lybskt skepp. De lybske föll nu »flux» in på *Mars* för att söka byte, »lustige» över att ha erövrat en så fruktansvärd motståndare.

**Ein Nie Liedt/
van dem Scharmügel/sonie-
lick / van dem Könige tho Denne-
marck/vnd den heren van Lübeck/yegen
den Köninck tho Sweden/ gescheen/
den 30. vñ 31. Maij/ Anno. 1564.
In Sörtebekers Tone/ edder
alß men singe van Juns
Der Balzer.etc.**

Titelsida till en visa (på plattyska) om slaget vid Öland 30—31 maj 1564, som — inte minst tack vare Makalös' undergång — väckte ett våldsamt uppseende i hela norra Europa. Seden att i visans form skildra märkligare händelser har bibehållits in i vår tid; förläggaren har i detta fall inte nedlagt någon större möda på illustreringen av visans titelsida utan nöjt sig med en gammal träsnittsstock från början av seklet.

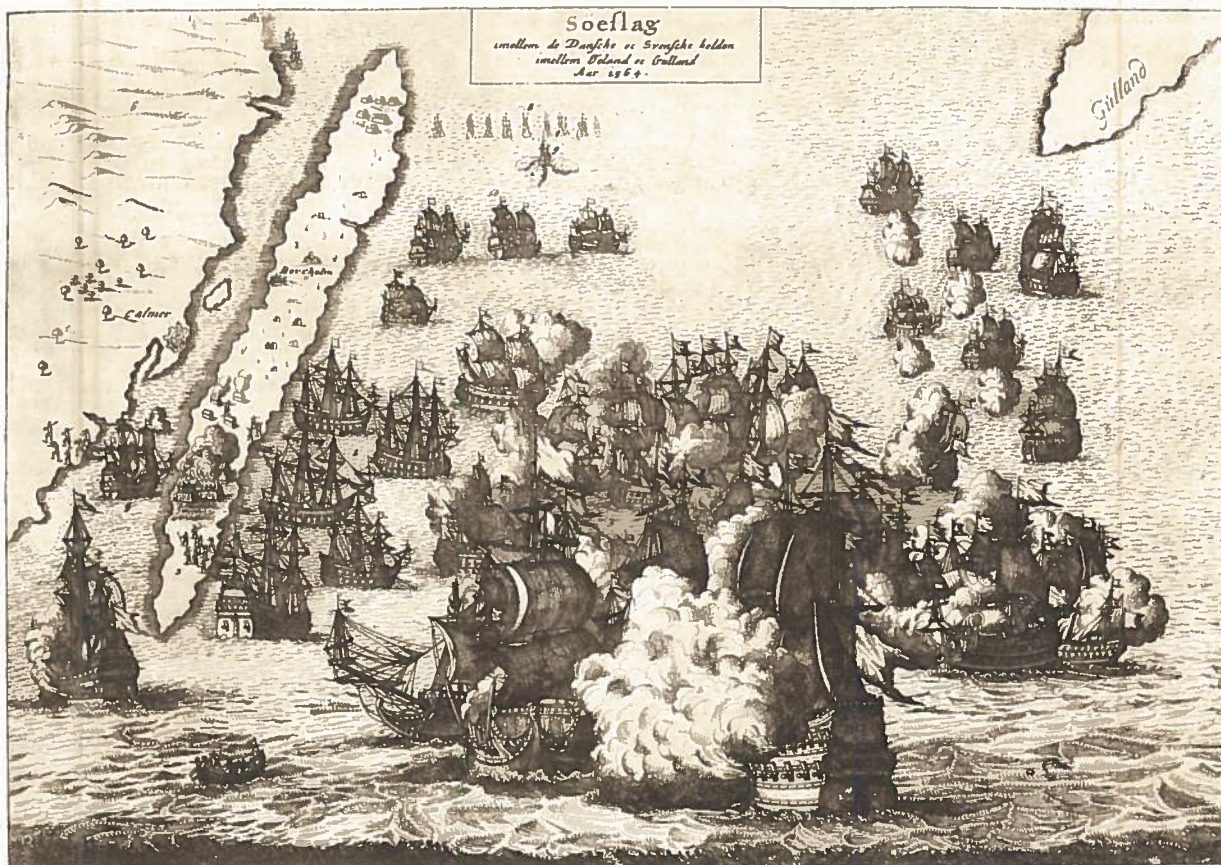
Denna bild, vars ena hälft föreställer slutstriden vid Öland den 31 maj 1564, då Mars eller Makalös gick under (på bilden har felaktigt ingraverats »30 maj») och den andra fredsmötet i Rostock 1570, utkom visserligen i tryck ett kvarts sekel efter händelserna i fråga, men har tydligen graverats, medan vittnesbörden om striden och skeppens utseende voro relativt färska. Mars har i varje fall framställts på ett sätt, som bär sannolikhetens prägel — till skillnad från de övriga skeppen har Mars tre råsegel på stormasten och fyra master. — Kopparstick i förut citerat arbete av Hogenberg—Novellanus.

Men, som Bagge säger, de »köffte» bytet dyrt nog, ty elden nådde snart krutkammaren. Vid explosionen slogs fockmasten upp, liksom en pil skjuten upp i luften, skeppet bräcktes och sjönk med största delen av sin besättning jämte 3 eller 4 hundra av de lybske. Bagge avslutar skildringen med att omtala hurusom man under denna dramatiska kamp kunde mellan Mars och den lybske amiralens esping iakttaga »ett spökelse», liknande en kvinna med utslaget gult hår och en brun kjortel, vilken höll sig i espingens fånglina och sedan försvann...

Jakob Bagges skildring, med en spökhistoria på slutet, kan icke gärna ha varit en rapport från amiralen — någon sådan hade han som fånge väl heller icke möjlighet att inge — utan snarare en enskild minnesanteckning eller berättelse för vänner och bekanta.

Den från Fortuna härrörande berättelsen, som tvivelsutan är en kopia av Trolles förkomna rapport, har en helt annan karaktär. Den är kort och saklig men rör sig liksom Bagges mest om det egna flaggskeppets insats i kampen. Överensstämmelsen mellan Bagges och Trolles tidsuppgifter är slående.

Uppgifter föreligga också på lybsk sida om denna strid, som väckte det största uppseende i hela Norden och gav upphov till rik legendbildning, särskilt om Mars, dess utseende, bestyckning och last m. m. och hur det gick till, när skeppet gick under. Av berättelserna får man bestyrkt, att den svenska flottans taktik gick ut på att utnyttja de stora skeppens, framför allt Mars' kraftiga artilleri och att undvika närstrid genom att hålla sig uppe i vinden och, om fienden ändock lyckades komma inpå, lägga ut bommar.

Av sjökrigshändelserna under augusti 1564 samt av danskarnas landstigning på Öland ger den förut citerade Reesens krönika denna åtminstone topografiskt förhållandevis korrekta bild.

Förlusten av *Mars* var ett hårt slag. Mycket folk förlorades, i det att hela besättningen, 600 à 700 man, med undantag för ett hundratal man, som jämte Bagge blevo fångar, ömkligt omkom.

En sådan olycka kunde näppeligen passera utan efterräkningar, om inte för annat så för att få fram några syndabockar. Så skedde också och vid flottans hemkomst iscensattes ett rättsligt efterspel. Den stort anlagda processen slutade dock snöpligt för dess tillskyndare. Såsom underlag för rättegången presenterades en Conduite-lista över dem som sig väl respektive mindre väl förhållit. En och annan dömdes, men efter hand som de talrika vittnena hördes, kom vågskålen mer och mer att sänka sig till de anklagades förmån.

Lybeckarnas glädje över att ha fångat den gamle amiralen blev inte lång. Efter en seg dragkamp, om vilken av de allierade som skulle få behålla Bagge som fånge, avgick kungen av Danmark som segrare, och följaktligen fördes Bagge till Köpenhamn. Av de svenska fångarna, som vid ankomsten leddes med i det danska triumftåget, var det högst få, som återsågo sitt fosterland.

Om man undantar *Mars'* besättning, voro förlusterna i folk obetydliga på den svenska flottan. Om förlusterna på motsatta sidan, bortsett från dem som omkom i samband med *Mars'* och *Långe Barkens* undergång, är ingenting känt.

Efter striden vid Öland tog Klas Fleming befälet över den svenska flottan och förde denna till Älvsnabben, där den blev liggande »börfast» någon tid, medan den allierade sökte sig till Karlsö. De kunde notera vissa framgångar i sina försök att hindra tillförseln på Sverige från

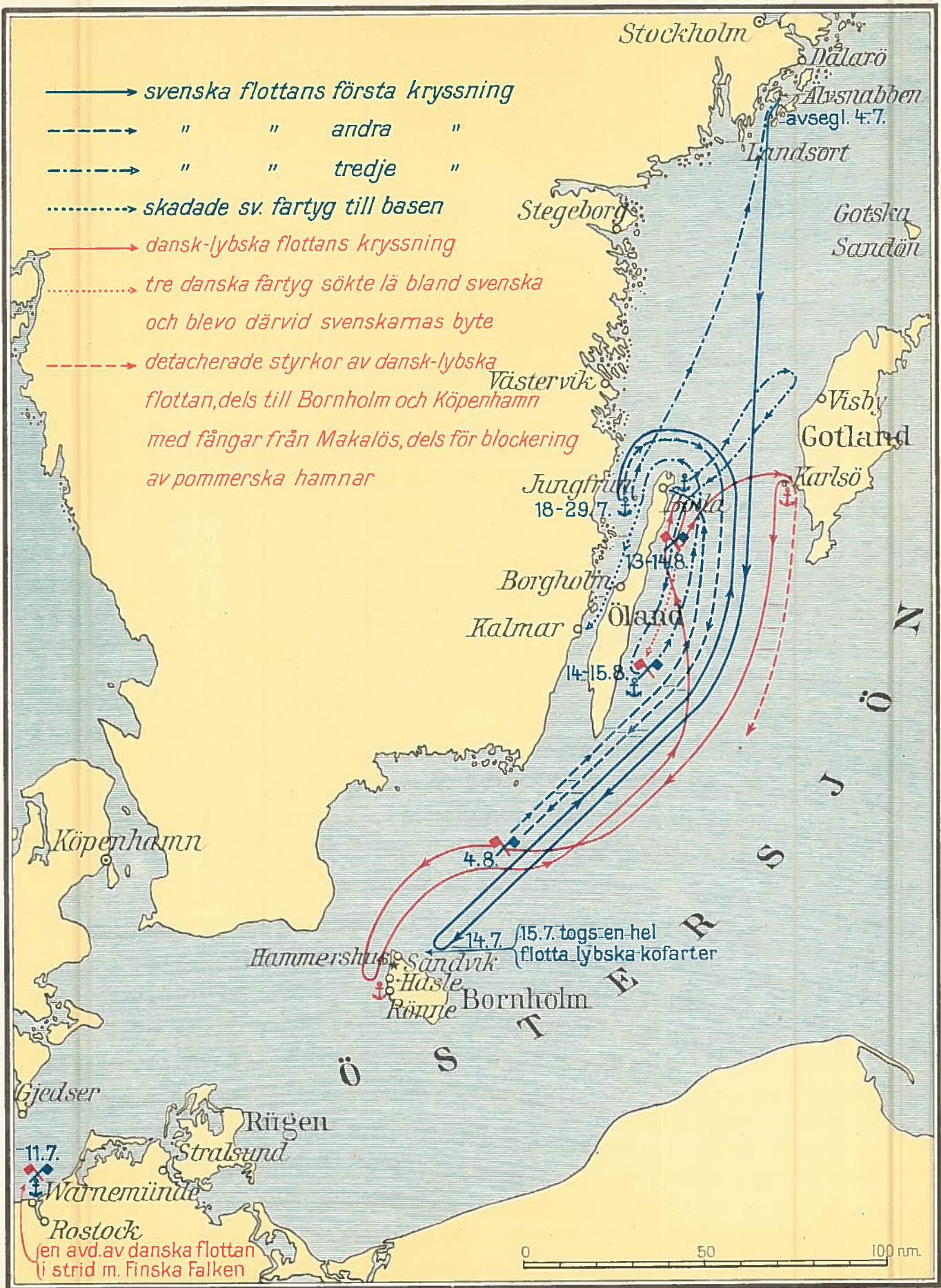
tyska hamnar, till vars skydd allt emellanåt skickades ut några fartyg. Ett dylikt, *Finske Falken*, som legat i Rostock sedan senhösten 1563 under befäl av hövitsmannen Anders Esbjörnsson, blev den 11 juli vid Warnemünde angripet av en överlägsen dansk styrka, under Peder Huitfeld. Den tappre Anders Esbjörnsson försvarade sig hjältemodigt men nödgades till slut, för att inte falla i fiendens händer, spränga sitt skepp i luften, varvid hela besättningen skall ha omkommit.

Emellertid hade den svenska flottan i början av juli åter gått till sjöss, under befäl av Klas Fleming jämte Per Axelsson Banér och Nils Birgersson Grip såsom medbeslutande amiraler. Efter en lyckad fångst vid Bornholm i juli månad av en hel flotta lybska kofarter, fick Fleming den 4 augusti på natten känning med fienden mellan Bornholm och Öland, utan att någon regelrätt batalj utvecklades. Stormigt väder, stark sjuklighet ombord — rödsoten härjade svårt — proviantbrist och andra vidrigheter drevo honom att söka ankarplats vid Ölands norra udde. Härigenom ådrog sig amiralerna kung Eriks häftiga vrede. Konungen och Göran Persson befann sig just i dessa dagar på Strömserums herrgård i närheten av Pataholm. Göran Persson sändes ombord för att rannsaka, och slutet blev, att Klas Fleming fick gå i land. Han ersattes den 12 augusti med krigsöversten Klas Horn. Veterligen hade Horn ingen som helst erfarenhet i sjötjänsten, men han var en framstående krigare och åtnjöt, i motsats till Fleming, allmän aktning. Med Horn inledde svenska flottan en av sina mest lysande perioder.

Horn, som embarkerat på *Elefanten*, fick ingen tid att övertänka sin nya och vanskliga uppgift. Redan dagen därpå, då han låg till ankars vid Ölands norra udde, kom den fientliga flottan, alltjämt under Herluf Trolle och Knebel, dragande sydifrån. Då vinden var sydlig och »bläste flux», fann Horn icke rådligt att inlåta sig i strid, där han låg, utan stack ut till sjöss. De allierade synas då ha lagt sig på Horns ankarplats och gjort landstigning för att plundra. Följande dag, då vinden gått över på nordlig, återvände Horn för att anfälla den till ankars liggande fienden. Trolle och Knebel beslöt att avslå anfallet till ankars. De största skeppen »tågades i land», d. v. s. varpades upp i ett sådant läge, att de hade utsikt att avslå ett försök till antring. Då emellertid Horn inte visade någon lust att försöka sig härpå utan begynte att »skjuta flux» på de allierade och vinden på eftermiddagen skrotade så mycket, att det fanns utsikt för de allierade att komma ut och »vinde luven», lättade de och gick till sjöss, där striden sedan fortsatte ett gott stycke in på kvällen.

När mörkret och »stormen» skilde de stridande åt, syntes båda parterna haft svårt att hålla samman. Huvuddelen av den allierade flottan höll sjön åt Gotland till, medan svenskarna uppges ha sökt sig till »skären». Om natten eller tidigt om morgonen den 15 augusti kom Peder Huitfeld — densamme som slogs med Anders Esbjörnsson vid Warnemünde — seglande upp mot Ölandskusten med sin division om tre skepp. I sällskap hade han Erik Rud, chef på *Svenska Jungfrun*, ett av de skepp, som togs vid Älvsborgs fall året förut. De nämnda danska befälhavarna hade den gemena oturen att ankra upp mitt i gapet på svenskarna. Det påstås, att Huitfelds malör berodde på »stor töckne» och att svenskarna sköto dansk lösen. Hur som helst, Huitfeld måste ge sig fången till den svenske hövitsmannen Bengt Rääf med sina 3 skepp, deras hövitsmän, Peder och Torbern Daa, liksom Huitfeld och Rud norrmän, jämte de till 600 man uppgående besättningarna. I samma veva togo svenskarna tillbaka ett nyss förlorat holländskt köpmansskepp, *Vändekåpan*. Erik Rud lyckades däremot undkomma.

Vilka skepp, förutom amiralsskeppen och de fyra nyss nämnda, som på de varandra motsatta sidorna voro invecklade i bataljen och om dess närmare förlopp, därom föreligga inga

Svenska och danska flottornas rörelser sommaren och hösten 1564.

Denna dramatiska målning föreställer Finske Falkens ojämna men ärorika kamp mot en mycket överlägsen dansk styrka under befäl av norrmannen Peder Huitfeldt, en strid, som slutade med att den svenske skeppshövitsmannen Anders Esbjörnsson (eller Björnsson) sprängde sig och sitt skepp i luften. (Inskriften i tavlans övre vänstra hörn berättar: »Uppå Rostocker redde blev den Svenska Falken kringvärvd av en hop danska skepp. Kapitenen där oppd, ved namn Anders Esbjörnsson, värjde sig manneligen, men omsider, när hans skepp vart sönderskjutet, så av fiendens skepp, som förmedelst några stycken, de danske hade planterat på landet, hände sig att den 12 dito, vid det fienden blev honom övermäktig, tände kapitenen själv eld i krutkammaren, lät skeppet springa.») Striden utkämpades i verkligheten den 11 juli. — Oljemålning av P. C. van Soest. Sjökrigsskolan, Stockholm.

uppgifter. Stridens för svenskarna gynnsamma förlopp fick en olycklig epilog, då flottan i mer eller mindre spridd ordning sökte sig till Kalmarsund för att reparera lidna skador. Såsom på annat ställe i detta arbete berättats, fastnade nämligen den 16 augusti Klas Horns amiralsskepp *Elefanten* på ett grund i norra Kalmarsund.

Klas Horn hade all heder av sin första batalj till sjöss, varunder han lade i dagen både skicklighet i det taktiska uppträdandet och offensiv anda. Om krossandet av de allierades sjömaktt icke lyckades, ej heller förhindrandet av plundring och brandskattning på Öland och Smålandskusten ända upp mot Kalmar, var detta icke hans fel; ty uppenbarligen funnos så stora brister i utrustning, underhållstjänst och bemanning m. m., för att icke nämna farsoter och annat elände ombord, att den förstnämnda uppgiften varit övermänsklig. Vid bedömande av sjökrigshändelserna åren 1563—64 bör heller inte förbises, att den nyskapade svenska linjeflottan nog var mäktig till det yttre men i stort sett saknade övning och tradition. Den förmodade därför inte utveckla en mot den materiella styrkan svarande kraft. Dess insats var dock av omätligt värde, ty den förutan hade förvisso krigets utgång blivit för Sverige ödesdigert.

C. E.

Under vintern 1564—65 hade på skeppsgårdar och varv den livligaste verksamhet varit rådande för flottans förstärkande och tidiga utrustande, varjämte tidigt på våren Åbo skeppsgård tillhörande fartyg överfördes till Stockholm. På så sätt hade den flotta, som den 3 maj 1565 under befäl av »överste amiralen» Klas Horn ombord å skeppet *S:t Erik* lämnade huvudstaden, kunnat uppbringas till en storlek av ej mindre än 48 segel, må vara att ej så få av de

1565

minsta fartygen voro av skäligen ringa stridsvärde. Efter några dagars uppehåll vid Dalarö fortsatte flottan den 15 maj till sjöss med order att genom nedkämpande av fiendens sjöstridskrafter främst bryta den blockad, som dessa till allvarligt förfång för Sveriges krigsviktiga förbindelser med kontinenten upprättat mot vissa tyska hamnar. Givetvis ingick i programmet även strandhugg på de danska öarna, när så lämpade sig, samt upptagande av tull från i Östersjön in- och utseglande neutrala handelsfartyg.

Sedan Bornholm lyckligt och väl passerats, upptäcktes den 21 maj under pommerska valen en dansk eskader under Peder Huitfeld, vilken styrka tidigt på våren blivit utsänd till dessa farvatten för att hindra all samfärdsel mellan Sverige och hamnarna i det neutrala Pommern. Fyra av de danska fartygen jagades nu på land vid Jasmund, där de brändes av sina egna besättningar, under det att återstoden tog sin tillflykt till Greifswald och där tills vidare oskadliggjordes genom ålagd sekvester. De eftertraktade sjöförbindelserna blevo härigenom åter öppnade i och med att ett 60-tal i pommerska hamnar hittills instängda handelsfartyg nu sågo sig i stånd att bringa Sverige en väl behöfvlig tillförsel av såväl för folkhushållningen som för krigföringen avsedda varor och materiel.

Från de pommerska farvattnen fortsatte Horn sin segling mot Öresund, i vars södra mynning, vid Falsterborev, en lybsk flotta om 12 skepp kom i sikte. I all hast stack den emellertid ifrån sig tågen och sökte skydd under Köpenhamns kastell; den danska flottan befann sig, förvånande nog, alltjämt under utrustning. Utan att på något sätt bli uppehållen kunde Horn under sådana omständigheter förlägga sin styrka till Køge bukt, varest flottan den 27 maj gick till ankars. Därifrån förbjöd han en till Sundets norra del anländ holländsk handelsflotta att lämna de danske något slag av undsättning samt förmådde t. o. m. densamma att i stället avsätta sina varor inom Sverige. Då Horn i saknad av lotskunnig personal ej såg sig i stånd att upptränga genom Drogden, seglade han den 30 maj åter in i Östersjön och drog sig under små segel ned åt tyska kusten, vart han kom upptagande tull av utgående neutrala handelsfartyg, tillsammans flera hundraden.

Under tiden hade den danska flottan, 22 fartyg, blivit färdigrustad och, efter förening med 14 lybska skepp, gått att uppsöka motståndaren. Överbefälet över den förenade flottan fördes nu, liksom under föregående år, av Herluf Trolle från skeppet *Jægermesteren*, under det att Friedrich Knebel som underamiral kommenderade den lybska kontingenten. Den 4 juni möttes de båda motståndarna utanför staden Bukow å den mecklenburgska kusten, varvid den förenade flottan, ehuru till antalet fartyg något underlägsen, ej tvekade att med utnyttjande av sitt lovartsläge omedelbart gå till anfall.

PLANSCH Å MOTSTÅENDE SIDA. »Flottans ankomst», berättar Tegel i sin krönika om Erik XIV, »försakade i Köpenhamn allmän förskräckelse. Det var en söndag under gudstjänsten, allt folket lopp därur och alla gator fylldes med klagorop. Konung Frederik, som då lagat till bröllop för en av sina riddersmän, gick bestört utur kyrkan in på slottet och sade sig frukta andra gäster till måltids än dem han väntat; förmanande sina undersåtar till trohet; jämväl for han i en liten jolle till lybska skeppen att uppmuntra dem till motstånd ifall den fruktade svenska flottan skulle komma närmare.» Klas Horn fortsatte emellertid inte till Köpenhamn — i brist på lotsar, som kunde ta skeppen genom Drogden. Han fick inskränka sig till att uppbringa ett antal danska och lybska kofarter och ta upp tull av några hundra neutrala, holländska och danzigiska, fartyg. Denna i svenska flottans händer unika situation (den upprepades dock året därpå) från den 27 maj 1565 har P. C. van Soest — så gott han förmått — sökt rekonstruera på denna målning. Han kommenterar den själv: »1 Några danska förövrade skepp, 2 den svenske amiralen, 3 den lybska flottan, 4 250 kofardieskepp giva tull, 5 svenska skepp liggande på vakt, 6 den svenska flottan, 7 den danska flottan, 8 Köpenhamn, 9 danska proviantskepp komma oförmodandes i svenska flottan och bliva till pris, 10 kofardie mansbåtar komma och avlägga tullen hos svenske amiralen.»

Klas Kristersson Horn tar tull i Öresund. Oljemålning av P. C. van Soest. Kungliga Sjökrigsskolan.

Vi gifve omik mæstis kongen om^t stollere funderde hoves
 og David Hanssen Tolschriffuere wdy Helssingor kint at thenne bryt
 nifone siom vordt huffuer struget og fare s for de Krogh og
 Beegh her sand nu siit schiff og godz haffuer hiemme wdy plymout
 maist end nu huy Krogh thenne og huffuer nu paa thenne
 tid fuldgior der samme bnde at huffuer kongen om^t s
 Ramme fra Danschen og will till plymout Daning helssingor
 the 25 July anno 1566

Under vilka former Klas Horn den minnesrika majdagen 1565 upptog tull i Öresund är inte närmare känt; under normala förhållanden uppbars den från tullboden i Helsingör av danske kungens tullskrivare, som lämnade skepparen ett kvitto både på tullen och hans stadgade reverens för det kungliga majestätet, som sedan gammalt gjorde anspråk på att varje fartyg, som passerade Kronborg, skulle stryka toppseglet. En tullsedel, daterad året efter Horns gästspel som förtullare var av ovanstående utseende. Texten lyder — med förklaringar inom klammer: »Vij ephtherscreffne Henrik Moenssen, kongelig Majestæts Toller, Frederik Leyell och David Hanssen, Tolschriffuere wdy Helssingor, kiendes att thenne Bressuissere Hionn Roeck haffuer struget och satt (stroget sine Sejl og sat sit Anker) her for Øre Krogh och heuist, thet hand met sitt schiff och godz haffuer hiemme wdy Plymoutt lad met Rug, Beegh, Thierre, och haffuer nu paa thenne Tid fuldgior, hues [hvad] hannom burde att giffue kongelig Majestæt. Er kommen fra Danschen [Danzig] och will till Plymout. Datum Helssingor then 25 July anno 1566».

Framför och väl skild från egen huvudstyrka befann sig Jægermesteren tillika med 4 å 5 andra skepp, och det blev, med anledning av påkommande stiltje, i stort sett endast ifrågavarande grupp, som kom att effektivt deltaga i den strid på närmsta håll, vilken nu tog sin början med att det danska amiralsskeppet gick de längst till lovart liggande svenska fartygen in på livet. Först tilltygades *Finska Svan* härvid så illa, att den måste hålla ur linjen, men då turen kom till *Hercules*, bet detta skepp ifrån sig så kraftigt, att en tillämnad ombordläggning måste uppgivas, och bättre lyckades ej heller Trolle med ett liknande försök mot självaste *S:t Erik*. Härnäst anföll det danska amiralsskeppet den lilla *Troilus*, som i sin ordning avvärjde en hotande äntring med tillhjälp av en utriggad spira, varvid emellertid *Troilus* bibringades en så kraftig krängning, att vattnet trängde in genom lä styckeportar i sådan myckenhet, att fartyget så när hade kantrat, varjämte dess mesanmast gick överbord. Chefen värjde emellertid sig och fartyget manligen mot övermakten, och då han av Trolle tillropades en uppmaning att giva sig, ryckte han till sig en båge och avsköt mot amiralen, lätt igenkännlig i sitt blåa harnesk och sin fjäderprydda hatt, en pil, som gav denne en dödlig blessyr. Enligt danska uppgifter skall Trolle ha sårats i armen och låret av »något hagelskott», men huru skottskadan än må ha uppstått, blev den först efter stridens slut tagen under behandling. Utan att låta märka något fortsatte Trolle också att föra befålet men kapade ifrån sig de änderdraggar, som

under tiden tagit fäste i *Troilus'* mesantackling för att icke bliva alldeles omvärvd av från flera håll tillskyndande svenska skepp. Striden stod nu som hetast, varvid det hårt trängda svenska skeppet »avlossade sina tolv stora hakar, varjämte sjuttio finnar sköto med stålbågar så att pilen rök som hagel och vankades där mycken hugg av sten, rör och pilar», som det så målande heter i en samtida skildring.

Under *Jægermesterens* sålunda skildrade strid med *Troilus* hade den danske underamiralen Jörgen Brahe med *Mercurius* och några andra danska skepp vänt sig mot Horn själv på *S:t Erik*, vilket fartyg under en stund hade det hett nog men till slut dock behöll övertaget. Mot aftonen mojnade vinden ut, och drabbningen upphörde av sig själv utan fartygsförlust på någondera sidan, varefter mörkret skilde flottorna åt. Slaget hade sålunda slutat oavgjort och man beredde sig på båda sidor för en ny kraftmätning genom att så gott sig göra lät avhjälpa under striden ådragna haverier å fartygsmaterielen.

Följande dag rädde emellertid fortfarande vindstilla, varigenom flottorna tvungos att ligga stilla i varandras åsyn, men den 6 juni kom så mycken vind att Horn åtminstone kunde draga till sig i Stralsund alltjämt kvarliggande handelsfartyg, vilken förening utan hinder från motståndarens flotta försiggick utanför Rügens västkust. Sedan detta väl var gjort, beredde sig den svenske amiralen att i sin ordning gå till anfall. Men Trolle, som själv allvarligt sårad och nedtryckt av känslan att stå inför en ej så litet överlägsen motståndare, avböjde nu att upptaga striden och lät i stället flottan sätta till alla klutar för att snarast nå Köpenhamn. Väl anländ dit fördes Trolle hårt medtagen till sitt hem, där han den 25 juni utandades sin sista suck. Med honom förlorade Danmark icke blott en framstående befälhavare till sjöss utan även en sann ädling i detta ords vackraste bemärkelse.

Horn förföljde, anmärkningsvärt nog, icke fienden utan uppehöll sig intill den 17 juni i farvattnen kring Bornholm, men då intet spår förmärktes av motståndaren, satte även han kurs mot de danska farvattnen och intog den 25 ankarplats vid Stevns Klint, varifrån landstigning gjordes på Möen, som på vedertaget sätt härjades och brändes; av den danska flottan förnams emellertid alltjämt intet livstecken. Under sådana förhållanden återvände Horn efter några dagar till sin förra kryssningsstation i de rügenska farvattnen, varest han provianterade och begagnade tillfället att hemsända ett par fartyg med sådana sjuka, som ej lämpligen kunde vårdas ombord. Ersättning i fartyg erhöles den 3 juli genom ankomsten av tre från Finland hit dirigerade skepp, varigenom dessas totala antal i flottan alltjämt kunde hållas vid 46 eller 10 mera än vad den nytillträdde danske amiralen, Otto Rud, kunde mönstra, då han den 2 juli äntligen lämnade Köpenhamn med order att uppsöka och angripa den svenska sjöstyrka, som nu sedan sex veckor spelat herre i de dansk-tyska farvattnen.

Den 7 juli 1565 råkades flottorna ånyo mellan Bornholm och Rügen, varvid uppstod ett stort sjöslag, som slutade med en så avgörande svensk seger, att såväl danska som lybska färger för hela återstoden av detta år voro som bortsopade från Östersjön. Liksom vid senaste träffning började striden även här med att det danska amiralsskeppet *Jægermesteren* från lovart seglade in bland de närmast liggande svenska fartygen i avsikt att borda och äntra. Som första mål för anfallet utsågs härvid Horns amiralsskepp, *S:t Erik*, med vilket *Jægermesteren* resolut lade ombord, varpå striden mellan dessa två fartyg med stor våldsamt rasade under flera timmar. Under tiden blev *Jægermesteren* på ett högeligen behjärtat sätt undsatt av *Mercurius*, som, själv engagerad med det numera svenska skeppet *Böse Lejonet*, klamrade sig fast vid *S:t Eriks* styrbordssida och gav detta fartyg fullt upp att göra åt detta håll.

Sjöslaget mellan Bornholm och Rügen den 7 juli 1565. Detta det blodigaste av sjökrigets sjöslag slöt som en avgörande svensk seger. Sedan tre danska skepp skjutits i sank, amiralsskeppet Jægermesteren jämte ytterligare ett fartyg fallit i svenska händer och 4,000 man stupat på fiendens sida, blev Horn äntligen herre på läppan. Segern var dock dyrköpt med tre svenska skepps och över 1,000 mans förlust. Av denna förbittrade strid har van Soest målrat en av sina bästa bilder; i den stora gruppen i förgrunden ses det svenska amiralsskeppet S:t Erik; skeppet bredvid har strukit flagg — det är Otto Rud på Jægermesteren, som efter flera timmars förbittrad strid ger sig fången. — Oljemålning av P. C. van Soest. Sjökrigsskolan, Stockholm.

Samtidigt härmed utkämpades alldeles i närheten en förbittrad strid mellan *Finska Svan* å ena sidan samt danska underamiralsskeppet *Kristoffer*, understött av det förutvarande svenska skeppet *Svenska Jungfrun* å andra, vilka sistnämnda skepp båda sökte äntra motståndaren, var på sin sida. Under det denna strid som bäst pågick, kom *Troilus*, som växlat änderdraggar med ett stort lybskt skepp, drivande och lade ombord med *Kristoffer*, varigenom en klunga av ej mindre än fem fartyg sammanfördes i en rasande strid man mot man, under vilken *Kristoffer* gick till botten, i djupet bl. a. medtagande den svårt sårade danske underamiralen Nils Trolle, Herlufs broder. En stor del av manskapet lyckades emellertid genom en kupp bemäktiga sig det svenska fartyget *S:t Göran* och, efter att ha slagit ihjäl dess besättning, under skydd av den svenska flaggan undkomma. Under tiden hade ävenledes den lybske amiralen på *Josua* blivit hårt trängd av *Svenska Hector* och, för att frigöra sig från denne, nödgats låta ankaret gå med den påföljd, att *Hector* drev vidare och alldeles förlorade greppet om sin motståndare. Denna manöver upprepades även av det lybska skepp, som lagt ombord med *David*, men sedan samtidigt flera svenska skepp förenat sig i anfallet mot lybeckaren, var dennes öde beseglat, och det skulle ej heller dröja länge, förrän detta fartyg blev skjutet i sank med besättning och allt.

I fyra timmar hade nu striden rasat med stor häftighet utan att dock ha givit något avgörande utslag åt någondera sidan; som ett av de påtagliga resultaten framstod emellertid, att de av danskarna ansatta äntringsförsöken på alla håll blivit avvisade. En vid denna tidpunkt på svenska skeppet *Förgyllda Lejonet* uppstånden eldsvåda, i och för sig beklaglig, skulle emeller-

tid genom sina följdverkningar komma att få vågen att väsentligen sjunka till svenskarnas fördel. Det brinnande fartyget drev nämligen ned på de tätt anhopade fiendliga skeppen, som inför den överhängande faran att bliva antända, skyndade att sätta sig i säkerhet. Det numera knappast manövrerbara danska amiralsfartyget kom härvid i ett ytterligt utsatt läge, varav flera svenska skepp använde sig för att mot detsamma rikta ett sista samfällt anfall. Slutligen understöddes *Jægermesteren* härvid ej av mer än ett fåtal skepp, »enär alla övriga voro så skadade, att de icke utan fara att sjunka kunde underhålla elden», intygar en dansk historieskrivare. Ehuru sårad fortsatte den danske amiralen dock med största ståndaktighet den allt mer hopplösa fäktningen till kl. 10 e. m. innan han uppgav striden. Åtta fots vatten stod då i rummet, och som pumparna voro sönderskjutna, kunde fartyget när som helst gå till botten. Enligt uppgift skulle av den 1,100 man starka besättningen blott 100 återstått »oskamferade».

Samtidigt med danska amiralsskeppet gävo sig ytterligare två danska fartyg, av vilka det ena dock kort därpå gick till botten. Av fem i striden nedkämpade fartyg kunde svenskarna alltså ej i sin flotta inränga mer än två, *Jægermesteren* och ytterligare ett skepp, vars namn ej blivit antecknat. Själva förlorade de de medelstora skeppen *S:t Göran* och *Förgyllda Lejonet* tillika med ett mindre, *Gripen*, som redan vid stridens början blivit påseglat av ett lybskt skepp och sänkt. Manskapsförlusterna i döda och sårade voro i detta slag osedvanligt stora, i det de på allierade sidan uppskattades till minst 4,000 man, under det de på svenska flottan skulle ha stannat vid ungefär hälften; bland de stupade svenska hövitsmännen märkas Per Banér och Sten Sture.

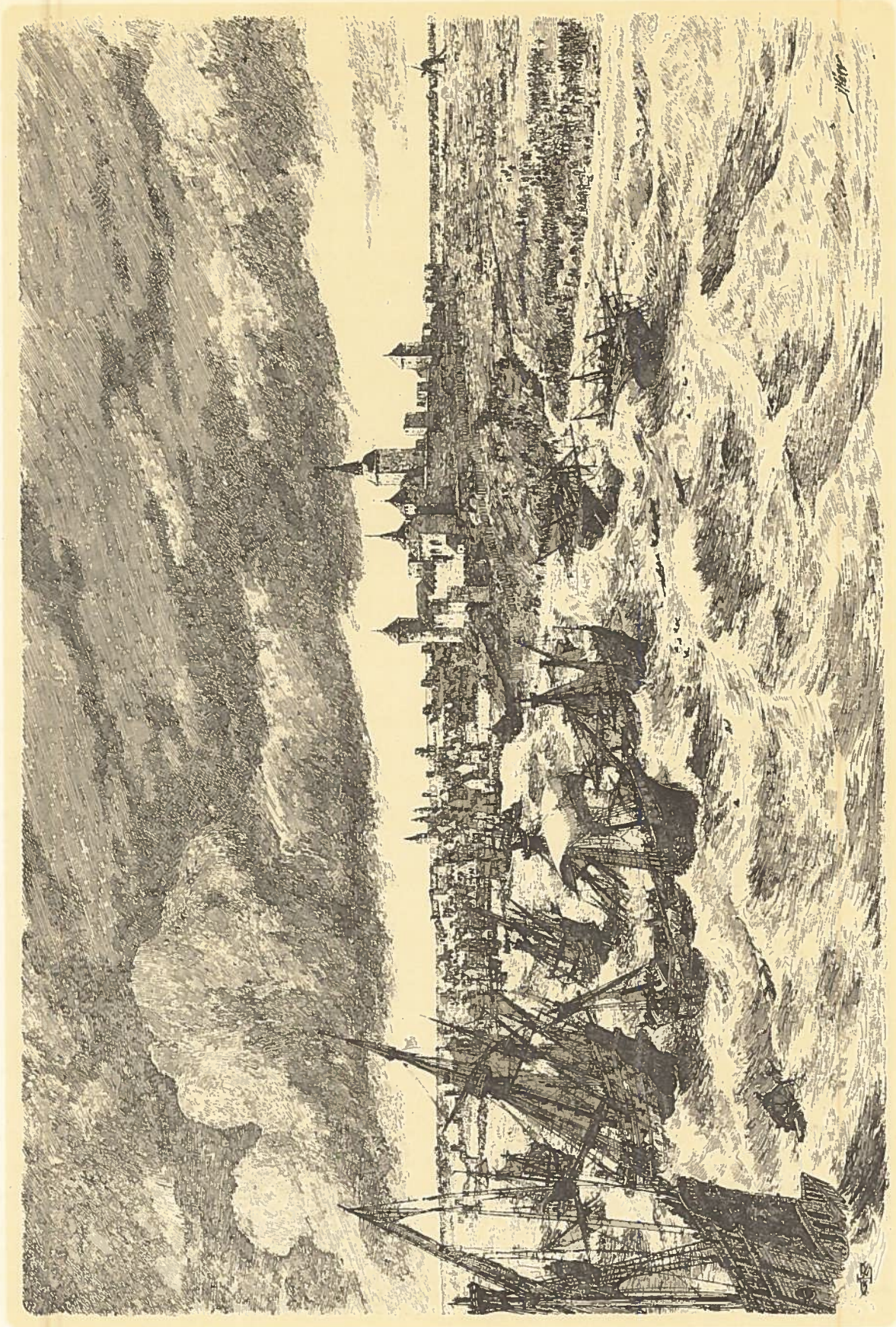
Efter stridens upphörande var den tillträdande danske befälhavaren, Otto Ruds broder Erik, ej sen att söka rädda vad som räddas kunde genom att med alla klutar satta med sin flotta styra mot hemlandets farvatten. Visserligen hade han mottagit befallning om att med så många skepp, som kunde hålla sjön, själv kvarstanna i trakten av Bornholm, men synes ej ha funnit detta rådligt, enär såväl han själv som den lybske amiralen endast några dagar senare befunno sig i Köpenhamn. Otto Rud fördes fången till Sverige, varefter han framemot hösten på sin förvisningsort, Svartsjö slott, föll offer för pesten.

De nödvändiga handelsförbindelserna över Östersjön voro alltså tills vidare tryggade, och intet hindrade numera Horn från att själv i hemmafärdsvatten överse och proviantera sin flotta, för vilket ändamål han den 14 juli inlöpte i Stockholms skärgård och där intog ankarplats i trakten av Dalarö; där hade han på det nyanlagda varvet på Lilla Rotholmen tillgång till såväl erforderlig skeppsbyggnadsmateriel som goda timmermän.

Denna flottans hemsegling togs emellertid allt annat än väl upp av konung Erik, som genom en ny instruktion av 8 augusti anbefallde Horn att med de största skeppen omedelbart åter avgå åt Bornholm och Öresund till för att ånyo uppsöka fienden. Först i början av september kom Horn, till åtländnad av denna befallning, i väg och anträffade den 10 samma månad mycket riktigt vid Bornholm en förenad sjöstyrka om 12 fartyg under Hans Lauridsen

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Den fruktansvärda dansk-lybska katastrofen utanför Visby, där över 6,000 man, 12 stora danska och 3 lybska skepp gingo till spillo under den nattliga stormen 28—29 juli 1566. Flottan hade gått till ankars för att kamraterna till den fallne chefen på det danska skeppet Achilles krävde, att han som adelsman skulle få begravas i land — och så gjorde amiralens »utidige Selvtillid» och stormen resten: »Mange Tusinde maatte drukne, for at een kunde ligge tør». Bilden är en tuschteckning för A. Munthes »Svenska sjöhjältar» av J. Hägg.

Den dansk-lybska flottans undergång utanför Visby 1566. Tuschteckning av Jacob Hägg.

(Baden), som emellertid genast tog jakt och räddade sig in i Öresund. Stationerad i Kalmar-sund avvaktade Horn sedermera eventuella underrättelser om denna flottas återuppträdande på skådeplatsen för så många marin kraftmätning, men då något varsel härom ej gavs från de på spaning utsända kunskaparna, blev flottan i slutet av oktober hembeordrad och uppkom den 1 november på Stockholms ström efter ett i allo lyckosamt och ärofullt sjötåg. Att följderna av detsamma detta oaktat icke blevo större än vad som var fallet, torde huvudsakligen kunna tillskrivas det otillfredsställande resultatet av årets krigsrörelser till lands. Dessa, som alltjämt huvudsakligen följde ådalarna i gränstrakterna mellan å ena sidan Halland—Skåne—Blekinge och å den andra Västergötland—Småland, hade detta år varit relativt lyckosamma för svenska fälthären. Svenskarna togo Varbergs fästning och sökte där förskaffa sig en hamn för sjöfart över Västerhavet i stället för Älvsborgs fästning, som förlorats 1563. Men de led o ett avgörande nederlag vid Axtorna by i Halland, varvid Eriks trupper för sista gången kastades över gränsen.

Under nästföljande år, eller 1566, uppträdde svenska flottan starkare till sjöss än någonsin tillförne. Det var ej mindre än 67 fartyg, ett tiotal lastdragare inberäknat, som i och för förestående sjötåg i maj månad ställdes under Horns befäl med i stort sett samma uppgift, som nästförlidet år varit den framgångsrike överste amiralen förelagd.

Den härför avsedda flottan sammandrogs som vanligt i området Dalarö-Älvsnabben, varest sista handen ju alltid lades vid utrustningen. Häriifrån avseglade den i slutet av maj och hade den 10 juni nått höjden av Bornholm; antalet fartyg skall där hava uppgått till 60, »därav 36 goda örlogsskepp, resten pinkor och kofardi». Amiralsskepp var även detta år *S:t Erik*, bland de större skeppen i övrigt märktes fjolårets danska amiralsskepp, nu omdöpt till *Jägaren*.

Vid Bornholm kvarlåg flottan till ankars till den 24 juni, då den lättade och satte kurs på Öresund, vars södra mynning nåddes den 26, varpå ånyo ankrades, denna gång utanför Dragör på Amager, i sikte av en på Köpenhamns redd liggande lybsk flotta om 11 fartyg, vilka där befunno sig i avvaktan på förening med den ännu ej färdigrustade danska huvudflottan. Liksom föregående år upptog Horn härstädes tull av söderifrån kommande handelsfartyg (de norrifrån anlända hade tills vidare kvarhållits), men då fienden alltjämt befann sig utom räckhåll för hans kanoner, lämnade Horn redan efter ett dygns uppehåll i Öresund detta farvatten. Han intog i stället kryssningsstation på lämpligt avstånd söder därom under förhoppning att där bli i tillfälle att snart nog få hälsa den förenade flottan välkommen till en förnyad kraftmätning eller åtminstone få dess merkantila skyddslingar inom räckhåll.

I själva verket lämnade också en dansk-lybsk sjöstyrka om sammanlagt 36 fartyg under Hans Lauridsen den 29 juni Köpenhamn med kurs sydvart, och vissa förutsättningar för att Horns önskan snart skulle bli uppfylld sänkades sålunda icke. Men omständigheterna skulle komma att leda krigshändelsernas utveckling i en helt annan riktning. Flera hundra i Sundet kvarhållna kofarter hade nämligen slagit följe med den förenade flottan i den fasta förvisningen att kunna påräkna skydd av densamma in i Östersjön, men under det att örlogsskeppen för att avhjälpa lidna haverier gjorde en anhalt i Sundets södra del, fortsatte handelsfartygen utan betäckning resan och seglade under den kommande natten rätt i armarna på Horn, som utkrävde tull av samtliga fartyg och lade beslag på ett femtiotal med salt lastade. Av fiendens flotta syntes härunder icke en skymt; den befann sig alltjämt hinsidan Falsterbo rev.

Under sådana förhållanden och då Horn dels såg sig nödsakad att förnya proviantförrådet, dels önskade föra sina dyrbara priser i säkerhet, utnyttjade han en nu uppkommen hård väst-

lig vind till hemsegling, vilken blev så raskt utförd, att han redan den 6 juli med flottan nådde Dalarö. En del av bytet hade under vägen fördelats mellan ostkustens större sjöstäder, och återstoden uppfördes till Stockholm. Landets sedan lång tid tillbaka tryckande saltbrist var härigenom i ett slag avhjälpd.

Efter verkställd proviantering stack flottan den 15 juli åter till sjöss, men blev av stiltje och motvind i ej mindre än nio dagar uppehållen utanför Öland. Härunder skedde en så kännbar minskning av de knappa munförråden, varjämte rödsoten gjorde sådana härjningar bland besättningarna, att Horn blev betänkt på att först som sist vända för att snarast möjligt se sig i stånd att vidtaga erforderliga kompletteringar. En framställning härom avvisades emellertid omedelbart av Erik, som ej drog i betänkande att i detta sammanhang till sin högt betrodde överste amiral rikta en skarp skrivelse, vari det bl. a. hette: »Vi nödgade Eder intet den befallningen uppå, utan var I själva icke därtill samtyckt, då hade Vi väl förordnat någon annan i Eder stad. Såframt I viljen bliva vid det anseende hos Oss, i vilket I härtill varit haven, så åtlyden instruktionen». De sjuka borde han sända till Kalmar, och proviant skulle tillställas honom från Söderköping. Slutligen underrättades Horn om att fienden var i annalkande. I själva verket representerades denna fiende av en förenad flotta om 36 segel, alltjämt under befäl av Lauridsen.

Efter att under den 25 juli 1566 vid Ölands norra udde ha erhållit kännning av varandra drabbade flottorna följande dag samman i denna uddes omedelbara närhet. Efter några timmars tävlan om att under rådande sydvästliga vind vinna lovartsläget, vilket till slut lyckades för Horn, började så striden ungefär kl. 10 f. m. med att svenska amiralsskeppet *S:t Erik* styrde ned på och häftigt angrep det stora danska skeppet *Mercurius*, som på en kort stund blev så illa tilltygat, att av 700 mans besättning endast 180 återstodo vid liv. Det lybska amiralsskeppet *Morian*, som i avsikt att lätta på trycket för *Mercurius* lagt sig tvärs för *S:t Eriks* bog, fick snart nog sin stormast avskjuten och nödgades falla undan. Horn vände sig då mot det danska amiralsskeppet *Samson*, som, efter en kort men häftig strid och sedan hövitsmannen illa sårats, jämväl drevs på flykten och satte kurs mot Gotland, allmänt följt av den förenade flottan i övrigt. Trots de skador, som jämväl den egna styrkan lidit under striden, tvekade ej Horn att omedelbart upptaga förföljelsen av den bortdragande fienden. Men mot kvällningen kommen så långt som till höjden av Visby var han inför varslen om ett förestående överhandsväder klok nog att hålla väl ut från land, under det att å andra sidan den fientliga flottan gick till ankars på Visby öppna redd, som det uppgives, för att begrava en i striden stupad adlig hövitsman, den där enligt gängse uppfattning sitt stånd likmätigt vore berättigad att erhålla ett sista vilorum i vigd jord.

Följande natt drog sig vinden över på ostlig och stod på aftonen den 27 hårt nordostlig för att under loppet av den 28 stadga sig till en rasande nordlig storm. Svenska flottan blev härigenom helt skingrad, varvid somliga fartyg redo ut ovädret till sjöss, under det att andra lyckades bärga sig in i den svenska skärgården. Själv lämnade Horn ej Ölands norra udde förrän den 3 augusti, då han med de nu åter samlade större fartygen ingick till Älvsnabben, dit även småfartygen så småningom inträffade, varefter hela flottan fortsatte till huvudstaden. Inget svenskt fartyg hade under denna kampanj gått förlorat.

Så mycket sämre hade det under tiden gått för den på Visby redd förankrade dansk-lybska flottan, i det att under stormnatten 28—29 juli ej mindre än 12 danska och 3 lybska skepp, varibland samtliga fyra amiralsskepp, drevo från sina ankaren i land och slogos i spillror mot

»Svenska Herkules, som omringades av många fientliga skepp, blev undsatt av Svanen, Böse Lejonet och Ängeln, vilka försvarade sig med all mandom. Under tiden kom S:t Erik till strids med lybska amiralen, vilken förlorade sin stormast genom ett skott av en fältslanga, som S:t Erik hade i bogen, vilken den tappra Horn själv avsköt» (Tornquist). Det är denna episod, som van Soest målade i förgrunden på denna tavla över slaget vid Ölands norra udde den 26 juli 1566. Texten i banderollen: »1 Svenske amiralen S:t Erik, 2 Mercurius, ett stort danskt skepp är skjutet under vattnet, går till sjöss och stoppar hålet, 3 den lybske amiralen mister stormasten, 4 den danske amiralen tager flykten, 5 Böse Lejonet, 6 Svanen, 7 Ängeln, vilka undsätta Herculem, 8 Hercules är kringvärd av en hop fiendens skepp, 9 de danske taga flykten». — Oljemålning av P. C. van Soest. Privat ägo, Stockholm.

den steniga stranden. Härvid funno beklagligen såväl Lauridsen som två andra amiraler och 12 hövitsmän, förutom 6,000 man av lägre grader, sin grav i böljorna. »Mange maatte drukne, for at een kunde ligge tør» utbrister med förklarlig bitterhet en dansk författare. Sedan själva elementen på ett så förkrossande sätt till svenskarnas fördel ingripit i den pågående kraftmätningen, återstod för de återstående spillrorna av den förenade flottan intet annat än att söka hamn och sålunda för återstoden av sommaren lämna sin motståndare i okvald besittning av *dominium maris Baltici*.

En oersättlig förlust gjorde riket och främst sjövapnet, när konungen efter huvudflottans återkomst kallade Horn att i spetsen för större delen av skeppsbesättningarna inställa sig vid landfronten. Knappt anländ dit insjuknade nämligen överste amiralen i en då inom landet allmänt spridd pestsjukdom, för vilken han den 9 september dukade under på Åby prästgård invid Vadstena. Med honom bortgick vår utan jämförelse ärorikaste sjöhjälte.

Något tidigt sjötåg kom från svensk sida emellertid icke till stånd under det närmast följande året eller 1567. Först den 12 juli kunde sålunda amiralen Per Bagge, en brorson till Jakob, med en flotta om c:a 50 segel lämna Stockholms skärgård och, som vanligt, sätta kosan mot Bornholm, vilken olyckliga ö på sedvanligt manér brändes och härjades den 25 samma månad, varefter flottan, då någon fiende ej här avhördes, åter drog sig uppåt Ölands ostkust för proviantering direkt från denna ö. Här utbröt den 11 augusti en nordostlig storm, som tvingade flottan tillbaka mot Bornholm, där ett nytt uppehåll på en vecka gjordes, alltjämt utan att någon känning erhållits med fientliga sjöstridskrafter.

1567

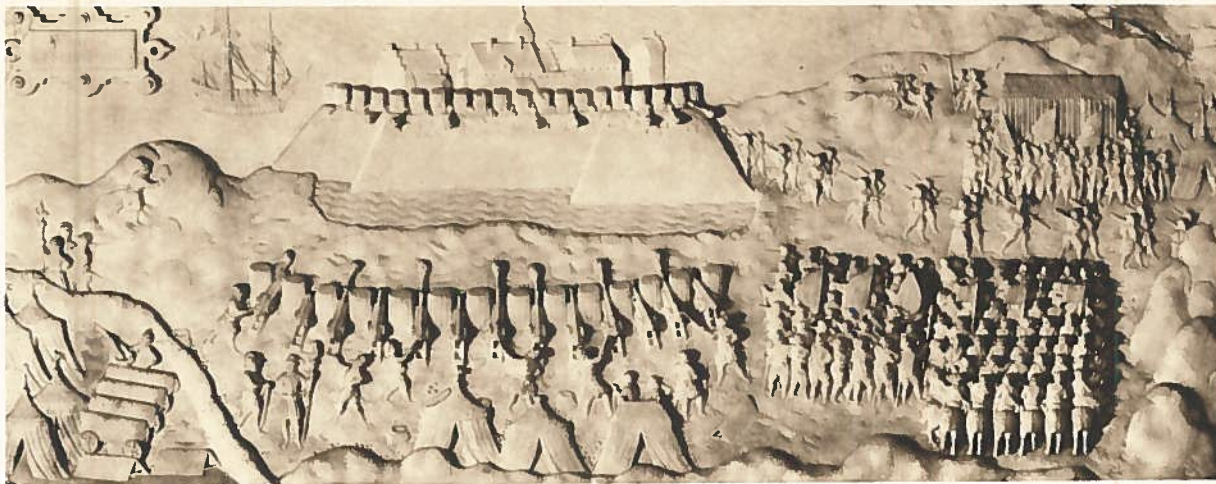
Vad danska flottan angår, var den efter fjolårets förluster också urständsat att på allvar bjuda den svenska spetsen, åtminstone ej i någon huvudbatalj, och den höll sig därför i det längsta borta från de tidigare så häftigt omstridda farvattnen. Detta hindrade emellertid icke, att en eskader på 12 danska och lybska skepp fram på högsommaren under befäl av Evert Bilde gjorde ett svep inåt Östersjön, sorgfälligt dock undvikande att komma alltför nära Bagges flotta. Denna hade till slut tröttnat på de till synes så ändamålslösa kryssningarna och helt resolut återvänt till stockholmsskären, vilket emellertid nu liksom vid flera föregående tillfällen uppväckte konung Eriks synnerliga misshag. Flottan beordrades att ofördröjligen gå till sjöss igen, och som Bagge hittills »bevisat sig kunna intet uträtta», ställdes under denna nya expedition amiralen Sigfrid Jönsson vid hans sida i egenskap av särskilt befullmäktigad rådgivare. Resultatet blev emellertid detsamma: någon fiendestyrka anträffades ej, och flottan såg sig nödsakad att än en gång återvända utan att ha uträttat något väsentligt. I slutet av september var den allaredan upplagd i vinterkvarter och huvudparten av besättningarna avdelad till vinterfälttåget till lands.

Årets operationsplan hade i sig innefattat en intim taktisk samverkan mellan här och flotta i Skåne och omgivande farvatten. Som synes av ovanstående, var flottan fullt i stånd att utföra sin anpart av den sålunda förelagda uppgiften; det var på härens oförmåga att bana sig väg över gränsen som planen denna gång strandade. Till lands fördes kriget under Eriks allt mer tilltagande sinnesförvirring hädanefter med så föga kraft och insikt, att danskarna sågo sig i stånd att t. o. m. göra strövtåg ända upp till den bördiga östgötaslätten.

1568 Den 1 juli 1568 utfärdade konung Erik en instruktion för sin nye »amiral över hela skeppsflottan denna sommar», Gabriel Oxenstierna, att genast låta utreda flottan och med densamma snarast möjligt avgå till de danska farvattnen, ej underlåtande att skövla i land vad som därvid kunde åtkommas. Vidare besked skulle konungen lämna, så snart han med hären inträngt i Skåne. Vid denna tid hade emellertid konungens bröder höjt upprorsfanan, och i samband med de inrikespolitiska omvälvningar, som härav följde och som kort därpå ledde till Eriks avsättning, avstannade tills vidare alla krigsrörelser. Den stora flottan blev sålunda icke i sin helhet rustad, utan man nöjde sig med att till Revals farvatten avsända en eskader om 17 fartyg under Per Larsson för att bortjaga ett antal därstädes opererande danzigiska fribytare, vilket uppdrag också på ett förtjänstfullt sätt blev utfört. Sedermera biträdde denna eskader vid intagandet av Sonderburgs slott på den av danskarna för tillfället innehavda ön Ösel, varigenom Sveriges nyförvärvade maktställning i Estland avsevärt stärktes. Vid seglationsperiodens slut upplades en del av denna sjöstyrka i Viborg, under det att återstoden i mitten av oktober inkom till Stockholm.

1569 Under sådana förhållanden var det alltså intet som längre hindrade den danska flottan att åter obehindrat röra sig i Östersjön. Också gjorde densamma i juli månad under befäl av Peder Munk en framstöt därstädes och företog efter förening med en lybsk sjöstyrka även en landstigning med ty åtföljande härjningar på Öland, men en överhandtagande sjuklighet bland besättningarna tvingade snart de förbundna flottorna i hamn utan att ej heller av dem något väsentligt uträttats.

Även under sommaren 1569 fördes kriget, vad sjövapnet angår, med ringa kraft. Huvudflottan kom ej till sjöss, utan man inskränkte sig till ungefär samma begränsade rustningar som under näst förflutet år. Som »amiral på de narviska farvattnen» utsågs Lars Larsson, som särskilt hade att akta på fribyterna utanför Reval. Stommen i hans eskader bestod av de

Sedan Varberg på sommaren 1565 med stormande hand tagits av svenska trupper, kom dess hamn att tjäna som bas för på västkusten opererande svenska sjöstridskrafter, till dess platsen 1569 återerövrades av danskarna. — Här framställles Varbergs belägring 1569. Alabasterrelief på Frederik II:s gravmonument i Roskilde domkyrka, utförd av Gert van Egen på Örlogsvarvet i Köpenhamn 1594.

i Viborg över vintern upplagda skeppen. Sedan förstärkningar fram på sommaren anlant från Stockholm, räknade denna eskader 13 fartyg men måtte ej, trots denna respektingivande styrka, ha gjort tillräckligt skäl för sig, eftersom Lars Larsson, »som visat sig icke kunna något ut-rätta», i mitten av augusti ersattes av Erik Slang.

En annan sjöstyrka om 10 stockholms- och 6 kalmarskepp, benämnd »lilla flottan», sändes i juni under befäl av Nils Bröms till Bornholm och tyska kusten för att söka uppsnappa de i dessa farvatten kringsvärmande piraterna, men huru detta lyckats, då eskadern fram i augusti återvänt till Stockholm, är ej känt. Någon känning med fiendens reguljära sjöstyrkor hade denna eskader ej haft, fastän den dansk-lybska huvudflottan, 30 skepp stark, under Peder Munk även denna sommar kryssat i Östersjön och sålunda åter var beredd att upptaga kam-pen om herraväldet på detta inhav. Att den, åtminstone tillfälligtvis, besatt detta framgår också därav, att flottan med undvikande av Larssons narvaeskader lyckligt utförde en kupp mot Revals hamn, varifrån ett tiotal värdefulla kofarter bortsläpades som byte.

Vår efter Älvsborgs fall sedan några år tillbaka använda, skäligen anspråkslösa marina operationsbas på västkusten, Varberg, föll i oktober 1569 i danskarnas händer, vilken motgång tillika medförde förlusten av därstädes stationerade fartyg, hittills ej utan framgång använda i handelsskyddets tjänst.

Vi äro nu framme vid det sista krigsåret (1570) i denna förödande fejd, i vilken vågskålen hit-tills ej givit klart utslag till någondera partens förmån. Med uppjudande av alla krafter hade man i Sverige nu åter förmått rusta en flotta om 40 skepp, över vilken befälet lämnades åt Klas Eriksson Fleming, som medförde konung Johan ombord i sitt amiralsskepp, då han den 5 juli avseglade från Dalarö. Efter att i Älvsnabben hava avlämnat monarken, stack flottan den 7 juli till sjöss och var den 16 samma månad hunnen till Bornholm, då den fick känning av en dansk eskader om 14 fartyg under Sylvester Franke, som emellertid genast tog jakt och lyckades undkomma med undantag för skeppet *Björnen*, vilket lämnades i sticket och upp-bringades av svenskarna. Någon större dansk flotta hade man denna sommar i brist på folk ej mäktat utrusta. Men bemanningsförhållandena på Flemings flotta voro nog ej heller de bästa, med hänsyn vartill han såg sig nödgad att avstå från ett planerat angrepp på Gotland;

1570

han fruktade nämligen att folket för sådan händelse »skulle löpa från honom». Redan i mitten av augusti var stora flottan åter i Dalarö, medförande ett antal uppbringade handelsfartyg, och härmed var dess verksamhet slut för året — resultatet hade, som synes, på intet sätt motsvarat de på utrustningen nedlagda kostnaderna, och detta så mycket mindre, sedan Franke sett sig i stånd att återvända till sin kryssningsstation och därifrån allvarligen störa våra förbindelser med kontinenten.

Freden var nu förestående, och krigsrörelserna hade på alla håll avstannat. Den sålunda ingångna freden i Stettin avslöts i den ömsesidiga avmattningens tecken. Den betecknades i urkunden som evigvarande, men i själva verket kom den endast att representera ett stillestånd, en andhämtningspaus före nästa kraftmätning. Som en egendomlighet må nämnas, att åtta av svenskarna under kriget tagna skepp genom bestämmelserna i fredsfördraget återställdes till sin ursprunglige ägare.

RYSKA KRIGET 1570—95. FLOTTAN I BLOCKADTJÄNST.

Någon period av välbehövt fredslugn följde för Sveriges del ingalunda efter sjuåriga krigets avslutande. Redan hösten 1570 hade nämligen tsar Ivan den förskräcklige genom ett väpnat infall i Estland givit signalen till det svensk-ryska vapenskifte, som, tvenne stillestånd inberäknade, skulle komma att utsträckas över icke mindre än ett kvarts sekel. Att denna fejd i stort sett kom att utföras såsom ett lantkrig låg i sakens natur, så mycket mer som tsaren ju saknade sjövapen i egentlig mening. Svenska flottan hade emellertid anledning och tillfälle att ingripa i kriget, eftersom synnerlig vikt låg på upprätthållandet av härens förbindelser med hemorten å ena sidan och förhindrande av motståndarens sjöförbindelser, särskilt i form av import västerifrån, å andra sidan, vilket allt till punkt och pricka också väl besörjdes av svensk sjömak.

I här berört syfte sändes den finska delen av flottan i april 1571 under befäl av Erik Slang till de narviska farvattnen, varest eskadern, från Kalmar skeppsgård så småningom utökad till 15 skepp, blev kvarliggande hela sommaren, under senare delen kommenderad av Henrik Arvedson (Gyllenankar). Och år efter år uppehölls sedermera denna vakttjänst av för ändamålet avpassade sjöstyrkor, i huvudsak uttagna ur den till finska hamnar förlagda delen av svenska flottan. År 1572 återfinna vi Erik Slang som befälhavare för denna eskader, då räknande 12 fartyg, och året därpå kommenderades en 20 skepp stark flotta av fältöversten Herman Fleming, senare ersatt med Gyllenankar. Sommaren 1574 var Fleming åter amiral på de narviska vattnen, då en från Narva utgången lybsk handelsflotta med åtföljande örlogskonvoj gjorde ett försök att bryta blockaden med det resultatet, att 16 fartyg eller praktiskt taget hela den lybska styrkan med ineliggande dyrbar last av skinnvaror m. m. av Fleming uppbringades. Enformigt och utan att kunna uppvisa några egentliga krigshändelser återkommo så årligen de narviska eskadrarna på sin visserligen något ärefattiga, men dock betydelsefulla post intill 1583, då ett stillestånd avslöts på tre år, i sinom tid förlängt med ytterligare fyra år.

Då kriget år 1590 åter blossade upp, såg man sig, på grund av fartygsmaterielens fortskridande förfall, ej längre i stånd att etablera någon blockadeskader utanför Narva. Här var således flottans verksamhet tills vidare avslutad. Ett nytt slag av sjökampanj uppstod här efter i stället som ett led i kriget i öster därigenom, att i de stora gränssjöarna Peipus och Ladoga under åren 1591—93 upprättats roddflottor, som under befäl av »amiralerna» Tönnes

Maidel och Jakob Brand med framgång opererade mot därstädes utrustade ryska lodjeflottor. Men den långvariga fejden led nu mot sitt slut. Redan i januari 1593 hade ingåtts ett förnyat stillestånd på två år, och efter utgången av denna tidsfrist slöts äntligen fred i Teusina på våren 1595.

Att flottans roll under detta krig till skillnad från det föregående helt och hållet legat i andra planet ligger i öppen dag. Det var den svenska hären, som här skördade förstlingarna av de lagrar, som det under ett kommande sekel blev den förunnat att på ett så glänsande sätt fästa vid sina vapen. Och det var den främste krigsherran från denna fejd, Pontus De la Gardie, som öppnar den långa raden av lysande svenska fältherrar. Här må endast erinras om hans lika djärva som mästerliga tåg över Finska vikens is på nyåret 1581, till sin natur väl jämförligt med tåget över Bälten 1658.

INBÖRDESKRIGET 1596—99 OCH POLSKA FEJDEN INTILL 1611. FLOTTANS INSATSER BETYDANDE.

Då brytningen mellan konung Sigismund och hans farbroder i samband med det finska 1596—97 s. k. klubbekriget år 1596 övergått till öppen fejd, befann sig huvudparten av den under senare tid så vanvårdade svenska flottan i Åbo, dit densamma efter hand dragits över från det svenska riklandet av sin överste amiral, Klas Eriksson Fleming, som tillika var ståthållare i Finland och som i sådan egenskap dokumenterat sig som en av Sigismunds trognaste anhängare. I Stockholm hade endast kvarlämnats några visserligen större, men numera föga sjövärdiga skepp. Däremot hade Karl i sin residensstad såsom hertig av Södermanland, Nyköping, lyckats utrusta ett halvt dussin bevarade fartyg, som ställts under befäl av Joakim Scheel, en pommersk adelsman med skaplig erfarenhet av förhållandena till sjöss. Sigismund å sin sida saknade i sitt polska rike varje tillstymmelse till sjömakt.

Sommaren 1597 sammanfördes nyköpingskeppen med återstående segelbara fartyg i Stockholms skeppsgård till en under Scheel ställd eskader om tillhoppa ett tiotal fartyg. Denna sjöstyrka biträdde på högsommaren hertig Karl vid betvingandet av Kalmar slott samt avseglade därefter till Danzig för att, enligt erhållna order, därifrån avhämta Sigismund, vilken dock icke inställde sig, vadan eskadern fick återvända konungen förutan. I Stockholms skärgård inskeppade sig därefter i mitten av augusti hertigen med erforderligt antal knektar för att söka stabilisera de skäligen oroliga förhållandena i Finland. Sedan expeditionen den 6 september inträffat på Åbo redd, öppnade staden utan motstånd sina portar, men så hade också Karls oförsonligaste och farligaste motståndare, Klas Fleming, under tiden samlats till sina fäder, såsom ståthållare ersatt av en annan av Sigismunds handgångne män, krigsöversten Arvid Stålarms, men som överste amiral efterträdd av Scheel. I slutet av oktober återvände den rikssvenska flottan till sina utrustningsorter. Karl hade före avfärden överlämnat Åbo slott till tre finska adelsmän, vilka emellertid ej aktade för rov att redan före årets slut i sin ordning överlämna detsamma till Stålarms jämte den finska flottan — hela expeditionen hade alltså varit förgäves, vilket gick hertigen djupt till sinnes.

För 1598 års sjötåg fick Scheel befallning att så fort sig göra lät förena nyköpings- och 1598—99 stockholmskontingenterna vid Älvsnabben i avvaktan på vidare order. Utrustningen gick emellertid så långsamt, att anvisad station ej var intagen förr än i början av juli månad. Ungefär samtidigt hade Stålarms med en flotta om 14 »skepp», 50 fraktskutor och 3,000 man gått

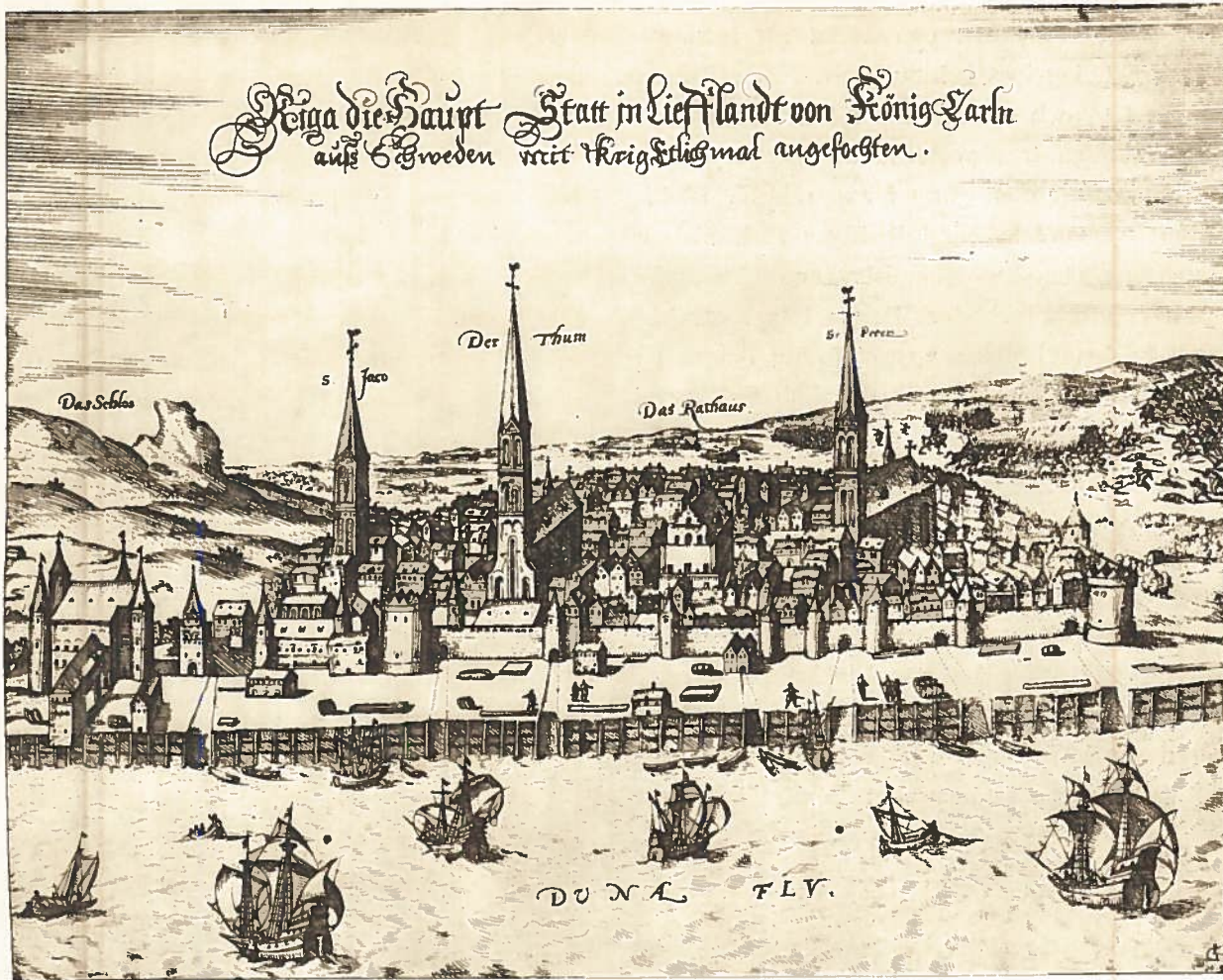
Av Sigismunds trogne anhängare Arvid Stålarm bevaras ett epitafium, vilket han låtit uppsätta i Tenala kyrka i Finland över sig själv och sin hustru Elin Fleming, en vacker och känslfull bild. Också var Arvid Stålarm, när han lade sitt trötta huvud till ro, en prövad och luttrad man — fem gånger hade han varit dömd till döden, fem gånger förts till stupstocken och — benäddats.

med order att möta vid Stegeborg, varifrån ett anfall skulle riktas mot Östergötlands hjärta, samtidigt som Stockholm ansattes av Stålarms finnar. Som vi sett, var den främsta förutsättningen för denna plans framgångsrika utförande, nämligen samstämmighet i tid, icke för handen.

Efter en stormig resa anlände Sigismunds fartyg i spridda grupper till Slåtbaken de sista dagarna av augusti månad 1598, varefter den återförenade truppstyrkan öppnade det korta fälttåg, som fick sitt bråda slut genom katastrofen vid Stångebro, varigenom konungen ej såg sig någon annan utväg än att i all hast falla tillbaka på debarkeringsorten. Men där stod ej längre någon transportflotta till förfogande, sedan Scheel på direktiv från hertigen infunnit sig i östgötaskären och med sin flotta där avskurit reträttvägarna. För Sigismund återstod under sådana förhållanden icke annat än att falla till föga för övermakten, och han förband sig nu på hertigens yrkande att från Stegeborg sjöledes begiva sig till Stockholm och där själv övertaga riksstyrelsen, för vilket ändamål 18 fartyg ställdes till hans förfogande. Sedan trupperna väl blivit inskeppade, styrde konungen emellertid, brytande sitt högtidliga löfte, mot Kalmar, där en stark besättning inlades, samt fortsatte därefter seglingen till Danzig, fast beslu-

över till Sverige och vid Gröneborgs hamn invid Östanå i Roslagen landstigit och gjort en framstöt i riktning mot huvudstaden. Sedan upplandsallmogen under ledning av några käckas uppsalaprofessorer genom det s. k. korvtåget i en handvändning avvisat detta kupp-försök, återstod för Stålarm intet annat än att skyndsamligen sätta sig och sin styrka i säkerhet. I sådant syfte företog han en hastig reträtt mot Åland, där i förbifarten Kastelholms slott intogs. Här upphanns och slogs han emellertid av Scheels flotta, som av hertigen, så snart denne underrättats om det passerade, sänts att avskära återtåget. Detta lyckades visserligen ej fullständigt, ty Stålarm själv lyckades undkomma med en mindre styrka inåt de finska skären, men betydelsen av att Stålarms finska eskader härigenom oskadliggjordes kan ej överskattas.

Under tiden hade Sigismund i spetsen för 5,000 man på en förhyrd flotta av oöverbärade eller helt svagt bestyckade fartyg avseglat från Danzig till sitt svenska rike för att där kuva en upprörsrörelse, som var på god väg att växa honom över huvudet; som amiral på denna flotta tjänstgjorde en annan av konungens trogna anhängare, riksrådet Sten Banér. Den 30 juli anlände denna armada till Kalmarsund. Kalmar slott öppnade sina portar och huvudparten av knektarna sattes i land

Riga, Livlands största och rikaste stad och med tiden en av de viktigaste punkterna i Sveriges Östersjövälde, vid tiden för Kirkholmsslaget 1605. StrypanDET av all sjöfart på den blomstrande handelsstaden vid Düna var ett led i Karl IX:s krigföring mot Polen. — Samtida kopparstick. Kungliga biblioteket.

ten att snart återvända med en större krigsmakt. I brist på polskt sjövapen kunde denna plan emellertid aldrig realiseras, och Sigismund blev därför ej heller någonsin i tillfälle att återse sina fäders land. Flottan, som under denna kampanj varit hertigen till ett oersättligt stöd, kryssade till långt fram mot hösten i Östersjön för att hålla ett öga på de ständigt omsvärmande piraterna samt gick därefter i vinterkvarter.

Karl, som i början av 1599 utsetts till riksföreståndare, sände redan i april detta år sin naturlige son, Karl Karlsson Gyllenhielm, med en från Stockholm och Nyköping utrustad flotta att kryssa mellan Gotland, Öland och Bornholm för att kontrollera misstänkta företag i dessa farvatten. Med en annan, under Scheel ställd sjöstyrka begav sig hertigen själv i mitten av augusti till Finland, varest genom kombinerade lant- och sjöoperationer de viktigaste fasta platserna betvingades och denna landsända uppgav allt vidare motstånd. Härmed var inbördeskriget fört till ett för Sveriges del lyckligt slut.

En direkt följd av Sigismunds avsättning blev det nu utbrutna kriget mot Polen, som med vissa uppehåll skulle komma att pågå ända tills dess fredsfördraget i Oliva 1660 sent omsider gjorde slut därpå. Som emellertid Polen, såsom ovan framhållits, än så länge ej förfogade över något sjöförsvaret i egentlig mening, kommo krigsrörelserna under fejdens första avsnitt,

eller intill 1611, helt och hållet att förläggas till lands, och för flottan gavs föga tillfälle att direkt ingripa i händelserna. Dess insats var detta till trots ingalunda obetydlig, varom de täta och omfattande sjörustningarna från denna tid giva ett otvetydigt bevis. Utom för de sedvanliga transporterna av trupper och krigsförnödenheter togs sjövapnet sålunda i stor utsträckning än en gång i anspråk för såväl skyddet av egen som ödeläggandet av motståndarens sjöhandel. Särskilt Rigas förbindelser med västmakterna voro under långa tider avskurna av svenska blockadstyrkor, vilka understundom voro framskjutna så långt västvärt som till Bornholms farvatten. Denna tjänst var både enformig och slitande, varför eskadrarna fram emot hösten ej gärna uppehöll sig längre på sin kryssningsstation, än vad som kunde anses vara rimligt. Men då amiral Jakob Gottberg i oktober 1603 hemseglade, innan han därom fått direkta order, renderade detta honom ett straffbrev från hertigen, som i skärpa icke lämnar något övrigt att önska och vari det bl. a. heter: »dock skall du veta, att du skall intet härefter hava så feta soppor av Oss till att förvänta, som härtill skett är, ty Vi se väl, att du haver mera lust hem till hustru, än söka några fiender». Och det skulle ej bliva sista gången Gottberg var skottavla för Karls sarkasmer av liknande innebörd.

Kriget gick som bekant på det hela taget olyckligt för svenskarna, vilka bl. a. vid Kirkholm 1605 tillfogades ett så svårt nederlag, att resterna av fälthären omedelbart måste med flottans hjälp hemföras. Genom inre oroligheter i sitt eget land hindrades emellertid polackerna att tillfyllest fullfölja denna sin betydande framgång, och kriget fördes också i fortsättningen av dem mer eller mindre lamt, till dess det av sig självt upphörde 1611.

HANDELSSKYDD. ÖRLOGSSKEPP I FRAKTFART.

Det väsentligaste av vad som från flottans sida åtgjorts för skyddandet av vår handelssjöfart under de tider, då Sverige varit invecklat i krig med andra makter, är på det intimaste förbundet med krigsoperationerna under ifrågavarande skeden och återfinnes sålunda i samband med skildringen av flottans verksamhet här ovan.

Men jämväl under fredliga förhållanden ägde riket att skydda sina kofferdifartyg i deras lovliga näring mot våldförande av såväl krigförande makters befullmäktigade kapare som av rena sjörövare, vilka senare än så länge utgjorde ett verkligt plågoris för fredliga befarare även av Östersjöns vatten. Till eget skydd utrustades kofarterna visserligen med såväl ett begränsat antal artilleripjäser som handgevär av olika slag, men denna beväpning räckte ju ej långt, varför det ävenledes blev erforderligt att, i den utsträckning så lät sig göra, söka täckning av starkare bestyckade örlogsfartyg, som bättre förmådde hålla dessa havets schakaler från livet. Innan några flottans fartyg voro för ändamålet tillgängliga, löste Gustav Vasa esomoftast det föreliggande problemet att förmedla ett tryggt varuutbyte på så sätt, att han helt enkelt befraktade kronans egna fartyg och sålunda så att säga bedrev en statlig rederirörelse. Sålunda finnes antecknat, hurusom det då nybyggda skeppet *Stora Kravelen* år 1533 på utgå-

---

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. En bild av den fredliga sjöfarten i »Danmarks vittberömda havsarm» Öresund i slutet av 1580-talet. En massa fartyg har samlats i sundets trängsta del mellan Hålsingborg och det nyuppförda Kronborg, ett av den dåtida världshandelns viktigaste stråk — ett par av skeppen skjuter lösen, alla Öresundspasserandes skyldiga hövlighet mot danske kungen, som betraktade sig som havets suveräne herre och i denna egenkap tilldelat sig själv rätten att uppta tull i sundet. — Bland fartygen som lagt bi ses några småbåtar komma roende med tullavgifterna — väldiga summor flöto in under årens lopp. — Kolorerat kopparstick i G. Braun och Fr. Hogenberg, »Civitates orbis terrarum».

Av den råddande rättslösheten och osäkerheten på haven under 1500-talet, där seglaren aldrig gick trygg för sjörövare och fribytare och kaperiet betraktades som ett lagligt näringsfång, ger en bild som denna en makaber glimt: en skara sjörövare som halshuggas och steglas i Hamburg. Ofta gjorde man emellertid processen lika kort med sjörövarna som dessa i allmänhet med sina offer: att kasta dem levande eller massakrerade över bord. Samtida teckning.

ende passerat Öresund lastat med spannmål för avyttring och utbyte å obekant ort, och 1545 sändes samma fartyg jämte en bojort från Stockholm till Nya Lödöse för att därifrån anträda en handelsresa till England, Holland och Lissabon. Flera liknande expeditioner följde under gamle kung Göstas tid, men under hans två närmaste efterföljares regementen förekommo ej några sådana, då pågående fejder ju ej rätt gärna medgåvo detta; det var först efter Johans frånfälle som denna trafik återuppstod och detta till sådan omfattning, att under återstående tid av föreliggande period minst sju befraktningsresor utfördes. Dessa anträdde så gott som undantagslöst från Älvsborg med destination till Spanien, Portugal, Frankrike och Holland, där lasten, bestående av trävaror, tjära, hudar, talg, spannmål m. m., utbyttes mot sådana nödvändighetsartiklar som salt och salpeter m. m., för att nu icke tala om vissa lyxvaror och vin.

I Östersjön bestreds praktiskt taget all fraktfart för kronans räkning av flottans egna lastdragare, som särskilt funno en vidsträckt användning för hemfraktande av hampa från de baltiska provinserna. För att skydda såväl dessa som svenska handelsfartyg för uppbringning av i denna del av Östersjön kringsvärmade polska och danzigiska kapare samt fribytare av mer eller mindre dunkelt ursprung höll man efter Estlands anslutning till Sverige år efter år svenska eskadrar kryssande därstädes även under de korta fredsperioderna, med huvudstation mestadels på »de narviska farvattnen» och ofta övervintrande i finska hamnar.

Om någon formelig handelskonvojering under fredstid är än så länge intet tal.

G. U.

ÅTERBLICK PÅ PERIODEN 1521-1611

Gustav Vasa bär ett av vår flottas största namn. Det var nämligen han, som vid en tidpunkt, då Sveriges välfärd stod på spel, icke allenast till rikets frälsning uppbådade en flotta, med vars tillhjälp befrielsekriget ur ett olidligt danskt förtryck kunde föras till ett lyckligt slut, utan även, sedan detta väl var gjort, återupprättade svensk sjömakt ur dess vanhävd.

Vi erinra oss, hurusom Gustav Eriksson vid höjandet av upprorsfanan ej förfogade över ett enda bevärat fartyg. De bästa av svenska stormän hittills innehavda skepp — någon statlig flotta existerade icke vid denna tid — voro av konung Christian i god tid överförda till Danmark, och återstoden hade i hemlandet antingen förstörts eller förskingrats. Då den unge Vasa i augusti 1522 korades till svensk riksföreståndare, hade han i brist på örlogsskepp, som kunde hålla danskarna stången, ej heller sett sig i stånd att intaga en enda av rikets i danska händer varande fasta platser, av vilka särskilt de vid kusten belägna alltjämt obehindrat kunde sjöledes från Danmark undsättas.

Vilka motigheter och bekymmer, som voro förbundna med det i sådant nödläge utförda förvärvandet av ett tiotal lybska krigsskepp äro, jämte härav föranledda yttre förvecklingar, tidigare i detta verk upptagna till närmare behandling. Här må endast ytterligare understrykas betydelsen av att härigenom embryot uppkom till den nationella flotta, på vilken ett återupprättat svenskt välde framdeles i så avsevärd grad skulle komma att vila. Men icke nog härmed: under sin långa regeringstid ägnade vår store riksbyggmästare alltjämt sina oavlåtliga omsorger åt fartygsmaterielens utbyggnad och vidmakthållande vid för ändamålet upprättade basanläggningar och varv, främst Stockholms, Kalmars och Älvsborgs skeppsgårdar. Gustavs regemente representerar också i svenska flottans annaler dess *nydaningsperiod* såsom nationell försvarstillgång.

Även om handelssjöfartens förkovran inlade Gustav stor förtjänst. Under det att vid hans tillträde till regeringen icke en enda långseglande kofart befann sig i svensk ägo, redovisades fyrtio år senare ej mindre än ett sextiotal dylika fartyg, av vilka Stockholm ensamt förfogade över 20 och Nya Lödöse över väl så många. Handelsresorna i västerled utsträcktes vid denna tid som längst till Lissabon, eljest nöjde man sig med att anlöpa nederländska, engelska och franska hamnar. Esomoftast utsändes härjämte kronans egna fartyg i fraktfart för hemforslande av vissa oundgängliga nödvändighetsvaror, främst salt. Från ryska hamnar hämtades i första hand den hampa, som användes för tillverkning av flottans tågvirke och segel.

Erik XIV vanvårdade ingalunda det marina arv han mottagit av sin fader. Redan tidigt fast besluten att söka tillskansa sig kontrollen över Östersjöns vatten, inriktade han sig, allt från sitt regeringstillträde, tvärtom på utbyggandet av flottan till en styrka, som satte honom i stånd att upptaga tävlan om *dominium maris Baltici* med Danmark å ena sidan och Hansan å den andra eller, i värsta fall, med båda dessa makter i förening. I själva verket hade också de 50 fartyg, med vilka han 1563 öppnade sjuårskriget, redan några år därefter ökat till ett åttiotal. Det var vår flottas *första stora blomstringsperiod*, som härmed tog sin början. För möjliggörande av denna kraftiga tillväxt i fartygsmateriel anlades ett flertal nya skeppsvarv, varibland det strategiskt så betydelsefulla på Lilla Rotholmen utanför Dalarö, och på dessa voro hundratals skeppstimmermän, mestadels finnar, i oavbrutet arbete. Överallt rådde liv och rörelse på det marina området.

Flottan styrdes under de båda första Vasakonungarna, militärt såväl som administrativt, under högeligen patriarkaliska former, i det att monarken personligen härutinnan icke blott avgjorde alla större och viktigare frågor utan även ofta fördjupade sig i mindre väsentliga grenar av förvaltningen. I fredstid ställdes befallningarna härvid antingen till vederbörlig gårdsskeppare eller ock till dennes närmaste överordnade, eller ståthållaren på det slott, till vilken skeppsgården i fråga var ansluten. Under krig däremot kommunicerade konungen själf-fallet direkt med respektive sjöstyrkors befälhavare. Kung Göstas många brev i hithörande ärenden äro med all sin detaljrikedom synnerligen väl och instruktivt avfattade och på den grund ägnade att ge en god bild av flottans utveckling och användning under hans regeringstid. Eriks skriftliga order voro i formellt avseende måhända faderns överlägsna, men saknade å andra sidan dennes klarhet och reda. Allt för tydligt avspeglade avsändarens obeständighet, mistänksamhet och bakslughet, innehöllo dessa meddelanden desslikes ofta skickligt utlagda snaror, lämpliga att hava till hands, då det gällde att bringa deras mottagare på fall.

Någon fast anställd personal förefanns icke för bemannande av Gustav I:s och Erik XIV:s flottor. Man åtnöjde sig med att vid förekommande rustningar utse såväl amiral som fartygschefer, d. v. s. dels hövitsmän, som befälhavarna på större skepp vid denna tid benämndes, och dels skeppare på de mindre. Bemanningen i övrigt anskaffades genom värvning av sjöfolk såväl i som utom landet samt, då denna källa vid de stora rustningarna på 1560-talet sinade, helt enkelt genom utskrivning. Kunde det erforderliga antalet detta oaktat ej fyllas, återstod ju alltid möjligheten att ombord kommendera knektar. Bemanningsfrågan var alltid av svårlöst art, ej minst på grund av de betydande luckor, som esomoftast uppstodo bland besättningarna genom de svårbemästrade sjukdomar, vilka oundvikligen uppkommo som en följd av otjänliga dietförhållanden och bristande hygien.

Svenska flottans lysande period på 1560-talet fick ett brått slut. Med utbrottet av Eriks slumrande sinnessjukdom började nämligen en tillbakagång, som stadigt fortsatte under hans närmaste efterföljare på tronen. Ett och annat större skepp blev visserligen under de första åren av Johan III:s regering framställt, men därefter gav man tappt och inskränkte byggandet till att omfatta enbart småfartyg, mestadels galejor och roddjakter för hovets räkning. Vi stå nu redan mitt uppe i en *förfallets period*. Över huvud taget visade Johan ytterligt ringa intresse för sjövapnets vidmakthållande, och denna inställning torde i sin mån hava bidragit till att han 1569 överflyttade utövandet av det direkta befälet över sjöväsendet med alla dess anstalter till en ständig översteamiral. Som den förste innehavaren av detta ämbete, Klas

Eriksson Fleming, tillika konungens ställföreträdare i Finland, i kraft av sin befattning med flottan dit överförde en betydande del av denna, bidrog den sålunda uppkomna splittringen att ytterligare reducera flottans stadigt sjunkande slagkraft.

Under det att dubbelkonungen Sigismund från sin polska tron, förklarligt nog, ej mäktade uträtta något väsentligt till gagn för svensk sjömakt, gjorde däremot den honom påtvingade representanten i hemlandet och senare efterträdare, hertig Karl, vackra insatser till förhindrande av detta vapens fortsatta försumpning. Till den ändan lät han upprätta ett flertal nya varvsanläggningar i såväl Sverige som Finland och tog med stor energi itu med nybyggnad av fartyg därsammastädes. Härvid åtnöjde han sig emellertid med att framställa skepp av mindre lästetal och lade särskilt an på byggandet av för kust- och skärgårdskrig särskilt lämpade småfartyg. För denna begränsade uppgift var också den av Karl skapade nya flottan under inbördeskriget samt rysk-polska fejderna tillfyllest, men då det längre fram gällde att möta danskarnas i genomsnitt större och starkare örlogsskepp, skulle det visa sig, att den trots sitt stora antal enheter ej höll måttet.

Detta oaktat kan Karls regeringstid för sjövapnets vidkommande med allt fog betecknas såsom en *återupprättandets period*.

Från Karls regemente är vidare att anteckna, hurusom härunder de hittills ombord mera tillfälligt kommenderade hövitsmännen avlöstes av mera permanent tjänstgörande kaptener. Översteamiralen ersattes vid införandet av de fem höga riksämbetena i seklets början av en riksamiral, som tillerkändes väsentligt större befogenheter, än vad som tillkommit hans företrädare, och vid vars sida som biträde ställdes en underamiral. Detta hindrade emellertid icke den härsklystne och hetlevrade Vasasonen att titt och tätt falla sin förtroendemän i ämbetet, därvid ofta förlöpande sig genom grova och förolämpande utlåtelse i såväl tal som skrift. Den omständigheten, att han, i likhet med brodern Erik, vid minsta krigisk motgång var färdig att avlägsna den härför utsatta befälhavaren utan att lämna denne tillfälle att förklara sig, vittnar icke fördelaktigt om hans militära ledarebegåvning.

Den av stamfadern så framgångsrikt igångsatta sjöfarten på utländska farvatten hade under de honom närmast följande regenterna krympt ihop till en ren obetydlighet. Här erfordrades verkliga krafttag för att åter länka in denna viktiga näring i sina banor. Men det blev först under en kommande period, som sådana skulle komma till synes och göra sig gällande.

Vid den svensk-danska unionens likvidering under åren 1521—23 spelade sjömakten för båda parterna en högst framträdande roll. Det var sålunda först sedan Gustav Vasa genom köp och förhyrning lyckats förvärva tidigare omtalade skepp från Lübeck, som han med denna lilla flottas tillhjälp såg sig i stånd att för danskarna avskära de för hållandet av vederbörliga positioner i Sverige så oundgängligen erforderliga sjöförbindelserna. »Hade icke de skepp varit», intygade Gustav själv i sitt beryktade tal till ständerna efter konungavalet 1523, »hade konung Christian haft tillfälle att undsätta Stockholm, Kalmar och Finland och hade på denna tiden icke varit i svenske mäns händer, som de nu Gud dess lov äro». Det hade för sådant ändamål visat sig ej vara tillfyllest med den flottilj skärgårdsfartyg, som blivit improviserad i Stockholms norra skärgård och där, ej utan en viss framgång, sökte kontrollera sjöförbindelserna med Finland. Utan härför hade fordrats verkligt sjögående fartyg, sådana som de lybska, för att medgiva flottans uppträdande i alla delar av Östersjön, vilket ju, visserligen i

form av bioperation, också skedde genom en omedelbar framstöt i de danska farvattnen — detta till stort förfång för Christians vacklande ställning inom eget rike.

Vid de följande striderna om Gotland och de i samband därmed gjorda försöken att komma till rätta med Norbys sjöröverier, kom sjövapnet självfallet att framstå som den slutligt avgörande faktorn. Den som för tillfället innehade överlägsenheten på Östersjön behärskade jämväl detta havs pärla, och när Norbys flotta äntligen under Blekingekusten slagits ur sjön, var »den baltiske amiralens» saga också all på detta element.

Men även under den i sådant avseende allt för litet uppmärksammade grevefejden gjorde svenska flottan en insats av så djupgående natur, att dess betydelse knappast kan överskattas. Det var nämligen icke allenast lybeckarnas tryckande merkantila förmyndarskap över riket, som bröts genom Måns Somes segrar, utan hela Nordens yttre och inre förhållanden blevo genom resultatet av denna kraftmätning för en lång tid framåt reglerade. I denna kampanj deltog visserligen även fartyg av främmande nationalitet på Sveriges sida, men det var, märk väl, under svenskt överbefäl och huvudsakligen med svenska vapen som densamma så framgångsrikt genomfördes.

Utan att förfoga över härför lämpade fartyg hade Gustav Vasa över huvud taget ej alls sett sig i stånd att företaga det krigståg mot Ryssland, som med så stora förhoppningar igångsattes 1555, men som på grund av diverse olyckliga omständigheter fick ett allt annat än tillfredsställande förlopp. Häri hade emellertid flottan, som för första gången trängt upp längs Nevafloden till Ladogasjön, föga del. Man hade dock fått sin uppmärksamhet riktad på sjöoperationernas stora möjligheter och betydelsefulla uppgifter vid varje vapenskitte med den östra grannen. Och gömt var icke glömt.

Att nordiska sjuårskriget ej slutade lyckligare för Sverige än vad som blev fallet, kan lika litet läggas flottan till last. Tvärtom förmådde densamma att år efter år hålla Danmarks och Lübecks förenade sjöstridskrafter i schack — ja, till och med vid ett par tillfällen i grund besegra dem — ända till den olyckliga stund, då överhandtagande inre oroligheter började utöva sin paralyserande verkan på svensk krigsledning. De tre år, under vilka Klas Horn anförde flottan, kunna också med fullaste fog betecknas såsom de mest lysande i våra marina hävder. Fiendens färger voro då så gott som alldeles bortsopade från Östersjön, och hade endast Erik varit mannen att på landfronten fullfölja sina strategiskt riktigt uppgjorda planer på åstadkommande av samverkan mellan här och flotta, hade kriget förvisso fått en annan utgång. Så länge de skånska landskapen befunno sig i danskarnas händer, hade flottan emellertid föga gagn av sitt herravälde i motståndarens egna farvatten. Det var på uteblivandet av en beräkнад samverkan mellan här och flotta som Eriks krigföring strandade. Mycket hade dock kunnat vara annorlunda, om konungen efter de förenade flottornas katastrof på Visby redd sänt Horn med svenska flottan till Köpenhamn i stället för att, som nu skedde, beordra amiralen att med skeppsbesättningarna tåga till Halland för att belägra Halmstad! Här var ett tillfälle till en löftesrik separat aktion från flottans sida, som förblev outnyttjat.

Så länge Sigismunds trogne anhängare i Finland, Klas Fleming d. ä., där disponerade över huvudparten av flottan, kunde denne garantera sin huvudman en något så när tryggad förbindelse mellan de båda unionsrikena. Sedan den finska eskadern emellertid blivit slagen vid

Åland och spillrorna av densamma injagats i de finska skären, övergick kontrollen över Östersjön helt till hertigen, som visste att klokt använda sig härav genom att innestänga Sigismunds improviserade polska flotta i östgötaskären. Besegrad till lands och avskuren från reträtt sjövägen, återstod för Sigismund nu ej annat än att falla till föga. Och att han längre fram ej fullföljde sin plan på att ännu en gång med vapen i hand återvända till fosterjorden kan helt tillskrivas den respekt Karls flotta, numera förenad, förmådde ingiva.

Då Polen ej förfogade över någon krigsflotta värd detta namn, blevo de fortsatta krigsoperationerna mot detta rike nästan uteslutande förlagda till lands, och för flottan gavs på den grund ej tillfälle att deltaga annat än i och för trupptransporternas säkrande över Östersjön. Vid sidan härav fann den dock en ej oviktig användning för vissa hamnars spärrande. Särskilt voro Rigas förbindelser långa tider avskurna till stort förfång för de polska truppernas förseende med krigsförnödenheter från västra Europa. Denna vår flottas blockadtjänst, genom sin natur så litet ägnad att draga den yttre uppmärksamheten till sig, är nu såsom alltid förtjänt av att väl ihågkommas, då den representerar en mycket avsevärd post på sjövapnets creditsida i det, som regel vid sidan av de rent militära operationerna pågående handelskriget.

Frånsidan av Johan III:s majestätssigill från år 1571 med riksvapnet. Karolinska institutet.

ÅREN 1612 - 1679

FRÅN KALMARKRIGETS UTBROTT TILL
KARL XI:S ENVÄLDE

SVERIGES UTRIKESPOLITIK ÅREN 1612—1679

DET YTTRE LÄGET: FÖRUTSÄTTNINGAR OCH FRAMTIDSLINJER.

På tre yttre fronter, mot Danmark, mot Ryssland och Polen, hade Gustav Adolf från början att kämpa. Men bakom dem öppnade sig nya, ovissa horisonter. Sigismund i Polen var en stridbar utpost till den expansiva katolska ideologi, som politiskt i främsta rummet bars upp av kejsaren i Wien och den spanske kungen i Madrid. Inom det tysk-romerska riket hårdnade motsatserna mellan katolskt och protestantiskt väsen. En del protestantiska ständer hade samlat sig i »Unionen» (1608), året därpå följde av den katolska »Ligan». Händelseutvecklingen söder om Östersjön kunde aldrig lämna Sverige likgiltigt. Men fejden med Sigismund gav den en särskild vikt. Åt andra håll väntade komplikationer av annat slag. Sveriges geografiska läge gjorde det till strandägare vid de två nordeuropeiska haven, Nordsjön med sin förgrening inåt Skagerack och Kattegatt samt Östersjön. De mäktiga handelsstaterna De förenade Nederländerna och England försummade icke att bevaka sina intressen längs vattenvägarna fram till mynningarna av de stora floder, som ha sina utlopp i Finska viken och Östersjön, och uppför dem inåt de ryska, polska och tyska territorierna. Maktavvägningen mellan Sverige och Danmark och mellan dem och de potentater, som voro herrar över dessa floder, angick dem på det närmaste. Det var framför allt De förenade Nederländerna, som vid denna tid här spelade en dominerande roll. Sverige, Danmark och Nederländerna drevos, trots gemensamma protestantiska intressen i den allmänna europeiska kulturkrisen, under årtiondenas lopp av maktpolitiska och kommersiella bevekelsegrunder i skiftande kombinationer till ödesdigra inbördes kollisioner. Längre bort i västra Europa mötte å andra sidan en katolsk makt, som av politiska skäl i vissa sammanhang kunde bereda viktiga anknytningspunkter för den nordeuropeiska protestantismen i dess kampställning mot den tyska Ligan och mot kejsaren i Wien. Det var Frankrike, som sökte bryta sig ut ur den hårda politiska belägring, som de österrikiska habsburgarna genom sitt landinnehav vid övre Rhen och habsburgarna i Madrid genom sitt välde söder om Pyrenéerna, över Franche-Comté och över de spanska Nederländerna slog runt omkring det. Redan Karl IX hade haft blicken öppen för de möjligheter till allians, som här erbjödo sig. Det skulle dock dröja länge, innan de förvandlades till praktisk politik. Upp till Norden föll stundom också skuggan av det turkiska väldet nere i sydost, någon gång t. o. m. dryftat som bundsförvant mot kejsaren och papismen.

Dessa drag präglade den utrikespolitiska värld som nu mötte Gustav Adolf. Vid hans sida stod den myndige rikskanslern Axel Oxenstierna. Deras första uppgift blev att befria riket ur den danske kungens hårda grepp om strupen.

DANSKA KRIGET. FREDEN I KNÄRED 1613.

Brottningen med Danmark blev kort men bitter. Älvsborgs viktiga fäste kapitulerade (i augusti 1612). Men Gustav Adolf greps ej av misströstan utan beredde under flera fälttåg svårigheter för kung Christian. Hans uthållighet var icke fåfäng. Nederländerna och England, som ej hade någon fördel av ett danskt allenavälde i Norden, blandade sig i leken genom diplomatiska aktioner. Under deras bemedling slöts freden i Knäred den 20 januari 1613. Kärnpunkten i uppgörelsen innebar, att Sverige skulle återfå Älvsborgs fäste, men först sedan det (inom sex år) betalat Danmark en för det ekonomiskt outvecklade, kapitalfattiga landet oerhörd tribut av en million riksdaler. Det var en tung fred. Men riket var räddat. Gustav Adolfs första stora uppgift var löst. Den danska aktionen för att återupprätta det välde, som gick förlorat 1521—23, hade lidit skeppsbrott. För sämjan och samarbetet i Norden hade detta krig och denna »fred» de beklagligaste verkningar. Efter den betan var »jutehatet» ett outplånligt element i svensk opinion och i svensk utrikespolitik, lika djupt rotat som någonsin vederviljan mot papisterna. Från 1611—13 års krig går en omisskännlig linje fram till Brömsebrofreden och Karl Gustavs danska krig. Den olyckliga fejden försvagade också Nordens lutherska folk i kraftmätningen med katolicismen. Dess konsekvenser gingo hårt ut över protestantismens sak på kontinenten.

DEN SVENSK-HOLLÄNDSKA ALLIANSEN.

Efter uppgörelsen med Danmark kunde Gustav Adolf gå vidare till lösningen av de övriga uppgifter, som tidsläget anvisade. Men med 1611 års erfarenhet i färskt minne var han angelägen att först trygga sig mot överfall i ryggen. Det avslutade kriget hade ådagalagt en intressegemenskap med de protestantiska Nederländerna, med vilka han också (år 1614) avslöt en defensiv allians. Denna förbindelse blev för Gustav Adolf av den största betydelse. Han fick därigenom tillträde till den rika holländska kapitalmarknaden, vars krediter han behövde för att kunna inom överenskommen tid betala den väldiga skulden till Danmark och för att finansiera kriget i Ryssland. Kontakten med Holland blev fruktbar även i många andra hänseenden. Nu började snart den invandring av köpmän och industriella företagare av holländsk börd eller med holländska förbindelser, som skulle spela en så stor roll vid nydaningen av Sveriges ekonomiska liv. Till denna krets av kapitalister hörde bl. a. Louis De Geer. Den svenska legationen i Haag blev en viktig nyhetsförmedlare och begynnelsen till en rikt förgrenad svensk diplomatisk representation i utlandet.

RYSKA KRIGET. FREDEN I STOLBOVA.

Sveriges engagement i Ryssland hade börjat, då Karl IX sände trupper över gränsen i öster för att schacka kung Sigismunds försök att under de inre striderna där ordna en rysk-polsk samverkan. Karls general, Jakob De la Gardie, hade 1611 på sommaren förmått Novgorod att förklara sig berett att till rysk tsar välja en av den svenske kungens söner. I början av 1613

WIJ CHRISTIAN THEND FJERDE, MED GUDTZ NAADE, DANMARCKIS, NORGIS, Wendis och Gottis Konning: Hertug vdi Sleszuigh, Holsten, Stormaren och Ditmersken: Greffue udi Oldenborg och Delmenhorst, Tilbiude och kundgiöre, thend stormegtige, höigborne Furste och Herre, Her Carll den Niende, Suerigis, Gottis och Wendis Konningh, woris Naboe, at efftersom Eders K(iæ)r(lig)h(ed) nocksom witterlig er, huor troligen wi Eders Kr:hz haffuer aduarett vdi woris paa tryck vdgangne Patenter, till menige Swerrigis Rigis Raad och Stender, att Eders Kr:hz wilde holde sigh fra de ting, som wore Rigers höighed och Kongelige Reputation kunde komme til forklenering huilcket i Ingen maade haffuer hosz Eders Kr:hz kundet frugt skaffe, Men wed den Euiguarende Stetinske fritzfordrags Idelige Repetering, formener osz att wille opholde, Och osz tillmoder at henwiise och deszemellom den Ene thid efter den anden farer fortt, med Ny titell, Med priuilegia att vdgiffue vdi wort Rige Norge, med Blockhusz at lade bygge dersammestetz. Vdi lige maade, at plöndre wore vndersotte, och dennom deris godtz at fratage, saa som och den gemehne söefarende mand, paa det Rigiske, Churiske och Österske forwand, største skade och affbreck at tilföige. Och endog wi her till haffuer brugt de middell, som dett Stetinske fordrag vduiser, Och inttet haffuer der med vdrettet, Da kand wi intet andet der aff Concludere, End att Eders Kr:hz Jo haffuer slett bag dörren satt, ald Nabolig Wenskab, som disse Konninger lenge emellom weritt haffuer. Och Effterdj wie Eders Kr:hz tilforne solenniter derom haffuer paamindt, Och som forskriffuet staar, intett der medt Vdrettet. Da haffue wi med wore elsk. Rigens Raad besluttet, at paaföre Eders Kr:hz, och Suerrigis Rigis vndersaatte, saa mange som Eders Kr:hz her vdi erre tillgedaen och fölagtige, En obenbare Krig och Feide, till land och wand, vdi huis fiendlige maade dett skee kand, Och dett vdi werck stille, Effter som dett en Loffligh Konge och potentat, Och en Redlig Krigsmand wel ahnstaar. Huilcket wi Eders Kr:hz vdi tiide, wed nheruerrendis Herold wilde giffue tilkiende. Och wille wi her med for den Aldmeg:te Gud vdi Himmelen, for Rom: Keij:Maiestat, for alle Koninger, Chur Förster, Herrer, saa Well som och Respublicker, Solenniter haffue protesteret och osz vndshyldiget, at wi till denne feide att begynde, er höigligen aff Eders Kr:hz foraarsaget, Och icke den haffue kundtt forbij gaa, vden wi en pardt aff wore Rigers prouintzer och deszen höighed wilde miste, ombere och osz fratage lade, Huilcket ingen Erligh och Lofflig Herre beuilger eller tilsteder. Huad nu for Vleilighed, Vlycke och skade her aff kand foraarsagis haffuer Eders Kr:hz at forsuare for Gud Almeg:te Och icke osz, Men sig Selffuer, och Sine trotzige och Onde forsett (formedelst Huilckett Eders Kr:hz sigh dett Enne Aar effter dett andett osz paa Nöd haffuer) att thilshriffue. Giffuit paa Wortt slott Kiöpenhaffn den 4. Dag Aprilis Aar Ett Thusind, Sex Hundrit paa det Elffuete Vnder wort Signett.

CHRISTIAN (manu propria).

voro möjligheterna till ett sådant val så gott som förslutna. Alla drömmar därom grusades, då kosackernas horder genomdrevo, att en medlem av en inhemsk familj, Mikael Fjodorovitj Romanov, korades till härskare. I Stockholm kunde detta bäras med jämnmod, eftersom därmed även kung Sigismunds planer på en rysk-polsk förbindelse stäcktes. Den hade förbytts i ett ödeläggande krig. Men Gustav Adolf, som med allt skäl misstrodde sin ryska granne, reste krav på en stark förbättring av gränsen, en förbättring, som tillika kunde giva ekonomisk kompensation för alla de offer, som fälttågen i Ryssland kostat. Ryssen värjde sig tappert, men tröttkörd av de långa inre striderna, betryckt av kriget mot Polen och påverkad av diplomatiska föreställningar från Nederländerna och England, vilkas ryska affärer stördes av vapenskiptena, bekvämade sig moskoviten till en fred, avslutad i Stolbova den 27 februari 1617. Den strategiska förbättringen av gränsen blev stor. Av sina erövringar fick svenska kronan behålla Kexholms län, som inneslöt den nordvästra hälften av Ladogasjöns stränder i ett mäktigt grepp och därmed spärrade vägen från öster, norr om detta hav, in emot Savolax och Österbotten. Därutöver inhöstades också det egentliga Ingermanland, d. v. s. de vidsträckta områdena mellan Kexholms läns sydgräns tvärs över Karelska näset fram till Estlands östgräns, omfattande bl. a. Nevans floddal. Därmed var den utfallsport till havet, som Teusinafreden 1595 lämnat öppen för ryssarna, stängd. Freden med det försvagade Ryssland bestod, trots många slitningar, i mer än en mansålder. Den gav Sverige fria händer för de nya värven i söder. De måste fullföljas, innan de sekelgamla försvarsuppgifterna mot grannen i öster åter bleve aktuella.

Några få år efter Kalmarkrigets slut utförde holländaren Karel van Mander på Christian IV:s uppdrag teckningarna till en gobelängsvit för Frederiksborgs slott. Huvudparten av dem återgävo scener från Kalmarkriget, en märklig bildsvit, som visserligen både 1658 och senare väckte ond blod bland svenskarna, vilka i Roskildefreden utverkade att de skulle »overstryges» såsom varande »til Spot og Vanære for Sverrig», men som i våra dagar skulle varit av enastående kulturhistoriskt värde. De finnas inte längre — de gingo förlorade vid Frederiksborgs brand 1859. Men kort dessförinnan avtecknades bl. a. ovanstående scen av F. C. Lund, som på detta sätt bevarat van Manders liffulla bild av den danske kungen, mönstrande sina trupper utanför Kalmar slott, som reser sig i bakgrunden.

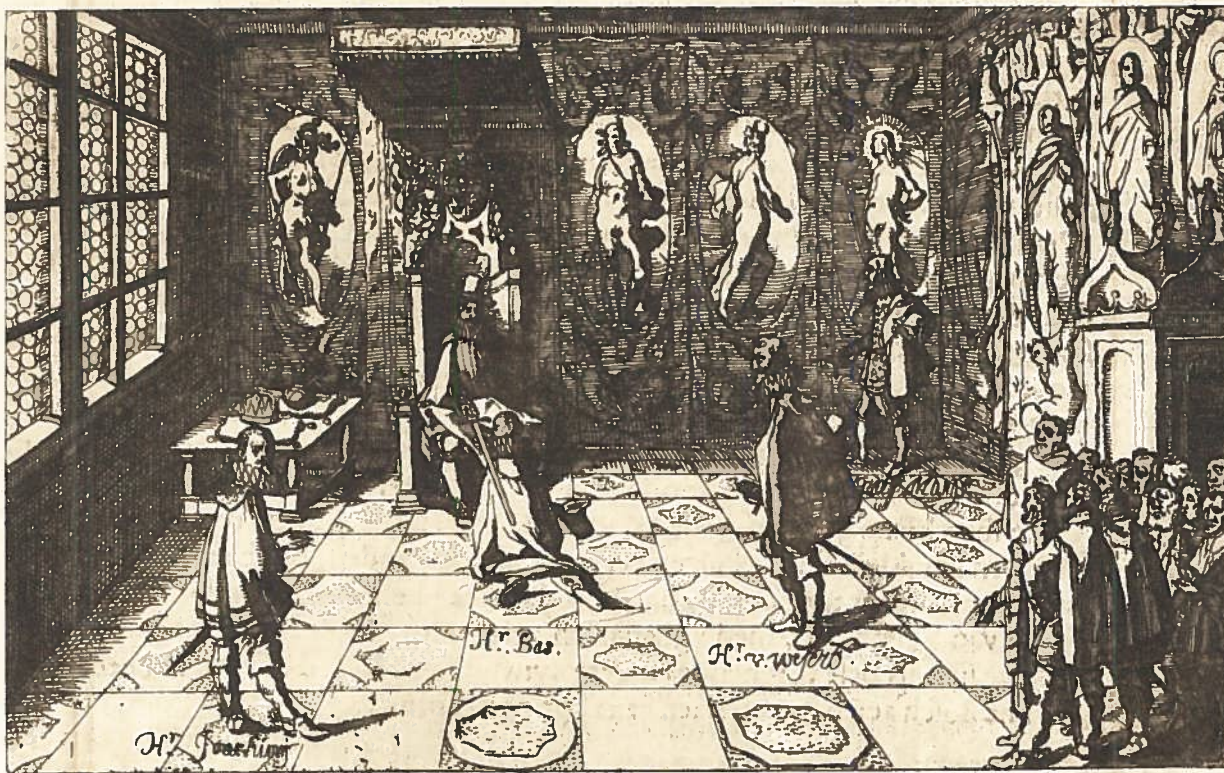
Jakob Pontusson De la Gardie, som lärt den moderna krigskonsten under ingen mindre än Moritz av Oranien och själv blev en av Gustav II Adolfs lärare i fält, inleder den lysande raden av stormaktstidens svenska fältherrennellen. — Oljemålning av okänd konstnär 1606. Gripsholm.

DEN POLSKA FEJDEN LEDER TILL KRIGET I TYSKLAND.

Under fredsåren efter 1617 slutbetalades skulden till Danmark (1619). Det var högst på tiden, att Sverige blev fritt från sin stränge fordringsägares anspråk. Ty på kontinenten hade den långvariga friktionen mellan katoliker och protestanter framkallat en explosion, som snart tände det allmänna kriget inom det tysk-romerska riket, det krig, som växte ut till det trettioåriga. Det var evangeliska element inom det stridbara böhmiska folket, som år 1618 revolterade mot sina katolska herrar i Wien för att året därpå till konung välja den unge kurfurst Fredrik av Pfalz, ett land, som ända från början varit centrum i den protestantiska »Unionen». Stödd på sina rika arvländer, på en samverkan med sina blods- och trosfränder i Madrid och på »Ligan», fördrev kejsaren den tilltagsne pfalzaren (slaget på Vita berget 1620) och berövade honom hans kurfurstevärdighet. Den katolska världen vädrade morgonluft. Äntligen skulle Guds hämnande rättfärdighet drabba kättarna. Det

gick en våg av oro genom Tysklands protestanter, som meddelade sig till deras trosförvanter långt utanför rikets gränser.

Gustav Adolf manade ivrigt sina tyska vänner till samverkan mot faran från Wien. Genom sitt giftermål, på hösten 1620, med en syster till kurfursten av Brandenburg, Maria Eleonora, hade han ju fått en nära personlig förbindelse med hovet i Berlin. Men om han hyst något hopp, att detta skulle ge upphov till en politisk samverkan, så blev han besviken. Hans svåger kurfursten hade genom arv blivit hertig i Ostpreussen, som lydde under Polens krona, åt vars innehavare han sålunda var vasall. Han ville icke kompromettera sig i sin länsherres ögon genom samverkan med Gustav Adolf och hade i själva verket blott motvilligt godtagit systemens gifte med honom. Förbindelsen Brandenburg—Ostpreussen skulle bli ett svårt bekymmer i Sveriges hela politik under många årtionden. Men Gustav Adolf sökte på många andra håll skapa en »evangelisk allians» för att spärra vägen för kejsaren och ligan. Han förhandlade om saken både med Holland och England. Även med det katolska Frankrike, vars ledare (från 1624) kardinal Richelieu, med ängslan såg vådorna ur fransk maktpolitisk synpunkt av kejsarens framgångar i Tyskland, hade Gustav Adolf kontakt. Dessa förhandlingar irriterade på det högsta kung Christian i Danmark, som bl. a. fruktade, att svenskarna skulle få en maktställning i hans rygg. Han beslöt att så att säga genskjuta Gustav Adolf på hans väg och kastade sig illa förberedd år 1625 ut i kriget mot ligans general Tilly och kejsarens general Wallenstein. Resultatet blev förfärande. Slagen av den förre vid Lutter am Barenberge (i augusti

Ett samtida kopparstick — ur Anthonis Goeteeris, »Journal över den holländska beskickningens resa till de svensk-ryska fredsunderhandlingarna i Diderina 1615—1616 (1619) — ger en intressant glimt från de goda diplomatiska relationerna mellan Nederländerna och Sverige. Här ses den unge Gustav Adolf ge audiens för beskickningen och med dyrbara presenter visa de holländska herrarna, av vilka den ene på bilden ses emottaga riddarslaget, sin nåd.

1626) förjagades han av ligans och kejsarens härar ur Tyskland och fördrevs även från Jylland (1627). Wallenstein utbredde hastigt sina positioner längs Östersjökusten. Han besatte Wismar med dess präktiga hamn. Han ville här bygga en bas för en kejsarlig örlogsflotta och lät tilldela sig värdigheten av »amiral över det oceaniska och baltiska havet». Han började belägra Stralsund, varifrån Odermynningarna kunde behärskas. — Kung Christian hade i första förskräckelsen accepterat förhandlingar med sin gamle arvförde Sverige och år 1628 rent av ingått försvarsförbund med Gustav Adolf. Det var från hans sida ett skickligt taktiskt grepp. Sedan kejsaren och ligan, oroad av denna förbindelse, bjudit honom billiga villkor, vände han Sverige ryggen och slöt fred i Lübeck (i maj 1629).

Vid denna tid tycktes den katolska saken tryggad och kejsarens framgång fullständig. Nu utfärdades det ryktbara kejsarliga restitutionsskiktet (i mars 1629). Däri befallde han, att en mängd s. k. andliga områden, som sedan mitten av 1500-talet kommit i protestantiska händer, skulle återföras i katolsk besittning. Det innebar en fullständig revolution i maktbalansen mellan katoliker och protestanter i Tyskland. En mängd viktiga anknytningspunkter för Sveriges politiska förbindelser skulle därmed gå förlorade, eller åtminstone skulle en rad protestantiska ständer, som i sin ägo haft sådana »andliga områden», livsfarligt försvagas. En kejsarlig flotta i Östersjön och vidsträckt, hittills protestantiska områden inom Tyskland lagda under katolskt-kejsarligt protektorat — det var det ur svensk synpunkt hotfulla framtidsperspektivet.

Gustav Adolf hade under allt detta icke låtit tiden gå sig ur händerna. Då de evangeliska makterna icke ville eller kunde lyssna till hans maningar och anbud om en samling under hans

ledning på tysk mark, hade han energiskt återupptagit sina mellanhavanden med Polen. Den katolskt-kejsrerliga framstöten mot norr hade han besvarat med protestantisk-svensk framstöt i motsatt riktning. År 1621 tog han Riga. Under de följande åren fullbordade han under en följd av flottexpeditioner och härtåg erövringen av Livland. 1626 var den så gott som fullständig. Han stannade icke därvid. På sommaren 1626 började han rikta sina angrepp mot Weichsels mynningar. Mot restitutionsediktet av mars och Lübeckfreden av maj 1629 kunde han ställa stilleståndet i Altmark i september samma år, till vilket det utmattade Polen såg sig nödsakat. Stilleståndet, som skulle räcka i sex år, gav honom herraväldet över viktiga områden, inneslutande de betydelsefulla städerna Memel, Pillau, Braunsberg och Elbing med deras rikt givande tulluppbörd från en omfattande handelstrafik.

KRIGET I TYSKLAND: TILL SLAGET VID LÜTZEN.

Den 26 juni 1630 landsteg Gustav Adolf på Usedom. Det viktiga steget var grundligt förberett och länge diskuterat med rikets råd och ständer. Det hade deras enhälliga stöd och bifall. De föredrogo offensiv framför en defensiv bl. a. av finansiella skäl. De svåra penningbekymmer, som de långa krigen alstrat, hade i själva verket stimulerat nationen till en *offensiv* anda i hotande yttre lägen. Skulle det bli krig, så var det bäst att få det förlagt *utanför* rikets gränser, att föda arméerna i fiendens eget land. Det blev billigast så. »Som man säga plägar», menade bondeståndet, då det vid 1629 års riksdag hade att yttra sig om planerna på detta fälttåg, »geten gnager, där han är bunden, och är eljest bättre, att vi binda våra hästar i fiendens gärdesgårdar än han i våra». I verkligheten var Sverige redan sedan ett par år tillbaka engagerat i fejden mot kejsaren. Det hade (1628) slutit ett försvarsförbund med det av Wallenstein hotade Stralsund, där Gustav Adolf lagt in en garnison. Kejsaren hade sänt en armé till Sigismunds hjälp. Kraftmätningen var oundviklig.

Det tyska fälttåget började under gynnsamma auspicer. Hertigen av Pommern förmåddes (den 10 juli 1630) till ett fördrag, som ställde hans lands resurser till Gustav Adolfs förfogande. Det förtjänar uppmärksamhet, därför att det ur mera än en synpunkt förebådade framtiden. Även efter ett fredsslut skulle Pommern stå under svenskt protektorat, ända till dess att Sverige fått fullt vederlag för alla sina krigskostnader. Det svenska kravet på gottgörelse (»satisfaktion») och säkerhet för denna (»assekuration») skulle bli ett viktigt moment i de följande årens förhandlingar. Men saken komplicerades därigenom, att kurfursten av Brandenburg av den gamle barnlöse pommerske hertigen var insatt som arvinge till hans land. Det inskrevs nu i traktaten, att kurfursten icke skulle få tillträda arvet, förrän han godtagit Sveriges kompensationsfordran. Till den konflikt, som redan förefanns mellan Sveriges och Brandenburgs intressen i Ostpreussen, kom nu också dragkampen om Pommern och därmed om makten över Odermynningen. Den friktionen skulle bli ett viktigt ledmotiv i nordeuropeisk historia under bortåt två sekler. Den skulle giva upphovet till mer än ett »pommerskt krig».

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Detta berömda porträtt av Gustav II Adolf är, fastän osignerat, med stor säkerhet ett verk av Frankfurtkonstnären Mattheus Merian, som i sin hemstad säkert haft tillfälle att på nära håll se kungens person. Han är klädd i silvergalonerad s. k. polsk rock, ett modeplagg, som var vanligt i det förnåma Europa åren kring konungens död. Något psykologiskt inträngande porträtt har konstnären emellertid ej åstadkommit med denna målning av den i själva verket livlige och temperamentsfulle Vasafurstens. I fönsteröppningen ser man trupper på marsch över en bro — troligen är det svenskarna i Frankfurt a. M. — Skokloster.

Gustav II Adolf. Oljemålning av Mattheus Merian. Skokloster.

Riga några år före dess erövring av Gustav II Adolf. Konstnären — Nicolaus Mollin — ger en mycket livlig bild av sjöfarten på den blomstrande handelsstaden. Om några svenska fartyg befinna sig bland de på bilden synliga är svårt att avgöra — men från 1621 blev staden vid Düna en av hjärtpunkterna i det svenska väldet och svenska fartyg allt mera dominerande i dess hamn.

Den största framgången för Gustav Adolf under den första krigsvintern låg dock på det storpolitiska, allmänt europeiska planet. Kardinal Richelieu, som visserligen var god katolik och med hård hand slagit ned de kalvinistiska hugenotternas separatistiska förehavanden, såg där- efter sin främsta utrikespolitiska uppgift i en sprängning av den gamla inringningen av Frank- rike, som det nära samarbetet mellan hoven i Wien och Madrid innebar. För detta ändamål ville han skapa en fransk intressesfär öster om Rhen och för sina syften exploatera den sven- ska aktionen i Tyskland till kejsarmaktens skada. Efter segslitna förhandlingar kom omsider ett svenskt-franskt förbund till stånd i Bärwalde den 13 januari 1631. Fördraget, som slöts på fem år, gav Sverige betydande vinster, trots att Frankrike icke självt framträdde som krigfö- rande part: årliga subsidier på 400,000 riksdaler samt försäkringar om Östersjökustens befrielse från kejserliga militära anläggningar, om de fördrivna evangeliska ständernas återinsättande och om gemensam fredspolitik. Att Sverige å andra sidan förpliktade sig att underhålla en stark krigsmakt, var en självklar sak; det måste det göra i alla fall, om kriget skulle föras till ett lyckligt slut.

Till Bärwaldetraktatens stora fördelar hörde tvivelsutan det starka tillskott i Sveriges all- männa prestige, som den medförde. Sverige hade gått ut i kriget diplomatiskt isolerat. Den isoleringen var bruten. För den danska regeringen var fördraget en maning till varsamhet i förhållandet till den svenska. Nu kunde också de myndiga herrarna i Nederländerna obser- vera, att det för deras forne skyddssling i Norden fanns andra vägar att gå. Då det holländsk- svenska avtalet av år 1614 år 1629 hade utlupit, hade de, som med bekymmer sett Sveriges herravälde utsträckas även över Weichsels mynningar, icke förnyat detsamma. Den holländ- ska orienteringen i svensk utrikespolitik hade nu fått en medtävlare. Konkurrensen mellan en »axel» Stockholm—Haag och en »axel» Stockholm—Paris skulle sätta djupa märken i det 17:e seklets historia.

Framgången svek däremot konungen, då han sökte samla Tysklands ledande protestantiska makter till det stora befrielseverket. Kurfurstarna i Brandenburg och Sachsen sågo i honom en

A. S. Nicoläus. B. S. Jacob. C. S. Marien.
 D. S. Carbarinen. E. S. Ioannes. F. Das Rathhaus.
 G. Drey feur so mit fließ in der Stadt ange-
 legt worden, damit die Keyserliche von Sturm
 angeleckt. H. Keyserliche Schanz bey der wind
 müll. I. Obristen Hülckj succurs mit 3800 man
 K. Denboth so von den Stralsundischen besetzt
 L. Das landt zu Rugen darauf das Keyser-
 liche kriegsvolk sich stark verschanzen thut.
 M. Schiff so vor der Stadt liegen.
 N. Obristen Spars kriegsvolk.
 O. Auffall auß der Stadt.

STRALSUND ein gute Hünße Statt
 Die 1628 von Friedlande blägert hat
 In Stürmen ein sehr harten Strauß

Die Burger bisher stehen auß
 O Gott den Frieden uns becher
 Und alles Vngluck von uns Wehr.

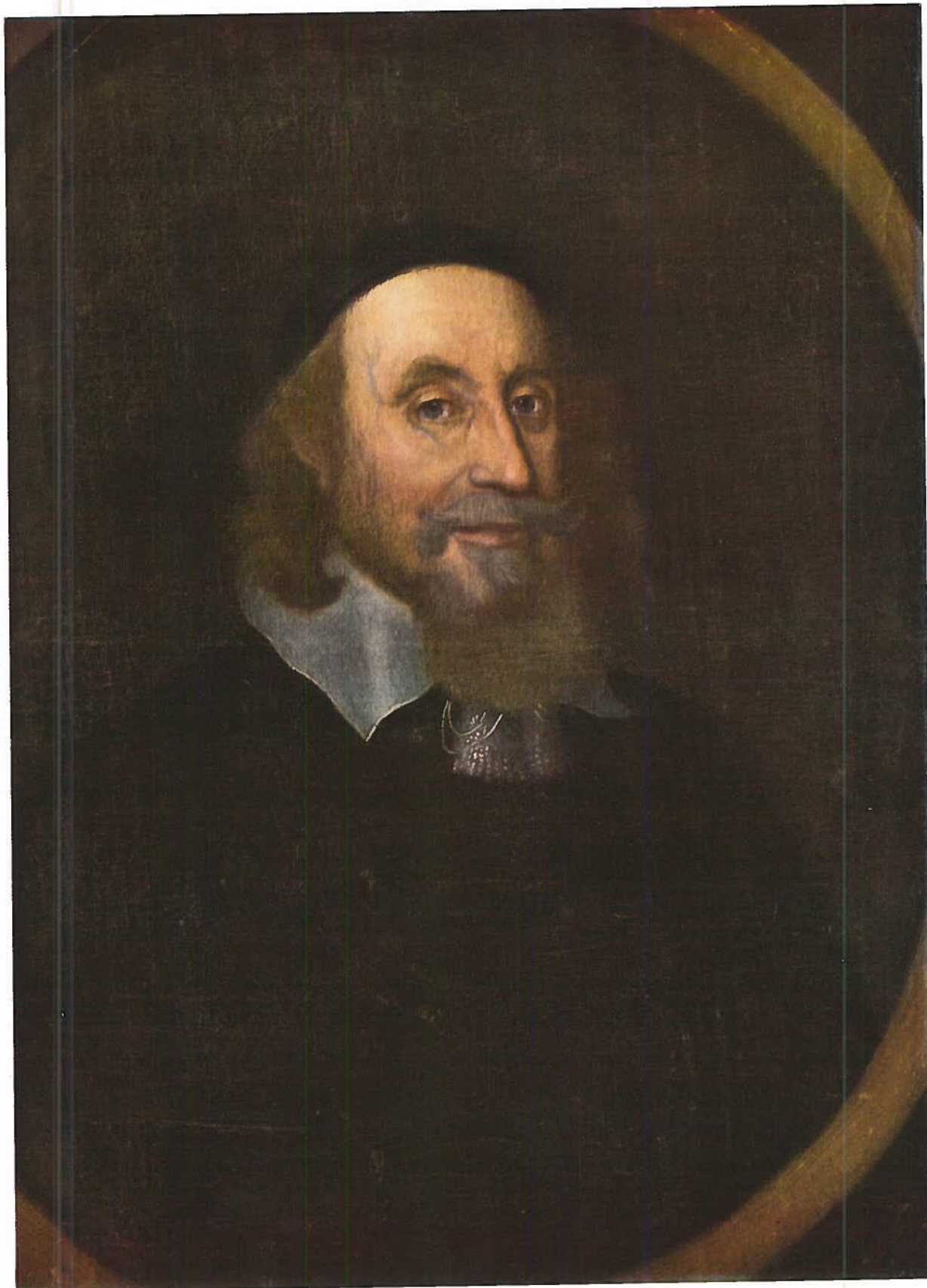
Portrait de la ville Antientique STRALSUND, avec le
 Siege fait par le General de Wallenstein, duc de Friedland.

Wallenstein belägrar 1628 Stralsund, där »amiralen över det oceaniska och baltiska havet» ämnade upprätta en huvudstation för den kejsarliga flottan. Både den danske och den svenske kungen bisprungo under sommaren den beträngda staden, vars belägring den dittills segerrike generalen med en förlust av 10,000 man efter tre månaders belägring måste uppge. Genom hjälpen dt Stralsund fick Gustav Adolf fast fot i Tyskland. — Samtida kopparstick av C. J. Visscher. Kungliga biblioteket.

obehörig inkräktare, som snarast möjligt borde visas på porten. De ville bilda ett »tredje» parti, som skulle hålla både kejsaren och svensken stängna. De spärrade Gustav Adolfs väg, då han ville bispringa Magdeburg, som belägrades av Tilly, vilken även fått befälet över kejsarens arméer. Staden intogs och ödelades. Nog skulle segraren förstå att statuera ett exempel till skräck och varnagel för alla dem, som fantiserade om bistånd från svenskarna. Men hans övermod riktade sig i främsta rummet mot den opålitlige sachsiske kurfursten, för vilken allt vidare krusande nu syntes överflödigt. På sensommaren 1631 bröt Tilly in i hans land. Sachsaren måste anropa Gustav Adolf om hjälp. De båda furstarnas arméer förenades under dennes överbefäl. Det var ett oerhört ögonblick. Det svenska nydaningsverkets resultat stod inför sitt stora prov. Provet utföll glänsande, vid Breitenfeld den 7 september 1631. Under vapenlarmet över nejderna kring Loberbäcken skedde det stora genombrottet i Sveriges historia. Allt det som därefter under många och långa år tilldrog sig på dess väg, kan betraktas som en kamp, i med- eller motgång, för att hävda och bevara den ställning, som då vanns. Det var en ovansklig ära, som inhöstades, men också en bekymmersfylld tradition, som grundlades.

Från Breitenfeld gick Gustav Adolfs färd över Thüringen och genom Mairdalen till Rhenstrakterna. Här tog han sitt högkvarter i Frankfurt. Betydande områden lade han med eröv-

Axel Oxenstierna. Oljemålning av David Beck. Skokloster.

fred med hovet i Wien. Men på någon resonlig fredsvilja hos kejsaren var nu icke att hoppas. I hans ögon liknade Sveriges läge efter Nördlingen Danmarks efter Lutter am Barenberge 1626. Både Sachsen och Brandenburg slöto fred med honom och förklarade Sverige krig. Det stora flertalet svenska erövringar gingo förlorade. Fienden agiterade bland Sveriges värvade trupper. Oxenstierna befann sig på sensommaren 1635 i Johan Banérs läger i Magdeburg. Man fann det högst äventyrligt att bägge vistades på samma plats, kringvärvda av den hotande soldatesken. Under natten till den 16 september 1635 begav sig Oxenstierna mot norr, eskorterad av ett par pålitliga skvadroner. Den svenske rikskanslern på flykt genom natt och mörker upp mot »sjökanten» — det ger en drastisk bild av läget. — I samma månad drabbades Sverige av ännu ett slag. 1629 års fördrag med Polen gick till ända. Uppskrämd av alla olycksbud, vågade regeringen i Stockholm icke vidhålla de gamla villkoren utan gav sin förhandlingsdelegation mycket vidsträckta fullmakter. Den nya traktaten avslöts i Stuhmsdorf i september 1635. Sverige avstod från områdena i Ostpreussen och därmed också från tullinkomsterna. Stilleståndet skulle vara i 26 år, men kung Vladislav, efter sin faders, kung Sigismund, död 1632 vald till hans efterträdare, vidhöll sitt anspråk på den svenska tronen. Den gamla stridsfrågan hölls i beredskap till nya tråtor. Förlusten av tullinkomsterna förvärrade Sveriges finansiella läge och bragte Oxenstierna nästan till förtvivlan.

KRIGET I TYSKLAND: SVENSKARNA PÅ DEFENSIVEN.

På sommaren 1636 lämnade rikskanslern Tyskland. Hans stålsättande viljekraft behövdes alltför väl i kretsen av hans riksrådskamrater hemma, bland vilka de många katastroferna hos en och annan framkallat en defaitistisk stämning. Hans diplomatiska uppgift blev nu att under

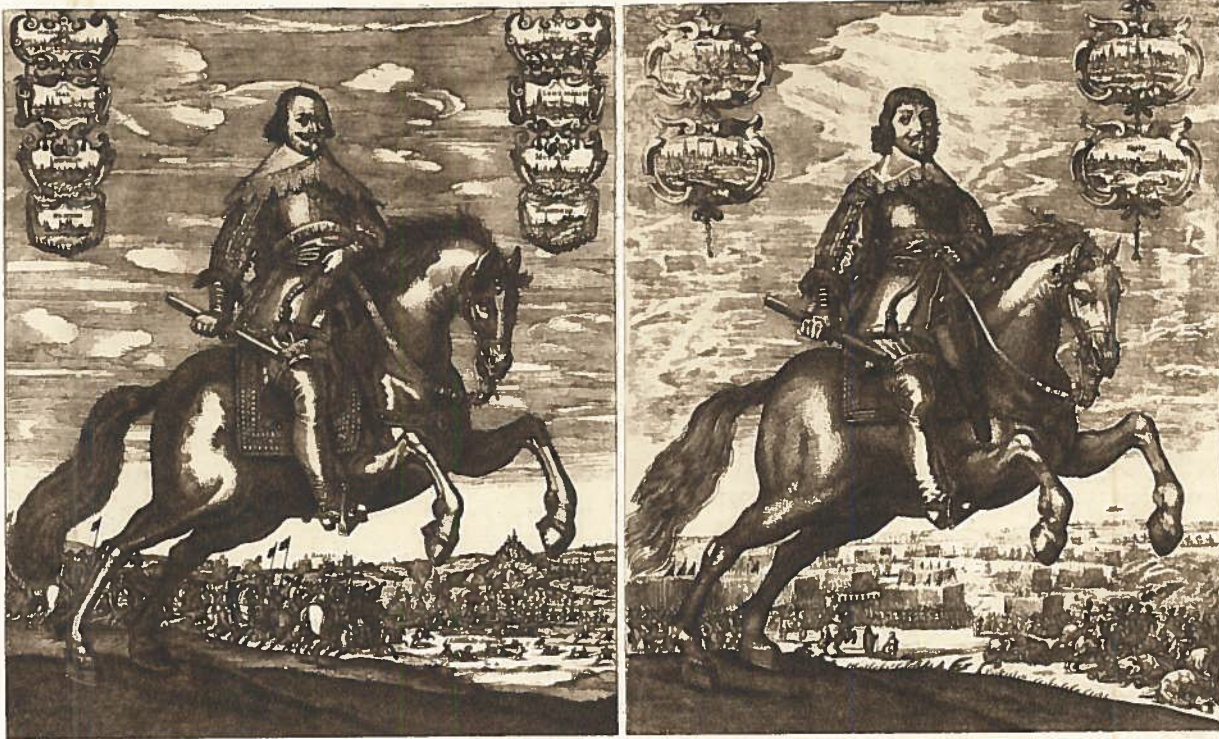

En synnerligen rik flora av allegoriska flygblad, hyllnings- och spebilder växte upp kring svenskarnas deltagande i det stora kriget. Gustav II Adolf visade sig väl behärska propagandans metoder och förstod väl värdet av det tryckta ordet och den tryckta bilden. Folkliga föreställningar om ett »lejon från Norden», som i en tid av nöd och fara skulle komma de betryckta rättrogna till hjälp, försmädde han själv och hans medarbetare ej att skickligt alludera på. På andan i ovanstående flygblad, vars text och bild i varje rad och detalj är fylld av allegoriska anspelningar, är det inte heller möjligt att missta sig. Av ett speciellt intresse är bilden av flaggan på skeppet, ur vilket det krönta lejonet stiger i land för att med svärdet i hand gå till storms mot pappens hydra; det är den nya svenska tretungade örlogsflaggan, i versen beskriven som »ett långt, gullt kors i en blå fana». — Kungliga biblioteket.

Till vänster: Gustav Horn var under konungens livstid dennes närmaste man och »högra hand» i fält. Utvärlad 1642 efter en åttadrig fångenskap, i vilken han råkade i slaget vid Nördlingen, gjorde han i danska kriget sin sista stora insats som fältherre genom erövringen av Skåne. Samtida kopparstick av J. Falck efter målning av D. Beck. — Till höger: Hertig Bernhard av Sachsen-Weimar kom redan 1631 i svensk tjänst, till en början tidvis under konungens eget direkta överbefäl; i slaget vid Lützen förde han vänstra flygeln, och övertog befälet i slaget, när konungen föll. Betydande som fältherre, hade han dock svårt att samarbeta med sina svenska kolleger och bl. a. i slaget vid Nördlingen blev denna osämja ödesdiger. Samtida kopparstick.

låtsat intresse för en fredsuppgörelse med hovet i Wien förmå Richelieu till ett nytt förbund på för Sverige acceptabla villkor. Allt hängde dock i detta djärva spel på vad den svenska armén under Banér kunde åstadkomma. Denne var nu under några år bragt på en pressande defensiv. Fienden prövade den gamla metoden att genom kringränning avskära förbindelserna med hemlandet. Men genom slaget vid Wittstock (september 1636) sprängde han inringningen. Han gjorde därpå en överdådig stöt mot söder, hotades på nytt av en spärr i norr men bröt sig väg tillbaka till Pommern (det berömda återtåget från Torgau 1637). Nu var han under en mörk tid trängd ända mot kusten. Österrikarna huserade i Pommern. Men Banérs överraskande aktiva krigföring hade tvingat kejsaren att draga trupper från fronten mot Frankrike. Richelieu, som insåg värdet av de svenska stridskrafterna i fiendens rygg, oroades av Sveriges betryckta läge. Inför risken av en fred Stockholm-Wien accepterade han 1638 ett nytt svenskt-franskt förbund på tre år, som ställde penningmedel till Sveriges förfogande. Genom en oerhörd kraftansträngning, försäljning av kronogods och skatteräntor, skaffade Sverige dessutom egna medel. Banér fick därefter ansenlig förstärkning från hemlandet. Han tövade icke att övergå till offensiven.

Johan Banér (till vänster), den svenska arméns överbefälhavare åren 1634—41, och Lennart Torstensson, som efter honom övertog högsta befälet över Sveriges förenade styrkor, två av de verksamaste ledande krafterna under Sveriges decennielånga militära expansion på kontinenten. — Samtida kopparstick.

KRIGET I TYSKLAND: SVENSKARNA ÅTER PÅ OFFENSIVEN.

Till sin häpnad såg kejsarhovet den nya svenska anstormningen. Banér, som slagit fienden vid Chemnitz (april 1639), förlade sina kvarter i Böhmen, uppenbarade sig nere i Sydtyskland och nalkades Regensburg (1641). Liksom Gustav Adolf på våren 1632 syftade han mot Wien. Ett hot mot hans långa förbindelselinjer tvang honom dock tillbaka. På återvägen drabbades han av en feber, som lade honom på dödsbädden (i Halberstadt den 10 maj 1641). Ett försök att överrumpla »det herrelösa lägret» avvisades av hans underbefälhavare vid Wolfenbüttel. Under sin rastlösa färd hade Banér fyllt sin förelagda uppgift: Sveriges position som militär och utrikespolitisk faktor var återställd. Respekten för dess vapen var i ständigt stigande. Nederländerna hade, såsom vi strax skola se, 1640 slutit en ny förbundstraktat med Sverige, närmast syftande till att hålla det opålitliga Danmark under bevakning. Hovet i Wien blev äntligen hågat att tala om fred. Men dess anbud voro icke tillräckliga. Richelieu skyndade sig i juni 1641 att förlänga 1638 års avtal; det skulle nu gälla ända till krigets slut. Brandenburg fann tiden inne att draga sig ur leken. Det slöt stillestånd. Oxenstiernas oböjliga uthållighet och mäterliga diplomati i förening med Banérs geniala fältherrekonst hade radikalt förändrat Sveriges läge.

Emellertid hade kejsaren och hans allierade ännu icke fått nog av slagen. Det gällde därför att fortsätta Banérs verk. Befälet anförtroddes åt Lennart Torstensson, som icke svek förväntningarna. Under 1642 riktade han en fruktansvärd stöt genom Schlesien, 1643 genom Böhmen, i bägge fallen mot Mähren. Det var de två första av de berömda »tågen mot kejsarens arvländer». Ett tredje skulle följa men fördröjdes av ett viktigt mellanspel.

Torstenssons fälttåg hade i hög grad den avsedda politiska effekten. Kejsarens fredslängtan blev alltmera rotfäst. Förhandlingarna hade kommit så långt, att en fredskongress utlysts att samlas i Osnabrück och Münster den 1 juli 1643. Men ur svensk synpunkt var läget ändå betänkligt. Kejsaren hade antagit kung Christian i Danmark såsom medlare. Från dennes medling väntade Sverige intet gott. Skulle han avlägsnas från förhandlingsbordet, var det tid att handla. I maj 1643 sände regeringen i Stockholm order till Torstensson att angripa Danmark. I december samma år gick han över gränsen till Holstein.

MÄRKLIGT MELLANSPEL: SVENSK-HOLLÄNSK VÄNSKAP. KRIGET MOT DANMARK.

Icke utan grund misstrodde Sverige kung Christians avsikter. Under Sveriges nödläge efter Nördlingen hade han avslöjat sitt fientliga sinnelag på mer än ett sätt. Han ockuperade Bremen, som svenskarna intagit. Han förhandlade till deras förfång i Dresden, Warschau och Moskva. Hans agenter hetsade Banérs värvade tyska trupper till revolt. För att skapa ekonomiska medel för sin aktiva utrikespolitik höjde han fartygs- och lastavgifterna på handelstrafiken genom Öresund. Detta blev hans ofärd, ty därav drabbades även holländarna mycket kännbart. Vänskapen mellan Sverige och Nederländerna hade, såsom redan antytts, svalnat, då Sverige från 1629 började kräva tulluppbörd på Danzigs redd och i de ostpreussiska hamnarna. Men med fördraget i Stuhmsdorf 1635 bortföll grunden till denna misshällighet. Regeringarna i Haag och Stockholm funno åter varandras händer, så mycket hellre som de båda befunno sig i gemensam frontställning mot papismen. Spanien bekrigade sedan 1621 på nytt holländarna. 1640 avslöts det förutnämnda svensk-holländska förbundet. Men först då Danmark redde sig till inblandning i fredsverket i Tyskland, slog Sverige till.

Torstensson besatte Jylland. Vid hans armé befann sig sedan 1642 Gustav Adolfs systerson hertig Karl Gustav av Pfalz, som under hans ledning lärde sig den offensiva strategiens hemligheter: att måtta stötarna mot fiendens hjärttrakter. Här grundlades också Karl Gustavs misstro mot Danmark. Både det ena och det andra blev av vikt för framtiden. Med hjälp av skepp, som Louis De Geer skaffat i Holland, besegrade den svenska flottan den danska i Femerbält (oktober 1644). Men holländarna avsågo icke att ersätta den danska suprematien vid Öresund med en svensk. Även Frankrike yrkade på en så moderat fred som möjligt. Den kom till stånd i Brömsebro, i augusti 1645. Kung Christian avstod till Sverige Jämtland och Härjedalen, Gotland och Ösel samt — på trettio år — Halland. Tullfrihet i Öresund för Sverige-Finland, Östersjöprovinserna och Pommern erkändes. Kung Christian, som i sin ungdom drömt om att återupprätta Danmarks gamla välde i Norden, fick sålunda mot slutet av sitt liv uppleva första akten i den långa tragedi, som handlar om hans stolta rikes sjunkande och fall såsom ledande nordisk makt. Det första symtomet därpå var, att det nu ställdes utanför fredsverket i Tyskland.

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Sedan gammalt var Öresundstullen ett tvisteämne mellan svenska och danska kronorna, och i Brömsebrofreden, där Christian IV fick tömma smärtans och förödmjukelsens bägare i botten, måste han också för Sveriges och alla dess lydländers del avstå från tullavgifterna och avträda Jämtland och Härjedalen samt — på 30 år — Halland. En holländsk kopparstickare har på den här faksimilerade gravyren allegoriskt framställt dragkampen om tullgälden: Christian IV spelar bräde om den med Axel Oxenstierna. I verkligheten gick det tyvärr långt blodigare till — men även holländarna tjänade på affären, ty efter kriget fingo också de lättnader i tullavgifterna. — Kungliga biblioteket.

AUREA LIBERTAS.

Kraimenburg

S. X. Orsch. S.

H. B. B.

Swiss, C. H.

ALBA BELLI

Deur de wachte
te vanden gelycke
oft naar soude gebracht

Alsbury

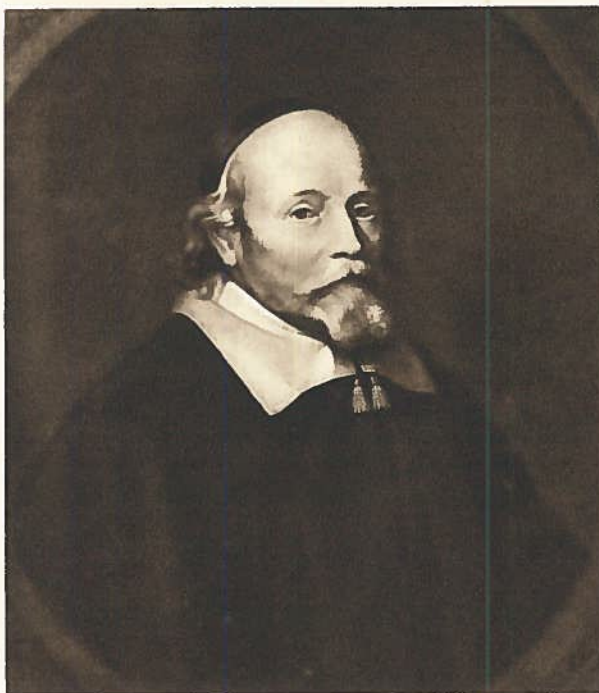
KRIGET I TYSKLAND: SLUTSCENERNA.

Redan på sensommaren 1644 hade Torstensson med sin armé återvänt till den tyska krigsskådeplatsen. I mars 1645 stod han framför Wiens portar. Hotad i ryggen måste han besviken åter draga sig mot norr. Utsliten nedlade den sjuklige fältmarskalken befälet i slutet av samma år. Men återigen hade de offensiva vapnen inhöstat vackra politiska vinster. Sachsen hade tvingats till stillestånd. I augusti 1645 lät kejsaren kalla de tyska riksständerna att samlas till fredsförhandlingarna i de bägge ovan nämnda westfaliska städerna. På alla skiftningarna i dem är det ej möjligt att här ingå. De drogo långt ut på tiden. Först sedan de kejsarliga på våren 1648 lidit ett svårt militärt nederlag (i närheten av Augsburg) och då hertig Karl Gustav tagit befälet över en hotfull belägring av Prag, gav hovet i Wien tappt. Den 14 oktober 1648 under-tecknades fredstraktaten.

DEN WESTFALISKA FREDEN.

Här är det blott möjligt att dröja vid de sidor av fredsverket, som allra närmast berörde Sveriges intressen. Den katolska och kejsarliga politik, som kulminerade i 1629 års restitutionedikt, led skeppsbrott. De världsliga evangeliska ständerna skulle återställas i det läge de hade 1618; de »andliga områdena» återföras till de evangeliska ständer, som behärskade dem den 1 januari 1624. Den »satisfaktion», som Sverige vann, var betydande, ehuru dess anspråk från början varit vida större. Det erhöll hela Vorpommern med öarna Rügen och Usedom; av Hinterpommern Stettin, Garz, Damm och Gollnow jämte ön Wollin; på högra Oderstranden en landremsa, om vars djup avtal skulle träffas med Brandenburg, som enligt sina arvsanspråk bekom övriga delar av Pommern. Sverige fick vidare staden Wismar med fästningen Wallfisch och amten Poel och Neuenkloster, *stiften* Bremen och Verden. Beträffande *staden* Bremens ställning voro traktatens ordalag oklara. Genom denna »satisfaktion» hade Sverige fått i sin hand de viktigaste hamnarna vid södra Östersjökusten. Alla farhågor för en tysk marin expansion voro sålunda ur världen. Områdena överlämnades såsom län under det tysk-romerska riket. Drottning Kristina skulle därför taga sitt inträde bland de tyska riksständerna. Till satisfaktionen hörde också, att riksständerna ställde ett belopp av fem millioner riksdaler till förfogande för »soldateskens contentement». Kejsaren betalade den svenska kronan ett särskilt belopp av 600,000 rdr.

I författningspolitiskt hänseende betydde freden, att kejsarens maktaspirationer överkorsades. De enskilda tyska ständernas rätt att t. ex. på egen hand sluta förbund med varandra och

Holländaren Louis De Geer invandrade till Sverige 1627 och blev snart den svenska kronan oumbärlig som finanssär och storleverantör av krigsmateriel. Av än större och varaktigare betydelse blev emellertid »den svenska industriens fader» som organisatör av den unga stormaktens näringsliv. »Det är tvivelaktigt, om någonsin en enda person har utövat ett sådant ekonomiskt inflytande i Sverige som han, och det är lättare att säga vad han icke behärskade av Sveriges ekonomi än att räkna upp vad som berodde av honom» (Heckscher). — Oljemålning av David Beck. Privat ägo, Leufsta.

Så långt ner som till Prag sträckte sig svenskarnas militära expansion under trettiodriga krigets slutskede. 1648 stormades nämligen staden vid Moldau av trupper under den svenske generalen Hans Kristofer von Königsmarck och ett omätligt byte togs. Gravyren — utförd av M. Merian för det stora krönikeverket »Theatrum Europæum» efter en teckning av Carlo Sereta — framställer svenskarnas anfall på Prags delvis redan raserade utanverk.

med främmande makter blev praktiskt taget obegränsad. Dock infördes en klausul, som från svensk och fransk sida tolkades så, att de icke fingo ingå förbund, innebärande förpliktelser till anfallskrig mot Sverige eller Frankrike. Den blev av vikt i framtiden. Av betydelse var slutligen, att Sverige och Frankrike tillerkändes en ställning såsom garant för fredsvillkorens efterlevnad.

Genom de evangeliska ständernas återupprättande, genom »satisfaktionen» och genom den tyska författningsreformen hade Sverige i det väsentliga uppnått de mål, som det ställt för sig, då det år 1630 gick ut i det tyska kriget. Men först och sist: den ideologiska kampen var förd till slut. Den katolska segerfred, som 1629 syntes så överhängande, var ersatt av en jämviktsfred mellan tidens stora andliga makter. Den svensk-polska konflikt, som närmast fört Sverige ut i den ideologiska brytningen, återstod ännu att definitivt reglera. Men den hade i fortsättningen en rent dynastisk och maktpolitisk karaktär.

Då freden slöts, hade drottning Kristina själv i fyra år fört spiran. Men hon tröttnade snart på regeringsmödorna. Sedan hon år 1650 utverkat, att hennes kusin hertig Karl Gustav utsågs till arvfurste, nedlade hon år 1654 kronan. Samma år gick Axel Oxenstierna ur tiden. — Karl X Gustav begynte sitt stormiga regemente. I sin rastlöshet och sin iver för gigantiska problemlösningar påminner han om Napoleon I.

DET YTTRE LÄGET EFTER 1648.

Det har nyss framhållits, att den westfaliska freden i väsentliga delar gav Sverige vad det ursprungligen åsyftat med sitt deltagande i det stora kriget. Men dess nya positioner drogo med sig nya bekymmer. I Brandenburg, som förlorat sitt pommerska arv och därmed makten över Odermynningen, hade det fått en energisk vedersakare. Herraväldet över Bremen och Verden irriterade kringboende tyska furstar men också Nederländerna, som här befarade sven-

Westfaliska freden 1648

*Underskrifterna på det svenska exemplaret av
fredstraktaten.*

Förminskat faksimil av originalhandlingen. Riksarkivet.

JOHANNES OENSTIERCK
comes Mores rursalis

JOHANNES ADLER SALVUS (sunt propria)

JOHANNES MAXMILLIANUS
comes à Landshut

JOHANNES GRAVE

Nicolaus Georgius Kaiserberg
Nominis domini electoris Brandenburgensis

JOHANNES ADOLPHUS KREBS
Nominis domini electoris Brandenburgensis

JOHANNES LEUBER
Nominis domini electoris Brandenburgensis

JOHANNES comes in Sals & Wittgenstein
Nominis domini electoris Brandenburgensis

GEORGIVS VDBALHUS comes in Wittgenstein & Bodingen
Nominis domini electoris Brandenburgensis

CORNELIVS GOBELTUS
Nominis domini electoris Brandenburgensis

SEBASTIANVS VVILHELMVS MEEEL (sunt propria)

JOHANNES DOMINI domini Brandenburgensis

JOHANNES HENRICHVS (sunt) electoris Brandenburgensis

WOLFGANGVS CUNRADVS à Thunhausen comes in Altdorff & Cöln
Nominis domini electoris Brandenburgensis

ALBERTVS CAROLO D comes in Altdorff & Cöln
Nominis domini electoris Brandenburgensis

MATTHEVS WISENBERG comes in Brandenburg
Nominis domini electoris Brandenburgensis

JOHANNES FRIEDRICH comes in Brandenburg
Nominis domini electoris Brandenburgensis

HENRICHVS LAKEBECK comes in Brandenburg
Nominis domini electoris Brandenburgensis

JACOBVS LAMPAHNS (sunt) comes in Brandenburg
Nominis domini electoris Brandenburgensis

CHRISTOPHVS COLLE D comes in Brandenburg
Nominis domini electoris Brandenburgensis

JACOBVS LAMPAHNS (sunt) comes in Brandenburg
Nominis domini electoris Brandenburgensis

Det av många orsaker fördröjda undertecknandet av Westfaliska fredens urkunder ägde rum den 14 oktober 1648 i Münster. Undertecknandet försiggick under utvecklandet av den dåtida diplomatiens hela omständlighet och högtidliga ceremoniel. Först dkte de svenska herrarna i sina fem vagnar — med 6 hästar för varje — till de kejserligas bostad, där traktaten upplästes och så underskrevs av svenskarna. Sedan kom turen till de kejserliga sändebuden att besöka de svenska och hos dem underskriva urkunden. De tyska ständernas representanter samlades i biskopens residens, dit dokumentet förts, och undertecknade det där. Dagen därpå firades gudstjänst och sjöngs Te Deum — den efterlängtdade freden efter trettio års krig och kaos var äntligen ett faktum. Underskrifterna å det svenska exemplaret av fredsinstrumentet återges å faksimilet. Allra överst läser man i avskrift slutet av den av drottning Kristina 1645 utfärdade fullmakten för de svenska legaterna, i likhet med urkunden i övrigt avfattad på latin. Så följa underskrifterna, överst till vänster de bägge kejserliga, till höger de bägge svenska legaterna. Därefter följa ombuden för kurfurstarna av Mainz, Bayern, Sachsen och Brandenburg, österrikiska huset, biskoparna av Bamberg och Würzburg, hertigen av Bayern, vidare Sachsen-Altenburg, Brandenburg Culenbach, Brandenburg-Ansbach, Braunschweig-Lüneburg Celle, -Grubenhagen, -Wolfenbüttel och -Calenberg.

JO:ES MAXIMILIANUS
comes à Lamberg

JOHANNES OXENSTIERNA
comes Moreæ australis

JOANNES CRANE

JOHANNES ADLER SALUIUS (manu propria)

Nomine domini electoris Moguntini
NICOLAUS GEORGIUS RAIGERSPERGER

Nomine domini electoris Bauariæ
JOANNES ADOLPHUS KREBS

Nomine domini electoris Saxonie
JOANNES LEUBER

Nomine domini electoris Brandenburgici
IOANNES comes in Sain & Wittgenstein

Nomine domus Austriacæ
GEORGIUS VDALRICUS comes in Wolkhenstein & Rodnegg

Nomine domini episcopi Bambergensis
CORNELIUS GOBELIUS

Nomine domini episcopi Herbipolensis ducis Franconie
SEBASTIANUS WILHELMUS MEEL (manu propria)

Nomine domini ducis Bauariæ
JOANNES ERNESTUS j(uris) c(onsul)tus

Nomine domini ducis Saxonie lineæ Aldenburgensis
WOLFGANGUS CUNRADUS à Thumbshirnn consiliarius Aldenburgensis & Coburgensis

Nomine domini ducis Saxonie lineæ Aldenburgensis
AUGUSTUS CARPZOU D. consiliarius Aldenburgensis & Coburgensis

Nomine domini Marchionis Brandenburgici Culmbaccensis
MATTHÆUS WESENBECIUS consiliarius El. Brand. intimus

Nomine domini Marchionis Brandenburgici-Onolsbacensis
JOHANNES FROMHOLD consiliarius electoralis Brandenburg: intimus

Nomine domini ducis Brunsvigo-Lunæburgensis Cellensis
HENRICUS LANGENBECK consiliarius intimus

Nomine ducis Brunsvico-Lunenburgici Grupenhagensis
JACOBUS LAMPADIUS J(uris) c(onsul)tus

Nomine domini ducis Brunsvico-Lunenburgici Guelphebytani
CHRYSOSTOMUS CÖLER D. consiliarius

Nomine domini ducis Brunsvico-Lunenburgici Calenbergensis
JACOBUS LAMPADIUS j(uris) c(onsul)tus consiliarius intimus & procancellarius

Följande uppslag av instrumentet upptar återstoden av undertecknande legater: ombud för Mecklenburg-Schwerin och -Güstrow, Pommern, Würtemberg, Hessen-Cassel och -Darmstadt, Baden-Durlach och -Baden, Saxen-Lauenburg, Mömpelgard, grevar och friherrar på wetteraniska och frankiska bänken samt de till kongressen likaledes kallade riksstäderna.

eorum sub manu maiorem ac certitudinem prae se habet manu nostra subscripta, sigillo nostro
Regnique nostri muniti iussibus. Dabitur in Regia nostra Stockholm.
ii die decimo Decembris Anno supra mensesiam sexcentarum quatuoragesimo

quinto.
Christina.

(L.S.)

Si Maximilianus Comes
a Sandomir

Joanna Crana

Comes Palatinus Silesiae
Johannes Albertus Silesiacus
Nominis Domini Heistermann Magister
Nominis Domini Georgii Augusti
Nominis Domini dicitur Sorsice
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae
Nominis Domini Ludovici
Nominis Domini Christiani
Irenae pater u. sem. d. d. d. d. d.

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

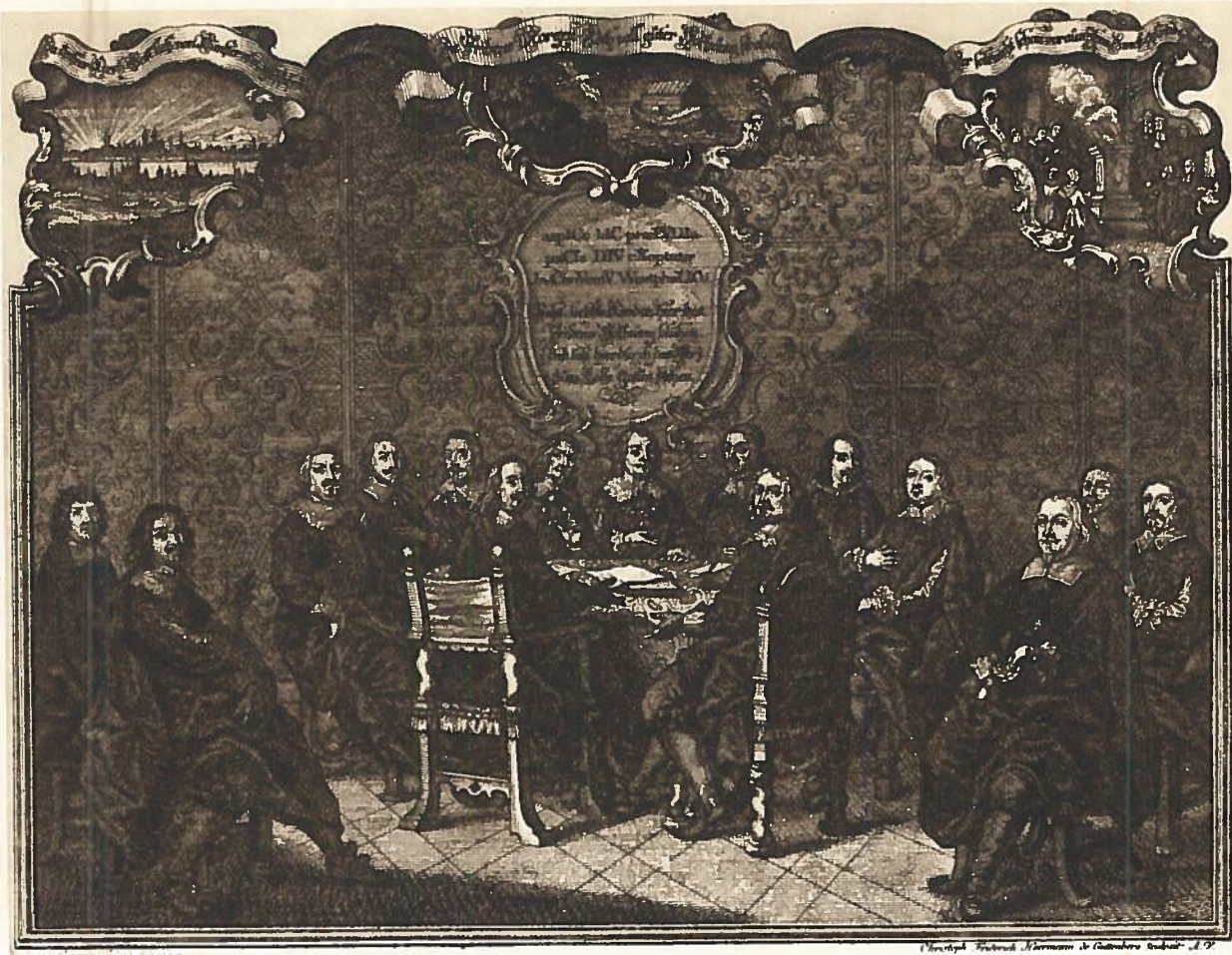
Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Nominis Domini Sorsice
Nominis Domini Augusti
Nominis Domini Elizabethae Saxoniae

Fredsunderhandlingarna i de bägge westfaliska städerna Münster och Osnabrück utgjorde en mycket långdragen epilög till de trettio årens ofred, och gång på gång höllo de på att gå i baklds. Vid förhandlingsbordet möttes representanter för praktiskt taget hela kontinentens diplomatiska värld. Enligt tecknaren J. L. Haid och gravören Chr. Fr. Hoermann de Guttenberg tedde sig de höga herrar, som den gången hade att nyordna det kaotiska Europa, på ovanstående vis. Tre svenskar deltog i förhandlingarna: Schering Rosenhane, Johan Ozenstierna, rikskanslerns äldste son, och Johan Adler Salvius. — Kungliga biblioteket.

ska utfallsportar. Vänskapen från 1640 slocknade. Den svenska maktställningen i Tyskland besvärade kanske allra mest Danmark, som hade en hämnd att taga för Brömsebrofreden. Sveriges närmande till Holstein-Gottorp, beseglat genom Karl Gustavs giftermål 1654 med prinsessan Hedvig Eleonora från detta hertigdöme, förbättrade icke de dansk-svenska relationerna. Hos hovet i Wien kunde Sverige själfallet icke påräkna sympatier. Till allt detta kom, att Frankrike nu gick sina egna vägar. Dess alltjämt fortsatta krig med Spanien band dess intressen och krafter, som också försvagades genom långvariga inre brytningar. En ljuspunkt var, att Englands intressen vid denna tid kraftigt skuro sig mot Nederländernas. Mellan dessa sjömakter utbröt en bitter fejd om herraväldet på världshaven. Sverige försummade icke att söka kontakt med regeringen i London. På våren 1654 avslöts en vänskapspakt, som dock icke innebar löften om någon konkret politisk prestation.

Sveriges politiska läge var sålunda isolerat och osäkert. Skulle det kunna skydda det förvärvade, måste det hålla sig med en slagkraftig armé och en stark flotta. Och armén måste vara snart tillreds i närheten av skådeplatsen för de befarade stora händelserna. En nedrustning skulle ha försvagat respekten utåt och måhända frestat motståndare till öppen fiendskap.

I den mån hären bestod av utländskt, värvat folk, skulle detta måhända efter en »avdankning» söka sig över till andra, kanske fiendliga fanor. »Arbetslöshet» bland stora, avskedade legohärrar, som likt lösdrivare oroade Europa, var ett ständigt problem av allvarligaste slag. Men den behövliga väpnade styrkan kostade mycket pengar för den redan förut svaga svenska statskassan, om den skulle underhållas på av Sverige innehavda områden. På subsidier var icke att räkna från något av de kapitalstarka rikena. Det var närmast fråga om Frankrike eller Holland, vilkas politiska intressen icke sammanföll med Sveriges. För tidens åskådningssätt låg det då nära till hands att förvandla en politisk konflikt till en krigisk och att efter en djärv offensiv få tillfälle att på fiendens bekostnad underhålla armén.

DET NORDEUROPEISKA KRIGET 1655—60.

Förhållandet till Polen hade, såsom förut antytts, icke fått någon definitiv reglering genom det stora kriget. 1635 års provisoriska avtal gällde ännu. Det som gjorde det polska problemet aktuellt var de underrättelser, som ingingo om en inre upplösning inom det polska riket. I Ukraina rasade sedan 1648 ett våldsamt kosackuppror. År 1654 gick tsaren i Moskva till anfall mot det försvagade riket. I hans arméer spelade f. ö. officerare, »avdankade» efter fredsslutet 1648, en stor roll. I Stockholm greps man av oro inför risken, att ryssen skulle dyka upp vid den polska eller kurländska Östersjökusten. Freden åt öster efter Stolbova, i vars hägn det svenska engagementet i Tyskland skett, led mot sitt slut.

Såsom en utväg dryftades av Karl Gustavs rådgivare ett krig mot tsaren. Men Polen bedömdes vara en otillförlitlig och vanmäktig bundsförvant i ett sådant krig. Det befanns bättre att på polskt territorium i svensk regi bygga upp ett värn mot öster. Konflikten om Livland och om de polska anspråken på svenska kronan skulle ju också därmed i ett slag bli avgjord. Hågkomsten av det finansiellt så rikt givande herraväldet över Weichselmynningarna hade icke heller förblekat. Ett återförande av dessa nejder under svenskt dominium skulle lösa många strategiska och finansiella spörsmål. Några dylika perspektiv öppnade sig icke bortom ett krigståg in i Ryssland. En maktposition vid Weichsel skulle tillika bereda en efterlängtd bas i ryggen på det misstrodda Brandenburg. De svenska arméerna, förlagda inom de polska distrikten, skulle där ävenledes finna kvarter, som beredde en ymnig försörjning. På polsk bekostnad skulle Sverige ha sina styrkor placerade nära gränserna till sina viktiga intressesfärer inom det tysk-romerska riket och vid södra Östersjön, men också i ryssens väg.

Dessa överväganden ledde till kriget i Polen 1655. Men Karl Gustav hade misräknat sig i fråga om polackernas motståndskraft. Då ett avgörande uteblev, inträdde alla hans fiender på scenen: Brandenburg, som nu öppnade sitt första krig om Pommern, Ryssland, Danmark och Österrike. Även Holland gjorde sig påmint; det tilltvingade sig en förmånlig handelstraktat. Vid budet om Danmarks fredsbrott beslöt Karl Gustav att lämna Polen och kasta sig över

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Detta fascinerande porträtt av drottning Kristina är osignerat men med stor säkerhet tillskrivet David Beck. Sveriges härskarinna är porträtterad vid just fyllda trettio år. »Hon är klädd i svart och bakgrunden är mörk. Ur detta mörka framlyser i gullt den egendomliga högprofilen. De stora kupiga, mörkgröna ögonen äro omgivna av rödkantade valkar, de blicka rakt fram och äro mycket allvarliga, begrundande och fixerande. Den fylliga munnen med utskjutande underläpp bär däremot ett leende, men inte ett vänligt. Den höga pannan går i flykt med näsan som på Gustav Adolf, och hela den fylliga ansiktsovalen har samma slutna kraft som hans. Likheten med fadern är särskilt utpräglad på detta porträtt, blott att allt det ljusa och öppna här är omstämt till något mörkt och patetiskt» (Ragnar Josephson).

Drottning Kristina. Oljemålning, tillskriven David Beck. Lunds universitets konstmuseum.

Sveriges representanter genomdrev, för att få fredsvillkoren uppfyllda, en »exekutionsdag» i Nürnberg 1649, och som ledare för detta exekutionsverk utsågs av Sverige arméns generalissimus Karl Gustav och av kejsaren hans fältherre Ottavio Piccolomini, hertig av Amalfi. I september 1649 erömdes en interimsoverenskommelse, stadfäst i juni året därpå och firad med en fest, som gavs i Nürnbergs rådhus den 25 september 1649 och som är en av de ryktbaraste i historien. Den började — klockan 12 på dagen — med psalmsång och slutade på natten med att gästerna lekte soldater och tågade runt bordet under avlossande av skottsälvor. Dessemellan hade man undfånats med 600 rätter i fyra omgångar. Fyra musikkapell med pukor och trumpeter spelade. I ett fönster ut mot torget stod ett bronslejon placerat (det syns i bildens fond), som spydde rött och vitt vin ut åt allt folket, som också fagnades med bröd och helstekta oxar. På honnörsbordets kortsida i förgrunden sitta från vänster pfalzgreven Karl Gustav, Piccolomini och pfalzgreven Karl Ludvig, alla tre i halvprofil med ryggen mot åskådaren, på stolar, klädda med ljusblå atlas och med en baldakin i blått och gult över deras huvuden. Till vänster om Karl Gustav står generalmajor Gustav Horn med en väldig glaspokal i händerna, och vid bordet ser man bl. a. Karl Gustav Wrangel (som n:r 6 till vänster om Karl Gustav). I förgrunden till höger sitter den ryktbare målaren Joachim von Sandrart, som med skissblock och penna spelar reportagefotografens roll under den celebra banketten. Det är också han, som med skisserna som underlag målade tavlan, vilken till evärdlig hägkommelse utfördes sannolikt på uppdrag av K. G. Wrangel och av denne skänktes till staden Nürnberg, i vars rådhus den ännu hänger.

denne fiende. I mitten av juli 1657 passerade han danska gränsen, i slutet av januari och början av februari 1658 gick han över Bälten. Den 26 februari 1658 slöts freden i Roskilde. Danmark avträdde Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm samt av Norge Bohuslän och Trondheims län. I traktaten inskrevs också ett program för en framtida dansk-svensk samverkan. Rikena skulle hålla evig vänskap. De skulle bl. a. var i sin stad förhindra främmande flottor att genom Öresund och Bälten inlöpa i Östersjön. Under senare förhandlingar skulle samarbetets detaljer utformas. Dessa diskussioner ledde till att hertigen av Holstein-Gottorps suveränitet över den slesvigska delen av hertigdömet erkändes, ett viktigt moment i Nordens historia. Men i frågan om sundens stängning drev Danmark under inspiration från Holland en envis förhållningspolitik. Karl Gustav, som nu planerade en uppgörelse med Brandenburg och kejsaren, irriterades av Danmarks tydliga försök att komma ifrån denna del av Roskildepro-

grammet. Då Danmark på hans fråga, huruvida det ärnade sända en eskader till hans hjälp, om en fientlig flotta — varmed självfallet en holländsk åsyftades — seglade in i Östersjön, svarade nej, konstaterade han ett brott mot fredsfördraget och beslöt att på nytt gå till anfall. Han planerade nu Danmarks förintande som politiskt självständig stat. Det gamla nordiska enhetsproblemet skulle lösas från svensk, icke från dansk trygghetssynpunkt. I augusti 1658 stod han åter på Själland men ansåg sig ej stark nog att genast intaga Köpenhamn. En belägring inleddes, men härunder vunno Danmarks vänner tid att skynda till hjälp. En holländsk flotta undsatte staden. Ett försök i februari 1659 att storma den misslyckades. Även England sände en flotta för att demonstrera sitt intresse för maktspelet kring Öresund, men de inre konflikterna i hemlandet efter Cromwells död försvagade dess handlingskraft, av vilken Karl Gustav hoppats mycket. På hösten 1659, då hans trupper jagades bort från Fyn, blev läget mycket bekymmersamt för Karl Gustav. Hans hopp stod till motsättningar inom fiendekretsen. Mellan Ryssland och Polen, som under några år haft vapenvila sig emellan, hade kriget åter utbrutit. Polen såg också med ovilja Brandenburgs maktillväxt. Det hade måst erkänna kurfurstens suveränitet över Ostpreussen. Karl Gustav sökte också skilja holländarna från Danmarks sak genom att bevilja dem nya handelsförmåner. Men framför allt räknade konungen med att, sedan nu Frankrike omsider fått fred med Spanien, dess intresse för att stävja det habsburgska hovets inflytande ånyo skulle taga sig aktiva uttryck. Kejsaren, som låtit sina trupper inmarschera i Pommern, hade ju därmed gått till ett angrepp, som stod i strid med westfaliska fredens bestämmelser, för vilka Frankrike var garant. Dettas ledande man, kardinal Mazarin, påyrkade också, att Pommern skulle utrymmas vid risk att eljest Frankrikes garantiförbindelse skulle infrias. Samtidigt arbetade Mazarin ivrigt på att medla fred mellan Sverige och Polen. En fredskongress samlades i Oliva. Själva Holland visade sig berett att med vissa modifikationer — bl. a. upphävandet av förbudet mot främmande flottors tillträde till Östersjön — godtaga Roskildefreden. En fred syntes vara i sikte, om blott Karl Gustav ådagalade den moderation i sina yrkanden, som Mazarin gjorde till villkor för fransk hjälp. Vid denna tid mötte konungen riksens ständer i Göteborg för att av dem äska nya gärder och utskrivningar till krigets fullföljande. Här insjuknade han i en lunginflammation, som den 13 februari 1660 ändade hans liv.

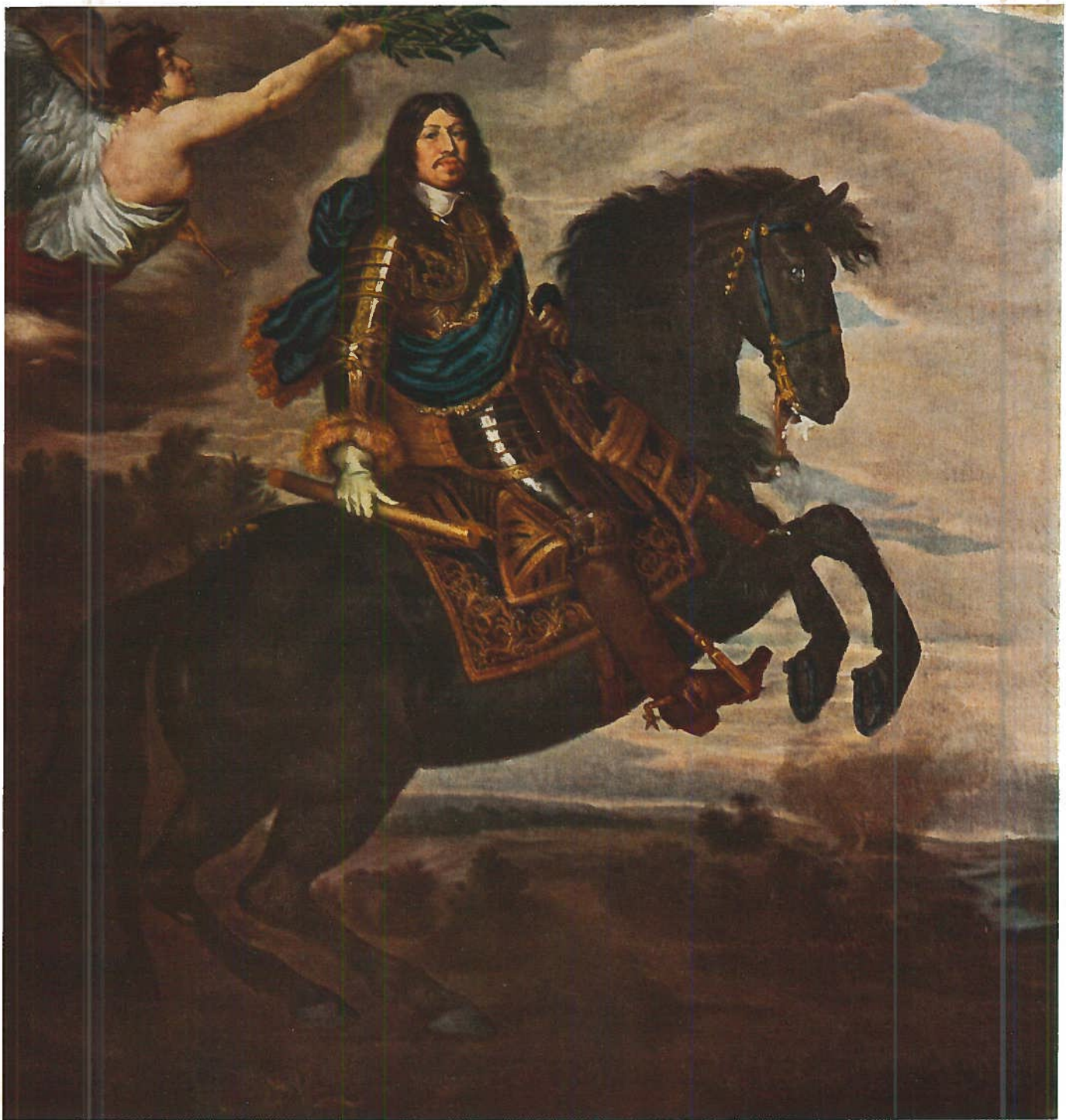
FREDERNA.

Karl Gustavs arvtagare var hans fyraårige son Karl. Under den första tiden handhades regeringen av änkedrottningen och hela riksrådet. Riksledningen kunde nu inkassera vinsterna av den utrikespolitiska konjunktur, som den døde under så stora påfrestningar med oförfärat mod trots allt hade avvaktat. Den ärvde visserligen hans krig men också den respekt för de svenska vapnen, som han upprätthållit, och de freder, som han förberett snart sagt till förhandlingsrummens tröskel. Under franskt hot om krig accepterade kejsaren och kurfurstens av

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. I guldornerat harnesk och brett, blått bandolär spränger här pfalzgreven Karl Gustav — inom kort också konung av den unga stormakten Sverige — fram på sin svarta stridshäst (som, berättas det, en gång gnäggade mot sin egen bild på tavlån, vilket föranledde pfalzgreven att sarkastiskt invända mot en kritiker av konstnäreus verk: »Där ser man att min häst begriper sig på konst mycket bättre än ni!»). Liksom på så många andra av barockens paradporträtt sträcker segerns gudinna en lagerkrans över hans blotade huvud. Målningen, som är närmare 3 meter hög, är signerad »Sandrart ao 1650» och tillhör de rika barocksamlingarna på K. G. Wrangels Skokloster.

Karl X Gustav. Oljemålning av J. von Sandrart 1650. Skokloster.

Brandenburg i april 1660 en fred, avslutad i Oliva, som återgav Sverige dess ställning enligt den westfaliska fredens villkor. Där avträdde även Polen Livland och avsade sig den polske kungen sina anspråk på Sveriges krona. I maj följde freden med Danmark. Roskildefreden bekräftades med den ändringen, att Trondheims län och Bornholm återställdes. För Bornholm gav dock den danska kronan den svenska vederlag i gods i Skåne, vilka den förra köpte av deras danska ägare. Bestämelsen om Östersjöns stängning slopades. Uppgörelsen med Ryssland dröjde längst. Freden slöts i Kardis i juni 1661. Stolbovafredens villkor förblevo i det väsentliga gällande. Med Holland, som ju f. ö. redan på hösten 1659 fått sina handelspolitiska krav tillgodosedda, ansågs enligt tidens folkrättsliga uppfattning en formlig fred opåkallad.

Med 1660 års polsk-svenska fred hade visserligen Karl Gustavs dröm om ett av Sverige behärskat Polen förflyktigats. Men det svenska väldet i Livland var oomstritt, och anspråket på Sveriges krona, som daterade sig från slaget vid Stångebro 1598, definitivt avvisat.

Hans försök att lösa den nordiska enhetsfrågan hade också strandat. Men med den nya riksgrens, som vanns, var också den danska hegemonien förvisad till det förflutna. Samarbetets påkostande metoder återstodo att pröva. Kardisfreden visade, att den grund som lagts i Stolbova ännu var hållfast. Uppgörelserna med kejsaren och Brandenburg ådagalade, att det fransk-svenska politiska garantisystem, som byggts upp 1648, oaktat alla påfrestningar, var bärkraftigt. Den väldiga provbelastning, för vilken det under tiden efter 1611 uppbyggda svenska väldet nu blivit utsatt röjde dess livskraft. Det hade, trots allt, försvarat sin position i det nya europeiska statsamfundet.

UTRIKESPOLITIKEN 1660—72.

Från två håll syntes faror särskilt hota Sverige vid 1660-talets början: från kejsaren i Wien, som uppfattades som rikets huvudfiende, och från Ryssland, som under ledning av den ryktbara Ordyn-Nastjokin ådagalade en från ovilja mot Sverige. Härtill kommo riskerna av Danmarks och Brandenburgs revanschbegär och av Hollands strävan efter hegemoni vid sunden och på Östersjön. Förmyndareregeringen, som sedan hösten 1660 bestod av änkedrottningen och de fem riksämbetsmännen, satte därför på sitt program att bevara freden och för detta syfte hålla en respektabel militär styrka. Men det finansiella läget var tryckt. Det gällde alltså att finna anknytningar hos kapitalstarka makter, för vilka, på grund av deras eget yttre läge, samverkan med ett rustat Sverige var ett intresse av sådan valör, att de bidrogo att täcka kost-

»Den eviga freden slutet mellan Polen och Sverige» i klostret i Oliva den 23 april 1660, enligt en samtida gravyr, där man i förgrunden ser Tvedräkten överantvarva sina pilar åt fredens genius, som bryter sönder dem.

Med en rad av de karolinska kungarnas största bedrifter på krigets fält och med organisationen av stormakt-Sveriges militärväsen över huvud är Erik Dahlbergs namn oupplösligt förenat. D. K. Ehrenstrahl har här målat den store fästningsbyggaren, arkitekten, tecknaren och fältherren i riksrådsdräktens hermelinsbrämde mantel. — Oljemålning. Gripsholm.

naderna för dess krigsberedskap. På detta sätt blev det fattiga Sveriges utrikespolitiska fredsbehov intimt förknippat med subsidiefrågorna. Det var ju ett slags tröst, att många andra riken befunno sig i samma trista belägenhet. Först och sist hoppades Sverige i denna situation på en renässans av alliansen med det rika Frankrike. Men även hos England, Hollands konkurrent, och hos Polen, Rysslands fiende, sökte det anknytningar. Polens svaghet beredde Sverige stora bekymmer. Det var en tragisk följd av den långa fejden om Livland och om arvsrätten till den svenska kronan.

Det blev en svår missräkning, att Frankrike alls icke i önskad grad intresserade sig för ett förbund med Sverige. 1659 års fransk-spanska fred blev blott en vapenvila. Den unge Ludvig XIV förberedde snart en ny attack mot de spanska positionerna norr och öster om Paris, i de belgiska provinserna och i Franche-Comté. Han sökte därför tills vidare samarbete med Holland och även med Danmark. År 1663 försporde svenska regeringen med verklig bestörtning, att Frankrike ingått ett nära förbund med regeringen i Köpenhamn. Danmark, som icke varit med vid förhand-

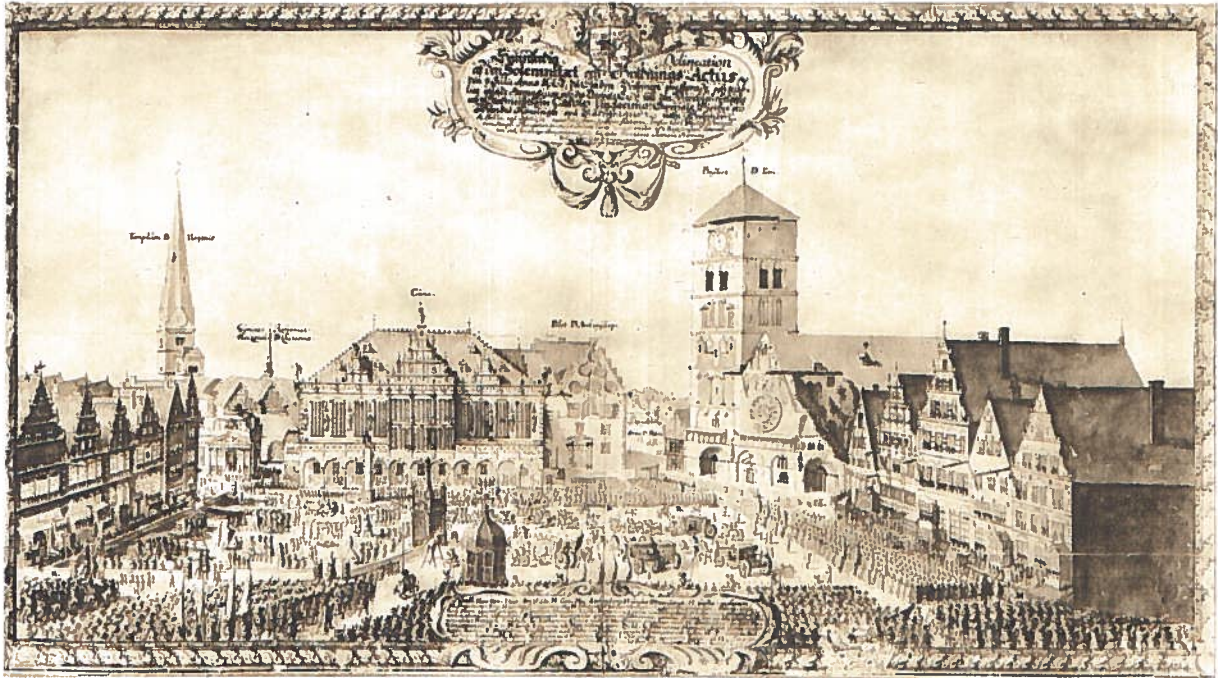
lingsborden i Osnabrück och Münster 1645—48, insattes av Frankrike som medgarant för westfaliska freden — och detta utan att Sverige med ett ord tillspordes om saken. I detta läge var det en lycka, att det illasinnade Rysslands krafter bundos av en konflikt med Polen.

Under sin nya kurs sökte Sverige t. o. m. kontakt med kejsarhovet i Wien, som blev medgörligt under trycket av ett våldsamt anfall av turkarna. I mars 1665 lyckades det också få till stånd en handels- och defensivtraktat med England. Denna förbindelse förde Sverige för ett ögonblick till krigets brant. I ett just utbrytande nytt krig mellan England och Holland trädde konung Ludvig på Hollands sida och även Danmark associerade sig med detta land. Sverige såg sig som Englands bundsförvant nödsakat att hota sin södra granne med krig, om det blandade sig i den engelsk-holländska fejden, varpå Frankrike riktade en varning till regeringen i Stockholm, som drog sig ur det äventyrliga spelet genom att anmäla sig som fredsmäklare. Fred kom också till stånd i Breda, i juli 1667. England utverkade, att Holland avstod från de handelsförmåner, som det tilltvingat sig av Karl Gustav på hösten 1659. Den oroande situationen hade föranlett Sverige att upprätta en större armé i stiftet Bremen-Verden. Den formella förövändningen var en tröta med staden Bremen, som emellertid bilades 1666. Armén hölls dock inför det hotande allmänna läget samlad ända till hösten 1668. Det blev en dyr affär för Sverige.

Freden i Breda kom till stånd under intrycket av kung Ludvigs nu verkställda anfall på det spanska Belgien. England och Holland lade å sido sina gamla inbördes antipatier och in-

Natten mellan den 29 och 30 januari 1658 tågade Karl X Gustav över Middelfartsundet (mellan Jylland och Fyn) och mötte på morgonen de 3,000 ryttare och 700 knektar, som fattat posto vid Ivernæs. Med sina 9,000 man — varav dock ett par kompanier ur Wrangels regementen gingo i djupet under den bristande isen — var det ingen större svdrighet för Karl X Gustav, som själv anförde den ena av sina flyglar, att få fienden att vika. Dagen efter höll den svenske konungen sitt intåg i Odense — Fyn var hans. Marschen kunde gå vidare. — J. F. Lemke målade efter ögonvittnet Erik Dahlbergs teckning denna bild av drabbningen vid Ivernæs, där man ser svenske kungen till häst i förgrunden. Oljemålning, Drottningholm.

Denna »sannferdiga delineation» av det stora uppbåd av folk och trupper, som i Bremen i juli 1667 hyllade den unge (själv ej närvarande) Karl XI och bevittnade magistratens trohetsed till Sveriges konung, vid tillfället representerad av dennes plenipotentiare Karl Gustav Wrangel, är signerad av den också närvarande Erik Dahlberg. Laverad teckning. Kungliga biblioteket.

gingo en traktat till Spaniens skydd. Sverige drogs av England in i denna kombination. Så kom 1668 års bekanta trippelallians till stånd. Sverige skulle få subsidier av Spanien, vilka också efter åtskilligt dröjsmål till fullo utbetalades. Kombinationen syntes ganska främmande för Sveriges egna intressen, men, såvida Sverige ej skulle bli alldeles isolerat i det oroliga Europa, hade det knappast något annat val. En allians ingicks också med kejsarhovet, ehuru detta aldrig ratificerade densamma. Inom den svenska regeringen framträdde t. o. m. målsmän för tanken på Sveriges målmedvetna anslutning till ett »österrikiskt system», vilket fyllde dem, som alltjämt hoppades på en förnyelse av vänskapsbandet med Frankrike, med stark indignation.

1668 års trippelallians väckte respekt hos kung Ludvig. Han slöt fred med Spanien. Men därefter syftade han planmässigt till ett krig mot Holland. Sedan han lagt Nederländerna och deras kolonialvälde under sin spira, skulle han ha bättre utgångspunkter för den slutliga uppgörelsen med Spanien. Han förberedde sin militära aktion med mästertlig diplomati. Under år 1671 blev det en känd sak, att han vunnit England för sin politik. Därmed var 1668 års trippelallians, till vilken Sverige tytt sig, sprängd. Det besvärade mycket regeringen i Stockholm. 1671 utlovade själve kejsaren neutralitet under det förestående fransk-holländska kriget. Denna märkliga hållning stod i samband med spekulationer på ett avtal med kung Ludvig om en framtida delning av det spanska väldet. På kung Ludvigs sida trädde ett stort antal betydande tyska furstar. Holland kunde blott räkna på Spanien och på Brandenburg — det senare Sveriges gamla antagonist. Danmarks politik inför den skrämmande konflikten mellan dess bundsförvanter Frankrike och Holland hade en fast hållpunkt: oviljan mot Sverige.

Sådant var läget, då Frankrike år 1671 inledde förhandlingar om förbund med Sverige. Det var en icke ringa triumf för den svenska regeringen, att spelöppningen kom från det hållet.

bestämmelser. Blott om Frankrike bleve *anfallet* av något tyskt riksstånd, skulle Sveriges skyldighet att gå in i kriget inträda. Om Sverige å sin sida bleve angripet, skulle Frankrike ha samma förpliktelse. Fördraget fick icke heller ha någon udd mot Danmark. Detta skulle inbjudas att biträda förbundet, men Sverige fordrade, att dessa förhandlingar skulle föras i samförstånd med regeringen i Stockholm. Det var repliken på den fransk-danska alliansen 1663. Frankrike skulle under fredstid betala 400,000 riksdaler om året, i händelse av krig 600,000 riksdaler. Sverige skulle uppsätta en armé på 16,000 man. — I december 1672 övertog kung Karl XI själv regeringen.

FEJDEN 1674—79 OM DE TYSKA PROVINSERNA OCH DE SKÅNSKA LANDSKAPEN.

Sverige inledde därefter ivriga medlingsförsök, som närmast gingo ut på att snart få ett slut på kriget, vilket börjats av England redan i mars 1672. Strax därpå hade Frankrike och några av dess tyska allierade öppnat fientligheterna. Vid detta fredsmäklarevärv har Sverige ej känt sig mera bundet av förbundet med Frankrike, än att det givit de utsända medlarna anvisning, att, om de försporde, att Frankrike och England hade för avsikt att »utsprida det katolska väsendet» — Karl II av England var känd som katolsk sympatisör — eller att förrinta eller stycka Holland, så skulle de göra upp med detta land om en allians. Vid en förhandling med kung Ludvig själv, som en av de svenska ministrarna förde, talade denne med sådan värme för Hollands sak, att majestätet indignerad frågade, om han hade order från sin herre att förklara Frankrike krig. Då sedermera Sverige, efter det att Brandenburg gått till anfall mot kung Ludvig, på senhösten 1674 efter hårda franska påtryckningar lät en armé inrycka på dess område, hade läget i verkligheten utvecklats så, att Frankrikes trångmål var överraskande svårt. Under 1673 hade den »stora koalitionen» mot Ludvig XIV kommit till stånd. England hade under trycket av folkopinionens reaktion mot kung Karls katolice-rande tendenser gjort fred med Holland 1674. Vid hovet i Wien talades öppet om, att de allierade, sedan Frankrike väl slagits till marken, skulle kasta svenskarna ur Tyskland. I Stockholm befarade man snarast *österrikiska* aspirationer på en »universal monarki».

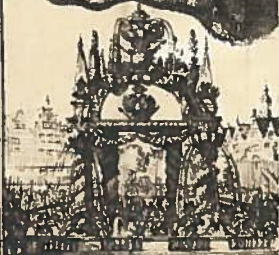
Det svenska fälttåget sköttes bedrövligt. Den offensiva andan hos befälet från Gustav Adolfs och Karl Gustavs dagar hade slocknat. Efter ett motanfall av brandenburgarna under kurfurst Fredrik Wilhelm vid Fehrbellin den 18 juni 1675 drogo sig svenskarna tillbaka in i Pommern. Världen stod slagen med häpnad inför det trista skådespelet. Från fiendesidan, där man med ångest hade avvaktat utgången, kom nu den ena krigsförklaringen efter den andra: från kejsaren, från tyska riket, från de lüneburgska hertigarna. Redan före Fehrbellin hade Holland förklarat kriget. Den 2 september 1675 kom också Danmark med i leken. Lystet efter revansch hade det valt sin plats bland vännerna från 1657—60, Holland, Brandenburg och kejsaren. Dessbättre var Ryssland nu sysselsatt av en polsk-turkisk ofred.

Bremen, Verden, Wismar och delar av Pommern gingo snart förlorade. Under 1676 förvär-

---

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Över fredsverket i Nijmegen, varvid freder slötos mellan respektive Frankrike och Nederländerna, Frankrike och Spanien och — den 5 februari 1679 — mellan Tyska riket, Frankrike och Sverige samt i oktober samma år mellan Sverige och Nederländerna, utgavs i Amsterdam denna ståtliga gravyr av Rom-eyn de Hooghe. Småbilderna, flankerande kejsarens, danske kungens och några tyska furstars porträttmedaljonger, visa svenskarnas fördrivande från de pommerska orterna. Bakom monarkerna kring bordet skymtar tvedräktens demon i dörren till ett janustempel — en talande symbol för den anda i vilken 1600-talets diplomati som oftast bedrevs. I de holländska verserna nertill bespottas bl. a. svenskarna. — Kungliga biblioteket.

NEONATO ARCHIDUCE
 PACATIS GALLIS
 Expulsiis Suetis
 Imperio Romanis

Wijfcheping door de Westfalyfche Landt voor de
 Cabareet van den Overwinnaer

De Heroging en Prins van Jork
 en Hollandt overrijen

De Gode overwonnen feyn veldt en vooft met
 Van Dinn en Brandenburgt: zoo en laet
 oflagen
 De Weede wort gemaect en grandele
 Tonus de
 t. Amfterdam

De Gode overwonnen feyn veldt en vooft met
 Van Dinn en Brandenburgt: zoo en laet
 oflagen
 De Weede wort gemaect en grandele
 Tonus de
 t. Amfterdam

I och för reglering av en rad tvistefrdgor, vilka inte som man från svenskt håll hoppats slutgiltigt lösts i och med fredsslutet i Kardis 1661, avfärdade svenska regeringen 1673 en lysande ambassad till Ryssland. Med legaterna följde den unge fortifikationskaptenen Erik Palmqvist, som en slags militärattaché eller — spion. Den berättelse, han efter hemkomsten året därpå avlämnade till Karl XI innehåller till största delen ritningar av militärt och topografiskt intresse, kartkopior etc. Han skriver själv, »att jag både mig till en och annan orts aftagande lönligen sjelf vågat som ock af ryska undersåtar igenom mutor mig någon kunskap förvärfvat hafver». Riksarkivet förvarar ännu den skickligt illustrerade Palmqvistska rapporten, ett band i jättefolio. Här återges hans bild av en audiens i det ryska hovet — i förgrunden ses den ene av den svenska delegationens medlemmar visa hans tsaristiska majestät sin djupa reverens.

rades läget. Även flottan, som visserligen under förmyndaretiden fått ett stort tillskott av nya fartygsenheter, men ej underhållits eller utrustats, drabbades då av ödesdigra motgångar. En holländsk-dansk eskader slog den i juni vid Ölands södra udde. Det var en farligare affär än Fehrbellin. Nu överfördes danska trupper till Skåne, medan en armé bröt in från Norge. Ett nytt 1611 syntes stå för dörren. Men den unge Karl XI, i förstone förlamad inför det oanade skådespelet, samlade sig snart till motvärn. Uppmuntrad av en framgång vid Halmstad, gjorde han en förtvivlad framstöt mot danskarna och slog dem vid Lund den 4 december 1676. I juli månad påföljande år hemförde han en ny seger vid Landskrona. Men segrarna till lands neutraliserades av olyckor till sjöss. Strax dessförinnan hade hans flotta ånyo blivit slagen vid Kjöge bukt och på Malmö redd. De fientliga eskadrarna förhärjade Öland och smålandskusten. Deras herravälde över havet undergrävde svenskarnas ställning i Tyskland. I november 1678 utrymdes den sista positionen i Pommern. Vid samma tid avvisade kurfurst Fredrik Wilhelm ett svenskt anlopp från Livland mot Ostpreussen. Även 1648 års vinster stodo på

Karl XI och Erik Dahlberg i slaget vid Lund, varigenom Skåne definitivt räddades åt Sverige — en av de få vinster från den svenska stormaktstidens expansion, som blivit bestående. — Oljemålning av J. F. Lemke. Drottningholm.

spel. Frankrike, vars läge 1674 syntes allvarligt hotat, hade dock hävdat sin ställning, ehuru det var på Spaniens och icke på Hollands bekostnad, som dess segrar vunnos. År 1679 sände det en armé in i Brandenburg och nödgade genom hot mot Holstein Danmark att draga styrkor från Skåne för att möta anfallet från söder. Det var i krigets sista timme. Freden samma år dikterades för Sveriges räkning av kung Ludvig. De skandinaviska gränserna förblevo sådana som de fastställdes 1660. Men genom freden med Brandenburg, likaledes 1679, tog Sverige första steget till reträtt på kontinenten, då det avstod från Hinterpommern. Den högadliga förmyndareregimen stod inför 1680 års allvarsmättade konungsärfst, som skulle utkräva ansvaret för vanvården av det stora arvet, samlat av Gustav Adolf, Axel Oxenstierna och Karl X Gustav under den heroiska tiden från 1611 till 1660.

*Lennart Torstensson.
Samtida kopparstick.*

SJÖKRIGSMATERIEL OCH SKEPPSBYGGNAD ÅREN 1612—1679

Gustav Adolf emottog efter sin fader en så gott som försliten flotta, vilken därtill var gammalmodig och för övrigt bestod av en i förhållande till de stora skeppens antal oproportionerlig mängd småfartyg av ringa eller intet militärt värde. Om man hade lärt sig något av Kalmarkriget, så var det nödvändigheten av en modern, slagkraftig flotta. De många olyckliga och på rikets tillgångar tärande krigen hade dock gjort landet så utarmat, att ett omedelbart återuppbyggnadsarbete icke var att tänka på än så länge. Visserligen sattes det i gång med fartygsbyggnader, men det föreföll till en början, som om man skulle fortsätta med att skaffa uteslutande små fartyg. Lyckligtvis blev det ej så. Gustav II Adolfs regering kom även för flottan att beteckna ett uppsving i alla avseenden, främst beträffande skeppsbyggeriet. Trots tillfälliga bakslag, förlisningar och andra förluster växte flottan under hans tid till betydande styrka.

GUSTAV II ADOLF BYGGER UPP EN NY FLOTTA.

Stapelsättning av större fartyg kom snart i gång. Redan i oktober 1613 pågingo några större byggnader vid Ridö och Arnö, och jämväl vid Harbovik skulle ett skepp sättas på stapeln. I Stockholm synes man först 1616 ha satt i gång. De första större efter Kalmarkriget sjösatta skeppen voro *Harboviks Lejon* om 150 läster och sjösatt 1615, följt 1616 av *Riksnnyckeln*, 250 läster, samt 1618 av *Rikskronan* om 350 läster. Sistnämnda år inleddes tillika en omfattande galärbyggnad.

Intill 1618 ombestyrde kronan själv alla skeppsbyggnader, men fr. o. m. detta år började byggnadsentreprenörer att anlitas, åtminstone så långt det angår stora skepp. De första entreprenörerna voro de båda inflyttade holländarna Paridon van Hoorn och Kristian Welshuisen med verksamheten förlagd till varvet i Västervik. Byggnaderna verkställdes emellertid under kontroll av amiralitetet, ja, det vill synas, som om skeppen byggdes uteslutande av dess egna byggmästare. Med dessa entreprenörer kontrakterades sagda år om fyra skepp, bl. a. *Riksäpplet*, vilket, byggt av kronobyggmästaren Isebrand Johansson, blev färdigt 1622. Detta, flottans största skepp, var på 450 läster, förde 42 kanoner och hade en besättning av c:a 265 man. Skeppet blev emellertid icke vidare dugligt. Det var heller icke rustat mer än ett par gånger. Antingen revs det ned eller byggdes om, eller också byggdes ett nytt skepp med samma namn.

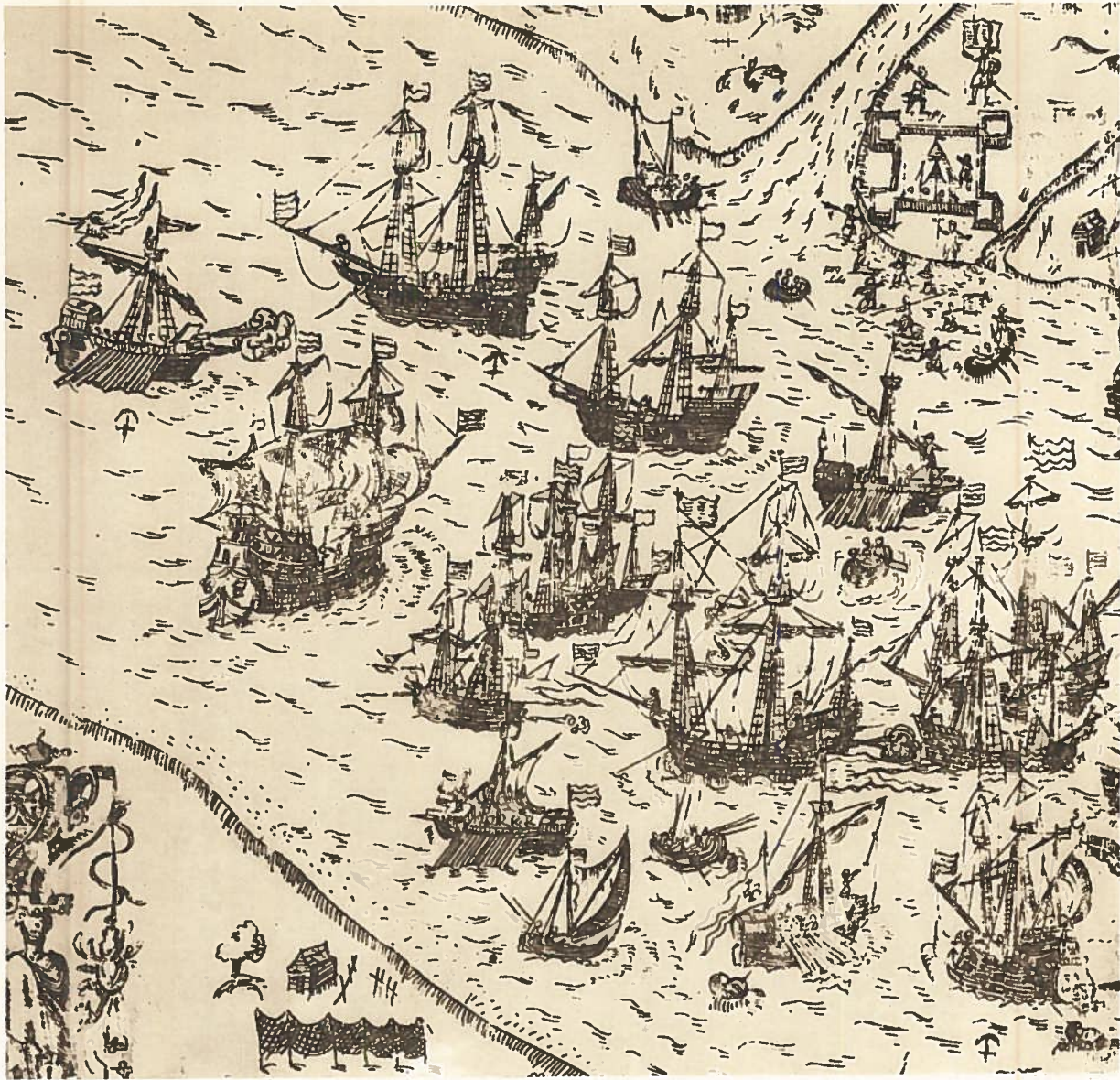
Fr. o. m. 1620 tillkom en ny entreprenör, tygmästaren Anton Monier i Stockholm. Han fick i uppdrag att under de kommande fem åren bygga fem skepp. Det största av dem blev *Tre Kronor*, på 300 läster, och det bästa tydligen *Gustavus*, konungens flaggskepp 1625. Det förläste vid Domesnäs samma år. Omsider, eller 1625, anlätades åter två nya entreprenörer, de båda bröderna köpmannen Arendt Hybertsson de Groote och kronans skeppsbyggmästare Henrik Hybertsson. Den senare hade byggt alla de med Monier kontrakterade skeppen. Nu skulle han jämte brodern bygga fyra skepp under lika många år. Av dessa må nämnas de två största, *Riksnnyckeln (II)* om 350 och *Wasa* om 450 läster. Det sistnämnda kantrade och sjönk på sin jungfruresa.

Så ungefär stod det till med skeppsanskaffningen intill sommaren 1625. Överallt i dåtida skeppsbyggnadscentra hade rått och rådde än ett rörligt liv, icke minst i Stockholm, och konungen var en flitig gäst vid sjösättningarna. Flottan hade också tillväxt snabbt eller i runt tal med 25 stridsfartyg om c:a 4,700 läster. Därtill kommo inköpta fartyg om 1,200 läster. Karl IX:s sjögående armerade fartyg 1611 torde knappast hava överstigit 6,000 läster.

SKEPPSBYGGERIET AVTAGER. HJÄLPFLOTTA ORGANISERAS. FLOTTANS UNDERHÅLL.

Men olyckor skulle komma. Endast under året 1625 förläste sålunda vid Domesnäs 10 och i finska skären 1 skepp och tre år senare de stora skeppen *Wasa*, *Riksnnyckeln* och det något mindre *Kristina*, inköpt från Holland 1623. Flottan hade åderlåtits på icke mindre än 14 skepp om tillsammans c:a 2,600 läster med 410 kanoner, en förlust av ungefär $\frac{1}{3}$ av flottans hela sjögående styrka i första linjen. Huru denna väldiga avgång skulle täckas, låg i vida fältet. Läget var allvarligt för att icke säga farligt. Man inköpte väl ett skepp *Svärdet* om 300 läster, byggt på spekulation av van Hoorn, men byggandet gick långsamt och ovanliga medel måste tillgripas. Konungen tyckes därvid ha tagit till förebild de danska defensionsskeppen, en typ kofferdiskepp, byggda så att de kunde brukas även i örlog. De kommo sedan att hos oss gå under benämningen monterade skepp och spelade hela seklet igenom en framträdande roll i det svenska skeppsbyggeriet. I januari 1629 sammanträdde i Stockholm på konungens kallelse ombud från rikets städer för överläggning om dylik skeppsanskaffning, och dessa ombud överenskommo att skyndsamt anskaffa och utreda 18 skepp, för vilket ändamål ett s. k. skeppskompani bildades. Som motiv angavs, att »kejsaren och de påviske» kommit fram till Östersjön, hotande rikets välfärd. När detta skeppskompani fick alla sina skepp färdiga är obekant — de skulle vara om 100—150 läster — men 1630 hade kronan åtta av dem i sin tjänst.

Fr. o. m. 1630 avtog skeppsbyggeriet märkbart, om ock planerna voro vittsyftande. På konungens befallning byggdes åtminstone ett större skepp i Preussen, och i Stockholm beordrades två skepp »ju större ju hellre», och av avfallsvirket skulle byggas »små skepp och farkoster». I Riga skulle enligt order 1631 också byggas två skepp genom kronans egen försorg, varförutom sju skepp hade beställts hos Welshuisen och den 1630 nytillkomna entreprenören Albrekt van Velden i Göteborg. I samband med nämnda beställningar skrev konungen från Frankfurt am Main den 28 februari 1632 bl. a.: »Så äre Vi dock för Vår desein skull allra bäst tjänte med så stora och värbara skepp som krakarna, som gå på Indien», men lät sig i alla fall nöja med de nyss nämnda sju skeppens storlek, tilläggandes dock, att de 10—12 andra borde vara av indienfararetypen. Vad som avsetts med dessa andra har icke kunnat utrönas.

En del av svenska flottan vid erövringen av Riga 1621. Bland de stora skeppen ser man också ett antal galärer, mähända några av dem som började byggas 1616. Detta är den äldsta samtida bild, där skepp ur Gustav II Adolfs flotta äro avbildade. Laverad teckning av Rigaborgaren Georg Schwengel. Privat ägo, Bysta.

Underhållet till tackel och tåg av det snabbt ökade antalet fartyg överläts 1615 på en enskild man, amiralen Rickard Clerck, och kontraktet förnyades ett par gånger, senast 1622. För underhållet av 27 skepp, 14 pråmar, 1 jakt och 1 smack uppbar han enligt 1618 års avtal 8,500 daler. För varje nybyggt skepp skulle tillkomma 2 daler pr läst, skeppet kunde hära. Riksamiralen och holmamiralen skulle tillse, att han rätt fullgjorde sina skyldigheter. På nyåret 1625 kontrakterades med de förutnämnda bröderna Hybertsson om »skeppsflottans vidmakthållande, som vid Stockholm ligger». Även byggnaderna på Skeppsholmen (d. v. s. nuvarande Blasieholmen) skulle de jämväl underhålla. Underhållet av de vid Älvsborg liggande skeppen uppdrogs också åt en enskild man. Sålunda gjordes avtal därom 1625, då 8 skepp lågo där, med fogden Johan Börjesson. Dessa arrenden upphörde 1629, då amiralitetet självt övertog underhållet.

1651.

Besticket paa de 3 Skeppen som hooss Albrecht v. Feldhen i Giötheborgh at förbyggja dher betingadhe

	Det störste	Det mindre	Det minste
Kiölen . . .	22	20	16
{ Högh	23	22	19
{ Bredd	130	106	91
Längs öfver stampen . . .	168	138	120
Wid innan hufden . . .	40	33	27
Holt till lastbalken . . .	11	7	5
Offwan lastb. till öfverlopet . . .	5	6	6
Emellan öfverlopet . . .	7	7	6
Flacket . . .	28	24	18
Flacket reeser . . .	11	10	7
Henger wid Nagelen . . .	11	10	9
Hackebalken Lågh . . .	23	17	15
Spegelen skiörtet ifrån nedherste på kiölen . . .	17	14	12
Bukstycken tiocka . . .	15	14	11
Oplangaren öfwan skergången tiock . . .	11	9	7
Plankorna tiocka . . .	5	4	3
Bergholten: på store skepet 4 span tiocka, på smerre 3 span tiocka, på det minste 2 span tiocka . . .	9	8	7
Balkerne i nederste laghet . . .	15	14	12
I andre laghet . . .	12	11	9
I öfwerste laghet . . .	10	10	9
Balkvägaren tiock nedherst . . .	9	7	5
Medh een tiock wegare dher undher . . .	6	4	3
Kenningz (läs: kemmings) wägaren . . .	6	4	3
Kölswijnet: Tiok . . .	11	9	7
Bredh . . .	3	2	2
Nest Kölswijnet een wägare . . .	6	4	3
Dhe andhre wagarne i Rummet . . .	4	3	2
Balkerne liggja ifrån hwar andre . . .	4	4	4

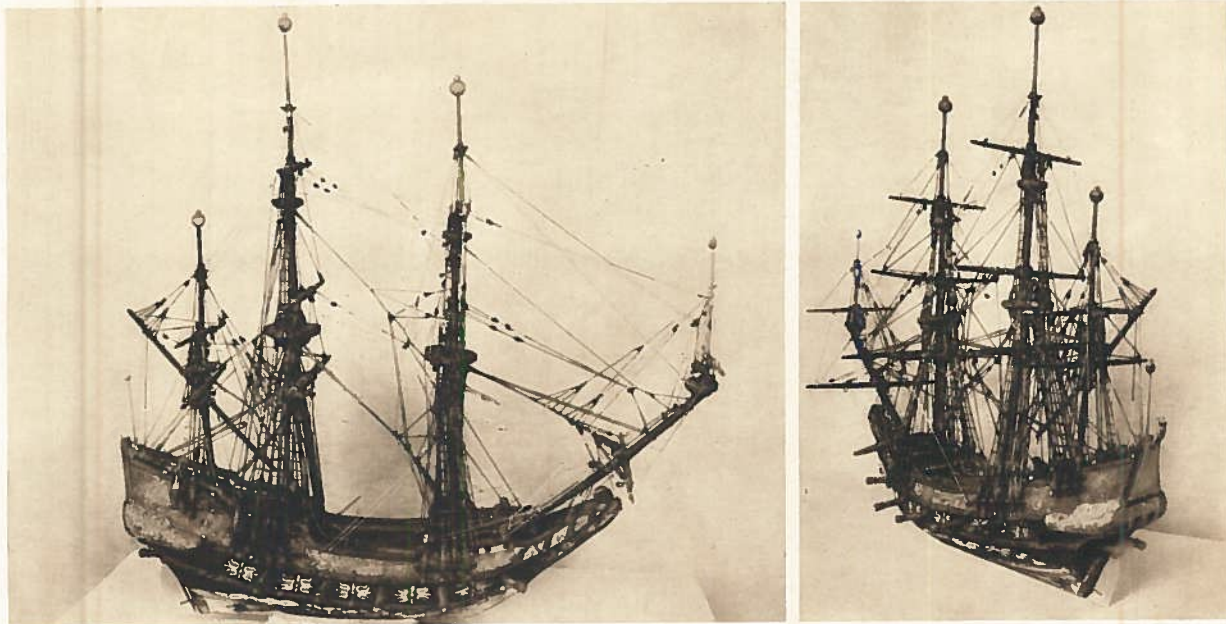
Besticket på en skeppsbeställning hos Albrekt van Velden i Göteborg (>dhe 3 skeppen som hooss Albrecht v. Feldhen i Giötheborgh at förbyggja dher betingadhe) är bevarat i Riksarkivet. Man läser där följande mått, för resp. »det störste», »det mindre» och »det minste skepp», i fot och tum: »Kiölen: högh 22—20—16, bredh 23—22—19 tum, längh 130—106—91 fot; längh öfwer stampn 168—138—120 fot; widh innan hufden 40—33—27 fot; Holt till Lastbalken, resp. Offwan lastb. till öfverlopet 11 f., resp. 5 f. 6 t.—15—12; Emellan Öfverlopet 7 f.—7 f. 6 t.—6 f. 3 t.; Flacket 28 f. 6 t.—24 f. 6 t.—18 f.; Flacket reeser 11—10—7 t.; Henger widh Nagelen 11—10—9 t.; Hackebalken Lågh 23 f. 6 t.—17—15 f.; Spegelen skiörtet ifrån nedherste på kiölen 17—14—12 f.; Bukstycken tiocka 15—14—11 t.; Oplangaren öfwan skergången tiock 11—9—7 t.; Plankorna tiocka 5—4—3 t.; Bergholten: på store skepet 4 span tiocka, på smerre 3 span tiocka, på det minste 2 span tiocka 9—8—7 t.; Balkerne i nederste laghet 15—14—12 t.; I andre laghet 12—11—9 t.; I öfwerste laghet 10 t.; Balkvägaren tiock nedherst 9—7—5 t.; Medh een tiock wegare dher undher 6—4 1/2—3 1/2 t.; Kenningz (läs: kemmings) wägaren 6—4 1/2—3 1/2 t.; Kölswijnet: Tiok 11—9—7 t.; Bredh 3—2 1/2—2 f.; Nest Kölswijnet een wägare 6—4 1/2—3 1/2 t.; Dhe andhre wagarne i Rummet 4—3—2 1/2 t.; Balkerne liggja ifrån hwar andre 4—4—4 f.»

SKEPPSANSKAFFNINGEN UNDER FÖRMYNDARREGERINGEN.

Vid konungens fränfalle räknade flottan 46 större skepp och pinasser, om tillsammans något över 6,000 läster (9,750 ton), samt därtill lika många mindre fartyg såsom galärer och andra småfartyg av okänt lästetal. Om härtill lägges »reservflottan», d. v. s. städernas förutnämnda skepp, 18 stycken, utgjorde således rikets flotta 110 fartyg. Under byggnad eller beslutade till nybyggnad voro 4 skepp hos Welshuisen, 3 hos Albrekt van Velden i Göteborg samt 1 i Stockholm av amiralitetet självt. Det var alltså en betydande flotta, som förmyndarregeringen övertog.

Under sådana omständigheter avvaktade regeringen tills vidare blott de beställda fartygens leverans och byggde endast några smärre fartyg. Av de under konungens livstid kontrakterade skeppen färdigställdes först *Kronan*, Gustav Adolfs största skepp, om 500 läster, 68—74 kanoner och med en besättning av omkring 420 man. Det hade sjösatts i september 1632 på gamla Skeppsholmen. Det sänktes i Oxdjupet (Sticksund) en julidag 1675.

Av i förmyndarregeringens egen regi byggda och sjösatta skepp har i hävderna blott namnet på ett enda anträffats, nämligen *Scepter*, sjösatt 1635 eller 1636 på gamla Skeppsholmen såsom det sista stora därstädes byggda skeppet. Det mätte 450 läster och var bestyckat med 62 kanoner. Även det sänktes avsiktligt i Oxdjupet 1675. Slutligen är att nämna *Höken*, ett historiskt fartyg så tillvida, som det blev vår första hemmabyggda fregatt, visserligen rätt obetydlig, med blott 14 kanoner. Det sjösattes i juli 1644 på nuvarande Skeppsholmen.

Denna vackra modell, troligen föreställande pinassen Makrillen, som byggdes i Västervik 1621, tillhör Tyresö församling sedan åtminstone 1634. Sedan den länge stått undanställd på en vind och fått förfalla, restaurerades den av författaren 1935 och står nu utställd i en monter i Tyresö kyrka. Modellen är en av de äldsta kända i Europa och med hänsyn till tacklingens ursprunglighet en av de bäst bevarade.

DROTTNING KRISTINA OCH FLOTTAN.

Det berättas om drottning Kristina, att hon ännu icke myndig hade rest ut till Dalarö i maj månad 1644 för att avlägga ett besök ombord hos amiral Klas Fleming på *Scepter* — hon hade eljest tagit in i tullhuset — och att hon efter besöket seglade bort till Rotholmen för att därifrån åskåda flottans avfärd. När flottan i en oöverskådlig rad kom för sina i vårluften svällande segel med kanonportarna hotfullt öppna och besättningarna uppställda längs gångborden, överväldigades hon av den imponerande synen och skall betagen ha utropat: »Se där flyter Min krona på vattnet!»

De första skeppen, som färdigställdes under Kristinas regering, voro *Draken*, byggd på entreprenad i Riga och färdig 1644, samt *Äpplet*, färdigt 1645. Det senare var ett s. k. regalskepp, förde 74 kanoner i tre lag och hade en bemanning av c:a 400 man. Det synes hava varit till sjöss blott en enda gång, innan det redan 1659 sänktes i den klassiska skeppsgraven i Oxdjupet. Några 50-kanonskepp tillkommo också såsom *Carolus*, sjösatt 1654, *Andromeda*, förlist året därpå, samt *Hercules*, byggt på entreprenad i Wismar av dess kommandant Erik Ulfsparre. Det tacklades av högbåtsman Lars Gråå.

Det återstår att nämna några skepp, vart och ett märkligt på sitt sätt. De heta *Julius*, *S:ta Anna* och *Amarant*. Det förstnämnda om 32 kanoner blev färdigt 1647 och uppkallades efter den franska kardinalen Jules Mazarin, som också erhöll skeppet i gåva. Vid besiktningen befallde drottningen, att skeppet skulle bestås en sidenflagga. I fransk tjänst blev det icke gammalt, ty engelsmännen erövrade och omdöpte det 1650 till *Success*. *S:ta Anna* åter, sjösatt 1649, skänkte drottningen till Ludvig XIII:s gemål Anna. *Amarant* slutligen sjösattes 1653, troligen uppkallat efter det herdinnenamn Amarantha — vanligt i 1600-talets herderomaner — som drottning Kristina bar i den av henne 1653 stiftade Amarantherorden. Det erövrades av

På en kolorerad pennteckning från förra hälften av 1600-talet får man denna sakliga och detaljerade bild av en pinass, som ligger för ankar i Wismars hamn. Som synes överensstämmer bilden i helhet och detaljer förträffligt med »Tyresöskeppet» (jfr bilderna å föregående sida). Pinassen var en av Östersjöns vanligaste örlogsskeppstyper. — Grossherzogliches Museum, Schwerin.

I flottan infördes strussen på 1620-talet och fick då och senare stor användning på farvattnen vid de livländska och tyska kusterna, mest som transport- och kunskaparfartyg. Teckningen har ett och annat fel, av vilka det allvarligaste är att rån på bogsprötet (rån för vaterblindan) vilar ovanpå i stället för att hänga under bogsprötet. — Detalj av vapensköld, oljemålning å koppar, för adliga ätten Strusshielm. Riddarhuset, Stockholm.

danskarna, 1677, omdöptes till *Admirante* och slopades 1686. Tilläggas bör kanske, att under det segerrika kriget med Danmark 1643—45 fick vår flotta ett tillskott av bortåt 12 erövrade fartyg om c:a 385 kanoner. Se vidare bilagorna 4—6.

SKEPPSBESTÅNDETS UNDERHÅLL UNDER KARL X GUSTAV OCH KARL XI.

Vid sin tronbestigning mottog Karl X Gustav i runt tal 45 stridsfartyg med en sammanlagd bestyckning av c:a 1,635 kanoner. Av dessa skepp voro 6 stycken byggda under Gustav Adolfs tid och en del icke mycket sjövärdiga. Själv efterlämnade Karl Gustav omkring 30 stridsfartyg om tillsammans 1,276 kanoner.

Det första sjösatta fartyget under konungens regering var det på Kristinas tid beslutade skeppet *Draken*, sjösatt 1655 i närvaro av hans drottning. Under de båda första krigsåren 1657—58 var *Draken* amiral Klas Bielkenstiernas flaggskepp och deltog i det blodiga slaget med holländarna i Öresund den 29 oktober 1658. När Bielkenstierna begravdes i Stockholm 1662, låg hans gamla flaggskepp med i paraden på Strömmen.

Vem som målat dessa bägge vackra skepp, liggande för ankar utanför Vaxholms fästning (kyrkan och en del av staden syns till vänster) är ej känt, ej heller vilka de skola föreställa. Det till höger torde dock vara identiskt med *Tre Kronor*, taget från danskarna 1644. Då emellertid tavlan, som alltjämt tillhör det gamla *De Geer*-godset *Leufsta*, framställer det ena skeppet (till vänster) med holländsk flagg och *De Geerska* vapnet i akterspegeln, får man väl anta, att det är ett av de 30 skepp, som den rike industrimagnaten och finansären *Louis De Geer* ställde till svenska regeringens förfogande i kriget mot Danmark och som kraftigt bidrog till sjösegern vid *Femern* 1644. Skeppet till höger för svensk örlogsflagg och *tre kronor* i akterspegeln. Bl. a. med hjälp av dräkterna på tavlans personer har målningen (som mycket nära svarar mot en teckning av *Erik Dahlberg* och ett stick i *Succiaverket*) daterats till omkring 1650.

Med året 1656 började de under konungens tid stapelsatta skeppen bli färdiga, först *Göteborg* om 54 kanoner och byggt i Göteborg. Som nästa fartyg kom den lilla 22-kanonfregatten *Höken (II)* 1657 och strax därpå det verkligt stora och vår sannolikt första tredäckare, skeppet *Victoria*, på konungens önskan döpt därtill av den vid sjösättningen närvarande drottningen. Det hade 84 kanoner. Som riksamiralens flaggskepp i 1658—60 års sjöexpeditioner besöktes det ofta av konungen. En dag i oktober 1658, då konungen varit ombord och skulle återvända i land, blev hans slup överseglad av riksamiralens egen jakt *Morianen*. Högbåtsmannen, som stod till rors, slungades över bord och drunknade, medan kungen klarade sig bättre. Hans hatt flög visserligen av honom; den fick han igen, men »balotten och käppen», som gått hattens väg, blevo borta.

Torftigt och primitivt är det inhemska bildmaterialet till det tidiga 1600-talets svenska skeppsbyggnadshistoria. Ett litet bidrag är — av okänd, föga konstnärlig hand — målat på en av väggarna i borgstugan, den s. k. pelarsalen, i *Vadstena slott*. Det har daterats till 1619 och vill i varje fall återge ett krigsskepp, svenskt få vi tro (gåtan med det röda korslet i flaggan är ej uppklarad, jfr ovan sid. 54).

Bland de fyra officerare, som räddades när Svärdet, Klas Ugglas flaggskepp i slaget vid Öland den 1 juni 1676 brinnande sprang i luften, sedan det vid en olycklig vändning förlorat stormasten, befann sig skeppskaptenen Anders Homman. Hans målade epitafium i Kalmar domkyrka (han dog 1685 som major) har en okänd konstnär prytt med en bild av det brinnande ställiga 90-kanonskeppet, från vilket Homman så underbart räddades. Svärdet var som synes tredäckat; akterspegeln visar två lejon, som mellan sig hålla ett förgyllt svärd.

don sjösattes det på Skeppsholmen i Stockholm den 31 juli 1668 i närvaro av änkedrottningen, den omyndige konungen, riksamiralen och riksråden samt åtskilliga av ridderskapet. Då det nådde vattnet, sköts ombord svensk lösen, besvarad av närliggande skepp. Färdigt 1672 — det hade satts på stapeln 1665 — kantrade det under sjöbataljen utanför Öland den 1 juni 1676.

Slutligen bör kanske nämnas skeppet *Solen*, sjösatt i Lübeck 1667 och byggt på entreprenad. Kapten Hans Clerck, som var kontrollant, omtalar, att det ursprungligen var avsett för en resa till Ostindien. Ombord på detta skepp inträffade 1679 det enda i en svensk örlogsmän kända myteriet värt detta namn, men hittills bekant blott genom ett brev från kommandören Anders Homman till amiralitetskollegium, vari det uppges, att »finnarna rebellerade, så att officerarna nödgades ställa sig i gevär och till överflöd secund av *Victoria*, då begynte de att fälla mod och efter hållen examen voro sex stycken arresterade».

Den skeppsbyggnad, som flitigt pågick allt sedan Karl X Gustavs död, visar uppenbarligen,

Mellan Karl X Gustavs död 1660 och Karl XI:s myndighetsförklaring i december 1672 hade 17, möjligen 18 skepp och fregatter sjösatts med en sammanlagd bestyckning av omkring 1,100 kanoner. Karl X Gustavs hela efterlämnade flotta hade, som vi sett, blott 1,276 kanoner. Av de sålunda tillkomna fartygen voro praktiskt taget 5 om 70, 2 om 80, 2 om 90 samt 1 om 128 kanoner. Intill 1672 tillkommo årligen ett eller två skepp.

Det första under denna tid färdiga skeppet var *Äpplet* eller *Riksäpplet (II)*, sjösatt på gamla varvet i Göteborg mars 1661. Det var om 90 kanoner. De två andra byggena voro skeppen *Svärdet*, Klas Ugglas flaggskepp 1676, samt *Saturnus* (först kallad *Nyckeln*) om 86 respektive 66 kanoner. Det första av förmyndarregeringen byggda skeppet nämligen *Nyckeln (Riksnyckeln)* sjösattes 1664 i Bodekulla vid Karlshamn. Det flög 1679 — liksom *Svärdet* 1676 — i luften. Utom de fyra 68—70-kanonskeppen *Wrangel*, *Venus*, *Mars* och *Jupiter*, som sjösatts åren 1664—67, sjösattes 1665 i Stockholm »jätteskeppet» *Kronan* om 128 kanoner. Byggt av skeppsbyggmästare Francis Shel-

1675. Vid den tiden behövde i varje fall många skepp nya master, och tacklingen var heller icke av det bästa slaget. Måhända har man att häri — näst bristande sjömanskap hos högste befälhavaren — söka orsaken till de ideliga motgångarna under skånska kriget.

Egendomligt är, att Karl XI, så länge som han gjorde, intog en ganska passiv hållning inför amiralitetskollegii ständiga penningebekymmer. Ännu 1676 strömmade dylika klagomål in till konungen. Men han var ung och oerfaren och låg tills vidare i händerna på en mer eller mindre mot flottan avog omgivning. Under åren 1673—77 byggdes mest skutor, krejare, bojorter och jakter, måhända behövliga, men långtifrån tillräckliga att möta en välrustad fiende, som den danska flottan den tiden var. De enda stridsfartyg, som byggdes före krigsutbrottet, voro ett par 30-kanonfregatter, *Fredrika Amalia* och *Sundsvall* samt 50-kanonskeppet *Laxen*, byggt i Medelpad. Det sistnämnda var emellertid ett verkligt kristidsskepp och dög icke mycket till. Slät seglare föll det också i händerna på danskarna med deras över lag mycket bättre seglare än våra skepp. Genom köp fick man 1675 dock ett par någorlunda dugliga skepp, nämligen 54-kanonskeppet *Riga*, byggt på spekulation av en överste Henrik Cronstierna i Riga, samt 60-kanonskeppet *Kalmar*, satt på stapeln i Kalmar som kofferdiskepp men fullbordat av amiralitetsbyggmästaren Gunnar Roth. Men några kampskepp voro de ingalunda.

Det första verkliga skeppet, som sattes på stapeln, sedan konungen övertagit regeringen, var *Carolus XI*, ett 82-kanonskepp, till vilket kölen sträcktes på Skeppsholmen i Stockholm 1677. Sjösat som det näst sista stora örlogsfartyget därstädes 1678, lämnade det för alltid Stockholm påskdagen 1679 för att jämte fregatten *Stenbock* konvojera ett kruttransportskepp till Kalmar. Det är icke historiskt märkligt för något annat än sina många namnbyten. Omdöpt 1683 till *Sverige*, 1684 till *Wenden*, 1694 till *Prins Carl* och senare samma år till *Sverige* igen, kasserades det 1733, sedan det hade legat sjunket i många år. Den omförmälda fregatten *Stenbock*, om 32 kanoner, uppkallad efter riksamiralen Gustav Otto Stenbock, gick däremot ett något äventyrligare öde till mötes. Förflyttad till Göteborgs station ändrades den 1714 till blockskepp, deltog i sjöstriderna i norska vatten samt sänktes i Dynekilen 1716.

SKEPPSKANONER OCH BÖSSOR.

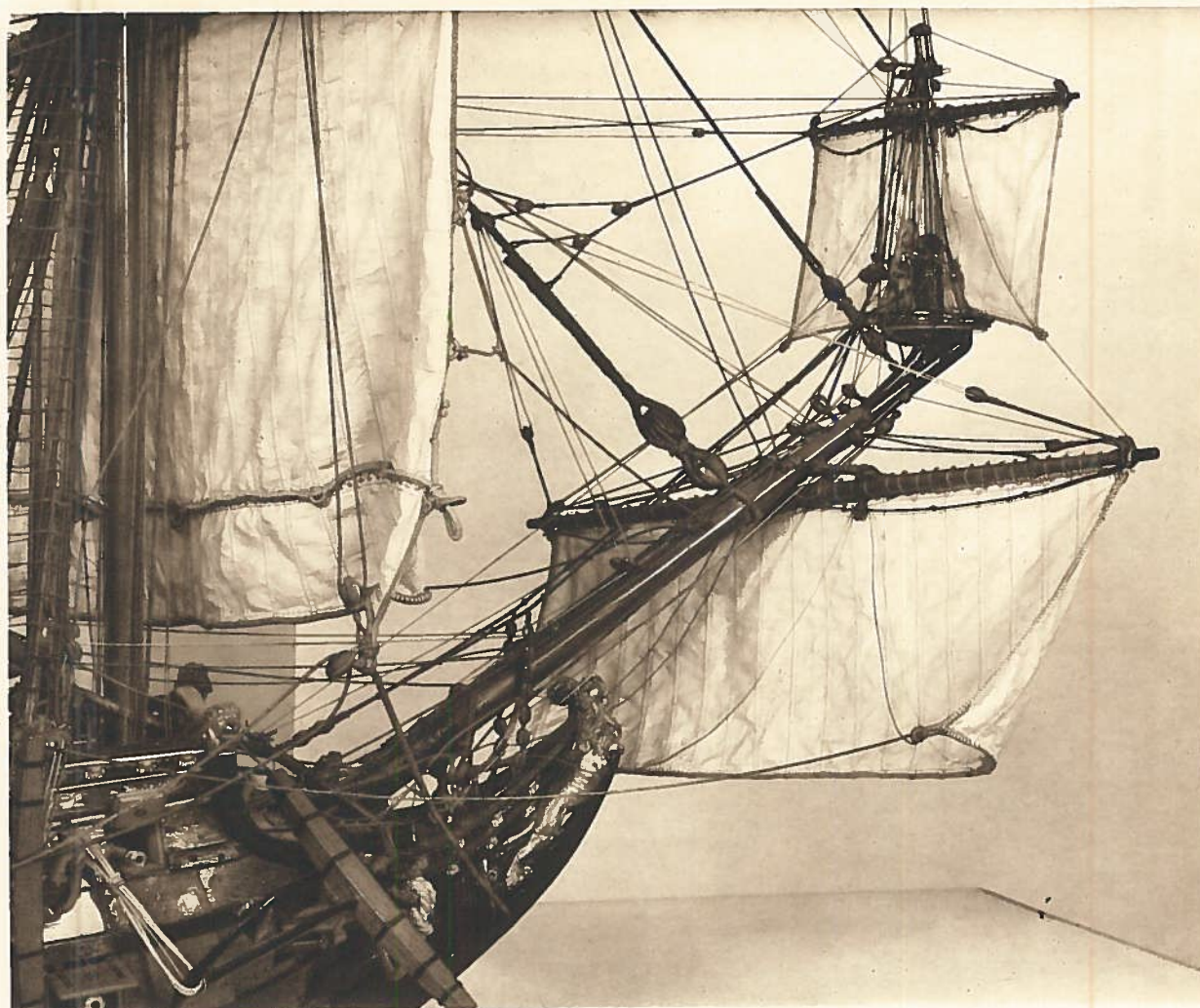
Den redan i förra avsnittet uppgjorda tabellen över bestyckning i några av Karl IX:s skepp visade att man redan då nått en viss enhellighet i artilleriet, och framstegen härvidlag fortsattes alltjämt, medan däremot kalibern endast så småningom ökades och icke i samma grad som

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Amarant — om 52 kanoner — sjösattes på Skeppsholmen i Stockholm 1653 (byggmästare var Gerdt Croon) och deltog med utmärkelse i slaget vid Möen den 13 september 1657 och var vice-amiralsskepp i Siöhielms eskader i det stora slaget i Öresund 1658. Som Siöblads chefsskepp i den eskader, som 1677 beordrades från Göteborg till Östersjön men under Låland angreps av Juel, erövrades Amarant den 1 juni av denne. I dansk tjänst förblev det vackra skeppet till 1688, då det blev upphugget. I svensk tjänst hade det på grund av sin förnämliga inredning nästan undantagslöst brukats att till och från utländska orter överföra högtstående personligheter; till dessa hörde bl. a. Karl X Gustav och hans drottning. — Amarants namn har — tyvärr inte med dokumentarisk säkerhet — knutits till den praktfulla skeppsmodell, som utgör en av pärlorna i Sjöhistoriska museets 1600-talssamlingar. I varje fall torde vi här stå inför den äldsta bevarade, i Sverige framställda modell, som bordlagts på spant. Den rika skulpterade utsmyckning, som gjorde speciellt akterskeppet till ett verk av utsökt konstskicklighet, har kommit skeppsbildhuggaren Jacob Schütz att nämnas som den tänkbare mästaren till den förnämliga modellen, vilken emellertid 1896 befann sig i ett mycket förfallet skick men då så gott sig göra lät iståndsattes och restaurerades av Jacob Hägg. Åtskilligt är sålunda inte ursprungligt på modellen, men de bilder av däckinteriörer och andra detaljer, som nu följa, torde dock ge en i stort sett påtaglig och konkret föreställning om detaljer i det senare 1600-talets skeppsbyggnadskonst.

*Modell av ett svenskt örlogsskepp från 1600-talet, som antages vara Amarant.
Sjöhistoriska museet, Stockholm.*

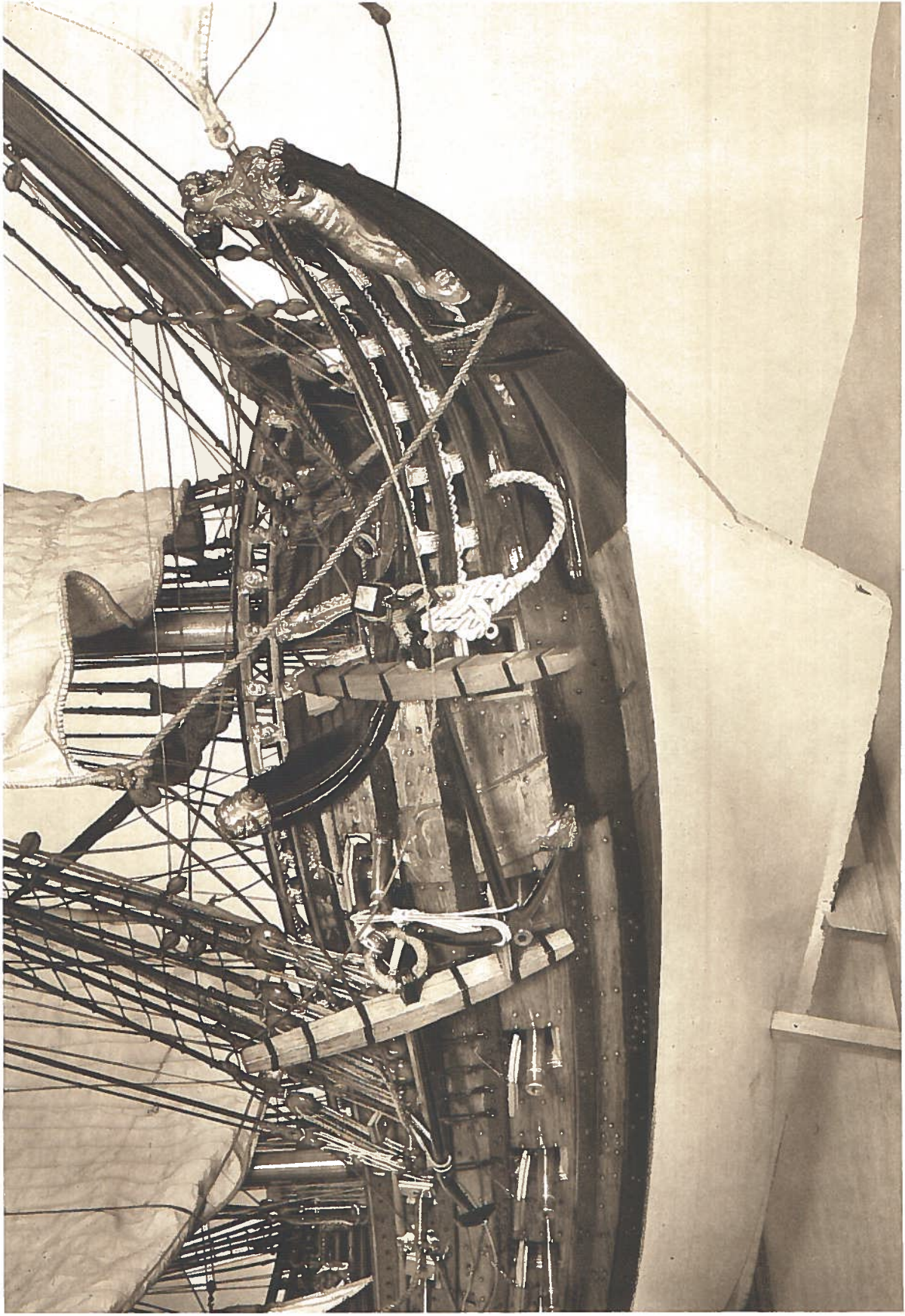

På denna och närmast följande sidor visas några detaljbilder och däckinteriörer från Sjöhistoriska museets modell »Amarant». Här ses förskeppet med snidad galjon, bogspröt och dess tackling, sådan restauratören tänkte sig denna. Om icke säkert originaltrogen, så är den dock tidstrogen; seglen på bogsprötet kallades vaterblinda (under bogsprötet) och bovenblinda (med en särskild liten mast längst ut på pekets nock).

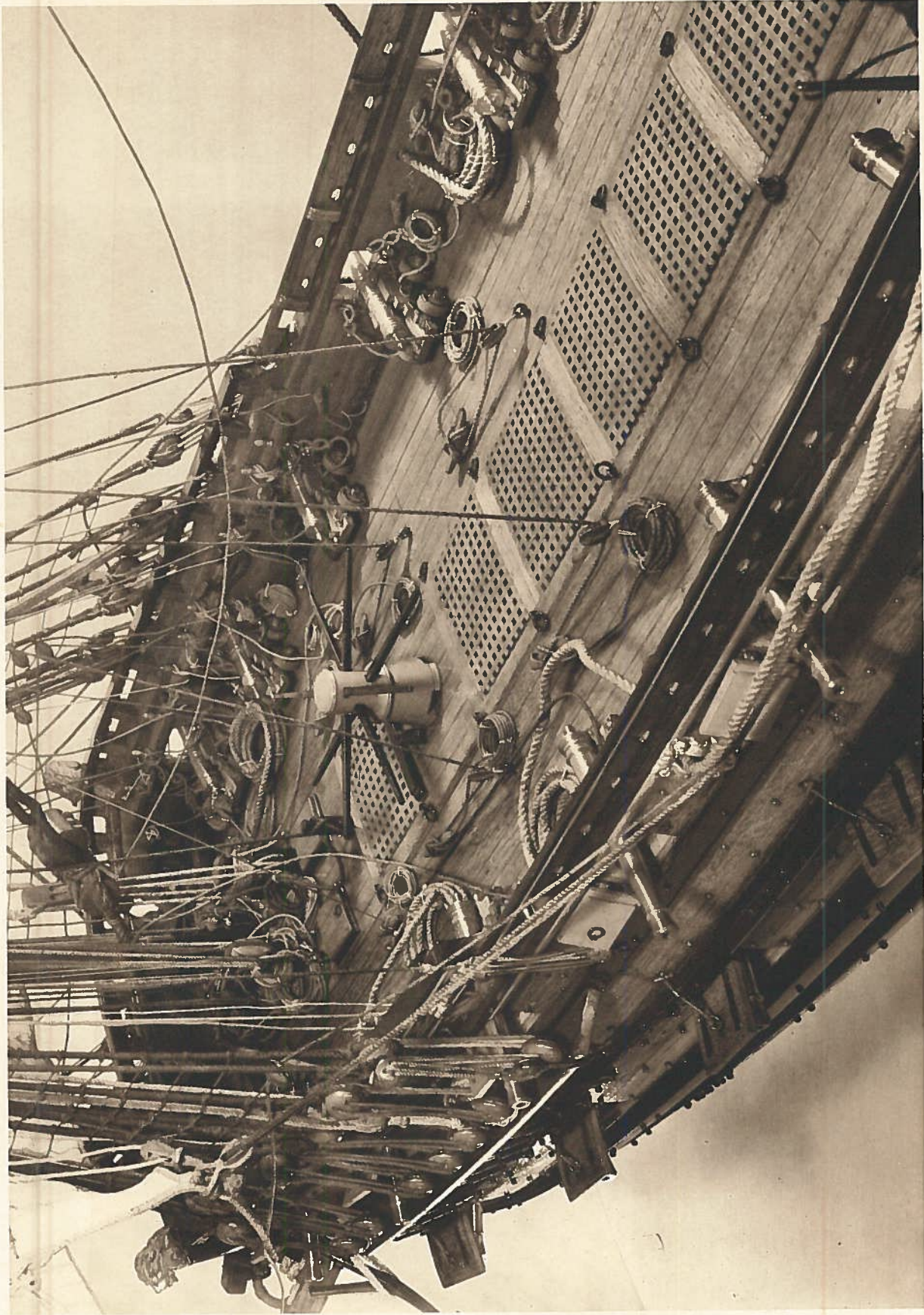
i den danska flottan. Ännu på 1670-talet var slangan, d. v. s. den 12-pundiga kanonen, den vanligaste pjäsen hos oss. Varthän underlägsenheten härvidlag kunde leda, visar amiral Siöblads aktion med danskarna 1677. Han kunde aldrig komma inom skotthåll, därför att hans flaggskepp *Amarant* endast hade dylika 12-pundskanoner. Som kuriositet kan nämnas, att skeppet *Tigern* (1632) förde kanoner gjutna 1541 och 1543.

Om kanonernas dimensioner torde böra nämnas, att 12-pundaren på 1650-talet hade en

24-pundig, metall	(1647)	1785 kg.	24-pundig, metall	(1658)	—
18- » , järn	»	2380 »	18- » , järn	»	2550 kg.
12- » , »	»	—	12- » , »	»	1700 »
12- » , metall	»	1445 »	12- » , metall	»	—
6- » , »	»	978 »	6- » , »	»	—
6- » , järn	»	1020 »	6- » , järn	»	1020 »
3- » , »	»	425 »	3- » , »	»	425 »
3- » , metall	»	510 »	3- » , metall	»	—

Förståven och galjonen på modellen »Amarant».

Förskipsdäcket på modellen »Amarant».

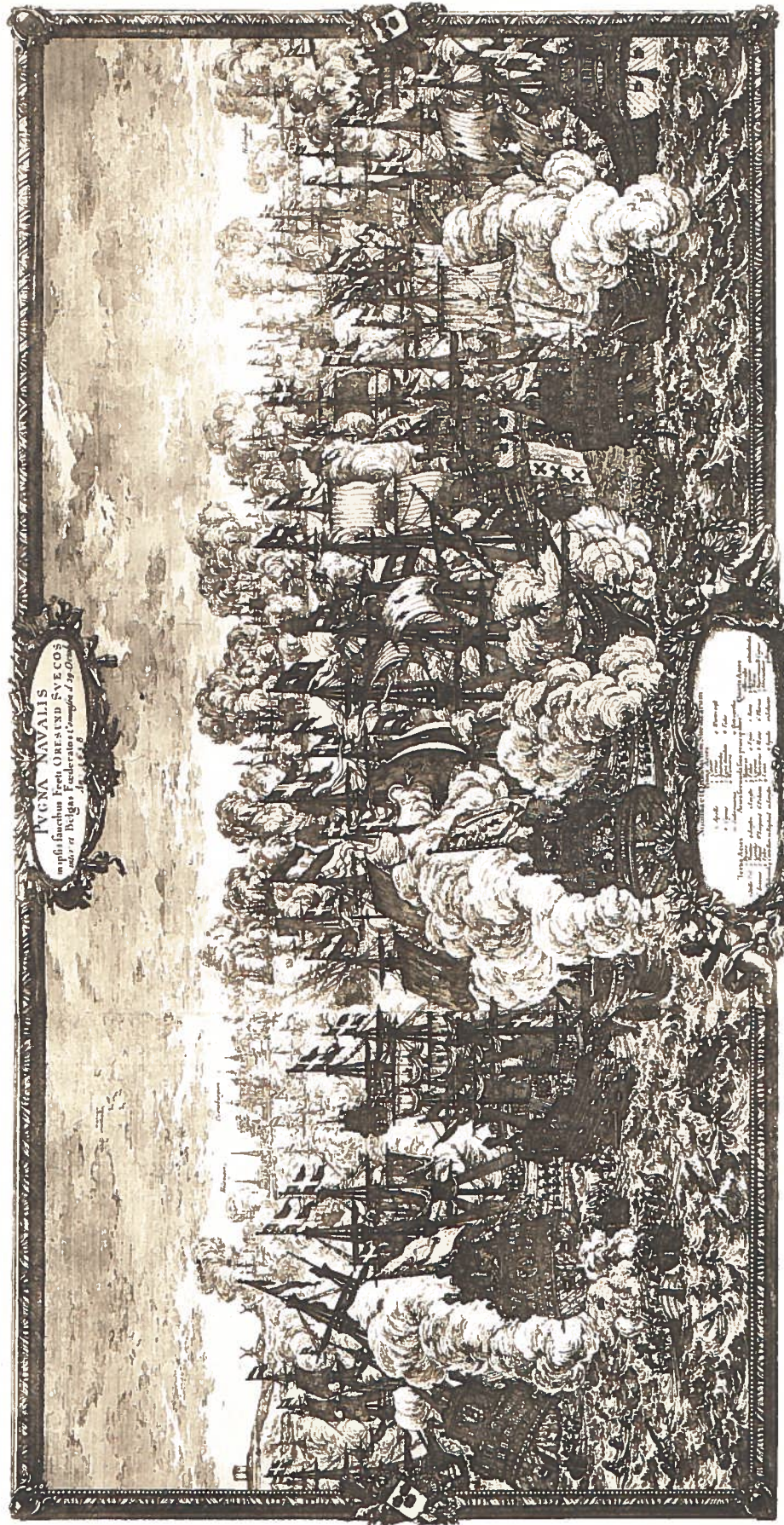

Akterskeppet på modellen »Amarant».

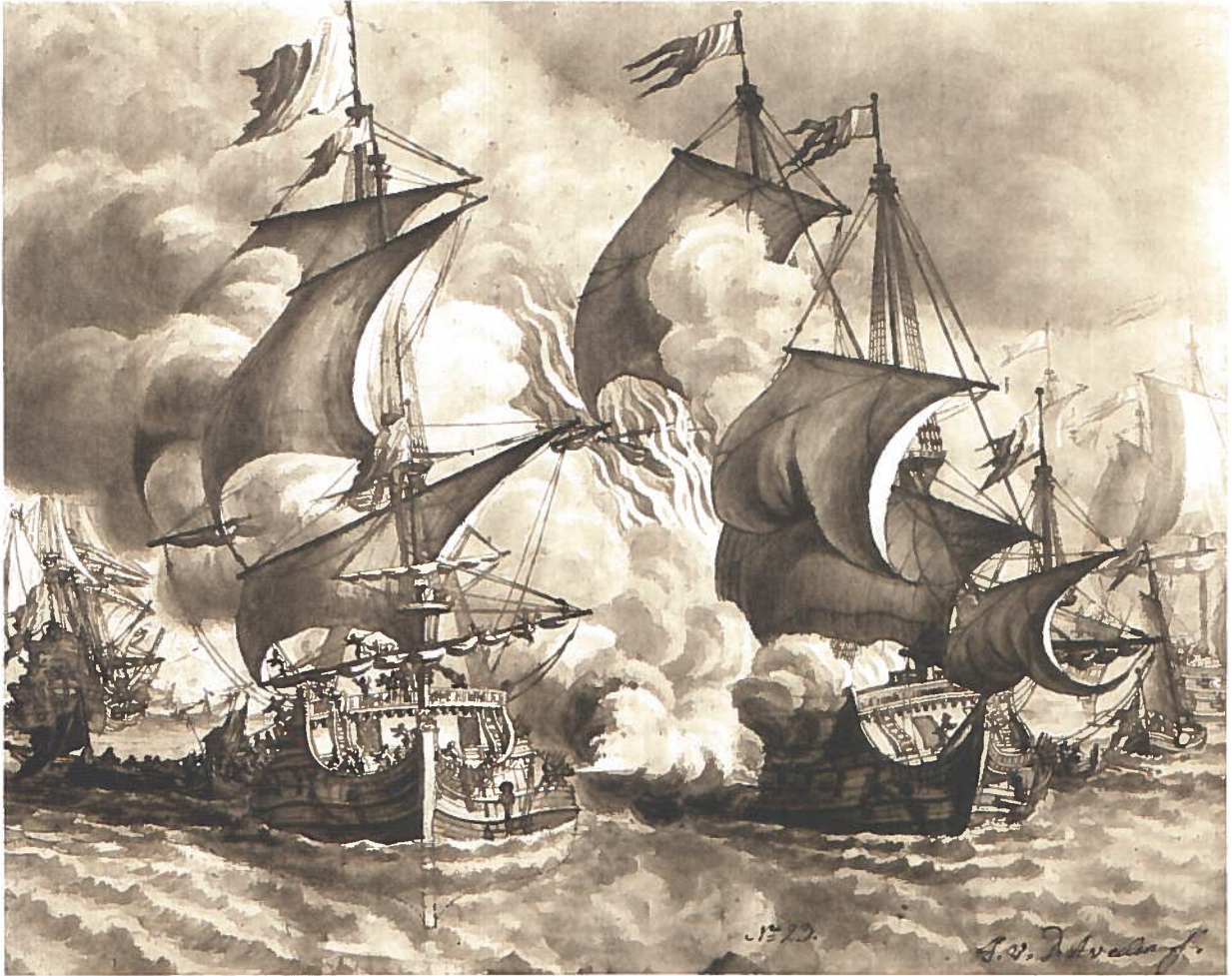
Den rikt skulpterade akterspegeln på Sjöhistoriska museets modell »Amarant».

Denna rykande dramatiska bild — ett kopparstick öfver det stora slaget i Öresund 1658 —, på vilken man ser åtskilliga av svenska flottans största skepp, är av särskilt intresse därför att gravörens förlaga signerats av Erik Dahlberg, vari man med all sannolikhet kan se en borgen för att bilden också i många av sina detaljer är vederhäftig. De akterskepp, man tydligt ser, förmodligen porträttmässigt avbildade, äro från vänster: Apollo (närmast intill den sjunkande holländaren Brederode), Victoria, Kronan och Mars. Från kampanen på tre av de svenska skeppen blåser »blodflaggan», en röd flagga, vari ses en arm hållande ett svärd eller en sabel. Så till den grad hopgyttrad som gravynen visar denna sjöstrid, kan den naturligtvis i själva verket ej ha försiggått; där finns ju praktiskt taget intet utrymme för segelmanövrer. — Kopparstick i S. Pufendorf, »De rebus a Carolo Gustavo gestis» (1696).

Detta skepp, Smdland (eller Smdlands Lejon), som byggdes på Skeppsholmen 1634 och förde 32 kanoner, var bl.a. amiral Karl Gustaf Wrangels amiralsskepp i sjöslaget med danskarna i Femerbält 13 oktober 1644. I stora fältet ses landskapet Smdlands vapen, ett lejon, som med framtassarna håller ett armborst, och nedtill namnet SMALANDIA (delat av rodret). Skeppet såldes 1647 till Frankrike. — Utsnitt ur en lavering av Willem van de Velde d. ä., skildrande slaget i Femerbält 1644. Skokloster.

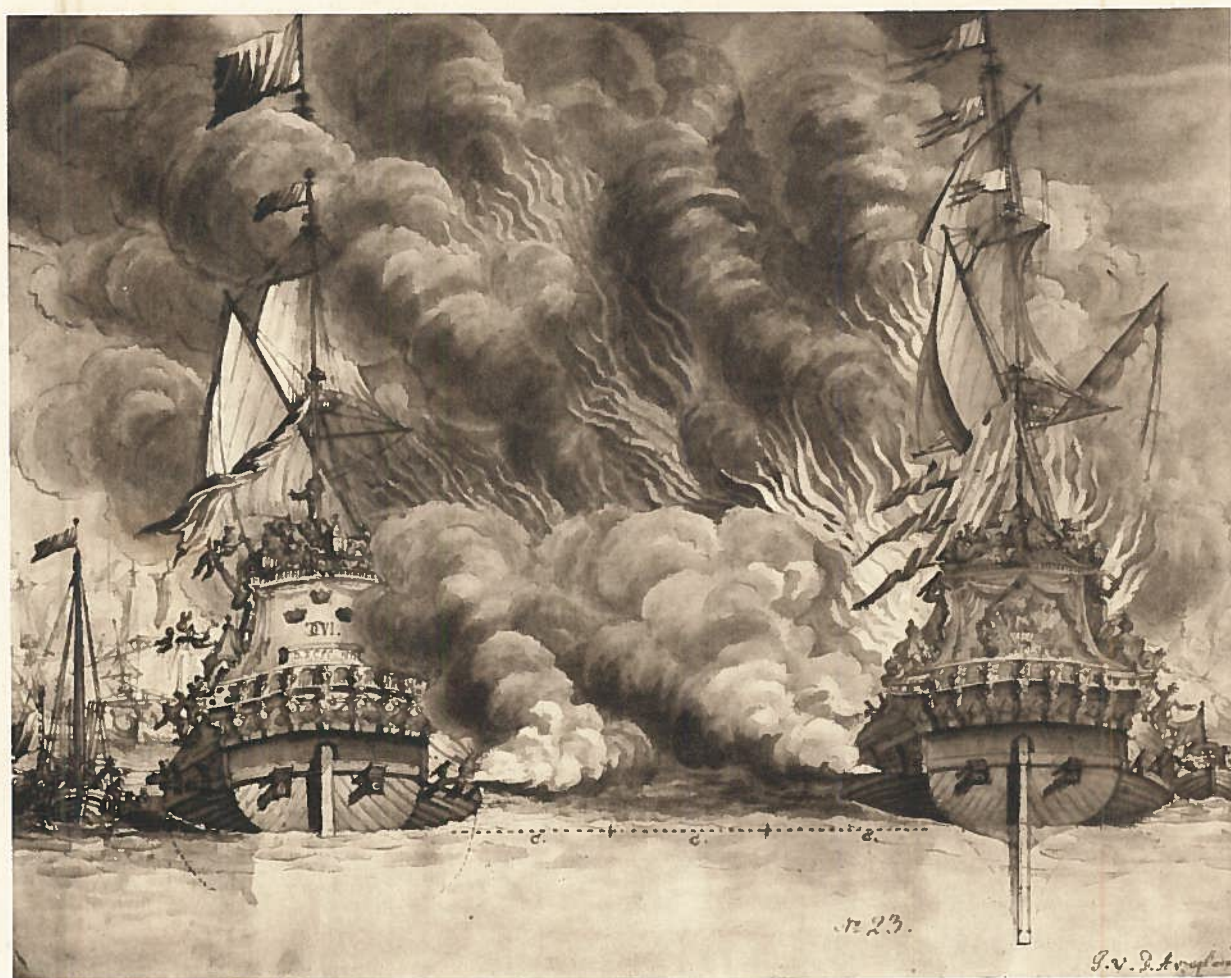

J. van den Aveelen, samme gravör som försett Erik Dahlbergs Sueciaverk med ett 160-tal kopparstick, har signerat de bägge intressanta bataljbilder, som återges å detta uppslag. Skeppen skola föreställa det danska Tre Kroner (till vänster på bägge bilderna) och det svenska Carolus. Någon sjöstrid sådan som konstnären här (möjligen för något pedagogiskt ändamål — observera de streckade linjerna och bokstavsbeteckningarna) framställt den, ha dessa skepp emellertid aldrig varit invecklade uti. Tre Kroner (om 84 kanoner) var byggt 1664 och deltog i sjöslaget i Køge Bugt den 31 juni 1677, då det allvarligt skadades, deltog sedan i sjötågen 1700 och möjligen även 1712 samt kasserades sistnämnda år.

längd av 2,6—3,1 m., »oberäknat svansen med druvknappen». En 36-pundare 1678 var kortare än den längsta 12-pundaren av 1650 eller blott 2,9 m. Några vikter och dimensioner å skeppskanoner vid skilda år återgivas i tabellen å sid. 243.

Huru kanonerna voro uppställda under tidigare 1600-talet, därom ha blott några få uppgifter kunnat finnas. Sålunda hade *Rikskronan* (1628) i understa laget 4 stycken 48-pundiga och 10 12-pundiga kanoner, i mellersta 18 6-pundare och i övra laget 2 48-, 2 24- samt 6 3-pundare. Övra laget var emellertid i verkligheten blott ett »halft lag», d. v. s. kanonerna stodo dels i backen och dels i skansen. I understa laget stodo vidare i regeln minst 2 kanoner i portar, upphuggna i spegeln. *Amarant* (1658) hade i undra laget 4 24- och 18 14-pundare och i övra laget 14 6- och 2 3-pundare men 1675 i undra laget 18 12- och 4 8-pundare samt i övra laget 20 6- och 8 3-pundare.

Om kanonernas laddning är endast att nämna, att de till omkring 1640-talet laddades utombords ifrån. Om krutet, varmed de laddades, säger Trotzig (1640), att 2 skålpund av prov-

Det svenska skeppet (till höger) har i spegeln ursprungligen haft namnet Carolus, vilket av okänd hand ändrats till »K. Carolus d. XII», ett namn, som aldrig burits av ett örlogsskepp. Ett svenskt Carolus, som deltog i sjökriget 1675—77 kasserades 1683. Då hade tillkommit ett skepp Carolus XI, som byggdes 1678, kasserades 1706. Det hade sedan 1683 burit namnet Sverige. Det sista skepp, som burit namnet Karl, var Konung Karl, byggt 1694. Det var med i sjötdgen 1700, 1711 och 1712 men har aldrig deltagit i en fäktning sådan som teckningen antyder. Tekniskt sett äro emellertid skeppen tidstroget och detaljerat återgivna. — Laverade teckningar (som av numreringen att döma ingått i en större serie) troligen omkring 1700, av J. van den Aveelen. Krigsarkivet.

keppskrutet. Till förladdning synes ha brukats skjutningskrutet svarar emot 3 skålpund av s hö, mossa eller blås ända till 1675—79 års krig. Sålunda tillsades officerarna 1677 att skaffa drev därtill i stället för hö, »som därtill är något farligt», och året därpå befallde Wachtmeister, att gammalt tackelvirke och drevmat skulle uppläggas, eftersom »blås och mossa icke tjäna därtill, när man skjuter i lä och något väder är, då förladdningen blåser tillbaka i skeppet och torde snart tända eld i det».

Skeppslådorna anströkos på 1620-talet med linolja, vari blandats »blyvitt och svart, såsom ock järnet med svart färgas». Huru kanonerna målades den tiden kan icke uppges, men 1686 nämnes det, att de målades med en blandning av spansk gröna (2 skålp.), blyvitt (15 skålp.), tran (15 kannor), kimrök ($\frac{1}{2}$ fat) samt krita ($\frac{1}{8}$ tunna). Till deras svärtning omkring mynningen användes kimrök. Krutkogerna voro mönjefärgade och märkta med nummer, som återfunnos ovanför porten till motsvarande kanon.

Några lodtyper på 1600-talet. Från vänster: ett stängelod, ett pikelod, ett kedjelod (vars bägge halvkor inpassas i varandra med hjälp av valkar, respektive urgröpningar) samt ett sax- eller krysselod. — Armémuseum, Stockholm.

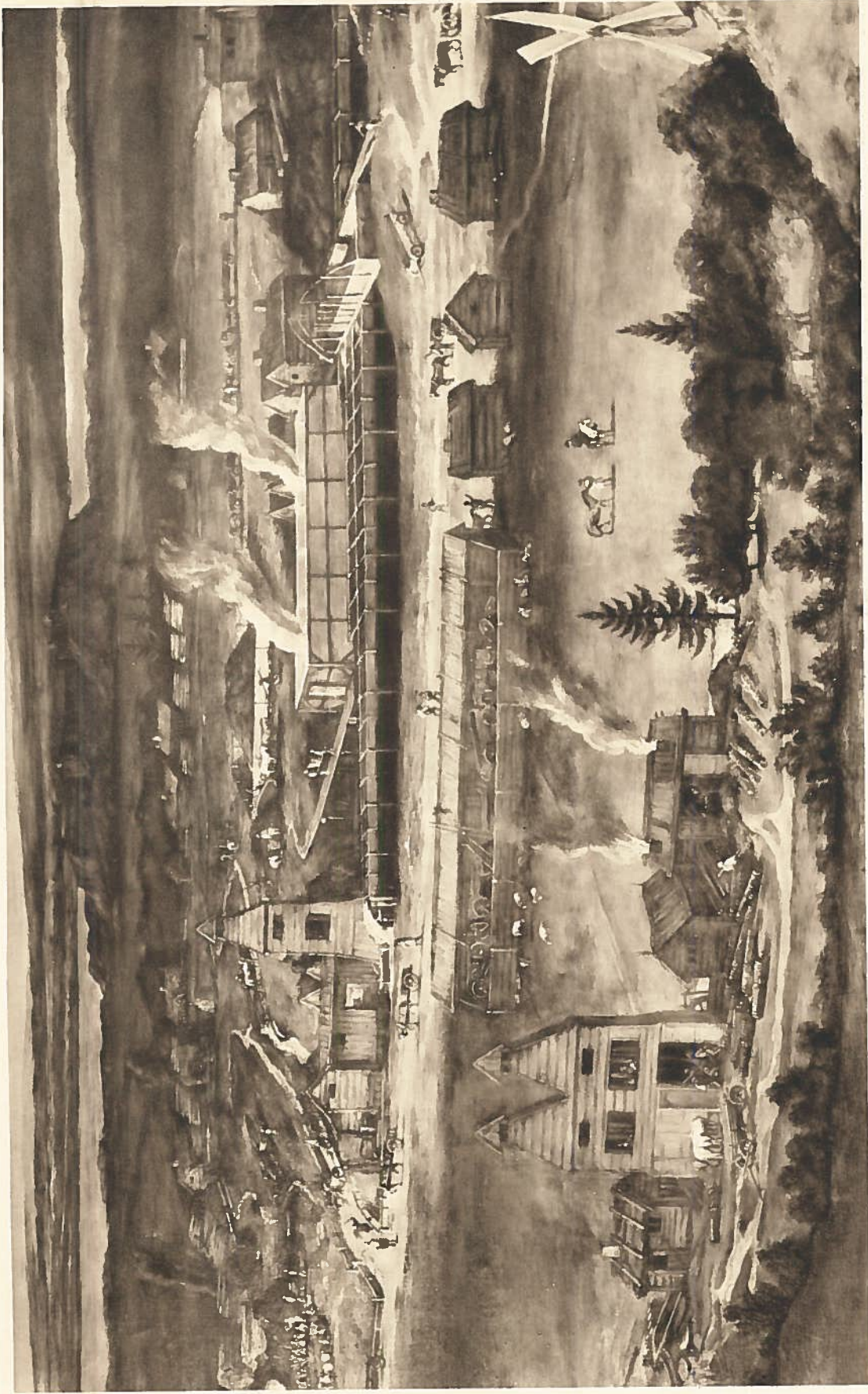
Bestyckningen i ett antal skepp 1628—29 framgår av följande tabell 1.

Skepp	K o p p a r					J ä r n		Stormstycken		Sum- ma	Besättning		
	P u n d i g t a l					6	3	48	24		Sjöf.	Sold.	Summa
	48	24	12	6	3								
<i>Kronan</i>		18			10			4		32	100	100	200
<i>Äpplet</i>		54		8				4		66 (90)	(167)	(150)	(317)
<i>Tre Kronor</i>			22	4				2	2	30	65	80	145
<i>Svärdet</i>			18		8			4		30	70	80	150
<i>Västervik</i>			18		2				2	22	60	70	130
<i>Mercurius</i>			18	4					2	24	60	80	140
<i>Svärdet (gamla)</i>				4		10	8	2		24	80	?	80
<i>Kristina</i>			16	2	8			4		30	—	—	—
<i>Achilles</i>			16		2	4			2	24	50	60	110
<i>Stockholm</i>			16		8			4		28	65	80	145
<i>Nyckeln</i>				10	4	4	4	4		26	—	—	—
<i>Wasa</i>		60						4	2	66	—	—	—

Bestyckningen förändrades emellertid tid efter annan, såsom framgår av tab. 2—4 å följande sidor, utvisande bestyckningen i några av de förnämligare skeppen åren 1645, 1658 och 1668.

Under 1658 bestod eljest hela den beväpnade sjöstyrkan av 91 bestyckade fartyg med 2,603 kanoner, varav 16 förhryda kompaniskepp med 468 kanoner.

Vid betraktande av tabell 4 (från år 1668), faller genast i ögonen bl. a., att skeppens bestyckning nästan uteslutande utgöres av metallkanoner. Härmed förhåller det sig så, att tygmästaren 1660 erhöll befallning att bl. a. omgjuta en mängd från danskarna tagna metallkanoner och 1664 att bestycka de största kapitalskeppen med »lutter metall- och inga järnstycken».

På holländaren Allaert van Eberdingens stora oljemålning över Louis De Geers Julita bruk — ett svenskt Bofors på trettioåriga krigets tid — finner man den äldsta bilden av rykande fabrikskorstenar i Sverige. Otaliga av flottans kanoner levererades till kronan härifrån, och den figurrika tablan (varav här blott ett utsnitt återges) ger åtskilliga glimtar från tillverkningsen. I förgrunden ser man en mängd färdiga kanoner eller färdiggjutna, ännu ej utborrade, kanonämnen. Ett sådant håller just på att hissas upp i tornet för utborrning till önskad kaliber — sannolikt begagnades därvid anordningen, att kanonämnet hängde lodrätt ner och med sin tyngd tryckte ner mot en roterande borrh. — Rijksmuseum, Amsterdam.

TABELL 2. Bestyckningen i några av flottans förnämligare skepp 1645.

Skepp	K o p p a r					J ä r n				Storm- stycken	Sum- ma	Besättning		
	P u n d i g t a l					18	14	6	3			24	Sjöf.	Sold.
	36	24	12	6	3									
<i>Kronan</i>	4	20	24	16	2					2	68	241	161	402
<i>Scepter</i>	4	16	22	14	2						58	211	135	346
<i>Göta Ark</i>	4	22	28	16						2	72	223	133	356
<i>Äpplet</i>	4	24	24	14	2						68	212	134	346
<i>Svärdet</i>			10	14				8		2	34	118	69	187
<i>Nyckeln</i>		6	10					16		2	34	124	64	188
<i>Jupiter</i>		6	10					16			32	124	65	189
<i>Samson</i>		4	8		2			16		2	32	117	65	182
<i>Mars</i>		6	8		2			16		2	34	128	66	194
<i>Stockholm</i>			10	16	2				8		36	123	63	186
<i>Mercurius</i>			10	8					8		26	82	73	155
<i>Apollo</i>			10	8	2					8	28	80	57	137
<i>Andromeda</i>			10	8	2					8	28	70	56	126
<i>Västervik</i>			6						12	8	26	82	57	139

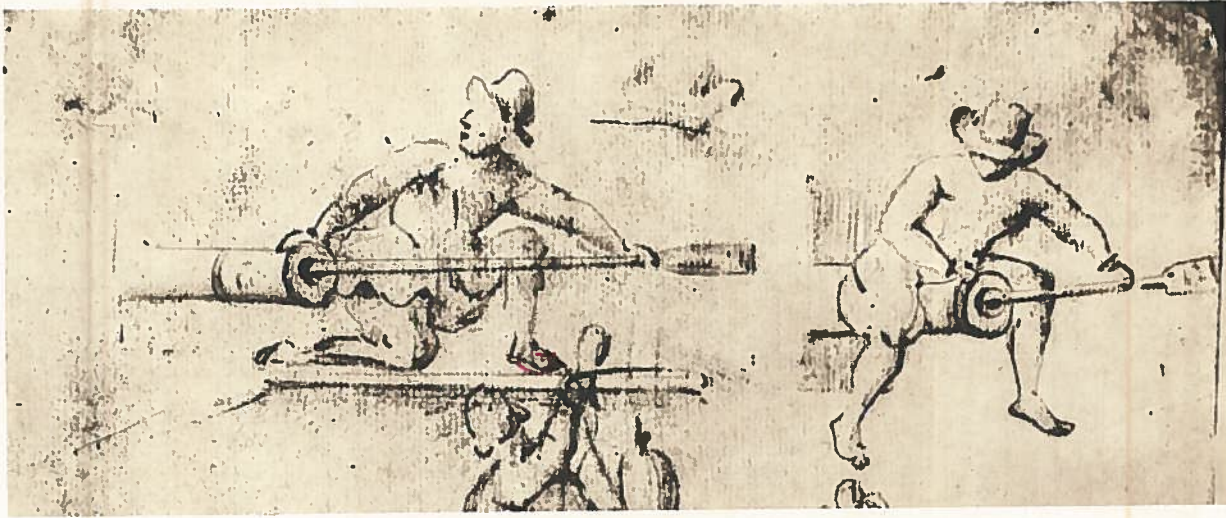
TABELL 3. Bestyckningen i några av flottans förnämligare skepp 1658.

Skepp	K o p p a r										J ä r n					Sum- ma	Besättning	
	P u n d i g t a l										18	14	8	6	3			
	30	24	18	14	12	10	8	6	5	3								
<i>Äpplet</i>		26			24					18		6					74	418
<i>Kronan</i>		24		4	26					14		6					74	418
<i>Scepter</i>		24			24					16		6					70	418
<i>Viktoria</i>	2	26			24					16		4					72	398
<i>Draken</i>	4	20	2		22					8		4					60	308
<i>Hercules</i>		22			20					6		2					50	274
<i>Cæsar</i>		22			20					6		2					50	274
<i>Oldenburg</i>		8			6						12		16		4		48	284
<i>Mars</i>		6		12	8					4	4	2	2		4		42	231
<i>Samson</i>		4		10	2	4				4		2	6		2		34	231
<i>Mercurius</i>		4		14	2	2				14		2					38	189
<i>Svärdet</i>		2		18		10				4		2	2		2		40	240
<i>Carolus</i>		24			20					2		4					50	274
<i>Amarant</i>		4		18						14		2					38	195
<i>Göteborg (gamla)</i> ..		6									2		14	12	8		42	195
<i>Göteborg (nya)</i> ..											2		16		10	6	34	189
<i>Apollo</i>		4		8	2					6		2	6		4		32	168

Detta år funnos 39 fartyg (skepp och fregatter) om tillsammans c:a 1,675 kanoner. Till flottans alla bestyckade fartyg, tillsammans 53, erfordrades c:a 1,830 kanoner.

Flottans bestyckning 1675 framgår av bilaga 7.

Vad angår handvapen må nämnas, att Gustav Adolf lät beväpna båtsmännen med »stackota» (=korta) bössor, som de kunde bära på sig, medan de »klevo i masten», jämte »stackota» svärd, »som uti kong Eriks tid varit brukade». År 1655 anmodades handelsman Trotzig i Amsterdam att

En odaterad teckning av Willem van de Velde d. ä. är ett intressant belägg för att skeppskanonerna laddades utombords. Laddaren sitter i ena fallet gränsle över röret, medan han för in laddskjffeln eller försättaren i loppet.

TABELL 4. Bestyckningen i några av flottans förnämligare skepp 1668.

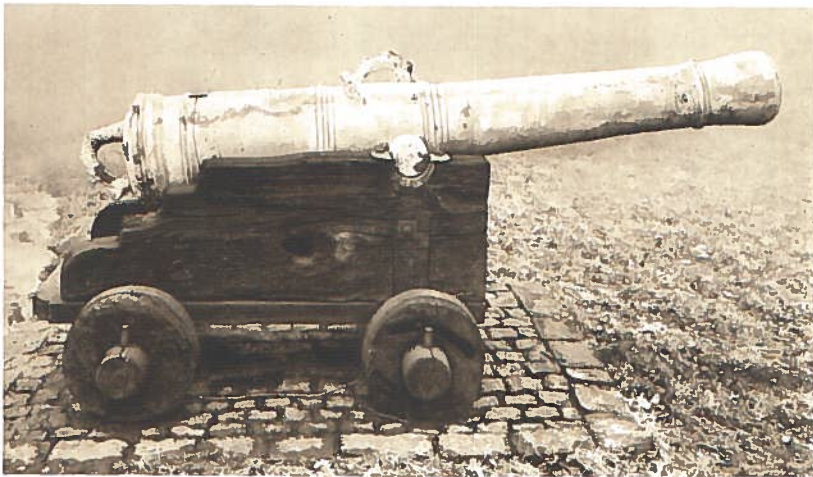
Skepp	Lag	A n t a l k a n o n e r										Summa		
		K o p p a r												
		36	30	24	18	12	10	8	6	5	3		1	
Svärdet	1	12	16		2									
	2					28								
	3 ¹						18		4		2		82	
Nyckeln	1			26										
	2					18								
	3 ¹								12		4		60	
Wrangel	1			8										
	2					18								
	3 ¹								12		4		52	
Draken	1		4	20	2									
	2					22		2						
	3 ¹								10		2	2	64	
Amarant	1					16								
	2								14		2		38 ²	
Falken	1					22								
	2								12		2		36	
Hjorten	1					20								
	2										4		24	
Jägaren	1						18							
	2										4		22	

¹ 3:e laget = bestyckningen på back och skans. ² *Amarant* hade denna tid jämväl 6 st. 18-pundiga järnkanoner.

sända en modell »av den byssesort, som nu göres i Holland och kallas dunderbyssor». Om och när de infördes kan icke sägas. Ett tiotal år tidigare eller 1644 hade för flottans räkning beställts snapplåspistoler »efter amiralitetets schamplun» med stockar, laddstockar, kratzer m. m. Halva pikar brukades jämväl liksom värjor etc.

Den 12-pundiga »slangan» var den under större delen av 1600-talet vanligast förekommande artilleripjäsen ombord å svenska flottans skepp. Å denna sida visas några sådana, alla tre placerade i »fyrarullalådor», som en gång gjort

tjänst på Äpplet och tillhöra fynden från detta 1676 sjunkna skepp. Kanonerna däremot höra till fynden från det 1628 sjunkna örlogsskeppet Riksnyckeln. Kanonerna äro gjutna respektive 1612, 1624 och 1617. — Sjöhistoriska museet.

SKEPPSBYGGNADEN UNDER 1600-TALET. BYGGNADSMETODER.

Gustav II Adolf började att nydana flottan i en skeppsbyggnadsteknisk brytningstid. Detta medförde även för svensk skeppsbyggnadskonst såväl framgångar som misslyckanden. Det tidigaste besticket från Gustav II Adolfs tid, som för närvarande är bekant, torde vara det från 1618, vilket för tre olika skepp visar följande relationer mellan längd, bredd och djup. Bredden är mätt mellan spantens ytterkanter. Hålskeppets höjd är praktiskt taget lika med djupgåendet.

Måtten äro för: ett skepp, köl 120 f., bredd 36 f., hålskepp 12 f., höjd mellan däck 7 f.; för ett annat skepp, köl 80 f., bredd 26 f., hålskepp 10 f., höjd mellan däck 6 1/2 f.; och för ännu ett skepp, köl 60 f., bredd 20 f., hålskepp 9 f., höjd mellan däck 6 fot.

Sedan dessa måttuppgifter hade tillställts entreprenörerna — van Hoorn och Wels-huisen — ändrade man sig och bestämde, att dimensionerna skulle bli: 70, 50 respektive 50 fots köllängd. Det största skeppet skulle bl. a. förses med ett förkastell med runda torn samt, liksom det näst största, med ett aktra översta däck, sträckande sig akterifrån till stormasten och beläget 6 fot över huvuddäcket.

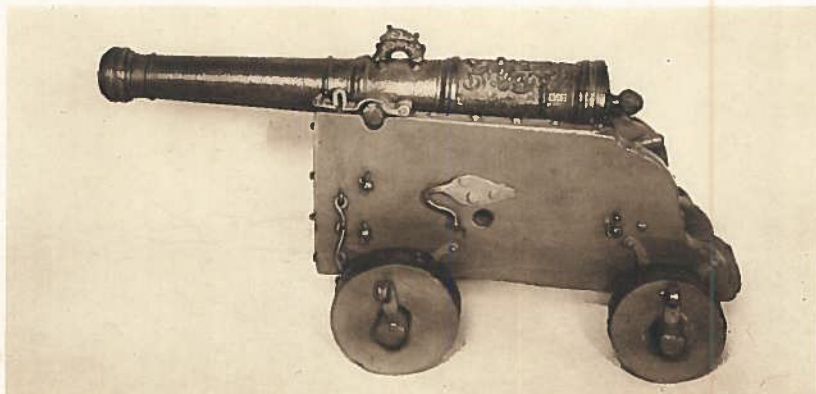
Emellertid byggdes skeppen ingalunda, vilket förresten ofta var fallet, enligt besticket, utan dimensionerna blevo:

För ett skepp, köl 140 f., bredd 38 f., hålskepp 14 f., höjd mellan däck 7 f., (*Äpplet*); för ett skepp, köl 98 f., bredd 26 f., hålskepp 11 f., höjd mellan däck 6 1/2 f., (*Perseus*), och för ett skepp, köl 85 f., bredd 22 f., hålskepp 10 f., höjd mellan däck 7 f. (*Västervik*).

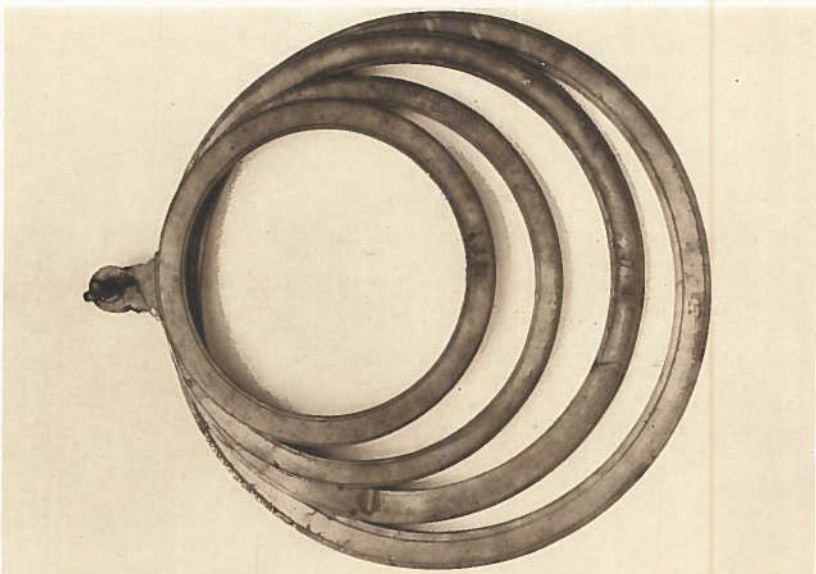
På detta sätt byggdes skeppen större än vad till en början var tänkt, men tekniskt viktigare är, att de blevo relativt smalare och mindre djupgående.

Det kan även vara av intresse att framlägga dels ett bestick från 1625, som medger jämförelse mellan av Kungl. Maj:t och två entreprenörer förordade proportioner, dels några av siffrorna ur det ovan (sid. 236) faksimilerade besticket från 1631, uppgjort av amiralitetet (se tabell 5 å nästa sida!).

De lämnade dimensionsuppgifterna visa, huru fartygets bredd relativt avtagit sedan Karl IX:s tid. I ett skepp från 1601 förhöll sig köllängden till bredden såsom 2,46 : 1 men i ett skepp från 1618 som minst 3,7 : 1 och 1625 — Kungl. Maj:ts bestick — ända som 4 : 1, medan djupgåendet praktiskt taget var så gott som oförändrat. Fartygen kunde icke bli annat än ranka för

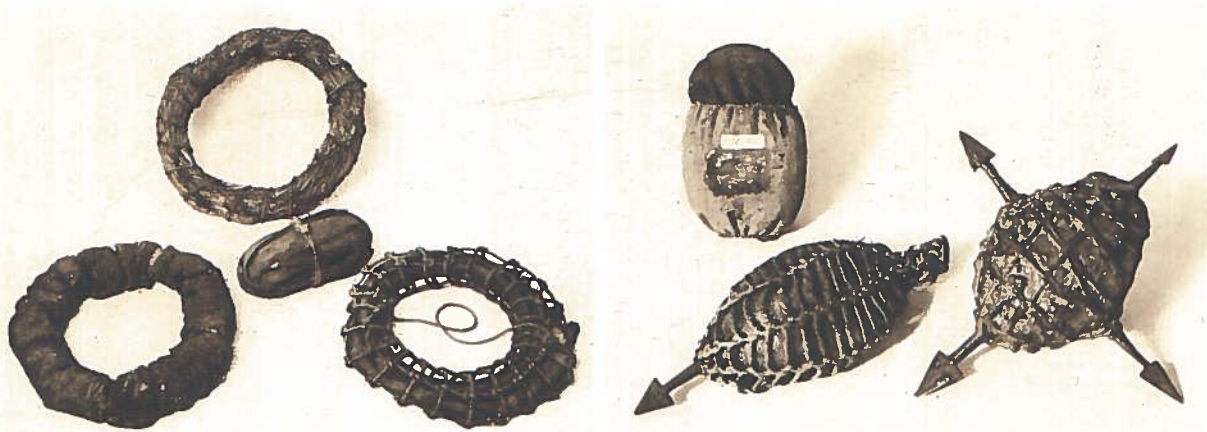
Styckelådorna, även kallade (sjö)rappeter, voro av den redan under 1500-talet använda fyrhjulstypen, utförd av två bastanta sidoplankor och en underplanka, i vilken axlarna till de låga, järnskodda trähjulen, »rullarna», till en del voro infällda. Med kilar av olika storlek, som skötes in under pjäsens ände, kunde kanonen ges önskad elevation. För att bromsa upp rekylen var

lådans med en brok (en kraftig tross) anjord vid skeppsbordet; på modellen (överst; Armémuseum) av en 24-pundig metallkanon (med greve Torstenssons vapen på kammarstycket) i skeppslavett från omkring 1670 ses brokhdlet i lådans mitt. — För mätning och kontroll av kalibern på kulor och projektiler begagnade man sig av en kalibermätare, som kunde ha ovanstående utseende

och som denna vara utförd i mässing. Skokloster. — Denna 3-pundiga skeppskanon är av brons och bär Flemingska vapnet och årtalet 1675. Den är funnen vid Lookubbar norr om Svenska Högarna.

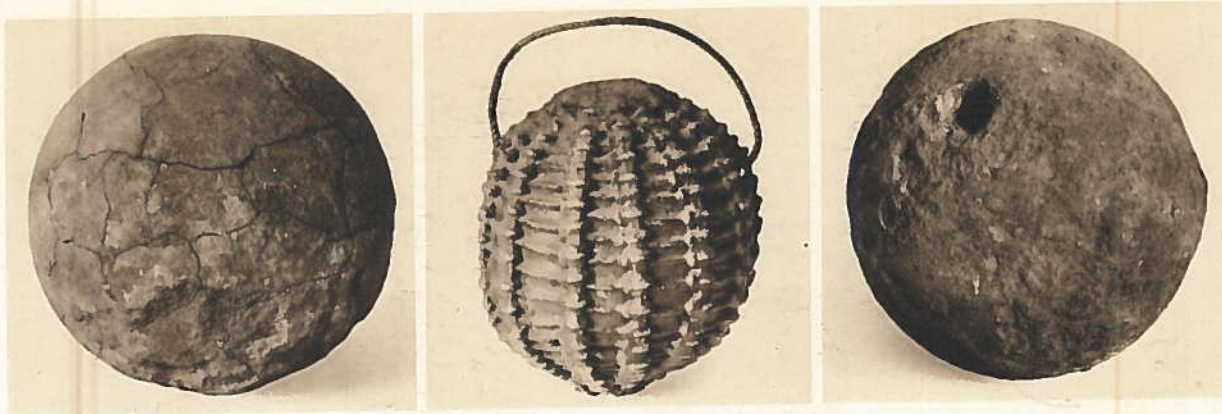

Äldre tiders krigsfartyg voro mycket lättantändliga och brandprojektilerna därför en viktig del av arsenalen ombord. Örlogsvarvets museum i Karlskrona äger det urval, som här återges. Å den vänstra bilden ses överst en halmkrans, indränkt i beck eller tjära (den har en yttre diameter av över 40 cm.), därunder en beckkrans, tillverkad av blånor, indränkta i beck, och en stormkrans, bestående av en rund skålad järnbygel och däromkring liggande påse av segelduk, fylld med brandsats och tränad med smäckrare tågvirke; i mitten en spänkula eller fyrboll, förfärdigad av träspån, indränkta med tjära. På den högra bilden en brandboll av buldan, en s. k. beckkula, bestående av beck i ett omhölje; därunder en fyrboll med spets av järn, samt en mårsläns (eller mårslänsa), en handkula med brandsats och hullingar eller s. k. ankaren.

att icke säga livsfarliga. På Erik XIV:s tid däremot synas skeppen överlag ha varit utomordentligt styva. Sålunda kunde t. ex. i *S:t Erik* båda sidornas kanoner brukas på en och samma sida, utan att det bekom henne något. Emellertid ändrar sig breddförhållandet till det bättre igen, i det att angivna relation sedan omkring 1630 går ned till genomsnittligt endast 3,3 : 1. Vad som ligger bakom denna förbättring, har väl ingenstädes funnits nämnt, men man torde icke taga fel, att det är den bittra läxan av skeppet *Wasas* tragiska undergång 1628, som återspeglas här. Alldeles nybyggt och nyss utlupet från Blasieholmen, hann skeppet icke längre än till Tegelviken, där det för en icke vidare kraftig by ifrån Södra bergen vräktes omkull och gick till botten, dragande med sig en mängd människor i djupet. Dess köllängd var 128 fot, bredden 34 och djupgåendet ungefär 15 fot.

TABELL 5. Två bestick från år 1625, respektive 1631.

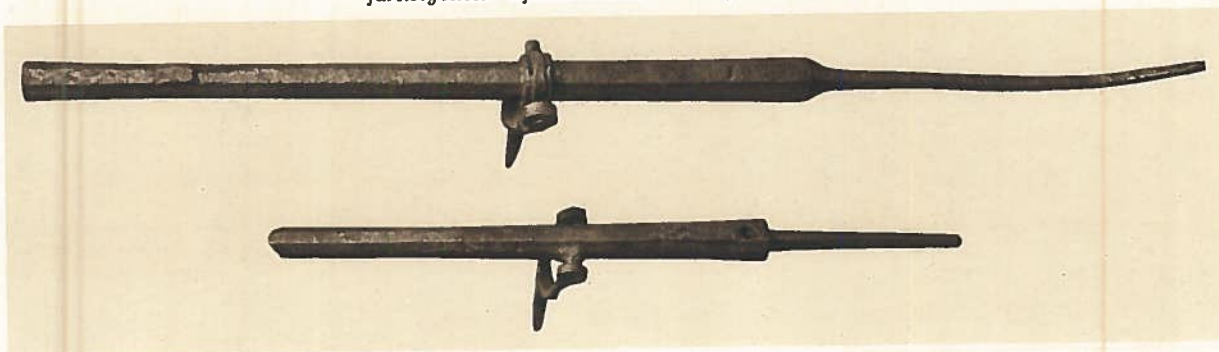
1625 års bestick.	Kungl. Maj:ts	Hybertssons	van Hoorns
Köl lång	120 f.	108 f.	103 f.
förstävnen faller fram över (kölen)	23 f.	21 f.	22 f.
segelbalken (= största bredden)	32 f.	31 1/2 f.	31 f.
hålskepp (= praktiskt taget djupgåendet)	13 f.	13 f.	13 f.
kanonportarnas antal	24	24	24
<i>Det ena av dessa skepp »må byggas» med tre överlopp (däck), de andra med två.</i>			
1631 års bestick. Det gäller tre olika skepp.	Måtten uppgjorda av amiralitetet.		
Köl lång	130 f.	106 f.	91 f.
längd över stäv	168 f.	138 f.	130 f.
vitt inom huden (mellan båda sidornas bordläggning)	40 f.	30 f.	27 f.
djup till »lastbalken» (hålskeppet)	11 f.	15 f.	12 f.
höjd från lastbalken till huvuddäck	5 1/2 f.	—	—
häckbalken (akterskeppets största bredd)	23 f. 6 t.	17 f.	15 f.

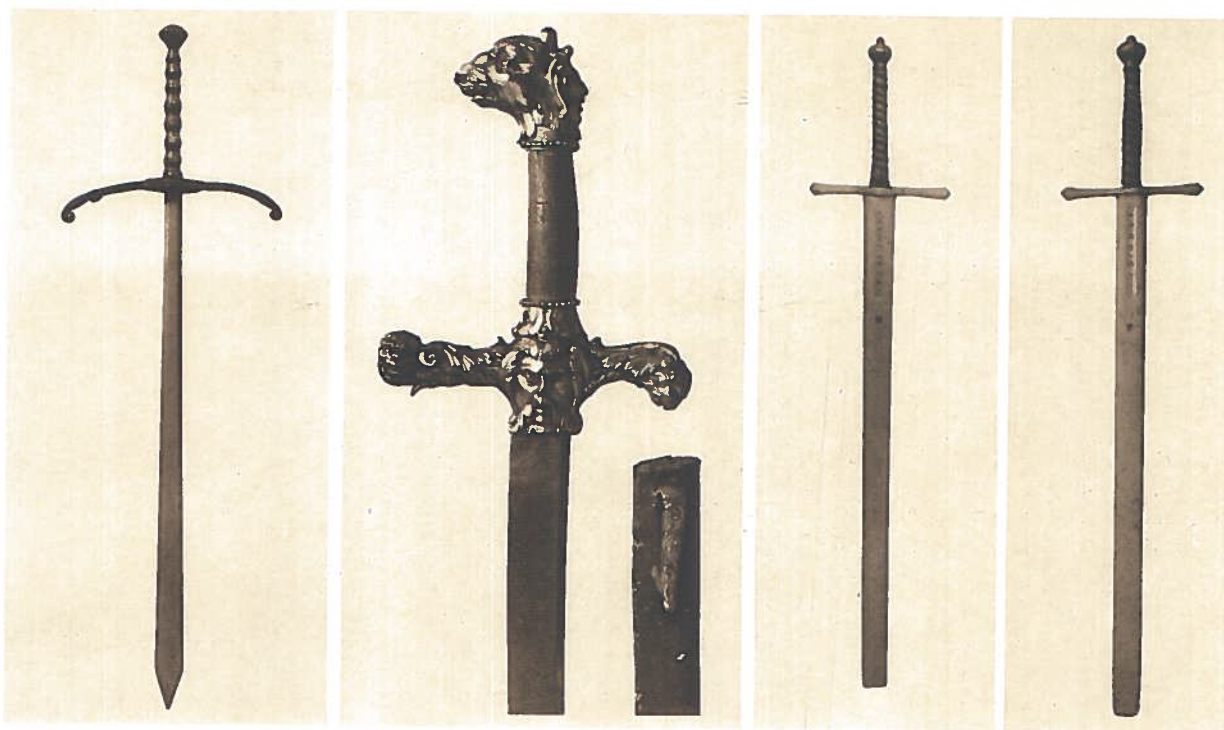
Man sköt ej blott med massiva järnkulor (den längst till vänster har 105 mm. diameter, motsvarande 12 punds kaliber, och är upptagen från det vid Dalarö 1676 sjunkna 80-kanonskeppet Äppet); även sprängladdade granater förekommo ombord; ett dylikt s. k. »iholigt lod» ses längst till höger å bilden. I mitten en s. k. lichtkula, som sedan den antänts kastades antingen ur mörsare, eller för hand, i avsikt att nattetid belysa fienden. — Sjöhistoriska museet (rundkulan) och Armémuseum, Stockholm.

Fynden 1921 från det 1676 sjunkna Äppet har lämnat en rik provkarta på de ombord använda skråtyperna. Längst till vänster ett något skadat kulskrå, tillverkat av ett urborrat trästycke, förstärkt upp och ner med surringar, löpande i hålkål. Det har en diameter av 12 cm. och höjd av 25,5 cm. Något grövre är det 24-pundiga kulskrådet närmast intill, med infälld botten och propp av trä, hållen av tränaglar; det är fyllt med rundkulor om c:a 5 cm. diameter. Det bättre bibehållna skrotskrådet intill är 12-pundigt; om det 6-pundiga till höger därom är ett stång- eller kulskrå, är ej skönjbart. Längst till höger ett skrotskrå, fyllt med tätt packade segmentformade järnstycken. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Mike- eller mickhakar ingingo också i beväpningen ombord. De hade sitt namn därav, att de lågo i »mika», det vill säga en gaffel, som med en tapp stacks ner i ett hål i relingen. De två här återgivna exemplaren tillhöra den Wrangelska samlingen på Skokloster.

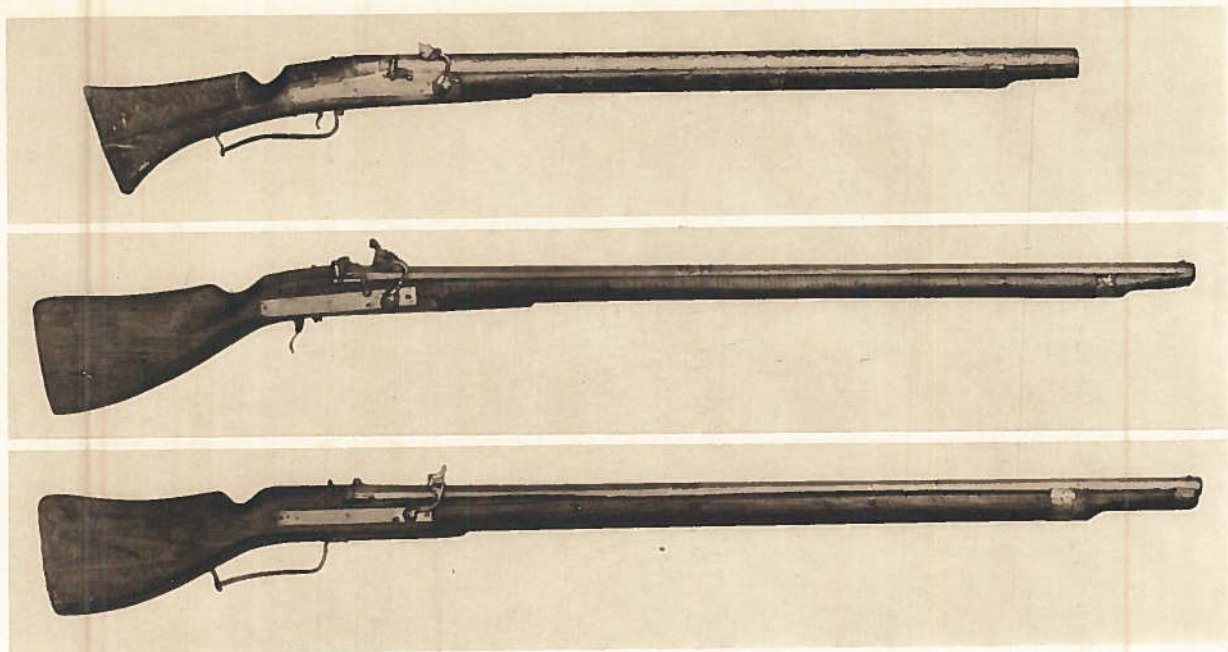

Den utsökt arbetade sabeln i mitten (med japansk klinga) bars av K. G. Wrangel som amiral och ingår i Skoklostersamlingarna; från 1600-talets förra hälft torde det tunga slagsvärdet till vänster, ett s. k. tvåhandsvärd, datera sig; detta liksom de bägge slagsvärden till höger, vilkas klingor på ena sidan äro märkta »Anno 1657» och på den andra »Me fecit Wiira» (d. v. s. jag är tillverkad på Vira bruk) jämte stämpel, tillhöra Örlogsvarvets museum i Karlskrona.

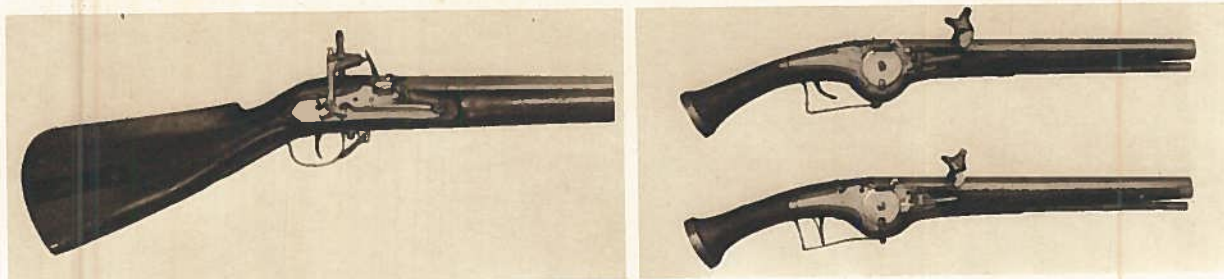

Om användningen av denna »skottbalk» eller »orgelbössa», ett intressant kuriosum ur 1600-talets marinarsenal, är tyvärr ingenting närmare känt. Man har emellertid förmodat att den begagnats vid antring och dylika tillfällen. Vapnet, som är c:a 75 cm. brett, har 16 svagt utstrålande pipor av järn; bakom dem löper en skåra, väl avsedd att fyllas med krut; en annan skåra, som mynnar ut i denna, löper längs kolven; avfyrningen skedde antagligen genom att antända krutet i denna. — Örlogsvarvets museum, Karlskrona.

Vid krigsrättsförhöret om olyckan uppgav entreprenören Arendt de Grootte, att konungen meddelats dimensionerna och visat sig nöjd. På frågan varför han hade byggt *Wasa* »så smal och illa, att hon ingen buk hade» svarade byggmästaren Hein Jakobsson, att han hade följt den »cert som mästern Hybertsson hade uppgjort», men, tillägger han, gjort skeppet 1 fot och 5 tum bredare. »Och alla människor», påstod han, »säja att det var väl byggt». Långt förut hade Hein Jakobsson påstått, att *Wasa* var »väl så styv som Sankte Pers skepp och måtte väl så segla utan barlast». Någon dag innan det skulle gå, hade det emel-

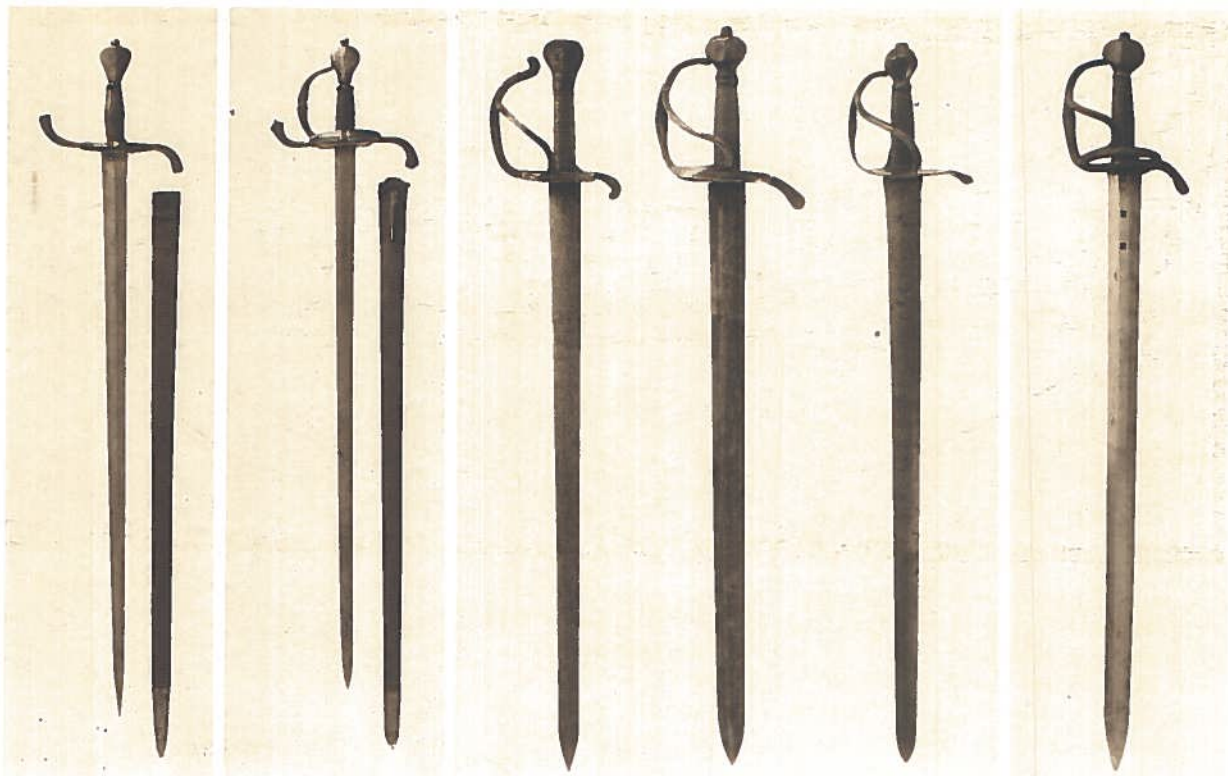
Några av de på flottan använda typerna av handeldvapen återges här efter exemplar i Armémuseum (överst) och Livrustkammaren. Överst en luntlåsusköt med kopparpipa från 1620-talet; dylika förekommo med 34 eller 44 mm. kaliber; de tillverkades av Melchior Wurmbrandt, bl. a. på Julita bruk, och kallas i Skoklosters katalog av 1710 för »skiepzgewähr». Därunder två likaledes svenska luntlåsusköter från 1600-talets mitt; de ha en längd av 159 cm., varav pipan 117, 20 mm. kaliber och en vikt av c:a 5 kg. Luntlåsusköterna voro i majoritet under hela århundradet, men snapplåsusköter (»flintemusköter») förekommo även. — En snapplåsusköt m/1673, med s. k. spanskt halvspannarlås, återges nedan till vänster bredvid två »stackota kommisspistoler» (hel längd 55,7 cm. och kaliber 15,5 mm.), som tillhört Gustav II Adolf. Armémuseum, respektive Livrustkammaren.

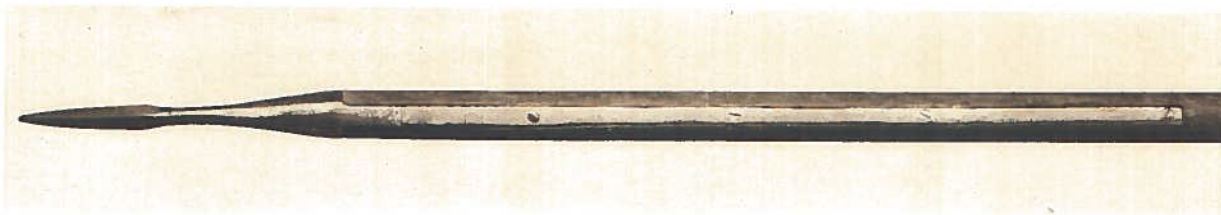
lertid i närvaro av amiral Klas Fleming underkastats krängningsförsök genom att 30 båtsmän hade fått springa från den ena sidan till den andra. Härunder krängde *Wasa* över med en bordläggningsplanka för var gång båtsmännen bytte sida, så att amiralen måste stoppa försöket, »för hade de lupit flera resor», vittnade en, »hade hon gått omkull». Mera barlast hade heller icke kunnat tagas in, ty redan vid provet lågo spygatten intill vattenytan, och portarna, som skulle hava legat 4 fot över vattnet, lågo endast 3 1/2 fot.

Efter förhören diskuterade rättens ledamöter — ordförande var riksamiralen Karl Gyllenhielm — de framkomna vittnesmålen, varvid det betonades, att skeppet hade varit för smalt, »så att kölen icke kunnat bära den tunghet över vattnet». Att tacklingen skulle hava bidragit till olyckan förnekade kaptén Clerck. Det saknade hålskepp, sade han, och hade bort vara 2 fot djupare, så att mera barlast kunnat intagas, vari kaptén Lars Bubb instämde. Nu hade de grova bjälkarna i rummet tagit bort mycket utrymme, varför barlasten hade kommit för högt upp. Märkligt är, att Fleming lät skeppet segla i väg, helst som det större och styvare *Äpplet* hade försetts med en extra gördel 2 fot tjock.

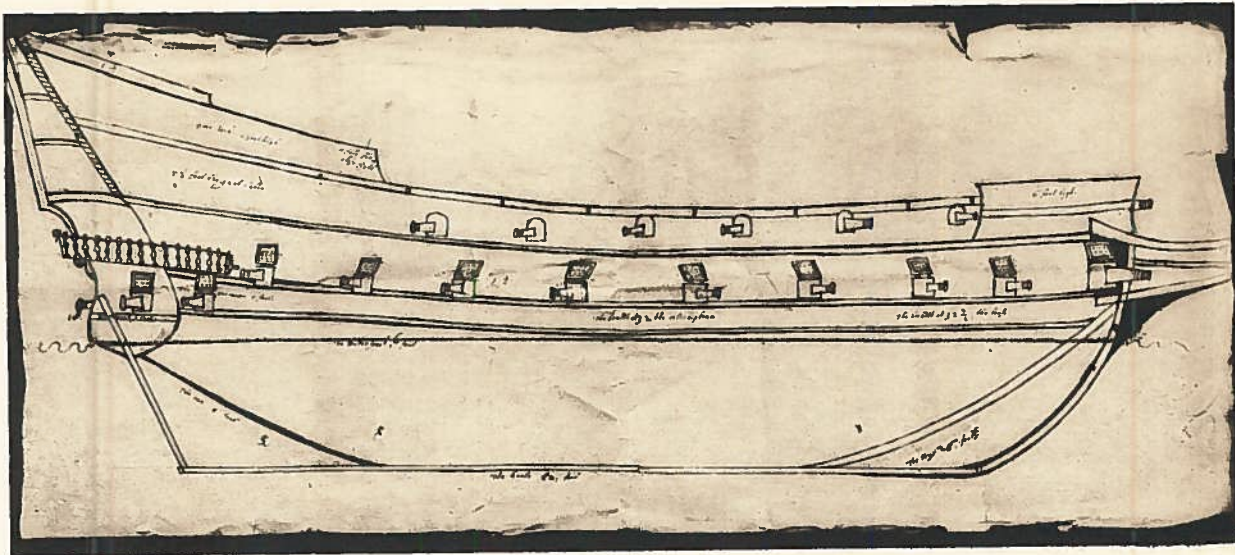
Värjan var det viktigaste blanka vapnet ombord. Till vänster 2 stycken s. k. ryttarevärjor av svensk typ med tillhörande baljor, från Gustav II Adolfs tid (Skokloster); de 3 värjorna i mitten (privat ägo, Stockholm) äro från seklets mitt, den längst till höger daterad 1667; ett annat exemplar (längst till höger) av samma typ som den mellersta av dessa tre ingår i de sjökrigshistoriska samlingarna på Örlogsvarvet i Karlskrona och är 96,5 cm. långt.

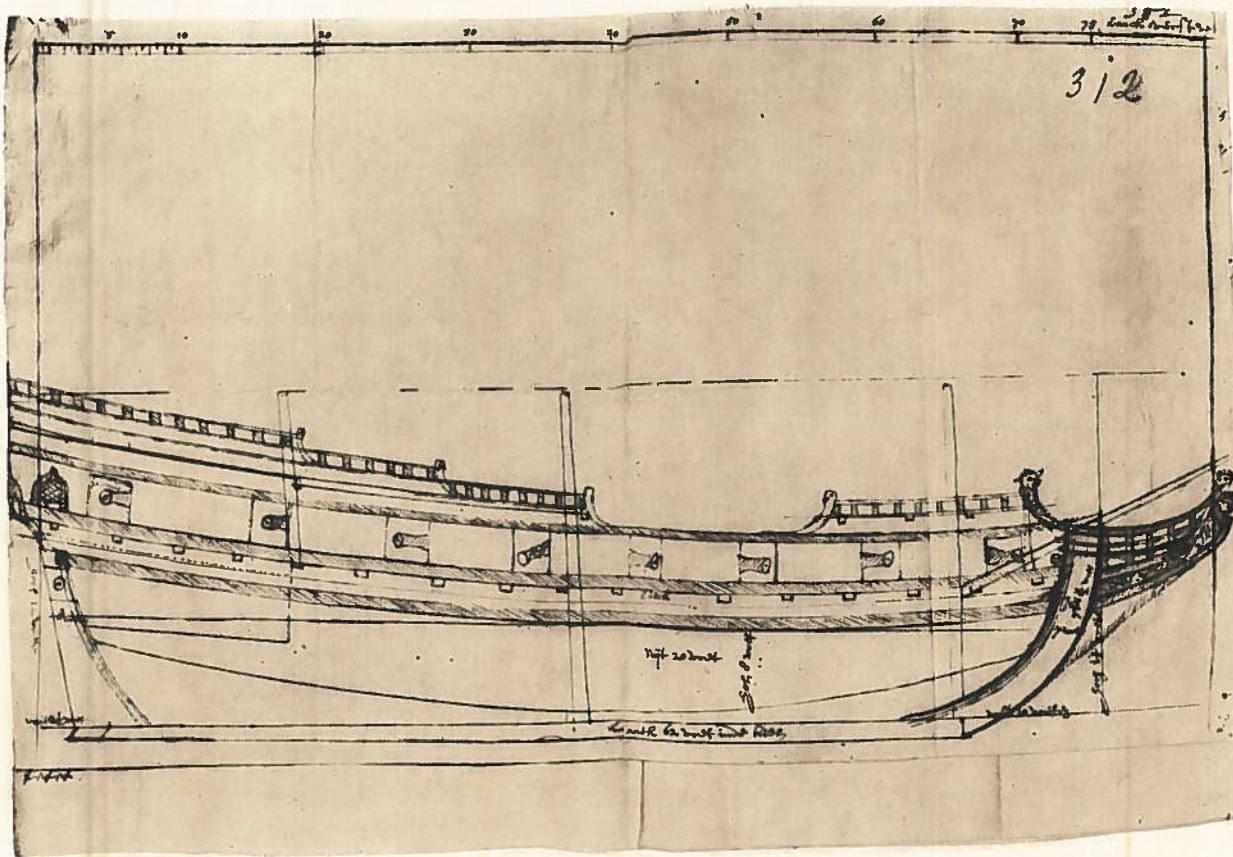
Piken — eller »spetsen» — bestod av en härdad järnspets, fäst vid ett 5 à 6 meter långt skaft av lönn, ask eller i nödfall av asp eller god fur. — Armémuseum, Stockholm.

UTLÄNDSKT INFLYTANDE.

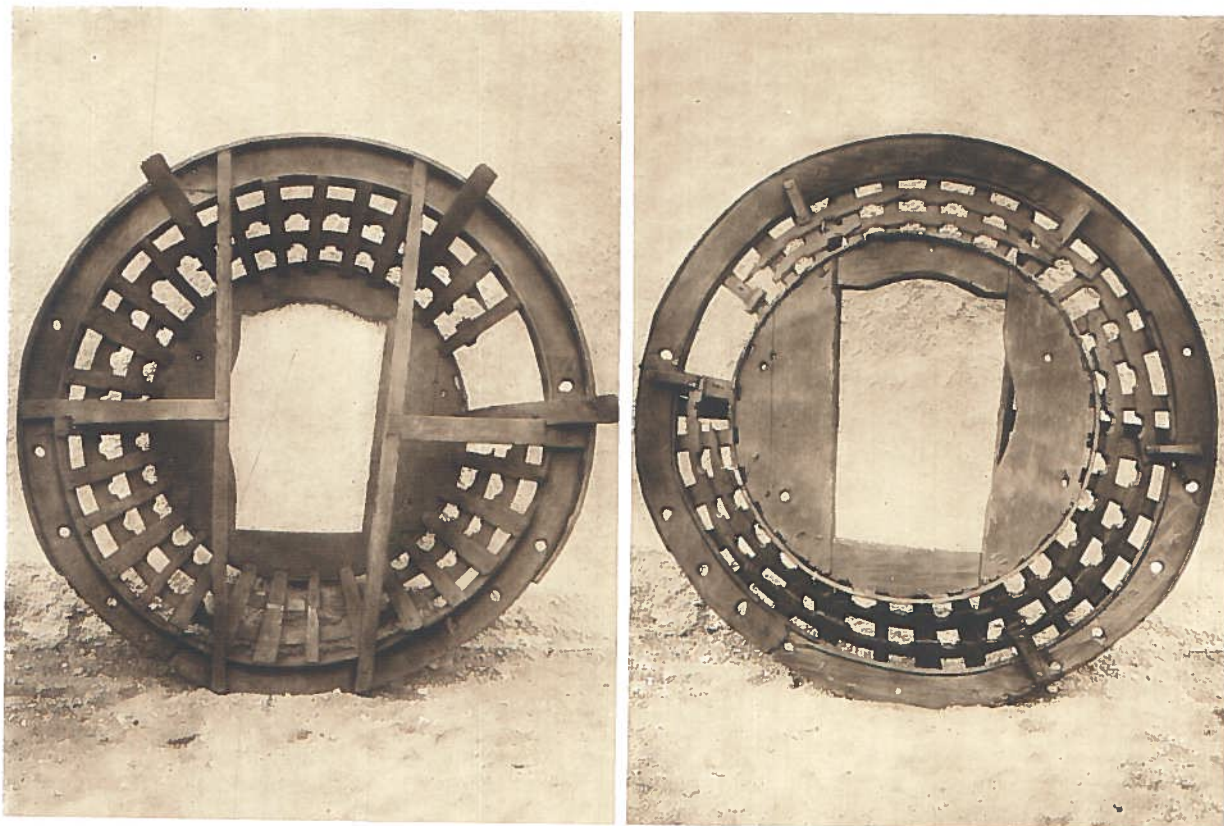
Byggnadssättet på Gustav Adolfs tid synes ha utgjort en blandning av engelskt och holländskt med tillsats av rent svenska drag. Karl X Gustav ville radikalt bryta med allt vad holländskt hette. Härvid torde holländarnas politik gent emot Sverige ha spelat in men också byggnadstekniska skäl. Riksamiralen Gustav Stenbock berättade en gång i rådet om ett yttrande av konungen: »Jag förgäter aldrig», sade riksamiralen, »vad jag hörde av salig Kongl. Maj:t, när Hans Maj:t såg den engelska flottan vid Kronborg (nämligen i april 1659). Hans saliga Kongl. Maj:t gick då med en liten jacka, och när han med stor kuriositet hade skådat flottan, det minsta med det största, fick Hans Maj:t en sådan lust, att han sade sig äntligen också skola ha [sådana] skepp, skulle han så behöva sälja sin jacka». Det är ovisst vad som så tilltalat konungen i de engelska skeppen om ej deras kraftiga artilleristiska bestyckning.

Denna skeppsrättning (troligen kopia av ett engelskt original, daterat till omkring 1615) är sannolikt den äldsta i vårt land bevarade fartygsritningen. Den återger måtten på ett fartyg om 36 kanoner; köllängden är c:a 24,5 m. För att vara från nämnda tid är det märkligt, att förstäven fått en sådan upprätt resning. Särskilt värt att observera är hurusom den aktersta batteriporten (även den i spegeln) är lägre än övriga portar, en detalj bland flera användbar för bestämmande av ungefärliga tiden för ett skepps tillblivelse. Batteriportarna i den nedan avbildade ritningen från 1660 äro återgivna radrätt, ett manér, som allmänt torde ha blivit infört omkring 1640—50-talet.

På denna — svenska — ritning (från år 1660) till en pinass om 18 kanoner anges köllängden vara 62 fot, sannolikt amsterdamfot, alltså c:a 17,5 m. lång. Skrovets bredd i vattenlinjen är något över 5,5 m. Skeppsbyggnadstekniskt är att observera, hurusom förstävets fall avsevärt minskats och fockmastens fot nästan vilar på kölen i stället för tidigare på stäven. Galjonen har jämväl krympt samman. — Båda ritningarna i Riksarkivet, Stockholm.

Märs (märsborg) av 1600-talstyp. Dessa vilade på masttopparna och användes dels för bättre spridning av viss tackling, dels som uppehållsplat för folk, avdelat hit vid manöver med segel eller vid strid, dels för att betjäna hit uppställt skytt m. m. I de stora skeppen kunde finnas två sådana märsar över varandra på samma mast. På 1720-talet infördes i svenska skepp den förändringen att de på akterskant gjordes raka (liksom ett cirkelsegment).
Gamleby kyrka, Småland.

På grund av sin plötsliga bortgång 1660 kom konungen själv aldrig i tillfälle att utforma sina idéer och föra dem vidare, men Karl XI:s förmyndareregierung respekterade hans vilja, så långt denna till äventyrs var bekant. Den hade ju också vissa möjligheter att följa engelska förebilder, i det att konungen anställt ett par engelska byggmästare i sin tjänst, Francis Sheldon och Thomas Day. Vidare hade han befallt, att inga mindre skepp skulle byggas än av *Drakens* storlek, i nödfall av *Hercules'*, eftersom *Draken* »finnes vid denna tiden vara av den bekvämaste sorten».

I vad mån de engelska mästarna strikt följde eller kunde följa det engelska byggnadssättet må vara osagt. Att åtskilliga avvikelser gjordes och måste göras, ligger annars i sakens natur, liksom att vederbörande svenska myndigheter hade svårt att vänja sig vid nyheterna. Kanske mästarna också i någon mån misslyckades, men det är mindre troligt. Att Day skulle ha misslyckats med *Riksnnyckeln* (eller: *Nyckeln*) så till den grad, som dåtida kritik höll före, kan i varje fall starkt sättas i fråga. Day var av allt att döma en verkligt kunnig och skicklig mästare. När *Nyckeln* kom upp till Stockholm — det hade byggts vid Karlshamn — och granskades av kollegiiherrarne och andra, så upptäcktes emellertid en mängd mer eller mindre verkliga fel. Det sades sålunda, att skeppet var »förbyggt» d. v. s. felbyggt enligt den mening, som gällt både i Sverige och »annorstädes», varmed torde ha avsetts det ditintills mycket beundrade Holland. Det var för smalt akteröver och hade för stort språng; även bogen var för smal, så att de kanoner, som skulle skjuta »rätt ut in linea recta» icke hade utrymme nog. Anmärk-

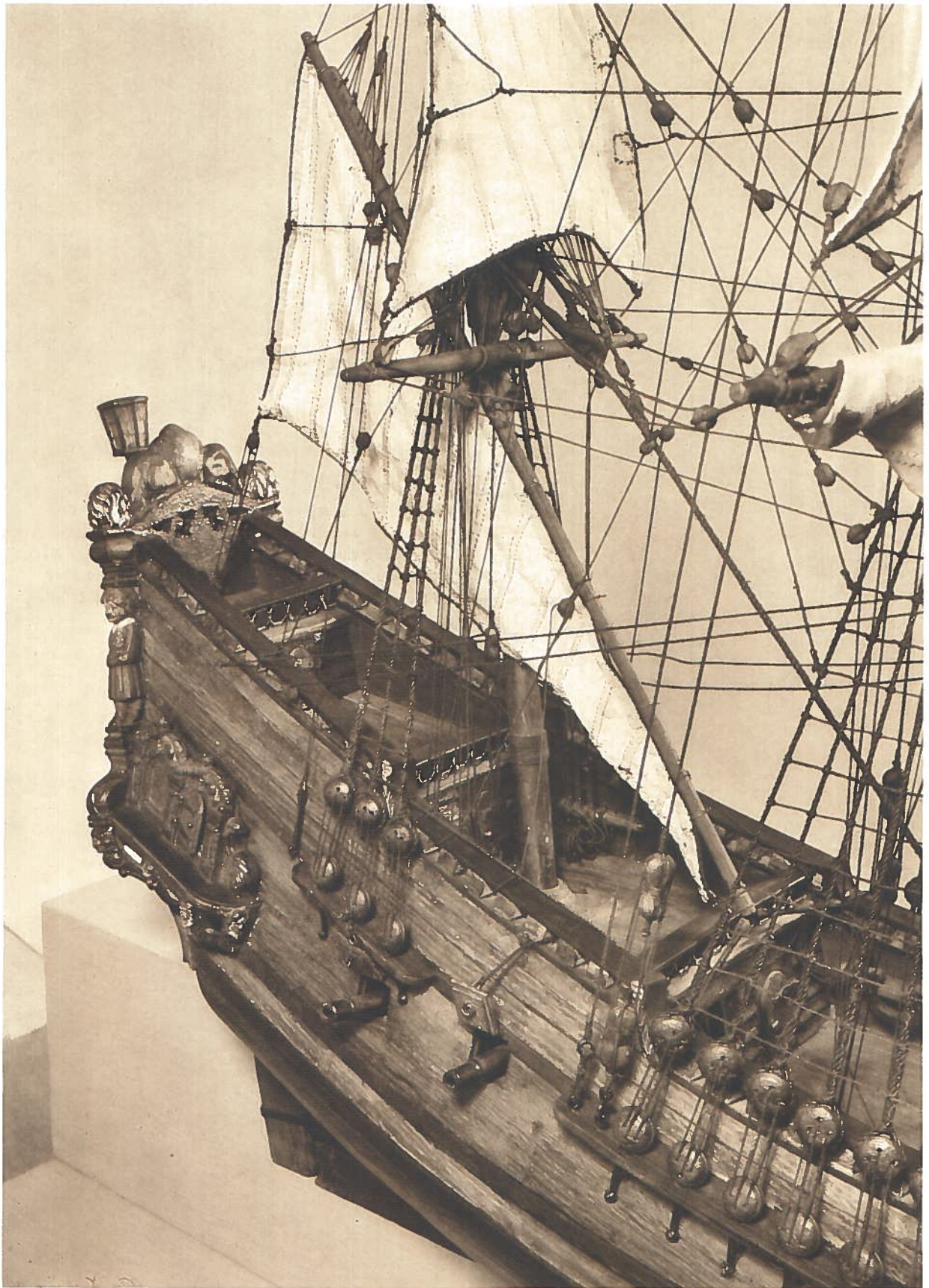
ningar riktades också mot för-
 timringen och förbindningarna,
 barlastens och krutkamrarnas lä-
 ge m. m. Trots allt detta med-
 gavs dock, att skeppet i det stora
 hela var starkt och värbart byggt
 och hade mellan däcken en »vac-
 ker höjd och själva däcken täm-
 ligen väl anlagda». Day fick
 också uppdraget att efter vissa
 direktiv bygga nästa skepp, som
 — sedan *Nyckeln* omdöpts till
Saturnus — fick övertaga namnet
Nyckeln.

En annan byggnadshistoriskt
 intressant nyhet är, att denna
 andra *Nyckeln* liksom *Äpplet*
 och det tidigare (1662) byggda
Svärdet erhöi en dörr på sidan
 jämte en »lejdare» också efter
 engelskt bruk. Om därmed me-
 nas en verklig trappa är icke
 känt men troligt, och icke heller
 vet man på vilken sida den an-
 bringades, men anordningen skul-
 le göras något för om storröstet,
 »där man förut plögade utsätta
 lejdaren». Det bör slutligen till-
 läggas, att denna *Nyckeln* bygg-
 des som tredäckare i stället för
 som tidigare beslutats med två
 däck, back och skans. Den blev
 sålunda vår andra tredäckare.
 Day fick även åtaga sig nästa
 byggnad, 62-kanonskeppet *Venus*.
 Härmed var det holländska bygg-
 nadsmodet slut i Sverige. Så
 många år gingo väl icke förbi,
 förrän amiralitetskollegium me-
 nade, att man borde upphöra
 med det engelska byggnadsättet,
 emedan det var så dyrt, men
 man fortsatte därmed ända till
 år 1683.

Från slutet av den här skildrade perioden daterar sig originalet till denna holländska pinassmodell (den svaga bestyckningen visar, att det ej är fråga om en örlogsman), men skrovet svarar ganska exakt mot den svenska örlogsbestyckade pinassritningen från 1660 (sid. 263). Skeppet bör, av akterspegelsdekorationen att döma, ha hetat Kamelen eller Dromedaren. — Kopia efter original i Nederlandsch Scheepvaart Museum, Amsterdam, i Sjöhistoriska museet, Stockholm.

En däcksbild av förskeppet på den å sid. 265 återgivna pinassmodellen.

En däcksbild av förskeppet å den å sid. 265 återgivna pinassmodellen.

SKEPPENS UTSMYCKNING OCH MÅLNING.

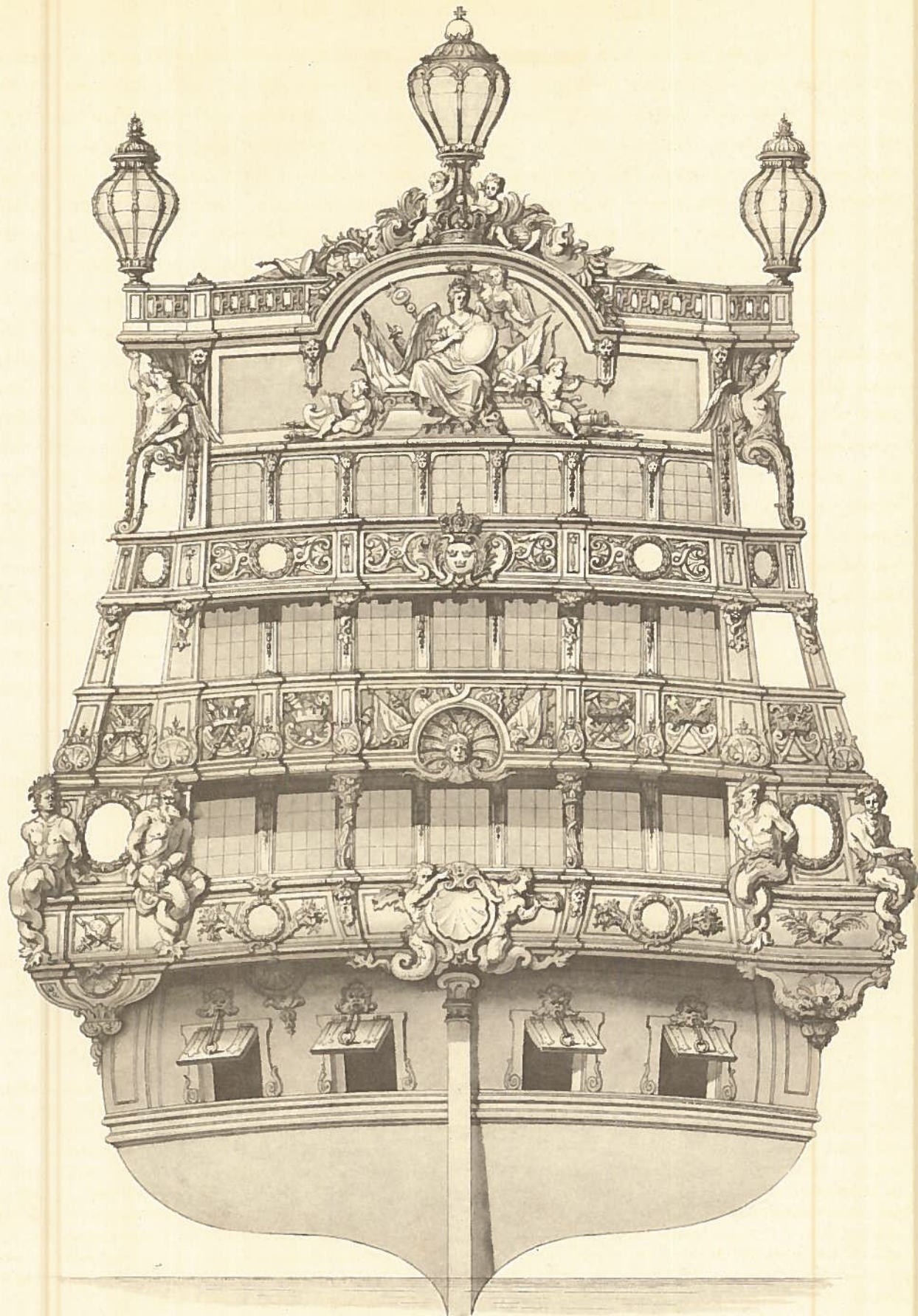
Liksom man vet ganska litet om 1500-talets sätt att smycka och inreda skeppen, så lämna urkunderna från det tidigare 1600-talet ganska få upplysningar därom. Det enda man vet är, att sedan 1600-talets början bildsnidare och målare voro anställda vid åtminstone våra förnämsta skeppsgårdar framför allt vid den i huvudstaden, men icke vilka arbeten de utförde. Man kan emellertid draga den slutsatsen, att skeppen snidades och målades enligt bruket på 1500-talet, vilket utformades i noga överensstämmelse med det namn, som skeppet i fråga skulle bära. Sålunda frågade t. ex. Klas Fleming konungen i en skrivelse 1632, vad det största av de nya skeppen skulle heta, »på det man dess bildsniderverk och zirat därefter ställa kunde».

Var i skeppet dessa sniderier egentligen anbringades är svårt att avgöra, i saknad, som vi äro, av samtida trovärdiga illustrationer. Måhända att gravyrer och andra avbildningar dock äro korrekta åtminstone i den detaljen, i varje fall tyckes de icke allvarligare motsäga dokumentariska belägg. Den veterligen äldsta funna detaljerade uppgiften om skeppsniderier är från 1650, och gäller det på Skeppsholmen sjösatta amiralskeppet *Carolus*. På dess översta hyttas akterkant, alltså på den övra delen av akterspegeln, var anbringat »vapnet omgivet av två bilder», vardera nära 4 m. höga, men det säges icke, vad för slags vapen och bilder det var. Vapnet kan dock icke gärna ha varit något annat än riksvapnet. Om skeppet *Draken*, som sjösattes i oktober 1655, säges det, att »Kronans vapen», 4 $\frac{3}{4}$ m. högt, var snidat i »det stora hackebrädet i spegeln» och under detta, d. v. s. i fältet, »två bilder» om 2,3 m. höjd vardera. Om det var drakar, säges icke, men var detta fallet, så stod det i överensstämmelse med såväl Kristinas som Karl X Gustavs befallningar 1654—56, enligt vilka av »bildhuggeriet på spegeln måste, som vanligt är, riksvapnet snidas i hackbrädet, och det som representerar namnet, akter på spegeln». Symbolen för skeppsnamnet skulle alltså upptaga det större utrymmet — spegeln eller »fältet» — och riksvapnet det mindre utrymmet ovanför.

Ett annat exempel är skeppet *Victoria*. När det 1658 nalkades sin fullbordan, frågade amiral Clerck om Kungl. Maj:ts och Kronans eller något annat vapen samt »Victoria» skulle huggas in akter »på fältet». »Min mening är», skrev Clerck, »att emedan Hennes Kungl. Maj:t givit skeppet namnet *Victoria*, vore det bäst, att högstbemälta Kungl. Maj:ts vapen bleve hugget på hackebrädet och namnet på fältet». Här vill alltså Clerck hugga in drottningens vapen (holstein-gottorpska). Med namnet menar man säkerligen symbolen. Vad skeppsnamnet angår, har icke något dokumentariskt belägg på förekomsten av någon namnbräda på våra örlogsskepp före 1663 anträffats, undantagandes en samtida gravyr, som föreställer slaget vid Femern den 1 juli 1644. Gravyren visar bl. a. amiralskeppet *Småland*, vars namn läses i spegeln nedtill. På samma sätt förhåller det sig med det danska skeppet *Lindormen*. På en gra-

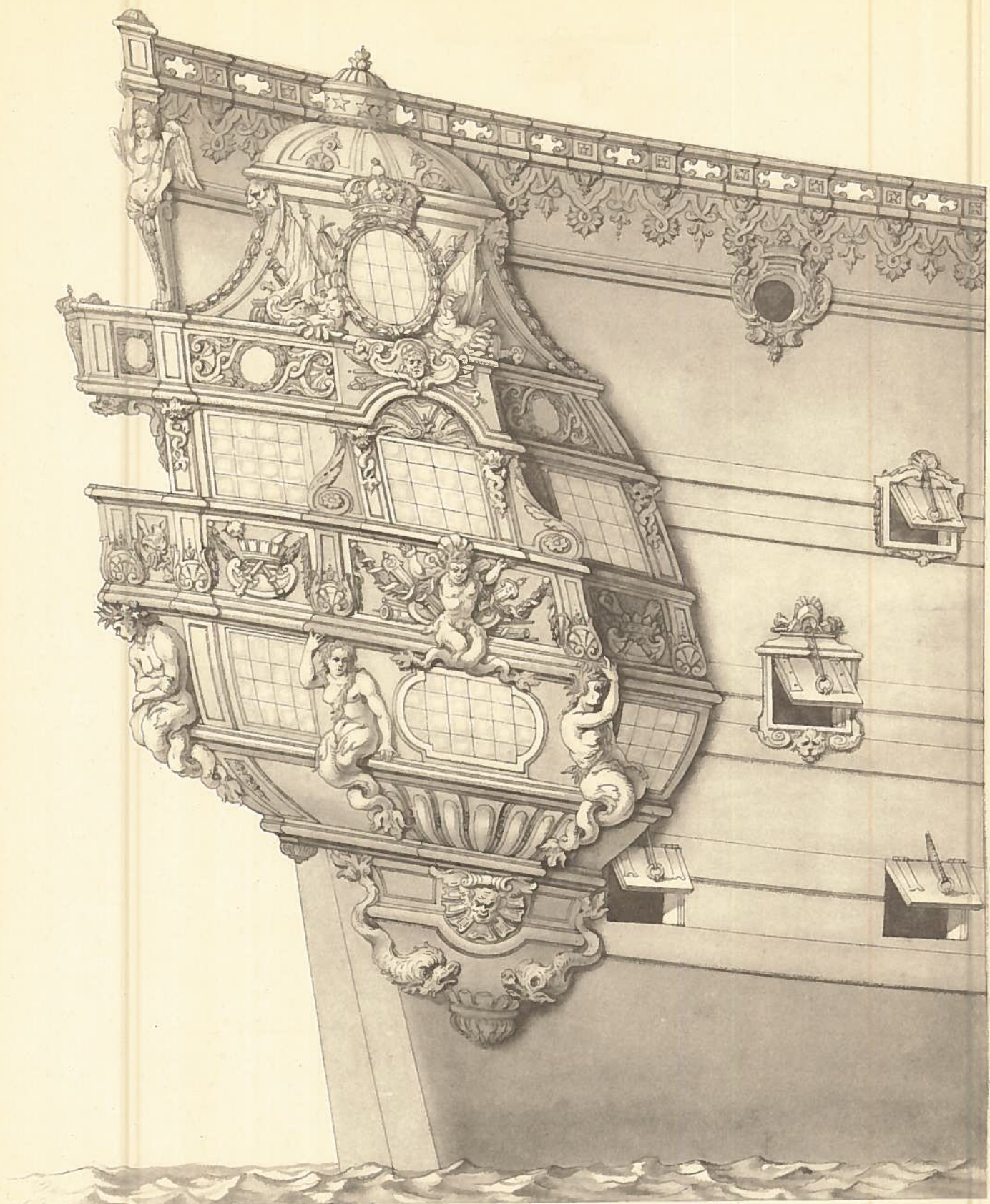

PLANSCHER VID DENNA SIDA. I det ytterligt magra beståndet av kända originalritningar till svenska skepp på 1600-talet intas ett hedersrum av tre osignerade dekorationsritningar till resp. akterspegel, galleri och förstavsdekorerung av ett större örlogsskepp, som enligt stämpel från »Flottornas constr. contor» jämte andra staten tillhöriga sjökrigshistoriska samlingar hamnat i Sjöhistoriska museet i Stockholm. En — tyvärr icke samtida — påteckning vill hänföra de fyra utsökt läckert utförda ritningarna till skeppet *Kronan* och Francis Sheldon 1660, en attribution, som det dessvärre lär finnas föga chanser att bevisa; en av ritningarna har en måttkala i franska fot (akterspegelns största bredd är enligt denna 43 »pieds»). Troligen rör det sig om kopior av kanske franska original, och ingenting hindrar naturligtvis att de verkligen införts hit av Francis Sheldon. I ritningarna, där den okände tecknaren till konstnärligt strama helheter komponerat samman elementen i barockens ornamentala formskatt, är det bara de tre kronorna i ett av de pilasterindelade fälten i spegeln som antyda, att det är utsmyckningen av ett svenskt skepp, ritningen skall tjäna. Till galjonerna meddelas f. ö. två alternativ.

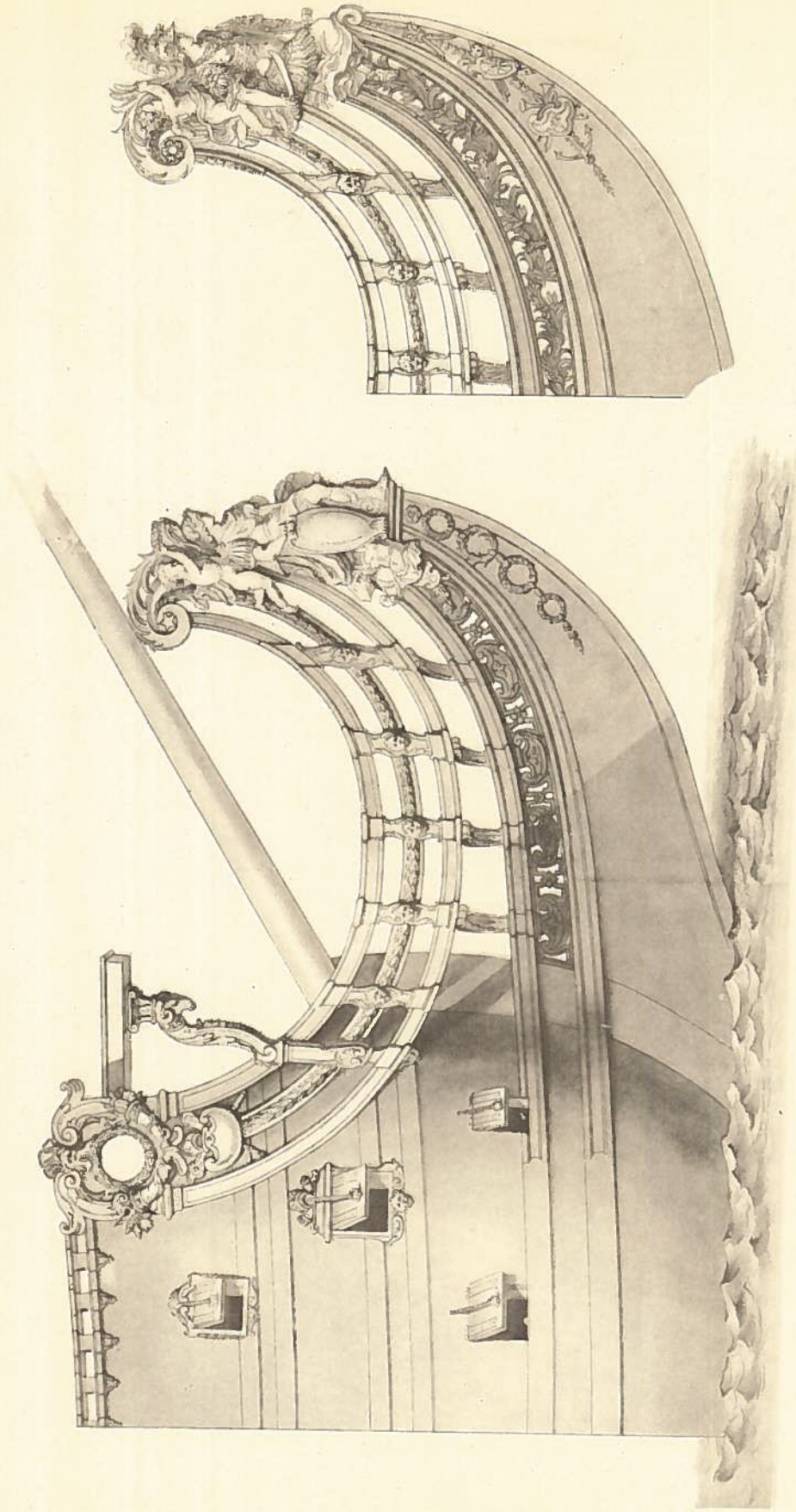

Ritning till akterspegel å ett örlogsskepp. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

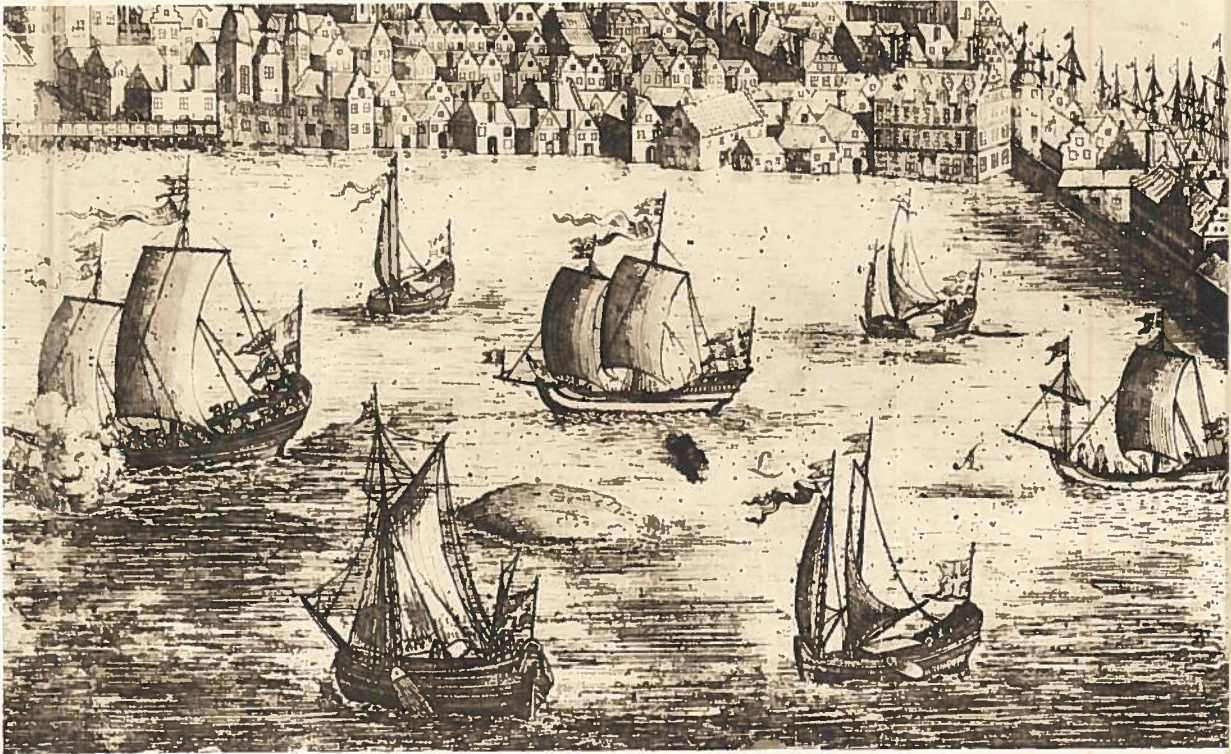

Ritning till galleri å ett örlogsskepp. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

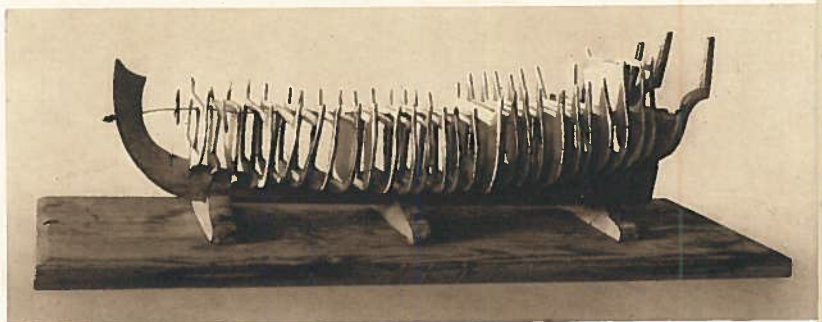
Ritningar till galjon och förskeppsutsmyckning å ett örlogsskepp. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

På detta utsnitt ur Johan Sasses Stockholmsgravyr från 1650—52 seglar en samling jakter av olika typer. På t. ex. den närmast i förgrunden ses ett s. k. svärd släppt ned i vattnet. Detta svärd nedfällt på lä sida minskade fartygets benägenhet att driva sidledes, när vinden var knapp. I förevarande fall är dylikt förfarande med svärdet överflödigt, och detsamma i varje fall nedsläppt på fel sida. Observera också att en del av jakterna sakna bogsprötl Märkligt är vidare att fartygen föra tvdtungade flaggor. Förklaring till detta har förgäves eftersökts.

vyr från 1658 är förhållandet detsamma med *Victoria*, men bilder måste än så länge tagas med försiktighet. Ett säkert belegg är emellertid *Riksäpplet*, sjösatt 1663. Om utsirande av dess akterspegel uppger nämligen ett dokument, att det hade »enligt det svenska manéret» ett snidat förgyllt äpple och därunder skeppets namn. Ingenting talar emot antagandet, att detta var ett äldre bruk.

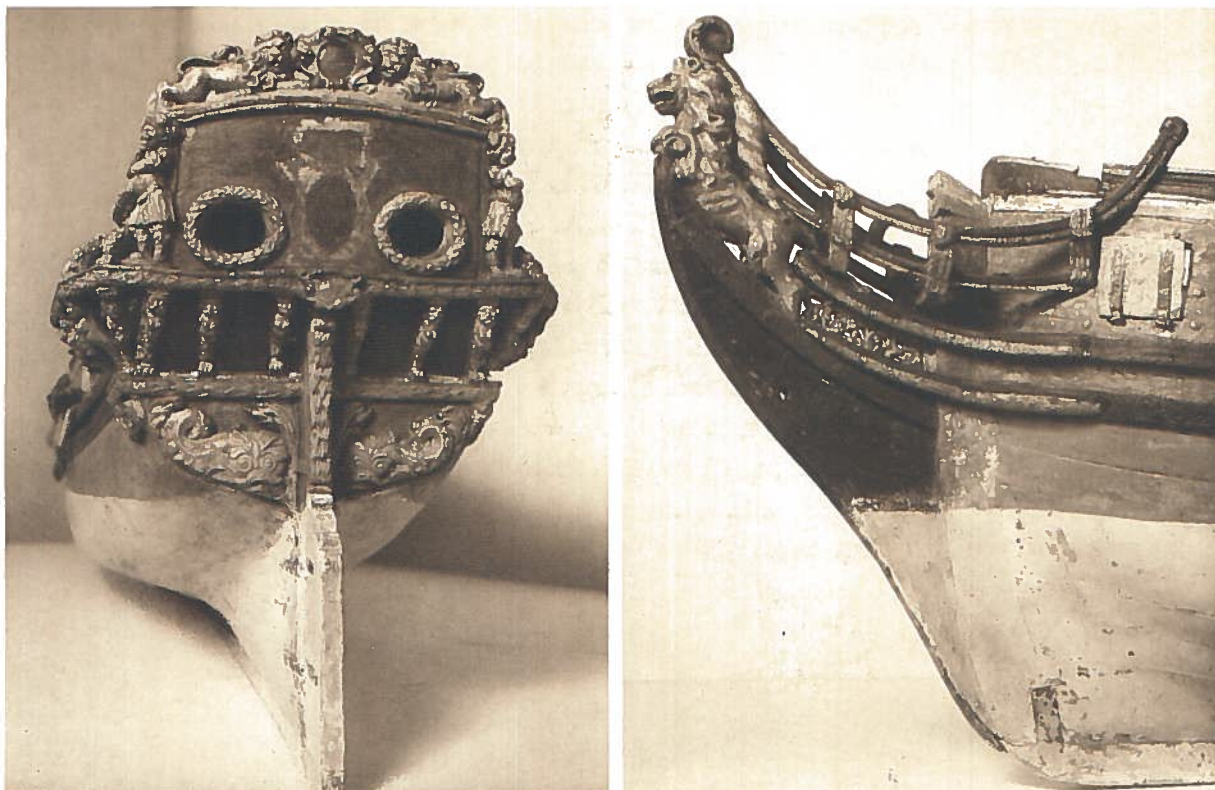
Det kan råda någon tvakan om varest skeppsemblemen placerades. Sheldon ansåg — det gäller nyssnämnda *Äpplet* — att riksvapnet icke kunde få plats akter ut utan

På Skokloster förvaras en spantmodell och en akvarellerad ritning till en med många zirater prydd jakt, som i akterspegeln bär K. G. Wrangels vapen och alltså torde ha byggts för honom. Denna ritning påminner om några av de

jakter som förekomma å Sasses Stockholmsgravyr från seklets mitt. Märk den högt uppskjutande förstäven. Hade denna jakt bogsprötl, så kan man vara viss om, att detta låg vid endera sidan om stäven, som bogspröten gjorde även i de stora skeppen in på 1650-talet.

Den skulpturala utsmyckning, som svenska örlogsskepp i gemen erhöillo, var nog i regel ganska blygsam. Ett anspråkslöst men konstnärligt inte ointressant exempel lämnar akterspegeln och galjonen på en modell i Sjöhistoriska museet av Postiljonen (under 1700-talet apterad till brännare). Mittskulpturen i spegelns fält är tyvärr borta; galjonsfiguren utgöres, som så ofta i både svenska och utländska skepp, av ett lejon.

på sidorna. Härtill invände amiral Strussflycht, att vapnet skulle sättas akter »och kommer så äppet rätt under vapnet, och jag minnes icke annat, än att ovanpå det gamla äppet [i ett äldre skepp *Äppet* nämligen] var ett litet kors». Amiralitetskollegium svarade härpå, att riksvapnet skulle placeras enligt det svenska bruket som på alla andra kronans skepp, nämligen akter ut, antingen »under eller över äppet, som det sig allra bäst skickar». Korset på äppet skulle också dit. I fråga om skulpturarbeten på den senare *Riksnickeln* (1664) heter det, att en »vacker och med själva spegelns storlek proportionerad nyckel samt stora och ansenliga lejon, som honom fatta skola, därtill bliva huggna», de två lejonerna »den fattandes med sina framfötter». När sedan skeppen *Mars* och *Jupiter* byggdes, befalldes det, att motsvarande figurer skulle inhuggas i fältet. På ungefär liknande sätt användes skeppsemler hela perioden ut. Men en gång ville man förhindra ett fartygs identifiering. Det var år 1677, då en liten fregatt om 22 kanoner, kallad *Delfin*, sjösattes. Som den var en utmärkt välseglare och »därför brukbar i hemliga ärenden», föreslog amiral Clerck, att spegeln bleve sådan, att främmande »icke lätt kände igen henne». Härtill genmälte amiral Nils Brahe, att »nu i förstone kan man göra Kungl. Maj:ts namn inbundet, och sedan kan det alltid förändras», vilket också beslöts.

Av andra utombordsskulpturer och sniderier må nämnas galjonen. Intill 1630-talet torde denna längst föröver ha utsmyckats med en bild, anspelande på skeppsnamnet men därefter av ett lejon. Som galjonen var konstruerad likt ett gallerverk, fanns här utrymme i ganska stor utsträckning för bildsnidarens konstnärliga fantasi. Även rodret försågs med bildverk, vanligast ett manshuvud. Detta skulpturarbete kunde ibland vara över en halv meter högt. Av

Denna utomordentligt monumentala, målade spegelskulptur, som antages föreställa Karl XI och ha prytt ett av de skepp som burit hans namn, troligen 80-kanonskeppet Carolus XI, vilket byggdes av skeppsbyggmästaren Robert Turner i Stockholm 1677—79 — eller också möjligen det tredäckade 110-kanonskeppet Konung Karl, sjösatt i Karlskrona 1694 och byggt av Charles Sheldon. Att denna spegelskulptur räddats undan förgängelsen skulle i så fall kunna hänga samman med en senare företagen minskning av skeppets tyngande föremål, och bildhuggaren skulle då vara Heinrich Schütz. En samtida målning av Konung Karl (återgiven i nästa band) visar dock ingen ryttarbild i spegeln, däremot en som ryttarbild utformad galjon. — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Några fragment av den i trä snidade utsmyckningen av det 1676 sjunkna Äpplet ha bärgats i våra dagar. Ganska primitiva te sig dessa prov på den okände skeppsbildhuggarens konst. — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

andra framträdande utbyggnader voro gallerierna också föremål för utsirning. Om *Jupiter* (1665) heter det, att galleriet »skall siras skönt och väl perfectioneras men dock ej alldeles lika på bägge sidor».

Inombords, särskilt akter ut, voro skeppen jämväl försedda med mer eller mindre rikliga snideriarbeten, såsom t. ex. fallet var med *Carolus* (1650). Invid kajutdörren hade det en över en meter hög bild på vardera sidan och liknande skulpturer funnos invid översta hyttedörren. Över dörrarna voro sirade bågar anbringade. Naturligtvis voro kajutorna även panelade. *Riksnyckeln* (1664) förefaller ha stofferats ut rätt kostbart. Förutom »flammeverket» i kajutan, belades golvet med svart- och vitmålade tråklossar. Amiralitetskollegium blev visserligen otåligt och menade, att alltsammans bara var ett medel för bildhuggaren — arbetet gjordes märkvärdigt nog i Köpenhamn — »att draga enom penningar utur händerna», men som arbetet nästan var färdigt, så fick det passera. Tråklossarna gillade kollegium minst. Som golvet ofta måste skrapas, så går ju färgen bort förutom att sådana småbitar icke »bidraga till någon fasthet», lät det. När *Solen* skulle klargöras, så fick den också endast furuplankor i kajutan, medan panelningen fick göras med ek och furu, »vilket gjorde detsamma, då kajutan i alla fall måste strykas (målas)».

Blysor (lamphållare) utsirades vanligen med lejonhuvud (1660-talet). Portar, särskilt de i galjonen, försågos med snidade vindruvklasar.

För anstrykning (grundmålning) brukades på 1660-talet ockergelb. Det kom till användning på ovannämnda *Nyckeln*. Vid samma tid meddelade kollegium, att till *Postiljonen* behövdes blott gult och svart, likaså till *Äppet*. Vid skeppet *Solens* målning skrev kollegium, att det skulle »anstrykas med gul färg och svarta lister som på *Äppet*, *Wrangel* och *Solen* skett, kronan på vapnet samt lejonet i galjon helt förgyllt, men sedan att kajutan däremot kosteligen må skildras och förmålas». Vid fregatten *Famas* målning 1679 skulle galjonen med lejonet målas gult och svart och akterspegeln himmelsblå, medan de båda vattenportarna i spegeln skulle målas röda invändigt och svarta utanpå samt hela skeppet runt om relingarna svarta och gula. Även småbåtarna, ja, också årorna målades. Sålunda målades 1676 »amiralens slup» grön, gul och brun, men »majorens» målades enbart »fiolbrun». För ett onämnt skepp målades samma år slupsårorna bruna men årbladen brandgula.

SKEPPSBYGGMÄSTARE OCH TIMMERMÄN. HOLLÄNSK BYGGMÄSTAREINVASION.

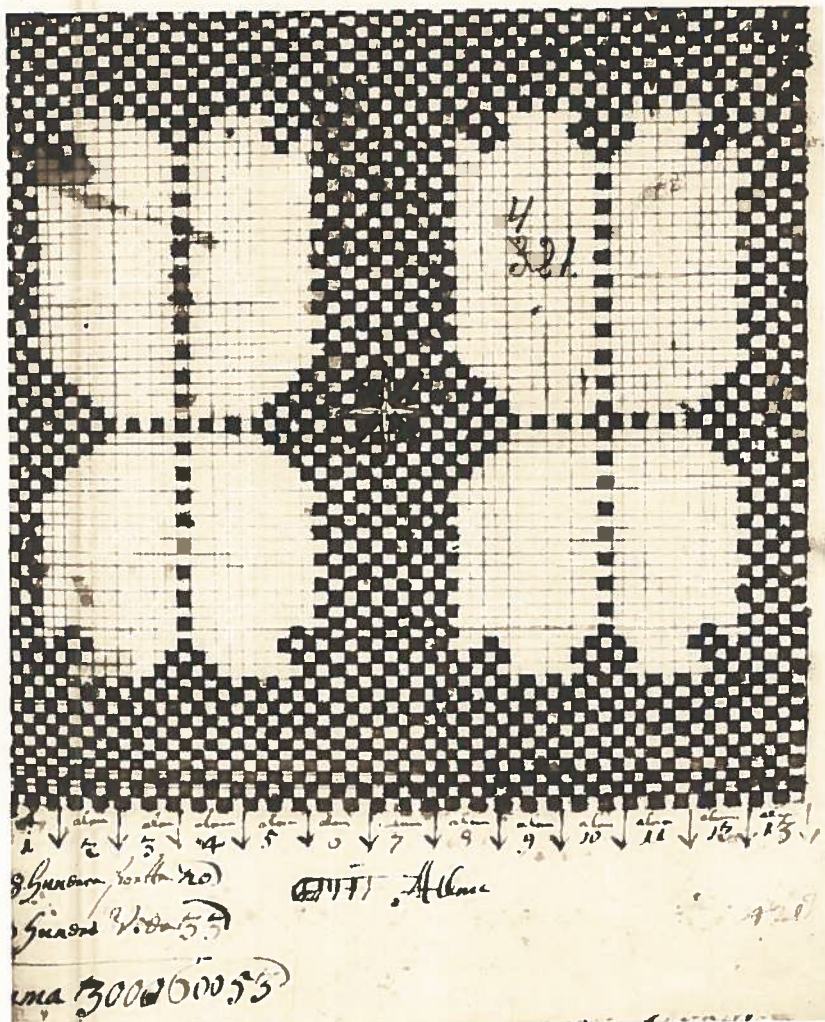
Utom de byggmästare, som redan nämnts i föregående period och alltjämt voro i verksamhet, må omtalas Abraham Cornelius Exellent. Han var holländare, hemma vid Bomslot i Amsterdam, och på 1620-talet svensk jakt- och båtbyggare. En på sin tid mera känd byggmästare, landsman till Cornelius, var Henrik (Hein) Jakobsson, amiral Klas Flemings »gode vän». Han blev svensk byggmästare 1619 eller 1620 och erhöll avsked i juli 1638 på grund av hög ålder.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Ludolf Backhuysen, en holländsk marinmålare som verkade under 1600-talets senare hälft och vid sidan av van de Velde, far och son, är en av tidens främsta holländska skeppsporträttörer, är mästaren till denna av svensk örlogsflagg dominerade målning. Såväl de större skeppen i perspektivet som jakten i förgrunden äro svenska. Jakten är, som framgår av akterspegelns vapen, en kunglig amiralitetsjakt (en s. k. statenjakt). Vid jaktens babordssida ses »svärdet», för tillfället ej nersänkt (jämför ovan sid. 269). Varifrån motivet är hämtat, är tyvärr ej känt, liksom ej heller vilken kunglig jakt det rör sig om; måhända är det drottningens nya jakt Hjorten, byggd 1659. Frånvaron av bovenblinda antyder, att jakten knappast kan vara stort äldre.

Svensk statsjakt. Oljemålning av Ludolf Backhuysen. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Durken (golvet) i kajutan i 86-kanonskeppet Riksnnyckeln sjösatt vid Bodekulla varv (Karlshamn) 31 oktober 1664 sdg ut på detta sätt. Golvet hopfogades med ett otal parkettliknande klossar av trä, närmare bestämt 1,800 stycken målade svarta och lika många i naturlig färg, och tillverkade i — Köpenhamn, där de beställdes genom förmedling av vår agent därstädes, Peter Chambers. Amiralitetskollegium var emellertid missnöjt med denna Chambers åtgärd mest därför, att som golven ofta skrapas färgen därvid går bort. I övrigt blev golvet heller icke så starkt, »när det så styckevis sättes tillhopa». Då klossarna voro beställda, lät emellertid collegium därvid bero. — Ovanstående ritning till golvet är förvarad i Riksarkivet.

svärligheter. Kollegiet vände sig 1647 till svenska sändebudet i Amsterdam, Harald Appelbom, med anmodan att söka få tag på en god byggmästare. Lönen skulle vara 80 gulden (= 32 riksdaler) i månaden. Appelbom kom i förbindelse med de Voss, och efter åtskilliga lönedebatter tycktes man ha stannat vid 100 gulden i månaden. Nu ville de Voss, att lönen skulle börja löpa, »när fockseglet på det skepp, varmed han avseglar, fälles neder där för staden Amsterdam». Kollegiet spjånade åter emot och ville räkna betalningen från det skeppet gick till segels från Vlie. Utan att meddela Appelbom, antog nu collegiet en svensk byggmästare, och det gällde, att bli kvitt avtalen med de Voss. Så visade sig den svenske mästaren föga duglig, och då vill man ha tillbaka de Voss. Denne stod emellertid fast vid sitt erbjudande och blev antagen. Han byggde sedan många i svenska sjöhistorien välbekanta skepp och dog i Stockholm september 1665.

Många skepp hade han byggt med mer eller mindre framgång. Särskilt må nämnas det redan omtalade olyckliga skeppet *Wasa*. Jakobsson hade emellertid ringa eller ingen del i olyckan.

Ewert (Siwert) Henriksson (eller Heinsson), först timmerman, avancerade så småningom till mästare 1638 efter Henrik Jakobsson med en lön av 400 riksdaler, påökt 1642 med 200 gulden. Han efterträddes av Jakob Klasson, mästernekt i Riga, som erhöll 80 gulden pr månad samt fri bostad på Skeppsholmen.

När man 1643 behövde en ny byggmästare, sökte man en sådan i Holland. Herman Fleming skrev samma år till sin fader, amiralen Klas Fleming, att han efter sökande funnit »en bekväm man benämnd Jakob Florisson, havandes här i Amsterdam sitt eget hus och varv. Han kan för mästare väl passera. Han är en nökter man . . . men han är papist». Han efterträddes av sin landsman Jakob de Voss. Dennes anställande vålade amiralitetet åtskilliga be-

Sjöfartsmuseet i Göteborg äger detta i trä skulpterade svenska riksvapen, som antas ha ingått i akterskeppsdekorationen på ett örlogsskepp och daterats till 1600-talets mitt eller senare hälft.

Återstår att nämna ännu en holländare, Gierdt Croon, som synes ha antagits samtidigt med de Voss. Croon sysselsattes mycket vid vårt skeppsbygge i Wismar, men byggde i Stockholm bland annat *Amarant*, en av flottans dåvarande bästa seglare. Han avled 1655.

ENGELSKA MÄSTARE EFTERTRÄDA DE HOLLÄNSKA.

Karl X Gustavs beslut att övergå till engelska förebilder vid skeppsbygget medförde, att de båda engelska byggmästarna Francis Sheldon och Thomas Day samt mästern Robert Turner antogs. Den engelske amiralitetssekreteraren Samuel Pepys omtalar i sina dagboksanteckningar, att sir Anthony Deane, engelsk »master shipwright», en gång berättat för honom, att det svenska sändebudet i London på Karl Gustavs önskan anhållit hos Cromwell om att få en god byggmästare. Sheldon, som hade utbildats under byggmästaren, »commissioner» Pett, blev då rekommenderad hos Cromwell att bli Karl Gustavs »master shipwright». Om Sheldon någonsin träffat Karl Gustav är högst tvivelaktigt, eftersom det i ett kungabrev i februari 1659 läses, att de båda engelska mästarna, om »vilka Gustav Wrangel talat» och »Oss från England äro rekommenderade», skulle anställas på de villkor Wrangel hade träffat med dem. En av dem kunde därefter sändas till Göteborg och den andre till Bodekulla. Det var Sheldon,

som kom till Göteborg. — Den andre byggmästaren var Day, och Pepys berättar om honom, att han hade varit »foreman» på kronovarvet i Deptford vid byggande av 60-kanonskeppet *Fairfax* 1652—53. Han skall sedan någon gång sänts till Danmark, ehuru bekräftelse härpå icke har kunnat vinnas i dansk litteratur. Day uppträder först i januari 1659 i Landskrona, där han antogs av amirallöjtnant Gustav Wrangel och i april sändes till Bodekulla.

I Göteborg började Sheldon 1660 med sitt första fartyg om endast 16 kanoner, vilket sjösattes följande år och erhöll namnet *Jupiter*. Det ansågs misslyckat, naturligtvis för att det var så engelskt betonat. Samma år föreslog han byggandet av bl. a. en liten fregatt »eller kapare» med 20 åror. I England, berättade han, funnos fyra sådana. Samtidigt föreslår han, att ett skepp så stort som det engelska *Naseby* (byggt i Woolwich 1655; 80—86 kanoner; 1,230 ton) jämväl borde byggas. Om han än icke fick bygga något skepp just av den storleken, så är det

Ur Willem van de Velde d. ä:s utomordentliga bildframställningar av slagen i Femerbält 1644 samt i Öresund 1658 (där som bekant konstnären själv var närvarande och gjorde skisser under slagets gång) har här en sammanställning gjorts av några utsnitt, visande akterskeppsbilder av svenska skepp. Naturligtvis kunna ej samtliga de svenska skepp, som förekomma på van de Veldes pannor, dukar eller skissboksblad, vara porträttmässigt avbildade, men den minutiösa detaljriktighet och samvetsgrannhet, varmed den store holländske marinmålaren alltid arbetade, gör det troligt, att hans motiv även i flera av dessa fall verkligen kunna ha sett ut sådana han återgivit dem. Av de här avbildade akterspeglarna är det möjligt att identifiera åtminstone några. I mitten ovan är det otvivelaktigt det 1633 byggda 42-kanonskeppet Mars, som avses; skeppet längst till höger bär sitt namn i spegeln, Smdland(s Lejon). Nedan ses till vänster 40-kanonskeppet Fenix från 1651 och i mitten 74-kanonskeppet Kronan från 1636, medan det längst till höger troligen skall förstås Carolus.

sannolikt, att *Naseby* var hans modell, när han byggde *Äpplet*, sjösatt i Göteborg 1661. Därefter byggde han *Kronan*, och därmed var hans verksamhet för en tid slut i svensk tjänst, ty han begärde och erhöll avsked 1672 samt reste tillbaka till England.

På sensommaren 1677 överraskade han vederbörande i Sverige med att åter vilja gå i svensk tjänst och erhöll ny kunglig fullmakt den 3 september sagda år. Men han fick icke,

som han kanske önskat, arbeta i Stockholm. Johan Gyllenstierna, konungens förtrogne, framhöll, att man redan hade en mästare där, nämligen hans forne mästarknekt Robert Turner, och att denne arbetade till allmän belåtenhet och nu var »omistlig». Skulle Sheldon, sade han, komma till Stockholm, så tager Turner avsked. Följden blev, att konungen befallde, att Sheldon skulle sysselsättas i Riga, där man sedan en tid tänkt anlägga ett nytt skeppsvarv. Till Riga kom Sheldon i december 1678 och kvarstannade där till hösten 1682, under vilken tid han byggde en del skepp såsom *Wachtmeister* (1681) samt *Livland* och *Estland* (1683).

Hans tjänst i Riga och Sverige denna gång slutade på ett dramatiskt sätt. Det var många gånger svårt att vara Sheldon till lags, och han var ibland rätt egenmäktig. Redan då han tjänstgjorde i Göteborg, hade slitningar uppkommit mellan honom och det militära befälet, särskilt amiralerna Henrik Siöhielm och Daniel Strussflycht. Den sistnämnde uppmanades gång på gång av amiralitetskollegium att »hålla den engelske byggmästaren i gott humör och med honom koopererandes...» Härmed synes det dock icke ha varit så helt, eftersom — på tillskyndan av riksamiralen — kollegium ett par månader senare uppmanade Strussflycht att »väl iakttaga, att han låter byggmästaren alldeles hava direktion över själva byggningen utan någon korrektion däri...» och endast se till, att arbetet icke led avbräck genom något flottans förvållande. Siöhielm åter hade allt emellanåt tilltalats av kollegium för diverse inblandningar och önskade sig därifrån. När *Äppet* var färdigbyggt i Göteborg, syntes det omöjligt att få Sheldon upp till Stockholm att där påbörja *Kronan*. Sannolikt var det hans privataffärer, som höllo honom kvar. Han bedrev nämligen en ganska vittomfattande masthandel med England, varpå han tjänade grova pengar. En uppbromsning av denna affär skedde på Strussflychts initiativ, i det förbud utfärdades för export av mastträn av viss dimension. Men han byggde också skepp för andras räkning, liksom för sin egen del, och gick ibland så upp i sina affärer, att han åsidosatte tjänsten och därför mer än en gång inhändigade skrapor av kollegium. Att detta icke gick mera drastiskt till väga mot honom, torde bero därpå, att det icke endast var skyldigt honom lönen för långa tider utan också för undfångna penningeförsträckningar. Otaliga gånger krävde Sheldon också att få betalt för både det ena och det andra — blott för att få fagra ord och löften igen. Detta har säkert kommit honom att till sist bli rent fientligt inställd mot Sverige.

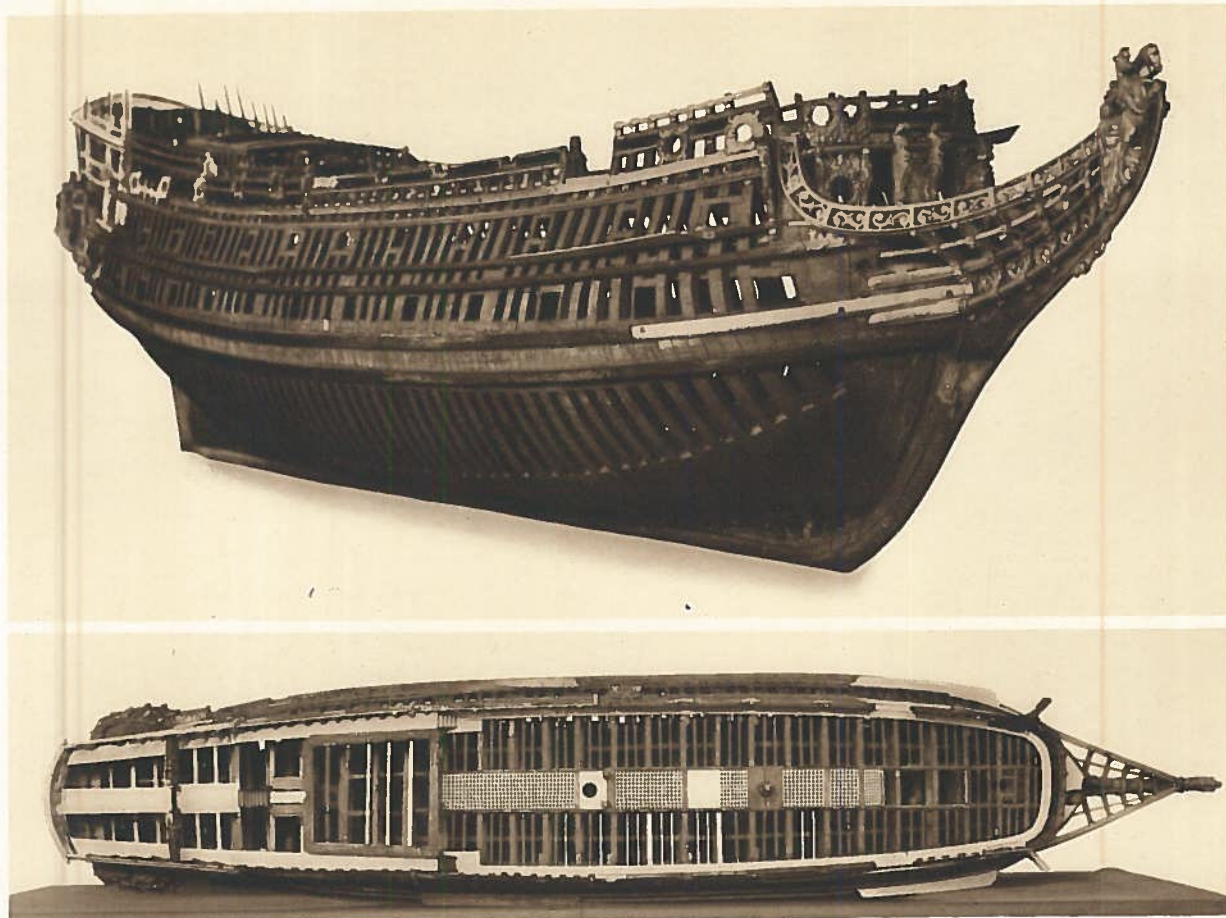
Förspelet till uppträdet i Riga, som medförde hans arrestering, är icke känt, men förhållandet hade blivit mycket spänt mellan Sheldon och ekipagemästaren därstädes, schoutbynachten Frans Lauw. En dag fann Lauw, att Sheldons son Frans, som arbetade på varvet, plötsligt hade försvunnit och med honom en ringaregosse. Genast lät Lauw undersöka alla i hamnen liggande skepp men utan resultat. Omsider fick Lauw veta, att pojkarna hade gömt sig hos

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Medan vi här i Sverige inte ledo brist på material för själva skeppsbyggnaden (trä, tjära, metaller), och den inhemska vapenindustrien tidigt blev leveranskraftig, voro vi i mångt och mycket beroende av import för skeppens utrustning i övrigt. Segelduken exempelvis måste införskivas. Detta skedde i regel från Nederländerna. I den i Riksarkivet delvis bevarade korrespondensen mellan Ronnebyköpmannen Jacob Christopher och generalamiralen Hans Wachtmeister år 1682 äro bilagda några troligen unika segelduksprov från detta år. Jacob Christopher har erhållit dem med en offert från en kollega i Amsterdam. Materialet är oblekt linne, vävnadens tjocklek mätt med mikrometerskruv, jämnt 1 mm. — Det gula och det blå vävnadsfragmentet nederst utgöres av två flaggduksbitar, klippta ur en svensk troféflagga, tagen av holländarna under slaget i Öresund den 29 oktober 1658 och nu förvarad i Rijksmuseum i Amsterdam. De bägge fragmenten (i Hälsingborgs museum) äro tagna efter uppsprättning vid flaggans »lik» och ha bibehållit sig så väl, att man med ganska stor säkerhet kan sluta sig till att den högblå och klart gula färg, de framvisa, också var den svenska flaggans för snart 300 år sedan.

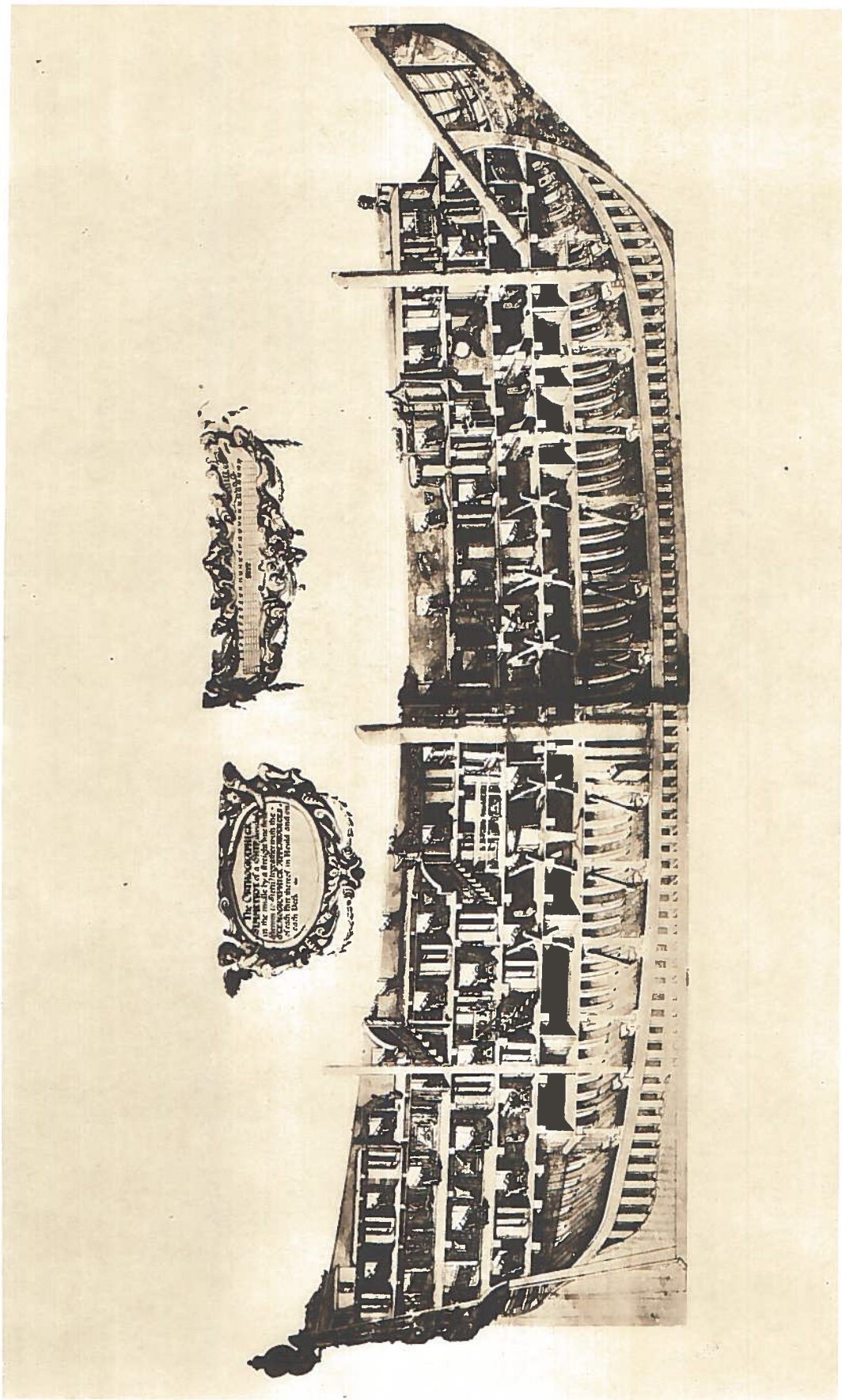
Ovan: Prover på holländsk segelduk, medföljande en offert år 1682. Riksarkivet. — Till vänster: Två bitar ur den äldsta kända bevarade svenska örlogsflaggan, en av holländarna erövrade svensk troféflagga från slaget i Öresund 1658. Hälsingborgs museum.

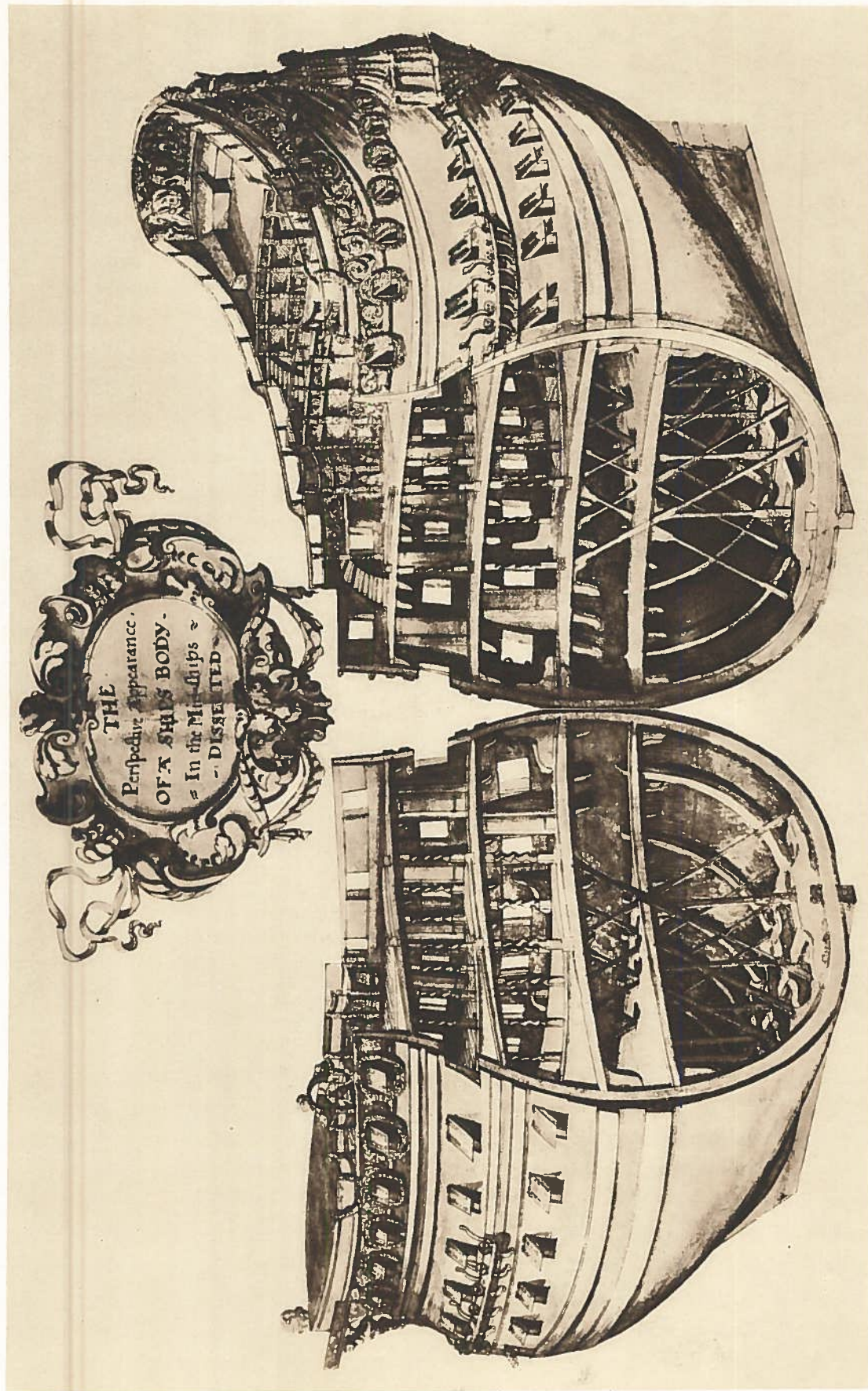
När Francis Sheldon kom i svensk tjänst torde han ha medfört bl. a. denna skeppsmodell. Den föreställer antagligen 90-kanonskeppet Naseby, vilket på Sheldons eget förslag blev förebild till Äpplet. Modellen är möjligen utförd av Sheldon själv och är ett utomordentligt dokument rörande engelsk skeppsbyggnadsteknik på 1650-talet. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

en fru Melcher, där en kapten Ståhle hämtade dem. När så Lauw nästa morgon mötte Sheldon på varvet, hejdade han honom med orden: »Det gör mig hjärtans ont, mäster Sheldon, att I skall hava låtit Er son rymma». Sheldon utfor: »Vad gör dä' Er ont? Mig tyckes det rätt väl gjort, för jag vill icke, att min son ska tjäna här eller vara konungens slav». Hellre, menade Sheldon, skulle han »skjuta honom för huvudet eller sätta en punjare i hans hjärta».

Lauw lät sig tills vidare ingenting bekomma, utan frågade stillsamt: »Varför har I då brukat honom här till kronans tjänst? Vet I icke, att han dagligen av kronan undfår 2 karoliner och icke har tillstånd att gå och komma som han vill?», och tillade, att »jag fruktar, mäster Sheldon, att I lärer själv innan kort göra detsamma». Förhållandet var i själva verket det, att han redan packat in det mesta av sina tillhörigheter och därav bortfört en del. Så höjde Lauw rösten en smula och sade: »Alltså måste I nu, mäster Sheldon, bliva i arrest tagen och förbjuden att lämna varvet eller ock skaffa borgen för Er». Att Sheldon efter den betan skulle trilskas och vägra att befatta sig med arbetena, är helt naturligt. »Inte ska jag se efter det», svarade han på Lauws anmodan därom, men så fattade han eld och utropade: »Här är jag! Gör av mig vad I velen. Mörda eller låt hänga mig! Kanske I vet nu, att jag fått några pengar, och därför satt mig i arrest för att röva ifrån mig jämte mina brev, som jag bekommit av K. Maj:t jämte annat jag har». Lauw misstänkte, att Sheldons »galenskap» förorsakats

Någon svensk samtida motsvarighet till denna intressanta bild — den äldsta kända teckningen av ett engelskt örlogsskepps interiör — står dessvärre ej att uppbringa, men teckningen är mycket illustrativ också för svensk skeppsbyggnad, sedan det engelska inflytandet inom denna på 1600-talet börjat göra sig allt starkare gällande. Det är ett tredäckt engelskt skepp från 1670-talet, som avbildas. Teckningen bör jämföras med t. ex. modellen av *The Prince* (nedan sid. 289) och vidare med teckningen å nästa sida. Man ser kanonerna uppställda i sina »fyrarullådor» o. s. v. På det näst översta däckets tätt akter om lockmasten synes kabysen med sin murade spis och skeppspannan.

Detta tvärskeppssnitt av den engelska tredäckaren å föregående sida visar bland annat skeppets förbindningar. Av dessa äro särskilt intressanta de kryssade strå-
 vorna, hos oss kallade krysspelare. De anbringades till skeppskroppens förstärkning mot påfrestningarna vid rullning; även hos oss brukades förbindningar av
 denna konstruktion. Märkligt är bland annat, att däcksstötorna gjorts vridna. — Originalen till de bägge bilderna på detta uppslag tillhöra Mr. Drummer's Draughts
 of the Body of an English Man-of-war i Pepysian Library, Magdalene college, Cambridge.

På ett stick i vinjetten till ett holländskt arbete om skeppsbygnadskonsten (Cornelius van Yk, »De Nederlandsche Scheeps-Bouw-Konst», 1697) får man dessa bilder av arbetet på ett stort kofferdiskeppsvarv. Arbetet har sannolikt tillgått på ungefär samma sätt i svensk miljö. Av de under byggnad varande skeppen tycks det i förgrunden samt det till höger i bakgrunden vara av pinasstypp, medan det mellersta nyss påbörjade uppenbarligen är en flöjt med spegel eller vad man på sin tid hos oss kallade »hackebordsbåt». Det till hälften kantrade skeppet åter ligger tydligen vid bråbänken för att brådas, varmed menas, att det gamla becket på bordläggningen brännes bort och ersätts med nytt.

mest därav, att han fått brev från den engelske residenten i Stockholm med underrättelse om att han icke blivit uppförd på nästa års stat till betalning för sin fordran hos kronan.

Sheldon fortsatte med sin fordran att befatta sig med varvsarbetena, vilka Lauw fick klara så gott han kunde, och Sheldon framhärdat i sin hållning, även sedan Lauw släppt honom ut ur arresten. Sheldons frihet blev emellertid icke långvarig. I september kom det nämligen befallning från Wachtmeister, att Sheldon skulle under arrest transporteras till Karlskrona. Härifrån fördes han sedan till Kalmar slott, där han satt häktad i åtta månader (1683), varefter han släpptes lös och omsider erhöi sitt avsked. För att hämnas på Lauw anmälde han denne senare för olovlig tjärhandel och byggningskrivaren för falska dagrullor, så det blev besvärliga dagar för dem bägge. Wachtmeister slöt emellertid upp vid sidan om Lauw, och det hela ledde till ingenting. Ungefär samtidigt anhöll han också hos Kungl. Maj:t om avsked för sonen

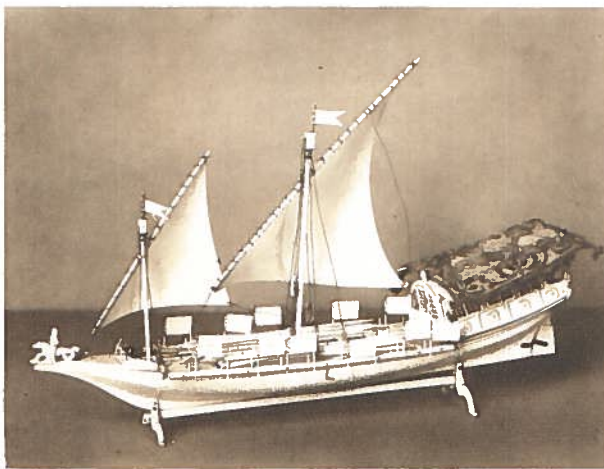
Danska örlogsskeppet Frederik — också kallat Elefanten, ett namn vartill dess storlek och bestyckning (100 kanoner) verkligen berättigade det och varmed anspelades på de två väldiga, troligen förgyllda, nävt pompösa elefanter, som prydde akterskeppens sidor. I den praktfullt ornerade akterspegeln läser man, förutom skeppets namn och kungens valspråk, även byggnadsåret »Anno 1649»; det var byggt i Neustadt av entreprenörerna Marselis. Till höger en tvåmastad galär, på vilken man räknar till 15 par åror. — Samtida oljemålning av okänd konstnär. Privat ägo. Gaunö slott, Danmark.

Inseglingen till Öresund, behärskat av Helsingör med Kronborg på ena sidan och på den andra Hålsingborg, över vars bebyggelse Kärnan reser sig. Längst till höger ger ett av Christian IV:s största skepp salut; även jakten in till för dansk flagg, medan de tre mindre starkt bevärade skutorna på bildens vänstra hälft äro holländare. — Osignerad oljemålning omkring 1620 av Hendrik Cornelisz. Vroom. Helsingörs Bymuseum

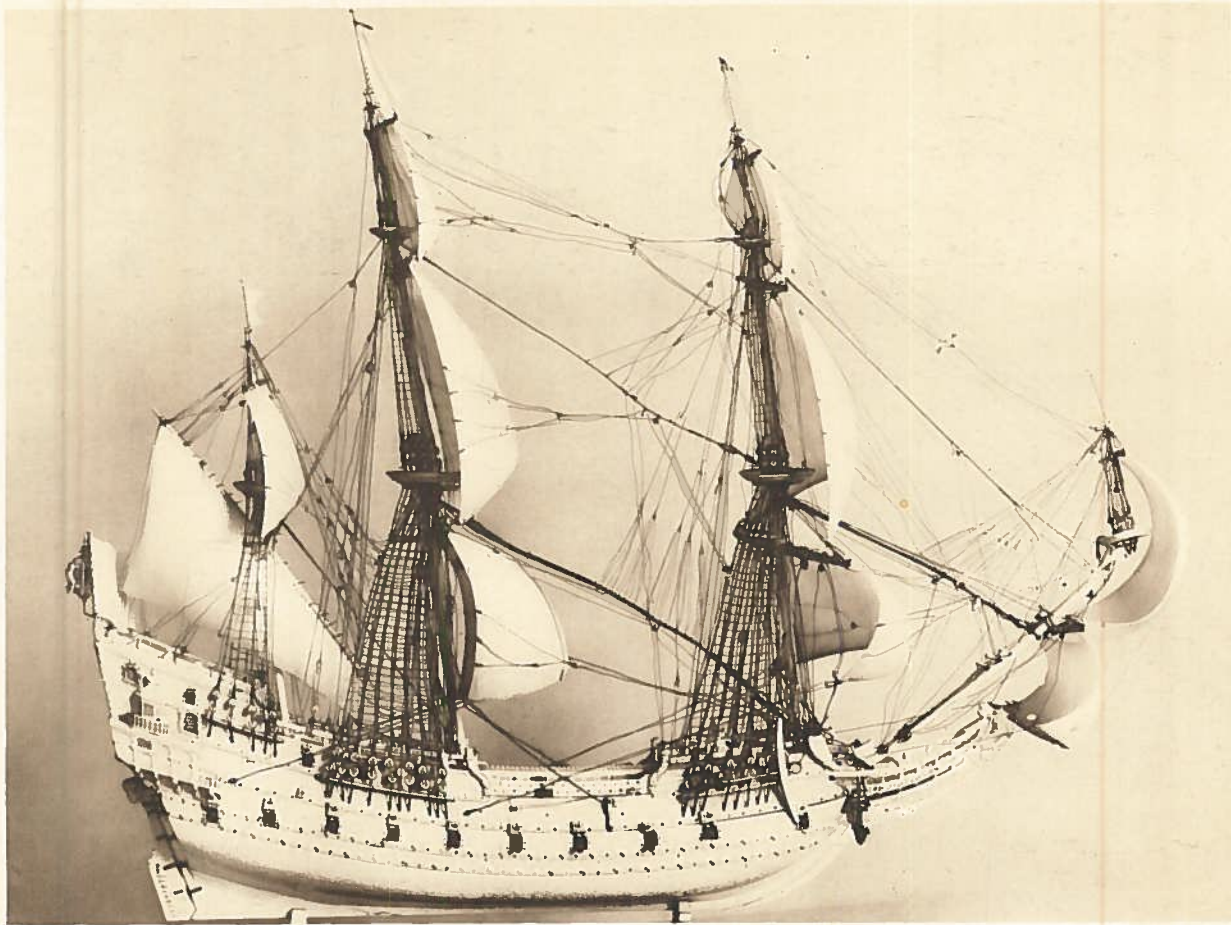
Detta är Christian IV:s Köpenhamn, som synes från denna sida (det är sett ungefär från gamla dockan på Christianshavn) helt dominerat av den store sjökonungens marina anläggningar. I centrum ligger Bremerholm, där skeppsbyggnaden pågår för fullt; de nyss sjösatta skroven trängas i varvsbassängerna och nya äro i arbete på stapelbäddarna; ett skepp ligger kölhalat vid bråbänken för översyn. Kungen själv, vars intresse för skeppsbyggnad var mycket livligt, sågs ofta — ibland klockan fyra på morgonen — ute på Holmen för att övervaka arbetet. — Kopparstick av H. Allard omkring 1650 (efter ett tecknat »prospekt» av Köpenhamn från omkring 1628).
Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

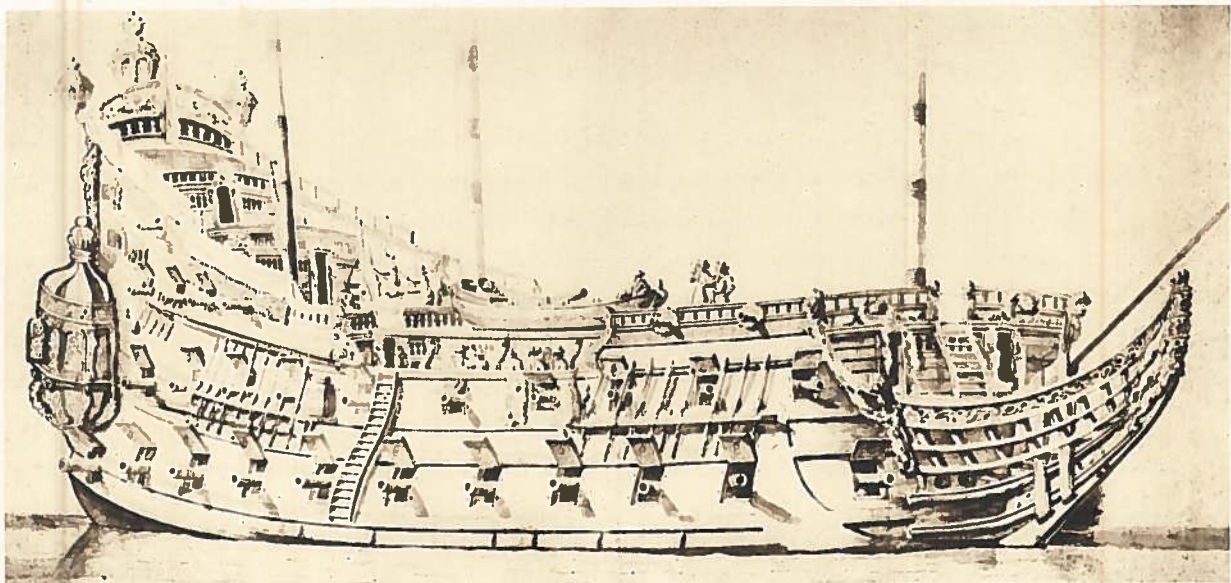
Bland Jacob Jensen Normands elfenbensmodeller på Rosenborg befinner sig också dessa bägge »galejor» eller galärer. Den vänstra är daterad 1654, medan den högra, som är byggd efter amiral Cort Adellers »invention» och på turkiskt manér, tillkommit tolv år senare. Det har sagts, att Adeler med sitt galärbygge inledde en ny period i krigföringen på Östersjön; Sverige och Ryssland följde snart efter, och galärerna blevo inom kort en viktig del inte minst i dessa bägge länders sjörustningar mot varandra.

Frans, som då hade förflyttats till Karlskrona såsom mästernekt. Sonen bröt emellertid med sin far, men denne bråkade ännu 1686 om sonen och påstod, att denne icke fick mottaga utländsk tjänst utan den engelske konungens samtycke och tillade, att denne »genom brev lärar kommendera honom från Sverige. Yngste sonen Karl är i England och driver på». Även denna den gamle Sheldons aktion rann emellertid ut i sanden. Båda sönerna kvarstannade i svensk tjänst, medan han själv, efter att för en kortare tid ha varit i dansk tjänst, återvände till England, där han avled i Chatham 1692 80 år gammal.

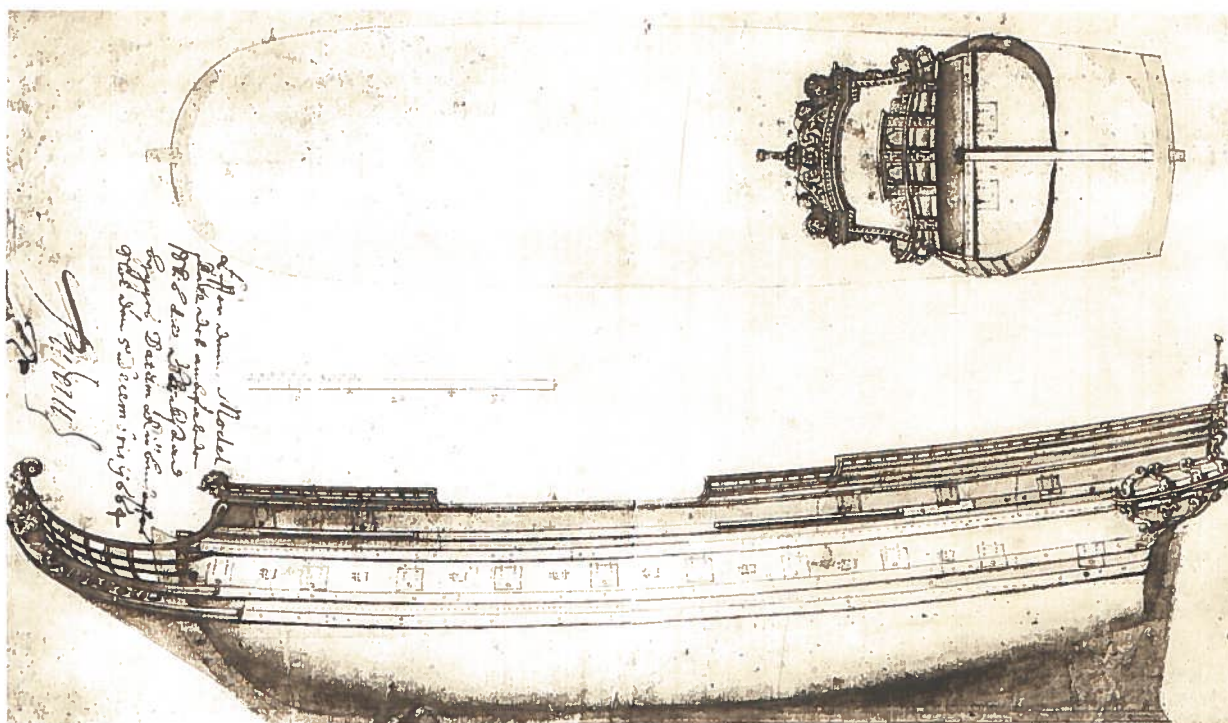
Thomas Day verkade i Bodekulla ända till sitt avsked. Av allt att döma var han en skicklig byggmästare. När amirallöjtnant Strussflycht 1660 inspekterade skeppsbygget i Bodekulla, skrev han till kollegium, att »jag ser på alla hans åthävor, att han är en god byggmästare». Men han hade sina belackare — här erinras om kritiken av *Nyckeln* — som han dock övervann. Hans sista skepp blev *Venus*. Han ansåg sig själv nu för gammal att fortsätta och längtade hem till England. 1668 erhöll han avsked. Då hade redan som efterträdare svensken Gunnar Roth anlant till Bodekulla.

Utsökta elfbensarbeten men samtidigt relativt vederhäftiga fartygsbilder är den berömda serie skeppsmodeller, som utfördes på Frederik III:s tid av Jacob Jensen Normand och ännu finnas väl bevarade i »De danske Kongers kronologiske Samling» på Rosenborgs slott. Här visas örlogsskeppet Norske Löve, som började byggas på Bremerholm 1664, var färdigt två år senare och förläste 1679.

Av skrovet och dess utsmyckning på danska örlogsskeppet Tre Löver (observera de tre lejonerna i galjonen), byggt 1656, har Willem van de Velde d. ä. lämnat denna saktliga, troligen alltigenom dokumentariska bild. — Museum Boymans, Rotterdam.

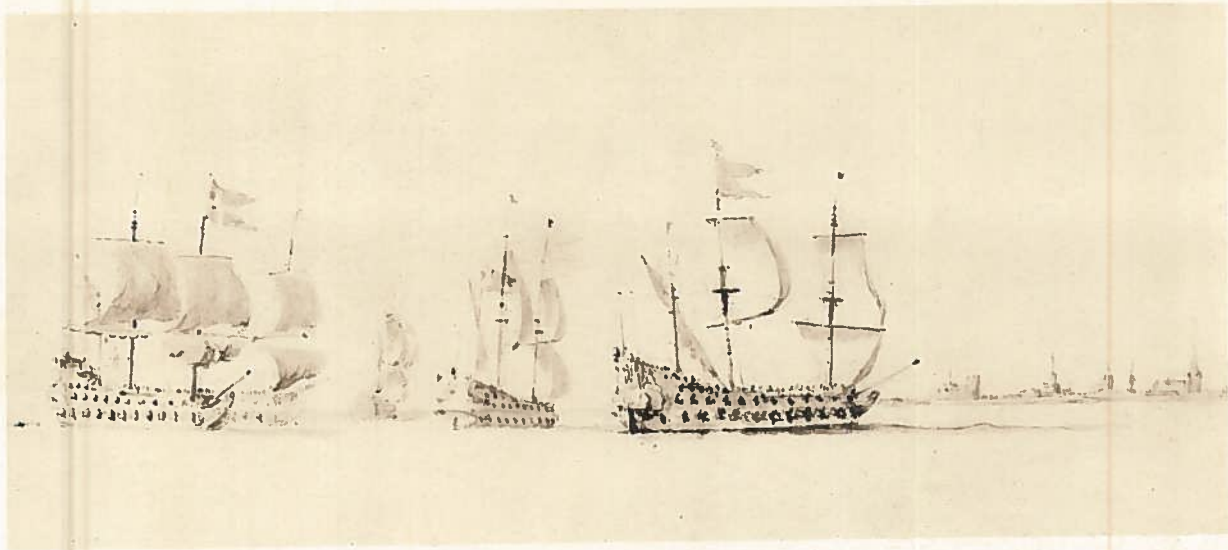
På denna ritning till en dansk fregatt läses: »Efter denne Model skall det anbefalede Skib till Glyckstad bygges, Datum Kiöbenhaffns Slot den 5 Decbris 1664. Friderich». — Rigsarkivet, Köpenhamn.

UTLÄNDSKA SJÖMAKTER. DET DANSK-NORSKA SJÖVÄRNET.

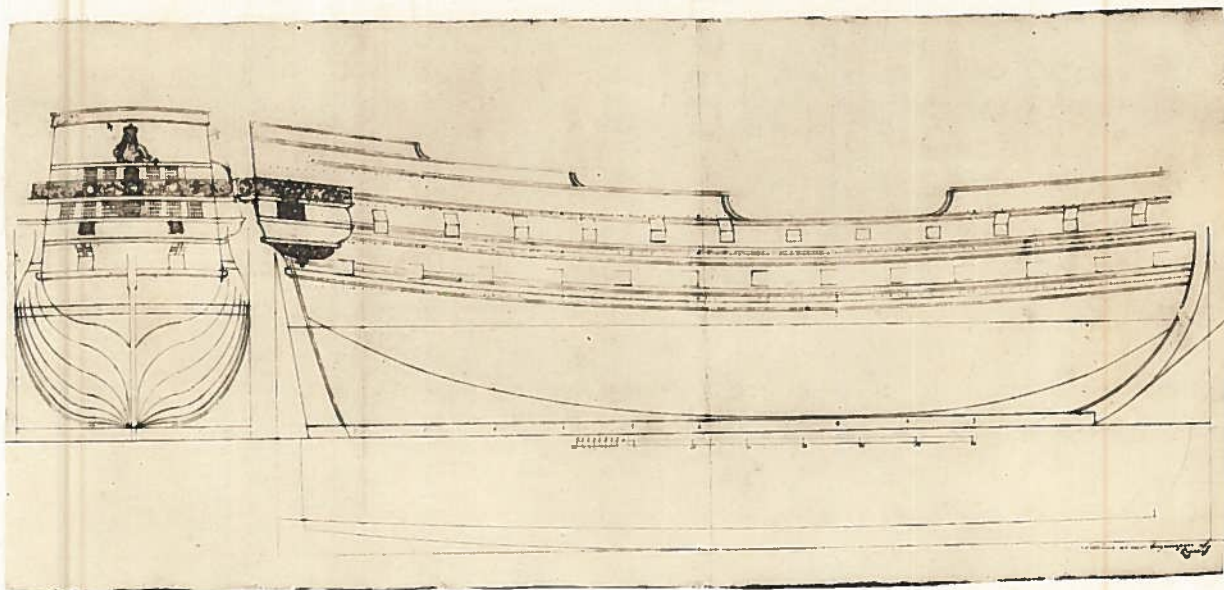
Med undantag av några kortare mellantider bestod det dansk-norska sjövärdnet alltsedan Kalmarkrigets dagar och ännu vid periodens slut av den kungliga flottan och »defensions-skeppen». De senare, som huvudsakligen synas ha varit norska skepp, motsvarade de svenska kompaniskeppen och existerade praktiskt taget på likartade villkor. Vid tiden för kriget 1643—45 räknade den kungliga flottan det antal skepp, som framgår av bilagan (Bil. 8.) medan defensionsskeppens antal var omkring 12. Som dessa dock under kriget hade illa motsvarat förväntningarna, upphävdes organisationen efter freden i Brömsebro 1645. Denna fred betecknar också slutet på den flottans glanstid, som Christian IV med insiktsfull kärlek till sjövapnet hade skapat under sin långa regeringstid. Han grämde sig också djupt däröver. Då han i Flensborgs kyrka, berättas det, bar fram till prästen sin sonson, sedermera konung Christian V, tryckte sig denne hårt intill sin farfader. Denne skall då hava undfallit sig den önskan, att sonsonen en gång måtte likaså kunna »trycka» svenskarna.

För att göra flottan jämbördig med den svenska måste Frederik III snarast låta bygga omkring 21 skepp förutom fyra, som Christian IV hade kontrakterat året före sin bortgång och två planerade. De två största voro *Frederik* om 100 och *Sophia Amalia* om 108 kanoner, färdiga 1649, resp. 1650. Samma år (1647) hade också beslutats att åter organisera en norsk flotta om 30 defensionsskepp. År 1657 hade flottan ökat till 25 skepp och fregatter med som mest 1,271 kanoner.

En blick på bilaga 9 ger vid handen, att flottan erhöU några präktiga skepp de åtta åren närmast före kriget 1657—60, men det skedde icke utan stora ansträngningar. De skulle dock, menade man, löna sig, därigenom att Danmark skulle bli va en av sjömakterna eftersträvad bundsförvant. Naturligtvis väckte upprustningen misstankar i Sverige. När sålunda en stor dansk

Willem van de Velde d. ä., som följde med ombord på ett av de skepp varmed holländarna under amiral Jacob van Wassenaer Obdam 1658 undsätte Köpenhamn, har även tecknat denna bild av fem danska örlogsskepp på Köpenhamns redd. Längst till höger ser man den 1657—58 ombyggda Trefoldighed, den enda kända bilden av Christian IV:s ryktbara flaggskepp i slaget på Kolberger Heide 1644. — Frederiksborg, Danmark.

Ett av de skepp, varmed Cort Adeler gjorde sin insats i dansk skeppsbyggnadshistoria var Prins Christian — sedermera Christianus Quintus, Nils Juels amiralsskepp, här återgivet efter en ritning i Rigsarkivet i Köpenhamn med påteckningen »er debiteret at være teigningen af Quintus». Efter allt att döma är denna ritning ett utkast av Cort Adeler själv, som i hast utarbetat den till stöd för sin argumentering i amiralitetet. Ornamenteringen kom ej till utförande sådan den här skisserats.

flotta låg i Öresund 1653 i anledning av biståndspakten med Holland, för fältmarskalken greve Karl Gustav Wrangel dit på drottningens befallning för att söka utforska läget, och han fann då, att flottan bestod av 24 »stora och goda» skepp. När Gustav Horn något senare reste genom Danmark, visste han åter att berätta, att flottan befann sig i ett dåligt tillstånd.

Med dessa motsägande uppgifter är det svårt att bilda sig en uppfattning om värdet av kung Frederiks flotta, och än svårare blir detta genom vår diplomatiska agent Magnus Durells rap-

Cort Adeler hade många års erfarenheter av örlogsliv i främmande mariner, bl. a. från sina 16 år i holländsk och venetiansk tjänst, när han 1663 som dansk amiral begynte sitt intensiva arbete på flottans reorganisation och genom sina ansträngningar skapade det materiella underlaget för de segrar, som skänkte Niels Juel hjälterykte. Detta porträtt av den norskfödde danske generalamiralen tillhör Sökrigsskolen i Horten. — Nedan ett norskt s. k. defensionsskepp av pinasstyp 1677. Ett stort antal dylika ingingo i den danska flottan alltsedan Christian IV:s tid. Detalj av målats glasfönster. Bergens museum.

porter. Denne, som vistades i Helsingör, visar sig dock vara överraskande väl förtrogen med förhållandena i den danska flottan och uppgav samma tid, 1653, att den bestod av 24 större skepp med 940 kanoner, 16 mindre skepp och galejor med 148 kanoner samt 12 defensions-skepp. Amiralen (Ove Gedde), säger han vidare, var en man, »vars slätta uppförande och mod hela landet talar om, medan soldaterna äro blott bonddrängar och matroserna de ynkligaste i hela Danmark, eftersom de äro pressade». Skeppen slutligen, säger han, voro orena i botten och till en del oreparerade. När det i januari 1657 befalldes, att flottan skulle rustas, visade det sig, att det var ännu sämre beställt än Durell kände till. Sålunda voro flera skepp läck, varförutom bestyckningen var ofullständig. Man nödgades därför att i all hast förhyra flera skepp icke endast från det 1655 upprättade saltkompaniet utan jämväl från Holland. Så beskaffad skall alltså Karl X Gustavs motståndare ha varit till sjöss. Icke desto mindre påstås det, att Wrangel, när denna flotta låg vid Ruden (1657), skall ha med kikare betraktat densamma och fått »Hjärtens Ve» därav. Huru som helst, så var flottan likväl i alla avseenden mycket bättre än ryktet hade vetat att berätta. Det visar första årets sjöoperationer. Inför den svenska övermakten låg likväl Danmarks räddning i längden helt däri, att den holländska flottan kunde slå sig igenom 1658 och undsätta Köpenhamn. (Bil. 10.)

Det danska borgareståndet intog en avog inställning till sjövapnet, men detta förestavades kanske mest av de rådande tryckta tiderna efter kriget. En dansk sjöhistoriker betecknar sålunda förhållandena under åren 1660—63 såsom nästan hopplösa, och flottan stod i reduktionens tecken. Omsider blev emellertid medel tillgängliga, så att situationen ljusnade och verksamheten på varven blev allt livligare. Detta torde till en stor del kunna tillskrivas den blivande generalamiralen Cort Sivertsön

Amiral Michiel de Ruyters flaggskepp 1666 (i holländarnas krig mot engelsmännen) De Zeven Provinciën. Detta skepp om 80 kanoner ansågs som dåtidens bäst och starkast bestyckade. I sjöstriden med engelsmännen den 25 juli nyssnämnda år invecklades det i en skarp fäktning med det engelska skeppet Henry, varunder det avmastades. Utanför Kap Barfleur utkämpade det sin sista strid i maj 1692. Två år senare slopades det ärorika skeppet. — Utsnitt ur grisaillemålning (skildrande krigsrådet ombord på amiralsskeppet före det berömda fyradagarsslaget 1666) av Willem van de Velde d. ä.

*Denna välbevarade modell av en obekant holländsk örlogsmän om 76 kanoner är daterad 1665. Originalskeppets längd mellan stävorna är c:a 50 m. Vid jämförelse med den praktiskt taget jämnriga modellen till det engelska skeppet *The Prince* (å nästa sida) falla genast i ögonen en del skiljaktigheter i byggnadsmanéret. Sålunda är t. ex. den holländska galjonen (förstävven) mera framspringande, gallerierna sträcka sig längre för över och äro för övrigt av annan konstruktion än den engelska. De övre kanonportarna i den engelska modellen ha skulpterade kransar o. s. v., liksom den över huvud taget är mera utsmyckad än den holländska modellen; man bör också lägga märke till masternas, särskilt fock- och stormastens olika lägen i de bägge jämförda modellerna. — Hohenzollern-Museum, Berlin.*

Adeler, »Marinens store Kraft». Norrman till börden och tidigare i republiken Venedigs sjö-tjänst, fästes han vid den danska flottan 1663.

Adeler var icke endast en utmärkt sjöman utan visade sig också vara en skicklig skeppskonstruktör, och såsom sådan omskapade han den dansk-norska flottan, väl icke utan gott bistånd av holmamiralen Nils Juel. Man hade redan åren 1660—63 sjösatt eller köpt 4—5 skepp och fregatter, men därefter ökades anskaffningstakten betydligt, så att intill 1676 hade byggts 16 skepp med 1,010 kanoner samt köpts 4 om tillsammans 178 kanoner. Av dessa hade emellertid en del strukits ur flottlistan, innan kriget började 1675. Vidare hade det byggts 8 galärer med 42 kanoner. Slutligen hade det 1671 utfärdats en förordning om byggande av defensionskepp. De skulle föra mellan 12 och 34 kanoner och fingo icke säljas till utlandet, innan de i dansk tjänst brukats minst två år. Sådana skepp funnos 1679 till ett antal av 17 stycken. Den sjögående danska flottans och den holländska hjälplottans storlek 1676 framgår av bilagorna 11—12.

Denna utmärkt vackra och sakliga engelska 1600-talsmodell är med säkerhet identifierad som 100-kanonskeppet The Prince, som sjösattes i Chatham 1670. Originalen mätte 1463 tons och hade en köllängd av 40 m., bredd 14 och ett djupgående av c:a 6,4 m. Dess besättning räknade 780 man. The Prince var hertigens af York (sedermåra konung Jakob II) flaggskepp i striden med holländarna vid Solebay 1672; det slopades 1692. Denna vackra exponert för engelsk skeppsbyggnadskonst under 1600-talets senare hälft bör jämföras med den nästan jämnåriga holländska modellen å föregående sida. — Science Museum, London.

OM SKEPSSBYGGERIET I DANMARK-NORGE.

Om byggnadssättet till omkring seklets mitt ha inga säkra uppgifter stått till buds. Finge man av byggmästarnas nationalitet draga några slutsatser i det fallet skulle detta varit, om icke precis engelskt (skotskt), så dock i åtskilliga avseenden erinrande därom. I dansk tjänst befunno sig nämligen ännu skotten David Balfour och hans landsman Daniel Sinclair, den förre åren 1597—1634 och den senare åren 1614—36, samt de tre engelsmännen, far och son, James Rubbens d. ä. och d. y., samt Thomas Lindsay, anställda olika tider från 1640 till inpå 1660-talet. Det fanns också mästare, vilka av namnet att döma torde ha varit danskar, som t. ex. Svend Andersen (1629—48). Johan Brandt åter, mästare åren 1636—47, är av okänd nationalitet. Omkring 1640 sades det om de danska skeppen, att de »noksom kan kompareres med de bedste Skibe, nogen Tid flød paa Søen», och 1644 försäkrades det, att »man sköt ifrån dem som från blockhus och icke som från skepp».

När Adeler knutits till flottan, inskränkte sig hans verksamhet ingalunda till att endast omorganisera vapnet utan han införde en ny byggnadsmetod med från övriga sjömakter högst skiljaktiga proportioner i skeppsskrovets huvuddimensioner m. m. Hans skepp voro sålunda i förhållande till köllängden bredare och mindre djupa samt mindre sammandragna akteröver än särskilt de holländska. Samtidigt voro de skarpare byggda, alltså bättre seglare, samt särdeles styva. I dessa båda avseenden voro de säkerligen överlägsna de samtida svenska skeppen. Härförutom införde Adeler en hel del andra tekniska nyheter. Av flera skäl synes Adeler varit en föregångare i skeppsbyggnadsteknik, väl värd ett närmare studium.

Den brokiga blandning av allehanda kalibrar, som artilleriet uppvisade vid tiden för Kalmarkriget, förekom ännu under 1675—79 års krig, och detta, med några få undantag, i kanske än större utsträckning. Skeppet *Lindormen* om 250 danska läster hade t. ex. 1633 4 helkartoger (48-pund), 2 halvkartoger (24-pundare), 2 20-, 6 16-, 2 15-, 2 12-, 12 10-, 2 5- och 2 3-pundiga kanoner samt 4 stenstycken. I Kalmarkriget hade ett lika stort skepp fört endast 7 olika kanontyper, men 1675 fanns det skepp, som förde icke mindre än 14—15 olika kanontyper — som kunde vara antingen av metall eller järn, varför typantalet blev nästan det dubbla. De svåraste metallkanonerna på 1670-talet voro 26-pundare, medan de av järn voro 18-pundare. I 1675 års flotta fördes i allt 532 kanoner av metall eller icke fullt $\frac{1}{3}$ av flottans samfällda artilleri.

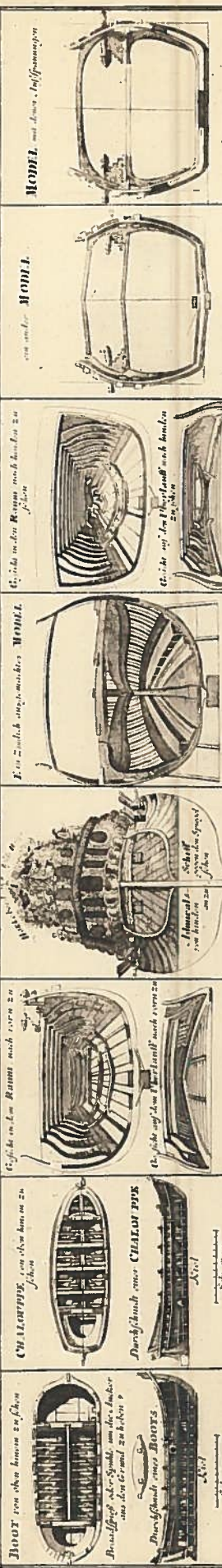
Artilleriets uppställning var icke heller enhetlig utan varierade från skepp till skepp. För att dock ge ett begrepp om hur därmed förhöll sig må nämnas, att skeppet *Trefoldighed* av ungefär *Lindormens* storlek hade sina portar fördelade på följande sätt: i laget 22, i backen 8, i skansen 8, mellan dessa 6 samt i kajutorna 4. Av kanoner förde skeppet: i laget 4 $\frac{3}{4}$ -kartoger och 18 $\frac{1}{2}$ -kartoger (36- resp. 24-pundare), i back och skans tillsammans 22 12-pundare samt i kajutorna 4 stycken 4-pundare. I stort sett torde man kunna säga, att artilleriet i regeln var uppställt på detta sätt, varvid dock är att märka, att lagen i de större skeppen voro flera. I en viktig detalj, nämligen i fråga om kanonportarnas storlek samt läge inbördes och över vattnet, saknas alla uppgifter. Adalers strävan synes emellertid ha gått ut på att förlägga dem längre från varandra än tillförne samt högre över vattenlinjen.

SKEPPSBYGGNAD HOS EUROPAS PÅ 1600-TALET LEDANDE SJÖMAKTER.

Hollands flotta torde icke förrän omkring 1639—40 haft något skepp, som med rätta skulle ha kunnat kallas tvåäckare, och ända intill freden i Münster 1648 näppeligen något med flera. Vad skroven beträffar, så var det tydligen med mycket motstånd, som man kunde förmas att minska på de höga överbyggnaderna, kastellen. Tidens byggmästare höllo envist fast vid galärfasonen och voro inte benägna att i en handvändning överge den. Man hade väl redan vid 1500-talets slut börjat att här och där något minska överbyggnaderna för ut. Det

---

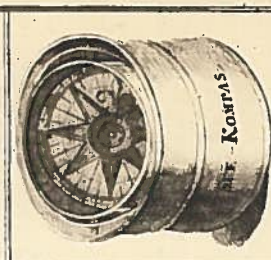
FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Bland detaljerna i denna instruktiva gravyr, visande hur ett stort örlogsskepp på 1600-talet var inrett med bostäder, förrådsrum m. m., förtjäna att påpekas bl. a. kulkorgarna invid kanonerna, styrinrättningen samt beslagningen av seglen (hopsamlade under rårna). Vid styrningen använde man sig denna tid ännu inte av ratten utan av en rorpinne och en med denna rörligt förenad kullerstock (jfr nedan sid. 358). I marginalerna återges bl. a. nautiska instrument samt nederst till vänster en s. k. kamel, en ponton i två hälfter, en anordning, som holländarna använde för att få sina skepp att flyta över grunda infartsställen. Därvid kopplades kamelens bägge halvkor till skeppet, sedan de sänkts till erforderligt djup genom att släppa in vatten. När detta pumpades ut, lyftes skeppet som i en docka och kunde bogseras. Sådana kameler brukades också någon gång av oss — t. ex. 1701 i floden Neva, vari en bank hindrade våra större fartyg att löpa in i Ladoga. — Kopparstick från 1600-talets senare del. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

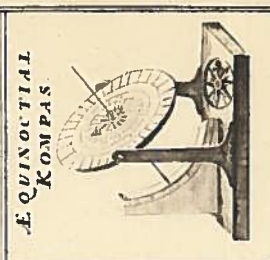
BOOD von oben gesehen zu sehen
 Durchschnit eines **CHALUPPE**
 Durchschnit eines **BOODS**

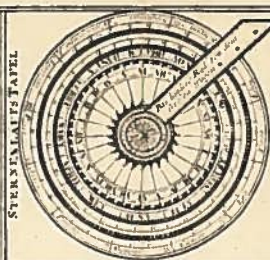
PEFEL-COMPASS

EQUINOCTIAL-KOMPASS

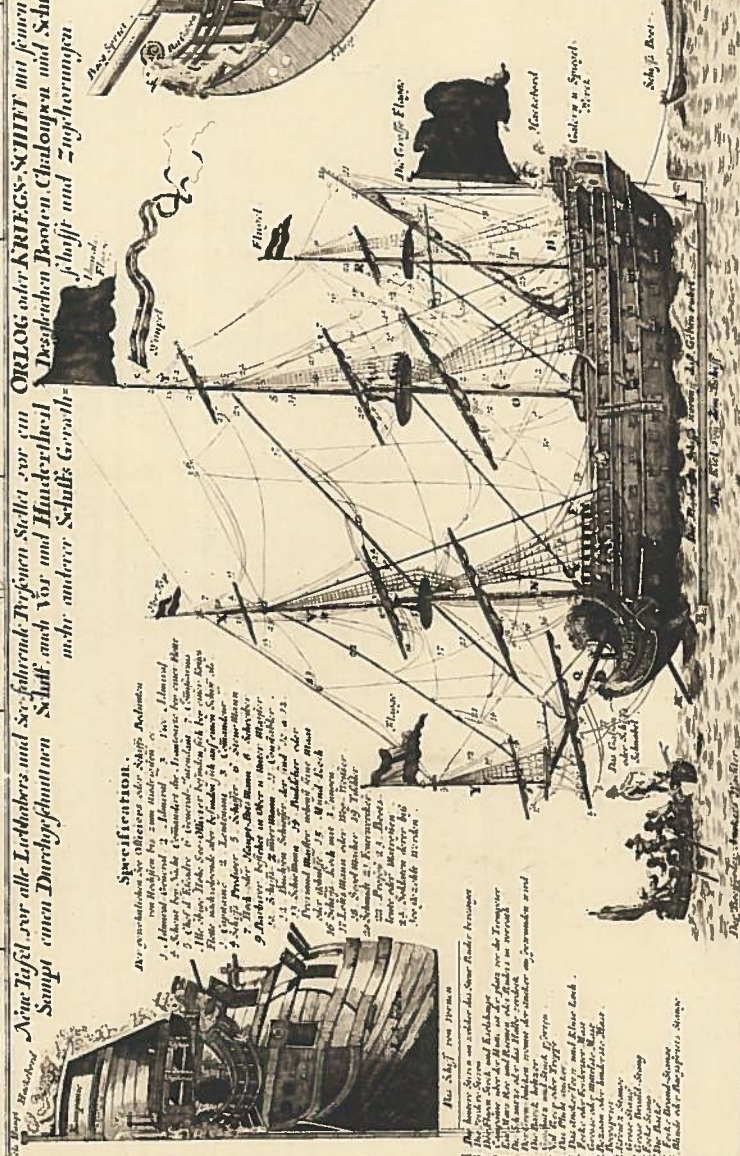
STEUERSCHEITELTAFEL

STEUERSCHEITELTAFEL

32 Punkte des Kompasses

DURCHSCHNITT eines **KAUFG-SCHIFFS**. (s. 96) Cinnamon fahrt fünf Jahre in diesen Abtheilungen und Namen.
 der Masten oder Masten-Bojen
 der Masten oder Masten-Bojen
 der Masten oder Masten-Bojen

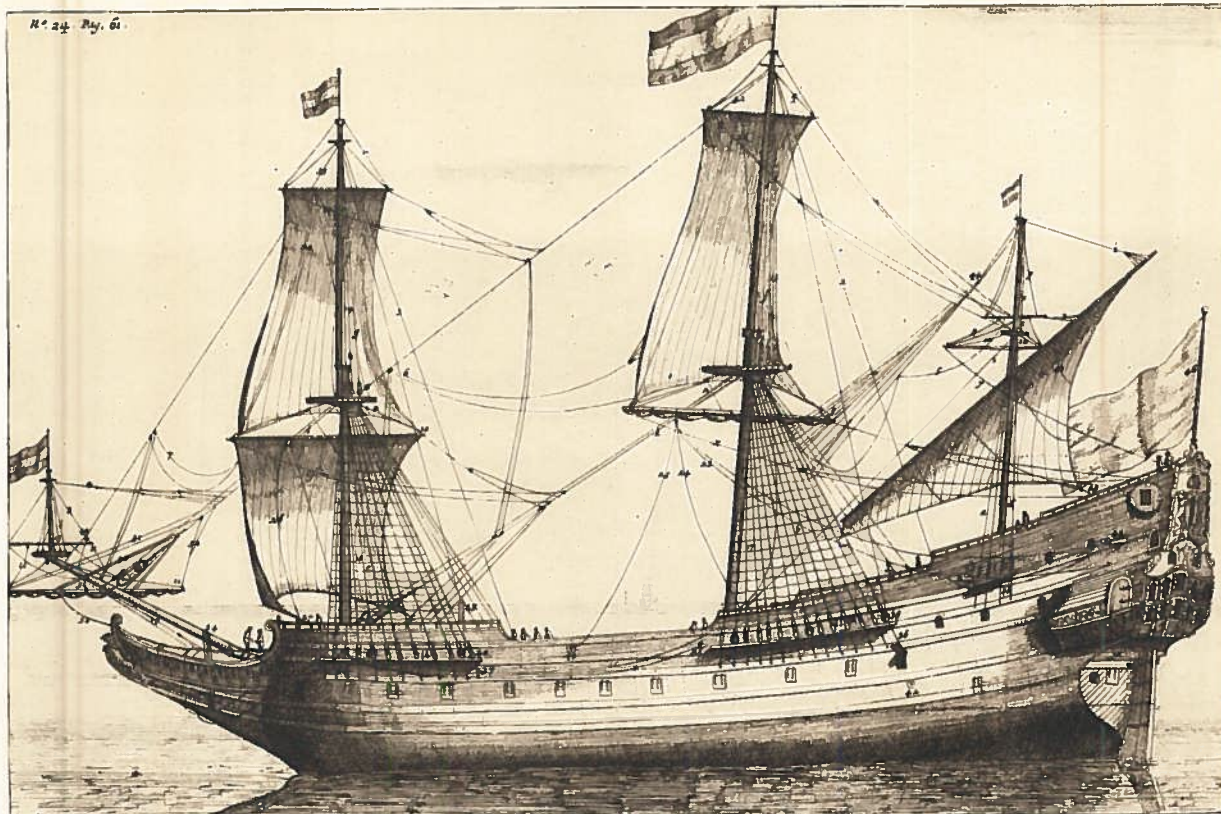
ERLEUTERUNG und **ANZEIGUNG** der **ZEFERN** in dem **VOLLENDENEN** Schiff

Specification.
 1. Der gewöhnliche Masten sind aus Holz.
 2. Der Masten sind aus Holz.
 3. Der Masten sind aus Holz.
 4. Der Masten sind aus Holz.
 5. Der Masten sind aus Holz.
 6. Der Masten sind aus Holz.
 7. Der Masten sind aus Holz.
 8. Der Masten sind aus Holz.
 9. Der Masten sind aus Holz.
 10. Der Masten sind aus Holz.

Das Schiff von oben
 1. Der Masten sind aus Holz.
 2. Der Masten sind aus Holz.
 3. Der Masten sind aus Holz.
 4. Der Masten sind aus Holz.
 5. Der Masten sind aus Holz.
 6. Der Masten sind aus Holz.
 7. Der Masten sind aus Holz.
 8. Der Masten sind aus Holz.
 9. Der Masten sind aus Holz.
 10. Der Masten sind aus Holz.

Das Schiff von unten
 1. Der Masten sind aus Holz.
 2. Der Masten sind aus Holz.
 3. Der Masten sind aus Holz.
 4. Der Masten sind aus Holz.
 5. Der Masten sind aus Holz.
 6. Der Masten sind aus Holz.
 7. Der Masten sind aus Holz.
 8. Der Masten sind aus Holz.
 9. Der Masten sind aus Holz.
 10. Der Masten sind aus Holz.

ERLEUTERUNG und **ANZEIGUNG** der **ZEFERN** in dem **VOLLENDENEN** Schiff
 1. Der Masten sind aus Holz.
 2. Der Masten sind aus Holz.
 3. Der Masten sind aus Holz.
 4. Der Masten sind aus Holz.
 5. Der Masten sind aus Holz.
 6. Der Masten sind aus Holz.
 7. Der Masten sind aus Holz.
 8. Der Masten sind aus Holz.
 9. Der Masten sind aus Holz.
 10. Der Masten sind aus Holz.

Detta skepp — en mönsterritning i det holländska maneret — är hämtat ur rådsherren och borgmästaren Nicolai Witsens 1671 utgivna standardverk »Aeloude en hedendaegsche scheeps-bouw en bestier», som tillhör »källskrifterna för all senare litteratur om skeppsbyggnad» och ett par årtionden senare får en märklig, om också betydligt mindre omfattande svensk motsvarighet i Åke Rdlams rikt illustrerade arbete om skeppsbyggnad (se nästa band).

Den flitige, i det föregående ofta citerade holländske fartygsporträttören Hendrik Cornelisz. Vroom har signerat också denna paradmålning av några av den engelska flottans ståtligaste skepp på 1620-talet. Det största av dem är den fyrmastade Prince Royal, vars praktfulla dekorerings längs skeppssidan från galleriet till galjonen måste ha väckt samtidens imponerade beundran men ett par årtionden senare skulle överträffas av ett annat engelskt skepp, *The Sovereign of the Seas*.

Det skulle vara möjligt att illustrera en hel bok om skeppsbyggnad hos 1600-talets mera betydande sjömakter i norra och västra Europa med blott van de Velde-original. Denna signatur kunde också ha stått på denna osignerade målning, som tillskrives van de Velde d. ä. och visar den otroligt rikt ornamenterade och förgyllda akterspegeln på den engelska flottans första tredäckare, *The Sovereign of the Seas*, och dess byggmästare, Peter Pett (1610—70), som jämte sin far, Phineas Pett, var det ryktbara skeppets skapare. Märkligt nog blåser en blågul korsflagga från stortoppen; det är emellertid Dunkerques flagga, som hade samma färger som vår. — National maritime museum, London.

Från omkring 1630 hade nämligen 36-pundare blivit vanligare, och frampå 1660-talet hade pundigtalet blivit över lag ökat. Skeppen hade samtidigt också blivit större, och därmed jämväl kanonernas antal. I Öresund 1658 hade holländarna med sig det största skepp, som de någonsin ägt, nämligen *De Eendracht* om 72 kanoner. Ett par år senare hade de sex sådana med upp till 78 kanoner.

I England hade vid början av 1600-talet framkommit många tekniska byggnadsidéer, kanske tillskyndade av kaparna från Dunkerque med dessas utomordentligt välseglande fregatter. Huru som helst, 1618 tillsattes en kunglig kommission med uppdrag att utarbeta bestick, och denna fastslog, att skeppets längd skulle vara tre gånger dess bredd och denna tre gånger djupet i rummet med ett maximidjup av 4,9 m. Djupet i rummet motsvarade praktiskt taget fartygets största djupgående utan kölens höjd. Vidare skulle de lägsta liggande kanonportarna vara minst 1,4 m. över vattenlinjen. Det bestämdes, att lägsta däckets på 3-däckarna skulle ligga c:a 0,6 m. över vattnet och huvuddäcket, för att kanonerna skulle kunna användas i alla väder, c:a 1,6 m. över det förstnämnda.

Kommissionens skepp blevo emellertid icke vidare bra. Sålunda klagades det över att de voro ranka, vilket kunde avhjälpas blott genom att förse dem med »gördel». I sig själva mindre goda seglare, blevo de naturligtvis på det sättet än sämre. En engelsk skeppschef anmälde också harmset, att några mötande holländska örlogsmän hade roat sig med att med berätt mod hänfullt segla runt honom. Icke heller blev det välbeställt med kanonportarna. När t. ex.

aktra kastellet hade väl också blivit något lägre men var alltså orimligt högt. På 1630-talet höjdes i Holland röster med förnyad styrka mot dessa uppbyggnader med de många däck, skottfria skansar och den ena hyttan ovanför den andra med högt upptornade kanoner, så att skeppen mera drevo än seglade och vid hårdare vind icke kunde bruka de lägre stående kanonerna.

Artilleriet bestod av en alltför brokig blandning av olika sorters järnkanoner, vilket bara orsakade förvirring. Man menade då, att det vore bättre med ett mindre antal metallkanoner med enhetligare kalibrar. Redan 1621 hade sålunda föreslagits att årligen gjuta nya metallkanoner i stället för järnkanoner. Någon ändring till det bättre synes emellertid icke ha inträtt, ty ännu på 1660-talet kunde inom samma batteri förekomma kanoner av ända till fem olika pundigtal. Blott i grovlek hade förändring skett.

Willem van de Velde d. y., sin fars värdige arvtogare som en av den marina konstens främsta fartygsavbildare (han var liksom fadern länge verksam i England och har i oljemålning utfört många av faderns tecknade fartygsporträtt och bataljkompositioner), målade på 1660-talet denna storslagna bild av sitt fäderneslands flotta, vid denna tidpunkt en av världens starkaste. Den skildrar amiralen Jacob van Wassenaer Obdams krigsråd ombord på sitt flaggskepp, *De Eendracht*, 1665; de övriga skeppens befälhavare anlända i roddslupar till amiralsskeppet.

En serie stora marinmålningar av okänd konstnär på Skokloster återger under rubrikerna *Cadix*, *Excester*, *Schevelingen*, *Douvern* etc. skeppsgrupper ur 1600-talets ledande europeiska mariner. Här ses *Dover*, en av »cinque ports», de fem mitt emot Frankrike belägna hamnar, som äro det engelska sjöväldets vagga.

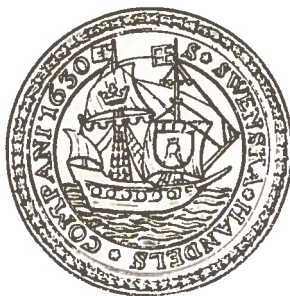
skeppet *Unicorn* sjösattes 1632, lågo portarna blott 1,1 m. över vattnet, då de hade bort ligga 1 1/2 m. Understa lagets portar släpade för det mesta under vattnet. Följden av dessa felaktigheter ledde till att en ny kommission tillsattes 1632, som 1635 framlade nya bestick och ritningar, vilka godkändes.

Under de båda Cromwellarnas tid (1649—60) förbättrades det engelska sjövapnet betydligt, särskilt vad angår de som fregatter byggda skeppen. Dessa byggdes skarpare och blevo därför bättre seglare men samtidigt smalare med påföljd, att de kunde intaga proviant för blott 10 veckor. En annan olägenhet var, att de krängde över i hårt väder — de hade nämligen ganska hög rigg — så att undra batteriets kanoner sattes ur verksamhet. Men de voro bastant byggda. Det fanns, sades det i Holland på 1650-talet, mer än 50 skepp i den engelska flottan, bättre byggda än de holländska, och amiral Tromp yttrade 1652, att det vore bättre att ha 60 goda skepp än de 100 »vi nu ha». Amiral de With erkände också, att engelsmännen voro mästare till sjöss, och de Ruyter vägrade t. o. m. att gå till sjöss med de svaga skeppen. Ännu på 1670-talet voro de holländska skeppen så lätt byggda, att ett skott, som svårigen kunde vålla ett hål i en engelsk eller fransk skeppsida, kunde slå igenom båda sidorna i ett holländskt. Att holländarna i alla fall redde sig gott till sjöss berodde på deras utmärkta sjömansskap, vunnet i otaliga sjöstrider.

Åren 1663—64 skedde i stort sett ytterligare förbättringar i de båda ländernas skeppsbyggnad. Medan holländarna exempelvis sågo till att undre batteriportarna kommo 1,2 m. över vattnet, så nöjde sig dock engelsmännen än så länge med 0,9. »Master shipwright», Sir Anthony Deane m. fl. andra mästare föranstaltade emellertid om att de nybyggda skeppen fingo batterierna något över 1,7 m. från vattnet och möjlighet att intaga 6 månaders proviant. Denne Deane är för övrigt den tidigaste kände byggmästare, som anställt byggnadstekniska prov med modeller i vatten.

Om *fransk* skeppsbyggnad på 1670-talet torde kunna sägas, att den stod främst i Europa. De franska skeppen voro bredare än de engelska och därför mera slagkraftiga. De tyckas också ha varit bättre seglare. Efter hand närmade sig också engelsmännen det franska modet med det 1674 sjösatta 70-kanonskeppet *Harwich*.

Några av bilagorna i slutet av detta band visa sammansättningen av den dansk-norska flottan åren 1644, 1658 och 1675—76 samt av de holländska flottor, som 1658 och 1676 sändes till Öresund.

Skeppskompaniets sigill 1630 med en bild av ett skepp av pinastyp (den skeppstyp, varav den svenska hjälplottan kom att bestå). Avteckning efter avtryck (det enda kända bevarade) i papper. Riksarkivet.

ÖRLOGSBASER OCH VARV FRAM TILL KARLS- KRONASTATIONENS ANLÄGGNING

FRÅN KÄPPLINGEHOLMEN TILL SKEPPSHOLMEN I STOCKHOLM.

Den redan under Erik XIV:s regering påbörjade överflyttningen av Stockholms skeppsgård från kungliga slottets omedelbara grannskap till den mitt emot belägna Kävlingeholmen, sedermera och intill 1640-talets slut benämnd Skeppsholmen (nuvarande Blasieholmen), var med ingången av föreliggande period i stort sett avslutad.

För varvsdriften erforderliga verkstads- och ekonomibyggnader synas i huvudsak ha varit koncentrerade till holmens mitt, under det att stapelbäddarna voro förlagda till dess sydöstra strand, där Hovslagaregatan nu går fram. År 1634 uppfördes å sedermera s. k. Fersenska tomten en ämbetsbyggnad för det då nyinrättade amiralitetskollegiet, i dagligt tal kallat amiralitetshuset. Redan tidigare, eller 1629, hade man på den lilla Myntholmen, belägen på det område, som nu till större delen upptages av Nationalmuseum, för amiralitetets räkning börjat uppföra en liten kyrka av trä. Denna benämndes från början Sankt Jakobs kyrka, men sedan nuvarande tempel med samma namn år 1643 kommit till, ändrades benämningen till Holmkyrkan; Myntholmen hade redan tidigare omdöpts till Kyrkholmen.

Redan under slutet av närmast föregående period hade man av utrymmesskäl börjat mer eller mindre tillfälligt förlägga avrustade skepp vid den närmast söder om dåvarande Skeppsholmen belägna Lustholmen, som, tidigare benämnd Vangön, fått sitt nya namn av den anledning att Johan III kort före sitt frånfälle 1592 där låtit uppföra ett lusthus, och som i sinom tid skulle få övertaga namnet Skeppsholmen. Denna holme hade, liksom Kävlingeholmen och den längre ut belägna lilla Notholmen, på sin tid av Magnus Ladulås skänkts till Sankta Klaras kloster men sedermera, i samband med reformationen, av Gustav Vasa indragits till kronan, varför densamma utan någon som helst omgång kunde av regeringen för riksgagneliga ändamål disponeras. Då sålunda fartygsmaterielen fram på 1630-talet under den driftige amiralen Klas Flemings energiska och insiktsfulla ledning så starkt tillväxt i omfång, att ökat utrymme för densammas uppläggning och vård blev helt ofrånkomligt, var det helt naturligt, att man för tillgodoseende av detta krav i första hand riktade sina blickar på Lustholmen, vars belägenhet ju för berört ändamål knappast kunde ha varit fördelaktigare. Som ett av de första tecknen på vad som i sådant avseende var i görningen, framstår amiralitetskollegiets upphandling år 1635 av spiror, avsedda för pålning mellan Kyrk- och Lusthol-

Detta synes vara den enda kända samtida bild i träsnitt eller gravyr, som upptar också flottans anläggningar på Gamla Skeppsholmen (längst till höger å stads vyn, som är sedd ungefär från nuvarande Mosebacke). Mycket är det tyvärr ej man ser på det i övrigt topografiskt värdefulla träsnittet, som tillhör det 1637 tryckta »Calendarium biblicum perpetuum» av Henrik Keyser d. ä. — Kungliga biblioteket.

marna. Själva brobyggnaden, i vilken ingick en vindbro för fartygs genomsläppande, igångsattes dock ej av entreprenören, mästare Kasper Walter, förrän 1638, och samtidigt härmed började man »bränna bort» vissa stenpartier på den mycket bergiga holmen för beredande av grund för erforderligt husbygge. Bron stod färdig år 1640, och från denna tidpunkt kan man med fullt fog anse, att det nya örlogsetablissemnetet kan räkna sin tillblivelse, i samband varmed detsamma började betecknas såsom Nya Skeppsholmen till åtskillnad från det äldre eller Gamla Skeppsholmen. Denna differentiering upphörde självfallet, sedan den senare anläggningen helt och hållet uppgått i den nya, som nu enbart benämndes Skeppsholmen, under det att gamla Skeppsholmens äldre namn, Kåpplingeholmen, ersattes med Blasieholmen.

Under förra hälften av 1640-talet kom så en ny varvsanläggning till stånd på Nya Skeppsholmens södra strandparti, under det att fartygen mest förtöjdes längs dess östra strand eller vid Notholmen, senare kallad Lilla Beckholmen samt, sedan en skans där på 1660-talet blivit uppförd, understundom Skansholmen (nuvarande Kastellholmen). Om något allmänt uppbrott från det äldre etablissemnetet var emellertid ej tal, utan man synes tills vidare ha tänkt sig den nya anläggningen endast tjäna såsom ut- och tillbyggnad av den gamla — åtminstone torde detta ha varit fallet, så länge Klas Fleming fanns i livet. Sedan denne vår dåvarande flottas till gagnet främste målsman, tillika överståthållare i Stockholm, 1644 på sitt amiralsskepp i Kielviken stupat för en dansk kula, kom saken i ett annat läge. Å ena sidan önskade den praktälskande drottningen, att det mitt emot kungliga slottet liggande området måtte, för uppnående av bättre helhetsverkan, bli prytt med i möjligaste mån reputerliga byggnader, och å andra sidan yrkade stadens borgerskap på att på holmen få sig tilldelat lämpliga tomter för uppförande av varubodar av skilda slag. Detta förenade tryck mäktade amiralitetet numera icke motstå utan nödgades steg för steg under de närmaste åren verkställa en total överflyttning av det gamla etablissemnetets anläggningar till det nya, vilken procedur i stort sett kan betecknas såsom avslutad med året 1650.

I samband med uppbrottet från Gamla Skeppsholmen hade kollegiet, senast 1645, överflyttat från sitt ämbetshus därstädes till kungliga slottet, men som utrymmet här var ytterst begränsat, gjorde ämbetsverket redan efter två år framställning om ökat svängrum i annan

Vid tidpunkten för denna kartas avfattande var överflyttningen från Gamla till Nya Skeppsholmen ännu ej avslutad. På den gamla ser man längst till vänster det äldsta amiralitetshuset samt därintill en mäktig fyrkant, avsedd att schematiskt framställa örlogsetablisementet som sådant. Broförbindelser äro, som synes, upprättade mellan Gamla Skeppsholmen och Ladugårdslandet å ena samt Nya Skeppsholmen å den andra sidan. Längs nya holmens östra strand äro skeppen förtöjda, och i dess sydvästra hörn finner man den ankarsmedja, som anses ha varit anläggningens äldsta stenhus. — Del av karta över Stockholms stad och Norrmalm, ritad av okänd hand 1645. Kungliga biblioteket.

del av slottet. Det var när denna hemställan ej kunde villfaras, som kollegiet hänvisades till att för sig på Nya Skeppsholmen bygga det ämbetshus, amiralitetshuset, som under benämningen kasern I kvarstår till vår tid. Byggnaden stod färdig 1650 och togs då av kollegiet i besittning.

I sakens natur låg, att de på Nya Skeppsholmen först uppförda varvsbyggnaderna utgjordes av smedjor. Redan 1640 var en sådan tagen i bruk på södra stranden nära sundet till Lilla Beckholmen, under det att den något senare färdigställda ankarsmedjan av sten förlades närmare holmens sydvästra hörn, och det har uppgivits, att denna byggnads grund skulle sammanfalla med det nuvarande kokhusets. Övriga verkstäder tillika med diverse förrådshus förlades till holmens södra, minst kuperade del. En stapelbädd för stora skepp anlades på det område, som nu upptages av östra brobänkens sydligaste del, varjämte tvenne mindre kommo till stånd mellan denna bädd och den äldsta eller södra brobänken samt ytterligare en dylik på sistnämnda brobänks andra sida eller tillsammans fyra. En mastkran av trä restes, dock först 1661, på Lilla Beckholmens östra strand, under det att den ännu existerande styckekranen på Skeppsholmens nordöstra strand redan 1647 kunde tagas i bruk. Härintill anordnades en

öppen styckegeård för skeppsartilleriet jämte en täckt artilleribod — att märka är, att den centrala förvaltningsmyndigheten över allt rikets artilleri alltjämt låg i rikstygmästarens hand, vilket förde med sig, att det var denne, som i allt tygväsande dirigerade detta verk jämväl på Holmen.

En repslagarbana, avsedd att avlösa den gamla på Ladugårdslandet belägna, började man 1654 uppföra på den bergskam, som dominerar Holmens norra del, men som arbetet på denna under Karl Gustavs kort därpå begynnande krig mestadels i brist på tillgångar i stort sett kom att ligga nere, blev banan ej fullt färdig förrän 1663. Den 600 fot långa byggnaden var murad av tegel, under det att täckningen utgjordes av tjärdränkt spån och således var ytterligt eldfarlig. Då den 9 april 1676 det å strömmen förankrade skeppet *Västervik* råkade i brand, skulle det i rådande storm ej heller dröja länge, förrän taket blev antänt och hela banan jämte i närheten uppförda tork- och häcklingehus nedbrunno, så att endast murarna kvarstodo. Anläggningen iståndsattes visserligen nödortfigt under de följande åren, men knappast var den åter försatt i brukbart skick, förrän uppbrotsordern till Blekingeskären kom, varefter den aldrig mer kom att tjäna sitt ursprungliga ändamål.

Corps de gardet av trä, beläget tätt intill Holnbrons landfäste, var jämväl en av de tidigast uppförda byggnaderna. Här kontrollerades all över bron förmedlad trafik till och från Holmen av en under officersbefäl ställd vakt, vilket emellertid ej hindrade, att ytterligare en vakt-hållning var anordnad vid brons norra landfäste på Kyrkholmen. För att skilja dessa vaktställen åt plögade det förstnämnda kallas »bommen» och det senare »porten». Tillträdet till Holmen var väl bevakat — under en period släpptes ingen främmande in där utan riksamiralens personliga medgivande.

»För deras höga excellenser i amiralitetskollegium att gå uti, när regnväder inträffar, och jämväl att mönstra uti» uppfördes 1672 på nuvarande kanslihusets plats en byggnad, som gemenligen blev benämnd »mönstersalen». Det högre varvsbefälet åtnjöt boställshus på Holmen, under det att åtskilligt arbetsfolk erhöll tillstånd att där för sig och sin familj uppföra egna »stugor».

Lilla Beckholmen var medelst en pålad bro förbunden med Skeppsholmens södra strand, och denna var jämväl försedd med anordningar för fartygs genomsläppande. Som holmen var ytterligt bergig till sin natur, kom någon bebyggelse här ej till stånd annat än i mycket inskränkt omfattning. Förutom redan omtalad mastkran å östra stranden med tillhörande kranhus förtjänar här endast att omnämnas den skansbyggnad av tegel, som år 1667 uppfördes på den hittillsvarande flaggstängens plats på holmens högsta krön och som bestod av ett åttkantigt torn med sexton styckekluggar i två rader ovanför varandra.

Ladugårdslandet fortsatte att vara flottans stadsdel framför andra, i det den övervägande delen av dess personal här hade sina bostäder, i vad avser befälet och jämnställda oftast under eget tak. Och hit voro alltjämt flottans proviantmagasin, bageri och bryggeri sammanförda i

---

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Denna bild av vårt stormaktsväldes huvudstad är graverad 1650, året för drottning Kristinas kröning. På strömmen ser man en del av svenska flottan — med tvåtungade flaggor, vilket ej kan vara riktigt (bevisligen ha de också, som en undersökning av den ännu bevarade plåten visar, först graverats tvårskurna); i förgrunden Nya Skeppsholmen jämte bron över från den Gamla; runt holmens södra och östra stränder ett antal avtacklade skepp. Till vänster om bron med dess vindbrygga, på vilken två herremän just mötas, medan vakten med sin pik står och tittar på vid brofästet, ses det trappgavelförsedda »Konungzlige Ammiralitetet». Av bebyggelsen i övrigt på Holmen ser man tyvärr ej mycket. — Kopparstick av Wolfgang Hartmann.

Den Kongelige Residens och Husvond Staden Stockholm.

VIVAT CHRISTINA

Norre Inden

St. Nikolai

St. Nikolai

St. Nikolai

St. Nikolai

St. Nikolai

Söder Inden

St. Kongelige & Amiralitetet.

En mycket intressant bild av flottans anläggningar på Gamla Skeppsholmen under 1630-talet återfinnes i form av en fönsterutsikt från Stockholms slott på ett barndomsporträtt av drottning Kristina (osignerat men troligen utfört av J. H. Elbfas). På holmens norra del (längst till vänster) ser man det äldsta amiralitetshuset samt längs dess östra strand den upplagda skeppslottan. I bakgrunden förtonar sig flottans bostadsbebyggelse på Ladugårdsgärdet. Bilden är vidare en av de äldsta vi äga av den tretungade flaggan (jfr kap. om Svenska flaggan). — Gripsholm.

den s. k. Kungsgården, vilket allt gjorde, att kommunikationerna över den 1640 anlagda »Stora Ladugårdslandsbron» under föreliggande period voro ytterst livliga.

Slutligen må nämnas, hurusom på Djurgårdens sydvästra udde år 1668, för att bereda vård åt sjukt manskap, uppsattes några från Åland hämtade stugor, som under följande år började användas för detta ändamål. För inkvartering av uppfordrade båtsmän byggdes sedan ytterligare ett antal stugor, och flera införskrevos under hand från Åland, tillika med de redan befintliga bildande det annex till Holmen, som tills vidare kom att gå under benämningen »båtsmanstomterna» eller längre fram »båtsmansstaden». Vid Alkärret ordnades en förläggningsplats för de lodjor, med vilka båtsmännens transport vid in- och uttryckning utfördes; denna anläggning utgjorde embryot till det blivande »båtsmansvarvet», vartill vi senare skola återkomma.

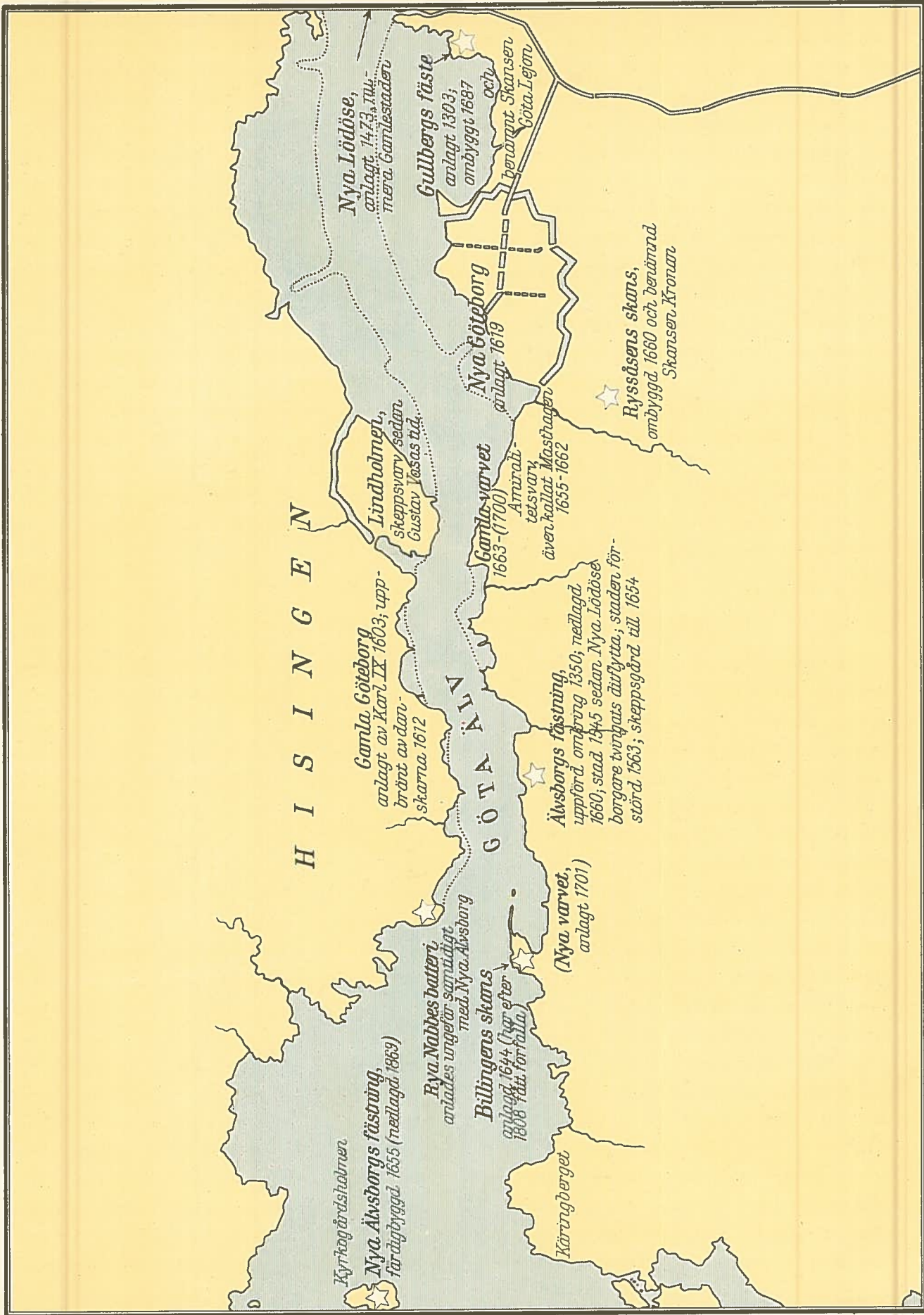
I tekniskt och organisatoriskt hänseende motsvarade Skeppsholmen otvivelaktigt mot slutet av här föreliggande period, d. v. s. inemot 1680, mycket högt ställda fordringar på en örlogsbas. Men i strategiskt avseende visade den sig å andra sidan långt ifrån fylla måttet. Orsakerna härtill ligga i öppen dag. Fartygens starkt tillbakadragna förläggning med flottans därav framtvingade långa och tidsödande utfart genom en trång och svårnavigabel skärgård gjorde, att densamma långt senare än huvudmotståndaren i söder såg sig i stånd att upptaga operationerna på Östersjöns vatten, vilket gav danskarna fördelar, som, alltid svåra att inhämta, stundom ledde till rena katastrofer. Härtill kom olägenheten av det långa avståndet till ba-

sen, då det gällde att snabbt iståndsätta fartygen efter i södra Östersjön under strid eller eljest ådragna haverier. Ett flitigt utnyttjande av sådana framskjutna hjälpbaser som Älvsnabben, Djurhamn och Nyhamn kunde endast i ofullständig grad avhjälpa detta missförhållande. Ytterligare en hämsko på flottans rörelsefrihet lade de i Stockholms skärgård rådande ytterligt ogynnsamma isförhållandena, vilka särskilt gjorde sig påmind vid de fåfånga försök, som på föråret 1676 gjordes att från Dalarö bringa en eskader under amiral Uggla till sjöss, varvid fartygen dock av uppbådad allmoge sågades den två mil långa sträckan till Älvsnabben utan att dock kunna fortsätta resan. Det lär särskilt ha varit denna händelse, som Karl XI haft i tankarna, då han på sommaren 1676 anmodade rådet att taga under övervägande, huruvida icke flottan lämpligen borde förläggas till annan och bättre belägen plats. Sedan amiralitetskollegiet i infordrat yttrande såsom för ändamålet särskilt lämpade uppgivit Nyhamn (Lunda strömmar innanför Himmelsön i Stockholms sydligaste skärgård) och Karlshamn, förföll frågan emellertid för denna gång, men den skulle under det fortsatta krigets allt hårdare stötar snart åter göra sig påmind och det med sådan kraft, att den ej längre kunde tillbakavisas. De närmare omständigheterna under den dragkamp, som under åren 1678—79 utkämpades i detta ärende och som slöt med bestämmelserna i det kungliga brevet från Ljungby den 5 december sistnämnda år, att flottan för framtiden skulle vara förlagd till Blekingeskären, lämnas här åsido för att i stället längre fram till behandling upptagas i samband med redogörelsen för Trossöstationens anläggning.

FRÅN ÄLDSTA ÄLVSBERG TILL STIGBERGET I GÖTEBORG.

Med Älvsborgs intagande av danskarna 1612 förlorade svenska flottan sin tidigare härtill anslutna skeppsgård, och denna blev först efter fästningens återgång under svenska kronan 1619 nödortfött återupprättad, så att man här såg sig i stånd att mottaga såväl från Holland inköpta tio skepp under ett tvåårigt uppehåll därstädes 1624—26 som den till skydd mot danska anfall under åren 1643—45 tillfälligt organiserade eskadern. Då någon permanent förläggning av örlogsfartyg till rikets västra kust ej kom till stånd, utan fartygens uppehåll därstädes alltjämt förblev av mera tillfällig natur, kunde väl ett dylikt sakernas tillstånd, trots skeppsgårdens trångboddhet och begränsade resurser, utan större olägenhet uthärdas. Då man emellertid samtidigt med Nya Älvsborgs färdigställande 1654 med åtföljande nedläggning av den gamla fästningen tagit under förnyat allvarligt övervägande att stationera en ständig eskader till Göta älvs mynning, fann sig kronan föranlåten att för detta ändamål taga inteckning i ett inom Masthugget utanför staden beläget varv, som av ägarna på vissa villkor och under sambruk uppläts åt flottan. Under kriget med Danmark 1657—60 hade de tio kompaniskepp, som härunder uppbådats till stadens försvar, också sin förläggnings- och utrustningsplats vid detta s. k. Masthuggsvarvet.

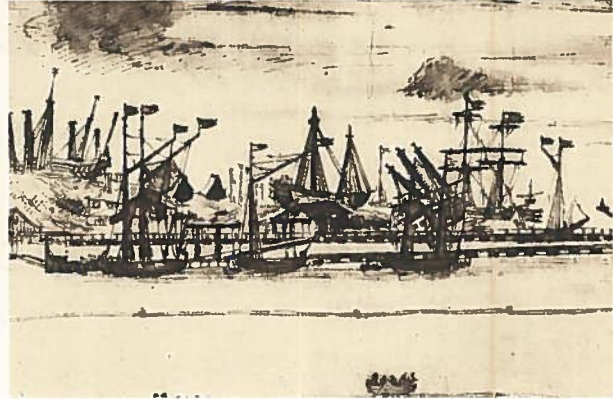
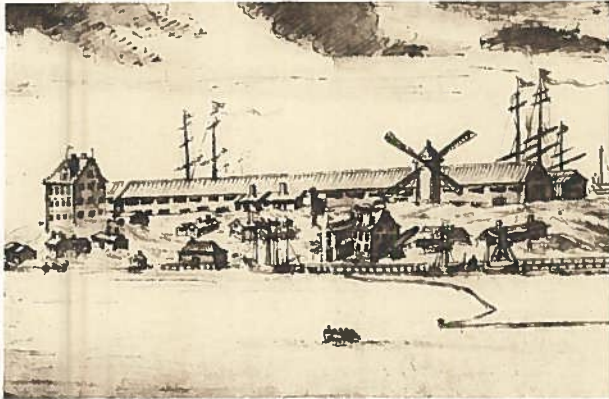
Belägenheten var emellertid ej den bästa, eftersom vattendjupet närmast utanför varvet ej befanns tillräckligt. Härtill kom olägenheten av att kronan ej ensam hade dispositionsrätten över detta, vilket allt gjorde, att amiralitetskollegiet år 1660 anmodade dåvarande befälhavaren över eskadern därstädes att ombesörja varvets förflyttning till lämpligare, av kronan allaredan disponerad plats nedanför Stigberget, där det skulle finnas tillräckligt djup för sjösättande av även de största fartyg. Det härtill utsedda området var beläget i en bergsänka väster om och tätt intill Stigberget, och då detsamma hörde till Älvsborgs kungsgård, uppstodo ju inga svå-

Stads- och befästningsanläggningar vid Göta älvs mynning.

Den italienske diplomaten Lorenzo Magalotti, som gjorde en resa i Sverige 1674 och däröver författade en kulturhistoriskt mycket givande beskrivning, medförde hem bl. a. denna av okänd hand utförda bild över Skeppsholmen och Kastellholmen, som ingår bland illustrationerna till hans i Statsarkivet i Florens ännu förvarade manuskript. Det är en säkerligen alltigenom vederhäftig bild Magalotti eller hans okände tecknare här utfört på sin nära meterlånga utsikt över den svenska örlogsflottans huvudstation kort före utbrottet av skånska kriget.

Till vänster: Det nya amiralitetshuset jämte den långa repslagarebanan med den 1666 uppförda väderkvarnen och bodar, smedjor och verkstadshus framför. — Till höger: Södra stranden av Skeppsholmen. Man ser två med vindbryggor försedda broar, förbundna av en mindre tvärbro, leda över till Skansholmen. På själva udden ses ett skepp kölhalat vid en här belägen brobänk. — Detaljer ur Magalottis Skeppsholmsbild.

På den 1667 uppförda skansen, som snart gav »Lilla» eller »Gamla Beckholmen» dess dåvarande namn och är tydligt avritad på Magalottis bild, vajar en jättestor tretungad flagga. Man ser också tydligt den bomkrans, som omger de bägge holmarna.

righeter att på angivet sätt få det utnyttjat för flottans behov. Sedan befallning den 1 oktober 1662 utfärdats om Masthuggsvarvets överlämnande till ägarna, tog man på allvar itu med att förvandla det härför utsedda området till ett skeppsvarv, avsett dels för byggandet av större

örlogsfartyg, dels för utrustande och underhåll av Göteborgseskadern under de tider, sådan existerade, vilket visserligen just då för tillfället icke var fallet. Redan tidigare hade en smedja blivit uppförd, nu byggdes ett »logement» för chefen vid området inre gränslinje, en »kammare» för byggmästaren jämte ekonomibyggnader på dess västra samt diverse materialbodas på dess östra sida. Stapelbädden var sjöfallet anlagd i sänkans botten nära strandkanten; enligt en uppgift skulle densamma redan 1659 ha kunnat tagas i bruk för sträckandet av kölen till regalskeppet *Äpplet*. I sinom tid, och sedan en ny varvsanläggning år 1700 kommit till stånd vid älvens mynning, kom etablissementet vid Stigberget att gå under benämningen Gamla varvet.

Under åren 1655—65 härskade en livlig skeppsbyggnadsverksamhet på de båda varven och särskilt var detta fallet, sedan ledningen år 1659 övertagits av den från England inkallade, högt ansedde skeppsbyggmästaren, Francis Sheldon d. ä. I och med att Sheldon följande år överflyttade sin verksamhet till Stockholm avstannade praktiskt taget alla nybyggnaderna i Göteborg; under tiden intill 1680 byggdes här endast tvenne galejor med anlåtande av ekvirke från Slottsskogen.

KALMAR, FLOTTBAS PÅ 1670-TALET.

Kalmar gamla skeppsgård föll, liksom Älvsborgs, offer för sviterna av Kalmarkriget och skulle ej förrän inemot 1670-talets slut åter komma till användning som flottbas, vilket emellertid icke hindrade, att större eller mindre sjöstyrkor under mellantiden utnyttjade hamnen såsom mer eller mindre tillfällig stödjepunkt för sina operationer. Det var de svåra motgångarna under 1675—77 års sjötåg, som gav ny aktualitet åt denna, strategiskt sett, i jämförelse med Stockholm gynnsammare belägna hamn, som bildade en flankställning, från vilken den numera underlägsna svenska flottan såg sig i stånd att lägga en stark hämsko på motståndarens rörelsefrihet till sjöss. I nautiskt avseende var Kalmar däremot på grund av sitt trånga manöverrum och sin dåliga ankargrund ej så väl rustat, och detta torde också ha varit orsaken till att flottans förläggning hit efter skånska krigets slut ej blev av permanent natur — en lösning av stationsfrågan, som hade många ivriga förespråkare.

Det var efter den förlustbringande träffningen vid Ölands södra udde 1 juni 1676, som Kalmar under nämnda krig fick mottaga en första avdelning av den slagna svenska flottan. Det var en styrka om fem förskingrade fartyg, som här sökte en tryggad hamn och efter vederbörligen avslutade reparationer kvarlåg intill mitten av september, trots befälets klagomål att fartygen lågo »illa och farligt för elaka och steniga grund runt omkring». Samma förfarande upprepades följande år, då efter nederlaget vid Falsterbo den 1 juli 16 av de undkomna svenska fartygen under amiral Wachtmeister återigen hit togo sin tillflykt och även nu kvarlåg till långt fram på hösten, innan de, kvarlämnande ett par skepp som vinterliggare, återvände till Stockholm.

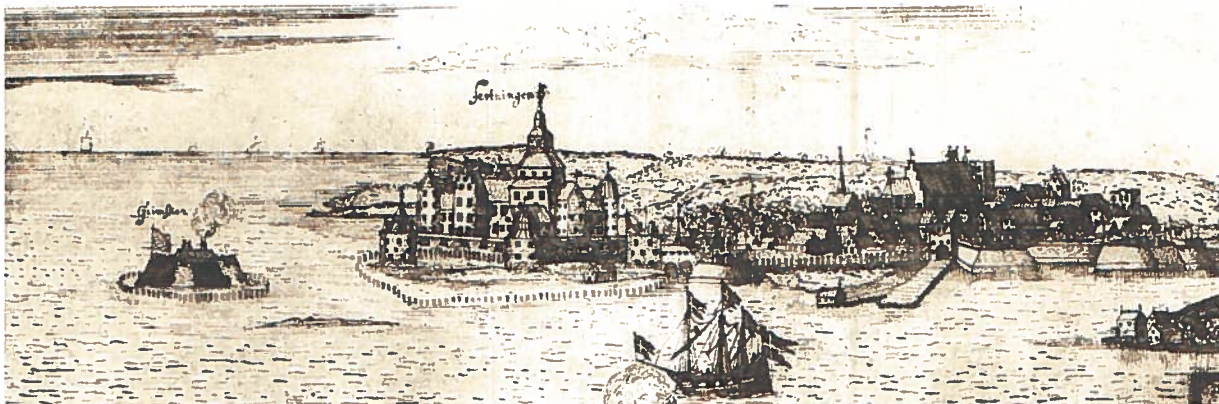
Under det att ovan antydda uppehåll varit mera tillfälliga, fick huvudflottans förläggning till Kalmar under åren 1678—79 däremot en vida fastare karaktär — i själva verket kom staden under angiven tid att med föga inskränkning tjäna som flottans huvudstation. Att fartygen på hösten 1678, trots starkt motstånd från den sjömilitära ledningens sida, blevo kvarhållna i Kalmarsund är att hänföra till ett maktbud av Karl XI, som icke lät sig rubbas av amiralernas invändningar. Det var alltså förgäves som Wachtmeister så sent som den 30 sep-

Denna topografiskt inte överallt fullt exakta »Delineation opå trakten hwarest Riks Admiralen Grefwe Gustaf Otto Stenbock medh sin underhafswande Armee igenom des store och försichtige Conduite opå een slått bryggia och medh Bååtar passerade Giötha Älf, jattandes uthi fiendens Conspect Posto på Hisingen och pousserade den Danska General Maioren Dunkam och dess starka Armee, och derigenom oblikerade honom att quitera Hisingen och opphåfwa den hårda och vigoureusa belägringen af Boohus, som skiedde den 19 julij Anno 1678» är av intresse bl. a. därför, att den visar några av byggnaderna och lokaliteterna vid Gamla varvet. Bilden är en till oljemålning av J. F. Lemke överförd laverad teckning av Erik Dahlberg, ingående i serien Karl XI:s bataljplaner. — Drottningholm.

tember med skärpa framhöll, hurusom »här i nejden icke finnes någon bekväm och säker ort, varest hela flottan kan bliva förlagd och till att separera henne finnes mycket hazardeligt och betänkeligt för åtskilliga orsakers skull, varandes alltså till Eder Kongl. Maj:ts höga och vidare gottfinnande de [övrige amiralerna] jämte mig uti de tankar, att flottan bliver transporterad till Nyhamn». I själva Kalmar blevo fartygen dock ej upplagda, utan de större infördes till det gamla varvet vid Björkenäs, under det att de mindre förtöjdes vid Jutenabben något närmare staden.

Att flottan alltså, trots uttalade betänkligheter, blev kvarhållen i de sydligare farvattnen, kan emellertid måhända snarare tillskrivas riksrådet Gyllenstiernas dominerande inflytande på statsärendena vid denna tid. Och att det huvudsakligen var politiska motiv, som för honom härvidlag voro vägledande, torde likaså vara ställt utom allt tvivel. Av samtida brevväxling mellan Ludvig XIV och dennes ambassadör vid svenska hovet framgår också med all tydlighet, att den förväntade ankomsten av en fransk hjälpflotta till Östersjön starkt influerat på detta beslut. Det synes nämligen helt enkelt ha framstått som en ofrånkomlig förutsättning för den franska expeditionens avsändande, att flottan vid dess ankomst till Östersjön skulle

Denna bild av Kalmar visar staden ett par år före den eldsvåda, som 1647 övergick den och varefter dess tyngdpunkt förflyttades från slottets omedelbara närhet till Kvarnholmen. Först under Karl XI:s danska krig fick flottans förläggning till Kalmar en fastare karaktär, men som konstnären (Erik Jönson, senare adlad Dahlberg och från omkring 1680 ledare för arbetet på den nya stadens befästningsverk) också antytt med den saluterande örlogsmannen i förgrunden, utgjorde Kalmar tidigare då och då tillfälligtvis stödjepunkt eller bas för mindre styrkor. — Palmskiöldska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek.

finna den svenska sig till mötes. Och då man ännu ej vågade sig på att lägga flottan till den »nyupptäckta» hamnen i Blekingeskären, återstod ju intet annat än att t. v. basera den på Kalmarsund.

»... UPPÅ TROSSÖN SKULLE BYGGAS EN STAD, SOM DÅ FICK DET NAMN OCH KALLADES KARLSKRONA.»

Sedan konungen på eftersommaren 1678 sålunda givit Wachtmeister tillkänna, att han hade för avsikt att under den kommande vintern behålla flottan »här nere», lät denne utföra vissa rekognosceringar i Blekinge skärgård för att utröna, huruvida till äventyrs i detta område någon passande ankarplats för flottans förläggande i vinterläge voro till finnandes. Som resultat av denna undersökning hade såsom för ändamålet lämpat blivit angivet skärgårdsområdet i provinsens sydöstra hörn, och Wachtmeister tövade ej att efter mottagen rapport härom sända två av sina underlydande flaggmän, amiralen Siöblad och amirallöjtnanten Sparre, att närmare undersöka ifrågavarande område, vilket uppdrag också utfördes under tiden den 15 till den 19 september.

Under hänvisning till denna amiralernas rekognoscering anmälde Wachtmeister för konungen, att man anträffat »en mycket tjänlig ort att förlägga en flotta uti, i synnerhet igenom ett inlopp, som heter Aspösund, varandes där goda och tjänliga hamnar att finna, förutom det att $\frac{3}{4}$ mil ifrån inloppet befinner sig en å, varifrån man kan betjäna sig av friskt vatten så att det ej mankerar, vilket allt merberörda Sparre däröver avfattade karta och avritning vidlyftigen och till alla sina omständigheter utvisar».

Efter moget övervägande av alla på ärendet inverkan omständigheter hade, vid ett sammanträde den 20 september, flottans samtliga flaggmän emellertid ej ansett sig kunna tillstyrka flottans vinterförläggning till denna hamn, »emedan oss möter de difficulteter att där äro inga preparationer gjorda till örlogsflottans conservation och upprätthållande; därnäst är hon intet försedd med de delar, som hon borde vara försäkrad med för allehanda fientliga anfall, kommandes det ock därtill att själva orten eller dess innebyggare äro bättre danskar än svenskar,

Ämnet för denna, tyvärr ej samtida, historiemålning — signerad P. Lindhberg — är en av de största händelserna i svenska flottans historia: Karl XI utpekar tillsammans med bl. a. Hans Wachtmeister och Erik Dahlberg platsen för Karlskronas anläggning. Enligt sägnen skall Trossös ägare, Vitus Andersson, endast högst motsträvt ha fallit undan för konungens anspråk på öns överlämnande till kronan. — Oljemålning. Amiralbostället, Karlskrona.

så att man av dem mer haver sig att befrukta än själva fienden, vilket man av förfarandet vet att kontesteras».

Intresset för Aspöhamnen hölls emellertid av olika anledningar vid liv, och vi finna också, hurusom Gyllenstierna, åtföljd av den franske ambassadören Feuquières, någon av de första dagarna i februari 1679 isledes gjort ett besök på platsen. I sin rapport till Ludvig XIV över denna utflykt berättar Feuquières, att de i ögonsikte tagit en bassäng, »som begränsades av en lång och smal halvmåneformad ö, som lämnade två inlopp vid alla vindar och som kunde rymma ett obegränsat antal fartyg i fullaste säkerhet utom skottvidd från varje land, på vilket en fiende kunde förväntas uppträda». Det var uppenbarligen den vidsträckta redden innanför Aspö och Tjurkö, som i denna skildring åsyftas och som otvivelaktigt också, ej minst med hänsyn till djupförhållandena, erbjöd en enastående fördelaktig ankarsättning för en örlogsflotta av vad storlek som helst. Även nu synas planerna på en förening med den väntade franska hjälpflottan hava givit impulsen till den gjorda rekognosceringen; att denna undsättning ej alls skulle komma till stånd, visste man ju icke då. Då detta fram på våren emellertid

skulle visa sig vara fallet, blev frågan om utseende av en ny flottbas tills vidare till en viss grad skjuten i bakgrunden, vilket dock ej hindrade, att Wachtmeister i början av maj sände en avdelning styrmän till platsen med uppdrag att »göra sig noga informerade om den blekingska kustens situation och belägenhet, på det örlogsflottan må kunna sig där uppehålla, sedan man om inloppet, grundena och annat behörigt är vorden underrättad». Och samtidigt upprättade fortifikationskaptenen Stuart en översiktskarta över östra skärgården, varav framgår, att såväl Aspö- som Måse-, Gåse- och Kållafjärdarna blivit föremål för noggrann rekognoscering.

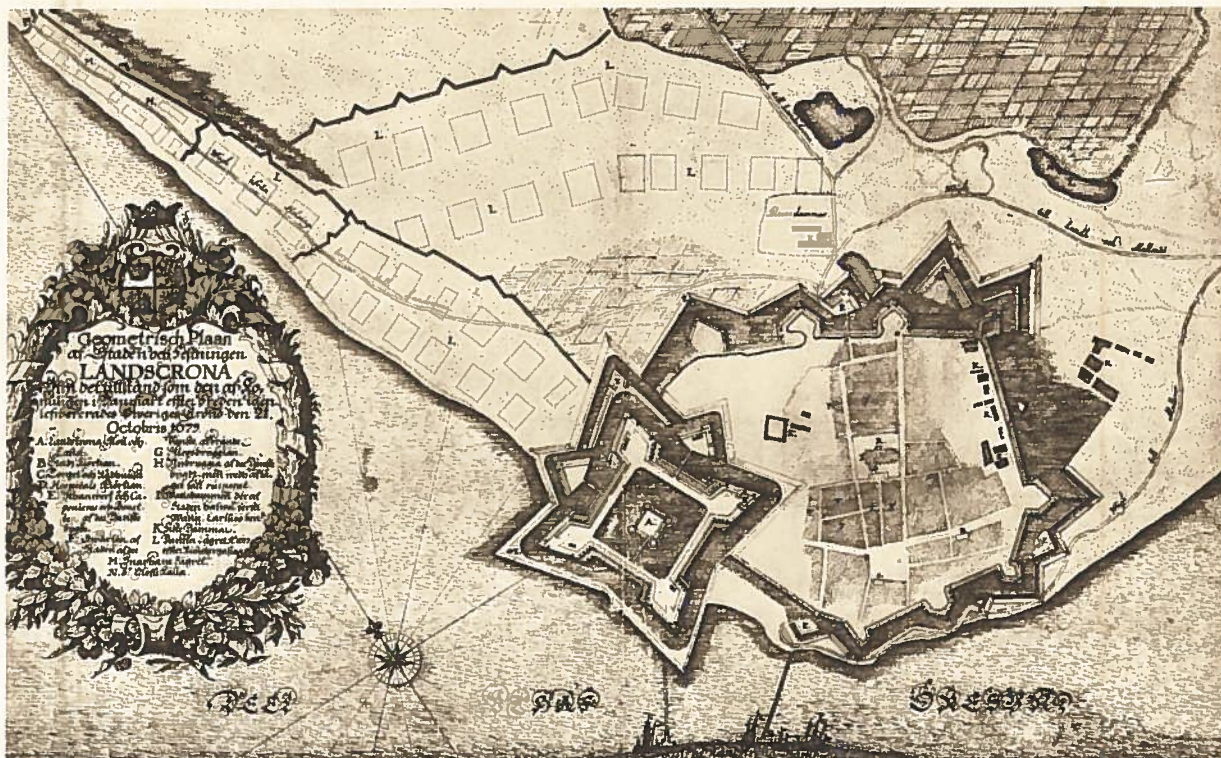
Då vid de sedan en tid pågående fredsunderhandlingarnas inträde i ett avgörande skede fram i augusti månad något beslut i förlägningsfrågan alltjämt icke var fattat, vände sig Wachtmeister till konungen med anhållan om besked härutinnan, »alldenstund årsens tid numera skyndar sig och hösten är för handen, så att man således i tid måste vara betänkt, varest Eders Kongl. Maj:ts örlogsflotta skall njuta sin vinterhamn», och han frågar i anslutning härtill, om flottan borde återföras till Stockholm eller övervintra »uti de nyss uppfunna och av särdeles konsideration varande blekingska kusterna». På denna framställning liksom på flera följande av samma innebörd lämnade Karl alls intet eller blott undvikande svar.

Men Wachtmeister gav ej tappt. Den 9 september tillskrev han konungen med anhållan, att denne »täcktes sig i nåder härom deklarerera, på det att i fall flottan skall gå till blekingska kusten, jag då nu strax i tysthet och under favören av dessa månlysande nätter kunde bringa henne dit». Då denna skrivelse avgick, hade Karl allaredan (den 6 september) utfärdat befallning om att flottan under vintern skulle förläggas under blekingekusten, varför förberedande åtgärder härför omedelbart skulle vidtagas. Innan denna order kom adressaten tillhanda, hade denne på eget bevåg expedierat fem skepp och två bojorter under amirallöjtnant von Rosenfelt till Aspösund, medförande ett antal styrmän, för att »genom pejlande, in- och utseglande än ytterligare excolera själva hamnen och inloppet».

Genom brev av den 13 september bekräftade så konungen ytterligare sin befallning av den 6, »alldenstund Vi hel fastställa freden», samt gav i samband härmed Wachtmeister fria händer att utse den plats i östra skärgården, varest flottan lämpligast borde förläggas samt därstädes genast låta sätta igång med uppförande av erforderliga byggnader. Sedan Rosenfelt inrapporterat resultatet av sina undersökningar, som i allo utfallit tillfredsställande, fattades för förflyttningens verkställande ej annat än konungens definitiva order härför. I själva verket blev denna utfärdad den 24 september, men innan kuriren med densamma nått Kalmar, hade Wachtmeister en av de sista dagarna i månaden redan begivit sig i väg med den återstående delen av flottan. Efter att under vägen i lä av Hanö hava ridit ut en storm löpte denna styrka den 7 oktober genom stora leden in på Aspöfjärden samt fortsatte därifrån upp emot Lyckebyåns utlopp eller närmare bestämt till bassängen söder och öster om Hästö — några av de första skrivelserna från amiralerna voro också daterade i »Lyckebyhamn». Intet giver veterligen stöd för det antagandet, att Wachtmeister härförinnan besökt platsen i fråga.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Denna praktfulla bild av Stralsund, ett av svenskarnas viktigaste »brohuvuden» vid krigstidgen på kontinenten och en av kärnpunkterna i vårt Östersjövälde, avritad år 1647 på en jättestor akvarell, är av konstnären, Johannes Staude, tillägnad drottning Kristina. Man ser staden i fjdgelperspektiv norrifrån; överst skymtar Dänholm och en del av Rügen med Alte Fähr. I hamnen växlas salut mellan ett handelsfartyg och hamnbatteriet. Mellan skeppsbyggarna ser man två varv med mindre skepp på stapel och timmermän i arbete; åtskilliga kölar sträcktes här för svenska örlogsflottan. — Krigsarkivet.

Landskrona, »uthi det tillstånd som den af Konungen i Danmark efter freden igen lefwererades Sweriges Crono den 21 octobris 1679» (alla de med F betecknade kvarteren voro brända av danskarna för att stärka fästningens försvarsmöjligheter). Längst ner ses en »deel af Landskrona hamn» vid Grden, den lilla ön strax intill staden, dit de svenska skeppen voro förlagda under den tid Landskrona var svensk örlogsbas. — Teckning av Erik Dahlberg. Kungliga biblioteket.

Tills vidare kom Hästö att framstå som centrum i det skäligen primitiva örlogsetablissemang, som nu kom till stånd. Här uppfördes de första förråds- och ekonomibyggnaderna och vid dess stränder förtöjdes skeppen så långt sig göra lät; att viken mellan Hästö och Vämö härvid i stor utsträckning blev tagen i anspråk, torde få betraktas som givet. Då Hästö saknade lämplig plats för stapelbäddars anläggande, blevo sådana i stället byggda på stranden av Vämö mitt emot, i anslutning vartill en reparebana uppfördes i riktning mot sedermera Bryggaregården; grunden till denna reparebana kan i form av en promenadväg alltjämt återfinnas.

Den 18 och 19 november kom konungen själv tillstädes för att taga den nya hamnen i närmare skärskådande, och han åtföljdes då av riksrådet Gyllenstierna, fältmarskalken von Ascheberg, generalmajoren Axel Wachtmeister och generalkvartermästaren Erik Dahlberg, till vilken lysande samling sällade sig de på platsen redan varande amiralerna Hans Wachtmeister och Siöblad. På ankomstdagen begav sig, enligt Dahlbergs bekanta dagbok, sällskapet båtledes från Lyckeby till Aspöfjärden, varest besök gjordes på den därstädes förankrade flottan, varefter man återvände till Lyckeby för att övernatta. Följande morgon gick färden åter till Aspö, Tjurkö, Trossö, »och rekognoscerades både hamnar, inlopp, vikar, holmar och skär och då blev resolverat, att uppå Trossön skulle byggas en stad, som då fick det namn och kallades Karlskrona». Samma dags eftermiddag lämnade konungen Lyckeby och anträdde återfärden till Ljungby, varifrån genom nådigt brev av den 5 december samma år bestämmelse utfärdades om att örlogsflottan därefter skulle ständigt vara förlagd i Karlskrona, samt att i samband härmed ett större skeppsvarv där skulle anläggas. Men den brännande

I sällskap med Erik Dahlberg anlände Karl X Gustav den 24 mars 1658 till Bodekull för att undersöka, i vad mån denna hamn läte sig utnyttja för örlogsflottans behov. Efter två dagars uppehåll lämnade konungen åter platsen, under det att Dahlberg stannade kvar för att »avsticka några skansar så ock en stad, som där byggas och anläggas skulle, vilken ock senare är byggd och Karlshamn kallad». Från detta besök är det som denna blyertsteckning på ett av elfenbensbladen i Erik Dahlbergs plånbok daterar sig. — Nationalmuseum.

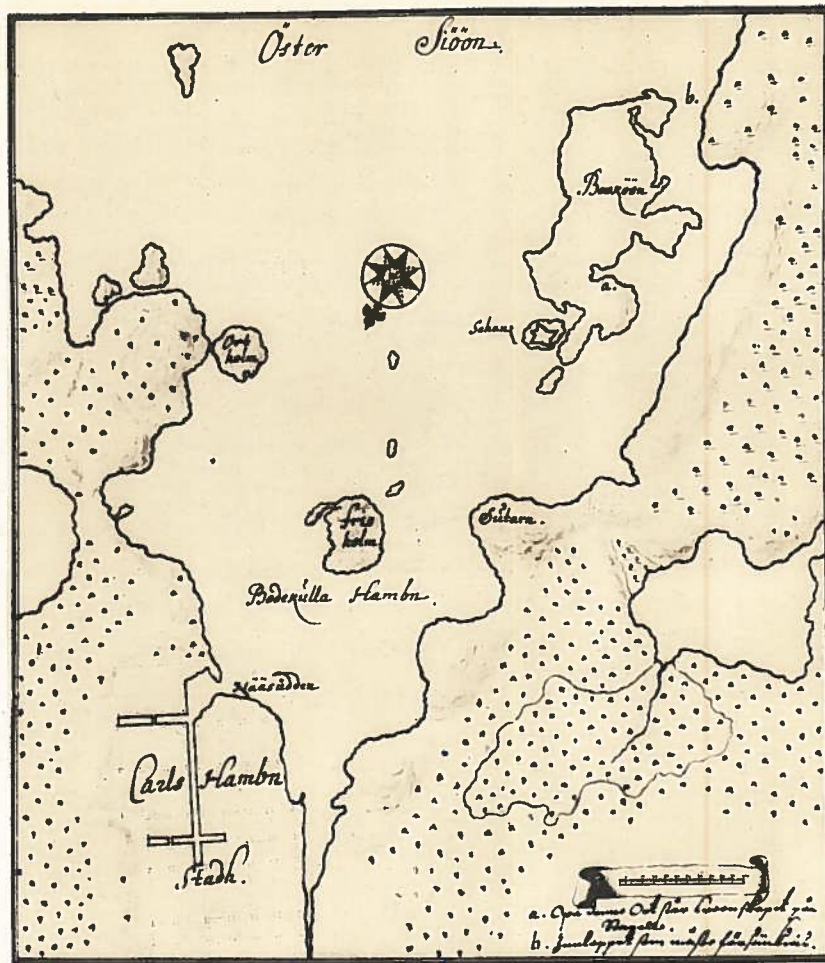
stationsfrågan var härmed visst icke oåterkalleligen och slutgiltigt avgjord, och i varje fall var Kalmar ingalunda definitivt avfört ur diskussionen om lämpligaste plats för upprättandet av den nya örlogsbasen, vartill återkommes i nästa del av detta verk.

Karl XI framstår i folkmedvetandet såsom Karlskronas mäktige tillskyndare och grundläggare, men i själva verket var det helt andra viljor, som i första hand här gjorde sig gällande, nämligen Gyllenstiernas och Wachtmeisters, den förre i egenskap av inflytelserik uppslagsgivare och pådrivare och den senare som orubblig och konsekvent försvarare av den spirande anläggningen mot kommande stormanlopp, inför vilka t. o. m. Karl mer än en gång vacklade.

LANDSKRONA, EN ÖRLOGSBAS VID ÖRESUND.

Liksom Kalmar kom Landskrona under föreliggande period att endast en kortare tid och mera tillfälligtvis tjäna som bas för huvudflottan, vilket för Öresundsstadens del ägde rum under åren 1658—60, då svensk sjömakts spelade en så utomordentligt framstående roll i Karl X Gustavs senare danska krig. Redan före flottans förläggning dit på senhösten 1658 hade denna hamn emellertid varit föremål för statsmakternas intresse, då det, efter de skånska provinsernas avträdande till Sverige i februari samma år, togs allvarligt under övervägande att inom de nyförvärvade områdenas gränser få till stånd en i förhållande till huvudfienden Danmark lämpligare belägen operationsbas för örlogsflottan än den, som Stockholm hitintills visat sig kunna erbjuda. På konungens befallning hade sålunda i början av juni 1658 riksrådet Krister Bonde från Göteborg begivit sig på en upptäcktsfärd, som omfattade alla hamnar och ankarsättningar mellan Kungsbacka och Kristianopol, och denne hade härunder trott sig finna,

att den enda hamn i Skåne, som i antytt avseende kunde komma i åtanke, var just Landskrona. Dess hamn skildrade han som »ett underverk i naturen» Visserligen var den icke vidare bred »men likväl så rumt, att skeppen väl kunna ligga där inne, så ock vända som de vilja», varjämte djupet var så stort, att skeppen kunde lägga sig tätt under vallen. Sin åsikt om hamnen sammanfattade han i omdömet, att maken till denna näpeliggen stod att finna. Han gick också genast i författning om platsens kartläggande och inloppets utprickning, vilket kom väl till pass, då flottan efter den mördande drabbningen med holländarna i norra delen av Öresund den 29 oktober samma år sökte sig hit in för att reparera lidna skador samt komplettera besättningar och förråd. Så till vida var dock hamnen ogynnsamt situerad, som den med lätthet kunde blockeras, av vilken omständighet den dansk-holländska flottan ej heller var sen att använda sig under de närmaste veckorna efter vår flottas första inlöpande dit. Denna manöver blev dock i fortsättningen icke upprepad, och i stort sett synes denna tillfälliga, men för anfall från sjösidan fullt skyddade operationsbas väl ha fyllt sitt ändamål, då flottan efter fredsslutet på försommaren 1660 för denna gång bröt upp för att återvända till Stockholm. Karl X Gustav skattade också Landskrona mycket högt och hade enligt samtida vittnesbörd »haft stor regard på den orten och därpå haver mycket ärnat att påkosta, kallandes densamma sin krona». Och vid ett rådssammanträde 1661 framhölls, hurusom denna hamn under senaste krig »salverat den hela svenska flottan».

Det på Bodön anlagda Bodekulls kronovarv ägde bestånd åren 1659—80. Belägenheten förklaras 1658 av riksrådet Krister Bonde vara »övermåttan bekvämlig icke allenast till en hamn för Eders Kungl. Maj:ts skeppflotta helt säker och djup, och så till god grund som commoditet att hugga ringar i bergen och göra skeppen där fasta vid, utan ock att bygga skepp uti». — På ovanstående karta — från 1650-talet — betecknar a: »på denna ort står kronoskeppet på stapel», och b: »inloppet som måste försänkas». — Krigsarkivet.

MINDRE FLOTTBASER.

I finska delen av det svenska väldet hade flottan under skilda skeden haft tillgång till fyra utrustningsorter: Åbo, Helsingfors, Viborg och Kexholm. Ingenera var dock av någon större betydelse, och dessa hamnar kommo huvudsakligen endast till användning för av rådande

krigsläge påkallade tillfälliga förläggningar av från huvudflottan i Stockholm detacherade sjöstyrkor med undantag dock för Kexholm, som disponerade över en egen lodjeflotta.

I *Riga* samt *Elbing* i Västpreussen voro på 1620- och 30-talen upprättade skeppsgårdar för småfartyg, och fr. o. m. år 1635 var under återstoden av föreliggande period en dylik jämväl organiserad i *Stralsund*.

KRONOVARV.

Förutom på ovan här nämnda utrustningsorters stapelbäddar blevo fartyg för flottans räkning byggda vid ett flertal örlogssvarv, som enbart voro avsedda att tjäna detta ändamål. Det förnämsta av dessa var *Bodekull*, vars utbyggande till varvsetablisement av Karl X Gustav beslöts redan kort efter Roskildefredens avslutande samt igångsattes i april 1659. Anläggningen började med att man å Bodön vid Mieåns utlopp uppförde ett provisoriskt jordverk; först sedan detta var färdigt, övergick man till att på stränderna av det sund, som skilde Bodön från fastlandet, anlägga själva varvet, varvid bäddarna tillika med erforderliga verkstadsbyggnader förlades till ön, under det att boningshus för personalen blevo uppförda på fastlandet mitt emot. Varvet utvecklades betydligt under de närmaste åren, och rörelsen härstädes bidrog väsentligen till att Bodekull år 1664 erhöll stadsrättigheter, från 1666 under namnet *Karlshamn*. År 1675 påbörjades byggandet av ett kastell på den närbelägna Fritsholmen till skydd mot överraskande anfall från sjösidan, i samband varmed Bodö befästningsanläggningar raserades. Då danskarna 1676 inryckte i staden, måste varvet övergivas och dess personal överflyttades till Kalmar för tjänstgöring tills vidare för kronans räkning på därvarande privatvarv. I augusti 1677, sedan staden återtagits, förordnades, att Bodekulls varv skulle nedläggas, och 1680 överflyttades vad som var kvar av detsamma till det då nyanlagda kronovarvet i Kalmar. Varvets saga hade varit kort men innehållsrik; vid detsamma hade, förutom småfartyg, hunnits byggas fem större örlogsskepp, vilket knappast hade kunnat gå i lås, om icke erforderligt ekvirke så gott som redan funnits på platsen.

Då nämnda byggnadsmaterial alltmer började tryta, beslöt regeringen år 1664 att på försök upprätta ett varv på Norrlandskusten för byggande av fartyg av furu. En sådan anläggning kom också under benämningen *Medelpads varv* till stånd på Lövgrundsholme vid Indalsälvens utlopp nära Vivstavarv, varest verksamheten under perioden 1669—79 var rätt livligt i gång, så att väl ett halvt dussin små furuskepp levererades förutom lastdragare och småfartyg. Efter regimförändringen 1679, då konungen uppdrog ledningen av sjövapnet åt Hans Wachtmeister, godtogos emellertid ej längre furuskepp, vadan varvet nedlades och liksom Bodekulls 1680 överflyttades till Kalmar.

Det gamla kronovarvet i *Västervik* var under föreliggande period tidvis åter i bruk för flottans behov, dock synes detta endast ha skett i samband med reparationer. På 1640-talet uppläts varvet till användning av det då bildade »Västerviks skeppsbyggnadskompani» utan att dock kronan härigenom formellt avstod från äganderätten. Även varvet i *Nyköping* förlorade sin betydelse.

Mindre betydande varvsanläggningar voro dessutom för handen för byggande av mindre fartyg i den finska socknen *Kronby* (efter 1673) samt i de pommerska hamnarna *Stettin* (1639—42) och *Kaseburg* (1643—67) m. fl. platser.

FLOTTANS ÖVERSTYRELSE OCH LOKALA FÖRVALTNINGAR UNDER STORMAKTS- TIDEN INTILL ENVÄLDET

Som tidigare nämnts hade under Gustav Vasas söner högadeln alltmera framträtt som tillskyndare av den högsta statsstyrelsens organisation med utrymme för adelns medverkan. Först efter Kalmarkrigets prövningar och under ledarekonstellationen Gustav II Adolf—Axel Oxenstierna förelågo emellertid de inre förutsättningarna för realiserandet av de organisationsplaner, som tid efter annan framkommit. Nu fick rättsvården sin centrala, kollegiala överstyrelse i Svea hovrätt (1614), därpå följde räkningekammaren (1618) och Kungl. Maj:ts kansli (1626). Senare tillkommo de båda försvarskollegierna, krigskollegium (1630) och amiralitetskollegium (1634).

AMIRALITETEN SOM ÖVERSTYRELSE.

Just den omständigheten, att krigsväsendet under denna farofyllda tid blev föremål för den unge konungens speciella omsorger, kan ha bidragit till att detta så sent kom att inlemmas i den kollegiala överstyrelseorganisationen. Här tycktes mellanhänder av det slaget mest umbärliga. Ett befälhavaresystem var naturligare. Det är nog ingen tillfällighet, att det från såväl härens som flottans sida först yrkades på en organisation i månghövdad form av den centrala militära rättsvården.

För flottans del föreföll det tillsvidare tillfyllest med det biträde, som i militärt-administrativt hänseende gavs av riksamiralen, till vilket ämbete översteamiralen Göran Gyllenstierna 1612 utnämns, och hans underamiral (respektive holmamiralen i Stockholm). I vad gällde fartygens byggnad och underhåll, ansågs det moderna arrendesystemet i stor utsträckning med fördel kunna komma till användning, varigenom kronan besparades en massa detaljarbete och dess förvaltningsapparat kunde förenklas. Ekonomien sköttes liksom tidigare genom kammaren. I 1618 års kammarordning framträder i någon mån kammarens samarbete med flottans militärstyrelse, då benämnd »amiralitetet». Flottans anslagsäskanden skulle föregås av rådplägning mellan vederbörande i amiralitetet. Förslag skulle överlämnas till kammaren, som det sedan ålåg »att överslå rikens stat och lägenhet, vad den kan tåla». Om flottans räkenskaper bestämdes, att de först borde undergå revision hos amiralitetet, innan de översändes till slutgranskning i kammaren.

Göran Gyllenstierna hade 1612 blivit utnämnd till »riksens öfverste amiral», i vilken egenskap det knappast blev honom förunnat att utföra några märkliga ting — ej ens när danskarna under Kalmarkriget trängde in i Stockholms skärgård. — Oljemålning av okänd konstnär. Privat ägo.

avlidit, konungens halvbroder Karl Karlsson Gyllenhielm till riksamiral. Ungefär samtidigt skymtar en »amiralitetssekreterare» på stat för första gången i källorna och några år senare (1624) nämnes en »sjöfolksbokhållare», vilken fått om hand den redovisning, som tidigare skötts av holmamiralen. Då holmamiral Rikard Clerck d. ä. 1625 dog, tog vice amiral Klas Fleming ledningen av holmarbetet.

Tydligt är, att det i denna organisation fanns spelrum för underslev av många slag, allra helst då inte blott konungen utan även samtliga amiralerna voro borta i krigs- eller annan tjänst. Äntligen tycktes en bättring förspörjas under året 1628, då först riksamiralen hemkom från krigsskådeplatsen i Preussen och sedan även vice amiral Klas Fleming. Den senares hemsändande stod i samband med påklagade missförhållanden på Skeppsholmen.

Fleming anställde också efter sin hemkomst en hårdhänt razzia, inte minst med några av arrendeherrarna. Hela arrendesystemet underkändes, och båda de mest omfattande arrendena — tackelarrendet och det stora holmarrendet — blevo uppsagda med utgången av året 1628. Holmamiral tillsattes åter, denna gång Johan (Hans) Clerck. För Fleming var det en tid av oerhört arbete, då nu ansvaret för flottans hela förvaltning föll på honom, så mycket mer som han från slutet av 1629 jämväl fick träda in på den ledande posten i kammaren. Bördan vart honom också för tung, och han undgick icke missnöje från konungens sida. Följden blev, att han 1631 i kammaren fick träda tillbaka för konungens svåger, pfalzgreve Johan Kasimir. Dock stannade han fortfarande kvar som kammarråd för att biträda den nye kammarchefen.

Vilka utgjorde då »amiralitetet»? Ha några planer varit uppe redan omkring 1618 att få till stånd ett flottans kollegium? Kanske, men man vet ingenting härom. Kärnan i amiralitetet torde i varje fall varit riksamiralen och underamiralen-holmamiralen. Den administrativa arbetsbördan har nog väsentligen kommit att falla på den senare. Räkenskaperna på Skeppsholmen i Stockholm ha förts i hans namn. Naturligt var väl, att då viktigare ärenden voro å bane, även de främsta andra amiralerna tillkallades. Man finner att, när under året 1624 det s. k. stora holmarrendet skulle förnyas, därom ackorderats mellan »riks- och vice amiraler» samt mäster Henrik (skeppsbyggmästaren), underhandlingar, som resulterade i ett den 23 december 1624 dagtecknat förslag, vilket blev grund för kontraktet av den 10 februari 1625. Slutbehandlingen försiggick förstås inom kammaren.

Bland vice amiralerna märkes från år 1620 Klas Larsson Fleming, och samma år utnämndes, sedan riksamiral Göran Gyllenstierna (1618) och amiral Hans Bielkenstierna (1620)

Vid amiralitetet i Stockholm spelade vid denna tid riksamiralen, som var i onåd hos konungen liten eller ingen roll. Hans gång efter annan framställda organisationsförslag rönt sålunda intet beaktande. Ett tillskott i kraft av betydande värde erhöll flottan 1629, då överste Erik Ryning fick pröva sig till sjöss som chef för sjögående flotta. Under förra delen av 1630 tjänstgjorde han vid amiralitetet i Stockholm, såsom framgår av amiralitetsregistraturet för detta år, det första i sin svit.

Det är emellertid tydligt, att under konungens fortsatta bortovaro i fält behovet av en fastare styrelse hemma, så viktig för flottans numera årliga rustningar, gjorde sig alltmer förnimbar, och det låg i tiden, att denna överstyrelse borde bli av kollegial typ. Frågan var uppe i rådet den 13 november 1632. I protokollet antecknades, att riksråden »höllo rådligt, att collegium amiralitatis för detta och andra nödiga ärenden skulle upprättas». Efter slaget vid Lützen dröjde det inte heller länge, förrän rikskanslern skickade hem från Tyskland ett förslag till regeringsform, vilket sades vara i huvudsak gillat av konungen. I mars (1633) diskuterades detta förslag i rådet, och fördelades vissa av rådsherrarna på kollegierna. I amiralitetet skulle tjänstgöra riksamiralen samt vice amiralerna Klas Fleming och Erik Ryning. Därmed var amiralitetskollegiet preliminärt konstituerat. Som stiftelseurkund kan anses 1634 års regeringsform, vars elfte punkt tecknar huvuddragen av dess organisation.

AMIRALITETSKOLLEGIET ORGANISERAS.

Enligt punkt 11 av regeringsformen skulle »amiralitetet» — benämningen kvarstår länge än — det tredje av rikskollegierna, bestå av riksamiralen, två amiraler av rikets råd, »helst de där till sjöss tjänt hava», samt fyra vice amiraler eller skeppskaptener, »däribland alltid holm-amiralen eller kaptenen en är». Av underordnade befattningshavare nämnas blott i allmänhet »sekreterare, notarii och skrivare, som riktighet hålla». Beträffande befogenheterna bestämdes, att amiralitetet skulle ha inseende över »alla byggningar till sjöss, vad namn de hava, som kronan angår» och för detta skulle redovisas med rullor och längder; vidare skulle rullor hål-

Karl Karlsson Gyllenhielm — Gustav II Adolfs halvbroder — deltog som krigsöverste i Karl IX:s livländska fälttåg, varunder han rådkade i den tidvis svåra fångenskap, som märkte honom för livet, och från vilken han befriades först 1613. Efter 1619 är hans namn intimt förbundet med örlogsflottans högsta styrelse. Som flottans högste befälhavare ledde han bl. a. den svenska härens överförande till Livland 1621 och till Tyskland 1630. Efter sin kunglige broders död deltog han som en av Kristinas fem förmyndare i riksstyrelsen. Hans insatser i denna egenkap för flottans del voro emellertid knappast betydande. Samtida oljemålning av okänd konstnär. Karlberg.

Klas Fleming — en av de ädlaste karaktärerna och driftigaste ledargestalterna i den svenska örlogsflottans historia — började tidigt sin karriär inom vapnet. Född — i Finland — 1592, blev han redan 1619 underamiral och 1629 amiral; då var han sedan fyra år också riksråd. 1644 förde han själv befälet över den betydande flotta, vars skapande och iståndsättande väsentligen var hans eget verk. Under detta sjötdg, som han ledde med samma framgång, varmed de flesta av hans många arbeten i fosterlandets tjänst kröntes, ändade en förflugnen kula hans verksamma liv. — Oljemålning, av okänd samtida konstnär. Karlberg (ett annat porträtt är i färg återgivet nedan i kapitlet om Personalen).

1636, då verksamheten inom Svea hovrätt samt krigs- och amiralitetskollegierna granskades. Det blev för dem alla en besk vidräkning. Vad beträffar amiralitetet fick det visserligen ett visst erkännande för god vård om flottan i vad gällde fartygens tillstånd och krigsberedskapen, men redovisningen befanns underhaltig, och grava anmärkningar gjordes mot rättsväsendet på Skeppsholmen. Det var inte svårt att peka på orsaker till de påtalade bristerna. Riksamiralen framhöll avsaknaden av instruktion för kollegiet samt personalens fåtalighet, Fleming underströk framför allt vikten av att man försåges med välkvalificerade, välavlönade tjänstemän. Särskilt

las på allt skeppsfolket och sörjas för, att det fick sitt underhåll samt att det vore »gott och nog»; slutligen skulle amiralitetet ha administration och inspektion över tillordnade räntor, att de inkrävdes och utdelades efter i räkningekammaren gjord förordning, varvid inskärptes, att det icke finge göra någon ny disposition. Räkenskaperna skulle efter granskning i kollegiet inlämnas i räkningekammaren och »där på nytt överses».

Dessa regeringsformens föreskrifter i punkt 11 ha säkerligen nära anknytning till de faktiska förhållandena. Särskilt kan framhållas, hur därmed stadfästs den utveckling, som självständiggjort amiralitetet i förhållande till kammaren. Amiralitetskollegiet skulle själv disponera över flottan tillordnade räntor inom ramen av fastställda personal- och anordningsstater. Det utfärdade själv fullmakt för amiralitetskassören, vilket tidigare kammaren gjort.

Bestämmelser rörande amiralitetskollegiets arbete funnos emellertid även annorstädes i regeringsformen än i dess elfte punkt, som var mycket summarisk i avfattningen. Det förut-sattes för övrigt, att med det snaraste skulle utredigeras för även försvarskollegierna — liksom förut för hovrätt, kansli och kammare — specialinstruktioner. I dessa specialinstruktioner skulle stadganden inrymmas också beträffande jurisdiktionen, ett område, som därför ej berördes i regeringsformen.

Enligt punkt 38 av regeringsformen skulle rikskollegierna årligen under tiden från kyn-delmässodag intill fastlagen stå till svars för sin ämbetsförvaltning inför regeringen. Den första och sista redovisningen av detta slag ägde rum under februari och mars månader

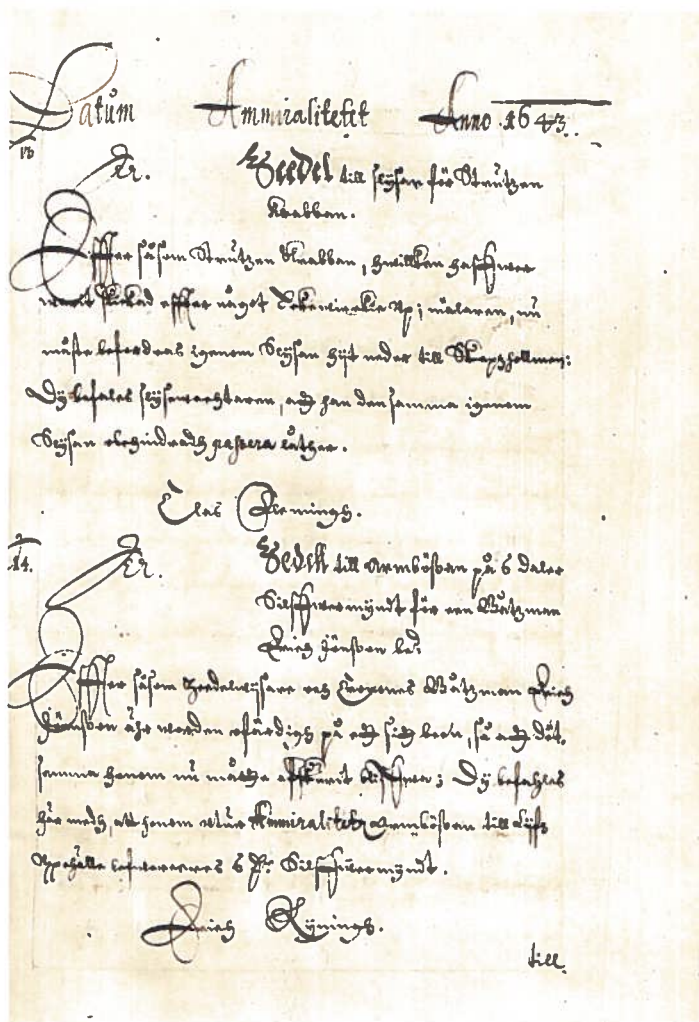
»Palatium Admiralitatis» skymtar jämte andra flottans byggnader på denna Skeppsholmsbild — ett utsnitt ur den stora gravyren över Karl X Gustavs liktåg 1660 i Pufendorfs verk »De rebus a Carolo Gustavo gestis» (1696).

dåvarande amiralitetsbokhållaren ansågs icke äga nödiga kvalifikationer för sin befattning. Vinsten för amiralitetet av denna »examen» blev dels, att till detsamma knöts en högt kvalificerad jurist i egenskap av kommissarie, dels att redogörarna på Skeppsholmen försågos med instruktioner, och att jämväl utfärdades en sammanfattande instruktion för »amiralitetsintra- dernas disposition». Dessa av kollegiet utarbetade instruktioner utgöra ett första försök att verkligen komma tillrätta med kontrollen och redovisningen i dess helhet. Vad kommissarie- befattningen angår, så inbegrep den såväl ledamotskap i amiralitetsrätten som sekretariat och kontrollantskap över räntor och avlöningar. Fullmakten för Regner Leuhusen som amiralitets- kommissarie utfärdades den 29 april 1636. Hans ämbete befanns dock snart för vidlyftigt för en man, varför sekreterargöromålen 1643 avskildes och anförtroddes särskild befattningshavare.

Värre blev det att lösa frågan om instruktion för kollegiet. På förfrågan förklarade rikskanslern, att väl genom kansliets försorg instruktioner för kollegierna kunde utarbetas och ut- färdas, men tills vidare borde de anses blott som provisoriska. För amiralitetskollegiets del är det inte riktigt klart, i vad mån en av sekreteraren Johan Adler Salvius 1636 sammanfattad instruktion verkligen blivit normerande för arbetet. Det vill synas, som om den icke räknats som bindande. Någon slutgiltig redaktion är heller icke känd. Trots upprepade påminnelser och omsider bestämt löfte från drottning Kristinas sida (i resolution av 30 mars 1647) lät in- struktionen vänta på sig. Det skulle komma att dröja ända till 1689, innan Kungl. Maj:t äntligen fann för gott att giva klara ämbetsföreskrifter för flottans kollegiala överstyrelse.

»Regni Sveciæ admiralitatis sigillum», det vill säga konungariket Sveriges amiralitets sigill, har under 1600-talet fyra gånger bytt utseende. De återges här alla efter fotografier av pärmstämplarna på amiralitetskollegii samlade protokoll för åren respektive 1680, 1667, 1642 och 1636. Skeppet i centrum av det äldsta (längst till höger) för tretungad örlogsflagg — så mycket märkvärdigare är det därför att en tvåtungad förekommer på samma ställe sex år senare. Sigillet längst till vänster, som finns på amiralitetskollegiets huvudböcker från och med 1665 och på dess registratur från 1667 till och med 1679, är säkerligen graverat efter teckning av skeppsbyggmästaren Francis Shel- don, som 1665 »fick befallning att afrija ett nätt skepp» för ett nytt sigill.

På denna sida ur amiralitetskollegiets registratur från år 1643 finner man en passersedel för slussen och en utbetalningsanvisning till armbössan. — »Seedel till slysen för Strutzen Krabban. Effter såsom Strutzen Krabban, hwilken haffwer varit skickad effter något Eekewirekie up i mälaren, nu måste befordras igenom Slysen hijt neder till Skepzhollmen: Dy befales slysewachtaren, att han densamma igenom Slysen obehindradh passera låther. Clas Flemingh.» — »Sedell till Armbössan på 6 daler Silffwermyndt för en Båtzman Erich Jönsson be:d. Effter såsom zeedelwijsare och Cronones Båtzman Erich Jönsson åhr worden ofärdigh på ett sitt been, så att dät samma honom nu måtte afskurit bliffwa; Dy befahles här medh, att honom utur Amiralitets Armbössan till Lijs Uppehålle lefwereeres 6 d:r Silffwermyndt Erich Ryningh.»
Riksarkivet.

samarbetsförmåga räckte i varje fall icke till i umgänget med riksamiralen, Gyllenhielm.

Denne var inte heller lätt att samarbeta med under rådande förhållanden. Medan Fleming tidigare haft den mäktige rikskanslerens auktoritet att lita till, kom detta stöd efter drottning Kristinas regeringstillträde icke att i samma grad stå Ryning till buds. Riksamiralen hade nu bättre möjligheter att göra sig gällande hos drottningen, hans släkting. Detta förspordes snart. Dessvärre funnos allfort blottor i amiralitetskollegiets förvaltning, särskilt på det ekonomiska området; från kammaren ingingo ständiga påminnelser om att räkenskaperna icke inkommit

För rättsvårdens utövning åter gävos omsider bestämmelser i de av drottning Kristinas förmyndarstyrelse 1644 undertecknade sjöartiklarna. De utgöra en egendomlig blandning av domsregler och administrativa stadganden. Den brännande frågan rörande omfattningen av amiralitetskollegiets jurisdiktion lämnades dock fortfarande öppen, vilket medförde, att de ständiga kompetensvisterna mellan amiralitetsrätten och domstolarna i Stockholm fortsatte.

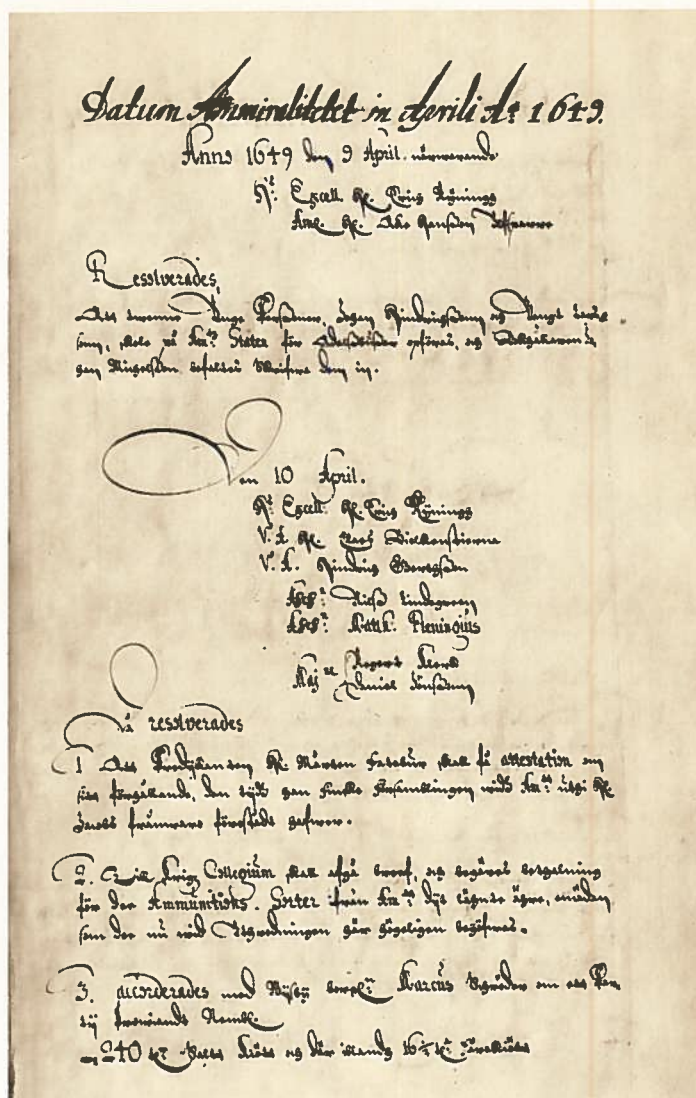
STORMAKTSTIDENS FÖRSTA DANSKA KRIG. RIKSAMIRALEN REFORMERAR.

Under danska kriget 1643—45, då ju flottan spelade en så avgörande roll, synes amiralitetskollegiet icke blivit föremål för klander från Kungl. Maj:ts sida för utrustningarna av flottan, ehuru utrustningen i synnerhet för 1645 års sjötåg lämnade mycket övrigt att önska, vilket också skarpt påtalades av kommenderande amiralen. En svår förlust drabbade kollegiet genom Klas Flemings bortgång under kampanjen 1644. Ingen besatt som han allsidig kunskap inom sjöväsendets område, omfattande även skeppsbyggeriets detaljer, och få ha ägt solidare ledaregenskaper. Hans efterträdare som flottans verkliga chef, amiral Ryning, var likaledes en betydande kapacitet. Hans långt drivna försiktighet som befälhavare blev dock föremål för kritik, hans

som sig bort. Inte heller rättsväsen-
det fungerade väl, trots den nye asses-
sorn från år 1636. Riksamiralen hade
öppna ögon för dessa brister i olika
avseenden och sparade icke på kritik.
Nu lyckades han äntligen att på hög-
sta ort vinna gehör för några av sina
reformsträvanden. Så var det på hans
initiativ, som omsider 1647 två asses-
sorsbefattningar inrättades, samtidigt
som kollegiet medgavs den länge åtråd-
da utsträckta jurisdiktionen. De båda
lagfarna assessorerna skulle emellertid
vara ledamöter i såväl kollegiet som
amiralitetsrätten, det förra mot kolle-
giets önskan, vilket velat inskränka de-
ras befogenheter att avse blott rätts-
vården, icke administrationen. Särskilt
skulle de ha uppsikt över de amirali-
tetsbetjänte, som hade uppbörder om
hand. 1648 fingo de också i uppdrag
att biträda vid den revision av amira-
litetskollegiets räkenskaper för tiden
1644—47, som Kungl. Maj:t detta år
uppdrog åt en revisor i kammarkolle-
gium. För denna revision föll amirali-
tetsbokhållaren Johan Mikaelsson offer.
Assessorsbefattningarna, vilkas till-
komst på sistone förorsakat en svår
konflikt mellan å ena sidan riksamira-
len, å den andra majoriteten av hans
kollegium, blevo dock ej långvariga.
De indrogos 1650, sedan riksamiralen
avlidit och kollegiets så nyss erhållna
utvidgade jurisdiktion åter inskränkts.

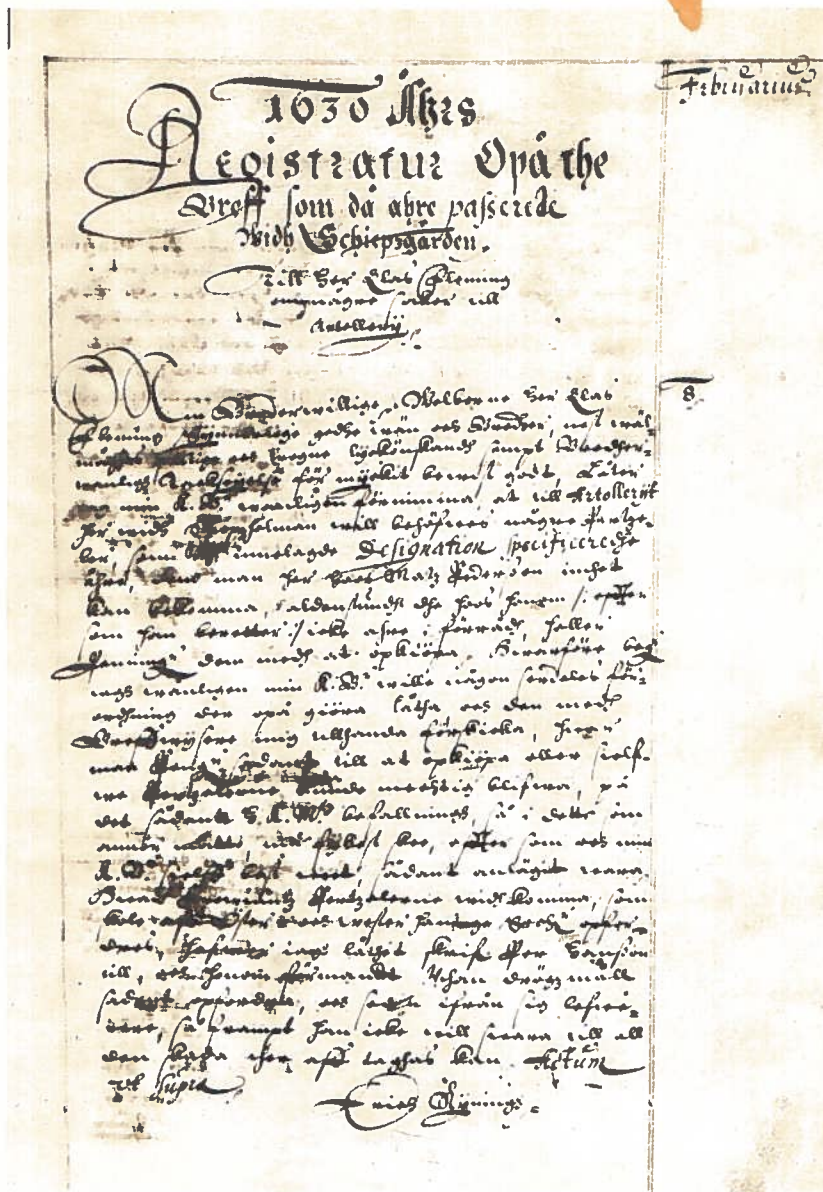
HUR AMIRALITETSKOLLEGIET ARBETADE ÅR 1642.

Att ge en föreställning om arbetets
gång och verksamhet i kollegiet under
de första årtiondena av dess tillvaro är
inte lätt, emedan protokoll saknas före
1649. I någon mån utgör dock amira-
litetsregistraturet en ersättning. Vi skola
här nöja oss med en årgång och utväl-
ja registraturet för 1642 för att se vilka
förhållanden det speglar.

En sida ur amiralitetskollegiets protokoll 1649: — »Datum Amiralitetet in Aprili A:o 1649. Anno 1649 den 9 April närvarande H:s Excell. H. Erich Ryningh, Am. H. Åke Hansson Ulfsparrc. Resoluerades. Att twenne Unge Personer, Johan Hindrichssonn och Bengt Larsson, skole på Am:tz Staten för Adelsbussar opföras, och Bokhållaren Johan Michelsson befalles skrifwa dem in» — »Den 10 April. H:s Excell. H. Erich Ryningh, V. A. H. Claes Bielenstierna, V. A. Hindrich Gerthsson, Ass:n Nilss Lindegreen, Ass:n Matth. Pleningius, Maj:ne Regert Klerk, Daniel Jönsson. Då resoluerades 1. Att Predijkanten H. Märten Fatebur skall få attestation om sitt förhållande den tijdh han finske församlingen widh Am:t uthi H. Jacobs frånwaro förestådt hafwer. 2. Till Krigz Collegium skall afgd breek och begäres bethalning för dee Ammunitions Sorter ifrån Am:t dijt lähnte ähre emädan som de nu wid Uthredningen här högeligen behöfwat. 3. accorderades med Wijsby borg[are]n Marcus Schröder om ett Partij Prowiant Nembl. 240 t:r Salt Kiött och där iblandh 16 1/2 t:r fårekiött.» — Riksarkivet.

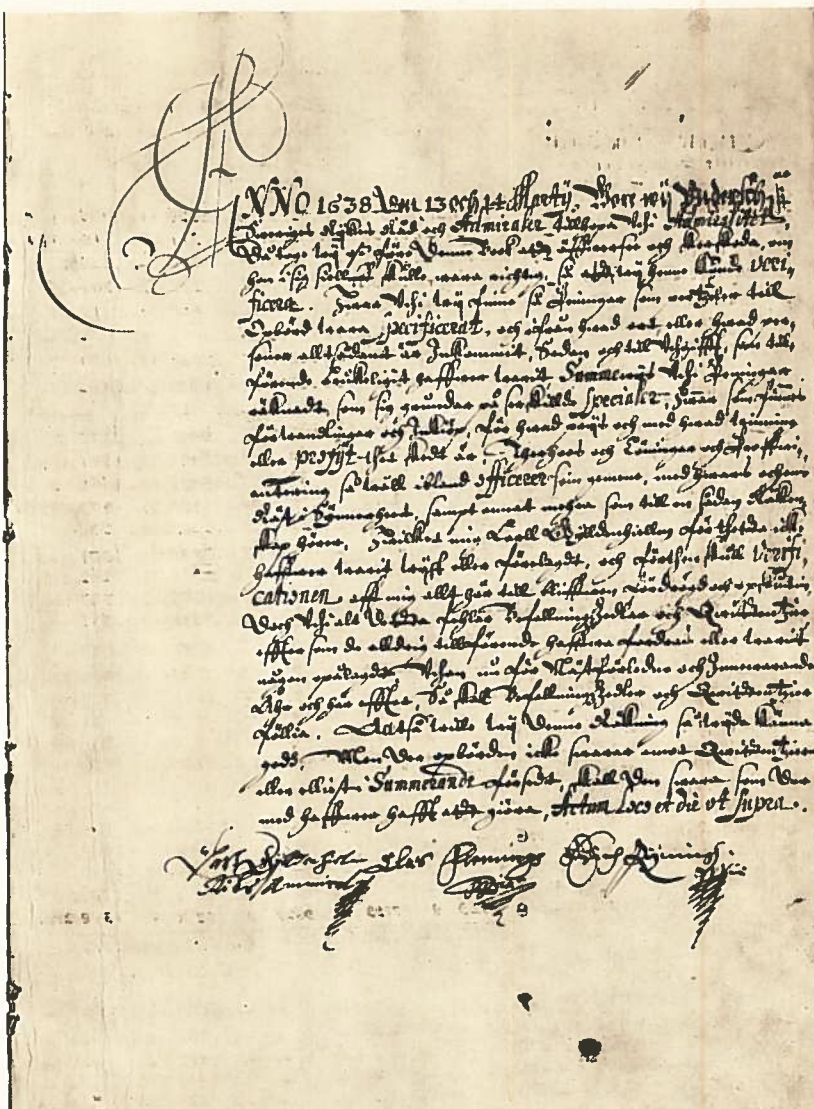
Första sidan i den första bevarade volymen (1630) av amiralitetets registratur ser ut på detta sätt. Den innehåller texten till en skrivelse från amiral Erik Rynning till amiral Klas Fleming »om någre saker till artollerij»: »Min Broderwillige Welborne Her Clas Fleming synnerlige godhe wän och Brodher nest wälmåghas flitige och trogne tyckönskandh sampt Brodherwenligh Tackseyelse för mycket bewist godt, Låter iag min K. B:r wentigen förnimma, at till Artollerijt her widh Skiepszholman will behöfswes någre Partzeler, som Uthi innelagde Designtion specificeradhe ähre. dem man her hoos Matz Pedersson inthet kan bekomma, aldenstundh dhe hoos honom (effter som han berettar) icke ähre i förrådth, heller Penning:r dem medh at opkiöpa. Hwarföre beg:r iagh wänligen min K. B:r wille någon serdeles förordning der opå giöra låtha och den medh Bresswijsere mig tillhanda förskicka, hwar man Peng:r sadant till at opkiöpa eller sielfwe Pertzelerne kunde mechtig blifwa, på det sådantt H. K. M:tz befallningh, så i dette som annor måtto må fyllest skee, effter som och min K. B:r sielf best weet, sådant anlågigt wara. Hwadth Prowiantz Partzelerne widhkomma, som skole ifrå Öster och wester haninge Soch:r opfordras, hafwer iagh låthit skrif. Per Hansson till, och honom förmandt uthan drögzmäll sadant opfordra och sedan ifrå sig leswerere, så frampt han icke will swara till all den skada ther aff taghas kan. Actum ut supra Erich Rynningh.»

Kollegiets främsta ledamöter voro ju vid den tiden riksamiral Gyllenhielm samt rådsamiralerna Fleming och Rynning. Tyvärr kan registraturet icke ge upplysning om vilka som verkligen bevisat sammanträdena, när kutymen synes varit den, att i regel endast rådsamiralerna skrivit under utgående skrivelser, även om andra ledamöter funnits tillstädes och deltagit i besluten. Bland hemmavarande amiraler utom rådet och majorer böra enligt regeringsformen de fyra äldste, alltså holmamiral Johan Clerck, amiral Åke Hansson Ulfsparre, vice amiral Lars Bubb Rordersköld och holmmajor Rickard Clerck d. d., varit berättigade att deltaga i kollegiets sammankomster, men blott Ulfsparres namn återfinnes av dessa fyra bland underskrifterna. Kommissarie Leuhusen har undertecknat några få gånger, då ingen av militärerna varit närvarande, eljest blott kontrasignerat, så länge han fungerat som sekreterare. Som kontrasignant avlöstes han sedan av den nye sekreteraren Tyres Anondsson.

Bland ledamöternas namn överväger, som man kunnat vänta, Klas Flemings. Närmare följer Erik Rynings. Ofta ha blott två ledamöter undertecknat, ej sällan endast en.

Och ärendena? Ja, de spänna över hela området av flot-

tans verksamhet. En väsentlig del av korrespondensen gällde som vanligt sjöexpeditioner i olika ändamål: trupptransporter till Tyskland, överförande av diplomater och ämbetsmän till diverse platser i riket, hämtande av förnödenheter till skeppsbyggeriets och andra behov, såsom ekvirke från Södra Möre, Riga, Stralsund och Wismar, hampa och vagenskott från Riga, salt, kött och talg från Libau, humle från Pillau o. s. v. Särskilt den stora trupptransporten till Tyskland avsatte givetvis spår. Den tog i anspråk en eskader på aderton skepp, stora och små, vilka i juli och augusti 1642 gjorde resan under amiral Rynings befäl. Andra fartygstrustningar avsågo expeditioner till Portugal efter salt och kryddor (amiral Ulfsparre med fyra skepp) och till Nya Sverige, dit guvernören Johan Printz skulle överföras (två skepp). En annan stor grupp skrivelser rörde infordrandet av räntor, enligt anordningsstat tilldelade amiralitetet, samt utfärdandet av invisningar för diverse personer till uppbördsmän av skilda slag. Bland korrespondenterna inom denna grupp märkas ett flertal landshövdingar, befallningsmän och fogdar samt en massa städer. Ett viktigt område för kollegiets verksamhet utgjorde vidare båtsmanshållet. Vi erinra oss, hur genom kungliga beslut

Revisionspåteckning, undertecknad av Karl Gyllenhielm, Klas Fleming och Erik Ryning, i flottans äldsta huvudbok. Texten lyder: »Anno 1638 den 13 och 14 Martij wore wij Undersch:ne Sweriges Rijkhes Råd och Admiraler tillhoppa Uthi Admiralitet. Då togo wij oss före denne Book att öfswersee och skerskada, om han i sig siellff skulle wara ricktig, så att wij henne kunde verificera. Hwar Uthi wij finne så Penningar som partzeler till Opbörd wara specificerat, och ifrån hwad ort eller hwad personer allt sådant är Inkommit, sedan och till Uthgiffst, som till förende brukeligt haffwer warit, Summewijs Uthi Peningar räknadt, som sig grundar på serskillde Specialer, hwar som finnes förwandlingar och Inkiöp, för hwad prijs och med hwad winning eller profijjt thet skedt är. Therhoos och Löningar och Prooffwiantering så wäll ibland officerer som gemene, med hwars och ens Räst i Synnerhet, samt annat mehra som till en sådan Räkenskap hörer, hwilket mig Karl Gylldenhielm för thetta icke haffwer warit wijst eller förelagdt, och förthenskull verificationen aff mig allt här till bliffwen fördrögd och opskutin Dock Uthi alt dedta fehlar BefallningzZedlar och Quittentzier effter som de alldrig tillförende haffwa fordrats eller warit någon opdragdt Uthan nu för Nästförledna och Innewarande Åhr och häreffter, Så skall BefallningzZedler och Quittentzier föllia. Alltså wille wij Denne Räkning så wijda känna godh, Men der opbördnen icke swarer emot Quittentzierna eller elliest i Summerande förseidt, skall den swara som der med haffwer hafft att giöra, Actum Loco et die ut supra. Carl Gylldenhielm, Riks Ammiral Clas Flemingh Erich Ryningh.»

Herman Fleming deltog som befälhavare på skeppet Regina i den sjöexpedition under danska kriget 1644, som kostade hans fader livet. Både härunder och under studier utomlands hade han förvärvat betydande marina kunskaper, men hans sejour som riks- och amiralitetsråd blev kort. Oljemålning av okänd konstnär. Privat ägo, Stockholm.

Klas Bielkenstiernas insatser som sjökrigare äro knutna till de danska krigen på 1640- och 50-talen. Hans sista befäl var under den drabbning i Femerbält 1659, där han under bataljen träffades i ena höften av en kula som gjorde honom till krympling och förkortade hans liv. Han var i hög grad sin konungs förtrogne. — Gripsholm.

1636 och 1640 detta utvidgats över vidsträckta områden utefter kusterna i Sverige och Finland. För att genomföra vissa jämkningar i roteringen måste detta år amiralitetsfiskalen sändas till Finland, men i övrigt beordrar kollegiet blott kompletteringar och uppfordringar. I Pommern påkallade underhållet av flottan i Stralsund (under vice amiralen Petter Blume) samt flytningen av varvet i Stettin (major Lars Matsson) uppmärksamhet. I övrigt observeras bland de utgående breven kommanderingar av officerare att bevista utskrivningar, åtgärder rörande styrmansväsendet, avseende i första hand att underlätta örlogsskeppens navigering under mörker och i besvärliga farvatten, samt skeppsbyggeriet (skogshygge i Sverige och Pommern), inrättandet av schäferi på Åland och utfärdandet av kontrakt angående leveranser av flera slag (kött, fläsk, pistoler etc.). Av intresse är slutligen några brev avseende utnämningar: en instruktion för proviantmästaren Ingemund Axelsson och fullmakter för amiralitetsbokhållaren Johan Mikaelsson och amiralitetskassören Lars Johansson. I lön voro sekreterare och kamrerare jämställda, men blott den förre fick kunglig fullmakt. Med avseende på officerarna ha kollegiets fullmakter sträckt sig upp till och med kaptener. Ett dokument av mera enastående slag utgör det brev, varigenom en »armböss» inrättades. Det är inte underskrivet av kollegiet som sådant utan av utsedda representanter för amiralitetsstaten, från riksamiralen ned till kaptener. Armbössan, som ställdes under kollegiets förvaltning, skulle vara en central kassa för hjälp åt behövande bland flottans folk. För ändamålet anvisades särskilda inkomster.

1650-TALET I FRED OCH UNDER KRIG.

På många håll hade man väntat att efter Gyllenheims död den högt förtjänte amiral Erik Rynning skulle bli riksamiral. Så vart lik-

väl ej fallet. I stället tog han snart avsked, redan i november 1650, och under något över två år sköttes chefsskapet i kollegiet med energi och skicklighet av den till amiral och riksråd utnämnde förre holmamiralen Herman Fleming, Klas Flemings son, som stod högt i gunst hos drottningen. Samma år, 1650, hade ock kommissarie Leuhusen, som omsider fått säte och stämma i kollegiet, avgått från sin befattning och blivit underståthållare. Dessvärre fick han — av sparsamhetsskäl — ingen efterträdare. Kanske förklarar Flemings upphöjelse, varför samtidigt även amirallöjtnant Klas Bielkenstierna, som stod Karl Gustav nära, lämnade amiralitetet för att ägna sig åt förvaltningen av dennes öländska egendomar. Det blev ett fullkomligt regimskifte.

Flemings karriär länkades dock snart in på i huvudsak andra banor, då han (1653) blev först kammarråd och sedan president i kammarkollegium. Till riksamiral utnämndes äntligen, i januari 1652, den sextiosexårige riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna, kusin till rikskanslern och alldeles utan insikt i sjöväsendet. Den överraskande utnämningen skedde, som bekant, för att bereda drottningens gunstling greve Magnus Gabriel De la Gardie plats bland de fem höga riksämbetsmännen. Den verkliga ledningen i kollegiet utövades emellertid under närmast följande tid av de tre riksrådsamiralerna Karl Gustaf Wrangel (från 1653 riksviceamiral), Åke Hansson Ulfsparre och Klas Bielkenstierna, vilken sistnämnde 1654 i egenskap av amiral återbördats till flottan. Sedan Ulfsparre avlidit (1657) och de båda andra, Wrangel, riksamiral i december 1657, och Bielkenstierna, alltmer upptogs av kontinuerliga höga befäl på krigsskådeplatsen under kriget mot Danmark, blev i augusti 1658 Herman Fleming åter befalld att jämte övriga uppdrag taga sig an också flottans byggen och utrustning, varvid holmamiral Rikard Clerck blev hans närmaste man. Dessa två representerade så under krigets två sista år amiralitets-

Gabriel Bengtsson Oxenstierna hade visat många prov på duglighet, men när han i sin ålders höst 1652 utnämndes till riksamiral, var han en man utan alla meriter för sin nya, höga post. — Kopparstick av Jeremias Falck 1650.

Karl X Gustav avled under den till Göteborg inkallade riksdagen. Bilden vill hugfästa minnet av den store krigarens sista avsked med drottningen, den unge prins Karl och brodern samt riksråden, som alla kallades till dödsbädd. När Klas Bielkenstierna trädde fram till sjukbädd, säges konungen ha räckt honom sin hand och sagt: »Farväl min hederlige Bielkenstierna! Tack för var dag vi varit tillsammans!» — Del av kopparstick av H. Allert.

Karl Gustav Wrangel gjorde lysande insatser på krigförelingens olika gebiet, i mångt och mycket en man av Karl X Gustavs eget offensiva kynne. — Målning av A. Wuchters.

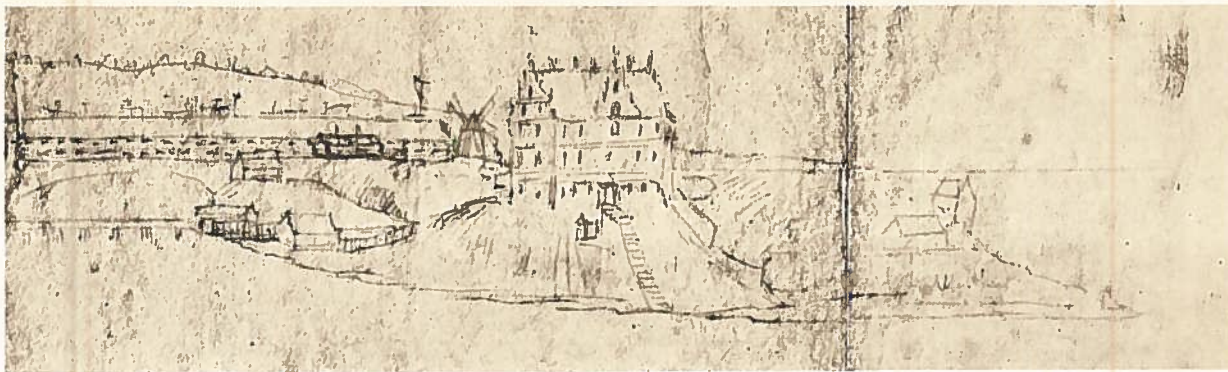
Det är en fältmarskalksstav, Gustav Otto Stenbock håller i handen på detta porträtt, där konstnären taktfullt endast med mastskogen i bakgrunden antytt den högt förtjänte och tappra lantkrigarens mindre lysande meriter som sjökrigare. — Oljemålning av D. K. Ehrenstrahl. Privat ägo.

kollegiet under mycket påfrestande förhållanden. Ha de än ej kunnat tillfredsställa omöjliga krav från Karl X Gustavs sida, så måste det dock utan tvekan sägas, att de gjort allt vad göras kunde för att flottan skulle bliva sin stora uppgift vuxen.

Efter danska krigets slut hemkommo om-sider både Wrangel och Bielkenstierna för att taga säte i kollegiet, men under det att den förre efter en tid åter försvann för att sköta generalguvernörsskapet i Pommern fick amiral Bielkenstierna, vorden invalid under kriget, sköta de löpande affärerna vid kollegiet och brottas med efterkrigstidens krisproblem till sin död i juli 1662.

UNDER KARL XI:s FÖRMYNDAR-STYRELSE.

Det måste nog betecknas som ur flottans synpunkt beklagligt, när den skicklige administratören och i sjöväsendet väl förfarne Herman Fleming först, 1660, tvingades tråda tillbaka som riksskattmästare och sedan, 1664, efter Karl Gustav Wrangels utnämning till riksmarsk, förlorade också i tävlan om riksamiralsämbetet och måste vika för den visserligen som krigare framstående men som sjöman fullständigt oprövade fältmarskalken Gustav Otto Stenbock. Särskilt i egenskap av riksamiral skulle Herman Fleming med sin driftighet och okuvliga energi otvivelaktigt kunnat gagna sjövapnet mer än någon annan samtida, så mycket mer som de båda övriga främsta ledamöterna inom amiralitetskollegiet, riksråden Nils Brahe och Klas Stiernsköld, amiraler sedan 1660, ingendera voro sjömän. Under den långa fredsperiod av halvtannat årtionde, som nu inträdde, utövades sålunda ledningen vid flottan av tre icke-sjömän med klena kunskaper i yrket, något som förvisso icke var gynnsamt under denna kristid för statsfinanserna, då det allra mest gällde att med kraft och insikt hävda vapnets intressen

Skeppsholmen med Amiralitetets byggnad har på en blyertsteckning av Erik Dahlberg (bland förarbetena till Suecia-verket) detta utseende. — Kungliga biblioteket.

och på ett förutseende och klokt sätt göra det mesta möjliga av de knappa medel, som bestodos.

Det blev också så, att i längden varken de stora förtjänsterna på andra områden eller den höga rangen kunde överskylda de bristande insikterna i facket hos detta flottans kollegium under konung Karl XI:s förmyndarstyrelse. De tre rådsamiralerna, som snart, med åsidosättande av regeringsformens föreskrifter, ensamma gjorde anspråk på att företråda kollegiet, förmådde icke behärska detaljerna, vilket mer än en gång lyste fram i rådsdiskussionerna, trots Nils Brahes temperamentsfulla vältalighet. Än mer framträdde oförfarenheten inom kollegiet gentemot de underordnade fackmännen, vare sig dessa tillhörde den militära eller civila sidan av yrket. Sådant medförde minskad auktoritet, vilket röjde sig icke minst, när besluten skulle sättas i verket. Kollegiets vanmakt, då det gällde att beivra inrotade missbruk eller komma tillrätta med vissa besvärliga detaljer, t. ex. räkenskapsväsendet, har nog till en god del haft sin grund i denna bristande kraft hos ledningen, orsakad av rubbad auktoritet.

Svagheten i kollegiets förvaltning framträdde mest på det ekonomiska området. Voro anordningarna knappa, så blevo de ännu otillräckligare, emedan man aldrig lyckades indriva dem i den omfattning som sig bort. Utan tvivel skulle en mera insiktsfull och energisk ledning därvidlag kunnat åstadkomma mera och även vetat att disponera de låt vara inknappade

Nils Brahe fick vid rådsherrarnas fördelning på ämbetsverken sin plats i amiralitetskollegium — fast han lika litet som dess övriga ledamöter besatt några marina meriter. Gift med Karl Gustav Wrangels enda dotter blev han därigenom arvtogare till dennes väldiga rikedomar; reduktionen gjorde, att han emellertid ingalunda förblev Sveriges rikaste man. I 1675 års snöpliga sjötdåg deltog han som eskaderchef — med samma brist på framgång som högste befälhavaren, riksamiralen G. O. Stenbock. — Oljemålning, tillskriven A. Wuchters. Skokloster.

medlen på ett mera planmässigt sätt. Så som dessa nu kommo att disponeras, brast det alltid väsentligt i flottans beredskap. Detta är uppenbart, men man kan däremot icke förebrå kollegiet, att det icke hållit Kungl. Maj:t underrättad om svårigheter av alla de slag, som den konstanta medelsbristen orsakade. Gång på gång upprepades, att finge icke kollegiet medel i tillräcklig utsträckning, kunde det icke ansvara för flottans beredskap. Det var, påpekade det ständigt, omöjligt att hålla folk i arbete, om icke lönerna något så när betalades. De arbetande tarvade ju uppehälle för sig och de sina. Officerarna och allt flottans folk försänktes, så som det nu gick till, djupt i skulder, och läget utnyttjades av smarta affärsmän, som uppköpte deras fordringar på kronan och gjorde sig ockrarförtjänster. Skeppsbyggeriet så gott som avstannade tidvis och, vad nästan värre var, fartygen försämrades alltmer av brist på underhåll. Just skeppens underhåll och förseende med nödiga tillbehör i tackel och tåg m. m. kom dock alltmer i förgrunden för kollegiets bekymrade omsorger, ehuru med dåligt resultat, emedan man aldrig lyckades få ens det minimum av ersättning för restantier, varpå ivrigt yrkades år efter år.

Kollegiet var sålunda väl medvetet om lägets vanskligheter men lyckades icke finna utvägar att bättra situationen och ökade icke arbetstakten. Dock kunna antecknas organisatoriska åtgärder av till synes ändamålsenlig art. Så genomdrev kollegiet 1667, att en kommissarie åter skulle tillsättas. Denne, som fick stanna utanför rådsretsen, skulle tillse, att alla räkningar inkommo från olika redogörare, att det gick riktigt till med upphandlingarna och att statsanordningarna utgingo och rätt användes. En annan anmärkningsvärd åtgärd utgjorde den fördelning av göromålen, som genomfördes mellan de båda rådsamiralerna. På Brahes lott kom ekonomien, på Stiernskölds tillsynen över skeppsbyggeriet och i det hela flottans underhåll, vad materielen angick. Men ingen förbättring spordes vare sig i kontroll eller drift.

Orätt vore det likväl att icke erkänna, att åtskilligt till gagn utträttades av denna klandrade styrelse. Skepp byggdes till ett icke ringa antal. Styrmanväsendet rönt en påtaglig omvårdnad, omsider resulterande i 1674 års lotsmansordning, den första allmänna förordning, varigenom lotsväsendet här i Sverige reglerades. Båtsmanshållet utökades och förbättrades; generalmönstringar företogs genom kollegiets ledamöter eller andra högre officerare tid efter annan.

FÖR SENT.

Äntligen inför den alltmer hotande utrikespolitiska situationen skred konungen in. I november 1674 befalldes amiralitetskollegiet sammanträda med kammarkollegiet samt deputerade av rikets råd för att överlägga och avge betänkande om orsakerna till den dåliga ställningen och om sättet att avhjälpa bristerna vid amiralitetsverket. Kommissionens arbete vart resultatlöst. I december samma år förstärktes amiralitetskollegiet med flere ledamöter, vilket förväntades skola öka driften. Så tillfördes kollegiet fem nya amiralitetsråd, fyra militärer och en civil,

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Som sjökrigare hade Hans Hansson Clerck fått sin utbildning under den tidens främsta läromästare, holländarna, och under de ryktbara amiralerna Tromp, Brakel och Obdam deltagit i sjöslag mot både engelsmän, spanjorer och turkar. Även på andra sätt hade han visat, att han »uti alla stycken och delar som en experimenterad sjöman väl anstår sig perfectionerat», när han liksom sin fader utsågs till amiralitetsråd med säte och stämma i kollegiet och därmed tillförde detta ett förvisso välbehövt mått av sakkunskap. I kriget mot Danmark bröt Clercks energi bjärt av mot den håglösa anda, som besjälade de flesta av hans kolleger i den hopplösa kampen. När D. K. Ehrenstrahl målade detta porträtt av honom, var han sedan länge landshövding i Kalmar.

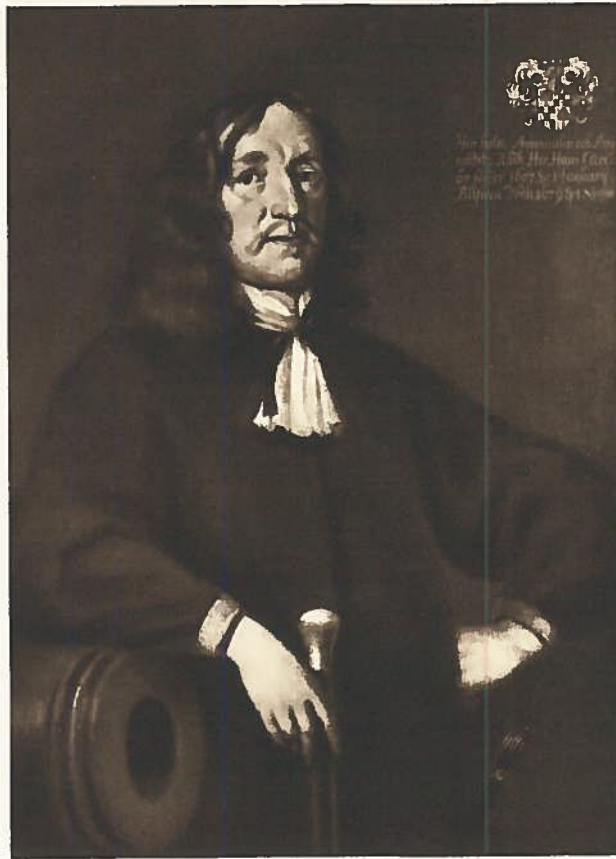

Hans Clerck. Oljemålning av D. K. Ehrenstrahl 1680. Kungl. Sjökrigsskolan, Stockholm.

nämligen amiralerna Klas Ugglå och Hans Vilhelmsson Clerck, amirallöjtnanterna Johan Bår och Hans Hansson Clerck samt amiralitetssekreteraren Gudmund Ehrencrantz.

Trots denna utökning av ledamotskretsen med dugliga fackmän kunde dock på så kort tid, som stod till buds, och med så knappa medel, som bestodos, flottan icke sättas i behörigt skick. I kammarens ledande kraft, riksrådet Lorentz Creutz, hade kollegiet också fått en skoningslös kritiker, som förstod att påverka den unge konungen i avog riktning. Flera onådiga skrivelser följde. Det tycktes konungen vara ett dåligt resultat av så många års arbete, att nu allt tycktes behöva »köpas och lagas», och det sades rent ut, att om icke »våre arbetare mera i andras och privata sysslor och ärender än till vår och kronans fördel blivit brukade», hade flottan kunnat vara i god beredskap. Utrustningen drog ut på tiden, varemot inga kungliga bannbrev hjälpte. Mellan amiralitets- och kammarkollegierna vart också dispyterna allt bittrare, ja, det gick så långt, att amiralitetskommissarien vägrade i tjänsten besöka kammaren på grund av den dåliga behandling han där blivit utsatt för, enkannerligen från Creutz' sida. Den som mest och med framgång fick föra amiralitetets talan såväl i kammaren som inför konungen, blev den »fritalige» amiral Ugglå, vilken kunde ge svar på tal och mer än en gång lyckades bringa själve Creutz ur fattningen.

Hans Vilhelmsson Clerck utövade i skilda egenskaper, slutligen som holmamiral och amiralitetsråd, en långvarig och mångsidig verksamhet i örlogsflottans tjänst. Efter den misslyckade expeditionen 1675 anklagades även Clerck inför kommissarialrätten, men K. G. Wrangel, på vilkens flaggskepp han 1658 deltagit i slaget i Öresund, fritog honom för ansvar, och han blev ej heller fälld. — En okänd konstnär har målat detta porträtt av honom. Sjöofficerssällskapet, Stockholm.

KRIGET 1675—79. KOLLEGIET I MOTVIND OCH PÅ AVSKRIVNING.

I ett avseende vann amiralitetskollegiet under det olyckliga året 1675 till och med en avgjord framgång, och det var i den segslitna jurisdiktionsfrågan. Utnämningen i maj av två assessorer i amiralitetsrätten, stod i samband med en kunglig resolution, enligt vilken alla mål, både civila och kriminella, vilka rörde sjöfolket, skulle sortera under amiralitetets jurisdiktion, så att alltid militärpersoner, när de vistades »uti vår och kronones tjänst», skulle lagsökas vid amiralitetsrätten, medan borgare eller andra, som tillfogade amiralitetets underlydande någon orätt, skulle svara inför kämnärskammare och rådstuga.

Den katastrof, som drabbade flottan, när denna äntligen i oktober 1675 gick till sjöss, torde väl få tillskrivas såväl högsta ledningens svaghet och folkets klåna utbildning, som fartygens i vissa avseenden dåliga utrustning och »Guds väderlek», vilken sistnämnda av amiralitetskollegiet

Lorentz Creutz var som förvaltningsman en kapacitet av rang och »en man af bepröfvad rättskaffenhet och lefvande nit». 1676 blev han fastän varken militär eller sjöman generalamiral och mötte i denna egenskap amiral Tromp med den förenade danska och holländska flottan utanför Öland i det olyckliga slaget den 1 juni 1676, där han genom en oförlåtlig manöver lät sitt skepp Kronan kantra och springa i luften, varvid han själv och 800 man av besättningen satte livet till. — Samtida oljemålning. Privat ägo.

den andra, med de stridbara amiralerna Ugglå och Hans Hansson Clerck i främsta stridslinjen. Till sin hjälp i medelsförvaltningen fick Creutz den utanför striderna stående f. d. kamreren i krigskollegiet Erik Ehrenskiöld, som i mars 1676 placerades som överkommissarie vid amiralitetet. Utrustningen av flottan blev också detta år bättre än året förut, och den kom i tid ut. Omsider utnämndes Creutz, som var alldeles utan sjömannainsikter, till högste befälhavare för flottan och gick till sjöss — med känt resultat, det olycksaliga slaget vid Ölands södra udde, då såväl överbefälhavaren Creutz som amiralen Klas Ugglå omkom. För amiralitetet utgjorde särskilt Klas Ugglå död en mycket kännbar förlust. Liksom föregående år följdes misslyckandet till sjöss av vidlyftiga rannsakingar och rättegångar. Amiral Bär blev ett av offren.

Under året 1676 avgingo icke mindre än fyra av amiralitetskollegiets ledamöter, tre genom döden (Stiernskiöld, Creutz och Ugglå) och en genom entledigande (Bär). I stället tillkommo som amiralitetsråd amirallöjtnant Gustav Horn, amiralen Hans Wachtmeister, riksrådet och överståthållaren Klas Rålamb, som tog avsked redan följande år, samt amirallöjtnant Erik Siöblad.

Även för sjökampanjen 1677 anförtrorde konungen utrustningen av flottan och dispositionen över dess medel åt en man utanför vapnet, rikskammarrådet Göran Gyllenstierna, i janu-

framhölls såsom den mest utslagsgivande orsaken. Ansvaret kom i första hand att utkrävas av överbefälhavaren, riksamiral Stenbock, som omsider i maj 1676 av den särskilt tillsatta kommissorialrätten dömdes inkapabel att vidare förvalta riksamiralsämbetet. Först i november året därpå (1677) rehabiliterades han, sedan ett skadestånd på 100,000 dlr blivit erlagt. Däremot rann rättegången mot amiralitetskollegiet i gemen, anhängiggjord inför samma rätt, ut i sanden efter anklagelser och försvar i mycket skarpa ordalag. Förtrytelsen i kollegiet var utomordentligt stark, och försvaret fördes ingalunda i försagdhetens tecken.

Det är emellertid tydligt, att redan det första krigsårets erfarenheter starkt rubbat konungens och fleres i hans omgivning tilltro till det kollegiala systemet över huvud taget. Amiralitetskollegiet stod efter det som förevarit icke i hög kurs. En stor förödmjukelse innebar det givetvis, efter de kontroverser som förlupit, att utrustningen av flottan för kampanjen 1676 anförtröddes just kollegiets antagonist i kamreren riksrådet Creutz, som i december 1675 utnämndes till jämväl amiral och amiralitetsråd. Det blev ett samarbete rikt på slitningar och svåra sammanstötningar mellan den nye amiralen å ena sidan och ett enigt amiralitet å

Ett "bannebrev" från Karl XI

till Amiralitetskollegiet, avfärdat från Uppsala
den 8 september 1675 och anlänt till Stock-
holm samma dag "sent om aftonen".

Faksimil i originalets storlek. Riksarkivet.

THE AMIRALTY COLLEGE OF SWEDEN

Utsändt med Guds nåde Sverige, Dänck och Wenden Konung, Stockholm d. 8
Septemb. 1675. Till Amiralitetskollegiet i Uppsala. Högst Herrarna
Herrn Carlsson och Wenden, Herrn till Högen, Herrn Över Ingenjörerna
och Wenden, så och Pålitz Öfverste och Herrn Holten, Herrn till
Högen, Herrn etc.

Wår sijnligt ynnest och nådige beordring med Guds nådige. I denna
Eder, Tio, etc. Amiralitetskollegiet och sampt. Amiralitets Råd.
Högst Herrarna, som det oss nödtillkommer till sijnligt, att på Eder så nådige
lådige giorde Hittid, om wår Högst lådige utlogg, sedan wij så lådige
der på wår Högst lådige, som ingen eller följande, och att den wår beordring
som emot Högst lådige förtaget sijnligt utlogg. Derför efter wij se ut
wårder på det sijnligt, så lådige Herrn till Högen, till det för wår Högst
Högst lådige, som lådige sijnligt, och lådige för oss och Högst lådige
och nådige [nådige] Högst, att lådige förtaget sijnligt utlogg, sedan wij så lådige
Högst, som lådige om wår i sijnligt, lådige lådige lådige lådige lådige
än wårder lådige så lådige. Att den lådige lådige lådige lådige lådige
och sijnligt resolution lådige lådige, att i sijnligt lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige, som lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
och det till at det som wår Högst lådige lådige lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
27 eller så lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
wårder lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige
lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige lådige

CAROLUS

V. W. W. W. W. W.

TILL AMMIRALITETS COLLEGIET OM FLOTTANS UTLÖPANDE.

Carl medh Gudz nåde Sweries, Giötes och Wendes Konung, Storfurste till Finland, hertig utj Skåne, Estlandh, Lijfland, Carelen, Bremen, Stettin, Pommern, Casuben och Wenden, furste till Rügen, herre öfwer Ingermanland och Wissmar; Så och Pfaltz Grefwe wed Rein, Beijern, till Gülich, Clewe och Bergen hertig etc.

Wår synnerl. ynnest och nådige benegenhet med Gudh alzmechtig. I kunnen Eder, Troo Mån, etc. Ammiral, Ammiraler och samptel. Ammiralitets Råd, lätteligen föreställa huru det oss måste gå till sinnes, att på Edre så mångfaldige gjorde lijfften, om wår flottas forderlige utlopp, sedan wij så lange der på wäntat hafwa, ännu ingen effect föllier, och altså alle wåre desseigner, som emot fienden borde företagas, sättias tilbakas. Derföre efter wij see att wärket på det sättet, så lange lærer traineras, till des för sena åhrs tiden, flottan icke kan lengre hålla siön, och både för oss och hela nationen indigne och nässlig [neslig] hålla, att icke töras wåga oss uth emot dhe 20 fientelige skeppen, som talas om wara i siön, fast wij icke kunna komma starkare åstadh, än medh äfwen så många. Altså wele wij Eder her medh wår nådige willie och sidsta resolution tilkennagifwa, att I utan regard på noget annat eller den ringaste tidsspillo, dee skeppen som reda i Dalarön liggia medh folk besättia, och der till af dhe som wed Stockholm än äro igenom warpan[de] och bouccerande, der winden icke wille foga, så många dijt oparbete låta, att I medh 27 eller så många möjligit är, Eder kunna begifwa i Guds namn till siös, kunnandes i medler tijdh dhe andra som dhe hinna efter till Eder stöta, och I nyttia tiden att combattera fienden, förr än han af mehra secours blifwer förstärckat och soufficant giort Eder victoriam att disputeras. Wij förwente nu af Eder her emot ingen invendning eller remonstration, utan wele oss uthi öfwormorgon, till Dalarön begifwa till att see hwem den sidste lerer wara denne wår nådige willie att efterlefwa. Hwar medh wij befalle Eder Gudh Alzmechtig synnerl. nådeligen. Datum Ubsala d. 8 September A:o 1675.

CAROLUS

/ J. Rehnschiöld.

Handwritten notes at the top left of the page, including a date "1798" and some illegible text.

Handwritten text in the upper section of the page, starting with "Dit is een..." and continuing with several lines of cursive script.

Main body of handwritten text in the lower section of the page, consisting of approximately 15 lines of cursive script.

Main body of handwritten text in the upper section of the page, consisting of approximately 15 lines of cursive script.

Large handwritten word "CAROLUS" in the middle of the page.

Handwritten signature or name at the bottom right of the page.

Till vänster: Gustav Horn var son till amiralgeneralen Henrik Horn och tjänade som major i 1:a eskadern av 1676 års flotta; året därpå var han vice amiral i faderns flotta. Oljemålning, kopia efter D. K. Ehrenstrahl. Sjökrigsskolan. — Till höger: Överståthållaren Klas Rålamb, en lärd och snillrik man, som bl. a. genom »sitt mod och sin självständighet höjde sig över flertalet av tidevarvets märkligare personligheter», deltog blott i ett års tid i flottans styrelse. Detta porträtt av honom i riksrådsdräkt är målat av D. K. Ehrenstrahl. Privat ägo.

ari (1677) utnämnd till amiralitetsråd. Till närmaste biträde i ekonomiväsendet hade han, liksom Creutz, överkommissarie Ehrenskiöld. Efter det olyckliga sjötåget i juli under befäl av den i april till amiralgeneral utnämnde fältmarskalken Henrik Horns befäl trädde snart också Gyllenstierna tillbaka. Det betydde dock icke ett obesträtt herravälde för amiralitetskollegiet, där nu den till gagnet främste var den trettioåttåriga amiral Hans Hansson Clerck. Makten kom i stället genom konungens särskilda förtroende allt mer att samlas hos amiral Hans Wachtmeister, som fått högsta befälet över den till Kalmarsund förlagda flottan. Allt mer började konungen att i olika angelägenheter vända sig direkt till Wachtmeister med förbigående av kollegiet i Stockholm. Klagan från kollegiets sida häröver båtade till intet. Icke heller nu fick kollegiet hand om utrustningen av flottan för det följande året (1678), utan denna lades i händerna på överkommissarie Ehrenskiöld, som därför fick säte och stämma i kollegiet och skulle disponera över amiralitetsmedlen, ehuru »under kammarkollegiets order och gottfinnande». Det var för amiralitetskollegiet en ännu större förödmjukelse än tidigare att på detta sätt få underordnas systerkollegiet. Även 1679 års utrustning sköttes på samma sätt.

Under åren 1679 och 1680 skedde en stark reduktion av amiralitetskollegiets ledamöter, som ytterligare minskade ämbetsverkets inflytande. Holmamiral Hans Vilhelmsson Clerck avled i november 1679, amirallöjtnant Gustav Horn och amiralitetsrådet Gudmund Ehrencrantz avskedades med utgången av samma år och i januari 1680 utnämndes amiral Hans Hansson Clerck till landshövding i Västerbotten. Den gamle riksamiralen Stenbock bevisade väl stundom kollegiets sammanträden, sedan han åter från i mars 1680 börjat fungera i sitt ämbete,

Göran Gyllenstierna. Hans gästspel i amiralitetet blev mycket kortvarigt. — Gouache av okänd konstnär. Privat ägo.

Riga. För dessa utgifter svarade kammarkollegiet. Angående den högsta militära ledningen av flottan, »direktionen av huvudverket och vad därav dependerar», hette det åter, att denna visserligen skulle tillkomma riksamiralen, men samtidigt tillkännagavs, »att amiralen och amiralitetsrådet Wachtmeister uti bemälte riksamirals absens frånvaro förestår hela verket och vad därvid så i en som annan måtto kan vara att observera och iakttaga». Det kunde förutsättas, att denna »absens» skulle bli konstant, då samtidigt kollegiet befalldes flytta ned till Kalmar med kansli och kammarsaker och installera sig i slottet där, varmed dock dröjde ännu en tid.

Vid sidan av amiralgenerallöjtnanten synes sålunda amiralitetskollegiet som sådant fått mycket litet att säga till om. Även kammarkollegiet fick snart träda tillbaka till förmån för denne konungens allt mäktigare förtroendemän. I mars 1681 gavs amiralgenerallöjtnanten fri disposition över samtliga »amiralitetsmedel och de räntor och inkomster, som därtill anslagna och förordnade äro, evad namn de hava kunna». I verkligheten var Wachtmeister från denna tid den inom flottan allena bestämmande och utnämndes i september 1681 till amiralgeneral, en titel som, enligt konungen, i utlandet alltid var förknippad med överkommandot.

STYRELSEN PÅ SKEPPSHOLMEN I STOCKHOLM.

Under så gott som hela tiden fram till 1680 behöll bland flottans mera konstanta förläggningssorter Stockholm sin dominerande plats. Ännu 1680, då uppskov beviljades med kollegiets avflyttning till Kalmar, var det ingalunda säkert, att det nyanlagda Karlskrona skulle, så som skedde, övertaga rollen av rikets främsta örlogshamn.

I Stockholm undergick den stationära styrelsen inga större förändringar. Holmamiralen var sålunda fortfarande chef på Skeppsholmen med lokalt begränsad myndighet och hans när-

Till vänster: Erik Siöblad var en av de många svenska sjökrigare, som utmärkte sig i utländsk tjänst; hans lärodr voro i den engelska flottan. Som befälhavare över Göteborgseskadern besegrades han 1677 och förlorade sitt vackra flaggskepp, *Amarant*, och blev själv för en tid fånge hos danskarna. Som landshövding i Göteborg gjorde han sig sedermera skyldig till förvaltningsbrott, som renderade honom dödsdom; han fick dock nåd. Oljemålning av D. K. Ehrenstrahl. — Till höger: Hans Wachtmeisters namn är oupplösligt förbundet med svenska örlogsflottans nydaning under Karl XI och dess förläggning till Karlskrona. Även han hade en tid gjort tjänst inom den engelska marinen; i början av danska kriget tjänstgjorde han ömsom till sjöss som skeppschef och ömsom till lands som överstelöjtnant vid kavalleriet, men redan 1678 var han den decimerade svenska örlogsflottans energiske och djärve chef. Oljemålning av okänd konstnär. Örlogsmannasällskapet, Karlskrona.

maste man i befälet gårds- eller holmkaptenen, senare med titeln holmmajor. Från 1634 blev dock holmamiralen i kraft av regeringsformen, jämväl ledamot av amiralitetskollegiet och fortfor att så vara ända till tjänsteskitet 1668 för att återinträda vid ledamotsförstärkningen 1674. Naturligtvis har ledamotskapet givit holmamiralen en inflytelsesrikare ställning än tidigare, och instruktionen för Herman Fleming 1648 gav också uttryck för den betydande myndighet, som samlats hos denne chef över arbetena på Skeppsholmen. Ämbetet krävde driftiga, rivande karlar, och bland innehavarna märkas en rad framstående män ur släkterna Bielkenstierna, Fleming och Clerck.

Officer av högre karaktär var även tygmästaren — titeln förekommer på flottans stat sedan 1650 —, ehuru befattningen ej bands vid någon bestämd grad. De båda senare innehavarna voro vid tillträdet majorer och avancerade till amirallöjtnanter. Av helt underordnad art var åter ekipagemästarsysslan, som ända fram till 1680 bekläddes av skrivare. Tidvis fanns ingen ekipagemästare på stat utan lades hans arbete, som bestod i tillsyn över en del av fartygsutredningen i land, på den ene eller den andre befattningshavaren enligt holmamiralens bestämmande.

För redogörarna på Skeppsholmen fanns väl ännu icke ett fullt utbildat kontorssystem, men början var gjord redan i och med att de främsta holmsskrivarna på 1630-talet erhållit instruk-

tioner och sedan på 1660-talet fått titel av bokhållare och så skilt sig från de underordnade skrivarna.

I skeppsbyggmästarens ställning skedde ingen ändring. Han tillhörde fortfarande hantverkarklassen (grupp timmermän) och har sorterat under holmamiralen men representerade med en viss självständighet sitt yrke inför kollegiet.

AMIRALITETEN I GÖTEBORG.

Bland de andra förlägningsplatserna av vikt torde i första rummet Göteborg här böra uppmärksammas.

Egentligen kom staden först under kriget med Danmark 1643—45 att få betydelse som stödjepunkt för flottan. Över den eskader, som då förlades dit (från 1645) och snart föranledde anläggande av varv, fördes befälet av holländaren amiral Martin Thijssen Anckarhielm, som gått i svensk tjänst, med en major (Daniel Jönsson) som närmaste man, vilken särskilt ålades att ha tillsyn över utrustningen. Ehuru eskadern efter krigets slut reducerades, behöll likväl amiral Anckarhielm befälet till sin död 1657 och efterträddes senare under då pågående krig av amiral Henrik Gerdtsen Siöhielm (1657—60), ävenledes holländare av födsel, med amiral Anckarhielms son kaptenen, sedan majoren Adrian Anckarhielm (1657—59) som varvschef. Under Karl XI:s förmyndarstyrelse, då under flere år ovannämnde Daniel Jönsson, adlad Strussflycht och avancerad till amirallöjtnant, förestod flottan i Göteborg, decimerades fartygsbeståndet, men fortsattes det, såsom i annat sammanhang omtalats, först under året 1654 begynte skeppsbyggeriet snarast i ökad omfattning under ledning av den från England inflyttade Francis Sheldon d. ä., verksam i Göteborg under åren 1659—66. Icke förr än med kriget 1675 förstärktes flottan där åter och erhöll som chef majoren, sedan amirallöjtnanten Erik Siöblad med major Fredrik Rotkirch närmast i befälet. Båda gingo tid efter annan till sjöss, och i synnerhet den förres tjänstgöring på platsen vart mycket sporadisk. Från 1678, sedan Siöblad förflyttats till flottan i Kalmarsund, kom riksamiral Gustav Otto Stenbock till Göteborg och stannade där för att leda försvaret mot Norge. Han räknades då tydligen också som högste chef för Göteborgseskadern med Rotkirch som platsbefälhavare. Flottan fann han vid sin ditkomst vara mycket »av sig kommen». Efter krigets slut blev Rotkirch chef för den då igen reducerade eskadern.

Inom den civila förvaltningen, ofullständigt känd på grund av de bevarade aktstyckenas bristfällighet, framträder byggningsskrivaren Börje Hammar, som under en ovanligt lång tid (1645—85) betroddes med uppdrag av växlande omfång och art. Det kan konstateras, att åtminstone under sista danska kriget 1675—79 också civilstaten blev ansenligt utökad. Där voro då anställda en kommissarie och assessor, en proviantmästare, en fiskal, en byggningsskrivare (Hammar) och en artilleriskrivare.

SJÖVAPNETS BEMANNING UNDER STORMAKTSTIDEN FRAM TILL 1679

Såsom av det föregående har framgått, led flottans personalorganisation under de första Vasakonungarna av åtskilliga brister, främst avsaknad av fasta former. Befälet anställdes och manskapet utskrevs blott för ett förestående sjötåg. I och med att riksamiralsämbetet inrättades och riksamiralen på Gustav II Adolfs tid framträdde som sjövapnets verkliga målsman, vidtogos flera förbättringar, syftande mot fasta befäls-, underbefäls- och manskapskadrar. Genom att manskapet sammanfördes till regementen och kompanier, vilka förbandsvis bildade besättningar till taktiska skeppsförband, uppstod bättre reda och sammanhållning.

FASTA BEFÄLSGRADER INFÖRAS UNDER 1600-TALET.

I ett föregående kapitel, vari flottans styrelse skildras, omnämnes även *riksamiralen* och hans ämbete, ur vilket först amiralitetet och senare amiralitetskollegium utvecklades. Riksamiralen var givetvis den främste av amiralerna, han förde befälet över en utgående huvudflotta och gav över huvud taget sin personliga prägel åt sjövapnet — icke alltid till dess båtnad. Men varken hans titel, riksamiral, eller holmamiralens betecknade någon viss grad, utan fastmer en befattning. Från 1615 kan man spåra en fast officerskår vid flottan.

År 1620 tillkom en ny amiralsbefattning, *viceamiralen*, vars förste innehavare var den berömde Klas Larsson Fleming. Hans ställning inom förvaltningen var obestämd, men genom sin duglighet kom han att i själva verket tjänstgöra som riksamiralens närmaste man. Även viceamiralen deltog i sjöexpeditionerna, vanligen såsom chef för en av flottans eskadrar. Samma år började man även benämna de på utgående flotta, för sjötåget tillfälligt förordnade amiralerna *viceamiraler* i stället för tidigare underamiral.

Mot slutet av 1620-talet infördes en flaggmansgrad, benämnd *major*. Majorernas antal var i regel tre, en som medhjälpare åt chefen för vart och ett av de tre skeppsregementena, men i krigstid ökades antalet genom tillfälligt förordnande allt efter behovet till sjöss. Majoren tjänstgjorde då, i egenskap av yngste flaggman, såsom chef för en flottas tredje division eller understundom såsom fartygschef under någon viktigare expedition.

Vid genomförandet av 1634 års regeringsform fastställdes amiralsgraderna till *amiral* och *amirallöjtnant*. Av de fyra i stat upptagna amiralerna tjänstgjorde de två förnämsta i egen-

Ett par små glimtar av två öden ur flottans rullor från karolinsk tid: två epitafier över två kronans trotjänare. Till vänster minnestavlan i Kalmar domkyrka över »Förlorad Kongl. Maj:t Troo Tienare och Holm Major vid Ammiralitetet, edle och Manhaftige Anders Homman, född A. 1622, död 1685», som var en av de fyra räddade officerarna från det förolyckade skeppet Svärdet i slaget vid Öland den 1 juni 1676. När han — befördrad till major, dåtidens konteramiral — avled, skrev amiralitetskollegium: »Eders K. Maj:t har genom bemälte majors frånfälle mist en av de berömligaste och skickligaste officerarna». — Till höger en liknande minnestavla över »Kongl. Maj:tz Wår Aldranddige Konungs Troo Tienare och Kommendeur widh Kongl. Ammiralitetet Edel och Manhaftig Magnus Svensson», född samma år som Homman och död 1691. Hedvig Eleonora kyrka, Stockholm.

skap av amiralitetsråd i överstyrelsen, under det att de andra två inkallades vid behov för tjänstgöring till sjöss eller i land. Vid sjötjänstgöring tilldelades en amiral aldrig lägre befäl än såsom eskaderchef.

Då graden amirallöjtnant infördes, avskaffades samtidigt benämningen viceamiral. Antalet fasta amirallöjtnanter var i regel tre i likhet med antalet skeppsregementen, för vilka de tjänstgjorde som chefer. I krigstid tillgodosågs det ökade behovet av amirallöjtnanter genom tillfälligt förordnande av lämpliga personer. Till sjöss tjänstgjorde amirallöjtnanterna som eskader- eller divisionschefer.

Flaggmännen, d. v. s. amiraler, amirallöjtnanter och majorer, utnämndes av Kungl. Maj:t. I de flesta fall befordrades de från närmast lägre tjänstegrad, men stundom togos de från andra yrken, framför allt hären. En amiral hade emellertid tjänat sig upp genom alla graderna från bösseskytt och två amirallöjtnanter från båtsmän.

För att förmedla det stora avståndet mellan den lägsta flaggmansgraden, majoren, och den därpå följande kaptensgraden inrättades år 1674 en ny grad, nämligen *kommendören*.

Kommendörerna tjänstgjorde dels såsom chefer på de största skeppen, dels såsom stabschefer hos eskadercheferna. De utnämndes av amiralitetskollegium, märkligt nog efter ansökan, och togos så gott som uteslutande från kaptensgraden.

Kaptenen innehade fortfarande den kanske viktigaste graden bland befälspersonerna, ty på hans skicklighet som sjöman och tapperhet som krigare berodde väsentligt bataljens utgång. År 1615 anställdes ett antal kaptener och löjtnanter på fast stat. Vid sidan av dessa fasta kaptener antogs liksom tidigare medelst kontrakt det antal, som motsvarade fartygsrustningarnas behov.

Kaptenerna förordnades i periodens början av konungen, men efter amiralitetskollegiets in-

sjökadettkår, där unga adelsmän skulle utbildas i sjömansyrket, så att de kunde antagas till kaptener.

Kaptenerna tjänstgjorde ombord som chefer på skeppen eller som befälhavare över ett av mindre fartyg sammansatt förband. En kapten ingick även i högste befälhavarens och de högre förbandschefernas staber.

På fast stat funnos även några specialutbildade kaptener, nämligen de s. k. *artilleri- och fyrverkarkaptenerna*. De förra hade hand om fartygens bestyckning samt den tidens artilleripersonal, nämligen konstaplar och bösseskyttar. Fyrverkarkaptenen var uppsatt i stat på 1660- och 1670-talen; han hade tillsyn över tillverkningen av fyrverk, d. v. s. fyrcylindrar och stormkransar, ävensom över granattillverkning m. m.

Löjtnanterna voro till antalet ungefär lika många som kaptenerna. Redan under 1500-talet fanns benämningen löjtnant, men först på 1620-talet framträder den som beteckningen för en viss militär grad. Titulaturen var emellertid ganska svävande, och stundom benämndes de överlöjtnanter till åtskillnad från underlöjtnanterna. Löjtnanterna utnämndes av riksamiralen, och efter amiralitetskollegiets bildande, av detta ämbetsverk.

Till århundradets mitt rekryterades löjtnantsgraden genom befordran av underofficerare, men därefter från underlöjtnantsgraden. Andra rekryteringskällor anlätades emellertid också, särskilt i krigstid, då det stora behovet av befäl framtvang extra åtgärder. Vanligen anställde man då kofferdiskeppare som löjtnanter. Även löjtnanter rekryterades från utlandet, främst från Holland och från år 1658 från England.

Löjtnanterna tjänstgjorde till sjöss som chefer på flottans lätta fartyg, såsom små skepp, pinasser och bojorter. Dessutom kommenderades vanligen en eller ett par löjtnanter som tjänstgörande officerare på de större skeppen. Då fartygen voro upplagda vid skeppsgården, fördelades en löjtnant till varje skepp som kaptenens biträde vid tillsynen av detsamma.

Liksom fallet var med kaptenerna, funnos tidvis vissa specialutbildade löjtnanter. Sålunda funnos åren 1641—80 två till fyra artillerilöjtnanter och åren 1656—60 en fyrverkarlöjtnant.

Underlöjtnanterna uppfördes i riksstaten första gången år 1650. Deras antal växlade med krig och fred.

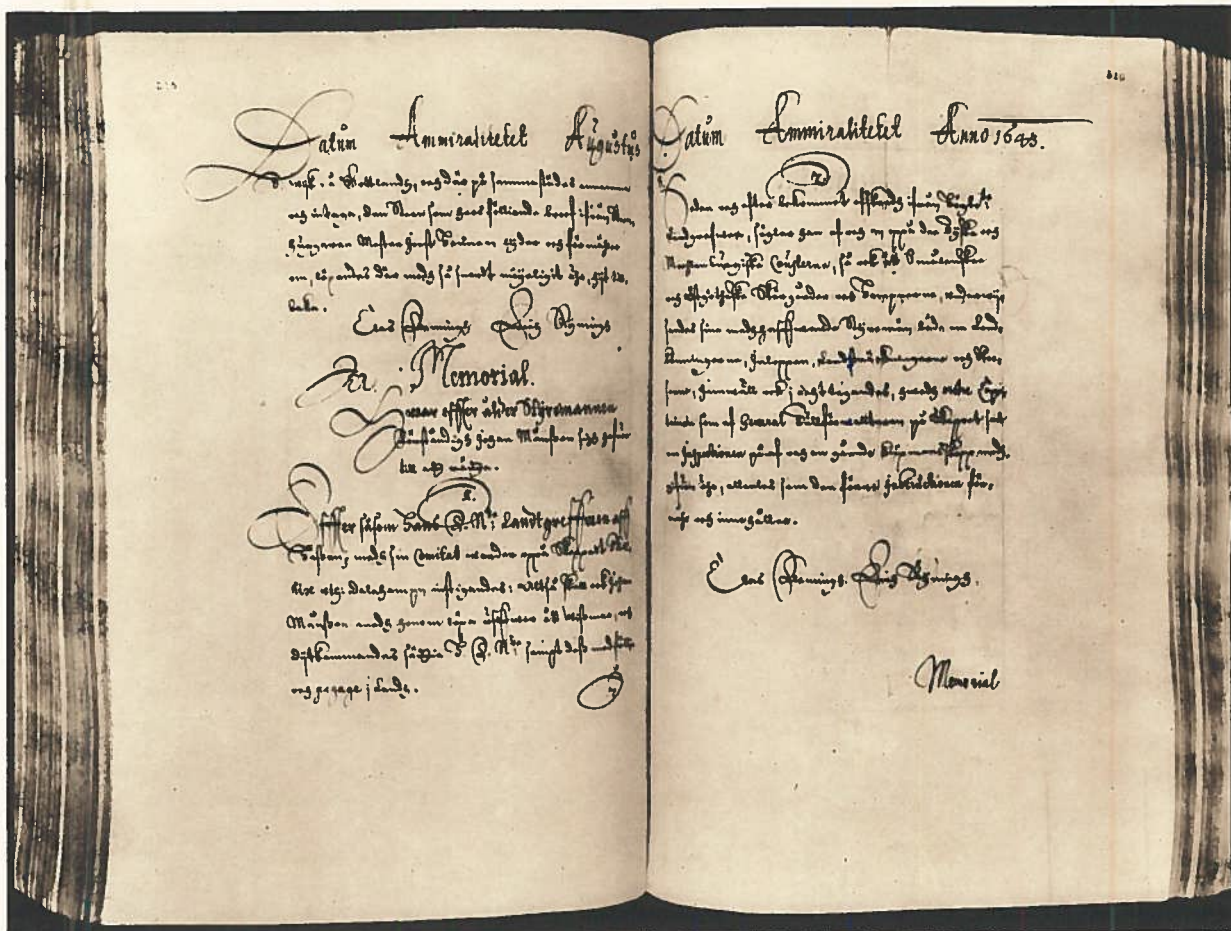
Flertalet underlöjtnanter voro befordrade underofficerare. Till en början slog detta rekryteringssystem mindre väl ut på grund av den dåvarande underofficerskårens bristande kunskaper. För att råda bot på detta förordnade amiralitetskollegium år 1665, att ingen skall härefter antagas till löjtnant, utan han tillföre varit en god skeppare eller ock förvärvat den förfarenhet i allting, som en ordinarie skeppare bör veta om upptackling och utredning, varuti han ock först skall bliva examinerad här vid amiralitetet. Man införde därefter det bruket att låta underofficerare göra underlöjtnantstjänst på prov ett år, innan de befordrades.

I krigstid ökades underlöjtnantsgraden genom anställning av kofferdiskeppare.

Underlöjtnanterna tjänstgjorde till ett antal av två eller tre på varje rustat skepp.

Fänrik var benämningen på en slags adjutant hos amiralerna. Det i stat upptagna antalet fänrikar utgjorde endast tre eller fyra, tills fänriksgraden eller fänrikstiteln år 1651 avskaffades och ersattes med underlöjtnanter.

År 1644 antogos 15 s. k. *adelsbussar* vid flottan. Adelsbussarna, vilka ingalunda i övertäligande grad voro adelsmän, torde hava varit ett slags sjökadetter, som utbildades huvudsakli-

I Amiralitetets registratur för år 1643 läser man på detta uppslag texten till följande »Memorial», avseende den nyttnämnde älderstyrmannen Johan Månsson: »Hwar effter älder Styremannen förståndigh Johan Månsson sigh hafuer till att rätta. Effter såsom Hans F. N:de Landtgresswen aff Hessen medh sin Comitatus warder oppd Skeppet Phoenix uthi Dalahamn instigandes: Alltså skall ock Johan Månsson medh honom löpa öffwer ått Wissmar, och dijkkommandes sätta H. F. N:de samt dess medföllie och pagage i Landh. — Sedan och efter bekommet afskeedh ifrån Högbe:te Landgreswen, säglar han af och an oppd dee Tyske och Mechlenburgiske Cousterne, så ock ått Smdlendskee och östgötheske Skärgårder och Hampnerne, underwijsandes sina medhhaswande Styremän både om Landkänningerne, Inloppen, Landsträckningerne och Kooserne, jemwäll ock iachttagandes, hwadh ordre Capitainen som af General Tullförwallteren på skeppet satt om Inspectionen på af och an gdende Kiöpmansskepp, medhgifuen ähr, aldeeles som den förra Instructionen förmåhr och innehåller. Clas Flemingh. Erich Ryningh.»

gen på de fartyg, vilka av en eller annan anledning företogo långresor till främmande länder. De hade ungefär samma rang som en fänrik. Adelsbussarna avskaffades samtidigt med fänriksgradens indragning. Då funnos åtta adelsbussar, varav blott en var adelsman.

Ordet »adelsbuss» härstammar från det holländska ordet »adelborst», som betecknar kadett. Adelsbuss-institutionen var helt kopierad efter holländskt mönster.

De i örlogsflottan anställda utländska sjöofficerarna gjorde i flera avseenden utomordentlig nytta, och särskilt holländarna kommo att sätta sin prägel på svenska flottan i olika hänseenden: taktik, fartygsbygge, organisation och sjömilitär uppfattning över huvud taget. Någon särskild utbildning av det svenska befälet bestods nämligen icke, varför yrkeskunskaperna måste inhämtas så gott sig göra lät under den praktiska tjänsten ombord och framför allt under krig. I fredstid rustades endast ett fåtal fartyg och därunder sjönk örlogsflottans standard i betänkelig grad. För att underhålla och förkovra befälets yrkeskunskaper beviljades de

yngre officerarna understundom utrikes tjänstledighet. Härunder fingo de behålla lönen men måste förbinda sig att omedelbart återvända till Sverige, därest landet råkade i krig. Särskilt under drottning Kristinas tid tjänstgjorde ett flertal svenska sjöofficerare i den holländska örlogsflottan. Den sedermera så berömde amiralen och sjöhjälten Karl Gustav Wrangel tillbragte såsom ung man ett helt år i Holland för att bl. a. sätta sig in i sjöväsendet. Det är emellertid tvivelaktigt, om han därunder även tjänstgjorde i holländska flottan.

Här nedan följer (efter Unger) en sammanfattning av officersgraderna inom flottan under tiden 1522—1679.

Överste amiral 1564—1602; *riksamiral* 1602—79.

Riksviceamiral 1610—14; 1653—57.

Amiralgeneral 1677; överamiral 1678—79; *Amiralgenerallöjtnant* 1679.

Amiral 1522—1679.

Underamiral 1541—1619; viceamiral 1628—34; *amirallöjtnant* 1634—79.

Major 1628—79.

Kommendör 1674—79.

Hövitsman 1522—97; *kaptän* 1597—1679.

Löjtnant 1563—1650; *överlöjtnant* 1650—79.

Underlöjtnant 1650—79.

SKEPPARE, STYRMÄN OCH KONSTAPLAR, YRKESGRENAR SOM STÅTT SIG GENOM TIDERNÄ.

Vid 1600-talets början var underofficerskåren till skillnad från officerskåren i stort sett redan färdigorganiserad, och några större förändringar inträdde icke under detta århundrade.

Underofficerarna befordrades vanligen ur manskapets led av holmamiralen eller av den flaggman, till vars regemente de hörde. På 1670-talet stadgades emellertid, att amiralitetskollegium skulle antaga underofficerarna, och snart blev det bruk att icke befordra till underofficerare andra än dem som underkastats examen inför en av amiralerna och av honom blivit godkända. Dugliga yngre underofficerare befordrades ofta till underlöjtnanter eller löjtnanter.

Underofficerskåren innefattade de gamla yrkesgrenarna *skeppare*, *styrmän* och *arklimästare* eller *konstaplar*, som benämningen ändrades till under 1620-talet; även *högbåtsmännen* räknades till underofficerarna. Dessa yrkesgrenar ha bibehållits ända till våra dagar, ehuru med i viss mån ändrade namn.

Skepparstatens olika tjänstegrader voro liksom under föregående tidsperiod *överskeppare* och *underskeppare*, vartill vid århundradets mitt kom *medelskeppare*. Skepparna tjänstgjorde till sjöss som chefer på flottans mindre fartyg samt som underbefäl på skeppen, där de utövade tillsynen över tackling, segel, båtar, ankaren och kablar m. m. liksom ännu i våra dagar. Överskepparen tillsåg såsom uppbördsman skeppet, när det låg upplagt vid skeppsgården. Som uppbördskepparens biträde tjänstgjorde *högbåtsmannen* såväl ombord som i land vid skeppsgården.

Styrmännen hade allt fortfarande hand om skeppens navigering. Ursprungligen fanns det bara en styrmansgrad, men på 1620-talet började man skilja på *överstyrmän*, *medelstyrmän* och *understyrmän* eller *lärstyrmän*. Vanligen voro två styrmän kommenderade på de största skeppen och endast en på de övriga, oräknat lärstyrmännen. Styrmännen antogos bland kust-

befolkningen, i krigstid även från utlandet. För att höja styrmännens yrkesskicklighet bestämdes så småningom, att antagning till lärstyrman skulle ske först sedan den sökande undergått godkänd prövning samt att befordran till högre styrmansgrad skulle föregås av liknande examen.

Styrmännen skulle själva hålla sig med erforderliga navigeringsinstrument, vilka voro högst primitiva, samt sjökort. De hade rätt att mot ersättning lotsa handelsfartyg. En namnkunnig styrman under denna tid var överstyrmannen *Johan Månsson*, som utgav den första seglingsbeskrivningen över Östersjön. År 1643 befordrades han till den nyinrättade platsen som chef för styrmansstaten med titel *ålderstyrman*. Till ålderstyrmannens åligganden hörde bl. a. att omhänderha flottans instrumentförråd på Skeppsholmen och därstädes vårda och justera kompasser, nakterhus, timglas, djuplod m. m.

Mot periodens slut uppgick ålderstyrmannens befattning i ett nyskapat ämbete, dit även en del av amiralitetskollegiets ärenden rörande styrmännen överfördes.

Liksom under föregående period funnos *arklimästare* för artilleriets omhänderhavande. På 1620-talet omorganiserades artilleristaten efter holländskt mönster och uppdelades i två tjänstegrader, benämnda *konstaplar* och *konstapelsmått*.

De yngre konstaplarna erhöilo ofta utrikes tjänstledighet för att i främmande flottor förkovra sig i yrket.

Det var merendels förenat med stora svårigheter att hålla underofficerskåren fulltalig genom rekrytering uteslutande inom landet, och av denna anledning måste man, liksom fallet var beträffande officerarna, fylla det behöfliga antalet från utlandet. Även här vände man sig till en början huvudsakligen till Holland och efter år 1658 till England. I början av 1640-talet anskaffades från Tyskland ett antal styrmän, särskilt sådana som voro förtrogna med de danska farvattnen, enär de ansågos behöfliga för kriget mot Danmark.

I fredstid förekommo endast sporadiska övningsexpeditioner för underofficerarnas utbildning. Den första kända expeditionen i detta syfte företogs år 1643 i Östersjön med pinassen *Fenix* på den då nyutnämnde ålderstyrmannen Johan Månssons initiativ och var blott avsedd för de yngre styrmansgraderna, medelstyrmän och lärstyrmän. Liknande övningsexpeditioner med styrmän företogos åren 1661 och 1670.

UTSKRIVNING, VÄRVNING, BÅTSMANSHÅLL OCH ANDRA SÄTT ATT ANSKAFFA MANSKAP.

I början av 1600-talet kvarstodo från äldre tider de båda rekryteringssätten värvning och utskrivning för anskaffande av manskap till örlogsflottan. Värkning anlätades för att tillförsäkra flottan en kärna av utbildat sjöfolk och företogs ofta även utomlands. Utskrivning var emellertid den huvudsakliga rekryteringsvägen. Formerna för utskrivningsförfarandet voro föga stadgade, men år 1606 hade Karl IX bestämt det procenttal av befolkningen, efter vilket utskrivning skulle ske, nämligen att en karl skulle uttagas för var tionde präst, borgare och besutten bonde. Då förhållandena krävde anspänning av rikets krafter, ökades utskrivningsprocenten utöver de lagstadgade tio. 1611 lät sålunda Karl IX utskriva »alla unga ogifta karlar» vid kusten, på landsbygden samt i städerna vid Kalmarsund.

Manskapet, de »gemena», kallades vanligen båtsmän. Man skilde på två olika kategorier båtsmän, nämligen sådana, som tagit anställning för helt år, och sådana, som förhyrts eller

värvats endast för sommarens sjöexpedition. Det utskrivna sjöfolket tillhörde vanligen den sistnämnda gruppen. Kravet att örlogsflottan måste förses med tillräckligt antal båtsmän, framtvång understundom extra åtgärder, t. ex. pressningsförfarande. År 1614 befalldes sålunda vederbörande ortsmyndigheter att »så många skottmän, evadan de vare kunne, som de överkomme . . . skole låta antasta och antvarda vår amiral, att sättas på skeppen bland båtsmännen». Skottmän kallades på denna tid ett slags landstrykare, som idkade handel utan att erlägga skatt.

Gustav Adolfs strävan att öka flottans inhemska personalbestånd och göra det dugligare föranledde honom att söka förbättra utskrivningsväsendet. Den 1 januari 1618 utfärdades, i samband med utskrivning på Åland, i detta syfte den första utskrivningsförordningen beträffande båtsmän. Utskrivningsförrättningen skulle ske inför en nämnd, sammansatt av vederbörande lagman, häradshövding, häradsnämnd, fogde och präst. Sedan i mantalslängden upptagna förutvarande båtsmän uttagits, skulle alla män mellan 15 och 60 år utom sjuka, lösdrivare o. dyl. indelas i rotar, skatte- och kronobönderna med tio man i varje rote, frälsebönderna med tjugo. Ur varje rote skulle så uttagas en frisk och vapenför karl mellan 18 och 40 år. Vidare föreskrevs, att leden icke som tillförne finge fyllas med »krymplingar och ofärdigt folk». Sådana, som voro behäftade med smittosamma sjukdomar, ävensom ogärningsmän fingo icke uttagas, men lösdrivare utskrevos utan vidare. Strängt förbud gällde för utbyte av karlar och för försök att förändra resultatet av utskrivningen.

Sedan gammalt hade emellertid även städerna i stor utsträckning bidragit med sjöfolk till örlogsflottan. Den första utskrivningsförordningen eller instruktionen rörande utskrivningsförfarandet i städerna tillkom dock först år 1622 och innehöll i stort sett likartade bestämmelser som för landsbygdens utskrivningar. För städerna fastställdes, att en god och till kronans tjänst duglig båtsman skulle uttagas för varje tiotal borgare. Vissa kompletterande föreskrifter tillkommo sedermera 1627 och 1628. Att märka är föreskriften, att de utskrivna skulle med sina familjer och tillhörigheter flytta till Stockholm och för framtiden bliva boende därstädes, en bestämmelse som givetvis bidrog att giva städernas båtsmanshåll en viss stadga och underlättade en snabb mobilisering av folk till skeppsgården.

För städerna voro de upprepade utskrivningarna för mantalets vidmakthållande förenade med åtskilliga svårigheter. Borgerskapet åtog sig därför genom riksdagsbeslut år 1624 att för kronans räkning hålla ett kompani värvat sjöfolk mot att städerna befriades från utskrivning. Ehuru detta åtagande upprepades under följande riksdagar, framställdes åtskilliga klagomål mot städernas sätt att fullgöra sina förpliktelser. På 1634 års riksdag förband sig borgerskapet att alltid hålla sitt båtsmansantal fulltaligt; detta antal uppgick till omkring 1,200, vilket av städerna hölls till år 1644, då det fördubblades. Detta städernas båtsmanshåll kvarstod genom tiderna, ehuru på sistone i form av vakansavgift, ända till dess att båtsmansväsendet avskaffades och ersattes med den allmänna värnplikten.

Samtidigt med utskrivningsväsendets förbättring prövades vid krigsrustningen år 1620 en ny indelningsgrund för manskapet. Detta fördelades nämligen vid mönstringen på Skeppsholmen i fem »amiralskap» om ungefär 320 man, motsvarande den avsedda organisationen av skeppen i lika många »flottor». Härvid eftersträvade man att så vitt möjligt fördela personalen så, att folket från en viss trakt hänfördes till en och samma flotta.

Denna indelning kunde emellertid näppeligen anpassas efter fredsorganisationens krav, och av denna anledning övergick man till samma organisation beträffande flottans personal, som just utprovats beträffande härens. Där hade Sveriges och Finlands landskap eller i vissa fall län allt efter befolkningsantalet militärt inordnats i vissa rekryteringsområden, som motsvarade lantregementena. Genom instruktioner till landshövdingarna i Finland, Åland och Uppland hösten 1623 föreskrev Gustav Adolf, att fyra kompanier båtsmän skulle uppsättas, vardera omfattande 400 man. Av dessa skulle två kompanier upprättas i Finland (Nylands och Åboläns kompanier), ett på Åland (Ålands kompani) och ett i Uppland (Värmdö kompani). Uppsättningen tillgick på så sätt, att varje bonde, som åtog sig att anskaffa och underhålla en båtsman, skulle av kronan kostnadsfritt erhålla ett hemman och för detta befrias från skatter, utskrivning, landshjälp m. m.

Genom denna organisation hade man kommit fram till ett bekvämt och säkert sätt att få folk till flottan, samtidigt som landet befriades från de betungande utskrivningarna. På framställning av amiralitetet lades därför år 1634 alla utmed kusterna belägna socknar under båtsmanshållet med tillämpande av något ändrade principer. För att hålla kontroll och ordning på de uttagna båtsmännen och bösseskyttarna, sammanfördes dessa i s. k. rotar om tio man, vilka förestodos av en rotmästare. Rotarna sammanfördes i kompanier om ungefär 265 man och kompanierna slutligen i regementen.

År 1640 lades den slutliga grunden för båtsmanshållet genom regeringens beslut att utvidga båtsmansdistrikten till att omfatta all bygd inom en mil från sjön.

Genomförandet av denna omfattande och i många avseenden genomgripande organisation tog omkring sex år i anspråk. Vissa jämkningar beträffande de socknar, som skulle ligga under båtsmanshållet, vidtogos sedermera vid flera tillfällen med hänsyn till härens behov av folk, men kompensation erhöles, då kustsocknarna i de erövrade landskapen Gotland, Blekinge, Skåne, Halland och Bohuslän lades under båtsmanshållet. Systemet genombröts visserligen genom att de av drottning Kristina inrättade greve- och friherrskapen erhöles lindring i båtsmanshållet, men med reduktionen skedde en återgång till de gamla principerna.

Vid mitten av 1600-talet genomfördes den organisationsändringen beträffande båtsmanshållet, att båtsmansantalet skulle fördubblas i krigstid. Under trycket av det utbrutna kriget mot Danmark beviljade nämligen borgerskapet på 1644 års riksdag fördubbling av städernas ordinarie båtsmansantal för att örlogsflottan skulle få tillräckligt med folk, under förbehåll, att fördubblingen skulle upphöra efter krigets slut. Härefter blev emellertid fördubblingen en ständigt pålaga i krigstid, som alltid beviljades av borgerskapet. År 1657 utsträcktes densamma att gälla även landsbygdens båtsmanshåll. Amiralitetskollegium lät detta år utan vidare verkställa en fördubbling av båtsmansantalet i Finland, och då försöket utföll bra, anmälde kollegiet till regeringen, att »bönderna hava därvid intet låtit spörja någon synnerlig difficultet». Regeringen följde omedelbart den givna vinken genom att utfärda ett öppet brev till alla, som hörde under båtsmanshållet, att vara beredda att uppsätta fördubblingsbåtsmän, vilka genast skulle hemförlovas ur tjänsten, då krigsfaran var över. Denna regeringens åtgärd stadfästes sedermera genom riksdagsbeslut. Vid Karl XI:s myndighetsförklaring år 1672 bekräftade riksdagen det gamla åtagandet att vid krig fördubbla båtsmansantalet.

De genom båtsmanshållet erhållna båtsmännen indelades efter rekryteringsområdena i tolv kompanier, vilka i sin ordning sammanfördes i tre regementen. Städernas båtsmän ingingo i

vederbörliga ortskompanier med undantag under några år för Stockholm, vars båtsmän på 1670-talet bildade ett självständigt kompani.

Båtsmanshållets allmänna organisation framgår av nedanstående tablå:

Regemente	K o m p a n i	Ung. antal båtsmän		Komp. uppsatt år
		Ordinarie	Fördubbling	
1. Skeppsreg.	<i>Södermanlands kompani</i>	365	650	1641
	<i>Östgöta kompani (med Småland)</i>	320	600	1641
	<i>Ölands kompani (med Kalmar)</i>	300	590	1637
	<i>Gotlands kompani</i>	300	440	1648
	<i>Smålands bösseskyttarkompani</i>	285	500	1635
	<i>Blekinge och Skåne kompani</i>	158	—	1675
2. Skeppsreg.	<i>Roslags kompani</i>	300	600	1640
	<i>Norrlands kompani</i>	600	1200	1638
	<i>Västgöta kompani</i>	300	600	1638
	<i>Uppstädernas bösseskyttarkompani</i>	300	575	1638
	<i>Bohusläns kompani</i>	300	—	1661
	<i>Hallands kompani</i>	280	—	1675
3. Skeppsreg.	<i>Ålands kompani</i>	300	440	1639
	<i>Söderfinlands (Åbo läns) kompani</i>	250	490	1638
	<i>Nylands (Viborgs läns) kompani</i>	225	460	1640
	<i>Norra Finlands (Österbottens) bösseskyttarkompani</i>	200	380	1637
	<i>Österbottens kompani</i>	290	580	1675

De vidtagna åtgärderna för utskrivningsväsendets förbättring och sedermera båtsmanshållets införande voro under krigstid emellertid icke tillräckliga för att bemanna flottan, vars skepp ständigt ökade i antal och storlek. Härtill kom den stora personalåtgången, huvudsakligen genom härjande sjukdomar, varigenom ersättningspersonal erfordrades. Man sökte då fylla behovet genom värvning av båtsmän och bösseskyttar emot månadshyra, företrädesvis sådana som tidigare haft tjänst vid örlogsflottan, ävensom av kofferdibåtsmän. För krigen under 1600-talets senare hälft värvades sålunda årligen omkring 250—300 båtsmän inom landet.

Understundom tillgreps även värvning utomlands. År 1617 måste i brist på svenskt sjöfolk värvas omkring 300 båtsmän från Holland. Värvingar företogs även i Tyskland, ävensom efter brytningen med Holland år 1656 i England. Dessa senare värvningar torde i runt tal ha omfattat 200 å 300 man, varav ett stort antal specialister, särskilt skeppstimmermän.

I detta sammanhang bör även framhållas, att *skeppspojkar* funnos vid flottan under olika perioder. Det är icke känt, när de först började anställas, säkert är emellertid, att ett mindre antal sådana redan funnos på Gustav Vasas tid. Under 1620-talet ökades deras antal väsentligt och steg slutligen till omkring 100. Efter Gustav II Adolfs död synes skeppsgosseinstitutionen hava avskaffats. Emellertid återupplivades den år 1655 genom amiralitetskollegiets beslut att som skeppspojkar vid örlogsflottan inskriva underbefäls- och båtsmans söner, som härför anmälde sig. Försöket slog väl ut, och då fråga var att åter avskaffa skeppspojkarna, satte sig riksamiralen Karl Gustav Wrangel häremot under uttalandet, att man hellre borde antaga flera, »ty av sådana blir med tiden en ståtlig vintervakt och eljest goda sjökarlar».

Någon särskild yrkesutbildning kom i allmänhet icke manskapet till del; den fick inhämtas under den praktiska tjänsten. En stor del av båtsmännen kommo därför alldeles oövade om-

118
Kongl. May:^s
PLACAT,

Angående
The tillförende förlöfwade Båtsmans anta-
gande vthi Chronones tienst igen / vnder
varande Siö-Kriget.

Tryckt i Stockholm hos Niclas Wankijff/
Kongl. Boecktryckare.

N° 103
Kongl. May:^s
PARDON,

Angående
Dhe förtroende och afwekne Båtsmän.

STOCKHOLM,

Tryckt aff Niclas Wankijff Kongl. Boecktr. Åhr 1670.

Svärigheterna att få folk, och i synnerhet välövat folk, till flottan belysas klart av bl. a. de bägge här återgivna kungliga plakaten från 1670-talet. Många båtsmän hade avvikit ur tjänsten; 1670 fann regeringen det lämpligt att genom utfästade av pardon för dem, som godvilligt gävo sig till kända, försöka fylla luckorna. Fem år senare vädjar den unge kungen i ett från Vänersborg utsänt plakat till förut »förlofwade Båtsmän, som ännu kunne ware någorledes friske» att emot sold träda i flottans tjänst för den tid kriget varar. De bägge kungörelsernas text lyder: »Wij Carl med Guds Nåde, etc. Göre witterligt, huruledes Wij äro kombne vthi erfarenheet, dhet een hoop aff Wäre Båtsmän, hafwa på någre åhr bort dht stuckit sig aff wägen ifrån dheras Compagnier, och sigh således til sin tienst icke infunnit, hwarigenom är händt, at sielwe Båtsmans thalet hafwer afftagit och sig förminskat; Och såsom Wij nogsampt see, samt lätteligen kunna tänckia, at samma afwekne Båtsmän framgent derwthinnan läre framherda, icke så myckit af een aversion för dheras Fädernesland, vthan antingen af een Räddhoga och skräck, för dheras För-
mäns och Officerares nepst, för theras begångne brott och förseende, heller ock några andra orsaker. Altså hafwe Wij aff gunst och nåde, och dhen benägenheet Wij drage til alle Wäre trogne Vndersätare, welat dhetta dheras feel och brott tilgifwa och pardonnera, efftersom Wij och härmed, och i dhetta Wårt öpne breffs Krafft, aff gunst och nåde, alla dhem tilgifwa och pardonnera, som allt här til hafwa wekit vthur Landet, och gådt ifrån dheras Båtsmans tienst, allenast dhe medh dhet forderligaste som skee kan, och vthan långt drögsmåhl, sig begifwa in vthi Rijket tillbaka igen. Wij wele och här med Wäre trogne Vndersätare, bem:te afwekne Båtsmäns Slecht och Förwanter hafwa påmint, at dhe bem:te Båtsmän sine Skyldemän och Affkomne om dhenne Wår gunst och nåde, emoot dhem i tijd, wete at kunglöra låta, försäkrandes dhem at dhe wåge trygt och säkert komma tillbaka, och sigh dherpå förldåta, att hwad Wij dem i så måtto tillsagt hafwa, skal emoot dhem obrotsligen hållas. Men dher någon emoot förhoppning wore, som dhenne Wår Pardon och gunstige tilbud, förachtar och försitter, och sigh icke godwilleligen insteller, och sedan kan igenom hwariehanda hendelse och tilfälle komma i Wäre händer, och aff Wäre Officianter och Tienare, ertappas och fast tagas, dhen skall til dhet straff, vthan all nåd wara förfallen, som öfwer slijkt rymmande och mottwilligheet vthi Siö-Articlerne är stadgat och statuerat... Stockholm dhen 12. April. Anno 1670. HEDEWIG ELEONORA.» — »Wij Carl medh GVdz Nåde, etc. Göre witterligt, at såsom Oss är wordet kungjordt, thet många Båtsmän, som tillförenne hafwe warit i Wår och Chronones Tienst, och hwarken för Siukdoms eller annan bräckelighets skull, äre så aff sigh komne, at dhe icke ännu skole kunna göra tienst, lijkwål äre aff andre orsaker, ther ifrå förlofwade, och sigh här och thär vthi Båtsmans Socknerne, nu för tiden vppehålla; Så emådan Oss widh these swäre Krijgzlijder, ligger högh macht vppå, at Wij mdge hafwa godt och wäl öfswadt Folck i Wår Tienst, Wij ock förtroo at ingen aff Wäre trogne Vndersätare, skal wilia draga sigh vndan, at hielpa til Wårt Rijkets, sitt K. Fäderneslandz försvar, allt thet effter hwars och eens ämbne kan wara giörligit them at åstadkoma, särdeles at Wår Skepz-Flotta, må blifwa med sådane Båtsmän besatt, som för detta hafwa warit brukade, och förthensskull mehr än the Nyskreffne äre at lijta på; Hwarföre hafwa Wij för godt funnit, at gifwa Wårt Ammiralitet i befallning, at thet ibland the förlofwade Båtsmän, skal nu vpsökia sådane, som ännu kunne wara någorledes friske och dugelige, jembwål them samme vthi Wår tienst anamma och emoot een wiss Sold, antaga, så länge thetta Krijget til Siös kan påstd... Wennersborg den 22. Decembris Anno 1675. CAROLUS.»

Ett inte närmare känt exempel på en stridsövning till sjöss lämnar ett kopparstick av G. C. Eimmart efter teckning av David Klöcker (Ehrenstrahl) 1673. Det utgör enligt gravyens egen text en »Abbildung av konungens av Sverige låtsade sjöstrid i Mälaren nära Stockholm den 28 juni 1673». Av bilden att döma, var ett mycket stort antal fartyg — alla jakter och mindre fartyg — i elden. Bokstavshänvisningarna ge följande upplysningar: A Sveriges konung med riksamiralen, greve G. O. Stenbock; B vice amiralen, riksrådet Klas Stiernsköld; C vice amiralen Didrik Wrangel med hjälpstyrkor; D motståndarpartiets anförare, riksrådet amiral greve Nils Brahe; E det motsatta partiets viceamiral Hans Clerck; F det motsatta partiets major med vakt- och hjälpstyrkor, Björnram; G jakt, vars krut fattar eld; H två skepp antändas. — Kungliga biblioteket.

bord. Visserligen föreskrev Gustav II Adolf vid olika tillfällen, att de officerare, som förrättade utskrivning av sjöfolk, skulle i samband härmed undervisa och öva de utskrivna i sjömanskap och brukandet av handvapen, men denna utbildning torde i praktiken ha varit av mindre värde. Då flottan var rustad, övades givetvis såväl segel- som kanonexercis; Gustav Adolf förrättade själv inspektion av dylika övningar och tog initiativet till tävlingsskjutning med kanon. Vanligen torde emellertid övningar i fredstid blott ha företagits i samband med förberedelserna till ett beslutat eller befarat krig.

DEN CIVILA PERSONALEN.

Liksom under föregående tidsperiod utgjordes flottans civila personal av sådana befattningshavare, som erfordrades för biträde vid förvaltningen ombord och i land, samt för omhändertagande av sjöläkare, hälsovård och rättsväsende. De bestodo sålunda i stort sett allttjämt av *skrivare, präster, bardskärer, rättsbetjänter* samt *spel*, men därjämte tillkommo ytterligare civila personer, vilka blivit nödvändiga med anledning av sjövapnets utveckling.

Skrivarna hade allttjämt hand om intendenturgöromålen ombord och vid flottans anstalter i land. De fast anställda skrivarna tjänstgjorde i land på olika befattningar, efter vilka de erhöilo sin benämning. Sålunda funnos regements- och kompaniskrivare för personalens rullföreling och avlöning m. m., ävensom proviantskrivare, källarskrivare, varvsskrivare m. fl. för biträde vid förvaltningen och handhavandet av olika uppbörder vid skeppsgårdarna och varven samt i amiralitetskollegium.

En särskilt ansvarsfull skrivarebefattning vid Stockholms skeppsgård bestreds av ekipagemästaren. Denne förde fullständiga liggare över alla inventarier vid skeppsgårdens olika anstalter samt för varje fartyg. Vid rustningen kvitterade fartygschefen fartyget med inventarier hos ekipagemästaren, som vid fartygets avrustning verkställde inventering och till amiralitets-

Åtskilliga voro de officerare inom flottan som för sina förtjänster blevo adlade. Deras vapensköldar äro ofta prydda med nautiska emblem och bilder av skepp eller båtar, med vilka deras meriter ägt samband. Klas Bielkenstierna blev friherre 1652; hans friherrliga vapensköld ses längst till vänster. Tretungade flaggor kröna också kartuschen till kommandören och chefen för hovjaktvarvet Vilhelm Hansson Gyllenskepps adliga vapen (i mitten) med ett större örlogsskepp som enda bild i skölden. Martin Thijssen var en av de icke få utlänningar, som meriterade sig i svensk örlogstjänst och blevo belönade med adelskap; för sina framstående bedrifter till lands och sjöss blev han 1644 adlad med namnet Anckarhielm och fick i skölden bilden av ett av de skepp han anförde i den De Geerska hjälplottan i slaget vid Femern nämnda år. — Även personer av mycket enkel härkomst kunde, uteslutande tack vare sina meriter och sin duglighet, avancera till både höga befälsposter och till adelskap. De tre bilderna här nedan ge belägg här för. Längst till vänster ses Jesper Svensson Strusskjölds vapensköld; han adlades 1654 och började som båtsman 1620. Kofferdiskepparen i Malmö Henning Olsen (född i Norge 1635) utmärkte sig vid försvaret av Malmö 1677 och blev amiralitetsmajor och adelsman — med namnet Anckargrip — på köpet (vapenskölden i mitten). En vacker karriär inom vapnet gjorde också båtsmannen Lars Mattsson, som 1613 avancerade till kapten för ett småfartyg, snart fick större skepp och nya förtroendeuppdrag, 1629 blev chef för Elbings skeppsgård, 1633 blev major, 1647 adlades (med namnet Strusshjelm; skölden till höger) och året därpå blev amirallöjtnant. — Samtliga vapensköldar äro här återgivna efter de målade kopparsköldarna på väggarna i Riddarhusets stora sal.

kollegiet anmälde befintliga brister. År 1680 förvandlades befattningen till en militär sådan, då en major förordnades till ekipagemästare med några underställda skrivare till biträden.

Flottans präster benämndes till år 1621 predikanter men därefter *skeppspräster* eller rätt

och slätt präster. Efter omorganisationen av flottans överstyrelse år 1634 tillsattes en *superintendent* som chef för flottans präster, vilka numera benämndes *amiralitetspredikanter*.

Ordinarie amiralitetspredikanter funnos till ett antal av omkring sex, varav en från Finland till de finska båtsmännens tjänst. De tillsattes av amiralitetskollegium efter vederbörande biskops hörande. Då flottan rustades, förordnades genom superintendentens försorg, då så erfordrades, extra ordinarie predikanter, vanligen till ett antal av en predikant för vart tredje eller fjärde skepp, dock så att varje amiralsskepp försågs med en predikant. De extra ordinarie predikanternas anställning vid flottan upphörde givetvis vid sjötågets avslutande.

Bardskärerna eller *bardberarna*, såsom de även kallades, svarade för den huvudsakliga delen av hälsovården vid örlogsflottan. Bardberarna voro antingen mästare eller gesäller. Vanligen funnos tre ordinarie bardberaremästare, vilka envar hade skyldighet att hålla två gesäller. Då flottan rustades för större sjötåg, var detta antal givetvis icke tillräckligt, varför amiralitetskollegium då brukade överenskomma med bardberare-ämbetet i Stockholm om anskaffande av det erforderliga antalet. Under krig rådde ofta stora svårigheter att erhålla så många bardberaregesäller, som behövdes; år 1679 måste sålunda kollegiet anbefalla, att »de bardberare, som efter vanligheten sticka sig undan, när skeppen skola avgå, skola fasttagas och föras fängsliga till Kalmar och skola deras namn slås på kåken och de göras till infama personer». De flesta bardberarna voro utlänningar.

En särställning bland flottans sanitetspersonal intogs av den s. k. *bråcksnidaren*, vilken befattning tillkom år 1652. Bråcksnidarens huvudsakliga yrke synes hava varit att företaga bukoperationer, enär han hade skyldighet att när någon »blir behäftad med tarmelop eller annan sjukdom, som förmedelst bråcksnideri kureras måste, honom med största flit hela och hjälpa tillrätta igen».

Profosserna voro vid 1600-talets början de huvudsakliga civila rättstjänarna såväl ombord som i land. Mot slutet av Gustav II Adolfs regering hade emellertid rättsväsendet erhållit så fasta former, att profossen ej längre kunde betraktas såsom en lämplig åklagare vid krigsdomstol, varför han år 1631 ersattes av en till krigsrätten vid Stockholms skeppsgård knuten s. k. *holmfiskal*. Några år senare förstärktes krigsrättens civila element genom tillsättandet av en *kommissarie*, ungefär motsvarande den nuvarande auditören, samt slutligen ytterligare genom utnämmandet av *assessorer*, som hade till särskild uppgift att bereda och föredraga målen, men därjämte vara bisittare i rätten.

Såsom åklagare ombord på fartygen torde dock profossen allt fortfarande hava tjänstgjort. Från mitten av 1600-talet kommanderades vanligen en fiskal ombord på flaggskeppet, särskilt då ett stort antal fartyg sammandragits i flotta.

Till biträde hade fiskalen en *gevaldiger*, som från mitten av 1670-talet bar en silverbeslagen käpp till ämbetstecken.

Flottans *spel* förde alltjämt en tynande tillvaro, och det var ytterst svårt att rekrytera det fåtal, som behövdes. Musiklivet stod ej vidare högt. Spelet utgjordes av en eller två pukslagare

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. »En gladlynt och vänlig man» skrev den franske diplomaten Charles Ogier, som på 1630-talet besökte vårt land, om Gustav II Adolfs halvbroder. Till naturen var han också blidare och vekare än fadern, egenskaper, som man gärna vill läsa i dragen på detta vackra porträtt (som är en kopia efter ett samtida original, målat troligen av J. H. Elbfas). Han ägde dock stor fasthet i karaktären, och sina hårda prövningar bar han med en manlig undergivenhet, som främst bottnade i hans varma religiositet.

Karl Karlsson Gyllenhielm. Oljemålning av okänd samtida konstnär. Gripsholm.

SCHOLA
CAPTIVITATIS
ILLVSTRIS ET GENEROSI
CAESARDAM HEROIS,
Pro Patriâ charissimâ, vi & iussu Regis Po-
lonis in archiducum custodia ibidem detenti,
& toto Captivitate tempore, crebris leti-
tarum stuporibus

Ad Svarias sollicitati,
CONTINENS:

I. Dogmatum quorundam Papisticorum
succinctorum
REFUTATIONEM,
II. Psalmorum aliquot cum Davidicorum ex
Ambrosio Labwasser à Germanico in Sveci-
cum idioma translatorum; Tum aliorum
quorundam ex variis S. Scriptura Senten-
tias compositorum

MÉTAPHRASIN:

Ab eodem in carcere adnotatum
Ad Nominis Divini gloriam illustrandam, pro-
prium Fidei Confessionem edendam & verita-
tem Evangelii defendendam:
Sua imprimis & consilio Consistorij Svecicis
publicis iuris factam & impressam:
Nunc vero denovo revisam. Praefatione Auctoris auctam,
emendatam & multis in locis locupletatam, ad delecta-
rium pietum hominum divulgatam.

Holmiae Typis HENRICI Keyseri.

Fängelse-Schola/
Lens Wällborn
Herres och förnemlig Brigs-
mans / som hafver för sin låra Fäders
nesland aff Kong. (Wåländ Wåld och Befalning
warit ihersammas lides insatzen vpi ett hårde Fån-
gelse och vpi heles sin Fångelse tid aff Jesuernas
ihersammas Försat solliciterade och locher till
aff sin Försat sin Religion
Innehållandes:
I. Någre Päpste Rådormars forta
Förklagning.
II. Några R. Dawids aff Ambrosio
Labwasser, aff Tystan in vppå Sveciskt språk skr-
vande (Såsom och någre andre aff then Helga
Skrifft af tillige Senecias, latinisat)
Fösmärta vsköndning:
Aff then samme vpi Fångelse bestrefvint till Guds
Ordnas åftra at vsköndas / sin egen Troos bekräftelse at
bevitta och then med then af thenna En-
gels Genöms.
Skrift vthaff Serenitas Captels Råd och
insatzen publicerat och tryckt: Vem en på nytt afv-
sköndas vsköndas Försat skrivit och vpi tillige then
Försat / eller Sveciska Måttens till
Årtusens vsköndas.

STOCKHOLM,
Höns Hendrick Keyseri år 1649.

Året före sin död utgav den äldrige riksamiralen Gyllenhielm sin »Fängelse-Schola»; en frontespis i kopparstick av okänd konstnär visar den fångne med bojor om fötterna fördrivande tiden med försattarskap och gudliga betraktelser. I inledningen till den både på latin och svenska avfattade skriften, som till en väsentlig del upptages av de i tonen innerliga men metriskt ganska knaggliga psaltaröversättningarna, bemöter han på förhand några anmärkningar i bl. a. följande karakteristiska ordalag: »Sidst, emedan thet är ingen twiswel, at ju många finas, som skola bespotta thetta mitt ringa wärck, therföre at iagh hafwer så fördrijstat migh til at något på Latinske Tungomödl låta vthgå, som hafwer endeles folgt Kriget effter, och endeles min besta ålders tijdh fjörnöt vthi Fångelsez Oreenligha Soopor och förthenskuuld hafwer näpligen smakat Bookeliga konstens Söötma och egenskap? Doch icke thes mindre, at iag migh så myckit förmäter vthi thet som ganska många höglärde Män nogh ock bättre hafwa för migh giordt? Swar: Sådhana mina Domare gifwer iagh til swar: Mig icke skemas offentlig bekänna, medan iagh hafwer warit vthi Boyor och Jern inhäfftat: Om iag td icke talar här så prydiligen, doch skeer thet beqwemligen: Ty iagh talade intet medh mina wederparter annat språk än Latin.»

och några trumpetare, som till sjöss voro embarkerade på flaggskeppet och i land blåste korum vid Skeppsholmskyrkan. År 1665 väcktes förslag att utveckla spelet genom anställande av fyra »skallmejlåsar», men förslaget kunde ej realiseras, enär inga kunde erhållas.

NÅGRA FLOTTANS MÄRKESMÄN.

Bland flottans högre chefer under 1600-talet framtråda ett flertal framstående män, vilka genom insatser på de organisatoriska eller rent militära området verksamt bidrogo till att Sverige uppnådde och underhöll sin stormaktsställning. Några av dessa skola närmare skildras i nedanstående kortfattade biografier.

Karl Karlsson Gyllenhielm var den äldste av dessa amiraler, och som han under ett skickelse-digert skede av vår historia beklädde den viktiga riksamiralsbefattningen, kom han länge att framstå som sjövapnets främste målsman.

Gyllenhielm föddes i Nyköping den 4 mars 1574, son till dåvarande hertig Karl och en prästdotter från Småland. Tidigt kom han i hovtjänst, men samtidigt härmed tjänstgjorde han under någon tid vid örlogsflottan. Redan år 1595 var han fartygschef på skeppet Ängeln under en resa till Frankrike, där han sedan stannade i två år för att studera krigskonsten. Hem-

Karl Karlsson Gyllenhielms gravmonument i Strängnäs domkyrka, ett verk av Henrik Damer, färdigt två decennier före uppdragsgivarens död, är prytt bl. a. med porträttskulpturer av riksamiralen och hans hustru Kristina Ribbing, bägge i fromma men självmedvetna bedjares pose.

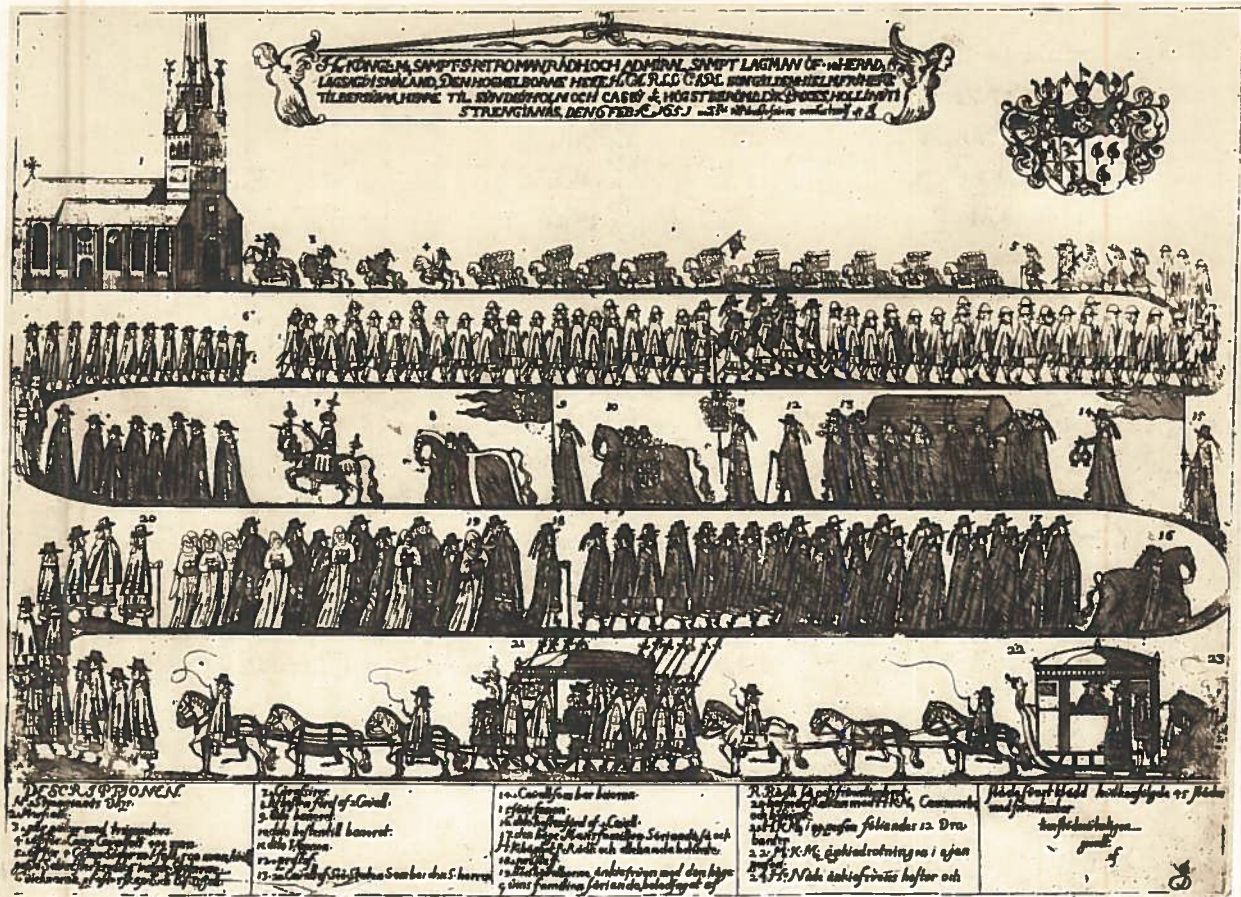
I Karl Karlsson Gyllenhielms gravkor i Strängnäs domkyrka bevaras ännu de järnbojor, i vilka han hölls fängslad i sex år hos polackerna.

las härunder »skeppsamiral». Troligen var han ursprungligen tilltänkt som chef för flottan under den stundande kampanjen, men han kom aldrig till sjöss, utan mottog i början av juni i stället befälet över trupperna i Livland. Under striderna härstädes ådagalade han duglighet och stor personlig tapperhet, särskilt vid försvaret av den dåligt befästa staden Wolmar. Vid stadens fall år 1601 tillfångatogs han av polackerna och hölls under tolv år i fängsligt förvar, de sista sex åren till och med i bojor efter ett misslyckat flyktförsök. Först i december 1613 återfick Gyllenhielm friheten; den senaste tiden hade hans lott i någon mån mildrats efter polska drottningens ingripande.

Gyllenhielms långa och hårda fångenskap förskaffade honom stor sympati inom inflytelserika kretsar i hemlandet, icke minst inom hovet. Sommaren 1615 upphöjdes han till friherre med Bergkvara såsom friherreskap samt utnämndes snart därefter till fältmarskalk, riksråd och generalguvernör över Ingermanland och Keksholms län. År 1620 blev han slutligen riksamiral och påbörjade därmed sin långa och i många avseenden gagnande verksamhet i flottans högsta ledning.

kommen från Frankrike, togs han omedelbart i anspråk vid örlogsflottan och tjänstgjorde under de följande åren till sjöss under kryssningar i Östersjön, bl. a. som amiral för en mindre sjöstyrka, varvid han deltog i erövringen av Kalmar från konung Sigismund.

Ehuru Gyllenhielm från hösten 1599 utövade ett viktigt befäl vid hären, deltog han påföljande vår vid flottans rustande och kal-

Fyra hundra ryttare, fem hundra man fotfolk och ett väldigt sorgetåg med bl. a. 45 slädar följde Karl Karlsson Gyllenhielms stoft, när det — nära ett år efter hans död — med pukor och trumpeter den 6 februari 1651 fördes till gravplatsen i Strängnäs domkyrka, där relieferna på väggarna i gravkoret berättar om hans bragder till lands och sjöss (se en bild i kap. om Sjötågen). Ett till utförandet mycket primitivt men kulturhistoriskt högst intressant kopparstick, bekostat av den dödes efterleverska och signerat av Johan Sass, uppräknar hela processionsordningen, i vilken man (n:r 21) ser drottning Kristina »i egen person» i den av drabanter omgivna släden, änkedrottningen Maria Eleonora i den nästa (n:r 22) och (n:r 14) den avlidnes bojor från fångenskapen, burna av en processionsdeltagare närmast efter de 20 man ur »Siö Staten, som bar den Salige Herren». — Kungliga biblioteket.

Under Gustav Adolfs långvariga krig mot Polen och de första åren av trettioåriga kriget förde Gyllenhielm vanligen högsta befälet över den rustade flottan. Gyllenhielms befälsföring härunder måste betraktas som kraftfull och målmedveten och i stort sett väl ägnad att befordra konungens avsikter.

Gyllenhielms förnämsta insats som sjökrigare inföll under åren 1626—28, då kriget förflyttats till polska Preussen. I konungens krigsplan ingick blockad av de polska hamnarna såsom ett medel att ekonomiskt förgöra Polen, och denna blockad upprätthölls skoningslöst av Gyllenhielm, först och främst utanför Danzig med fästet Weichselmünde, där den lilla polska flottan funnit en tillflykt, men även med kryssare utanför pommerska och kurländska kusterna. Under denna blockad visade Gyllenhielm understundom stor aggressivitet mot Danzig, vilket icke helt överensstämde med konungens planer, enär denne i det längsta sökte undvika öppen brytning med den fria staden.

Det hårda och strapatsrika livet ombord på blockadeskadern tog hårt på Gyllenhielms hälsa, som dessutom led av sviterna från den långa fångelsetiden i ungdomen. Av denna anled-

ning anhöll han sommaren 1628 om befrielse från chefsskapet över eskadern, vilket slutligen bifölls; måhända bidrog till detta beslut även, att en viss motsättning gjort sig gällande mellan honom och rikskanslern Axel Oxenstierna, en motsättning som sedermera kom att förmärkas under de båda herrarnas långa samvaro i regeringen.

Som riksamiral och medlem av regeringen kvarstod Gyllenhielm till sin död. Åren 1633—44 var han jämväl ledamot av förmyndarstyrelsen under Kristinas omyndighetsår. Dessa göromål samt ohälsa föranledde honom att alltmera överlåta sjöförsvarets ledning åt den driftige amiralen Klas Fleming. Han trädde härigenom mer i bakgrunden. Helst residerade han under ålderdomen på Karlberg utanför Stockholm, där han avled den 17 mars 1650.

Gyllenhielm ägde litterära intressen. Djupt religiös författade han under sin fångelsetid teologiska betraktelser och översatte till svenska en stor del av Davids psalmer. På äldre dagar nedskrev han även några relationer om tiden 1597—1601 ävensom en versifierad självbiografi.

Nils Göransson Stiernsköld, son av riksrådet och hovmarskalken Göran Stiernsköld, föddes på Biby i Södermanland den 12 juni 1583. Tidigt kom han som page i hertig Karls tjänst och fick som sådan deltaga i Rigas belägring år 1601. Under de följande striderna i Livland tjänade han i olika befattningar, bl. a. såsom ståthållare i Pernau och Dünamünde, samt deltog i tåget mot ryssarna år 1609. Efter återkomsten till Sverige år 1611 deltog han i kriget mot Danmark samt utnämndes 1612 till överste och chef för krigsfolket i Småland, var till följande år fogades ståthållarskapet i Jönköping och chefsskapet över krigsfolket i Västergötland.

Stiernskölds liksom så många andra svenskars liv under dessa oroliga år förflöt under så gott som ständigt krig. Av ovanstående kortfattade rader framgår, att han redan i ungdomen erhöll en god fostran i krigets hårda skola. Efter danska krigets avslutande 1613 begynte ett nytt hårt arbete för genomförande av Gustav Adolfs stora omorganisation av hären, och härunder utnämndes han i januari 1617 till riksråd, endast trettiofyra år gammal. Samma år övertog han befälet över den krigshär, som i juli överskeppades till Livland för att inleda Gustav Adolfs krig mot Polen. Här erövrade han en del fasta platser, bl. a. Pernau, där han kvarstannade som ståthållare till 1619, då han övertog motsvarande befattning i Älvsborg samt chefsskapet över krigsfolket i Västergötland.

Sin första befattning vid flottan erhöll Stiernsköld år 1623, nämligen såsom en av underamiralerna på den mäktiga flotta, med vilken Gustav Adolf denna sommar företog en demonstrationsfärd till Danzig. Avsikten härmed var att söka förmå staden att icke ansluta sig till konung Sigismund mot Sverige. Vid förhandlingarna härom tjänstgjorde Stiernsköld som konungens diplomatiske representant.

När kriget mot Polen på nytt blossade upp, finna vi Stiernsköld återigen i fält. År 1626 tjänstgjorde han härvid som ståthållare i Dorpat samt påföljande år i samma befattning i det erövrade Pillau. På hösten 1627 inföll hans andra och sista tjänstgöring vid flottan.

Riksamiralen Gyllenhielm hade, som tidigare skildrats, under sommaren upprättat en sträng blockad av Danzig och den i Weichsels mynning förlagda polska eskadern, som icke vågade sig ut inför hotet av den svenska övermakten. När hösten kom, måste den svenska blockad-eskadern emellertid segla hem till Stockholm för uppläggning och översyn under vintern, men för att så länge som möjligt uppehålla blockaden, kvarlämnades en mindre styrka, över vilken Stiernsköld erhöll befälet. Han utnämndes i samband härmed till viceamiral; för att

motverka amiralens bristande kändedom om sjövapnet, kvarlämnades ett par beprövade sjöbussar med sina fartyg i Stiernskölds sjöstyrka.

Den 1 november embarkerade Stiernsköld på flaggskeppet *Tigern*. Vädret var icke det bästa, hårda stormar rasade i södra Östersjön, så att blockadstyrkan for illa i den grova sjön. Men kvar låg den trots storm och höstdimmor, medan den polska flottan innanför Weichselmünde skans ivrigt väntade på dess hemsegling för att därefter få tillfälle att löpa till sjöss och störa svenskarnas förbindelser och sjöhandel.

Stiernsköld synes ha förväntat, att den polska flottan skulle söka mäta sina krafter med hans lilla eskader, men då intet hände, började han ringakta sin motståndare. Han var en bister krigare, och understundom plögade han segla tätt in mot Weichselmünde skans för att tillkasta fienden okvädinsord.

I mitten av november började provianten tryta på den svenska eskadern, och då vinden mojnade, beslöt Stiernsköld att begagna sig av den förbättrade väderleken och segla hem. Dessförinnan sökte han emellertid locka fienden till sjöss för att där överrumpla honom. Detta ledde till den för Stiernsköld så ärofulla men olyckliga strid den 17 november 1627, som ändade hans liv och som närmare skildras i samband med sjötågen. Hans tappra motstånd hedrades emellertid av polackerna, och även den kärve Axel Oxenstierna fällde berömmande ord över honom, då kanslern från Elbing avsånde rapport över striden. En samtida skildring av denna, ingående som en avskrift i prästen Andreas Bolinus' dagbok från 1600-talet, ger följande ohyggligt bistra bild av livet och andan ombord på ett svenskt örlogsskepp för 300 år sedan, en gripande kulturbild från vår stormaktstid: »Salig Herren seglade sakta med 6 skepp för dagen in emot blockhuset, och när dagen var såge de fiendens skepp små och stora, 10 stycken på reddan, alla med folk och ammunition väl utflydde, men på vår skepp var litet folk och mycket sjukt. När de möttes var stilla väder, och det lilla väder hade fienden för en vind, men våra skepp loverade emot dem. — Där lade fiendens amiral med sitt skepp till vår amiral och

Nils Stiernsköld och hans hustru ligga begravna i Gillberga kyrka i Södermanland, där denna skulptur bevarar minnet av den tappra krigarens person.

Nils Stiernskölds minne har förevigats bl. a. genom en medalj, som slogs av Svenska akademien 1789 och graverades av C. G. Fehrman. Åtsidan visar en bild av Hercules på himmelsgloben och (i översättning) texterna »Sveriges rikets riksråd och amiral» och »Efter de mest lysande bragder föll han för fäderneslandet 1627». Frånsidan är prydd med hans vapen och den därpå anspelade devisen: »Hans tapperhet gav honom ett rum bland stjärnorna». — Kungliga Myntkabinettet.

flackerade med stycken på varandra så länge de vore något ifrån var annan, men fienden skyndade sig till att äntra skeppet. Dess för innan blev salig herren skjuten med en musköt först i halsen och andra resan i ryggen. Skeppskaptenen Simon Stiffwert blev skjuten i genom halsen att han strax föll neder i hålskeppet; blive och många både av fienden och våra nedskjutne. — Där efter lade fiendens amiral med tu skepp tillika ombord med Herr Nils Stierne-skiöld, Ridder Sanct Jöran på högra och Denen på vänstra sidan; så kom och det tredje skeppet efter och sköt fast på salig herrens skepp. När han då ville gå av kajutan kom av bemälda skepp en kula och slog honom vänstra armen av att han föll strax ned; ville väl några resor uppresa sig igen, men makten var allt för svag. — I medler tid blev salig herrens tjänare Mats vid namn skjuten både armpiporna utav, att köttet allenast hängde fast. När man nu intet mera skaffa kunne, blåste trumpetaren kvarter, och så föll fienden in i skeppet och högg där några ned av våra; då blev ock fiendens amiral skjuten, att samme föll strax ned sten död. — När nu fienden jämmerlig grasserade i skeppet låg salig herren i kajutan och tjänaren Mats satt i stolen och sade: här sitter jag och där ligger min herre. Då äskade salig herren till sig prästen och fältskäraren. Tjänaren tog strax till sig det högvärdiga sakramentet och en av fiendens barberare skar honom bägge armarna av och strax gav han upp and. — Salig herren lät ock fiendens barberare skära armen av sig och kallade strax prästen, vilkens namn var Bartholdus, och sade till honom: Herr Barthil giver mig avsked ifrån denna världen, det han strax gjorde, och efter en härlig bekännelse tillsade honom i Jesu namn syndernas förlåtelse och efter hans stora längtan meddelte honom Herrens högvärdige sakrament. Där efter gav sig salig herren tillfrids och tal på nytt upp trons artikler, och när han kände att tiden nalkades fattade han med sin blodiga hand prästens hand och sade: Käre Herr Barthil säger nu intet annat för mig, utan Herre Jesu anamma min ande, och där efter avsomnade han i Herranom som i en söt sömn, sedan han hade levat 44 år, 27 veckor och 5 dygn.»

Klas Larsson Fleming, son till ståthållaren på Åbo slott Lars Hermansson Fleming, föddes i Finland i mars 1592. Han erhöll en mycket vårdad uppfostran och vistades bl. a. flera år utomlands för studier vid olika läroanstalter. Återkommen till Sverige 1612 ingick han omedelbart vid hären och deltog de följande åren i kriget mot Ryssland. Härunder blev han utnämnd till kammarherre hos Gustav II Adolf och befordrades år 1615 till ryttmästare vid Upplands rytteri.

Sedan ryska kriget avslutats och Älvsborgs lösen blivit erlagd år 1618, kunde de svenska rustningarna bedrivas med ökad kraft. På grund av den vikt sjövapnet tillmättes för fullföljandet av de politiska planerna, innebar detta en fullständig nydaning av fartygsmaterielen och omorganisation av personalens olika kategorier. Stora uppgifter åvilade därför flottans ledning, vilken måste besitta häremot svarande krafter och förmåga. Till riksamiralens biträde vid detta nydaningsarbete utsåg Gustav Adolf ryttmästare Fleming, som därför utnämndes till vice-amiral år 1620 eller någon gång dessförinnan och därmed tog sitt inträde i flottans styrelse.

Få män hava med sådan kraft och skicklighet verkat för örlogsflottan som Klas Fleming, och han framstår som en märkesman i flottans historia. Riksamiralen Gyllenhielm lämnade,

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. »Till pricka och ex fundamento» kunnig i allt vad till skeppsbyggnadsväsendet hörde och med egna händelserika erfarenheter av sjökrigföringen ledde Klas Fleming i ett kvarts århundrade den svenska flottans utveckling. Outtömlig var hans dådskraft och hans organisationsförmåga, och hans uppgifter många och skiftande, men åt det svenska sjövapnet ägnade han det mesta och bästa av sin kraft. Detta porträtt av amiralen och överståthållaren är målat av L. Pasch d. y. efter ett äldre original.

*Klas Fleming. Kopia av L. Pasch d. y. efter samtida oljemålning av okänd konstnär.
Rådhuset, Stockholm.*

År 1657 stod Skokloster slott, som Karl Gustav Wrangel lät uppföra och troligen själv utarbetat byggnadsplanen för, färdigt till sin yttre gestaltning, men arbetet med inredningen och dekoreringsen av de väldiga utrymmena, som bl. a. förslogo för Karl XI med ett följe på 400 personer, gästade herren till Skokloster under flera dagars tid, togo många år i anspråk. Till höger ses den medeltida kyrkan, där riksamiralen själv liksom hans far ligger begravnen. I förgrunden seglar på Mälaren en bestyckad tremastare, i vars akterspegel man anar det Wrangelska vapnet. — Laverad tuschteckning av Erik Dahlberg (sticket över Skokloster slott i Sueciaverket visar hela de projekterade, aldrig utförda anläggningarna också i slottets omgivning). — Kungliga biblioteket.

som nyss nämnts, alltmera, delvis på grund av sjuklighet, ledningen av sjövapnet i Flemings starka händer, och denne blev på snart sagt alla områden inom vapnet den drivande och nydanande kraften.

Och dock fick han icke odelat ägna sig åt de administrativa värven vid flottan utan togs därjämte i anspråk för sjökommenderingar och andra uppdrag. Sålunda tjänstgjorde han som underamiral på den sjögående flottan åren 1620 och 1621 under riksamiralens befäl, förde befälet över en mindre eskader år 1622, med vilken drottningen på Åland mötte konungen vid hans hemresa från Riga, samt deltog som underamiral i det stora sjötåget under konungens eget befäl till Danzig sommaren 1623. Efter konungens avsegling till Sverige med en del av flottan kvarstannade Fleming med resten under de fortsatta förhandlingarna med stadens myndigheter. År 1625 tjänstgjorde han åter som underamiral under härens transport till Riga samt återförde huvuddelen av densamma på hösten, varvid ej mindre än tio skepp i hård storm kastades mot bankarna vid Domesnäs och blevo vrak, däribland flaggskeppet. Även följande somrar, nämligen åren 1626, 1627 och 1628, deltog han som underamiral på flottan vid operationerna mot polska Preussen och Danzig och erhöi därunder vissa självständiga uppdrag. Sistnämnda året hemsändes Fleming av konungen i början av september för att ordna förhållandena rörande flottans förseende mer erforderliga förnödenheter och i övrigt utöva nödig kontroll över utrustningen och förvaltningen. Här er-

Över Klas Fleming slog Svenska akademien 1801 denna av C. Enhörning graverade medalj, vars inskrifter anspela på hans insatser för huvudstadens förskönande och ordnande och hans förtjänster om sjövapnet, »minnesmärken över en man som föll för fosterlandet». — Kungliga Myntkabinettet.

bjöds honom nu ett rikt arbetsfält bland försumliga leverantörer och entreprenörer. Från denna tidpunkt fick han stanna i land under ett par decennier och ägna sin arbetsförmåga åt många-
handade uppgifter.

På våren år 1625 hade Fleming utnämnts till riksråd. Trots hans stora arbetsbördan vid flottan, utnämndes han år 1629 till kammarråd och förestod i denna egenskap kammarkollegiets arbete under två år. Vid den genomgripande förvaltningsreformen år 1634 utnämndes han till förste amiralitetsråd i amiralitetskollegium och samma år till överståthållare i Stockholm. Slutligen blev han år 1637 därjämte president i kommerskollegium.

På alla dessa befattningar nedlade Fleming ett fruktbringande arbete. Örlogsflottan utvecklades alltjämt under hans ledning. Det var på hans initiativ, som örlogsstationen flyttades till nuvarande Skeppsholmen. Såsom Stockholms förste överståthållare främjade Fleming stadens reglering, och han förbättrade de sanitära förhållandena genom att stundom tämligen hårdhänt genomdriva undanröjande av den osunda bebyggelsen.

Amiral Fleming fick emellertid ännu en gång föra befäl över en mäktig krigsflotta. Hösten 1643 utbröt nämligen krig mot Danmark. Detta Flemings sista sjötåg skildras i annat sammanhang. Den 26 juli 1644 föll han för en dansk kula i Kielviken.

Fleming hade under sin långa levnad betytt mycket för sjövapnet. Hans utomordentliga insatser för sjövapnets bästa falla huvudsakligen inom det organisatoriska och administrativa området. Regeringen hade ock fullt skäl att vid underrättelsen om hans bortgång yttra: »Vi hava i herr Klas Fleming förlorat en trogen och omistlig man».

Karl Gustav Wrangel, son till fältmarskalken Herman Wrangel, föddes på fädernegodset Skokloster den 13 december 1613. Tidigt fick han på nära håll bevittna de svenska vapnens framgångar, i det han vid tretton års ålder följde fadern till Preussen, där denne tjänstgjorde som guvernör i Elbing, och deltog härunder i mångt strövtåg. Efter stilleståndet med Polen år 1629 anträdde den unge mannen den på den tiden sedvanliga utrikesresan, vilken förde honom också till Holland. Här stannade han nära ett år under studier av bl. a. skeppsbyggeri och till sjöväsendet hörande ämnen, som intresserat honom alltsedan barnaåren på Skokloster. Redan mot slutet av år 1630 blev han emellertid från Paris hemkallad till Sverige och som kammarjunkare knuten till konungens person samt ingick samtidigt vid hären. I slaget vid Lützen tjänstgjorde han som skvadronchef och adjutant hos konungen.

Wrangel deltog sedermera med stor utmärkelse och under ständigt avancemang i det långvariga kriget. Generalmajor blev han år 1638 och tjänstgjorde sedermera under Torstensson, som han åtföljde vid dennes infall i Holstein vid danska krigets utbrott år 1643. Härvid råkade han vara ombord på amiral Klas Flemings flaggskepp, då denne, som nyss omtalats, den 26 juli 1644 dödligt sårades i Kielviken, samt mottog befälet över flottan enligt den döende amiralens önskan.

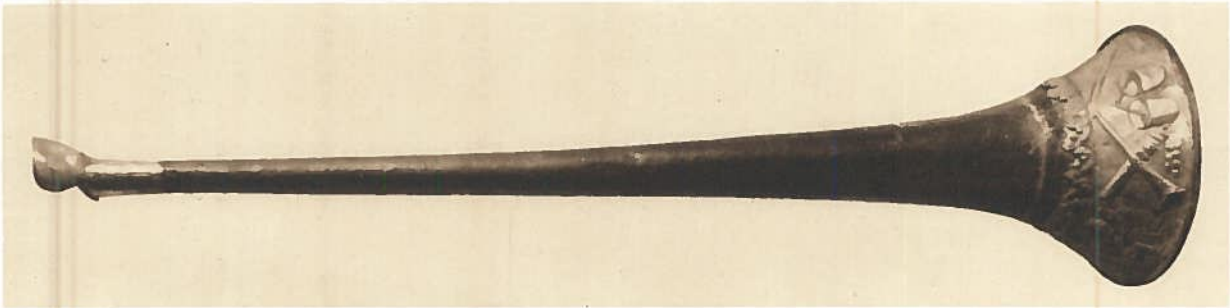
För hans lyckliga och ärofulla sjötåg åren 1644 och 1645 redogöres på annat ställe. Sistnämnda år utnämndes Wrangel till rikstygmästare, och kort därefter blev han riksråd och fältmarskalk samt övertog efter Torstensson högsta befälet över hären i Tyskland. I denna egen-

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Den självkänsla och glupande aptit på livet, som är så utmärkande för de flesta av stormaktstidens svenska kraftnaturer, har fått ett utomordentligt värtaligt uttryck i det porträtt, som den tyske konstnären M. Merian d. y. omkring seklets mitt målade av fältmarskalken och riksamiralen Karl Gustav Wrangel i rustning och jabot. Det hänger ännu bland de konstskatter, han själv samlade på sitt älskade Skokloster, där han efter strapatserna till lands och sjöss vilade ut bland sina samlingar, tavlor, vapen och dyrbarheter.

Karl Gustav Wrangel. Oljemålning av M. Merian 1649. Skokloster.

K. G. Wrangels stormropare, en mer än meterlång pjäs, rikt ornerad med krigiska emblem. — Skokloster.

skap upprätthöll han framgångsrikt de svenska vapnens anseende till år 1648, då han överlämnade befälet till pfalzgreven Karl Gustav men fortfor att kvarstå vid hären under denne.

I februari 1653 utnämndes Wrangel till vice riksamiral samt deltog de båda följande åren med utmärkelse i kriget mot Polen, varvid han ledde flottans operationer. Somrarna 1656 och 1657 förde han befälet över en eskader i Finska viken för att observera ryssarna.

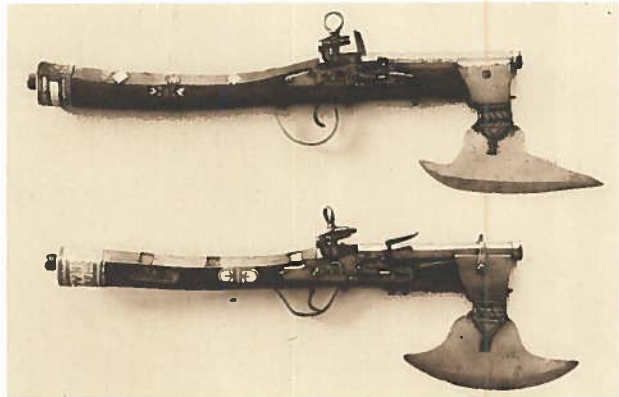
I det år 1657 utbrutna danska kriget deltog Wrangel såsom befälhavare till lands, varunder han i december samma år utnämndes till riksamiral.

Under operationerna mot Köpenhamn hösten 1658 förde Wrangel befälet över den starka flotta, som blockerade Köpenhamn. Den 29 oktober utkämpade han härvid i Öresund en av vår sjökrigshistorias häftigaste strider mot en stark holländsk eskader, som trängt in i sundet för att söka undsätta Köpenhamn.

Efter danska krigets avslutande år 1660 deltog Wrangel såsom riksamiral i förmyndarstyrelsen men vistades helst i Pommern på den mera självständiga posten som generalguvernör. Någon mera betydande förvaltningsverksamhet utvecklade han aldrig såsom flottans högste chef; de administrativa göromålen lågo icke för honom såsom den handlingens man han var. Längre uppehöll han ej befattningen som riksamiral, ty år 1664 utnämndes han till riksmarsk. Såsom sådan förde han högsta befälet över de svenska trupperna i kriget mot Preussen år 1674, men han var nu en skugga av sitt forna jag, plågad av gikt och krämpor. Han nedlade snart befälet och avled midsommarnatten år 1676.

*Klas Uggl*a, son till översten Johan Uggla, föddes i Värmland omkring år 1624. Under uppväxtåren tjänstgjorde han som page vid drottning Kristinas hov samt inträdde våren 1645 i örlogsflottan såsom adelsbuss (sjökadett) och deltog som sådan i sommarens sjötåg. Efter sjökrigets slut genom freden i Brömsebro tog han tjänst såsom musketerare vid svenska hären i Tyskland, där han snart befordrades till fänrik och kaptenlöjtnant. När kriget mot Polen utbröt år 1655, åtföljde han Karl X Gustav och avancerade under fälttåget till major.

Emellertid stod Klas Ugglas håg alltjämt till sjön, och då danska kriget utbröt år 1657,

Två praktpjäser ur den Wrangelska rustkammaren: två änterbilor med elfbensinläggningar och flintldspistoler i skaftet. (Andra nummer ur de av riksamiralen sammanbragta samlingarna på Skokloster återges bl. a. i kap. om Skeppsbyggnaden och Styrmanskonsten).

sökte han sig tillbaka till flottan och fick anställning som major, den yngsta flaggmansgraden. Hans första uppdrag vid sjövapnet blev att leda försvarsarbetena vid Dalarö skans, men när flottan gick till sjöss under amiral Klas Bielkenstiernas befäl, tjänstgjorde Ugгла på flaggskeppet *Draken* och deltog i sjöslaget vid Möen den 12 och 13 september.

Under Karl X Gustavs andra krig mot Danmark utförde Ugгла många glänsande sjömansbragder och framstod snart som en av våra skickligaste sjökrigare. År 1658 var han sålunda fartygschef på skeppet *Carolus*, med vilket han deltog i nyssnämnda stora slag mot holländska flottan i Öresund den 29 oktober. Samma höst fick han självständigt befäl över en mindre eskader och lyckades med denna en mörk november natt bryta igenom den dansk-holländska flotta, som blockerade svenskarna i Landskrona.

Sommaren 1659 var Klas Ugгла divisionschef och deltog bl. a. i sjöslaget den 30 april mellan Femern och Låland. I juni blev han befälhavare för en större del av flottan, som hade till uppgift att förhindra en dansk landstigning på Fyen, som var besatt av svenska trupper, och planlade härvid sina operationer så skickligt gentemot fiendens överlägsna flottstyrkor, att någon dansk landstigning ej vedervågades. För sina förtjänster befordrades han påföljande år till amirallöjtnant och hade därefter under de närmaste åren tillsyn över den skeppsbyggnad, som för Sveriges räkning bedrevs i Lübeck.

År 1670 befordrades Klas Ugгла till amiral, och fyra år senare påbörjade han som amiralitetsråd en mycket gagnande verksamhet i amiralitetskollegium, där hans duglighet och erfarenhet om den praktiska tjänsten var ytterst välbehövlig. Trots hans ansträngningar fick dock flottan i stor utsträckning förfalla, försummad av förmyndarregeringen.

Sjövapnets bristande kvalitet kom till synes under det år 1675 utbrutna kriget mot Danmark. Flottans rustande tog lång tid i anspråk, och först fram på hösten blev den färdig. Expeditionen under riksamiralens befäl blev emellertid helt misslyckad, varför denne fick överlämna befälet till Klas Ugгла. Det var emellertid nu sent på året, Stockholms skärgård isbelades, så att flottan kom ej längre än till Älvsnabben, där den måste övervintra.

För 1676 års kampanj utnämndes åter en med sjövapnet oförfaren man, riksrådet Lorenz Creutz, till högste befälhavare över flottan, medan Ugгла tjänstgjorde som chef för andra eskadern. I april gick flottan till sjöss. Efter en oavgjord strid i slutet av maj med en dansk-holländsk flotta mellan Skåne och Rügen stötte Creutz den 1 juni samman med den förenade dansk-holländska huvudflottan vid Ölands södra udde. Slaget skildras på annat ställe i detta verk. Det blev olyckligt för svenska flottan. Klas Ugгла kämpade med sitt flaggskepp en hjältemodig kamp, tills hans skepp flög i luften och han själv omkom i vågorna.

Det skulle föra för långt att redogöra för många andra ledande män, som gjort sig bemärkta under denna tid i flottans historia, antingen till sjöss, till lands i administrativa värv eller båda delarna.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Ombord på det sönderskjutna *Svärdet* utförde Klas Ugгла i slaget vid Öland den 1 juni 1676 sin sista bragd och svarade på uppmaningen att ge sig för den fruktansvärda övermakten, »att han icke ville lämna ett så kapitalt skepp med så stora stycken i fiendernas händer utan hellre fäktas som en ärlig man, till dess han måste salvera sig i sjön». Många gånger förr hade den store sjökrigaren, som så många andra av flottans ledande män under detta krigiska sekel, visat liknande tapperhet till lands och bl. a. hade han på ett lysande sätt utmärkt sig under belägringen av Prag 1648. Men det är helst sjökrigaren Klas Ugгла eftervärlden minnes — och då i den gestalt, detta samtida porträtt (det enda kända) visar honom bland hans nautiska instrument. Med en gest mot kompassrosen vill den okände konstnären antyda, att hans modell var en man, som aldrig tvekade om rätta kursen genom livet.

Klas Uggla. Oljemålning av okänd konstnär. Kungl. Sjökrigsskolan, Stockholm.

LIVET OMBORD OCH I LAND UNDER STORMAKTSTIDEN FRAM TILL 1679

Livet ombord och i land på 1600-talet skilde sig icke avsevärt från förhållandena under den tidigare skildrade perioden. Visserligen erhöles de nya fartygen i allmänhet större dimensioner, men då bestyckningen och bemanningen ökades i proportion härtill, blevo fartygen icke nämnvärt bekvämare. Försvarsorganisationens utveckling till alltjämt större fasthet medförde emellertid även för personalen fördelar såväl ombord som i land. Även om tjänsten var hård och behandlingen efter vår måttstock brutal, så blev manskapet dock föremål för större omsorg från såväl de styrandes som befälets sida än förut.

MÖNSTRINGAR OCH INSTÄLLELSER.

Efter båtsmanshållets inrättande, då såsom förut nämnts personalen erhöil fast organisation i kompanier och regementen, kunde tämligen noggrann kontroll utövas över såväl personalen som rotehållarnas sätt att fullgöra sina åligganden. Detta skedde dels genom kompanibefälets försorg, dels genom på oregelbundna tider verkställda s. k. generalmönstringar. Såsom generalmönsterherrar förordnades vanligen några amiralspersoner, vilka förrättade mönstring inom var sitt område, vanligen några sinsemellan närbelägna landskap. På utsatt tid och plats samlades traktens båtsmän med befäl jämte rotehållare; inspektionen gällde kompaniets tillstånd, kompanichefens sätt att omhänderha kompaniet samt folkets förhållanden m. m. Dessa mönstringar visade sig ytterst nödvändiga för att stävja missbruk och hålla kompaniernas numerär uppe i stadgat antal. Till underlättande av kontrollen över båtsmännen voro dessa förbjudna att utan tillstånd avlägsna sig från roten och naturligtvis att flytta till annan ort.

Båtsmännens uppfordring till tjänstgöring skedde kompanivis. Förflyttningen ägde vanligen rum med särskilda mindre fartyg, som de båtsmanshållsskyldiga av amiralitetskollegium ålades att hålla efter vissa grunder, understundom även skjutsledes. Föreskrifter om uppfordringen inflöto i 1644 års sjöartiklar, vilka även ge en god bild av principerna för folkets fördelning: »När kaptenen får order av amiralitetskollegium att uppfordra sitt kompani, skall han verkställa detta efter de rullor, han av kollegiet erhåller. Så snart han anlant till Stockholm med kompaniet, skall detta mönstras, nya rullor upprättas och däri antecknas alla förändringar sedan sista mönstringen. Efter mönstringen skall folket genast fördelas på skeppen, varvid iakttages, att icke alla från samma stad eller socken sättas på samma skepp, på det, om skeppet förloras, icke en stad eller socken måtte på en gång mista allt sitt folk». Denna föreskrift hade nog både reell och moralisk innebörd.

Av arbetslivet, sådant det tedde sig på en örlogsbas vid utrustning eller reparationer, kan möjligen detta utsnitt ur en oljemålning (av okänd, tyvärr inte svensk, konstnär) å Skokloster ge några små glimtar. Ungefär så togo sig säkerligen också båtsmän och befälspersoner ut i samtida nordisk miljö.

Om man inte vetat att denne timmersågare, som f. ö. heter Rasmus Paulson och fått sitt namn och sitt enkla konterfej förevigat på en målad glasruta från 1674, varit bonde på Västninge gård i Lärbro socken på Gotland, skulle han gott ha kunnat passera som en båtsman, systerfäst med att försåga ekvirke för Kungl. Maj:ts och kronans behov på någon av de vattenhjulsdrivna, enbladiga sågkvarnar, som voro vanliga i de flesta trakter av 1600-talets Sverige. — Nordiska museet, Stockholm.

uppfordringar, som verkställdes för att skaffa arbetskraft till huggning och framforsling av ekvirke, även då detta ägde rum i närheten av uppfordringsplatsen. Visserligen erhöll kronan på detta sätt billig arbetskraft, men pålagan blev dryg för allmogen och klagomålen många. På amiral Hans Wachtmeisters initiativ avskaffades detta missbruk år 1680.

Vanligen skedde inställelsen på Skeppsholmen den 1 maj. Hemförlovningen efter slutat sjötåg ägde rum i september eller oktober, och hemresan skedde på samma sätt som uppresan.

I krigstid uppfordrades givetvis alla båtsmanskompanierna men i fredstid blott så många, som erfordrades för eventuella rustningar, arbete på skeppsgården eller huggning av ekvirke för skeppsbyggning. Uppfordringen i fredstid skedde ganska planlöst, varför kompanierna betungades mycket ojämnt. På 1660-talet försökte man rätta till detta förhållande genom att utarbeta en uppfordringsplan, men denna torde knappast hava kommit till användning.

Vid uppfordringen skulle enligt bestämmelserna för båtsmanshållet varje karl utrustas med reskost från roten till viss bestämd myckenhet. Denna bestämdes slutligen av amiralitetskollegium till en månads kost, vilken givetvis var avsedd att räcka under själva resan till inryckningsorten, där kronan övertog omsorgerna för båtsmännens bespisning. Bestämelsen gav emellertid anledning till missbruk, i det att den snart även tillämpades vid sådana

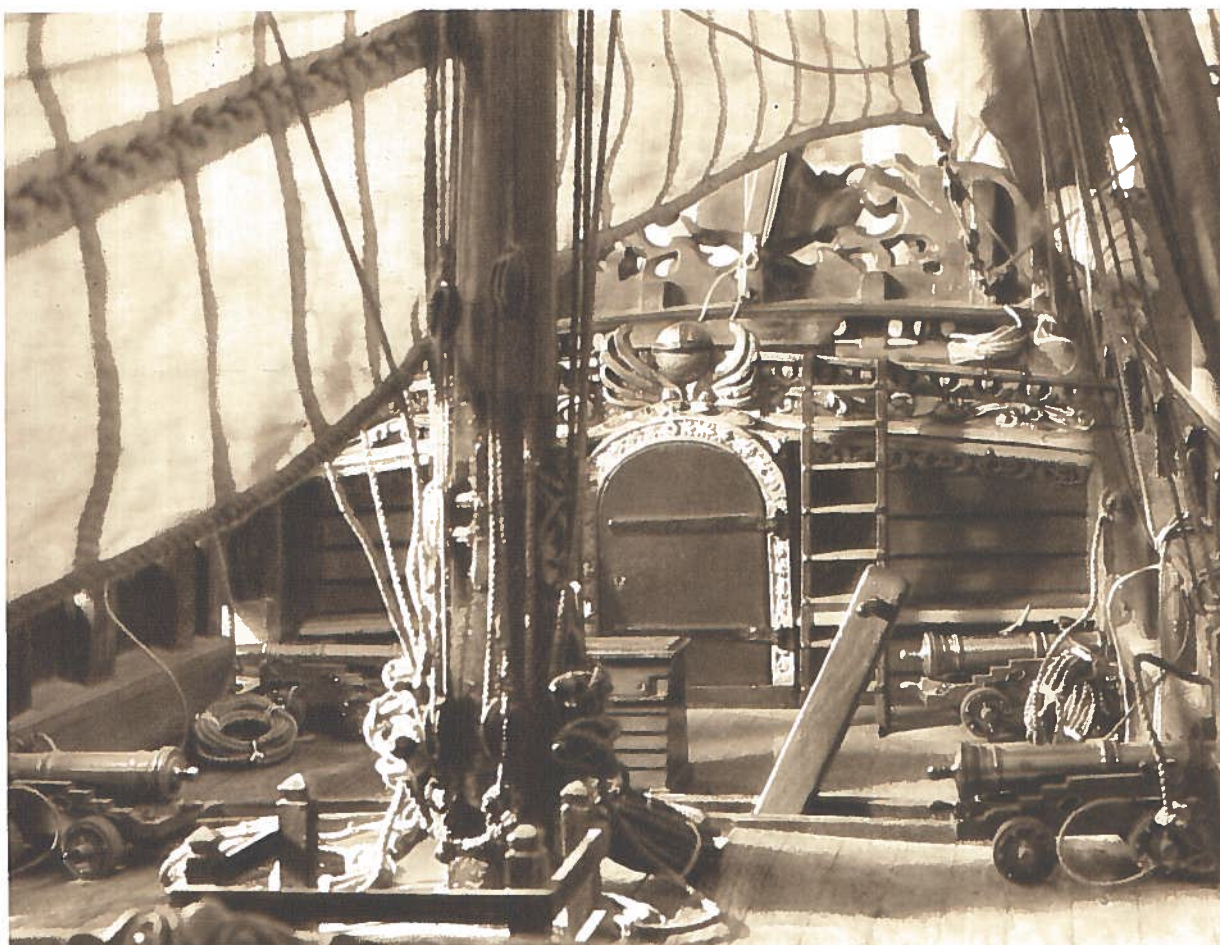
Denna och närmast följande bilder, som äro tagna ombord på den modell, som antages återge 50-kanonskeppet Amarant (jfr ovan sid. 242 ff.), äro avsedda att ge en möjligast konkret föreställning om sjöfolkets arbetsmiljö vid 1600-talets mitt. Bilden här ovan är tagen från halbdäcket och föröver. Närmast i förgrunden stormasten med dess taljor och grova taljeblock. Det övre lagets kanoner synas vid portarna i brädgången. De ligga i beslagna »fyrarullalådor», genomträdta med brokar för uppstoppning av rekylén. De segel, som synas på bilden, äro foc-ken och vaterblindan, som skymtar fram under denna. — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Kronan försummade emellertid understundom sina omsorger om det uppfordrade manskapet, varom följande skildring ger ett sorgligt vittnesbörd. Sommaren 1623 förväntades ett polskt anfall över havet mot Sverige, varför regeringen tidigt vidtog omfattande försvarsåtgärder. Härvid kom av naturliga skäl flottan främst i fråga. På grund av penningbrist och pest, som rasade i landet, lamslogos emellertid myndigheternas ansträngningar, och först i början av juni kunde flottans huvudstyrka samlas vid Älvsnabben. I Stockholm kvarvarande fartyg skulle därefter färdigrustas för att bilda en till Vaxholm förlagd lokalstyrka.

Hit kom vid midsommartiden något över 300 finska båtsmän, utan att någon därstädes synes ha varit förberedd på deras ankomst. Inga åtgärder voro därför vidtagna för deras underhåll. Emellertid erfordrades de i Stockholm för rustandet av lokalstyrkans fartyg, fördes dit samt förlades på Skeppsholmen, eftersom pesten gick i staden. Till folkets underhåll utanordnades korn, vilket var det enda som fanns tillgängligt. Korn utgör emellertid en enformig kost, och följden blev, att finnarna sökte byta bort sitt korn mot andra, mera omväxlande födoämnen i den pestsmittade staden, varigenom isoleringen blev illusorisk.

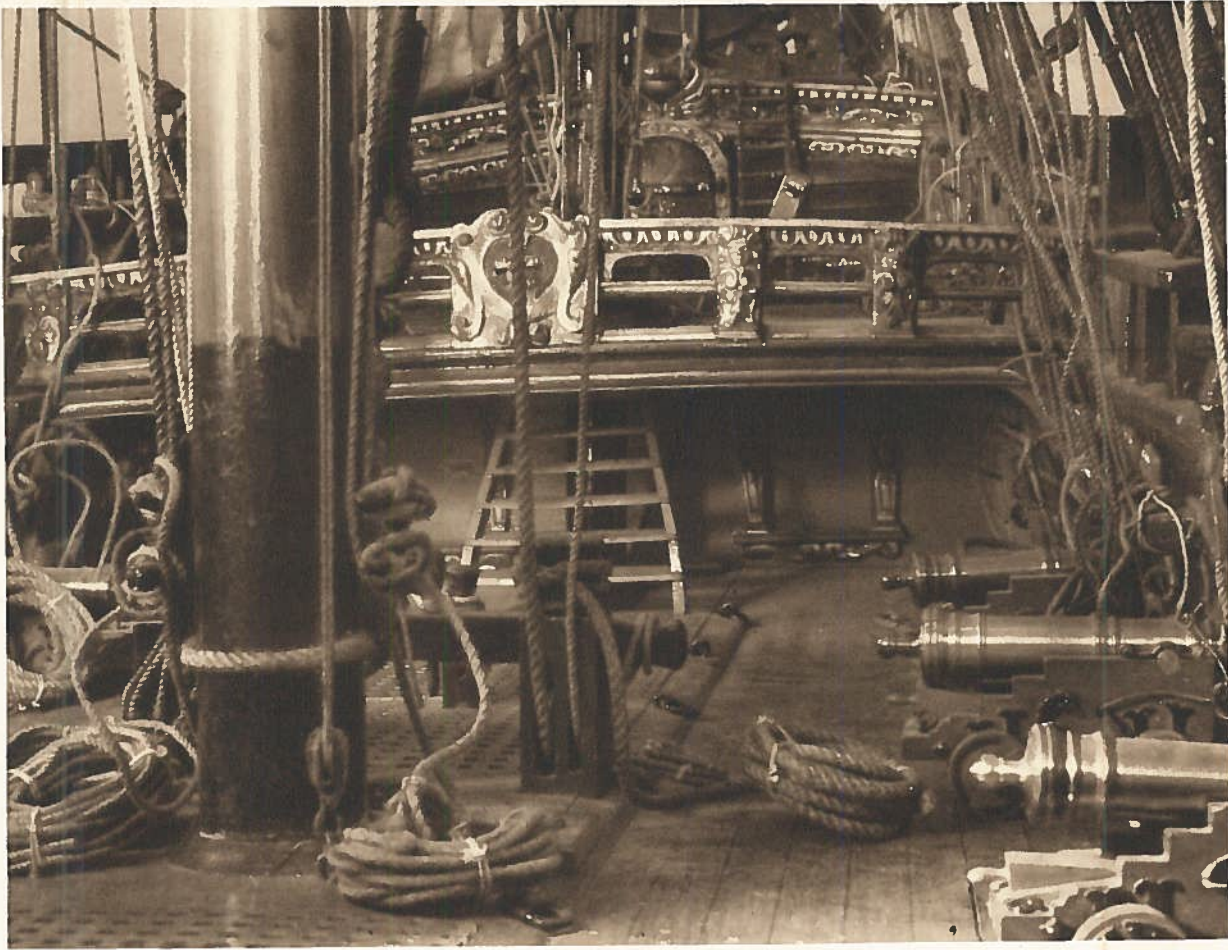
Samtidigt fanns sjö- och krigsfolk för vissa försvarsarbeten samlat vid Vaxholm och Sandhamn. Här i skärgården var nöden ännu större än i Stockholm. Pengar till folkets avlöning

Kampanj och hyttäck, sedda förifrån. I förgrunden kryssmasten med undre delen av den trekantiga mesanen, i vilken en »bonett» (jfr ovan sid. 73) är fastslädd. Akter om kryssmasten synes den övre delen av styranordningen, vars tvärskepps rörliga kullerstock sticker upp ur en springa i däcket. Genom denna styranordning, som allmänt användes under 1600-talet, kunde rodret vridas endast ett fåtal (10 à 12) grader. (Detta innebar, att genomvindsvändningar inte voro utförbara. Först med snedseglens införande på 1700-talet kunde skeppen över huvud taget kryssa, och härav följde behovet att göra vändningar genom vinden; de för ändamålet erforderliga rodervinklarna möjliggjordes genom rattens och drilltdgets införande.) Det skåpliktande nakterhuset är till hälften skytt av kryssmasten.

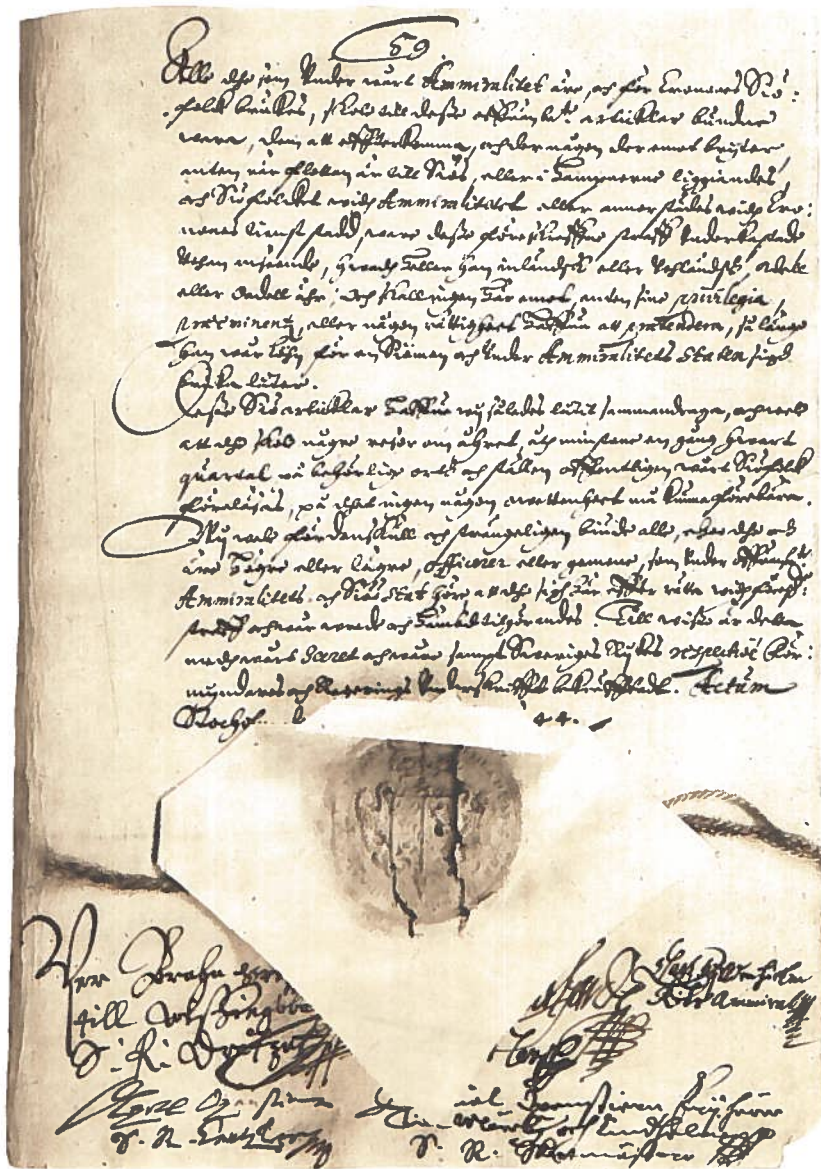
saknades liksom mat till dess underhåll. Riksrådet Gabriel Oxenstierna, rikskanslerns broder, vilken hade hand om flottans rustande och arbetena för huvudstadens försvar, skriver härom vältaligt till brodern i fältlägret vid Södertälje: »Och alldenstund de nu uti tio dagar ingen löning hava fått och slätt intet hava att hjälpa sig med, är en stor del av dessa sjuke vordne, icke av plågor, utan hunger, så att, där de snart icke hulpne varde, fruktar jag, att de så länge dricka salt vatten och tigga bröd i bygden, att Hans K. M:t icke behåller en man i livet därav». Även om folket vid Vaxholm hade det svårt, så vore förhållandena än sämre i det öde Sandhamn, »ty de hava inge penningar och få ingen tillföring, och, det som svårast är, nalkas och nå inge byar». Följden av dessa försummelse blev naturligtvis, att folket såväl i Vaxholm som Sandhamn bytte bort sina kläder mot bröd, »så att de föga bättre gå än nakne», och att »av hunger och saltvatten äre någre av dem döde och en stor del ligge sjuke, och, där snart icke hjälp kommer, blive de alla om halsen».

Halvdäcket sett förifrån, med stormasten i förgrunden. Akter därom knektar och bänk för fastgörande av löpande gods. Till hyttäckets, vars praktfullt i guld och blått dekorerade, med tre kronor prydda räcke dominerar bildens förgrund, leder en trappa från halvdäcket. Ovanför babordssidans kanoner (till höger) synes brädgångens nagelbänk med naglar, på vilka stormastens löpande gods belagts.

TJÄNSTGÖRING OCH FÖRHÅLLANDEN OMBORD.

Den dagliga tjänsten ombord på flottan reglerades liksom förut av sjöartiklarna. Som komplement till dessa brukade högste befälhavaren utfärda ett s. k. sejnbrev, innehållande diverse särskilda föreskrifter rörande ordningen samt taktiska bestämmelser. Sejnbreven voro alla varandra tämligen lika och fingo så småningom karaktär av reglemente för sjötjänstgöringen. Av sejnbreven kan man bl. a. inhämta, att flottan åtminstone från mitten av 1640-talet åtföljdes av särskilda marketenterifartyg. Bestämmelsen härom lyder: »Alla marketentareskepp skola vara avsides och på ändan, där flottan ligger uti hamn och icke ligga ibland skeppen. Hos dessa marketentare må var och en låta hämta, vad han till sin nödtorft behöver, dock om dagen och på därför bestämd tid. Men på kronans skepp är strängt förbjudet en och var att hålla krögeri med tappande, säljande eller utborgande av öl, vin m. m.». Lösa kvinnor tolererades icke på fartygen, »men vill någon hava sin hustru med sig, det stände honom fritt här på strömmen eller uti skären, men inte på någon resa, där det gäller mot fienden. Ho, som våldtager någon kvinna och därmed övertygas, straffas till livet». Medgivandet att medtaga hustrur och barn ledde den 10 augusti 1628 till stor förlust av människoliv,

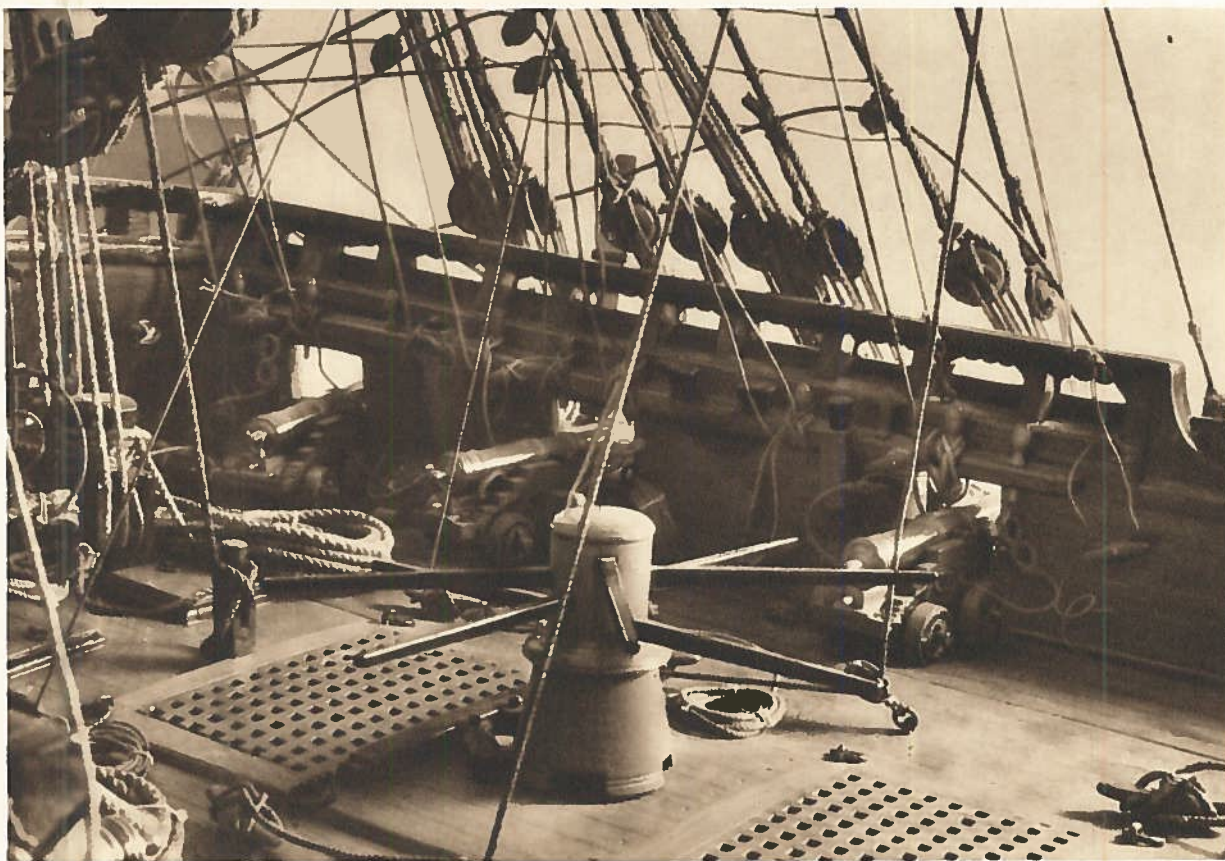

1644 års sjöartiklar ingå i instruktionen för amiral Klas Fleming 1644, vars slutsida återges ovan. Den sista, 59:de paragrafen, som läses å denna har följande lydelse: »Alle dhe som vnder wårt amiralitet äre, och för cronones siöfolck brukes, skole till desse offuanbe:te articklar bundne wara, dem att effterkomma, och der någon der emot bryter, anten när flottan är till siös, eller i hampnerne liggjandes, och siöfolcket widh amiralitetet eller annorstädes widh cronones tjenst stadd, ware desse föreskreffne straff vnderkastede, vthan anseende, hwadh heller han inländsk eller utländsch, adell eller oadell ähr, Och skall ingen här emot, anten sine privilegia, præmi-nentz, eller någon rättigheet haffua att prætendera, så länge han wår lönh för en siöman och vnder amiralitets staten sigh bruka låter. — Desse siö-articklar haffue wij således låtit sammandraga, och wele att dhe skole någre resor om ähret, dthminstone en gång hwart quartal på behörlige orth och ställen offentligent wårt siöfolck föreläsas, på dhet ingen någon owettenheet md kunna förebära. — Wij wele fördenskuil och strängeligen biude alle, ehoo dhe och äre högre eller lägre, officerer eller gemene, som vnder offuanbe:te amiralitets och siö stat höre, att dhe sigh här effter rätta widh föreschr:ne straff och wår wrede och hämbd tilgörandes. Till wisso är detta medh wårt secret och wåre sampt Sweriges Rijkets respectue förmyndares och regeringens underskrift bekräftadt. Actum Stochol[.]... 1644 — (Sigill.)

då det nybyggda skeppet *Wasa* vid utsegling från Stockholm kantrade och sjönk utanför Danviken. Tydligt var fartyget felkonstruerat, ty det blåste blott en laber bris; 50 personer omkommo, bland dem en mängd kvinnor och barn.

Såsom förut nämnts, var bekvämligheten på fartygen ringa, trots deras ökade storlek. År 1676 vidtogs emellertid en reform, som torde ha hälsats med allmän tillfredsställelse, i det att kojor eller hängmattor infördes för manskapet. Tidigare hade folket måst sova och vila på durken. Kojerna tillhandahöllos ej av kronan, utan rothållarna för-mäddes av amiralitetskollegium att bestå materialet till dessa. Kollegiets cirkulär till kompanicheferna hösten 1675 i denna fråga är talande nog; det heter bl. a.: »Och som det är känt, att orsaken till sjukdomarna bland båtsmännen under sista expeditionen varit den, att de inga andra kläder haft än dem som de dagligen haft på sig, skola kaptenerna på bästa sätt och manér förmå var rote att giva sin båtsman så mycket grov väv, att han därav kan göra sig en hängmatta och ett täcke, vilket allenast för denna gång skola dem åläggas, såsom något ordinarie besvär».

Kölden i de oeldade fartygen vållade stora obehag, särskilt sent på höstarna. En aning härom kan man få av

Detaljbild av fördäcket, sett från babord. I förgrunden ankarspelet med isatta spakar och på däcket spärranordningar, »pallar», för spelet. I övre vänstra hörnet synas storstagets dotkoppar med taljerep; där bakom fallet till fockrån. I bakgrunden styrbords brädgång med nagelbänk och genombruten bastingering samt styrbords fockrigg med de kraftigt tilltagna jungfrurna. — Detalj av modellen »Amarant». Sjöhistoriska museet, Stockholm.

kapten Jonas Gyllenadlers hjärtesuck i ett brev till hustrun från skeppet *Riga* i slutet av oktober 1678: »... Gud fröjde dig min bästa vän, som vill ha medömkan över mig, som jag skulle frysa, så Gudi lov ännu tämmeligt, men när illa kallt är plär jag vara i stan, vilket jag icke gärna gör, det kostar pengar, men nöden har ingen lag, nog skall jag stå mig med kläder, och ligga kallt har jag proberat förr i Pommern, där som mycket större köld var än som nu här... Det kväljer mig icke litet var gång jag skall gå allena i säng, där jag många gånger har drömt om att min käraste låg i min famn, men omsider var det ängsligt och intet sant, Gud tröste den som i våndan stadd är som jag».

RÄTTSVÄSENDE, STRAFFARTER M. M.

Den militära jurisdiktionen eller domsrätten var till en början föga reglerad. Ursprungligen torde alla till sjöstaten hörande ha bestraffats av vederbörande militäre befälhavare eller av särskilt förordnad krigsdomstol, vare sig förseelsen begåtts utom tjänsten eller icke. Då förseelsen skett ombord på fartyg eller sjögående flotta, var givetvis saken tämligen klar, men om den inträffade i garnisonsort, uppstod ofta tveksamhet om rätt forum för felets beivrande. Genom Axel Oxenstiernas ingripande år 1635 bestämdes emellertid, att alla som lydde under flottans styrelse, befäl och manskap, skulle åtalas och svara inför vederbörlig krigsdomstol, när de voro

En Wijsa / sunnes effter then Thon:

Rommer hqt til migh sågher Gudz Son, 2c.

1.
Herrans Stamp nu reese wij /
 Hans helga Englar ståå off bij
 Verbi all Trödh och Sabra /
 Såsom tu i Egypti Land /
 Från Konung Pharaonis hand
 Israel monde föhra.

2.
 Wij bidie tigh O Herre kår /
 Ledfagha off sierran och når /
 Grefi off från allan Wända /
 Wijs off then rätta Wäggh at gå /
 At Sachan ey off stada må /
 Tu wårdigas hoos off blifwa.

3.
 Schwart wij reese i Werlden här /
 På Siö/Sand/eller hwar tper år /
 Stall off ey Ofall hända /
 Om tu off Herre hielper fort /
 Wij rå wäl til wårt bestemde ort
 Medh Glädie monde lenda.

4.
 Wålsigne off i wårt Sörwårff /
 At wij ey råta i Jördårff /
 Aff Hierta wij begära /
 Regera off tin Ande o Gudh /
 Stry Keisan wår/wårt Sinn och Modh /
 Tret helga Stamp til åbra.

5.
 Bewara off til Luff och Siäl /
 At wij wandra medh Sörskänd och Siäl
 I then

6.
 I thenne Werlden wränge /
 Wår Händer swart bewiis tin Trädh /
 Rom off til hielp medh Råd och Dåd /
 Tå tan off Lyca hända.

7.
 Then rätta wäggh til Himmlen är /
 Afu O Christe Droder kår /
 Tin Dödh haat tper förwårffwat /
 Off Pillegrimmer rect tijn hand /
 Och föhr off til wårt Iðernesoland
 Som är tper ewigha Luffwet.

8.
 Här är ey Frädh eller Koligheet /
 Men Trödh/Sorgh och Vselheet /
 Saat/Åfwund och Ohyllest /
 Men twert om/ wchi Himmels högdre
 Stenkes Glädie och mycken Frögdre /
 Och Saligheet rå fyllest.

9.
 Ty är och nu wårt högsta flise
 Och Långtan til at komma tigt /
 Från thenna Werldz Ende /
 Hielp off o Gudh at lefwa så /
 At wij måge tijn Glädie få /
 Off off een saligh Ende.

10.
 Omkring wår Barn/Sold/Hws och Gård
 Håld Herre Gudh tijn trogna Trädh /
 Tigh nu wij then besalla /
 Bewara then för Sachans Liff /
 Ty tu äst thenas Hielp förwiff /
 Som off kan hielpa alle
 Amen

5(0)5

I Johan Månssons 1644 utgivna Siö-book inskräpes i »förmaning till styremän», att Gud flitigt bedja, och en av tidens vanligaste resepsalmer »I Herrans namn fara vi» avtryckes som bilaga. Den är en utvidgad översättning (1620), troligen av Eric Schroderus, av Nicolaus Hermans psalm »In Gottes Namen fahren wir» (1562), som i sin tur går tillbaka på en uråldrig germansk sång »I Guds namn fara vi». Den här återgivna översättningen ingick slutligen som nummer 335 i 1695 års psalmbok. På ett gripande sätt tolkar denna »wijsa» den — all hårdförhet till trots — i själ och hjärta fromme svenske sjökrigarens känslor vid avskedet från de sina vid avresan, sjötdågets okända öden till mötes. I sista versen anbefaller han sina »Barn, Folck, Hws och Gårdh» i Herrens hand.

i tjänstgöring, men eljest liksom övriga medborgare inför ortens domare. Denna grundregel inflöt såsom stadgande i 1644 års sjöartiklar.

Trots detta inträffade det, att mål handlades vid krigsdomstol, ehuru de rätteligen bort avdömas av civil domstol, eller att flottans folk dömdes av de civila domstolarna till hårda straff utan samråd med de sjömilitära myndigheterna. Amiralitetskollegium anförde klagomål över sistnämnda missförhållande hos Kungl. Maj:t, som våren 1647 utfärdade förklaring av innehåll, att allt flottans folk under tjänstgöring i Stockholm skulle vara underkastat »amiralitetsrätten»; om någon borgare tillfogade »amiralitetspersoner» någon orätt, skulle den förorättade söka sin rätt vid vederbörande civila domstol.

Begreppen om de militära myndigheternas juridiska befogenhet fortforo ändock att vara oklara. Med stöd av nyssnämnda kungliga förklaring upptog sålunda amiralitetsrätten år 1648 ånyo vissa mål till behandling, vilka någon tid varit uppskjutna »efter amiralitetsrätten förut icke så enkannerligen visste om hor och arvssaker till dess jurisdiktion höra skulle». Långt senare anförde amiralitetskollegium klagomål hos landshövdingen i Kalmar med anledning av att en hemförlovad båtsman av en krigsrätt i staden blivit dömd till gatlopp samt hemställde, att han ville tillse, att framdeles dylika mål måtte avgöras av stadens domstol och ej av krigsrätt.

Ett tyvärr föga dokumentariskt bidrag i bild till livet ombord och i land är denna gravyr över den olyckshändelse i Stockholm 1649, då drottning Kristina under en skeppsinspektion höll på att drunkna — en på grund av omständigheterna pikant episod i Skeppsholmens krönika. Det gick så till att en planka gav efter under den sammanlagda tyngden av Hennes Majestät och amiralen Herman Fleming och bägge störtade i sjön. Den senare grep i förskräckelsen tag i drottningens kläder och drog henne med sig i djupet. Drottningens hovstallmästare Anton von Steinberg kastade sig genast i vattnet och fick tag i en flik av drottningens kjol och drog henne så upp till ytan — med krampaktigt vidhängande amiral. Denne undgick hennes vrede, emedan han handlat i dödsångest, uppges det i H. Ludolffs »Schaubühne der Welt», 3 (1713), varifrån bilden hämtats.

Krigsdomstolsväsendet organiserades på 1620-talet, först vid hären och därefter vid flottan. Flottans krigsdomstol, som benämndes *holmrätten*, hade sitt säte i Stockholm och tjänade som både under- och överrätt. Rätten sammansattes vanligen av en flaggman såsom ordförande, för det mesta holmamiralen, samt en major och några kaptener såsom bisittare. Holmfiskalen tjänstgjorde såsom åklagare. Endast vid fall av sabbatsbrottmål insattes därjämte en civil ledamot såsom bisittare, nämligen en skeppspredikant. Holmrätten hade befogenhet att döma manskap till döden, utan att domen behövde underställas någon högre instans, men i mål rörande underbefälet skulle den i vissa fall fastställas av amiralitetet. Holmrätten dömde även i fråga om grövre förbrytelser, som ägt rum ombord.

På sjögående flotta fanns även ett slags krigsrätt, som torde ha handlagt sådana mål, som inte lämpligen kunde uppskjutas för handläggning vid holmrätten. Denna krigsrätt förordnades av högste befälhavaren, som vanligen även tjänstgjorde som ordförande.

Enligt de år 1644 fastställda nya sjöartiklarna skulle flottans krigsdomstolar vara »*amiralitetsrätten*» och »*sjörätten*».

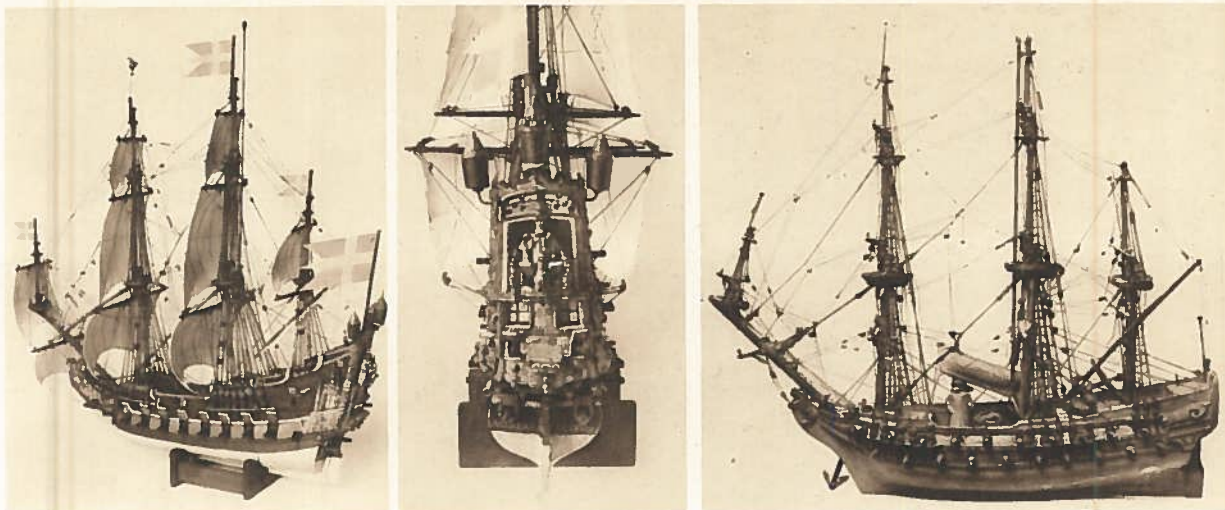
Den barbariska bestraffningen att springa rå, som här åskådliggöres på ett tyskt kopparstick från tiden, torde ha tillämpats inom vår örlogsflotta till framemot mitten av 1700-talet och tillgick på så sätt, att delinkventen fastbands med sitsen till en träspak, som i hanfot var fäst vid ena ändan av en göling, löpande genom stjärtblock vid den ena storrånocken. Hans armar, sträckta uppåt, surrades vid gölingen. Vid hans ena lår fästes en tyngd och vid det andra en smäcker inhalningslina. Mannen hisades nu upp under storrånocken, varvid en på gölingen anbragt kloss förhindrade att hans fingrar kom i beknip i gölingsblocket. Så losskastades gölingen, mannen försvann under vattenytan och inhalades därefter med hjälp av den smäckra linan.

ofullständiga protokoll samt i flera fall överskridit sin befogenhet, t. ex. genom att tillämpa benådningsrätt. För att avhjälpa detta föreskrevs, att samma rättegångsordning skulle brukas i amiralitetsrätten som i hovrätt och krigsrätt. Dessutom tillsattes, som i annat kapitel omnämmts, en särskild ämbetsman med titel kommissarie, som skulle rättegången »lämpa, hjälpa och moderera» samt övervaka protokollets förande. Under några år vid mitten av 1600-talet ökades de civila ämbetsmännen till tre, vilka dock alla avgingo år 1650. Först efter tjugofem år tillsattes ett par nya assessorer. — Såsom åklagare vid amiralitetsrätten tjänstgjorde en särskild fiskal.

Den andra krigsdomstolen vid flottan, sjörätten, tillsattes, liksom tidigare, på rustad flotta för behandling av mål, vilka icke kunde uppskjutas eller lämpligen hänvisas till amiralitetsrätten i Stockholm. Av sjörätt ådömd dödsdom måste före verkställighet underställas amiralitetskollegiets prövning. Till sjörätten hänvisades på fartygen förövade grövre förbrytelser, vilka icke lämpligen borde avdömas av fartygsbefälet. Sålunda föreskrev den framstående amiralen

Amiralitetsrätten var egentligen blott en ny benämning för den tidigare holmrätten, dock med något ändrad sammansättning. Riksamiralen skulle, då han var närvarande, fungera som ordförande, och såsom bisittare skulle tjänstgöra två amiraler av rikets råd jämte några högre officerare »till sådant antal efter som sakerna äro viktiga till». I praktiken fungerade emellertid riksamiralen högst sällan som amiralitetsrättens ordförande, och slutligen blev holmamiralen den självskrivne ständige ordföranden, som även bestämde dag för rättens sammanträde. I samband härmed underlät de andra amiralerna, med amiralitetskollegiets goda minne, att infinna sig i rätten, i vilken huvudsakligen ingingo majorer och kaptener. Försök från mera energiska ledamöter av amiralitetskollegium att bryta denna slentrian och tillämpa sjöartiklarnas föreskrifter om rättens sammansättning hade blott övergående verkan.

Till en början saknades bestämda föreskrifter rörande rättegångsordningen vid amiralitetsrätten. Felaktigheter begingos därför i stor utsträckning, vilket medförde grava anmärkningar vid den av regeringen år 1636 företagna granskningen av amiralitetskollegiets ämbetsförvaltning, varvid rättegångsprotokollen genomgingos. Icke nog med att domstolen dömt i mål, vilka hörde under civil domstols jurisdiktion, den hade även dömt godtyckligt utan att iakttaga laga stadgar eller sjöartiklarna, fört

En sjökrigares frälsning ur sjönöd eller annan svår fara föranledde mycket ofta den räddade att visa sin tacksamhet mot en nådig försyn genom en gåva till kyrkan i den församling, vederbörande tillhörde. Vanligt var att en sådan gåva fick formen av en mer eller mindre konstfärdigt utarbetad skeppsmodell, ett kyrk- eller votivskepp, ofta avseende att — så långt konstskickligheten det medgav — porträttmässigt hugfästa minnet av ett visst skepp. Så torde vara fallet med det här till vänster återgivna votivskeppet i Dalarö kyrka; i akterspegeln, som ses å bilden i mitten, läser man skeppets namn, Göteborg, årtalet 1652 och givarens namn, Andreas Olofsson. — Ett synnerligen vackert prov på ett kyrkskepp från senare delen av seklet är det, som återges till höger. Det hänger i Källeredes kyrka i Västergötland; från detta skepp härstamma de små besättningsmän i trä, som avbildats å sid. 375 och varav ett par här ses på däck. Ovanför den ene besättningsmannens huvud ses en av skeppets båtar.

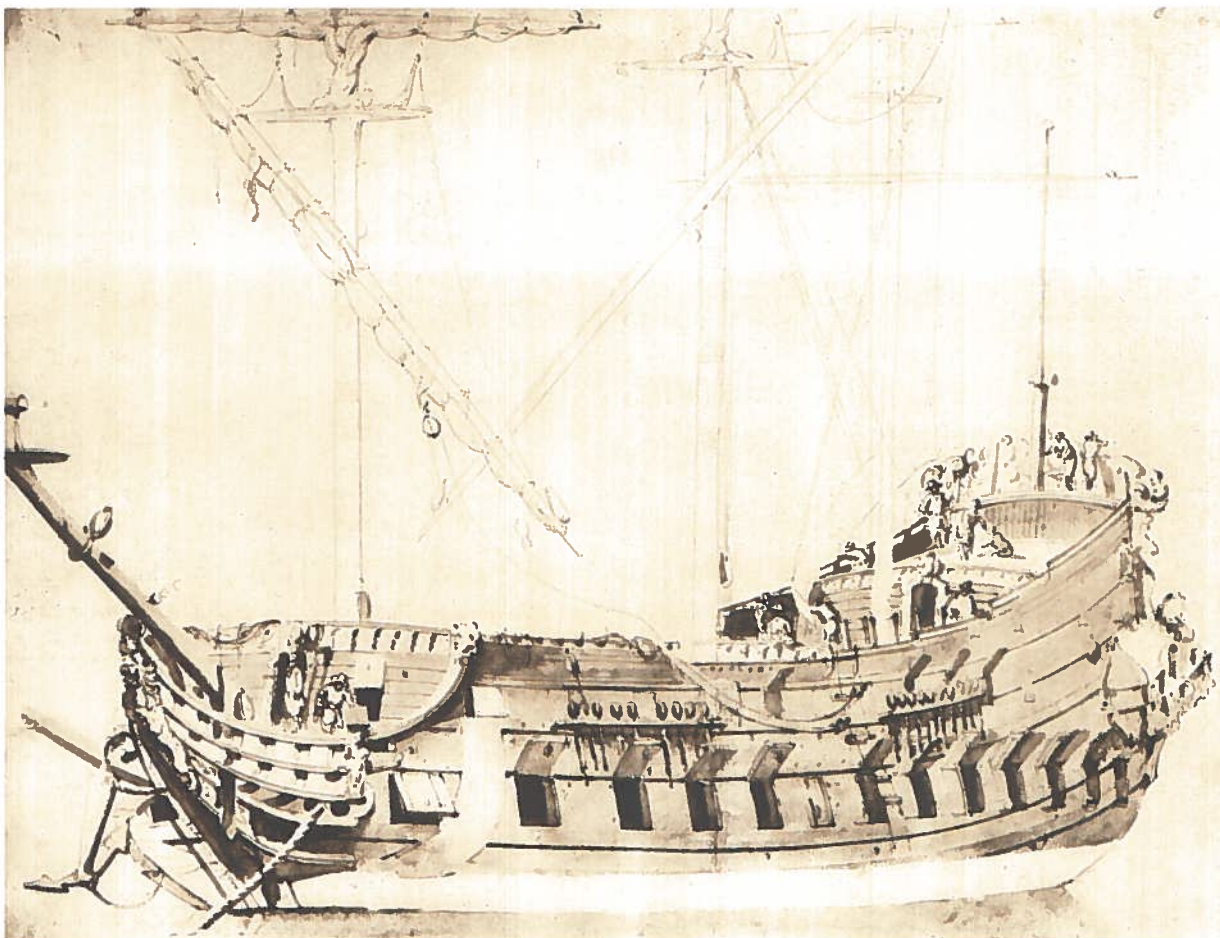
Erik Ryning år 1645 i sin order för den honom underställda flottstyrkan, att ingen verkställighet finge ske »med råspringande på något skepp, med mindre saken först varit före i en ordentlig sjörätt, där är avdömd och till exekution förvisad».

Sjörätten sammansattes med hänsyn till målets art. Vid ett tillfälle, då målet rörde sig om förräderi av en kapten och en löjtnant, bestod sjörätten av en amirallöjtnant som ordförande samt en amirallöjtnant, två majorer, tolv kaptener och tre löjtnanter som bisittare. Vid ett annat tillfälle, då några båtsmän voro åtalade för rymning, bestod sjörätten av en amiral som ordförande samt en amirallöjtnant, tre kaptener och två löjtnanter.

Domstolarna ådömde straffen först efter de tidigare omnämnda sjöartiklarna av år 1570 och, sedan nya sjöartiklar i april 1644 utfärdats, efter dessa. 1644 års sjöartiklar grundades väsentligen på de gamla, dock med någon mildring av straffsatserna. De nya artiklarna upplästes första gången offentligt i Dalarö den 1 juni 1644, då amiral Klas Flemings flotta samlats där före avseglingen till kriget mot Danmark. Drottning Kristina var närvarande under den högtidliga akten, vilken ägde rum i land, där alla fartygens besättningar voro uppställda.

Några exempel på straffarter enligt 1644 års sjöartiklar må anföras: Den av manskapet, som hotade förman med stryk vid erhållen order i tjänsten, skulle mista en hand och avskedas; skedde förseelsen till sjöss, särskilt under krig, skulle den felande mista livet. Vägrade någon offentligen efterkomma order, skulle han första gången dragas under kölen och andra gången arkebuseras, och den som ombord på fartyg eller på Skeppsholmen drog värja eller kniv och sårade någon, miste livet; skedde däremot ingen skada, skulle en kniv ristas genom handen på honom. Den som ombord på fartyg eller på Skeppsholmen begick dråp, skulle mista livet utan nåd; skedde brottet ombord till sjöss, skulle brottslingen bindas rygg om rygg

I någon örlogsbas i Holland, Danmark eller England har van de Velde tecknat denna bild av arbetet på rustningen av ett skepp. Allting skall ses över, och från arsenalerna skall skytt och ammunition, proviant och vatten, vapen och instrument etc. föras ombord, innan besättningen går ombord. — National maritime museum, London.

med den döde och kastas överbord. Den som av oaktsamhet kolliderade med ett annat fartyg i flotta, så att skada uppstod, skulle mista en månads lön och bekosta reparationen. Styrman som genom vårdslös navigering satte ett fartyg på grund, skulle dragas under kölen och ersätta skadan. Var någon ej nöjd med den mat, som tilldelades honom enligt spisordningen, utan »däremot knorrar», skulle han straffas med vatten och bröd uti järn under tio dygn; och den som ombord begick stöld till ett värde av en halv mark, skulle första resan straffas med »ett gott gatlopp», andra resan med dubbelt gatlopp och tredje resan hängas. Den som av ovarsamhet blev orsak till eldsvåda ombord skulle kastas på samma eld, och den som ombord använde bart ljus utan lykta, skulle »springa rå» tre gånger; upprepades förseelsen blev straffet kölhalning. — I sjöartiklarna stadgades slutligen, att de skulle uppläsas för allt folket minst en gång i kvartalet.

För att belysa rättsskipningen må följande domslut anföras ur holmrättens dombok åren 1631—34:

Chefen på skeppet *Månan* hade på resa från Wismar år 1633 strukit flagg för ett danskt örlogsskepp; dömdes att dragas under kölen samt att avskedas. En skeppare hade missfirmat sin löjtnant och sagt sig icke vilja stå under dennes befäl, varjämte han stulit tolv famnar

På ett utsnitt av en av Willem van de Velde d. ä:s stora bilder från slaget i Öresund 1658 ser man dessa besättningar lämna sina sjunkande skepp och kämpa för sina liv i vattnet — och om platserna i de slupar, som skynda till undsättning.

tågvirke från skeppet *Bönan* och sålt det; dömdes att dragas under kölen och sedan avskedas. En båtsman hade övertalat sju andra båtsmän att rymma; den förre dömdes till döden och de andra till gatlopp tre gånger. Två båtsmän hade på en Södermalmsgata med sina yxor huggit länsmannen i Huddinge så svårt i ena axeln, att armen blivit otjänstbar för framtiden; de dömdes att mista var sin hand. En båtsman, som utan tillstånd tagit sig ledigt, dömdes till tolv prygelslag.

Några av amiralitetsrätten ådömda domar må därjämte meddelas:

Viceamiral Lars Bubb (Roderskjöld), som fällt några förklenande uttalanden om amiralitetsrätten, blev suspenderad på obestämd tid, d. v. s. till dess han av Kungl. Maj:t blev restituerad. En bösseskytt dömdes till trettio prygelslag för snatteri. En bösseskytt, som begått rymning för tredje gången, dömdes till döden; domen fastställdes av Kungl. Maj:t och skulle omedelbart verkställas. En bösseskytt, som ombord på ett fartyg dräpt en båtsman, dömdes av amiralitetsrätten till döden; domen fastställdes av drottning Kristina och verkställdes medelst halshuggning på nuvarande Gustav Adolfs torg. En smedsdräng, som under någon tid slarvat med sitt arbete, dömdes att gå med halsjärn under fjorton dagar. Fyra timmermän på Skeppsholmen, som inte på länge fått ut någon lön och vägrat att arbeta förrän de fått betalning, dömdes till döden för myteri. Rådet beslöt emellertid, att de dömda skulle benådas med sex

gångar gatlopp genom 260 man, sedan de dock först blivit beredda till döden och mottagit sakramentet. Om de upprepade förseelsen, skulle de utan nåd mista livet. En båtsman, som tjänstgjort som post på skeppet *Andromeda*, då detta förolyckades vid Öland hösten 1655, hade härvid stulit en aln ankartåg; han dömdes till döden men benådades av rådet med tre gatlopp. En skeppare, som blivit dömd att med en kniv ristas genom handen, benådades därifrån av amiralitetskollegium, som förordnade, att »som han redan suttit tre veckor i arrest, ty skall han ännu sitta i åtta dagar och sedan göra avbön». En annan skeppare, som var orsak till eldsvåda på skeppet *Wismar*, dömdes att dragas under isen. Han överklagade straffet hos amiralitetskollegium, som dock fastställde domen. Två båtsmän, som dömts att dragas under kölen, fingo i stället sona sina förseelser med vardera tre gatlopp, »emedan de i denna kölden eljest torde bliva döda».

Även efter krigsdomstolsväsendets införande förblevo formerna för rättsskipningen åtminstone till en början obestämda. Man valde ofta den genaste och snabbaste vägen för att nå önskat resultat. Några båtsmän från Åland t. ex. hade år 1634 rymt från ett fartyg, som just skulle avsegla till Preussen; regeringen anmodade då ståthållaren på Åland att uppspana dessa båtsmän och låta hänga de förnämsta upphovsmännen till rymningen men hålla de andra i gott förvar, till dess regeringen vidare beslutat i saken.

SJÄLAVÅRD OCH PRÄSTERSKAP.

Med den anda, som denna tid rådde i Sverige, får man icke förundra sig över att föreskrifterna för personalens sedliga uppförande voro både många och stränga. De år 1644 utfärdade sjöartiklarna stadga i sin första punkt: »Vilken Herrans namn smädar, drucken eller nykter, och kan övertygas med två vittnen, han skall döden dö, utan alla nåder. Gäckeri och apespel med gudstjänsten eller sakramenten hänvisas till consistorium ecclesiasticum, som kan döma till exekution med svärd eller till att slås i järn fjorton dygn, efter sakens beskaffenhet. Allt svärjande vid Guds namn, särdeles inom skeppsbord eller på Skeppsholmen, förbjödes vid straff av böter till fattigbössan eller att pundas efter korum i allas åsyn, som på skeppet äro». Predikan skulle såväl i land som ombord hållas varje sön- och helgdag samt därjämte en eller två gånger i veckan. Varje morgon och afton skulle korum hållas på Skeppsholmen och de rustade fartygen; om någon officer eller underofficer försummade att deltaga i korum, skulle han böta till fattigbössan, men om någon av manskapet gjorde sig skyldig till samma förseelse,

---

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. En liten glimt ur sjökrigarens liv ger denna lilla lista över »Ejfterskrijsne personer äre ifrån General Major Wrangell hemkomne och haffue varit medh i Combatten den 13 octobris sidstleedne» (den stora svenska sjösegeren över danskarna i Femerbält 1644). Den har från Axel Ozenstiernas arkiv på Tidö kommit till Riksarkivet. Man läser: »1. Majoren Stubbe. 2. Capitain Thies Cornelisson, som entrade Patientia. 3. Capitain Cornelis Lucifer, som war på Drakan. 4. Lieutenanten Erich Erichsson, som war på Götheborgh och uthi entrandet bleff högge armen affskuten, så att Handen och Swärdet föll i Siön. 5. Een Hollandsk Lieutenant, som war på Regina och uthi entrandet på Patientia bleff aff den Danske Generalen Pross Mundt sielff huggen i örat, och elliest stucken aff hans folck medh Pijker. 6. Den Hollandske Constapelen, som satte Elden på Lindormen. 7. Gustaff Wrangell, som Tijenderne hafwer hijt hamburet.» Det är, som man finner, män, som varit med där den mördande striden rasat hetast — äntringen av danska amiralsskeppet Patientia, där högste befälhavaren, Pros Mundt, själv stupade med blodigt vapen i hand, och antändandet av danska viceamiralsskeppet Lindormen — och säkerligen hade intressanta tidender att berätta. Möjligen är det med tanke just härpå som listan över de från sjötdaget först hemkomna gjorts upp.

Majoritetsprofessor är ifrågasatt
General Major, Mörzoll samt
us, och följande varis med i Comblat,
ten den 13 Octobris följande

1. Majoran Dübbs.
2. Capitain ^{Thiel} Cornelius som entrade Patientia
3. Capitain Cornelis Lucifer som var på
Draaken.
4. Lindsmanen Giesel bioffer, som var
på Dölsbo borg, och de som entrades bliff sig
av en affdöden, så de Landen och Döns
det fullt, Döns.
5. Van Gallandts Lindsmanen, som var på
Regina, och de som entrades på Patientia
bliff att van Damp Generalen Grop
muntt sig, föggens, Döns, och allis
pialen att fullt fullt med Döns.
6. Van Gallandts Conpaxalen, som så de bliff
på Lindsmanen.
7. Döns Mörzoll som Döns var sig
var sig följande.

»skall [han] första eller andra gången pundas av sin rotmästare eller profossen, men tredje gången stå i järn en natt och en dag».

Vanligen anordnades nattvardsgång i samband med sön- och helgdagarnas gudstjänster, varvid deltagandet synes ha varit mycket stort.

Innan flottan erhöi egen kyrka, höllos gudstjänsterna för personalen i Storkyrkan. År 1634 färdigställdes emellertid en för flottan avsedd liten träkyrka på Kyrkholmen, ett i annat sammanhang omtalat litet skär, där Nationalmuseum numera är beläget. I denna lilla träkyrka, holmkyrkan kallad, hölls gudstjänst sön- och helgdagar samt korum varje dag. I samband med holmkyrkans tillkomst inrättades amiralitetsförsamlingen, som omfattade Skeppsholmen och Ladugårdslandet, där flottans folk av olika grader i stor utsträckning bodde. Inflyttningen till Ladugårdslandet ökades raskt, så att amiralitetskollegium år 1670 såg sig nödsakat att där bygga en provisorisk träkyrka, varefter stadsdelen efter några år kom att bilda en egen, under amiralitetskollegium ställd församling, där en av amiralitetspredikanterna var pastor. Sedan en del år hade då amiralitetsförsamlingen haft egen kyrkogård, belägen där Ladugårdslandets kyrka uppfördes.

Kortt.
Storlags Nya Skeppflottans Båtmän och Bösskiöttare
till Ballbrögda och Siuka samt döde sedan flottan kom i Dalarö.

	Officerare	Dito	Siuka	Siuka	Döde	Summa
Nya Kronan	16	67	162	10	6	261
Scepter	10	102	73	2	6	193
Arken	17	116	56	31	3	207
Draken	7	69	67	1	—	145
Jupiter	3	100	23	8	—	134
Fama	3	18	63	10	12	106
Svärdet	6	72	33	10	1	122
Nyckeln	6	26	72	12	3	119
Mars	6	17	74	13	—	110
Smdlands Lejon	9	77	30	80	—	196
Göteborg	9	32	10	6	—	57
Stockholm	5	56	73	10	5	149
Regina	8	83	17	3	—	111
Rafael	3	28	72	15	6	124
Mercurius	5	13	55	3	—	76
Recompens	5	37	28	6	—	76
Västgöta Lejon	5	15	23	6	—	49
Apollo	5	35	38	6	1	85
Leoparden	6	8	13	2	—	29
Jägaren	8	65	3	2	—	78
Salvator	5	11	18	2	—	36
Andromeda	5	53	6	7	—	71
Västervik	5	17	46	3	—	71
Fortuna	6	35	17	9	—	67
Svanen	5	34	20	5	—	64
Achilles	5	19	30	1	—	55
Månen	5	23	27	2	—	57
Månen	6	36	19	8	1	70
Enhöningen	3	14	27	7	—	51
Falken	5	32	8	7	—	52
Jungfrun	3	12	15	3	2	35
S:t Michael	5	36	4	—	—	55
Merman	5	25	—	—	—	30
Gripen	5	14	6	2	—	27
Wis-marsflöjten	1	6	—	—	—	7
Caritas	2	11	—	—	—	13
Summa	219	1772	1261	229	49	1629

Ett beklämmande vittnesbörd om hälsoförhållandena ombord på örlogsfloottans skepp på 1600-talet utgör detta »Kortt förslagh oppå skeppflottans båtmän och bösskiöttare, hålbrögda och siuka samt döde sedan flottan kom i Dalarö». De skepp, som specificeras, äro Nya Kronan, Scepter, Arken, Draken, Jupiter, Fama, Svärdet, Nyckeln, Mars, Smdlands Lejon, Göteborg, Stockholm, Regina, Rafael, Mercurius, Recompens, Västgöta Lejon, Apollo, Leoparden, Jägaren, Salvator, Andromeda, Västervik, Fortuna, Svanen, Achilles, Månen, Enhörningen, Falken, Kattan, Jungfrun, S:t Michael, Merman, Gripen, Wis-marsflöjten och Caritas, och i de olika kolumnerna finner man antalet »beholne officerare», »dito båtmän och bösseskiöttare friska», »siuka båtmän och bösseskiöttare bortfördhe», »siuka quarre på skiepen», »döde båtmän och bösseskiöttare» och slutligen »summa behollit af officerare och gemene». Som man finner av slutsummorna var nära hälften av besättningarna sjuka eller döda; på några av de skepp, där enligt uppställningen pesten härjade som värst (exempelvis Nyckeln, Mars, Rafael, Mercurius och Leoparden) var blott ungefär var fjärde man frisk; allra värst tycks det ha varit ombord på Samson, där ej fullt var fjärde man var på benen. — Riksarkivet.

Såsom tidigare nämnts, utgjordes flottans präster av omkring ett halvt tiotal amiralitetspredikanter, vilka fr. o. m. år 1634 voro underställda en särskild chef, superintendenten, som tillika var pastor i Sorunda pastorat. När sedermera S:t Jakobs kyrka i Stockholm blev färdig i början av 1640-talet och i anslutning härtill en ny församling bildades, blev superintendenten dennas första pastor. Ända till år 1681 förblev superintendentsämbetet förenat med pastorsämbetet i S:t Jakob, varjämte den mest meriterade amiralitetspredikanten tillika var pastor i Sorunda församling till år 1670, då denna ordning upphörde.

Amiralitetspredikanterna antogos av amiralitetskollegium, sedan de av vederbörande biskop erhållit rekommendation till platsen. Avsked kunde meddelas först efter begångna fel och då endast efter konsistoriets hörande. Amiralitetspredikanterna förflyttades vanligen efter kortare eller längre tjänst till pastorat inom de stift, de tillhörde, och härvid plägade amiralitetskollegium icke spara på berömmande uttalanden.

HÄLSOVÅRD OCH BARDBERARE.

Hälsovården gjorde på denna tid ytterst ringa framsteg. Hygienen var ett tämligen okänt begrepp. Av dessa orsaker var det helt naturligt, att den militära hälsovården lämnade mycket övrigt att önska, och att de sanitära olägenheterna på flottans fartyg fortfarande kommo att skörda betydande offer i sjuka och döda.

Bardberarna, som hade till åliggande att omhänderha hälsovården, voro visserligen endast skyldiga att ta hand om yttre skador, men det fordrades av dem att kunna använda även de vanliga medicinerna för »blodsoten eller annan besmittelig sjukdom bland sjöfolket». För botande av inre sjukdomar saknade de utbildning och kunskaper. Under dylika omständigheter kunde de föga uträtta vid de omfattande epidemier, som snart sagt alltid rasade på flottorna, då de någon tid legat ute till sjöss.

Att hälsovården ändock icke kan betraktas såsom en helt försummad tjänstegren framgår bl. a. av att antalet bardberare på den sjögående flottan alltjämt ökades. På 1640-talet fanns blott en bardberare på varje större skepp, men efter ett slags obstruktion av officerarna år 1657 blev regeln att kommendera en på varje skepp. Då flottan i augusti sagda år låg till ankars i Dalarö, förklarade officerarna, att de icke ville gå till sjöss mot fienden, om icke varje skepp försågs med bardberare. Effekten blev, att högste befälhavaren genast hemställde hos överståthållaren i Stockholm att skicka ut till flottan alla stadens bardberare, »var icke med godo, då taga dem vid huvudet, så att de sist i morgon afton är på flottan med sina kistor». På 1675 års flotta fanns på varje större amiralsskepp en bardberaremästare och en gesäll samt på alla övriga skepp en gesäll.

Man kunde vänta, att en så betydelsefull person ombord på ett örlogsfartyg som en fältskär skulle äga ett visst socialt anseende. Så synes emellertid icke ha varit fallet, vilket man kan utläsa ur ett av amiralitetskollegium utfärdat intyg rörande två bardberaremästares förhållande i tjänsten; kollegiet yttrade bl. a., att de »varit av en och annan under denna staten estimerade för ärliga personer».

År 1654 fick flottan sin förste examinerade läkare, vilken väsentligen skulle ägna sig åt de inre sjukdomarna samt utöva tillsyn över bardberarna. Under sjötåg var läkaren embarkerad på flaggskeppet, där han sålunda tjänstgjorde som en slags stabsläkare. Flottans förste läkare omkom med flaggskeppet, då detta kantrade och sjönk i slaget vid Öland 1676, och efter

denna händelse medgav amiralitetskollegium, att läkaren icke behövde vara ombord under drabbning utan fick sättas i land eller också ombordtagas på någon farkost, som icke deltog i striden.

I samband med anställandet av en examinerad läkare fick flottan även en egen apotekare, som hade till uppgift att tillreda de av läkaren ordinerade medikamenten. För apotekaren uppfördes på Skeppsholmen ett apotek, som dock i början av 1670-talet flyttades till Djurgården. Ibland var en apotekare embarkerad på flottan.

Bland sanitetspersonalen har förut omnämnts den s. k. bråcksnidaren, som hade till uppgift att företaga bukoperationer. Troligen ansågs bukåkommorna huvudsakligen bestå av tarmvred, varför svåra misslag icke kunde undgås. Då bråcksnidaren mästare Johan Ampfert år 1676 begärde avsked, avtog amiralitetskollegium hans ansökan under motivering, att »ehuru väl han haver många skurit ihjäl, likväl och emedan nu för tiden av det hantverket här i staden ingen annan är, ty är han omistandes».

Under denna läkarkonstens dystra tid skördade allehanda sjukdomar flera offer än krigshandlingarna. Varje sjötåg visar samma beklämnande bild av maktlöshet mot de härjande epidemierna. Särskilt vid de långvariga och strapatsrika blockadoperationerna under Gustav II Adolfs polska krig och under trettioåriga krigets första skede ledo besättningarna svårt. Man försökte alla möjliga åtgärder för att förbättra hälsotillståndet, men förgäves. »Långsamheten och lättjan gör sjuke», skrev riksamiralen Gyllenhielm ett av dessa ohälsosamma år.

Utan tvivel bidrog det enformiga och näringsfysiologiskt mindre tillfredsställande kosthållet, bristen på dricksvatten och de osunda förläggingsförhållandena mycket till sjukdomarnas uppkomst och svårartade förlopp. Så länge fartygsbottnarna ännu icke voro kopparförhydda, läckte skeppen mera, och slagvatten stod så gott som ständigt djupast i hälskeppet, spridande osunda dunster i skrovet. Dålig ventilation, bristande uppvärmning och belysning gjorde också sitt till. Axel Oxenstierna vidtog under sin tid som generalguvernör i Preussen en del kloka åtgärder beträffande utspisningen på en del av blockadeskadern och kunde härvid notera avsevärt förbättrat hälsotillstånd. Stora svårigheter förelågo emellertid att oavbrutet upprätthålla förbindelserna med hemorten, varför tillförseln av färsk proviant och öl blev högst oregelbunden. Sedan man druckit upp det ursprungliga förrådet av öl, fick folket hålla till godo med saltvatten. Skeppens små utrymmen tillät ej proviantering för längre tid, trots Gustav Adolfs maning att utrusta eskadrarna med proviant och annan nödtorft »särdeles med penningar, öl och bröd...», så att folket må hava deras nödtorftiga uppehälle och icke nödgas dricka det

Båtsmannen — eller snarare styrmannen — på vinjetten till Johan Månssons sjöbok 1644 är prydligt klädd i knäbyxor, jacka med övervikt skjortkrage, skor och hatt. Man kan nog utgå ifrån att majoriteten av hans kolleger inte voro på långt när så gediget klädda; emellertid torde både ålderstyrmannen Månsson och gravören av hans vinjett ha ansett, att en kronans karl borde vara ekiperad på detta sätt. I verkligheten var flottans folk ofta alldeles »förblottat» på kläder.

salta vattnet, vilket är en orsak till att så många förledna åren äro fallna uti sjukdom och komma om halsen, H. K. M:t och riket till en stor skada och märkelig avsaknad».

De vanligaste sjukdomarna voro skörbjugg och rödsot eller »brännesjukan», vilka stundom verkställde fruktansvärda härjningar. På blockadeskadern utanför Danzig år 1635 funnos 641 sjuka och 74 döda av en besättningsstyrka om 1,357 man; eskadern kunde detta år icke segla hem till Sverige på hösten, förrän ett par hundra soldater kommenderats ombord till besättningarnas kompletterande. Såsom orsak till det dåliga hälsotillståndet angavs, att folket under fjorton dagars tid ej haft annat att dricka än saltvatten. Då flottan år 1658 övervintrade i Landskrona, blev sjukligheten ganska stor, så att på hösten 10 à 12 man dagligen begrovos enligt högste befälhavarens utsago. Sjukligheten fortsatte hela vintern, och på nyåret var omkring en fjärdedel av manskapsstyrkan sjuk; dödligheten uppgick till mer än 10 % av samma styrka. Även nu härledde man sjukligheten från bristen på bröd och öl, som tvang folket att dricka saltvatten.

För att minska smittorisken brukade man, då så kunde ske, skicka i land de sjuka att vårdas av befolkningen på landsbygden, varefter de nersmittade skeppen i tur och ordning röktes med svavel och enris, rengjordes och tjärades. Öland ansågs som en mycket lämplig evakueringsplats och låg dessutom väl till, då flottan huvudsakligen opererade i södra Östersjön. Mot periodens slut försökte man inrätta vissa skepp till ett slags lasaretsfartyg, där flottans sjuka vårdades och till och med erhöilo bättre mat, men resultatet motsvarade icke avsikten.

Enligt 1644 års sjöartiklar skulle manskapet erhålla fri sjukvård, då sjukdomen eller skadan inträffade i tjänsten. Ofta sändes emellertid de sjuka till hemorten i stället för att vårdas av kronan. Detta var dock icke alltid möjligt, och så småningom fann man det nödvändigt att uppföra några sjukstugor i närheten av Stockholms skeppsgård, nämligen på Djurgården mitt emot Kastellholmen. Några sköterskor anställdes för de sjukas vård, och en bardberare ansvarade för skötseln. Man lade stor vikt vid förplägnaden; ett par båtsmän avdelades att fiska för de sjukas räkning och två mjölkkor upphandlades. Sammanlagt torde ett hundratal sjuka ha kunnat vårdas samtidigt i dessa sjukstugor.

KLÄDSEL OCH FÖRPLÄGNAD, LÖN OCH PENSION M. M.

Sedan gammalt utgick en del av såväl befålets som manskapets lön i kläde, vilket kunde bestå av en mångfald olika tygsorter. Någon särskild uniform fanns icke, utan envar klädde sig efter smak och tillgång. Vid 1621 års lönereglering bestämdes emellertid, att kläde ej längre skulle utgå in natura utan i stället dess värde i penningar tilläggas den kontanta lönen. Denna reform blev emellertid aldrig populär och avskaffades efter några år. Vid båtsmanshällets inrättande fastslogs den principen, att kronan skulle hålla manskapet med beklädnad under tjänstgöring, men i övrigt skulle detta skaffa sig kläder på den kontanta lönen.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. En av örlogsflottans många relikter i Livrustkammaren ger ett dessvärre ganska unikt exempel på hur en befälsperson på ett svenskt örlogsskepp på 1600-talet kunde gå klädd under striden. Det är den dräkt av grå vadmal, bestående av knäbyxor och jacka med tillhörande gehäng, som bars av amiralen Klas Bielkenstierna den 30 april 1659 i sjöslaget vid Femerbält mot dansk-holländska flottan under amiralerna Bielke och Wassenaer Obdam. Det var vid detta tillfälle som Bielkenstierna sårades av en falkonettkula i ryggen; under återstoden av sitt liv fick han använda krycka.

Klas Bielkenstiernas dräkt, buren i slaget den 30 april 1659. Livrustkammaren.

Ett utsnitt ur den nedan i kap. om Sjötlågen i färg återgivna oljemålningen över slaget vid Femern 1644 ger ovanstående bild av dräktskicket bland 1600-talets svenska sjöfolk. Det föga rikhaltiga bevarade materialet har emellertid eljest i detta avseende inte något större illustrativt värde.

En »båtsmansklädning» bestod av jacka och knäbyxor, förfärdigade av samma tyg, vanligen blått kläde. Jackan knäpptes ej med knappar utan med häkter. Understundom bestods till vintern även en lärftsskjorta, ett par långstrumpor av ull eller lärft samt ett par smorläderskor. Någon huvudbonad bestods däremot icke. Manskaper fick till en början självt låta tillverka kläderna, sedan klädet utlämnats vid uppfordringen. Ofta sålde emellertid folket klädet, varför amiralitetskollegium år 1655 bestämde, att detta skulle utlämnas tillskuret. Så småningom anställdes en särskild skraddare på varje kompani, till vilken klädet direkt utlämnades, varjämte slutligen en särskild skraddare anställdes på Skeppsholmen.

Trots dessa åtgärder var folket vanligen ej väl beklätt. Underkläder skulle båtsmännen bestå sig själva, och så blev intet ombyte av. Klagomål förekommo ofta, särskilt under den kalla årstiden, och en mängd båtsmän måste avskedas på grund av förfrusna fötter. Vid vissa strapatsrika tillfällen kunde förhållandena ombord bliva ytterst bedrövliga, varom dåvarande majoren Klas Ugglas rapport till amiralitetskollegium i januari år 1659 värtaligt vittnar. Majoren hade efter en äventyrlig färd från de danska farvattnen i storm, köld och is lyckats att med tre skepp komma in till Göteborg; folket var nu alldeles »förblottat» på kläder, »så gå ock en part löjtnanter, styrmän, konstaplar och skeppare med bara rompan, ty de hava intet på sig». Sjöexpeditionerna på denna tid voro huvudsakligen sommarsjötåg, varför beklädnaden var illa lämpad att motstå vinterkylan. Vinterbeklädnad i form av pälsar eller tjocka rockar utlämnades blott undantagsvis under särskilt kalla vintrar till vintervakten, d. v. s. till den personal som på Skeppsholmen höll vakt över de upplagda fartygen.

Ehuru det ålåg kronan att nödtorftigt kläda båtsmännen under deras tjänstgöring, så tog sig amiralitetskollegium före år 1645 under det hårda kriget mot Danmark uppmana rotehållarna att giva var karl s. k. småpersedlar, bestående av två skjortor samt ett eller två par strumpor och skor, så att de kunde byta underkläder. Anmaningen var givetvis förestavad av omsorg om folkets hälsa, och den gällde endast under det pågående kriget. Efter några år gjorde kollegiet ett försök att få utlämnandet av dylika småpersedlar till ett ständigt åliggande för rotehållarna, under framhållande av att det endast vore till rotarnas egen fördel, att båts-

Dessa tre föremål torde ha varit i dagligt bruk ombord på svenska örlogsskepp på 1600-talet. Till vänster en keramikanna, upptagen från det vid Ungskär i Blekinge skärgård 1676 sjunkna kofferdifartyget Constantia, som bestyckats och satts i örlogstjänst. Lerkärl till höger är från det samma år sjunkna Riksäppet, medan malmstaken i mitten upptagits från botten av Öresund och antages härröra från den 1658 sjunkna Morgonstjärnan. — Från vänster: Örlogsvarvets museum, Karlskrona; Kulturhistoriska museet, Lund; privat ägo.

männens hälsa vårdades, då de härigenom kunde kvarstå längre tid i tjänsten. Försöket utföll till belåtenhet, varför kollegiet snart förordnade, att varje båtsman årligen skulle utrustas med två skjortor, två par strumpor och två par skor. Man kan förstå, att denna ökning av beklädnadsstaten var välbehövlig.

Trumpetare och pukslagare, vilka innefattades i den kollektiva benämningen »spelet», utrustades med något pråligare kläder, som kallades »livréklädning». En sådan bestod av jacka med lösa ärmar, knäbyxor och långa strumpor. Jackan var prydd med knappar samt gula och svarta band.

Alla ombord, utom flaggmännen, åtnjöto fri förplägnad av kronan under längre expeditioner. Befäl och underbefäl samt med dem likställda fingo härvid »kajutkost», under det att högbåtsmän och manskap fingo s. k. »gemen kost». Den kvantitet av varje varuslag, som beräknades åtgå för envar, bestämdes genom s. k. spisordningar, vilka utfärdades av amiralitetskollegium. I stället för fri förplägnad erhöilo flaggmännen kontant ersättning i förhållande till deras militära grad.

Förplägnaden var fortfarande enformig, enkel men tämligen riklig. Huvudsakligen bestod den av torrt bröd, salt fisk, fläsk, salt kött samt gryn, mjöl, ost, smör, ärter och öl. Den rikligen i spisordningarna ingående salta fisken föranledde, enligt befälets utsago, uppkomsten av skörbjugg, och av denna anledning befalldes proviantmästaren på Skeppsholmen år 1658 att »leverera mera kött, fläsk, gryn och smör, som är hälsosammare spis på sjön». Av åtskilliga åtgärder vid denna tid till förplägnadens förbättrande kan man se, att flottans styrelse försökte efter förmåga underlätta det hårda livet ombord. »Gryn är en ståtelig spis för sjöfolket och kan ej heller skämmas bort såsom fisk och kött», yttrade amiral Klas Bielkenstierna i kollegiet, och »när båtsman får välling eller gröt med smör eller dricka därtill, så trives han bättre, än av härsken strömming, sill eller annat sovel». En annan amiral ansåg, att »en båts-

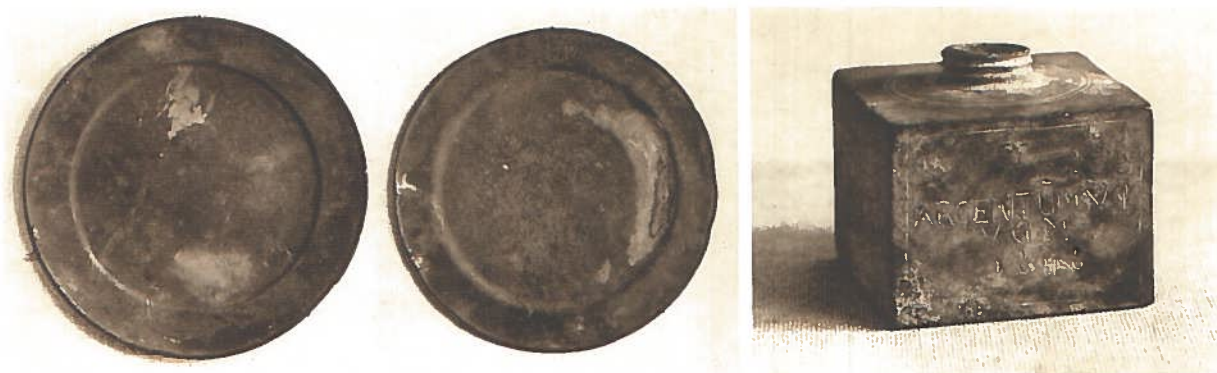
I ett votivskepp (avbildat ovan sid. 365) från 1600-talet i Källeredes kyrka i Västergötland finner man för ovanlighetens skull också en besättning, snidad i trä och målade. Där saknas varken trumslagaren (längst till vänster), trumpetaren (n:r 4 från vänster; instrumentet är tyvärr förlorat) eller befälhavaren själv, huvudet högre än allt folket och med ett jättelikt svärd i handen. Båtsmannen till höger om honom bär jacka och knäbyxor, medan de övriga, av vilka figuren längst till höger tyvärr också har förlorat sitt vapen, skydda sig mot källden med långa rockar.

man bör hava allra minst tre stop (tolv halvbuteljer) dricka om dagen på sjön». I stort sett torde förplågnaden ombord mot slutet av förevarande skede ha blivit så pass förbättrad, som man kunde begära efter den tidens måttstock; år 1676 framkastade läkaren t. o. m., att den svåra sjukdomen på flottan delvis förorsakats av att folket »icke voro vana vid en sådan ymnig spisning och solid mat».

Såsom uppmuntran utdelades ibland till manskapet extra förplågnning, vanligen bestående av brännvin eller tobak.

Under tjänstgöring på Skeppsholmen skulle båtsmännen hålla sig själva med mat. Ofta saknades emellertid reda penningar till folkets avlöning, varför man då utfärdade anvisningar på proviantmagasinet. Ganska snart blev det på detta sätt till regel att utbetala vintervaktsbåtsmännens hela lön i proviant efter en särskild spisordning. Enär nu båtsmännen allmänt ägde fri kost i stället för lön, lät amiralitetskollegium uppföra stugor på Djurgården, där båtsmännen kunde bo och bispisas billigare, än när varje man utfick sin egen proviant. Bispisningen började den 1 september 1670, och efter en månad framgick det, att en tredjedel av provianten inbesparats.

Under föregående period hade avlöningen bestämts icke efter befattningen utan efter personen. Gustav Adolf reformerade detta system och fastställde en normalstat, som bestämde lönen för envar befattning, dock med vissa undantag. Efter några år skedde en ytterligare utveckling, då även antalet befattningar fastställdes och uppfördes i stater med bestämda löner. I samband härmed höjdes lönen.

*De här återgivna bägge tenntallrikarna och den lilla tenndosan (vars inskription »argentum vivum 1646» anger, att den använts för förvaring av möjligen i »skeppsapoteket» ingående kvicksilver) tillhöra ett fynd från botten av Öresund och antagas härröra från den i sjöslaget 1658 sjunkna svenska Morgonstjärnan. I varje fall tenntallrikarna måste under alla omständigheter ha sett ut på detta sätt ombord på svenska skepp vid denna tid.
Hälsingborgs museum.*

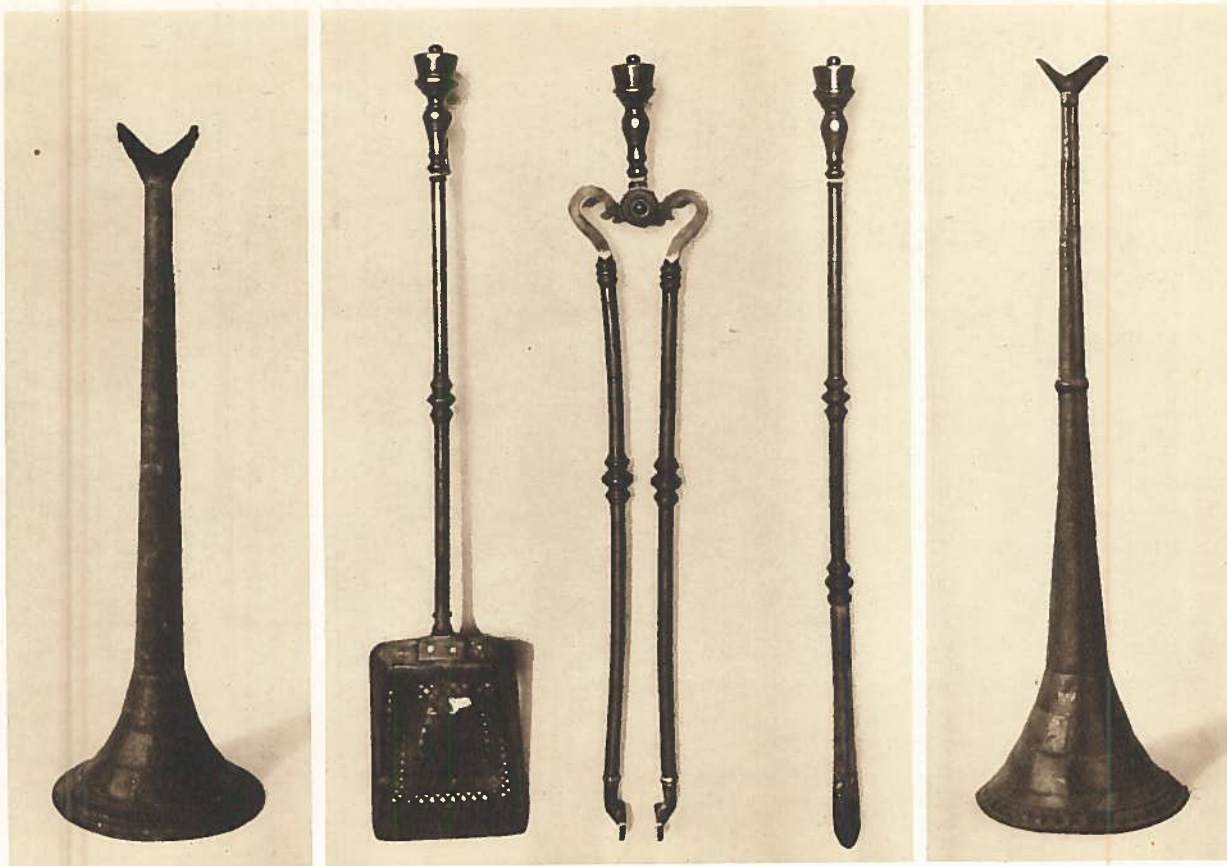
Lönen beräknades pr månad och var under sommarmånaderna april—oktober något högre än under de övriga månaderna, med undantag för en del befattningshavare, som åtnjoto lika lön under sommar och vinter. Riksstaten upptog lönerna på detta sätt till och med år 1660, varefter skillnaden mellan sommar- och vinterlönen borttogs utom för båtsmännen, vilka fortfarande erhöilo högre sommarlön än vinterlön.

Kronan var ej vidare rundhänt. Så bestämdes år 1662, att då en officer eller underofficer befordrades, så skulle han under såväl det löpande som hela det nästföljande året behålla sin gamla lön och först därefter åtnjuta den nya. I allmänhet innehölls lönen vid tjänstledighet, utom då det var fråga om utbildning i främmande tjänst. Sårade fingo blott halv lön under den tid, de icke kunde tjänstgöra, däremot behöllö krigsfångar lönen under fångenskapen.

Egentligen skulle lönerna utbetalas månadsvis, men så skedde ej alltid. Den rådande penningknappheten lade ofta hinder i vägen, och det blev nästan till regel att utbetalningen blott ägde rum några gånger om året. Genom denna oregelbundenhet kunde det inträffa att intjänt lön utbetalades först efter ett eller flera år. Vid århundradets mitt hade beloppet av dessa resterande löner stigit till en sådan storlek, att energiska åtgärder måste vidtagas för skuldens avlägsnande ur budgeten. Amiralitetskollegium löste frågan enligt Kungl. Maj:ts befallning sålunda, att officerares och underofficerares fordringar skulle utbetalas efter hand, som medel inflöto, men manskapets resterande löner skulle avföras ur böckerna, »så att därpå ingen betalning gives, dock med det förord, att de härefter och för de följande åren bättre och riktigare betalas».

Genom denna avskrivning blevo emellertid förhållandena icke bättre. Rikets finanser voro alltför ansträngda efter de många och kostsamma krigen för att medge lönernas fulla utbetalande till krigsfolk och hantverkare. Egentligen var det blott vid sjökommendering, som de resterande lönerna åtminstone till en del blevo utbetalade, tydligen emedan man principiellt ansåg, att åtminstone befälet icke var skyldigt att embarkera, förrän den i land intjänta lönen erhöilts; penningar erfordrades givetvis dels för ekiperingen till sjötåget, dels för familjens underhåll under bortovaron.

Ett beaktansvärt lönetillägg utgjorde förläningarna, som tilldelades såsom belöning för särskilda tjänster eller såsom löneförbättring, huvudsakligen till högre befattningshavare. Vanligen

Mycket är tyvärr ej bevarat av bruksföremål, instrument etc. från 1600-talets örlogsskepp. Det förnämliga garnityr eldverktyg (glödskyffel, eldtång och eldraka), som återges i mitten ovan, torde härröra från det förhållandevis luxuöst utstyrda 50-kanonskeppet Amarant; det är av mässing. Å ömse sidor två ropare, den vänstra av utvändigt grönblått, invändigt gulmålat bleck och med munstycke, fodrat med kläde. Den längre (i utdraget skick 122 cm. långa) stormroparen till höger är av zinkplåt, i två delar, med punsad fläns och munstycke; den är omklädd. (En annan ropare, ett verkligt praktexemplar, använt av Karl Gustav Wrangel, återges å sid. 353.) — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

bestodo förläningarna i kronogods, vilka bortskänktes enligt växlande villkor, såsom för evärdlig tid, på vederbörandes livstid, så länge han kvarstod i kronans tjänst etc. Vidare kunde tilldelandet av förläning förenas med skattefrihet eller frälsemannarätt eller ock med skyldighet att utgöra skatter. En annan form av löneförbättring utgjordes av skattefrihet för gårdar och skattehemman eller liknande ekonomisk hjälp.

Till uppmuntran och som belöning för visad tapperhet till sjöss utdelades alltjämt hedersgåvor av olika slag, vanligen guldkedjor med eller utan konungens porträtt men även penninggåvor eller något uppbringat handelsfartyg med ineliggande last. Särskilt var man angelägen att uppmuntra skeppsbyggmästarna med belöningar, vilka understundom uppgingo till avsevärda belopp.

Bestämmelserna i 1535 års skeppsrätt rörande tilldelandet av prispennningar, med därefter utfärdade ändringar och tillägg, inflöto tämligen oförändrade i 1644 års sjöartiklar. Dessa prispennningar, d. v. s. rätten till viss andel av erövat fartygs inventarier och enskildas tillhörigheter, kunde uppgå till betydande belopp.

Tiden ombord mätte man med timglas (det till höger avbildade, ett ovanligt förnämligt exemplar, har en tidslängd av 4 timmar = 1 vakt); två sätt att förkorta den må antydast med de bägge andra bilderna, längst till vänster av en vinflaska (öl var naturligtvis en vanligare dryck ombord), härrörande från de Morgonstjärnan tillskrivna Öresundsfynden, och i mitten av en holländsk, långskaftad kritpipa, placerad mot ett keramikfat, bägge upptagna från vraket av det 1676 sjunkna Riksäpplet. — Sjöhistoriska museet, Stockholm (buteljen), Örlogsvarvets museum, Karlskrona (timglaset) och privat ägo.

Vid avskedet erhöles ingen pension. De högsta befattningshavarna kvarstodo vanligen i tjänst, så länge de levde, eller erhöles andra ämbeten. Den stora massan av officerare samt underofficerare och båtsmän tjänade, så länge de dugde något till, och avskedades därefter utan någon gottgörelse. Då särskilt ömmande omständigheter förelågo, medgavs emellertid understundom ett mindre årligt understöd under vederbörandes återstående livstid. Även änkor och barn kunde ibland tilldelas viss ekonomisk hjälp, nämligen s. k. nådemånad, nådår eller pension. Nådemånad och nådår utgjordes av en månadslön, respektive årlön, som den avlidne i livstiden innehafte. Änkepension under änkans återstående livstid utdelades blott i sällsynta fall.

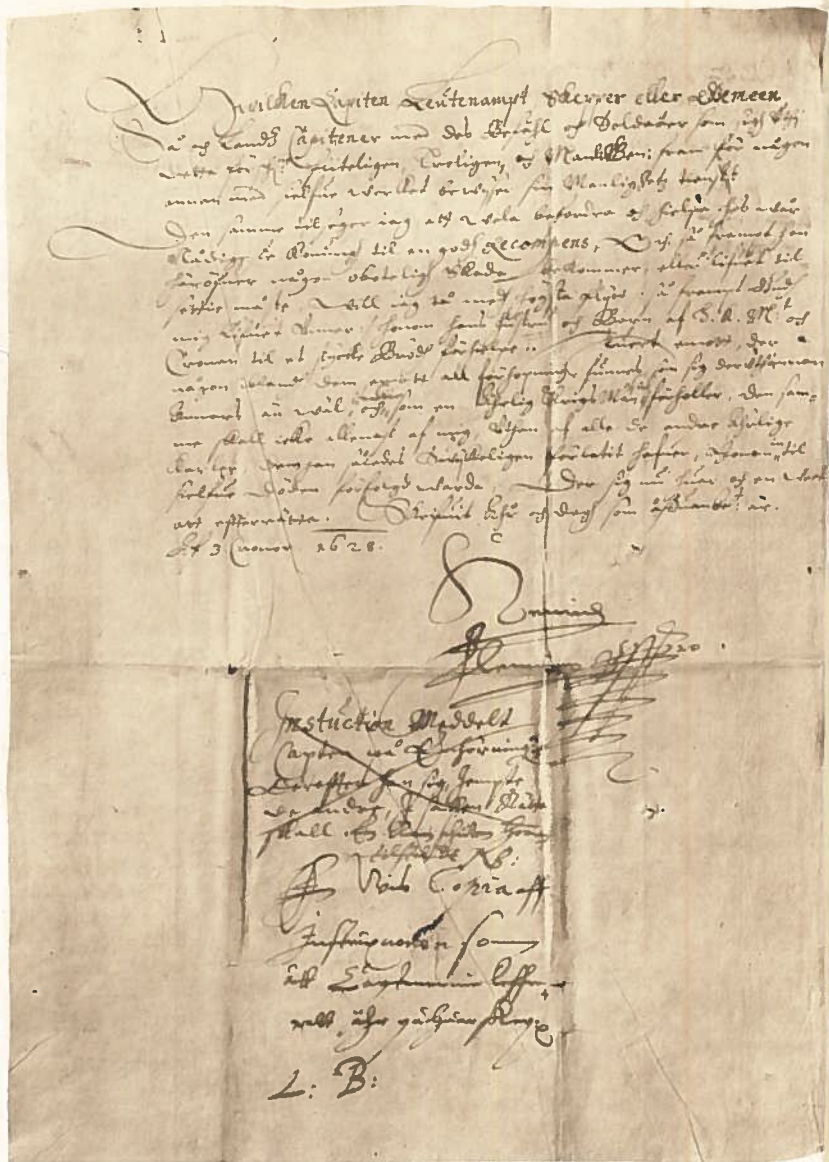
Ordnad pension och änkepension infördes 1680, då det första pensionsreglementet utfärdades. Vid samma tillfälle fastställdes även de grunder, efter vilka understöd vid skada i tjänsten skulle beviljas. Visserligen hade redan 1535 års skeppsrätt erkänt statens skyldighet att taga hand om dem som blivit invalider i tjänsten, men i praktiken hade denna skyldighet endast tillämpats i undantagsfall.

AMIRALITETSARMBÖSSAN.

För att skaffa hjälp till understöd åt flottans fattiga försågs sedan gammalt varje skepp med en s. k. armbössa, d. v. s. en med lås försedd järnlåda, i vilken penningar kunde nedläggas alldeles som i en vanlig sparbössa. Så småningom bildades av dessa på skeppen insamlade medel en kassa, som även benämndes »armbössan»; då den sedan kom under amiralitetskollegiets vård, blev benämningen »amiralitetsarmbössan».

Amiralitetsarmbössans inkomster voro givetvis högst osäkra och växlande. För att öka inkomsterna bestämde kollegiet år 1634 att en viss del av amiralitetsrättens bötesbelopp skulle

tillfalla armbössan. En mycket betydelsefull åtgärd vidtogs efter ytterligare några år, då det högre befälet jämte gemene man beslöt, att envar skulle till bössan avstå en viss del av lönen för att därmed bereda medel till årligt understöd åt behövande vid sjöstaten. Under intryck nämligen av den nöd och fattigdom, som rådde bland de från kriget till hemlandet återvändande sjuka, lemlästade eller åldriga krigsmännen och deras familjer, samlades ombud för amiralitetsstaterna till ett möte den 1 juni 1642 på Skeppsholmen i Stockholm, varvid beslut fattades enligt följande öppna brev: »Vi underskrivne över- och underofficerare, så väl som gemene båtsmän, bösseskyttar, timmermän, snickare, smeder etc., som under Kungl. Maj:ts Vår Allernådigste Drottning och Frökens, samt Sveriges Rikes Amiralitet och Sjöstat tjäna, göra kunnigt och veterligt, att eftersom bland oss, enkannerligen gemene man esomoftast händer och sig tilldrager, att somliga igenom varjehanda olyckliga tillfällen varda förlamade, dels råka uti obotlig sjukdom, och en part, sedan länge tjänat . . . blir med ålderdomsbrist och svaghet behäftad . . . vi samtliga . . . funnit gott . . . besluta och belova att . . . av alla penning och proviant persedlar, som oss uti amiralitetet såväl på vår årliga lön och behållning, som för

I ovanstående »Instruction meddelt capten på Enhörningen, derefter han sig jempte de andre, i saken rätte skall», undertecknad av amiral Henrich Fleming på skeppet Tre Kronor 1628 och enligt påteckningen utgörande »wis copia aff instructionen, som dt captenerne lesswererett ähr på huar skep», finner man, jämsides med hotelser mot dem som svika sin plikt, utfästelser om befordran och »recompens» dt de tappra och skötsamma och om »et stycke brödh» dt de fallnas hustrur och barn. Man läser: »Hvilken capiten leutenampt, skepper eller gemeen så och landz capitener med des befähl och soldater som sigh vthj detta förschr:ne sliteligen, troligen och manligen fram för någon annan med sielsue werket bewijser sin manlighetz dienst. Den samme tilseger iag att wela befordra och hielpa hos wår Nådigeste Konungh til en godh recompens, och så frampt han häröfuer någon oboteligh skada bekommer, eller och lifuet tilsettie måste, will iag tå medh högsta slijtt (så frampt Gudh mig lifuet vnner) honom, hans hustru och barn af H. K. M:t och Cronan, til et stycke brödh förhielpa. Tuert emott, der någon iblandh dem emott all förhopning funnes, som sig derwthinnan annars än wäl, och icke som en ährlig krigs man sich forholder, den samme skall icke allenast af mig, uthan af alle de andre ährlige karler dem han således suiikeligen förlatit hafuer, honom intil sielsue döden förfolgd warda. Der sig nu huar och en weet att effterrätta. Skrifuit ähr och dagh som äffsuanbe:t är. Af 3 Cronor 1628.»

vårt arbete på kontrakt eller eljest levererat och betalt varder, avdraga och kosta låta den fyrk av var daler . . . »

De »underskrivne» voro riksamiralen Gyllenhielm, amiralerna och riksråden Fleming och Ryning, amiraler, viceamiraler, holmamiralen, majorer vid amiralitetet, kaptener o. s. v., kompanicheferna för sig och gemene man. De genom avdragen hopsamlade medlen skulle nu jämte nyss omnämnda belopp, som inflöto i armbössorna ombord eller i land, av amiralitetsbokhållaren hållas i god och riktig räkning för att av amiralitetskollegium utdelas som understöd. Med denna pensions- och understödsanordning, amiralitetsarmbössan, lades grunden till den sjövapnets pensionsanstalt, som under olika namn (amiralitetskrigsmanskassan 1685, flottans pensionskassa 1892, marinens familjepensionskassa 1935) levde kvar genom tiderna, tills den 1937 slutligt uppgick i statsverket.

För att nu återgå till 1642, så fick kassan då en relativt sund ekonomisk bas, och snart uppstod fråga om inrättande av ett invalidhem, för vars realiserande drottning Kristina 1646 skänkte en tomt på Ladugårdslandet. Av okänd anledning sattes emellertid aldrig dessa planer i verket. Ytterligare inkomster erhöll amiralitetsarmbössan, sedan det bestämts, att den skulle tilldelas de medel, som insamlades genom armbössorna vid tullkontoren i Sverige, Finland och Östersjöprovinserna, ävensom bötesbeloppen från de handelsfartyg, som underlåto att taga lots i Stockholms skärgård.

Amiralitetsarmbössan förvaltades av amiralitetskollegium, som härför snart tillsatte en särskild tjänsteman. Tyvärr inträffade ibland försvinnningar, då tillsynen av kassan icke var tillräckligt noggrann.

Amiralitetsarmbössan drev även lånerörelse, som dock icke blev någon lyckad affär. Många av lånen utlämnades till amiralitetskollegiets egna ämbetsmän, och det visade sig ofta svårt att indriva dem eller utfå upplupna räntor. De största förlusterna gjorde dock amiralitetsarmbössan på kronan, som vid olika tillfällen lånade betydande summor mot hög ränta, vilken dock knappast erlades, och så småningom blev kapitalbehållningen härigenom blott skenbar. År 1680 voro armbössans tillgångar enligt amiralitetskollegiums uttalande »alldeles distraherade och dels till andra usus disponerade samt resten till sådana personer utlånta, hos vilka man föga eller nästan ingen betalning med säkerhet hade att förvänta, så att vid denna kassa då intet över några hundra daler s. m. funnos i behåll».

I det följande vidtogos emellertid bättre anstalter för kassans tillväxt och vård.

Amiralitetets skeppsklocka, gjuten i Stockholm 1677. — Sjöhistoriska museet, Stockholm.

STYRMANSKONSTEN I NORDEN FRAM TILL SEXTONHUNDRATALETS SLUT

År 1578 seglade spanjoren Francisco de Eraso över Östersjön och beskrev i ett ännu bevarat brev inte endast färdens hårda vedermödor utan också de nordiska skeppskaptenernas i hans ögon suspekta sätt att navigera. Han var utskickad av konungen i Spanien såsom sändebud till Johan III. Efter att ha gjort den långa resan över kontinenten steg han ombord på ett fartyg i Stralsund. Sjöresan blev svår. Man stack över till Bornholm, tog sig sedan upp i Kalmarsund och fortsatte därifrån inomskärs till Stockholm. Befälhavarens navigering ingav emellertid Eraso den största misstro. Han uttalar sin oerhörda förvåning över att denne saknade både sjökort och instrument. Den enda kompass, som fanns ombord, medförde Eraso själv. Trots den spanske resenärens onda aningar inträffade emellertid inga olyckor, utan man kom välbehållen fram. En liten handskriven bok, i vilken kaptenen då och då kastade ett öga, tycktes vara den talisman, som lotsade resenärerna oskadda genom alla lurande faror.

Det var emellertid inte så underligt att Eraso häpnade över kaptenens i hans ögon lättvindiga sätt att föra sin båt. För seglare på Medelhavet och södra delen av Atlanten hade redan i många hundra år funnits sjökort. Det var de så kallade portolankartorna, av vilka särskilt katalonerna åstadkommo goda upplagor. Vidare fanns vid denna tid i det indiska departementet, Casa de contración de las Indias, i Sevilla en speciell avdelning med uppgift att framställa kartor för sjöfärder till Ost- och Västindien. Och vid de spanska skeppens korsande av oceanerna var kompassen en outhärlig färdevisare.

Det soliga Medelhavets sjömän hade aldrig sträckt sina färder till Nordens kyliga kuster, och därför voro inte våra farvatten avbildade på någon portolankarta, och ej heller hade den ständigt mot norr pekande magnetnålen blivit ett outhärligt inventarium för Östersjöns rorsmän. Emellertid berodde det nog inte bara på obekantskapen med sydligare länders kultur, att vi ännu på 1500-talet inte hade tillägnat oss de på de stora världshaven gängse navigationsmetoderna. Våra söndersplittrade kuster trotsade på ett helt annat sätt än de stora kontinenternas mjuka strandlinjer alla tilltänkta kartläggningsförsök. Även den mest framstående portolanutgivare hade säkert kommit helt till korta, om han skulle ha givit en tillförlitlig och för navigeringen praktiskt användbar bild utav den svenska ostkusten.

Vid sin tillkomst var den svenska örlogsflottan naturligen hänvisad till de av ålder brukade färdevägarna och den förefintliga kändedomen om dessa. Den var ingalunda föraktlig. I år

Det vänstra av dessa träsnitt står som vinjett till ett kapitel i Olaus Magnus' »Historia om de nordiska folken» (1555) handlande om »Nödvändigheten av att studera vindarna». Författaren, själv en stor resenär, visar sig väl förtrogen med alla de tecken på himlen och i luften, sol, måne, väder och vind, som sjöfolket redan på hans tid sedan gammalt lärt sig iakttä och försökt tyda. Det andra träsnittet (lägg märke till fyrarna!) vill visa »hur man söker hamn med ledning av märken på kusten». Den tillhörande texten berättar, att man i hamnstäderna vid »tyska, Svarta och götiska haven under hösten och vintern nätterna igenom plägar anordna riklig belysning i höga vårdtorn, för att de sjöfarande säkrare och lättare må kunna hitta vägen till den efterlängtrade hamnen».

tusenden hade de nordiska folken plöjt sina hav och därunder förskaffat sig en diger erfarenhetskunskap om de bästa färdestråken och de tryggaste hamnarna. Denna erfarenhet fortplantades genom muntlig trading från generation till generation och började, när skrivkonsten blev bekant, även att nedläggas i uppteckningar. Det var en sådan som Erasos skeppare hade i den lilla bok, han då och då rådfrågade.

Genom en lycklig tillfällighet har en dylik seglingsbeskrivning från mitten av 1200-talet blivit bevarad till våra tider. Den ger oss en god föreställning om de gamla färdeanvisningarnas beskaffenhet. Ifrågavarande itinerarium, som är det äldsta vi äga angående Östersjön, återfinnes i en handskrift benämnd »Kong Valdemars Jordebog». Den förvarades tidigare i Kungliga biblioteket i Stockholm, men överlämnades vid ett arkivaliebyte mellan Sverige och Danmark år 1929 till Rigsarkivet i Köpenhamn.

Ifrågavarande seglingsbeskrivning, som har danskt ursprung, är skriven på latin. Den är därför knappast avsedd för styrmannen på något fartyg utan snarare för någon förnäm passagerare, exempelvis en hög kyrklig funktionär, som efter skeppsbefälets uppgifter låtit för sin räkning på pergamentet fästa färdevägens sträckning. Resan började i södra Östersjön — fast det inte uttryckligen säges, kan man väl anta, att ankar lättats i Köpenhamn — och slutar i Reval, som vid denna tid nyligen erövrats av danskarna. Seglingen företogs emellertid inte diagonalt över Östersjön, utan man gick in i Kalmarsund och fortsatte sedan inomskärs genom Smålands, Östergötlands, Södermanlands och Upplands arkipelager upp till Arholma, varifrån överfarten till Lemböte på Åland skedde. Sedan for man genom den åländska och åboländska övärlden ned till Hangö och vidare efter Finska vikens nordsida till Porkala udd. Från denna punkt sattes kursen sydvart emot Reval.

Det sätt, på vilket man lade sin kosa, visar att man i görligaste mån undvek att sticka ut över havsvidderna. Kusten följdes nära nog ängsligt, och där det var fullkomligt nödvändigt att bege sig ut på oskyddat vatten — vid Ålands hav och Finska viken — korsade man det på sådant sätt, att man minsta möjliga tid var ur sikte för land. Detta tillvägagångssätt berodde nog inte alls på rädsla för Östersjöns svallande böljor utan var en navigatorisk klokhetsåtgärd, till vilken man fostrats av dyrköpt erfarenhet. För det första kunde man vid längre segling

En medeltida beskrivning på segel-
leden från Danmark över Östersjön
till Estland.

De två första sidorna av en seglationsbeskrivning från senare hälften av 1300-talet, utförd av en dansk man och ingående i en handskrift, som efter sitt huvudsakliga innehåll kallas "Kong Valdemars Jordebog".

Faksimil i originalets storlek. Rigsarkivet, Köpenhamn.

Seglingen börjar vid Utlången i Blekingeskären och fortsätter genom Kalmarsund, för vars norra del anvisning lämnas på en inom- och en utomskärsled. Genom östgötaskären går färden till Bråviken. Sedan skildras ett helt nät av alternativa leder i Sörmlands- och Upplandsskärgårdarna, på vilka man kan komma upp till Arholma, den ort, från vilken man startade seglatsen över Ålands hav. Resan fortsätter sedermera genom Åländska och Åboländska skärgårdarna förbi Hangöudd till Porkala, där kursen sättes på Reval. De namn, som ännu brukas, eller, ehuru icke längre levande, låta identifiera sig med några historiskt kända benämningar ha i översättningen till stavningen och formen moderniserats och skrivits med stora begynnelsebokstäver. Övriga namn ha satts med genomgående små bokstäver. Den latinska texten, vars två första sidor här återgivas i faksimil, har följande lydelse:

»*Navigatio maris Balthici.*

De utlengi usque calmarne x ukæsiö. Deinde usque skægge nes ii ukæ. Hinc usque waldö iiiii et si placet ire per latus terre potest ire de waldö usque runö. queque distat a waldö ad i ukæsiö. Inde usque klinesskær, uel diuræholtsnub i. Inde usque geishammer i. Inde usque roxhammer i. Inde usque æfra i. Inde usque winö i.

[D]e kalmarne usque dyur ix. Hinc usque winö iii. Hinc usque sporæ iii. Hinc usque hambær ii et unum cum hambær. Hinc usque askö i et per askö i et de askö usque quetnæ i. Hinc usque örsund ii. Hinc usque wæggi i et per wæggi i. Inde usque ulfsund i. Hinc usque rotæsund i. Inde usque alrecki ii. Hinc usque brawic i.

Brawic durat in longum vi vkæsiö. Primo cum pertransitur trans brawic occurrit quedam insula winterclasæ nomine, et tunc alör. Deinde rugö. Deinde rinzö. deinde leckæ. Deinde askö. Deinde ræueskiær. Deinde thorö. Deinde hærihammær. De usque mæthelsten ii. Inde usque alæsneþ ii. Inde usque gardö ii. Inde usque windö i. et cum windö ii. et a windö uersus austrum iacet rudmi. Inde uthöi. deinde mæthelsten. deinde nutarn. Deinde olæ. deinde ornæ. Inde neffö. Inde rudmi. Inde strömsö. Inde eldö. Inde sandö. Inde brunsö. Inde enkö. Inde hæro. Inde stefso. Inde myghi. Inde særsör. Inde husarn. Inde enlang. Inde linter. Inde sicmar. Inde finör. Inde öslæ. Inde hoxhals. Inde widör. Inde ræfnes. Inde arnholm.

Et ultra brawic usque fimersund ii. Inde usque örsebac. usque rugö i et per rugö i. Inde usque stendor sund. Inde usque siuiæ sund i. Inde usque hafö i. Inde usque fifang i. Inde usque swether sund i. Inde usque ekiholm i. Inde usque öslæsund i et per öslæsund i. Inde usque ikernsund i. Inde usque gardö i. Inde usque dalernsund i. Inde usque harustik i. Inde usque litle swethiuthæ i. Inde usque stochholm i et de litle swethiuthæ usque wiræ-sund i. Inde usque malægstagh i. Inde usque krampe sund iii. Inde usque weddesund i. Inde usque arnholm ii. Atue notandum est quod processus de utlengi uersus arnholm magis habeat se ad aquilonem quam ad orientem.

[D]e arnholm trans mare aland usque lynæbötæ vi. Inde usque thiyckækærli viii. Notandum est quod inter thiyckækærli et linæbötæ multe iacent insule fyghelde nomine. Inde usque aspæsund vi et ibi sunt tres insule quarum una est aspö. secunda reholm. iii:a malmö. et iurima iacet ultima ab eis uersus australem plagam et proxima mari. De aspö usque örsund vi. Inde usque hangethe iij et notandum est quod de arnholm usque lynæbetæ itur medio inter orientem et aquilonem et si prosper est uentus ab occidente potest uelificari directa linea de arnholm usque hangethe et de hangethe que finnise dicitur cuminpe usque lowiesund ii. Inde usque karienkaskæ i. Inde usque iuxaræ ii. Inde horinsaræ quod danice dicitur hestö ii. Inde usque purkal iii. et ad hanc insulam de hangethe

itur uersus orientem et aliquantulum tamen uersus aquilonem. Item de purkal usque narigeth ultra mare estonum vi. Inde usque karlsö i et dimidia. Inde usque ræuelburgh. dimida. Et notandum quod de purkalæ usque ræuelburgh uelificandum est inter australem plagam et orientalem. Preterea notandum est quod si placet potest uelificari de hangethe usque hothensholm cum uento aquilonis uersus australem plagam et orientalem. Atque ibi habet mare viii vkæσιο.»

Översättning:

Beskrivning på segelleden över Östersjön.

»Från Utlängan till Kalmar 10 veckosjöar. Därifrån till Skäggenäs 2 veckosjöar. Härifrån till Vällö 4, och om man vill gå längs kusten, kan man gå från Vällö till Runö, som ligger inemot en veckosjö från Vällö. Därifrån till Klinesskär eller Djurhultsnubb (Döderhultsklubb) 1. Därifrån till Geishammar 1. Därifrån till Roxhammar 1. Därifrån till Ävrö 1. Därifrån till Vinö 1.

Från Kalmar till dyur (Döderhult?) 9. Härifrån till Vinö 3. Härifrån till Spårö 3. Härifrån till Hamra 2 och 1 med Hamra [om Hamra medräknas ytterligare 1]. Härifrån till Askö 1 och längs Askö 1 och från Askö till Kvädö 1. Härifrån till Örsund 2. Härifrån till Vaggö 1 och längs Vaggö 1. Därifrån till Ulvsund 1. Härifrån till Rotösund 1. Därifrån till alræcki 2. Härifrån till Bråviken 1.

Bråviken är 6 veckosjöar lång. Då man passerar Bråviken, möter man först en ö vid namn Vinterklasen och sedan Alö. Därefter Rågö, Ringsö, Lacka, Askö, Rävskär, Torö, Herrhamra. Från ... till Mellsten 2. Därifrån till Älvsnabben 2. Därifrån till Gålö 2. Därifrån till vindö 1 och med vindö 2, och från vindö mot söder ligger Runmarö. (= en sørmlandsled n:o 1 samt Landsorts- och Dalarölederna).

Därefter (d. v. s. efter Herrhamratrakten) Öja, Mellsten, Natarö, Alö, Ornö, Nämndö, Runmarö, Strömsö, eldö (möjligen Älgö), sandö, brunnsö, enkö (= en led i östra kanten av Mysings-, Jungfru- och Nämndöfjärdarna, vilken sedan irotligen svänger in i Älgöfjärden).

Därefter (d. v. s. efter Runmarö) Harö, stefsö (möjligen Stafsudda), Möja, Särsö, Husarö, Lagnö, linter, Sikmarö, Fånö (d. v. s. mellersta delen av Blidö), Yxlan, Oxhalsö, vidör (antagligen Kapellskär), Rävsnäs, Arholma (= Husarö och Arholmalederna).

Och på andra sidan Bråviken till Femöresund 2. Därifrån till Örseback, till Rågö 1 och längs Rågö 1. Därifrån till (Södra) Stendörren. Därifrån till Sävösund 1. Därifrån till hafö (Hänö?) 1. Därifrån till Fifång 1. Därifrån till Svärdsö sund 1. Därifrån till Ekholmen 1. Därifrån till Yxlö sund 1 och längs Yxlö sund 1. Därifrån till ikernsund 1. Därifrån till Gålö 1. Därifrån till Dalarö sund (d. v. s. nuvarande Dalarö kanal) 1. Därifrån till Baggensstaket 1. Därifrån till Sveriges holme 1. Därifrån till Stockholm 1 (= en sørmlandsled n:o 2 samt en led tätt intill Södertörns södra och sydöstra stränder samt vidare genom Baggensstaket till Stockholm).

Och från Sveriges holme till virösund 1. Därifrån till malaegstagh 1. Därifrån till krampe sund 3. Därifrån till vaddesund (möjligen sundet söder om Vätö) 1. Därifrån till Arholma 2 (= Norrleden och genom den nu uppgrundade passagen väster om Rådmansö fram till Arholma).

Och det är att märka, att kursen från Utlängan mot Arholma går mera i nordlig än i östlig riktning.

Från Arholma över Ålands hav till Lemböte 6 veckosjöar. Därifrån till Kökar 8. Märkas bör, att mellan Kökar och Lemböte ligger en stor skärgård vid namn Föglö. Därifrån till Aspösund 6, och där äro tre öar, av vilka den första är Aspö, den andra rävhölm, den tredje malmö, och Jurmo ligger ytterst från dem mot söder och närmast öppna havet. Från Aspö till Örsund (säkerligen sundet mellan Hitis- och Rosalalanden, senare kallat Kyrkosund) 6. Därifrån till Hangö udde 3, och märkas bör, att man färdas från Arholma till Lemböte i nordostlig riktning, men om vinden är gynnsam från väster kan man segla i rät linje från Arholma till Hangö udde och från Hangö udde, som på finska kallas Kumionpää, till loviksund (möjligen i Tvärminne mellan Björkö och Björkskär) 2. Därifrån till karienkaskæ (möjligen Hästö-Busö) 1. Därifrån till Jussarö 2. Därifrån till horinsarö (troligen Horsholm), som på danska kallas Hästö, 2. Därifrån till Porkala 3, och till denna ö färdas man från Hangö udde i östlig riktning, ehuru med en liten avvikning mot norr. Sedan från Porkala till Nargö över estniska havet 6. Därifrån till Karlsö 1½. Därifrån till Reval 1½. Och det bör märkas, att man från Porkala bör segla till Reval i sydostlig riktning. Dessutom bör märkas, att man, om man så vill, kan segla från Hangö till Odensholm med nordlig vind åt sydost. Och där är havet 8 veckosjöar brett.»

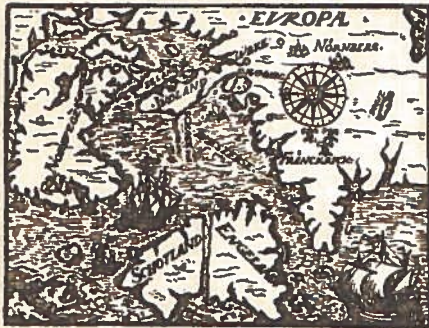

Sökarttet

offuer Öster oc Vester

Söen:

Vdi huiusken mand finder paa det allerflitigste /
aff de beste Piloter optegnet oc Beskreffuen all Spens leylige
høed oc skickelike / med Grundten / Dybet / Strømmene / Løbet /
Lidene u. oc alt andet som Skibsfolket er fornøden at vides
Oc er denne Søfart colligeret oc vddraget aff de allerbeste
Carter mand fand finde / oc huert Koers besynderligket vdi
sin sted / Vdi disse Figurer som der til ere tienstlige
formeret: Alle Schippere / Styrmend oc
andre / som bruge Seglsten
til villie oc tienste For
danstet.

Prentet i Kjöbenhavn / aff
Laurentz Benedichts.
1568.

Titelbladet till Laurentz Benedichts »Sökarttet offuer Öster och Vester Söen». Nederst ett par små förtoningar ur läskartans kapitel om Kalmar sund; texten till detta lyder: »Item, Vesten for Öland, löber Kalmersundt ind, der skulle i seyle til Stockholm, Oc östen for Öland, er det wreen oc steenuret grund. 2. Item, Vest suduest vj. mile fra Öland, der ligger it lidet Eiland, som kaldis den Klippe, det maa i seyle trint omkring, oc det ligger nord nordost xiiij. mile fra Bornholm. 3. Item, Bornholm oc Hanö, ligge fra huer andre synden til vesten, oc norden til östen, atskilde viij. mile. 4. Hanö er it höyt trint Eyland, oc der vnder maa i giöre reid, Oc landet strecker sig fra Hanö til Blecksiden sud suduest. 5. Item, det Slot paa Bornholm oc Erdtholm, ligge fra huer andre, vesten til synden oc östen til norden, atskild iiij. mile. 6. Item, Erdtholm, oc den syndre ende aff Bornholm, de ligge fra huer andre synden til östen, oc norden til vesten, atskild ij. store mile. Oc vdi Erdtholmen ligger en liden hassn, oc er iiij. fauffne dyb. Oc der kand ingen Skib förtöyes vdi, oc det ligger ij. store mile fra Bornholm.»

Erdtholm

Erdtholm naar i ere öfter der fra.

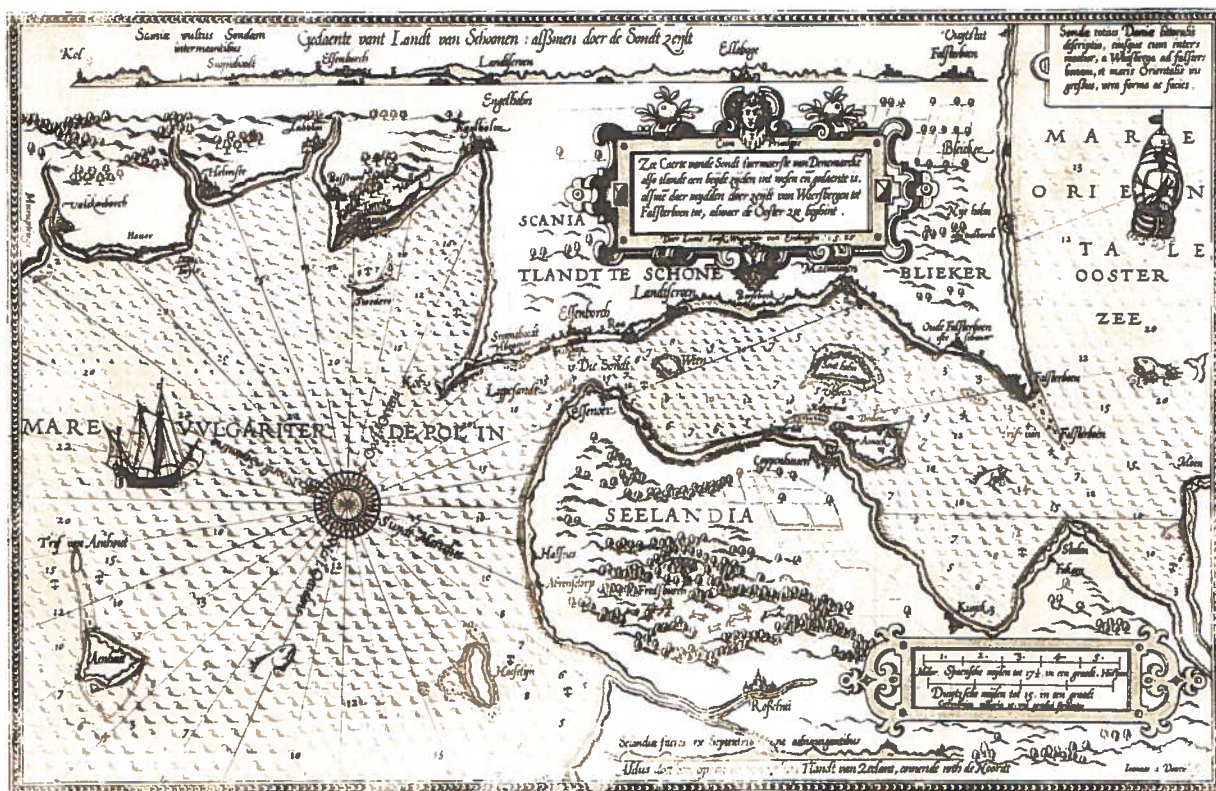
eller vikor, i vilket avstånden anges, är ett gammalt nordiskt mått, som utgör c:a fyra distansminuter. Det uppges motsvara den sträcka en roddare utan avlösning plägade sitta vid årorna. Orterna, som skola passeras, beskrivas icke närmare utan bli blott föremål för uppräknig. I mera krångliga passager, som till exempel i Husaröleden i Stockholms norra skärgård, är dock namnlistan på de öar, man har att segla förbi, ytterst utförlig.

Uppenbart är, att en främling icke hade möjlighet att endast med hjälp av en sådan seglingsbeskrivning på egen hand ta sig fram. Den förutsatte, att styrmannen, som brukade den, ägde en ingående lokalkännedom. Endast i så fall kunde den vara honom till nytta, och då som stöd och ledning för hans minne att komma ihåg den långa läxan. Ägde han inte själv tillräcklig bekantskap med vägen, han skulle segla, måste han anlita kända män, som visste besked om dess detaljer. Existen- sen av sådana vägvisare, som bodde vid lots- lederna, omtalas tidigt. Redan under medel- tiden omnämnes de i litteraturen under namn av ledsagare. Så hette det exempelvis i ko- nung Magnus Erikssons stadslag från 1350- talet i Skipmålalbalken: »Nu lejer man ledsa- gare, som skall säga dem led. Säger han sig vilja låta dem utan någon skada segla över sjön, dit resan är bestämd, och sätter han se- dan på grund och de få skada därav, då äga de makt över hans liv, likväl först efter det sex män inför domstol vittnat, att han med skepparen och besättningen ingått sådan för- bindelse; överfaller dem sjögång och våldsamt storm, då är han ansvarsfri från all skada».

Av brev från Vasakungarna framgår, att i Stockholms och Östergötlands skärgårdar samt på Åland och vid de finska kusterna funnos ledsagare eller styrmän med uppgift att lotsa fartyg, som tillhörde kronan eller förde ko- nungens gods. Dessa personer voro bosatta vid de stora segellederna och voro för sina tjänster medgivna vissa friheter för sina hem-

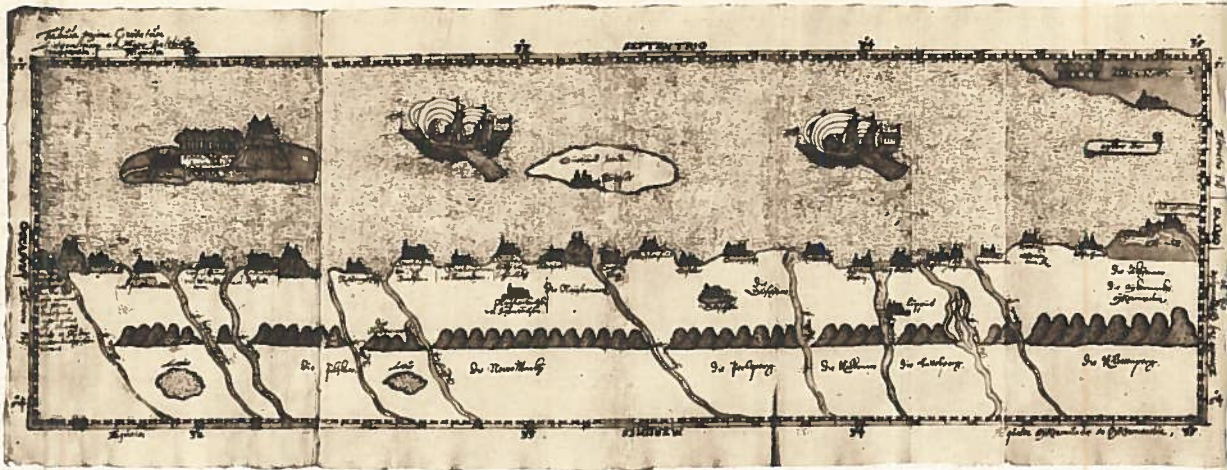

Detta graverade blad ur L. I. Wagheners »Spiegel der zeevaert» (upplagan från 1585) är en passkarta över Öresund, »vera forma ac facies», d. v. s. »till form och utseende riktig». Märk skalan, som gör det möjligt att mäta avstånderna med passare eller linjal, samt djupsiffrorna och grundbeteckningarna. Städer och andra orter äro igenkännligt, perspektiviskt avtecknade på sina platser (se t. ex. Hålsingborgs kärna) i förtoningarna, som löpa längs kustlinjerna. Upptill en särskild förtoning över Skånekusten från Kullen (lägg märke till fyren!), över bl. a. Hålsingborg, Malmö (Elleboge) till Falsterbo.

ett omfattande fiske, varigenom kustbefolkningen fått en intim kunskap om bottenförhållandena. Årtusendens arbete med skötar och torskrev i skärgårdarna och det yttersta kustbandet representerar i själva verket en slags sjömätning av mycket stor omfattning.

Ifrågavarande fiske hade bedrivits ända sedan människor över huvud taget slog sig ner i vårt land och fick särskilt under medeltiden och början av nyare tiden en oerhörd betydelse. Bästa beviset härför är, att man 1450 ansåg nödvändigt att göra det till föremål för en speciell lagstiftning. Detta år for nämligen Erensisle Nilsson, riddare till Hammersta, enligt uppdrag av konung Karl Knutsson på S:t Bartolomei afton, den 24 augusti, ut till Huvudskär i Södermanlands yttersta havsband och upprättade där tillsammans med den fiskande allmogen ett hamnskrå, vilket sedan fick giltighet överallt på rikets kuster. Enligt denna stadga, som säkert endast kodifierade en redan gammal sedvanerätt, erhöll livet på fiskeskären en fast organisation. En folkvald fogde fördelade såsom styresman fiskegrunden efter särskilda regler bland båtlagen och upprätthöll allmän ordning. Det är uppenbart, att vid dessa blomstrande centra för strömmingsfångsten skulle hos hela den kustbefolkning, som där idkade sin näring, skapas en perfekt förtrogenhet med bottenförhållandena. Genom sin hantering blev man fullt ut lika bekant med det landskap, som låg under vattnet, som det, man hade för ögonen ovan ytan, och lärde sig också att systematiskt med ensmärken hålla reda på grundens läge. Det är typiskt, att exempelvis alla infartsleder från sjön till Stockholm börjar vid skärgårdens största och viktigaste fiskehamnar.

Ett par små ouppmärksammade bidrag i akvarell till Östersjöns äldre kartografi — med omsorgsfull gradering i geografisk längd och bredd — återfinnes i en handskrift med på latin avfattade danska kungakronikor från tiden omkring år 1600 i Kungliga biblioteket. Den ena kartan, som återges här ovan, visar ett stycke av Tysklands Östersjökust, från Rügen till Uckermark — med kustorternas silhuetter, förtoningsmässigt utritade i kustlinjen.

Förtoningarna voro seglaren till stor hjälp och utgjorde en viktig och uppskattad del av sjöböcker och läskartor. Här återges ytterligare ett par sådana: sträckan Sandhamaren—Falsterbo (överst) ur Laurentz Benedichts »Sökartel ouffuer Öster oc Vester Söen» (1568) samt Gotlands västra udde, Gotska sandön och Revaltrakten, de tre senare ur W. I. Blaeuw, »Seespiegel» 1627.

I dessa kronometerns, sextantens, Agafyrens och radiopejlingens tider vill man gärna underskatta den äldsta primitiva navigeringskonsten. Emellertid är det knappast tvivel underkastat, att forna tiders styrmän ägde en nära nog övernaturlig och numera okänd förmåga att liksom med ett sjätte sinne bedöma kurs och utseglad distans. Ännu i förra generationen hade de gengångare i många kustskeppare, som helt främmande för den moderna utvecklingen seglade utan både sjökort och kompass och dock ägde en nästan kuslig säkerhet att även i mörker och tjocka föra sina fartyg genom de farvatten de kände. Deras aktionsradie var begränsad, ty på främmande ort kommo de helt till korta. Men på sin egen kust voro de suveräna. Deras intima sakkunskap med alla dess leder och kryphål var i sin fulländning så tjusande, att man är färdig att sentimentalt beklaga senare mekaniserade navigationsmetoders överhandtagande herravälde.

Gutenbergs uppfinning av tryckpressen kom, liksom på så många andra områden, att bilda

en epok i styrmanskonstens historia. Redan i slutet av medeltiden hade holländarna, som intogo en dominerande ställning i de nordliga havens sjöfart, börjat från olika kuster införskaffa lokala seglingsbeskrivningar, vilka samlade spriddes i avskrifter. Med trycksvärtans hjälp kunde nu dessa editioner mångfaldigas. Så uppkom läskartan, som snart blev en stor artikel. Den första bok av detta slag som såg dagen utkom i Holland 1532. Den fick åtskilliga efterföljare, och läskarteböckerna utökades med nya iakttagelser men också med allehanda missförstånd och oriktigheter. Det holländska monopolet på detta område bröts 1568, då dansken Laurentz Benedicht utgav »Søkartet ouffuer Øster oc Vester Søen», i vilket han så gott sig göra lät med hjälp av uppgifter av en gammal sjöman och förfarna styrmän rättade de många felaktigheter, som insmugit sig i den äldre nautiska litteraturen.

Läskarteböckerna innehöllo i början uteslutande text. Vid mitten av 1500-talet försåg man dem med förtoningar och här och var små specialkartor. En holländsk utgivare av läskartor, Cornelis Anthoniszoon, kom emellertid på den geniala idén att vid sidan om dessa utge ett sjökort. Detta, som var det första topografiska dokumentet i sitt slag, publicerades utan tvivel 1543. Något exemplar av ifrågavarande sjökort har emellertid inte blivit bevarat. Men vi ha kunskap om dess existens både genom en förteckning över kartografer i Ortelius' atlas av 1570 och åtskilliga samtida handlingar. En andra upplaga av samma kort återfanns vid förra sekelskiftet i universitetsbiblioteket i Helmstedt, och ytterligare en annan finns återgiven i nyss omnämnda atlas. Sjøkortet, som omfattar Nordsjön och Östersjön bär titeln »Caerte van Oostlant». Dess tillkomst måste ju anses äga utomordentlig betydelse och varsla om en ny epok i den nordiska navigationens historia. Emellertid är att märka, att kortet icke uppgjorts på grundvalen av några som helst mätningar utan är så att säga en grafisk framställning av de gängse läskarteböckernas uppgifter. Alla deras misstag och oriktigheter gå därför igen på kortet. — I detta sammanhang bör kanske påpekas, att Olaus Magnus' berömda »Carta marina», som utkom 1539, trots sitt namn knappast var ett sjökort utan huvudsakligen lämnar uppgifter om land, folk och rådande seder och bruk.

Anthoniszoon inleder med sitt sjökort en utvecklingsfas, som innebär, att läskarteboken alltmera övergår till att bli en sjöatlas. Kartmaterialet blir det primära, texten det sekundära. Det stora namnet blir nu Lucas Waghenaer, som 1584—85 utgav »Spieghel der zeevaerdt». Den börjar med en handledning i navigation, och därefter följer en samling kartor kompletterade med seglingsbeskrivningar. Kartornas marginaler upptar förtoningar. Städer och större orter äro perspektiviskt ritade. De äro dock inte, som det var vanligt på denna tid, endast utförda i dekorativt syfte utan med en topografisk riktighet, så att de kunna tjäna den sjöfarande till orientering. Östersjön är hos Waghenaer representerad med ett sjökort över sträckan Sandhammaren—Kalmar och ett över Kalmar—Södertälje samt två blad, som uppta Finska viken och inseglingen till vissa hamnar såsom Riga, Danzig och Lübeck.

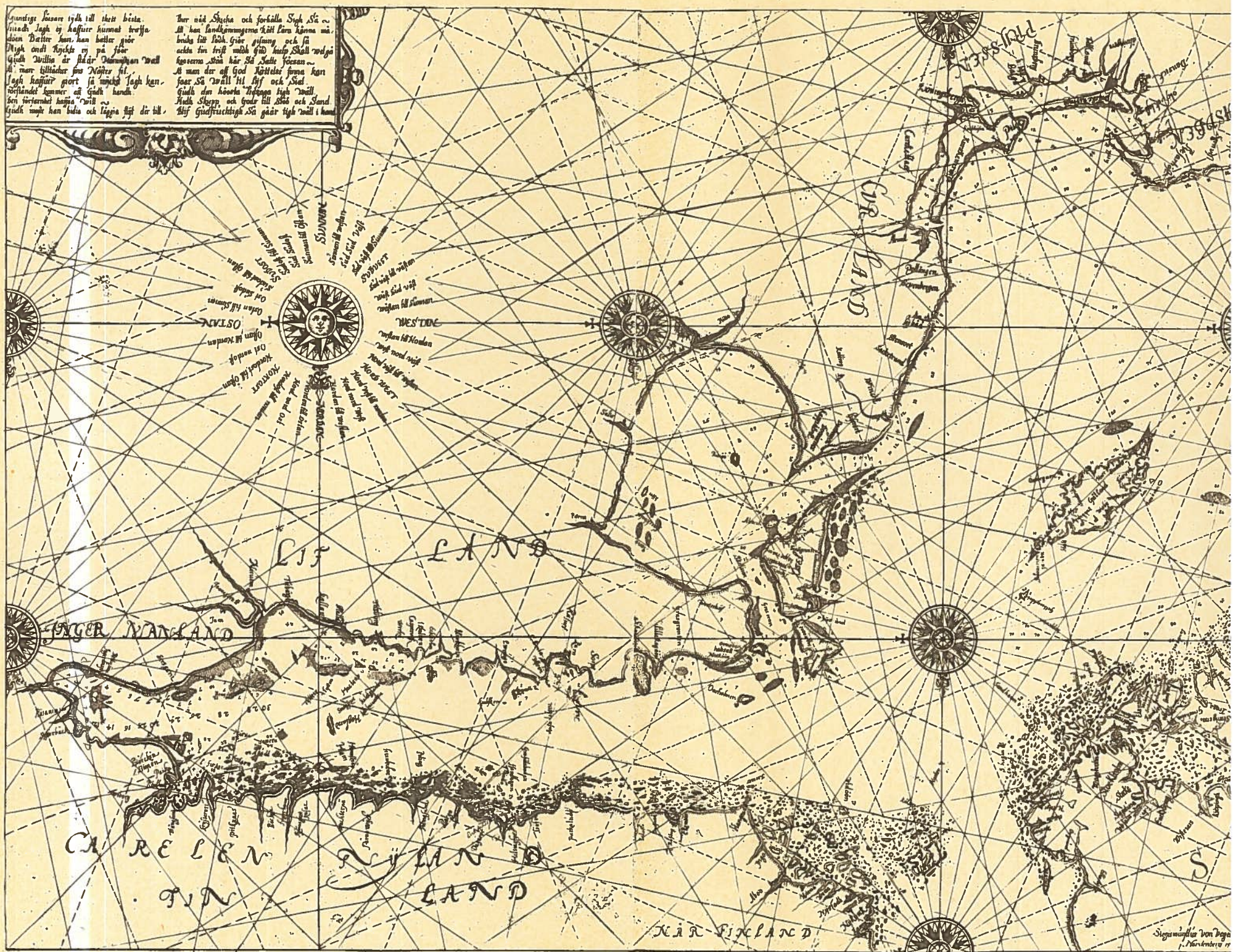
I och med »Spieghel der zeevaerdt» hade den gamla läskartan definitivt blivit ersatt med

---

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Johan Månssons sjökort, som här återges i förminskad skala, är ett kopparstick i formatet 84×42 cm., stucket av Sigismund Vogel. Redan samtiden var på det klara med det begränsade värdet av den duktige älderstyrmannens kompasskort, såsom framgår bl. a. av företalet till Rosenfelt—Geddas »Generalhydrographisk chartbook öfwer Östersjön» (1695), där det heter, att Månsson »medelst mangel af behærig wetenskap uti geometrien och mathematiquen intet kunnat bracht samma sitt wærck till det ænskade ændemaålet, uthan alenast wijst dermed proof af een wæl experimenterat och flijtig styrman fær alla dem som fær hans tijd warit hafwa». Kortet bör orienteras efter kompassrosen (d. v. s. vändas upp och ner) vid betraktandet. Endast få exemplar äro kända av detsamma. — Kungliga biblioteket.

Grundige Söfare tryck till ihitt bästa
 Vind och Segel är hafstur kunnat träffa
 den Dattur han, han better gör
 Nogh ondt sigt och på för
 Guds Wills är här Derruhen well
 Å mer tilltack för Nöthet sig
 Segel hafstur gjort så wickd segel kan
 förändret kommer ett Guld handh
 den fortretet hanna will
 Guld wick han bida och lägga sig där till

Her nidd Sjöcha och förkälla Sigh Så
 Åt han landkommgema Kätt Lora kanna må
 brukt till Söd. Gide gisning och så
 ickts för tryk midt Gid kull Shall wida
 kosemra Wan här St. Sells föresen
 Å man der off God Nöthet sanna kan
 faer Så well til sig och Sial
 Guld den horta Nöthet sig well
 Kull Skipp, och gods till Söd och Stand
 sig Gudfruchtigh Så går sig well i hand

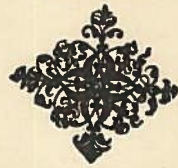

Johan Månssons sjökort över Östersjön 1645.
 Kungliga biblioteket, Stockholm.

En Sjö-Book /
 Som innehåller
**Om Sjöfarten i Öster-
 Sion /**
 Jämwäl om Koosar / Landfåningar /
 Seredningar / Inloper / Vandar och
 Grundar.
 The Enfaldigha Sjöfarende til tidast / Under-
 visning och Rättelse /
 Rorrelighen sammansat
 af
Johan Månsson / Sjöman /
 medh sin egghen befohndet / och fins hoos
 honom til köpa.

Tryckt i Stockholm af Ignatio Meurer /
 År 1644

Frontespis och titelsida till älderstyrmannen Johan Månssons sjöbok, som av författaren dedicerades till bl. a. Karl Karlsson Gyllenhielm, Klas Fleming, Erik Ryning, Åke Hansson Ulfsparre och Klas Bielkenstierna. På den av okänd kopparstickare graverade frontespisen med dess bild av en kronans styrman, utrustad med lodlina, kompass och timglas, anspelar författaren med sin inledningsvis meddelade »Förmaning til Styremän»: »Then som wil en rätt Styreman wara, loolijnan måste han icke spara, nöchter och waken ware ther näst, flitigh och achtsam be-
 prydhder bäst, achta tin kompass, gör gissning oc så, tå medh Gudz hielp all ting wäl afgd . . .»

passkartan, d. v. s. en karta, där man med passare kunde mäta upp avstånden mellan orterna. Det första steget mot det moderna sjökarteväsendet var därmed taget. Waghenaer, som även utgav läskarteböcker, vann också en sällsynt succès med sin sjöatlas, vilken utkom i alltjämt nya upplagor. Namnet Waghenaer, vilket betyder forman, fick på engelska och franska beteckna sjökartor över huvud taget.

Även under 1600-talet voro holländarna de ledande kartograferna. Den ena sjöatlasen efter den andra i stort format och praktfull utstyrelse utgavs av författare såsom Blaeu, Janssonius, Colom, Doncker, Loon, Keulen, Goos. Men mängden av upplagor och deras luxuösa skrud motsvarades inte av stigande saklig vederhäftighet. Fortfarande utgjordes underlaget av läskarteböckernas knapphändiga och ofta föråldrade uppgifter. Den stora popularitet de nya kartorna vunno skapade en så livlig efterfrågan, att utgivarna ej fingo tid att införskaffa nytt material. Fördomsfritt byggde man på äldre stoff, som endast kläddes i ny dräkt. De gamla misstagen gingo som vålnader igen i upplaga efter upplaga, och även långt sedan andra kartor återgivit landens rätta formationer, återkommo på sjökorten förvridna kustlinjer från ett tidigare skede.

Först framemot mitten av 1600-talet blevo svenskarna sina egna herrar på den nautiska bokmarknaden. Förtjänsten härav tillkommer Johan Månsson. Denne märklige person var en kronans styrman. Hans namn förekommer i amiralitetets rullor första gången 1629, då han antogs som lärstyrman. Fem år senare utnämndes han till överstyrman. Han måtte ha be-

suttit sällsynta förtjänster, ty 1643 avancerade han till ålderstyrman. Detta var en utomordentlig befordran. Såväl titel som ämbete voro nya. Befattningen innebar, att han skulle vara chef för alla landets styrmän.

Han fick börja denna sin tjänst med att hålla den första utbildningskursen i vår flottas historia för dess styrmän. Denna kurs blev utav praktisk natur och förlades till pinassen *Phoenix* (jfr faksimilet ovan sid. 335), som skulle kryssa i Östersjön och »resan ej använda till något stillaliggande på en ort eller annan utan städse gå för segel, löpandes ifrån den ena hamnen till den andra först åt finska, Narvens, Nyens, revalska och rigiska farvatten, sedan hit tillbaka på andra orter, de som han helst prövar dessa lärstyrmän mest vara nödiga att få vetskap om».

Men kryssningen representerade icke endast en omfattande och grundlig instruktion för de medföljande styrmännen utan också en recognoscering av Östersjöns kuster, vilken kompletterade Johan Månssons förut rika vetande. Följande år eller 1644 framlade han detta i ett epokgörande arbete, »Een siö-book som innehåller om siöfarten i Östersjön». Detta var en segelbeskrivning grundad på en otroligt kunnig mans självsyn. Under sin tjänstgöring på »Kungl. Majt:s och Kronans skepp» hade han, som han skriver i företalet till sin bok, gjort sin »yttersta flit att väl observera, annotera och avmärka alla kosor, landsträckningar, känningar, inlopp, hamnar, farliga grund, klippor, bankar och rev». Johan Månsson kunde därför i motsats till tidigare författare av seglingsbeskrivningar över Östersjön stödja sig på ett eget omfattande annotationsmaterial. Med utgångspunkt från Sandhamn skildrar han utförligt de förekommande segellederna till Finska viken och södra Östersjön och ger därvid ingående beskrivning på ej mindre än 600 orter, skär, grund, sjömärken och landkänningar. Hans sjöbok blev även mycket uppmärksammasamt berömd för tillförlitlighet och detaljrikedom. Den rönt också en strykande åtgång. Under tiden från 1644 till 1748 lämnade fyra svenska upplagor pressarna. Dessutom utgavos flera tyska och en dansk upplaga.

Ålderstyrmannen Johan Månsson avancerade 1658 till skeppskapten. Osäkert är emellertid om han någonsin hann tjänstgöra såsom befälhavare. I en posthum upplaga av hans arbete från 1677 står en vers som lyder:

»Han som en redlig svensk för Sverges rike døde
I förra danska krig på skeppet Leopard.»

På grundvalen härav brukar uppges, att han stupat på skeppsdäck i en strid med fienden. Emellertid förtälja rullorna, att han avled i Helsingör den 16 april 1659.

Vår marin och den svenska sjöfarten över huvud hade genom Johan Månssons märkliga sjöbok erhållit en publikation, som i viss mån frigjorde navigatörerna från behovet av egen detaljerad lokalkännedom och slaviskt beroende av lotshjälp. Trots sin förträfflighet representerade den emellertid en vida äldre typ av seglingsbeskrivning än de i övriga Europa gängse sjöatlaserna. Till sin karaktär är den nämligen helt och hållet en läskartebok. I den första upplagan finns visserligen intaget ett sjökort, som är upprättat på grundval av texten. Det är emellertid en tämligen slät produkt, vilken inte har samma värde som texten, och det har till och med ifrågasatts, om den stammar från Johan Månsson själv. Den som fört ritstiftet

---

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Det i guld och vattenfärger illuminerade titelbladet till en 1662 utgiven holländsk sjöspegel har — i kraftig förminskning — detta praktfulla utseende; ofta voro dessa sjöböcker, som trycktes i stort folioformat med graverade sjökort, mycket dyrbara verk. Pieter Goos' »Zee-spiegel» lämnar också undervisning i bruket av de instrument, som ses i kartuschen. — Kungliga biblioteket.

Nieuwe Grootte
ZEE-SPIEGEL.

Inhoudende het

Straets - Boeck /

Ofte de Vertooninge en de Beschryvinge

Der Middellantsche Zee,

**In verscheyde Zee-Kaerten en
Opboeningen van Landen / Et.**

Gefneden, gedrukt en uytgegeven
t'AMSTERDAM,

By **PETER GOOS**, op't Water, in de Vergulde Zee-Spiegel,
by de Nieuwe-brugh, Anno 1662.

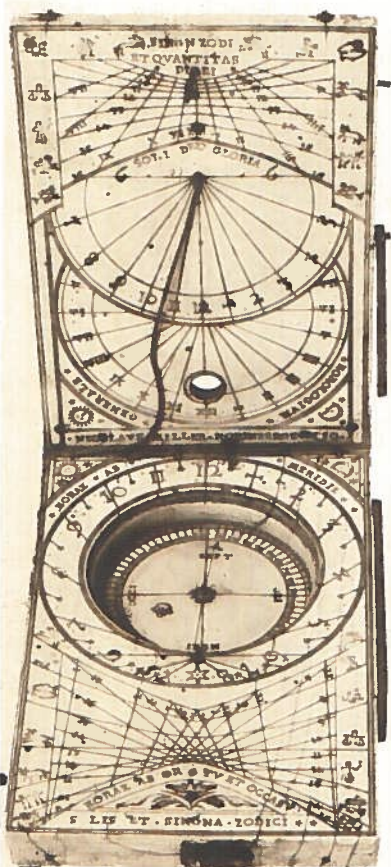
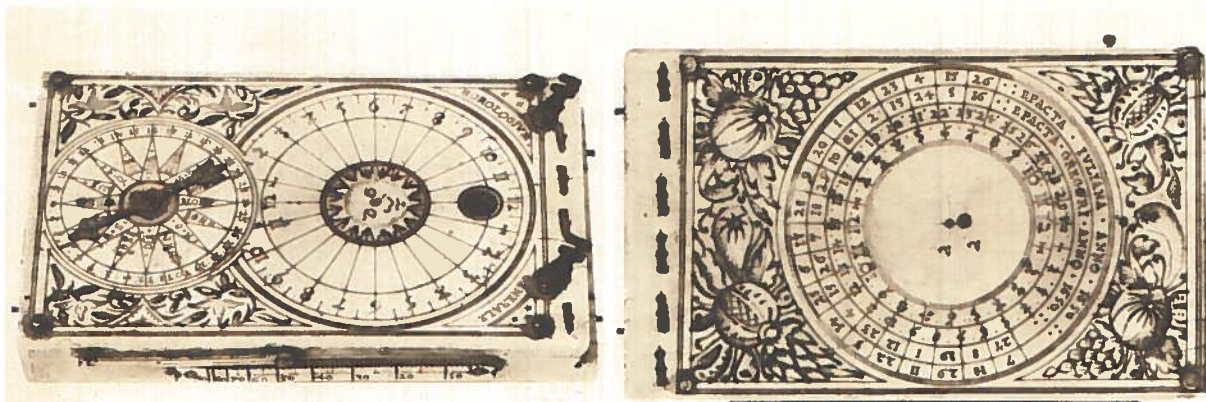
De holländska sjöböckerna sökte gärna imponera på sina läsare genom att på titelbladet framställa en hel akademi av lärda med jord- och himlaglobor, folianter, astrolabier och djupsinniga miner, som på ovanstående graverade vinjett, hämtad ur den 1608 utgivna »Het Licht der Zeevaert» av W. J. Blaeu. När den fromme och ödmjuka Johan Månsson 1644 utgav sin svenska sjöbok, tog han redan i vinjetten avstånd från en sådan flärd och presenterade sin styrman med betydligt enklare rekvisita (jfr bilden å sid. 389).

tycks ha saknat kartografiska insikter, och som hans begrepp om orternas geografiska läge varit åtskilligt dunkla, ha kustlinjerna blivit mycket förvridna. Kartan var också endast medtagen i första upplagan men blev sedan slopad. För att fullständiga bilden av sjöboken bör kanhända tilläggas, att den i allmänhet inte ägnar någon uppmärksamhet åt inomskärslederna.

Anledningen till att Månssons bok inte fick form av en sjöatlas var naturligtvis de förut påpekade svårigheterna att framställa korrekta kartor av Östersjöns av väldiga skärgårdsområden kantade kuster. De tekniska förutsättningarna för det omfattande arbete, en erforderlig sjömätning skulle ha inneburit, voro ännu ej för handen.

Den här beskrivna sjöboken, som utgivits av själva ålderstyrmannen, bör ju ge en god bild av den uppfattning, man vid denna tid hade om navigering. Redan 1636 hade Adler Salvius i ett förslag till instruktion för amiralitetskollegiet framhållit, att amiralitetet bör trakta efter att sjömännen »lära känna sjökanten samt alla öar, holmar, uddar, grund, inlopp och hamnar över hela Östersjön». Det är uppenbarligen detta program Johan Månsson sökte förverkliga. Stor betydelse tillmättes tydligen den rent sjögeografiska kunskapen. Nautisk insikt av mer teoretiskt slag kom säkerligen i andra rummet.

Försättsbladet till originalupplagan av Johan Månssons sjöbok utgöres av ett osignerat kopparstick framställande en man i 1600-talets båtsmansklädning. Han är utrustad med de utensilier, en navigatör på den tiden ansågs böra disponera, och de visa sig utgöra en kompass, ett lod och ett sandglas, varmed han kunde mäta vakttiderna. Detta var nog, om man också tillägger en primitiv skäddlogg, vad som på sin höjd kom till användning.

När kompassen först kom i bruk ombord på nordiska skepp är ej exakt känt — redan vikingarna torde ha begagnat sig av den äldsta formen av kompass, den s. k. leidarsteinen, det fornnordiska uttrycket för magnetsten, använd som riktningsvisare på havet. På 1500-talet måste den under alla omständigheter ha varit rätt allmänt i bruk. Få till denna tid daterbara kompasser äro emellertid bevarade. Den nederst på sidan återgivna är en. Den är hopfällbar (foto av det inre omöjligt erhålla på grund av instrumentets evakuering). Dosans förgyllda boetter bestå av vardera sidan av en medaljong, slagen för Johan III och Katarina Jagellonica, och lockets undersida bär årtalet 1573. Statens historiska museum. — Ovan och till vänster en praktkompass från drottning Kristinas tid. Den är inlagd i ett etui av graverat elfenben, i vilket man också läser tillverkarens namn och tillkomståret: »Nicolaus Miller Norinberge 1650». Nordiska museet.

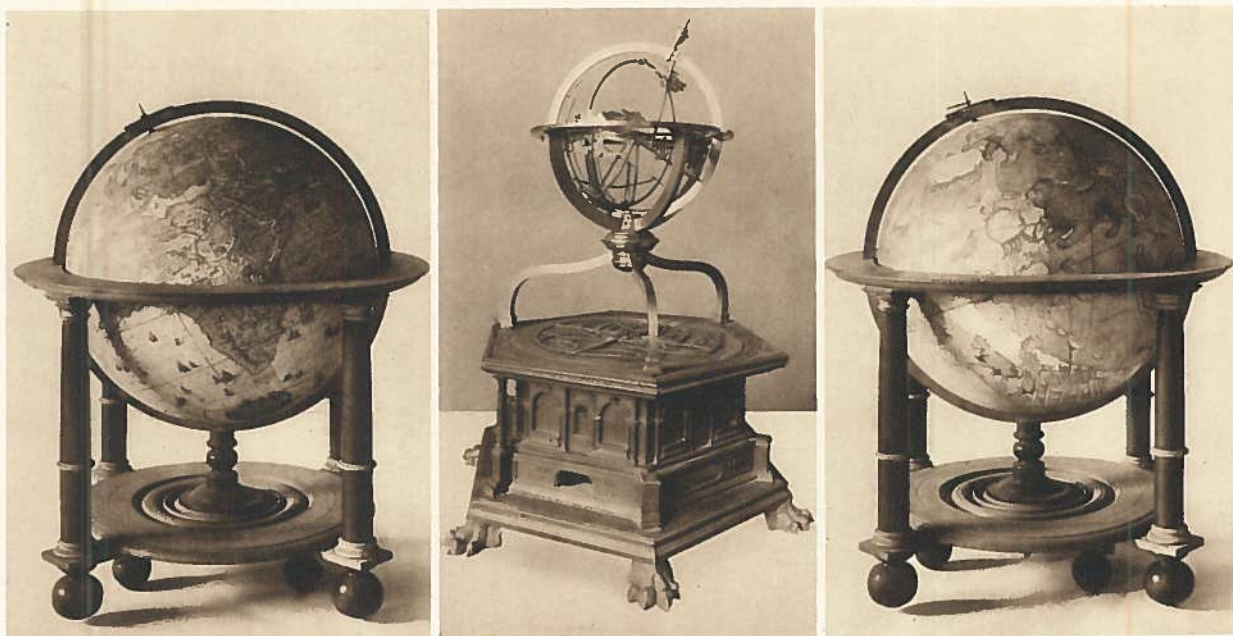
Kompassen hade på 1300-talet erhållit en konstruktion, vilken gjorde den någorlunda tjänlig för sjöbruk, men ytterst långsamt tycks den, som vi sett av Erasos förut citerade brev, vunnit insteg i Norden. I de av hertig Karl förbättrade sjöartiklarna av år 1570 ålades emellertid sjökaptenerna, att undervisa båtsmännen minst tre gånger i veckan och därvid i synnerhet lära dem att väl förstå kompassens användning. Även Salvius omnämner kompassen i sitt nyss nämnda instruktionsförslag från år 1636. På de stora örlogsskeppen, som inte bekvämligen kunde följa kusterna och dessutom av militära skäl ganska ofta måste hålla öppen sjö, hade det naturligtvis också blivit ett fullkomligt nödvändigt inventarium.

Handlodet var känt sedan urminnes tid och erhöi snart nog sin nuvarande form, d. v. s. ett blylod fäst vid en smäcker, med märken uppstucken lina. Lodtal för utrönande av botten karaktär kom också till användning. I äldre tider var handlodet ett synnerligen flitigt använt instrument.

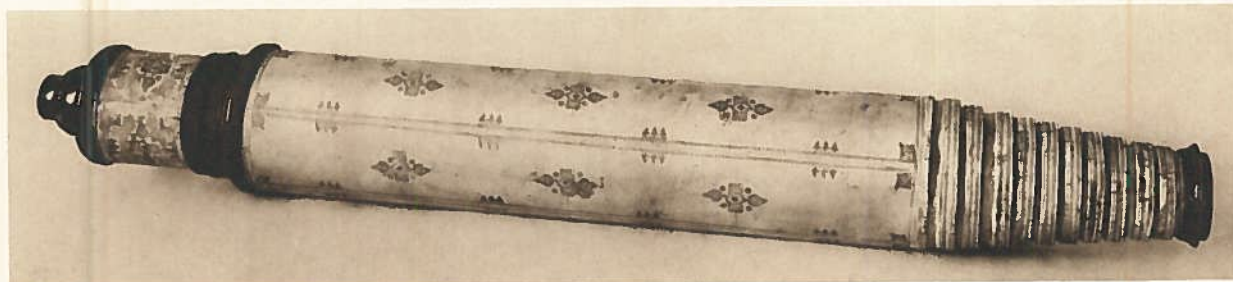
Sandglas för tidsbestämning förekommo i olika storlekar (se ovan sid. 378). Vanligast voro kanhända de som angävo en hel fyratimmarsvakt och de som angävo en åttondel därav.

Loggning tillgick ursprungligen så, att man kastade ut ett föremål vid fartygets bog och sedan observerade, när det pas-

De stora geografiska upptäckterna under medeltidens slutskede och nyare tidens början jämte astronomiens snabba framsteg stodo i intim växelverkan med navigationskonstens landvinningar. Jord- och himmelsglobber kommo till — de senare under lång tid framdt långt pålitligare än de förra. Två synnerligen förnämliga holländska exemplar visas här, en jordglob (stucken av W. Blaeu) till vänster, en stjärnglob längst till höger, båda ur Skoklostersamlingen. »Stjärnkartan» i mitten — en astronomisk praktpjäs i mässing och ebenholz — är daterad till 1600-talets början och tillhör Statens historiska museum.

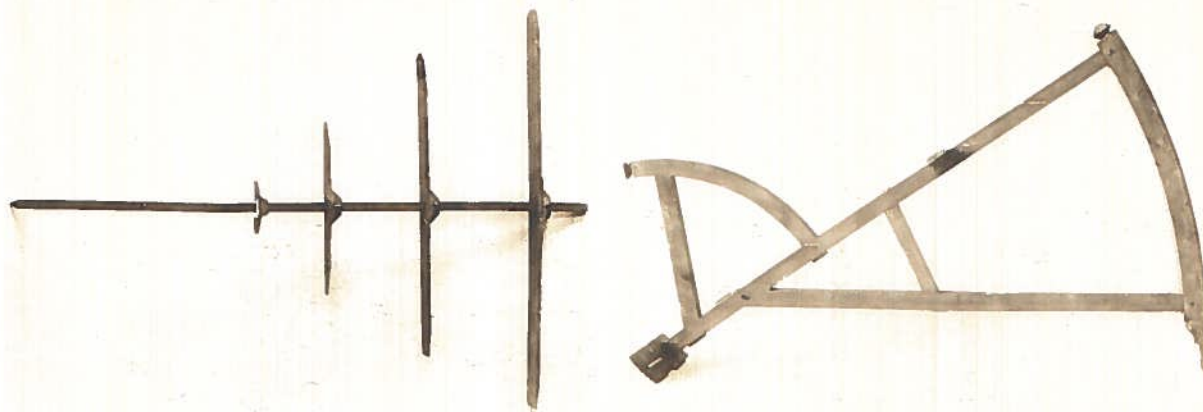

Till de fåtaliga enkla instrument, som voro outhärliga ombord under en sjöexpedition, hörde framför allt kikaren eller »perspektivet». De två här avbildade, som bestå av två linser, infattade i pergament- eller läderklädda metallrör, inskjutbara i varandra och möjliga att dra ut till mycket ansenlig längd, höra till den Wrangelska instrumentsamlingen på Skokloster från 1600-talets mitt.

serade ett märke i relingen akteröver. Tid togs med ett sandglas. Sedermera övergick man till att använda skäddloggen, som uppkommit i slutet av 1500-talet. Navigatorerna på de seglande skeppen hade emellertid en oerhörd vana att även utan alla hjälpmedel bedöma farten.

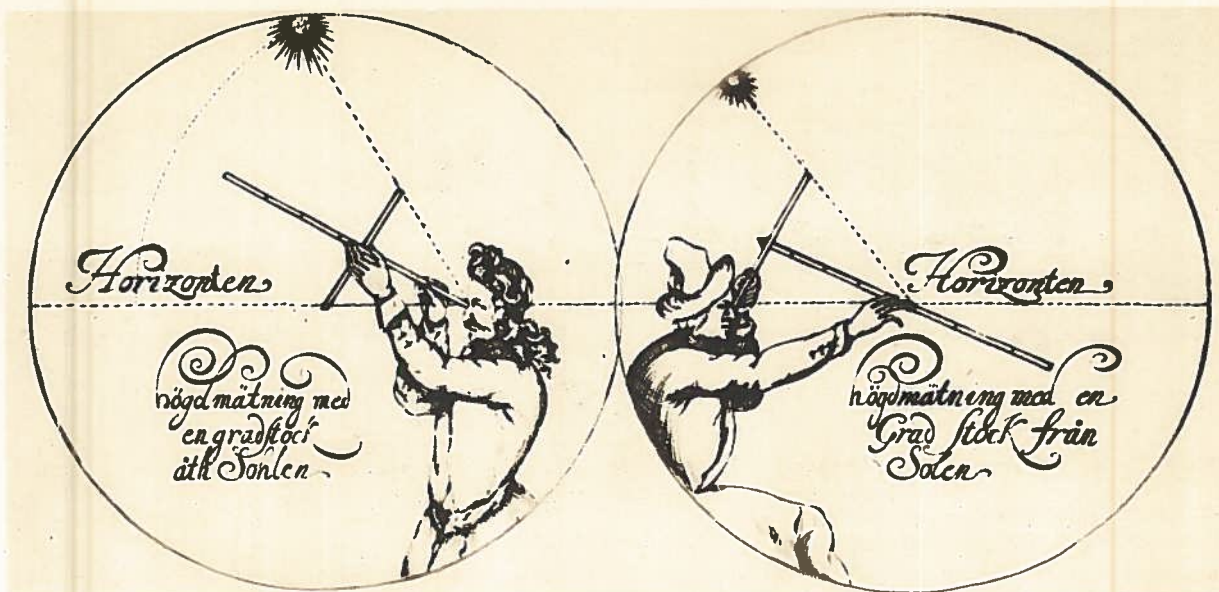
Redan i forntiden förstod man att bestämma sin kurs på öppna havet efter solen och stjärnorna, framför allt polstjärnan. Med tiden lärde man sig att genom mätning av polstjärnans

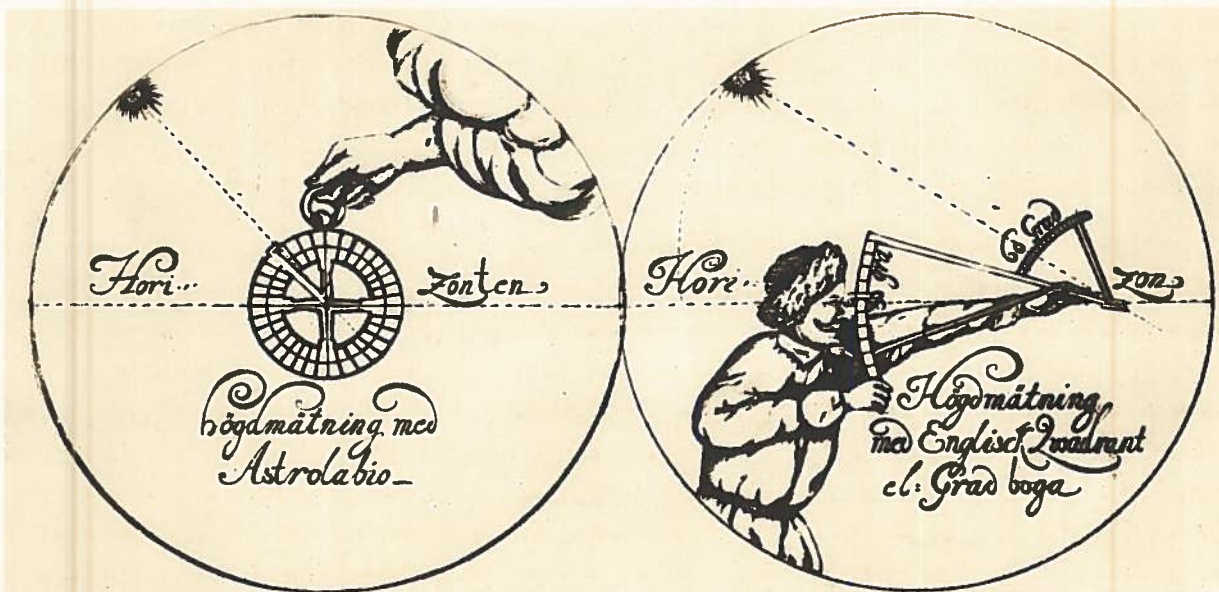
Till vänster jakobsstaven (namnets härledning är osäker; på latin: *baculus geometricus*, på svenska vanligen benämnd gradstock) var ett instrument, varmed man bestämde en himlakropp (t. ex. solens) höjdsvinkel. Den skall tidigast vara omnämnd av den judiske filosofen Levi Ben Gerson, som levde under 1300-talets förra hälft, och torde ha införts i den europeiska navigationen i slutet av 1400-talet. Kolumbus lär inte ha använt den på sin resa 1492 men väl Vasco da Gama, då han seglade till Indien 1497. På sina håll skall den ha varit i bruk ännu så sent som på 1800-talet. Instrumentets horisontella del, stocken, är graderad från 0—90 grader lika fördelade på de 4 sidorna. Till instrumentet höra 1 till 3 tvärstycken, kryss, av vilka blott ett brukades åt gången. Regeln var: ju högre över sjöhorisonten objektet befann sig, desto längre kryss. — Till höger ett 1600-talsexemplar av Davis' kvadrant. Detta instrument omnämnes första gången i det av engelsmannen John Davis 1594 utgivna arbetet »The Seaman's Secret». De båda bågen ha samma medelpunkt, men olika gradtal. Ursprungligen var den större bågen graderad till 25 grader och den mindre till 65, men sedermera ändrades graderingens fördelning till 30 respektive 60 grader, i båda fallen sålunda med lika sammanlagda gradtal: 90. På vardera bågen löper ett rörligt sikte, försett med syfthål. I bågarnas gemensamma medelpunkt finnes ett fast »kryss», »horisontkrysset». — Bägge dessa träinstrument, jakobsstaven daterad 1661 och gradbågen ungefär samtidig, tillhöra Skoklostersamlingen.

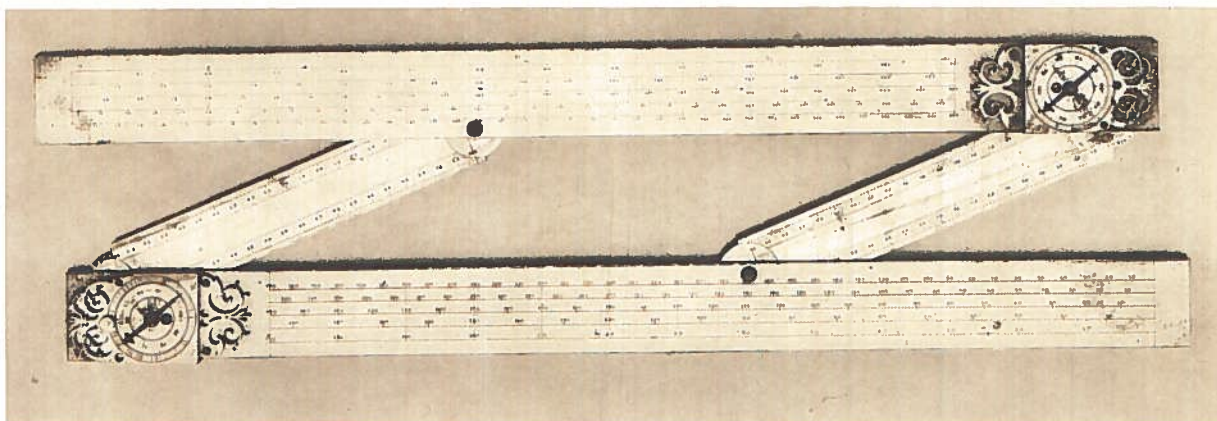
höjd över horisonten i norr och solens höjd i meridianen bestämma det insegjade ställets latitud. De äldsta vinkelmätninginstrumenten voro förenklade former av astronomernas astrolabium och kvadrant. Då vinkelmätning emellertid hänförde sig till lodlinjen voro de oanvändbara i sjögång. Med fördel började man därför bruka den redan av Arkimedes kända jacobsstaven — även kallad *baculus geometricus* eller gradstock —, där horisonten användes som grundplan vid höjdmätningen. En förbättrad form, Davis' kvadrant — så kallad efter uppfinnaren, engelsmannen John Davis — såg dagen i slutet av 1500-talet. Man var naturligtvis inte fullkomligt obekant med sådana instrument på våra breddgrader. Exemplar av dem äro på Skokloster bevarade i en nautisk instrumentsamling, som tillhört den ryktbare riksamiralen greve Karl Gustaf Wrangel. Emellertid fanns det nog på 1600-talet rätt få som hade insikter att hantera dem, och säkerligen voro de ytterst sällan i bruk i Östersjöfart.

I flottans historia blev en nautisk undervisning av mera teoretiskt slag aktuell först vid Johan Månssons död. När ålderstyrmannens ämbete efter honom skulle återbesättas, ansåg amiralitetskollegiet nämligen »rådligast det en sådan nyttig person antages, som kunde informera icke allenast de oförfarna styrmännen utan jämväl de andra officerarna, som en part mycket väl behöver». Först 1662 lyckades man påträffa en lämplig kandidat för denna post, och den 1 oktober samma år utfärdade amiralitetskollegiet en fullmakt för Fredrik Herman Höijer, i vilken det göres veterligt, »att efter som Kungl. Maj:t vår allernådigste Konungs och Kronans sjötjänst oundvikligen fordrar och kräver, att dess betjante under amiralitetet efter nödtorften må bli undervista uti navigationen och styrmansskapet, och därigenom förskaffa

I Werner von Rosenfeldts lärobok »Navigationen eller styrmanskonsten» (1693; se nästa band) får man dessa instruktiva bilder av olika äldre navigationsinstrument. Vid begagnandet av jakobsstaven (överst till vänster) trädde man ett kryss på den graderade stocken. Denna hölls därefter horisontalt och man satte dess nollpunkt intill ögat, varefter krysset inställdes på sådant sätt att dess överkant tangerade solen och dess underkant samtidigt sjöhorisonten. Den mot solhöjden svarande vinkeln avlästes på stocken invid krysset, och efter denna fastställdes fartygets latitud. — Jakobsstaven kunde emellertid också (bilden till höger) användas som »bakstav», som erhöilit sitt namn därav, att observationen göres med ryggen mot solen (detta för att hindra uppkomsten av ögonskador vid kisandet mot solen). Stavens långa, rörliga kryss flyttades till stockens ände och blev fast, medan det ursprungligen fasta sikt krysset blev rörligt. Vid observationen hölls fasta kryssets underkant till ögat så, att skuggan av kryssets övre del föll på stocken. Skuggans längd fixerades med det rörliga krysset (invid vilket vinkeln sedan avlästes), då samtidigt horisonten var synlig vid den sålunda erhållna punkten. Observationen var synnerligen besvärlig att utföra och resultatet blev därefter. — Vid observation medelst Davis' kvadrant (nedan till höger) inställdes den mindre bågens sikte på sitt gradtal, något understigande objektets uppskattade höjdpunkt, varefter man med ryggen vänd mot solen medelst den större bågens sikte gjorde den noggrannare mätningen. När solens skugga föll på horisontkrysset och man samtidigt genom kryssets skåra såg sjöhorisonten, var observationen färdig. Summan av de bägge bågnas gradtal, som avlästes invid siktarna, var objektets höjd över sjöhorisonten. — Astrolabiet (nedan till vänster), uppgraderat till 90°, hölls vertikalt; siktinrättningen riktades mot den himmelskropp, vars höjd skulle mätas. Denna erhöills genom avläsning av vinkeln mellan den horisontella diametern och siktinrättningen. Resultatet blev dock rätt otillförlitligt, särskilt vid sjögång.

Parallellinjal med kugghjulsanordningar för begränsande av utvidgningen mellan linjalerna och olika nummer-
skalor. — Ur Wrangelska instrumentsamlingen å Skokloster.

Gunters kvadrant påminner om Davis' men är finare graderad och avsevärt dyrbarare, varför den helt säkert var ovanlig. Det exem-
plar ur den Wrangelska instrumentsamlingen på Skokloster, som
här återges, torde också vara det enda i världen som bevarats.
Det är från 1600-talets senare del.

sig en sådan förfarenhet däri, som en god sjöman tjänar och väl anstår. Vår före ock såsom brevvissare ärlig och förständig Fredrik Herman Höijer bliver rekommenderad att hava förvärvat sig en särdeles god experiens, vetenskap och snällhet i den konsten, så att honom gives det vittnesbörd, att han skall med ett gott nöje samma be-
tjänste under sjöstaten däri informera och lära kunna; Alltså hava uppå högstbemälte Hans Kungl. Maj:ts nå-
digste behag och dess amiralitetskol-
legii vägnar vi antaget, som vi härmed ock i detta vårt brev kraft antaga honom uti amiralitetets tjänst».

Därmed var för första gången en verklig navigationsundervisning anordnad inom flottan. Enligt fullmakten skulle Höijers »ämbetes plikt däruti förnämligen bestå, att han efter sitt bästa förstånd och med största flit och åhuga lär och undervisar först uti styrmanskapet och sedan i alla de stycken, som höra både till den större

så ock den mindre sjöfarten, alla dem under sjöstaten, som sig angiva och lust hava eller eljest därtill hållna bliva, intet försummandes eller låtandes utur akt allt vad som tjänar till verkliga befordringar därav, så att de, som varda ställda under hans information, kunna vinna däruti en nödtorftig förfarenhet».

Vidare ålades han att förskaffa sig de instrumenter, som voro nödiga. Han anvisades ett

Troligen uråldrigt i vårt land är bruket att medelst rösen, kummel eller av trävirke resta båkar utmärka farlederna, och i ett av amiralitetskollegium 1655 utfärdat cirkulär till landshövdingarna åläggas lotsar och skärgårdsbor att utpricka skär, grund etc. med remmare eller »ögonskenliga» märken. De äldsta fyrarna i vårt land — ännu under 1600-talets senare hälft hade vi (enligt Erik Hägg) egentligen blott sex sådana: Falsterbo, Kullen, Nidingen, Landsort, Sandhamn (å Korsö) samt Örskär, här uppräknade i den ordning de tillkommit — bestodo av en av järnstänger bildad fyrgröta eller fyrpanna på toppen av ett stenkummel eller en båk. Medan Falsterbofyrén går tillbaka till 1300-talet, anlades Kullens 1560; den första fyr, som uppförts under svensk myndighets överinseende är Landsort, vilken trädde i verksamhet 1678, ett 26 m. högt stentorn med stölspeglar bakom grytan, i vilken stenkolselden brann. Den s. k. vippfyren, i vilken stenkolsgrytan med hjälp av en hävarm kunde lyftas i vädret och släppas ner för omsyn och påfyllning av bränsle, var länge en vanlig fyrtyp. Bilderna: Överst till vänster ett gammalt kummel, å Ramnö i Bohusläns skärgård, till höger lämningarna av en gammal vårdkase, vid Skag utanför Örnsköldsvik (vårdkasarna, som under örlog förvandlades till varningseldar, torde också ha gjort tjänst som landmärken); nedan modeller (i Lotsverkets samlingar) av vippfyr (fyrvipp, »fyrbock»; till vänster) och fyrkummel med öppen stenkolsgryta (i mitten) samt en teckning av Landsorts fyr som öppen stenkolsfyr under 1600-talet; vid proufyrningen 1678 var den enligt en samtida rapport »synlig omkring tre och en halv mil ute i sjön». Efter E. Hägg.

rum på Skeppsholmen, där han kunde hålla sin skola. Undervisningen skulle bedrivas fyra dagar i veckan med fyra eller flera timmars lektioner. Höijer var förbjuden att ta några andra än dem, som dependerade av sjöstaten, med sig på Skeppsholmen till information.

Slutligen föreskrives, att han skulle anställa examen och företa instrumentkontroll. Därom heter det, »att ingen av samma styrmän må bliva förordnad på någon resa till sjöss, helst till utrikes orter, utan han först varder av honom examinerad och på hans kautions där till för god och kapabel förklarad. Efter han ock där hos skall låta sig därom vårda, att kompasserna så bestrikas och lagas, samt timglasen adjusteras, som sig bör och varav den sjöfarande kan hava en nöjaktig efterrättelse».

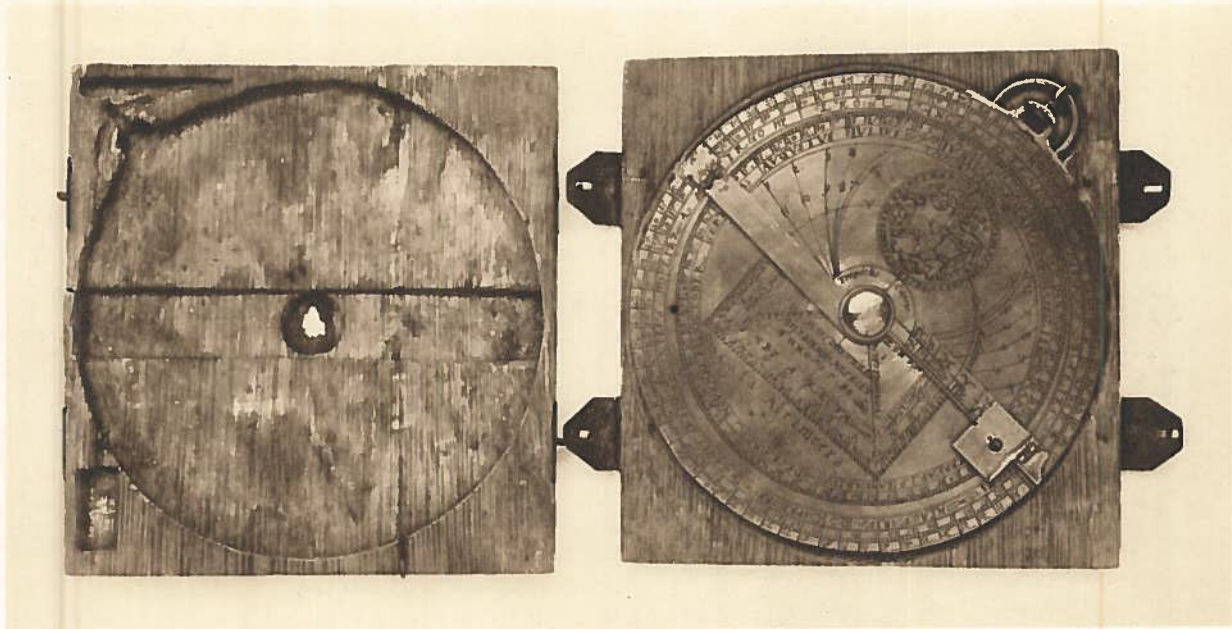

Sjöastrolabier; instrumentet längst till vänster av holländskt ursprung och härrörande från 1600-talets förra hälft, det längst till höger daterat 1626. Alla tre ur Wrangelsamlingen på Skokloster. Astrolabiet kan anses ha framgått ur den s. k. armillarsfären, som användes redan av den grekiske astronomen Hipparkos (död 125 f. Kr.). Tidigast omnämnt torde det vara av den spanske alkemisten Raimundus Lullus omkring 1300. I sjöbruk hos européer anträffas astrolabier i slutet av 1400-talet, då det användes vid de spanska och portugisiska upptäcktsresorna, av Kolumbus, Vasco da Gama m. fl. Ännu in på 1700-talet voro astrolabier i användning till sjöss. Angående astrolabiernas användning, se bild och bildtext å sid. 395.

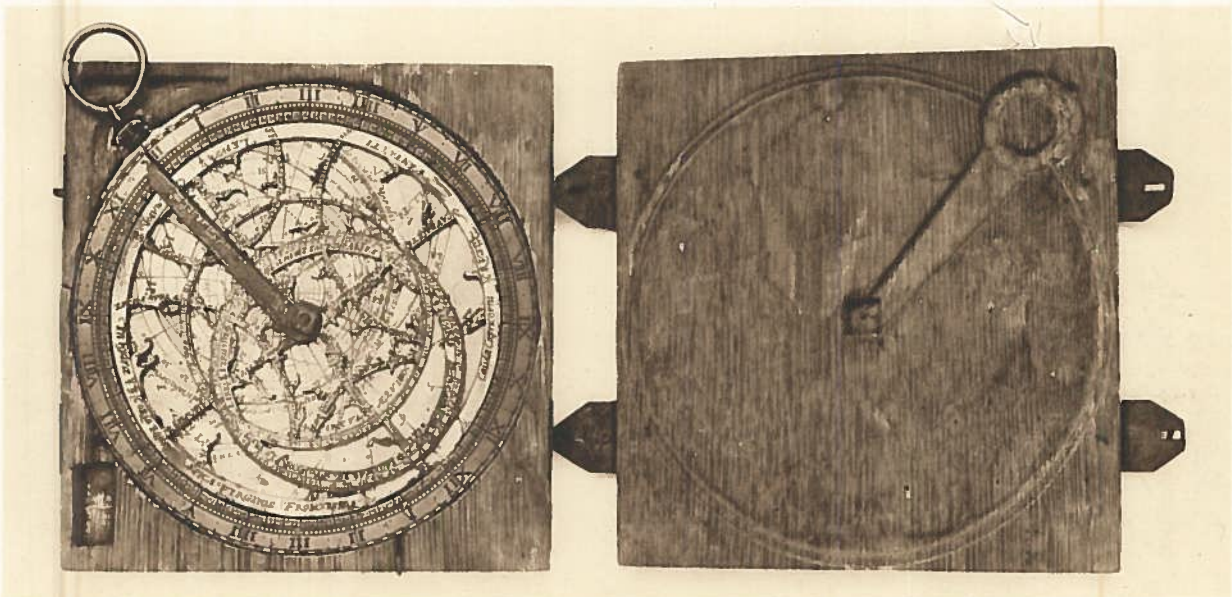

Detta utomordentligt förnämliga astrolabium — odaterat men efter allt att döma ett 1500-talsarbete i mässing, utsökt exakt graverat och med zodiakens tecken i ciselerade reliefer på ena sidan — är en av pärlorna i Skoklostersamlingen.

Hur Höijers undervisning i praktiken kom att te sig, kan man skapa sig en rätt god uppfattning av genom ännu bevarade rester av ett manuskript till en navigationsbok, som han förgäves sökte få tryckt på offentlig bekostnad samt kompendieanteckningar förda av lärjungar

Även detta astrolabium — daterat 1590, utfört av Martinus Weilser samt inlagt i en förvaringskassett av trä och graverat för 56° och 60° lat. — tillhör den Wrangelska instrumentsamlingen på Skokloster.

på hans ifrågavarande kurser. På dessa synes han efter en framställning av kompassen lämnat en redogörelse i besticksättning i platta och växande kartor. Därpå följde höjdmätning, solens deklinationstavla, vattentidräkning efter olika manér, vidare en alfabetisk förteckning av viktigare sjöorter med angivande av deras longitud och latitud samt slutligen tabulae sinuum, tangentium et secantium.

En information av detta slag bör ju ha varit synnerligen betydelsefull för flottans blivande officerare och underofficerare, i synnerhet som Höijer synes ha varit en ofantligt kunnig och för sitt kall varmt intresserad person. Emellertid fick hans gärning inte fortfara ostörd. Till följd av en del trassel med avlöningsförhållandena inlämnade han nämligen 1668 en avskedsansökan och antog befattningen som lärare vid en av Stockholms stad upprättad skola för

Detta plakat, som utfärdades av Karl XI den 10 dec. 1674 och kan sägas utgöra den första egentliga lotsväsensförordningen i vårt land, meddelar förbud för andra än av amiralitetskollegiet därtill särskilt utsedda lotsmän att lotsa svenska eller främmande skepp in eller ut genom skärgården och bestämmer straff (böter till amiralitetets armbössa) för dem, som göra sig skyldiga till överträdelse genom att segla utan lots eller utan godkänd sådan. Samtidigt meddelas den taxa, efter vilken ersättning till lotsen skall utgå; dock skola »alle Wåre och Chronones Skep och Farkostar» lotsas utan någon »motsägelse eller betalning». Alla lotsmän, som bo inom Landsort, få sig vidare dlagt att »uprätta och hålla vid macht alla remmare på dhe wahnlige och nödtorfflige ställen i sielfwa skepzleden här i skären, delandes them sig emellan».

blivande kofferdisjömän. Höijer tycks ha fått en efterträdare, i löjtnant Per Gabrielson, som enligt sin fullmakt av den 28 juli 1670 vid amiralitetet skulle undervisa i styrmansskapet. Denne Gabrielson blev kapten 1674 och omkom 1676. Redan under det förstnämnda året synes Höijer ha återtagit sin verksamhet vid flottan, där han bland annat undervisade skeppspojckarna. Hans undervisning fortsatte intill slutet av följande årtionde, då hans kraft emellertid tycks ha brutits av fattigdom och sjuklighet. Han avled 1698.

Intresset för att örlogsflottans befäl inte bara skulle ha kunskap i den lotsningskonst, som äldre tiders kustfarare besatt — eller som det fordom kallades den mindre sjöfarten — utan även skaffa sig kännedom om navigation i modernare mening — den större sjöfarten — var livligt under 1600-talets senare hälft. Och det bar också i viss mån frukt.

Men man befann sig i brytningstid. Intentionerna kunde inte helt fullföljas, ty ännu saknade man beträffande våra farvatten den viktigaste förutsättningen härför, nämligen något så när tillförlitliga sjökort. Behovet av sådana gjorde sig alltmera gällande. Men frågan skulle icke få sin lösning förrän i en följande period genom Rosenfeldt-Geddas år 1694 utgivna stora sjöatlas.

Sjöman med astrolabium. Holländskt kopparstick omkr. 1600.

SVENSKA FLOTTANS SJÖTÅG ÅREN 1611—1679

TAKTIK, SIGNALER OCH BEFÄLSTECKEN.

Vid föreliggande periods början var äntring alltjämt det stridssätt, som företrädesvis kom till användning, då det gällde att få ett snabbt avgörande till stånd, må vara att avsevärt större vikt numera lades på den inledande eldstriden än tillförne. Bredsidornas alltmera ökade effekt kom emellertid efter hand att, om ej omöjliggöra, så åtminstone i hög grad försvåra utförandet av en ombordläggning, då härför fordrades ett fartyg, vars manöverduglighet ej i någon väsentligare grad blivit nedsatt genom haverier i skrov och rigg. Som följd härav kommo sjöträffningarna mot periodens senare del att företrädesvis utveckla sig till rena artilleridueller fartyg mot fartyg, vilka mera slumpvis kommit varandra in på livet.

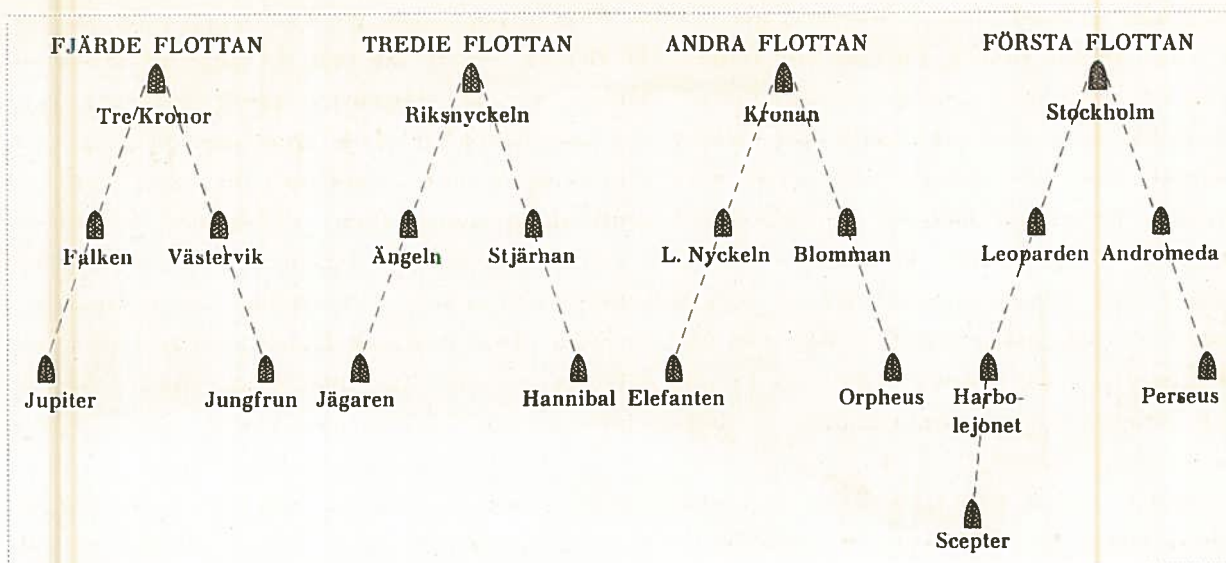
Kanonernas dåtida ringa portée, uppskattad till högst 1,500 m., och undermåliga träffsäkerhet tvingade de stridande fartygen in på relativt korta skjutavstånd, för att något påtagligt resultat av eldgivningen skulle kunna påräknas. Utgångsläget i lovart var härvid eftersträvat, då man därifrån behöll initiativet i sin hand och därjämte mindre besvärades av krutröken; en nackdel var däremot, att vid sjögång det understa lagets kanoner ej kunde brukas. Medelst beskjutning med de grövre pjäserna sökte man främst åstadkomma sådana allvarliga haverier, att motståndarens manöverförmåga i möjligaste mån nedsattes; träffar å ena sidan i vattenlinjen samt å den andra i master och rår voro härvid särskilt eftersträvade. Förelåg sedan några utsikter för en äntring, föregicks härav påkallad ombordläggning av en forcerad eldgivning med lätta stycken och eldhandvapen mot folket på motståndarens däck och uppe i hans rigg, särskilt märsmanskapet. Som huvudbestyckningen var koncentrerad i fartygets bredd, sökte man gärna uppnå ett utgångsläge, varifrån man såg sig i stånd att beskjuta motståndaren med långskeppeld, samtidigt som man själv befann sig i dennes döda vinkel.

Var en motståndare under den inledande striden så nedkämpad, att man beslutat sig för att försöka en äntring, lades det egna skeppet ombord med det fientliga, och änterdraggar kastades ombord för att kvarhålla detsamma, under det att, såsom hittills, striden man mot man pågick till dess någondera besättningen gav upp eller, om så icke blev fallet, fartygen dessförinnan kapats loss från varandra.

»Och, så framt man förnimmer, det fienden förer mycket folk på sina skepp», föreskriver år 1628 amiral Henrik Fleming för flottan vid Danzig, »skall var och en göra sitt bästa att tvinga fienden med stycken och skjutas allt därhän, där man förmärker mesta folket att vara, brukande kulor med pik-, kedje- och saxlod med kryssballer att skada hans segel och tåg näst skeppen med, och mot det man något nära dess skepp kommer, man då i de övriga styckena inkastar lärftsäckar med en del musköt och dratt-(stång-)kulor fyllda, och så med flit långsamt fiendens skepp skjutes, sammaledes ock med stormstyckena, och där man förnimmer någon skräck vara inkommen, må man då efter lägenheten och tillfälle frimodeligen äntra med dess änterbilor och halva pikar, lustigt göra sitt bästa fiendens skepp att bemanna och underkuva. Där man ock till äntring ingen lägenhet ser eller bekommer, skall man då gå fienden så när och göra sin flit att skjuta honom så länge i vattengången, till dess man honom till en obotlig skada bragt haver».

Redan under 1500-talet hade man väl hört talas om att ett eller annat till brännare utrustat fartyg hade kommit till användning vid drabbningar till sjöss. Någon allmännare tillämpning av härför ägnade stridsmetoder är dock ej att anteckna, förrän ett bra stycke in på 1600-talet, efter vilken tid detta stridsmedel fann ett så mycket vidsträcktare bruk. Brännaren var ett i regel mindrevärt fartyg, ofta ett utrangerat krigsfartyg, på vilket hopats en mängd brännbara ämnen, som i ett väl avpassat ögonblick sattes i brand, varefter detsamma på ett eller annat sätt bringades i kontakt med det av fiendens fartyg, i vars väg det genom skicklig manöver eller slump blivit fört. Till skydd mot dylika anfall använde man sig på den anfallna sidan av lätta segelfartyg eller roddbåtar, som med användande av draggmateriel bortbogserade den fruktade blindgångaren. Brännarfartygens manövrerande fordrade stor vana och skicklighet, vilket gjorde, att man använde sig av för ändamålet särskilt utbildade s. k. brandarekaptener, oftast av utländsk extraktion.

Först under 1620-talet började man att för varje särskild expedition av större omfattning utfärda en viss marsch- eller segelordning, efter vilken fartygen hade att rätta sig under de ständigt återkommande överskeppningarna av manskap till de polska och tyska fälttågen. Att märka är emellertid, hurusom vid dessa transporter ett större antal handelsfartyg oftast ingick som en integrerande del av flottan och därigenom satte sin särskilda, mindre krigsmässiga prägel på den tillämpade ordningen, vilket ju i och för sig ej kan göras till föremål för något klander, så länge motståndarna, såsom här var fallet, ej förfogade över något sjövapen att tala om. Vid en 1623 under konungens eget befäl utförd flottdemonstration mot Danzig, varvid emellertid inga kofferdifartyg medfördes, tillämpades en av Gustav II Adolf själv uppgjord segelordning, som företer flera beaktansvärda nyheter och i övrigt vittnar gott om denne snillrike monarks insikter jämväl på det marina området. Den för ifrågavarande expedition rustade sjöstyrkan om tillhoppa 21 skepp indelades här i fyra flottor, av vilka tre räknade 5 skepp och den fjärde 6; inom varje flotta voro fartygen formerade i triangelordning. Dessa flottor skulle under marsch för öppen vind med amiralsskeppen i täten segla i jämnhöjd med varandra under rättning på chefsfartyget i spetsen för första flottan, som bildade formeringens högra flank, vilket allt tydligare framgår av skissen här intill. Tvingade vindförhållandena flottan till kryssning, skulle de övriga flottorna i tur och ordning falla ned bakom den första och med bibehållen inre formering segla i dennas kölvatten. »Och när chefskeppet har ändat sin lov och vänder, så skola icke för den skull vart och ett skepp vända, utan var amiral skall med sin flotta lovera på samma bog till dess de komma inemot dit, som den främste vände, på det

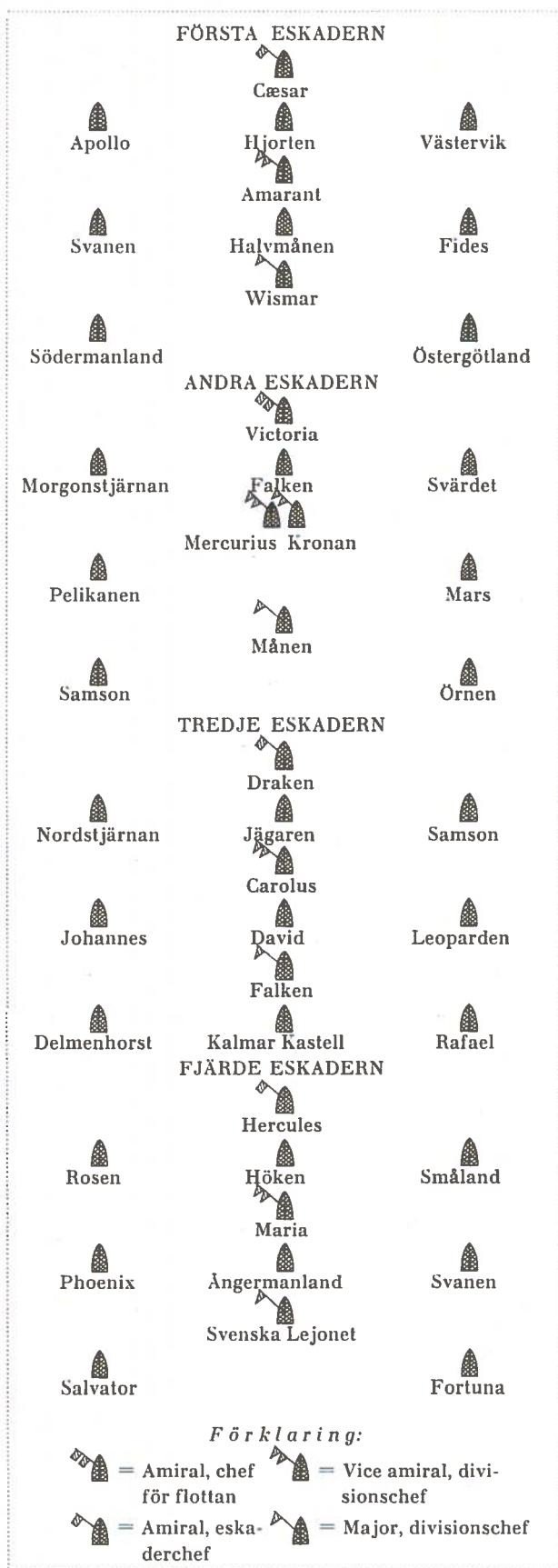

Gustav II Adolfs segelordning från år 1623.

hela flottan icke kommer i oordning.» Vidare lämnades föreskrift för sammanhållning vid osiktig väderlek, för bevakning, för signalering och för lanternors förande m. m. Slutligen innehöll segelordningen förhållningsregler vid prejning av främmande fartyg, såväl örlogs- som handelsskepp.

Under det att tidigare mindre avseende fästs vid förbandens inre sammanhållning, infördes under Karl XI:s krig strängare fordringar i detta avseende, och det ålåg dåmera kaptenerna att »under striden vända, när deras amiral vände och följa honom, evart det bär». Som »segelatsordning» använde man sig i trängre farvatten av en formering, påminnande om den, som på sin tid av Gustav Adolf anbefalldes, men i öppna sjön av en enkel frontlinje med samtliga fartyg seglande i jämnhöjd med varandra, allt under förutsättning att vinden var akterlig. För strid förvandlades denna frontlinje genom upplovning till kölvattensordning — det är med västmakternas *ligne de bataille* man här gör sina första trevande försök på Östersjöns vatten. Efter anfallssignal skulle varje fartygschef göra sitt bästa att äntra fienden. Var han härtill för svag, skulle närmaste granne understödja honom, men mer än två skepp fingo icke samtidigt äntra ett fientligt. Vid den inledande eldgivningen skulle siktas »på livet» av skeppen och ej på master, tackling eller segel.

Från 1600-talets mitt voro flottorna under sjötåg allt efter tillgången på fartyg indelade i två till fyra eskadrar, var och en under befäl av sin amiral. Varje eskader sönderföll i tre divisioner om i regel tre, understundom fyra fartyg, varav ett väsentligen större än de övriga. Eskaderchefen förde själv tillika befälet över första, en viceamiral (amirallöjtnant) andra och en major den tredje divisionen; var och en förde sitt särskilda befälstecken. Jämlikt 1621 års segelordning förde konungen själv »alla sina flaggor och bulsaner från bogsprötet till akter på hyttan och rånockarna». Varken riksamiralen eller de övriga amiralerna förde några tecken å rånockarna och endast den förre å mesan en bulsan. Viceamiralen förde sin flagga på bogsprötet och »sitt amiralskaps fänika» på hyttan. De olika eskadrarna särskildes understundom genom flaggor eller bulsaner från varandra; så förde t. ex. i 1676 års flotta första eskadern en med krona märkt örlogsflagg, den andra en gul, den tredje en blå och den fjärde eskadern slutligen den vanliga tretungade flaggan på topparna. Som exempel på formeringen

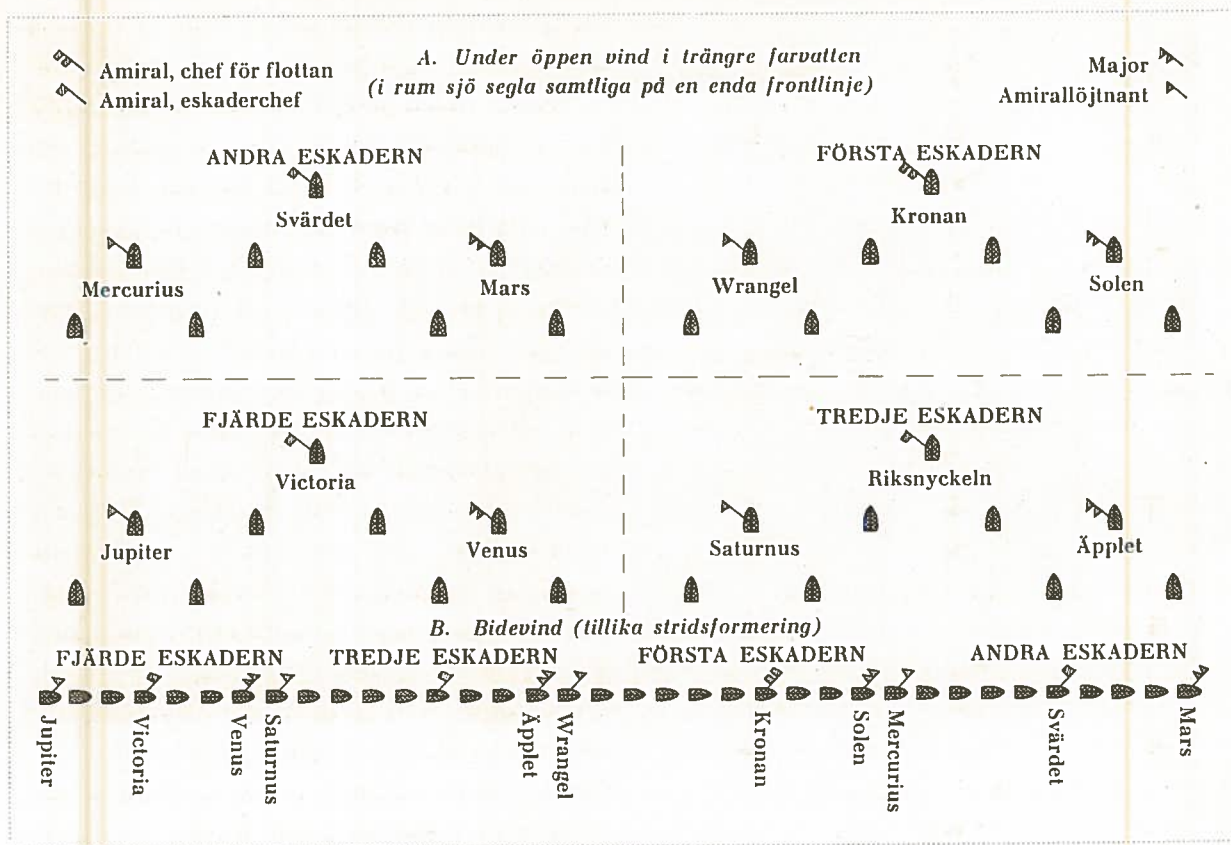
Svenska flottans segelordning 1658, daterad Dalarö 5 aug.

i fyra eskadrar återges här en skiss av flottans segelordning 1658 och en annan från 1676.

Några allmängiltiga taktiska bestämmelser för en sjöstyrkas förande under marsch och strid voro alltjämt icke för handen, utan dylika utfärdades jämte de ytterst knapphändiga anvisningarna för signalering fartygen emellan i form av ett s. k. sejnbrev av respektive högste befälhavare för varje särskilt sjötåg. Att huvudparten av dylika föreskrifter gick igen från det ena brevet till det andra är självfallet, och på denna väg växte också till sist ett visst i personalens medvetande väl inarbetat system fram, som väsentligen underlättade flottornas ledning. För signalorders avgivande använde man sig av skottlossning, lossgörning av vissa segel, »utslående» av flaggor och bulsaner från kampan och rigg samt natetid hissande av lanternor. Då »blodsflaggan» första gången visades på amiralsskeppet, betydde detta förberedelse till drabbning, och då den andra gången blev synlig, skulle var och en göra sitt bästa mot fienden.

UNDER KALMARKRIGET 1611—1613 HAR DANSKA FLOTTAN ÖVERTAGET I ÖSTER- SJÖN OCH UPPTRÄDER ÄNDA INNE I STOCKHOLMS SKÄRGÅRD.

För anledningarna till fredsbrottet med Danmark 1611 är redogjort på annat ställe i detta arbete. Här må endast framhållas, att öppnandet av fientligheterna denna gång skedde från danskt håll samt att angriparens primära operationsplan i sina grova drag omfattade 1) avskärande av svenskarnas förbindelser sjöledes med utlandet, 2) svenska flottans hållande i schack, så att den ej vore i stånd att hindra danska truppsändningar från hemlandet till södra Kalmarsund, 3) i samband härmed en överraskande anfallsstöt mot Kalmar, samt slutligen 4) ett samtidigt inträngande med danska huvudhären från södra Halland i riktning mot Göta älvs mynning

Svenska flottans segelordning från år 1676.

och vidare mot Jönköping, där kolonnen från Kalmar skulle tillstöta. Härefter skulle de för-
 enade styrkorna tåga vidare genom Östergötland mot Stockholm. Det var som synes en klar
 förintelseplan. Så vitt skulle det dock ej komma. Såsom förberedelse till den sålunda plane-
 rade offensiven utfärdade konung Christian IV den 11 april 1611 ett »sjöpass» för riksamira-
 len Mogens Ulfeldt att i egenskap av befälhavare för huvudflottan med denna löpa till Öster-
 eller Västersjön för att »hvor lejligheden sig begive kan» angripa och skada konungen av
 Sverige, hans land och undersåtar och alla dem, som ville hjälpa och bistå honom. Den så-
 lunda utbeordrade flottan räknade i själva verket ej mer än tillhoppa 17 skepp, sedan två
 mindre sjöstyrkor redan tidigare avsänts för att blockera, den ena under Erik Urne Kalmar
 och den andra under Jörgen Daa Älvsborg, svenskarnas tvenne sannskyldiga nyckelpositioner.
 Någon krigsförklaring hördes emellertid i samband härmed ej av i det till Örebro förlagda
 svenska högkvarteret, och konung Karl IX förklarade sig alltjämt hysa förhoppning om att Chris-
 tian i sin krigsiver »skulle sig själv rätta eller låta sig av andra rätta». Detta hindrade dock
 ej, att alla Karls följande order om flottans klargöring och förläggning, oavsett ett nyss börjat
 krigståg mot Ryssland, helt anpassades efter sannolikheten av ett krig mot Danmark. När-
 mast omfattade dessa förberedelser befallning om att alla tillgängliga Stockholmskepp snarast
 skulle avsändas till Älvsnabben, ty »Vi vilja med allerförsta hava dem ned i Kalmarsund», där
 de i sinom tid skulle förenas med den i Nyköping utrustade delen av flottan. Att märka är,
 hurusom samtidigt härmed i Kalmar befann sig en relativt stark eskader och en något svagare
 vid Älvsborg, vilka båda varit vinterliggare å respektive förläggningssorter.

I mitten av april 1611 nåddes Karl emellertid av ryktet om att Danmark formellt utfärdat

sin krigsförklaring (se faksimil ovan vid sid. 206), och härmed kom också ökad fart i krigsförberedelserna. Den 24 april återupprepades sålunda befallningen att ofördröjligen avsända de större stockholmskeppen till Älvsnabben, och i samband härmed utsågs amiralen Hans Bielkenstierna att föra befälet över huvudflottan, närmast biträdd av Rickard Clerck såsom underamiral. Och följande dag utfärdades även rustningsorder för den i Stockholms skeppsgård förefintliga roddflottan, som så fort sig göra lät i första träffen borde expedieras till Nyköpings skärgård, men arbetet härpå fortskred endast långsamt.

Redan tidigare hade Kalmareskadern erhållit order om klargöring, men här gingo arbetena om möjligt ännu trögare, vilket skall ha berott på att besättningarna ej i utlovad tid erhållit sin sold. Det var i fullt ursinne över denna tredska som Karl den 6 maj till kaptenerna ställde följande maning: »När I fån draga ut till att röva, plundra och taga, då ären I redobogna, men när något annat är för handen, därmed Edert fädernesland skall bliva tjänt med, då är ingen eller få, som vill därtill», samt tillade hotande: »och mån I det veta, att Vi slått ingen lön vilja giva Eder på det sättet I först fån skeppen färdiga och I ären redo att gå till sjöss; de som icke så vilja av den byn, han löpe för tusan djävlar». Men ännu skulle veckor förflyta, innan eskadern var färdig att utlöpa, och ännu mörkare såg det ut i fråga om den i utsikt ställda ankomsten av de norr ifrån väntade styrkorna.

I början av maj, då krigsrörelserna till sjöss vilken dag som helst kunde väntas taga sin början, var situationen på den svenska östersjöfronten i stort sett följande.

De med hänsyn till pågående krig i öster tidigt på våren utsända tvenne mindre svenska sjöstyrkorna, narva- och livländska eskadrarna, kvarlägo alltså på sin post i de baltiska farvattnen. Stora flottan befann sig under klargöring i Stockholm och Nyköping, men kunde ej förväntas vara operationsberedd förrän efter minst en månad, och detsamma gällde den likaledes till huvudstaden förlagda roddflottan. Kalmareskadern var däremot till större delen färdigrustad och utlagd på inre redden tätt under slottet. En flottilj av bevarade jakter, här benämnd ölandsflottiljen, var slutligen under bildande i mellersta Kalmarsund.

Av den danska huvudflottan hade å andra sidan en del sedan någon tid under Erik Urnes kommando legat på blockad i södra Kalmarsund, under det att en annan, nio skepp under Herluf Daa, just befann sig på väg till den kryssningsstation, som var den anvisad mellan Ölands norra udde och Stockholms skärgård. Återstoden, beräknad till sex skepp, förväntades ej bli färdig ännu på en månad. En dansk roddflottilj om ett tiotal bevarade jakter och galejor under Peder Nielsen hade slutligen upprättats i skärgårdsområdet närmast intill Kalmar.

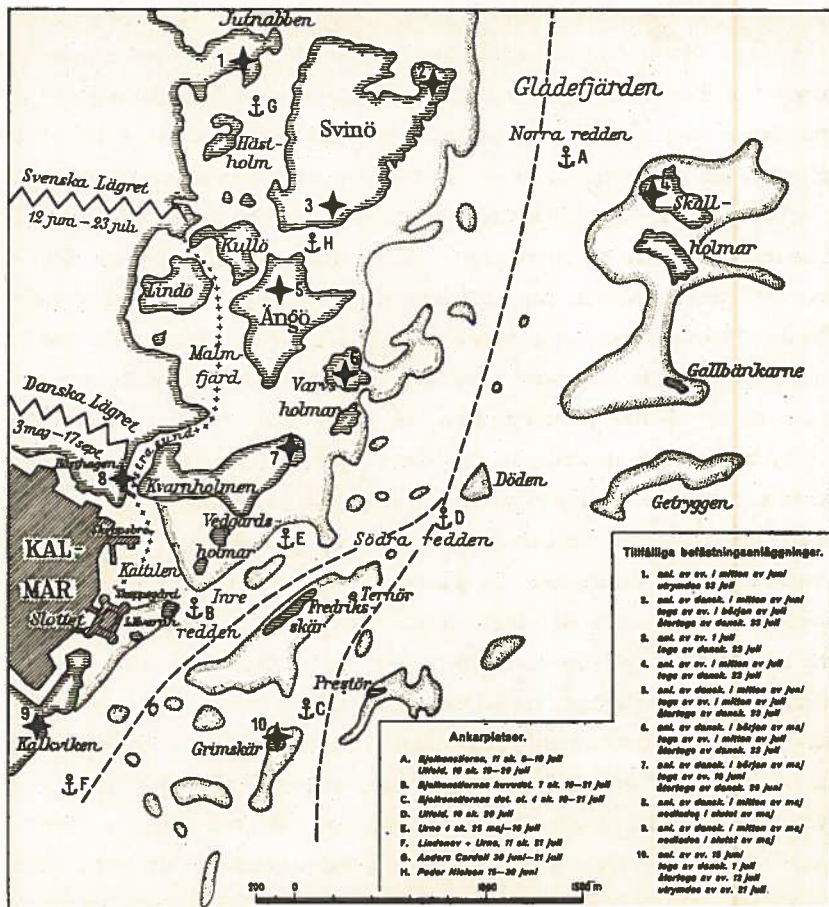
Sedan Kalmareskadern väl blivit utlagd och Christian, som själv tagit befälet över den mot Kalmar riktade häravdelningen, kort därpå från landsidan intagit Kalmar stad, utspann sig efter hand en del småstrider på sjöfronten. Härvid blevo de svenska fartygen snart nog besvärade av en ihållande beskjutning från land medelst artilleripjäser, som av danskarna uppstälts såväl norr som söder om slottet. Då eskadern, i avsikt att söka skydd häremot, flyttade sig närmare under land, sänktes två av fartygen genom danskarnas eld, under det att andra utsattes för allvarliga haverier. Visserligen lyckades i det följande eskadern två gånger tillbakavisa mot densamma framsända brännare, men beskjutningen från land blev efter hand så besvärande, att slottets ståthållare såg sig nödsakad giva befallning om de kvarvarande fartygens sänkning, under förhoppning om att vid lugnare tider bli satt i tillfälle att åter upptaga desamma. Och härmed var Kalmareskadern för detta krig satt ur spelet.

Däremot var den improviserade ölandsflottiljen alltså i operationsdugligt skick. Den 23

juni lyckades denna styrka till allmän förvåning t. o. m. inkasta förstärkningar till det allt hårdare trängda slottet. Som dess motståndare uppträdde nu den danska roddflottiljen, och en del skärmytslingar ägde rum dem emellan utan att väsentligt inverka på den strid om slottet, som med allt mer stigande bitterhet under Karls egna ögon utspann sig under senare delen av juni månad. Konungen, som från början väntat, att det danska huvudanfallet skulle riktas mot Älvsborg, hade nämligen i spetsen för svenska hären nu infunnit sig på denna krigsskådeplats och slagit läger norr om den av danskarna besatta staden. Ej heller ankomsten av den i Stockholm sent omsider klargjorda roddflottan under kapten Anders Cordel förmådde vågskålen att sjunka till svenskarnas förmån. Därför fordrades större och kraftigare fartyg, varför Karl med skärpa återupptog sina tidigare anmaningar om huvudflottans snara nedsändande. Den 22 juni gav konungen sålunda i en ny skrivelse uttryck åt sin stora missräkning över att de sex skepp, som nu äntligen uppgivits ha lämnat Stockholm, alltjämt ej hörts av i Kalmartrakten, men veckor skulle ännu förflyta, innan denna flotta kom tillstädes, och slottet fick, avskuret från

Belägringen av Kalmar slott 1611, enligt en samtida lavering i Herzog August-Bibliothek i Wolfenbüttel. Staden, från vilken danskarna ansätta anfallet, är omgiven av batterikedjor och en löpgrav; innanför denna Christian IV:s läger och trupper. Slottet beskutes från batterier i stadens omgivning. T. v. den sänkta svenska eskadern, t. h. delar av den blockerande danska sjöstyrkan. Efter I. Wadén. — Nedan: Karta över Kalmarkrigsskådeplatsen 1611.

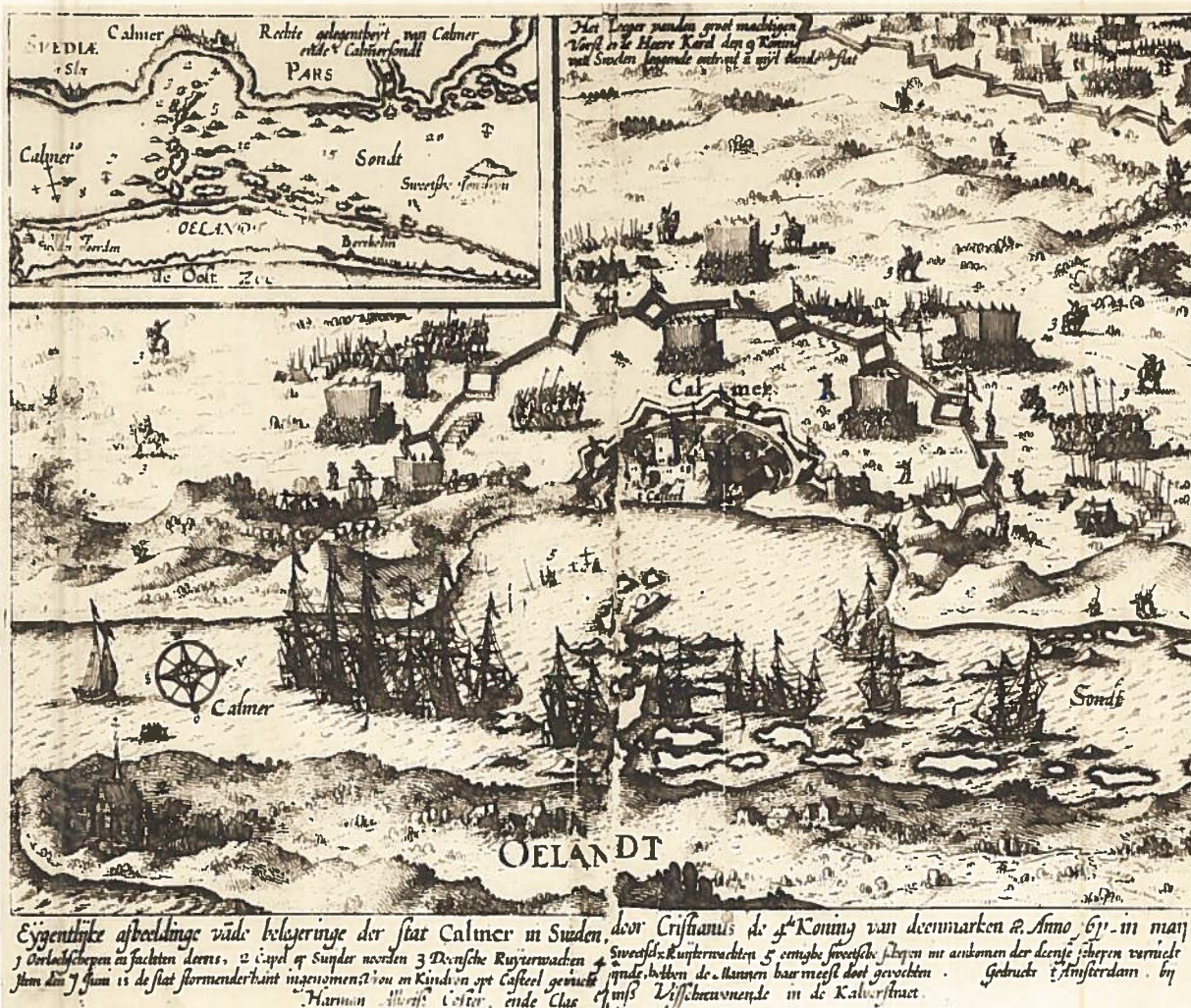
yttervärlden, fortsätta sin ojämna kamp mot den danska belägringshären, som i sin ordning var innesluten av de svenska huvudstridskrafterna till lands under konungens eget befäl.

På danska huvudflottan hade riksamiralen Ulfeld under tiden själv övertagit befälet och i slutet av juni med den färdigrustade delen av sin styrka begivit sig till Slite på Gotlands ostkust för att proviantera; återstoden under Godske Lindenow skulle så fort sig göra lät förena sig med huvudstyrkan. Då Lindenow ej på beräknat ställe anträffade denna, inträngde han i stället på eget initiativ i Kalmarsund och ankrade vid Stensö. För att täcka sjöförbindelserna med Köpenhamn kvarlåg han på framställning av befälhavaren för den danska belägringshären tills vidare på platsen.

Det var också på tiden att härvarande danska sjöstyrka under Urne erhöle förstärkning, ty Stockholmskontingenten av svenska huvudflottan hade i mitten av juni äntligen i Älvsnabben förenat sig med den från Nyköping kommande, varför man när som helst kunde vänta sig dessa styrkors samfällda uppträdande i Kalmarsund. I själva verket anlände Bielkenstierna med sina 11 skepp ej förrän den 8 juli och ankrade då på Gladefjärden i höjd med svenska härens vänstra flank, men blev då så mycket mera välkommen som Christian just dagen förut återkommit från ett besök i hemlandet, medförande avsevärda förstärkningar till danska hären.

Vid Bielkenstiernas ankomst voro de danska sjöstyrkorna fördelade på så sätt, att Urne med fyra skepp låg förankrad intill Stora Kvarnholmen, under det att Lindenow med sju skepp alltjämt kvarlåg vid Stensö. Grimskärs skans hade en vecka tidigare med stormande hand intagits av danskarna, som där uppställt fältpjäser, med vilka större delen av redden kunde effektivt beskjas. Den 9 juli befallde Karl, att sju av de på Gladefjärden liggande skeppen skulle »först sätta an och äntra med jutens skepp, som norr om Kalmar ligga», under det att de fyra återstående borde »hålla så sakta efter i hinterhåld til att hjälpa var omtränger». Denna dag kunde Bielkenstierna emellertid på grund av vindstilla ingenting företaga, men följande dag kom så mycket vind, att han kunde lätta och hålla ned på Urnes styrka, som ej var sen att sticka ifrån sig tågen och förena sig med Lindenow vid Stensö. Den svenska flottan intog nu plats på inre redden, och allt artade sig till det bästa för att klämma den danska belägringshären mellan två sköldar: flottan och slottet å ena sidan samt fälthären å den andra. Sedan alla förberedelser för en offensiv voro vidtagna, gick Karl också tidigt på morgonen den 17 juli norr och väster ifrån till anfall mot den danska ställningen, samtidigt som denna från ryggsidan angreps av slottets besättning. Detta angrepp slogs emellertid med avsevärda förluster tillbaka, och danskarna stannade alltjämt i besittning av den omstridda staden; ännu så länge behärskade dock svenska flottan redden och upprätthöll därmed även kommunikationerna med slottet. Den 19 juli avlade t. o. m. konungen ett besök ombord, men detta var i sista stund, ty redan senare samma dag inlöpte Ulfeld med en styrka av 10 skepp norrifrån i Kalmarsund och intog Bielkenstiernas första ankarplats på Gladefjärden. Av svenska huvudflottans 11 skepp hade då fyra förlagts vid Grimskär, under det att återstoden kvarlåg på inre redden.

Den 21 juli på morgonen lättade under härför gynnsam vind Lindenows styrka och tvingade de vid Grimskär posterade svenska skeppen att förena sig med sin huvudstyrka samt intog därefter ny ankarplats i leden söder om denna — inringningen var härmed fullbordad: »Svenskens skibe ligger emellem begge vore Flaader, saa her blifver snart andet bad af», säger en samtida krönikör. Läget hade som synes blivit högst prekärt för Bielkenstierna, och det må

Kalmar belägring 1611 — enligt ett samtida holländskt kopparstick, vars underskrift i översättning lyder: »Verklighetstrogen avbildning av belägringen av staden Kalmar i Sverige av Christian IV, konung av Danmark, år 1611 i maj. 1 Danska örlogsskepp och jakter, 2 kapell på södra udden, 3 dansk ryttarpatrull, 4 svensk ryttarpatrull, 5 några vid danskarnas ankomst sänkta svenska skepp. Den 7 juni [27 maj enligt gamla, ännu lång tid framåt i Sverige gällande kalendern] intogs staden med stormande hand, då kvinnor och barn överfördes till slottet, sedan manfolket mestadels fallit i striden». Överst i mittpartiet läses: »Den stormäktige fursten och herren Karl IX:s, konung av Sverige, läger liggande 2 mil norr om staden». Som konung Karl anlände till platsen först i mitten av juni, får det antagas, att sticket i själva verket avser läget omedelbart efter denna tidpunkt. Staden är då i danskarnas händer, men slottet motstår — tills vidare — alla anfall. I viken framför slottet ser man topparna av Kalmareskaderns i slutet av maj sänkta fartyg, och utanför upprätthålles blockaden från sjösidan av Erik Urnes eskader, understödd av en dansk roddflottilj. — Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

under sådana förhållanden ej förvåna, att han under kommande natt med utnyttjande av en frisk sydlig bris med sin flotta lämnade ankarplatsen och rätt igenom Ulfelds styrka forceerade sig väg norrut. Ett mindre svenskt skepp, *Mjölkpigan*, råkade vid genombrytningen på grund och togs som god pris av danskarna, men härvid stannade förlusten.

Inför alla dessa motgångar såg sig Karl nödsakad att natten 23—24 juli bryta sitt läger och retirera till Ryssby, två mil norr om staden, i avvaktan på att flottan, väsentligen förstärkt, skulle återkomma för att driva undan den numera förenade danska huvudflottan. Då härmed emellertid dröjde och huvudflottan dessutom, enligt konungens åsikt, vid reträtten dragit sig alltför långt nordvärt — den hade för översyn och iståndsättande inlöpt i Barösund — överflyttades befälet över densamma på Jakob Gottberg, »efter man förmärker av Hans Klassons

skrivelse, att han föga lust haver till att låta bruka sig ytterligare till sjöss», såsom Karls uppsägning lydde, kompletterad med en förklaring, att den sålunda entledigade överste amiralen »må draga vart han ville». I hans ställe skulle nu Gottberg med flottan förfoga sig till Skäggenäs, på det att sundet måtte kunna hållas någorlunda rent för jutens skepp.

Gottberg stack också någon av de första dagarna av augusti till sjöss från Barösund, men redan på höjden av Ölands norra udde mötte han en överlägsen dansk sjöstyrka, som tvingade honom att vända, och denna gång utsträcktes reträtten ända till Älvsnabben, varest flottan blev kvarliggande månaden ut. För Kalmar slotts undsättning hade den emellertid varit för sent ute, sedan dess kommandant, Krister Some, den 3 augusti förrädiskt överlämnat detta starka fäste i danskarnas händer.

Under tiden hade en ny, under kapten Nils Engelsman ställd svensk styrka, huvudsakligen bestående av pinasser, under benämningen lilla flottan utrustats i Stockholm och dirigerats till krigsskådeplatsen, närmast med order att söka förening med den tidigare från Stockholm nedsända roddflottan under Anders Cordel och samverka med denna och huvudflottan. Innan något sådant sammanträffande hunnit försiggå, mötte förstnämnda styrka under Engelsmans befäl natten 30—31 juli vid Ölands norra udde en avdelning av Ulfelds flotta och lyckades i skydd av rådande mörker bemäktiga sig ett av dess fartyg, *Stiernen*; enligt uppgift skall vid detta tillfälle jämväl det fientliga flaggskeppet *Argo* så när blivit uppbringat. Då Engelsman icke ansåg sig stark nog att operera på egen hand, ingick han med sin styrka i skärgården i avvaktan på att roddflottan under Cordel jämlikt givna direktiv där skulle uppsöka honom, varefter båda dessa flottor i förening borde sammanträffa med huvudflottan och alla gemensamt bana sig väg till Skäggenäs.

Men det var som förgjort — att få den eftersträvade föreningen till stånd synes hava legat utanför den gamle konungens förmåga, trots att han sannerligen ej tvekade att taga i med hårdhandskarna för att genomdriva den. Sålunda sände han sin hovfiskal till Cordel, som med sin styrka för tillfället uppehöll sig i Mönsterås, med befallning att belägga denna tredskande befälhavare med handbojor och föra honom till högkvarteret samt därpå själv föra flottan till Engelsmans uppehållsort i avvaktan på huvudflottans ankomst till norra Kalmarsund. I själva verket hade denna också någon av de första dagarna i september sent omsider kommit i väg från Älvsnabben för att begiva sig till den avtalade mötesplatsen. Redan utanför skärgårdsområdet Härads-skär—Kråkelund mötte emellertid den påpassliga danska flottan, som, överlägsen i antal och vida bättre bemannad, inom kort nödgade Gottberg att med förlust av ett fartyg, *Röda Lejonet*, vända och ånyo söka sig till sin bas vid Älvsnabben.

Ytterligt uppbragt över flottornas sålunda ådagalagda oförmåga att lösa dem förelagda uppgifter lät Karl nu fångsla även Engelsman och tillika med Cordel ställa honom inför krigsrätt, vilken dömde båda till döden, ehuru de senare benådades till livet.

Pesten härjade vid denna tid hårt på danska flottan, vilket tvingade Ulfeld att hemsända de fartyg, vars besättningar voro mest angripna. Av denna försvagning i vakthållningen till sjöss använde sig den av Erik Kyle numera kommenderade roddflottan att överföra trupper till Öland, vilken ö i en handvändning återtog från inkräktarna, varefter såväl denna sjöstyrka som lilla flottan för vintern upplades i småländska hamnar. Kriget omkring Kalmar var slut för året. Christian drog bort med sin här, men höll alltjämt Kalmar slott besatt, och Karl begav sig sjövägen till Nyköping för att rådslå med ständerna, men hade ej mer än nått och jämnt hunnit fram, förrän han nåddes av döden i ett ögonblick av största trångmål för

Sveriges rike, lämnande kronan i arv till sin 16-årige son, Gustav Adolf.

Även på västra krigsskådeplatsen hade Christian på våren 1611 gripit initiativet, i det han redan under senare delen av mars sänt Jörgen Daa med sex skepp till Göta älvs mynning för att avskära Sveriges förbindelser med västmakterna, särskilt Holland, varifrån det gällde att hindra all införsel av krigsmateriel och framför allt värvat manskap. Denna eskaders främsta uppgift blev nu att söka hålla den till Älvsborgs fästning förlagda svenska sjöstyrkan om likaså sex skepp i schack, ett föreläggande som så mycket lättare lät sig göra som den svenska eskadern, trots den starkaste påtryckning, ej under hela segregationstiden gjorde något allvarligt försök att bana sig väg till sjöss. Om kaptenerna voro ärliga karlar, skrev Karl IX, borde de begiva sig ut och slåss: »tager mod och rycker till och bränner på i Jesu namn». Men eskadern blev liggande där den låg.

Älvsborgs fästning, som från landsidan under första krigsåret varit lika beträngd som någonsin Kalmar slott, var till skillnad från detta vid årets slut dock alltjämt i svenska händer.

För att kunna fullfölja sin ursprungliga plan på att föra de danska härarna ända in i hjärtat av Sverige, blev det

Reslig och imponerande har Abraham Wuchters målat Christian IV på detta porträtt. Stor var han också, inte minst som krigare till lands och sjöss, klok och tapper, ibland övermodig, och sitt folks beundran och kärlek ägde han i högre grad än de flesta av sitt lands kungar, även om hans politiska försyndelser voro många. En nydanare var han av sitt lands flotta och in i ålderns höst full av flammande iver för att organisera sitt lands försvar. Oljemålning 1638. Frederiksborgs slott.

1612

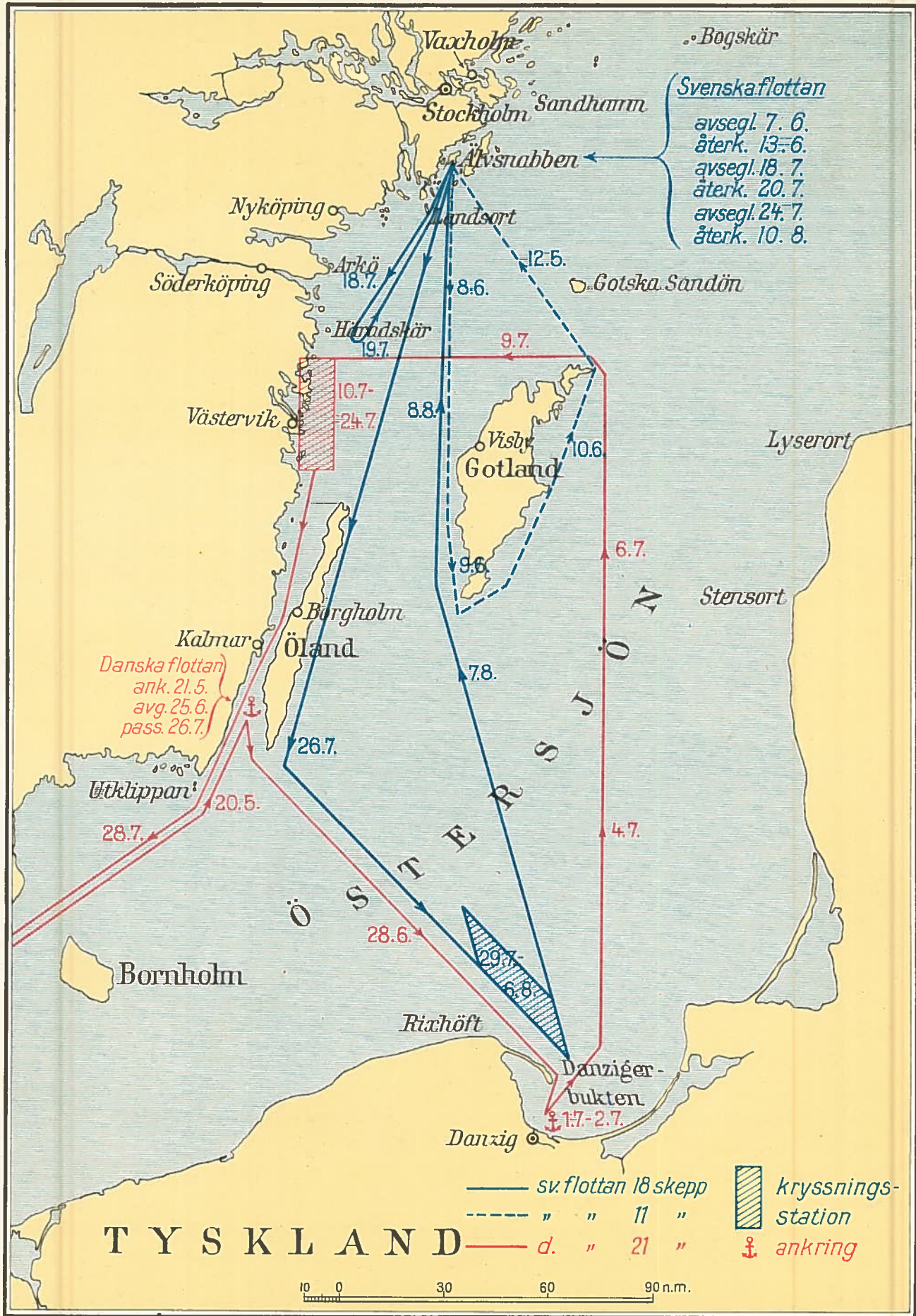
Över intagandet av Kalmar och Älvsborg, Sveriges två viktigaste fästningar, slog Christian IV dessa bägge medaljer. Den förnämnda är sannolikt graverad av N. Schwabe och frånsidan framställer slottets stormning (som ju aldrig ägde rum — slottets befälhavare kapitulerade den 3 augusti 1611). — Medaljen över Älvsborgs kapitulation (till höger) är förmodligen graverad av Th. Borstorff och återger på frånsidan fästningstornets instörtande den 22 maj 1612. Kyrkan på motsatta älvstranden anger det av danskarna dret förut nedbrända gamla Göteborg på Hisingen.

också för Christian synnerligen angeläget att under nästkommande års kampanj söka bemäktiga sig denna Sveas andra fästningsnyckel. Ty förutom att befästningarna vid Göta älvs mynning tjänade som stöd för en i danska invasionsarméns vänstra flank opererande svensk västgötahär, behärskade den Sveriges enda utfallsport åt Västerhavet.

Att betvinga Älvsborg blev alltså det primära målet för Christians krigföring under föråret 1612. Här insatte han också på nyåret sin första anfallsstöt med en från Varberg utgående häravdelning, som dock redan vid Gullberg avvisades och i stället tog vägen uppåt Västergötland. Faran var för tillfället avvärjd, men det var ju endast en tidsfråga, när anfallet komme att återupprepas. I själva verket iscensattes detta av betydligt ökade lantstridskrafter i mitten av maj under konungens egen ledning med det resultat, att Älvsborgs fästning den 24 samma månad efter ett lysande försvar nödgades dagtinga, varpå Gullberg efter ytterligare några dagar följde exemplet. Och härmed hade danskarna vunnit sitt hett eftertraktade mål att avskära Sveriges för krigsförsörjningen så betydelsefulla förbindelser i västerled.

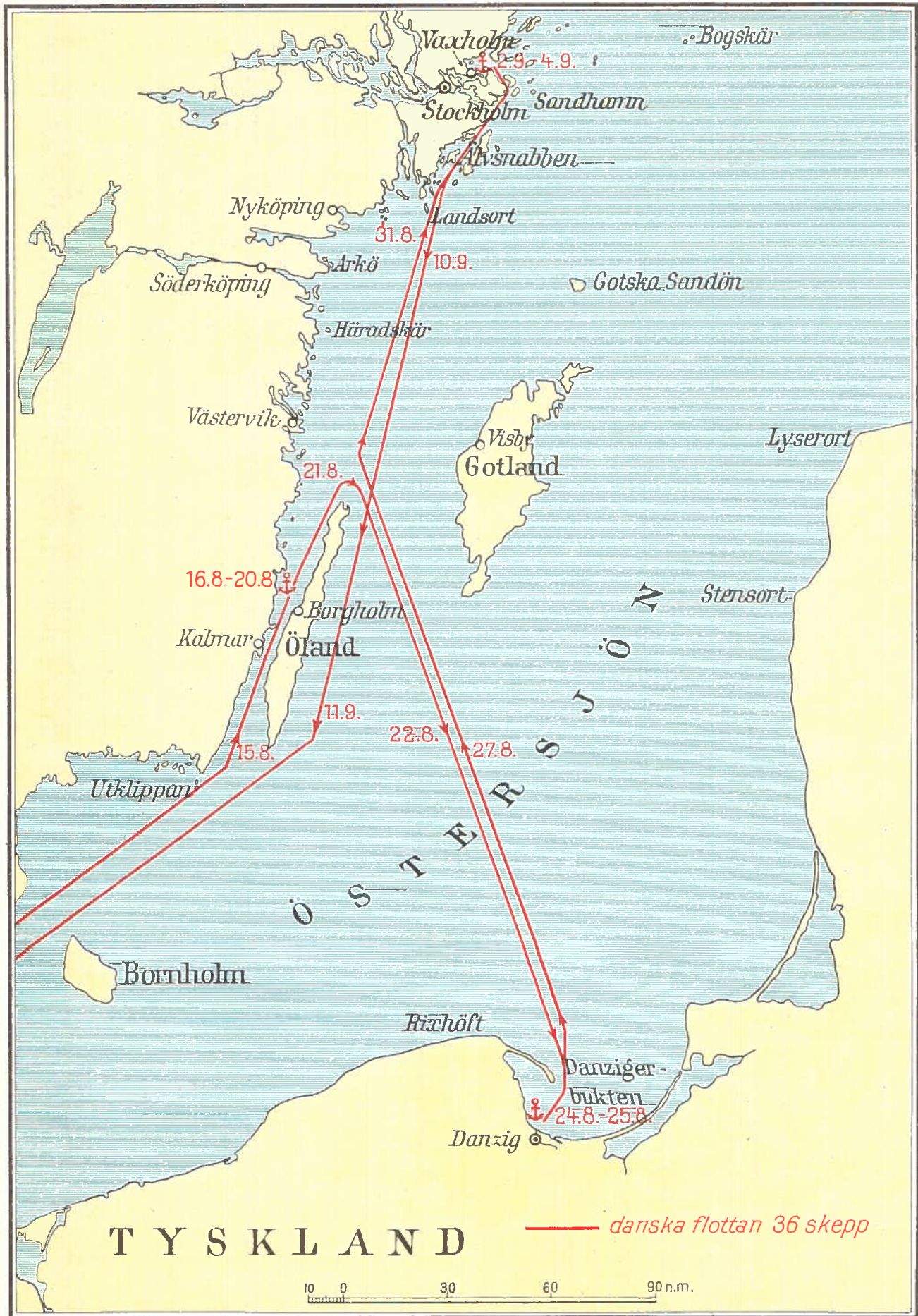
Den roll, vår västkusteskader under vårmånaderna 1612 kom att spela under fästningens hjältemodiga försök att avvärja fiendens anlopp, är allt annat än lysande, då det alltjämt vilade liksom en död hand över denna olycksaliga sjöstyrka. Trots att den unge konungen redan med årets första dagar börjat bombardera ståthållaren med uppmaningar att se till att eskadern klargjordes och sändes till sjöss för att hämta knektar i Holland, hade någon sådan expedition ännu icke kommit till stånd, då Jörgen Daa i slutet av mars intagit sitt vanliga blockadläge, varigenom orderns effektuerande omöjliggjordes eller åtminstone i hög grad försvårades. Själv hade Daa instruerats att, om svenska eskadern utlöpt, densamma skulle uppsökas och instängas, varhelst den kunde anträffas i Frankrike, Nederländerna eller England. På dessa avlägsna farvatten behövde han för visso ej söka sina motståndare — de lågo där de lågo, tills de i mitten av april sänktes på sina ankarplatser, för att fienden ej skulle kunna bemäktiga sig dem. De hade dessförinnan berövats sitt artilleri, som jämte besättningarna i stor hast uppsändes till Stockholm för bruk å huvudflottan. Och därmed var Älvsborgseskaderns sorgliga saga all. Den innersta anledningen till dess fast otroliga passivitet har aldrig fått någon tillfredsställande förklaring.

Danskarna voro å sin sida ej sena att upptaga fyra av de sänkta svenska fartygen och inränga dem i Daas eskader, som i sin helhet numera ej längre behövde kvarstanna på sin

Svenska och danska flottornas rörelser 18 maj—10 augusti 1612.

Danska flottans kryssning 13 augusti—17 september 1612.

Älvsborgs belägring av danskarna i maj 1612 — enligt ett samtida kopparstick, som emellertid i autenticitet är i ögonenfallande otillförlitligt i vad avser de lokala förhållandena; av den fästningen omgivande vda graven finnes sdlunda ej ens någon antydning, lika litet som av den skeppsgård, vilken vid denna tid var ansluten till fästningsverket. De på älven liggande fartygen få antagas representera Jörgen Daas blockadeskader, ehuru veterligen endast två av dennes skepp här intagit blockadläge. — Under natten till den 22 maj stegrades de belägrades eld till det yttersta och följande morgon synes en regelrätt bräsckskjutning mot fästningsmuren hava ägt rum. På fästningens sydsida raserades stora delar av vällen. En uppmaning att kapitulera besvarades av kommandanten Stråle, som under nattens strid sårats i benet, med en anhållan om betänketid till följande dag, vilket beviljades. Som någon undsättning alltjämt ej avhördes, såg sig Stråle vid sistnämnda tid nödsakad att giva upp striden och utmarscherade under gevär och flygande fanor med besättningen den 24 maj. — Kungliga biblioteket.

gamla blockadstation utan upplöstes, varvid tre skepp sändes som förstärkning till huvudflottan och tre andra detacherades till Nordsjön för att snappa upp eventuella truppsändningar.

Sveriges tvenne huvudfästningar befunno sig alltså nu i maj 1612 i fiendehand och Christian kunde lugnt koncentrera krigsrörelserna till landets inre, vilket enligt den uppgjorda planen skulle tillgå så, att konungen med sin här, den västra, från Västergötland inträngde i Småland och där förenade sig med den från Skåne via Kalmar upptågande södra hären under Gert Rantzau, varpå den förenade styrkan borde tvinga sig väg till Sveriges centrala delar för att där få en slutuppgörelse till stånd med svenska huvudhären. Det skulle emellertid, då tiden var inne, visa sig, att detta program ej lät sig genomföra, vilket närmast berodde därpå, att Rantzaus kår, som för Ölands återtagande allt för länge blivit uppehållen, redan i Eksjötrakten

råkade i upplösning och sålunda ej, såsom beräknat var, kunde stöta till Christian i Jönköping. Denne ansåg under sådana förhållanden inga utsikter föreligga för det beramade fälttåget utan skattade sig tvärtom lycklig att med anlitan av Nissastigen kunna rädda sin här till Halmstad, varifrån konungen i juli 1612 skyndsamt begav sig till sin huvudstad för att i stället träffa anstalter för ett överförande av krigets tyngdpunkt på det våta elementet. Och härmed äro vi inne på östersjöflottornas dispositioner under andra krigsåret.

Även i Östersjön voro danskarna 1612 först i sjön. Redan i slutet av mars hade sålunda två små skepp sänts att avskära svenska sjöförbindelserna mellan Lübeck och Sverige, och någon vecka senare expedierades ytterligare fyra skepp för att på Ölands kuster förbereda en planerad landstigning på denna ö. I början av maj kom så slutligen återstoden av huvudflottan, medförande riksamiralen Ulfeld, vilkens första uppgift blev att biträda Rantzau vid Ölands återtagande. Därefter skulle han uppsöka och angripa den svenska flottan, »og efter de svenske haver hidintil ingen Kvarter villet bevilget at maatte gjøres, uanset Vi dem dette haver ladet tilbyde, de skal fornævte Vore admiraler ihjelslaa dem av fiendens folk de kunne blive mægtige og ikke beflitte dem at salvere dem som Fanger, hvad hidintil sket». Under inga förhållanden finge flottan utan konungens uttryckliga order återvända till Köpenhamn.

Svenska flottan å sin sida var vid denna tid endast delvis rustad, i det att Rickard Clerck med åtta skepp först i slutet av maj kunde avsändas till den vedertagna beredskapsställningen vid Älvsnabben. Instruktionen för denna styrka föreskrev, att eskadern först skulle gå till Gotska Sandön och sedan »framom» Gotland in mot Hela för att angripa alla de fribytare, som Christian utsänt, samt givetvis även hans örlogsskepp, varjämte beslag skulle göras å sådana neutrala handelsfartyg, som voro destinerade till av fienden besatta orter.

I själva verket hade Clerck med sin styrka lämnat Stockholms skärgård den 7 juni 1612 samt därefter satt kurs på Gotland, vilken ö kringseglades, utan att något vare sig örlogs- eller kaparefartyg kom i sikte. Den 13 juni var eskadern efter sin fullständigt resultatlösa kryssning åter i Älvsnabben, varigenom huvudflottan sent omsider blivit fulltaligt samlad och riksamiralen Göran Gyllenstierna kunde för konungen anmäla, att han »på tillkommande torsdag, om Gud vill och vinden fogar», ämnade begiva sig till sjöss för att göra sitt bästa.

Under tiden hade, såsom tidigare antytts, danska flottan medverkat vid Ölands återtagande, vilket ägde rum under förra hälften av juni månad, något som hade låtit sig göra, utan att svenska flottan på något sätt ingripit till öns försvar. Detta kan ju synas i hög grad anmärkningsvärt, i synnerhet som Gustav Adolf, redan innan han ägde kännedom om landstigningsföretaget, den 9 juni anmodat riksrådet att sända den rustade delen av flottan till öns försvar. Men just vid denna tid kryssade Clerck med sin sjöstyrka i de gotländska farvatten, ovetande om vad som tilldrog sig vid Öland. När han väl åter var kommen inom räckhåll, hade öns försvarare den 12 juni givit tappt inför övermakten och dagtingat. Detta för-

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Kort efter det att dannebrogen hissats på Kalmar slottstorn i augusti 1611 kom turen första gången till Öland, där motståndet ej blev långvarigt mot de danska invasionsstyrkorna. De under Erik Kyle på hösten överförda svenska trupperna återtogo emellertid ön lika snabbt som den erövrats. Under förra hälften av juni året därpå företogs en ny framgångsrik dansk invasion på Öland, som dagtingade den 12. Öns andra erövring var ämnet för en av Carel van Manders vävda tapeter i Frederiksborg (se ovan sid. 207); den ger en åskådlig föreställning om bl. a. dräkter och vapen i Christian IV:s armé (märk exempelvis de tunga musköterna med sina gafflar, laddverktyg och krutflaskor, pikarna, fälttecknen etc.); i bakgrunden den danska invasionsflottan, från vilken folket sättes i land med småbåtar. — Apteckning av F. C. Lund 1858 (kort före det originalet gick förlorat vid Frederiksborgs brand).

F.C. Lund. 1752

Öland 31. Mai 1612.

hållande var emellertid den 23 juni alltjämt icke känt i högkvarteret, utan konungen avfärdade då en förnyad direkt order till Gyllenstierna att undsätta Öland, vilket dock långt ifrån skedde i ordalag av beskaffenhet att elda dennes offensivanda: »dock begära Vi nådeligen att I för all ting velen se Eder väl före och hava sakerna i god akt, så att Vår och Sveriges rikets armada, som Oss och rikets högsta makt uppå ligger, icke genom något förseende må sättas i fara».

Lika anmärkningsvärt är, att den danska flottan efter Ölands återerövrande överlämnat sig till en månadslång overksamhet i Kalmarsund, enligt dansk uppgift föranledd av den svårartade sjukdom, som under benämningen »kalmarsoten» alltjämt härjade bland besättningarna. Ulfeld själv var tillika med flera underlydande befälhavare angripen av sjukdomen. Först den 25 juni, sedan underrättelse inlupit om att en svensk eskader begivit sig till Danzig för att därifrån hemföra värvade trupper, lämnade Ulfeld äntligen Kalmarsund för att uppsöka motståndaren. Den 1 juli anlände han till farvattnet utanför Danzig, men fann där, naturligt nog, ej ett spår av någon svensk eskader, varför han vände och under fortsatt sökande satte kurs på Gotska Sandön, som nåddes den 8 juli. I fjorton dagar uppehöll sig sedan den danska flottan utanför och i Östergötlands och norra Smålands skärgårdar, varifrån strandhugg utfördes bl. a. mot Söderköping och Västervik. Nu hade skeppssjukan emellertid tagit sådan överhand ombord, att Ulfeld såg sig nödsakad att återföra flottan till Köpenhamn, dit ankomsten ägde rum den 30 och 31 juli. Så snart flottan väl var inlagd, stängdes stadens bommar och portar, och alla krafter inriktades på att komplettera fartygens starkt reducerade besättningar.

Före danska flottans avsegling hade nu verkligen Gyllenstierna den 18 juli stuckit till sjöss med en flotta om 19 fartyg i avsikt att bjuda fienden spetsen, men redan dagen därpå hade han utanför Häradsöarna av en storm drivits tillbaka till Älvsnabben. Sedan riksamiralen för andra gången den 24 juli lämnat Stockholms skärgård, gjorde han otvivelaktigt allvarliga försök att uppspåra Ulfelds flotta, om vars reträtt till Öresund han med tidens undermåliga underrättelseväsende ej kunde äga någon kännedom. Först seglade han i sådan avsikt tätt efter svenska kusten till Ölands norra udde samt därefter längs denna ös östra kust till södra udden utan att få sikte på ett enda fientligt segel. Därifrån sattes kursen på Danzig, där ett uppehåll på åtta dagar gjordes, innan flottan med sitt byte av uppbringade handelsfartyg åter begav sig till Älvsnabben, dit ankomsten skedde den 10 augusti; som orsaker till hemseglingen uppgåvos de gamla vanliga: proviantbrist och sjukdomar.

Just som Gyllenstierna stod i begrepp att ånyo sticka till sjöss, mottog han underrättelse om att Christian med en väldig flotta och därpå inskeppade trupper var på väg mot Stockholms skärgård, vilket gav honom anledning att tills vidare kvarligga i sin beredskapsställning vid Älvsnabben. Kommen till Ölands norra udde satte Christian emellertid i sin tur kurs mot de danzigska farvattnen i hopp om att kunna avskära den, som han trodde, alltjämt utevarande motståndaren från hans bas, ty det var svenska huvudflottan, som framstod som huvudmålet för danskarnas operationer och icke någon landstigning, som man allmänt i Sverige var benägen att tro. Sedan Christian förvissat sig om att motståndaren ej var att anträffa till sjöss, beslöt han att i stället uppsöka och anfälla honom, där han förmodades befinna sig, eller i Stockholms södra skärgårdsområde.

Den 30 augusti 1612 inträngde den danska flottan i skärgården vid Landsort och fortsatte seglingen utan att möta något motstånd förrän vid Berghamn i södra änden av Kanholmsfjärden,

där Gyllenstierna sedan några dagar tillbaka (i Djurhamn) fattat posto för att hindra fiendens vidare framfart. Sent omsider voro alltså nu, den 31 augusti, flottorna efter månader av kurragömmalek för första gången under detta års kampanj i sikte av varandra. Till någon allmän drabbning kom det emellertid icke heller nu, utan svenskarna åtnöjde sig med att under den kommande natten båtledes skärmytsla med fienden, varjämte en brännare dirigerades mot hans linje, dock utan att nå sitt mål. Ej heller hade svenskarna någon framgång med den beskjutning, som öppnades från en mellanliggande holme med anlitage av ilandförda skeppskanoner. Denna eld blev nämligen så kraftigt besvarad, att ställningen snart måste övergivas, varpå den i stället besattes av danskarna. Läget för Gyllenstierna hade härigenom blivit så pass mycket ogynnsammare, att han beslöt draga sig tillbaka till den vida pålitligare position, som erbjöds bakom stängselbommarna vid Vaxholm. Dit styrde alltså svenska flottan via Vindöström nu färden, tätt följd av den danska, som den 2 september hade intagit ankarplats på norra Vaxholmsfjärden i ett läge rätt liknande Norbys i december 1522. Under de närmast följande dagarna beskötos härifrån såväl de svenska fartygen som därvarande skans, vilka i sin ordning så gott de förmådde besvarade elden, utan att dock några nämnvärda resultat nåddes från någondera sidan.

Då Christian fann, att intet stod att uträtta här med flottan, och dennas läge så långt inne i den fientliga skärgården dessutom måste betecknas såsom ej så litet vansklig, lyfte han den 4 september ankar och anträdde återfärden. Under den 5 varpade han sig igenom Vindöström samt låg den 6—7 stilla till ankars vid Djurhamn—Berghamn, där han vid avgången den 8 utan framgång attackerades av en från Vaxholm i all hast utrustad roddflottilj, bemannad med knektar från skansen. Utseglingen ur skärgården fortsattes därefter utan några hinder, och den 10 passerade flottan Landsort, varpå kursen sattes mellan Öland och Gotland samt vidare till Köpenhamn, där flottan delvis demobiliserades, utan att målet för dess senaste dyrbara utrustning blivit ens närmelsevis nått.

Den 29 november 1612 sammanträdde under engelsk bemedling en fredskongress i Knäred, och den 20 januari 1613 undertecknades ett fredsfördrag, varigenom bl. a. Sverige tillerkändes den länge eftertraktade tullfriheten i Öresund och återfick sina förlorade fästningar, vad Älvsborg angår dock mot en lösen av en miljon rdr, en pålaga, som under hela sex år hårt tryckte allt Sveriges folk.

KRIGEN AVLÖSA VARANDRA: DET POLSKA 1617—29, DET TYSKA 1630—48. FLOTTANS VIKTIGA ROLL: SKYDD AV KRIGSTRANSPORTER OCH SJÖHANDEL.

Efter freden i Stolbova 1617 fick Sverige fria händer att med insättande av sin samlade kraft söka få ett gynnsamt slut jämväl på den segslitna, för tillfället latent dragkampen med Polen. Denna fortsatta kraftmätning, som försiggick i trenne olika, genom stilleståndsfördrag åtskilda etapper, ägde givetvis i huvudsak karaktären av ett rent lantkrig, men svensk sjömakth gjorde dock i varje fall härunder en insats, som under inga förhållanden kunnat undvaras, även om dess verksamhet ej kännetecknas av någon lysande rad av vunna sjödrabbningar. Det gällde här nämligen dels att tillförsäkra den svenska fälthären obehindrad och i möjligaste mån riskfri förbindelse med hemlandet och dels att genom blockad av polska hamnar avskära fiendens sjöhandel samt genom upptagande av tull från ut- och ingående neutrala han-

delsfartyg finansiera det egna fälttåget. Att svenska flottan, oavsett uppkomsten av ett polskt sjövapen, väl fyllde dessa uppgifter, torde tillfyllest framgå av nedanstående redogörelse.

De inledande sjörustningarna år 1617 avsågo huvudsakligen att sätta flottan i stånd att avvärja ett befarat polskt anfall mot det svenska riksländet. Först sedan utsända spaningsfartyg vid hemkomsten kunnat i sådant avseende lämna lugnande rapporter, avsändes i början av juni månad en mindre sjöstyrka under kapten Alexander Foratt med några hundra man trupper ombord till Livland med order att sätta sig i besittning av Dünamündes skans, vilket ock genom förut träffad överenskommelse med vederbörande befälhavare utan blodsutgjutelse blev utfört den 9 juni, varefter fartygen återvände till hemlandet. 1617

Den för huvudexpeditionen mot Livland avsedda flottan sammandrogs under riksamiral Göran Gyllenstiernas befäl i slutet av juni till Djurhamn, varest de under översten Nils Stiernsköld ställda trupperna embarkerade. Sjöstyrkan omfattade 12 skepp jämte en flottilj om 15 lodjor. Den 5 juli erhöll riksamiralen sin instruktion, jämlikt vilken han omedelbart gick till sjöss och med stora flottan styrde direkt på Rigabukten, under det att lodjeflottan tog vägen »genom skären» till sagda farvatten. Den 22 juli ankrade stora flottan på Dünamündes redd, varefter trupperna landsattes och Gyllenstierna efter välförrättat uppdrag hemseglade.

När krigstillstånd efter två års vapenvila på sommaren 1620 åter inträdde, efterföljdes detta icke omedelbart av något aktivt ingripande från någondera sidan, då underhandlingar om förlängt stillestånd alltjämt pågingo. Då dessa emellertid ej ledde till något resultat, beredde man sig i Sverige för att under sommaren 1621 göra en verklig kraftinsats på den livländska krigsskådeplatsen, vilken borde hava så mycket större utsikt till framgång, som Polen numera även råkat i krig med Turkiet. Första målet för den svenska krigföringen var intagandet av Riga, vilken betydande ort betraktades som nyckeln till hela Livland. För härens överförande hade vid midsommartiden större delen av svenska flottan blivit utrustad och befalld till Älvsnabben, där truppernas embarkering var planerad att äga rum. Som utrymmet på krigsskeppen på långt när ej förslog till härens inskeppande, hade ett hundratal handelsfartyg anskaffats, och som detta tagit en dryg tid, blev hela uppmarschen ansenligt fördröjd. I själva verket kom flottan i sin helhet vid utlöpanet ej längre än till Kohamn, dit de vid Älvsnabben då redan samlade knektarna tillika med konungen själv i småfartyg för tids vinnande måste överföras. Den 19 juli avslutades inskeppningen av den till 14,000 man uppgående hären, och över Sandhamn styrde flottan, tillsammans 148 fartyg, så till sjöss under befäl av konungen själv, tillika med den nye riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm, embarkerad å skeppet *Scepter*. 1620 1621

Efter en dags segling siktades den 25 juli kurländska kusten vid Domesnäs, där emellertid hård vind mölte, som tvingade några fartyg att åter hålla till sjöss under det att andra, bland dem *Scepter*, föredrogo att gå till ankars. Den 26 gick *Scepter* åter till segels men blev av ett återkommande överhandsväder tvingad att i tre dygn hålla sjön, innan skeppet illa tilltygat lyckades taga sig in till Pernau, varifrån konungen landvägen begav sig till Riga. Den av stormen skingrade flottan var den 1 augusti äntligen samlad på Dünamündes redd under riksamiralens befäl. Missödena voro dock ej slut, ty på ankarplatsen råkade fartygen ut för en ny storm från nordväst, som åstadkom betydande skador: ankaren förlorades, fartyg kastades på land, båtar sönderslogos och master bräcktes. Och utskeppningen hade ännu ej börjat.

Den 4 augusti började flottan under riksamiralens ledning att, föregången av bevärade espingar, segla uppför Dünafloden. Seglingen fortsattes tämligen obehindrat, till dess flagg-

skeppet fram på kvällen något nedanför Riga grundstötte, vilket föranledde hela flottan att här gå till ankars under avvaktan på *Scepters* flottagning. Sedan detta lyckligen utförts, fortsattes seglingen den 5 augusti med god vind ända upp till Stintsjöns utflöde i Düna, där den definitiva ankringen beordrades och trupperna omedelbart började landsättas. Sedan konungen anlant, ordnade han med dessas tillhjälp en fullständig cernering av fästningen jämväl från landsidan, och den 13 augusti började Rigas minnesrika belägring, vilken efter en månads rasande strider ändade med den starka fästningens fall.

Flottans roll i detta krigsföretag var härmed utspelad, och i skilda etapper blev den under den nu kommande månaden hemsänd. Förhållandena under överfarten till Rigabukten hade, såsom vi sett, tidvis varit svårbemästrade, vilket också föranledde Gustav Adolf att i ett brev till sin rikskansler framhålla, hurusom flottan i tre dygn drev omkring »i regn, blåst och elakt mörkt väder, varav Våra skepp läcka, mast- och segellösa blevo och som mig lärde huru äventyrligt det är folk i myckenhet över sjö att föra».

1622 Följande sommar, 1622, överskeppades med flottan den fälthär på 6,000 man, som under konungens eget befäl än en gång landsattes vid Riga för att, efter lyckligen slutat fälttåg, från samma plats av flottan åter hemtransporteras. Polen hade nu fått fred med Turkiet och kunde därför bättre koncentrera sig på den svenska fejden, vilken omständighet stämde Gustav Adolf välvilligare till tanken på en förnyad vapenvila; ett stillestånd ingicks också i november 1622, som efter någon tid förlängdes till att gälla intill 1 juni 1624.

1623 Detta oaktat levde man i Sverige under sommaren 1623 i största oro inför det allt bestämdare ryktet om att Sigismunds anfallsplaner nu äntligen voro på väg att taga fast form, för vilket omfattande inskeppning av trupper påstods äga rum i Danzig. Enligt konungens uppfattning voro Kalmar, Norrköping och Södermanlands skärgård de sannolikaste landstigningspunkterna för en polsk invasionshär, varför han i dessa områden vidtog erforderliga försvarsåtgärder. Men först och främst var Gustav Adolf betänkt på att med flottans tillhjälp redan på sjön avvisa företaget och gav därför i god tid befallning om dess utrustning, varefter han redan på Stockholms ström embarkerade på skeppet *Stockholm* i avsikt att i egen person taga ledning över sjötåget. Så skedde även, och i mitten av juni voro flottans 21 skepp sammandragna vid Älvsnabben, varifrån man den 15 juni lättade ankar och två dagar senare genom Danziger gatt stack till sjöss med kurs på Danziger bukt, vilket farvatten nåddes efter fyra dagars segling. Här ankrade flottan tätt under den gamla hansestaden för att göra sig underrättad om graden av de polska sjörustningarna och samtidigt giva vederbörande en erinran om arten och omfånget av de maktmedel till sjöss, över vilka konungen av Sverige förfogade. Sedan man erfarit, att Sigismund visserligen, förutom ett femtiotal lodjor, endast förfogade över tre örlogsfartyg, men nyligen beslagtagit ett antal kofferdifartyg i avsikt att bevåra dem, fann Gustav Adolf det rådligast att på platsen kvarlämna halva flottan, varefter han med den andra hälften den 29 juni åter seglade hem. Den kvarlämnade delen under befäl av amiralerna Klas Larsson Fleming och Nils Stiernsköld fick i uppdrag att blockera staden, till dess denna, som stod i ett sorts vasallförhållande till polska kronan, förbundit sig att ej tillåta utrustandet av någon polsk flotta inom sitt område. Redan den 9 juli föll staden till föga för dessa krav, varefter även denna del av flottan kunde hemsegla. Flottans vakthållning vid våra kuster utsträcktes för säkerhets skull till långt fram på hösten.

1625 Sedan det på ett år förlängda stilleståndet den 30 juni 1625 utgått, fortsattes kriget i Livland, för vilket ändamål fälthären med konungen i spetsen av flottan under riksamiralens be-

Ordning angående expeditionen till

Livland 1625

Faksimil i originalets storlek. Riksarkivet.

1. Först för Ammiranten till siges med sig till Stockholm och Livland till alla de skipp och Galleier som i Livland förordnades som Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
2. Först för H. K. M. till siges med sig till Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
3. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
4. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
5. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
6. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
7. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
8. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
9. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
10. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.
11. Först för H. K. M. till siges och efter Livland och Livland till Ammiranten till Johan Bannar.

[Dokumentet skadat]

"ssolo — —
thet effterlåtha kan Actum
A:o 1625

1. Först går Ammiralen till segelss medh Skippe[t] Stockholm, och Honom föllia alla the skip och Galleijo[r] som innehafua Nordlandz Soldater, som äre Under gifna Öfuersten H:r Johan Banner,
2. Föllier H:s K. M:tt på skippet Gustaus och Sedhan ordentligh alla skip och Galleijor som inne Hafue Hof Regimentet Vnder Grefuen af Turns Commende.
3. Näst hoss Hs K. M:tt segler och sätter Canzelijt och Cammers förwanter på Leoparden och Jonas, och Hof Profiantz skep H. Hs K. M:ttz Lif Hästar och Hof Junkars Häster.
4. Sedan föllia the skip medh Öfuersteø Arnheims Regimente.
5. Therpå föllia alle Artillerij och Profiantskippen på thenne Resan åth Riga äre förordnade
6. Sedan föllier Öfuersten Plaats Regiments Skiep och Galleijor.
7. Sedan Öfuerstens Jacob Spens Regimente.
8. Senast Vice Ammiralen medh Jacob Magduffuals Regimente H. G. N:de Pfaltzgreffuen medh Skippeth Christina, efther att Jacob Mag Dufwals Soldater ähre ther på kan antingen blifua i Samma flotte, eller föllia strax hoos Hans Kon: M:tt allenast att ther medh hålles ett wijst ställe och order.
- [9.]... skall... hw... e... gh till hopa så myckett mögeligen, och någedh Särskillgedt hwar flotta emillan, och nähr Gudh förlähner resan behol- den till innlopp Uthj hamn eller på Redd, skall then ena hopen wijka then andra till att först inlöpa och sättia efther som ordningen giordh ähr, och ingen sättia then andra före nähr.
10. Hwar och en Capitein Leutenant och Skippare eller Hwadh officerer som på Skippeth Commenderar, skall Inuentera sith Skip hwadh han till Artil- liorij och munition och Schips Vthrädhningh Ite. huru myckett Siöfolk och aff hwadh Compagnie innehafuer eller felas kan, och wiss Rulla ther- på till Ammiralen gifua och medh Skipparen öffuersända.
11. Alla the Espingare Skärebåthar, Harbowijks Espingar, Finska Plathbott- nar, och andra som hafua waridh brukade till Soldaternas innförningh, Skall Hans Wasteson medh några tillordnade Båtmän, en Båtzman aff hwartt Skipp, vppsökia, medh allt theth ther till warit haffuer, och till hwar Skippare leffuerera så monga som hwar bäst kan medhföra eller efthersläpa, Så wäl hoos Köpmans Skipp som hoos K. M:tt Skipp hållan- des therpå wist Register. Hwadh som icke kan medh föras eller så snart igenfinnas till äffuentyrs aff Soldaterna borth weckna, skall Jacob Larson medh the Skippare och Båtzman som hemma ähre upsökia, och Vthj förwaring taga.›

Denna mycket intressanta handritade och laverade teckning öfver Gustaf II Adolfs eröfving 1621 av Riga, Nordens vid denna tid antagligen starkast befästa stad, är utförd av Georg Schwengel, borgare i Riga, varav man kan sluta, att den åtminstone topografiskt är vederhäftig. Man ser till vänster en del av den stora svenska flottan, »en armada på 160 skepp», säger bilden, lägga sig för ankar i Düna, från vilken ankarsättning medelst fartygens espingar ett regemente den 4 augusti landsattes på stadens norra strand för besättande av därvarande skans. Samtidigt styrde flottan »så många som flyta kunde» uppför Düna, föregången av 13 bevärade espingar för undandrivande av fjentliga brännare. Fienden i lägret »braverade väl en stund med skjutande och fanesvängande» men drog sig snart nog in i staden. Sedan flaggskeppet grundstött, nödgades flottan ligga still öfver natten, men sedan Scepter flottagits, fortsattes följande dag seglingen till Mühigraben, varifrån en omfattningsoperation av konungen igångsattes, som den 15 nästkommande september skulle leda till fästningens fall. (Detaljer av denna bild äro återgivna å sid. 235 och 480.) — Privat ägo, Bysta.

fäl, nu för sista gången, transporterades till denna krigsskådeplats, vilket skedde i slutet av juli samma år. På hemresan i september råkade flottan, som då kommenderades av Klas Fleming, ut för en ytterst kännbar olycka, i det ej mindre än 10 skepp av en rasande storm kastades upp på land vid Domesnäs udde och gingo förlorade.

1626 Följande år, 1626, flyttade Gustav Adolf kriget över till polska Preussen, och därmed fick flottan nya uppgifter vid sidan av trupptransporternas tryggande. Medan konungen under tre års fälttåg satte sig i besittning av ett antal städer och fästningar i det inre av landet, höll nämligen flottan, i den utsträckning väderleksförhållandena medgävo, Weichselmynningen spärrad och uppbar därigenom högst betydande tullinkomster. Med en här av 14,000 man inskeppade sig konungen i Djurhamn i mitten av juni 1626, avgick därifrån den 22 och anlände till Pillau den 28, varpå trupperna i all hast landsattes. Större delen av flottan under riksamiralens befäl lades därefter på blockad utanför Danzig, under det att återstoden kvarblev med samma uppdrag utanför Pillau; från dessa stationer hemdrogos de sista fartygen i slutet av oktober månad.

1627 Enligt de för år 1627 uppgjorda operationsplanerna skulle den svenska expeditionsarmén till Preussen överskeppas i två omgångar. Den 28 april lämnade Gustav Adolf i samband härmed huvudstaden för att själv embarkera på flottan, som nu tillika med nödiga transportfartyg av riksamiralen sammandragits vid Älvsnabben. Avfärden härifrån ägde rum den 4 maj, och den 7 började trupperna av första echelongen landsättas vid Pillau, varefter riksamiralen med en del av flottan detacherades till Danzig för att återupptaga blockaden samt jaga och fasttaga de polska skepp och fribytare, vilka enligt ingångna underrättelser skulle härja till sjöss. Den senare echelongen överskeppades under högsommaren på 66 transportfartyg utan konvojskydd och blev jämväl landsatt i Pillau.

Den svenska blockadescadern omfattade 16 skepp, av vilka sex ständigt skulle vara avdelade till att bedriva jakt efter kapare och i övrigt skydda den legala handelssjöfarten. I själva verket hade den nyskapade polska flottan sedan början av april med sju fartyg bedrivit handelskrig i södra Östersjön, och dessa befunno sig vid tiden för svenska härens landstigning till sjöss på sina kryssningsstationer. Då riksamiralen den 11 maj 1627 nalkades Danzigs redd, fattades de emellertid av fullständig panik, varvid två av fartygen räddade sig in i Weichselmynningen, under det att de övriga sökte sin tillflykt till Kolbergs hamn. Den svenska vaktstyrkan synes emellertid ej hava hållits i tillräckligt hög grad av stridsberedskap, eftersom de till Kolberg flyktade skeppen den 15 maj med utnyttjande av en frisk nordvästlig bris genom överraskning lyckades taga sig in till Danzig.

Redan tidigt hade »brännsoten», skörbjuggen och ögonsjukan börjat härja bland blockadescaderns besättningar, och det blev nödvändigt att tid efter annan hemsända grupper av fartyg med de svårast insjuknade, varigenom eskadern i samma mån decimerades. Riksamiralen hemseglade med en kontingent den 1 september och följdes längre fram av sin närmaste man,

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Över sjödrabbningen på Danzigs redd den 18 november 1627 har en okänd hand — väl efter ett äldre, kanske samtida original — ritat och akvarellerat denna tuschteckning. Inskriptionen i banderollen till vänster är — när den nu kan ha avfattats — emellertid i vissa avseenden missvisande. Sålunda var amiralsskeppets namn Tigern och icke Jägaren, vidare ägde sammandrabbningen rum den 18 och sålunda icke den 10 november och slutligen var det ej Foratt, som sprängde Solen i luften, utan i stället en till namnet okänd underofficer, som utförde denna hjältemodiga handling — några mindre väsentliga misstag att förtiga. Kapten Styvert var svensk, vilket ej tydligt framgår av texten. — Kungliga Örlogsmannasällskapet, Karlskrona.

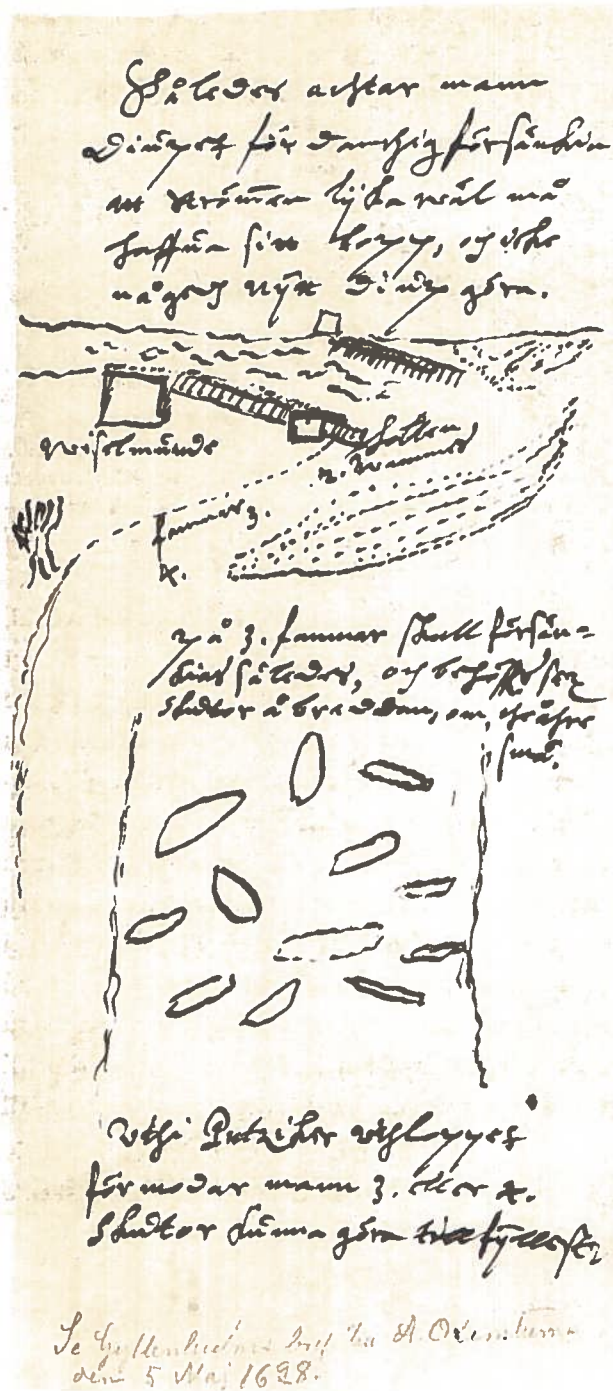
Denna tyvärr inte alltigenom vittnesgilla framställning av 1620-talets mest dramatiska svenska sjödrabbning, Stiernskölds strid utanför Danzig i november 1627, äges av Gau-Museum für Westpreussische Geschichte i Oliwa. I kartuschen till höger läser man: »Hanc topographicam tabulam situm urbis gedanensis amænissimum referentem dedicat Barth. Milwitz autor submissa observantia sub initium semi secularis anni M.D.C.L.», d. v. s. »denna topografiska bild, som återger staden Danzigs vackra läge, tillägnas av målningens upphovsman Barth. Milwitz med vördsam högaktning i början av halvsekeldret 1650».

Klas Fleming, varefter befälet överflyttades på Pillaus ståthållare, översten Nils Stiernsköld, vilken i egenskap av viceamiral den 1 november embarkerade å sitt chefsskepp *Tigern*. Enligt erhållen instruktion skulle han uppehålla blockaden så länge möjligt var och helst ett stycke in i december månad. Inne i Danzigs hamn låg den till 10 fartyg nu utökade polska flottan och väntade på blockadens hävande för att kunna komma till sjöss och fortsätta handelskriget. I själva verket lättade Stiernsköld med sin styrka den 15 november för att hemsegla, men han ville dessförinnan söka locka ut polackerna för att möjliggöra en drabbning och ankrade därför under Hela i avvaktan på fiendens ankomst på redden. Hans förmodan visade sig vara riktig, i det han vid sin återkomst mycket riktigt fann den polska flottan liggande på sin förra ankarplats, vilken den emellertid ej var sen att övergiva för att söka sin tillflykt på grunt vatten vid Weichselmünde. Själv förankrade Stiernsköld sin styrka i ett par sinsemellan långt åtskilda grupper med *Tigern* närmast kusten. På polska sidan hade man lagt märke till svenskarnas spridda läge, och man beslöt att använda sig av denna svaghet genom ett anfall på de närmast land förankrade fartygen.

Den 18 november 1627 tidigt på morgonen lättade i sådan avsikt den polska flottans 10 fartyg under amiral Dickman, och styrde i det töckniga morgondiset från flodmynningen mot Stiernskölds chefsskepp, som i en hast gjorde sig klart att avvärja anfallet, vilket med hänsyn till de svenska fartygens individuella överlägsenhet kunde beräknas bli inriktat på äntring. Flera polska fartyg skyndade sig också att lägga ombord med *Tigern* och sände härför särskilt uttaget manskap ombord för kamp man mot man. Redan i stridens början blev Stiernsköld träffad i armen av en musköt-kula, och då han skulle lämna däck för att bli förbunden, sårades han ytterligare och fick bl. a. handen avsliten av en kanonkula. Övermakten var för stor, och då intet hopp om att kunna frälsa skeppet återstod, gav den döende Stiernsköld befallning om att *Tigern* skulle sprängas i luften med man och allt. Överbringaren av detta budskap blev emellertid dödad på vägen, och order gavs i stället av fartygschefen, att flaggan skulle strykas.

Under tiden hade de övriga svenska skeppen lättat för att ila sin beträngde chef till undsättning, men blott två hunno fram till stridsplatsen. Det ena, *Pelikanen*, anföll *Tigerns* motståndare, men då det svenska chefsskeppet var räddningslöst förlorat, drog *Pelikanen* sig ur

Som ett led i svenska flottans blockad av Danzig ingick planen att med stenlastade båtar försänka inloppet i Weichselmünde. I brev (Riksarkivet) av den 5 maj 1628 från riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm till rikskansleren (för tillfället i Elbing) diskuteras planen, och som bilaga till skrivelsen bifogar den förre denna egenhändiga skiss, på vilken man läser: »Således achtar man diupet för Dantzic försänkia, att strömmen lika wäl må haffua sitt lopp och icke någedt nytt diup göra... På 3. fannar skall försänkias således, och behöfves 6 skudtor å bredden, om the ähre små... Vthi Putziger utloppet förmodar man 3. eller 4. skudtor kunna göra till fyllest.»

striden, med sin sista salva bringande Dickman om livet. Det andra svenska skeppet, *Solen*, råkade i närkamp med en annan grupp polska fartyg och blev av dessa fullständigt nedkämpat, varvid samtliga officerare stupade. Den till graden främste av det överlevande befälet, en till namnet okänd styrman, gav då befallning om skeppets sprängande i luften, vilket också skedde. *Solens* sprängning och *Tigerns* strykning avslutade en två timmars förlustbringande strid, som med något större förtuseende icke blott kunnat undvikas utan måhända lätt nog kunnat förvandlas i en seger. Övriga svenska fartyg begåvo sig raka vägen hem.

Flottans verksamhet var under krigsåret 1628 i det stora hela de föregående årens verksamhet lik: transport av trupper på försommaren och därefter blockad av Weichselmynningen till ett stycke in i december.

Sedan den svenska blockadeskadern utanför Danzig i mitten av december 1628 hemseglat, begagnade sig den i staden inneslutna polska flottan om sju fartyg av den härigenom uppkomna möjligheten att sticka till sjöss, vilket dock ej försiggick förrän följande nyår. Målet för utseglingen var denna gång att ställa flottan till tyske kejsarens förfogande vid dennes strid med norra Tysklands protestantiska stater, för vilket ändamål fartygen borde söka sig till det av Wallensteins trupper besatta Wismar. Hit anlände de också utan vidare äventyr samt förenade sig planenligt med den kejsarligen tyska sjöstyrka, som här provisoriskt utrustats av Wallenstein, »det baltiska havets amiral», såsom han, följande Norbys exempel, utmanande nog lät kalla sig. Som Gustav Adolf redan på sommaren 1628 lämnat ett av flottan förmedlat väpnat understöd åt den närliggande av fältherren belägrade staden Stralsund, uppstod i denna del av Tyskland en friktionspunkt, från vilken den tändande gnista skulle utgå, som kom att giva upphov till en krigslåga av vida större omfatt-

ning än den, som hittills belyst de polsk-preussiska slätterna.

I juni 1629 detacherades översten Erik Ryning från eskadern i de danska farvattnen med sex skepp till Wismar för att där innestänga den nu förenade tysk-polska flottan samt i övrigt trygga sjöfarten på Stralsund, till vilket senare ändamål samverkan skulle etableras med en i dessa farvatten upprättad lätt eskader under kapten Petter Blume. I mitten av oktober hemsegade Ryning och avlöstes då av den till viceamiral avancerade Petter Blume, vilkens eskader erhöll så pass stora förstärkningar, att den såg sig i stånd att nödtorftigt svara för bevakningstjänsten.

Stralsund hade genom den svenske konungens mellankomst räddats. Detta var en svår misräkning för Wallenstein, vilken haft för avsikt att just här upprätta en huvudstation för sin baltiska sjömak och därför sade sig skola erövra fästningen, »om den än hängde med järnkedjor vid himlen». Den gamla hansestaden kom nu i stället att gagna Sverige som brohuvud vid förestående krigsoperationer på tysk mark. I själva verket stod Gustav Adolf nu efter åtgärderna i Stralsund och vid Wismar på tröskeln till det krig, som han ej längre kunde skjuta ifrån sig utan att riskera det protestantiska Nordens läggande under tysk-katolsk spira. Sedan hans beslut var fattat att bjuda kejsaren spetsen, ställdes på föråret 1630 hela svenska försvaret på krigsfot, och befallning gavs om fälthärens (15,000 man) sammandragning vid Älvsnabben, dit en flotta om 27 örlogsskepp och ett tiotal transportfartyg likaledes var beordrad för truppernas överskeppning till tysk mark. Den 2 juni kom konungen själv till platsen, men på grund av vidriga vindar kunde flottan först efter två veckor komma till sjöss. Sedan gick färden utan störningar, tills man på själva midsommardagen vid ön Usedom nådde den tyska

Ett av stuckaturfältet (av Daniel Anckermann omkring 1650) i riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielms gravkor i Strängnäs domkyrka visar en stor grupp fartyg, skepp, pinasser och galejor (därav många namngivna: Västervik, Merman, Enhörningen, Papegojan etc.) och antages åsyfta blockaden av Danzig 1629. Även om tårika detaljer tyckas hänföra sig till denna aktion, är emellertid framställningen med de otympliga skeppen väl närmast att tolka som en fantasikomposition, utförd för att erinra om den tid, då riksamiralen under en lång följd av år som flottans chef bl. a. drog försorg om den svenska fälthärens säkra transport till de polska och tyska krigsskådeplatserna och hans aktioner vid flera tillfällen voro förlagda just till Weichselutloppets omgivningar.

kusten, där landsättningen den 26 tog sin början vid Peenemünde, en liten fiskarby på Use-
doms norra udde. Efter debarkeringen detacherades en avdelning av flottan att blockera de
kejsarligas skepp i Wismar, under det att huvudstyrkan under riksamiralens eget befäl be-
täckte de landstigna trupperna, så länge dessa befunno sig kvar på de stora öarna. Sedan
övergången till fastlandet ägt rum, hemförlovades emellertid huvudflottan, och endast en min-
dre del ställdes under Rynings befäl för att från Stralsund kunna kontrollera de kejsarligas
eventuella företag till sjöss, härvid understödd av Blumes flottilj. Och ända till dess Wismar
ett år senare av svenskarna intogs, i samband varmed 14 tysk-polska krigsfartyg föllo i sven-
skarnas händer, underhöllos kontinuerliga blockadeskadrar utanför hamnen, vilket visar, hur
stort avseende Gustav Adolf i själva verket fäste vid den relativt svaga kejsarliga sjöstyrkan.

Sedan denna senare alltså neutraliserats, brukades flottan ej mera under detta krig för några
direkta väpnade aktioner, men erhöll så mycket större användning som betryggande förmedlare
mellan fälthären och hemlandet, varjämte den gjorde ovärderliga tjänster vid kontrollen av de
preussiska sjötullarna, dessa så viktiga bidrag till krigets finansiering.

KRIGET MOT DANMARK 1643—45. FLOTTAN I FÖRSTA LINJEN SOM STRIDSMEDEL.

Sveriges kontinentala krig voro uppenbart för sin framgång beroende av sjöförbindelserna,
och dessas upprätthållande avhänge i sin ordning av den sjömak, som Gustav Adolf byggt
upp. Otivelaktigt skulle Sveriges förbindelser med kontinenten ha varit i hög grad äventy-
rade, om danska flottan ingripit, särskilt som denna kunde stödja sig på en mot dessa förbin-
delselinjer vinkelrät baseringslinje Öresund—Bornholm—Gotland—Ösel. Men Christian IV, som
själv på ett olyckligt sätt 1625—29 inblandat sig i tyska kriget, höll tillsvidare tillbaka sina
mot Sverige otivelaktigt fientliga känslor.

Frammot 1640-talet försämrades dock — som på annat ställe framhålles — de svensk-
danska relationerna, och på sommaren 1643 beslöt den svenska regeringen att igångsätta ett
krig mot Danmark både i förebyggande och erövrande syfte. Som spelöppning hade man tänkt
sig ett överraskande infall i Jylland av den i Tysklands mitt stående fälthären under fältmar-
skalken Lennart Torstensson, samtidigt varmed en annan här under fältmarskalken Gustav
Horn skulle intränga i Skåne. Man hade vidare räknat med att dessa båda härar redan i kri-
gets första skede med flottans tillhjälp skulle kunna överskeppas till de stora danska öarna.
Om denna operationsplan gått i lås, hade sannolikt ej heller det beryktade tåget över Bält
någonsin behövt vidtagas för förvärvandet av de skånska landskapen. Men ödet hade annor-
lunda bestämt: öarna undgingo invasion, och därmed räddades också Danmark denna gång
från att på nåd och onåd utlämnas till sin segerrike motståndare. Anledningarna till att den
svenska planen icke i hela sin vidd lyckades, voro flera, men som en särskilt ogynnsam om-

---

*PLANSCH Å MOTSTÅENDE SIDA. I och för de tätt återkommande svenska trupptransporterna mellan moder-
landet och de polsk-tyska kustområdena under Gustav Adolfs och hans närmaste efterföljares krig på kontinenten
användes i första hand det tonnage, som kunde erbjudas av örlogsflottans egna fartyg. Understundom visade sig
detta emellertid ej vara tillfyllest, och man hänvisades då till att uppbringa ett erforderligt antal handelsfartyg.
Särskilt ifrågakom detta, då det gällde att transportera kavalleri och fältpjäser. Dylka transportflottor kunde
ibland räkna ända upp emot ett hundratal fartyg. Hur den erfarne konstnären tänkt sig utseendet av en dylik
konvoj, framgår av vidstående bild, vartill dock bör fogas den anmärkningen, att den svenska örlogsflaggan
helt visst icke bort framställas i tvåkluvan form. — Laverad tuschteckning av Jacob Hägg. Sjöhistoriska mu-
seet, Stockholm.*

Örlogskonvojeri under trettioåriga kriget. Lavering av Jacob Hägg. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

En av stationerna för utkrävande genom flottans försorg av de preussiska tullarna var Pillau i Frisches Haff. Man ser på denna akvarell — som tillkommit något av åren 1627—29 och varur ett parti är återgivet i färg nedan i kap. om Svenska flaggan — själva inloppet med ankringsplatser, sjömärken (tunnor och en båk), skansar, marketerihyddor och en galge; i mitten svenska örlogsfartyg till ankars innanför inloppet — i roddbåt tulluppbärare —; till vänster ett svenskt örlogsfartyg och ett obevärat holländskt till segels, bägge styrande emot inloppet, till höger andra holländare på väg från inloppet. — Krigsarkivet.

ständighet må framhållas svårigheterna för regeringen att upprätthålla erforderlig kontakt med de skilda anfallsstyrkorna, särskilt med huvudhären, som vid marschorderns emottagande stod i Mähren — tre månader hade det sålunda åtgått för vederbörlig kurir att med denna post nå bestämmelseorten. Men förutsättningen för truppersnas överskeppande, nämligen den danska flottans oskadliggörande, var i det avgörande ögonblicket ej heller för handen, trots de goda ansatser, som i själva verket från svensk sida gjordes för att nå detta mål. Och här stå vi nog inför frågans kardinalpunkt.

Efter att hava mottagit sin ovan berörda instruktion bröt Torstensson genast upp och skyndade i ildmarscher norrut, strängt hemlighållande vad dessa gällde; först i sista stund meddelade han sina underlydande befälhavare målet för det nya fälttåget. Den 12 december överskreds Holsteins gräns, och på nyåret 1644 stod den svenska hären helt överraskande i södra Jylland. Gustav Horn blev emellertid så sent underrättad härom, att han först i februari överskred gränsen till Skåne, varigenom den första stöten förlorade en stor del av sin beräknade kraft och danskarna samtidigt erhöles ett värdefullt andrum vid utförandet av sina försvarsdispositioner.

I Jylland mötte Torstensson endast ringa motstånd och inom kort var, på några befästa orter när, hela halvön besatt, varefter fältmarskalken tills vidare uppslog sitt högkvarter i Kiel, vars nyckel, fästningen Kristianspris (nu Friedrichsort), utan svårighet intagits. Han gjorde

Gustav II Adolfs första handling vid landstigningen på Tysklands jord lär ha varit att falla på knä, tacka Gud för den lyckliga överfarten och be om framgång för det stora verk, han och hans folk åtagit sig. I krönikor från tiden spelar denna episod en stor roll; bilden ovan, ett kopparstick i H. Ludolff, »Schaubühne der Welt» (2 uppl., 1716), är en av de många som vill föreviga den nordiske konungens ovanliga sätt att börja ett krig; i detta voro för övrigt de religiösa motiven troligen inte så oväsentliga, som det senare 1800-talets överskeptiska historieskrivning velat göra gällande. I övrigt är bilden inte vittnesgill — Usedom's strand, där landstigningen skedde, är så långgrund, att skeppen ej kunde komma så nära stranden som här göres gällande, andra misstag av tecknaren att förtiga.

med ledning från ett läger vid Haderslev några fåfänga försök att komma över till Fyen. Farvattnen voro alltför osäkra. Horn samlade sin här i Värnamo och inryckte under förvintern 1644 i Skåne och Halland, där efter vartannat Ängelholm, Hälsingborg, Lund, Landskrona och Laholm ockuperades. Förutom mot stadsgarnisonerna hade han att kämpa mot danska mindre styrkor samt snapphaneförband. Han upprättade också ett läger i Ystad, varifrån han skulle komma i förbindelse med flottan. Däremot lyckades han icke intaga Kristianstad och Malmö, som alltjämt höllo sig för Danmarks räkning.

De båda fältherrarna Torstensson och Horn avvaktade nu endast den svenska sjömaktens ingripande för att möjliggöra den planerade övergången till öarna. Krigets första akt var härmed till ända.

För att ej genom för tidiga sjörustningar väcka danskarnas misstankar om vad som i och för den planerade överrumplingen förhades i Sverige, hade flottan lämnats helt utanför 1643 års förberedande krigsrörelser. Arbetet med huvudflottans klargöring tog därför först under den kommande vårvintern 1644 sin början under Klas Flemings energiska ledning.

Jämte den stora flottan rustades i Stockholm en huvudsakligen av lodjor sammansatt sjöstyrka, den lilla flottan, avsedd att omedelbart samverka med Skånehären. Och slutligen sam-

För hufvudstade av minnet av Älvsnabbens slitiga användning som framskjuten bas för vår flotta under gångna tider restes 1930 invid denna minnesrika uthamn (med anlitande av på frivillighetens väg hopsamlade medel) ett ståtligt monument, på vilket i form av en infälld relief läses: »Häri från utgingo firdom svenska flottor på sjötåg till rikets värn. Här funno sjöfarande tryggad hamn. Till erinran om fädrens gärning på haven restes denna vdrd år 1930». Då den högtidliga invigningen sammanföll med 300-årsdagen av Gustav II Adolfs avsked från svensk botten, ansågs lämpligt att härom göra en särskild erinran genom att på ytterligare en relief citera följande brottstycke ur konungens kort dessförinnan hållna avskedstal till ständerna: »Stupa vi än alla i Tyskland, äro likväl svenskarne i Sverige oskadde, då de ju hava sina 30 örlogsskepp». Monumentet och relieferna äro ett verk av skulptören B. Carlman. Det svdra ankaret på krönet har tillhört vår senaste tredäckare, ånglinjeskeppet Stockholm.

mandrogos i Stralsund en pommersk samt i de ockuperade städerna Aarhus och Aalborg en jylländsk transporteskader. Som den danska sjömakten alltjämt var den svenska fullt jämbördig, om ej överlägsen, hade man härjämte redan i december 1643 utsänt den inflytelserike svensk-holländske köpmannen Louis De Geer till Amsterdam för att såsom förstärkning till Sveriges sjöstridskrafter söka förhyra ett antal bevärade holländska kofferdifartyg. Detta lyckades honom också, i det han med privata redare träffade avtal om tillfälligt överlåtande av ett 30-tal fartyg, den s. k. värvade flottan, vilken, då tiden var inne, ställdes under befäl av en holländsk sjöofficer, kaptenen Martin Thijssen. Hela denna transaktion hade karaktären av ett enskilt företag, jämförligt med lybeckarnas undsättning med fartyg till Gustav Vasa under befrielsekriget 1522.

Danskarna voro, som vanligt, även år 1644 först i sjön. Redan i april finna vi sålunda en eskader om tio skepp under konung Christian IV:s eget befäl på blockad utanför Göteborg med uppgift att avskära tillförseln till denna Sveriges enda utfallsport mot väster samt, om tillfälle därtill yppade sig, i samverkan med hären jämväl söka bemäktiga sig Älvsborgs fästning. För sistnämnda ändamål trängde Christian ända in på det s. k. Flacket och uppförde t. o. m. på den därintill liggande Kyrkogårdsholmen en skans, som åsattes det utmanande namnet »Gottenbrille». Men någon verklig framgång hade han under sitt månadslånga uppehåll i Göteborgs skärgård ej inhöstat, då han nåddes av underrättelsen om att den svenska, från Holland värvade, flottan varit synlig utanför Elbemyningen. Utan ett ögonblicks betänkannde hävde Christian nu blockaden och gick flottan till mötes längs Jyllands västkust, varest kontakt mellan styrkorna nåddes vid ön Sylt den 15 maj. I den innanför sagda ö belägna Kongens havn lågo då till ankars 26 fartyg, sedan ytterligare 7 under befäl av schoutbynachten Marcus utsänts på rekognoscering. Dessa fartyg voro samtliga små och av ringa stridsvärde i jämförelse med de stora danska örlogsskeppen, till antalet numera 9, sedan ett hemsänts till Köpenhamn för att påskynda utrustningen av återstående fartygsmateriel; kungsflaggan blåste på *Trefoldighed*.

Följande dag, den 16 maj, gick Thijssen genom det smala och svårnavigabla Listerdyb till sjöss för att bjuda de utanför väntande danskarna spetsen. Det kom nu kl. 10 f. m. till en på sina håll ganska het strid, från början delvis utförd till ankars, men sedan vinden friskat, fortsatt jämväl till segels utåt sjön. Kl. 4 e. m. hade Thijssen fått nog av leken och återvände till sin skyddande ankarplats, där han på grund av bristande djup i infartsleden ej kunde nås av de mera djupgående danska fartygen. På båda sidor synas amiralsskeppen hava varit mest i elden, nödortföttigt sekunderade enbart av sina närmaste grannar; flera fartyg deltog ej alls i striden.

Morgonen därpå kom Marcus' spaningsstyrka inom synhåll för danska eskadern, som genast lättade och satte efter holländarna, vilka inför en sådan övermakt ej voro sena att taga jakt utåt Nordsjön. Redan under den kommande natten förlorade Christian dock kännning med den förföljda styrkan och gjorde då i stället ett svep norrut i avsikt att avskära vägen för motståndarens huvudstyrka, för den händelse denna under tiden sökt fortsätta sin avbrutna resa.

FAKSIMIL VID DENNA SIDA. Instruktionen för Klas Fleming, avseende sjötåget 1644, är en handling i 24 paragrafer, undertecknad av samtliga de fem höga riksämbetsmännen i förmyndarregeringen, drotsen Per Brahe, marsken Jakob De la Gardie, amiralen Karl Karlsson Gyldenhielm, kanslern Axel Oxenstierna och skattmästaren Gabriel Oxenstierna. Aktstycket, vars sista sida här faksimilerats i originalets storlek och färger, är i sin helhet avtryckt bland bilagorna i slutet av detta band. — Riksarkivet.

Detta äro minne, Guds Råd. May: Säkvar Linné god, och
 Andrusa Ammiralen för Ad. Mannings utgång; Det språk,
 som icke kan besträffas, eller gifvas någon mynt, erid sig
 guldhandels ordre uti, framställa Råd. uti Ammiralens
 guld, mynt och försäflige diudication, som för sig erid för
 utjinnas R. uti. Intention och föränd. Consilio, och på guldhand
 handlet, glijt sig utjinnas för till god i dag. uti. och därefter
 hand letiska, R. uti. eldelyt sig förjättat. Utjinnas
 Guldhandlets församling och förjättat utjinnas; guld, silver
 och allt annat lydda på rorsen, utjinnas i Consilio,
 framgång; actioner, uti. och förjättat förjättat
 iudica och förjättat rorsen uti framställa Råd. uti. Lilla
 det sig. Råd. May: Guldhandlets församling
 all Råd. uti. guldhandlets församling. Retum
 Stockholm den 30: chay, år 1644.

Utjinnas Guldhandlets församling
 Råd. uti. Guldhandlets församling
 Råd. uti. Guldhandlets församling
 Råd. uti. Guldhandlets församling

Utjinnas Guldhandlets församling
 till Råd. uti. Guldhandlets församling
 Råd. uti. Guldhandlets församling

Utjinnas Guldhandlets församling
 Råd. uti. Guldhandlets församling
 Råd. uti. Guldhandlets församling

Utjinnas Guldhandlets församling
 Råd. uti. Guldhandlets församling

Utjinnas Guldhandlets församling
 Råd. uti. Guldhandlets församling

Guldhandlets församling

Då han på denna kryssning den 26 maj anlände till den norska hamnen Flekkerö, hade han emellertid ej sett skynten av vare sig den värvade flottan eller den danska eskader, som jämlikt erhållna order i början av maj skulle hava avseglat från Köpenhamn för att förstärka sjöstridskrafterna i Nordsjön. I själva verket hade de båda danska styrkorna den 18 maj mötts utan att ha siktat varandra, och redan dagen därpå hade blockaden av värvade flottan återupptagits av den sist till platsen ankomna eskadern, 11 skepp och 3 brännare, under amiralen Ove Gjedde. Kort dessförinnan hade Marcus begagnat sig av tillfället att inlöpa i Listerdyb.

Den 25 maj 1644 gjorde så Thijssen ett nytt försök att bryta sig väg till sjöss. Vinden blåste nu frisk, och snart nog befunno sig de båda flottorna en god bit till sjöss, varest en strid öppnades, som på grund av den snabbt växande sjögången dock ej blev stort mer än en skäligen ineffektiv kanonad på långt håll. Mot aftonen hade sjön tilltagit i styrka, så att kanonerna ej längre kunde brukas, och under den kommande natten utbröt full storm, som skilde flottorna åt och starkt skingrade de i förbandssegling mindre vanda holländarna. Visserligen lyckades Thijssen att åter samla sin styrka utanför Emsmynningen, men att få den med sig till ett fortsatt framträngande norrut stod ej längre i hans makt; många fartyg behövde repareras, provianten var på upphällningen, och besättningarnas moral var genom de utståndna vedermödorna fullständigt undergrävd. För Thijssen återstod nu intet annat än att återföra sin flotta till Holland och där upplösa expeditionen. Det blev under sådana omständigheter de Geers sak att söka få en ny hjälpsändning till stånd. Efter stora svårigheter förde han även detta uppdrag i hamn, och för andra gången lämnade Thijssen den 8 juli Amsterdam med en välbemannad, till södra Östersjön destinerad flotta.

I spetsen för de numera förenade nordsjöeskadrarna återkom Christian, efter att i krigets första omgång hava tagit hem spelet, strax före midsommar till Köpenhamn.

Den 30 maj 1644 hade Klas Fleming erhållit sin instruktion såsom högste befälhavare över samtliga svenska flottor utom den jylländska. Stora flottan indelades, efter hand som dess fartyg blivit färdigrustade och utsända till Dalarö, i tre eskadrar, av vilka Fleming själv kommenderade den »mellersta», amiral Åke Ulfsparré den »högra» och amirallöjtnant Klas Bielkenstierna den »vänstra». Den likaledes hit sammandragna lilla flottan fördes av major Henrik Hansson (Lindorm). Sedan för dessa sjöstyrkor avsedda trupper embarkerat i Dalarö, skulle de båda flottorna omedelbart sticka till sjöss och hålla tillsammans mot Ölands norra udde, varefter huvudstyrkan mellan Öland och Gotland borde segla till Bornholms farvatten och där

Ove Gjedde sändes 24-årig med en dansk flotta till Ostindien, där han grundlade den danska kolonien i Trankebar — det är denna expedition den mörkhyade putton på detta samtida. graverade porträtt av riksamiralen och riksrådet vill erinra om. Hans insatser i kriget mot Sverige blevo ej av samma historiska betydelse. — Kungliga biblioteket.

träda i förbindelse med fältmarskalkarna Horn och Torstensson, under det att den lilla flottan genaste väg skulle förfoga sig till Kalmar för utbyte av trupper och därpå uppsöka och ställa sig till den skånska härens förfogande. Efter det att åsyftad förbindelse med de svenska här-förarna uppnåtts, anbefalldes Fleming att på bästa sätt befordra dessas operationer och som en förberedande åtgärd »rensa sjön». Han skulle därefter förhjälpa Torstensson med fälthä-ren över till Fyen och Själland, dock »utan hasard av flottan», biträda Horn vid belägringen av Malmö, betäcka lilla flottans framträngande förbi Falsterbo rev samt i möjligaste mån hin-dra danska förstärkningars översändande till Skåne. Dessutom räknade den svenska regeringen på att han skulle trygga handeln på Sverige och dess östersjöbesittningar, för vilket ändamål han borde låta några fartyg kryssa mellan Danzig och Öresund. Det var, som vi se, ej så litet som här begärdes av den svenske överbefälhavaren till sjöss.

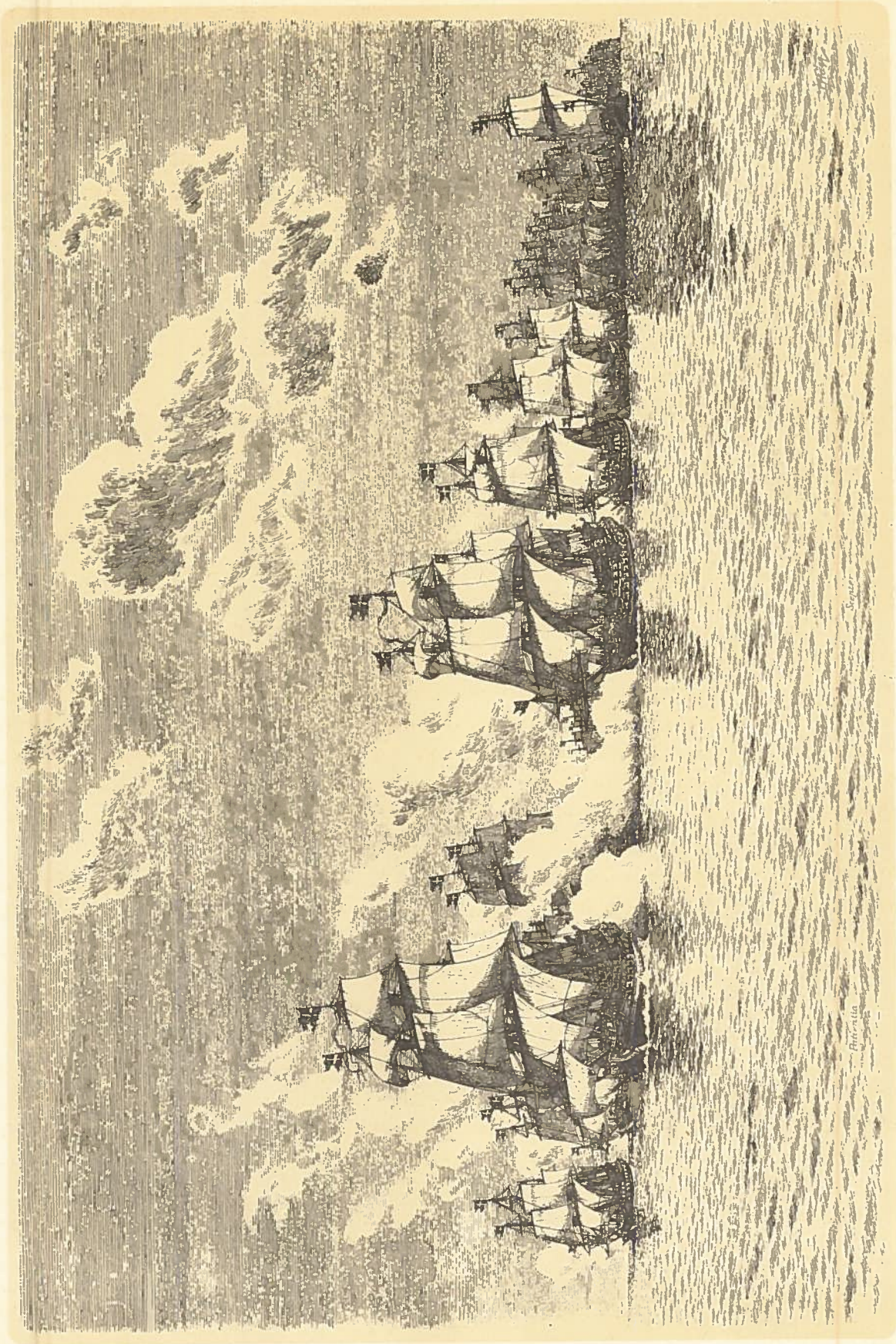
Huvudflottan räknade, då den någon av de första dagarna av juni gick till sjöss, 34 örlogs-skepp, 7 brännare och 2 lastdragare eller tillhopa 43 segel samt den lilla, huvudsakligen av roddfartyg sammansatta flottan, vid samma tid 6 strussar och ett 60-tal lodjor. Kommen utan-för östgötaskären förmådde den lilla flottan ej längre följa de större fartygen utan stack där inomskärs och fortsatte under land till Kalmar, dit den anlände den 11 juni och där den företog anbefalld inskeppning av de knektar, som avsetts för landstigning på själva Själland. Av Fleming ställd under Horns omedelbara befäl drog sig Henrik Hansson därefter till Ystad, varest trupperna landsattes, då den intakta danska flottan alltjämt utgjorde ett oöverstigligt hinder för deras beramade överskeppning.

Sedan Fleming den 4 juni med flottan hunnit till farvattnet mellan Bornholm och pom-merska kusten, avsände han ett skepp till vartdera Neustadt och Ystad för anknytande av förbindelse med de båda fältmarskalkarna. Den 15 juni anländ till Drogdens södra mynning kunde Fleming konstatera, hurusom 14 danska fullt utrustade skepp lågo förankrade på Köpenhamns redd utan att dock göra någon min till uppbrott, men så befann sig också huvuddelen av den danska flottan med konungen ombord alltjämt under hemsegling från expeditionen till Nordsjön. Då emellertid här intet var att uträtta, seglade Fleming åter in i Östersjön.

Det var vid ankarsättningen öster om Femerns norra udde som Fleming den 1 juli 1644 på morgonen erhöll underrättelse om att den danska huvudflottan var i antågande, och kl. 9 f. m. kommo de båda motståndarna mycket riktigt i sikte av varandra. Vinden, som på morgonen blåst hårt från nordost, hade nu minskat något och dragit sig på ostlig samt fortsatte seder-mera hela dagen att draga sig »rätta vägen», varav Fleming skickligt begagnade sig för att i möjligaste utsträckning bli i tillfälle att utnyttja det eftersträvade lovartsläget. Den danska flottan, anförd av konung Christian själv, alltjämt ombord å *Trefoldighed*, räknade, förutom brännare och småfartyg, 40 örlogsskepp, fördelade på fyra eskadrar under, jämte konungen, riksamiralen Jörgen Vind, riksvicemiralen Joakim Grabow och amiralen Pros Mund, och var

---

PLANSCH Å MOTSTÅENDE SIDA. Denna framställning av slaget på Kolberger Heide den 1 juli 1644 avser att visa den svenska flottans (till höger) andra anfall mot den fientliga linjen. (Att den svenska örlogsflaggan fram-ställts tvåkluren torde icke vara korrekt). De båda ledarna råkade härvid i en häftig eldstrid, varunder det svenska amiralsskeppet Scepter träffades av två skott förut i vattengången, vilket tvingade fartyget att temporärt lägga bi lovart om flottan. Det danska, Patientia, anfördes då av flera andra svenska skepp, men värjde sig med mannamod och höll de anfallande ifrån sig, tills undsättning hann anlända. Det var konung Christian själv, som med sin eska-der nu intog plats i stridens brännpunkt och »skärmytslade mäktigt på svenskarna». Här var det ock som han ådrog sig sin mångbesjungna blesstyr.

Klas Flemings andra anfall under slaget på Kolberger Heide den 1 juli 1644. Tuschteckning av Jacob Hägg.

sålunda den 34 skepp starka svenska flottan till antalet fartyg något överlägsen, vartill även kom, att den förra förfogade över proportionsvis flera »kapitalskepp». Å andra sidan förde de svenska fartygen i genomsnitt starkare bestyckning, vilket allt gör, att man torde komma sanningen ganska nära, om man förutsätter, att de båda motståndarna i materiellt avseende voro varandra jämbördiga. Å båda sidor var personalen skäligen öövad, och någon nämnvärd skillnad mellan dansk och svensk yrkesskicklighet har ej heller genom stridens förlopp kunnat konstateras. Att förutsäga utgången av det slag, som nu av båda parter eftertraktat stod för dörren, lät sig alltså svårligen göra. Det skulle också sluta oavgjort.

Samtidigt som danska flottan seglade in i Femerbält, lättade Fleming och lade sin styrka på medgående kurs åt väster. Efter hand som flottan rundat Femerns nordvästra udde, lade den upp bidevind för babords halsar och pressade sig mellan ön och ett väster om densamma beläget sandrev, under det att danskarna nödgades hålla i lä om detta, varigenom initiativet till stridens öppnande stannade i Flemings händer. Fram mot middagstiden använde denne sig härav genom att med hela den samlade flottan i den del av farvattnet, som går under benämningen Kolberger Heide, gå till anfall mot fiendens linje, varvid flottorna under eldgivning i första träffen synes hava passerat varandra på motsatta kurser, varefter Fleming vände och förnyade attacken på närmare håll. Härvid uppstod en särskilt het dust mellan *Scepter* och Vinds amiralsskepp *Patientia*, vilket envig slutade med att den i flykt stadda *Patientia* med akterkanonerna gav sin vedersakare tvenne grundskott i bogen. *Scepter* tvingades härav att lägga bi och reparera, under det att *Patientia* blev så illa hanterad av nya motståndare, att även hon måste draga sig ur striden för de tre närmast följande timmarna; bland de svårast sårade av dess besättning befann sig själve riksamiralen, som endast några veckor överlevde sina här erhållna blesyrer. Det var då danske kungen skyndade till undsättning i denna förbittrade strid, som han ombord på *Trefoldighed* ävenledes blev sårad i huvudet av splinten från delfinen på en kanon, en episod, varom man erhåller en påminnelse i den danska kungssången. »Vel er jeg saaret», sade Christian, »men ikke farligt. Gud har endnu levnet mig Liv och Styrke til at staa mit Folk bi, naar kun enhver vil gjøre sin plikt.» Då det tredje anfallet, avsett att utföras av hela flottan samtidigt, igångsattes, seglade den i ordning råkade danska flottan undan, varigenom endast ett fåtal fartyg lyckades komma på stridsavstånd från den svenska, bland dem återigen *Scepter*, som genom nya grundskott ännu en gång tvingades att lämna linjen. Försök till äntring förekom endast en gång under här skildrade sammanstötningar, då kapten Speck å *Kattan* i sådan avsikt lade ombord med danska skeppet *Nellebladet*, men därvid slogs tillbaka med förlust av sitt fartygs bogspröt. Ännu en

Jörgen Vind, som 1644 dödligt sårades i slaget på Kolberger Heide, ägde bl. a. som räntmästare, riksråd och riksamiral sin konungs förtroende. Han var herre till Vrams-Gunnarstorp i Skåne. — Detta porträtt av honom är graverat av S. de Pas.

gång, den fjärde, beredde sig Fleming att gå till anfall, men mörkret hade nu fallit på, vilket gjorde, att striden fram emot elvatiden av sig själv upphörde.

Under den kommande korta sommarnatten höll den svenska flottan sig under segel i farvattnet mellan Laaland och Femern samt befann sig vid dagens inbrott ungefär på den plats, där man åtskilts föregående kväll. Av danska flottan syntes då ej minsta tecken, varav Fleming drog den slutsatsen, att den gått till Köpenhamn för att reparera, samt tog i övertygelsen härom själv sitt parti och ingick i liknande avsikt i Kielviken, där ankarplats intogs invid fästningen Kristianspris. Ingendera parten hade förlorat något fartyg och manskapsförlusterna, i sig själv rätt obetydliga, voro ej allt för skiljaktiga; man kan ej heller gärna tillskriva någondera motståndaren segern. Taktiskt kunna måhända svenskarna göra anspråk härpå, eftersom de följande dag voro i okvald besittning av själva slagfältet, men i strategiskt avseende behölo danskarna otvivelaktigt förmånen, då de sågo sig i stånd att omedelbart innestänga fiendeflottan i Kielviken. Någon strid på liv och död hade det uppenbarligen aldrig varit, och hårda tillmälen vankades också på båda sidorna för sådana befälhavare, som ansetts hava uppträtt alltför lamt. En av Flemings chefer fick sålunda betyg på att han »fäktat som en käring», och komme han igen på samma sätt, skulle han »utan nåder hängas». Christian hotade sina efterliggare med stegel och hjul.

Sedan Christian, som med sin flotta efter slaget gått till ankars öster om Femern, erhållit underrättelse om att motståndaren hade inlöpt i Kielviken, tövade han ej att intaga blockadläge utanför inloppet på så sätt, att han förankrade första, andra och fjärde eskadrarna i mynningen av viken, under det att han själv med den tredje eskadern lade sig längre ut för att ingripa, där behovet mest påkallade. Den 12 juli varpade sig svenskarna något utåt för att hastigare kunna komma till slags, och samtidigt flyttade sig den effektiva blockadstyrkan längre in, och flottorna förblevo i detta inbördes läge intill den 28 i samma månad.

Flemings belägenhet hade genom den danska blockaden blivit brydsam nog, och rådslag höllos tid efter annan om vad som lämpligen borde företagas för att återgiva svenska flottan dess rörelsefrihet. Man kom härvid till den slutsatsen, att det vore rådligast att tillsvidare avvakta underrättelser om den värvade flottans rörelser, och först när denna nått höjden av Aalborg, borde en genombrytning försökas. Sedan det blivit uppenbart, att den holländska hjälpsändningen ej på länge vore att förvänta, beslöt man sig emellertid omkring den 20 för att bryta ut med första gynnande vind. En sådan lät dock vänta på sig, och under tiden uppkastade danskarna på Kielfjordens östra strand snett emot Kristianspris ett jordverk, från vilket den 25 på e. m. den inom räckhåll varande delen av svenska flottan började beskju-
tas. Följande morgon koncentrerades denna eldgivning mot det närmast liggande skeppet, *Smålands Lejon*, och under det detta fartyg var i färd med att varpa sig ur sitt starkt utsatta läge, slog en rikoschetterande kula in genom kajutfönstret å det näst intill liggande amiralsskeppet *Scepter* och krossade därvid ena lårbenet på Fleming. Det var sålunda ett rent slumpskott, som 1 1/2 timme senare medförde denne om sjövapnet så högt förtjänte mans död. »Gråt icke»,

---

BILD Å MOTSTÄENDE SIDA. »Vel er jeg saaret, men ikke farligt. Gud har endnu levnet mig Liv og Styrke til at staa mit Folk bi, naar kun enhver vil gjøre sin Pligt» — det är detta ögonblick på Trefoldigheds däck, när danske kungen under slaget på Kolberger Heide 1644 till sin omgivning ombord i stridens hetta riktar dessa oförgätliga ord, som en av Danmarks störste målare, Vilhelm Marstrand sökt rekonstruera på denna berömda, inspirerade historiemålning. I besättningens åsyn skall Christian ha blivit förbunden, varefter han stannat på däck under hela striden, ett värdigt föredöme av mod och ståndaktighet av den vid detta tillfälle 67 år gamle kungen.

» Kong Christian stod ved høien Mast . . . », ombord på Trefoldighed i slaget på Kolberger Heide 1644. Olfjæmning av Vilhelm Marstrand i Roskilde domkyrka.

sade han, då han låg på sitt yttersta, till sonen Herman, »jag dör som Danmarks fiende. Låt se att du gör sammaledes».

Åt den vid dödsläget närvarande generalmajoren vid infanteriet Karl Gustav Wrangel, vilken samma morgon kommit ombord med meddelanden från fältmarskalken, överlämnade nu Fleming, i uppenbar strid mot sin instruktion, högsta ledningen av flottan, vilken disposition också i princip gillades av Torstensson. För syns skull ordnades dock vid ett krigsråd några dagar senare det grannliga befälsförhållandet sålunda, att »såsom huvuden för flottan skulle vara generalmajor Wrangel på *Scepter*, amiral Åke Ulfsparre på *Rikskronan* och amiral Bielkenstierna på *Göta Ark*, och skulle om någon preeminence dem emellan intet vara talt, men att alla tillhoppa måtte vara skyldiga kooperera till kronans tjänst och göra fienden avbräck».

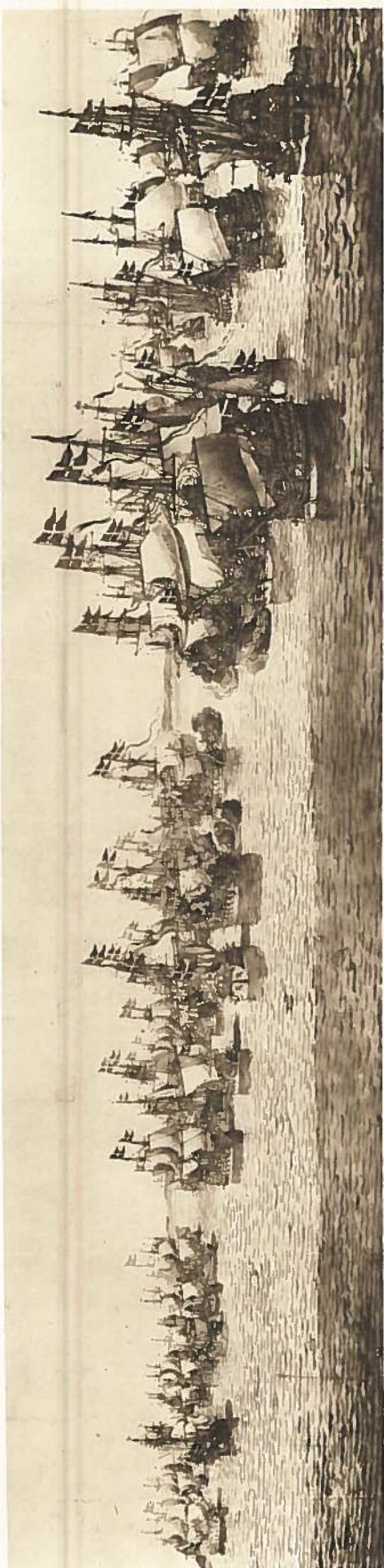
Då nu Wrangel i sin tur den 28 juli gjorde ett första försök till utbrytning, blev flottan så häftigt beskjuten från land, att den för avhjälpande av lidna haverier såg sig föranlåten att ånyo ankra, denna gång något längre ut på redde. Sedan de danska skansarna blivit av framsända lantrupper oskadliggjorda, banade sig flottan den 30 juli kl. 6 f. m. väg ut ur viken och styrde med rådande sydvästlig bris hän mot Femerbält. Danskarnas första eskader, som vid detta tillfälle låg på vakt i själva mynningen av fjorden, kastade sig mot förmodan ej i vägen för den utbrytande flottan, utan tog i stället jakt i avsikt att vinna manöverrum och i sinom tid erforderligt understöd av de övriga eskadrarna. Vid middagstiden sprang vinden emellertid om till sydost, varigenom lovartsläget övergick till den danska eskadern, vars chef, den nye riksamiralen Peder Galt, dock alltjämt underlät att anfalla, vilken uraktlåtenhet skulle komma att kosta honom huvudet, förvisso såsom en syndabock för mångas fel. Efter en del manövrer under i stort sett ogynnsamma vindförhållanden återvände Wrangel på e. m. följande dag till Kristianspris och intog där sin senast använda ankarplats. Denna gång skulle det ofrivilliga uppehållet dock ej bliva av lång varaktighet: kl. 10 e. m. den 1 augusti bröt flottan med utnyttjande av en frisk sydvästlig körare än en gång ut och satte kurs »den danska flottan något avsides förbi åt Femern». Nästa morgon hade Wrangel fienden, som anmärkningsvärt nog intet förmärkt av svenskarnas nattliga manöver, långt bakom sig. Den månadslånga blockaden var härmed sent omsider bruten, och fyra dagar senare anlände flottan välbehållen till Dalarö.

Christian, som rasade över att motståndaren blivit så illa påpassad, reducerade nu sina eskadrar till tre, varav två under befäl av Galts efterträdare som riksamiral, Erik Ottesen Orning, sändes att kryssa mellan Sverige, Gotland och Bornholm. »Og naar den ene Eskadren løber hen ad, skal den anden løbe hid og dersom de formerker, at Svenskens Flaade sig igjen samler, skal de gjøre en Flaade tilsammen.» Själv kvarlåg konungen med den tredje eskadern för att passa upp på den värvade flottan, som man ansåg lika väl kunde förväntas genom Stora Bält som via Öresund. I själva verket anlände Thijssen med denna styrka till sistnämnda infartsled den 9 augusti 1644 och tilltvingade sig, trots danskt motstånd från utlagda blockadskepp och skottpråmar, väg genom Drogden, och lika litet förmådde Christians söder därom mötande eskader förhindra holländarnas insegling i Östersjön och angöring av den anvisade destinationsorten Kalmar. Här mottog Thijssen fullmakt som amiral i svensk tjänst samt tillades adelskap under namnet Anckarhielm.

Vid denna tid lyckades i stället Orning att tillfoga Hanssons lilla flotta ett allvarligt avbräck. Denna sjöstyrka hade nämligen, sedan överskeppningsplanerna övergivits, sent omsider den 15 augusti lämnat den trygga hamnen i Ystad för att via Kalmar återvända till Stockholm,

Två laverade tuschteckningar — osignerade men efter allt att döma utförda av Willem van de Velde d. ä. och ännu förvarade på Skokloster — skildra två skeden i sjöslaget i Femerbält den 13 oktober 1644. Den övre här återgivna bilden visar det förra skedet med blickpunkten förlagd ost om slagplatsen. Drabbningen började med att svenska flottans överkommendant Karl Gustav Wrangel med skeppet Smdlands Lejon jämte ytterligare sex fartyg gick den danske generalamiralen Pros Mund på Patientia och dennes närmaste sekundanter till mötes. Sedan kontakt erndtts, dröjde det ej länge, förrän Patientia bordats av två svenska skepp, samtidigt varmed det danska viceamiralsskeppet Lindormen satts i brand. Det torde vara denna stridsgrupp, som upptar tablans mittparti. De i lä liggande skeppen utgöras i så fall av den danska avdelning om fyra skepp, som under befäl av viceamiral Ulfeld på Tre Löver sökt undkomma genom att hålla närmare under den laaländska kusten, men där mötts av den svensk-holländska flottan under Anckarhielm. Lovartsgruppen slutligen kan förmodas vara sådana fartyg, som ännu icke kommit i elden. — Bilden nedan — där blickpunkten är förlagd väst om slagplatsen — visar stridens senare skede. Till vänster ser man det danska viceamiralsskeppet Lindormen i brand, varvid en del av besättningen kastade sig i sjön, hellre utsättande sig för risken att drunkna än att förgås i elden, under det att andra sökte sin tillflykt i riggen — ja, i. o. m. på bogsprötets yttersta del, varifrån bl. a. amiralen själv frälstes av en svensk slup. Till höger övermanas Patientia efter en rasande strid man mot man, varunder Pros Mund ljöt hjälteleden. Närmast på vänstra hälften ser man Wrangels chefsskepp, Smdlands Lejon, och längre mot kanten delar av den svensk-holländska flottan. Av hela den danska flottan, som dock var avsevärt underlägsen, lyckades endast två skepp undkomma till Köpenhamn medförande underrättelse om denna förfärliga olycka. (Detaljer ur dessa bågge bilder äro återgivna å sid. 249, 275, 437 och 439.)

då den på vägen dit råkade ut för några fientliga skepp, som erövrade två strussar och sex lodjor, varjämte ytterligare sju lodjor sänktes. Det var således med en ansenligt decimerad flotta, som Hansson på hösten återkom till huvudstaden efter en grundligt misslyckad expedition.

Christian, som tagit för givet, att svenska huvudflottan efter sitt återtåg till Stockholms-skären ej vidare skulle visa sig till sjöss under återstoden av året, lät på den grund i september avrusta större delen av sin egen flotta samt förfogade sig själv till krigsskådeplatsen i Skåne. Det blev sålunda endast en högst reducerad flotta, som under amiral Pros Munds befäl avdelades till att passa upp på den värvade flottan och särskilt ansvara för att den ej bleve i stånd att åter hemsegla genom Stora Bält, vilken väg förmodades bliva vald sedan Drogdens försvar blivit ytterligare förstärkt.

Det var också först sedan underrättelse inlupit om Thijssens ankomst till Kalmar, som svenska regeringen beslöt sig för att än en gång agera offensivt med delar av den i Dalarö alltjämt kvarliggande huvudflottan. Med tolv härur utbrutna skepp jämte några brännare sändes sålunda Wrangel i slutet av september till Kalmar för att där förena sig med Anckarhielm, varefter de förenade styrkorna borde uppsöka och slå i sjön till äventyrs kvarvarande danska sjöstridskrafter. Vid vinterns inbrott skulle den värvade flottan hemsegla genom Stora Bält, härvid eskorterad av Wrangel, som därefter skulle ställa sig under Torstenssons order. Igångsattes manne icke, när allt kommer omkring, hela denna expedition för att hjälpa Anckarhielm i möjligaste mån oskadd ut ur Östersjön?

Sin egen styrka indelade Wrangel i två eskadrar, av vilka han själv kommenderade den första från *Smålands Lejon*, under det att viceamiral Blume på *Draken* förde befälet över den andra; till närmaste man och major i första eskadern utsågs chefen på *Regina*, fransmannen Abraham du Quesne, sedermera en av sitt lands mest beryktade sjöhjältar. Den värvade flottan räknade nu 20 skepp, fördelade på tre eskadrar, förda av Anckarhielm själv, viceamiralen Gerdtsen och schoutbynachten Marcus.

Den 5 oktober 1644 lämnade de förenade flottorna Kalmar och begåvo sig till farvattnet utanför Wismar, varifrån ett skepp och två småfartyg tillstötte, medförande säker underrättelse om att Pros Mund med sin styrka uppehöll sig mellan Laaland och Femern. Vid fortsatt framträngande västerut upptäcktes också den 11 oktober på eftermiddagen motståndarens flotta om 15 skepp och 2 småfartyg. Som vinden blåste väl frisk, fann Wrangel lämpligast att uppskjuta anfallet till följande dag och intog i avvaktan härpå ankarplats öster om Femern. Dagen därpå blåste emellertid full storm, som hindrade stridens upptagande, men den 13 blev vädret bättre, så att Wrangel kunde gå lös på den avsevärt underlägsne motståndaren.

Efter lättningen styrde *Smålands Lejon* i täten för svenska flottan hårt bidevind för att försäkra sig om lovartsläget i förhållande till motståndaren; i jämnhöjd härmed framgick i lä Anckarhielm, ledande den värvade flottan. Så snart svenskarna lättat ankar, var Pros Mund ej sen att följa exemplet och samlade därefter sin styrka omkring de fartyg, som vid tillsegelsgåendet råkat längst i lä. Inseende, att en strid ej kunde undvikas, styrde den danske amiralen så oförskräckt sin fiende till mötes, och nu drabbade flottorna tillsammans i Femerbält

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Sjöslaget i Femerbält 1644 är ämnet för denna troligen ungefär samtida oljemålning av okänd konstnär (på styrbords läring på båten i förgrunden läser man signaturen I. F. D. V.), som emellertid till största delen begagnat sig av ett holländskt kopparstick (av C. I. Visscher) som förlaga. Gruppen i förgrunden består av *Smålands Lejon*, som söker lägga ombord med danska *Patientia*, medan tätt intill en brännare sätter eld på danska *Lindormen*. Längst till höger upprepas detsamma med ännu ett danskt skepp.

Sjöslaget vid Femern 1644. Oljemålning av okänd konstnär. Sjöhistoriska museet, Stockholm.

Danska flottan på flykt under slaget i Femerbält 1644. — Detalj ur den första av de å std. 435 avbildade van de Velde-laveringarna på Skokloster.

till en strid, vars utgång ej gärna kunde vara tvivelaktig, då styrkeförhållandena härför voro alltför ojämna.

Kl. 10 f. m. den 13 oktober 1644 öppnades elden från *Smålands Lejon*, som, tätt följt av *Regina* och *Göteborg*, anföll och sökte äntra det danska amiralsskeppet *Patientia*. Redan i stridens början blev emellertid Wrangels flaggskepp så skadat i riggen, att det ej kunde manövrera, och det blev därför hans tvenne sekundanter förbehållet att borda *Patientia*, vilken togs av svenskarna efter en mördande strid man mot man, varunder bland andra amiralen själv stupade. Näst efter *Patientia* kom viceamiralsskeppet *Lindormen*, som blev antänt av en svensk brännare och inom kort stod i ljusan låga; först i sista stund räddade några av Blume utsända båtar från det olyckliga fartygets bogspröt amiral Grabow tillika med en handfull män av besättningen. Ett annat av danskarnas större fartyg, *Oldenburg*, äntrades och togs av *Västerviks Fortuna*, *Leoparden* och *Svan*.

Under det att Wrangels eskader i lovart kämpade med den grupp, som bildats av och kring de danska amiralsskeppen, hade längre i lä utspunnit sig en strid för sig, uppkommen därigenom, att en del danska fartyg genom att hålla av sökt undkomma, men då i stället råkat rätt i armarna på holländarna. *Tre Löver* blev härvid äntrat av Anckarhielms amiralsskepp *Jupiter*, och togs tillika med *Tu Löver*, *Havhesten* och *Fides*. Skeppen *Neptunus*, *Nellebladet*, *Stormarn* och *Chronfiskan*, som i förskräckelsen ränt på land på den laaländska kusten.

Fransmannen Abraham du Quesne var en av de många utlänningar — holländare mest — som utmärkte sig i svensk tjänst, i slaget i Femerbält 1644 som major och eskaderchef (på Regina). Efter kriget återvände han till Frankrike, där han som sjökrigare vann stora segrar över holländare, spanjorer och sjörövare med flottor, som voro hans och den franske statsmannen Colberts verk.

togos av svenskarna av grund och bärgades, vilket däremot ej lyckades med två andra, som tagit betäckning under ett därvarande strandbatteri; det ena blev dock senare antänt av en svensk brännare och i grunden förstört. Endast två mindre skepp lyckades undkomma till Köpenhamn. Svenskarnas seger var alltså förkrossande och representerar också den största framgång Sverige till sjöss vunnit över sin gamle rival i söder. Tio skepp hade erövrats och två förstörts, under det att de egna förlusterna inskränkte sig till det i sank skjutna gamla holländska skeppet *Zwarte Raven*. Utom döda förlorade danskarna i fångar 1,000 man; å svensk sida stannade hela förlustsiffran av döda och sårade vid 60.

Det allmänna krigsläget var emellertid ej sådant, att segern i fortsättningen kunde få de vittomfattande följder på sjöfronten, man kunnat vänta sig. Torstensson var nämligen vid denna tid alltför upptagen av sina operationer på tysk mark för att avvärja den kejsrerlige fältherren Gallas' förehavanden, och Wrangel var föga benägen att till Horns stöd segla upp i Öresund, dit den enda då framkomliga leden gick genom den i och för sig svårnavigabla

och av danskarna väl försvarade rännan i Drogden.

Så mycket blev emellertid omedelbart vunnet genom segern över Pros Mund, att kung Christian, som vid tillfället befann sig hos sina trupper i Skåne, vid underrättelsen om katastrofen i Femerbält omedelbart förfogade sig tillbaka till Själland. Och det var ju vackert så.

Anckarhielm hade redan den 30 oktober genom Stora Bält begivit sig på hemfärden samt angjorde därvid Göteborg, där till försvarets stärkande Gerdtsson kvarlämnades med sex skepp, en, som det skulle visa sig, mycket klok åtgärd. Wrangels styrka övervintrade i Wismar.

1645 Krigsrörelserna till sjöss 1645 började med att danskarna i maj månad sände en flotta om 16 skepp under Gjedde för att från sjön angripa Göteborg, samtidigt som staden söderifrån ansattes av en från Varberg utgående häravdelning, ett återupptagande av fjolårets plan alltså. Försvaret åt sjösidan hade emellertid så väl ordnats av den under våren från Holland återkomne Anckarhielm, att Gjedde ej såg sig i stånd att här uträtta något, och sedan dessutom en storm kastat hans amiralsskepp som vrak på klipporna, vände expeditionen tillbaka med oförrättat ärende. På något annat sätt ingrep ej danska flottan direkt i krigshändelserna detta år.

Svenska huvudflottan sammandrogs under amiral Erik Ryning i mitten av maj på sin vanliga plats vid Dalarö. Enligt den instruktion, som den 21 maj tillställdes Ryning, skulle stockholmsflottan vid Rügen förena sig med wismarkontingenten under Wrangel, varefter de samfällda operationerna hade till främsta mål att innesluta Malmö från sjösidan, samtidigt som den danska flottan skulle instängas i Köpenhamn. Den styrka, som nu endast väntade på dragande vind för att söka dansken i hans egna farvatten, bestod av 24 skepp och 3 brän-

Så har van de Velde (d ett utsnitt av den d sid. 435 reproducerade laveringen) sökt återge striden mellan danska amiralsskeppet Patientia (längst till vänster) och Regina under Abraham du Quesne samt Göteborg — en strid som blev synnerligen blodig och förbittrad fördes man mot man.

nare, fördelade på tre eskadrar, av vilka Ryning själv ledde den mellersta och fjolårets underlydande amiraler de båda övriga.

Seglingen till den angivna mötesplatsen blev av vidriga väderleksförhållanden så försenad, att det ej finns ett motstycke härtill i hela vår sjöhistoria. Den 21 maj lämnade Ryning Dalarö, men först efter sex veckors ansträngningar under stiltje, omväxlande med överhandsväder, nådde han Wrangel. I förbifarten hade han dock den 2 juli besatt Visby, något som otvivelaktigt bidrog till att Gotland i den blivande freden blev svenskt. Wrangel å sin sida hade gått Ryning till mötes vid Ölands södra udde, efter att med sina 14 skepp under väntetiden

ha intagit och besatt Bornholm. Som resultat av amiralernas första rådslag beslöts att med den förenade styrkan avgå till Pommern för att proviantera, varigenom en dyrbar tid förspildes, så att man först den 25 juli kunde fatta posten under Möen, två månader senare än vad som under normala förhållanden varit skäligt.

Läget för Danmark hade försämrats, då i juni månad en mäktig holländsk flotta under de With inseglat i Öresund med 300 handelskepp, för vilka fordrades tullfri passage. Fientligheter med Danmark undvekos visserligen, men de With trädde i vänskaplig förbindelse med Ryning i Köge Bugt. Holländarnas avsikt var att i den väntade freden deltaga som medlare och samtidigt tilltvinga sig eftergifter från kung Christian i fråga om Öresundstullen.

De överläggningar rörande utsikterna att kunna forcera Drogden, som nu togo sin början, resulterade i att man fann ett framträngande här alltför riskabelt, innan dit förlagda flytande försvarsanordningar blivit undanröjda. Mot dessa beslöt man i anslutning härtill att framsända ett större antal bevärade skeppsbåtar under betäckning av tillgängliga lättflytande småfartyg, samtliga ställda under befäl av du Quesne. Då man fann, att Drogden dessutom var effektivt försänkt, övergav man emellertid planen att söka framtränga genom denna farled och började i stället upploda Flintrännen. Den 11 augusti inneslöt Horn Malmö från landsidan, och Ryning stod i begrepp att framsända en avdelning lättare fartyg genom Flintrännen för stadens avskärande jämväl från sjösidan. Just som Ryning beredde sig att forcera Flintrännen, ingick underrättelse om att fredsslutet var förestående och att alla krigsrörelser med hänsyn härtill borde inställas. I själva verket blev fred undertecknad i Brömsebro den 13 augusti 1645. Flottans roll var härmed avslutad efter en framgångsrik kampanj, på vilken den med stolthet kan se tillbaka.

DE TVÅ ÖRESUNDSKRIGEN 1657—58 OCH 1658—60. SVENSKA SJÖMÄN HÄVDA SIG GENTEMOT VÄRLDENS FRÄMSTE, HOLLÄNDARNA.

Brömsebrofreden hade i danska sinnen kvarlämnat en djup tagg, vilken ej kunde annat än vidmakthålla en revanschtanke, som endast väntade på lägligt tillfälle att taga form av krigisk handling. Ett sådant tillfälle syntes yppa sig i och med att den svenske konungen med eliten av sin här befann sig långt ned i de polska träskområdena, samtidigt som han hade att värja sig mot den påträngande moskoviten i norr. Det var dessa, ovedersägligen särdeles lockande konjunkturen, som danskarna önskade utnyttja, då i början av juni 1657

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Denna »Geographisk Charta över Weichselmunde och Reeserhöft, wisande Bautziger Vik, hamnen vid Dantzic och Bautzigs stad, hure these ort år 1655 hölts insparrad af Svenska Örlogs Flottan under Ricks Amir: Gr. Wrangel» är en akvarellerad tuschteckning, utförd av C. A. Wahrberg efter ett stick i Pufendorfs arbete om Karl X Gustafs bragder. I underskriften läser man vidare: »Då kriget declarerades emot Pohlen, gick konung Carl Gustav först i Juli från Dalarön med 40 krigs Skepp och transport Fartyg, ankrade under Greifswald, satte Sina Troupper i Land och gick över Stettin til Pohlen. I från Gembitz d. 9 Aug. beordras Gr. Wrangel Segla dt Danzig, at ther, utan hostilité mot Staden, intaga Bautziger redd, och postera några Skepp, wisitera ut- och ingående Fartyg, taga af dem Tull och hindra Polska transporter. Detta sökte väl Gr. Wrangell at wärkställa, men utan särdeles nytta. Konungen som både kände Förmonerna af Dantzigs läge, och även war underrättad om Grannars missundsamhet at han deraf droge fördel, obemält andra emot Hans Rike gjorde fjentliga Tillställningar, averterade Grev. Wrangel huru Holländarne samlade sig i Sundet för at gå at Östersiön; Om de satte sig under Danzig, skulle Wrangel söka at köra dem derifrån. Fienden, som med afund ansåg konungens framsteg, och huru han ökade sin Styrcka, ibland annet som ville han ensamt dirigera Handelen på Östersiön, skred omsider til det Steg at genom hemliga anslag sätta Svenska Örlogs Flottan i brand, hvilcket doch genom Försynens Styrelse och Kungens waksamhet hindrades. Se Dessenchiffre, aflätne bref till Ricks Rådet och Ricks Am: Gr. Gabr. Ozenstierna dat Novomarsto d. 10 Aug. 1656.»

en dansk häravdelning utan krigsförklaring ryckte in i och besatte den svenska besittningen Bremen. Den 20 i samma månad mottog Karl Gustav i sitt dåvarande högkvarter i Västpreussen den danska krigsförklaringen och, överlämnande befälet därstädes till sin broder, var han redan den 26 samma månad färdig att bryta upp från Bamberg i spetsen för 6,000 man av de utvaldaste trupper, varefter han i ilmarscher tågade rakaste vägen till Pommern.

På en sådan sakernas vändning var man alls icke beredd i Köpenhamn. Tvärtom hade man där tagit för givet, att Karl Gustav genast vid underrättelsen om fredsbrottet sjöledes genaste vägen skulle begiva sig hem till sitt rike, och man hade i enlighet med denna uppfattning sänt den danska huvudflottan under riksviceamiralen Henrik Bielke till farvattnet utanför Danzig för att därstädes uppsnappa konungen under hans förväntade hemfärd. Frederik III var personligen flottan följaktig för att bli i tillfälle att med egna ögon bevittna sin fruktade fiendes snöpliga tillfångatagande. Man kan tänka sig Frederiks häpnad och förskräckelse, då han efter ankomsten till Danzig blev underrättad om att den presumtive fången redan passerat Stettin på väg till hans eget land. Det återstod nu intet annat än att med flottan skyndsammast hemsegla för att i stället bereda sig på att möta den svenska huvudflottan, vars snara uppträdande i de inre danska farvattnen man med visshet kunde förutse. Själv lämnade Frederik flottan vid Bornholm för att begiva sig till huvudstaden och uppdrog därvid åt Bielke att här emellan och Rügen passa upp på den väntade motståndaren. Under tiden hade Karl Gustav utmanövrerat de danska härstyrkorna vid nedre Elbe, återtagit Bremen och dragit till sig förstärkningar, så att hans trupper nu vuxit till 9,000 man. Med dessa fortsatte han sitt segertåg norrut in i Jylland och stod redan den 25 augusti framför den starka danska fästningen Fredriksodde, vilken han överlät åt Wrangel att söka taga, medan han själv begav sig till Wismar för att lättare kunna dirigera rörelserna hos den hitbeordrade svenska flotta, med vars tillhjälp han vid första tillfälle ville försöka ett kombinerat anfall mot Fyen. Han hade, som han själv skrev hem, »med denna en särdeles enterprise i sinnet».

I själva verket hade ordern om denna flottas utrustande ej nått dess utsedde befälhavare, amiralen Klas Bielkenstierna, förrän i början av juli. Så snart den var färdigställd skulle den, sedan danska flottan drivits i hamn, kryssa i Stora Bält och Öresund för att hindra fientliga transporter över dessa farleder samt eventuellt täcka egna.

Den av 25 verkliga örlogsskepp, 8 kompaniskepp, 2 brännare och 5 småfartyg bestående flottan hade denna gång uppdelats på två eskadrar, av vilka Bielkenstierna själv kommanderade

Henrik Bielke, som blev dansk riksamiral 1657, kom att under en lång följd av år bekläda den högsta posten vid flottan och genom sin ställning i rådet att öva stort inflytande på rikets styrelse. Oljemålning av Abraham Wuchters. Frederiksborg.

Frederik III av Danmark hade 1648 efterträtt sin fader, Christian IV. Genom honom — adelns svurne motståndare men knappast heller folkets man — infördes 1660 enväldet i Danmark. — Oljemålning av okänd konstnär. Frederiksborg.

den mot den fientliga flottan, varvid det svenska amiralsskeppet *Draken* till speciell motståndare utvalde det danska skeppet *Fredericus Tertius*. Bielke, som var något underlägsen och inom kort väntade förstärkningar från Köpenhamn, föredrog emellertid att hålla undan i riktning mot Öresund, vilket gjorde att striden, då den vid mörkningen avbröts, aldrig hunnit få någon allvarigare karaktär. Härtill lärer dock även hava bidragit, att ej alla svenska skeppschefer uppbjudit all sin förmåga att komma motståndaren in på livet; i varje fall blevo flera av dem i sinom tid tilltalade för att de under striden »höllo sig alldeles lovarts från fienden».

Sent på kvällen tillstötte mycket riktigt den väntade danska förstärkningen om 11 skepp under den sedermera så ryktbare amiralen Niels Juel, och sedan styrkeförhållandena härigenom blivit så väsentligt förändrade till danskarnas fördel, tvekade Bielke ej att under kommande dag, den 13 september, med större allvar engagera sig i den fortsatta kraftmätningen. Liksom dagen före öppnades även nu anfallet av *Draken*, som från början effektivt understöddes endast av *Mars* och *Amarant*, men så småningom blev eldgivningen mera allmän, dock ej heller nu sådan, att den medförde något avgörande resultat. Genom svenskarnas något talrikare artilleri började emellertid flera av de danska skeppen att lida rätt betydligt, och då amiralsskeppet *Trefoldighed*, efter att hava förlorat bogsprötet, föll av från vinden, följde den övriga flottan exemplet, och samtliga styrde med god fart mot Öresund. Bielkenstierna förföljde under sporadisk eldgivning, tills motståndaren passerat Falsterborev, då han vände och förde flottan till Rügen, varest danskarnas senaste ankarplats vid Dornbusch intogs. I förbifarten sände han major Speck med fyra skepp till Stevns Klint för att härifrån observera fiendens åtgöranden. Slaget hade slutat oavgjort utan förlust av fartyg å någondera sidan; danskarnas förluster i

den första och holmamiralen Rickard Clerck den andra. Väl kommen till sjöss möttes den först av motiga vindar, och sedan blåste det upp till storm, vilket gjorde, att flottan den 10 september ej hunnit längre än till Ölands södra udde. Först här kom en gynnande vind, som satte flottan i stånd att med bättre fart fortsätta resan mot Bornholm, som siktades följande dag. Major Tønnes Speck sändes nu med sex skepp som spanare framför huvudstyrkan, och seglingen fortsattes mot Rügen, varest fienden jämlikt uppsnappade underrättelser borde befinna sig. Två dagar senare kom den alltjämt av Bielke kommenderade danska flottan om 28 skepp i sikte, då den för att avskära vägen för motståndaren styrde upp mot Möen, vilken ö fått låna sitt namn åt den drabbning mellan flottorna, som nu var förestående.

Med rådande ostliga vind gick Bielkenstierna, som innehade lovartsläget, vid fyrtiden på eftermiddagen den 12 september 1657 till anfall och öppnade på långt håll kanona-

döda och sårade uppgives till 150 mot svenskarnas 40. Drabbningen kunde, tycker man, hava utvecklat sig något hedersammare för de svenska vapnen än vad som blev fallet, särskilt under första slagdagen, då dess överlägsenhet var betydande. Någon verklig stridsiver kan man f. ö. knappast spåra å någondera sidan hos flertalet befälhavare. Men så voro många av dem icke heller uppfostrade till sjökrigarens fordrande kall — kompaniskeppen fördes sålunda av sina vanliga skeppare utan någon militär praktik. Särskilt svårt synes det hava varit att få fartygen framförda till antringsmanöver, vilken stridsmetod alltjämt omhuldades. Men härvidlag var läget likartat på båda sidor.

I strategiskt hänseende innebar utgången av slaget vid Möen för den svenska krigsledningen en kännbar missräkning. Förhoppningarna om att medelst danska flottans oskadliggörande öppna möjlighet för härens överförande till öarna hade ej infriats, och konungen stod i sådant avseende nu praktiskt taget på samma ståndpunkt som Torstensson efter det oavgjorda slaget på Kolberger Heide 1644.

Sedan Karl Gustav personligen den 21 september gjort ett besök å amiralsskeppet vid Rügen för att rådslå med Bielkenstierna, blev flottan indragen i Wismars hamn, som bättre lämpade sig för nödvändiga reparationer än de vanligen använda öppna redderna, och nu skulle det ej dröja länge, förrän 1644 års Kielblockad jämväl skulle bli upprepad i så måtto, som den danska flottan den 3 oktober visade sig utanför Wismar och där under några veckor höll motståndaren inestängd. Då farvattnet den 15 oktober genom den blockerade flottans förflyttning till Stora Bält åter blev fritt, hemsändes först Bielkenstierna i början av november med några skepp, men huvuddelen av flottan återvände ej förrän efter ytterligare en månad, sedan fem skepp under Specks befäl avdelats till vakthållning i Lilla Bält. Då isen lagt sig gick denna lilla avdelning i vinterkvarter i Wismar. Till sjöss hade Sverige under det första krigsåret ej inhöstat några verkliga framgångar. Till lands hade kämpats förutom i Jylland även vid norska gränsen samt i Skåne och Halland. De svenska stridskrafterna i dessa landskap fördes av Gustav Horn, senare av Per Brahe och Gustav Otto Stenbock. De danska trupperna, som vunno en avgjord framgång vid Kattarp, stodo under Urup, tidvis under konung Frederik själv. Händelserna på dessa krigsskådeplatser blevo utan verkan, då de svenska huvudstridskrafternas lysande uppmarsch under samma tid tvingade Frederik att hastigt draga sina trupper från

Karl Gustav Wrangel — svenska flottans befälhavare under en av dess allra största segrar, förintelseslaget i Femerbält den 13 oktober 1644, och under den ärofulla men mindre framgångsrika kampen mot den holländska undsättningsflottan till det blockerade Köpenhamn 1658. — Kopparstick av N. Pitau i S. Pufendorfs verk om Karl X Gustavs bragder, »De rebus a Carolo Gustavo gestis» (1696).

1658

Bielkenstiernska gravkoret i Österhaninge kyrka i Södermanland är prytt med bl. a. detta skulpterade porträtt av Klas Bielkenstierna, som 1654 blivit amiral och under Karl X Gustavs danska krig spelade en viktig och hedrande roll i vår sjökrigshistoria. I drabbningen mellan Femern och Laaland den 30 april 1659, där han, fastän underlägsen, beslöt att gå löst på fienden för att »konservera H. K. M:ts höga reputation», var det som han blev sårad av en styckekula och gjordes till krympling för resten av sitt liv.

Langeland, Laaland och Falster till Själland, på vars kust den svenske konungen för första gången satte sin fot under Vordingsborgs vallar den 11 februari år 1658.

Med svärdet i hand dikterade Karl Gustav i Roskilde, en dagsmarsch från Köpenhamn, den 26 februari 1658 fredsvillkoren för det skräckslagna Danmark. De blevo i sanning hårda; Sverige tillerkändes besittningsrätten över förutom de skånska landskapen även Bohuslän och Trondheims län samt Bornholm, varjämte Danmark förband sig att gemensamt med Sverige utestänga främmande krigsflottor från Östersjöns vatten. Vi se således hurusom planen på detta inhavs förvandlande till ett *mare clausum* genast fångar Karl Gustavs tankar, så snart han tillskansat sig strandrätt vid den förnämsta infartsleden till detta.

Det var danskarnas ovillighet, då det gällde att närmare sätta önskad form på sistnämnda överenskommelse, som i första hand kom Karl Gustav att fatta beslut om att genom ett förnyat anfall på öarna betaga sin nyss besegrade fiende varje lust att söka komma ifrån redan åtagna förbindelser. I stället för att, som ämnat var, vända vapnen mot den förre bundsförvanten, kurfurstens av Brandenburg, riktade han därför mot Danmark redan på försommaren 1658 ett nytt anfall, som nu med flottans tillhjälp direkt vändes mot Själland.

Det nya företaget mot Danmark utgick från Kiel, varest en expeditionskår om 4,000 man infanteri och 1,200 ryttare i all tysthet sammandragits under loppet av juli månad. För själva överskeppningen användes en i Stralsund sammanbragt transportflotta om 60 fartyg av varierande storlek, och till dennas skydd konstituerades en eskader om 11 skepp från de sjöstyrkor, som hittills varit sysselsatta med trupptransporter från Själland till Pommern och vari för en gångs skull även ingingo fem fartyg från göteborgseskadern. Den 4 augusti inskeppades trupperna, den 5 gick konungen åtföljd av numera riksamiralen Wrangel ombord på skeppet *Draken*, och tidigt på morgonen den 7 avseglade transporten från Kiel och satte, för att maskera sina rörelser, först kursen ostligt mot Femerbält. Först när flottan gått ur sikte från land, styrde den upp genom Stora Bält och ankrade på aftonen utanför Korsör, varest trupperna

Halland och Småland till Skåne samt därifrån till Själland.

Den 24 oktober hade svenskarna med stormande hand intagit Fredriksoddes fästning och översvämmat Jylland. Men alltjämt gällde det för Karl Gustav att skaffa sig tillträde till de stora öarna, ty här förutan såg han sig ej i stånd att bringa sin motståndare på knä. Sjömakten hade härvid ej räckt till, men nu kom naturens krafter helt oväntat till hjälp på ett sätt, som väl torde söka sitt motstycke i hela krigshistorien.

På nyåret 1658 inträffade i Norden en köld så stark, att isen formerade den brygga, Karl Gustav var i trängande behov av för att kunna nå sitt mål. Den 30 januari övergicks Lilla Bält under häftigt motstånd från de på Fyens strand väntande danska trupperna, och efter en vecka fortsattes det dristiga tåget över

följande dag landsattes och avmarscherade mot Köpenhamn. I själva verket hade Karl Gustav ursprungligen tänkt landstiga i huvudstadens omedelbara närhet eller närmare bestämt i Köge Bugt, vilket med all sannolikhet snabbt hade lett till målet: huvudstadens intagande. Ävenså är det troligt, att Köpenhamn ej kunnat motstå en omedelbar stormning av de tvärs över Själland ditmarscherade trupperna, men på generalernas råd valde nu konungen i stället att öppna en formell belägring, varigenom anfallsstöten förlorade mycket av sin kraft och efter hand skulle komma att rinna ut i sanden.

För huvudstadens cernering jämväl från sjösidan fordrades betydliga sjöstridskrafter, och så småningom sammandrogs också för sagda ändamål

praktiskt taget hela svenska flottan i Öresund. Den 14 augusti 1658 förenade sig där resten av göteborgseskadern under amiral Siöhielm med sin redan på platsen befintliga del, och den 26 anlände från Stockholm tolv skepp under amiral Bielkenstierna och amirallöjtnant Gustav Wrangel med order att i anledning av »Danmarks arglistighet, ondska och elaka comportement» gå med flottan »gerade åt Sundet och sätta för Köpenhamn». Några fartyg borde dessförinnan avdelas att kryssa söder om öarna för att tillse, att den danske konungen ej gavs tillfälle att echappera — rollerna voro således helt omkastade mot föregående år. Att märka är, hurusom en svensk flotta nu åter var i stånd att tvinga sig väg in i den slutna delen av Öresund och där spela herre, vilket icke hänt sedan grevefejdens dagar. Även norra och södra inloppen till Sundet avspärrades effektivt av svenska sjöstyrkor, vilka hade order att uppbringa samtliga dit ankommande fartyg, oberoende av deras nationalitet, och av dem fordra tull. Kontrollen över norra loppet blev så mycket lättare att upprätthålla, sedan Kronborg den 6 september fallit i svenska händer.

Ett dylikt ingrepp till förfång för den neutrala sjöfarten var havens dåvarande härskarinna, Holland, emellertid icke sinnat att finna sig uti, utan vidtog i samförstånd med Danmark förberedande åtgärder för att spränga denna så ytterst ovälkomna blockad, i samband varmed den hårt trängda danska huvudstaden kunde förvänta sig undsättning av livsmedel och krigsförnödenheter av olika slag. I sista stund erbjöd Karl Gustav generalstaterna tullfrihet, men det var för sent; en instruktion hade redan uppsatts för amiral Obdam att med en stark flotta skynda till Danmarks bistånd och givetvis samtidigt härmed skaffa tillbörlig respekt för den holländska flaggans krav på rörelsefrihet på vattenvägarna till och från Östersjön.

Den sålunda utrustade holländska hjälplottan räknade 35 verkliga örlogsskepp, vartill kommo 6 flöjtskepp för överförande av några tusen utlovade knektar samt ett 60-tal ordinära handelsfartyg för transport av förråden. Under Obdam på *Eendracht*, tillika chef för mellersta eska-

Av det mellan Bornholm och Rügen dagen förut påbörjade sjöslaget under Møen den 13 september 1657 mellan den svenska flottan under Bielkenstierna och danska under Bielke graverades av en okänd kopparstickare denna samtida bild, som emellertid tyvärr inte lämnar några mera detaljerade upplysningar om stridens förlopp. — Kopparstick. Kungliga biblioteket.

Liksom den svenske överbefälhavaren i slaget i Öresund 1658 hade den holländske, Jacob Wassenaer van Obdam (i mitten), först vunnit rykte som lantkrigare. Efter 1653, då han blev amirallöjtnant, förde han upprepade gånger stora holländska flottor, sista gången 1665 i slaget vid Lowestoft mot engelsmännen, varunder hans flaggskepp *Eendracht* sprang i luften med honom själv. För sin insats mot svenskarna 1658 mottog han många hedersbevisningar av Frederik III. Gravyrerna å ömse sidor visa viceamiralerna Witte Corneliszoon de With (till vänster) och Pieter Floriszoon, som bägge föllo i denna rasande sjöbatalj. — Samtida kopparstick.

dern eller corps de bataille, kommenderade viceamiralerna de With på *Brederode* och Florisz. på *Josua* över de båda övriga eskadrarna, benämnda *avant-* respektive *arriärgardena*.

Men även den förenade svenska flottan hade vid denna tid nått en imponerande styrka, i det att den uppgick till ej mindre än 45 skepp, numera fördelade på fyra eskadrar. Till högste befälhavare hade kallats hjälten från Frederiksodde och Kronborg, riksamiralen Karl Gustav Wrangel, som jämväl förde andra eskadern från sitt flaggskepp *Victoria*, under det att amiral Siöhielm kommenderade den första från *Cæsar*, amiral Bielkenstierna den tredje från *Draken* och amirallöjtnant Wrangel den fjärde från *Hercules*. I varje eskader, var och en för sig uppdelad på tre divisioner, ingingo 3 à 4 kompaniskepp, som dock genom sin starka bestyckning om 30—40 kanoner väl försvarade sin plats i linjen. I avseende på antalet fartyg var alltså den svenska styrkan ej så litet överlägsen den holländska, men i fråga om personalens stridsduglighet stod den otvivelaktigt avsevärt under motståndarens, särskilt sedan denna nyligen erhållit sitt blodsprov i Nordsjön under hårdnackat nappatag med den nye rivalen om herraväldet på detta vatten, England.

Den 12 oktober hade Karl Gustav erhållit säkra underrättelser om att en holländsk flotta var i antågande och beordrade då genast egen sjöstyrka att intaga beredskapsställning under Helsingör, varest riksamiralen, som en tid vistats i land, den 21 embarkerade på flottan och övertog befälet. Tre dagar senare, eller den 24 oktober, ankrade Obdam vid Lappens grund norr om Kronborg, men lät härifrån ej på något sätt underrätta den svenska krigsledningen om sina avsikter. Då dessa emellertid voro tydliga nog, gjorde Wrangel, sedan vinden den 27 börjat blåsa sydlig, hos konungen framställning om att få gå till anfall mot den objudne gästen. Då Karl Gustav emellertid drog sig för att framstå som den anfallande parten med en dylik preventivåtgärds oberäkneliga politiska konsekvenser, lämnade han olyckligtvis denna vädjan utan bifall och avstod härmed också från ett gynnsamt tillfälle att öppna spelet med

Det fanns till slaget i Öresund den 29 oktober 1658 två ögonvittnen, som gjorde skisser över vad de sågo. Den ene var holländaren Willem van de Velde d. ä., mästaren till de makalösa bataljbilder, varav några återges i det följande. Den andre var Erik Dahlberg, i vars plånbok (på Nationalmuseum) man finner ovanstående blyertsteckning, som uppenbarligen måste föreställa några scener från sjöslaget. Klippan i förgrunden torde vara stranden vid Kronborg, varifrån den svenska generalkvartermästaren och tecknaren torde ha bevittnat den häftiga kraftmätningen — på andra sidan Sundet ses Hälsingborg. Vad han på teckningen velat framställa är tydligen dels det holländska amiralskeppet Eendrachts beträngda läge, omgivet av svenska fartyg, däribland den i brand satta Morgonstjärnan (i mitten), dels det holländska viceamiralsskeppet Brederodes nedkämpande och sänkning av Draken jämte sekundanten (till vänster). Mot trovärdigheten av den dahlbergiska teckningen, som man gärna ville tro vara ett ögonvittnes relation av vad han såg, medan han tecknade, må det emellertid anmärkas, att Brederode i själva verket sjönk utanför Espergårde samt att detta skepp tillhörde det holländska avantgardet och sålunda knappast kunnat bejina sig till lovars om det i centern placerade Eendracht vid passagen av Sundets trängsta del mellan Kronborg och Helsingör.

mesta trumfen på hand, en chans som icke heller någonsin skulle återkomma. Tvärtom hade vinden den 29 på morgonen kantrat till nordväst och blåste frisk, vilket ju gynnade Obdams forceringsplaner. Dessa var han ej heller sen att sätta i verket, i det han med hela sin flotta skyndsamt lättade och nu med god fart styrde ned mellan fästningarna å Sundets bägge stränder, beskådad av bl. a. svenske konungen, som tagit plats å fästningsvallen vid Kronborg. På hans befallning sköts svensk lösen, men då denna lämnades obesvarad av holländarna, skall konungen själv hava avfyrat det första skarpa skottet, vilket omedelbart åtföljdes av en åska från Kronborgs och Hälsingborgs kanoner — det ryktbara slaget i Öresund den 29 oktober 1658 hade tagit sin början.

Klockan omkring halv nio f. m. hade den holländska flottans avantgarde under de With hunnit till sundets smalaste del, då den möttes av andra svenska eskadern under riksamiralen själv, som först kommit till segels och börjat kryssa sig upp emot fienden. Efter att ha utbytt några heta lag med Brederode vände sig Victoria till den antagligen långt på förhand utsedde motståndaren, Obdams eget flaggskepp Eendracht, från vars halvdäck den av svåra gikt-plågor ansatte amiralen sittande i en stol ledde striden, så gott det sig göra lät, sedan denna väl börjat i form av strid fartyg mot fartyg.

Victoria, som i stridsivern ej inväntat huvudparten av sin egen eskader, fick på den grund vid första sammandrabbningen en lång stund kämpa ensam mot en överväldigande övermakt

och ådrog sig därunder allvarsamma haverier, som nödgade henne att draga sig ur striden och ankra söder om Helsingör. Senare gjorda försök att åter förena sig med den kämpande flottan kröntes ej med framgång — det svenska flaggskeppet kom ej vidare i elden denna dag.

Holländarnas corps de bataille hade visserligen avvisat *Victorias* angrepp, men flera svenska skepp dök så småningom upp i dess kölvatten, vilka skulle komma att göra det hett nog för Obdam. Tvärs för *Eendrachts* bog lade sig sålunda kompaniskeppet *Morgonstjärnan*, längs dess babords sida *Mercurius* och på något avstånd akterut *Kronan*, vilket senare genom gallerifönstren besköt motståndaren med en förödande långskeppseld. I detta kritiska läge kom *Wapen van Rotterdam* till sin amirals undsättning och lade för detta ändamål ombord med *Mercurius* på dettas babord sida. *Morgonstjärnan*, som vid detta laget råkat i brand och övergivits av sin besättning, sköts i sank av *Eendracht*, som härigenom fick lindring i den skärseld, i vilken den synes hava befunnit sig att döma av ordalagen i Obdams egen rapport över denna fas av striden så lydande: »Vi befunno oss i väl två timmar omgivna av fiendens största skepp, en tid till ankars av fruktan att stöta på grund, en tid drivande med vår löjtnant och några av besättningen ombordsända på *Morgonstjärnan*, hälften av vårt folk voro döda eller sårade, backen stod i brand, vant, halsar, brassar och boliner voro sönderskjutna, våra segel voro trasor och i rummet stod vattnet 5 à 6 fot högt, de undre portarna lågo endast tre fingerbredder över vattnet, varjämte slagsida började uppstå».

Under slagets gång hade de stridande fartygen av vind och ström förts så långt söderut, att några svenska skepp, väl komna till Vens norra udde, funno sig föranlåtna att uppge förföljandet och söka kryssa sig upp till de längre i lovart sysselsatta kamraterna. Detta lyckades icke för *Pelikanen*, som nödgades ge sig åt fienden.

Bielkenstierna hade med sin eskader huvudsakligen gått till anfall mot de Withs avantgarde, under det att Siöhielm till motståndare utsåg holländarnas arriärgarde under Florisz. Bielkenstierna hade härvid med *Draken*, understödd av *Leoparden* och *Wismar*, styrt på *Brederode*, som ju redan i förbifarten erhållit ett par glatta lag från *Victoria*. Efter en kort men skarp strid antrades *Brederode* av svenskarna, som nedhöggo eller tillfångatogo hela besättningen. Nedsjunken på knä och blödande ur flera sår värjde sig amiral de With bland de sista, då han av ett par matrosor uppmanades att giva sig till fånga. »Till en officer må jag väl vara värd att få avlämna min värja, som i trettio år tjänat fosterlandet», skall han hava svarat. Några officerare infunno sig också mycket riktigt för att mottaga vapnet, varefter den åldrige flaggmannen i nästa ögonblick utandades sin sista suck. Hans skepp hade under den häftiga striden blivit så sönderskjutet, att det gick till botten under danska kus-

---

FOLDER VID DENNA SIDA. Bland annat av den holländske amiralen Wassenaer Obdams rapporter är det bekant, att marinmålaren Willem van de Velde d. ä. medföljde den holländska undsättningsflottan till Danmark år 1658 och under själva slaget seglade omkring i sin galjot och gjorde skisser av vad han såg; amiralen har själv talat om, att han efteråt förevisade dessa skisser för Frederik III, som var mycket belåten med dem. Tydligen ha senare dessa skisser bildat grundval för en rad i stort format utförda framställningar, som ännu bevaras på skilda muséer i Holland, Danmark och Italien. På bl. a. den här återgivna finner man längst till vänster en speljakt, i vilken man ser den tecknande konstnären med den äran spela »reportagefotografens» roll under brinnande batalj. Närmare förgrunden en nästan utsläckt brännare; i mittpartiet den sjunkande *Morgonstjärnan* (ett kompaniskepp, som konstnären sina tappra landsmän till ära placerat i bildens förgrund och försett med en akterspegel av väl överdriven prakt), som överges av sin besättning. Längst till höger ytterligare ett sjunkande svenskt örlogsskepp — det får stå för konstnärens egen räkning (*Leoparden*, det andra under slaget förlorade svenska skeppet, kan det ej vara tal om, ty det sattes på land vid Ven och brändes där); bland mittpartiets akterspeglar känner man igen åtminstone *Phoenix* samt längst till vänster — ovanför konstnärens jakt — 74-kanonskeppet *Kronan*.

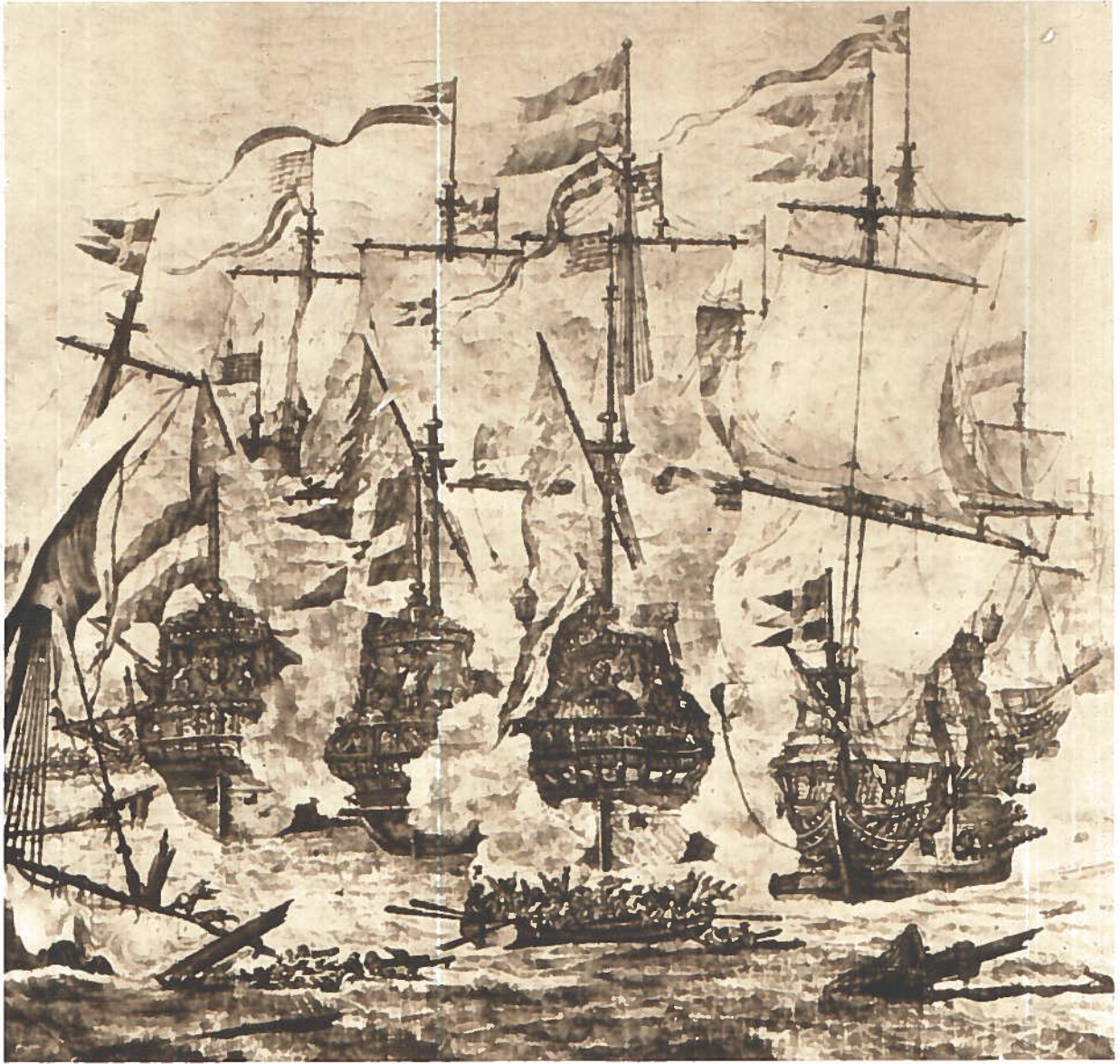
Slaget i Öresund mellan svenska och holländska flottorna den 29 oktober 1658.

Grisaillemålning av Willem van de Velde 1661 efter skisser, utförda av honom själv under slaget. Palazzo Pitti, Florens.

Denna variant av van de Veldes grandiosa framställningar av slaget i Öresund 1658 tillhör Frederiksborgssamlingarna och ger liksom de öfriga en säkerligen i det stora hela korrekt framställning av såväl skeppens dåtida utseende som använda fäktlägen — om också närstriden accentueras något starkt. Bakom brännaren till vänster ses Kronan och ett annat svenskt skepp i strid med en holländare, Aert van Nees' Wapen van Rotterdam, på vars spegel förutom vapnet byggnadsåret 1651 kan läsas. I mitten ser man spegeln av det svenska skeppet Mercurius. Längre till höger skildras den episod, där besättningen från Morgonstjärnan räddas ombord på det holländska Wapen van Dordrecht, som fördes av Jan de Liefde. Mellan en annan holländares akterspegel — kanhända Pieter Floriszoons Josua — och ett annat skepp (som konstnären med en tretungad flagga markerat som svenskt, vilket ej kan vara riktigt — jfr planschtexten sid. 448), skörjer man i bakgrunden Kronborgs slott.

Obdams strid i Öresundslaget — ett utsnitt ur en av van de Veldes bataljbilder. Tredje skeppet fr. v. är den holländske överbefälhavarens Eendracht, med vilket Kronan lagt ombord på styrbords sida och Mercurius på babords. Med det senare har i sin tur Wapen van Rotterdam lagt ombord. Bredsidorna åska kring Eendracht, som dock red ut stormen och från vars däck Obdam giktbruten förde befälet från en stol. — Rijksmuseum, Amsterdam.

ten mitt för Espergærde. Men även *Draken* blev så pass skadad, att den måste draga sig ur striden, och *Leoparden* tvingades mastlös att sätta på land vid Ven, varest fartyget, sedan kanonerna bärgats, uppbrändes av sin egen besättning. *Delmenhorst*, ett gammalt danskt prisfartyg, delade *Pelikanens* öde och uppbringades av holländarna i närheten av Ven, sedan det i stridens hetta blivit skilt från huvudstyrkan.

Mellan Siöhielms och hans förre landsman Florisz' båda amiralsskepp, *Cæsar* å ena sidan och *Josua* å den andra, gick det ej mindre hett till. Siöhielm fick med genomskjuten axel kläda blodig skjorta för sitt nya fosterland, under det att en fjärdedel av *Josuas* besättning, däribland amiralen själv, blev bortskjuten. Det holländska skeppet *Breda* blev visserligen övermannat av svenskarna men råkade i brand och måste övergivas.

Den fjärde eskadern under Gustaf Wrangel synes ej hava ingripit i striden, förrän den

Detta stick (efter original av Erik Dahlberg) ur Pufendorfs stora verk om Karl X Gustafs bragder visar den svenska flottan blockerad av den dansk-holländska utanför Landskrona, dit den efter den mördande drabbningen i norra Öresund med konungen ombord löpte in och där den snart blev innesluten av fjentliga sjöstridskrafter.

förflyttats till farvattnet omkring Ven; att han, som på sina håll uppgives, alldeles skulle ha hållit sig utanför drabbningen, synes så mycket mindre antagligt som ett av hans fartyg, kompaniskeppet *Rosen*, blev av holländarna uppbringat.

I nära sex timmar rasade striden med stor häftighet och holländarna förklarade också efteråt, att de, ehuru de slagits både med turkar, saracener, portugiser, spanjorer och fransmän, aldrig tillförne haft det så hett om öronen, »ty svenskarna slogos ej på resonabelt sätt, det gällde livet i vart ögonblick». Förlusten av döda och sårade var också osedvanligt stor; 5 à 600 man å vardera sidan eller avsevärt mera än vad som var vanligt i östersjökrigen.

Att hejda de holländska transportfartygen förmådde emellertid icke den svenska flottan. I skydd av sin kämpande örlogseskort seglade dessa med god vind krigsskådeplatsen förbi och nådde praktiskt taget oskadda Köpenhamn, som härigenom räddades från en säker underkastelse. Danmark var räddat!

Efter slutad batalj samlades den spridda svenska flottan utanför Landskrona, i vars väl skyddade hamn det var avsikten att åter iståndsätta den. Under inlöpande den 31 oktober 1658 blev flottans kö angripen av en förenad dansk-holländsk sjöstyrka, varigenom några skepp nödgades söka sin tillflykt under Kronborg, och några dagar senare öppnade danskar och holländare gemensamt en blockad av Landskrona — svenska flottan var alltså återigen innesluten

och denna gång inom eget rikets gränser. I slutet av november hävdades emellertid blockaden, varav Karl Gustav genast begagnade sig för att norr om Själland öppna förbindelse med på Fyen sedan vinterfälttåget kvarstående trupper, och till Stora Bält förlades i samband härmed en eskader om 12 skepp under befäl av den driftige majoren Klas Ugglå. Denne beordrades något senare att med sin styrka avgå till Kiel för att bortdriva en mindre dansk sjöstyrka, som sedan en tid oroat de svenska förbindelserna i kringliggande farvatten, samt därpå från Als bortföra dess av en övermäktig fiende hårt trängda garnison, vilket allt till punkt och pricka utfördes. Fyen hade nu råkat i händelsernas brännpunkt, och det blev också om denna ös besittning 1659 års strider huvudsakligen skulle komma att röra sig.

Under vintern 1658—59 intog Karl X Gustav ett befäst läger ett par mil från Köpenhamn. Tiden var honom dyrbar och natten mellan den 10—11 februari 1659 vågade han en stormning av huvudstaden. Danskarna, understödda av holländare, försvarade staden med utmärkt tapperhet, och stormningen misslyckades.

1659 Svenska huvudflottan, som övervintrat och i möjligaste mån iståndsatts i Landskrona hamn, var i slutet av mars 1659 beredd att återupptaga kampanjen mot de alltjämt samverkande dansk-holländska sjöstridskrafterna. Den 29 samma månad avgick den i sådant syfte, 20 skepp stark, under Bielkenstiernas befäl norr om Själland till Stora Bält för att medverka vid och skydda överförandet av trupper från Fyen till Laaland och Falster, vilket uppdrag också programenligt genomfördes. För att vara närmare till hands vid sistnämnda öars besättande drog sig Bielkenstierna den 27 april något österut samt hade den 30 på morgonen intagit ankarplats i Femerbält, då en dansk-holländsk flotta om 26 skepp under amiralerna Bielke och Obdam kom i sikte i sydostlig riktning. Bielkenstierna lättade då genast och erbjöd, ehuru sex skepp underlägsen, »för att conservera H. K. Ma:ts höga reputation», batalj mot den under rådande ostlig vind i lovart liggande motståndaren.

Slaget tog vid middagstiden sin början och utvecklade sig till en två gånger upprepad passagestrid på tämligen drygt eldavstånd. Under den första av dessa sammandrabbningar blev Bielkenstierna allvarligt sårad i höften av en styckekula och nödgades härigenom överlämna befälet till sin närmaste man, amirallöjtnant Gustav Wrangel, vilkens reputation som sjökrigare vid denna tid ej stod vidare högt och som nog ej heller var den lämpligaste ersättaren i ledningen av ett redan påbörjat slag. Alltnog, svenskarna stodo fram mot aftonen, sedan lovartsläget övergått till dem, i begrepp att återupptaga striden i en tredje omgång, då vinden blev så hård, att vidare eldstrid omöjliggjordes. Den svenska flottan gick under sådana omständigheter till ankars i Stora Bält och den förenade på Kolberger Heide, från vilka platser de kunde iakttaga varandra. Striden hade, som så många gånger tillförne, slutat oavgjord, och förlusterna i såväl personal som materiel voro ringa. Följande dag slöt sig en i Flensburg hittills instängd dansk styrka om 12 skepp till den förenade flottan, och inför en så betydande övermakt fann Wrangel det klokast att slå till reträtt och kryssade sig runt Själland tillbaka till Landskrona.

Trots allt var läget på den danska krigsskådeplatsen på våren 1659 långt ifrån förtvivlat för Karl X Gustav, ty han behärskade ännu Frederiksoddes fästning på Jylland samt i huvudsak de danska öarna utom Köpenhamn. Men bekymmersamt var, att Sverige hade emot sig, förutom Danmark och Holland även Brandenburg, Österrike, Polen och Ryssland.

Den svensk-danska fejden hade vid denna tid utvecklats till en »nordisk fråga», i vilken särskilt de båda sjömakterna Holland och England med hänsyn till sina hotade östersjöförbin-

Nyborgs intagande den 15 november 1659, där Hollands främste sjöhjälte, Michiel de Ruyter, bjöd svenskarna spetsen, var ett viktigt led i striden om Fyens besittning. Från Kiel hade de Ruyter vid Kerteminde på öns nordkust landsatt en invasionskår, som tillsammans med de Ruyters fartyg från sjösidan inneslöt och bombarderade den väsentligt underlägsna svenska garnisonen, som efter ett hårdnackat försvar den 15 november måste uppgiva staden. Endast den kommenderande generalen, sedermera riksamiralen G. O. Stenbock, jämte några följeslagare lyckades i öppen båt ta sig över till Korsör med rapporten om Nyborgs och därmed hela Fyens förlust. Det var vid detta tillfälle Karl Gustav, djupt mismodigt över denna motgång, skall ha följt yttrandet: »Har fan tagit getterna, kunde han lika så väl tagit bocken med.» — Av Willem van de Velde d. ä:s hand finns en stor målning (i engelsk ägo) över Nyborgs erövring; en annan holländare, gravören B. Stoopendael, har stuckit ovanstående framställning (ingående i G. Brandt, »Het Leven en Bedryf van den Heere Michiel de Ruyter», 1687) av holländska flottan blockerande och bombarderande staden. I skansen Knudshoved vid inloppet (C) ha kanonerna bragts till tystnad, men på udden vid D bita svenskarna ännu ifrån sig, liksom från skansen vid E. Så småningom måste de emellertid dra sig inom murarna och kort därpå kapitulera inför övermakten. — Krigsarkivet.

delsor voro starkt intresserade. I förening med Frankrike beslöto sig dessa makter i maj 1659 för att framtvunga ett fredslut på Roskildefredens grundval, dock med uteslutande av överenskommelsen rörande Östersjöns stängning, vilket beslut underströks genom en engelsk flottas avsändande till krigsskådeplatsen. Under befäl av amiral Montague hade denna flotta, 40 skepp stark, i själva verket redan den 6 april gått till ankars i norra Öresund, genom sin ankomst i hög grad livande svenskarnas mod och tillförsikt. Hade Karl Gustav endast kunnat räkna på lika mycket stöd från denna flottas sida, som kom Frederik III till del från holländska sjömakten, hade förvisso ingen nöd varit. Men Montague hade uppfattat sin roll enbart som medlarens och nöjde sig därför med att oavlatligt skugga de holländska flottorna, som nu voro två, sedan vice amiral Michiel de Ruyter med en betydande sjöstyrka även uppträtt i de danska farvattnen. Under sommaren 1659 försämrades svenskarnas militära läge. Kurfursten

Michiel de Ruyter förde 1659 befälet över den flotta, som väsentligt bidrog till Nyborgs fall. Sina största triumfer som sjökrigare firade han emellertid som överbefälhavare för sitt lands sjöstridskrafter i kriget mot England 1665—67. Han dog 1676, sårad i en batalj — en av sitt lands största, tappreste och rätträdigaste sjöhjältar. — Samtida kopparstick.

fångar till Landskrona, där han som belöning för sitt välförhållande av konungen på stående fot utnämndes till amirallöjtnant.

Fyen stod emellertid ej att rädda, må vara att motståndaren fann lämpligt att sätta in den avgörande stöten från annat håll. Det var alltså från Kiel den här utgick, som skulle från svenskarna återerövra Fyen och som under skydd av de Ruyters förenade flotta den 27 oktober 1659 landsteg på dess norra kust och snart nog fick fast fot på ön. Innesluten av dessa trupper från landsidan och beskjuten av de Ruyters fartyg från sjön nödgades den svenska garnisonen i Nyborg den 15 november sträcka vapen. Var befann sig då den svenska flottan, eftersom den icke gjort något försök att attackera en alltid synnerligen sårbar trupptransport, här omfattande 11,000 man? Svaret härpå är, att Karl Gustav, i likhet med många i hans omgivning, höll före, att Skåne vore det antagligaste målet för de Ruyters expedition, och därefter voro de svenska sjöstridskrafterna disponerade.

Förlusten av Fyen var en svår motgång för de svenska vapnen, men dess bättre för svenskarna medgav ej de Ruyters instruktion truppernas vidare fortskaffande till Själland, vilket gjorde, att läget här förblev i stort sett oförändrat. För att hindra en ny holländsk undsättning av Köpenhamn, lade sig större delen av svenska huvudflottan i mitten av november än en gång på blockad utanför denna stad, men då det visade sig, att den handelskeppen åtföljande eskorten var vida starkare än vad som förväntats, fick flottan redan efter en vecka order att »salvera sig» in i Landskrona hamn, där den längre fram på vintern ånyo blev blockerad. Kriget var för flottans del slut.

Vid jultiden 1659 begav sig Karl X Gustav till Göteborg för att med ständerna avgöra om krigets fortsättande. Där avled konungen den 13 februari 1660.

av Brandenburg återtog Frederiksodde och förberedde därifrån en övergång till Fyen, för vilken erforderliga transportmedel börjat sammandragas. Och sedan engelsmännen mot slutet av augusti åter dragit hem sin flotta, blevo styrkeförhållandena betänkligt förskjutna till svenskarnas nackdel, utan att detta dock förmådde i någon märkbar grad nedstämna Karl Gustavs frejdiga mod.

I slutet av juni sändes från Öresund major Ugglasödra vägen med 11 skepp och samtidigt härmed major Owen Coxe (Sjölöw) norr ut med sju skepp, båda med order att förstöra förut omnämnda transportmateriel i Lilla Bält. Uggla möttes av överlägsna krafter och nödgades med oförrättat ärende vända, men så mycket bättre såg sig Coxe i stånd att slutföra sin uppgift. Utanför Ebeltoft överraskade han nämligen den 23 juli fem dansk-holländska skepp jämte 40 transportfartyg och bemäktigade sig därvid fyra av skeppen samt brände det femte tillika med alla skutorna. Kort därpå förstörde han därjämte i Aarhus ett trettiotal småfartyg samt återvände efter välförrättat värv med priserna och 1,000

Förmyndarregeringens första uppgift blev att söka fred med Danmark. Holländska flottan låg alltjämt kvar i Öresund och kunde utöva starkt tryck både på Sverige, vars trupper ännu stodo kvar på Själland, och Danmark, som icke utan Holland kunde genomdriva sina önskningar.

Förnyad fred mellan Sverige och Danmark underskrevs den 27 maj 1660 i Köpenhamn, genom vilken fred Sverige fick finna sig i att återställa de nyligen förvärvade Bornholm och Trondheims län, vilken avträdelse ju kunde bäras med jämnmod, ehuru väl Sverige därigenom förlorade två goda vinster i Roskildefreden: en framskjuten stödjepunkt för flottan i Östersjön och en kust vid Atlanten. Om någon gemensam stängning av Östersjön var ej vidare tal.

SKÅNSKA KRIGET 1675—79. SVENSKA FLOTTANS OLYCKSÅR.

Det har i annat sammanhang och på annat ställe i detta arbete framhållits, att Sverige av Ludvig XIV år 1674 förmåddes att på Frankrikes sida sluta upp i denna makts pågående kamp mot Brandenburg, liksom också det nedslående resultatet av svenskarernas första möte med den store kurfursten — nederlaget vid Fehrbellin i juni 1675 — berörts. Denna motgång var visserligen i och för sig icke av någon avgörande betydelse, men fick i samband med härens något brådstörtade återtag till Pommern likväl de mest djupgående följder, ej minst därigenom, att det gav Sveriges hemliga fiender och avundsmän ett kärkommet tillfälle att avkasta masken och göra gemensam sak med kurfursten. Tyska riket förklarade liksom Nederländerna Sverige krig, och vid deras sida uppträdde hertigarna av Braunschweig-Lüneburg jämte biskopen av Münster, vilka senare utnyttjade konjunkturen till att kasta sig över Bremen och Verden. Och att Danmark slutligen skulle utnyttja Sveriges trångmål för att giva sin gamle motståndare en stöt i flanken var ju ej annat än att vänta, så länge en återerövring av de skånska provinserna alltjämt hägrade för danska sinnen.

Den svenska försvarsplanen byggde som vanligt på att flottan skulle tillkämpa sig sjöherraväldet, varefter de tyska provinserna skulle undsättas och övergång ske från Skåne till Själland.

Första rustningsordern för svenska huvudflottans sjötåg under sommaren 1675 gällde organiserandet av en örlogskonvoj med förstärkningstrupper till Pommern. De förlamande följderna

Tjugufyradrig besteg Christian V 1670 Danmarks tron. Som enväldig konung men ddlig fältherre förde han på det militära området en vacklande ledning; de stora danska framgångarna under skånska kriget, vid vilket han och hans folk knöto så stora förhoppningar om revansch på Sverige, förstod han ej att utnyttja. Han var dock en folkkär konung, käck i sitt uppträdande, en modig karl och populär i synnerhet bland folkets breda lager. — Samtida kopparstick av okänd konstnär.

av förmyndarestyrelsens slapphet och oordnade förvaltning kommo emellertid nu på ett övertygande sätt till synes, i det att svårigheterna att i rimlig tid få flottan klargjord för detta ändamål visade sig hart när oöverstigliga. Fast arbetet härpå igångsattes redan i april, hade man så sent som i augusti just ej kommit någon vart, då konungen med synnerlig kraft ingrep för att få en rätsida på dessa missförhållanden — och det var i sanning hög tid. Ty den 2 september utfärdade Christian V sin krigsförklaring, och det syntes för svensk krigsledning högst angeläget att i samband med den pommerska undsättningsexpeditionen uppsöka och slå den, åtminstone i materiellt avseende underlägsna, danska flottan, innan denna hunnit få väntad förstärkning från Holland, allt i avsikt att möjliggöra den svenska landstigningen på Själland.

Efter hand som fartygen iordningställda hade de utförts till Dalarö, dit riksamiralen, Gustav Otto Stenbock, den 11 september anlände och hissade sin befälsflagga på flottans största skepp, *Kronan*, som på sina tre däck jämte back och skans bar ej mindre än 126 kanoner. Men många fartyg saknades alltjämt, då man kort därpå började förflytta styrkan till den yttre beredskapsställningen vid Älvsnabben, och först i början av oktober var flottan äntligen samlad, klar att gå till sjöss. Den räknade då ej mindre än 66 fartyg, av vilka dock endast halva antalet voro verkliga örlogsskepp, under det att återstoden utgjordes av 11 bestyckade kofferdi(kompani-)skepp, 14 lastdragare samt 8 brännare. Av flottans fyra eskadrar förde riksamiralen själv befälet över den första, amiral Nils Brahe å *Svärdet* över den andra, amiral Klas Stiernsköld på *Nyckeln* över den tredje och amiral Klas Ugglå på *Mercurius* över den fjärde. Av de fyra eskadercheferna hade endast Ugglå förut gjort tjänst till sjöss.

Med dragande nordlig vind lämnade flottan den 9 oktober 1675 Stockholms skärgård, varefter kursen sattes mellan Öland och Gotland. Redan under första dygnets segling blevo fartygen emellertid starkt spridda, varför Stenbock beslöt att söka få dem åter tillhopa genom allmän samling vid den i händelse av skingring påbjudna mötesplatsen under Karlsöarna, varom generell befallning utfärdades, oavsett att varnande röster häremot ej saknades. Vid ankring här den 10 oktober lade två skepp ombord med varandra samt erhöilo därvid avsevärda skador, och — vad värre var — då flottan följande morgon åter skulle gå till segels, hände den olyckan på *Kronan*, att järnhaken på kattgineblocket sprang med den påföljd att ankaret åter gick till botten jämte sitt 350 famnar långa ankartåg. Dessa nödvändiga och dyrbara effekter ansåg riksamiralen sig icke kunna lämna i sticket, utan lät det andra ankaret gå och igångsatte där efter ett tidsödande bärgningsarbete, varunder jämväl flottan i övrigt kvarhölls på ankarplatsen. Under tiden drog sig vinden på västsydväst, vilket var ogynnsamt för en fortsatt segling, och då någon ändring härutinnan den 16 ännu icke inträffat, kallade riksamiralen sina högre officerare för att med dem rådgöra om läget. Med hänsyn till en redan starkt spridd sjuklighet bland besättningarna och reducerade munförråd höjdes redan nu röster för en hemsegling, men majoriteten uttalade sig dock för att på stället ännu några dagar avvakta gynnande vind. På sådan behövde man ej heller vänta länge, ty redan samma kväll kom en körare från nord till ost, men denna var redan då så frisk, att man i rådande trängsel ej ville riskera ett tillsegelsgående utan beslöt att till ankars avvakta lämpligare väderleksförhållanden. Med hänsyn till ankarsättningens öppna läge och släta beskaffenhet i övrigt var detta ett synnerligen oklokt beslut, vilket också fick sina olyckliga följder i och med de mångskiftande haverier, som under det kommande dygnet drabbade flottan i form av ombordläggningar, ilanddrivningar, förlust av ankaren och småbåtar m. m. Efter stormens bedarrande den 17 samlades man till ett nytt

samråd, varvid enhälligt beslöts, att flottan skulle hemsegla; endast en mindre avdelning sändes till södra Östersjön för att uppbringa holländska kofarter.

I långt sämre tillstånd, än den var vid avseglingen två veckor tidigare, återkom huvudflottan alltså den 22 oktober till hemskären utan att hava fyllt någon av sina uppgifter, och det skulle ej dröja många dagar, innan den detacherade styrkan även slutit sig till densamma. Följderna av denna reträtt, innan någon fiende ens varit i sikte, voro fullt ut lika allvarliga som någonsin sviterna av motgången vid Fehrbellin. De tyska provinserna förmådde utan den utlovade undsättningen icke hålla sig, och planerna på ett angrepp mot Danmark måste skrinläggas — tvärtom kunde man nu förvänta sig en dansk offensiv i Skåne. Konungens bestörtning inför det inträffade var gränslös, och åt sin vrede gav han luft i ett nytt brev till riksamiralen: »Detta hade flottan kunnat hjälpa, så framt I hadn högre skattat fäderneslandets bästa och välfärd än Edra privata konsiderationer och velat hellre gå med heder på fienden än så nesligt, som nu skett är, vända tillbaka, varigenom våra vapens reputation prostitueras för hela världen och förlusten av våra provinser blir viss». Skulden till olyckan bör emellertid mindre tillskrivas flottans ledare än dem som satt honom på denna utsatta post, trots att han härför saknade varje spår av kompetens.

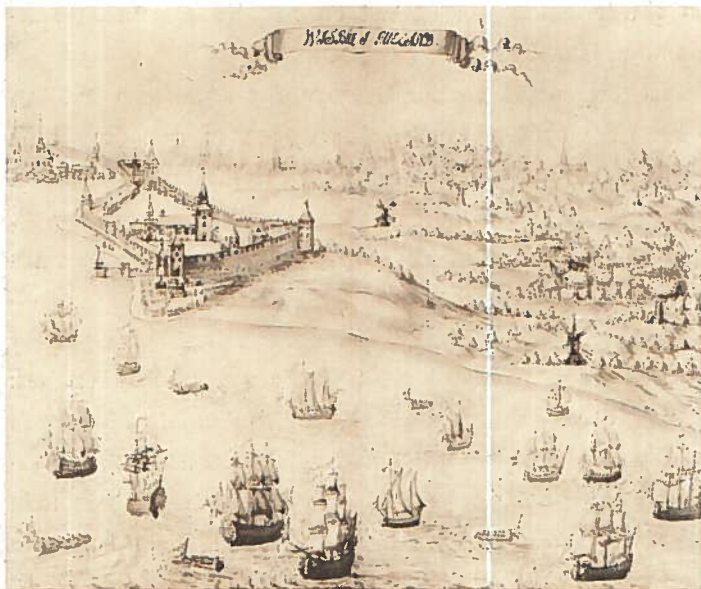
En av konungen för Wismars undsättning senare anbefalld expedition, för vilken avdelades ett antal av de bästa skeppen under den kække Klas Ugglas befäl, hann ej komma i väg, innan isen grep dem i sitt famntag. Förgäves sågades med allmogens tillhjälp upp en rädda från förläggningen vid Dalarö ut till Älvsnabben, men längre kom man ej, utan fartygen nödgades här lägga upp för återstoden av vintern.

En dansk-holländsk flotta under amiral Cort Adeler hade under fåfäng väntan på motståndaren i mitten av augusti intagit sin station vid Bornholm, en post som han ej övergav, förrän efter Stenbocks hemsegling.

Den svenska krigsplanen för 1676 innefattade, liksom tidigare, att flottan skulle slå den danska, innan den hann få förstärkning från Holland, varpå Pommern skulle undsättas och Karl XI själv leda kriget från Skåne över till Själland. Danska planerna hade liknande syften i motsatt riktning: kriget skulle från Själland föras över till Skåne. Dessutom skulle Gotland tagas, Göteborg blockeras och svenska förbindelserna med Pommern avbrytas. För allt detta fordrades herraväldet till sjöss, och alltså fortsattes kampen om Östersjön.

När det gällde att i rimlig tid få flottan färdigrustad till 1676 års sjötåg, vände sig konung 1676 Karl till den, vilken i sista hand disponerade över härför tillgängliga medel, nämligen rikskammarrådet Lorentz Creutz, som i samband härmed med amirals ställning och befogenhet sattes i spetsen för amiralitetskollegiet. Att huvudflottan blev färdig i något så när god tid, var väl också Creutz' förtjänst, och detta ländes honom till stor heder. Lyckligast hade emellertid varit, om han från denna sin post i land fått fortsätta sin gagneliga verksamhet i stället för att, som nu skedde, i egenskap av högste befälhavare bliva utbeordrad på den sjögående flottan, om vars rent maritima villkor och militära resurser han ej gärna kunde besitta annat än ytterst svävande begrepp.

Den under loppet av april månad färdigrustade och efter hand till Dalarö förlagda huvudflottan var fjolårets ej mycket underlägsen. Den räknade sålunda ej mindre än ett 60-tal fartyg, varav 32 örlogsskepp, 8 kofferdiskepp, 8 brännare och 11 lastdragare, fördelade på fyra eskadrar, av vilka Creutz från *Kronan* förde befälet över den första, Ugglan från *Svärdet* över den andra, amiral Johan Bär från *Nyckeln* över den tredje samt amiral Johan Bergenstierna

»Egentlige Afbildning af den ældgamle och vidtberönte Stad Wisby paa Gulland, saaledes som den var, da den Aar 1676 den 1:ste Maij ved Hans Kongelige Maij:ts af Danmarck lyckelige Vaapen blev erobret och indtagen af begge Deres Excellencer, Herr Baron Jens Juul, og Herr General Admiral Niels Juul» — allt enligt den danske krönikören Peder Hansøn Resen, ur vars »Atlas danicus» på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn teckningen över Visby med en del av den danska flottan är tagen.

lättare genomfördes erövringen av Östersjöns pärla. Utan att röna något som helst motstånd landsteg Juel den 29 april i Klintehamn, och två dagar senare hade han underlagt sig hela ön, som intill krigets slut också förblev i danska händer. Efter här väl förrättat ärende seglade Juel till Bornholm, varefter förstärkning mötte av såväl danska som holländska skepp, varigenom antalet örlogsskepp i hans flotta växte till 26, vilket ansågs tillräckligt för att kunna bjuda svenskarna spetsen. I avvaktan på motståndarens ankomst lade sig Juel därför på kryss mellan Skåne och Rügen, men blev, då han på morgonen den 25 maj fick se den svenska flottan komma så oväntat fulltalig sig till mötes, mindre benägen att upptaga någon avgörande strid, och höll på den grund från början i den rådande svaga ostliga brisen av ned mot Rügen. Med skärande kurs lyckades Creutz emellertid, tack vare en friskande aftonbris, att genskjuta fienden under Jasmund på Rügens nordöstra hörn och där anfälla sin motståndare, som nu lovade upp tätt till vinden och sålunda ej längre undandrog sig en kraftmätning. Efter någon tids artilleriduell på babords slagbog tvingade närheten till land båda flottorna att vända norrut, varefter eldstriden fortsattes på den nya kursen så länge dagsljuset varade, utan att nu, lika litet som tidigare, göra någon synnerlig effekt.

Sedan flottorna under natten hållit kännning av varandra, återupptogs kl. 6 f. m. under då rådande sydostliga vind striden närmare skånska kusten, varvid styrkorna i stort sett uppträdde formerade i mer eller mindre brutna linjer, men med alltför drygt inbördes avstånd, för att något avgörande resultat av eldgivningen skulle stå att vinna. Från de i lovart liggande svenska fartygen synas några försök till ombordläggning alls icke ha gjorts. Av någon anledning drog Juel sig kl. 3 e. m. ur striden och länsade in mot Öresund, intill Falsterborev förföljd av Ugglas eskader jämte några spridda fartyg ur de övriga, bland dem *Kronan*. Längre in fann

från *Victoria* över den fjärde. Sedan sist nämnda eskaderchef redan vid expeditionens början avlidit, uppdelades emellertid honom underlydande fartyg på de övriga eskadrarna, vilkas antal under det fortsatta sjötåget alltså kom att stanna vid tre.

Den 4 maj lämnade flottan Dalarö, men blev redan vid Älvsnabben uppehållen av motvind till den 19, då den lyckades taga sig till sjöss och styrde den klassiskt vordna kursen mot Bornholmsgattet, dit ankomsten skedde den 25 maj och kännning omedelbart erhöles med motståndaren.

Som vanligt hade danska sjöstridskrafter varit tidigare i rörelse än de svenska. Sålunda hade redan i mitten av april amiralen Niels Juel med en eskader sänts att intaga Rügen och Gotland. På förstnämnda ö misslyckades visserligen anfallet, men så mycket

Creutz det ej rådligt att följa med sin starkt splittrade styrka utan vände och intog med hela flottan ankarplats på Trelleborgs redd. Striden var till ända utan att ha medfört något märkbart resultat. Anledningen till att så ringa energi härunder utvecklats är ej lätt att fastslå. Som faktum kvarstår emellertid, att Creutz efter bataljens slut ansåg sig ha skäl att skarpt klandra vissa befälhavare för underlåtenhet att efterkomma hans signaler om anfall, under det att vederhäftiga vittnen å andra sidan intyga, att av ledningen »ingen ordning hölls och allt gick i största konfusion; order gåvos visserligen ut, men förändrades ofta och efterlevdes icke heller». Det är tydligt, att här funnos fel på båda sidor, men vad kunde man väl också begära av en helt oövad personal, som dessutom saknade förtroende för högsta ledningen. Bland offren från den räfst som nu anställdes märkes amirallöjtnant Krister

Niels Juel hade fått sin skolning i den holländska marinen, utmärkte sig i krigen mot Karl X Gustav och blev — samtidigt som han var chef för Holmens varvsanläggningar — 1670 danska flottans överbefälhavare. Under 1675—79 års krig ställdes han till en början under Tromps överbefäl (till 1678), men bl. a. den stora segern i Køge Bugt den 1 juli 1677 var hans eget verk. — Detta porträtt av generalamirallöjtnanten Niels Juel, »en Mand af gammel Dyd og dansk Oprigtighed, af Ja og Nej og hvad man godt og ærligt veed», är målat av okänd konstnär. Privat ägo, Egeskov, Danmark.

Boije på *Äpplet*, som helt enkelt avsattes från befälet. Själv hade den unge konungen från Skivarps kyrktorn med tillhjälp av Dahlbergs »perspektiv», säkerligen med mycket blandade känslor, följt den andra dagens sammandrabbning.

Den på svensk sida hittills existerande överlägsenheten i fartygsmateriel blev under det följande dygnet till råga på allt omkastad till motståndarens fördel, i det att ytterligare ett antal danska och holländska skepp då slöto sig till huvudflottan. Och vad som var av beskaffenhet att ännu skarpare accentuera denna ogynnsamma förskjutning i styrkeförhållandena var ankomsten av en av samtidens berömdaste sjökrigare, holländaren Cornelis Tromp, åt vilken konung Christian, med ställning som dansk generalamiral, uppdragit befälet jämväl över den egna flottan. Själv tog Tromp å *Christianus Quintus* ledningen även av centern, under det att Juel å *Churprindsen* kommenderade avantgardet och holländaren Filip Allmonde å *Delft* arriärgardet. Sammanlagt räknade nu den dansk-holländska flottan 35 verkliga örlogsskepp förutom

Cornelis Tromp är en av de mera lysande bland de många holländska amiraler, som spela en viktig roll i 1600-talets på stora händelser så rika sjökrigshistoria. I dansk tjänst kom han 1676, men entledigades därifrån två år senare på grund av sitt översitteri; han var i brandenburgsk tjänst en tid, innan han återvände till Nederländerna, där han dog 1691 som överbefälhavare över sitt lands flotta. — Samtida kopparstick.

styrde efter dess passerande under pressning med segel norröver, sättande kursen så nära under land som lotsarna vågade föra fartygen utan att befara grundkänning. Den förföljande styrkan tog emellertid risken att hålla något högre i vinden och vann härigenom så väsentligt på motståndaren, att avståndet mellan flaggskeppen så småningom nedgick till ett gott skotthåll, vilket inträffade ungefär kl. 11 f. m. Ugglas, som med sin eskader ledde flottan, hade nu blivit övertygad om att batalj ej längre kunde undvikas, och sköt därför ett signalskott för att återkalla de av hans egna fartyg, som under forceringen kommit väl framom de övriga. Detta skott tolkades av Creutz som ett tillkännagivande från Ugglas, att denne hade för avsikt att halsa om, vilket i sin ordning föranledde honom att befälla vändning jämväl för hela flottan, en med rådande segelföring högst vansklighetsfull manöver, vilken under alla förhållanden som förberedande

ett obestämt antal brännare, lastdragare m. m. Att de holländska besättningarnas yrkesskicklighet låg högt över de båda övriga flottornas — särskilt den svenskas — har redan tidigare påpekats.

I det sålunda uppkomna läget utfärdades nya direktiv för Creutz, utmynnande i en befallning att med flottan driva danskarna från Gotland samt därefter återupptaga den avbrutna undsättningsexpeditionen till Pommern. Men härav blev intet, varken i ena eller andra fallet. Då Creutz den 30 maj på morgonen för sydvästlig vind lämnade Trelleborg, satte den förenade flottan nämligen genast efter honom, och som hans order lydte att ej inlåta sig i avgörande strid, förrän han fått kännning av de »svenska skären» (varmed menades farvattnet mellan Ölands norra udde och Landsort), fortsatte han att löpa undan med utnyttjande av den med tiden allt friskare vinden. Denna, som under eftermiddagen den 30 blåst från sydsydost, drog sig under den 31 till sydväst för att slutligen under loppet av den 1 juni stabilisera sig som västsydvästlig halv storm.

Kl. 8 f. m. sistnämnda dag fick svenska flottan kännning av Ölands södra udde och

BILDEN Å MOTSTÄENDE SIDA. Av sjöslaget vid Ölands södra udde den 1 juni 1676, som upptogs under för svenskarna ogynnsamma förhållanden och fick ett för dem katastrofalt förlopp, visar detta samtida holländska kopparstick tre faser. I översta avsnittet ser man själva uppmarschen med de till lovart om den svenska linjen (till höger vid nedre kanten) närmare under ölandskusten pressade fientliga eskadrarna, avantgardet längst till höger samt i mitten generalamiralen Tromps eget flaggskepp, Christianus Quintus. På mellersta avsnittet framställs ovan till i mittpartiet det svenska flaggskeppet Kronans undergång samt eldstridens allmänna upplammande mellan flottornas täter samt på det understa avsnittet slutligen skeppet Svärdets sista strid och den melé, som i samband härmed uppstod inom den flyktande svenska flottan.

Sjöslaget vid Ölands södra udde den 1 juni 1676 mellan svenska och dansk-holländska flottorna. Samtida kopparstick.

åtgärd fordrade en väsentlig segelminskning. Obekant med dessa förhållanden lovade Creutz, trots varningar från sjökunnigt håll, emellertid så brådstörtat till vinden med *Kronan*, att den stolta tredäckaren under den kommande genomvindsvändningen av en hård by kastades på sidan och sjönk, sedan vattnet inströmmat genom de öppna undre portarna i nya lä. Till råga på olyckan kom även elden lös i krutdurken med den påföljd, att det olyckliga fartyget sprängdes av på mitten och sjönk i djupet, tagande med sig högste befälhavaren själv förutom 800 man; endast ett 40-tal av besättningen blev räddat. Denna hiskliga olycka inträffade mitt för Hulterstads kyrka omkring tre mil från södra udden.

Då Ugglan för sin del märkte, att *Kronan* gjorde ansats att vända, följde han genast exemplet. Efter omhalsningen kom *Svärdet* därvid så tätt inpå *Kronans* då ännu flytande vrak, att Ugglan för att undvika kollision nödgades göra en ny vändning, denna gång undan vind, vilken manöver gav upphov till den största förvirring i den svenska linjen, varest fullständig upplösning nu hotade. Förgäves sökte Ugglan samla de sina. I de uppkomna luckorna kastade Tromp in sin styrka, varav tre skepp inom kort fullständigt hade lyckats inringa *Svärdet*. Efter en och en halv timmes strid på närmaste håll, varunder skeppets stormast gått överbord och dess skrov erhållit flera grundskott, såg sig Ugglan ingen annan utväg än att stryka flagg, och en båt var redan avsänd från Tromps flaggskepp för att hämta hjälten, då en i full låga stående holländsk brännare lade ombord med *Svärdet*, vars saga härigenom snart blev all. Visserligen hade branden där ombord troligen kunnat släckas av besättningen, men Ugglan medgav icke detta, då han ej unnade fienden en ståtlig pris. Kl. 4 e. m. hade elden nått krutdurken och därpå följde en explosion, som slet fartyget i stycken samt sände Ugglan tillika med 600 käcka bussar av olika vapenslag till botten. I sin sista strid hade *Svärdet* biståtts av *Hieronymus*, *Neptunus* och *Järnvågen*, men även dessa blevo hårt åtgångna, och endast den förstnämnda undgick att bliva uppbringad. Några svenska fartyg räddade sig in i Kalmarsund, under det att huvudparten sökte sig till Stockholms skärgård, varest samling skedde vid Dalarö. Här inträffade en ny kännbar olycka, då skeppet *Äpplet*, efter att under en hård storm hava slitit sina förtöjningar, grundstötte på en liten klabb invid Skansen och gick till botten.

Efter katastrofen vid Öland var svenska huvudflottan ur räkningen för återstoden av sommaren. Pommern förblev härigenom alltjämt utan understöd, Gotland stannade i danskarnas händer och, vad värre var, Christian såg sig i stånd att utföra sin länge närda plan att med en här övergå till Skåne. Vid Råå fiskläge landsattes sålunda fram i juni månad under betäckning av danska sjöstridskrafter 14,000 man, varpå de förenade styrkorna i en handvändning bemäktigade sig Hälsingborg. För att vilseleda Skånes försvarare hade Tromp dessförinnan gjort en

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Denna på 1680-talet tillkomna bild av det ödesdigra slaget den 1 juni 1676 framställer katastrofens klimax, av en av de två till livet räddade officerarna, tygmästaren Anders Gyllenspak, skildrad på följande sätt: »I detsamma [då fartyget börjat häftigt kränga] lopp jag till stormärsfallet och ville låta löpa stora märsseglet. Medan jag arbetade härmed kom kaptenen, Torsken, och ropade 'Lov, lov i Jesu namn!' I detsamma kom en gruvlig hård ilning, att skeppet föll helt neder, platt på ena sidan, så att seglen och masterna lågo längs vattnet och skeppet sank strax neder och syntes intet mera uppe än platta sidan om styrbord. Då sprang skeppet mitt uppå, som jag presumerar, i stora skafferiet, där två stora karduskistor stodo. Och folket, som på samma sida om styrbord hade sig församlat, sprungo upp i vädret, som andra vet berätta, ty jag var då redan i sjön och visste icke när skeppet sprang. Och när jag åter kom upp med huvudet ut ur sjön, såg jag alls intet av skeppet mera än litet av styrbords lanternan på companen.» — Flertalet skepp i bildens förgrund låta sig identifiera; akterspegeln längst till höger tillhör sålunda det av fientliga skepp inringade *Svärdet*, spegeln i bildens mitt det monterade kofferdiskeppet *Järnvågen*, hemmahörande i Stockholm, och den närmast till vänster därom *Neptunus*.

Slaget vid Ölands södra udde den 1 juni 1676. Oljemålning av Claus Mönichen. Frederiksborgs slott, Danmark.

Av den danska landstigningsflottan på väg mot Skåne, som skymtar i perspektivet och där landstigningen företogs vid Råd nära Hälsingborg, har Claus Möinichen (i huvudsak efter ett kopparstick, tillskrivet Romeyn de Hooghe) några år efter händelsen utfört denna oljemålning, där de vita segelmassorna vilja berätta om ett invasionsföretag i stor stil. 14000 man landsattes också under skydd av de två örlogseskadrar, som synas till vänster och höger. Frederiksborgs slott, Danmark.

diversion mot Ystad, varest 2,500 man kastats i land, allt med den påföljd, att hela landskapet med undantag för Malmö efter ett par veckor fallit i inkräktarnas händer. Karl XI med svenska skånehären måste draga sig nordvärt och förlade sitt högkvarter till Ljungby i Småland. Genom kungens seger vid Halmstad den 17 augusti 1676 avvärjdes det danska trycket åt detta håll. Men det blev det minnesrika slaget vid Lund den 4 december 1676, som i detta ytterligt brydsamma läge åter skaffade vårt hårt betryckta rike andrum. Efter slaget utrymde danskarna i stort sett Skåne utom Landskrona och Kristianstad, som de höllo under vintern 1676—77. Segern vid Lund hade utom sina omedelbara följder även den effekten, att den hos svenskarna uppväckte spirande förhoppningar om bättre krigslycka under en kommande kampanj. Huru skulle väl dessa komma att infrias?

Vad beträffar sjövapnet icke alls — tvärtom framstår nästa års sjökrig som ett av de 1677 olycksdigraste i hela vår sjökrigshistoria.

För att giva större effekt åt flottans uppträdande i södra Östersjön under sommaren 1677, varigenom den alltjämt omfattade planen på Pommerns undsättande borde få bättre utsikt att lyckas, beslöt krigsledningen att i sagda farvatten söka få till stånd en förening mellan huvudflottan och göteborgseskadern och detta om möjligt så tidigt, att holländarna ännu icke hunnit infinna sig i de danska farvattnen. I sådan avsikt avgick den 20 maj amiral Siöblad från Göteborg med skeppen *Amarant*, *Andromeda* och *Wrangels Palats* jämte en brännare och sex bestyckade kofferdiskepp, av vilka ett, *Kalmar Kastell*, förde ej mindre än 72 kanoner. Sedan denna lilla eskader utan några äventyr kommit så långt, att den hade Stora Bält bakom sig, började emellertid oöverstigliga svårigheter att upptorna sig i dess väg. Sent på kvällen samma dag stötte den nämligen under Laaland ihop med en dansk eskader om 13 skepp under amiral Juel, som här låg på vakt och ej var sen att kasta sig över sin vida underlägsna mot-

ståndare, vilken dock intill mörkningen lyckades hålla stånd. Under den kommande natten råkade *Wrangels Palats* bli skild från de övriga fartygen och togs efter en kort strid av fienden. Vid ljusningen kl. 2 på morgonen blev striden åter allmän, varvid snart nog ett svenskt kofferdiskepp nödgades att stryka och ett annat att sätta på land vid Falster, varefter det dock förstördes av sin egen besättning. Med de övriga sökte Siöblad undkomma genom pressning med segel, vilket dock ej lyckades bättre än att *Amarant* vid Möen upphanns av Juels flaggskepp, *Christianus Quintus*, och efter några timmars hård strid tvingades att giva sig tillika med ett i följe varande kofferdiskepp. Av de fyra återstående skeppen undkommo två till Kalmar och två till Göteborg; brännaren förstördes av sin egen besättning. Den härvid lidna materiella förlusten var, ehuru kännbar nog, visserligen överkomlig, men dess moraliska följder voro av mera djupgående beskaffenhet och undgingo ej heller att sätta sin prägel på de fortsatta operationerna till sjöss i detta krig.

Holländarna hade emellertid alltjämt icke syntts till, vadan utsikter fortfarande förelågo för svenska huvudflottan att få göra upp sina mellanhavanden med danskarna ensamma. Det gällde bara att få fram den i tid. I själva verket hade den nye flottchefen och tillförordnade amiralgeneralen, fältmarskalken Henrik Horn, ej förrän den 11 juni 1677 kunnat lämna Älvsnabben med 23 örlogsskepp, 6 brännare och 11 lastdragare, uppdelade på tre eskadrar, av vilka han själv förde den första på *Victoria*, Hans Clerck den andra på *Solen* samt Hans Wachtmeister den tredje på *Nyckeln*. Under det att Horn stod lika främmande för sjökrigsväsendet som sina närmaste företrädare, Stenbock och Creutz, hade dess bättre denna gång de båda underamiralerna åtminstone någon erfarenhet på detta område, så långt nu detta räckte att uppväga en i stort sett inkompetent ledning. Sedan Horn från Kalmar dragit till sig vad som i Östersjön återstod av göteborgseskadern, nämligen *Andromeda* och ett kofferdiskepp tillika med det nybyggda skeppet *Kalmar*, fortsattes seglingen mot de danska farvattnen, tills flottan den 24 juni gick till ankars under Möen, varefter tre skepp utsändes på rekognoscering. Dessa kunde den 29 inrapportera, att den uteslutande av danska fartyg för sommarkampanjen sammansatta fientliga flottan, kommenderad av amiralerna Juel och tvenne bröder Rodsten, observerats ligga till ankars i Köge Bugt. De båda flottorna voro nu praktiskt taget jämnstarka.

Under då blåsande sydsydvästlig vind lättade Horn den 30 på morgonen och styrde mot motståndaren, som under tiden även lämnat sin ankarsättning och nu blev synlig i farvattnet mellan Falsterborev och Stevns Klint. Till någon sammandrabbning kom det emellertid ej nu, utan dagen förflöt under varjehanda förberedande manövrer. Det var först under den kommande dagen, den 1 juli 1677, som flottorna drabbade samman. De båda motståndarna lågo på morgonen för babords halsar, stävande mot Stevn, och som den efter hand allt friskare vinden bibehållit sin riktning tillföll lovart den svenska flottan. Redan i slagets början inträffade det missödet, att det svenska skeppet *Draken* stannade på ett från Stevn utskjutande rev.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. En konstnär i våra dagar har med denna målning gjort ett försök att skildra den andra stora danska triumfen i sjöslaget vid Ölands södra udde den 1 juni 1676, nämligen skeppet *Svärdets* sista strid och undergång, sedan det efter flera timmars rasande strid mot en mångdubbel övermakt just blivit antänt av en holländsk brännare. Det berättas att *Svärdets* amiral, den tappre Klas Uggla, väl kunnat avvärja brandarens anfall men att han underlät att göra det — för att skeppet ej skulle falla i fiendehand. Och när den holländske generalamiralen Tromp från sitt närliggande flaggskepp uppmanade Uggla att ge sig, skall denne ha ropat till svar: »När såg man någonsin en uggla fångas mitt på ljusa dagen!», varefter han störtade sig i havet. Då ett överlevande ögonvittne sist såg honom, hängde han med armarna på vraket, som han kort därpå följde till botten.

Skeppet Svärds sista strid i sjöslaget vid Ölands södra udde den 1 juni 1676. Oljemålning av Christian Mølsted.

Förlusten av Landskrona, som efter några veckors belägring togs av danskarna i augusti 1676, var särskilt kännbar framför allt därigenom att staden hade den bästa hamnen vid Sundet och utgjorde den bästa förbindelseleden mellan Danmark och Skåne. Snart var också Christian V, sedan även Kristianstad fallit, herre över hela Skåne. För fienden var erövringen av Landskrona en triumf, som en samtida konstnär här sökt förhårliga: man ser den svenske kommandanten överlämna sin anförtrödda borg till den danske konungen Christian V, omgiven av överfältmarskalken, hertig Johan Adolf av Plön, av sin broder, prins Jörgen, och åtskilliga hovmän. — Oljemålning av Peder Andersen. Frederiksborg, Danmark.

Till detta fartygs betäckning avdelade då Horn, obetänksamt nog, sex skepp, varibland fyra av de största, under det han efter verkställd vändning med återstoden av flottan styrde från land i östlig riktning. Amiral Markvor Rodsten sändes nu av Juel att taga hand om *Draken* och dess sekundanter, vilket uppdrag han utförde med sådan framgång att, förutom det grundstötta fartyget, jämväl *Mars* och *Cæsar* blevo övermannade och tagna, varförutom ett kofferdiskepp jagades upp på Falsterborev, där det följande natt av danskarna uppbringades. De tre övriga fartygen, *Hieronymus*, *Mercurius* och *Kalmar* togo tillsvicare sin tillflykt till Malmö hamn. Efter väl förrättat värv återförenade sig Rodsten med sin huvudstyrka. Med utnyttjande av den vindförändring mot väst, som under tiden ägt rum, lyckades Juel efter någon timmes parallellstrid på nära håll genom en skickligt utförd genombrytningsmanöver avskära en grupp om sju svenska skepp. Detta hade till följd att den svenska flottan, hittills illa sammanhållen, nu fullständigt råkade i upplösning, vilket i sin ordning omöjliggjorde varje fortsatt taktisk ledning av striden. Fartyg mot fartyg fortsattes dock denna på sina håll med mycken hetta under ännu några timmar, varunder bl. a. Juel själv tvenne gånger nödgades

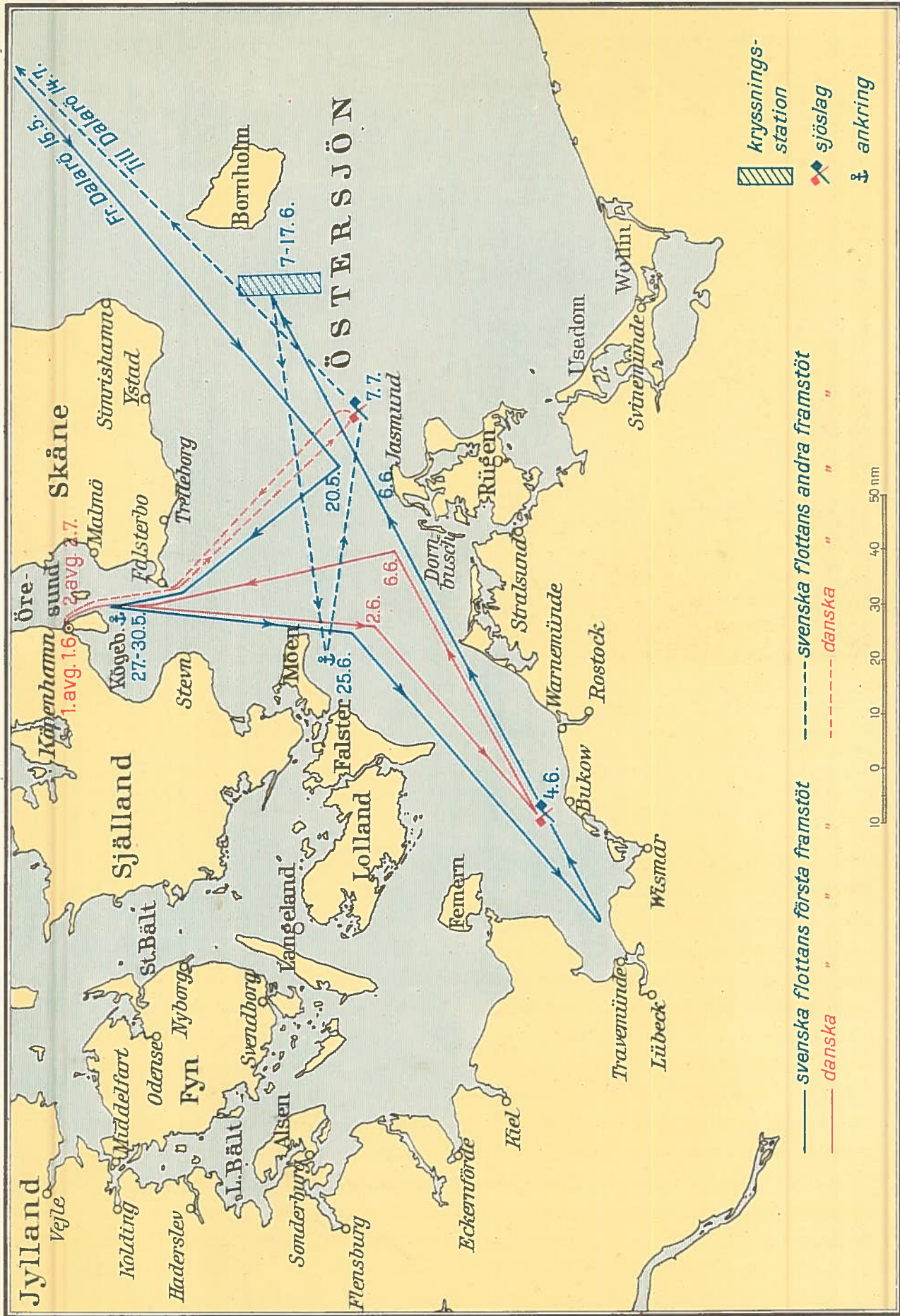

Ett av Christian V:s första krigsföretag efter det svenska nederlaget vid Ölands södra udde den 1 juni 1676 och invasionen i Skåne var intagandet av Helsingborg. Detta skedde mellan den 30 juni och 3 juli, och i belägringen deltog även danska örlogsskepp. En av samtidens främsta gravörer av praktfulla bilder till dessa årtiondens krigiska krönika, holländaren Romeyn de Hooghe, är upphovsmannen också till detta vackra blad, som visar Helsingborgs fästning skjuten i brand av danskarna från land- och sjösidan. Fästningens kommandant har just beslutat ge upp för övermakten — den vita kapitulationsflaggan stickes ut genom en av gluggarna i Kärnan, men elden från bägge hållen har ännu ej hunnit avblåsas. I förgrunden till höger Christian V till häst. — Kungliga biblioteket.

flytta sin flagg, först från *Christianus Quintus* till *Fredericus Tertius* samt därpå härifrån till *Charlotta Amalia*. Men vid fyratiden på e. m. hade svenskarna förlorat all lust att fortsätta striden och styrde för fulla segel mot Bornholmshatt, tätt förföljda av fienden, som härunder lyckades snappa upp ännu ett fartyg, *Svenska Lejonet*. Men härmed voro förlusterna visst icke slut. Den 1 juli på aftonen anlände nämligen den väntade holländska eskadern under amiral Bastian till Köpenhamn, och vid underrättelsen att tre svenska fartyg sökt sin tillflykt till Malmö, var Bastian ej sen att avsända några av sina skepp för att bemäktiga sig rymlingarna. Följande dag lyckades också detta med *Hieronymus* och *Mercurius*, men av det nybyggda skeppet *Kalmar* återstod, sedan fartygschefen anlant detsamma, endast ett brinnande vrak. Svenskarnas sammanlagda förlustsiffra 1—2 juli uppgick på så sätt till åtta skepp (varav ett kofferdi-) samt två brännare, under det att motståndaren veterligen ej gått förlustig något.

Med 12 skepp av den retirerande flottan inlöpte Wachtmeister till Kalmar, resten begav sig direkt till Dalarö, varest amiralgeneralen Horn överlämnade befälet till Clerck och skyndade till Stockholm för att ställa den plats till förfogande, som aldrig bort bliva på honom överlåten.

Sedan kalmarkontingenten i mitten av november anlant till Dalarö och huvudparten av

Svenska och danska flottornas rörelser maj—juli 1677.

Till vänster: Hans Hansson Clerck, som efter sin återkomst till hemlandet från Nederländerna, där han lärt sig sjökrigarens yrke under bl. a. Obdam och Tromp, bl. a. varit holmmajor och från 1674 amiralitetsråd, sårades svårt under slaget vid Ölands södra udde 1676; samma år blev han amiral. Oljemålning (kopia) av L. Pasch d. y. Riddarhuset. — Till höger: Hans Wachtmeister, vilkens största insats i svenska flottans historia — Karls-kronastationens anläggning och det nya sjöförsvarets organisation — väsentligen tillhör tiden efter skånska krigets slut, men bl. a. som amiral och eskaderchef under slaget den 1 juli 1677 gav han prov på framstående egenskaper. Till högste befälhavare för svenska flottan förordnades han 1678. Oljemålning av J. H. Wedekindt. Privat ägo.

Erik Siöblad (till vänster), befälhavare för göteborgseskadern, blev fånge hos danskarna, när hans amiralsskepp *Amarant* 1677 togs av Juel i farvattnet mellan Falster och Møen. Påföljande år 1678 blev han utväxlad och återkom hem. Oljemålning av okänd konstnär. Privat ägo. — Till höger: Henrik Horn fick som nyutnämnd amiral-general, renons på allt vad sjövana och sjökrigisk erfarenhet heter, möta den segerrike Niels Juel, en drabning som slutade med katastrof för de svenska vapnen. Ovanstående porträtt av den förtjänte lantkrigaren men olycklige sjöbefälhavaren är målat av D. K. Ehrenstrahl. Kungliga Sjökrigsskolan, Stockholm.

Vilken fas av sjöstriden under Laaland den 1 juni 1677 denna Claus Möinichens oljemålning avser att framställa är ej fullt klart, i varje fall intar Juels flaggskepp, Christianus Quintus, en framskjuten plats till vänster i förgrunden. Av de nio svenska skepp som deltog, undkommo blott fyra — och eskaderns stolthet, den förnämna Amarant, hörde till de värdefulla priser, amiral Juel kunde föra hem. — Oljemålning omkring 1687. Frederiksborgs slott, Danmark.

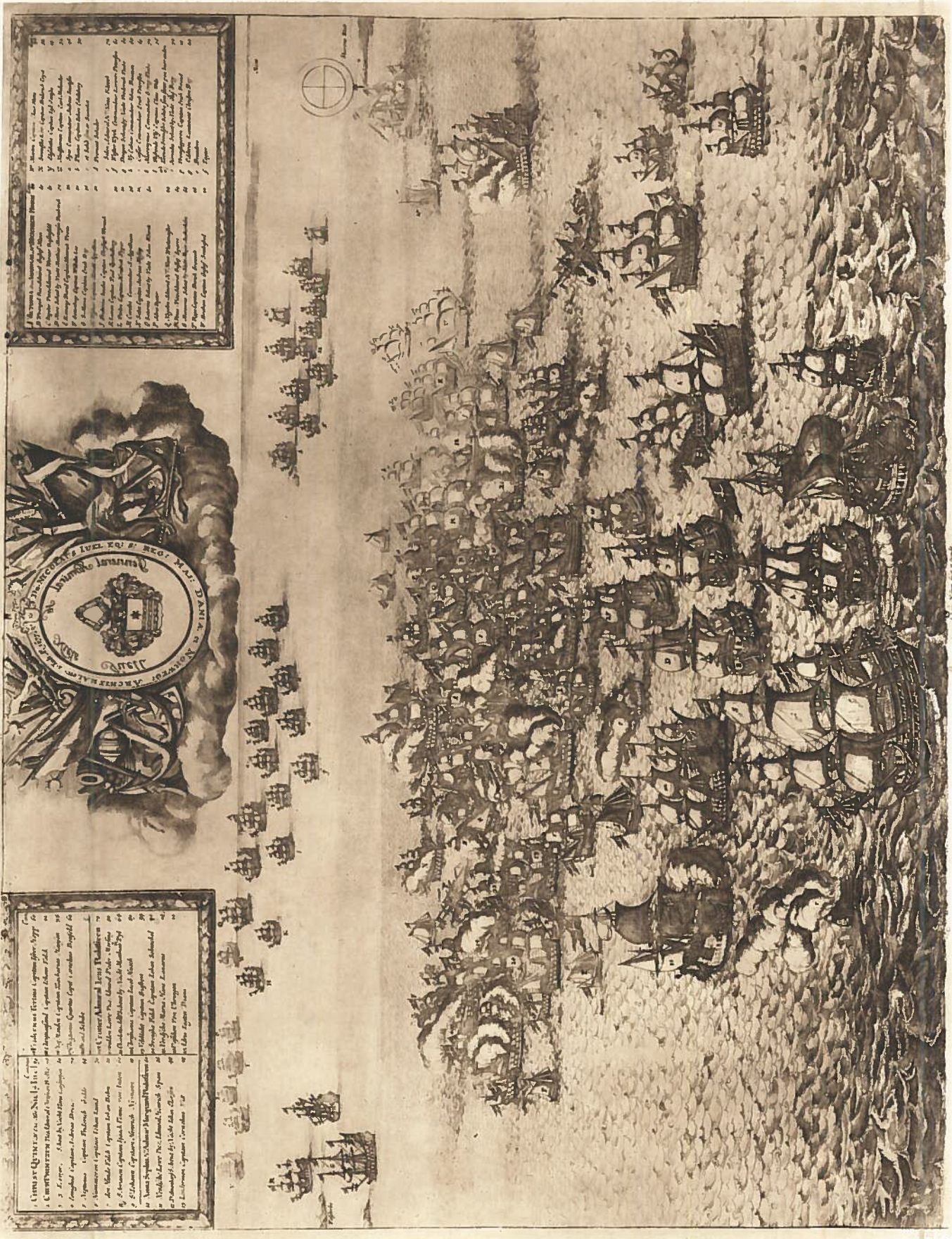
flottan etappvis uppförts till Stockholm, voro årets sjötåg slut, medförande så stark reduktion av den flytande materielen, att svenska flottan under återstoden av kriget fick nöja sig med den något blygsammare, men därför långt ifrån oviktiga rollen av *fleet in being*.

Till lands hade under försommaren 1677 en dansk häravdelning förts över till Skåne och landsatts i Landskrona, varefter Malmö belägrades. Efter det för svenskarna olyckliga sjöslaget den 1 juli blev danskarnas ställning i Skåne säkrare. Men greppet om Skåne vreds åter ur deras händer genom Karl XI:s seger vid Landskrona den 14 juli 1677. På hösten samma år lämnade danskarna åter Skåne, så när som på Landskrona och Kristianstad.

1678 Till högste befälhavare för huvudflottan förordnade Karl för sommarkampanjen 1678 äntligen en man av yrket, nämligen den driftige och handlingskraftige unge amiralen Hans Wachtmeister, åt vilken uppdrogs att senast den 15 april ha flottan försatt i segelfärdigt skick. Först en månad senare än vad som anbefallts kunde densamma dock sammandragas

---

BILDEN Å MOTSTÄENDE SIDA. Sjöslaget den 1 juli 1677 — det senare skedet av striden, när all ordning de stridande emellan upplösts, ganska målande skildrat på ett samtida danskt kopparstick. Till höger ser man det alltjämt på grund stödjande skeppet Draken, för vars undsättning den svenske amiralgeneralen avdelade sex skepp — av vilka tre gingo förlorade. Sju andra svenska skepp lyckades Juel avskära genom en skicklig genombrytningsmanöver, när svenskarna drogo sig mot skånska kusten. I myllret av stridande, där konstnären dock gjort ett försök att skilja de olika fartygen åt genom förklaringarnas siffer- och bokstavsbezeichnungar, ser man bl. a. det svenska flaggskeppet Victoria, som det vill synas i strid med det danska, Christianus Quintus. Så helt hade den danske amiralen det om öronen denna dag, att han två gånger blev nödgad att skifta flaggskepp.

Sjöslaget mellan Falsterbo och Stevns Klint 1 juli 1677. Samtida kopparstick av Johann Husman. Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

vid Dalarö, varest, som vanligt, de sista kompletteringarna av manskap och proviant ägde rum. Flottan räknade detta år, trots lidna förluster, alltså 23 örlogsskepp förutom brännare och bevärade kofferdiskepp; Wachtmeister själv förde befälet över första eskadern och den från dansk fångenskap i behaglig tid utväxlade amiralen Siöblad över den andra.

Jämlikt sin instruktion skulle Wachtmeister gå direkt till Kalmarsund och där förankra flottan på sådant sätt, att den, samtidigt som den själv var fredad för angrepp, med lätthet kunde komma till slags för att anfälla fienden om gynnsamt tillfälle härtill yppade sig. Till åttlydnad av dessa direktiv lämnade Wachtmeister Älvsnabben den 9 juni 1678, satte därefter kurs utanför Öland, rundade södra udden samt drog sig slutligen uppåt Kalmarsund, varest flottan ankrade tio distansminuter söder om Kalmar. Härifrån utsändes spanare åt Utklippan och Bornholm för att söka uppsnappa underrättelser om fiendens rörelser. I själva verket hade den danska huvudflottan, 40 skepp stark, under numera generalamirallöjtnanten Juel, den 1 juni lämnat Köpenhamn och inseglat i Östersjön. Den 4 juni brandskattades Ystad, varpå Juel gick att uppsöka sin motståndare, varhelst denne nu stode att anträffa. Sedan svenska flottan lokaliserats till Kalmarsund, uppträdde Juel där utanför, men begagnade sig av någon oförklarlig anledning ej av det gynnsamma tillfället att anfälla den vid den öppna ankarsättningen utanför Mörbylånga, utan nöjde sig med att någon tid kryssa mellan Bornholm och Utklippan för att söka locka ut Wachtmeister i rum sjö. Härför aktade sig denne emellertid visligen och flyttade med konungens tillstånd i stället den 14 juli sin styrka till Kalmar redd i en position, så väl skyddad, att den praktiskt taget uteslöt varje försök till anfall från sjösidan.

Juels flotta hade även haft till uppdrag att undsätta danska garnisonen i Kristianstad, som hotades med utsvältning av svenska skånehären med läger sydväst om staden. Under sommaren 1678 framgick danska hären från Landskrona, tog Hälsingborg och riktade sig mot svenskar-
nas etapplinjer för att i sin ordning hota svenska lägret med utsvältning. Juels uppdrag ledde till en serie landstigningar och strider mellan Karlshamn och Åhus. Kristianstad kunde likväl ej hålla sig. I augusti 1678 kapitulerade den danska garnisonen.

Efter fullgjort värv gick den danska flottan i mitten av oktober i vinterkvarter. Efter många om och men bestämde Karl XI i slutet av samma månad, att den svenska skulle övervintra i och närmast omkring Kalmar, ett beslut, som hos amiralerna väckte starka betänkligheter med hänsyn till ankarsättningens otillfredsställande beskaffenhet.

1679 Det var alltså från Kalmar som Wachtmeister nästkommande vår, 1679, började sina operationer till sjöss, vilka i betraktande av den allmänt hysta förhoppningen, att en fransk hjälpflootta vore att förvänta till Östersjön, nu ej voro fullt så defensivt anlagda som föregående år. Faktiskt hade ryktet om en sådan undsättningsexpedition ända ett stycke in i juni månad bundit danska flottan vid Köpenhamn. Först sedan tillförlitliga underrättelser inlupit om att någon dylik ej vore att förvänta, var det som Juel med 35 skepp fann rådligt att insegla i Östersjön. Kommen till Bornholm framsände han en mindre styrka mot Kalmarsund för att, som det uppgives, locka ut Wachtmeister och sedan söka avskära hans reträtt med huvudstyr-

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Sjöslaget mellan Falsterbo och Stevn den 1 juli 1677 är ämnet för denna praktfulla historiemålning av en av Danmarks främsta marinmålare. Möjligen har konstnären åsyftat att framställa den episod, då danska flottans huvudstyrka genom en skicklig genombrytningsmanöver lyckades avskära sju svenska skepp. Det stora skeppet i tablans centrum är Christianus Quintus, danska flottans stolthet och Niels Juels amiralsskepp — det första — under slaget. I stort sett har konstnären nog vid kompositionen av denna slagbild gett sin fantasi fria tyglar — men ungefär så här kan i alla fall en sjöbatalj ha gestaltat sig på Karl XI:s tid!

Slaget mellan Falsterbo och Stevns Klint den 1 juli 1677. Oljemålning av Anton Melbye. Statens Museum for Kunst, Köpenhamn.

HANDELSSKYDD. KONVOJVÄSENDET INFÖRES I VÅRT LAND.

I ett tidigare avsnitt har anförts, hurusom under perioden 1521—1611 det allt som oftast hände, att örlogsfartyg togos i bruk för varuutbyte med västeuropeiska hamnar för kronans egen räkning, då tillräckligt skydd för denna trafik på annat sätt ej ansågs kunna åstadkommas. Detta tillvägagångssätt upprepas under här föreliggande period endast tvenne gånger, men utfördes då i dess ställe i så mycket större skala. År 1641 i augusti sändes sålunda major Klas Bielkenstierna med tre skepp från Stockholm till Göteborg, där han inlastade diverse krigsmateriel för konungens av Portugal räkning, vilken laddning i Lissabon utbyttes mot kryddor, socker och olja, varefter hemresan anträdde; i mars 1641 var expeditionen lyckligen åter i Stockholm. Och vid jultiden 1646 avseglade den beprövade amiralen Martin Anckarhielm med ej mindre än sex skepp från Göteborg till den portugisiska huvudstaden, medförande en last av master och enklare trävirke, som i S:t Ybes utbyttes mot salt, varav man vid denna tid i Sverige ständigt var i starkt behov. Under hemresan utsattes Anckarhielm i Engelska Kanalen för ett intermezzo, som lätt kunnat få vida allvarligare följder än vad som i själva verket nu blev fallet. Under Wight mötte den svenska styrkan, för tillfället räknande fem skepp (ett låg havererat i holländsk hamn), en engelsk schoutbynacht med två tredäcksskepp, vilka krävde vördnadsbetygelse medelst svenska flaggans strykande. Då detta nekades, uppstod en häftig eldstrid, ur vilken engelsmannen med förlust av fockmast och roder inom kort fann rådligast att draga sig undan, varpå Anckarhielm fortsatte till redde utanför Calais och där gick till ankars. Någon av de närmaste dagarna uppsökte han av en ny engelsk sjöstyrka om fyra tredäcksskepp, vilkas befälhavare bestämt fordrade, att den svenske majoren skulle medfölja till England som gisslan, till dess man blivit underkunnig om det öde, som drabbat den i föregående strid deltagande och som allvarligt sårad angivne engelske flaggmannen. Då de svenska fartygen intagit så mycket last, att de ej voro i stånd att betjäna sig av det undre lagets kanoner, ansåg Anckarhielm sig ej kunna ånyo upptaga strid och fann sig därav föranlåten att efterkomma den gjorda framställningen. Sedan det visat sig att vederbörande befann sig i gott behåll, avskrevs emellertid målet, och resan hem fortsattes utan vidare äventyr med återkomst till Stockholm vid midsommartiden 1647. Detta var den första av de många elakartade svensk-engelska konflikter, som under detta och följande sekel uppstodo till följd av engelsmännens övermodiga fordran på att alla andra nationers krigsfartyg i de öriket omgivande farvattnen — *the four seas* — skulle som erkännande av engelsk överhöghet göra honnör genom flaggans strykande och sättande på stormärseglet, till vilka förvecklingar vi återkomma i ett följande avsnitt.

Att märka är, hurusom drottning Kristina för de tre skepp, som år 1646 överförde den De la Gardieska beskickningen till Frankrike, kategoriskt förbjöd intagandet av några flaggor i engelska farvatten, utan skulle »sådana attentater på behörigt sätt och på det manligaste vedergöras».

Vid ett par tillfällen hände det, att hela sjöstyrkor om upptill fem skepp för befrämjande

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Åren 1687—98 lät Christian V två bröder van Eichen, inkallade flamländare, för vilka ett tapetväveri inrättades i Köge, efter teckningar och målningar av Peder Andersen, Wilcken Ribolt o. a. utföra gobelänger med motiv från de stora segrarna i skånska kriget. Erövringen av Marstrand i juli 1677 genom Gyldenlöve — en av årets viktigaste händelser i landkriget — framställes på den här återgivna. Några svenska sjöstridskrafter voro ej inbegripna i operationerna kring denna fästning.

Erövringen av Marstrand i juli 1677. Samtida gobeläng. Rosenborgs slott, Danmark.

av ett önskat handelsutbyte ställdes till borgerliga befraktares förfogande mot att dessa svarade för expeditionskostnaderna. Sålunda gick holmamiralen Clerck år 1640 för ett antal stockholmsborgares räkning med fem skepp till Amsterdam, och 1649 fick Västerviks handelskompani disponera över fyra skepp för en handelsresa till Portugal. År 1667 utlånades tre skepp till generalfaktoriets direktörer för hämtning av salt i S:t Ybes, vilket upprepades 1669, varefter denna trafik i samband med konvojväsendets införande upphörde.

Även då det gällde att uppmuntra den sjöfart, som kunde tänkas komma att följa en genomförd kolonisation i främmande världsdelar tätt i spåren, ställde regeringen vid flera tillfällen kronans fartyg till disposition. Så var fallet då *Kalmar Nyckel* och *Gripen* år 1637 utlånades för vår första amerikaresa, som ledde till anläggande av Nya Sverige, och så var likaledes förhållandet, då år 1663 *Danska Falken* ställdes till den svensk-holländske amiralen Siöhielms förfogande för en rekognosceringsfärd »till Bresil». Efter många vedervärdigheter kom sistnämnda expedition först i juni 1664 i väg från Göteborg, varefter man inte alls hörde om eller från den, förrän efter två års förlopp, då fartygets kapten hemkom, medförande underrättelse om att *Falken* av Siöhielm blivit försåld i hamnen Goa på Främre Indiens kust, varefter ledaren återvänt till Holland och besättningen skingrats som agnar för vinden. Över hela detta företag vilar en mystik, som hittills icke blivit fullt skingrad, men med hänsyn till att sjöfolket fått löfte om »en liten plunderage», ligger ju nära till hands att förmoda, att någon form av sjöröveri ingick i dess program. Att märka är, hurusom regeringens ledamöter själva tillskjutit medel för besättningens avlönande, och den eventuella vinsten skulle delas lika mellan dessa »participanter» och kronan. På det »Guds välsignelse så mycket säkrare och ymnigare skulle på verket förmodas», hade slutligen till kyrkor och hospital anslagits fem procent av vinsten!

Kolonien Nya Sverige vid Delawareviken i Nordamerika, grundlagd 1638 genom en expedition, som av kronan utrustades med de bägge bevärade skeppen *Kalmar Nyckel* och *Gripen*, vilka gjorde den första färderna på svensk köl över Atlanten, under de närmaste åren följda av ett tiotal andra expeditioner. Redan år 1655 var emellertid koloniens saga all; den erövrades nämligen detta år av holländarna. Fortifikationsingenjören Pehr Lindeström kartlade 1654—55 Nya Sverige; hans karta, som gravyr tryckt i Thomas Campanius Holms »Kort beskrifning om provincien Nya Sverige uti America, som nu förtiden af den engelske kallas Pennsylvania» (1702), visar också några av kronans skepp vid mynningen av Delawarefloden, vars stränder än i dag bevara minnen från den tid, då svenska flaggan vajade på skansar och fästningar i Nya världen.

Göteborg, Sveriges största hamn vid Västerhavet också under 1600-talet, var utrustningsorten för de svenska konvojfärderna till främmande land och för expeditionerna till Nya Sverige. En syn som den, Jacob Hägg här fäst på duken, av bevärade svenska kompaniskepp, stävande in mot Göteborg på 1640-talet, var mycket vanlig på Älvsborgsfjorden vid denna tid. — Oljemålning 1922. Sjöfartsmuseet, Göteborg.

Siöhielm själv föredrog att kvarstanna i Holland, där han 1668 slutade sina dagar; i vad mån han svikit det honom givna förtroendet har aldrig blivit uppdagat.

Skyddet av våra under fredstid upprätthållna transmarina handelsförbindelser med hamnar hinsidan Östersjön utfördes fram emot 1600-talets mitt av flottans fartyg i stort sett efter samma grunder som tidigare varit fallet, d. v. s. med större eller mindre sjöstyrkor kryssande i detta innanhav. Sedan Sveriges sjömakt under Gustav Adolfs och Axel Oxenstiernas visa ledning vid nämnda tid intagit sin länge eftersträfvade rangställning som den främsta inom det baltiska havet och sjöröveriet som näringsfång i samband härmed fått en bråd avslutning, lättades emellertid väsentligen denna flottans extratjänst, som å andra sidan blev mer tagen i anspråk för täckandet av våra över Västerhavet ledande, hastigt växande handelsförbindelser.

Det var de täta övergreppen från de krigförandes sida under sjömakernas, Englands och Hollands, första, år 1652 begynnande, stora uppgörelse i kampen om primatet på haven, vilka år 1653 föranledde den svenska regeringen att utgiva ett första konvojplakat. Härigenom förordnades att till Göteborg skulle förläggas några örlogsskepp, som kunde tillbjuda västerut destinerade handelsfartyg konvojskydd in i Engelska Kanalen, varefter dessa på egen hand ägde att eventuellt fortsätta resan till sydfranska, portugisiska och spanska atlanthamnar — längre utsträcktes ej deras resor vid denna tid. I konvojavgift skulle en procent av varornas värde erläggas till tullkammaren i Göteborg. Förutsättningen för denna inrättning var, att konvojchefen med sitt hedersord gick i borgen för att handelsstyrkan i sina laster ej medförde krigskontraband. Denna maxim vilade i sin ordning på de traktater sjöfarande nationer sins emellan, som vid denna tid börjat ingås på basis av regeln »fritt skepp gör fritt gods». I sig innebar denna överenskommelse, att i händelse den ena fördragsslutande parten var invecklad i krig under det att den andra förklarar sig neutral den förstnämnda skulle vara förpliktigad

Fullmakt

*för den engelske konungens kommissarier
att sluta förbunds- samt handels- och sjö-
fartstraktat med England 1661.*

Förminskat faksimil av originaldokumentet. Riksarkivet.

Trots ifrågavarande traktat, som avsåg att befästa och bibehålla »en trygg fred och samförstånd» mellan de fördragsslutande makterna, trakasserade England under det nu följande kriget med Holland (1665—67) på det kännbaraste Sveriges sjöhandel. Detta gav den svenska kronan anledning att år 1666 till Portugal avfärda tvenne örlogsskepp med order att taga de svenska handelsfartyg, som så önskade, under beväpnat skydd. Detta blev vår först utgångna neutralitetskonvoj — några kofarter synas emellertid ej ha anslutit sig till densamma.

[Underskrift] CAROLUS II REX

[Underskrift] CAROLUS II REX

Detta aktstycke, som utgör fullmakt för den engelske konungens till Sverige utskickade kommissarier och vars text nedan återges och översättes, baserar sig på det preliminära fördrag, som undertecknades i London den 1 oktober 1661 med riksrådet Nils Brahe och kammarrådet Johan Fredrik Friesendorff som svenska delegater. Det är en till det yttre ovanligt praktfull handling, präntad på pergament och bunden i purpurfärgat siden. Det är den engelske konungen Karl II:s akvarellerade porträtt och vapen, som pryder dokumentet. Texten lyder:

»CAROLUS SECUNDUS DEI GRATIA Magne Britannie Francie et Hibernie Rex fidei defensor etc. Omnibus et singulis ad quos hec littere pervenerint salutem. Cum Serenissimus ac potentissimus Princeps Dominus Carolus dei gratia Suecorum Gothorum et Vandalorum Rex et Princeps hereditarius, Magnus Princeps Finlandie, Dux Scanie, Esthoniae, Livoniae, Careliae, Bremae, Verde, Stetini, Pomeraniae, Cassubiae et Vandaliae, Princeps Rugiae, Dominus Ingriae et Wismariae, necnon Comes Palatinus Rheni, Bavariae, Juliaci, Cliviae et Montium Dux etc. Ad nos legatum suum extraordinarium cum plena potestate miserit, qui nos de propensa eius voluntate arctiorem nobiscum amicitiam conciliandi, atque firmam inter nostros vtrinque subditos pacem et benevolentiam mutuamque commercij celebritatem et frequentiam stabiliendi et conservandi certiores reddidit. Nos qui quidem nihil magis ad dei optimi maximi gloriam et Christiani orbis salutem conducere quam ut Christiani inter sese principes et status sanctam colant pacem et concordiam pervasissimum habemus predicto Regi Sueciae desiderio libenter annuimus. Sciatis igitur quod nos spectatissima perquam fidelium et predilectorum nostrorum consanguineorum et consiliariorum intimorum ac perquam fidelium et dilectorum nostrorum consiliariorum intimorum Thome comitis de Southampton summi Angliae thesaurarii, Johannis baronis Roberti custodis privati sigilli nostri, Edvardi comitis Mancestriae camerarii hospitij nostri, Georgij comitis Norwici capitanei satellitij nostri, Arthuri comitis de Anglesey, Frederici baronis Cornwallis thesaurarii hospitij nostri, Anthonij baronis Ashley Cancellarij scacarij nostri, Georgij Carterett equitis aurati et baroetti vicecamerarij hospitij nostri, Edvardi Nicholae equitis aurati vniuersi et Gulielmi Morice equitis aurati alterius primariorum nostrorum secretariorum, prudentia et integritate plurimum confidentes, eosdem fecimus ordinavimus et deputavimus ac per presentes facimus, ordinamus et deputamus nostros veros et indubitatos commissarios, deputatos et procuratores, dantes et concedentes iisdem omnibus sive quibusvis quatuor eorum plenam et omnimodam protestatam et auctoritatem pariter ac mandatum generale et speciale cum prefato serenissimi Sueciae Regis legato extraordinario ut et cum eiusdem a legato extraordinario antea in Angliam misso ad hoc sufficientem auctoritatem et potestatem habentibus nostro nomine de et super predicta arctiori amicitia et pace atque commercij celebritate et frequentia communicandi, tractandi et concludendi ceteraque omnia et singula que ad firmiter pacem, maiorem amicitiam et celebriorem inter vtraque regna, dominia et subditos exercendam commercij frequentiam conducere et facere possunt faciendi, atque super ijs articulos et instrumenta necessaria conficiendi, et ab altera parte petendi et recipiendi. Denique omnia alia que ad premissa vel circa ea erunt necessaria expediendi. Promittentes bona fide et in verbo regio, Nos omnia ea et singula que inter predicti Regis Sueciae plenipotentiarios atque prefatos nostros commissarios et procuratores aut eorum quatuor in premissis vel p(ro)missor(um) aliquo erunt facta, pacta et conclusa rata firma et grata habituros et ex nostra parte servaturos et a subditis nostris servari curaturos. In cuius rei testimonium has litteras nostras fieri fecimus patentes. Teste me ipso apud Westmonasterium decimo sexto die mensis Octobris Anno regni nostri decimo tertio.

[Undertecknat:] CAROLUS R(EX).»

Översättning:

»Charles II med Guds nåde Storbritanniens, Frankrikes och Irlands konung, trons försvarare etc. låter hälsa alla och envar, som detta brev når. Alldenstund den allerhögste och stormäktigste furste, herr Karl, med Guds nåde Sveriges, Götas och Vendes konung och arvfurste, storfurste till Finland, hertig av Skåne, Estland, Livland och Karelen, Bremen, Verden, Stettin, Pommern, Kassubien och Venden, furste till Rügen, herre över Ingermanland och Wismar, så ock pfalzgreve vid Rhen, av Bayern, Jülich, Cleve och hertig av Bergen etc., till oss sänt med fullmakt sin extraordinarie ambassadeur, som gjort oss underkunniga om hans livliga önskan att sluta närmare vänskapsförbund med oss och befästa och bibehålla en trygg fred och samförstånd och ökat handelsutbyte mellan båda våras undersåtar, instämma vi, som äro helt och fullt övertygade om att för visso ingenting mera länder till den Högstes ära och kristenhetens välfärd än att kristna furstar och stater sinsemellan önska en oförkränkt fred och enighet, gärna i konungens av Sverige förut nämnda önskan. I mån alltså veta, att vi i förlitande på deras [namn och titlar] vittberömda klokhet och redlighet gjort, förordnat och avsänt och göra, förordna och avsända genom detta vårt öppna brev dem som våra verkliga och obestridda kommissarier, givande och medgivande dem alla och en och var av de fyra full och allsidig makt och myndighet och likaså ett allmänt och särskilt uppdrag att i vårt namn meddela sig med, underhandla och sluta om och över förenämnda närmare vänskapsförbund och fred och handelsförbindelser med så väl allerhögste konungens av Sverige förenämnda extraordinarie ambassadeur som med hans abesant, vilka förut kommit till England med full myndighet och befogenhet för detta uppdrag, och att vidare göra allt övrigt och särskilt, vad som kan lända till en tryggare fred, varmare vänskap och livligare handel de båda rikena emellan och deras undersåtar, samt att om detta utfärda artiklar och nödvändiga instrument och begära och mottaga sådana av den andra parten. Vi lova uppriktigt och på vårt kungliga ord att allt detta göra och å vår sida hålla och särskilt vad som göres, överenskommes och slutes mellan sändebuden... och sörja för att det hålles av våra undersåtar. Till ett bevis härpå ha vi utfärdat detta öppna brev. [Givet] med mig själv som vittne i Westminster den 16 oktober i vårt 13 regeringsår.

[Undertecknat:] CAROLUS R(EX).

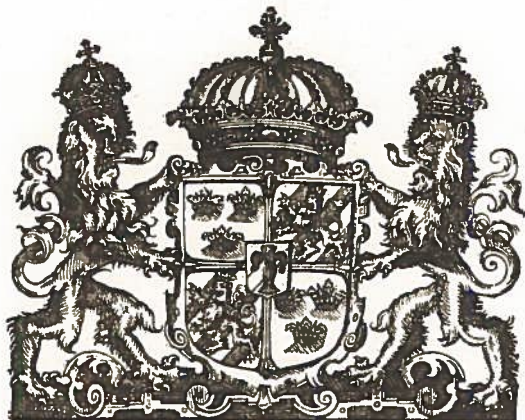
att lämna på sistnämnda parts fartyg inlastad egendom, jämväl fientlig, fri, dock med undantag för krigskontraband, varmed förstods vapen och andra för krigföringen direkt användbara föremål eller varor av olika i vederbörliga traktater närmare angivna slag.

Föret var emellertid dåligt i portgången, och oaktat konvojskepp på utsatt tid och plats lågo redo, kom någon konvoj ej till stånd före fredsslutet år 1654 mellan England och Holland, lika litet som under följande kraftmätning mellan de rivaliserande flottorna 1665—67.

Det blev först under sista engelsk-holländska kriget, 1672—74, som den första svenska neutralitetskonvojen kom åstad, i och med att skeppet *Amarant* under befäl av kaptenen Klas Anckarhielm förstnämnda år från Marstrand anträdde en dylik resa till England och Frankrike, varpå följde ytterligare två konvojresor.

Då resultatet av denna skyddstjänst visade sig vara synnerligen gott — konvojerna hade stött samman med fyra nationers kapare utan att av dem på något sätt ofredas, samtidigt som utan betäckning seglande svenska kofarter fullständigt utplundrats — vann systemet förtroende, och isen var nu en gång för alla bruten för denna gagneliga inrättning. Om några svårare komplikationer i övrigt vid utförandet av dessa konvojresor lämna rapporterna ej någon upplysning, oaktat anledningar härför visst ej saknades till följd av engelsmännens ohemula krav icke blott på tidigare omnämnda vördnadsbetygelser till sjöss utan jämväl på oinskränkt visitationsrätt av konvojens handelsstyrka. För att svenska örlogsflaggan ej skulle utsättas för chikanen att på maktspråk sänkas för den engelska, och då man å andra sidan helst önskade undvika den oftast hopplösa strid, som bleve en ofrånkomlig följd av ett avvisande av dessa engelska pretentioner, lät man konvojskeppet i de England närmast omgivande farvattnen gå utan flagg och i stället föra »allenast flöglar som på kompaniskeppen ske plägar».

Konvojchefernas instruktioner voro tvåfaldiga så till vida, som den av kommerskollegium utarbetade huvudinstruktionen av regeringen kompletterades med särskilda föreskrifter av speciell militär och nautisk innebörd. Förstnämnda instruktion hade rätt vaga former och var allt annat än aggressivt hållen. Chafen skulle sålunda »alldenstund K. Maj:t med ingen annan än gott företroende söker sig, icke heller annorlunda än med all vänskap emot var och en bete och laga så, att till intet vidrigt någon orsak giver». I biinstruktionen ålägges honom å andra sidan att »bruka god conduite, soldat- och sjömanskap samt sin ed likmätigt uti, förståendes när så påtränges, tappert och manligen sig förhållandes». Det var säkerligen icke alltid så lätt att efterkomma den ena av dessa anvisningar utan att bryta mot den andra!

Sveriges riksvapen (på en kunglig förordning från 1647).

SVENSKA FLAGGANS UPPKOMST OCH ÄLDSTA HISTORIA

Det svenska flaggväsendet, särskilt det äldre, är hittills mycket litet studerat. Föreliggande uppgift måste därför begränsas till meddelande av spridda notiser och påpekanden av några av de problem, som man hoppas att en kommande forskning skall bli i tillfälle att lösa.

Behovet av att lätt och på avstånd upplysa om ett skepps hemhörighet har resulterat i bruket av flagga. Det är samma behov, som föranlett bruket av fälttecken. Från början äro flaggorna icke heller något annat än från land medförda »märken», vilka rests ombord. Detta sker långt tillbaka i medeltiden. Bruket av flagga i nordiska farvatten är redan fast, när det nationella Sverige i nyare tid och därmed även en örlogsflotta skapas under Gustav Vasas befrielsekrig.

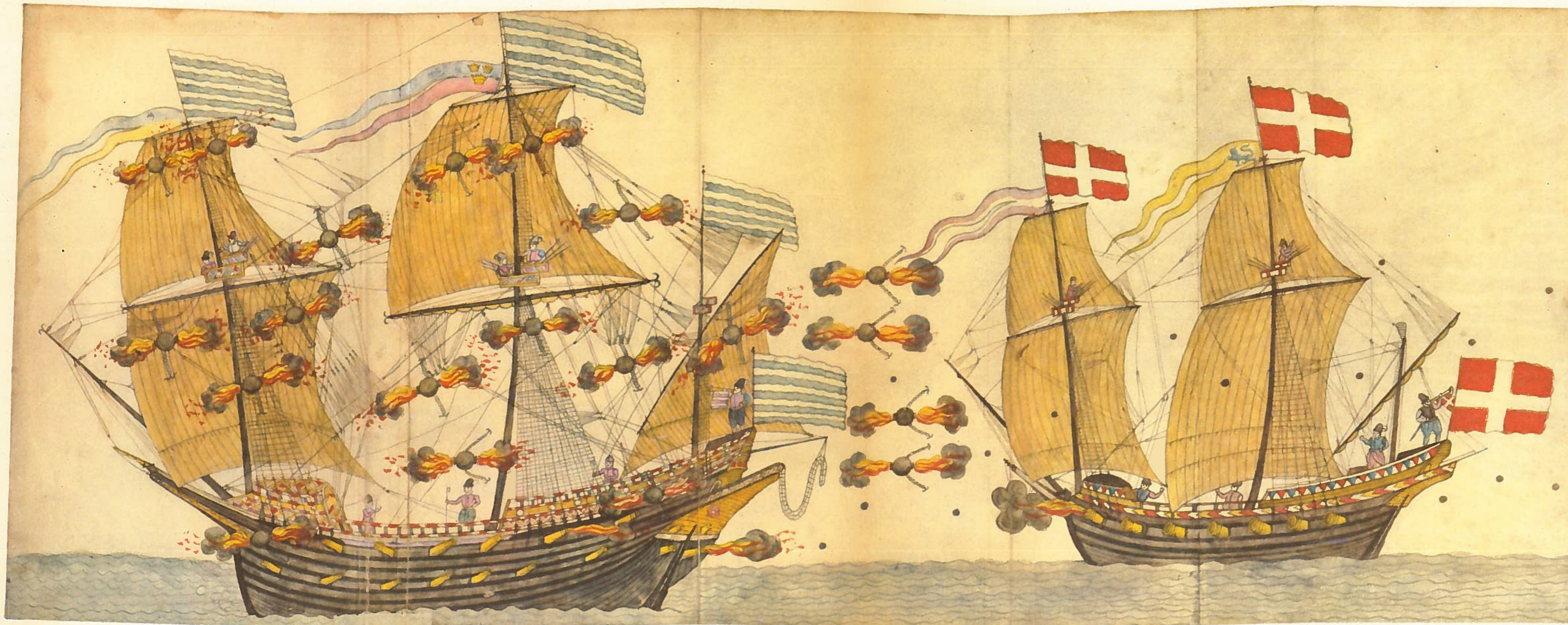
Om saken flagga är gammal, är däremot ordet flagga sent. Ordet sammanhänger med flaga och är belagt i Sverige först på 1560-talet.

Olaus Magnus skriver, att de skepp, som de svenska landskapen höllo, voro lätta att skilja från varandra genom tecken (»signis»), färger och namn. Det är här fråga om örlogsskepp. Emellertid var skillnaden mellan örlogs- och handelskepp vid denna tid ringa. Notisen är ju mycket allmänt hållen, och den gäller en tid, då man veterligen icke hade några landskapsvapen. Något längre komma vi för 1500-talets vidkommande med de kortfattade notiser, som den kungliga klädkammarens och skeppsgårdsräkenskaperna innehålla. Vi få bl. a. veta namnen på olika slags sjötecken, nämligen ståndare, bulsaner, flöghar eller flögher, fännickor samt från och med 1560-talet flaggor. Vidare meddelas vad slags tyg, som användes, och åtgången därav samt slutligen, ehuru långt ifrån alltid, färgerna.

Hur ett med sådana dukar beprytt svenskt 1500-talsskepp tog sig ut, visar Rudolf van Deventers bekanta akvarell av ett svenskt skepp, som med rätt stor sannolikhet kan antagas vara Klas Kristersson Horns, i strid med ett danskt skepp. Av denna bild, som ingår i ett år 1585 daterat manuskript, kan man sluta sig till att ståndare måste avse de stora dukarna, som blåsa från topparna och kampanen, och att bulsaner äro de långa, tungade vimplar, som

---

FOLDER VID DENNA SIDA. I ett konung Frederik II tillägnat artilleritekniskt manuskript, författat och illustrerat av Rudolf van Deventer, som var tygmästare i Köpenhamn 1585—87, finner man i akvarell denna strid mellan ett danskt skepp och ett svenskt med ståndare och bulsaner. Liksom de på land brukade fälttecknen voro de svenska skeppens flaggor randiga på den tid, teckningen avser att skildra. — Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

*Svenskt amiralsskepp i strid med en dansk örlogsman.
Akwarell i en handskrift av Rudolf van Deventer från år 1585.
Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.*

äro hissade under ståndarna på för- och stormasten. Det är naturligt att identifiera »flögh» (av flyga) med flöjel (diminutiv av flög), varpå även den ringa åtgången av material tyder. Emellertid bör man hålla i minnet, att Hamburgs och Lübecks sjörätt från slutet av 1200-talet kallar de hanseatiska sjötecknen för »Flüger» och att Åke Claesson Rålamb ännu år 1691 kunde kalla den lilla flaggan på förtopp och krysstopp för flöjel. Fännickor (diminutiv av tyska Fahne) åter är samma term, som användes för fotfolkets fälttecken. När man därför finner uppgift om »Fäniker til skips behoff» (Räntekammarböcker 1560), blir denna uppgift tills vidare oklar, men sannolikt betyder den helt enkelt flaggor.

På Rudolf van Deventers akvarell utmärkes det danska skeppets hemhörighet genom Dannebrogen, som är hissad på förtopp, stortopp och kampan och dessutom brukad som trumpetfana. Motsvarande dukar på det svenska skeppet äro vit- och blårandiga. Att den svenska nationaliteten skulle ha utmärkts på detta sätt är mycket litet sannolikt. I stället finner man de svenska färgerna gult och blått på förmastens bulsan och de svenska tre kronorna på stormastens bulsan, som är röd och blå. Det danska fartyget har en röd och vit bulsan på förmasten och en gul bulsan med ett blått lejon på stormasten. Den danske historikern Mejborg, som 1881 publicerade Deventers teckning, anser, att figurerna i stormasternas bulsaner alludera på skeppens namn. Alla bulsaner äro hissade under flaggorna.

Dessa svenska randiga flaggor utgöra en parallell till de på land brukade fälttecknen. På land hade man också annan fördelning av färgerna än randighet. För så vitt man vet, är det ingenting som hindrar, att så varit fallet även till sjöss. De färger, som möta oss i räkenskapernas uppgifter om tyg till sjötecken, äro blått, rött, grönt och gult, sannolikt också vitt, d. v. s. Vasaättens och de svenska färgerna plus grönt, som är mindre vanlig som heraldisk färg. Enligt »Inuentarium wppå Konung. Mattz Skep Anno 1556» (Kammararkivet) hade varje skepp i regel ett väsentligt större antal ståndare i förråd än bulsaner. Bådadera stå upptagna bland seglen.

Ett av de äldsta kända vittnesbörden om det gula korset som svensk nationalitetssymbol återfinnes i riksvapnet på den polykroma trästatyett av Karl Knutsson Bonde, som tillskrives lübeckerkonstnären Bernt Nolke — verksam i Sverige på 1480- och 1490-talen — och förvaras på Gripsholm.

De första kända uppgifterna om det gula korset i flaggor och fanor härröra från Erik XIV:s tid. Detta stämmer mycket bra med vad vi veta om konungens heraldiska intresse, som tog sig uttryck bl. a. i skapandet av de svenska landskapsvapnen. Möjligheten att finna korsets tecken i flaggor från Gustav Vasas tid är dock icke utesluten, eftersom han använde det i sitt riksvapen, exempelvis i bibeln av 1541, på mynt och i sigill. Det gyllene eller gula korset som symbol för svensk nationalitet och oberoende är dock ännu äldre. I unionsvapnet på det bekanta polykroma skulpterade porträttet av Karl Knutsson Bonde (Gripsholm) intar det en mycket framträdande plats, och vi återfinna det, likaledes i riksvapnet, i det sigill, Karl Knutsson kunde bruka som unionskonung över Sverige och Norge från och med år 1449. Då Karl var den förste svenske konung, som brukade fyrdelt sköld i sitt vapen, blev det först med honom tillfälle att anbringa det gyllene korset på denna plats. Vi ha ingen uppgift om existensen av denna symbol före honom, men däremot veta vi, att rikets banér år 1430 hade ett rött kors på gult fält, d. v. s. den då regerande unionskonungens, Erik av Pommern, färger. Detta banér var måhända då en nyskapelse. Erik var den förste danske kung, som satte dannebrogens silverkors i det danska riksvapnet, d. v. s. slog tillsammans riksvapnet och korsbanéret till ett. Det är naturligt att anta, att Karl Knutsson, som fördrev Erik, satte de svenska tre kronornas guld i form av ett kors i sitt eget riksvapen såsom ett svenskt frihetstecken i direkt motsats till inkräktarens silverkors och även som element i ett svenskt korsbanér. För medeltidens människor var korsbanéret en symbol, som man var fullt förtrogen med ända sedan det tredje korstågets tid vid slutet av 1100-talet. De europeiska härskarna förde korsbanér som makt- och värdighetstecken jämte sina vapenbanér, och de användes av kejsaren vid förläningar. Ett sådant korsbanér är dannebrogen, som blivit nationalflagga. Den svenska flaggan, gyllene eller gult kors på blå botten, d. v. s. med trekronorsvapnets färger, kan också sägas återgå på ett medeltida banér, tänkt eller verkligt.

Att det var det gyllene korset, som var den egentliga nationalsymbolen, framgår med all önskvärd tydlighet av Johan III:s instruktion för fredsdelegaterna till Ulvsbäck-Knäred den 12 juli 1569, i vilken det heter »om den gule fäрге och fälttecken, att såsom det förgylte eller gule kors haver av ålder varit brukat uti Sveriges rikes vapen så vill ock H: Kongl. Mtt have sig det förbehållet, att det skall alltid föres uti fanor, fänikor och flaggor». Johan III var även i detta fall Erik XIV:s arvtagare. Vi finna också uppgifter om att vissa lantförsvarets fälttecken hade gula kors, vilka färger de än för övrigt hade. Vi ha t. o. m. en bild härav bevarad i kyrkoherde Joen Klints meteorbok i Linköpings stiftsbibliotek, som framställer en strid mellan svenskt och danskt rytteri, där danskarna föra dannebrogen och svenskarna en tvåtungad, randig ryttarfana med kors. Samma absoluta säkerhet för det gula korsets förekomst i brokiga flaggor ha vi ännu så länge icke, men Johans ord, vilka givetvis få tillmätas dokumentarisk betydelse, peka åt det hållet, och räkenskapernas uppgifter om åtgången av gult tyg i förhållande till tyg av andra färger, antyda också, att så varit förhållandet. De brokiga flaggorna användes länge. Rudolf van Deventers teckning är från år 1585, och i klostret i Oliva förvaras en oljemålning (återgiven ovan sid. 421), daterad år 1650 och fram-

---

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Denna färgbild är ett parti av den ovan sid. 425 återgivna akvarellen från 1620-talet, föreställande inloppet till svenska flottans tullstation Pillau. Akvarellen är den f. n. äldsta kända färgbilden och en av de överhuvudtaget äldsta bilderna av den tretungade örlogsflaggan, som här avbildas tillsammans med den tvärskurna. — Krigsarkivet, Stockholm.

Svenska örlogsfartyg utanför Pillau i slutet av 1620-talet. Utsnitt ur samtida akvarell. Krigsarkivet.

ställande en strid mellan svenska och danzigka skepp år 1627, och på denna föra de svenska skeppen randiga flaggor i gult och blått. Det återstår dock att bevisa, att denna målning framställning är autentisk.

Begreppet den svenska flaggan är tydligen sent. Man gör helt visst orätt i att nämna de blågula korsbanéren i hertig Johans (III:s) vapen av år 1557 som exempel på den svenska flaggans äldsta kända förekomst och likaledes i att utan vidare kalla en under 1500-talet belagd blå duk med ett gyllene eller gult kors för den svenska flaggan. Banéren i Johans vapen kallas i urkunden för fännickor. Likaså är det banér och icke flaggor, som de båda lejonerna hålla på det bekanta gouacheporträtt av Gustav Vasa på Grips-holm, målat sannolikt under Johan III:s regeringstid. I ännu mera utpräglad gestalt förekomma dessa av lejon förda banér i det av Mejborg avbildade »riksvapnet» i det exemplar av Rasmus Ludvigssons »Gustavi Primi Krönike», som tillhör det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn.

Det är att märka, att alla dessa banér ha en bestämd anknytning till kungliga personer och deras vapen, vilket styrker uppfattningen, att man här, liksom när det gäller dannebrogen i dess tidigare förekomst, har att göra med ett korsbanér av medeltida typ, således ett värdighets-tecken eller tecken för makt, och att kombinationen guldkors på blått var, såsom Mejborg antager, reserverad för kungliga personer på samma sätt som rikets tre kronor på blått fält eller riksvapnet. Guldkors på blått skulle då kunna föras av en kunglig person både till lands och till sjöss. Att det senare varit fallet, veta vi genom den ofta citerade uppgiften ur sekreterarens hos det pommerska sändebudet, Henrik Norman, minnesanteckningar för den 2 augusti 1561, då hertig Johan (III) avreste till Finland »uff einer Galeen welche mit blawen fendlein, darin ein gelb creutz stundt peschmuckt war» (på en galeja, som var prydd med blåa fännickor med ett gult kors). Full entydig klarhet lämnar icke heller denna uppgift. Fendlein torde dock i detta

Mycket tydligt är det kors, som återfinnes i den svenska flaggan, markerat i Gustav Vasas sigill från 1520-talets slut (på ett brev av den 30 juni 1529 i Stockholms stads arkiv). — Bilden nedan återger ett »riksvapen» i Rasmus Ludvigssons »Gustavi primi Krönike», med sköldhållande lejon, bärande blå banér med gula kors, föregångare till den svenska flaggan. Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

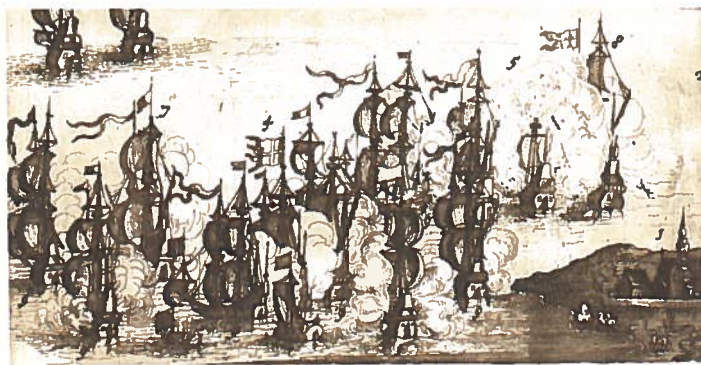

På den ovan sid. 419 avbildade, samtida laverade teckningen av Gustav II Adolfs erövring av Riga framställas de svenska skeppen dels med randiga, dels med tvåtungade korsflaggor. Det är tänkbart, att det ligger riktiga iakttagelser bakom detta vittnesbörd från 1621.

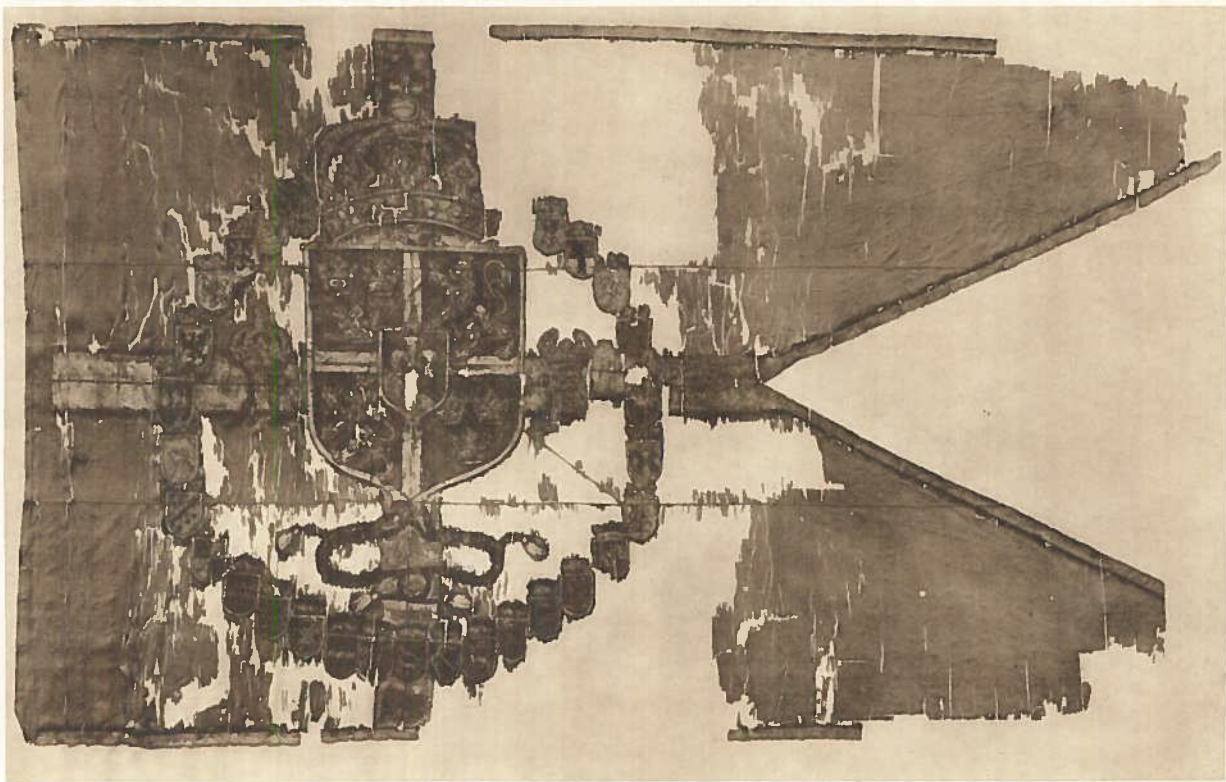
Danzigs redd år 1626 med svenska örlogsskepp, förande tretungade svenska flaggor. Laverad teckning av okänd holländsk konstnär. Efter Czolowski. — Intressant är framställningen av de svenska örlogsskeppens flaggor på en, likaledes holländsk, gravyr nedan (ur A. Booth, »Iournael . . . 1627 en 1628», 1632) över Stiernsköldts strid 1627, där den svenska flaggan (4 och 5) återges två-, resp. fyrtungad. Denna osäkerhet i bilderna från 1620-talet kan tyda på att bruket av de tre tungorna blev regel just under detta årtionde. — Jfr även sticket sid. 215.

fall kunna tolkas som »fäniker til skips behoff», och man är ju böjd för att tyda denna term som flaggor.

Förteckningen över hertig Johans lösegendom år 1563 upptager bl. a. »enn fenickie aff blåth och gåltt sindill» och »Enn bulsan aff blåth carteke med f(urstens) wapen».

Annars fördes randiga eller brokiga flaggor, stundom med gula kors. I april år 1563 emottog Kristoffer Andersson av Strählesläkten lika mycket blått som gult sindel till en stor flagga. Samma år mottog Långe Karl, skeppare eller hövitsman i Västervik, »thil fenike upå ameralen» (d. v. s. amiralsskeppet *Elefanten*), vardera fyrtyo alnar violebrunt (purpurfärgat), brungult och vitt sindel men blott tjugo alnar gult. Dessutom fick han »thill sjötecken opå amerale ett tillgjort sjötecken aff Blått skillert med gullt Korss» och Kristoffer Andersson 14 alnar blått men endast 3 1/2 alnar gult skillert till »sjötecken på Elvsborgsbarken». I detta sammanhang bör man anföra Erik XIV:s ofta citerade instruktion av år 1562 för amiralerna Jöns Bonde och Jakob Bagge, i vilken det heter: »Hwadtt fäldttecken Hans Ko: mtt will haffwe til sjöss weet Jacop Bagge tilförenne wähl, nempligen gullt udi korswijs fördelt på blått». Detta fälttecken till sjöss kan man nog, utan större risk att missta sig, anse vara av samma slag som Långe Karls sjötecken, i all synnerhet som denna benämning i stället för fälttecken (till sjöss) senare fastställdes i kungligt brev av den 29 april 1565. Dessa sjötecken voro då bevis på att innehavaren därav förde konungens befäl, d. v. s. med ett modernare uttryck, att han var flaggman, och hade helt säkert formen av en bulsan. Flaggorna däremot

Johan III:s huvudbanér, förfärdigat till konungens begravning år 1594 och ändrat för konung Sigismund till kröningsdagen den 19 februari 1594. I detta banér äro riksvapnet med landskapsvapnen och korsbanéret-flaggan sammanslagna till ett. — Livrustkammaren, Stockholm.

kunna ha sett ut på många olika sätt. — Någon flagga ha vi icke bevarad från denna tidiga period, men i Livrustkammaren förvaras ett riksbanner, som gjordes till Johan III:s begravning år 1594 och kort tid därefter ändrades till konung Sigismunds kröning. Man får sålunda anse, att det är representativt för båda dessa konungar. I detta är riksvapnet och landskapsvapnen målade på en likaledes med målat guldkors försedd, tvåtungad, blå sidenduk. Riksvapnet och banér äro sålunda här sammanslagna till ett eller, om man så vill, riksvapnet och landskapsvapnen äro målade på korsbanéret. Det är som detta korsbanér man får föreställa sig en kunglig flagga från Gustav Vasas söners tid.

När konung Sigismund kom hit år 1594 för att begrava sin fader och taga makten efter honom, gjordes för hans jakt och den jakten följande kok-espingen fyra flaggor, de två till jakten av siden, de båda andra för es-

»Regni Sueciæ admiralitatis sigillum», d. v. s. konungariket Sveriges amiralitets sigill, på pärmen till amiralitetskollegiets samlade protokoll av år 1636. Som tyvärr fragmentarisk stämpel förekommer samma sigill på ett bevarat brev från kollegiet den 26 juni 1635, där man för närvarande har att se det äldsta kända officiella belägget för örlogsflaggans tre tungor. — Riksarkivet.

Till vänster: Ett svenskt handelsfartyg passerar Öresund. Kopparstick av W(olfgang) H(artmann) på Kungl. Maj:ts förordning och stadga den 16 februari 1661 angående svenska skepp, som passera Öresund eller Bälten. — Till höger: Ett svenskt handelsfartyg med tvärskurna flaggor, seglande in till det svenska fortet Carolusborg på Guldkusten på Afrikas västkust. Detalj av färglagd teckning från 1600-talets mitt. Algemeen Rijksarchief, Haag.

Ett svenskt örlogsskepp med tretungade flaggor. Detalj av en kompanifana för marinregementet, målad i Stockholm av mästern Baltzar Friedrich 1676 och förlorad ombord på Mercurius utanför Malmö den 3 juli 1677 efter slaget i Køge Bugt. — Tøjhusmuseet, Köpenhamn.

pingen av »gammalt grofgrön» (gros grain, ett ripsartat tyg). Alla fyra flaggorna voro svarta med gula kors. Den svarta färgen motiverades av sorgen, till vilket vi återkomma här nedan. Intressant är emellertid, att kungen själv förde gula kors på enfärgade dukar utan tillsats av riksvapen. Den möjligheten finnes, att kunglig flagg särskildes från andra genom formen. Johans och Sigismunds banér är tvåtungat, och det finns en uppgift från år 1586, att Sigismunds fartyg *Helsing Lejonet* (han var då hertig) bl. a. hade »2 spitsflaggor» och »1 flagga». Om dessa »spitsflaggor» varit vad man nu kallar tungade flaggor, ha dessa med all säkerhet varit värdighetstecken av högre rang. Problemet de tre tungornas ur-

sprung är allt fortfarande olöst och tiden för deras uppkomst okänd. Måhända ha de tillkommit just under Sigismund, vars i Livrustkammaren förvarade polska riksbanér är tretungat.

Liksom konungens banér blev flagga och landsflagga i Danmark, får man räkna med att den svenska kungsflaggan blev rikets. När detta skett, är också okänt. Måhända kan man sluta sig till att detta är ett fullbordat faktum år 1618, då Axel Oxenstierna i ett brev till änke-

Den svenska tretungade örlogsflagga, som här ses som fond till några samtida bilder — å ömse sidor om Wassenaer Obdams porträtt två van de Veldegrisailer — togs tillsammans med ytterligare en bevarad som trofé av holländarna i Öresundsslaget 1658. Proportionerna äro ej helt den nuvarande svenska örlogsflaggans; de blå fälten invid stånden äro kvadratiske och korsets bredd (c:a 51 cm.) är $\frac{1}{7}$ av flaggans höjd vid stånden. De yttre fälten och tungorna äro skadade, dock ej värre än att de bägge korsarmarna visa sig ha samma längd. Färgerna äro hårt blekta, men ha bibehållit sig utomordentligt väl i flaggans »lik»; genom framlidne konsul Oscar Trapp, bekant bl. a. för sitt flaggförslag vid 1905 års riksdag, och genom tillmötesgående från det holländska museet har ett par fragment av både den blå och gula duken från denna den äldsta kända bevarade svenska kronoflaggan kommit i svensk ägo; de återges ovan på planschen vid sid. 276. — Rijksmuseum, Amsterdam (foto förf.).

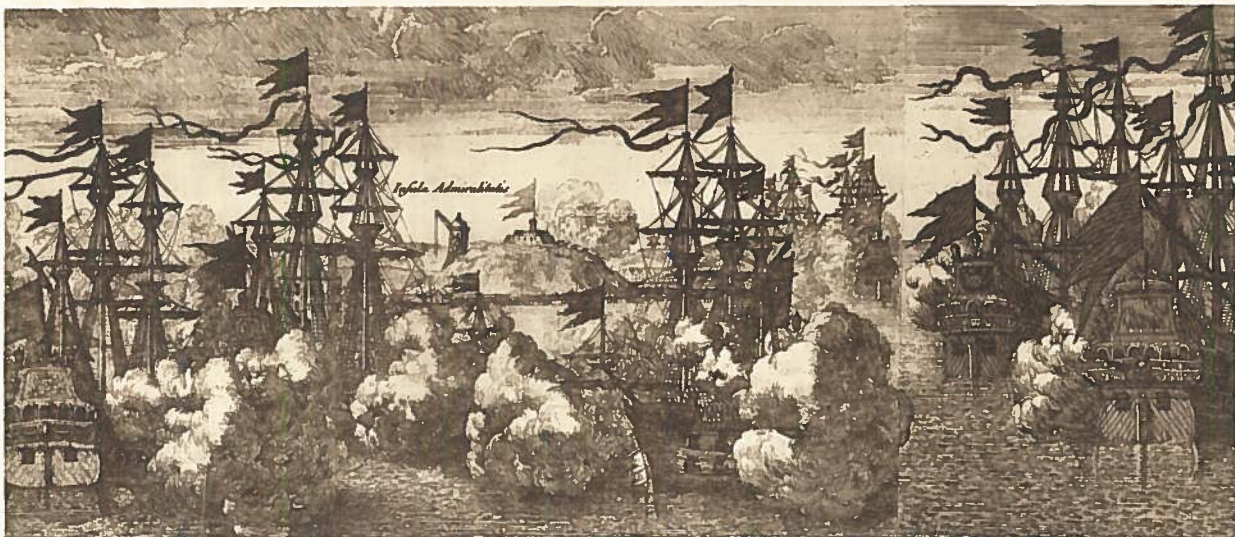
Riksamiralen, greve Karl Gustav Wrangels vapen. I detta vapen av år 1661 ingår ett fält med ett »skepp med sine fulle segel» och blågula, tretungade flaggor. — Detalj av dekoration på spis. Skokloster.

På 1630-talet porträtteras drottning Kristina på en gripsholmsmålning av J. H. Elbfas (detaljen med skeppen, se ovan sid. 299) i ett rum, genom vars fönster man ser skepp med tretungade flaggor. Härtill ansluter sig amiralitetskollegiets på 1630-talet brukade sigill med ett skepp, som är rikligen beprytt med tretungade dukar. Därmed ha vi konstaterat den samtidiga förekomsten av tretungade och tvärskurna blågula korsflaggor på svenska skepp under Gustav II Adolfs tid. Då Skeppskompaniet representerar kofferdisterna få vi anta, att skillnaden mellan kronoflagg och privatpersoners flaggor fanns redan då. I detta sammanhang bör man kanske nämna pärmstämpeln på amiralitetskollegiets protokoll från 1640-talet, på vilken skeppet för tvåtungade flaggor (liksom f. ö. svenska skepp på ett par stockholmsgravyrer från seklets mitt föra tvåtungad flagg). Att man vid denna tid också brukat tvåtungade flaggor är möjligt men icke mycket sannolikt.

Utom kronoflaggan brukades också flaggor av andra typer, varom en Gustav II Adolfs segelordning, sannolikt från år 1621, lämnar vissa upplysningar. Vi förbigå tills vidare bestämmelserna om dukarna på konungens, hertig Karl Filips, riksamiralens och »de andra amiralernas» skepp och påpeka, att viceamiralerna skulle föra »sin flaga» (sina egna färger?) på bogsprödet, »och sitt admiralskapz fänika låter af fändricken föras och wthflyga achter på hyttan». »Achter på hyttan», d. v. s. på kampanen, var sålunda då icke platsen för nationalitetsflaggan.

drottning Kristina av den 17 augusti meddelar, att två svenska örlogsskepp med svenska flaggor och rött kläde hade iakttagits utanför Jasmund (Rügen). Nio år tidigare hade ståthållaren på Älvsborg fått order att vid utrustandet av ett till England destinerat fartyg »låta göra därtill blå flaggor med gula kors uti». Eftersom han får detaljerad order om flaggans utseende, är det icke sannolikt, att blå flagga med gult kors var ett allmänt brukat svenskt nationalitetstecken vid denna tid. Från 1620-talets slut är den bekanta akvarellen i Krigsarkivet (se ovan sid. 425 och färgplansch), som föreställer inloppet till Frisches Haff vid Pillau med svenska skepp, några med tretungade andra med tvärskurna flaggor. Från samma tid är också den av Czolowski först publicerade bilden av Danzigs redd med svenska örlogsfartyg under tretungade flaggor och Skeppskompaniets sigill från år 1630 (återgivet ovan sid. 294), i vilket ett skepp framställes med tvärskuren flagga på förtopp och stortopp, den förstnämnda dessutom med bärd.

Svenska örlogsfloTTan, klädd i helsvarta flaggor och vimplar, skjutande sorgesalut vid Karl X Gustavs begravning i Stockholm den 4 november 1660. Även på kastellet i bakgrunden blåser en tretungad, helsvart sorgflagga. — Utsnitt ur kopparstick (efter teckning av Erik Dahlberg) i S. Pufendorfs stora verk om Karl X Gustavs bragder, »De rebus a Carolo Gustavo gestis» (1696).

I detta sammanhang kan det förtjäna påpekas, att den nyss nämnda ordern av år 1609 talar om »en av knektfänikorna där vid Älvsborg, som skall sättas bak uppå kampanen». Det är i full överensstämmelse härmed som Gustav II Adolf föreskriver, att överstar eller andra befälhavare över ombordvarande trupper skola föra flagga på bogsprötet (»the som haffua») och kompani- eller ryttarfanor »achter på hyttan». Andra skepp, såväl örlogsfartyg som i konungens tjänst seglande kofferdister, skola »låtha flygha lands orthernes fänikor, som the änn haffua achter på campanen». Dessutom få kofferdisternas egna flaggor föras på förstången, så länge de äro i konungens tjänst.

Blågula korsflaggor även på privata skepp såsom utmärkande svensk nationalitet komma synbarligen icke i allmänt bruk förrän vid 1600-talets mitt, och då först som ett missbruk av den tretungade kronoflaggan. I detta fall följde de svenska kofferdisterna tydligen ett mycket utbrett bruk att döma av de förbud, som samma år 1661 utfärdades i Frankrike och England, i förra fallet att föra den vita kungsflaggan, i England att föra »the flag of Union». Hos oss diskuterades samma förhållande i Amiralitetskollegiet den 6 november 1662. Vi citera protokollet: »Om flaggförändret på privatpersoners skepp diskuterades, det ju icke resonabelt vore, att de så låta flyga kronans flagga med utskurne tungor af store masten, som nu av var och en sker, utan ett sådant missbruk borde billigt förekommas, men vore fast rådligast att var och en som hölle sig farkost brukade »sitt eget liberij eller särskilte ferga», så att man kunde skilja K. Maj:ts och kronans farkoster från andra». Härvid stannade det denna gången.

På dagen ett år därefter är den förordning, som kallas den första svenska flagglagen, daterad. Den innehåller officiellt påbud, för privatpersoner veterligen för första gången, att bruka gult kors i flaggor och förbud att föra tretungad flagg. Det är fortfarande det gula korset, som anges som nationalitetsmärket. Om den blå färgen nämnes ingenting. Dessutom får man föra stads- eller provinsflaggor. Detta uttryckes sålunda: »Likväl bliver dem här med alldeles förbjudit, att här efter föra kronones flaggor eller eljest sine egne gjorde med tre spitsar, som här till merendels skett och i missbruk kommet är, utan dem påläggas här efter,

så låta tillaga bemärkte flaggor, att de icke desto mindre presentera sig vara svenske undersåtare tilhörige, efter som dem och fuller tilstädjes, att bruka gult kors uti dem, dock icke med spitsar som berört är, utan att de låte göra dem fyrkantige och jämt avskurne.

Dess utan måge de och står dem fritt föra flaggor efter var stads i Sverige och där under sorterande provinsiers tillordnade färger på deres skepp, skutor och farkoster, som de finna bäst skicka sig med själve stadsens vapen och kännemärke, allenast våre och kronones, så vida det angår flaggorne, ökännes och åtskiljes ifrån deres samt andre privat personers skepp och farkoster».

Vi kunna jämföra Gustav Adolfs segelordnings »egna flaggor» och »lands orthernes fänikor» med amiralitetskollegiets »sitt eget liberij eller särskilte ferga» samt »deres» (flaggor) och »flaggor efter var stads i Sverige och därunder sorterande provinsiers tillordnade färger» och igenkänna ett system med rötter långt tillbaka i tiden. Det är i detta system den större enhetens, kronoflaggan, konungens eller rikets flagga, intränger och blir den ledande.

Hur detta tar sig ut eller med andra ord hur man ville, att en kofferdist, som förde enbart blågula dukar, skulle uppträda, framgår av det kopparstick, som pryder den kungl. förordningen av den 16 februari 1661 om huru svenska skepp, vilka passera Öresund och Bälten, skola förhålla sig.

Tyvärr kan man icke hysa samma tilltro till de flesta av de bilder av örlogsfartyg, som vi ha i rikligt mått från 1600-talets mitt. Hartmanns bekanta Stockholmsbild av år 1650 (ovan vid sid. 298) med de många tvätungade flaggorna är sannolikt missvisande. Större tilltro förtjänar skeppsbilden i Karl Gustav Wrangels grevevapen av år 1661. Tyvärr är beskrivningen i grevebrevet, »ett skepp med sine fulle segel», där man annars kunde vänta sig uppgifter om termer och annat, mycket knapphändig. En annan skeppsbild med svenska flaggor, som man också har anledning att uppmärksamma, är den på minnestavlan över Elias Johansson Garff i Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm. Han dog år 1677, och tavlan (se ovan sid. 241) torde vara målad icke långt därefter. Från slutet av den period, vi här behandla, är bilden av Klas Ugglas flaggskepp *Svärdet* på holmmajoren Anders Hommans (d. 1685) epitafium i Kalmar domkyrka (se ovan sid. 332). En annan bild, som också torde vara autentisk, är det skepp på amiral-generalen Hans Wachtmeisters porträtt av Wedekind, där han har sin värdighets flagga och vimpel hissad på stormasten (se nedan sid. 487). År 1695 återger den holländske författaren Allard en tretungad svensk flagga i färg och kallar den »Sweedse Konunglijke Vlag» (svensk kunglig flagga). I den internationella rangordning mellan flaggorna, som Allard meddelar i företalet, intar den svenska platsen nummer åtta mellan den danska och den polska. Mot den heraldiska praktens på flaggor och vimplar i de laverade tuschteckningar, som skildra slaget i Femerbält den 13 oktober 1644 och som förvaras på Karl Gustav Wrangels slott Skokloster (se ovan sid. 435, 439 och 249), och även mot andra van de Velde-målningar (se ovan sid. 448 ff.) har man all anledning att ställa sig skeptisk, så länge den icke kan bestyrkas av bevarade föremåls och räkenskapers ojäviga vittnesbörd. De två svenska örlogsflaggor från slaget i Öresund den 29 oktober 1658, som kunna studeras i Rijksmuseum i Amsterdam (bild sid.

PLANSCH Å MOTSTÄENDE SIDA. Titelblad och plansch med den svenska flaggan, »Sweedse Konunglijke Vlag» ur ett i Amsterdam år 1695 av Carel Allard utgivet verk. Exemplaret, vars gravyrer äro omsorgsfullt kolorerade av samtida hand, bär generallöjtnanten, sedermera kanslipresidenten, greve Arvid Bernhard Horns namnteckning och sigill samt hans svärfaders, kommerserådet Olof Törnflychts namn. — Kungliga biblioteket.

N I E U W E
H O L L A N D S E
S C H E E P S - B O U W ,

Waar in vertoond word een

V O L M A A K T S C H I P ,

Met alle des zelfs uitterlyke deelen,
*Met een verklaaring der naamen van dien; als mede
van alle de Touwen, Zijlen, &c.*

B E N E F F E N S
A F B E E L D I N G E N

Van alle de voornaamste

V L A G G E N ,

Die men in zee ontmoet;

In meer als tachtig kopere Platen; daar in (door de arceeringen volgens de blazoen-kunde) niet alleen de koleuren der Vlaggen, maar ook der Wapenen, die daar op-staan, vertoond worden; met een beschrijving van de oorspronk der zelve.

B E N E F F E N S

Een Beschrijving van het Bouwen en Toetaken van allerly soorten van Scheepen, volgens een gestelde maat.

Te zamen gesfeld door

C A R E L A L L A R D .

Tot A M S T E R D A M ,

By C A R E L A L L A R D , op den Dam.

*Met Privilegie van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland- en
West-Friesland, voor de Jaaren 1695.*

Titelblad till en holländsk flaggbok från 1695 jämte dess avbildning av Sveriges flagga. Kungliga biblioteket.

487), äro också rena korsflaggor utan varje tillsats av figurer.

Om någon borde väl kungen själv föra flaggor med kronor eller vapen, men det kungliga klädkammarinventariet av år 1661 (Slottsarkivet) redovisar endast blå och gula flaggor och bulsaner. Däremot finnas fyra taftstycken, brukade om märskorgarna på skeppen, »med måhlade Sweriges rikkes landskapers wapner opå». I belysning av dessa uppgifter förefaller det som om kungsflaggan med Karl X Gustavs och drottning Hedvig Eleonoras vapen på Ludolf Backhuysens bilder av en svensk kunglig jakt (se plansch vid sid. 272) föga exakt återger verkligheten.

När korsflaggan, symbolen för makt, blir nationalflagga och landskaps och städers färger tendera att komma ur bruk, börja särskilda befälsflaggor att omnämnas. Annars uttrycktes rangen, såsom på amiral-generalen Wachtmeisters porträtt, med vanliga flaggor och vimplar, hissade på bestämda olika platser för olika rang. Systemet bygger bl. a. på olika rang mellan masterna, varvid stormasten kommer först, förmasten därefter och sist kryssmasten. Genom att hissa flaggor eller vimplar enbart eller båda tillsammans får man stora möjligheter till variation och en mycket tydligt markerad skala.

I Gustav II Adolfs ovan citerade segelordning betecknas befälhavarens rang genom större eller mindre rik flaggskrud. Konungens eget skepp förde »alla sina flaggor och bulsaner ifrån bogsprötet till akter på hyttan (kampanen) och rånockarna», hertig Karl Filip likaledes men utan bulsan på mesanen, riksamiralen endast bulsan på mesanen men ingen flagga och icke heller några dukar på rånockarna, de andra amiralerna ingen duk alls på mesanen eller på kampanen.

Om möjligheterna till variationer ger oss det stora kopparsticket över Karl X Gustavs begravningsprocession en mycket åskådlig bild. Vi ha all anledning att betrakta denna med tilltro, då dess vederhäftighet garanteras av ingen mindre än Erik Dahlberg, som enligt kopparstickets titeltext har gjort den teckning, efter vilken kopparstickaren arbetat, och gjort denna »accurate» (exakt). På detta kopparstick äro vimplarna, då de uppträda i kombinationen med flaggor, alltid hissade under dessa.

Detta kopparstick är högeligen intressant även i ett annat avseende, eftersom den svenska örlogsflottan framställes liggande på Stockholms ström skjutande sorgesalut, klädd i idel hel-

På detta vackra skeppsporträtt — Hans Wachtmeisters tredäckade flaggskepp Konung Karl under det stora nordiska kriget — är en tretungad örlogsflagga anbragt på kampanen (nationalitetsbeteckningen) och samma flagga jämte vimpel (utmärkande amiralens värdighet) på stormasttoppen. Bilden åskådliggör också, att den tidens flaggor inte hissades med hjälp av lina; de voro i stället låtsade vid en stång, vars nedre del stacks fast i ett urborrat hål i topparna, respektive kampanen. — Detalj av den ovan sid. 467 återgivna målningen av J. H. Wedekind.

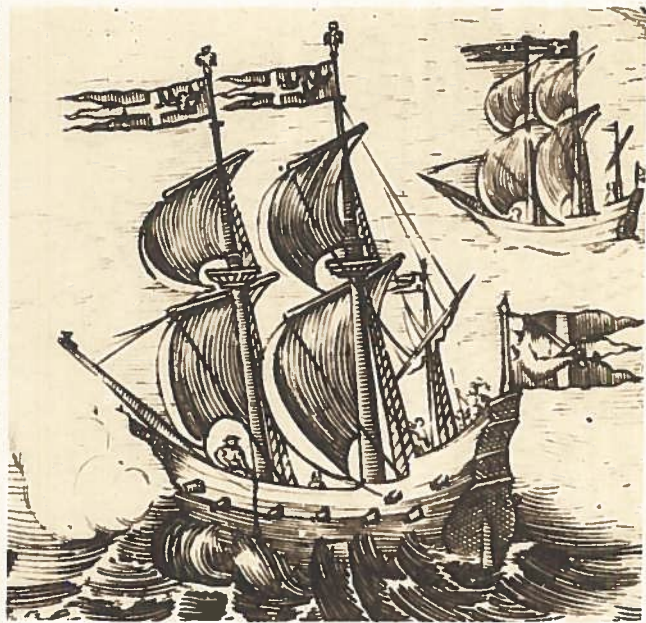
Så åskådligt som en medalj medgiver — det rör sig emellertid här om den troligen största som någonsin präglats i Europa — framställer här (till vänster) den danske gravören Chr. Schneider på Christian V:s berömda medalj över danskarnas sjösegrar 1676—77, hur det gick till när ett besegrat skepp (Mars i slaget i Køge Bugt 1677) »strök flagg». Kampanflaggan stickes ut över vattnet med sin stång i 90° vinkel; stortoppens tretungade duk, också den en dyrbar trofé, hämtas ner och omhändertages av erövrarna, liksom visst redan skett med akterskeppets lanternor. — Till höger visar van de Velde d. ä. den erövrade men sjunkande Morgonstjärnan i Öresundsslaget 1658. Den svenska flaggan är »i schau», medan de holländska erövrarnas satts på dess gamla plats. Stortoppens tretungade duk (se bilderna sid. 448—49) har man ej hunnit eller kunnat få ner.

svarta flaggor och vimplar. En mycket stor helsvart flagga är dessutom hissad på kastellet. Helsvarta sorgflaggor äro för övrigt omnämnda i Sverige åren 1655, 1684 och 1692. Beläggen låta sig givetvis väsentligt utökas. Hissandet på halv stång av den vanliga flaggan kom i bruk först senare. I Danmark, där sorgflaggan var svart med vitt kors, infördes flaggningen på halv stång genom en förordning av den 15 maj 1743. I andra länder har bruket levat ännu längre.

Då ett fientligt fartyg erövrats, anbragtes dess flagga »i schau» på sin rakt ut från akterspegeln utstuckna flaggstock. Därmed betraktades den som trofé. Troféer voro också lanternorna på kampanen.

Om svart flagg uttryckte sorg, betydde vit flagg glädje. Den 13 augusti år 1700 skrev K. Anckarstierna på skeppet *Sverige* till amiralgeneralen Wachtmeister, att han med anledning av underrättelsen om fredens ratificering, utom de ordinarie flaggorna, låter blåsa flaggor och vimplar av åtskillige färger på masttopparna och av rår och vant så många han någonsin kunde åstadkomma och en vit flagga av stora toppen och det icke allenast av amiralen, d. v. s. flaggskeppet, utan av alla skeppen i hela eskadern. Anckarstierna beordrade alltså stor flaggning och dessutom hissandet av en vit fredsflagga på alla skepp. Från föregående fredsslut med Danmark år 1679 finnes även uppgift om vit flagga. Dennes bruk är sålunda icke begränsad till parlamentärer.

Anckarstiernas »flaggor och vimplar av åskillige färger» kunna icke gärna vara något annat än signalflaggor. Behovet av att signalera på sjön var, som Siegel påpekar, störst inom örlogsflottorna. Det finns åtskilliga uppgifter om sådan signalering på 1500-talet, varvid man an-

På ovanstående bilder se vi flaggor med en väpnad arm, som måhända kunna betraktas som något slags stridsflaggor eller stridssignaler. Sådana förekomma på åtskilliga 1600-talsgravyrer med stridande skepp, såväl svenska som utländska. I vad mån de motsvaras av verkligheten får den kommande forskningen utvisa. Gravyrdetaljen till vänster är tagen ur Pufendorfs verk om Karl X Gustavs bragder och föreställer flaggskeppet Victoria i slaget i Öresund 1658. Bilden till höger är en detalj ur den i Sverige graverade vinjetten till Johan Månssons sjöbok. Trots dennas halvofficiella karaktär får man ställa sig mycket tvivlande till de på topparna hissade flaggorna med tre kronor. — Av den enfärgade röda »blodsflaggan» i Sverige existerar veterligen icke någon bild från den tid, under vilken bruket är belagt, såvida vi icke som sådan kunna nämna van Soests pannder (se färgplanscherna vid sid. 176 och 182; jfr också planschen vid sid. 436). Dessa pannder avse att skildra händelser under det nordiska sjuårskriget men göra detta i mångt och mycket i sin egen tids (omkring 1650) formspråk.

vänt de ordinarie flaggorna, som hissades eller halades ned enligt vissa regler ensamt eller i samband med hissande eller firande av segel och avskjutande av kanonskott.

Först vid 1600-talets mitt synes man ha övergått till ett mera omfattande system med särskilt för ändamålet gjorda flaggor, som hade en bestämd, alltid återkommande betydelse. Den mest kända av dessa signaler är den röda duk, »blodsflaggan», som hissades som tecken eller befallning till att striden skulle taga sin början. Om man därvidlag medvetet upptagit en ur gammal sedvänja är icke känt, men det är icke osannolikt. I Holland och England var bruket av blodsflagga regel under de perioder på 1600-talet, då det svenska örlogsväsendet tog sina förebilder från dessa länder. Skulle det holländska bruket vara gammal tradition, är därmed en brygga slagen till mycket gamla tider. Normannernas »baucean», från vilket ord vårt bulsan kan härledas, var just en röd vimpel. Innan korsfararna satte tecken i de röda dukarna, voro dessa dukar härfanor även till lands, och de äro vårt fan- och flaggväsendes upphov över huvud taget.

ÅTERBLICK PÅ PERIODEN 1611–1679

Tack vare Karl IX:s målmedvetna ansträngningar att vidmakthålla sjövapnet, kunde hans store son vid tillträdet till regeringen förfoga över en flotta, väl jämbördig med den, som gamle kung Gösta på sin tid efterlämnat. Men detta var honom icke nog. Väl inseende vilken viktig roll flottan hade att fylla i de omfattande krigsföretag hinsidan Östersjön, som genom de utrikespolitiska händelsernas utveckling i längden ej gärna stodo till att undgå, fortsatte Gustav Adolf att med all kraft arbeta på sjöförsvarets ytterligare utbyggande. »Om vi leva vårt liv i endräkt och hålla oss med en stark flotta, då skall ingen oss lätteligen antasta», skall han en gång hava yttrat, och för honom blev för visso detta yttrande icke blott ett tomt ord. I början gick det av honom igångsatta fartygsbygget visserligen trögt nog, då kriget med Ryssland tog alltför mycket av intresse och medel i anspråk för att anskaffningen skulle kunna bedrivas efter några större linjer — i själva verket blevo också vid denna tid huvudsakligen endast små fartyg av begränsat stridsvärde framställda. Man må därför icke förvåna sig över rådets år 1615 uttalade bekymmer att »skeppsflottan, på vilken all riksens välfärd synes hänga, är i förlidna krigstider mycket avsigkommen och förminskad». Men sedan ständerna 1617 väl förmått att bevilja en särskild skeppsgård för byggandet av på en gång tolv skepp, tog anskaffningen bättre fart, samtidigt som en väsentlig ökning av fartygens genomsnittliga storlek kom till stånd. Då kronans egna varv härför ej längre räckte till, överläts en del av nybyggnaderna på entreprenad hos enskilda, och man drog sig ej heller för att vända sig till utlandet för inköp av lämpliga fartyg. Från Holland införskaffades sålunda 1623 ett tiotal fartyg, vilka kommo så mycket bättre till pass, som följande år ett liknande antal skepp under storm gingo förlorade vid inloppet till Rigabukten. En betydelsefull utvidgning av fartygsstocken kom vidare till stånd genom ständernas fullmäktiges år 1629 gjorda åtagande att anskaffa och utrusta 16 »goda örlogsskepp», vilka vid behov, d. v. s. i krigstid, skulle ställas till kronans förfogande, men under mellantiderna avsågos att gå i allmän fraktfart, för vilket ändamål städerna sammanslöto sig till ett s. k. skeppskompani. De sålunda uppbådade fartygen, benämnda »städernas skepp», förde en bestyckning jämgod med ett mindre örlogsskepps. Slutligen må erinras om att vid Wismars fall 1631 ej mindre än 14 kejsrerliga tyska fartyg övergingo i svensk ägo. Ökningen var sålunda betydlig. Ett högst betydelsefullt stöd i och för denna flottans *fortsatta återuppbyggnadsperiod* hade konungen ägt i rikskanslern Axel Oxenstierna, vilkens inställning till de

sålunda pågående sjörustningarna bäst avspeglas i följande passus i ett till hans konungslige herre under år 1631 avfärdat brev: »Såvitt jag kan besinna, tyckes mig vara av nöden att Eders Maj:t före all ting beflitar sig om att skaffa sig en mäktig flotta till sjöss av goda skepp och särdeles till stort antal för att vara mästare i alla vinklar och vrår i Östersjön, och att man sjöfolket och det som till sjöss brukas framför alla andra väl och rikligt underhåller, så att de båda kunna sköta sin tjänst med lust och behålla hälsan, även om man därför nödgas hålla ett eller två regementen mindre till lands».

Jämsides med fartygsmaterielens utbyggande framskredo förbättringarna på administrati-
ons och bemanningens områden. Sålunda hade under år 1620, förutom den hittillsvarande underamiralen, ytterligare en amiral ställts vid riksamiralens sida, varigenom den marina överstyrelsen kom till stånd, som 1634 vederbörligen avlöstes av det myndiga amiralitetskollegiet. Ett embryo till en sjöofficerskår hade 1614 uppstått genom de 16 bäst meriterade kaptenernas upptagande på ordinarie stat. Vad bemanningen angår hade utskrivningsförfarandet under tidernas lopp genom sin oberäknelighet blivit allt mera impopulärt inom landet. Då man därför under 1620-talet började rekrytera manskap genom att vissa kustområden uppsatte ett frivilligt, på indelningens princip fotat båtsmanshåll, mötte detta förfarande ej något nämnvärt motstånd hos därav berörda folklager. Svårigheten att vid större rustningar hålla besättningarna fulltaliga hade härigenom dock visst icke avvärijts. Liksom tidigare — och jämväl senare — tog man för att fylla luckorna sin tillflykt till värvning av befaret sjöfolk, varvid pressning visst icke var ovanligt, samt i sista hand till ombordkommendering av knektar.

Då Axel Oxenstierna efter Gustav Adolfs bråda död såsom primus bland Kristinas förmyndare övertog ansvaret för rikets styrelse, hade Sveriges flotta uppnått en sådan styrka, att densamma med fullaste fog kunde göra anspråk på främsta platsen bland Nordens sjömakter. Sverige var nu blivit en stormakt, och den store rikskanslern var ej den, som släppte efter på kravet att dess sjövapen skulle vara avpassat efter denna nyförvärvade ställning och dess varje-
handa förpliktelser med avseende på den europeiska politiken. Alltså ägnades alltjämt mycken omsorg om flottans vidmakthållande på en hög standard, och detta icke blott så länge Axel Oxenstierna bestämde kursen utan i lika måtto såväl under Kristinas eget regemente som, efter hennes tronavsägelse, under Karl X Gustavs. Särskilt den senare var en alltför skarpsynt realpolitiker för att icke tillbörligen uppskatta flottmaktens oerhörda betydelse i och för de kombinerade krigsoperationer, som hägrade för honom vid hans planer på att få till stånd en nyordning i Norden.

Genom en kunglig resolution av år 1650 hade flottans styrka redan tidigare fixerats till 40 skepp, större och mindre, vilken numerär var avsedd att upprätthållas på så sätt, att ett utrangerat fartyg omedelbart skulle ersättas genom nybyggnad. Och Karl Gustav vakade samvetsgrant över att denna minimifordran ej eftersattes, utan snarare överskreds. Särskilt anmärkningsvärt är det ingripande han därvid gjorde i avsikt att åstadkomma en ökning av de nyanskaffade skeppens storlek. För att inom landet uppmuntra framställandet av starka, för örlogsbruk jämväl lämpade handelsfartyg, utfärdade denne konung vidare bestämmelser om att sådana kofarter, som voro i stånd att föra en bestyckning av minst 14 kanoner, skulle medgivas vissa lättnader i fråga om tullumgälder mot det att de vid infallande krig skulle vara skyldiga att stå till kronans förfogande. Det var på detta sätt de »monterade» fartyg uppstodo, som under benämningen kompani- och (senare) kofferdiskepp i så stort antal skulle komma

att deltaga i sjöstriderna under 1600-talets senare hälft. Tack vare en vis och framsynt statskonst fick svenska flottan under här senast behandlade tidsavsnitt också uppleva sin *andra stora blomstringsperiod*.

Några genomgripande förändringar i formen för flottans överstyrelse är för ifrågasättande tidsavsnitt ej att annotera. Amiralitetskollegiet, på vilket början i såväl militärt- som förvaltningshänseende helt vilade, nödgades emellertid beklagligtvis vid mer än ett tillfälle arbeta under den tunga belastning, som blivit en följd av att i spetsen för ämbetsverket satts en högre lantmilitär eller civilämbetsman, i saknad av närmare kännedom om sjöväsendet. Huru hämmande detta skulle verka på ärendenas beredning och gång är ju lätt att tänka sig. Kollegiets auktoritet började ock betänkligt sjunka.

Befälspersonalen hade vid seklets mitt blivit differentierad i efter dåtida behov avpassat antal tjänstegrader, varvid emellertid är att märka, hurusom kaptenerna alltjämt närmast följde efter flaggmännen. Som de på stat upptagna beställningarna voro alltför fåtaliga för att kunna fylla behovet vid större rustningar, inkallades för att täcka därvid uppkomna luckor i stor utsträckning holländska och engelska officerare — ja, t. o. m. en och annan fransman. Från Holland införskrevos jämväl intill systemskiftet 1658 holländska skeppsbyggmästare, samt där- efter engelsmän. Erforderligt manskap erhöles i stort sett från det på rotering numera ställda båtsmanshållet, som fortsatte att utveckla sig på tidigare lagd grund.

På Karl XI:s förmyndareregering ankom det i första hand att ersätta de fartygsförluster, som under åren 1658—60 drabbat flottan vid dess segslitna dragkamp med den av holländarna understödde danske motståndaren. Denna ersättningsbyggnad var så mycket mera av behovet påkallad, som fartygsmaterielen i gemen under den långa frånvaron från huvudbasen i Stockholm blivit mycket illa medfaren. Ingen kan heller påstå, att denna så förkättrade förmyndarstyrelse icke fullt kände ansvaret för vad som i sådant avseende fordrades av densamma, och även, så långt krafterna räckte, handlade därefter. I själva verket ökades under dess regemente fartygsstocken med ej mindre än 18 fartyg, varav, märk väl, 11 av största ordningen. Men å andra sidan tillgodosågs samtidigt härmed ej underhållet, som, genom härskande oreda och slapphet i förvaltningen, i stället på ett upprörande sätt blev eftersatt. Också såg sig en av amiralerna, tillika riksråd, år 1670 inför rådet nödgad inberätta, hurusom »många av skeppen tordes man icke lägga ut från land, utan måste hava dem förtöjda vid stranden och fara är, att styckena falla igenom de stora skeppen». Till följd härav var ock den flotta Karl XI vid sin myndighetsförklaring 1672 mottog, om ej till antal så i fråga om stridsvärde, väsentligen underlägsen den hans fader tolv år tidigare efterlämnat. Den unge konungen gjorde visserligen vad på honom ankom att under såväl de år, vilka återstodo innan kriget åter var över riket, som jämväl medan detta pågick, genom fullt ut lika omfattande nybyggnader söka stärka dess motståndskraft. Men intet hjälpte: själva kärnan var anfrätt, och därför gick det som det gick. Nederlag följde på nederlag, till följd varav flottan gick ur kriget i högeligen stympt skick, och förvaltningen nedsjönk jämsides härmed i den största oreda. Också kan denna, den oförsvarliga vanvårdens och de förkrossande krigsförlusternas tid, med fullt fog karakteriseras såsom svenska flottans *djupaste olycksperiod*.

Och dock var det icke på det materiella området, som huvudorsaken låg till skånska krigets sorgliga utgång, utan anledningen härtill måste djupast sökas i bristande tjänstbarhet hos personalen. Särskilt olycksbringande var, att under de tre första krigsåren befälet över den sjö-

gående flottan sammankopplades med chefsskapet över amiralitetskollegiet, fastän innehavaren av detta ämbete saknade varje spår av kompetens att leda flottor i strid. »Give me ships of paper, only men to fight them», utropade en gång långt senare vid ett kritiskt tillfälle den amerikanske amiralen Faragut — förvisso har denna sentens oberoende av tidsåldern ständigt haft lika stor giltighet.

En högst betydelsefull och på flottans vidare öden djupt-ingripande statshandling var den, som omedelbart efter skånska krigets slut av Karl XI vidtogs i och med den primära örlogsbasens förflyttande från Stockholm till blekingeskären. Och som föga mindre revolutionerande på den tidens marinpolitik framstod det samtidiga överflyttandet av kollegiets befogenheter i en mans fasta hand, sedermera amiralgeneralen Hans Wachtmeisters. Det var på dessa grundelement det nu förestående arbetet på flottans återuppbyggande skulle — åtminstone under genombrottsåren — komma att basera sig.

Kalmarkriget giver oss flera belysande exempel på betydelsen av en väl tillrättalagd samverkan mellan lant- och sjöstridskrafter. Vi erinra oss sålunda, hurusom krigsläget under Kalmars belägring skiftade allt efter som den svenska eller danska flottan för tillfället behärskade sjöfronten. Sedan de danska sjöstridskrafterna under högsommaren 1611 blivit koncentrerade på denna krigsskådeplats, förmådde desamma emellertid till slut att utmanövrera motståndaren, vilket följdriktigt ledde till fästningens fall. Och tack vare sin överlägsenhet såg sig den danska flottan under sommaren 1612 i stånd att ostraffat uppträda i de svenska kustfarvattnen. ja t. o. m. hota huvudstaden från en så närbelägen plats som Trälhavet. Att våra sjöstyrkor i såväl Östersjön som på västkusten i stridsvärde ej kunde mäta sig med motsvarande danska förband, var i hög grad ägnat att försämra Sveriges strategiska läge. Krigets i stort sett ogynnsamma förlopp har för visso också härav rönt ett högst väsentligt inflytande.

Vilken viktig roll flottan haft sig anvisad under de krigsoperationer, som under Gustav Adolfs ryska och polska fejder samt trettioåriga kriget blivit utförda hinsidan Östersjön, torde här ej behöva särskilt understrykas. Det faller nämligen av sig självt, att utan betäckning av örlogsfartyg erforderliga trupptransporter ej med erforderlig trygghet hade kunnat utföras och att lantkriget sålunda varit avhängigt av flottans förmåga att hålla fälthärens förbindelser med hemlandet öppna. Visserligen saknade motståndarna i här omnämnda fejder krigsflottor i egentlig mening, men bevarade handelsfartyg fanns det vid denna tid gott om, och kaparepatenten sutto ej långt inne, vadan den lämnade säkerhetsvakten var mer än väl behövlig.

I preventivkriget mot Danmark 1643—45 hade detta land säkerligen på mycket kortare tid kunnat besegras, om blott härens och flottans ingrepp i striden bättre koordinerats än vad som i själva verket blev fallet. Det synes nämligen som om våren hade varit den rätta tidpunkten för Torstensons infall över holsteinska gränsen, för vilken händelse flottan omedelbart kunnat disponeras för den övergång till öarna, som intog en så framskjuten plats i den svenska anfallsplanen. Som förhållandena nu utvecklade sig, fick Christian en alltför rundlig tid sig tillmätt för vidtagande av motåtgärder, vilken frist han så skickligt utnyttjade att han, då den planerade samverkan mellan motståndarens här och flotta sent omsider äntligen blev etablerad, var i stånd att med framgång parera de första stötarna till sjöss. Det var den danska flottans försumlighet vid upprätthållandet av Kielblockaden 1644 tillika med dess genom en fast otrolig sorglöshet senare samma år i Femerbält ådragna förkrossande nederlag, som

tillhopatagna i fortsättningen oåterkalleligen tillförsäkrade de svenska vapnen överhanden i detta krig. Katastrofen i Femerbält verkade nämligen ävenledes i hög grad förlamande jämväl på den danska krigföringen till lands — märk väl att Christian vid första underrättelsen om olyckan skyndade att från Skåne återvända till Själland — och som ett obestridligt faktum kvarstår, att flottan, genom att under sista krigsåret se sig i stånd att spela herre i de danska farvattnen, i hög grad bidrog till detta krigs lyckliga utgång.

Om Karl X Gustavs första krig mot Danmark är i detta sammanhang ej annat att säga än att svenska flottans oförmåga att i själva öppningsakten slå motståndaren ur sjön, nu liksom på Torstensons tid, snedvred hela den primära krigsplanen, som ju var baserad på öarnas besättande i skydd av ett segerrikt sjövapen. Här hava vi alltså åter en negativ lärdom att hämta.

Den utomordentliga, och på samma gång egenartade roll sjömakten spelade i det senare kriget är av alldeles särskilt intresse med hänsyn till att, förutom de mot varandra direkt kämpande flottorna, i operationerna runt Själland med mäktiga eskadrar deltog de sins emellan rivaliserande stora sjömakterna. Att första draget i detta storstilade strategiska spel helt oväntat kom att gå Karl Gustav emot, får helt och hållet tillskrivas Hollands öppna ingripande till Danmarks hjälp. Vi behöva här endast erinra om Obdams forcering av Öresund i oktober 1658, som räddade Köpenhamn från ett säkert fall. Och även i fortsättningen korsade holländarna mer än en gång den svenska konungens planer; särskilt olägligt kom de Ruyters undsättningsexpedition till Fyen på sommaren 1659, varigenom denna, i sin egenskap av språngbräda till Själland, så viktiga ö rycktes ur svenskarnas händer. De danska och holländska flottorna, som förenade voro den svenska väsentligen överlägsna, hade också med all säkerhet förmått att fullständigt hålla densamma i ett för de fortsatta operationerna högst skadligt tvång, såvida ej i rätt stund en engelsk flotta uppträtt på valplatsen och med sin blotta närvaro hämmat holländarnas aggressiva uppträdande. Det var tack vare denna omständighet, som de nu följande slutdragen åtminstone ledde till ett *partie remise*. Utan främmande inblandning hade svensk sjömacht otvivelaktigt här utan svårighet tagit hem spelet.

Förloppet av skånska kriget klarlägger, från en annan utgångspunkt sett, på ett lika övertygande sätt sjömakts inflytande på kraftmätningens resultat. Utan tvivel var det Danmarks flotta, som denna gång räddade landet från undergång. De upprepade svenska nederlagen till sjöss omöjliggjorde nämligen en överskeppning av svenska trupper från Skåne till Själland, vilken operation med all sannolikhet på kort tid bringat motståndaren på knä. Nu blev det efter katastrofen vid Öland 1676 i stället möjligt för danska lantstridskrafter att övergå till Skåne och tack vare sina ostörda förbindelser med hemorten, där hålla sig kvar under återstoden av kriget. Huru högeligen bekymmersamt krigsläget med anledning härav vid flera tillfällen tedde sig för den unge svenske konungen känna vi av historien.

Svensk sjöhandel, som alltsedan den store Gustav Adolfs dagar stått på en så vacker tillväxt, blev därjämte praktiskt taget tillintetgjord, varvid ej blott danska utan även brandenburgska kapare i de västra farvattnen voro i livlig verksamhet. Sverige blev sålunda efter hand avskuret från all import, under det att Danmark hade fria vägar västvärt. Även här gjorde sig alltså sjömakts inflytande på det mest påtagliga sätt gällande till vår nackdel. Men ljusare tider stundade!

BILAGOR och TABELLER

Bilaga 1. SVENSKA FLOTTAN 1564.

Listan är sammanställd efter flera dokument, varvid dock medtagits endast de fartyg, som ha burit namn, samt några andra särskilt stora fartyg. Listan torde dock icke kunna betraktas som fullständig. Enligt ett dokument anges hela flottan bestå av 76 fartyg, de under året erövrade medräknade.

Vid årets början:			Erövrade under året (från Danmark, där ej annat säges):	
<i>Mars</i>	<i>Röda Gripen</i>	<i>Springvalen</i>	<i>Böse Lejonet</i>	<i>Morian, lybska</i>
<i>S:t Erik</i>	<i>S:t Göran</i>	<i>Lilla Svanen</i>	<i>David</i>	<i>Näcken, lybska</i>
<i>Elefantén</i>	<i>Brökiga Leonen</i>	<i>Liljan</i>	<i>Morian</i>	<i>Svan, lybska</i>
<i>Hector</i>	<i>Stora Gripen</i>	<i>Uroxén</i>	<i>Flygande Draken</i>	<i>Ängeln, lybska</i>
<i>Hercules</i>	<i>Lilla Gripen</i>	<i>Oxen Hårda</i>	<i>Flygande Serpent</i>	<i>Misericordi[a]</i>
<i>Ängeln</i>	<i>Gevebjörnen</i>	<i>Vita Falken</i>	<i>Gyllenduvan</i>	<i>Röda Kon</i>
<i>Finska Svan</i>	<i>Flygande Draken</i>	<i>Älgen</i>	<i>Klosterkon</i>	<i>Röda Lejonet</i>
<i>S:t Kristoffer</i>	<i>Förgyllda Duvan</i>	<i>Västerviksbarken</i>	<i>Lammét</i>	<i>Samson</i>
<i>Svenska Hjorten</i>	<i>Rosen</i>	<i>Nyköpingsbarken</i>	<i>Hjorten</i>	<i>S:t Göran</i>
<i>Baggen</i>	<i>Härmästaren</i>	<i>Älvsborgsbarken</i>	<i>David, lybska</i>	<i>Svarta Kon</i>
<i>Troilus</i>	<i>Jonas</i>	<i>Kalmarbarken</i>	<i>Kon, lybska</i>	<i>Ugglan</i>
<i>Förgyllda Lejonet</i>	<i>Finska Höken</i>	<i>Viborgsbarken</i>	<i>Kristoffer, lybska</i>	<i>Vändekåpan</i>
<i>Bruna Lejonet</i>	<i>Turken</i>	<i>Stora Råbojorten</i>	<i>Maria, lybska</i>	

Bilaga 2. (Ur Sandbergs samling, Kammararkivet.) REGISTER OPPÅ KONGLIGE MAIE-STATZ ÖRLIGIS SKEP

först tesse effterschriffne Örligisskep wore tilstädis thän tiidh Kongelige Maiestat kom til Rege-mented anno 68.

WIDH STOCHOLM

Röde Draken.

Hualen — ophuggen wed Stocholm anno 77.

Sancte Erich.

Suenske Hector.

Tantheijer — Arendt hoffslag haffuer bekomit i betalning. (I Stockholms stads tänkebok för den 18 oktober 1574 uppgives det, att den skall hava varit om 500 läster!)

Finske Suanen — oplagd wed Stocholm och ophuggen.

Engeln Williém deniich — haffuer bekomit i betalning.

Sancte Chrestoffer.

Suenske hiortten — oplagd wed Stocholm och ophuggen.

Troillus — her pontus haffuer bekomit til skänck anno 71 (her pontus = herr Pontus de la Gardie).

Riörnen — Baltzer hardenman en tysk bekom honom igen för prijtzen.

Elgen — oplagd wed Stocholm och ophuggen.

Röde Gripen { hertug Magnus v. Saxen bekomit
Reenen { i Brudeschat anno 71.

Lybske Suanen — hertug Magnus v. Saxen thil skänck ano 70.

Gyllen duffwan — hertug Carl til skänck och Skolterne bekom sedan i teres betalning ao 70.

Jonas van Emden — thän hollender som Skepet tilhörde bekom the igän anno 69.

Prytzen — William de wüch (= de Wiik) i betalning.

Månen — Greffue Peer till skänck anno 79 (sic! bör vara 69) och kom til bake anno 75 och bleff sedan bortte same åår (d. v. s. förliste).

Wändekåpen — fick en tysk igen som the tilhörde.

Memnon — neder sanck wed Åbo anno 74.

Brommaren — oplagd wed helsingfors och ophuggen.

Samson — oplagd och neder siunken wed Danewiiken.

Lybske Hiorten — bekom mar(k)graffinnen för *Calmar Falcken* ano 76.

Brune Leonett — her Claes Fleming bekom til skänck anno 69.

Röde Leonett — bleff bortte med fetalie (= livsmedel) anno 71.

Jägeren, Hercules, Böse Leonet, Danske David, Danske hiorten, Danske Morianen, The danske igän bekomit anno 71.

Danske hiorten — oplagd och nedersiuncken wed Skepzholmen anno 71.

Calmare barcken.

Nyköpingsbarcken — bekom her Anders keijtt.

Westerwichzbarcken — bekom herman Fleming til skänck och bleff sedan bortte på Narffuiske farvattnet.

Roosen — bleff borte under Boreholm (Bornholm) anno 76.

Enhörningen — oplagd i Stocholm och ophuggen.
Lybske boiorten — Bekom en Elffzborgs borgare igän.

Lille Grippen — oplagd och nedersiuncken wed skepzholmen.

Flygande Gest — Anders lorek bekom til skänck anno 71.

Lille Suanen Galleien — oplagd och nedersunken wedh Stocholm 75.

Kongle Maiestets hådp. Sum 44.

WIDH WIJBORG

Råbocken — nedersänckt i Narffuise diupett.

Rödehunden — Karl kretz en skotte utti betalning.

Elffzborgsbarcken — oplagd och nedersiuncken i Finland.

Lodzmanspincken — en rijsk (? rysk) till köpz.

Engilske pincken — te danske bekome igen i Reffle hampn anno 69.

Stålnebben.

Blåmannen — nedersäncht i naruiske diupett.

Wiborgs morianen — nedersänckt i naruiske (Narva) diupett.

Sum 8.

WIDH CALMERE

Hollandz Galleien — oplagd och nedersuncken i Calmare.

Lilian — bleff bortsåld i Stetin af sändingebuden anno 70.

Näcken — hertug Carl bekomit til skänck.

Borneholms pincken — Bleff bortsåld i Stetin af sändingebuden ano 70.

Foxen — the lijbske igän anno 71. Sum 5.

Suma som tilstädis wore anno 68.

Örligis skep — 57.

Tilgiorde:

Anno 69

Calmare Falcken — Mergraffuen bekom till skänck anno 71 och kom åter tilbaka anno 76.

Förgyllte Gripen — hertug Carl bekom thil skänck anno 70.

Kämpen.

Konglige Maitz Jacht — hertug Magnus v. Saxen i brudeschatt anno 74.

Røde håpen och kallas nu *Nye håpen*.

Anno 71

Nye håpen — hertug Magni furstinne bekomit til skänck anno 71.

Anno 72

Finske barcken eller *falcken*.

Nye Calmare biörnen.

Konglige Maitz Barck eller *Häringebarcken*.

Fröckenes Jacht.

Anno 73

Björneborgz Galleijen — bekom hertug Magnus i brudeschatt anno 75.

Anno 74

Suanen eller *nije barcken*.

Nye finske Galleien — Bleff bortte under kurska siidan (Kurland) anno 75.

Anno 75

Älgenn

Hetsingforsbarcken — Enckiedrotningen til skänck anno 75.

Anno 76

Konglige Maiestetz jacht kalles *Boffelen* (Buffeln).

Anno 77 och 78

Smålandz Leanett.

Harbowijks Skepett.

Häringe skepett.

Hiortten från Elffkarby (Älvkarleby).

Reenen.

Angermannerskepett.

Haliko Galleien.

Suma tilgiorde i föreschreffne år Skep Jachter och håper — 23.

F ö r ö f f r e d e (erövrade):

Anno 69

Pryske pincken — oplagd i Calmar.

Een Boiortt — Bortsåldes aff sändingebuden i Stetin anno 70.

Flygande Serpente — nedersänckt i naruiske diupet anno 74. I marginalen står: Effter Jören Persson och bleff utrustad anno 69.

Anno 70

Fortuna }
Hollandz fortuna } skepperen bekom thet igen.

Lybske boiortten — påffuel (Pävel) Rode uti betalning anno 70.

Engilske Maria — Anders lorek thil skänck sampt en pinke kallas *Jonas v. Wijby* anno 71.

Lille röde hunden — Skeperen bekom thän igen anno 70.

Danske Biörnen — the danske bekomit igen anno 70.

Gullandz pincken eller *Vglan* — her Erich Göstafsson bekom til Skänck.

Fäie tasken — oplagd och nedersunken i Calmare.

Anno 71

Lybske blå Duffuen (Duvan) — Anders lorek til skänck anno 73.

Anno 73

Engelske pincken kallas *Minion* }
Biörne dansen } haffuer her pontus bekomit ano 75.

Dolphin — Bleff borrtte wed Narffuen anno 74.

Maria Anna.

Klotzhuggeren.

Petrus — Hans nilson i Elffzborg bekom igen för ett skip te Engilske toge aff honom 75.

Engilske Örnen — togz aff en franskman -- Johannes bereuuis bekom på sin besoldning 75.

Anno 74
Lybske duffwan.
Lybske Önnen — Bleff bortte med fetalie anno 76.
Watterhönen — Bleff bortte med fetalie i Reffle-
hamn (Reval) anno 78.

Anno 75.
Blåpincken eller *Jonas.*
Röde pincken — skänktes the Reffuelske anno 76.
Rundelen kallas *Abraham* — skänckt herman
flemingh.
Påffuen eller *Ulffuen* — skänckt her pontus.
Lybske katten — oplagd och ophuggen i Stocholm
anno 77.
Suarthe (Svarta) *draken.*
Stormpincken eller *Lotzmans pincken.*

Anno 76
Juten.

Anno 77.
Ormen.

Hinden — bekom en franskman igen för *Ormen.*
Suarthe Pincken.
Jägaren — bekom Margraffuinnen (Markgrevinnan)
anno 78.
Suma föröfrade Skep 34.

Skänckt anno 75 *Gijllan (Gyllene) Stiernan.*
Köpt anno 78 *Wiiborgs skepetl.*
Summa tilgiorde föröffrede och skäncktte i Kong-
lige Majtz Regementz liidh Skep, jachtter och
håper — 59.
Summa opå föreschreffne örliges skep.
Tilstädhis 35 mz (skepp?) jachter och håper.
Giffne i Brudeschatt 4 Borttsälde 4 Bortskäncktte
22 Igän giffne 17 Oplagde och nedersunckne
16 Bortte bliffne 8 I betalning giffne 7 Neder-
sänckte i Narffuiske diupet 3 81 örligis skep
medh 1 hååp Summa 110.

Förutan *Grecken* som utrustades anno 70 bekom
then Jacob grekz effterleffuerska igen boende
i He'singfors.*

Bilaga 3. DANSKA SJÖGÅENDE FLOTTAN 1564.

Fortuna.
Mercurius.
Svenske Jomfru.
Krabaten.
Dansk Christof.
Lybsk Christof.
Fyens Löve erövrade av svenskarna i sjöslaget vid
Öland 29—30 maj.
Elefantén.
Arken.
Solen.
David erövrade av svenskarna i sjöslaget vid Öland
29—30 maj.
Kyndgott (Kindt Gaades).
Papegöje.
Falk van Olleborg (Aalborg).
Jægeren.
Högen.

Morian erövrade av svenskarna i sjöslaget vid
Öland 29—30 maj.¹
Grij af Kongsberg.
Björnen.
Jonas.
Engelsk Ketze.
S:t Jörgen Boiert.
Gjesten.
Normand.
Skotte Pinken.
Hertug Oluffs Pinke.
Gjögen.
Engkyltze (Enkhuiziske) Jomfru.
Meyert af Dansken.
Duen.
Svanen.
Engelen.

¹ Fel i källan, torde vara 15 augusti.

Bilaga 4. SKEPPSLISTA FÖR ÅR 1644.

Listan upptager blott flottans bestyckade och i öppen sjö använda fartyg. Där intet annat uppges, är typen alltid skepp enligt använda urkunder. Måtten äro i fot.

N a m n	Bestyckning	Byggnadsort	Tillkomst-år	Längd	Bredd	Djupgående	Läst	A n m.
<i>Akilles</i>	26	Västervik	1625				200	Skall säljas 1645.
<i>Andromeda</i>	32	Stockholm	1620 (1621?)				160 (200)	Sänkt 1648.
<i>Apollo</i>	32	Harbovik	1622	117	28 ³ / ₄	14	230	Sänkt 1648(?)
<i>Bönan</i>	10(18)		1624 (1626)				150	Erövrade i Pillau. Sänkt i Stockholm 1648.
<i>Caritas</i>		Västervik	1640				120	Köpt från Västerviks skeppskompani. Senast nämnd 1646.
<i>Delfin, Lilla</i>	6	Danzig	1634					
<i>Delfin, Stora</i>	12		1634					Sänkt i Stockholm 1648.
<i>Draken</i>	40	Riga	1644					Låg som vrak i Stockholm 1662.
<i>Enhorn (Enhörningen)</i> ..	16		1624				120	Såld 1648.
<i>Falken</i>	20	Stockholm	1631			10 ¹ / ₂	200	Förlist 1651.
<i>Fama</i>	16		1636					Kallades även <i>Ängeln</i> . Kompaniskepp och kom i örlogstjänst 1636. Förliste 1659.
<i>Phoenix, pinass</i>	10	Västervik	1635					Senast nämnd 1647.
<i>Fortuna, galjot</i>	8		1625					Förliste vid Bornholm 1645.
<i>Fortuna, Västerviks</i>	24	Västervik	1642	125 ¹ / ₂	26 ¹ / ₂			Köptes till flottan 1643. Senast nämnd 1668.
<i>Gripen, pinass</i>	10		1637				50	Troligen inköpt till flottan. Nämnd senast 1659. Jfr <i>Kalmar Nyckel</i> .
<i>Göta Ark</i>	74	Göteborg	1634	168	40		400	Nedhuggen 1658.
<i>Göteborg (I)</i>	36	Göteborg	1633				120	Sänkt 1656 i Kodjupet intill Vaxholm.
<i>Göteborg (II; »Nya»)</i>	36	Göteborg	1643					Förliste 1645.
<i>Havfrun</i>	24		1631					Omändrades till brännare 1657. Senast nämnd 1659.
<i>Hunden, Svarta, bojort</i> ...	8	Västervik	1627				150	Såld 1661 i Stettin.
<i>Hunden, Svarta (II) bojort</i>	4	Stralsund	1643	72				Skall säljas 1660.
<i>Höken, pinass, fregatt</i> ...	16	Stockholm	1644					Senast nämnd 1656.
<i>Jungfrun</i>	14	Västervik	1623			10	120	Såld 1647.
<i>Jupiter</i>	38	Göteborg	1633	138			200	Såld 1647 till Frankrike.
<i>Jägaren (I), bojort</i>	6	Stralsund	1639	56				Förlorad 1676?
<i>Jägaren (II)</i>	26		1642					Såld till Frankrike 1647 och omdöpt till <i>Chasseur</i> . Erövrades av engelsmännen 1652 och omdöptes till <i>Hunter</i> . Förlorad i aktion 1653.
<i>Kalmar Nyckel, pinass</i> ...	12	Holland	1634					Kompaniskepp inköpt 1629. Övertogs av flottan 1634. Det är det äldsta kända svenska fartyg — jämte <i>Gripen</i> — som gjort en resa över Nordatlanten (till Delaware 1637—38). Såld 1651.
<i>Kattan</i>	18		1634?	103	24			Sannolikt kompaniskepp. Förliste 1649 vid Porto-Rico på väg till Delaware (U. S. A.).

N a m n	Be- styck- ning	Byggnads- ort	Till- komst- år	Längd	Bredd	Djup- gående	Läst	A n m.
<i>Konung David</i>	?		?					Bekom Louis De Geer 1645 i avräkning på hans försträckning vid hyrandet av den holländska hjälpfloTTan 1644.
<i>Kronan</i>	74	Stockholm	1632	135	41 1/2	18	500	Sänkt i Oxdjupet 1675.
<i>Lammet</i>	12		1634				120	Såld 1645.
<i>Lejonet, se Smålands Lejon och Västgöta Lejon</i>								
<i>Leoparden</i>	20	Västervik	1641				200	Inköptes 1641 av kronan. Såld 1666 till kofferdifart och erhöU namnet <i>Svenska Pär lan</i> .
<i>Mars</i>	42	Västervik	1633				200	Slopad 1660 och brukad i Göteborg till förtöjning för fartyg.
<i>Merman (Danziger-)</i>	14	Danzig	1626				150	Brännare 1644.
<i>Mercurius</i>	30		1625				230	Avsedd att säljas 1645, revs den, byggdes upp på nytt och erhöU namnet <i>Falken</i> .
<i>Månen</i>	26	Holland	1624				150	Köptes 1624 från Holland. Avsedd att säljas 1645 men nämnes ännu 1654.
<i>Nyckeln, Stora I. Riks-</i> ..	34	Stockholm	1630				350	Låg 1655 som »vrak» i Stockholm men brukades 1658 som blockskepp i skärgården. Slopades samma år.
<i>Näktergalen, pinass</i>	10		1638					Omtalas 1659.
<i>Oxen</i>	14	Stockholm	1638					Skänkte drottning Kristina 1651 till sin moder att kvitta hennes skuld till handelsman Arent van der Hagen.
<i>Papegojan</i>	12	Holland	1623		86		100	Sänkt vid Kristianspris 1644.
<i>Postpferd, bojort</i> ¹	9	Holland	1621					Beslagtogs av kronan 1621. Strandade 1645 på Bornholm.
<i>Rafael eller Ängeln R.</i> ...	26	Västervik	1640	103	20	15 1/2	190	Inköptes av kronan 1640, var brännare 1645 och såldes 1660.
<i>Rap(p)hanen, bojort</i>	2	Stralsund	1642					Brakades som tulljakt vid Älvsnabben 1650 och i Åbo 1652—57.
<i>Recompens</i>	22		1633					Sänkt i Oxdjupet 1659 (?).
<i>Regina</i>	32?		1644	117 1/2	29 1/2	11 1/4		Såld till Frankrike 1647.
<i>Rostockerflöjten (= Wis- marsflöjten?)</i>	2	Wismar(?)	1642					Först hyrd, sedan inköpt av kronan. Senast nämnd 1651.
<i>Salvator (»Wismarske»)</i> ..	26		1632				150	Erövrades från »de kejserlige» och hette då <i>Caspar</i> . Sänkt 1669.
<i>Samson (Simson)</i>	30	Västervik	1632				200	Sänkt 1659.
<i>S:t Jakob</i>	8	Stockholm	1628				150	Brännare 1644 och »skall sänkas» vid Kristianspris s. å.
<i>S:t Mikael</i>	12		1632				100	Erövrades 1632 från »de kejserlige». Såld 1648.
<i>Scepter</i>	58	Stockholm	1635				450	Sänkt 1675.
<i>Smålands Lejon</i>	32	Stockholm	1634	122	30	12	300	»Flottans bästa seglare». Såld till Frankrike 1647.

¹ Data osäkra.

N a m n	Bestyckning	Byggnadsort	Tillkomst-år	Längd	Bredd	Djupgående	Läst	A n m.
<i>Stockholm</i>	36	Stockholm	1622			13	250	Avsedd att säljas 1645. Senast nämnd 1656.
<i>Svan</i>	28?		1636?			12		Erövrat av danskarna 1659. Var möjligen ett kompaniskepp.
<i>Svärdet</i>	40	Västervik	1626	136	34	16	300	Ankrade för nära ett grund vid Landskrona och sjönk 1658.
<i>Tigern</i>	16—22		1624(?)				150	Erövrades av polackerna 1627 men återerövrades 1632. Avsedd att säljas 1645 men nämnes ännu 1650.
<i>Tre Kronor</i>	30	Stockholm	1625				300	Saknas i skeppslistorna för 1655.
<i>Ugglan</i> , bojort	?	Stettin	1640					Strandade 1644 på Ösel, kom i händerna på danskarna och bortfördes.
<i>Wismarsflöjten</i> , se <i>Rostockerflöjten</i>								
<i>Västervik</i>	26	Västervik	1628				230	Förliste vid Bornholm 1645.
<i>Västgöta Lejon</i>	26	Göteborg	1631				200	Var avsedd att 1647 lämnas handelsman Witte i Stockholm som betalning för ett län men förliste med man och allt.
<i>Äpplet (Riks-)</i> ¹	70	Stockholm	1628				400	Torde ha sänkts 1667.

¹ Detta skepp kan vara det, som stod på stapeln redan 1621 och ombyggdes 1629.

Bilaga 5. HOLLÄNSKA HJÄLPFLOTTAN TILL SVERIGE 1644.

Förhyrd av Louis De Geer och deltog i slaget vid Femern den 13 oktober 1644.

N a m n	Bestyckning	N a m n	Bestyckning
<i>Brower</i>	20	<i>Posthorn</i>	20
<i>Campen</i>	26	<i>Prins</i>	20
<i>Coninck van Swede</i>	26	<i>S:t Martin</i>	20
<i>Dolphin</i>	38	<i>S:t Mathujs</i>	24
<i>De gecronde Liefde</i>	30	<i>Zwarte Raven</i>	26
<i>De Liefde van Hoorn</i>	20	Sköts i sank av danskarna.	
<i>Godttenburg (Oude = Gamla)</i>	26	<i>Wapen van Medemblik</i>	20
<i>Godttenburg (Nieuwe = Nya)</i>	22	<i>Witten Engelen</i>	34
<i>Harderin</i> , fregatt (pinass)	8	<i>Vlissingen (Oude)</i>	26
Övergick i svensk ägo.		<i>Vlissingen</i>	24
<i>Jupiter</i>	34		
<i>Patientia</i>	24	Två Galjoter med obekanta namn.	

Bilaga 6. ERÖVRADE DANSK-NORSKA FARTYGG 1644.

Där intet annat uppges, är fartyget i fråga erövrat i slaget vid Femern 13 oktober 1644.

N a m n	Be- styck- ning	Byggnads- ort	Till- komst- år	Längd	Bredd	Djup- gående	Läst	A n m.
				i danska fot				
<i>Delmenhorst</i> , pinass	34	Norge	1633	125	28	11 ³ / ₄		Erövrades av holländarna i Öresund 1658 och återköptes av danskarna.
<i>Fides</i> , fregatt	28			88	26 ¹ / ₄	14	150	»Duger till intet annat än att sänkas» 1667. Brukades till brokar utanför mastkran på Skeppsholmen i Stockholm 1669.
<i>Havhesten</i>	16							
<i>Chronfischen</i>	16			90	26 ³ / ₄		140	Förlist 1655.
<i>Lammet</i>	36		1644	90	26 ³ / ₄		140	
<i>Neptunus</i>	26							Brännare 1658. Sänkt 1659.
<i>Nellebladet</i>	16			90	26 ³ / ₄	11	140	Förliste i Östersjön 1655 med man och allt.
<i>Oldenburg</i>	36							Slopat 1660. Omtalas såsom sänkt 1670.
<i>Patientia</i>	49							Med detta skepp flydde änkedrottning Maria Eleonora 1640. Senast omnämnd 1650.
<i>Pelikanen</i>	40			118	29 ² / ₃	12		Erövrades av holländarna i Öresund 1658.
<i>Prindsen (Danske P.)</i> , pinass								Erövrades under Bornholm. Brukad en tid som tulljakt vid Dalarö 1665.
<i>S:t Jakob</i>	34							Togs i Kiels hamn. Sald till riksrådet greve Bengt Horn 1654.
<i>Sofia</i>								Togs av amiral Anckarstierna i närheten av Aalborg och ombyggdes till örlogs.
<i>Stormarn</i>	28							Strandade 1645.
<i>Tre Löver</i>	38			90	26 ³ / ₄	11	140	Låg i stockholmsskären 1658. Slopat samma år. Sänkt i Oxdjupet 1667.
<i>Tu Löver</i> , fregatt	22							Brännare 1658. Hopbundet med <i>Neptunus</i> sjönko båda i Norrnäsviken (nära Oxdjupet) 1659.
<i>Örnen</i>	40	Neustadt	1644	129 ¹ / ₂	30			Togs på stapeln. Sänkt 1680.

Bilaga 7. SVENSKA FLOTTANS BESTYCKNING 1675 (»KONGL. MAJ:TS ÖRLOGS FLÅTTAS BESTYCKNING PRO A^o 1675»).

Skeppets namn	Ungefärligt tillkomstår	Lag	P u n d i g t a l											Summa			
			36	30	24	18	12	8	6	4	3	2	1				
			Första rang.														
<i>Kronan</i>	1668	1	12	16	4	2											
		2			36												
		3					36										
		4						36									
		4								20 ¹							126
<i>Svärdet</i>	1662	1	12	4	14												
		2					26	4									
		3						20				6					86
<i>Äpplet</i>	1661	1			18	8											
		2					28										
		3							20			10					84
			Andra rang.														
<i>Nyckeln</i>	1664	1			26												
		2				30											
		3						10	12	2	6				2		88
<i>Victoria</i>	1658	1			28												
		2					24										
		3						12	6	4	2						76
			Tredje rang.														
<i>Wrangel</i>	1664	1			12	10	4										
		2					12	10									
		3							2	10							60
<i>Draken</i>	1655	1			12	14											
		2					18	6									
		3							12		2						64
<i>Solen</i>	1669	1			18	8											
		2					24	2									
		3							14	2	4						72
<i>Mars</i>	1665	1			16	10											
		2					22	2		6							
		3							8	6	2						72
<i>Venus</i>	1667	1			12	14											
		2					24										
		3							6	2	4						62
<i>Jupiter</i>	1666	1			16	12											
		2					26										
		3								10	4						68
<i>Saturnus</i>	1662	1			18	10											
		2					16	14									
		3									6						64
<i>Mercurius</i>	1671	1			10	10	6										
		2					12	12									
		3							2	2	12						66
<i>(S:t) Hieronymus</i> ...	1675	1					28										
		2					6	18									
		3								8	10				2		72

¹ Fördelade på back och skans.

Skeppets namn	Ungefärligt tillkomstår	Lag	P u n d i g t a l											Summa		
			36	30	24	18	12	8	6	4	3	2	1			
<i>Carolus</i>	1650	1			6	8	12								56	
		2					14			8						
		3								6		2				
<i>Hercules</i>	1651	1			6	10	8								54	
		2					10			12						
		3								6		2				
<i>Cæsar</i>	1648	1			2	8	14								56	
		2					12			10						
		3								4		6				
<i>Göteborg</i>	1656	1	Fjärde rang.					24							48	
		2								22		2				
<i>Amarant</i>	1653	1					18	4							50	
		2								20		8				
<i>Falken</i>	1652	1					6	16							42	
		2								16		4				
<i>Neptunus</i>	1673	1					10	10							44	
		2								16	4	4				
<i>Andromeda</i>	1658	1					24								48	
		2								14	10					
<i>Spes</i>	1666	1					6	16							46	
		2								20		4				
<i>Svenska Lejonet</i>	1656	1					24	2							52	
		2								22		4				
<i>Månen</i>	1654	1					22								42	
		2						16				4				
<i>Wismar</i>	1649	1					24			2					58	
		2								16	6	6	4			
<i>Västervik</i>	1648	1					12	10							40	
		2								14		4				
<i>Abraham</i>	1675	1	Femte rang.						16	4						36
		2									8		6	2		
<i>Phoenix</i>	1651	1					18	2							34	
		2								4		8	2			
<i>Hjorten</i>	1645	1					10			10					32	
		2								2		10				
<i>Örnen</i>	1644	1						6	14						34	
		2									12	2				
<i>Frederika Amalia</i> ...	1674	1	Sjätte rang och små avisofartyg.							8	10					32
		2										4	10			
<i>Sundsvall</i> ¹	1675										?	?	?		32	
<i>Jägaren</i>	1652	1									18				26	
		2											8			
<i>Postiljon(en)</i>	1664										14	4		4	22	
<i>Uttern</i>	1672									4		12	4	4	24	
Summa			24	20	254	154	580	208	356	134	158	34	14	1,968		

Femte rangens »skepp» voro i själva verket fregatter. *Jägaren* och *Postiljonen* voro »jaktiskepp», d. v. s. ungefär små fregatter. ¹ Uppgift om kanonernas pundigtal ej anträffad.

Bilaga 8. DEN DANSK-NORSKA FLOTTAN 1644 (JÄMTE UPP-
GIFTER PÅ BESTYCKNING OCH BEMANNING).

Namn	Kan föra antal stycken	Har stycken	Båtsmän	Bösseskyttar
Trefoldighed	44	44	180	50
S:t Sophia	50	40	180	50
Norske Löve	38	30	130	40
Spes	38	—	140	40
Tre Kroner	36	30	130	36
Pelikanen	34	30	100	28
Gak med	34	12	100	28
Justitia	32	—	140	40
Svanen	26	26	90	22
Phoenix	26	20	90	22
Sorte Rytter	26	24	90	22
Hvide Björn	30	14	90	22
Store Lykkepot	28	—	75	18
Forlorne Søn	20	20	60	16
Lammet	18	16	90	22
Sorte Björn	18	14	90	18
Snarensvend	16	9	50	16
Markatten	16	14	50	14
Postillionen	16	14	45	14
Trost	16	11	40	14
Flyvende Fisk	14	12	30	10
Christians Ark	12	—	30	10
Höjenheld	12	9	12	4
Galärer och jakter				
Dybdal	9	—	12	4
Flyvende Hjort	8	8	16	4
S:t Peder	8	6	12	4
Jomfrusvenden	6	6	10	4
Örnen	—	—	10	2

De utländska skeppslistorna äro ej att betrakta som fullständiga. — Se anm. här bredvid.

Bilaga 9. DEN DANSK-NORSKA FLOTTAN 1658.

Namn	Kanoner	Tillkomstår
Justitia	24—36	1610
Spes	38—66	1612
Delmenhorst	34—43	1620?
Svanen	28	1625
Lammet	22—32	1631
Tre Kroner	34—46	1632
Nellebladet	26—46	1635
Sorte Rytter	40—38	1636
Trefoldighed	44—64	1640
Hvide Björn	34—40	1640
Pelikanen	34—40	1641
Graa Ulv	30—36	1642
Sorte Björn	26—36	1643?
Emanuel	20—26	1644
Forgyltte Björn	30—18	1645
Hannibal	40—63	1646
Victoria	44—50	1647
Röde Ræv	40	1647?
Frederik	86—100	1649
Sophia Amalia	86—108	1650
Prinds Christian	72—78	1650
Phoenix	26—30	1650
Norske Löve	42—44	1654
Lindormen	44—58	1654
Tre Löver	52—65	1656

Anm. till bilaga 8. Dessutom tillkommer en bestyckning av 39 stycken falkonetter och stembössor, fördelade på 12 av fartygen. Under kriget skall dessutom ha varit i tjänst 16 »välmonterade borgareskepp» hemma i Köpenhamn. Härtill komma de fartyg, som erövrats från danskarna och i denna bilaga icke särskilt nämnts. (Se vidare »Erövrade dansk-norska fartyg 1644», bil. 6.)

*Bilaga 10. DEN TILL DANMARK—NORGE SÄNDA HOLLÄNDSKA
HJÄLPFLOTTAN 1658.*

N a m n	Kanoner	Till- komstår	Namn	Kanoner	Till- komstår
<i>Eendracht</i>	72	1653	<i>(Wapen van) Monnikendam (I)</i>	38	1644
<i>Brederode</i>	59	1646	<i>Wapen van Medemblik</i>	36	1640
<i>Josua</i>	50	1655	<i>Groningen</i>	36	1641
<i>Gouden Leeuw</i>	48	1654	<i>Zeeridder</i>	34	1653
<i>Prinses Albertina</i>	44	1653	<i>Breda</i>	32	1637
<i>Landman</i>	44	1653	<i>Jupiter</i>	32	1653
<i>Hollandia</i>	44	1653	<i>Stavoren</i>	32	1653
<i>Dordrecht</i>	40	1636	<i>Alkmaar</i>	32	1654
<i>Rotterdam</i>	40	1639	<i>Jonge Prins</i>	30	1634
<i>Eendracht</i>	40	1639	<i>(Witte) Eenhoorn</i>	30	1636
<i>(Vergulde) Zon</i>	44	1640	<i>Kasteel van Medemblik</i>	28	1640
<i>Prinses Louise</i>	40	1646	<i>West-Vriesland</i>	28	1648
<i>Waag</i>	40	1654	<i>Prins Willem</i>	28	1658
<i>Duivenvoorde</i>	40	1655	<i>(Wapen van) Monnikendam (II)</i>	28	1640
<i>Borg</i>	40	1658	<i>Wapen van Enkhuizen</i>	27	1651
<i>Caleb</i>	40	1658	<i>Deutekom</i>	24	1658
<i>Halve Maan</i>	40	1658	<i>Windhond</i>	18	1649

Därtill 6 transportfartyg med 124 kanoner, 4 brännare och 6 galjoter.

Bilaga 11, se nästa sida.

*Bilaga 12. DEN TILL DANMARK—NORGE SÄNDA HOLLÄNDSKA
HJÄLPFLOTTAN 1676.*

S k e p p	Kanoner	Tillkomstår
<i>Wæsdorp</i>	68	1663
<i>Justina van Nassau</i>	64	1666
<i>Delft</i>	62	1666
<i>Ackerboom</i>	60	1664
<i>Gideon</i>	60	1664
<i>Ostergo</i>	60	1664
<i>Dordrecht</i>	46	1653
<i>Campan</i>	44	1652
<i>Noord Holland</i>	44	1670
<i>Caleb</i>	40	1658
Fregatter		
<i>Wapen van Utrecht</i>	38	1661
<i>Frisia</i>	36	1653
Brännare		
<i>Leonora, Louys, T'Hoën</i>		

Bilaga 11. DEN DANSK-NORSKA FLOTTAN 1675—76.

Skepp	Kanoner	Tillkomstår	Skepp	Kanoner	Tillkomstår
<i>Sophia Amalia</i>	108	1649	<i>Trefoldighed</i>	44	1640
<i>Prinds Georg</i>	90	1664	<i>Færø</i>	40	1666
<i>Tre Kroner</i>	86	1664			
<i>Christianus Quintus</i>	86	1665	Fregatter		
<i>Churprindsen</i>	76	1664	<i>Hummeren</i>	34	1666
<i>Prinds Christian</i>	72	1650	<i>Antonette</i>	34	1673
<i>Norske Löve</i>	72	1665	<i>Havmanden</i>	34	1673
<i>Svanen</i>	63	1646	<i>Caritas</i> ¹	32	1667
<i>Ecnighed</i>	62	1650	<i>Lossen</i>	30	1673
<i>Tre Löver</i>	60	1657	<i>Hvide Falk</i>	28	1673
<i>Fredericus Tertius</i>	60	1672	<i>Jægeren</i>	22	1671
<i>Gyldenlöve</i>	56	1669	<i>Spraglede Falk</i>	16	1673
<i>Anna Sophia</i>	56	1669	<i>Vildmanden</i>	16	1659
<i>Christianus Quartus</i>	56	1672	<i>Flyvende Hjort</i>	16	1663
<i>Charlotta Amalia</i>	54	1669	<i>Postillionen</i>	12	1676
<i>Nellebladet</i>	54	1671			
<i>Christiania</i>	54	1674	Brännare		
<i>Lindormen</i>	50	1654	<i>Abrahams Offer</i>		
<i>Kjöbenhavn</i>	50	1663	<i>Stokfisk</i>		
<i>Delmenhorst</i>	46	1665			

Dessutom funnos 8 galärer om 3—5 kanoner vardera, alla byggda åren 1664—67.

¹ Erövrades från svenskarna 1675. Var ett monterat kompaniskepp.

Bilaga 13. KLAS KRISTERSSON HORNS SEGEL- ELLER »SLAKTORDNING» 1565.
(Efter Tengström).

Bilaga 14. SJÖARTIKLARN A AV ÅR 1570. (Riksarkivet.)

THEN SWENSKE SIÖRÄTT OCH SKIEPS ARTICKLAR A:o 1570.

1. Aldenstund all vår lycka och wälfärd kommer af Gud den allsmächtigste, derf[öre] skola H. F. N. Skiepz-folk hwar i sin stadh fruchta Gud, och hafwa honom för ögonen, hans h. Ord, när deet förkunnat warder, gierna höra. Den deet uthan lagligh förfall försummar, eller eliest ställer sig ogudachtigt, skall blifwa dragin under Skiepzköhlen, så ofta han deet försummar.

2. Ingen skall wahnähra och missbruka Gudz helge Namn fåfänglig, med Eeder eller swäriande, den deet gör, straffes som ofwanbt är så ofta han der med warder beslagen.

3. Ingen skall bannes innan Skiepzbordet, hwar deet gör, skall Mestermannen hafwa för Masten, och efter Siörätten straffa.

4. Predikanterne skole wara förplichtade predika för folket hwar Sön- Odens- och Fredag, ther tilfället så wara kan, eller efter som höfwidzmannen begärar, såsom och hwar Dagh fälla böner och läasa litanian, des-lijkes förmana folket att gå till Choor, deet är, tacka gud för en god dagh och bedia om en godh natt.

5. Såsom the hafwa alla sworit och tillsagdt H. F. N. theras huldskaa, Manskap och trooheet, så skall och hwar och en wara förplichtadt, sådan sin Eed trooligen och ährligen att hålla, och sig der effter skicka wid hwars och ens ähra och redeligheet tillgörandes.

6. Hwilken med någott förräderij låter sigh märkia, skall straffas til lijfwet.
7. Skall hwar och en person som på Skieppen är, wara Admiralen, Höfwidzmannen och Skiepparen hörigh och lydigh uthi alt them blifwer befalladt til H. F. N. och Rijkzens gangn, desslijkest hwar achte sitt Embete som han är förordnad till, den deet icke gör straffes efter som krigsarticklarna uthwijsa och gode män der öfwer kunna ransaka och dömma.
8. Skola alle Höfwidzmän och Skieppare wara Admiralen hörige och lydige till att förfordra [till att förfordra] H. F. N. och Rijkzens bästa och icke med någon ohörsamheet eller försummelse sig låta befinna, fins någon som sådant gör sedan han är en gång förmanat och tillsagd; då skall Admiralen hafwa macht honom derföre tilböriligen straffa och ifrå sitt ämbete afsättia.
9. Admiralen skall eij låta någott tillbaka på sin sidha hwad honom är betrodtt och befalladt, eller någon god lägenheet försumma, när han kan göra H. F. N. och Rijkzens fiender skada och afbräck, uthan sig på deet yttersta winläggia, så framt han will blifwa achtat för en Ehrligh man; Alle andre skole och ware förtänckte så wäl som Admiralen hwar i sin staad rätta sig effter denna instruction som H. F. N. hafwer gifwit och ställa låtit, så mycket som hwar och en tilkommer och hans kall kräfwer til thet H. F. N. gangn och bästa kan wara, och fienderna måste skiee den største skada och afbräck, effter som samma Instruction förmähler och innehåller, hwilken theremoot handlar straffes effter tilbörlighheet.
10. Ingen skall bruka sin onöttige eller spotzke mun emoot Admiralen, sin Höfwidzman eller prophos, Quartermestaren eller Rootmästaren, den deet gör skall straffas een två eller 3 gånger under Köhlen efter saakzens beskaffenheet.
11. Ingen Befalningzman, Skieppare eller Styreman, Båtzman Bysseskyttare eller någon annen fördriste sigh att begifwa sigh ifrån deet Skiepp han är förordnat oppå någott togh, ehwad thet mehra gäller emoot fienden eller icke, wid lijfz straff.
12. Ner man ar stadder uthi hampnar, eller eliest ther måste liggia boorgfast, och förväntar effter wind eller annat beskiedd, skall doch heller icke föra någon i land uthan Admiralens weetskaap, wid straff under Köhlen. Icke heller skall Höfwidzmannen gifwa någon förloof uthan Admiralens weetskaap, och Befalningh.
13. Hwilken sigh försummar när han hörer blåsas trumpetten, eller lössen skuten warder, och eij gör sig redo strax när flottan oprycker, uthan blifwer tillbaka, straffas til lijfwet. Och på deet kruut och lood eij må skiutas förgäfwes, derföre skall ingen låta någott skott afgå, förr än han är fienderna så när, att man dem wist drabba kan; Men then som fåfängt skiuter uthan thet är med Admiralens weetskaap, skall betala krutet igen. Theslijkest och på deet att then löossen som alle skole rätta sig efter, icke måtte blifwa förllatt, skall wara förbuditt att skiuta för thee døde som skie plägar, hwilken som eliest skiuther någott skott, ett eller flere, uthan deet skier emot fienderna och med Admiralens weetskaap, han skall officio privari och betala kruthet. Item, När Admiralen är stadd medh H. F. N. Örlogsskiepp uthi hampnar, och ligger på reddan och Admiralen skiuter ett skott, och låter flaggan fliga på bogspröthet: Då skole höfwidzmännen, Skieppare, Styrmän och dee förnämste, som till Råd förordnade äro, komma till städes och icke förordna andra i sitt ställe, som tilförne är skiedt, wid straff under Köhlen, Är thet så att the äre under Segell och kunna så när komma, att the kunna få tala med honom, då skola de sig der om befljta.
14. Ingen Höfwidzman fördriste sig gå till segels för Admiralen, med minder han ther til af Admiralen förordnad warder, wid lijfz straff.
15. Alla Höfwidzmän skola sättia i samma hampn som Admiralen sätter, med mindre deet blir honom förtagit af gudz wäderleek.
16. Admiralen skall wara förplichtat att skiuta löossen förrän han går till Segels. Desslijkest när han will sättia, på deet flottan sig der effter rätta må.
17. Hwar och en skall rätta sig effter Siöplijchten innan bordz, och wara hörige och lydige till hwad som af höfwidzmannen blifwer buditt och befalt, den deet försummar skall straffas under köhlen.
18. Ingen skall roopa eller göra oliud på skieppet, på deet the icke blifwa förhindrade, som seglen eller skytten regera skole, så att the icke må få höra hwad them af höfwidzmännen eller Skiepparen blifwer förhållit, den som sådant oliud åstadkommer, skall under köhlen straffas.
19. Hwar och en skall wara förplichtat wara på deet skiep som han först oppåkommer och tilförordnat warder, och för ingen saak skull stiga der af mädan någott togh warar, med mindre deet honom af höfwidzman synnerligen blifwer befalladt, wid hwars och ens ähra och redelighheet tilgörandes.
20. Ingen skall göra någott orum i Skieppet, och hafwa någott i wägen, der af dee som Tackell och Segell regera skole icke kunna blifwa förhindrade, den deet gör sedan han en gång er förmahnt hafwes under köhlen.
21. Den Höfwidzman eller Skieppare som wijker ifrån flottan när man är emoot fienderna, eller och undfaller någon af sitt fölie som är nödstält, när han eliest kan komma them till undsättningh, ware achtat för en förrädare och därföre straffes.
22. Hwilken som kommer Mytherij til wäga, anten för sin löhn, maat eller annan orsaak, hwad namn thet hälst hafwa kan poena capit:esto, eliest må han med foogh tala om sin nödwändigheet.
23. Ingen skall förföhra sigh på den andra i någon måtto, anten med ord eller gierninger, ther någon oenighheet kan förorsakas uthaaf, uthan then ther hafwer tiltaal til någon, skall thet skie för Höfwidzmannen eller andre flere som ther om kunne ransaka och dömma hwad rätt är. Men thet icke gör uthan förföhre sigh oppå någon som bem[el]t är, den samme skall straffas under köhlen.
24. Den som drager sin wäria emoot sin medtiänare och gör skada, straffas til lijfwet; Men gör han icke skada reestes uth genom handen.
25. Den som puckar och öfwerfaller Skaffare, Kåck eller andre Embetzmän, den skall en reesa under köhlen straffat blifwa, doch skall den blifwa förehållin af höfwidzmännerna, som til sådana Embeten äre förordnade, att dee tilböriligen och rätt uthspijsa den deel dee hafwa händer emillan, så framt the icke under lijke straf skole wara förfalne.
26. Hwilken sig understår att hafwa någon gemenskap, handell och samtaal hemligen eller oppenbarligen med H. F. N. och Rijkzens fiender, och någott optäcker som borde wara förtegadt, synnerligen för then som teet icke wetta borde, poena cap. esto.
27. Den som förnimmer någon practicera och stämpla någott som H. F. N. kan wara emoot och för när, i hwad måtto deet wara kan, och eliest weet någon Oährligh handell med någon och deet eij oppenbarar straffes lijka med den skyldighe.
28. Den som sin wäria fördubblar, poena cap. esto: Så skall och alltid och aldeles alt dobbell wara förbuditt, synnerligen när Gudz ord höres, eller man eliest någott hafwer enkannerligen att förrätta, wid straf under köhlen.
29. Den som sig med sin wacht försummar; Poena esto capitalis.

30. Den sigh med oreenligheet otilbörligen förhåller på skieppen, straffas under köhlen.
31. Ingen skall göra åwerkan å H. F. N. undersåter, eller någon annan i siön, som i deras instruction icke förr nempnde äre, eller dem någott med wåld afhenda, til then minsta pfenningh, wid lijfz straff.
32. Skall och ingen den andra inbördes skada göra på wärrior, kruut, lood, eller hwad thet hälst wara kan wid straff efter saaksens beskaffenheet.
33. Alle de som innan Skiepbord äro skole låta sig nöia med den deel som them i feetalie, ööl och Bröd kan tildeelt blifwa.
34. Hvilken som onyttligen förspiller eller förkommer fetalie, ööl eller Bröd, thet wari sig til wattns eller land, och med witne beslås, skall dragas 3 gånger under köhlen: eller sättias i Bälten 3 dygn, wid watn och bröd. Skall och ingen fördrista att dricka sig drucken på skieppet, besynnerlig under gudstienstens förrättande, eller man något haar för händer, eller förnimmer fienden.
35. Alle som innan bordz äre wari förplichtade, enär som hälst behoof giörs att hielpa Bysse Skyttarna att föra och laga stycken af och til på Skieppen, efftersom nödtorften kräfwer, hwem thet eij gör, synnerligen i nödtvång, kastes uth för bord, deet samma wari och när man skall hafwa up Ankaret eller gå till Segels.
36. Alle Bysse Skyttare skole hafwa gran acht oppå Skytt, kruut och lood, med hwad der tilhörer så att all tingh äre redo och färdige när påtränger, den Bysse Skyttare som thet icke gör, blifwe straffat effter som hans försummelse är stoor till. Skier deet för fienden, ware achtat för en ährelöös karl; Men skier thet eliest, straffes under köhlen.
37. Hvilken som släpper eld löös i skieppet eller Cabysen, Kruutet eller annorstädz, och gör der skada med miste lijfwet, uthan alla nåder. Så skall och ingen hafwa Eld eller lius i Skieppet, uthan den som serdeles af höfwidzmannen och Skiepparen efterlåtit warder, huilken eliest går med lius drages under köhlen.
38. Efter thet plägar wara fienden en löösn och efterrättelse, hwar någott skott oppå Skieppen blifwer afskudit uthi otijd; derfore skall ingen fördrista sigh att fuhre på någott Stycke, eller skiuta med röör innan bords, uthan höfwidzmannens samtyckie och befalling, den deet gör warde straffat til lijfwet.
39. Skole och höfwidzmännen, eller någre andre ingen tilstädia in på H. F. N. Örlogs Skiepp, och besynnerligen fremmande och Misstänckte Persohner, uthan Admiralens samtyckie och weetskaap, uthan dem allena som dee wetta wara H. F. N. wänner wid lijfzstraff. Ingen skall heller biuda giäster oppå Skieppen, och göra fåfång bekostnad uthan Admiralens weetskaap.
40. Ingen Styrman eller Båtzman skall begifwa sigh ifrån Skieppen när reesan är fuländat, förr än han hafwer giort tienst för den hyra som han upburit hafwer, eller uthan Admiralens och Höfwidzmannens weetskaap, befinns att han eliest reeser bort uthan pass och bewijs, straffes til lijfz.
41. Ingen Höfwidzman eller Skieppere reese ifrån sitt skiepp der han hafwer warit förordnat oppå förrän han har inventerat ifrån sig deet han händer emellan har haft wid lijfz straff. Och skole alle höfwidzmän och Skieppare lefwerera Skieppen ifrån sigh igen, såsom dee hafwa dem uthi deras wärie annammadt med tamp, tygh och all tilbehöör, fins något ther af wara borte, så skole the ther om hafwa Admiralens witnessbörd, hwar thet är taget wägen, eller och straffes som för annat tiufwerij. Är och någott af fetalier tilstädz på Skieppen när the äre komne af reesan, så skall thet blif[wa] oförtryckt tilstädes, och lefwereres Proviantz mestaren tillbaka igen, derfore han sedan skall göra redo och Räckenskaap. Befinnes någon annorlunda göra straffes som förr är förmåhlt.
42. Skall och ingen fördrista sigh att taga någon Ranson af någon fånga, som sig Ransonera will, uthan hålla then tilstädes til beskied ifrån öfwerheeten, wid lijfztraff tilgörandes. Admiralen skall behålla then Admiralens som ofwerwunnin warder. Kister, Kläder, Clenodier och hwad som hälst hinn mehra hafuer: Theslijkest Höfwidzmannen, den andre Höfwidzmannens godz. Hwad fall som wijdare hända kunne och häruthi icke äre begripne, då skall der uthöfwer brukas Sveriges lagh, krigzarticklarna och andre loflige Rijkens stadgar.
- Desse föreskrefne Articklar äre i Ståholm 20 Jun:1570 Componerade och sammansatte och af H. F. N. Hertigh Carl wijdare förbättrade.

Bilaga 15. INLAGA FRÅN ÖRLOGSFLOTTANS BEFÅL TILL ERIK XIV 1564. (Riksarkivet.)

Stormectig:te Högborne furste Allernådig:te Herre och Konungh E. K. Ma:tt. på thet vndh:rdånig:te betackendes för all th:nn Kongeligh gunsth och nådhe såsom E. K. Ma:tt oss E. K. M:ttz vndh:rdånig:te tienere och vndh:rsåter altid bådhe för, så och sedhenn E. K. Ma:tt: aff gudh th:nn alsmectig:te till thenn Kongelig regeringh vdhi Sveriges Riike komme: är, nådig:t haff:r bewisth. Theremoth wij hwar och enn vdhi sanndhett såsom vndh:rdånig:te odhmiuke och hörsamme tienere wele och skole E. K. Ma:tt wår vndh:rdånig:te tilplicitige hulle tro tienisth natt och dagh time och stundh vndh:rdånig:t bewist så lenge wij leffe. Allernådig:te Herre och Konungh Såsom E. K. Ma:tt vdhi egenn Kongeligh personn någre daghe för änn E. K. Ma:tt her aff Calmerne förreste nådig:t haff:r samtycth och befaledt atth thenne E. K. M:tt orlig Skip skulle vthenn all försummelse och medh thet all:r förste till Siös emoth fiendhene alle på nytt vtrustedhede och effterdigidhe bliff:e. Så giffwe wij E. K. Ma:tt på thet vndh:rdånig:te tilkenne atth Dhenn Adle och welborne her Claes Flemingh, th:nn E. K. M. till Admirall vdhöff:r samme E. K. M:ttz Skipsflåte nådig:t förordhnet haff:r, är vdhi går som war th:nn 2 Septembriz hijtt till Flått:nn ahnkomme och vdhi lijke motthe effter E. K. M:ttz nådig:te wilie och befallingh andragit och tilkenne giff:r hwad såsom hand om thenne resse aff E. K. M:tt nådig:t är befaledt och opålagt, och th:r hooss vpteck och offuerläsit för oss th:nn Instruction som honom aff E. K. Ma:tt medhgiffuet är. Och såsom E. K. M:tt vdhi samme Instruction ibland anneth nådig:t befaler och opåbiudh:r atth wij ingelundhe skole her mz somme E. K. M:ttz Orligz Skip lengre förtöff:e änn till thenn 8 Dagh Septembriiz. Så kenne Gudh th:nn alsmectig:te atth wij bådhe th:nn punct såsom och allth anneth huad som vdhi samme Instruction förmeller gerne wele vndh:rdånig:t effterkomme hwar oss thet någorlunde kunne stå till görende, och thenne E. K. M:ttz örlige Skip medh alle nödtorffter så wore försörgdhe såsom ther nu vdhi thenne höst dagh fast är aff nödhenn och thenne tidz lägenheter ther nu fordre Dogh wele och skole wij bådhe hwad som helst E. K. Ma:tt vdhi egenn Kongeligh personn oss nådig:t befalet haff:r, så och hwad sasom samme Instruction vdhi sine puncth:r förmell:r hwar och enn udhi sundhehet på thet trolig:te effterkomme så mycket oss någe tidh kann mogeligit ware. Och ändogh wii hwar och enn för sigh vdhi midler tidh welbe:te her Claes F. hooss E. K. Ma:tt stadd war opå thet flitelig:te haff:r oss vm samme Skipsflåtes vthrustningh vinlagt och beflitedt Så haff:r ma: dogh icke ännu alle nödtorffter hwad som th:r till behoff är, till fylleit kunnetth bekomme. Synnerlig: är her ibland anneth enn stor breck och feell opå Siöfolk effter ther samme folk ännu

daglige: siuckner och fortt affdör Såsom E. K. Ma:tt aff thette medhföliende register nådig:t wardh:r förnimen-
dhes hwad som her på thenne tidh för siöfolk tilstedher är. Dhe böndh:r som ifrå öland till samme E. K.
M:ttz örlige Skip vttagne äre, beswere Skipperne och Styrmenn: sigh vdhi thenne höst dagh och synnerlig:emott
fiendhene kunne löpe til Siös medh effter samme böndh:r aldrih tilförende opå sådane Skip brukede äre.
Dhe bossme: som her ännu opå samme E. K. M:tt örlig Skip förhonde: äre beklage och beswere sigh fast um
theres lönn atth the sådane icke haff:r bekomitt andogh ma: alle uthweghe haff:r söch atth stelle th:m til fridz
Så haff:r ma: dogh i så motthe inthet kunnetth vtthrätte.

De Knecter som aff Skippenn inn opå öland vpsatte bliff:e äre enn stor hoop siuke och dödhe bliff:ne.
[Flemings addidit: Så at udaff heer Erikos fenicke är icke mere helbreyde knecter änn 106 personer.] Deslikes
feler her i flätenn enn hop anker och tugh. Hwad som fetalie belanger haff:r mann effter E. K. M:ttz nådig:te
befalningh i thet nemeste bekomitt mutatum ab Erich Carlsson. Endogh her icke står till att bekomme så
myckit ööll som till samme fläte behoff är effter her p:lar inge: humble är förhonde:. Och efter oss vdhi
thenne höst dagh först beswerligit will ware medh thenne E. K. M:ttz örligz Skip alle saker til pricke vtthrätte
och effterkomme såsom oss udhaff E. K. Ma:tt nådig:t är befaledd och Instructionen vdhi sine puncth:r förmell:r.
All th:nn stundh ma: nogsampt förnimer atth her opå så kortt tidh ingelundhe står till atth upbringhe så
mykit siöfolk såsom ma: till thenne Skipsfläte behoff haff:r. Och alle E. K. M:tt örligz Skip komme på thenne
tidh uthrustedhe bliff:e Bidie fördennskuldh alle samptlig: och synnerlig: vndh:rdånig:t att E. K. M:tt aff höge
kongeligh betenckiendhe samme saker nådig:t will öffuerwäge och betenckie, och icke vdhi någonn motthe oss
E. K. M:ttz vndh:rdånig:te tienere tilmäte ell:r till någe ogunsth wendhe hwar ma: alle saker icke kunne så
till pricke vtthrätte sasom thenne E. K. M:ttz medgiffne Instruction förmeller. Som wij och alle samptlig:n
vndh:rdånig:t motthe bekenne atth samme Instruction är oss vdhi någre Artickler beswerligh Ändogh gudh
th:nn alzmectig:te skall wetthe att dhe oss någonn tidh kann mögelig:t were sådane E. K. M:ttz nådig:te befal-
ningh:r til pricke effterkomme. Dhå skal inge: deel aff vår försummelsse tilbake bliff:e [Addidit Flemingh et
Cnut persson cum alijs: Menn hwar wij bliff:e tingede till att begiff:e oss med samme E. K. M:ttz örligz Skip
till siön medt så ringe folk som her nu förhonde: är, och E. K. M:tt dh:rudöff:r (thet dogh gudh alzmectig för-
biude) liidhe någenn skadhe opå same Skip då wele wij i så motte her medh were enskylliget och icke
dh:rigeno: bliff:e actedhe och holdne för oärlige me: såsom same Instruction förmell:r.] Och hwar wij kunne be-
komme folk och all ane: deell som wij skole holle opå Dhå wele och skole wij oss medh samme E. K. M:ttz
örligz Skip oförsummelig: til Siös begiff:e och medh bäste reth och störste tilsynn så myket oss någenn tidh Kann
mögelig:t ware alle saker effter E. K. M:ttz nådig:te befalningh effterkomme vndh:rdånig:t bidiendes att E. K.
Ma:tt thenne vår vndh:rdånig:te Schrieffwelse vdhi th:nn bäste meningh nåde:t wil anamme och icke tencke
atth wij anthenn för reddhoghe ell:r for andhre lose Schotsmål skuldh någonn th:nn deell wele tilbake lathe
som E. K. M. oss nådig:t opålagt och befalede haffe. vthen vdhi hwad motthe wij arme vndh:rdånig:t tienere
E. K. M:ttz samt S: R: gagnn och beste betencke rame och wetthe kunne. Dhå wele och skole wij bådhe
vdhi thenne resse så och elliest så lenge wij leff:e effter vår ytterste match (som wij tess plictige äre) altid
på thet trolig:te fordre och i så motthe wedhnedhe were. Och wele E. K. M:tt her medh vdhi thens alzmec-
teg:s [hand]. Dat:m Calmerne thenn 3 Septembriz Anno 64.

E. K. Ma:ttz vndh:rdånig:te och hörsamme tienere och tillförordhnedhe höuidzme: opå E. K. M:ttz örlige Skip
alle samptli:n och synnerli:n

ERICH CARLSSON NILSS RHYNINGH HANS EIJLE SIFFRID JÖNSSON CNUTTH PERSSON
LASSE FLEMINGH PER ERICSSON PER WILLEMSSON HEN: PERSSON.

*Bilaga 16. RELATION OM SLAGET VID ÖLANDS NORRA UDDE 1563 UR HOGENSKIELD
BIELKES SAMLINGAR. (Uppsala universitetsbibliotek; tryckt i och här återgiven efter »Histo-
riska handlingar», D. 20: 1.)*

THETTE ER GAMLE JACOBS BAGGES ÄGNE FÖRFATTEDE MENINGH OCH RESE [sic].

Dhen 28 Majj om enn söndagh, dhå låpp konungh Erichs ammirall, n[embl.] Mars, ifrånn Daleröin och satte
vedh Elznabben och var 35 starch, stoor och små skepp, men annen dagen um mårgonenn satte han sin koss till
siös, achtanndes i dhe helige trefaldigheetz namn att giffve sig i kamp med dhe dansches och lybisches örlugs-
skeep [och] siöskrigsfolch, hvilche alrede enn monadhe tilförenndhe hadhe varitt i siönn och förvennte dhe
svenske komma. Så begaff dett sigh denn 30 Majj bitidha um morgonen, ner dhe svenske hadhe Vissby stadh
(uppå Gotlanndh) udi sigte, och en litenn stundh der effter fich enn aff dhe svenske amirals märssekarler
see (länngt udi siönn) först 3 skeep. Någott der effter befalte amiralenn Jacop Bagge, att enn aff merssekar-
lernne, som i mersenn såte, skulle stige öffverst i toppenn och försee och försöchie, um hann kunde få see flere
änn dhe 3 skeep. Hann svarade och sadhe, att hann såg ännå 13 skeep och dertill skymptade aff flere, dem hann
inthet kundhe rechenna eller väll uptälia, emellann Tiust och Stächeborgs skäär. Dhå ropte dhenn svenske
amiral Jacop Bagge medh höga röst och sadhe till menigheten: »Varer vedh ett gott modh, I ärlige krigsmen alle,
her haffve vij vore graner och fiender för händenn, som vij effter söchie, görer färdigt och varer vedh itht gott
modh etc.»

Och um middagstidh, dhå klochonn var vidh 12 på samma dagh, möttes alle tre flottarnna, dhe svenske, dhe
lybische och dhe danske ått. Den danske amirall sköötth först sinn lössenn på dhe svenske, sådhenn
skutte dhe flux på hvarannen i dhenn förste mötningenn. Menn i denn andre vänningenn eller drabningenn bleff
denn danske amirals stoor råå skutinn i 2 stycher, så att hann måtte fella seglett och förhöllt sigh sedenn nid-
henn för dhe dansches och lybische flotta denn gansche dagh, så lennge hann ferdade sigh igenom. Menn udi
denn tredje drabningenn eller vendningen (när solenn gick nidh) bleff ett lybisch skeep, n[embl.] Långa barchenn,
skutinn i sanch medh folch och medh allo, undantagandes någre få, som komme inn i espinngen. Strax stillade
vedrett sig och varit gansche lunngt, och dhe vende igenn att skiute på hvarannen denn daghenn. Sedenn (emoth
naten) försambladhe sigh tilhope denn svenske skepsflottenn, såsom denn gansche dag var åttspirdt och förskinng-

ratt i siönn, somlige 2 och somlig 1 1/2 vichie söös ifrånn deres amirall, så att dhe vore få, som medh amiralenn fölgde udi alle 3 veningar, enndog dhe hadhe enn godh dragande vinnd till deres amirall, som var östennvädher. Menn dhe hadhe iche stortt hogh på att söchiann och giffva sigh till mangels med fiennndernne. Menn um 3:ie dagenn, som var denn 31 Maij bitida udi morgonnslüssningen, tå befaltte amiralen Jacop Bagge, att byssekkytterna och elliest alle anndra, att hvar udi sinn stadh skulle giöre fierdigitt, och var amirals archelimestare, n[embl.] Esbiörnn, så försöffat, lिकासom enn dödh meniskia denn sig innthett kunne tilltaga, utann låg hartt inn till aftannenn, dog stodh hann up og fenngde sielff udaff enn halff cartogh, sedenn lade hann sig mitt på kruttammaren och fiörgiorde sig sielff. Och dhå man hadhe Öölandh udi *sichtedt*, dhå var skepsflåtten slemmare och verre åttskildt och förskinngratt änn denn andre dagenn tilförende, så att der vore iche flere tilsamenn denn hele dagenn som fölgde denn andre effter, änn Mars, Ellefanten, Finnscha svannenn, och 1/2 vichu söös effter var Svenske Hector, S. Erich och Enngelen, menn alle dhe anndre örlugsskeppenn vore högre uppe i vinden än denn andre dagenn tilförende, endog dhe hade enn dragande vinndh, som var östanväder (denn gansche dagenn igenom), till deres amirall, menn dee kunde iche, eij heller vilde sådanna deres godha fördell acta heller brucha, utann hölle sig länngt ifrånn uppe i vindenn och dermedh platt förlätho sinn amirall sampt med dhe få andra skeep, som amirallen fölgde effter, stälte dem på fläschebänchen och låte dem betämiatt. Menn dee dansches och lybisches schepp ginge udi deras ordningh bredhvidh hvarannenn lिकासom knechter udi deres ordningh, och var denn dansches skeeps/*lditta* geent vidh denn närre uddenn vidh Öölandh. Dhå tänchte denn svenske amirallen Jacop Bagge, att han kunde tränggie dem inn på uddenn, ty honom synntes tilfålle vare, att dhe skulle kunne gå denn nörrre uddenn förbij, effter de ginngde på enn skarp boghlinn. Och um morgonenn bitidha, dhå klochann var vedh pass emellan 5 och 6, begynnnte amiralenn Jacop Bagge sampt medh dhe andre 2 örlugsskeppenn, som honom nest effter fölgde, att skiute på dhe dansche, menn ner dhe lybische förnumme, att vindenn var dem för knap gåå norre uddenn förbij, sloge dee enn looff tilbacha igenn, menn denn svenske amiralenn sampt med dhe andre örlugsskeep skutte flux denn gansche dagh inn uppå dee dansche, hvilche sig och med skiutannde inthett försummadhe och um afftonen, ner flotann vore komppne mitt under Öölandh, vände vedrett sig hastigt um i vester når. Dermed finngde dhe lybische vindenn ifrå dhe svenske, och der kringhverfvade dee denn svenske amiralen Mars och denn lybische amiralenn Enngelenn med eth annet lybbiskt skeep ladhe lovarrt um bordh medh Mars, och dee dhansches flotta var på högre bordett, endog dhe medh storm iche kunne falla umbord, ty dhe bleffve bortvist medh kartoger och slannger. Dertill var denn danske amirallenn hoolskutenn, så att vatnnett stodh 3 eller 4 allinner i skeppett, menn i denn danske Böse leionen vore alle bielcharnna sunder skutenn, derföre moste dhe vicha aff och till siös. Och medann dhe lybische så um bordh vore medh den svenske amiralen, vecho Eleffantenn och Finska svanen ifrå honom och läätho honom så allenna i kamppenn och sinn egegn fare stå. Dess emellann vore och någre lybische, som achtade sigh um bordh medh Hector, menn Svenske Hector skööt storre mahsten aff eett lybiskt skip, så att honn röch utför bdrdh. Sedenn vendhe alle dhe svenske skeppenn och satte deres kosse till Elssnabbenn. Så effter dhe lybische förnumme, att dee inthett kunde utrette medh stårm att intaga skeppet, ty strax dhe begynnnte infalla på Mars aff deres egna skeep, bleffve dhe um halssenn bracte medh spetzer, skytt och elliest andre verior och dee lybische merskarler kastadhe foot tännglor och ländsor på bryggenn in på Mars effter vårt folch, och hände sig att enn länse kom nidhfarannendes ått Jacop Bagge och ströch honom hartt utmed axlann. Dhå eskadhe hann någre låångrör udaff sin dreng och lagadhe um synen på marsekarlenne, så att dee fölle udaff mersenn och nider på bognätthedd denn enne effter denn andre, så att ingenn torde sig driste up aff dem, vore för denn skuldh mestedeles nedre i holskepetth och skutte fyhrbollar medh flesk, desligiste skuthe och fyrbolar medh spetzer inn uppå Mars, så att eldhenn bleff på dett siste öfvermechtig (endog hann bleff först löss i skeppett udaff ett vårt egett jernnskytt, *benemdt* Apostell) som gich sönnndher, dermedh förderffvadhe hann 8 eller 9 personer och *lyffte koobryggen* till enn halff allinn högre up, och effter eldenn var så för starch och öfvermechtig vordenn, att man inthett kundhe honom utslächia, derföre ginge dhå nogre till amirallen Jacop Bagge (som uppå kobryggiann var), taladhe honom till och rådde honom dett, att han ville giffve sig dhå till fånng, så frampt att allesammen tilhopa iche skulle brinne up, druchnna och bliffva um halssenn, effter dem var omögeligitt kunne utsläche eldhenn. Dertill svaradhe Mats Personn, öfversteskepparen på Mars, och sadhe: »Vij haffve alle svoret konungh Erich, dett vij skulle hålla skepet, stå hådhe hvarannenn, *teslikest* konung Erich och Sveriges cronne bij.» Menn dhe svarade honom igenn: »Hvadh vore konung Erich och Sveriges cronne dermed belotnna, att så många skulle bliffve um halssenn, och helst förgiöra sigh sielff.» Dhå eskadhe amiralenn Jacop Bagge her Arffvedh Trolle up aff skeppett, som achtadhe på storre skytten. Endog hann var dhå ner upkomen aff holskepet för eldenn och röchen schull, dermedh bleff dhå skepett dhe lybische upgiffvett och stegh amirallen Jacop Bagge af Mars och inn uppå ett lybischt skeep, såsom låg acter på lårett um Mars, menn dhe lybische fulle der flugs inn igenn och ville söchia och taga bytte, sprunngo och vore lustige, att dhe same skeep föröffradht hadhe. Menn dhe köffte same bytte dyrtt nogh, ty eldenn kom strax up i märssann och i all tachell och medh dett samme udi kruttammaren och slogh fåächmasstan up, lिकासom mann hadhe skutidh enn pijl up i vedrett och bleff medh dett same skeppet brecht och gich nedh undher i sannch. Der bleff dhå till 3 eller 4 hundrade men aff dhe lybische um halssenn udi eldhenn och vatnnett sampt medh det svenske folch, som uppe vore. Item synntes eedt spöchelsse, så lenngde dee vore umbordh medh hvarannenn emellann Mars och denn lybische amirals espinng, som var licht enn qvinne medh utslagett goltt hår och enn brunnn kiortill uppå, hvilchenn sig hölitt i fånngalinnan, som saatt i espinngen, och sedenn försvann dett.

Bilaga 17. ERIK XIV:s INSTRUKTION FÖR KLAS HORN 1565. (Efter Tornquist.)

Instruction och Befalningh, som thenn Stormectigste Högborne Furste och Herre, Her ERICH thenn fjortennde medh Gudz nåde Sverigis Göthis Wenndis sampt flere thäss tilbehörinngers &c. Konungh, haffwer latidt ställe för theem Adele, Welborne Her Claes Christerssonn Frijherre til Aminne, som H. K. M:tt vmbetrodt haffver, att hann Amiraell, öfwer hele Hanns Kong. M:ttz Schepzflåthe, nu i tilstundende Szommer ware schall. Actum Swartzöö, 29 Aprilis, Anno &c. 1565.

Efter thet Mann icke förmärcker någenn liknelsze dertil at Kongenn aff Danmarch sampt hanns Partij och ahnhang schole ware tilsinnes, att affstå vdaff deres orättwijse handdell och onde förehaffwende, emot S. Rijke, mykitt minder tilbiude någer medell theregönom thenne fegde, som the vtthann all fhoge och förursaken begynn

haffwe, kunde komme till Een godh ändhe, Vthenn winnlägge sigh fast mhere thervm, huru the kunne komme thette Rij'kett på allsomstörste fhall, schade och fördärrf, Therfore så kann Kong:e M:tt till Sverige whår allernådigste Herre och Konung, icke annedt på Gudh och sitt Konng:e Embethes wagne, vthen att Hanns Konng:e M:tt mothte themmote tage till the lofflige midell, som till mootwären tiäne, medh hwilcke och fienderne (näst Gudz thenn almecigtstes tilhiälp.) thenn störste schade och affbräck schee kann, både til watnn och lanndh, som mögeligitt motthe ware.

Förthennskuld achter Hanns Kong:e M:tt och nu afferdige til Sjöss, Enn sådanne wäll vthrustede Schipz-flothe, som aldrih tillförene aff Sverige vthlopenn ähr, ther wälbe:te her Claes Christerszon ähr aff Hans Konng:e M:tt nådigst vmbetrod, att hann Öffwerste Amiraell före ware ware schall &c. Och allthennstund Högst:te Konng:e M:tt haffwer ther vpå medh så stoor flijt, giordt Enn sådanne swår bekostnedt, till att komme thenne Stådelige Schipz-flothe medh alle deeler och tilbehöringer tillwäge, Och fiendarne haffwe i thenne förledne tijdh, både til lannd och watnn (thäss Gudh schee prijsz) lijditt schade, och äre nu merckeligen förswagede wordne, Szå ähr thet och wäll tillförmodendes (effter wij och på thenne sijde, haffwe Enn rättfärdigh saak påstå) att vm mann ville nu tage sakenn rätt och alffvarligenn före, och troligenn och fliteligenn fulkompne, hvad szom H. K. M:tt medh thenne Hans Konng:e M:tz Instruction warder biudendis och befhalanndis, dhå warder och Gudh förlänendes Enn godh framgångh emot fienderne, Szåsom H. K. M:tt sig och nåd:t förseer, att her Claes sampt the andre, som på Schipenn förordnade äre, görenndes warde, och sig rättenndes effter thenn Instructions innehåld, som Hans Konng:e M:tt vill honom nu härmedh föreställe lathe, Så frampt hann, och the andre, H. Konng:e M:tz ogunst vndvijke wele.

Först: Will Hanns Konng:e M:tt gerne, at H. K. M:ttz Örligzschip, som här ligenndes äre, motthe medh thet förste ijsenn affgår, begiffwe sig til siöss, till att förhindre, at the Lybsche och Dannsche Schip motthe icke komme tilsammans, och att Hanns Konng:e M:ttz Schip, som äre vdi Strålsund, motthe thädenn bliffwe förlossede, Therfore will H. K. M:tt at her Claes sigh thervm til thet fliteligste vinnlegge schall, och thet så förschaffe, att samme Schip her i Stockholm, medh alle nödtorffther, kunde innan thäss blifwe färdige och tillredhe. Och ähr thetta the partzeler vid nampnn, som till Schipzvhredningenn behöffwes, thervpå och hann fliteligenn fordra schall. Nämpligenn Schipzhöffvidzmänn, Knechter, Schippare, Styremänn, Bysseskyttare, Båtmänn, Schipztimbermänn, Schipzschriffwere, Predicanter, Bardschärer, Öl, Brödh och allehande Fetalie, Anncker, tugh, Khabelgarnn, Dragg, Skytt, Kruth, Lodh, Fyrverck, som ähr små Springgekugler, både medh Släger och vthan släger, hwilcke mann kann kasta medh händerne aff Märssenn och eljest, Item Fyrpilar som aff heele och halfwe Slangar skjuthes kunne, Fyrpilar som kunne schiutes med bogar, Fyrkrantzar medh släger, Fyrkrantz medh Hullinger, Lanndtärner, Krysslods, Stännglods, Pijcklodh, Harnesk, Wärijer, halfwe Spetzer, Ländzer, Bly, Blyscholler, Blyspijck, Schipznapnn, Siöteckenn, Bulsaner, Standere, Schipzartichler; och Siöbreff och Regninger på allt thett i Schippen ihnnkommer.

Vm Fochet som på Schipen schole vare, motthe hann thet så förschaffe, att the som icke änn nu här tilstädas äre, kunde varde hijt kallede, medh thet förste och vtenn försummelse, han schall och förordne folschett på Schipen, ther the ware schole, så mykitt som på hvar Schip beschedde äre, at the kunde hjälpa til, och göre alle deeler klare och tilredhe, Item förmane Höffwidzmännerne och Scheperne, att the hvar vdi sinn stad lathe bygge, hvad som i Schipenn aff nödhene ähr, Szå ähr och ett Register ställt, hvad för Höffwidzmänn och huru många Knechter och Båtmänn på hvar Schep förordnade ähre. Therefter hann sig rätte schall, och ingenn förändring göre på Schipz-höffwidzmännerne vthenn Högst:te Konng:a M:ttz wetschap och willie.

Vm Schyttenn som på Schepenn komme schole, schall hann medh tilhiälpe och ther vpå fordre, att the motte medh thet förste rhede bliffwe, och ihnnsettes vdi Schipenn, haffwenndes och så vpseende nhär the ihnnsettes huru the lagde varde, så att mann någett gagn medh them framdeelis göre kundhe, när mann them emot fienderne bruke schall.

Szå schall hann och förordne Kruthet på hvar Schep, effter som thet behöffwes kann, och Schyttenn äre många och stoor till, förmanendes Bysseschytterne, att the haffwe thermedh ett godt och fljigt vpseende, så att thet icke förspilles, icke heller wätt wardher, Item: att Eldheen motthe icke oförseendes komme thervdi, när mann ähr för fienderne, och göre innennbordz schade, som tillförende scheedt ähr &c.

Vm Fetalien vdi allehande partzeler, schall hann thet så beställe, att hoon och nu medh thet förste motthe ihnnschepes, såå mykitt som til tree månaders tjdh, til så mykitt folch, som på Schepeen förordnade äre, och effter thet ordinantz som ther opå giordh ähr, will aff nödenne ware.

Vpå thet att Örligzschepenn schole icke för fetalienn schuld bliffwe ladde öffwer theres rättha maneer, theraff the kunne miste Seglatzen, och effther Ölett pläger och så elliest förspilles mykitt, och fetalienn fördärrfves, när så mykitt på Een hoop instuffwedt warder. Förthennskuld schall Amiralenn lathe tillredhe göre någre andre små Schip, ther thenn fetalie kann ihnnskepes vpå, som sig på Örligzschipenn icke wäll berymmer. Thertill kunne the små Schip, som af Högst:te Konng:e M:tt tilföre bliffwe förordnade, på hwilke Amiralenn ett Register bekommt haffwer. Och hvar the icke tillräckie, dhå mätthe någre Borgere-Schip hyres och tillflies, som thertill tiännlige ware kunne. Szå schall och på samme fetalie-Schip blifwe någre Järnnskytt ihnnlagde, them the och effther lägenhetenn bruke kunne, och schole fetalie-Schip nv strax vthlöpa medh flåthenn.

Amiralenn schall och haffwe godt vpseende, och granneligen wethe, att hvar Schep må bekomme sinn fetalie tillfyllist, till så mykitt folch, som ther vpå förordnedt ähr, och ihnntil thenn bestämpde tijdh som föresagd warder, förmanendes Schipzhöffwidzmännerne och Schiperne, att the hvar vdi sinn städh haffwe god aht medh fetallien, att hoon icke förspilles eller onytteligen förtäres. Förty ingenn schall haffwe sig till förlathe, att hann någenn vndsättning medh fetalie aff the andre Schip bekomme schall, när hann haffwer i otidje och onytteligen förtärt eller förspillt, thenn fetalie som honom wardher medhgiffwenn, och som hann för sådanne mangell schull begiffwer sig iffrå hopeen och flåthenn, dhå schall han warde achtet och straffet såsom thenn sinn Herre och Kongh samt menige Rigzsens vällfärdh otroligenn försumedt haffwer.

Szå will och Konng:e M:tt att inthet schall aff thenn fetalie som opå Schipenn förordnedt ähr, förre ähnn the löpa til Siöss. Och i midlertijd the äre här i Schären, will H. K. M:tt lathe giffwe folchett som äre beschedde på Schepenn penningar, theraff the kunne kiöpe och schaffe sigh fetalie, och bespise sig siälffwe, therfore schall Amiralenn haffwe grann acht vpå hwad dag som hvar Schip bliffwer rhede och löper hädenn iffrå Boyenn, och ther schall hålles beschedelig Register opå, ther effther penningar kunne vthgiffwes, som folchitt bekommer, för så länng tijdh the ligge i Schären och bespisa sig siälffwe.

Amiralen schall och haffwe thermedh ett godt vpseende, och thet ähnneligenn så lage, at allt folch som ähr förordnedt på Schepenn, både Schipzhöffwidzmänn, Knechter, Schepere, Styremänn, Bysseskyttare, Båtmänn och andre, motthe strax fölie vth medh Schepet, effther som hvar bliffwer rhede til, Ther hoos the och städes

sedhenn bliffwe schole, och sig ingaledes therifrå begiffwe, ahntenn i Stocholms schär, ej heller vdi Calmare sundh eller annerstädes, effther som tillförende schee plägede, thervdaff kann schade oförseendes händde, och Schepenn warde förvarlösedhe, vthenn så länge dhenn rheese warer, schole de bliffwe hwar på sitt Schip, effther som the äre förordnade till, hwilckenn thete försumer straffes vthenn alle nådher.

När alle Schippenn som mann hädenn iffrå Byen afferdige achter äre kompne vdi Schären, schall Amiralenn medh alt Schipzfolchett ware wedherredhe och begiffwe sig til Sjöss, så snart Gudh täckes Enn tjänlig winndh fhoge, och ingeledis förligge eller försume bören, widh H. K. ogunsth. Och när som hann elliest ähr wäg-färdig och tillredhe, schall inthet förtöffwe effthenn Finnske Flåthenn, Mehnn vm the Örligzschip som nu äre i Calmare kunne thässförinnen komme tillstädes, schall hann them lathe bliffwe Flothenn följafftigh.

När hann nu begiffwer sikh til Siöss här aff Schären; schall hann settie kosenn inn åth Borrenholm, och vhm hann ther eller ihnnenn thäss hann till Borrenholm kommer, förnimmer inthet aff fienderne, dhå schall hann begiffwe sig vnder them Pomersche sijde, til att förlosse Högste K. M:tz Schip som nu vdi Winn, ther i Strålsundh legett haffwe, att the motthe oschadde medh them deel som the ihnnschepet haffwe, hijtkomme, Mhenn ther som hann worde warse någre aff fienderne, ahntenn vnder Borrenholm eller annerstädz, eller hann hade visse kundschaper vdaff dhem, dhå schall hann dhem fiendtligenn ahngripe &c. Och på thet hann wethe må huru hann sikh ther medh förhålle schall, när hann kommer till mangels medh fienderne, Szå will Högz:te Konng:e M att nu först thervm lathe förstå, hwad Hanns Konng:e M:tz nådige villie ähr, och sedenn berättie huru rhesenn schall företages.

Till thet Förste. Will ware aff nödenne, att när som Mann kommer till möthes medh fienderne, dhå mätthe H. K. M:tz Örligzschip ware rätt skickede, och så förordinerede, att the kunde göre fienderne thenn mästhede schade, som mögeligitt ware kann, Theslikes komme hwar annen till vndsättning när vhmträngde, Therföre haffwer Hanns K. M:tt giordt therpå Een Ordinantz, och latidt thenn på Enn Zedell förteckne, som Amiralenn öfwerantwardett ähr, huru altidh trij Schip tilljke schole tillsammans förordnade bliffwe, szå att Ett schall gå framfhöre, och Thv fölie någett effther, på dett de kunne thäss bätter komme hwar annenn til vndsättningh, hwar så behöffdes, thesliges tillfhoge fienderne schade, ther vm hwar och Enn i sin stadh sikh till thet flitigste och häftigste winnlägge schall, Szå äre the små Schip förtheenskuld skickede vdi hopenn medh ibland the stoore, att när som någre aff fienderne hade bekommit schade aff våre store Schip, ahntenn på Mast, Segell, Roer, dhå schole the små strax förfhoge sikh thärhädenn, och thet samme som så förhindret wore eröfpre och ihntage, Mehnn the andre schole lägge sikh all winn vhm, at tillfhoge fienderne ythermere schade, på the andre fienderness Schip, och icke för plunderij schuldh eller elliest fhalle till thet Schip, som schade liditt hade, och ther medh försumme någenn godh lägenheet, hwilckenn thz gör schall warde straffet vthenn alle nådher.

Szå schall och ingenn lathe någett stycke affgå, för ähnn hann ähr fienderne så när, att hann honom wäll drabbe kann. Och thenn som schiuter förr, och förspiller kruth och lodh förgäffwes och fåfängdt bort, hann schall ware förplichtedt thez igenn bettalle, och uprätthe schadenn.

Sammeledz will och ware förnödhenn, att alle Höffwidzmänn, Schepere, Styremänn och Bysseskyttare schole tage sikh thertill ware fhöre, att the icke göre hwar annenn schade ihnnbyrdes, ahntenn på Schip eller folch, när the äre till mangels medh fienderne, effther som tillförenne scheedt ähr, Förthennskuldh schole the granneligenn achte på the Siötekenn och Krune-Fänicker som Konng:e M:tz Örligzschip fhöre, och sig ther-effther rätthe, hwilckenn thet försumer, och gör Högz:te Konng:e M:tt någon schade theregenom, ahntenn på folch eller elliest, schall bliffwe straffet som Enn otrogenn täner ägner och bör.

Videre: Vm fienderne legge till någett aff Konng:e M:tz Schip, och wele bordhe, dhå schall thenn, som fiendenn ahnnfalle will, lathe först allt Schyttett affgå på honom, som borde achter. Och besynnerligenn lage thet så, att hann kunde bliffwe drabbett medh Stånge, Krytz eller Pikelodh i watugångenn, när man ähr fiendenn såå när, att mann wiss drabning på honom haffwe kann, kunde mann och bruke wällige och starcke twärbommer till att holle fienderne iffrå sig medh. Och hwar thet icke kann hjälpe, så att hann thermedh kann hålle honom iffrå sikh, schall hann dhå bruke fyrwerkedt, Först med Fyrpiler, att skiuthe aff hele och halffwe Slannger, Thesliges och bruke Fyrpiler aff starke Bogar, både aff Järnn- och handboger, Och vhm fienderne komme så när, att mann them wäll nåå kunde medh kastende, dhå schall mann bruke Fyrkugler, både gemene handnkugler, och handnkugler medh Släger, och kasthe then medh henderne på fienderne, både vdaff Märssen, så och neder vdaff Schipenn.

Szå schall mann och bruke Fyrkrantzter och före them ihnn på fienderne, medh Släger och vthenn Släger, och Spetzer. Mhenn hwar thz icke kunde hjälpe, såå att mann thermedh kann hålle fienderne iffrå sikh, vthenn att the komme vhm bordh medh någett aff Hanns Konng:e M:tz Schip, dhå schall mann bruke the Ståålsåger, som H. K. M:tt thertill haffwer latidt beställe, och lägge sikh winn vhm att såge draggerne vdaff, och ther medh skilje sikh iffrå fienderne, medh mindre mann haffwer thäste bätter rådth och lägenheet till, att göre fienderne schade och affbräck, och att H. K. M:tz Schip wore öf:regne, Szå schall mann och lathe alle Schipzhaker och Röer affgå, som mann haffwer ihnnen bordz. Theslig: gripe heele och halffwe Spetzer, till att wärije sig medh.

När någett vdaff H. K. M:tz Schip bliffwe vdi szå mätthe medh bordende aff fienderne ahnnfhallidt, dhå schole the annder tv Schip som thertill äre förordnade, komme honom som nödstält ähr, till vndsättningh och vdi lijke mätthe hake tillsammans medh thet Schip, som haffwer draggett medh K. M:tz Schip. Och vm flere vdaff fienderness Schip, warde åther the Tv ahngripandes, och wele borde, då schole åther dubbelt så många vdaff Konng:e M:tz Schip fhalle them ahnn och dragge medh fienderne, så att altidh ther Konng:e M:tz Schip motthe ware vhm Ett aff fiendernez Schip, och när så scheer, dhå hoppes H. M:tt att thet schall wäll lyckes, och fienderne bliffwe nederlagde, effther H. K. M:tz Schip äre flere ähnn fienderness Schip.

Hwar och så händde, att någre Högz:te K. M:tz Schip, Ett eller flere (thz Gudh wärdes nådeligenn affwändde:) ledhe schade, och bleffwe eröfiredt eller i sank skutidt, dhå schole the anndre förthennskuld icke wijke vdaff och lahthe drage på fluchtenn, vthenn heller thess mehre och häftigere beflijthe sikh, att the sådanne schade på fienderne hämpne och wedhergöre motthe, så lennge ett aff them widh macht och öfwer wore, Och schall ingenn denn andre förlathe i nöden, Vthenn troligenn och mannligenn bijså, som ährligitt Krijgzfolch ägner och bör, thenn anners gör schall bliffwe straffett vthenn all nådhe, szåsom Enn förrädere och Ehre-förgäthere.

Ther Gudh förbiude, att Amiralenn någett wedherkomme, såå att honom schedde någenn schade til liffwelt, eller och hann vdaff någonn annann lägenheet bliffwer förhindret, såå att hann icke hade tillfhålle att sökie fiendenn, såsom thz sikh bör, Dhå schall Vnder-Amiralenn göre sinn bädtzte flijt, och affwarligenn begiffwe sikh till fienderne, Och nhår hann haffwe skothz sinn lösen, schole dhå alle Höffwidzmänn ware förplichtede, att honom fölie effther, och göre honom Ett trogett biståndh, widh thez straff som näst förberördt ähr.

Hwar och Vnder-Amiralenn bleffwe fhör förberörde orsaker schuldh förhindredt, Dhå schall dhenn som på Hector åhr, göre thez bådte, Vdi lijke mâtthe schole the andre förnåmpste K. M:ttz Schip, Enngelenn, Swannenn, Böseleijanenn, S. Christoffer, Hercules och andre flere, effther som Amiralen them förordne kann, förhålle sigh, Vhm någre aff the andre som för:ne äre, inthz till sakeen göre kundhe, och förthenskuld icke affwijke, att någer schade på dhe andre skedd whore.

Mhänn ther som fienderne worde sigh på flyctenn begiffwendes, ahntenn the hade waridt til mangels, eller och elliest icke fördriste sigh til att bijdhe, Dhå schall Amiralenn medh the andre H. K. M:tz Örligzschep fullfölie them i hampnn och hääl till thz ytherste, och thermedh icke åtherwendhe, förre ähnn the äre alle nederlagde eller Eröffrede, hwar thz elliest någerledz kann sihå tilgörendes.

Hwar och någre aff fienderne wele wållwilligenn giffwe sigh, Thå må mann thage them till fånge, och icke slå ihäl eller hugge vth för bordh, såsom medh the andre schee schall, som mann medh macht eröffrendes warder.

Bilaga 18. FÖRMYNDARREGERINGENS INSTRUKTION FÖR KLAS FLEMING 1644.

(Riksarkivet.)

INSTRUKTION.

Huareffter Hennes Kongl. Maj:tz wår allernådigste Drottningz och Rijkzens troo Man, Råd, Amiral, Så och Öfwer Ståthållare på Stockholms Slott, Edell och Wålborne Her Clas Flemming till Nörnås och Wilnås, sigh widh sitt Vthlöpande med Store Rijkzens Flotta, rätta, Huarthän han sin Cours taga, och huadh hans förnåmbste Förråttande i Siön wara skall.

1. Eftersom Kongl. Maj:tt Högeligen Hafuer warit förorsakadt och nödhtwungen till angå itt Krih emot Danmarck, Och det helst i denne Sommar medh all macht fortsättie så till Siöss som till Landz: Och Rijkzens wårn till Siöss, Örlögflottan, och heele thenne Expeditionen förtrod och pålagdt Ammiralen Her Clas Flemmingh, Och honom serdeles ther till genom sin Fullmacht autoriserat; Ty är nu denne Kongl. Maj:ttz nådige och alfuarlige willie och befallningh att han aldreförst förfogar sigh till Daleröhn, Och der samblar tillhopa heele Flottan, och så månge Skepp och Fahrkoster, som honom åhre tillordnadhe, Och nu i een hast kunne sammansackas, och icke åhre af opsåth och huariehanda tillfälle på andre Ohrter förskickadhe: Hwilke dagh, när the kunne komma till Flottan igen, skole sigh hoos dhe andre inställe, och bem:te Ammiralens Commendo lyda och effterkomma.
2. Och består fast heela then Flottan, som nu åhr Ordoadh at uthgå vnder Her Clas Flemmings Conduitte, vthi effterföllande Skepp och Fahrkoster, Nembl. Nye Chronan, Scepter, Göthe Arck, Suårdet, Iupiter, Draken, Simon, Götheburgh, Nyckelen, Mars, Smolandz Leijonet, Stockholm, Tree Chronor, som kommer frfån Rijga till Flottan, Regina, Raphael, Mercurius, Recompens, Westgöthe Leijonet, Apollo, Leoparden, Jägaren, Salvator, Andromada, Westerwijks Fortuna, Swanen, Achilles, Fortuna, Tiger, Månan Enhorn, Falken, Nye Kattan, Lambet, Papegoijan, Jungfrwn, S:t Michel, West Indiske Gripen, Phoenix. Item Lastdragarne Maarwif, Bönan och Lybiske Båten, såsom och Boijorten Pofferten, Och Gallioterne Hanen och Fortuna. Förvthan Fyra brandskepp Märman, S:t Jacob, Lille Delphin och Norköpingz Fleuten. Noch desse, som Skeps Maioren Hendrich Hansson genom Suenske och Danske Skårgårderne skall Commendera, Dufuan Een Jacht, Raphanen een Boijort, Sex Strussar be:de Styren, Flundran, Skrijkan, Nye Strussen, Orren Och Jårpan; Och sidst Sextijo Lodior. Förvthan desse hafuer och Ammiralen sigh tillhanda och vnder sitt Commendo, Hwadh Skepp, Strussar eller Lodier för denne tijdhen äre vthi Pomern vnder Ammiralen Petter Blom och Skepz Maioren Lars Matzson: Hwilke han kan bruka, som thet kommer honom till måtto, anden till Her Torstenssons Krigsfolcks Öfuerfart in på Siälandh, eller någon annan Höghwårdigh och wichtigh Dessein.
3. Wijdh thet Ammiralen nu samblar Flottan tillhopa, skall han besichtiga bådhe Siöfolckedt, så wål som dhe på Flottan tillförordnade Knechter, att huar och een, så Officerare som gemehe, efftter förordningen låte sigh finnas tillstådes; Eller och, ther så hände, at någon woro bortha. Ammiralen då wijste Orsaken här till, och ther någon afgång ther medh woro, at tå gofues Kongl. M:tt sielff i tijdh therom tillkänna.
4. Och såsom Hennes Kongl. Maj:tt hafwer nu låtet försörje Soldaterne medh Klådhe och Penningar, och der till med Kost på två Monader, tillijka medh Siöfolckedt at spijas vihur alt itt skafferij; will och draga den tidige och nödige försorg, att hwadh feeler och fordres till föllande Monader, skall föllia bådhe vthur Ammiralitetets Ahnordningar, så uel som elliest. Ammiralen wille tillhålla dhem, som medh Proviantet och Victualierne på Flottan hafwe till beställe, att der medh wahrsambligen och på bäste sättet tillgår. Förrådet må blifua oförtryckt, och icke till andre Vthgiffter åhn Folckedts Oppehålle anwendt. Hwadh och kan bespares, genom någon frånfall eller annan händelse på ett Skepp eller annat, att thet hålles till redha och godh Räkningh.
5. När nu Ammiralen wore klar och ricktigh her medh i Dala Hambn, tå will Kongl. Maj:tt att han intager Krigsfolckedt, Och medh förste windh, och så snart han kan, vthan någon dags eller stunds försummelse befifwer sigh medh Flottan till Siöss, Vthi den Ordningh, som här åhr godh funnen och medh her Clas Flemmingh afftaldt, Nembl. Vthi Tree Esquadroner af Skepp. Af huilcke han sielff förer Brystet af Pataglien: Ammiralen Åke Hansson then Högre; och Ammirals Leutenanten Clas Bielkenstierna, then Wånstre Flygelen. Och sålunda håller Ammiralen heela Flottan i den Ordningh, som bäst kan skee, och sigh för windh och weder bequemest skickar, Tagendes sin Cours på Norre Udden af Ölandh; Der han sedhan samblar Flottan tillhopa.
6. Mötter han någon fiende här emellan, så hafueer Ammiralen till göra sitt bäste och medh sine Vnderhafuande Skepp och Folck kasta honom ahn, som han och dhe kunne bäst, och Gudh gifwer wålsignelsen till. Men effterty lijkt synes, att Fienden medh sin Flotta nepligen skall komma så widt vth, men troligitt åhr, att Her Flemmingh ingen fientligh Flotta för sigh finner: Der före måste han wijdare fortsättia sin Kooza Öster om Ölandh, och så forth åth Bornholm, samble ther åter Flottan tillhopa, och vnder Bornholm der medh sättie, så länge han kan hafua sitt budh öfwer in i Skåne helst till Ystedh, ther Feltmarskalken Her Gustaf Horn förmodeligen widh samme tijdh låte sigh finne, eller iu icke wara der longt ifrån stadd; Efftersom Kongl. Maj:tt hafwer befallat, och åhn wijdare will beordra honom, att taga acht på Flottans Ahnkompst, och Communicera medh Ammiralen öfwer tillståndet i Sundett och på Siälandh, så myckedt och widt thet honom åhr witterligitt: Thereffter och Ammiralen till een stoor deel hafwer till fatta Consilium, Och fördenskuldh moste han för vth låte medh Her Gustaff Horn Communicera, och taga hans inrådande och betånckiande ther öfuer, så wål som annat, eenkanner-

ligen huadh och han finner godt och Fäderneslandet nyttigt till företaga medh Flottan emot fienden: Och ther Gudh beskärade Ammiralen een victorie till Siöss, huru ther tā woro till nyttia, och Kongl. Maij:ttz desse in till erhålle och fulbringa: Anten till inkräcktande af dhe platzer vthi Skåne restera; Eller och att Knäcka Siäländh, ther nu fast dee endaste och öfrige Danmarks Chrones kraffter äre till finne, Och till den ände adsistere bådhe Feltmarskalkerne, att och de kunne her till huar på eller från sin ohrt Cooperera; Uthi lijka måtto hafuer Ammiralen till Communicera och taga Rådth af Feltmarskalcken Her Lindorm Torstensson, och efftersom sakerne i Tysklandh sigh anställa, till een godh deel dereffter sine Consilier och företagande retta och affatta: Efftersom och Kongl. M:tt håller redeligitt, att Her Clas Flemmingh widh Bornholm affärdar itt Skepp eller Tu af dhe smärste ifrån sigh emot Landt å Rügen, och der Landsätter een wiss man medh bref, som genom For Pommern, Mechlenburg och Holsten rycker till Feltmarskalcken Her Torstensson; Och icke desto minder medh thet samme låter löpa samme Skepp emot Holsten till Nystadt eller Christianprijs, medh een Annan sin vthskickadhe, adverterandes Her Torstensson sigh wara Vthkommen medh Flottan, och af Kongl. Maij:tt vthskickadh till rensa Siön, och befordra begge Feltmarskalkernes Desseiner och förhafuande; Her Gustaff Horn, att han så myckedtt bättre och säkrare kunne beläggia och jnkräcka Festningerne i Skåne; Her Lindorm Torstensson, så mycket möjligitt ähr och sigh göra låta, att kunna transportera een deel hans armee och folck in på Fyen eller heelt på Siäländh, turbere Konungens i Danmarcks Desseiner, och förtaga honom, att så ligit kunne endsättia Skåne vthur Siäländh, som han nu förmår bijspringa Siäländh vthur Skåne: Och derhoos begärandes Her Torstenssons inråd och betänckiande, hwadh och han kan contribuera ther till, och hwadh han förmeener Ammiralen kunne Cooperera till Feltmarschalkens Her Torstenssons Dessein, vthan Hazard af Flottan, och dess wijdt fördiupande in i Belten.

7. Komme nu fienden medh heela sin Flotta i Siön emot Ammiralen, Tå sijr Kongl. Maij:tt ingen annan ordre honom wara till gifue, ähn att han håller sigh och sine Vnderhafuande Skepp och Folck tillhoppa och wederedo till Combatt, befaller Gudh saken, och gör sitt bästa, så widt Gudh gifwer nådhen till. Och ther Gudh förläner honom een Victorie emot Danmarck till Siöss, att då Ammiralen then nyttiar, så godt sigh någon sin göra låter, opå Feltmarskalkernes godhe inråd. Men ther fienden icke kommer emot honom, vthan resolverar tillgå defen-sive, till äfuentys af Medellösa på folck, och Fruchtan att förblotta sitt Landh, och i dette sitt tillståndh, icke iempte Flottan Hazardera heela sin Chrono; williandes afwänta den tijdhen han weet, at wår Flotta widh godh tijdh på Åhret måste sij sigh om sin retraite: Och derföre kunde blifua liggandes medh sine Skepp vnder Köpenhambn, och sålunda bådhe försäkra Siäländh för all infall, Såsom och der hoos att erhålle een frij vndsättning af Malmö, ther så omtränger; Eller och, ther General Staternes af det Föreenade Nederlandet Flotta kunde komma och lägge sigh på andre sijdh; Och altså för desse och andre orsaker Fienden skulle hafua betänckiande, att sättia alt på Hazard: I dette fallet nu kan Kongl. M:tt fuller icke så Stricte, fulkombligen och egentligen befalla eller föreskrifua Her Clas Flemmingh, huar han skall gåå medh Flottan, anten närmare åth Sundedt, och jagha Landen derhoos een Skräck inn; Eller och, om han på något annat ställe skulle sättie sigh medh Flottan? Men håller för godt, att Uthslaget på sådant dömmes af tijdhen, lägenheterne, Feltmarskalkernes Communication, Krigedts förande till Landz på een sijdo och den andra, bästa nyttan och minste fahran af Flottan, Gemwål och, att Ammiralen icke för myckedtt kommer i trängzlan. Och tilltroor elliest Kongl. M:tt Hans Ammiralens noga flijt, troheet och achtsamheet att han icke allenast saken wäl hoos sigh och flere, them han kan hafwa godh rådth vthaf, öfuerlägger, vthan och effter all möjligheet therigenom söker till befrämia och fortsättie her vthinnan Kongl. Maij:ttz och Rijksens tjenst.

8. Dogh, till att optäcke någorledes sine tanckar heröfuer, tā håller Kongl. Maij:tt för godt, så mycket som widh denne tijdhen kan dömmes, och icke någre nye imergentier förändre Consilierne (hwilkedt Ammiralen in loca och pro re nata moste diudicera) at sedan Her Clas Flemmingh är kommen, och hafuer satt vnder Bornholm, och så snart han hafwer fådt sin Jacht tilbakar ifrån Ystedh och Communicera låtet medh Her Gustaff Horn öfuer sin Dessein, och then adsistentz Ammiralen honom görandes warder, förnimmer och att Fienden icke kommer, eller kan gåå emot Kongl. M:ttz Flotta. Efftersom hans Flotta och nu seijes wara skingrad; Eller och att han af annan Orsaak resolverar till liggia stille; Ammiralen tā seglar medh heela sin Flotta i sin rätta Ordningh nidh emot Kökerwijck, där sätter geent emot Falsterbooreef och lägger Skeppen så widt ifrån huar annan, som bequemast och säkrast för Flottan kan skee; Och att han där medh godh wacht och försichtigheet tager sigh till wara för Brandskepp och fahrlige Ahnslagh, som vthur Köpenhambn widh lägenheet och rahm kunde Flottan medh hennes störste fahra tillskyndas. Och emedan han thår ligger, wille han och tillsij, huadh han kunde göre till befordra Feltmarschalkens Her Gustaf Horns Dessein emot Malmö, Såsom och huru wijda och så frampt dhet säkert kunde skee, Lodierne måtte deremellan och Falsterbooreef kunne inkomme, Och den Spannemähl och Salt, som nödigt behöfues till armeens och garnisonernes Vnderhåldh i Skåne och måste skickas åth Landz Chrono, kunde bringes thiht jnn, doch att Ammiralen kunde hindra thet icke någon Endsatt komme i från Köpenhambn till Malmö. Dette medh mehre slijkt, hafwe han till considerera och öfuerläggia, om och huru widt dette alt ähr till effectuere.

9. Herwidh och Her Clas Flemming hafwer tillkasta det eene Ögat på Feltmarskalken Her Lindorm Torstensson. Och såsom han weet, hwadh ordre Kongl. M:tt monde gifua Lovyh de Geer, Om dhe Skepp han i Hollandh hafwer bestält: Altså, ther så woro, att samme Skepp, effter Kongl. M:ttz förre Dessein, woro allerede gångne genom Belten, och att dhe möta Her Flemming i Siön och Coniungera sigh medh Kongl. M:ttz Store Flotta Tå ähre desse förbemelte Desseiner lättare till vthrätta, sedhan Flottan af de Hollendske Skeppen woro förstärckt, then läghe widh Kökerwijck, Eller och, någon annan bequemb ohrt widh Möen; eller och der han skulle löpa längre inn, Emellan Mechlenburgz Custerne och Lalandh: Och tā Ammiralen sände dhe Hollendske Skeppen, och någre af Kongl. Maij:ttz Egne Skepp, dhem som lättast och handterligste woro och kunde gå igenom, till Feltmarskalken Her Torstensson, åth Hollstein eller Juthlandh, att befordra der medh Öfuerförslen för det folck han täncker till sättie in på Fyen; Dogh at Ammiralen skickar dem på den ohrt Skeppen säkert kunne liggia. Och helst att det skedde på denne sijden Fyen, så att dhe icke behöfde passera Langelandh förbij eller Belten igenom.

10. Men ther så woro, at Lovys de Geers Skepp ähnnu woro engagerade i Siön, och hålle Konungen i Danmarcks Skepp oppe i Westersiön eller på andre sijdan Belten, som nu saghor löpa, Och Feltmarskalken kunde wara af Keijssarens General Lieutenant Gallas retraherad åth Tyske Siökanten in åth Mechlenburg eller FörPommern, Tå kan Ammiralen, på thet han må wara honom närmare, och så mycket bättre medh honom kunne Communicera, lägge sigh något närmare dhe Tyske Custerne, och derigenom animera wårt folck och medh Flottan gifua wårt Krigzwäsende een stor respect hoos alle, serdeles then fienden, och widh thet samma göra Feltmarskalken godh adsistence i det Tyske krigedt. Men i synnerheet, ther Feltmarskalken kan wara dem Keijzerske öfuerlägen i macht, och förhindra dem att dhe icke fästa footen widh Siökanten. Och ther bredewidh kunde mista något godt partij folck, att öfuersättias medh Smärre Fahrkoster, Skutor och båtar, som kunne finnas ther vthe, och

för dette äre befalte at frachtas och samblas i Pomern och Mechlenburg. Och ther medh göres itt infall på Lalandh eller Falster; Så att han sedhan kunde fåå een fast foot på Siäländh: Tå wille Ammiralen befordra thet wärckedt effter all möjeligheet.

11. Men ther Feltmarskalcken stodo i det postur, at han kunde medh största forcen gå emot Danmarck, tå förmenar Kongl. Maij:tt wara een saak, som wäl woro görlig, och ställer then till Ammiralens och Feltmarschalkens inbördes Communication, Om icke Feltmarschalkens folck kunde öfuerrhöres in åth Grönesund, samt modh Skeppen, samt medh Skutor och andre Fahrkoster; Som sedan sökte till fatta eller öfuerrumpla Warenberg, derigenom afskärandes Lalandh och Falster ifrån Siäländh, och den avantagen sedan nyttiande, så godt dee kunde, och ratio belli dicerade. Eller och, ther på andre sijdan Siäländh kunde finnas någon Platz, som wore till inkrächta, Thet låter Kongl. M:t Her Flemming och Her Torstensson in loco till efftertänckia, och effter deres godhtyckio therwthinnan at resolvera och vthwällie; Allenast Flottan icke diupar sigh för widt in i Belt, eller emellan Öijerne, att dhen ju altijdh på alle händelsser kan wara i Store Siön igen. Och ther dette kunde förrättes, och Feltmarschelken her Torstensson finge een foot in på Siäländh woro nödigt att samme Corpus ju wore så starckt af Ryttare och Knechter, att dhet åth minstone kunde löpa öfuer Platta landet. Eller och ther Feltmarskalcken eller Tyske Siökanten och Fästningarne dersammestades, icke hade någon fahra af Gallas, eller wore eij större macht emot Feltmarskalcken i Tysklandh, ähn att Königsmarck förstärkt medh Nije recruer, then kunde emottaga och sustinera, Så att Her Torstensson, kunde draga sin største macht in på Siäländh, då hölle Kongl. Maij:tt för det bäste wara, att han öfuerrhöste Chronoburg, och aldeles bemächtigade sigh den trängzlan emellan Chronoburg och Helsingeborg, och brachte henne i Kongl. Maij:ttz wäldh; Men att han sedhan wände sin Dessein på Köpenhamn, Och all den rådågan, som i thette fallet skulle komma vnder folckedt, nyttiande till wår dienst, medh maturacion af Sielandz inkrächtelse. Och kunde då Ammiralen medh Store Flottan igen begifua sigh emot Kökerwijk, baak Drakerö, Och ther så omträngde, hielpa att her Gustaff Horn kunde medh folck komma her Torstensson till hielp, att få Köpenhamn sin Koos, och den Danske Flottan heelt i trängzlan; Eller och, ther Köpenhambs attacque skulle falla betänckeligh, Her Torstensson adsiderade och endsatte Her Gustaf Horn till inkrächta Malmö Ty, i fall Chronoburg kunde emporteres, och den trängzlan emellan begge Landen Sielandh och Skåne woro till Kongl. M:ts lydno, tå skulle transporten af mutuelle Succurs emellan Feltmarschelkerne falla desto lättare, och folckedt vthan synnerlig hazard sedhan komma tillhopa, huarannan till adsisensz.

12. Hwadh och elliest medh Sänckningh af den Hambnen för Köpenhamn medh Brandskepp, och annat desslikt, som tienar till göra fienden afbräch medh, woro till göre, det ställer Kongl. Maij:tt till Ammiralens discretion och flitige betänckia, huadh sigh göra och practicera låther, Effter som och Kongl. M:t inthet tuiflar, at han ju observerer tijdhen och afsijr lägenheterne till incommodera fienden och conservera wår Flotta. I synnerhet, ther han finner någon perplexitet hoos den danske Flottan, at han tå söker till Klappan opp.

13. Händer och så, att Her Lindorm Torstensson icke kan för den store macht honom i medlertijdh af Keijsaren kunde påwälltras, sältie sit største Ögha på Dannemarck, men moste medh største Forcen stå emot Keijssaren, och fördenskuldh icke kan komme och öfuersättie in på Öijerne, vthan måste för denne gången något medh thenne Dessein låta huijla och patientera, Och Ammiralen icke kan få dhen Danske Flottan vthur sine Fördeler Tå wille han medh Flottan begifua sigh något bättre indh före och så wijda säkerligen kan skee, befordre her Gustaf Horns Dessein till Landz emot Malmö vthi Skåne.

14. Her hoos Kongl. M:t icke kan förbijså, men recommenderer medh all flijt Ammiralen Her Clas Flemmingh een saak, then armeens och garnisonernes Conservation och vnderhåldh i Skåne widhkommer, Nembligen, ther så woro, att Ammiralen komme i Sundet, och förmärker itt stort feel på Salt och Spannemåhl hoos armeen och garnisonerne vthi Skåne: At tå Ammiralen låter sigh wara till all möjelig mätto anlägot, till optaga Sex eller Otta hundrade tunnor Salt af någon som där löper förbij, och försäkrar then samme om betalningen här att bekomme, effter det Afftaal och accord Ammiralen medh Köpmannen sluter. Men hwer så skulle hända, at samme Köpman icke will här anamma betalningen, och Ammiralen fördenskull moste lofua honom den vthi Skåne at skole bekommu, ta wille Ammiralen advertera Krigs Commissariusen Johan Kruus, at han anten vthur dhe medell han der i Landet kan bringa till wågha, eller dhe hedan ifrån, i fall det andre fallieradhe, skole skickes, samme Salt Post effter Ammiralens accord, förnöijer. I lijka mätto recommenderer H: K: M:t i nådher Ammiralen, at han wille optaga af dem, som Spannemåhl hafwe lastat, och förbij löpa, till Tu eller Trij hundrade läster; Efftersom Kongl. M:t förnimmer, att icke allenast på Salt vthan och på Spannemåhl, skall bådhe för armeen så wäl, som garnisonerne i Skåne wara mangell och brist till deres nödhörfftige Oppehälle. Hwadh nu Ammiralen heri kan göra, och effter möjeligheten præstera till Kongl. M:ts armees, garnisoners och stats conservation i Skåne, therwthj försijr sigh Kongl. M:t att han använder sin flijt.

15. Elliest och förvthan desse Informationer, ordrer och påminnelser, ther så händer, som nu een tijdh borth åth är spargerat, och icke olikt synes, At den Statiska Ammiralen och Flottan kommer på andre sijdhan, wijdh then tijdhen, her Flemmingh ligger på denne sidan Sundet, tå hafwer han till möta den medh all wärdigheet. Åhro där Gesandter hoos, tå exciperer han dem, såsom een Gesandte den andre, medh conservation af Kongl. M:ts och Rijksens reputation. Och låte sigh icke annars märckia, ähn att deres ahnkompst woro Oss och honom myckedt behageligh, medh contestation sigh inthet tuifla dem wara af deres Principaler vthskickade, till att oppehålla och opfriske den förtrolige wänskap och alliance, som åhr emellan Kongl. M:t på eene, och dhe Höghmäktige Herrar General Stater på andre sijdan, Och att Navigationen och Commercierne i Öster- och Norrsjön, Så och i Sundet, må assereras vthi itt fritt och oturberadt ståndh och lopp. Och efftersom Konungen i Danmarck nu een longh tijdh emot all skåhl hafuer tracterat och pressadt så dhe föreenade Nederlendiske Nationen, som Kongl. M:t och een deel af Sweriges Chronos vndersåtare, hwilkes frijheet hoos Konungen hafwer warit hertill disputeradt; Men nu twert emot Pacta icke allenast quotiserat, vthan och heelt borttaget, Somblige K. M:t Vndersåtares (som odisputerligen effter Fördragen borde wara frij och oplassade) Skepp och godz vnder een hoop vpdichtade prætexter. Ammiralen fördenskull hoppes, att dhe Herrar General Stater warde medh Kongl. M:t coopererandes och medh tuångh förmåendes Konungen i Danmark till att afstå her medh, och de facto ställe der medh in, så att Seglatzen blifwer frij på, genom och ifrån Sundet och i Siön, fuller för alle andre begges wänner, men erkannerligen för Kongl. M:t och Sweriges Chrones Ständer och Vndersattare, Så och för General Staterne och deres Vndersåtare och Inwåhnare. I hwilken meeningh och resolution, såsom Kongl. M:t åhr och hafuer warit, och icke hafwer welat sedhan opwuxne och inritade fiendskap medh Danmarck inhibera och neeka någon löpa på then Chronan och Sundet, Ehuruwål sådan frij tillstädielse länder Kongl. M:t till ingen ringa præjuditz. Sådanne discursur förer Ammiralen i begynnelsen emot dhem, winläggiande sigh att höra dem uth. Seija dhe ja her till, och att dhe wele medh sine Skepp löpa genom Sundet, och cooperera medh Her Clas Flemming till förberörde intention och Scopum, Tå wore thet så mycke bättre, och hafwer Her Flemmingh att tes-

moignera till sådan deras Coniunction een stor adfection och behagh, och nyttia den Coniunctionen som han bäst kan.

16. Men wele deres Gesandter komma på en annan bogh i thenne saken, och tala om en jnbördes tractat öfuer itt samhelligt Krigh emot Danmarck; Tå suarar Ammiralen och beropar sigh på den Skrifwelse Kongl. M:t allerede i förledne winter hafuer skrifwit General Staterne till, Och håller därföre att Kongl. M:ts meeningh är dervthur till att sij; Betygar och derhoos, thet Kongl. M:t medh längtan hafwer åstundat och önskat att få förnimma dhe Höghmächtige General Staters declaration theropå, som serdeles tiende H. K. M:t till effterrättelse i saken. Tå och Kongl. M:t gärne hade sigh wijdare theröfuer förklarar: Han Ammiralen wore theröfuer inthet instruerat, Och derföre såsom een Tiänare, icke kunde något extra Mandatum ther i seija. Men ther Gesandterne så begärade, wille han wäl och troligen genom bref till H:s K: M:ts refererat. Han begärer allenest, dhe wille gifua honom huar icke aldeles, då någorlunda deres Commission och ordre tillkänne. Weele dhe och anten sielfwe. eller genom bref och Poster belanga Kongl. M:t ther om, kunde det och hafwa sine gode skähl: I hwilket fall Ammiralen wäl kunde dem försäkra, att Kongl. M:t sigh således warde emot dhem förklarandes, som deres åstundan och alt godt förtroende emellan Bundz förwänder är lijkmätigt.

17. Förnimmer och her Clas Flemmingh, som troligitt och lijkt synes, at General Staternes Sändebudh sij allenast på sin Egen prouffit och interesse, och wele genom particular tractater göre deres Conditioner bättre hoos Konungen i Danmarck; Tå må Ammiralen ex occasione och när thet kommer till taals och på discurser her om, therhån Declarera sigh emot dhem, at Kongl. M:t hafwer emot Danmarck taget wapnen i handen, gärne seendes att icke allenast Swerriges Chronos, vthan och jemwäl General Staternes vndersåtare och Inbyggjare måtte komma till en vturberad, och blifua frij för det Danske Prackeriedt i Siön och vthi Sundet; Och ther Gesandterne på General Staternes wägnar kunne accomodera saken medh Dannemarck, skulle fuller Kongl. M:t them thet gärna vnna; Men hoppes dock, att emedan Hennes Kongl. M:t är för begges, så sin och Sweriges Chronos på egen och General Staters Mutuelle Commerce och gemehnskap i handell och wandell, nödgat till antaga detta Krigedt vthi denna besuärlige tijdhen, och där Kongl. M:t dess förvthan vthi den Tyske Feigde medh Romerske Keijssaren högt är engageradt, och ther widh af andre ljet adsiderad: At tå General Staterne, icke så mycket nyttia Kongl. M:t:z wapn, till deres eenskijlte interesse, eller lembne Kongl. M:t allene der i medh sin större fahra och förlust af det Tyske wäsendet, som mehre hoos sigh, effter högt begåfwade prudens och discretion wäl betäncke och besinne, at ther Kongl. M:t elliest kan förljikas medh Konungen i Dannemarck, och dess vndersåtare blifua effter Uhråldrige Pacta frije vthi Sundet, Konungen tå lätteligen skole reepa tilbakar det han nu medh owillie eller tuångh till äfuentyrs General Staterne skulle gifua effter: Och skall sedan läre söke förbund och wänskap medh alle Kongl. M:t:z. och General Staternes fiender och illwilliande, och sedan icke vara offtare till bringa i nätet. Dette remonstrerer Ammiralen medh bäste fogh, discretion, och vthan att kasta någon stor jalousie och efftertänckiande in hoos General Staterne och deres Gesandter. Men det wille han särdeles styrkia till, att ther någon särskildh tractat skulle emot all förhopning företages, tå inthet måtte ther i passere, handlas eller slutes medh mindre Kongl. M:t och Sweriges Chrono ther vthi blefue begrepen. Och at det høge jnbördes interesse så Kongl. M:t som General Staterne hafue i Navigationen och Commercierne i Öster och Norr Siön, Så och vthi och genom Sundet, måtte, såsom een fundamental Condition vthi förbundet emellan Kongl. M:t och General Staterne, i någon tractat eller slwt icke förgätes, men i acht tagas och Conserveras.

18. Låte dhe Statiska Sändebuden sigh och märke, att dhe hafue Commission till förljika Oss medh Danmarck, och weele bruka sigh för interponenter i saken. Då suarar Her Flemming, att Kongl. M:t inthet ähr obenägen, men hafuer altijdh sökt medell att hålla wänskapen gående medh Konungen i Danmarck, och dette owäsendet att gå förbij. Skulle och gärne sij, att det måtte komma medh Danmarck till een godh ändskap: Ty in genere till seija, och så mycket honom kunnogt woro, kan han det wäl betyga, att Kongl. M:t gärna skulle önska, thet medell hertill funnes, och saken blefue bijlagt, när Kongl. M:t för wederfahrne torto på sigh och Rijkens Vndersåtare skeer tillbörligh satisfaction, och Caution præsteras de non-amplius turbando: Efftersom och Kongl. M:t will förmoda, at dhe som wele läggie sigh her emellan, och sigh serdeles till General Staterne försijr, att dhe sigh therom befljta, att Kongl. M:t sedhan medh starkare macht kunde wände sigh emot Keijsaren igen. Ty såsom thet ähr ju fåfengt, att Kongl. M:t hielper andre i Tysklandh, som niuta Kongl. M:t:z Suett och blodh åth till godho, men moste hemma sielf altijdh sittaa i fahra till blifua besprungen af een Ondh Granne och Naboe, när honom så faller legligitt; Så nödgas hennes Kongl. M:t tillsij sigh fore vthi thenne saken, såsom then ther högt hennes Kongl. M:t:z Stat och Rijke angår at wara försäkradt. Men alldenstundh denne saken woro af större wichtigkeit ähn att Ammiralen för sin persohn allena något synnerliget kunde hafua till seija, vthan huadh han så discurserwijs emot them sin meeningh hade optäckt; Ty kan han dem och så mycket gifua till förstå, att ther dem behagar, till söke heröfuer Kongl. Maj:t:tt sielff, tuiflade han inthet, att dhe ju skole fatta Contentement af then resolution och förklaringsh, som Ko: M:t opå deres anmälande worde medhdeelandes.

19. Elliest, nyttiar Her Flemming deres præsentie, i huadh måtte han kan, dhe komme och till huadh ende och dessein det skeer: Huar icke han det giör för annan orsaak, då tillhålle dem danske i stedze skräck och räddhuga, och icke desto mindre till winlägge sigh om att befordra Desseinerne så till landz som till Siöss: Och serdeles att öppna trafieqven icke allenast för dhe Suenske, och dem som vnder Kongl. M:ts protection höre, Vthan och för andre, som segla på andre länder och ohrter (: danske Vndersåtare och dhe som före deres Skepp Landh och Städter: Och till den ändan, emedhan han vthe ähr, och ther han vthan fahra kan mista någre Skepp ifrån Flottan, altijdh låte Croissa Siön emellan Dantzic och Sundedt, och befljta sigh att den må blifua hållen reen för Röfuare och Danske Frijbytare; Derigenom och förnembligen Seglatzen på Swerige, Finlandh och Lijf-landh må wara frij och säker.

20. När nu begynner lijda in öfuer Julij Monadh, Her Flemming och hafuer Corresponderat, öfuerlagt och Coopererat medh Feltmarskalkerne, och förrättat huadh innan den tijdhen står till göre och företaga, tå hafwer han hoos sigh till considerera, om och af honom och heele Flottan, något wijdare vthi Siön kan wara till för- rättet? Och ther han finner något prägnant och Hufwudsakligit ähntå wara att ställe i wärkedt, tå kan han blifua något längre liggjande medh Flottan in i Augusti Monadh: Hwar och icke, och ther ifrån Kongl. M:t ingen wijdare ordre om längre liggjande tillkommer, dt vthi Augusto företaga retraicten. Och effter som dhe Store Örlög Skeppen, Eenkannerligen dhe tre Hufwudh Skeppen, Chronan, Scepter och Arken, och een deel af dhe andre näst dem, äre bådhe suäre och kostelige Skepp, som icke tiene länge att blifua in på hösten liggjande i Östersiön vthi det Korthe och trånge Fahrwatn, och widh dhe länge och mörke Höstnätter, så och store storm wäder, som tå gemehnligen pläge opwäxa; Tå skall Her Clas Flemming lembna anten bådhe Ammiralen Ake Hansson Ulf-sparre, och Ammirals Leutenanten Clas Bielkenstierna; Eller och een af them medh itt par godhe Skeps Maiorer och annat nödigt Siöfolck, sampt Officerare och Gemehne Knechter effter sigh, medh tuenne eller Ett godhe

medelmätige Skepp, och therhøes förordne dem eller honom af Flottan een godh Squadron af Tolff eller Sexton wäl försedde Skepp, medh huilke dhe eller han kan Croissa Siön, och thär så omtränger löpa in i Callmar Sundh, eller någon hambn vnder Tyske Siösjdhan; Men Her Clas Flemmingh medh Råsten af Flottan och Folckedt, begifuer sikh på hemreessan igen: Dem eller den han quarlembnar, moste han gifue ordre, att gå säkert, så att han icke warder förraskadt »Men att han håller Siön reen och Seglatzen frij, icke tillfogandes den Negotierande Man någon öfuerlast; Förvthan huadh Danske kunne wara, som han kan anträffa och betrådha, them hafwer han till göre prijs: Efftersom Kongl. M.tz willie och meningh ähr, att icke allenest Samme Effterlembnade Ammirals Leutenant, vthan och Ammiralen sielf, medhan han ther vthe ähr, skole hålle hand deröfuer, att den traficqverande man icke skeer något inpass; Men det kunne dhe wäl seija, och emot dem seglande vthi taal eller discursur låta sikh förlijda, att så frampt Konungen i Danmarck fahr forth vthi sitt förbudh, och icke allenest disputerer Sweriges Chrones Vndersåter, och dem som ähre vnder K: M.tz protection, fahrten igenom Sundet; Vthan och, företager andre att segla på och från Kongl. M.tz Landh och Rijken, tå will Kongl. M.t icke wara bunden till denne Indulten, vthan måste och på sin sijdho förbudh i Seglatzen låte vthgå, Och söke till göre Kongen i Danmarck Siön så trång, som han de facto will göra den Hennes Kongl. M.t. Och hafuer sedhan den negotierande man sådant icke Kongl. M.t i Sverige, vthan Konungen i Danmarck billigt att tillskrifua.

21. Deropå och sedhan dette sålunda woro disponerat, och Ammiralen tager sin koosa och ryggreesa hijt tillbakar igen, Tå hafuer han till sättie medh Flottan widh Fåresund vnder Gothlandh; Och ther han funne någon lägenheet till fatta Gottlandh, och serdeles att blifua Wijsby, eller någon af Skantzarne på landet mächtig, att han då gör her vthinnan sin högste och bäste flijt. Och på thet han sådant desto bättre kunde effectuere, kan han her öfuer i tijdh Communicera medh Feltmarskelken Her Gustaf Horn, att så frampt han icke kunde i medler tijdh blifua Malmö mächtig, men hade låtet den belägringen anstå och för hinder opskiuta till lägligare tijdh, han då kunde medh Strussarne och Lodiørne sände någon godh och Capabel karll af wettenskap och Conduicte, och widh samme tijdh, som Ammiralen medh store Flottan ginge till bakar, motte lända på Gottlandh; Eller och medh godhe båtar, från Ölandh sättie skyt öfuer. J huilket fall och kunde brukas halfparten af dhe Ryttare, som liggie på Ölandh eller widh Calmar, lembnandes hästarne där quarr, och tagandes allenest medh sikh Sadlar och Pistoler. Eller och, effter hösten och ther opå wintren nalkas, tå alt moste begynnes att laggas i winterquartere, att man tage ett partij Ryttare vthur sielfue armeen åth Gothlandh, som tillijka medh Footfolckedt sökte till bemächtige sikh Wijsby Slott; Tå hålle wij thet wara itt godt och nyttigt wärck; Fast Skeppen sedan skulle medh Siöfolckedt löpa hijt öfuer, och bringa Flottan in Salvum, Men Krigsfolckedt blifua quara på Gothlandh, till dess man hedan ifrån kunde förordna der i landet een wiss garnison.

22. Hwadh elliest kunde hända för accidentier, thi ware anten medh folckets siukdom, eller andre, såsom vthi sådant icke kan något præscriberas Ammiralen, men moste af honom bådhe diiudiceres och effter möjeligheten remedieres, som Commenderer heele Flottan: Altså ställer och Kongl. M:t i hans godhe, tidjige och försichtige försorg, at göre och anställa therj, som han finner bäst. I synnerheet tillholler Officerarne och andre som wederböre, att dhe sköde dem siuke eller quetzte, Och på det dhe så mycket bättre må blifua restituerade, sättia dem i Landh och logera dem på Ölandh, eller låte föra dem åth Calmar.

23. Men i synnerheet, ähr thenne then förnämste, och af Consequentie then högste accident, ther sielfwe Ammiralen skulle widh wahrandes Expedition till Siöss något menniskligitt och dödeligitt hända, och Commendat så och Administrationen öfuer Siö-wäsendet blefue ledigt, och Flottan vthan Hufwudh; Therföre ähr her öfuer sådant oförmodeligitt fall, denne Kongl. M:ts resolution, Nembl. at så länge her Clas Flemming ähr vthi lifwet och widh hälsan, tå blifuer hoos honom Commendo öfuer heele thenne Kongl. M.tz Flotta och huadh ther af Dependener. Men ther honom något dödligitt skulle hända och wederfahres, Eller och ther Her Flemmingh medh een så swår siukdom blefue befallen, att han icke kan administrere wärkedt, tå skall i thett fallet Ammiralen Åke Hansson Ulfsparre wedertaga och föra Commendat öfuer heele Flottan medh all hennes Dependentie. Men skulle ock han Ulfsparren vthi thenne Expeditionen till Siöss, effter något her Clas Flemmings frånfall, medh döden afgå, eller för siukdom och suagheet icke kunne Commendere Flottan, då skall i krafft af denne wår Eventual disposition Ammirals Leutenant Clas Bielkenstierna blifua substituerad i Flottans Commendo, Och det föra till dess denne Expeditionen ähr ändadt och H. K. M.t kan sikh ther öfuer wijdare förklara. Hwilke förb:te Ammiral och Ammirals Leutenant, skole in dictum eventum, effter denne K. M:tz Instruction, så wijda sikh practica låter, sikh hafua till regulera, och den föllie och effterkomme: Allenast, såsom dem icke äre Consilia, som medh General Staterne af Nederlandh hertill äre före wordne, kunnoge till deres rätte grund; Så skole dhe och, ther någon af them vthi förberörde händelse träder, Commendat öfuer Flottan, och the af then Statiska Ammiralen eller Gesandterne vthi dhe saker, om hwilke i den 15. 16. 17 och 18 Artiklerne blifuer rördt, warde besökte, remittere dem och dhe sakerne anten till Kongl. M. sielf, eller, ther the föregifua ohrten wara alt för wijda aflägen, och lång tijdh till beskickning inlöpa, tå förwijsa them till Feltmarschelken her Gustaf Horn vthi Skåne.

24. Dette ähr nu så, huadh Kongl. Maij:t hafuer funnet godt, att Instruere Ammiralen Her Clas Flemmingh vthöfuer i det öfrige, som icke kan beskrifues, eller gifuas honom någon wiss och fulkombligh ordre vthij, hemställer Kongl. M:t vthi Ammiralens godhe, mogne och försichtige diiudication, then ther och weet hervthinnan K. M.tz Intention och förde Consilier, och på huilkens trooheet, flijt och oförtrutenheet, till sökia Kong. M.tz och Rijkens tienst, K. M:t aldeles ähr försäkradt. Önskar Endtligen honom och heele hans medhfölliande i folck, Skepp och alt annat lycka på reesan, wälsignelse i Consilierne, framgång i actionerne, Och att her medh wäl förrättade saker och behållen reesa må framdeles komma tillbakar igen. Kongl. Maij:t förblifuer honom medh all Konungzligh gunst wäl bewågen. Actum Stockholm den 30 Maij Åhr 1644.

Opå Högstbe:te Hennes K. M:tz wägnar af Hennes K. M:tz samt Sweriges Rijkets respective Förmynderere och Regeringh Vnderskrefuet

Sigill

PER BRAHE greffue
till Wissensbårg
S: R. Dråtzet pp

AXEL OXENSTIERN
S. R. Cantzler mp

JACOBUS DE LA GARDIE
S: R: Marsk. pp

CARL GYLLENHJELM
Riks Ammiral pp

GABRIEL OXENSTIERN Frijhärre
Till Möreby och Lindhålm
S. R. Skattmästare pp

GYLDENKLOE mp

Bilaga 19. AMIRAL C. G. WRANGELS RAPPORT TIL DROTTNING CHRISTINA OM COMBATTENS FÖRLOPP D. 13 OCTOB. 1644. DAT. VID CHRISTIANSPRIS. (Efter Tornquist.)

STORMÄGTIGSTE FRÖKEN
ALLERNÄDISTE DROTTNING.

Eders Kongl. Majt låter jagh uti a'som största ödmjuk underdånighet till förnimma, huruledes sedan jagh skref Eders Kongl. Majt uti underdånigheet till ifrån Callmar af d. 31 Sept. sistld: gick jagh d. 3 Octob. med flottan till Segels derifrån och söökte fienden först under Bornholm. När jagh nu d. 6 Dito dijt ankom, fan jagh honom icke der, kunde ej heller få någon kunskap hvarest han i sjön war at igenfinna derföre togh jagh min Cours åth Möön dijt jagh d. 7 Dito arriverade, män kunde derpå fahrwattnet honom icke andrabba, dock fick jagh där een lijten Juthe skuta lastad medh Erter, hvilken mig berättat som skulle fiendens flotta gå emellan Wissmar och Femern, ty lyfte jagh om natten straxt ankar och gick medh ett nordanwäder åth den Cousten. d. 8 war jagh på det fahrwattnet och sökte fienden allestädes derom kringh, och efter jagh der i negden ej kunde få nogon underrättelse af honom, satte jagh medh flottan om aftonen på Redden för Wissmar, och fick om morgonen kl. 9 uth från Wissmar till migh Eders Kongl. Majts skepp som öfver Sommaren der legat hafver neml. Tre Cronor, Lambet och Phoenix, samt en brändare Delphin be:d. Samma dag kom mine krytzære, (dem jagh på kunskap hade skickat i sjön) till migh, och brachte med en Lybsk man som kom ur Bält, och hade lastadt i Ahlborg i Jutland, och om aftonen tillförne warit ombord hoos Generalen på Patientia, berättandes at fiendens flotta lågh emellan Langeland och Laland. Men såsom Winden då war migh Contraire af Wäst och Wäst til Norden, måste jag blifva billiggande till d. 11. Då kastade sikh Wädret til Sydwest, straxt gick jagh til Segells, och som jagh kom up under Femern, fick jagh fiendens flotta som hade satt under Femern uti sigte bestående af 16 Örlogs skepp, och en Galleort, hvilka äro desse efternämde: Patientia Generalsskepp, Lind-Ormen Amiral-skepp, Tredje Leyonet och Aldenborgh bägge Vice Am- skepp, sådan Stormaren, Lambet, Markattan, Höyendahl, Fides, andra Leyonet, Nettelbladh, Cronfisker; Hafs-hästen, Pelican, Neptunus, Delmenhorst och Galleorten. Och efter som dagen mäst war framleden, och begynte' at upväxa en stark stärm, kunde jagh då icke grippa honom den samma aftonen an, uthan måste fördenskuld sättia näst honom i mening honom andre dagen til at antasta, dock hade wij om natten altydh vår Brandvackt bredevid honom, som honom altydh hade i ögat. Men efter den andre dagen som war den 12 stärmén så hårdt Continuerade, at man den dagen hade nog giöra till at bärga Skeppen; ty måste jagh åter den samme dagen blifua stilla liggandes och sågo i medlertydh huar andra an. Om natten emot dagen som war d. 13 förleden Söndag gaf Gudh till lycka at wädret stillade utaf och blef oss favorable, så at man sig hantera kunde, straxt gaf jagh om morgonen bittida tecken öfuer flottan at the skulle lyfta anckar, och gick jagh så i Herrans namn på fienden, och hölt jagh med Eders Kongl. Majt skepp det högsta jagh kunde up under landet, straxt lyfte och fienden ankar, och gick han först i begynnelsen ifrån oss i mening till at få the skeppen som låge i läå ifrån honom til sikh, huilke stormen dagen tillförne ifrån afsatt hade, män när han sågh at medh Ed. K. Majt Skepp Jagh honom kom något nära, lade Genr. med Patientia straxt om emot mig, huilken the andre skeppen straxt fölgde, och då begynte Vi med stycken huarandre hårdeligen Cannonera. I warande Combatten prijsade de stoore Skeppen winden så mycket som de kunde och the smerste separerade sikh ifrån the stoore, i det the icke höllo drägen, och råkade altså under Holländarnes flotta, huilke straxt 4 af dem sikh impatruerode neml. 3:dje Leyonet, 2:dra Leyonet, Hafs-hästen och Fides, och the andre togo flykten in under Lalandh, huilke af Holländarne förföljde voro, desse luppö in oppå stranden, och salverade sikh folket med sine Båtar in på landet, och togo Hålländarne altså desse 4 Skeppen ifrån stranden neml. Neptunus, Nettelbladet, Stormarn och Cronfisker, uthaf huilke Skeppsfolket Voro förlupne. Fransöske Capit. Banneau uppå Eder Kongl. Majt Brändare Delphin, fullföljde et fiendens skepp Delmenhorst til landet, och satte den samma strax på stranden i Brandh. Tre äro blefvne sittandes på stranden som Markatten, Höyendahl och Galleorten, huilke man intet kunde få i hast af grundet, därtill blefue och dhe ifrån landet defenderade med stycken och musquetter och besatte dhe ifrån landet och skeppen, at Vij intet medh båtar ehuruväll wij försöktet, kunde tända dem i brand, och kunde man för grundhetens skull medh skepp intet komma när til dem. I medlertidh med Ed. Kongl. Majt skepp engagerade jag migh med dhe trenne störste fiendens Skepp och ärnade jagh då borda med Patientia, men såsom mine Segel och Skiöten blefue sönderskutne at jagh intet kunde

Bilaga 20 och 21 (kartan å motstående sida). DET SVENSKA STORMAKTSVÄLDET 1679.

Efter freden i S:t Germain 1679 ägde det svenska väldet — fram till det stora nordiska krigets utbrott år 1700 — den största utbredning (gulbrunt på kartan), det någonsin ägt; yttinnehållet var ungefär det dubbla mot nu. Militolparna på Sveriges väg till sin stormaktsställning utgöras av följande data för landvinster, stillestånd och freder:

- 1561: Större delen av Estland ger sig under Sverige (andra delar av Estland erövrades under Erik XIV och Johan III);
- 1595: Freden i Teusina: en del av Ingermanland (med bl. a. Narva);
- 1617: Freden i Stolbova: Keksholms län och resten av Ingermanland;
- 1629: Stilleståndet i Altmark: Livland samt preussiska hamnar med områden;
- 1645: Freden vid Brömsebro: Jämtland, Härjedalen, Gotland, Ösel, Halland på 30 år;
- 1648: Westfaliska freden: Vor-Pommern, av Hinterpommern Stettin och ett stycke öster om Oder, samt öarna Rügen, Usedom och Wollin, stiftet Bremen och Verden, Wismar med område;
- 1658: Freden i Roskilde: Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Bohuslän och Trondhjems län.

Till samma tid höra emellertid också följande landavträdelser:

- 1635: Stilleståndet i Stuhmsdorff: de preussiska besittningarna återlämnas;
- 1660: Freden i Köpenhamn: Bornholm och Trondhjems län återställas; samt
- 1679: Freden i S:t Germain: östra stranden av Oder utom städerna Damm och Gollnow avträdas.

DET SVENSKA STORMAKTSVÄLDET 1679-1700

regera Skeppet, och til dess jagh fick botad, abborderade Capit. på Giötheborg Thies Corneliesson med Patientia samt Fransöske Majoren du Quesne. Jagh skickade straxt een min Brändare bend. Meerman till Lindormen som denne straxt stack i brand. Capit. på nya Fortuna Jacob de Bouir bordade och straxt efter med Äldenborgh, honom secunderade dhe andre Eders Kongl. Maj:t skepps Swanen och Leoparden, och blef straxt Generalen på Patientia Prossmund utij äntrandet medh een Musquett kula skuten till döds, och såsom vårt folck icke kunde känna denne ifrån dhe andre döda, wardt och han afklädder och kastadh i Siön. Vice Amiralen på 3d. Leyonet Corvits Ulfält blef skuten läret af, så att han 3:dje dagen efter dödde. Fångarne äro desse: Amiralen Jochim Grabou som war uppå Lindormen och när den sattes i brandh hölt han sig fast vid sprötet, hvarföre jagh lät bärga honom, och Vice Amiralen Stenkil Jassmundh oppå Äldenborgh, med en stor dehl Capitainer, Under-Officerare, och Gemena så at summa eller tahlet är fast til 1000 Man, och hafuer alle Eders Kongl. Maj:t i denne Occasionen Betjänte, så väll som och Holländerne fächtat som tappre krygsmän. Dhe fiendens som med Eders Kongl. Maj:t Skepp iagh äröfrat hafuer ähre: Patientia, Äldenborgh undantagande Lindormen, som blef satt i brandh, dem som Holländarne togo i flykten och oppå sanden voro: 3:d. Leyonet, 2d. Leyonet, Haf-hästen, Fides, Neptunus, Nettelbladh, Stormarn och Cronfiskan förutan Delmenhorst som och blef satt i brandh. Twå äro förlupne neml. Pelicanen och Lambet, huilke jagh hafuer låtit förfölga medh några Skepp af Majoren du Quesne såsom ähre: Regina, Jägaren, Gamla Fortuna och Katten, men om nattetijdh äre dhe kombne dem uhr sichtet och sluppit, at föra kundskap till Kiöpenhamn, iagh menar at deras bodskap ej skall vara mycket wällkombne. Efter fångarnas berättelse skole desse äröfrade Skeppen för Konge i Dannemark undantagandes St. Sophia och Trefaldighet, wara de principalaste och bäste, efter som dhe mäst medh halfva Cartouer och 36 pundige stycker munderade äre; för huilken härlig Victoria Gudh alsmächtig högeligen ware prysadt och ähradh. Oppå vår sida ähr dess Gudi ske lof icke skedt nogon synnerlig skada till Eders Kongl. Maj:t eller Holländarnes skepp, allenast at nogon till master, segel och annat tackelwerke kan wara sönderskutit, uthaf Eders Kongl. Maj:t Sjöfolk som döde och qväste, ähr tillika medh dem af Holländarne vedh pass öfver hufvud 60 man, därunder några Lieutenanter döde, och en Capit. Lieut. på mitt skepp som är qväst Vorden, dock är et af Holländare skeppen Swarte Örnens bend skuten i sank ifrån 3:d Leyonet och derhoos nedersänkt, män folket ähre alle bärgade. Och efter Kongl. Maj:ts skepp någon skada i Combatten bekommit hafue, hafuer iagh warit förordsakad till at löpa med hela flottan hijt in för Christianspris, til at låta reparera igen det som sönderskutit ähr, och så snart iagh härmedh färdig blifuer, will jagh om Gud vill löpa till Wissmar, till at upläggia dhe äröfrade skeppen till Eders Kongl. Maj:ts allernådigste vidare befallning, efter iagh intet folk hafuer dem medh at be-manna. Och der Eders Kongl. Maj:t allernådigst behagade at låta dem än i höst gå hem åth Sverige, så måste fuller dertill een stor dehl skaffas vedh handen, eller och der dhe öfver Vintern skola der belliggande blifua, och oppå Wårdagen formeras deraf en flotta; förwäntar Eders Kongl. Maj:t nådigste disposition derom iagh underdånigst. Men de 2:ne stoore skep Patientia och Äldenborgh vill iagh see till at bringa till wäga så mycket folk, at iagh dem i höst kan låta löpa hem, huilka för ringa watten skuld intet kunna flyta in till Wissmar. Mädan och Eders Kongl. Maj:t allernådigst hafuer resolverat, at upprätta några Skepp under Amiralens Märthen Thiessons Direction i Wäster-sjön; altså till at mehra foulagera Eders Kongl. Maj:ts omkostnad efter det blifuer Eders Kongl. Maj:t till nytta och tjänst, hafuer uppå Eders Kongl. Maj:t nådige behag, iagh bewilliat och efterlåtet honom Märthen Thiesson ett skepp Neptunus bend:dt., som et ljet skepp är, huilket af Kongen i Danmark förleden Sommar i Holland kiöpt, och intet hans namn eller Vapn påstår; förhoppas at Eders Kongl. Maj:t allernådigst låter sigh det behaga; och ärnar han sig med det första genom Bält at begifua uti hemresan. Hvad öfrigt som iagh nu icke alt i pennan hafuer författat, lembner iagh til Capit. Lieut. Gustaf Wrangels underdånige vidare relation hos Eders Kongl. Maj:t efter som han Combatten bijvistat och ansedt hafuer.

Befallandes &c. &c.

C. G. WRANGEL.

H. Hinrichson.

KÄLLOR OCH LITTERATURANVISNINGAR

För närmare bibliografiska detaljer hänvisas till: *Bring, S. E.*, »Bibliografisk handbok till Sveriges historia» (Sthlm 1934). — *Setterwall, K.* och *Ågren, S.*, »Svensk historisk bibliografi 1771—1874» (Uppsala 1937); *Setterwall, K.*, »Svensk historisk bibliografi 1875—1900» (Sthlm 1907); »Svensk historisk bibliografi 1901—20» (Uppsala 1923), med dess årliga fortsättningar i »Historisk tidskrift».

SVENSK SJÖMAKT UNDER FORNTID OCH MEDELTIID.

Akiander, M., »Utdrag ur ryska annaler» (Suomi 1848). — »Danmarks Riges Historie», af *Joh. Steenstrup, K. Erslev, A. Heise* ... [1.] *Steenstrup, J. Chr.*, »Oldtiden og den ældre Middelalder (Khvn 1896). — *Hornborg, E.*, »Finlands hävder». 1 (Hfors 1929); »Segelsjöfartens historia» (Hfors och Sthlm 1923); »Skandinavisk sjöfart under vikingatid och äldre medeltid» (»Nordens kalender», 1935); »Sveriges historia» (Sthlm 1940). — »Norges historie fremstillet for det norske folk», af *A. Bugge, E. Hertzberg, O. A. Johnsen* ... 1: 2. *Bugge, A.*, Tidsrummet c:a 800—1030; 2: 1. *Hertzberg, E.* och *Bugge, A.*, Tidsrummet 1030—1103; 2: 2. Tidsrummet 1103—1319; 3: 1. *Taranger, A.*, Tidsrummet 1319—1442 (Kristiania 1910—16). — *Snorre Sturlasson*, »Norges konungasagor». Övers. av *Emil Olson*. 1—3 (Lund 1919—26). — *Steenstrup, J.*, »Normannerne». 1—4 (Kbhvn 1876—82). — »Sveriges historia till våra dagar». Utg. av *E. Hildebrand* och *L. Stavenow*. 1. *Montelius, O.*, Forntiden; 2. *Tunberg, S.*, Äldre medeltiden (Sthlm 1919—26).

SVERIGES UTRIKESPOLITIK UNDER GUSTAV VASA OCH HANS SÖNER.

Andersson, I., »Erik XIV. En biografi» (Sthlm 1935). — *Munthe, A.*, »Sjömaktens inflytande på Sveriges historia». 1. Från äldsta tider till omkr. 1640 (Sthlm 1921). — »Sveriges historia till våra dagar». 4. *Hildebrand, E.*, Gustav Vasa. 5. Gustav Vasas söner. Rev. av *S. Tunberg* (Sthlm 1920—21). — »Svenska folkets historia», av *H. Schück* ... *C. Hallendorff*. Bd 2. *Almquist, H.*, Reformationstiden och stormaktstidens första skede (Lund 19[16]—22). — *Toijer, D.*, »Sverige och Sigismund 1598—1600. Fördraget i Linköping—riksdagen i Linköping» (Sthlm 1930).

SJÖKRIGSMATERIEL OCH SKEPPSBYGGNAD UNDER ÄLDRE VASATID och SJÖKRIGSMATERIEL OCH SKEPPSBYGGNAD ÅREN 1612—79.

Anderson, R. C., »Naval wars in the Baltic during the sailing-ship epoch 1522—1850» (London 1910); »Lists of men-of-war 1650—1700». P. 1. English ships 1649—1702 (»The Society for nautical research occasional publications». 5. London 1935). — *Ballhausen, C.*, »Der erste englisch-holländische Seekrieg 1652—1654 sowie der schwedisch-holländische Seekrieg 1658—1659» (Haag 1923). — *Bowen, F. C.*, »The sea. Its history and romance». 1—4 (London [1924—26]). — *Börjeson, Hj.*, »Lists of men-of-war 1650—1700». P. 3. Swedish ships 1650—1699 (The Society for nautical research occasional publications». 5. London 1936). — *Clowes, W. L.*, »The Royal navy». 1—7 (London 1897—1903). — *Garde, H. G.*, »Efterretninger om den danske og norske Søemagt». 1—4 (Kbhvn 1832—35). — *Holck, P.*, »Cort Adeler» (Kbhvn 1934); »Lists of men-of-war 1650—1700». P. 3. Danish-Norwegian ships (»The Society for nautical research occasional publications». 5. London 1936). — *Jakobsson, Th.*, »Beväpning och beklädnad» (»Sveriges krig 1611—1632». Bilagsbd 2. Sthlm 1938). — *Jonge, J. C. de*, »Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen. 1 (2 dr.)—5 (Haarlem och Zwolle 1858—69). — *La Roërie, G.* och *Vivielle, J.*, »Navires et marines. De la rame à l'helice». 1—2 (Paris 1930). — *Lind, H. D.*, »Fra Kong Frederik den andens Tid. Bidrag til

den dansk-norske Sømagts Historie 1559—1588» (Kbhvn 1902); »Kong Kristian den fjærde og hans Mænd paa Bremerholm» (Kbhvn 1889). — *Monson, W.*, »The naval tracts». Ed. by M. Oppenheim. 1—5 (London 1902—14). (»Publications of the Navy records society». 22, 23, 43, 45, 47). — *Pepys, S.*, »The diary (1660—69)». Ed. by ... H. B. Wheatley. 1—9 och Suppl. vol. (London 1920—24); »Naval minutes». Ed. by J. R. Tanner (London 1926). (»Publications of the Navy records society». 60). — *Tengström, J.*, »Historisk afhandling om svenska siö-magten i äldre tider och i synnerhet under konung Erich XIV» (Sthlm 1783). (»Vitterhetsakademiens handlingar». Ser. 1. D. 4). — *Tuxen, J. C.*, »Den danske og norske Sømagt» (Kbhvn 1875). — *Vogel, W.* och *Szymanski, H.*, »Lists of men-of-war 1650—1700». P. 3. German ships 1650—1700 (»The Society for nautical research occasional publications». 5. London 1936). — *Zettersten, A.*, »Svenska flottans historia. Åren 1522—1634» (Sthlm 1890); »Svenska flottans historia. Åren 1635—1680» (Norrtelje 1903).

STORA KRAVELEN ELEFANTEN.

Till de under författarens artikel Skeppsgårdar och varv anförda tryckta och otryckta källor tillkomma följande: *Forssell, H.*, »Sveriges inre historia från Gustaf I med särskildt afseende på förvaltning och ekonomi». 1—2 (Sthlm 1869—75). — *Lindvall, C. A.*, »Ett svenska flottans minne» (»Ny illustrerad tidning». 1874). — *Tengström, J. H.*, »Historisk afhandling om svenska siö-magten i äldre tider och i synnerhet under konung Erich XIV» (Sthlm 1783). (»Vitterhetsakademiens handlingar». Ser. 1. D. 4). — *Witsen, N.*, »Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier» (Amsterdam 1671).

SKEPPSGÅRDAR OCH VARV UNDER ÄLDRE VASATID.

»Konung Gustaf I:s registratur 1521—1560». 1—29 (Sthlm 1861—1916). (»Handlingar rörande Sveriges historia». Ser. 1). — *Zettersten, A.*, »Svenska flottans historia. Åren 1522—1634» (Sthlm 1890). — Otryckta källor: Riksarkivet (med Kammararkivet): Riksregistraturet. Skeppsgårdshandlingar. Varuhus och handling. Slott och gårdar. — Fogderäkenskaper: Uppland, Småland, Västergötland m. fl. Räntekammarräkenskaper. — Stockholms slotts arkiv: Räkenskaper för salt, järn m. m. Klädkammarens räkenskaper. Diverse handlingar. — Krigsarkivet: Arkiliräkenskaper. Militieräkningar.

FLOTTANS ÖVERSTYRELSE OCH LOKALA FÖRVALTNINGAR UNDER GUSTAV VASAS SÖNER och FLOTTANS ÖVERSTYRELSE OCH LOKALA FÖRVALTNINGAR UNDER STORMAKTSTIDEN INTILL ENVÄLDET.

Framställningen bygger till stor del på egna forskningar. Av den tryckta litteraturen, som kommit till användning, bör nämnas: »Konung Gustaf I:s registratur 1521—1560». 1—29 (Sthlm 1861—1916). (»Handlingar rörande Sveriges historia». Ser. 1). — *Carlsson, A. B.*, »Den svenska centralförvaltningen 1521—1809. En historisk översikt» (Sthlm 1913). — *Edén, N.*, »Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden (1523—1594)» (Uppsala 1899); »Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602» (»Historisk tidskrift». 1901); »Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af 17. årh» (1602—1634). (Uppsala 1902). *Kleberg, J.*, »Amiralitetskollegium. Marinförvaltningen. Biografiska anteckningar. 1634—1934» (Sthlm 1934). — *Unger, G.*, »Illustrerad svensk sjökrigshistoria». 1. Omfattande tiden intill 1680 (Sthlm 1909). — *Wendt, E.*, »Amiralitetskollegiet. Marinförvaltningen. 1634—1934. Några anteckningar till ett 300-årsminne» (Sthlm 1935). — *Zettersten, A.*, »Svenska flottans historia. Åren 1522—1634» (Sthlm 1890); »Svenska flottans historia. Åren 1635—1680» (Norrtelje 1903).

FLOTTANS PERSONAL UNDER ÄLDRE VASATID och LIVET OMBORD OCH I LAND UNDER ÄLDRE VASATID.

Bäckström, P. O., »Svenska flottans historia» (Sthlm 1884). — *Gyllengranat, C. A.*, »Sveriges sjökrigs-historia i sammandrag». 1—2 (Carlskrona 1840). — »Handlingar rörande Skandinaviens historia». 27 (Sthlm 1845) m. fl. delar. — *Horn, L. L. v.*, Biografiska anteckningar. D. 1. Officerare som tjänat vid örlogsflottan före år 1721 (Örebro 1927). — *Jonge, J. C. de.*, »Geschiedenis van het Nederlandsche zeevezen». 1. (2 dr.)—2 (Haarlem och Zwolle 1858—69). — *Rabenius, Th.*, »Om båtsmanshållet». 1—4 (Uppsala 1851). — *Zettersten, A.*, »Svenska flottans historia. Åren 1522—1634» (Sthlm 1890); »Svenska flottans historia. Åren 1635—1680» (Norrtelje 1903).

SVENSKA FLOTTANS SJÖTÅG FRAM TILL KALMARKRIGET.

Barkman, B., »Kungl. Svea livgardes historia». 1—2 (Sthlm 1937—39). — *Gyllengranat, C. A.*, »Sveriges sjökrigs-historia i sammandrag». 1 (Carlskrona 1840). — *Munthe, A.*, »Svenska sjöhjältar». 4. Klas Kristersson Horn (Sthlm 1902). — *Schaffalitzky de Muckadell, C.*, Haandbog i Nordens Søkrigshistorie (Kbhvn 1911). — »Sveriges historia intill tjugonde seklet». Utg. af *E. Hildebrand*. Afd. 3. *Hildebrand, E.*, Gustaf Vasa 1521—1560. Afd. 4. Gustaf Vasas söner 1560—1611 (Sthlm 1903—04). — *Tengström, J.*, »Historisk afhandling om siö-magten i äldre tider och i synnerhet under Erich XIV» (Sthlm 1783). (»Vitterhetsakademiens handlingar». Ser. 1. D. 4). — *Tornquist, C. G.*, »Utkast till svenska flottans sjötåg». 1 (Sthlm 1788). — *Unger, G.*, »Illustrerad svensk sjökrigshistoria». 1. Omfattande tiden intill 1680 (Sthlm 1909). — *Zettersten, A.*, »Svenska flottans historia. Åren 1522—1634» (Sthlm 1890). — Otryckta: För verifiering och komplettering erforderliga handlingar rörande flottan i Riksarkivet.

DET I ARTIKELN INGÄENDE AVSNITTET OM DE TVÅ FÖRSTA ÅREN AV NORDISKA SJUÅRSKRIGET.

»Aktstycker til Bornholms Historie 1327—1621», saml. og udg. af *J. R. Hübertz*. 1—2 (Kbhvn 1851—52). — *Blümcke, O.*, »Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges» (»Baltische Studien». Jahrg. 40—41, 1890—91). — *Brahe, P.*, »Fortsättning af Peder Svarts krönika», utg. af *O. Ahnfelt*. 1—2 (Lund 1896—97). — *Dalin, O. von*, »Svea rikets historia ifrån dess begynnelse till våra tider». 1—4 (Sthlm 1749—62). — *Fahne, A.*, »Die Herren und Freiherren von Hövel». 1—3 (Cöln 1856—60). — *Garde, H. G.*, »Efterretninger om den danske og norske Sømagt». 1—4 (Kbhvn 1832—35); »Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700» (Kbhvn 1861). — *Hammarskjöld, A.*, »Svenska flottan under Vasakonungarna» (»Historisk tidskrift». 1891). — *Hoffmann, M.*, »Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck» (Lübeck 1889—92). — *Lind, H.*, »Fra Kong Frederik den andens Tid. Bidrag til den dansk-norske Sømagts Historie 1559—1588» (Kbhvn 1902). — *Resen, P. H.*, »Kong Frederichs den anden Krönicke» (Kbhvn 1680). — *Tegel, E. J.*, »Konung Ericus den XIV:s historia» (Sthlm 1751). — *Westling, G. O. F.*, »Det nordiska sjuårskrigets historia». 1—2 (»Historiskt bibliotek», utg. af *C. Silfverstolpe*. 6—7. Sthlm 1879—80). — *Zettersten, A.*, »Svenska flottans historia. Åren 1522—1634» (Sthlm 1890). — Otryckta källor: Riksarkivet (med Kammararkivet): Riksregistraturet. Krigshistoriska handlingar. Vol. 4. — Skeppsgårdshandlingar. Varuhus och handling. Slott och gårdar. — Fogderäkenskaper: Uppland, Småland, Västergötland m. fl. Strödda kamerala handlingar. Militaria. Röda nummer. Tull och accis. Räntekammarens räkenskaper. — Stockholms slotts arkiv: Diverse handlingar. Klädkammar- och vinkällareräkenskaper. — Krigsarkivet: Arkiliräkenskaper. Militieräkningar.

SVERIGES UTRIKESPOLITIK ÅREN 1612—1679.

Förutom de större danska, finska och svenska historier, som i det föregående redan uppgivits, har till detta parti ifrågakommit: *Ahnlund, N.*, »Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död» (Sthlm 1940); »Gustav Adolf den store» (Sthlm 1932); »Gustav Adolf inför tyska kriget» (Sthlm 1918). — *Almquist, H.*, »Sverige och Ryssland 1595—1611» (Uppsala 1907). — *Björlin, G.*, »Johan Banér». 1—3 (Sthlm 1908—10). — *Bohrn, H.*, »Sverige, Danmark och Frankrike från avslutandet av Sveriges förbund med Frankrike i april 1672 till utbrottet av Sveriges krig i Brandenburg i december 1674» (Sthlm 1933). — *Edén, N.*, »Grunderna för Karl X Gustafs anfall på Polen» (»Historisk tidskrift». 1906). — *Fahlborg, B.*, »Ett blad ur den svenska handelsflottans historia 1660—1675» (Göteborg 1933). (Sjöfartsmuseet, Göteborg. 1); »Sverige, Danmark och Frankrike 1672—1674» [Rec. av Bohrnns ovan nämnda avh.] (»Historisk tidskrift». 1934); »Sveriges förbund med Frankrike 1672» (»Historisk tidskrift». 1935); »Sveriges yttre politik 1660—1664» (Sthlm 1932). — *Fähræus, R.*, »Magnus Gabriel De la Gardie» (Sthlm 1936). — *Gihl, T.*, »Gränsen för Sveriges territorialvatten». 1 (Sthlm 1930): (»Statens offentliga utredningar». 1930:6); »Sverige och västmakterna under Karl X Gustafs andra krig med Danmark» (Uppsala 1913). — »Gustaf II Adolf. Minnesskrift på 300-årsdagen av slaget vid Lützen, utarbetad inom Generalstabens krigshistoriska avdelning» (Sthlm 1932). — *Hjärne, H.*, »Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe» (1901); »Gustaf Adolfs statskonst» (1912); »Vasa och Hohenzollern» (1913); samtliga omtryckta i »Samlade skrifter», utg. av *E. Hjärne*, bd 2 (Sthlm 1932) och »Moskovitiska rikets uppväxt», omtryckt i bd 3 (Sthlm 1933). — *Jacobson, G.*, »Sverige och Frankrike 1648—1652. Alliansens upplösning efter westfaliska freden» (Uppsala 1911); »Sverige och Frankrike 1652—54» (Uppsala 1911). — *Landberg, G.*, »Johan Gyllenstiernas nordiska förbundspolitik i belysning av den skandinaviska diplomatiens traditioner» (Uppsala 1935). — *Lorents, Y.*, »Efter Brömsebrofreden. Svenska och danska förbindelser med Frankrike och Holland 1645—1649» (Uppsala 1916). — *Munthe, A.*, »Sjömaktens inflytande på Sveriges historia». 1. Från äldsta tider till omkring 1640. 2. Åren 1643—1699 (Sthlm 1921—22). — *Odhner, C. T.*, »Sveriges deltagande i westfaliska fredskongressen och grundläggningen af det svenska väldet i Tyskland» (Sthlm 1875); »Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare» (Sthlm 1865). — *Stavenow, L.*, »Det svenska stormaktsväldets uppkomst. En konturteckning av huvudmoment och ledande politiska idéer» (Uppsala 1918). — »Den svenska utrikesförvaltningens historia». Av *S. Tunberg, C. F. Palmstierna, A. Munthe, A. Forssell, T. Gihl* och *N. G. Wollin* (Uppsala 1935). — »Sveriges krig 1611—1632». [Utg. av] Generalstabens. 1—6 och bilagsbd 1—2 (Sthlm 1936—39). — *Thyresson, B.*, »Sverige och det protestantiska Europa från Knäredsfreden till Rigas erövring» (Uppsala 1928). — *Unger, G.*, »Illustrerad svensk sjökrigshistoria». 1. Omfattande tiden intill 1680 (Sthlm 1909). — *Wendt, E.*, »Det svenska licentväsendet i Preussen 1627—1635» (Uppsala 1933).

SJÖKRIGSMATERIEL OCH SKEPPSBYGGNAD ÅREN 1612—1679, se ovan motsvarande parti för föregående period.

ÖRLOGSBASER OCH VARV FRAM TILL KARLSKRONASTATIONENS ANLÄGGNING.

Zetterstens ovan anförda arbeten och dessutom: *Clemensson, G.*, »Flottans förläggning till Karlskrona» (Sthlm 1938). — *Unger, G.*, »Förspelen till Karlskrona örlogsstations anläggande» (»Tidskrift i sjöväsendet». 1934). — Otryckta källor: Riksarkivet (Flottans arkiv): Befintliga handlingar rörande örlogsbasernas i Stockholm och Göteborg (Älvsborg) utbyggnad.

FLOTTANS ÖVERSTYRELSE OCH LOKALA FÖRVALTNINGAR UNDER STORMAKTS-TIDEN INTILL ENVÄLDET, se ovan motsvarande parti för föregående period.

SJÖVAPNETS BEMANNING UNDER STORMAKTSTIDEN FRAM TILL 1679.

Bäckström, P. O., »Svenska flottans historia» (Sthlm 1884). — *Gyllengranat, C. A.*, »Sveriges sjökrigs-historia i sammandrag». 1—2 (Carlskrona 1840). — *Horn, L. L. v.*, »Biografiska anteckningar». D. 1. »Officerare, som tjänat vid örlogsflottan före 1721» (Örebro 1927). — *Munthe, A.*, »Svenska sjöhjältar». 1—5 (Sthlm 1899—1910). — *Spens, E. A.*, »Flottan under konung Gustaf II Adolfs regering» (»Krigsvetenskapsakad:s handlingar och tidskrift». 1932. Bihäfte 2). — »Sveriges sjökrig 1611—1632» (Sthlm 1937). — *Zettersten, A.*, »Svenska flottans historia». Åren 1522—1634 (Sthlm 1890); »Svenska flottans historia». Åren 1635—1680 (Norrtelje 1903). — Otryckta källor: *Zettersten, A.*, »Excerpter ur riksregistraturet» (Riksarkivet).

LIVET OMBORD OCH I LAND UNDER STORMAKTSTIDEN FRAM TILL 1679.

Utom ovan nämnda arbeten av *P. O. Bäckström* och *A. Zettersten* (bd 2) har som källa till detta parti även använts: *Axel Oxenstierna*, »Skrifter och brevexling». Afd. 1. Bd 1 ff.; Afd. 2. Bd 1 ff. (Sthlm 1888 ff.) och brev från kapten *J. Gyllenadler* till hemmet (i Gyllenadlerska arkivet hos ättens nuv. huvudman major Klas Gyllenadler, Salnecke slott).

STYRMANSKONSTEN I NORDEN FRAM TILL 1600-TALETS SLUT.

Ahlenius, K., »Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi. Studier i geografins historia» (Uppsala 1895). — *Dahlgren, E. W.*, »Forntida seglingsanvisningar för de nordiska farvattnen» (Sthlm 1896; även i Nordenskiöld's nedannämnda arbete). — *Månsson, J.*, »Een siö-book, som innehåller om siöfarten i Östersjön ...» Med efterskrift, ortnamnsregister, ordlista och sjökort, utg. av *H. Richter* (Lund 1925—28). (»Namn och bygd». Bil. B.). — »Navigationsskolornas historia. Minnesskrift utg. med anledning av de statliga skolornas 100-åriga tillvaro» under red. av *O. Traung* (Göteborg 1941). — *Nordenskiöld, A. E.*, »Periplus. Utkast till sjökortens och sjöböckernas äldsta historia» (Sthlm 1897). — »Om lots- och fyrinrättningens, sjökarteverkets och lifräddningsväsendets uppkomst och utveckling m. m.» (i »Lotsstyrelsens år 1874 afg. berättelse» (Sthlm 1874). (»Bidrag till Sveriges officiella statistik». T.). — *Sjöstrand, W.*, »Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklings-historia i Sverige till år 1792» (Uppsala 1941). — *Solver, C. V.*, »Leidarsteinn, Vikingernes Kompass» (Fören. Sveriges sjöfartsmuseum i Sthlm. Årsbok. 1941).

SVENSKA FLOTTANS SJÖTÅG ÅREN 1611—1679.

Förutom ovan anförda arbeten av *Gyllengranat*, *Schaffalitzky de Muckadell*, *Unger* och *Zettersten* har för detta parti använts: *Munthe, A.*, »Svenska sjöhjältar». 5. Klas Fleming. Karl Gustaf Wrangel. Martin Thijsen Anckarhielm. Danska kriget 1643—1645. 1—2: 1—2 (Sthlm 1905—10). — »Sveriges historia intill tjugonde seklet». Utg. af *E. Hildebrand*. Afd. 5. *M. Weibull* m. fl., »Stormaktstiden». Förra skedet 1611—1660. Afd. 6. *G. R. Fåhræus*, »Stormaktstiden». Senare skedet 1660—1718 (Sthlm 1906). — »Sveriges sjökrig 1611—1632» (Sthlm 1937). — Otryckta källor: som ovan under Svenska flottans sjötåg fram till Kalmarkriget.

SVENSKA FLAGGANS UPPKOMST OCH ÄLDSTA HISTORIA.

Allard, C., »Nieuwe Hollandse scheeps-bouw ... benevens afbeeldingen van alle de voornamste vlaggen ...» (Amsterdam 1695). — *Börjeson, D. Hj. T.*, »Stockholms segelsjöfart» (Sthlm 1932). — *Czolowski, A.*, »Marynarka w Polsce ...» (Lwow 1922). — *Hausen, R.*, »Förteckning öfver hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonicas lösegendom 1563», i tryck utg. af Finlands statsarkiv (Hfors 1909). — [*Hildebrand, E.*] »Henrik Normans resa till Erik XIV:s kröning 1561» (»Historisk tidskrift». 1885). — *Hägg, E.*, »Konsten att flagga» (Sthlm 1937). — *Hägg, J.*, »Vår flagga» (Sthlm 1906). — »Kongl. Maj:ts förordning och stadga hwareffter medh svenske skiep och godz... skall förhållas» (Sthlm 1661). — »Kongl. Maj:tz plakat angående den åthskilnadt... emellan dhe flaggor, som Kongl. Maj:ts enskille skep och farkoster föra så och... flaggor som privat personer tilhöre och af dhem brukas skole» (Sthlm 1663). — *Lenk, T.*, »Svenska flaggan» (»Svenska turistföreningens tidning». 1941: 1). — *Mårtensson, T.*, »Det Trappska flaggförslaget» (»Kulturhistoriska Helsingborgsstudier till minne av Oscar Trapp», utg. av Helsingborgs museum. Sthlm 1918). — »New mariners mirror». 1911 (London 1911). — *Olaus Magnus*, »Historia de gentibus septentrionalibus» (Romæ 1555). — *Otter, F. W. von*, »Anförande vid præsidii nedläggande i Kongl. Örlogsmannasällskapet» (»Tidskrift i sjöväsendet». 1885). — *Oxenstierna, A.*, »Skrifter och brevexling». Afd. 1. Bd 2. Bref 1606—1624 (Sthlm 1696). — *Pepys, S.*, »Naval minutes». Ed. by *J. R. Tanner* (London 1926). (»Publications of the Navy records society». 60). — *Siegel, R.*, »Die Flagge» (Berlin 1912). — *Sjöberg, N.*, »Svenska porträtt i offentliga samlingar». 2 (Sthlm 1907). — *Stackell, L.*, »Ur vår flaggas historia». (»Vår flagga. Historiska meddelanden och praktiska anvisningar», red. af *K. Nyblom*. Sthlm 1926). — »Svenska folket genom tiderna. Vårt lands kulturhistoria i skildringar och bilder». Red. av *E. Wrangel*. Bd 3 (Malmö 1938). — »Sveriges sjökrig 1611—1632» (Sthlm 1937). — *Zettersten, A.*, »Svenska flottans historia». Åren 1522—1634 (Sthlm 1890); »Svenska flottans historia». Åren 1635—1680 (Norrtelje 1903). — Otryckta källor: Riksarkivet (med Kammararkivet): Riksregistraturet. Skeppsgårdshandlingar. — Flottans arkiv: Amiralitetskollegii protokoll och brevböcker. Kommissorialrättens handlingar. Skeppsinventarier. — Stockholms slotts arkiv: Klädkammareräkningar. — Framställningen bygger dessutom på uppgifter ur kapten *Hj. Börjesons* utomordentligt rikhaltiga uppteckningsarkiv, och notiser ha dessutom lämnats av överstelöjtnanten *Th. Jakobsson* och kommandören *Carl Ekman*.

PLANSCH-, FOLDER- OCH FAKSIMILBILAGOR

JÄMTE UPPGIFTER OM VARIFRÅN ORIGINALEN HÄMTATS

	Sid.
BILDSTEN MED VIKINGASKEPP. STENKYRKA SMISS, GOTLAND. Foto Antikvariskt-topografiska arkivet	24
MEDELTIDA SJÖSTRID. Miniatur i en handskrift av Froissarts krönika. Bibliothèque Nationale, Paris	26
OLAUS MAGNUS' »CARTA MARINA» 1539. Bayerische Staatsbibliothek, München	28
»BLODBADSPLANSCHEN». Kopparstick av Dionysius Padt-Brugge 1676 efter träsnitt av Kort Steinkamp och Hans Kruse 1524. Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn	32
GUSTAV VASA. Oljemålning av okänd konstnär. Privat ägo, Bysta	34
ERIK XIV. Oljemålning, tillskriven Steven van der Meulen. Gripsholm	36
EN SIDA UR STADSLAGEN. Handskrift från omkring 1600. Kungliga biblioteket	54
AKTERSKEPPET Å SKEPPSMODELL FRÅN STORKYRKAN I STOCKHOLM. Nordiska museet, Stockholm	70
SENMEDELTIDA HOLK. Modell efter samtida kopparstick av mästaren »W. A.». Science Museum, London ..	72
TVÅ ENGELSKA SKROVRITNINGAR FRÅN 1600-TALETS BÖRJAN. Pepysian library, Magdalene college, Cambridge	76
MÄRSESKEPP (KRAVEL). Kalkmålning från 1500-talets första fjärdedel i Voldby kyrka på Själland. Akvarell i Nationalmuseet, Köpenhamn	80
TRE KRONER. Kopparstick, sannolikt av Johan Diderichsen (Dircksen, eller Diricks) efter original av Chr. Möller. Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn	84
UTSIKT ÖVER KÖPENHAMN FRÅN SJÖSIDAN 1611. Kopparstick av Johan Diderichsen (Diricks) 1611 efter en »delineation» omkring 1610 av Jan van Wijk. Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn	86
JOHAN III:s KUNGÖRELSE 1577 ANGÄENDE UTSKRIVNING AV KRIGSFOLK. Kungliga biblioteket	124
KARL IX:s BREV TILL STÄNDERNA 1610. Kungliga biblioteket	126
JAKOB BAGGES ADELSBREV, UTFÄRDAT AV GUSTAV VASA DEN 9 JUNI 1556. Original på pergament. Kungliga biblioteket	130
KLAS KRISTERSSON HORN. Oljemålning av okänd konstnär. Gripsholm	132
KUNGLIG SKRIVELSE AV DEN 19 MARS 1566 ANGÄENDE INKALLELSE AV SKEPPSFOLK. Kungliga biblioteket	138
SKEPPSBROTT. Oljemålning av okänd konstnär. Sjöhistoriska museet, Stockholm	152
DEN AV GUSTAV VASA FRÅN LÜBECK INKÖPTA ÖRLOGSFLOTTAN LÖPER IN I SLÄTBAKEN DEN 7 JUNI 1522. Lavering av Jacob Hägg. Sjöhistoriska museet, Stockholm	158
BEREND VON MELEN BESKJUTER VISBORGS FÄSTNING I JUNI 1524. Lavering av Jacob Hägg. Sjöhistoriska museet, Stockholm	162
SLAGET VID BORNHOLM DEN 9 JUNI 1535. Akvarell av Jacob Hägg 1894. Privat ägo	164
KARTA ÖVER SVENSKA OCH DANSKA FLOTTORNAS RÖRELSER 1563	174
KARTA ÖVER SVENSKA OCH DANSKA FLOTTORNAS RÖRELSER VÅREN 1564	175
SJÖSLAGET VID ÖLANDS NORRA UDDE DEN 14—15 AUGUSTI 1564. Oljemålning av P. C. van Soest. Sjöhistoriska museet, Stockholm	176
KARTA ÖVER SVENSKA OCH DANSKA FLOTTORNAS RÖRELSER SOMMAREN OCH HÖSTEN 1564	180
KLAS KRISTERSSON HORN TAR TULL I ÖRESUND. Oljemålning av P. C. van Soest. Kungliga Sjökrigsskolan	182
KARTA ÖVER SVENSKA OCH DANSKA FLOTTORNAS RÖRELSER MAJ—JULI 1565	184

	Sid.
DEN DANSK-LYBSKA FLOTTANS UNDERGÅNG UTANFÖR VISBY 1566. Tuschteckning av Jacob Hägg ...	186
SJÖFARTEN I ÖRESUND I SLUTET AV 1580-TALET. Kolorerat kopparstick i G. Braun och Fr. Hogenberg, »Civitates orbis terrarum»	196
CHRISTIAN IV:S FEJDEBREV TILL SVERIGE DEN 4 APRIL 1611. Riksarkivet	206
GUSTAV II ADOLF. Oljemålning av Mattheus Merian. Skokloster	210
AXEL OXENSTIERN. Oljemålning av David Beck. Skokloster	214
CHRISTIAN IV OCH AXEL OXENSTIERN SPELA BRÅDE OM ÖRESUNDSTULLEN. Holländskt koppar- stick. Kungliga biblioteket	218
WESTFALISKA FREDEN. DET SVENSKA TRAKTATSEXEMPLARET. Riksarkivet	220
DROTTNING KRISTINA. Oljemålning, tillskriven David Beck. Lunds universitets konstmuseum	222
KARL X GUSTAV. Oljemålning av J. von Sandrart 1650. Skokloster	224
FREDEN I NIJMEGEN 1679. Gravyr av Romeyn de Hooghe. Kungliga biblioteket	230
MODELL AV ETT SVENSKT ÖRLOGSSKEPP, KALLAT AMARANT. Sjöhistoriska museet, Stockholm	242
RITNING TILL AKTERSPEGEL Å ETT ÖRLOGSSKEPP. Sjöhistoriska museet, Stockholm	268
RITNING TILL GALLERI Å ETT ÖRLOGSSKEPP. Sjöhistoriska museet, Stockholm	268
RITNINGAR TILL GALJON OCH FÖRSKEPPSUTSMYCKNING Å ETT ÖRLOGSSKEPP. Sjöhistoriska mu- seet, Stockholm	268
SVENSK STATSJAKT. Oljemålning av Ludolf Backhuysen. Sjöhistoriska museet, Stockholm	272
PROVER PÅ HOLLÄNSK SEGELDUK, MEDFÖLJANDE EN OFFERT ÅR 1682. Riksarkivet. TVÅ STYC- KEN AV EN SVENSK FLAGGA FRÅN 1658. Hälsingborgs museum	276
ÖRLOGSSKEPP PÅ 1600-TALET JÄMTE DETALJER, NAUTISKA INSTRUMENT m. m. Kopparstick från 1600-talets senare del. Sjöhistoriska museet, Stockholm	290
STOCKHOLM 1650. Kopparstick av Wolfgang Hartmann	298
KARTA ÖVER STADS- OCH BEFÄSTNINGSANLÄGGNINGAR VID GÖTA ÄLVS MYNNING	300
STRALSUND. Akvarell av Johannes Staude 1647. Krigsarkivet	306
HANS CLERCK. Oljemålning av D. K. Ehrenstrahl 1680. Kungliga Sjökrigsskolan, Stockholm	324
ETT »BANNEBREV» FRÅN KARL XI TILL AMIRALITETSKOLLEGIET DEN 8 SEPTEMBER 1675. Riks- arkivet	326
KARL KARLSSON GYLLENHJELM. Oljemålning av okänd konstnär. Gripsholm	344
KLAS FLEMING. Kopia av L. Pasch d. y. efter samtida oljemålning av okänd konstnär. Rådhuset, Stock- holm	350
KARL GUSTAV WRANGEL. Oljemålning av Mattheus Merian 1662. Skokloster	352
KLAS UGGLA. Oljemålning av okänd konstnär. Kungliga Sjökrigsskolan, Stockholm	354
»EFFTERSKRIFNE PERSONER ÄRE IFRÅN GENERAL MAJOR WRANGEL HEMKOMPNE ...» Riksarkivet.	368
KLAS BIELKENSTIERNAS DRÅKT, BUREN I SLAGET DEN 30 APRIL 1659. Livrustkammaren	372
MEDELTIDA BESKRIVNING PÅ SEGELLEDEN FRÅN DANMARK ÖVER ÖSTERSJÖN TILL ESTLAND. Ur »Kong Valdemars Jordebog». Rigsarkivet, Köpenhamn	382
JOHAN MÅNSSONS SJÖKORT ÖVER ÖSTERSJÖN, 1645. Kungliga biblioteket, Stockholm	388
PIETER GOOS' »ZEE-SPIEGEL». Kungliga biblioteket	390
KARTA ÖVER SVENSKA OCH DANSKA FLOTTORNAS RÖRELSER 18 MAJ—10 AUGUSTI 1612	412
KARTA ÖVER DANSKA FLOTTANS KRYSSNING 13 AUGUSTI—17 SEPTEMBER 1612	413
DANSKA INVASIONEN PÅ ÖLAND DEN 31 MAJ 1612. Avteckning av tapet i Frederiksborg av F. C. Lund 1858. Frederiksborgs slott, Danmark	414
ORDNING ANGÄENDE EXPEDITIONEN TILL LIVLAND 1625. Riksarkivet	418
SJÖDRABBNINGEN PÅ DANZIGS REDD DEN 18 NOVEMBER 1627. Akvarellerad tuschteckning. Kungliga Örlogsmannasällskapet, Karlskrona	420
ÖRLOGSKONVOJERING UNDER TRETTIOÅRIGA KRIGET. Lavering av Jacob Hägg. Sjöhistoriska museet, Stockholm	424
INSTRUKTION FÖR KLAS FLEMING, AVSEENDE SJÖTÅGET 1644. Riksarkivet	428
KLAS FLEMINGS ANDRA ANFALL UNDER SLAGET PÅ KOLBERGER HEIDE DEN 1 JULI 1644. Tusch- teckning av Jacob Hägg	430
KARTA ÖVER SVENSKA OCH DANSKA FLOTTORNAS RÖRELSER JUNI—AUGUSTI 1644	434
SJÖSLAGET I FEMERBÄLT 1644. Oljemålning av okänd konstnär. Sjöhistoriska museet, Stockholm	436
BLOCKADEN AV DANZIG 1655. Akvarellerad tuschteckning av C. A. Wahrberg efter kopparstick i S. Pufen- dorf, »De rebus a Carolo Gustavo gestis» (1696). Kungl. Örlogsmannasällskapet, Karlskrona	440
SLAGET I ÖRESUND MELLAN SVENSKA OCH HOLLÄNSKA FLOTTORNA DEN 29 OKTOBER 1658. Grisailemålning av Willem van de Velde d. ä. 1661. Palazzo Pitti, Florens	448
SLAGET VID ÖLANDS SÖDRA UDDE DEN 1 JUNI 1676. Oljemålning av Claus Mönichen. Frederiksborgs slott, Danmark	462
SKEPPET SVÄRDETS SISTA STRID VID ÖLANDS SÖDRA UDDE DEN 1 JUNI 1676. Oljemålning av Christian Mölsted	464

KARTA ÖVER SVENSKA OCH DANSKA FLÖTTORNAS RÖRELSE MAJ—JULI 1677	466
SLAGET MELLAN FALSTERBO OCH STEVNS KLINT DEN 1 JULI 1677. Oljemålning av Anton Melbye. Statens Museum for Kunst, Köpenhamn	470
ERÖVRINGEN AV MARSTRAND I JULI 1677. Samtida gobeläng. Rosenborgs slott, Danmark	472
FULLMAKT FÖR DEN ENGELSKE KONUNGENS KOMMISSARIER ATT SLUTA FÖRBUNDS- SAMT HAN- DELS- OCH SJÖFARTSTRAKTAT MED SVERIGE 1661. Riksarkivet	474
SVENSKT AMIRALSSKEPP I STRID MED EN DANSK ÖRLOGSMAN. Akvarell i en handskrift av Rudolf van Deventer från år 1585. Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn	476
SVENSKA ÖRLOGSFARTYGG UTANFÖR PILLAU I SLUTET AV 1620-TALET. Utsnitt ur samtida akvarell. Krigsarkivet	478
TITELBLAD TILL EN HOLLÄNSK FLAGGBOK FRÅN 1695 JÄMTE DESS AVBILDNING AV SVERIGES FLAGGA. Kungliga biblioteket	486
KARTA ÖVER DET SVENSKA STORMAKTSVÄLDET 1679—1700	520

FOTOGRAFIER ELLER ORIGINAL TILL TEXTBILDER I DETTA BAND HA ERHÅLLITS
ELLER LÅNATS FRÅN FÖLJANDE INSTITUTIONER ELLER SAMLINGAR:

Antikvariskt-topografiska arkivet (Vitterhetsakademien), Armémuseum, Hedvig Eleonora kyrka, Krigsarkivet, Kungliga Biblioteket, Kungl. Livrustkammaren, Kungliga Myntkabinetet, Kungl. Sjökrigsskolan, Nationalmuseum, Nordiska Museet, Riksarkivet, Sjöofficerssällskapet, Sjöhistoriska Museet, Statens Historiska Museum, Stockholms Stadsmuseum och Svenska Porträttarkivet (porträtten sid. 219, 232, 312, 313, 314, 320, 322, 327, 328, 329, 467, 481) i Stockholm; Drottningholm, Gripsholm, Sjöfartsmuseet i Göteborg, Hälsingborgs museum, Kalmar domkyrka, Kungl. Krigsskolan å Karlberg, Kungl. Örlogsmannasällskapet och Örlogsvarvets museum i Karlskrona, Kulturhistoriska museet i Lund, Lunds universitetsbibliotek, Stadsarkivet i Malmö, Uppsala universitetsbibliotek; samlingarna på Bysta, Knutstorp, Leufsta och Skokloster.

I Danmark: De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg, Det Kongelige Bibliotek, Holmens kyrka, Nationalmuseet, Statens Museum for Kunst och Tøjhusmuseet i Köpenhamn, Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Sjöfartsmuseet, Kronborg, Roskilde domkyrka samt Egeskov och Gaunö slott.

Utlandet i övrigt: Finlands Nationalmuseum, Helsingfors, Hortens Sökrigsskole, Norge; Rijksmuseum, Amsterdam; Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, Gau-Museum für westpreussische Geschichte i Oliva.

Föremåls- och modellfotograferingen för detta verk å bl. a. Sjöhistoriska Museet och Örlogsvarvet i Karlskrona är till övervägande del utförd av *fotografen Nils E. Åzelius*.

RÄTTELSER OCH TILLÄGG.

Sid. 81, 3:e raden uppifrån, *står*: 1509—10, *skall vara*: 1509—11.

Sid. 82, 8:e raden uppifrån, *står*: Reesen, *skall vara*: Resen.

Sid. 84, 3:e stycket, 1:a raden uppifrån, *står*: 1565, *skall vara*: 1566.

Sid. 84, planschtexten, 3:e raden: bilden är graverad av »I. D. S.», d. v. s. troligen Johan Diderichsen (Diricks), efter original av Chr. Möller.

Sid. 147, bildtexten, 5:e raden uppifrån, *står*: 1570 års sjöartiklar, *bör vara*: 1570 års sjöartiklar, »af H. F. N. Hertigh Carl wijdare förbättrade».

Sid. 154, bildtexten, nedersta raden, och sid. 171, bildtexten, översta raden, samt sid. 179, bildtexten, nedre raden, *står*: Reesens, *skall vara*: Resens.

Vid sid. 352, planschunderskriften, *står*: 1649, *skall vara*: 1662.

Vid sid. 418, baksidan av överläggsbladet till faksimilet, § 4, *står*: Öfuerstes, *skall vara*: Öfuersten; § 8, *står*: H. G. N:de, *skall vara*: H. F. N:de.

Vid sid. 478, planschunderskriften, *står*: örlogsfartyg, *bör vara*: fartyg.

Sid. 523, 3:e rubriken uppifrån, *står*: Gustav Vasas söner, *skall vara*: Gustav Vasa och hans söner.

FÖRSTA BANDETS INNEHÅLL:

Förord	Sid. 11
Medarbetare i detta band	15

INLEDNING.

FRÅN ÄLDSTA TIDER TILL MEDELTIDENS SLUT.

Svensk sjömakts under forntid och medeltid. <i>Av fil. d:r Eirik Hornborg</i>	19
---	----

ÅREN 1521—1611.

FRÅN BEFRIELSEKRIGET TILL KALMARKRIGETS BÖRJAN.

Sveriges utrikespolitik under Gustav Vasa och hans söner. <i>Av docenten, fil. d:r Ingvar Andersson</i>	31
Sjökrigsmateriel och skeppsbyggnad under äldre Vasatid. <i>Av kapten Hjalmar Börjeson</i> ..	45
Gustav Vasa återupprättar det svenska sjövapnet, sid. 45. — Gustav Vasa utbygger sjövärnet, sid. 48. — Erik XIV fortsätter faderns verk, sid. 52. — Johan III:s flotta, sid. 53. — Karl IX börjar modernisera flottan, sid. 54. — Artilleri och handvapen, sid. 54. — Vasatidens skeppsbyggeri. Dimensioner m. m., sid. 61. — Byggnadssätt, sid. 64. — Skeppens inredning och utsmyckning, sid. 70. — Fartygstyper, sid. 72. — Skeppsbyggmästare och timmermän åren 1521—1611, sid. 78. — Utländska sjömakter, sid. 81.	
Stora kraveln Elefanten. <i>Av kommandör Carl Ekman</i>	89
Elefantens förolyckande, sid. 89. — Misslyckade bärgningsförsök, sid. 90. — Undersökningar av vraket 1933—39, sid. 92.	
Skeppsgårdar och varv under äldre Vasatid. <i>Av kommandör Carl Ekman</i>	99
Skeppsgården i Stockholm, sid. 100. — Skeppsgården i Kalmar, sid. 105. — Skeppsgårdar vid Göta älv, sid. 106. — Övriga skeppsgårdar i Sverige och Finland, sid. 108. — Kronans varv utan förening med skeppsgård, sid. 110.	
Flottans överstyrelse och lokala förvaltningar under Gustav Vasa och hans söner. <i>Av arkivrådet, fil. d:r Einar Wendt</i>	113
Gustav Vasas personliga regemente. Erik XIV:s hovordning, sid. 113. — Sveriges rikets amiral och underamiral, sid. 114. — Karl IX:s amiraler, sid. 116. — Flottans lokalstyrelser, sid. 119.	
Flottans personal under äldre Vasatid. <i>Av kommandörkapten, greve E. Spens</i>	121
Amiraler, hövitsmän och annat befäl ombord, sid. 121. — Skeppare, styrmän och andra förhandsmän ombord, sid. 125. — Det meniga sjöfolket, sid. 126. — Personal för inre tjänst och ekonomi, sid. 128. — Några flottans märkesmän, sid. 130.	

	Sid.
<p>Livet ombord och i land under äldre Vasatid. <i>Av kommandörkapten, greve E. Spens</i> ...</p> <p>Besättningen inmönstras, fartygen utrustas, sid. 137. — Besättningen fördelas, sid. 139. — Livet ombord, sid. 139. — Avrustning och avmönstring, sid. 142. — Rättsväsende och straffarter, sid. 142. — Självvård och prästerskap, sid. 146. — Hälsovård och bardskärer, sid. 147. — Klädsel och förplägnad, lön och pension m. m., sid. 149. — Förläningar, prispennningar och belöningar, sid. 153. — Pensioner och understöd, sid. 154.</p>	137
<p>Svenska flottans sjötåg fram till Kalmarkriget. <i>Av konteramiral Gunnar Unger (G. U.; sid. 155—168, 181—197) och kommandör Carl Ekman (C. E.; sid. 168—181)</i> .....</p> <p>Taktik, signaler och befälstecken, sid. 155. — Befrielsekriget 1521—23. Den nyskapade flottan en avgörande faktor, sid. 157. — Anfallet mot Gotland 1524. »Det baltiska havets amiral» fördrives, sid. 161. — Grevefejden 1535—36. Vår sjömakts befriar landet från hanseaternas handelstyran, sid. 163. — Krigståget mot Ryssland 1555. En äventyrlig framstöt, som kunnat sluta illa, sid. 167. — Nordiska sjuårskriget 1563. De svenska färgerna dominera på Östersjön, sid. 168. — Ryska kriget 1570—95. Flottan i blockadtjänst, sid. 192. — Inbördeskriget 1596—99 och polska fejden intill 1611. Flottans insatser betydande, sid. 193. — Handelsskydd. Örlogsskepp i fraktfart, sid. 196.</p>	155
<p>Återblick på perioden 1521—1611. <i>Av konteramiral Gunnar Unger</i> .....</p>	198

ÅREN 1612—1679.

FRÅN KALMARKRIGETS UTBROTT TILL KARL XI:s ENVÄLDE.

<p>Sveriges utrikespolitik åren 1612—1679. <i>Av arkivrådet, fil. d:r Arne Forssell</i> .....</p> <p>Det yttre läget: förutsättningar och framtidslinjer, sid. 205. — Danska kriget. Freden i Knäred 1613, sid. 206. — Den svensk-holländska alliansen, sid. 206. — Ryska kriget. Freden i Stolbova, sid. 206. — Den polska fejden leder till kriget i Tyskland, sid. 208. — Kriget i Tyskland: till slaget vid Lützen, sid. 210. — Tyska kriget: från Lützen till Nördlingen, sid. 214. — Kriget i Tyskland: från Nördlingen till fördraget i Stuhmsdorf, sid. 214. — Kriget i Tyskland: svenskarna på defensiven, sid. 215. — Kriget i Tyskland: svenskarna åter på offensiven, sid. 217. — Märkligt mellanspel: svensk-holländsk vänskap. Kriget mot Danmark, sid. 218. — Kriget i Tyskland: slutscenerna, sid. 219. — Den westfaliska freden, sid. 219. — Det yttre läget efter 1648, sid. 220. — Det nordeuropeiska kriget 1655—60, sid. 222. — Frederna, sid. 224. — Utrikespolitiken 1660—72, sid. 225. — Fejden 1674—79 om de tyska provinserna och de skånska landskapen, sid. 230.</p>	205
<p>Sjökrigsmateriel och skeppsbyggnad åren 1612—1679. <i>Av kapten Hjalmar Börjeson</i> ....</p> <p>Gustav II Adolf bygger upp en ny flotta, sid. 233. — Skeppsbyggeriet avtager. Hjälpflotta organiseras. Flottans underhåll, sid. 234. — Skeppsanskaffningen under förmyndarregeringen, sid. 236. — Drottning Kristina och flottan, sid. 237. — Skeppsbeståndets underhåll under Karl X Gustav och Karl XI, sid. 238. — Skeppskanoner och bössor, sid. 242. — Skeppsbyggnaden under 1600-talet. Byggnadsmetoder, sid. 256. — Utländskt inflytande, sid. 262. — Skeppens utsmyckning och målning, sid. 268. — Skeppsbyggmästare och timmermän. Holländsk byggmästareinvasion, sid. 272. — Engelska mästare efterträdde de holländska, sid. 274. — Utländska sjömakter. Det dansk-norska sjövärnets, sid. 284. — Om skeppsbyggeriet i Danmark-Norge, sid. 289. — Skeppsbyggnad hos Europas på 1600-talet ledande sjömakter, sid. 290.</p>	233
<p>Örlogsbaser och varv fram till Karlskronastationens anläggning. <i>Av konteramiral Gunnar Unger</i> .....</p> <p>Från Källingeholmen till Skeppsholmen i Stockholm, sid. 295. — Från äldsta Älvsborg till Stigberget i Göteborg, sid. 300. — Kalmar, flottbas på 1670-talet, sid. 302. — ... uppå Trossön skulle byggas en stad, som då fick det namn och kallades Karlskrona», sid. 304. — Landskrona, en örlogsbas vid Öresund, sid. 308. — Mindre flottbaser, sid. 309. — Kronavarv, sid. 310.</p>	295
<p>Flottans överstyrelse och lokala förvaltningar under stormaktstiden intill enväldet. <i>Av arkivrådet, fil. d:r Einar Wendt</i> .....</p> <p>Amiralitetet som överstyrelse, sid. 311. — Amiralitetskollegiet organiseras, sid. 313. — Stormaktstidens första danska krig. Riksamiralen reformerar, sid. 316. — Hur amiralitetskollegiet arbetade år 1642, sid.</p>	311

	Sid.
317. — 1650-talet i fred och under krig, sid. 320. — Under Karl XI:s förmyndarstyrelse, sid. 322. — För sent, sid. 324. — Kriget 1675—79. Kollegiet i motvind och på avskrivning, sid. 325. — Styrelsen på Skeppsholmen i Stockholm, sid. 328. — Amiralitetet i Göteborg, sid. 330.	
Sjövapnets bemanning under stormaktstiden fram till 1679. <i>Av kommendörkapten, greve E. Spens</i>	331
Fasta befälsgrader införs under 1600-talet, sid. 331. — Skeppare, styrmän och konstaplar, yrkesgrenar som stått sig genom tiderna, sid. 336. — Utskrivning, värvning, båtsmanshåll och andra sätt att anskaffa manskap, sid. 337. — Den civila personalen, sid. 342. — Några flottans märkesmän, sid. 345.	
Livet ombord och i land under stormaktstiden fram till 1679. <i>Av kommendörkapten, greve E. Spens</i>	355
Mönstringar och inställelser, sid. 355. — Tjänstgöring och förhållanden ombord, sid. 359. — Rättsväsende, straffarter m. m., sid. 361. — Självård och prästerskap, sid. 368. — Hälsovård och bardberare, sid. 370. — Klädsel och förplägnad, lön och pension m. m., sid. 372. — Amiralitetsarmbössan, sid. 378.	
Styrmanskonsten i Norden fram till sextonhundratalets slut. <i>Av docenten, fil. d:r Erik Jonson</i>	381
Svenska flottans sjötåg 1611—1679. <i>Av konteramiral Gunnar Unger</i>	401
Taktik, signaler och befälstecken, sid. 401. — Under Kalmarkriget 1611—13 har danska flottan övertaget i Östersjön och uppträder ända inne i Stockholms skärgård, sid. 404. — Krigen avlösa varandra: det polska 1617—29, det tyska 1630—48. Flottans viktiga roll: skydd av krigstransporter och sjöhandel, sid. 416. — Kriget mot Danmark 1643—45. Flottan i första linjen som stridsmedel, sid. 424. — De två Öresundskrigen 1657—58 och 1658—60. Svenska sjömän hävda sig gentemot världens främste, holländarna, sid. 440. — Skånska kriget 1675—79. Svenska flottans olycksår, sid. 455. — Handelsskydd. Konvojväsendet införes i vårt land, sid. 472.	
Svenska flaggans uppkomst och äldsta historia. <i>Av fil. d:r Torsten Lenk</i>	476
Återblick på perioden 1611—1679. <i>Av konteramiral Gunnar Unger</i>	490

BILAGOR OCH TABELLER.

Bil. 1. Svenska flottan 1564	497
Bil. 2. Register oppå konglige maiestatz örligis skep... anno 68	497
Bil. 3. Danska sjögående flottan 1564	499
Bil. 4. Skeppslista för år 1644	500
Bil. 5. Holländska hjälpflottan till Sverige 1644	502
Bil. 6. Erövrade dansk-norska fartyg 1644	503
Bil. 7. Svenska flottans bestyckning 1675	504
Bil. 8. Den dansk-norska flottan 1644 (jänte uppgifter på bestyckning och bemanning)	506
Bil. 9. Den dansk-norska flottan 1658	506
Bil. 10. Den till Danmark-Norge sända holländska hjälpflottan 1658	507
Bil. 12. Den till Danmark-Norge sända holländska hjälpflottan 1676	507
Bil. 11. Den dansk-norska flottan 1675—76	508
Bil. 13. Klas Kristersson Horns segel- eller »slaktordning» 1565	508
Bil. 14. Sjöartiklarna av år 1570	508
Bil. 15. Inlaga från örlogsflottans befäl till Erik XIV 1564	510
Bil. 16. Relation om slaget vid Ölands norra udde 1563	511
Bil. 17. Erik XIV:s instruktion för Klas Horn 1565	512
Bil. 18. Förmyndareregeringens instruktion för Klas Fleming 1644	515

Bil. 19. Amiral C. G. Wrangels rapport till drottning Kristina om combattens förlopp d. 13. oktober 1644	520
Bil. 20. Svenska landvinster och landavträdelser åren 1521—1679	520
Bil. 21. Karta över svenska stormaktsväldet 1679—1700	vid sid. 520
Källor och litteraturanvisningar	522
Plansch-, folder- och faksimilbilagor i detta band jämte uppgifter om varifrån originalen hämtats	526
Förteckning över institutioner eller samlingar, varifrån bildmaterial till detta band erhållits	529
Rättelser	529

COPYRIGHT
A.-B. ALLHEMS FÖRLAG
Malmö 1942

1942
A.-B. ALLHEMS FÖRLAG
MALMÖ